

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД
БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ»**

**НОМАИ ЭЪЗОЗ
ҶОЙГОҲИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ
ДАР АДАБИЁТИ ИМРӢЗИ ТОҶИК**

Хучанд – 2025

ББК

*Бо қарори Шурои татбиқ ва наشري
корҳои илмӣ-тадқиқотии назди МДТ
“ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров”
№ ____ аз 00.00.2025 ба чоп тавсия шудааст*

Номаи эъҷоз: Маҷмуаи мақолаҳои соҳибназарон ва аҳли таҳқиқ роҷеъ ба чойгоҳи Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона дар адабиёти имрӯзи тоҷик. – Хучанд: Ношир, 2025. – 654 с.

Гирдоварӣ ва таҳияи
Матлубаи Мирзоюнус ва
Субҳони Аъзамзод

Бо пешгуфтори
профессор Матлубаи мирзоюнус

Зери назари
дотсент Набизода Мирзотоҳир Сайфиддин

Ҳайати таҳририя:
Мирзотоҳир Набизода, Содик Ятимзода, Матлубаи Мирзоюнус,
Замира Ёлмасзода, Неъматҷон Файзуллоев, Мутриба Мавлонова,
Субҳони Аъзамзод, Нуралӣ Нурзод, Манучеҳра Кенҷазода,
Мӯсо Олимҷонов, Шоира Пӯлодова

«Номаи эъҷоз» аз ду бахш фароҳам омада, дар баҳши аввал мақолаҳо дар бораи шеърҳои шоирии Фарзонаи Хучандӣ, тақризҳо ба китобу маҷмуаҳои шеърӣ ва меҳрономаҳо, ки дар солҳои гуногун аз ҷониби соҳибназараон ва аҳли таҳқиқ дар Тоҷикистон ва кишварҳои дигар нашр шудаанд ва дар баҳши дувум маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ «Мақоми Фарзона дар адабиёти имрӯзи тоҷик» (Хучанд, МДТ «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров», 1-2-юми ноябри соли 2024), мақолаҳои аҳли таҳқиқи Тоҷикистон, Ўзбекистон, Эрон, Олмон, Ингилистон чой дода шудаанд.

ISBN

ФУРӯҒИ СУХАН ВА ҶОДАҲОИ ТАҲҚИҚ (ба ҷойи пешгуфтор)

Нахустин шеърҳояшро Фарзона дар овони таҳсил дар мактаб гуфтааст, аммо онҳо ҳануз навмашқона буданд ва дар ҳеч ҷо ҷоп нашудаанд. Шеъри кӯдаконаи «Гунчишкаки бечора», ки вирди забони хонандагони мактаби таҳсилоти умумии № 16-уми шаҳри Хучанд шуда буд, замоне гуфта шуд, ки ӯ дар синфи 4-ум меҳонд ва ин шеър аз радиои мактаб кироат шуда буд. «Гунчишкаки бечора, чаро гаштӣ овора», – бо чунин мисраъҳо шуруъ мешуд ин шеъри кӯдакона, ки дар он эҳсоси ғамхорӣ ва тараҳхум ба парандаи хурдакаки азияткашида хеле самимӣ ба қалам омада буд. Дертар, дар овони донишҷӯӣ майли Фарзона ба шеъргӯӣ бештар шуда, чанд шеъраш дар рӯзномаи донишгоҳии «Маҳорати педагогӣ» ва нашрияи вилоятии «Ҳақиқати Ленинобод» дарҷ гардиданд. Соли 1983 бори аввал пайи ҳам ду шеъри ӯ дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» ҷоп шуд: шеъри «Соли нав, хуш омадӣ» санаи 1-уми январ ва «Ба модарам» 14-уми майи ҳамон сол. Ин шеърҳо низ ҳанӯз санчиши қалам буданд ва ба маҷмуаҳои шоир ворид нашуданд.

Соли 1984 нашриёти «Ирфон» дар маҷмуаи дастҷамъии «Риштаборон» силсилаи шеърҳои шоирони ҷавонро ба ҷоп расонид, ки ба он як силсила аз намунаҳои аввалини ашъори Фарзона низ ворид шуд. Пас аз ин ашъори Фарзона дар матбуоти даврӣ, аз ҷумла рӯзномаҳои «Комсомоли Тоҷикистон», «Маориф ва маданият», «Адабиёт ва санъат», маҷаллаҳои «Садои Шарқ», «Занони Тоҷикистон», «Дружба народов», «Звезда Востока» ва ғайра пайваста интишор меёфт. Силсилаи шеърҳои ӯ дар маҷмуаи «Барги сабз» ва маҷмуаи нахустинаш «Тулуи хандарез» соли 1987 дар шаҳри Душанбе нашр шуд. Дар пешгуфтори китоб устод Лоиқ Шералӣ навиштааст, ки дар шеъри ӯ «пораҳои асил, ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира, паҳлугардонии ҳаёлангези сухан, суханбозиҳои ширин, назари поки ошиқона ба зиндагӣ, ба инсон, ба замон, нигариши хосаи шоирона ба ашёи тасвиршаванда ва ҳаводиси ғарази шеър, иборапардозӣ ва истифода аз таъбирҳои корхӯрдаи классикӣ ва фарҳанги мардум моро итминон медиҳад, то мо ба ояндаи файзбахши назми Фарзона имон биёварем».

Фарзона ҳеч гоҳ барои зиёд нашр кардани китобҳояш сабӣ накардааст, танҳо 2-3 китоби аввалро худаш тайёр карда, китобҳои дигар бо ташаббуси аҳли адаб ва мухлисон ба таъъ расидаанд. Аз соли 1989 то 2011 маҷмуаҳои ашъори Фарзона бо номҳои «Шабохуни барқ» (Душанбе, 1989), «Ояти ишқ» (Душанбе, 1994), «То бекаронаҳо» (Хучанд, 1998), «Меъроҷи шабнам» (Душанбе, 2000), «Қатрае аз Мӯлиён», дар се ҷилд (Хучанд, 2003), «Як ғунча роз» (Хучанд, 2005), «Муҳри гули мино» (Хучанд, 2006), «Сад барги ғазал» (Хучанд, 2008), «Саду як ғазал» (Душанбе, 2011), «Себарга» (Хучанд, 2011), «Парниёни чон» (Душанбе, 2011) ва ғайра интишор шудаанд.

Соли 2014 ба муносибати 50-солагии шоир ду китоби шеъраш «Ҳама гул, ҳама тарона» (дар ду ҷилд) ва «Девон» (иборат аз 500 ғазал) дар Хучанд, инчунин китоби мақолот ва сафарномаву ёдномаҳои таҳти унвони «Дарёи

сӯзон» (Душанбе, Адиб, 2014) ба табъ расиданд. Худи ҳамон сол маҷмуаи ашъори ӯ бо номи «Маро, эй шеър тармими дигар кун» ба хати форсӣ ва маҷмуаи ашъораш ба забони олмонӣ дар тарҷумаи А. Ҳайзер аз чоп баромаданд. Дар тарҷумаи ашъори ӯ «Сини салом» (2018) ва соли 2019 пайи ҳам се китоб – «Найшакар», «Найсон», «Ношири баҳор», соли 2020 ду китоби дигар – «Арғунуни офтоб» ва «Модарнома» дастраси алоқамандон гардиданд.

Силсилаи ашъори ӯ дар кишварҳои гуногун – Амрико, Бритониё, Фаронса, Олмон, Покистон, Эрон, Арабистони Саудӣ, Ироқ, Яман, Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва ғайра интишор ёфтааст. Дар Русия ашъори Фарзона дар тарҷумаи Татьяна Смертина бо номи «Двадцать лепестков» чоп шудааст (Москва: Советский писатель, 1990). Дар Лондон китоби шеърҳои ӯ бо номи «Гулчини ашъори Фарзонаи Хучандӣ» (2008, бо забонҳои форсӣ ва англисӣ дар тарҷумаи Ҷо Шапкот), дар Олмон гулчини ашъори ӯро ба забони олмонӣ Александр Ҳайзер таҳия кардааст. Дар Белоруссия китоби шеърҳояш таҳти унвони «Таджикистан: Мгновения вечности. Стихи» (2009 бо забони белорусӣ), дар Ўзбекистон маҷмуаҳои «Ғазаллар гулдастаси» ба забони ўзбекӣ (дар тарҷумаи Шариф Нуриддин, 2016) ва «Ишқ тасбеҳи» (дар тарҷумаи Одил Икром, 2017) таҳия шудаанд. «Ҳамосаи панҷгона» (2022, ба забони арабӣ дар тарҷумаи Нарзуллоҳи Назар) рӯйи чопро дид. Чопи маҷмуаи ашъори Фарзона бо номи «Саҳарнам»-ро Маркази тоҷикони Ўзбекистон ба нақша гирифтааст.

Бо алифбои форсӣ маҷмуаҳои ашъори Фарзона бо номҳои «Сояи ғазал» (Самарқанд, 1995), «Паёми ниёгон» (Техрон, 1996), «Сӯзи нотаом» (Техрон, 2005), «Набзи борон» (Техрон, 2013), «Маро, эй шеър, тармими дигар кун» (Лондон-ШМА, 2014), «Аз Балху Ҳинду Шероз» (Дехлӣ, 2020), бо ҳамин ном чопи дувуми он (Техрон, 2022), «Худои муштарақ» (2024) ва «Сетор» (Техрон, 2025) ба табъ расидааст. Дар маҷмуъ то имрӯз 16 китоб дар хориҷа – Россия, Ўзбекистон, Белоруссия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Олмон, Ингилистон, ШМА, Сурия ва ғайра нашр шудааст.

Ба муносибати 60-солагии Фарзона китобҳои ӯ «Қанди баста: Маҷмуаи мақолаву хотирот» (Хучанд, 2024), «Сетор: Маҷмуаи ашъор» (Душанбе, 2024), «Модарчон: Маҷмуаи ашъор» (Хучанд, 2024) аз чоп баромаданд.

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти адабии Фарзона тарҷума аст. Ӯ кори тарҷумониро барои хеш як мактаби хуби омӯзиш ва як василаи ошноии ҳамзабонон бо намунаҳои осори бузургтарин адибони ҷаҳон меҳисобад. Ин аст, ки осори Эсхил, Шекспир, Гёте, Гейне, Экзюпери, Байрон, Пушкин, Фёдор Тютчев, Афанасий Фет, Иван Бунин, Анна Ахматова, Марина Светаева, Сергей Есенин, Александр Блок, Темур Зулфигоров, Абай, Мухтор Шоҳонов, Юлиан Тувим, Ли Бо, Ду Фу ва ҳайкуҳои шоирони ҷопониро тарҷума кардааст. Китобҳои «Марина Светаева: Стихотворения. Шеърҳо» ва «Анна Ахматова. Стихотворения. Шеърҳо» фарогири тарҷумаҳои Фарзона аз ашъори ин ду шоири баландовозаи рус мебошанд. Ҳоло китоби тарҷумаҳои Фарзона аз ҷониби Мухлиса Нуруллоева мураттаб шуда, вале ҳанӯз рӯйи чопро надидааст.

Бархе аз тарҷумаҳо дар маҷмуаи «Найсон» ва маҷмуаҳои дигар, инчунин дар рӯзномаву маҷаллаҳо, ғолибан маҷаллаи «Паёми Суғд» дарҷ гардидаанд.

Дар иртибот бо шеъри Фарзона чандин нафар муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, аз ҷумла Сарфароз Юнусов, Тайиба Бобоева, Зоҳидҷон Қўрғонов, Фарзона Алишерзода, Дилшода Ҳазратқулиён (Ўзбекистон), Парвонаи Барорпур, Сухайло Ҳусейнӣ (Эрон), Масъуди Мирзо (Ўзбекистон), Наргис Раҳимова, Асмоа Аҳмад (Миср) ва дигарон рисолаҳои илмӣ навишта, дифоъ кардаанд. Дар рисолаҳои номзиди Зоҳидҷон Қўрғонов ва Фарзона Алишерзода масъалаҳои забони ашъори Фарзона, дар рисолаҳои Сарфароз Юнусов, Тайиба Бобоева, Дилшода Ҳазратқулиён, Парвонаи Барорпур, Сухайло Ҳусейнӣ, Асмоа Аҳмад масъалаҳои ҳунари шоирӣ, дар рисолаи Масъуди Мирзо инъикоси ҳунари мардумӣ дар шеъри Фарзона, дар рисолаи Наргис Раҳимова ҳунари тарҷумонии Фарзона мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Шумораи рисолаҳои номзидӣ дар бораи ашъори Фарзона алҳол нӯҳ ададро ташкил медиҳад. Гузашта аз ин дар рисолаи Сокина Мирзоева масъалаи тарҷумаи ашъори Марина Светаева, дар рисолаи доктории Аскар Ҳаким ҳунари Фарзона дар гуфтани ашъори ғинӣ, дар рисолаи доктории Солеҳ Қосимзода сабки фардии Фарзона, дар рисолаи номзиди Мичғона Раҳимӣ симои зан-модар дар шеъри Фарзона ба миён кашида шудаанд. Асарҳои илмиро, ки дар шакли китоби алоҳида ба нашр расидаанд, аз рӯйи хронология ба тартиби зерин метавон ҷо кард:

1. Юнусов Сарфароз. Аз зоҳири ашё ба асли ҳақиқат.—Хучанд, 1997.—224 с.
2. Ҳазратқулиён Дилшода. Поэтикаи шеъри Фарзона. — Самарқанд, 2011. — 177 с.
3. Барорпур Парвона. Шоҳдухте аз шеъри Эрон ва нигине аз Оли Сомон. Фуруғи Фаррухзод ва Фарзонаи Хучандӣ. — Душанбе, 2012. — 299 с.
4. Ҳусайнӣ Сухайло. Вежагии шеъри Фарзона ва иртиботи адабии ӯ бо Парвин, Фурӯғ ва Симин (ба хати форсӣ). — Душанбе, 2012. — 47 с.
5. Бобоева Тайиба. Тасвир дар шеъри муосири тоҷик (дар мисоли шеъри Фарзона). — Хучанд: Ношир, 2014. — 131 с.
6. Ғаффоров Усмонҷон. Дурдона ва дарё. — Хучанд, 2014. —162 с.
7. Матлубаи Мирзоюнус. Шарҳи шаст шеъри Фарзона.— Хучанд, 2019.— 244 с.
9. ҲочамухаммадМухаммадзод. Фариштаи ишқ. — Душанбе, 2022.
- 10.Камоли Абдурахим. Фарзонаи Хучандӣ: Журналист барои ҳамеша.— Душанбе, 2023. — С. 17-124.

11. Самадов Абдурашид. Маснаднишини суҳан. — Хучанд, 2024. — 142 с.

12. Масъуд Мирзо. Фарзона ва фарҳанги мардумӣ. — Фарғона, 2024. —160 с.

13. Масъуд Мирзо. Миллий қадриятлар тараннуми. —Фарғона, 2024. —160 с.

Аз ин миён танҳо китоби Камоли Абдурахим дар шакли китоби алоҳида нест. Он маводи марбут ба чанд нафари дигарро низ дар бар гирифтааст, аммо азбаски ба Фарзона зиёда аз сад саҳифаи китоб бахшида шудааст, мо онро ба ин феҳрист ворид кардем.

Китобҳои Сарфароз Юнусов, Дилшоди Фарҳодзод (Ҳазратқулиён), Тайиба Бобоева, Парвонаи Барорпур дар бораи ҳунари шоирӣ, Матлубаи Мирзоюнус —

ба шарҳи панҷоҳ ғазал ва даҳ шеърӣ нави Фарзона, Усмонҷон Ғаффоров ва Муҳаммадзод – ба масъалаҳои гуногуни марбут ба шахсияти эҷодӣ, Абдурашид Самадов ба ҳунари тарҷумонии Фарзона ихтисос ёфтаанд.

Ба муносибати 60-солагии шоир маҷмуаи «Шоирӣ фарзонаи дил» (мураттиб Шаҳнавоз Каримзода, 2024) интишор ёфт, ки бархе аз ашъори эҷодӣ ба Фарзона дар он ҷамъ оварда шудааст.

Ашъори Фарзона дар шаклҳои гуногуни шеърӣ – шеърӣ суннатӣ ва шеърӣ нав гуфта шудааст. Шеърӣ суннатии ўро рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, маснавӣ, соқинома ва ашъори навро ҷаҳорпора, арӯзи шикаста ва шеърӣ сафед муаррифӣ мекунад. Мавзуоти ашъори ў иҷтимоиву ахлоқӣ, милливу башарӣ, ошиқонаву орифона, фалсафиву андарзӣ ва ғайра мебошанд, ки дар ин навиштаи мухтасар имкони баршумории оморӣ ва таснифоти мавзӯиро надорем.

Соли 2022 «Осорномаи Фарзона» мунташир шуд, ки осори шоир ва маълумот дар бораи ўро аз соли 1883 то 2019 дар бар мегирад. Ин осорнома санаҳои муҳими ҳаёт, китобҳои алоҳидаи ў, навиштаҳо дар матбуоти даврӣ ва маҷмуаҳо, нашрҳои электрониро ба тариқи хронологӣ инъикос намуда, бо феҳрасти номҳои ашхос ба поён мерасад.

Фарзона на танҳо дар шеърӣ тарҷума, балки дар наср ҳам қалам озмудааст.

Осори мансури ў дар шакли мақолаву очерк, меҳрномаву ёдном, пешгуфтору сафарномаҳо дарҷ гардидаанд. Бори аввал осори мансури ўро Мубашшири Акбарзод соли 2014 ба таъб расонид, ки иборат аз 25 номгӯй буд. Қобили зикр аст, ки Фарзона дар баробари шеър дар анвои гуногуни наср низ пайваста эҷод кардааст. Аввалин хабару мақолаҳои ў ҳанӯз овони донишҷӯияш дар нимаи аввали солҳои 80-уми асри гузашта дар рӯзномаи донишгоҳии «Маҳорати педагогӣ» ва нашрияи вилоятии «Ҳақиқати Ленинобод» ҷоп шудаанд. Дар замони фаъолият дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» (сентябри 1986 – октябри 1988) дар аксари шумораҳои ин нашрия хабару мақола, очерку мусоҳибаҳои Фарзона бо номи Иноят Хочаева ба таъб расидаанд. Ҷамъовариҳои ҳамаи ин навиштаҳо аз ҷониби муҳаққиқони ҷавон бисёр кори судманд хоҳад буд. Гузашта аз ин, аз оғози фаъолият то имрӯз мусоҳибаҳои Фарзона дар нашрияҳои гуногуни ватанӣ ва хориҷӣ интишор ёфтаанд, ки дар ҳамаи онҳо андешаҳои шоир оид ба вазъи адабиёт, рисолати шоир ва ҷойгоҳи шеър, масъалаҳои муҳимми фарҳанг ва тамаддуни башарӣ, равобити адабӣ, тарҷумаи бадеӣ ва мисли инҳо баён шудаанд. Бештар аз 70 мусоҳибаи шоирро, ки дар нашрияҳои ватанӣ хориҷӣ ба таъб расидаанд, метавон дар шакли як китоби алоҳида мураттаб намуд.

Китоби дувуми Фарзона, ки осори мансури ўро дар бар гирифтааст, таҳти унвони «Қанди баста»(2024) интишор ёфт. Ба ин китоб 115 асар ворид шуд ва мо онро ба ҷанд фасл дастабандӣ кардем: мақолаҳо, пешгуфторҳо, номаҳо, сафарномаҳо, сипосномаҳо, номаҳои шодбошӣ, ёдномҳо. Маводе, ки дар ин китоб ҷой гирифт, тақрибан дар муддати 35 соли охир навишта шуда, дар нашриёти даврӣ, дар маҷмуаҳои ҷашнӣ, дар китобҳои шоиру нависандагон ва муҳаққиқон дарҷ шуда буд. Маълум шуд, ки бахши азимтарини ин китоб иборат аз сарсуханҳост. Дар ин китоб 59 сарсухан ҷой дода шуд, ки ба

китобҳои шоирону нависандагони бузурги муосир, ба ашъори ҳамқаламон ва шогирдон, ба маҷмуаи навқаламон, китобҳои олимону донишмандон таълиф шудаанд. Бешак, ин китоб ҳанӯз комил нест ва дар сурати чамъ овардани тамоми навиштаҳои мансур ба он боз садҳо саҳифаи дигар афзуда хоҳад шуд.

Айни ҳол Китобхонаи оммавии вилояти Суғд ба номи Тошхоҷа Асирӣ бо сарвари шоир ва муҳаққиқи соҳибназар Баҳром Мирсаидов нашри дувуми «Осорномаи Фарзона»-ро ба чоп тайёр кардааст, ки ба он на танҳо маводи тозаӣ марбут ба солҳои 2019- 2024, балки чандин маводи дигаре, ки дар нашри аввал аз назар дур монда буд, ворид шудааст. Умед аст, ки ин китоб низ дар наздиктарин фурсат интишор меёбад.

Дар матбуоти даврӣ ва китобҳои дастҷамъӣ мақолаҳои зиёди олимону адибони номвари Тоҷикистон, инчунин муҳаққиқони кишварҳои дигар дар бораи шеърӣ Фарзона интишор ёфтааст, ки бархе аз онҳоро дар «Осорнома» метавон пайдо кард.

Дар поёни ин мақола, ки як навъ китобшиносии шарҳиҳои Фарзона аст, лозим медонем, ки чанд сухан дар бораи таҷлили ҷашни 60-солагии шоир дар Эрон гуфта шавад. Чопи китоби «Сетор», ки нахуст дар Тоҷикистон бо саъю кӯшиши Шоҳонаи Озарахш ва дастгирии молиявии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024 ба чоп расида буд, соли чорӣ дар Техрон бо эҳтимоми Муҳсини Фараҳбар ва Шоҳона интишор ёфт ва дар ҳузури аҳли илму адаби ин кишвар муаррифӣ гардид.

Як барномаи дигар ва муҳимму мондагор, ки бо ташаббуси сардабири маҷаллаи «Самарқанд» Алиӣ Деҳбошӣ ва заҳмати сангини донишманди ҷавон Муҳсини Фараҳбар роҳандозӣ гардид, таҳияи «Вежаномаи Фарзона» буд, ки тобистони ҳамин сол (соли панҷум – шумораи ҳаштум, тобистони соли 1404) маҷаллаи «Самарқанд» ба унвони «Ҷашнномаи Фарзонаи Хучандӣ» интишор намуд. Ин вежанома дар 720 саҳифа маводи хеле зиёди хонданиро пешкаши хонандагон кардааст. Дар чунин ҳаҷм ва бо чунин муҳтавои пурбор таҳия шудани вежанома дар Эрон воқеан ҳам як падидаи нодир аст ва мояи ифтихори тоҷикон. Дар қисмати аввали вежанома сухан дар бораи хонаводаи Фарзона, падарбузурги ӯ Абдурахим Ҳочибоев, падари ӯ Мирзоюнус Ҳоҷаев, модараш Бароат Ҳочибоева рафта, як мақолаи эшон таҳти унвони «Саъдӣ дар коргоҳи эҷодии Иван Бунин» ба сифати намунае аз ҷустуҷӯҳои илмӣ дарҷ гардидааст. Дар ҳамин бахш чанд мақолаи Фарзона, аз ҷумла «Дарёи сӯзон» (дар бораи Фурӯғи Фаррухзод), «Номаи эъҷоз» (Пешгуфтор ба «Девон»-и Лоик Шералӣ), «Хуршедҳои шаҳри меҳолуд» (сафарномаи Ингилистон), «Дил дар шикани нома» (Рӯдакинома), меҳрномаҳои хоҳарон Муаззамаву Матлуба ва духтарон Шоҳонаву Шаҳнавоз ҷойгузин шудаанд.

Ба бахши дигар навиштаҳои адибон ва донишмандони номвари тоҷик Лоик Шералӣ, Сотим Улуғзода, Муъмин Қаноат, Низомиддин Зоҳидӣ, Абдунабӣ Сатторзода, Кароматулло Олимзода, Атахон Сайфуллоев, Равшан Раҳмонӣ, Нуралӣ Нурзод, Умеда Ғаффорова, Замира Ғаффорӣ ва дигарон, аз таълифоти донишмандони эронӣ мақолаҳои Муҳаммад Ҷаъфари Ёҳақӣ, Алӣ Ашраф Мучтаҳиди Шабистарӣ, Носир Сармади Порсо, Алӣ Асғари Шеърдӯст,

Ҳабибуллоҳ Фағонӣ, Иброҳими Худоёр, Акбари Эронӣ, донишмандони Ёзбекистон Аслиддин Қамарзода, Чумъа Ҳамроҳ, Масъуди Мирзо, Дилшоди Фарҳодзод..., аҳли адаби Афғонистон Дастгири Ноил, Латиф Пидром, Исмоили Лашкарӣ, аз Аврупо – Александр Ҳайзер ва Чо Шапкот ворид шудаанд.

Як бахши махсуси вежанома иборат аз сурудаҳои эҳдоии шоирони форсизабон ба Фарзонаи Хучандист. Дар поёни ин маҷалла якҷанд шеърӣ Фарзона ҷой дода шудааст. Дар ҷамъоварии маводи вежаномай мазкур Одили Нозир, Субҳони Аъзамзод, Нуралӣ Нурзод ва хоҳару фарзандони Фарзона низ даст доранд. Вежанома бо аксҳои ҷолибе аз Заур Дахте ороиш ёфтааст.

Рӯнамоии ин шумораи маҷаллаи «Самарқанд» 10 сентябри соли ҷорӣ дар Техрон дар силсилабарномаи «Шабҳои Бухоро» (884-умин шаб) бо иштироки Фарзонаву Озарахш ва аҳли адабу донишмандони Эрон, аз ҷумла устод Шафеии Кадканӣ, Алӣ Ашраф Мучтаҳиди Шабистарӣ, Алиӣ Деҳбошӣ, Муҳсин Фараҳбар ва сафири Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Исломии Эрон Низомиддин Зоҳидӣ ва дигарон баргузор гардид.

Дар рӯзҳое, ки таҳияи маҷмуаи мо анҷом меёфт, таҳти унвони «300 ғазал» маҷмуаи ғазалиёти Фарзона бо эҳтимоми Иброҳими Наққош тариқи нашриёти «Адиб» аз ҷоп баромад.

Маҷмуаи мақолоти ҳозир, ки бо номи «Номаи эъҷоз. Ҷойгоҳи Фарзона дар адабиёти муосири тоҷик» ба дасти хонандагон мерасад, нахустин маҷмуаи мақолоти илмӣ дар бораи Фарзона буда, аз ду қисм иборат аст. Дар қисми аввал мақолаҳои адибону донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ, ки солҳои пеш дар олами матбуот ба таърифи расидаанд ва дар қисми дувум маърузаҳои конфронси илмии байналмилалӣ бахшида ба ҷойгоҳи Фарзона дар адабиёти муосири тоҷик (Хучанд, 1-2-юми ноябри соли 2024) ҷой дода шудаанд. Албатта, як ҷилд ҳамаи навиштаҳо дар бораи эҷодиёти шоирро ғунҷонида наметавонад. Ин китоб танҳо кӯшишест барои гирдоварии ҷанде аз мақолаҳои адибон ва адабпазӯҳон дар бораи вежагӣҳои осори Фарзона. Умед аст, ки барои мухлисон ва муҳаққиқони шеърӣ шоир ба кор ояд.

***Матлубаи Мирзоюнус –
доктори илмҳои филологӣ,
профессор***

**ҶОЙГОҲИ ШЕЪР ВА ҶАҲОНИ
АНДЕШАҲОИ ФАРЗОНА ДАР
НАҚДИ АҲЛИ ТАҲҚИҚ ВА АДАБ**

ЧОДАЕ БА ДИЁРИ ОДАМПАРАСТӢ *

Номи Фарзона барои хонандагон ошноост. Боре дар саҳфаи ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» хондам, ки хонандае шеърҳои нахустини ӯро хуш истикбол карда ва шод шудам, ки ин шоираи тозаписандро бори аввал дар саҳаи маҷаллаи «Садои Шарқ» ба алоқамандони шеър камина муаррифӣ карда будам.

Шеърҳое, ки дар ин гулчин ба ҳаводорони назм манзур мешаванд, аксар дар рӯзномаву маҷаллаҳо чоп шудаанд, яъне аллакай бо хонандагон рӯ ба рӯ суҳбат кардаанд. Албатта, шеърҳо саропо якдаст нестанд, сактаҳои қабеху малех чой доранд, ки дар оғози қор бадеҳист, чунон ки мақоли халқ мефармояд «Сари қор мешиканад», аммо ҷо-ҷо пораҳои асил, ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира, паҳлугардониҳои ҳаёлангези суҳан, суҳанбозиҳои ширин, назари поки ошиқона ба зиндагӣ, ба инсон, ба замон, нигариши ҳосаи шоирона ба ашӣ тасвиршаванда ва ҳаводиси ғарази шеър, иборапардозӣҳо ва истифода аз таъбирҳои қорхӯрдаи классикӣ ва фарҳанги мардум моро итминон медиҳад то мо ба ояндаи файзбахши назми Фарзона имон биёварем.

Шоираи навқор рисолати шеърро дарёфтааст ва қасдаш аз шоирӣ ин аст:

*Дини ман отаишпарастӣ не,
Дини ман одампарастӣ бод!*

Аз машқҳои нахустини шогирдона чунин андаррасидани шоира ба ҳаллоқияти шеър гапи сода нест, балки ҳақ медиҳад бовар кунем, ки ӯ бори сангинеро ба дӯш кашиданист, боре, ки як инсони ҳокӣ маҷоли кашидан надорад, аммо нирӯӣ маънавию руҳонии ӯ, яъне шеър, мададгор ва пуштибонаш хоҳад буд.

Бо ин ҳама, ман аз фол задан ва пешгӯиҳои муболиғаомез худнигаҳдорӣ мекунам, зеро дар ҷаҳони улӯҳияти шеъри Аҷам ном баровардан ва алам шудан осон нест. Ва ман, хушбахтона, медонам, ки ин нуктаро Фарзона низ медонад.

* Садои Шарқ. – 1986. – № 1. – С. С. 75; ҳамч.: Навниҳолони боғи адабиёт: Гулҳои Наврӯз. – Душанбе: Адиб, 1987. – С. 45-46.

«МАН ҲУРИИ НИЛУФАРМ БИШКУФТА ДАР МУРДОБҲО»*

Ростӣ, ман чанде аз хондани шеъри муосири Тоҷикистон фориғ шуда будам ва дилам аз он месӯхт, ки дар кишвари мо кори шеъру шоирӣ таназзул ёфта ва хомазаноне аз ҳамвораҳои ҳечқора ба номи шеър шиорпардозӣ мекарданд. Ағлаби қаламкашони муосири мо ин дастгоҳи олиро, ки собиқан дар кишвари мо ва забони мо ба авҷи аълои маъниофаринӣ расида буд ва шуарои форсигӯ бо сухан ҷаҳонро тасхир карда буданд, ба ибтидоӣ мекашиданд ва қаламфарсоии ҳешро шеър меангоштанд ва пешкаши ҷомиаи мо мекарданд ва ҳешро шоир ҷилва медоданд.

Аз ин рӯ, чун камобеш ба шеъри гузашта ошно ҳастам ва ошиқу дилдодаи шеъри асили форсиям, қарор дода будам, ки ашъори номҳои ошноро аз назми муосири ду-се тан аз ҳунармандони воқеӣ, дигар нахонам. Вале чандест, ки бо ашъори Фарзона – ин шоираи соҳибистеъдод, ки каломаш ба дилу руҳи мани пир нерӯӣ ҷавон эҳё мекунад, ошно шудам. Ва ҳамеша аз матбуот ашъори тозаашро интизор мешавам. Шеъри Фарзона то ҳаде маро вомедорад, ки аз раӣям баргардам ва боз бо шодмонӣ бигӯям, ки ҷои он бузургони сухани волои форсӣ дар кишвари мо низ ҳолӣ набудааст. Вале дар тааҷҷубам, ки ҷаро то кунун ашъори Фарзона бо вучуди ин ки ду маҷмуаи шеъраш ба забони модарӣ, яке ба забони русӣ дар Маскав интишор шуда ва борҳо дар маҷаллаҳо ва рӯзномаҳо интишор ёфтааст, аммо чунин ки мебоист мавриди таваҷҷуҳи мунаққидону адабиётшиносони мо нашуд.

Дар сурате ки ба назари ман, Фарзона аз тозатарин ва фараҳангзатарин падидаҳои адабиёти кунунии мост ва мебоист масъулини адабиёти мо, ҳоса мунаққидон шеъри ӯро мавриди таҳлил қарор медоданд. Мунаққидони мо, ба назарам то кунун ба ҷойи ковишҳо ва ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ба саногӯии баъзе аз адибони соҳибмансаб ва соҳибунвон пардохта, ашъори ин гуна адибонро аз будаш зиёд васф мекунанд. Наход, ҳанӯз мунаққиде ёфт нашавад, ки фарқи тиллоро аз мис бишносад. Ё ки эшон интизоранд ба Фарзона рутбае ё унвоне ато шавад ва баъд ба ситоиши ӯ бипардозанд?! Магар, барои эшон Шоир будани ӯ кам аст?! Ҳатто дар боби эҷодиёти Лоик барин устои сухан ва шоири маъниофар, ки воқеан ҷараёни шеъри муосири моро тағйир дод ва ҳоло маҳбубтарин шоири миллии мост, то кунун як асари ҷиддие, ки дар он аз маҳосин ва маъоиби осори ӯ сухан равад, дар даст надорем. Ку масъулини адабиёт ва адабиётшиносони ҳақшинос?!

Охир, ҷаро чандин тан ва узви Иттиҳодияи нависандагон, ки ба сифати мунаққид ба узвияти нависандагон ворид шудаанд, даҳсолаҳо мегузараду чизе наменависанд?! Оё нависандае, ки аъзои ташкилоти эҷодӣ асту солиёни зиёд чизе эҷод намекунад, сазовор аст, ки нависандааш хонему боз дар ташкилоти нависандагон аъзо бимонад?!

* Адабиёт ва санъат. – 1990. – 25-уми октябр. – № 43.

Ин андешаҳо маро ором намегузорад. Вале ин гуфтугӯи алоҳида аст, баргардем сари осори Фарзона. Яқинан, Фарзона ба ситоиш ҳеҷ ниёз надорад. Аз рӯйи шеърҳояш ба назарам чунин намуд, ки худро шинохтааст ва ба таъбири ҳудаш «ин сарои кӯзпушт»-ро хуб дарк мекунад. Бояд ёдовар шавам, ки ман муқобили унвонҳою рутбаҳо нестам. Вале ба лузимияти онҳо шак дорам. Ба ман низ чанде пеш бо қароре унвони «Нависандаи халқӣ»-ро доданд. Гӯё бе ҳамин «гувоҳнома» халқи ман маро нависандаи худ намешуморида бошад. Дар гузашта ҳам «маликушшуароҳое» буданд, вале бори адабиётро «қаториҳои»-и мисли фирдавсиҳо ба дӯш доштанд. Чунон ки халқи хирадкешӣ мо фармудааст: «Атр он аст, ки худ бибӯяд, на ин ки аттор бигӯяд».

Шеъри Фарзонаро чунин дарёфтам, ӯ нуҳуфтаҳое дар дил дорад ва дардошност. Муҳимтар аз ҳама, ӯро ба ҳайси як шоири соҳибдард дарёфтам ва дидам, ки ба хотири ҳавову ҳавас хома намебардорад. Ӯ меҳодад розҳои нуҳуфтаи хешро, ки ба дилаш панҷа мезананд, бурун орад. Дардҳои дили ӯ аз дарди хусусӣ фаротар рафта, дар бисёр маворид ба дарди ҳамагонӣ ва ҳамешагӣ бадал мешавад. Аз ин рӯ, шеъри Фарзона ба шиорҳои мавсимӣ, ки халқи моро хеле ба он одат кунонида буданд, ҳеҷ умумияте надорад. Ӯ мисли ҳама ҳунармандони асил бо адам меҷангад, то онро ҳастӣ бахшад. Шеъри ӯ гувоҳи он аст, ки шоири хеле огоҳ аст ва дирӯзу имрӯзи фарҳанги моро бо фарозу фурудҳояш кӯшиши фаро гирифтанд дорад. Фарзона хуб дарёфтааст, «ки бе дирӯз ҳоло нест» ва «бе имрӯз фардо нест» (Лоик).

Биёед, таваҷҷуҳ кунем ба ашъори Фарзона, ки ба тозагӣ (Адабиёт ва санъат, № 38, 20-уми сентябри соли 1990) ба таъъ расидааст. Ин ашъор, пеш аз ҳама, гувоҳи он аст, ки гӯяндааш шоир аст. Нигоҳаш ба зиндагӣ ва ба ашъо шоирона ва мантиқи ҳулосаҳояш қавист. Гирем ғазалеро, ки бо матлаи

*Ғукон нишеман кардаанд андар булӯрин обҳо,
Ман ҳуриш нилуфарам бишкуфта дар мурдобҳо, —*

огоз мешавад.

Ин ғазали мост. Дар он саргузашти хешро мебинем. Таваҷҷуҳ кунед:

*Чун чашм бикишодам яке, чашми ҳақиқат баста буд,
Печида аз нав хешро дар парниёни хобҳо.*

Ин ғазали шумост ва ин шеъри мову манҳои дигар аст. Дар ғазалҳои Фарзона, агарчи гоҳо такрор ва ё таъсире аз суҳанварони пешин эҳсос мешавад, вале бештар ӯ хешро ифода мекунад ва шеваи баёнаш фардист.

Мебинем, ки Фарзона ба хотири шоири иҷтимоӣ будан шеъри иҷтимоӣ намегӯяд, вале дар ашъори ӯ масоили иҷтимоии ҳунари ҳамеша ноаён инъикос мешавад, чунон ки дар қитъае бо номи «Шикваи шеър»:

*...Пур аз қарору ашъор асту шавқуни айём
Ҳазорхонаи мағзи ҳама. Чӣ мебодам?
Даруни синаи мардум тапад дили маснуъ
Дигар барои чӣ кас мекунанд эҷодам?!*

Шеъри «Хуршед дар қафас» гувоҳи он аст, ки шоира ба умқи рӯзгори мо сар фурӯ бурдааст ва ин шеърро батакрор бояд хонд ва бияндешид:

*Эй растухези нур!
Эй тозатар аз пирохани субҳ,
Зулмотро нигар, ки чу шерозаи субҳ
Домони беғубори туро сар намедихад.
Мемираду ҳанӯз ҳам инони ҳукмро
Бар дасти тозарӯзи музаффар намедихад.*

Ин шеъри шоирест, ки имрӯзи моро дуруст дарк кардааст ва мехоҳад ба ҷомиае, ки ба дурӯғу риё ва ҷаҳлу торикӣ хӯй гирифааст, роҳи халосиро ишора кунад.

Фарзона тасвирҳои зебо ва хеле шоиронае дорад, ки ман пештар нахонда будам:

*Ман аз шикофи соқои беи пир
Наззора мекунам,
Ҷон кандани парии шафақро дар коми аждаҳои ситеге
Бар сӯйи ман ишораи падруд мекунад,
Гӯё дар ин нафас
Андар уфуқи сабзи ҳаёти ман
Хуршеди арғувони ҷавонӣ гуруб кард...*

Ман, холо, ашъори Фарзонаро дар қатори осори бузургони сухани форсӣ мутолиа мекунам ва умедворам, ки ин суханвари неруманд минбаъд низ ба сӯйи авҷи ҳунар роҳ мепаёмояд ва ҳамчунин итминон ҳосил кардам, ки замини шоирхези мо боз адибонеро эҳдо мекунад, то имрӯзи моро ба дирӯз ва фардо бипайванданд.

Алӣ Асғари Шеърдӯст

ФАРЗОНАЕ АЗ ХУЧАНД * Пешгуфтори «Паёми ниёгон»

Хучанди бостонӣ сарнавиште шигифт дорад, ҳамон гуна ки Мақдисӣ чуғрофиёнигори бузурги исломӣ онро «шигифтангез» хондааст. Ин шаҳр, ки дар шимоли Тоҷикистони имрӯзин қарор дорад, рӯзгороне бисёрро аз сар гузаронидааст. Сояи шамшерҳои шум хобро бар сокинони он бастаанд ва кушторҳои махуфро аз сар гузаронидааст. Дар ин қарн низ хувияти моддӣ ва маънавии онро мавриди таҳдид қарор доданд, то бадон ҷо ки ҳатто номи Хучанд, ки солҳо дар арсаи таърих ва фарҳанг ҳузури зинда ва ғайоле дошт, якбора иваз ба Ленинобод шуд.

Хучанду Кӯлоб ва Панҷакент санади хувияти фарҳангии тоҷикӣ, ҷое ки Одамушшуаро Рӯдакӣ пой ба арсаи ҳаёт ниҳод. Имрӯз ҳам мусофире, ки дар пайи зиёрати оромҷойи падари шеъри форсӣ аст, бояд аз тариқи ин обу хок ба ин мавзеъ бирасад.

Фарзонаи Хучандӣ дар зумраи ҷавонтарин шоирони тоҷик аст, ки тавониста саманди бодпойи хунарро роми хеш кунад ва ҳаминон бо бузургон дар ин арса дарояд, гарчи ин сухан ҳамвора сидқ намекунад, аммо дар бисёре аз маворид сикҳатии он ба исбот расидааст, ки пас аз ин бояд мунтазири ҳалқи осори барҷастае аз Фарзона бояд буд, гарчи офаринишҳои ӯ то кунун барои сабти номи ӯ дар зумраи худовандгори шеъри муосири Тоҷикистон кифоят мекунад.

Вежагии муштараки тамоми шоирони муосири Тоҷикистон рӯёрӯӣ ва посух додан ба буҳрони хувият аст. Ҳамаи шоирону нависандагони тоҷик, ки давраи ҷадидро таҷриба кардаанд, фуру рехтани ҳанҷорҳои таҳмилӣ, дигардесӣ дар усули фарҳангиро ба ҷашм дидаанд, дар ҷашми онон Тоҷикистон ва қавми тоҷик дубора аз аъмоқи таърих сар бароварда ва бар он аст то «будан»-и хешро исбот кунад. Муҳимтарин шохисае, ки бо мадади он метавон хувияти худро исбот ва таъйину тавсиф кард, мадад гирифтани фарҳанг аст. Аз ин рӯст, ки дар растохези ҷадид қабл аз ҳар чизе фарҳанг ва намуди навиштории он таҷаллӣ пайдо кардааст. Аз паси ҳазор сол дубора бузургони адабиёт ва фарҳанг ба саҳна омаданд ва ниёзҳои фарзандони худро посух медиҳанд. Он гуна ки Фарзона дар пешгоҳи Рӯдакӣ месарояд ва ё аз забони Дақиқӣ меғӯяд:

*... Мехостам ба мардуми ҳамдаврон,
Гӯям зи рафтаҳои ҷаҳонсозаш.
Пеш оварам ҳадиси дифоъу нанг
Аз меҳану сарони сарафрозаи ...*

* Фарзона. Паёми ниёгон. – Техрон: Интишороти «Суруш», 1375; **ҳамч.**: Самандар. – 1997. – Декабр. – № 1; Нигоҳ. – 2014. – 3-юми ноябр. – № 32 (414). – С. 5; Тирози ҷаҳон. – 2014. – 1-юми ноябр. – № 88 (2269). – С. 3.

Аз ҳамин рӯст, ки меҳан дар шеъри шоирони ин даврон ба унвони «мавзуи шеър» дармеояд. Камтар шоири ростини тоҷикеро метавон дарёфт кард, ки ба ин мақула напардохта бошад, ҳатто ба қадре ағмоз метавон иддао кард, ки тақрибан ҳамаи шоирони тоҷик дар ин мавзӯ шеър сурудаанд.

Фарзона низ мутааллиқ ба ҳамин насли шоирон аст, ки сурудаҳои меҳанинӣ вай гарчи ба густурдагии дигар шоирони барҷастаи тоҷик нест, аммо аз чунин самимияте бархӯдор аст, ки вайро дар садри шоирони ин гурӯҳ қарор медиҳад:

*Ғами бузурги ту дорад замири кӯчаки ман,
Чӣ сон ғубор афшонам аз дилат, меҳан.
Дилам, ки хезаму бираҳонамат аз ин зиндон,
Вале дар ин сиёҳистон қучост он равзан?
Баҳор рафту гулери ба гесӯвон назадам,
Ки пойкӯби саворон шуд ин баҳори чаман.
Туро яке аз дарун хӯрд, дигар аз берун
Чӣ содаему надонем дӯст аз душман...*

Таҷаллии меҳан назди Фарзона танҳо густураи ҳокии он нест ва бештар зухур ва бурузи фарҳангӣ дорад, гарчи аз мазоҳири моддӣ ва ҷозибҳои шигифт ин сарзамин низ ғафлат намеравад, аммо шеъри шуаро ағлаб таҷаллигоҳи зухуроти маънавии фарҳанг аст ва густурдае фаротар аз Тоҷикистонро дар бар мегирад, забони форсӣ ва офаринишҳои фарҳангии ин забон таваҷҷуҳот ва дилдодагӣҳост ва ишқ ба ин забон иқлиме паҳноварро шомил мешавад. Саъдӣ аз Шероз, Иқбол аз Покистон, Фирдавсӣ ва Дақиқӣ аз Хуросон ҳозир мешаванд, то тақягоҳи маънавии шоир бошанд.

Шоир дар айнӣ ин ки дар сояи ин дарахти куҳансоли соягустар мезияд, аммо мутааллиқ ба иқлиме хос аст, ӯ тоҷики Мовароуннаҳрист, аз ҳамин ҷост, ки дар ҷой-ҷойи шеъри ӯ метавон зиндагии мардуми ин сарзамин ва ба таври хоси ғӯиши Хуҷанд суроғ гирифт.

*Вақте он абр, абри синахуруш,
Пур шавад аз таронаи резон,
Дили ман ғам намехӯрад, ки чӣ шуд,
Ҷомаи ба тор овезон.
Чӣ ғами он ки ашқи лӯлаи абр,
Дог зад дар тирезаи шуста.
Эй дили сода, эй дили сода,
Сухан аз орзу набояд гуфт,
Ки шамоли ҳаводис он ҳамаро
Решакан карду пош доду рӯфт.
Сухан аз гурбати сиёҳи дил аст,
Андар ин шаҳри ошноиҳо
Байни ин хокиёни ҷӯянда,
Вой-войи чу ман ҳавоиҳо...*

Тасвире ки аз ҷаҳони перомун дар шеърӣ ӯ тарҳ мешавад, ривояти замонаи шоир аст бо соярушанҳо ва фарозу фурудҳое, ки дар зиндагии рӯзмарраи мардум вучуд дорад. Аммо шоир ба иқтисоди табиӣ шоиронаи хеш ҷаҳонро орь аз олудагӣ меҳаҳад ва шеърӣ шоир арсаи ин орзуҳост. Сарнавишти Тоҷикистон бо рӯйдодҳои талху ширини бисёр ҳамроҳ будааст, аз оғози торихи мактуб ин сарзамин рӯйдодҳои даҳшатнок бисёр аз сар гузаронидааст, аммо айёми шодмонагӣ ва нишот кӯтоҳ будааст. Бо ин ҳама миллат зинда мондааст, гарчи душманони бисёре бар арсаи ин сарзамин ҷавлон намудаанд, аммо он чӣ боқӣ монда, рӯшанӣ ва покӣ ва порсоист ва зеҳни шеър арсаи ин таманниёти неки инсонӣ.

Умед аст, ки ин дафтар, ки ҳамзамон бо ҷашни бузургдошти Камоли Хучандӣ мунташир мешавад, гоме фаротар дар роҳи тақриби фарҳангии ду кишвари Эрон ва Тоҷикистон ифода кунад. Ҳамчунин роҳими ин сутурумедвор аст, ки Тоҷикистон ҳамвора сарбаланд дар арсаи ҳаёти иҷтимоӣ боқӣ бимонанд ва аз абрҳои ин сарзаминборони шеърӣ ноб биборад.

Гузинуши ин дафтар марҳуми диққати назар ва ҳасби салиқаи оқои Қайсар Аминпур, шоир ва муҳаққиқи арҷманд аст, ки ба дархости хонуми Фарзона ин интиҳоб ва гузинуш анҷом гирифта ва ҷо дорад, ки дар ин ҷо аз эшон ташаккур ва қадрдонӣ намоям.

ФУРҶ, ФАРЗОНА ВА ШЕЪРИ ИМРҶЗ*

Солҳои начандон дур дар доираҳои адабии Афғонистон вақте сухан аз шеъри нав мерафт ва сухан аз нақши зан дар шеър ва адаби форсӣ, бидуни шак, номи Фурӯғи Фаррухзод, пеш аз ҳама, ба забонҳо ҷорӣ мешуд ва Фурӯғ ҳам баъд аз наشري китоби «Таваллуде дигар»-аш ба масобаи як шоири исёнгар, суннатшикан ва навабодоз ҳалқаҳо ва доираҳои адабии форсизабонро дарнавардид ва шоири нотақрор дар миёни табори порсизабон шинохта шуд. Фурӯғ дар асри озодагӣ ва шукуфои ва боландагии забон ва шеъри форсӣ мезист ва барои баёни ақоид, андешаҳо, эҳсосот ва автифаш монеаро наметодид. Ҳамасрои Фурӯғ ҳам кӯҳхое аз осори бадеӣ ва дурахшон офариданд ва ба ганҷинаи адаб ва фарҳанги башарӣ афзуданд. Аммо чизеро, ки мардуми одии замони Фурӯғ наметавонист, урёнии сухани Фурӯғ ва баёни эҳсосоти занонаи ӯ дар забони шеъри ӯ буд. Вақте хонандаи ноогоҳ ва пайрави анъанаи ҷомеаи суннатӣ, ки занро фақат зан медонист ва асир дар банди зобитаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ, дигар шеъри Фурӯғ барои ӯ писандида набуд...

*Кош, чун ёди дилангези зане
Меҳазидам ба дилат пурташвиш.
Ногаҳон чашми туро медидам
Хира дар ҷилваи зебоии хеш.*

*Кош, дар бистари танҳои ту
Пайкарам шамъи гунаҳ меафрӯхт.
Решаи зӯҳди туву ҳасрати ман
З-ин гунаҳкориҳои ширин месӯхт.*

Хонандаи он рӯз дар бораи ӯ чӣ фикр мекард? Шахсияти шоирро чӣ гуна меёфт? Як шоири суннатшикан, исёнгар, пархошгар ва бебок дар баробари зобитаҳо, ё як зани майхора ва ҳавасбоз? Фурӯғ қанҷусе бархоста аз зери хоки-стари замонаҳо буд ва фарёди дар гулӯ хуфта ва дилҳои ба орзу дастнаёфтаи Робиаҳо, Маҳастаҳо, Меҳриҳо, Маҳфиҳо ва садҳои дигар ва дарвоқеъ фарёди зан дар дили қарнҳо буд, ки дар ҳаммомҳо раг зада шуданд ва дар танҳои ва ҳасрат баргрезони дарахти умрро тамошо карданд.

*Вой борон, борон,
Шишаи панҷараро борон шуст.
Аз дили ман, аммо чи касе нақши туро хоҳад шуст?
Осмон сурбиранг,
Ман даруни қафаси сарди утоқам дилтанг
Меҳрад мурғи нигоҳам то дур.
Вой борон, борон пари мурғони нигоҳамро шуст.*

* Хучанд. – 1997. – № 12. – С. 24-27; Нигоҳ. – 2014. – 3-юми ноябр. – № 32 (414). – С. 10.

Аз панҷараи шеъри Фурӯғ метавон тифҳои рангини шеъри имрӯзаро тамошо кард. Дунёро бо ҳама забонҳо, садоқатҳо ва самимиятҳояш ва бўқаламуниҳои онро бо ҳама ҷафоҳо, найрангҳо ва кизбу риёҳо.

Дар шеъри Фурӯғ сухан аз ситоиши самимонаи зебӣ ва содагӣ, сухан аз ҳамдилии инсоне ба инсони дигар аст. Аз паҷараи шеъри ӯ атри дилпазири баҳоронро мебӯем ва андӯҳи танҳо шуданаш ва ниёзи «мо» шуданашро...

*Ман дар ин тирашаби ҷонфарсо,
Зоири зулмати гесӯии туам.*

Ва аммо дар Тоҷикистон, ки имрӯз Фарзонаро доранд ва Фарзона шоире аст баландовоза ва маҳбӯб дар миёни насли имрӯз ва садояш дар ҳама ғӯшаҳо ошноӣ ва шеъраш дар ҳама ҷӯйборҳои ҳофизаҳои насли имрӯзи тоҷик ҷорӣ, ўро ва шеъри ўро на ба унвони нақд ва таҳлил ва арзишбихӣ ҳунари, балки фақат ба хотири шинохти ӯ ба ёд меоварем, ки агар Фурӯғ ба ҷунон қуллаи авҷ ва шуҳрат боло рафт, Фарзона ҳам ин қуллаҳоро бо душвории бештаре, ки ӯ дар пеш дорад, дар миёни занони форсиабони минтақа мепаёмояд. Миёни биниши ҳунари ва шароти замони ҳар ду шоира тафовутҳои бисёре ҳаст. Фарзона дар асри баде бузург шуда, парвариш ёфта ва ба камол расидааст. Асри Фарзона барои халқ ва фарҳанги тоҷик асри тороҷи маънавият ва асри беҳувиятии забони тоҷикӣ будааст. Фарзона аз миёни равобити истирорӣ ва ҳасмона аз миёни ҳастагии ҷонҳо ва афсурдагии равоноҳои вонихода бар асари ноҳамдиҳо ва ҳамзабониҳо берун баромадааст. Хушбахтона, дар ин солҳо як чиз ва он ҳам хеле ҳаёти Фарзона ва насли наврасро руҳи тоза бахшид ва, ба қавли Мавлоно, «табиби ҷумла иллатҳо» шуд ва он Истиқлоли Тоҷикистон тасдиқи ҳувияти миллии кӯтоҳе ҳаст барои танаффуси тоза кашидан, барои халлоқияти бадеӣ ва офаринишҳои ҳунарии ӯ.

Фарзона намояндаи насли ҷавон аст. Намояндаи тасвирҳое, ки аз ҷорҷӯби тилоӣ раҳӣ ёфтаанд. Намояндаи насли боланда ва пешраванда, вале дардманд, ки ҳанӯз захмҳои пошнаҳои оҳанини гузаштаи онҳо илтиём наёфтааст. Ба ҳамин далел, рисолати Фарзона дар баробари мардумаш бештар аз Фурӯғ аст. Фурӯғ танҳо ба сарнавишти дардолуди зани иронӣ ва маҳбубияти онҳо фикр мекард. Аммо Фарзона ҳам дар бораи забон, ҳам дар бораи зан ва ҳам дар бораи ватани мусибатдида ва мардуми дардманди худ меандешад. Дар ин ҷо ворисони билистехӯки давлати Сомонӣ тоза аз гардунаи торих сар бурун кардаанд. Соли гузашта маҷмуае аз ашъори Фарзона ба номи «Паёми ниёгон», ки дар Эрон иқболи ҷоп ёфт ва шоир як чилди онро ба банда ҳам иноят фармуданд. Ин китоб ҳарчанд таҷрибаҳои ибтидоии шоирии Фарзона ҳаст, аммо инак, ки онро варақ мезанам, ба ёди Фарзона меафтам ва шинохти ӯ ва шеърҳояш, ки бояд чизе агар андак ҳам бошад, бинависам ва бо ин, дайни худро дар баробари ин шоири маҳбӯб ва арҷманди тоҷик адо намоям, даричаи шеъри Фарзонаро мекушоям ва ғазалҳои ўро мекушоям, ки ниҳоят самимианд ва ошиқона ва руҳи ҳамосӣ ҳам доранд. Бо ҳам байтҳое аз як ғазали ўро мекушоям ва мебинам, ки дар шатти андешаи ӯ чӣ мафҳуми зебӣ ҷорист:

*Дареги фасли шукуфтан, дареги фасли қиём,
Ки бодреза шудам чун шукуфаи бодом.
Қаторҳо фалачу роҳи осмон баста,
Намерасад ба дилам аз дили касе пайғом.
Дигар ба хандаи хуршед эътимодам нест,
Ки офтоб чу чашмест сарду хуношом.*

Фарзона замони худро хуб дарк кардааст ва мехоҳад ба дигарон ҳам бифаҳмонад, ки ба қавли Саъдӣ, ҳамӯшӣ ихтиёр кунед, зеро ки имрӯз ба хандаи хуршед низ эътимод нест ва аз лабҳо ба ҷойи шакар заҳр меҷакад, одамҳо дар қафасҳо тилоӣ маҳбусанд ва роҳи омин дар осмонҳо бастааст ва дилҳоро ба дилҳо раҳе нест.

*Хамӯш бош, на ҳарфе бигӯву не бишинав,
Ки заҳр меҷакад аз ҳар лабе ба ҷои калом.*

Шеъри Фарзона тасвире аз замонаи ўст ва ин тасвир ниҳоят рангин ва зебост. Дар баҳоргоҳи дили шоир ҳар гиёҳ, сабза бар сабза аст, ҳама пидром аст, ҳама баҳор аст. Ҳеч чиз хушк ва мурдаву афсурда нест. Ҳар чиз дар боландагӣ ва ҷӯшиш аст. Ҳар ки дар он меҳр бандад, сабзу пидром мешавад, баҳор мешавад.

*Ба боргоҳи ман о, ба баҳоргоҳи ман о,
Ки гиёҳи меҳри худро ҳама сабз, сабз бинӣ,
Ҳама пурбаҳор бинӣ.*

Фарзона азамат ва шукуҳи гузашта ва фарҳанги мустағнии худро, ки тика-тика ва пора-пора шуда буд ва онро ба сарзаминҳои ҷуғрофиёи мухталиф пахш карда буданд, боз талаб мекунад ва мехоҳад ин шукуҳ, ин ном ва ин сарзамин аз нав зинда гардад. Хайёте даркор аст, ки онро ба ҳам дӯзад ва либоси абрешимии Хуросон ва порсизабонони ҷаҳон дубора пайванд ёбад.

*Ман ин ҳайётро хоҳам, ки даври чарх гардонад.
Зи нав тикаву пора ба ҳам дӯзад Хуросонро.*

Бо ин ақида Фарзонаро дар ҳолае аз натионализм пинҳоншуда фикр накунад. Балки ў иттиҳоди фарҳанги тамоми сарзаминро мехоҳад, ки бо шоир мушорикати фарҳангӣ, тарихӣ, забонӣ, динӣ ва миллий доранд. Ва ин як дар парешонӣ мебинад: дар парешонии фикрӣ ва ормонӣ, барои ҳамин аз родмарди пурхунар мехоҳад ёрони парешонро ҷамъ сохта, ба сӯйи ягонагӣ ва тавҳид раҳнамунӣ гардад, ин ҳам як мумаййизи ирфонӣ ва ақидатии шеъри Фарзона аст:

*Зиҳӣ он родмарди пурхунар, ки ошно созад
Даме бо лаззати тавҳид ёрони парешонро.*

Ў ба талаби хуршед меравад, то аз сояҳо бигрезад, мехоҳад ҷавҳари ҳастии аслии худро ва уручи руҳи худро мутаҷалло созад.

*Бояд фаро равам ман аз ин таҳнишастагон,
Бояд ба ранги оина ҷавҳарнамо шавам,*

*Берун хазам зи хирагии сояи касон
Бо офтоби чархгузин ошно шавам*

Фарзона дар сарзамини худ партави хуршеди ҳақиқатро металабад, бо он ки дар остинҳо мор аст ва аз шаш ҷиҳат ҳисорхост, аммо завқи пар задан ва парвоз кардан дар бихишти орзуҳо дар дили шоир зинда аст.

*Каф аз остин баровар, ки ниёзманди нурам
Маҳарос асои худро, агар ин ки мор бинӣ
Пури завқ пар кушудан, пури нағмаи бихишӣ
Чӣ кунӣ, ки шаш ҷиҳатро бари худ ҳисор бинӣ.*

Ин шеър ҳарчанд таҷрибаҳои нахустини шоирии Фарзона бошад ҳам, паёмовари сулҳ ва ваҳдат аст, муҳтавои аниқ ва насими инсонӣ дорад. Шеъре бидуни паём шеър нест. Шекспир гуфта буд: «Шеъре бидуни паём ба себи сурхе мемунад, ки дарунашро кирм хӯрдааст».

Дар шаттии шеъри имрӯзи Фарзона ҳам метавон моҳиҳои рангини шеърро ёфт, ки ба зоти худ як фасли нав ва роҳи нав дар шеъри имрӯзи тоҷик аст ва ин шеърҳо дил бастан ба зиндагӣ, умеди дар оянда расидан ба рӯшанӣ ва покиро дар дили инсон зинда мекунад:

*Пироҳани гулобӣ, яъне чӣ?
Яъне дубора дил ба ҷаҳон додан.
Яъне дубора ба ҳаваси хуфта ошӣ кардан.
Яъне нигоҳи таҳзадаро дар офоқ дилбарона густурдан...*

Ғами меҳан болотар аз ҳар андуҳи дигар барои Фарзона аст. Ғуборе, ки аз ғами меҳан ба домани дилаш нишаста, ўро афшонда наметавонад, зеро ки сарзаминиаш пойкӯби саворон аст. Ба ҳамин хотир, баҳоре нест, ки ҷамани ў гулборон шавад ва гуле, ки зеби гесувони тилоии шоир гардад. Ҷи дарднок аст, ки меҳан ранҷур асту мардумаш парешон ва шоир роҳи берун рафтани ба дунёи равшанро металабад:

*Ғами бузурги ту дорад замири кӯчаки ман,
Ҷи сон ғубори ғам афшонам аз дилат, меҳан.
Баҳор рафту гулери ба гесувон назадам,
Ки пойкӯби саворон шуд ин баҳори ҷаман.
Шаб аст ғӯру кавокиб ҷу устухони майит,
Куҷост роҳи баромад ба олами равшан?*

Фарзона дар дарду доғи меҳан танҳо нест. Андешаи меҳанпарастӣ дар шеъри шоирони мо решаи кӯҳна ва дерина дорад: Фирдавсӣ, Саъдӣ, Камоли Хучандӣ ва дигарон ин дарахтро куҳанбеҳу бисёршоҳ сохтаанд. Биноан, Фарзона ҳам шоири мултазим мутаҳҳар аст ва илтизомаш дар бедорбошҳои шеъраш машҳуд аст ва малмус.

Шеър барои мардуми тоҷик монанди ғизо лаззат ва аҳаммият дорад. Ва рӯйи дастархон ва хайрухуш карданро ҳам ба халқи тоҷик бо бисмиллоҳ ва шеър оғоз мекунад, ки ҷӣ некӯ анъанаест пазируфтани.

Муҳаммадризо Муваҳхидӣ

САБЗИНАИ БАҲОР БУДУ...*

Накде ба Фарзонаи Хучандӣ, чопи аввал
(Техрон: Интишороти «Суруш», 1375, 129 с.)

Моҳномаи фарҳангиву ҳунарии «Кайҳони фарҳангӣ»-и Ҷумҳурии Исломии Эрон дар шумораи 135-умаш – ҷасди «Баррасии китоб» тақризи Муҳаммадризо Муваҳхидиро ба китоби шоираи шинохтаи тоҷик Фарзона «Паёми ниёкон», ки чанде қабл дар интишороти «Суруш»-и Техрон нашр шуда буд, чоп карда, ки онро пешкаши хонандагони арҷманд менамоям.

Таҳияи Қаҳҳори Расулиён

Салом, эй ки сукутат сукути кавкабҳост

Салом, эй ки садоят садои боронҳост.

Салом, эй ки ба ҷашмони ман намеойӣ

Салом, эй ки ба ҷашмони ту намеоям.

Агар гузари шумо то кунун ба шаҳрҳои Самарқанд, Фарғона, Душанбе ва... ё Хучанд афтода бошад ва ё бо мусофире аз он диёр ёру ҳамқатор шуда бошед, лобаъд эҳсоси ғариберо, ки ман ҳангоми гуфтугӯ бо ин ошноёни дерина доштам, дарк мекунад, бо нахустин гуфтор худро дар баробари касоне меёбед, ки гӯё мутуни кӯҳани форсиро дар муҳовараи худ бозхонд мекунад ва чи ширин ва баҷо аз он мероси гаронбаҳо баҳра мегиранд ва баҳра медиҳанд. Ин ки дар миёни адибони тоҷик ҳанӯз алоқаи фаровоне ба сабки хиндӣ ва, ба вежа, Бедили Дехлавӣ вуҷуд дорад, то он ҷо ки бархе пиндоштаанд, шоирони он диёр ҳамчунон дар печу ҳамаи ҳаёлпардозҳои бедилона мондаанд, худ нишон аз ҷараёни табиӣ – вале кунд – муллоёни шеърӣ адаби порсӣ дар миёни онон доранд.

Шоирони тоҷик бо бархурдорӣ аз ганҷинаи пурбори забони пок ва номехтаи дарӣ, ҳамчунон аз паси солиёни муштоқиву маҳчурӣ асби балоғат медавананд ва дурчи лаёқат меситонанд. Шеърӣ ин шоирон аз завоёи гуногун метавонанд барои адабдӯстони эронӣ дархури тавачҷу ва канду ков бошад.

Ёфтани вежаҳои сабкӣ, сохтори феълҳои сода ва мураккаб, муодилҳои зебо ва асили дарӣ ба ҷойи вожагони бегона ва намудор сайри таҳаввули вожагон, аз ҷумлаи масоиле аст, ки дар шеърӣ ин шоирон метавон бад-он пардохт.

То кунун чандин дафтар аз ашъори шоирони тоҷик ба кӯшиши интишороти байналмилалӣ ал-Худо ба ҷомеаи адабии мо роҳ ёфтааст. Аммо, бешак, ҳанӯз гавҳарҳои ношинохтаи бисёре дар садафи адабиёти тоҷик ёфт мешавад, ки бе шинохти онон изҳори назар дар бораи ҷойгоҳ ва мақоми шоирон ва навиандагони тоҷик дар адабиёти муосири форсӣ ҷойе аз тасомех нест.

Фарзонаи Хучандӣ аз зумраи ҳамин шоирони ношинохтаи рӯзгори мост, ки то кунун ашъораш, ба вежа барои мо эронӣ, дар ҳисори ҳатти «сирилик»

* Паёми ниёкон // Кайҳони фарҳангӣ. – 1376. – Сентябр. – № 135. – С. 57-58; ҳамч.: Адабиёт ва санъат. – 1998. – №5-6. – С. 6.

махбус буда ва худ низ маҷоли чандоне барои боз намудани эҳсос ва тахайюли шоиронаи хеш надоштааст. Бо ин ҳол, то кунун панҷ дафтари шеър ба забони форсӣ ва хатти сирилик ва як китобу чандин мақола ба забони русӣ аз ӯ ба чоп расидааст (ва яке аз китобҳои ӯро низ Тураҷи Атобакӣ дар Амрико ба хатти форсӣ даровардааст).

Фарзонаи Хучандӣ ба соли 1964-ум дар Хучанд мутаваллид шуда ва дар риштаи забон ва адабиёти форсӣ таҳсил кардааст. Ва акнун шеъри форсиро дар донишқадаи адабиёти Донишгоҳи Хучанд тадрис мекунад. Кунгураи бузургдошти Камоли Хучандӣ фурсате фароҳам овард, то гузидаҳое аз ашъори вай аз сӯйи интишороти Суруш ба чоп бирасад ва худӣ ӯ низ бо хузур дар кунгура ба қироати шеър бипардозад. Ё, инак, бо иштиёқи фаровон мекӯшад, то шеъри худро ба хатти форсӣ бинависад. Вай дар зимни ҳаводиси перомуни худ, ба вежа, дарди ватан бисёр ҳассос аст ва нохоста шохиди бурраҳое аз таърихӣ ватани хеш буда, ки қудрату сукутро аз вай мегирад ва гудозҳои дардро аз оташфишони шеъраш ба берун меафканад. Дар осори ӯ эҳсос ва отифаи занона, ишқ, дарди ватан ва умед ба фардо, ба ҳубӣ ба якдигар пайванд хӯрдаанд, дар ҳоле ки занони шоир то он ҷо ки дар арсаи адабиёти форсӣ дидаем, маъмулан ё чунон мардона шеър гуфтаанд, ки агар номи онҳоро аз канори шеърашон бардорем, ҳеч тафовуте ҳатто дар мағозилот ва тамоилоти ғаризе бо шоирони мазкур надоранд. Ва ё он қадар занона шеър гуфтаанд, ки осори онҳоро фақат бояд дар маҳдудии фиминизм баррасӣ кард.

Дар ин ду тариқа, нақиса ба чашм меҳӯрад, ки шоири зан ба ҳар ҳол ба эҳсосоти дарунӣ мутамоил аст (чи аз навъи мардона ва чи занонааш) ва камтар зани шоире метавон ёфт, ки ба сароҳат аз дардҳои иҷтимоӣ ва миллӣ низ сухан гуфт бошад ва шеъри ӯ ба воқеъ оинаи тамомнамои ранҷҳои замони худӣ ӯ бошад.

Дар шеъри Фарзонаи Хучандӣ эҳсоси замона ба ҳубӣ ҳувайдост :

*Андар оинаи қачи девор
Сояҳоям мазохкунон
Мекунамд ишваи маро такрор (с. 25).*

*Сабзинабаҳор буду дар он
Дӯшизаи ноздона будам
Дар шаҳри хамӯшакони пирӣ
Ман тозатарин тарона будам (с. 89).*

*Баҳор рафту гулери ба гесувон назадам,
Ки пойкӯби саворон шуд ин баҳори, чаман (с. 115).*

Умед ба оянда ва субҳи рӯшанро аз панҷараи ин ашъор метавон дид:

*Оҳ, медонӣ
Забони ман такрори вожаи субҳро дӯст медорад.
Субҳ чист?
Субҳ дар ниҳоди мо тулуи нури ахуруӣ аст, дар ин сиёҳистон (с. 88).*

*Ман он хайётро хоҳам, ки даври чарх гардонад
Зи нав аз тикаву пора ба ҳам дӯзад Хуросонро (с. 104).*

*Шаб аст гӯру кавокиб чу устухони майит,
Куҷост роҳи баромад ба олами равшан?! (с. 116).*

Дарди ватан дар аъзо ва пайкараи шеъри Фарзона реша давондааст:

*Ё Худовандо, ин чӣ хоби сиёҳ аст,
Меҳани ман мемирад.
Ман аз гулӯи меҳани мирандаам фарёд мезанам,
Ҳанӯз тавба кунед, эй мардум, ҳанӯз тавба кунед (с. 80).*

*Ин рӯзҳо диёри кӯчаки ман дар тасарруфи шайтон аст,
Осмони гурубаи чаимест хунгирифта ва хунмаст... (с. 86).*

*Ғами бузурги ту дорад замири кӯчаки ман
Чи сон ғубори ғам афшонам аз дилат, меҳан (с. 115).*

*Ту охири асари нур дар гуруби манӣ,
Ман охири нафаси сабз дар хазони туям (с. 122).*

Бозгашти дубора ба ислом ва татҳири вожагон дар зулоли ҷории он аз ди-
гар вежагиҳои шеъри ўст:

*Оҳ, эй дарахатҳо, вақти намози шом шуд,
Бояд вузуъ гирифт бо барфи аввалини зимистон (с. 62).*

*Чу шаб овози азонро бишинид,
Нур дар шохи уфуқ чил-чила баст.
Бо ҳаёли ту вузу бояд кард,
Ба намози ту бибояд бинишаст (с. 14).*

*Дар кокулони пар-парии бод
Бо лаҳни дилнавоз муаззин
Дар масҷиди маҳалла азон меҳонад
Бар гӯши субҳи навзод (с. 55).*

Дар тасвирсозӣ ва ирояи тарх, ради пой бархе шоирони муосири Эрон,
ҳамчун Сухробӣ Сипеҳрӣ, Фурӯғи Фаррухзод, Ҳушанги Ибтиҳоч ва ... дар
кӯча-паскӯчаҳои шеъри Фарзонаи Хучандӣ комилан намоён аст ва инҳо, ки аз
пайванди ногусастани миёни зеҳн ва забони ин шоир бо шоирони эронӣ аст.

Дар бораи вежагиҳои забонӣ ва сохти вожагон дар шеъри Фарзона ва
амсоли ӯ суҳан бисёр метавон гуфт, аммо дар ин ҷо ба зикри ин нукта басанда
мекунем, ки бисёре аз вожагони ба кор рафта дар шеъри Фарзона ҷузъи

«вожагони маълум, аммо ғайримустаъмали» мо ҳастанд ва Худо медонад, ки чӣ андоза ба корбурди чунин вожаҳое ниёзмандем.

Барои дарки беҳтар ба гӯшае аз ин тавонмандии мағфул ишора мекунем ва он сарфи бархе аз сохтаҳост, ки дар форсии кунунии мо комилан хушкида аст: ғуруб: ғурубида, мағруб (ғуруб макун баёз: дароз кун, офаринам: биофаринам, шоиста: намешоям, шоям. тарфанд: фанд, фиреб, рабоиш: рабудагӣ, рахшид дурахшид, чуланда: рафт ва омадкунанда, биполидан ва ...

Ҳамчунин дар забони ӯ вожагоне метавон ёфт, ки дар забони мо умри онҳо сипарӣ шуда ва бояд танҳо дар луғатномаҳо онҳоро биёбем аз ҷумла:

Ғанаб: хоб, арғушт: рақс, пошхӯрдагон: парешоншудагон, гулобӣ: рангоранг, пазмон: муштоқи дидор, меғундошт: ҷамъ мекард, намефорам (форам): матбуъ ва писандида, фута: дастор, лунг ва...

Дар поён ёдоварии ин нукта лозим аст, ки ба рағми талош фароҳам-оварандагони ин дафтар, ағлоти ҷопӣ ва гоҳе вероишӣ бад-он роҳ ёфтааст, ки умедворем, дар ҷопҳои баъдӣ ислоҳ гарданд. Ағлоте монанди: хилватшин (хилватнишин), берунбиёз (берун биёр) ва ...

ШЕЪРҲОИ ОҒТОБӢ *

Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона на танҳо дар мамлакати мо, балки дар тамоми мамолики форсизабон, дар Русия, дар байни форсизабонони Фаронса, Олмон, Англия ва Амрико чун булбули хушхон, сарояндаи ишқу мухаббат, ситоишгари дӯстию бародарӣ, ваҳдати миллӣ, пояҳои болои ватанхоҳӣ ва башардӯстӣ машҳур аст. Дар Маскав маҷмуаи ашъори ӯ ба забони русӣ таҳти унвони «Двадцать лепестков» («Бист гулбарг») интишор ёфт. Самарқандиҳои фарҳангдӯст «Соҷи ғазал» ном ашъори ӯро интишор доданд. Соли гузашта ин шоираи ширинсухан меҳмони ҳаводорони шеъри тоҷик дар Лондон буд ва мардуми адабпарвар суҳанронӣ ва шеърхониҳои ӯро аз тариқи радиои «Би-би-си» бо майлу рағбати тамом гӯш кард. Дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон шеърҳои Фарзона бисёр ба нашр расидаанд. Хонандаҳои душворписанди шеъри тоҷик дар Эрон аз девони шеърҳои ӯ «Меърочи шабнам» низ иттилоъ доранд. Дар тадқиқоти донишманди варзидаи Эрон Алӣ Асғари Шеърдӯст «Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик» ва дар таълифоти шоир Алиризо Қазва эҷодиёти Фарзона баҳои баланд гирифтааст.

Дувуми моҳи майи соли равон Раиси Ҷумҳурии ислонии Эрон ҷаноби олӣ, доктор Сайид Муҳаммад Ҳотамӣ тибқи сафари расмӣ худ ба Тоҷикистон ба шаҳри Хучанд низ ташриф оварданд. Дар яке аз мулоқотҳо Фарзона меҳмони гиромиқадрро ба Хучанди бостонӣ хайрамақдам гуфта, аз ашъори Хоҷа Ҳофиз ва Мавлавӣ вобаста ба мазмуни суҳанрониаш порчаҳо қироат кард. Шоира аз «Соқинома»-и худ низ, ки яке аз шеърҳои «Меърочи шабнам» аст, чунин порчаро ба самъи ҳозирин расонд:

*Саломе ба Балху Бухорову Тӯс,
Саломе ба ҳар руҳи хуришедбӯс.
Саломе ба Хоразму Ҳинду Ҳирот,
Саломе ба меҳробу шамъи наҷот.
Зи Табреш, аз ҷойгоҳи ниё,
Биёвардаам нафҳаи кибриё.
Саломе ба анҷум, саломе ба моҳ,
Саломе ба ҳар қосиди хайрхоҳ.
Ба пешони миллати беғиё,
Тулуи дигар кун, фарӣ ориё!*

Пас аз шунидани суҳанронӣ ва пораҳои ашъори Фарзона ҷаноби Сайид Муҳаммад Ҳотамӣ чун рамзи қадршиносӣ ба ӯ сандукчаи зебӯе ҳадя фиристонданд, ки андаруни он кӯзаҷаи мунаққаши чинӣ (сохти устоҳои моҳири эронӣ) нуҳуфта буд. Сипас, ҳуди меҳмони азиз ба назди шоира ташриф оварда, бо ӯ суҳбате орошанд. Аз шунидани садои Фарзона ва намунаҳои ашъори ӯ изҳори

* Садои мардум. – 2002. – 10-уми май. – С. 7.

миннатдорӣ карданд, изҳор доштанд, ки ашъораш ба завқи эшон писанд афтада ва хеле рангину фараҳбахш аст.

Шоири шинохта ҷаноби оғои Гарморудӣ, ки ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Ислонии Эронро дар Тоҷикистон сарварӣ мекунад, дар суҳанронии худ Фарзонаро ҳамчун беҳтарин шоираи Тоҷикистон муаррифӣ кард ва мужда расонд, ки дар Техрон ду мачмуаи шеърӣ ӯ интишор ёфтааст.

Сабаби чунин маъруфӣ чист? Оё ягонагии забони форсӣ ва тоҷикӣ, ки боиси дар машриқзамин густариш ёфтани ҷакидаҳои қалами суварнигори Фарзона гардидаанд? Албатта, умумияти забон яке аз муҳимтарин омилҳои шинохти Фарзона дар мамолики форсизабон ва дар байни ҷамаи форсизабонони дунё ба шумор меояд. Дарзамон омилҳои дигари хеле ҷолибе низ ҳастанд, ки Фарзонаро ба радифи беҳтарин шоирони форсӣ гузоштаанд. Бо ҳамин мақсад китоби Фарзона «Меъроҷи шабнам»-ро иҷмолан аз назар мегузаронем.

Аввалин, сифати китоби номбурда дар ҳамин аст, ки он аз 225 шеърӣ комилан тоза иборат аст.

Китоби «Меъроҷи шабнам» марҳилаи тозае дар қамоли эҷодии Фарзона буда, аз лиҳози ғоявию бадеӣ ба пояи баланди тараққиёт расидани назми муосири тоҷикро нишон медиҳад. Вай намунаи барҷастаи вусъати ҷаҳонбинӣ ва такомули маҳорати адабии Фарзона маҳсуб мешавад. Масъалаҳои бузурги ҳаётан муҳимми сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ – тақдири миллат, Ватан, вазъи рӯзгори имрӯзу фардои Тоҷикистон дар ашъори Фарзона дар шаклҳои хеле зебою дилкаш, забон ва тарзи баёни рӯшану муассир мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд. Гузаштаи на чандон дури кишвар, ғоҷаи миллат, ки натиҷаи ҷангҳои бародаркуш буд, пас аз бохтҳои афзун ба сулҳ рӯй овардани тарафҳои муҳолиф дар сатрҳои зерини шеърӣ «Равзани наҷот» хеле моҳирона ба риштаи тасвир омадаанд:

*Ҳоло нафас-нафас бизанад олами заиф,
Аз хашии теғову зи ҷашмони хунталаб.
Хушедро бидуштӣву арғушт меаванд;
Ғофил зи мунтаҳои худ ин ошиқони шаб.
Ҳамқавамҳо, ки бар сари ҳам мушт мекашанд,
Яксар хуранд мушт гаронтар зи осмон.
Ҳарфе зану ба сулҳ бихон қавми тираро,
Мачмуа соз аз ҷамаи пошхӯрдагон.*

Шеърӣ Фарзона ба ҳаёти халқ ва дарду ғами он робитаи мустақкам дорад. Вай саҳифаҳои таърихӣ миллатро, ки наметавон онҳоро ба дасти фаромӯшӣ дод, бо алам ёд меорад, то ки аз онҳо сабақ омӯзем ва дигар имкон надихем, ки ғоҷаи ибтидои солҳои 90-уми қарни XX тақрор ёбад. Дар шеърӣ «Чӣ турфа бодия буд ин...» меғӯяд:

*Бале, намешавад ошиқ шуду ҷакома бихонд,
Ба васфи субҳи гулобӣву осмони қабуд.
Ки ҳар дақиқа зи дарвозаҳои ҳайроне,
Ситораҷӯтаеро баранд дар тобут.*

Шоира зудухӯрд ва садамаҳои майдонҳоро таҳлил карда, ба хулоса меояд, ки муҳолифати одамон, ҷанги бемаънӣ, ҷоҳпарастӣ, маҳалгарой ба сари миллати ҷафокаши тоҷик фалокатҳо оварданд. Акнун, ки шоира ҳамроҳи хонандаҳои худ он воқеаҳои нангинро маҳкум кард, мардумро ба тавба меҳонад ва шеърӣ «Баҳори сиёҳ» чунин анҷом мепазирад:

*Меҳани ман мемирад,
Ман аз гулӯи меҳани мирандаам фарёд мезанам,
Ҳанӯз тавба кунед, эй мардум,
Ҳанӯз тавба кунед!*

Тамоми шеърӣ мазкурро фикру андешаҳои инсониятпарварӣ ва башардӯстӣ фаро гирифтаанд. Баҳоре, ки дар натиҷаи ҷанг ҷомаи сиёҳ дар бар кардааст, аз килки зояндаи Фарзона оби ҳаёт хӯрда, ба баҳори сабзу мунаққаш ва дилҷӯ табдил ёфтааст.

Фарзона шоираи ҳаётдӯст аст. Ӯ ба ояндаи пирӯзи Тоҷикистон эътимоди комил дорад. Ин аст, ки зебоиҳои зиндагиро ситоиш мекунад. Оштии одамон, оштии ошиқон, оштии миллиро васф менамояд. Оштиро асоси сарсабзиҳо мешуморад, ояндаи дурахшони Ватан, бахту саодати халқро дар ҳусни тафохум, якдигарфаҳмӣ, муҳаббати тарафайн мебинад ва менависад:

*Вақте нафаси духтари баҳорро шунидӣ,
Ту дилатро ба шодӣ оштии деҳ.
Ва бо ғами ман низ оштии деҳ,
Яъне зи нав ба ҳошияи дафтараи навис
Зистан зебост!*

Фарзона шоираи ваҳдатсарост. Ғояи ваҳдати миллий ҳамчун ғояи ҳаётбахш ва наҷотбахши мардум аз ғочаҳои ҷанги бемаънии бародаркуш дар китоби «Меъроҷи шабнам» бо паҳлӯҳои хеле гуногунаш ба зухур омадааст. Дар яке аз ғазалҳои дилангези худ шоира таманно мекунад, ки тамоми аҳолии Тоҷикистон дили ҳамдигар биёбанд, аз яғонагию бародарӣ ҳарф зананд ва ҳама ба ваҳдати воқеӣ бирасанд. Ӯ раҳнамои офтобгоҳи зулматкушо орзу мекунад, ки халқи парешони моро муттаҳид бикунанд. Андешаҳои шоира заминаи воқеӣ доранд. Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Хучанди сулҳпарвар ҳамин гуна ҷавонмарди «раҳнамои офтобгоҳи зулматкуш»-ро ба арсаи сиёсат баровард, ки дертар Раиси ҷумҳур интиҳоб шуд ва ин «родмарди пурҳунар», «хуршедзод» ва «сафири олами қудсӣ» Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмонов мебошад. Маҳз ин ҷавонмарди қаҳрамон ва фидокор тавонист, ки ба мамлакат сулҳу ваҳдат оварад ва «Зи нав аз тиккаву пора ба ҳам дӯзад Хуросонро». Фарзона дар як ғазале, ки аз ҳафт байт иборат аст, тавонистааст, ки як ҷаҳон маъниро иброз бидорад ва образҳои офарад, ки орзуву умедҳои отифии халқи тоҷик ва рисолати ҷамъиятии ӯро дар оинаи ҳақгӯ нишон медиҳад бошад. Ман мехостам хонандаҳои гиромӣ он ғазалро ҷузъ ба ҷузъ не, балки пурраю мукаммал мутолиа намоянд ва ба парвози фикр, ба нерӯии каломӣ шоира эътимод ҳосил кунанд:

*Азизо, ошитӣ бахио шаётинрову раҳмонро,
 Фароғатҳои соҳилрову растохези туфонро!
 Биё, эй раҳнамои офтобгоҳи зулматкуш,
 Зи дунболат бибар ин жандапӯшу қачкулоҳонро!
 Биёвар чашмаеро бар наҷоти ҷони мо, в-арна,
 Саробе мефиребад ташинағони ин биёбонро.
 Зиҳӣ он родмарди пурҳунар, к-ӯ ошно созад
 Даме бо лаззати тавҳид ёрони парешонро.
 Барафкан пардаҳоро, дидаи тирезаро во кун,
 Зи рӯйи субҳи наврас об деҳ чашмони пазмонро.
 Ало хуршедзоди ман, сафири олами қудсӣ,
 Бурун овар ба бӯят дерхобони шабистонро.
 Ман он хайётро хоҳам, ки даври чарх гардонад
 Зи нав аз тиккаву пора ба ҳам дӯзад Хуросонро!*

Дар ин шеър ҳамаи образҳо тозаанд, ҳатто образҳои анъанавии «шайтону раҳмон» мазмун ва ҷилои нави замонавӣ пайдо кардаанд.

Фарзона назми муосири тоҷикро бо мавзӯю масъала ва ғояву андешаҳои фалсафӣ ғанӣ кард. Ў яке аз аввалин шоиронест, ки ақидаҳои ирфониро ба риштаи назм кашид, дил ба ҳақ дод ва қудрату ҳусну ҷамоли Офаридгорро дар чеҳраи поку муҷаллои инсонҳои шариф дидаву муоина карда тавонист. Ин маъниро бо вожаҳои тоза, калимаву ибораҳои дилнишин ва алфози мубарро ифода намуд. Шеърҳои «Пайванди орифона», «Дил ҷойгаҳи туст, кадам неҳ ба дарунаш» ва ғайра беҳтарин намунаҳои андешаҳои ирфонии шоираанд. Онҳо ишқи Илоҳиро бо дилбохтагии том ва самимияти комил ситоиш мекунанд. Масалан:

*Ишқ фироқ асту тасаллост,
 Бар хилвати само,
 Шабҳо нигоҳ кун, ки Худо ҳифз мекунад,
 Пайванди орифонаи ҷуфти ситораро.*

Ишқи Фарзона муъҷизапарвар аст. Вай мисли мурғи ҳумо ба олами қудсӣ парвоз карда, ба меъроҷ расад ҳам, аз ҳаёти воқеӣ канда намешавад. Аз ҳамин ҷост, ки ашъори ошиқонаи ӯ эҳсосоти гарму ҷӯшони ҷавонони даврони моро низ хеле нозук иброз медоранд ва дилбохтагон ин гуна ғазалҳои Фарзонаро ҳамчун ояти ишқ ва тӯмори муҳаббат ба ҳамдигар ирсол мекунанд ва дар мулоқотҳо, дар ҷашнҳои арӯсӣ қироат мекунанд.

Фарзона халлоқи маъой ва устои забардасти сухан аст. Ў дигаронро такрор намекунад, балки ҳамеша бо роҳи тоза пеш меравад. Сухан дар шеъри ӯ монанди рангҳои мунаққаши баҳор ҷилва мекунад ва паҳлӯҳои тозаи худро ба зуҳур меоварад. Образҳои нафис, ботароват, дилкашу дилҷӯянд. «Ғалаки ишқбарандоз», «гулбарги пайғом», «лаҳзаҳои хуршедӣ», «нигоҳи субҳи тифлона асту хушбӯвар, забони рӯд чи покиза асту бесакта. Ҳавои боғ аҷаб ғамситону ҷонполо, садои барг ба се маҳрам асту оҳиста...». Ин вожаҳо ва байтҳои

бе интиҳоб аз саҳифаҳои аввали китоби «Меърочи шабнам» овардам, ки зебою дилнишинанд. Боз маҷмуаро ҷарағ мезанаму ба чунин байтҳо тан медиҳам:

*Бибор, нарм бибор, эй шакарнами сахарӣ
Ба шохсори гуловези орзуҳоям.
Барои қоматат аз нур ҷома медӯзам,
Ки ғайри ин набувад дар бисот дебоям...
Баҳор дар қадаҳи гул шароби шабнам рехт,
Манам, ки ҳамроҳи хуршед бодапаймоем...*

Дар ғазали дигар омада:

*Дар зоҳирам ниғаҳ кун: абрешиминам, аммо,
Ҳар тори кокули ман сад шонаро шикаста.
Оҳуи чашми худро дар чашми ман чаро деҳ,
Зеро гиёҳи меҳрат дар чашми ман бируста...*

Китоби «Меърочи шабнам» аз шеърҳои фароҳам омадааст, ки дар онҳо ҳамаи санъатҳои лафзӣ ва маънавиро метавон пайдо кард. Онҳо барои маъниҳои бикр хизмат мекунанд. Аз ин китоб шеърҳои хуб ва хубтарро ҷудо карда гирифтани амрест муҳол. Ҳамаи онҳо пурмазмун, зебою воло ва ҷаззобанд. Онҳо табақ-табақ донаҳои дурру гуҳаранд, онҳо ситораҳои дурахшони шеъранд. Китоби «Меърочи шабнам» зараҳои шабнамиест, ки ба меъроч расида ба ахтарҳои тобноки сухан ва шамсу қамари андеша табдил ёфтаанд. Вай намунаи барҷастаи сатҳи шеъри имрӯзаи тоҷик аст.

Шаҳобиддини Ҳакназар

ХУРШЕД ДАР ШАБНАМИ ШЕЪР *

*Салом, эй ки диламро ба нур пайвасти,
Салом, эй ки ҷаҳон аз таҷаллият зебост.
Салом, эй ки сукутат сукути кавкабҳо,
Салом, эй ки навоят навои боронҳост...*

Фарзона бо шеъри хаёлангезу тасвирҳои шоирона, бо таронаҳои рангину дилрабоёна зуд ба дилу дидаҳо ҷой ёфта, маъво гирифта.

Ӯ бо сабки ба худ хосу бо нигоҳи тоза шеър мегӯяд. Шеърҳояш равону хушбаён ва бо санъати бойи бадеӣ оро ёфта, назаррабо гашта.

Ҳар шеъри ӯ бо як оҳанги тоза садо медиҳад, бо суханбозии ширину дилфиреб назаррабову ҷонбахш гардидааст. Ӯ ошиқона, дилрабоёна шеър мегӯяд, шеъри дили худро, шеъри зебову дардолудро, шеъри саршор аз ишқу муҳаббатро.

Шеърҳояш бо овози маҳини ӯ, бо овози ширини ӯ, бо дили саршор аз ишқу умеди ӯ, бо оромию як тамкини хоси дилрабоёнаи ӯ ба парвоз меоянд, ба дилҳо макон меёбанд, бо садои дили ромишгарону хунёгарон ҷӯр мешаванд, ба торҳои илҳами онҳо нохун мезананду водор мекунанд, ки ба фарёд оянд, суруду тарона сароянд.

Ӯ бо дили лабрез аз эҳсосот, бо хаёлҳои рангину ҳайратангез шеър меҳонад. Ӯ шеър меҳонаду ба назарҳо чунин мерасад, ки Фарзона танҳо шеър намеҳонад, баробари ӯ дили мо, ҷонҳои ҳастаи мо шеър мегӯяд, аз нигоҳи ӯ, аз ҳар як ҳаракати орому мавзунӣ ӯ шеър мерезад, шеър мерӯяд. Ҳама масту мафтунӣ шеърҳои волои ӯ гашта, масти шеърҳои ӯ шуда, дил намехоҳад кас аз гулзори сухани ин шоираи олимаком берун равад, аз садои дилфиреби он олиҳаи шеър чудо шавад. Кас ғарқ ба дарёи шеъри ӯ мегардад ва ростӣ талоше намекунӣ, ки аз он гирдобӣ ширину поку беолоиш берун раваӣ.

Намехоҳӣ аз он гулбоғи шеъру тарона берун шавӣ. Ба сарат, ба тамоми ҷисму ҷонат гули шеър мерезад.

Гули шеър ғарқ мекунад. Тамоми ҳастиат гулбезу гулрез мегардад.

Ӯ шеър меҳонад, шеъри баҳорро, шеъри гулрезу гулбезро.

*Замин гулпӯшу сабзоғӯш, шафақ бо қуллае ҳамдӯш,
Сабо дар соғари гулҳо шароби қатра дорад нӯш.
Сабо бедору мо бедор, наво дар шохҳо бедор.
Баҳори шавқзо бедор, дилам бонге занад хомӯш
Гули зардолу мерезад...
Баҳоро! Андар оғӯшат ҷаҳон ҳамдастӣ меҳоҳад,
Ҳама дил ҳастӣ меҳоҳад, дили ман мастӣ меҳоҳад.
Тапад дар барги гул шабнам басте ширину мастона,
Вале аз чӣ тапиш дорад дили бешиқи Фарзона?!*

* Рӯ ба хуршед. – Душанбе: Сурушан, 2002. – С. 115-124.

Гули зардолу мерезад...

Фарзона дар як муддати кӯтоҳ фарзонаи шеър шуда, афсонаи шеърро шоирӣ гашта. Шеърҳои дардолуду диловези ӯ ҳамнавою ҳамсадои дили ҳамагон шуда.

Ва ӯ худ хеле зебо гуфта, нисбати шеърҳои худ, дилрезаҳои худ, навиштаҳои худ:

«Ҳар чӣ менависам, тафсири зиндагонии руҳонии ман аст. Касе, ки боре баъди хондани таронаҳоям вучуди худро ангезае бахшидааст ва лаззати рухпайвандиро бо ман эҳсос кардааст, метавонад бияндешад, ки ман хушбахтам.

Чӣ хушбахтии беназире аст, дилеро ба рӯи каф гирифтани нозидан, дар он афсун дамидан, бо ҳарф гуфтан. Ва агар ҳамин гуна дилҳое ҳанӯз ҳастанд, пас, ман ҳам ҳастам, ман ҳам бояд ба идомати раҳ пардозам ва бигӯям таронаҳоямро, таронаҳои руҳамро, таронаҳои роҳамро дар ин фосилаи кӯтоҳ, ки номаш зиндагист».

*Шаббодаҳои ҳайдарӣ, шаббодаҳои ҳайдарӣ,
Ман дар шумо печидаам чун дар ҳарири парпарӣ...
Кай рӯзи рӯбинон расад, эй офтоби чиллашин,
Сурхинарӯ, берун баро аз чодари нилуфарӣ.
Оре, ту барҳақ гуфтай, к-ин ҳарф бар ман норавост,
Ман худ киям, ки мекунад, дар ин миёна доварӣ...*

Шеър дар нигоҳи Фарзона, дар гуфтори Фарзона гул мекунад, аз ташбеҳҳои наву истиораҳои дилфиреб назаррабо мегардад. Ӯ беҳтарин, саҳттарин, пурдартарин лаҳзаҳои зиндагиро шоирона мебинад, шоирона дарк мекунад. Дили зебопарасташ зебо мебинату зебо мегӯяд. Аз ҳама аҷибаш он ки дар ҳаёлотҳои шоира ҳазон ҳам гул мекунаду марг ҳам. Дардҳои ширину талх ҳам сабзпӯшу гулпӯш мегардад. Ӯ гоҳе зиндагиро содаю зебо меёбад ва гоҳе тифлонаю ҳайратбор мебинад, гоҳе дигар чун пирони хирад менигарад. Ва ҳамин аст, ки шеърҳои ӯро мехонему гоҳе ба шӯро шавқ меоем, гоҳе ба андеша меравем, гоҳе дигар ғарқи маъною суҳанони шоиронаи ӯ мегардем. Шеърро таронаҳои шоирона моро водор мекунад, ки дар дунёи ҷавонӣ ба пирӣ нигарему аз пирӣ ба тифлӣ. Дар содабаёнӣ содабиниҳои шоира дунёе нухуфта. Ӯ бо дурру гуҳари суҳан шеъри худро чунон орою назаррабо намуда, ки кас беихтиёр асири сеҳри суҳани шоира мегардад, ҳар мисраи ӯро, ҳар байти ӯро пайваста мехонаду меҳонад ва ошиқи каломии шоираи нозукхаёлу борикбин мегардад.

Ӯ нозукона, оқилона дурру гуҳар мебофад, дурру гуҳар меборад.

Ва мо асири шеърҳои ӯ гашта, ба худ мегӯем «Эй шоираи даврон, бигӯву бихон сурудҳои дилатро, нолаҳои ҷонбахшу зиндагибахши дилатро, бихон ғазалҳои шӯрангезу шавқангези худро, мо ошиқем, ошиқи шеъри волеят, ошиқи каломии зебоят, ошиқи таронаҳои тарабангезат. Бихон, ки мо муштоқи суҳанҳои дили туем, эй шоираи соҳибсуҳан, бисаро, эй шоираи шӯридадил!»

Ӯ бо нигоҳи орому пуртамкин ба дуриҳо, ба баландиҳо нигоҳ карда шеър меҳонад:

*Хонад намози субҳро як қатра дар домони гул,
Шабнам ба ман чашмак занад аз гӯшаи чашмони гул.
Донам, ки омад офтоб аз хонаи чашмат ба дар
Бахио маро нури дигар, нури дигар, нури дигар.*

Фарзонаи ошики зиндагӣ, ошики шеърӯ шоирӣ шеър дар лабу меҳр дар дил баҳри ҳамагон шеър мегӯяд, тарона тараннум мекунад. Чӣ зебо, чӣ дилрабо дарёи шеърҳои ӯ, чӣ рангину дилнишин гулбоғи ашъори ӯ.

Ӯ ба сари ҳамагон дурру гуҳар мепошад, гулу раёҳин мерезад. Аз ҳар қадами ӯ, аз ҳар нигоҳи ӯ, аз силки андешаҳои ӯ шеър меборад, шеър рӯ мезанад, тарона чӯш мезанад.

Эй Фарзонаи шеърӯ шоирӣ, эй шоираи волоғуҳари тоҷик:

*Сукути сарди ту зангӯлаи ҷудой зад,
Паёми гарми ту пайванди ошноӣ зад.
Сабо ба чеҳраи гул чеҳра суду тунд бирафт,
Маро хаёли касе бӯсаи ҳавой зад.
Шунидаам, ки ту дар зикри ман чунин гуфти:
«Маро бидидаву худро ба нонамой зад».
Бале, ба чеҳраи хуршед чашмам афтодааст,
Ки пеши дидани ман ногаҳон сиёҳӣ зад.*

Усмончон Ғаффоров

БОЗЁФТИ НАЗМИ ТОЧИК *

Рӯзи 15-уми майи соли 2003 ба хонаи банда ғайриҷашмдошт шоираи маҳбуби халқ Фарзонабону омад. Аз дидани ӯ хурсандии ману ҳамсарам Тухфахон, ки мухлиси ашади шеърӣ волеяш аст, беинтиҳо буд. Баъди хайрамақдам гуфтан Фарзона ба дастам китоби сечилдаи хеш «Қатрае аз Мӯлиён»-ро тақдим намуд. Китобро ба даст гирифта ба чашм молидам. Дар ҳошияи чилди аввали он чунин соядаст нақш бастааст:

Ба қосиди шодӣ

*Зи ҳарфи субҳҷавлонат шундаи пайки бедорӣ,
Биёмӯзам ватандорӣ зи Усмончон Ғаффорӣ.
Худо дар имтиҳони ман туро устод бифристон
Ки дар тақдири ман ҳам соядаст бигзорӣ.
Агарчӣ сад китоби дарди миллат кардаӣ иншо,
Ту ҳоло боз лабретӣ, ту ҳоло боз саршорӣ,
Ба дарҳои дили мо панҷа зан, эй қосиди шодӣ.
Ки дар анбони сурхи дил ҳамеша хушхабар дорӣ.
Илоҳо, баъд аз ин бошӣ саодатманду нусратёр,
Ба ҷойи донаи коридаат дурдона бардорӣ (Фарзона, 15.05.2003).*

Баъди рафтани Фарзона бо муҳаббат ашъораширо варақзада ба вачд омадам, гӯё ин тухфа бароям ганҷе буд. Ва ба дастгирии Раиси вилоят Қосимҷон Қосимов ва сарвари Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров Носирҷон Салимов, ки дар нашри ин китоб саҳми босазо гузоштааст, аҳсант хондам. Месазад, ки ин дурдонаҳои нотақрори шоираи маҳбуб дастраси умум бошад, мухлисонаш аз ин ганҷи бебаҳо лаззат баранд.

Дар бораи шоираи тавоно, классики зиндаи адабиёти мо Фарзонабону бароям сухан гуфтан ҳам душвору ҳам осон аст. Душвор аз он ҷиҳат, ки ба ӯ бузургони халқу миллат, адибону олимони номӣ Сотим Улуғзода, Лоик Шералӣ, Муҳаммадҷон Шукуров ва Атахон Сайфуллоев баҳо додаанд. Аммо осон бароям он аст, ки тамоми роҳи эҷодӣ ва фаъолияти шоираро аз рӯзи нахустини ба донишгоҳ омаданаи то имрӯз медонам. Дар бораи маводи бешуморе дорам. Шукри бепоён, ки тамоми асарҳои ҷопшудаашро бо соядаст дорам.

Мо пеш аз он ки дар бораи Фарзона ҳамчун ифтихори миллат ва шоираи баркамол сухан гӯем, аввал омилҳои асосии комёбӣ ва соҳибистеъдод будани ӯро бояд донем. Низомии Ғанҷавӣ фармудаанд, ки: «Он к-аз насаби баланд зояд, ӯро сухани баланд бояд». Шоира Фарзона аз хонадони бофарҳанги хуҷандиён, ки имрӯз бо номи бобои бузурговораш, нахустин раиси Шурои комиссарони халқии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон Абдурахим Ҳочибоев ва

* Тирози ҷаҳон. – 2003. – 16-уми июл. – С. 3.

модари хирадманду омӯзгори оқилааш профессор Бароат Абдурахимовна Ҳочибоева ҳамагон ифтихор доранд.

Мо аз ин хонадони асили хучандӣ садчанд миннатдорем, зеро барои миллат шоираи хушсалиқа Фарзонаро, ки дар 35-солагиаш ба гирифтани унвони баланди Шоири халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон сазовор шудааст, эҳдо кард. Фарзона шукри беадади Парвардигори покро мекунад, ки модараш зани соҳибдилро бо беҳтарин сифати инсонии халқ карда ва ўро ифтихори фарзандии ў дода. Вай бо як муҳаббат дар васфи модари мушфиқаш мегӯяд:

*Модари покизаи хушчавҳарам,
Шаш ҷиҳатам пур зи ҳаёли ту бод.
Ҳар тарафе менигарам рӯнамо,
Оинаи чашми зулоли ту бод.
Домани худ ҷамъкунон мераванд
Куртасафедони бирешимнавоз,
Ҳарфи ман анҷом надорад, ту низ,
Боз бизӣ, боз бизӣ, боз, боз!*

Моҳи августи соли 1981 ман аз ў аз фанни таърих имтиҳони дохилшавӣ гирифта, аз дониши чуқуру ақли расояш ба ҳайрат афтодам ва тақлиф кардам, ки ҳоло ҳам дер нашудааст, ҳуччатҳояшро ба шуъбаи таърих гузаронад. Шояд оянда муаррихзани барчааста шавад. Ў посух дод, ки «Адабиёту таърих ба ҳам тавъаманд. Ҳар ду фан чун омӯзгори оқил моро тарбият мекунад. Ман кӯшиш мекунам, ки таъриху забон ва адабиётро муштарақ хонаму омӯзам».

Истеъдод модарзодист ва онро атои Худо мегӯянд. Ба он бояд ғамхорӣ, ёрӣ ва роҳбаладӣ кард. Дар ҳама давраи замон ба шахсони соҳибистеъдод диққати махсус меоданд. Алалхусус, Фарзона барин дорои чунин истеъдоди худодод, ки фаъолияти меҳнатнаш нав сар шуда буду ояндаи дурахшон дошт, бояд дар зери диққати адибони калонсол қарор мегирифт. Бо ин мақсад ман 14-уми январи соли 1986 ба Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, ба Гулрухсор Сафиева муроҷиат намудам.

*«Гулрухсори азиз, шарикдарси давраи донишҷӯиям!
Аввалан, бо Соли Нави 1986 Шуморо табрику таҳният мегӯям.
Гулрухсор!*

Боре дар атрофи назми имрӯзаи тоҷик мубодилаи афкор намудем ва гуфтем, ки «меҳроҳам дар оянда дар эҷодиёти ман ва дӯстони ман, алалхусус духтарону занони соҳибистедод ҳамин чиз амалӣ шавад, ки шеър бояд садои давраи замон, садои дили ҳамасрон бошад. Шеър, пеш аз ҳама, бояд зодаи эҳсосе бошад, ки модараш Дил ҳасту падараш Хирад».

Мақсад аз овардани ин суҳанон он аст, ки ҳамин орзуяшон то ҳақде амалӣ шуда истодааст. Яъне, соҳибистеъдодҳо аз байни духтарон ба воя мерасанд. Яке аз ҳамин гуна шахсҳо Иноят Ҳоҷаева (Фарзона) мебошад. Соли 1985 ў донишқадаи моро хатм кард. Шумо ўро ба адибони шуҳратманди мамлакат, чун шоираи умедбахши мо муаррифӣ намудед. Мутаассифона, чунин соҳиби истеъдод то кунун ҷойи муносиби корӣ надорад. Мебоист ҳамчун хатмкардаи аълоҳон ба донишқада ба кор гирифта мемонданд, аммо аз рӯйи талаботи за-

мон, дар як чо кор кардани вай бо модараш, ки ноиб-ректор асту хоҳараш Матлуба Хоҷаева коромӯз – унвончӯ мебошад, мумкин набудааст. Дар мактабҳои миёна кор ёфтан амри маҳол буда, хатмкардагони пешина солиёни дароз дар навбатанд. Шукр, бо дахли раиси Иттифоқи касабҳои коркунони кишварзии вилоят Саидбой Зокиров ҳамчун инструктор дар Федератсияи иттифоқи касабҳо ба кор шуруъ кардааст. Дирӯз ба С. Зокиров арзи сипос намуда гуфтам, ки «Саидбой, баъди 150-200 сол дар ҳамин хона навишта мемонанд, ки бузургтарин шоираи қарни бист-бистуяки тоҷик ғаъолияти меҳнатнашро дар ҳамин чо оғоз намудааст».

Аммо ҷойи Фарзона он чо нест. Ҷойи вай бояд дар байни адибон ва ё ақаллан Марказ бошад.

Дере нагузашта аз Гулрухсор мактуби ҷавобӣ омад, ки он чо гуфта мешуд:
«Салом, Усмонҷон!

Номаи Шуморо, ки самимонаю ғамхорона навиштаед, ба ман расид, сад ташаккур! Ман номаи шуморо ҳамон даме гирифтам, ки китоби Фарзонаро, яъне дастнависро хонда ба поён расонда будам. Ман таъвиши шуморо хуб мефаҳмам. Аммо бе таъвиш бошед! Ҳатто бе китобаи, дурусттараи ҷанӯз маҷмуаашро ба мо пешниҳод накарда буд, ки ману муаллим Муъмин Қаноат китоби ӯро ба нақшаи навириёти «Ирфон» дохил карда, чанд касро дар ҳайрат монондем. Ман аз қисмати ӯ хабар дорам. Қай боз ҳамроҳи Лоик барои ӯ ҷойи мувофиқи кор мекобем, ҳамин ки пайдо шуд, ӯро ҳатман ба назди худ меҳонем.

Фарзона мисли гули наврустаест дар замини орзуи ман! Ҳама меҳнату заҳмат комёбиву бебарорӣ, раику ҳасади одамон барои ӯ дар пеш аст. Барои модари Фарзона ва худӣ ӯ саломӣ маро расонед, барои хушнудии модар метавонед ин номаро ба ӯ бихонед! Афсус, ҷанӯз бо ин зани олиҷаноб ошноӣ надорам!

Бо ҳама орзуҳои неки зиндагӣ нисбати қору рӯзгори Шумо Гулрухсор. 27-уми январӣ соли 1986, ш. Душанбе».

Аз он гуфтаҳои Гулрухсор солҳо сипарӣ шуданд. Имрӯз Фарзона бо шеърҳои расои худодаш дар байни форсизабонҳо машҳур ва муҳлисони зиёди ашъорашро дорад. Ба эҷодӣ ӯ муҳаққиқони Эрон, аз қабилҳои оғои Алӣ Асғари Шейрдӯст, Алиризои Қазва, мунаққидон, олимони шинохта ва барҷаста Атахон Сайфуллоев, Абдуманнон Насриддинов, Носирҷон Салимов баҳои баланд додаанд. Ва аз ҳама муҳиммаш мазмун, маҳият ва сирри эҷодиёти Фарзонаро аввалин шуда бузургони миллат – академик Муҳаммадҷон Шукӯров ва нависандаи забардаст Сотим Улуғзода дарк намуданд. Дар бораи сабаки ӯ, роҳи эҷодии ӯ муҳаққиқи ҷавон Таиба Бобоева рисолаи номзадӣ навишт ва онро дифоъ кард. Дар байни онҳо навиштаҳои С. Улуғзода бароямон моёи ифтихор аст.

Адиби забардасти мо Сотим Улуғзода дар як дафтарчаи худ, ки он алҳол дар бойгонии Институти забон ва адабиёти АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз аст, оид ба Фарзона навиштаанд: «6-уми июни соли 1988. Бо ҳамроҳии нависандагони навқалам, ки соате пеш дар Иттифоқи нависандагон қабул шуданд,

ба қавле барои «дуо» гирифтани ба хона омаданд. Аз онҳо фақат Фарзона ва Баҳманёрро дуо ва табрик гуфтам .

8-уми июни соли 1988 Фарзона ба меҳмонӣ омад. Сафар манзумаҳои духтаракро, ки аз забони Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав навиштааст, хонд. Ин Фарзона аҷаб истеъдоде дорад, дар бистсолагӣ ҳақиқатан суҳандон, маънипардоз, хушзавқ шудааст. Қариб боварам намеомад, ки дар ин синну сол чунин ашъоре гуфта метавониста бошад» (Х. Отахонова. Сайре ба бойгонии Сотим Улуғзода // Ҷумҳурият, 2003, 4-уми феврал).

С. Улуғзода минбаъд ҳам оид ба эҷодиёти Фарзонаи соҳибқалам фикру ақидаҳои хешро тавассути матбуот ва садою симо иброз менамуданд. Чунончи дар мақолаи ниҳоят пурарзиши хеш «Ман ҳурии нилуфарам бишкуфта дар мурдобҳо» (Адабиёт ва санъат, 1990, 25-уми октябр) дар бораи роҳи эҷодии вай шоираеро ёфтаанд, ки «имрӯзи моро ба дирӯз ва фардо мепайвандад».

Устод Сотим Улуғзода ба ҳунари Фарзона баҳои баланду ҳаққонӣ дода, дар таъҷубанд, ки чаро ашъори вай бо вучуди ин ки ду маҷмуаи шеъраш ба забони модарӣ ва як маҷмуаи дигараш ба забони русӣ дар Маскав интишор шудааст, то ба имрӯз аз ҷониби аҳли нақду адабиётшиносон мавриди таҳқиқ қарор нагирифта. Ҳол он ки аз назари устод Фарзона аз тозатарин ва аз фарҳангестарин падидаҳои адабиёти мо, хоса мунаққидон шеъри ӯро мавриди таҳлил қарор медоданд.

С. Улуғзода баъди ин хулоса мекунад, ки Фарзона нухуфтаҳое дар дил дорад ва дардошноост. Муҳимтар аз ҳама, ӯро ба ҳайси як шоири соҳибдард дарёфтанд ва диданд, ки шоира ба хотири ҳавову ҳавас қалам намебардорад.

Дуоҳои адаби забардаст С. Улуғзода мустасҷоб гардиданд. Имрӯз мо дар симои Фарзона адаби асилро мебинем. Фарзона имрӯз ифтихори халқу миллат аст. Сарвари фарҳангдӯсти мо, ҷаноби олӣ Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов дар воҳӯрии аҳли зиё 20-уми март соли 2001 бо як муҳаббат дар бораи шоира Фарзона ҳарф заданд. Хабар ба шоираи беназир Фарзона бо фармони Президенти кишвар Э. Ш. Раҳмонов додани унвони ифтихории «Шоири халқии Тоҷикистон»-ро шунида, тамоми муҳлисони сершумораш шоду мамнун гардиданд. Алахусус, раиси вилояти Суғд, марди фидоии фарҳанг Қ. Р. Қосимов ин хушхабарро шунида ҳамоно гуфтанд: «Фарзона – духтари фарзонаи миллат аст. Фарзона – дурдонаи назми муосири тоҷик аст. Фарзона атои Худованди карим аст».

Оре, Фарзона атои Худованди карим аст, охир ӯ, таоллоҳ чунин истеъдодро на ба ҳама лоиқ медонад. Имрӯз, аз ҳама бештар, Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров бо номи Фарзона мефаҳраду меболад. Аз ин лиҳоз, сарвари хирадпешаи донишгоҳ, доктори илми суҳаншиносӣ Носирҷон Салимов дар ҳар нишастии хосаи фарҳангӣ бо сарфарозӣ мегӯяд, ки имрӯз шеъри шоираи номвари миллат, дастпарвари донишгоҳи мо Фарзона мисли хуршед зиндагиро мунаввар месозад. Ҳаққо, ки номаш қандили маҳфилҳо гаштааст. Пас месазад, ки донишгоҳ бо чунин дастпарвари арзандааш фаҳраду болад. Китобҳои вай ба дилу дидаи мардум ҷой шудаанд. Маҷмуаҳои «Тулуи хандарез», «Двадцать лепестков», «Ояти ишқ», «То бекаронаҳо», «Паёми ниёгон», «Меърочи шабнам» талабгори зиёд доранд. Хонандагон муштоқи хон-

дани шеъри Фарзона мебошанд. Хамаи инро ба назар гирифта, бо саъй ва эҳти-
моми Н. Салимов нашриёти «Нури маърифат»-и ДДХ ба номи академик
Б.Ғафуров китоби сечилдаи Фарзонаро тахти унвони «Қатрае аз Мӯлиён» бо
сифати баланд аз чоп баровард.

Китоби сечилдаи «Қатрае аз Мӯлиён»-и Фарзона, ин тухфаи бебаҳоест ба
мухлисонаш. Шеъри Фарзона ҷовид аст. Худи Фарзона боре басо хуб гуфтааст,
ки Шеър зиндагӣ мекунад дар варақи санг, дар хонаи чашму хонаи дил, дар қуи
сафед, дар халтаи чаккаи дарахти тут, дар ниҳоли қомате, ки бори маломати
ҳаждаҳсола дорад, дар лолаҳое, ки дар ёла машғал шудаанд, дар садои азоне, ки
аз масҷиди маҳаллаи мо меояд. Шеър зиндагӣ мекунад дар Шумо, дар Шумо,
дар ман, дар ман, дар ман!

Асари сечилдаи шоира бо чор мисраи зерин оғоз меёбад:

*То замоне, ки нафас боқист,
Дар дилам тугёни ҳастӣ бод!
Дини ман оташпарастӣ не,
Дини ман одампарастӣ бод!*

Дар вақташ устои бузургвор шоири тавонои миллат Лоиқ Шералӣ мис-
раҳои болоиро хонда гуфта буд: «Дар ин байтҳо Фарзона мароми шоирии худ-
ро иброз доштааст. Воқеан, рисолати шеър бузургдошти инсон аст. Пас, барои
Фарзона ба диёри одампарастӣ роҳи сафеду равшан орзу дорем».

Имрӯз ба заковату пешбинӣ ва гавҳаршиносии шодравон Лоиқ Шералӣ
ҳазорон маротиба аҳсант меҳонем, ки дар рушду камоли шоираи боистеъдодта-
рини айёми мо Фарзона саҳми хешро гузошт. Дуоҳои ӯ ҳам мисли дуои Сотим
Улуғзода, ки дар ҳақи Фарзона кардааст, мустаҷоб гардидаанд. Зеро Фарзона
ба шарофати омӯзиши таҷрибаи устодон, заҳмату ҷустуҷӯҳои пайгиронаи хеш
ба ин дараҷа расид.

Китоби сечилдаи Фарзона «Қатрае аз Мӯлиён», ки бори дигар соҳибқалам,
истеъдоди Худодод доштани шоираро нишон дод, месазад, ки ба Ҷоизаи давла-
тии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллои Рӯдакӣ пешбарӣ шавад. Зеро
шоира дар шеърҳои дар маҷмуа воридшудаи хеш ғалсафаи ҳаётро тараннум
кардааст. Бо гуфти Лоиқ Шералӣ: «Фарзона бозёфти назми тоҷик аст».

ЧАРОҒИ МАЪНӢ ДАР МЕОДИ ТАСВИР *

Муҳаммад Афвии Бухорой дар «Лубоб-ул-албоб»-и хеш овардааст, ки «Шоирон расулони Худоянд», яъне касоне ҳастанд, ки пайғом меоранд аз суханони хуби Худованд сӯйи бандагон. Ва рисолати шоирон низ ҳарфи ишқ гуфтан, яъне умеди офтобиву муждаи баҳор овардан ва бад-ин васила «сабук сохтани бори дилҳост». Ва ҳадиси ишқ шунуфтан аз шоирон ба василаи шеъри эшон даст медиҳад, хоса дар ҳоле ки дар руҳи ӯ руҳи хешро бишносӣ, дар каломи ӯ садои дили худро шунавӣ ва дар рози ӯ ниёзи башарро эҳсос кунӣ.

Ва ман медонам, ки шоира Фарзона ҳанӯз аз қадамҳои аввалину устувори худ ба адабиёт ин маъниро дарк намуда, гуфта буд:

*Дини ман отаишпарастӣ не,
Дини ман одампарастӣ бод.*

Воқеан, Фарзона аз чехраҳои равшани шеъри муосири тоҷик аст, ки бо зуҳури хеш ба назми охири садаи бист ҷилои тоза бахшид. Ин таҳаввул дар ашъори Фарзона, пеш аз ҳама, дар тарзи баёни фикр, офариниши тасвирҳои ғарибу шигарф ва образҳои дилнишини зуҳур карда, барои баёни муқаддастарин ормонҳои миллӣ ва арзишҳои умумибашарӣ созгор омад. Вачҳи дигари маҳбуб шудани шеъри Фарзона дар офаридани ибораву таркибҳост, ки маҳсули фикри амиқ ва таҳайюли рангини шоира мебошад. Чунончи, ибороти атсаи ҷӯйбор, лолаи миной, калиди бўса, китоби сурхи дил, хотираи ёсуманӣ ва таркиботи дилангези аз афкори баланпарвози шоира бархоста чун аз ҳаёҷон сурх шудани олуҳо, чу деви хобида нафаси жарф кашидани сиёҳӣ, ба рағи гул сӯзан задани борон, шахбедаи солхӯрдари оғӯш намудани хуршеди танҳо, атласи ҷӯйборро шустан, бар кокули хуршед ҳино бастан, бар акси азизе пайвастан, сим задани борон бурҳони қотеи гуфтаҳои фавқ буда, «насими атргардон» ва нафаҳоти тозае ба адабиёти муосир фаро овардаанд.

Шоира Фарзона дар партави афкори шуарои гузашта ба «чустуҷӯи ҳамон ибтидои тозатарин» роҳ гирифт ва ин ҷодаи худсоз ӯро маърифату худшиносӣ овард.

*Дар анҷуман нагунҷам, дар хештан нагунҷам,
Ё кӯҳнатар зи кӯҳна ё навтар аз навинам.*

Он чи шеъри Фарзонаро аз ашъори соири шуаро тарҷеҳ медиҳад, корбурди вофири (фаровони) тасовири шоирона аст ва он ба гунаест, ки дар ағлаби сурудаҳои шоира ибораву таркиботе, ки дар коргоҳи тафаккури худованди шеър офарида шудаанду онро метавон чун махсусияти эҷодии Фарзона пазируфт, ба касрат дучор меоянд. Таркибозӣ ва ибораории ашъори Фарзона заминаҳои мухталиф дошта, мавзуи баҳси доманадорест ва мо баҳше аз онро мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

* Хучанд. – 2003. – № 11. – С. 85-88.

Офариниши маонии тоза бо василаи ба кор гирифтани воқеоту ҳаводиси замон дар шеъри Фарзона қобили тааммулу андеша аст. Чунончи дар абёти зер мебинем:

*Эй табиби ғайб, эй хуришеди фарвардин, биё,
Доруи нурам фирист аз сӯзани зарин, биё.*

Ин ҷо шоира зимни ба тасвир кашидани андешаҳои шоирона аз илми тиб таркиби «аз сӯзани зарин доруи нур фиристодан»-ро офаридааст. Ибораи «доруи нур» дар алоҳидагӣ маънии дархури андеша надорад, вале дар маҷмӯъ омадани ибороти «табиби ғайб», «доруи нур» ва «сӯзани зарин» маънии барҷастаеро ифода кардааст. Воқеан, ба кор гирифтани мусталехоти илми тиб дар шеъри шуарои салаф ба касрат дучор меояд ва он, маъмулан, чунин сурат гирифта, ки шуарои классик зимни маънисозиву маъниофаринӣ аз илочу адвияи мухталиф ва асомии касалиҳои гуногун дар шеъри хеш ба кор гирифтаанд. Он, ки собикаи илмии бештаре доштааст, дар ин замина гӯйи сабақат аз дигарон рабудааст. Ин равиш бештар ба ҷанбаи маърифатии шеър таъвият мебахшид ва калиди маонӣ ҳам бар луғоти илмӣ устувор буд, вале дар байти мавриди назар калиди маънӣ на бар мабной ягон истилоҳ қарор гирифтааст, балки шоира байни нурҳои шифобахшу зарини офтоби фарвардин ва сӯзандоруи табиб таносуби қавии каломро барқарор намудааст. Воқеан, тасвири шоирона дар байти мазкур дар ҳадди камол аст.

Фарзона дастовардҳои илмию техникии замони муосирро хеле моҳирона дар шеъри хеш корбаст намудааст ва дар ин замина ба муваффақиятҳои шоиста низ қомеъ шудааст. Чунончи:

*Ишқ дар барномаи ин қарни мошинсоз нест,
Ҷавҳари нарме ниҳон дар ҷавҳари рӯйин, биё.*

Ин ҷо ибораи «қарни мошинсоз» аз мабной маъмулии хеш фаротар рафта, тараққиёти босуръати тамоми соҳаҳои ҳаётро ифода кардааст. Зимнан, мафҳуми мазкур танҳо ба хоҳири баён намудани тафаккури ҷаҳони муосир дар шеър нест, балки ифодагари ақидаи иҷтимоии шоира низ ҳаст. Зеро шоира бад-ин васила аз адами лутфу меҳрубонӣ ва аз байн рафтани қадри инсон дар ин замони пурошӯб ҳарф мезанад ва таассуф меҳӯрад, ки ишқ, яъне меҳру муҳаббат имрӯз рӯ ба нестӣ овардааст. Ва аз «пайкари рӯйин» «ин иҷтимоӣ носолим», ки ҳисси тараҳҳуме дар дил надоранд ва ба тақдири инсонҳо низ бетафовут ҳастанд, мурод мебошад.

Фарзона ҳамчун шоираи ҳассосу нозукбин ба воқеият нигоҳи тоза дорад. Чунончи, ҷойи дигар дар шеъри «Саломе ба беинтиҳой» меҳонем:

*Намесозад ҳамон машишота таҳрир
Рухамро дар салуни дилрабоӣ.
Чу набвад рангу бӯйи кибриёӣ,
Чӣ ҷойи рангу бӯйи кимиёӣ.*

Ин ҷо шоира калимаи «кибриёӣ»-ро ба маънои зотӣ, худодод ва калимаи «кимийӣ»-ро ба маънои сунъӣ, ороишӣ ва ғайритабӣ ба кор гирифта, маънии хеле баланд ва дархури андеша баён намудааст. Таносуби қавии лафзу маънӣ дар байти мазкур (дувум) ба андозааст, ки метавон онро ба ҳукми панду андарз ва ё ҳикмат пазируфт.

Ба тасвир гирифтани воқеоту ҳаводиси замона дар шеърҳои Фарзона ҷилваӣ хосе дорад ва мо ин маъниро дар эҷодиёти шоира «оҳангҳои замонӣ» меҳонем. Чунин ангезаҳо андешаҳои шоираро ба кӯю бозор мекашанд. Қаҳрамони лирикӣ ин ҷо чашмонеро мебинад, ки «ҳолӣ аз ҳузури нигоҳанд»-у «дур аз сояи ҳалими меҳрубонӣ» ва «инъикоси машқанд» ҷавононеро мебинад, ки дар паси растаҳои қандфурӯшӣ ё дар дӯкони шарбату май «фардои башарро месозанд».

*Чӣ асиранд ҷавонон,
Занҷираҳои зарҳалини гарданашон
Ҳамчу дандонҳои зарди палангони бозҳои вуҳуш
Ҳашмгин барқ мезананд.*

Нигоҳи эшон ба кӯдакони якрави домангиру модарони ноилоч сарду бетарғуб аст. Пас, вожаи «фарёд» рӯи дафтари шоира метаркад, ки «бояд фирор кард».

*...Оҳ, аз ин иҷтимоӣ носолим,
Ки сояҳо зи бузургии хеш менозанд.
Касе набудани хушедро намефаҳмад...*

Оҳангҳои замонӣ дар шеъри Фарзона ба гунаҳои мухталиф баён ёфтаанд. Ин ангезаҳо дар шеърҳои «Телефуни хомӯш», «Давом», «Паём», «Дар нимароҳ», «Саломе ба беинтиҳой», «Охириин шодии Худо»... бо ҷилваҳои махсус рӯнамо шудаанд. Дар шеъри «Телефуни хомӯш» баёни фалсафаи зиндагӣ ифода гардидааст.

*Ман ҳам дар ин дуруҳаи танг истодаам, дар фосилаи салому падруд.
Телефун мекунам ба қалби шумо,
то хабари омадани ишқ расонам.
Вале аз он сӯ меояд садои дуд... дуд. дуд...*

Ин ҷо аз «дуруҳаи танг» мурод дунё буда, аз «фосилаи салому падруд» мурод зиндагии кӯтоҳи инсон аст ва мурод аз «телефун» дил аст, дилҳои сангбаставу хомӯш, ки шоира ба сӯи меҳрубониву ишқ меҳонад ва дуд... дуд... дуд... аз як тараф, садои тапиши дилро ифода карда, аз ҷониби дигар, садои бесадоӣ ва хомӯшӣ низ ҳаст, ки аз табиати ашӣи мавриди тасвир берун омадааст. Шеърҳои оҳангҳои замонӣ дошта, дар эҷодиёти шоира Фарзона чун офаридаҳои дигари ӯ бо тасвирҳои равшану дилнишин ва таносуби устувори калом имтиёз мекунанд. Чунин тасвирҳо баёни гӯи ҳақиқате ҳастанд, ки гӯё ҳамеша фарорӯи мо ҳастанду аз маърифати он барканорем. Зеро танҳо шуароянд, ки ба забони фариштагон ин матолибро баён месозанд. Таваҷҷуҳ шавад ба мисраҳои зер аз шеъри «Давом»:

*Овози кӯдакон, ки аз дабистон бармегарданд,
кӯчаро гарм мекунад.
Кӯдакон мераванду аз паяшон коғазакҳои қанд
рӯйи кӯча мемонанд.
То омадани фаррош парвоз кунед.*

Бояд гуфт, ки дар ашъори Фарзона баробари тасвирҳои шеърӣ самимияти шоирона мақоми хоса дорад. Дар порчаи шеърӣ болей манзараи аз дабистон бо шӯру мағал баргаштани кӯдакони ворастану фориг аз ташвишҳои зиндагӣ, ки аз паяшон коғазакҳои қанд чун мурғакони рангинбол дар парвозанд, равшану хотирмон тасвир ёфтааст.

Нигоҳи шоира Фарзона ба ашъо маъниҷӯст. Гоҳи тасвири ашъо дар шеърҳои Фарзона ҷанбаи ҳунари хеле нозукона ба ҳам омадаанд. Чунончи дар шеъри «Даричаи абадият» меҳонем:

*Соати бурҷи қаср
Мусофирест, ки бо пой дарозу кӯтаҳ зудтар аз ман равона аст.*

Ин ҷо шоира зимни маънисозӣ ҳаракати ақрабақҳои предмети тасвирро ба мусофире монанд кардааст, ки бо пойи дарозу кӯтоҳ (яъне ланг) равона аст. «Зудтар аз ман равона аст» гуфтани шоира дар айни замон ифодаи гузаштани вақт, яъне умри азиз низ ҳаст, ки ин матлабро табиати соат низ (ки мурод аз он муайян намудани вақт, яъне лаҳзаҳои умр аст) баён менамояд. Дар чунин шеърҳои Фарзона дар баробари калимот тасвир низ бори маънӣ мекашад, яъне шоира кӯшиш менамояд, на танҳо матолибро бозгӯ намояд, балки лафзу маъниро бо тасвир имтизоч диҳад.

Қобили қайд аст, ки мавзуоти ашъори Фарзона ва баҳусус тасвирсозиву ибораорҳои ӯ, ки дар заминаи нигоҳи амиқ шоира арзи ҳастӣ намудаанд, мубайини ҷилваҳои тоза дар адабиёти муосири тоҷик буда, ҳамзамон дар муайян намудани мушаххасоти эҷодии шоира аз аҳаммияти вофир бархурдоранд.

ҲАРФРО БОЯД НАМОЗӢ КАРД...*

Чанд сол қабл Шоири халкии Тоҷикистон устод Муъмин Қаноат дар Пленуми нависандаҳо дар мавриди шеъри бонувони тоҷик эҳсоси нигаронӣ карда гуфта буд: «Аз ашки дидаи дар шеърашон рехтаи шоираҳои мо метавон боз як дарёи Панҷи дигар эҷод кард». Бале, дар гуфтаҳои устод Муъмин Қаноат шояд ҳақиқате ниҳон бошад, зеро зан нахуст модар аст, ҳамсар аст, қадбонуи хонавода ҳаст ва мунтаҳо сиёсатмадору шоиру олим. Ҷаҳони андешаи зан меҳр асту муҳаббат асту боқӣ ҳама ҳеҷ! Зан диле дорад чун оина ва дар ин оинаи таъмомнамо дарду шодии оламро меғунҷонад. Аз кӯчақтарин номуродиву нобарорӣ навмед шуда, даст ба домани гиря мезанад. Аз азал зан ҳамеша аз мардҳо дида бештар ба шикасту рехтҳои зиндагӣ мувоҷеҳ мегардад, яъне дунё барои зан на ҷойи осоиш, балки макони озмоиш аст.

Бале, ба иллати зан будан адабиёт ба касе имтиёз ва иҷоза намедихад, ки ҳар чи аз даҳанаш барояд нависаду моли адабиёт гуфта, ба мардум китобашро пешниҳод кунад.

Вале чун ашъори беандоза ширину шевову занонаи Фарзонаро мутолиа мекунам, дарк менамоям, ки гуфтаҳои устод Муъмин Қаноат ба ӯ ҳеҷ иртиботе надоранд. Ӯ миёни шоираҳои имрӯзаи Тоҷикистон суханварест, ки масъулияти шеър гуфтанро дард медонаду илҳомро атои худовандӣ. Ба андешаи ман, – меғӯяд Фарзона, – ман бояд як марҳиларо аз шиква то шукр тай мекардам. Яъне ман медонистам, ки дунёро наметавонам дигар кунам, аммо метавонам нигоҳамро ба олам тағйир диҳам. Ягона чароғи наҷот, ки моро аз кӯрароҳи дармондагӣ ба кӯчаҳои офтобоғӯши саодат мебарад, дарёфтани шинохтани маънии шукр аст. Ҳеҷ доруву дармони дигар ба имдод намерасад, «Оре, Фарзона инсонӣ шукргузор аст. Ва ҳар лаҳза вожаи шукрро ба забон меоварад:

*Ҳар чӣ додӣ, шукр, эй одамато
В-ар надодӣ, шукр, эй кони сахо.
Додаатро гар гирифтӣ, боз шукр,
Чун ба фарҷом оварӣ оғоз, шукр.
Шукр, эй доруи ҷони бисмилам,
Бемуҳаббат чун зияд фардо дилам.
Шукр дар лаб боз бояд рафтаним,
Он чӣ аз Ҳақ мерасад, назруфтаним.
Ҷодуи Иблисро бишикастанам,
Ришваи имон ба фардо бастанам.
Шукр бодо, шукр, эй Парвардигор,
Охирин раҳтӯшаам дар кӯлвор!*

* Садои мардум. – 2004. – 11-уми март. – С. 8; ҳам.: Истиқбол. – 2007. – № 1-3. – С. 63-66.

Бале, Фарзона хуб эҳсос карда, адабиёт ҳеч касро ба хотири зан будану ҳарза гуфтан намебахшад, зеро илму тафаккур занонаву мардона намешавад, яъне ҳунари ҳислати ҷинсӣ надошта, барои ҳар ду ҷинс баробар аст, баръакс зан дар адабиёт бояд модарона ишқ варзад, он тавре ки фарзандашро дӯст медорад, эҷодашро низ ҳамин сон арҷгузори намояд. Вале баъзеҳо гумони ғалат доранд, ба он маънӣ, ки раваду ягон мунаққид ашъори занро баррасӣ карда, хатоҳои вазнӣ ва камбуди маъниву мазмунашро ошкор намояд, сару садоҳое баланд мебардад, ки ба занони эҷодкор нарасад, вале ба гумонам ин як хизмати хирсонаест мавриди он зани эҷодкор дар танқиди адабӣ, Фарзона дар ин маврид мегӯяд:

*Фикрро бояд вузуъ дод,
Ҳарфро бояд намози кард.
Мардумони дидаро бо нури Имон шустушӯ дод,
Оҳуи ҷонро бубояд дар баландиҳо ҷаронид!*

Боре ману Фарзона ба Эрон сафар кардем ва дар «Ҳамоиши шеъри форсӣ» ширкат варзидем. Ман дар он сафар ўро бисёртар шинохтам. Яъне фаҳмидам, ки шеърро бо зиндагиаш тавҷам аст, зеро бисёре аз шоиронро медонам, ки танҳо вақте шеър мегӯянд, шоиранд, баъдан фосилаҳо аз шеършон дур, ба гуфте чун ба берун мераванд, он кори дигар мекунанд. Вале Фарзона мисли шеърро покдомону покимон ва фурӯтану хоксор аст, шоир будан ба гуфти ӯ инсонӣ комил будан аст. Дар ҳамин сафари ба Эрон доштаам ҳамроҳам боз як чизи дигарро кашф кардам, ки ӯ дӯстдоштатарин шоири тоҷик дар Эрон мебошад, зеро миёни аҳли шеъру адаби Эрон ўро хеле эҳтиром карда, дар бузургтарин маҳфилҳо нахустсухан аз ӯ буд.

Фарзона руҳи ҷустуҷӯгар дошта, ҳамеша ворида дарду шодии мардуми азизаш мебошад ва дар як шеърро мегӯяд:

*Роҳи бозор кучост?
Ман бисе меҳонам аз ҷашме меҳробонӣ бихарам
Ман ҳамеҳонам пераҳане дошта бошад руҳам аз ҳарфи шодӣ.
Тоҷире ҳаст, ки аз шаҳри таманноям меорад
Ранги мунири шодӣ.*

Ў бо як равзанаи дигар ба дунёи армонҳои дили худ ва олами берун нигоҳ карда, дар рӯшании имон зиндагӣ мекунад. Шеърро ҷанбаи фалсафӣ ва ирфонӣ дошта, завқи дили хонандаро ангеза медиҳад:

*Баҳри бемеҳре намеарзад ҷашидан оҳро,
Ман, ки дар ёкути дил ҳақ кардам Оллоҳро!*

Дар мавриди шуҳрат ва шуҳратхоҳон ӯ чунин андеша дорад: нафароне ҳастанд, ки ҳамвора дунболи шуҳрат медаванду онро таъқиб мекунанд, вале боз баръакс инсонҳои низ ҳастанд, ки бе ҳаёли шуҳрат умр ба сар мебаранд, вале шуҳрат дунболагири онҳост. Шуҳрат бидуни ҳунари асил, яъне бидуни решаи ҷавҳар зиёд умр намебинад. Барои ҳунараманд, пеш аз ҳама, муҳим аст, ки ба

мафҳуми фиребое чун шуҳрат дил набандад, фақат ба ҳунар андешад ва бо ҳунар гарояд». Ва дар ин маврид гуфта:

*Дил бубастам, ки пур аз шаъшааи ёр шавам,
То ба гумноии ман рашик барад машҳурӣ.*

Бале, бо овози баланд бояд гуфт, ки Фарзона онест, ки ҳамеша шуҳрат дунболагири ўст!

Мегӯянд, ки шоири асил онест, ки ба ҷавҳари инсонӣ роҳ ёфта, тавонад бо гулу булбул ҳарф занаву сангро бо сеҳри сухан ҷон бидиҳад, варна ғазалбофиву ғазалсозиву ғазалтароширо ҳар тоҷике метавонад анҷом бидиҳад. Аммо шеърӣ нобу асил гуфтан танҳо насиби онест, ки ҳамвора пайи омӯхтану сӯхтану эҷод кардан бошад. Фарзона низ ин андешаро тақвият дода мегӯяд: «Инсон ҳар қадар аз шеърӣ ҳикмат пур шавад, ҳанӯз дар сараш ҷое ҳаст, ки ниёзе ба омӯхтан дорад». Ў ин нуктаро дар шеър чунин шарҳ дода:

*Эй китоби ҳаким, дар тоқи фаромӯшӣ,
Эй биёбони асрор, ки ташинагон аз ту мегурезанд,
Вале касе намедонад, ки агар жарфтар асо бизанад,
Чашинаи Хизр мебарояд.*

Ду сол қабл куллии сечилдаи ӯ бо номи «Қатрае аз Мӯлиён» ҷоп шуд, ки дар Наврӯзи соли 2004 тақдим кард ва беҳтарин дороии хонадонам ҳаст.

Наврӯзи имсола дар ҷаласаи зиёӣ бо Фарзона вохӯрдм ва ваъда дод, ки китоби навам бо унвони «Муҳри гули мино» дар дасти ҷоп аст ва бароят аз Хучанд мефиристам. Ҷӣ тухфаи зебо ва гаронбаҳое!

Фарзона дар як мусоҳибааш дар рӯзномае ин тавр навишта буд. Вожаи занро ҳама кас дар дар заминаи идроки худ тафсир мекунад. Агар бузургон занро муъҷизаи Офаридгор мешиносаду ўро ба ҳазор сифати некӯ меситоянд, мавриди назарашон танҳо занҳои комил буданд. Зани бофарҳангу боиффат дар ҳар манзиле, ки бошад, онро ҷароғистон мекунад. Зани оқил намегузорад пайвандону фарзандонаш ҳама побанди обу гил бошанду ғофил аз ҷону дил, яъне ӯ халои руҳҳоро пур мекунад, таҷаллии андешаву идрок ва бо роҳнамоии ӯ фарзандон иқтидори фикр кардан меёбанд, майли худро ба дониш мучахҳаз кардан пайдо мекунанд.

Дар ҳар сурат, зане арзишҳои руҳониро арҷ мегузорад, дар рӯшании имон зиндагӣ мекунад ва бо нафаси худ ҳаворо меполаяд, пеши фарзандон ва ҷомеа муқаддам ва мояи эҳтироми ҳамагон аст.

Бале, Фарзона бонуест, ки дарду ранҷи занҳои ҷомеаи худро хуб эҳсос карда ва чун шеърро мутолиа мекунӣ, дармеёбӣ, ки эҷодаш аз зиндагӣ ҷудо нест. Дар ҳар китоби ашъораш шеърӣ нахустин барои модар аст, модарашро васфи зебои шоирона мекунад:

*Эй модари беосӣ, моеи ҳама осӣ,
Поло ҳамаро аз сар, бемор машав, модар.
Бар ҷомеаи бемор, бар миллати бетумор,
Фатвои наҷот овар, бемор машав, модар.*

Фарзона баръало медонад, ки шоир бояд руҳи ҷустуҷӯгар дошта, ба ниҳоди инсон раҳ ёбад, то шеъраш як таҳаввули наvero дошта бошад. Ӯ шоираест, ки аз рӯзи нахустин кори хунариаш ворида дарду шодии мардумаш гашта, зеро медонад, ки шеър шабеҳи дарахтест бо чор фасли сабз, ғизои ӯ дониш, эҳсос ва андеша буда, мақсад аз шеър иморати фардои ватан ва иморати руҳи ҷони инсон аст.

Воқеан, ӯ шоираест, ки аз як равзанаи дигар ба дунёи дили худ ва олами берун менигарад. Эҳсоси миллӣ ва ватандорияш хеле болост ва рисолати шоирро дар ҷомеа ба тариқи зайл арзёбӣ карда: «Шоир мисли тӯморест дар банди дили ҷомеа, агар мардум ҳарфи тӯморро нафаҳманд, будани ӯро дар барашон эҳсос мекунанд».

Аз гузашти нобаҳангоми устод Лоиқ Шералӣ, ки Фарзонаро ба ҳайси шогирд хонда буд, дилаш моломоли андӯх буда, меафзояд:

*Дареги устоди беназирам,
Чӣ гӯям аз бузургияи ҳақирам.
Салом, эй Лоиқи имрӯзу фардо,
Салом, эй шоири хуршеду дарё.
Бимон, моро ватандорӣ биёмӯз,
Саводи ҳештандорӣ биёмӯз.*

Ба ифтихори даҳумин солгарди Истиклол Фарзона соҳиби унвони Шоири халқии Тоҷикистон шуд, муборакаш гуфтам. Вале Фарзона бо нигоҳи ҳузнолу-де посухам дод. Апаи Шаҳрия, бароям беҳтарин ҷоиза муҳаббат аст! Беҳтараш бигӯ:

*Роҳи бозор кучост?
Ман бисе меҳӯхам аз ҷашме меҳрубонӣ бихарам
Ман ҳамеҳӯхам пераҳане дошта бошад руҳам аз ҳарфи шодӣ.
Тоҷире ҳаст, ки аз шаҳри таманноям меорад ранги мунири шодӣ.
Лек, ҳайҳот, дар ин бозор, бозори Хучанд
Чеҳраҳо туришу суҳанҳо тунданд.
Қанди Табреш дилам меҳӯҳад!...*

Вале ман дар ҷавобаш гунг мешавам, зеро банда низ роҳи ҳамин хел бозорро меҷӯям, ки меҳрубонӣ бихарам...

Чанде дар ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» фаъолият доштам ва занону духтарони бисёр бо «дафтари шеър» назди ман меомаданд ва қариб ҳамашон як дард доштанд ё аз ҳамсарашон ҷудо шуда буданд, ё ҳамсаронашон зани дигар гирифта буданд. Онҳо таскини дили худро дар шеър гуфтан меҷустанд, вале чун «дафтари шеър»-ашонро нигоҳ мекардам, ҷуз ҷизҳои парешон дигар ҷизе наmedидам. Маслиҳаташон медодам, ки фалон китобу фалон шоирҳоро бихонед, баъдан боз биёед. Бо ҳамин дигар намеомаданд, яъне шеър барояшон танҳо як таскиндихандаи муваққатии дил буда халос.

Фарзона миёни шоираҳои имрӯзаи тоҷик суҳанварест, ки масъулияти шеър гуфтанро дард медонаду илҳомро саодат ва дар муқобили андӯхҳо ашк намерезад, мегӯяд: «Агар зиндагӣ барои ҳунар қурбон шавад, шукронаи

зиндагӣ, агар ҳунар пойкӯби зиндагӣ гардад, ҳайф аз ҳунар хоҳад буд, ман мехоҳам зиндагиву ҳунарро ба ҳам тазвиҷ кунам, кори ҳунариямро кори зиндагиям шиносам ва ишқамро бо зиндагӣ ба василаи ҳунар боз гӯям:

*Ман фақат як калима медонам: Ишқ!
Бигузор ин калима гардонам, Ишқ, Ишқ, Ишқ!»*

Оре, Фарзона ба як равзанаи дигар ба дунёи дили худ ва олами берун менигарад, аз ин рӯ, шеъраш ҷанбаи фалсафӣ ва ирфонӣ дорад:

*Кош аз фалсафаҳо барканаму сода шавам,
Яшти гул хонаму ҳамқисмати шаббода шавам.*

Дар шеъри ӯ хонанда лаззати пайванди руҳониро эҳсос карда, дарк мекунад, ки барояш мафҳуми ишқу зебӣ чӣ қадар муҳим аст, дар сухан тангмайдон нест, майдони шеъри ӯ фароҳу озод будаву ровии аслии муҳити хеш мебошад. Ӯ ишқро тухфаи Яздонӣ доништа мегӯяд:

*Эй акси ту дар хонаи ойина нишаста,
Чашм об диҳад оина аз акси хучаста.
Вақте ки чу хуршед аз оина гурезӣ,
Абрӣ шавад оина зи ҳаҷри ту гирифта.*

Мусаллам аст, ки илму тафаккур ҳислати ҷинсӣ надорад, истеъдод вежагии марду занӣ надошта, барои ҳар ду баробар аст. Чун адабиёт бузургтарин ва боарзиштарин нишонаи ҳувияти миллат аст, ҳоҳ мард бошад, ҳоҳ зан бояд ба ин ҳувияти миллати худ эҳтиром гузорад. Баъзе ашхос гумони хеле ботил доранд: мабодо агар мунаққиде эҷоди шоираеро мавриди танқид бигирад ва ҳатто гуфтаҳояш дурусту ҳаққонӣ бошанд, сару садое баланд мешавад, ки ба занони эҷодкор саҳтгир набошад, вале ин хизмати хирсонаест дар нисбати занони эҷодкор. Адабиёт нуқси эҷодии ҳеҷ касро бо иллати зан будан намебахшад, баръакс зан бояд модарона ва ошиқона аз мардҳо бештар ва зеботар эҷод кунад, зеро шеър офарандаи зебоист ва зебӣ ниғаҳдорандаи инсон аз гуноҳ.

Фарзона маҳтобитарин ҷакомаҳоро суруда, ҳеҷ гоҳ аз касе ва аз чизе имтиёз нахостааст, ки бо гуноҳи зан будан аз шеъраш хӯрда нагиред. Ӯ шеърро мепарастад:

*Шеър, зи андӯҳи маъсумонаам,
Тундҷӯшии таҳи завлонаам.
Як нигоҳи нуҳ фалак биспардаам,
Як садои бар сукут бархӯрдаам.*

Шоир будан ба гуфти бузурге, маънои инсони комилро дорад, яъне оне, ки арзишҳои маънавӣ ва руҳонии ҷомеаи ҳудро аз ҳама баланд мегузорад ва фарзандону пайвандони ватанашро ба роҳи нек ҳидоят мекунад. Шоир бояд чун Аттори Нишопурӣ ҳам дар гӯшаи хонақоҳаш ва ҳам дар дорухонааш ба муолиҷаи нафсонӣ ва ҷисмониву руҳонии мардумаш машғул бошад. Миёни шеър ва шахсияти шоир фосилае набояд бошад.

Мавлуда Шарифова

ШЕЪРИ НИШОТУ ДАРД *

*Биё, эй будани офоқ зеботар зи буди ту,
Муборак бод бар офоқ мавлуди вучуди ту!*

*Ситора ҷӯ, ситора ҷӯ, зи ҳар нигоҳи содаам,
Агарчи ман заминиям, вале ситоразодаам.
Ғурури ман ситорае, ки дар фарози кӯҳ буд,
Зи қуллаи ғурури худ ба пои ту фитодаам.*

Ин сатрҳои равону дилчасп, шевову хушоҳанг ба килки нозукбаёни ситораи тобони осмони шеър, бонуи самимӣ ва заминӣ, олиҳаи сухани сеҳрангез ва ҳусну латофату малоҳат, Шоири ҳалқии Тоҷикистон хонум Фарзона мутааллиқанд.

Фарзонабону дар оилаи асили зиёии тоҷик дар шаҳри Хучанди бостонӣ 3 ноябри соли 1964 ба дунё омадааст. Баъди хатми мактаби миёнаи рақами 16 таҳсилро дар факултаи суханшиносии Донишгоҳи давлатии Хучанд идома дода, онро бомуваффақият хатм намудааст. Волидайн ба фарзанди хурдии худ «Иноятҷон» ном ниҳода буданд; вале он вақт намедонистанд, ки ин ном бо мурури замон танҳо барои доираи хешону қарибон боқӣ мемонаду бас, зеро ўро имрӯз дар Ватанаш ва берун аз ҳудуди он, дар дигар кишварҳои олам бо номи Фарзона мешиносанд.

– Дар рӯзномае расми худро бо чанд шеър ва пешгуфтори устод Лоик дида, ҳайрон шудам. Расм расми ман буд, шеърҳо ҳам аз ман, фақат номам дигар буд «Фарзона». Ин номро ба ман устоди зиндаёдам, шоири шаҳир ва инсони камназир Лоик Шералӣ дода буданд, ёдовар шуд боре худи шоира.

Бале, Фарзона имрӯз ба ҷавонии худ нигоҳ накарда, шоираи маъруфу машҳур ва шахсияти тобноки фарҳангист. Маҷмуи ашъораш бо унвони «Тулуи хандарез», «Шабохуни барқ», «Ояти ишқ», «То бекаронаҳо», «Меърочи шабнам» ва китоби «Қатрае аз мӯлиён» дар се мучаллад ба чоп расидаанд.

«Маҷмуаи ашъори Фарзонаро бо номи «Двадцать лепестков» нашриёти «Советский писатель» «дар 25-солагии шоира ба таъъ расонд. Бояд таъаккур дод, ки аз шоирони муосири Осиёи Марказӣ дар ин синну соли ҷавонӣ китоби ягон нафар боистеъдодтарин шоир ҳам дар Маскав бо забони русӣ чоп нашудааст.

Фарзона китоби шоири машҳури қазоқ Абайро тарҷума кард, ки он дар нашриёти Техрон чоп шуд. Ҳамчунин интишороти бонуфузи «Суруш»-и Ҷумҳурии Ислонии Эрон китоби ашъори Фарзонаро бо номи «Гулчини ашъори Фарзонаи Хучандӣ» ба таъъ расонидааст.

Силсилаи шеърҳои Фарзона дар чандин кишварҳои дунё, аз ҷумла, дар ИМА, Инглистон, Олмон, Фаронса, Арабистони Саудӣ, Ироқ ва ҷамоҳири собиқ шуравӣ тарҷума ва чоп шудаанд.

* Тирози ҷаҳон. – 2004. – 3-юми ноябр. – № 88 (1231). – С. 2.

Ў котиби масъули Кумитаи ҷоизаҳои Камоли Хучандӣ ва Бобочон Ғафуров, мудирӣ шуъбаи маҷаллаи «Хучанд», мушовирӣ Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад.

30-юми августи соли 2001 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Фарзона унвони Шоирӣ халқии Тоҷикистон дода шуд. Ў барандаи Ҷоизаи ҷавонони Тоҷикистон, ҷоизаҳои адабии ба номи Мирзо Турсунзода «Боргоҳи сухан» ва соҳиби ордени «Шараф» мебошад.

Бале, Фарзона ифтихори халқу миллати тоҷик аст ва ному шахсияти вай имрӯз дар радифи беҳтарин ва маҳбубтарин суханварони муосир ба забон гирифта мешавад ва имрӯз шеъри тоҷикро бе ҳузури мунири Фарзона тасаввур кардан аз имкон берун аст. Бузургони илму адаб ўро чун шоираи ғавқулӯда эътироф кардаанд.

Имрӯз хонандагони ашъори Фарзона, ихлосмандони суханҳои дилпазири вай хеле зиёданд ва бо ниёзмандӣ ба шеъри ў рӯ меоранд, ба дарду орзу ва ормонҳои худ аз шеъри ў ҷавоб меёбанд, дӯст доштан, меҳру сидқ парвариданро аз шеъри вай меомӯзанд.

Шеъри ў олами зебо, поку мубаррош, аз он атри шукуфаҳо, гулу садбаргу раёҳин ба димоғ, навои булбулакон ба гӯш мерасанд. Фарзона қудрати бо гулу булбул сухан карданро дорад, забони сангу кӯҳу дарё, моҳу ситорагон, намами борону насими атрафшонро медонад ва бо онҳо гуфтугӯ мекунад.

*Аз дидаи сиёҳу шарархези осмон,
Чашмакзанон ба ҷониби ман ханда мекуни.
Ин тӯри хираро, ки ба чашмам танида хоб
Теги нигоҳ мекашиву канда мекуни.
(аз шеъри «Гуфтугӯ бо ситора»).*

Меғӯянд, ки шоирӣ асил ҳамон аст, ки ба ҷавҳари инсон ва ашё роҳ ёфта тавонад. Фарзона ҳамин гуна шоираи асил аст. Шеъраш шеъри эҳсосу андеша аст. Ба қавли ҳуди шоира шеърҳояш ҷакомаҳои нишоту дард, орзую ормонҳои ваянд. Шоира дар шеърҳояш маънии вожаҳои «ватан», «модар», «ишқ», «дил», «шеър»-ро ба лаҳни худ тафсир мекунад. Ватан дар ифодаи ў мафҳуми муқаддас аст, ватандорӣ ҳамон аст, ки инсон бояд ҳудро аз он ҷудо нагирад, балки бо ҳусни ҳулку покии рафтор Ватанро ободу сарбаланд гардонад. Шоира ватанаш – Тоҷикистонро ончунон дӯст медорад, ки меҳраш беқиёс аст ва лаҳзае ҳудро аз он ҷудо тасаввур карда наметавонад. Тоҷикистон барои вай мазори ишқ ғаҳвораи ишқ аст.

*Эй сукутат навои ман, меҳан,
В-эӣ фишорат ҳавои ман, меҳан.
Гоҳворе, ки атри тифл дар ўст,
Гӯри сабзи ниёи ман, меҳан.
Тоҷикистон, ҳамеша чун дил бош,
Гоҳвору мазори ишқи ман.*

Фарзона ошиқ аст. Ошиқи шеър ва ўро дарди шеър азият медиҳад, чонашро ба сўзиш меорад, вале вай аз ин лаззат мебарад.

*Дунё, ки амр кард ба бидруд гуфтанам,
Гўям салом, будани беинтиҳо салом!
Оре, салом, эй туй то ман наомада!
Эй зиндагиву ишқ, аё сўзи нотамом!*

Фарзона шоираест аз аҳли дил, аҳли завқ ва аҳли дард. Дарди шоира, дарди миллат, ба таъбири худӣ ӯ дарди рафтаҳову ояндаҳо, ғами чамъхову парокандаҳо ва як дилу бори нуҳ осмон дар вай аст. Фарзона озод ва бо заҳмати зиёд шеър мегӯяд. Зеро ки вай дониши фарох дорад, домани андешааш пурвусъат аст, чавҳараш, ниҳодаш, фитраташ ҳама шеър аст. Ҳатто суханони одӣ ҳам аз забони вай чун шеър нарму ширин фурӯ мерезанд. Чакомаҳои ӯ оинаи муҷаллои сиришти поку равшан ва дилрабои вай ҳастанд, ки бо забони ишқ ҳарф мезананд.

Нависандаи ин сатрҳо медонад, ки Фарзона беҳамто, балки инсони бузург ҳам мебошад. Шеъраш бо шахсияташ тавҳам буда, пайванди ногустастанӣ дорад. Бонуи донишманд, дурандеш, ботамкин, пуртавозуъ, хоксор ва бениҳоят меҳрубон аст ӯ. Дилаш софу бекиनावу беғубор, чун дар шеърҳояш аз чашмонаш ҳамеша меҳрубониву муҳаббат чарақа мезанад. Нисбати дўстон садоқати беҳамто дорад. Ба қадри дўстӣ мерасад ва онро пос дошта метавонад, ки ин ҳам нодиртарин фазилати инсонист. Ба нафаре ба танаффур нигаристан, ҳарфи носазое ба забон овардан барои вай бегона аст, аз ин вачҳ, аз қаламаш ҳамеша ҳарфҳои сабз марҷон–марҷон фурӯ мерезанд ва ба дилҳо менишинад.

Тавре ки худӣ ӯ дар шеъри «Ману сабзинабаҳор» менависад:

*Шояд маро бо шоҳан бодомӣ гулнисор,
Пайванд карда моми табиат чу бозбон.
Шояд манам, ки дар дили худ сабз кардаам,
Баҳри ҳама баҳорғаҳи сабзу ҷовидон!*

Боиси хушнудиву ифтихор аст, имрӯз дар аксари хонадони тоҷик номи Фарзонаро бо нияти ба вай монанд шудан ба тифлаки худ мегузоранд. Ҳатто Президенти кишвар, Чаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат (20 март соли 2002) муштоқи суханронӣ, забондонӣ, шеъргӯйии Фарзона буданашро изҳор кард ва гуфт, ки духтарчаи хурдиашро Фарзона ном гузоштааст, то мисли вай бонафосату сухангӯ шавад.

Фарзона рисолати шеър гуфтанро барои хеш чунин муқаррар кардааст, вай бояд шеъре гӯяд, ки аз дили санг чун борон сабза бирӯёнад, доғи дили зангбастаеро биравонад, чун нӯшдору ҷонбахшо бошад. Албатта, иҷрои ин корҳо басо мушкилу сангин, вале шоираи заҳматписанд, ки азамати руҳонӣ ва нирӯӣ яздонӣ дорад, чунин азм намудааст. Вай барои адои ҳамин хизмат бар замми истеъдоди асиле, ки Худованд дар чавҳараш ҷо намудааст, саҳт риёзат мекашад. Бале, дўстдорону дилбохтагони шеърҳои Фарзона аз мазмуни шеърҳои баланди ӯ кайфияту лаззат мебаранд, аз сўзи дар худ ниҳони он ҳатто

ашк мерезанд, вале бо чи азоб фурӯ рехтани ҳар ҳарфу ҳичоро эҳсос карда наметавонанд. Шеърӣ Фарзона дард, заҳмати қалбу сӯзи вай аст.

Шоираи маҳбуби мо Фарзона ба дарди шеър гирифтор аст. Вай, баъзан, аз дарди сар шикоят мекунад, беҳабар аз он, ки ин дарди сар не, балки дарди шеър аст, ки то нагӯяд, аз он раҳой намеёбад. Ин дарди худододи ӯст ва Худованд ӯро барои бозгӯи дардҳои замона ва шифо бахшидан ба захму иллатҳои он ба бахти мо додааст:

*Дарию порсию тоҷикиям,
Ҳазоронсола дардери забонам.
Ватанро мекунам оинадорӣ,
Ки ман Сайхуну Вахиу Зарфишонам.
Шабовези туям, эй мазҳари субҳ.
Ватан гӯяд гулӯи хунчаконам...*

Фарзона аз сӯзу соз, дарду шодиву нишот, покию иффат, хайру меҳрубонӣ, умеду таманноҳо ҳарфҳои дил мерезад ва ба олами зебои худ мардумро даъват мекунад:

*Эй мардум!
Биёед ба ин маъбади зебой,
Барои некӣ қардан,
Барои дӯст доштан,
Барои будан!*

3-юми ноябр зодрӯзи ӯст, вале мелоди шоир, ба қавли шоире, мелоди танҳо вай нест, балки мелоди ишқу шеър зебоиву ҳунар аст.

Ман ин рӯзи хучастаро барои Фарзона ва барои ҳамаи онҳое, ки ошиқи шеър, ошиқи гул ва зебой ҳастанд, муборакбод мегӯям. Бигузор, хуршеди бахт ба рӯяш ҳама рӯзу ҳама соат нурафшонӣ кунад ва бигузор дар рӯзи мавлудаш, ба таъбири худӣ вай ҳама гулдонҳо хушбахт бошанд, нахуст аз ҳама гулдони қирмизии қадима, яъне дили ӯ...

ИСОДАМЕ, КИ ҲАМА ДАРДРО РАБУД *

Дар сояи беди маҷнун рӯйи бистар оғуштаи андешаи «фардо чӣ бояд кард, оё ранҷу азобҳоям охир дошта бошанд?» менишастам. Ҳамин дам шаҳбонуи назми муосири тоҷик, шоирае, ки сазовори муҳаббати поки бузургтарин инсон, эҳғари давлати тоҷикон, шоҳсутуни сулҳу амонӣ, Президенти азиз Эмомалӣ Раҳмон гаштааст, Фарзонабону омад.

Эмомалӣ Раҳмон ва аҳли оилаи бофарҳангашон ба шеърҳои ӯ, малоҳати занона ва истеъдоди худододаш ихлос доштаанд. Аз рӯйи муҳаббат ба шоира номи духтарашонро Фарзона мондаанд, ки ин ифтихорест бузург.

Ман Фарзонаро аз аввалин шеърҳояш мешиносам. Баъди ба Хучанд кӯчида омадан шахсан бо ҳудаш аз наздик шинос шудам. Бовар кардам, ки дар латофат, малоҳат, шакл, мазмун ва санъати офаридгорӣ ҳуди ӯ мисли шеърҳояш ва шеърҳояш айни ҳудаш будаанд.

Фарзона сарчашмаи тамоми муқаддасоти олам, зебоиҳои ҳаёт, одаму одамгариро аз ишқ ва муҳаббат ба зиндагӣ медонад ва меғӯяд:

*Рӯзи милоди муҳаббат рӯзи милоди Худост,
Меравам ман зери поям нардбони кибриёст.
Дар сабоҳи дафтари ман ин тулуи вожаи чист?
Ишқ хушбахтии баргаштан ба сӯйи ибтидост.*

Фарзона ибтидои ҳаётро аз ишқи модар оғоз кардааст. Дар шеърҳои ба модар бахшидаи ӯ ягон зарра яъсу ноумедӣ ва ҳасрат ҷой надорад.

Ҳоло расм шудааст ба кадом тӯю маъракае равед, дар бораи модар суруд мехонанд. Аз он мегирянд, ки ҳангоми зинда будан ба қадраш нарасидаанд. Модар худ нахӯрд, фарзандро хӯронд. Худ напӯшид, онҳоро пӯшонд. Акнун, кани модар, ки ба қадраш расанд? Оҳанг чунон ҳазин, ки ҳофиз суруд не, гӯё овоз меандохта бошад. Оби чашми бемодарҳо ҷорӣ мешавад ва дар охири тӯй базӯр-базӯр ба худ меоянд.

Изҳори муҳаббати Фарзона нисбати модар мисли ҳудаш зебо, самимӣ ва руҳбаландкунанда аст. Ӯ барои модар намегиряд бузургии модарро васф мекунад:

*Саодат чист?
Чун ба хона меоям, даратро дасти модар боз хоҳад кард,
Ҳамин дар боз кардан зиндагии рафтаро оғоз хоҳад кард,
Ҳамин дар боз кардан бозгашти пуртаҷаллои баҳорон аст.
Садои ӯ садои сабзи имон аст.
Зи мусиқии ҷонбахшии қадамҳоят дилам мерезад, эй модар,
Чи мусиқӣ, ки қалби осмонро бо нишоти субҳ меомезад, эй модар.*

* Тирози ҷаҳон. – 2005. – 24-уми август.

Дар панди ниёгон пас аз мурдан калимаи «чӣ суд?» гуфта мешавад. Шоира муътақиди ҳамин панд аст.

*Эй нусрати раббонӣ, эй қуллаи инсонӣ,
В-аз ин ҳама болотар, бемор машав, модар.*

Шеърҳои ошиқона ва маҳрамонаи Фарзона мисли ҳудаш латиф, чун бӯйи гул дар барги гул пинҳон шудаанд.

*Ҳавои руҳи маро тоза кун ба омаданат,
Бихиштро ба замин кӯч деҳ ба як суханат.
Чаро ба таҳнияти хуфтагон намеояд,
Паёми субҳфурӯзат, тулуи шабишканат?!
Қасам ба ишқ, ки рашки фаришта хоҳам шуд,
Агар ба ман бифишонӣ зубори пераҳанат.
Туро тамоми офоқ дӯст медорад,
Яқин, ки дӯст надорад касе шабеҳи манат.*

Фарзона баёнгари муҳаббати пок ва дӯстиву ваҳдат аст. Танҳой ӯро ранҷ медиҳад, ӯ ба ёр мурочиат мекунад ва бо суханҳояш ӯро дар муҳаббат ва ишқварзӣ қавитар мегардонад.

*Тухфа кун танҳоии худро ба танҳоии ман,
Эй шукуфта дар гуруби бетаманноии ман.
Кош мепайваст дар поёни шаҳри ифтихор
Чони дарёии ту бо чони дарёии ман.*

Шеърҳои Фарзона на ҳамеша мисли шеърҳои Мирзо Турсунзода, Аминҷон Шукӯҳӣ ва Лоик сода ва оммафаҳманд. Албатта, ҳар як нависанда услуби хоси худро дорад, ки ин ҷурм нест. Сабки Фарзонаро тарзи баёни шеърҳои Мирзо Абулқодир Бедилро ба хотир меоранд. Фарзона шоираи ҳудочӯ ва худотарс аст. Ишқи кибриёро мепарасад.

*Бар наҷоти ман садоятро фирист,
Қазбаи одамрабоятро фирист...
Гарчӣ бепосух нишастӣ дар фалак,
Чуни чуни ман, чароятро фирист.*

Ҳамин тавр, ҳар як шеъри Фарзона гӯё шоҳасарест, ки ба кас завқу шодӣ, донишу ҷаҳонбинӣ бахшида, фитрати касро ғанӣ мегардонад.

Фарзона чанде пеш китоби наваш «Як ғунча роз»-ро, ки фарҳангдӯст, профессор Турдихон Бердиева тартиб додаанд, тухфа намуд. Ба қавли ҳуди ӯ:

*Бори ғаме, ки хотири ту хаста кардааст,
Исодаме расад, ки ҳама дардҳо барад.*

Фарзонабону исодамест, ки андаке дардхоро рабуд. Нашри китоб тухфаи гаронбаҳоест барои мардуми бофарҳанг. Вале сад афсус, ки теъдоди он ҳамагӣ 200 дона. Имрӯзҳо чилд-чилд китобҳои зиёде нашр шуда истодаанд. Ин китоб порай алмосест, ки байни тали қум афтодааст.

ФАРЗОНА И АНТИЧНОЕ НАСЛЕДИЕ АДЖАМА *

Персоязычный народ Аджама, коренные жители великого Мовераннахра, Хорасана и Систана с древнейших времен славились как покорители вершин человеческой цивилизации, интеллекта и мудрости. Этот народ соблюдал добрососедские отношения с населением других регионов, в том числе Аравийского полуострова и оказывал огромное влияние на культуру и язык последнего. Аджамцы являлись прямыми наследниками арийцев. Этот народ обогатил мировую цивилизацию таким великим памятником человеческой мудрости как Авеста, а также согдийским, бактрийским, хоразмийским и др. алфавитами. Известно, что Мовераннахр еще в древности был обителью науки, культуры, религии, т. е. колыбелью древнейшей арийской цивилизации.

Жители Аджама славились своими сугубо национальными традициями и мировоззрением – единобожием, почитанием света, добра, красоты, мудрости. Великий дух самопознания этого народа передавался из поколения в поколение, от Зароастра до Авероиса, Фирдоуси, ибн Бурда, Абукуваса и Камола Худжанди и не прерываясь, дошел до современного поколения потомков арийцев и таджиков, афганцев, иранцев и т. д.

Великое культурное наследие аджамцев переводилось на многие языки мира, оно покоряло умы и сердца разноязычных жителей земли в пространстве и времени...

Гете и Пушкин, Фицджеральд и Энгельс отдали дань уважения и признания создателям этого бесконечного наследия. Аджамцы заслужили такое признание благодаря постоянному поиску истины, восприятию земной и небесной красоты, постижению силы добра. Другим фактором бессмертия аджамцев, на наш взгляд, является почитание великих умов, мыслителей, сила духа которых была настолько велика, что они вопреки всем превратностям судьбы, оставались верны своему поиску истины, постижению духа добра. Великая миссия этих покорителей вершин истины была и остается по сей день, способствует духовному обогащению и росту соплеменников, современников и не только их. Такая унаследованная миссия деятелей пера ныне в эпоху таджикского политического и культурного возрождения весьма необходима. Прежде всего потому, что Таджикистан как правовое демократическое, светское государство развивается трудом и усердием своего народа, народа патриота, обладающего чувством национальной гордости и самосознания. Сегодня необходимо развивать и укреплять этот народный дух, воспевать и прославлять его. В этом плане поэсса Фарзона занимает особое место. Ее мысли в образах, в поэтических узорах свидетельствует о том, что ее поэзия, на наш взгляд сугубо философская. Поэтесса не философствует, а мыслит, ее восприятие глубоко и точно, и худо-

* Народная газета. – 2005. – 12; 19-го октября. – № 41; 42 (19491; 19492). – С. 3.

жественное изображение действительности ею является результатом глубоких осмыслений.

Этот вывод мы хотим проследить на примере сборника стихов Фарзона «То бекаронахо» («До необъятности», изданного в 1998 году в издательстве Рахима Джалиля. Сборник, как отмечает сама Фарзона, состоит из двух частей. Первая часть вбирает в себя некоторые стихи из сборника «Шабохуни барк» («Гром молнии», изданного в 1989 году в издательстве «Адиб» Душанбе. Во вторую часть «Ночной удар молнии» вошли новые стихи. В стихотворении «Харири тасалло» («Занавес утешения») Фарзона пишет о бессонной ночи, страданиях и надежде на скорое наступление света. По мысли автора, человек должен быть выше любой печали, грусти, скорби и горя, быть жизнерадостным и оптимистичным.

В период, когда Фарзона вышла на литературную арену, происходил подъем национального духа таджикского народа и его культуры. Этот период можно считать началом таджикского возрождения. Творческая интеллигенция обратилась к своему античному наследию, особенно его философским идеям, используя их как основную концепцию национального возрождения. Этим продиктовано положение античных идей дуалистической космологии Авесты – Ахурумаздо и Ахримана, т. е. борьбы добра и зла в творчестве поэтов 80-х годов.

Обращение к античному наследию не было случайным явлением, оно было вызвано тем, что в советский период философское видение античности не соответствовало современным взглядам и потому в культурном наследии античности выделялся прежде всего его внешний блеск, лишенной внутренней сущности – без национального, традиционного, религиозного содержания. Таким образом, классическое наследие приспособлялось к принципам морального кодекса строителей коммунизма.

Концепция атеизма и принцип единства советского народа не способствовала тому, чтобы античное наследие помогало формировать национальное самосознание, содействовало остроте исторической памяти, чувству национальной гордости. Историческая память народа притуплялась. В 80-годах положение начало меняться. В умозрение таджикского общества начало проникать мировоззрение предков, «Таджики» и «История таджикского народа» Б. Гафурова стали настольными книгами интеллигенции тех лет, в которых дух протеста против притупления исторической памяти неизменно возрастал. В указанный период дух национальной гордости переплетался с чувством религиозной принадлежности.

Античное философское видение день за днем завоевывало умы и сердца широких слоев населения. Авестоведение, шахномоведение, икболоведение стали явлением не только культурным или историческим – они были больше политизированы, чем следовало бы. К тому же постепенно проявлялись переводы Корана.

В конце 80-х годов идейное развитие таджикского общества в сотни раз превышало его экономическое развитие. Уже в те годы советская действитель-

ность подвергалась и политической, и культурной, и самое главное, идейной критике. Темп национального роста был настолько велик, что советский патриотизм отступал. Чувство национальной гордости таджикского общества стало началом нового идейного бытия. В этой ситуации идея национального единства впитывала в себя идею единства прошлого и настоящего, земного и небесного, единства всех таджиков и таджикоязычных народов мира. Данное мировоззрение подхватывает широкие круги народа, но до достижения подлинного национального единства предстояло пройти, к великому сожалению, через гражданскую войну.

Однако, поэты уже в конце 80-х годов не могли не заменить процесс национального возрождения и осмысление этого процесса отражалось в произведениях художников слова, которые также искали путь национального спасения, справедливости и исторической правды. Культурно-философские идеи Фарзоны можно оценить через призму античного наследия предков. В стихотворении «Приток света» («Гулуви нур») поэтесса восклицает «Проникай, о свет божий в темнице наших душ». Философское видение Фарзоны необычайно глубоко. Она ищет спасение от «ржавой суеты» «бессмысленных пышных собраний», от «бесконечного безделья чинуш», «тыканья пишущих машин, которые раздражают нервы», «бесконечных звонков телефона», «глупых лиц», «пустой болтовни» и т. д. Она просит помощи у любви, света, она хочет жить в мире света, добра и чистоты:

*«Я ухожу в мир света,
Я соединяюсь с самой красотой».*

В стихотворении «Учтивость» («Медоро») поэтесса сожалеет, что «солнце идет к закату», «безликие люди, подхалимы конъюнктурщики и пустословы и поэтому свет перестал им сиять, любовь покинула их сердца».

Фарзона воспевает сияние и лучи мудрости великого бытия.

Ее огорчает крик и шум бесстыдных ворон, которые флиртуют с голыми ветками «деревьев с опавшими листьями». Поэтесса обращается:

«Здравствуй, фарвардин! Здравствуй, трель соловья, здравствуй, о цветок сур! Здравствуйте! Вы все любовь, любовь, любовь! Здравствуйте! Вы все — луч, сияние, блеск!»

Литературное сознание и эстетический вкус людей отличаются друг от друга. Глубина и тонкость определяются различными факторами.

Поэт, художник, инженер, да в целом, творческая личность вообще может получить признание только в том случае, если его творчество овеяно духом эпохи и отвечает чаяниям современников. Естественно, репутацию литература определяет в социальный фактор, но такая репутация быстротечна.

Обычно, великие писатели и поэты творили свои произведения в период регрессии языковой культуры и среде узких литературных вкусов в период, когда языковое вкрапление засоряло литературную норму, калькирование уродовало классический, высокий стиль. Так было до 80-х годов. Начиная с конца 80-х годов, в среде передовой интеллигенции Таджикистана шел незаметный, но последовательный процесс регенерации собственно национальных культурно-

язычных традиций, и многие стремления общества были связаны с идеями античного наследия.

Такие книги, как «Таджики» Б. Гафурова, «Возрождение Аджамы» Акбара Турсунова, «Фирдоуси» Сотима Улугзаде стали реальными фактами отражения умонастроения таджикской нации в преддверии истинно-национального возрождения таджиков. Что важнее всего, в указанный период таджикский язык постепенно приобретал былую красоту, отточенность, наблюдалась и тенденция к лексической раскрепощенности, начал развиваться языковой вкус, искуснее и совершеннее стал язык поэзии. Языковая культура выражалась в правильности, изяществе, простоте, доступности, доходчивости речи как письменной, так и разговорной.

Процесс возрождения таджикского языка протекал в спорах, в борьбе ценителей классического вкуса и современного стиля. В этой борьбе культ классического стиля благодаря перу великих творцов художественного слова побеждал, потому что он был овеян национальным духом, что отсутствовало или было незаметно во втором направлении.

Ярким представителем классического вкуса с современным содержанием стала Фарзона, которую можно назвать истинным художником слова, поскольку ее стихи, подобно Джоконде пленительны, чарующи, очаровательны. Фарзона воплощает глубину умонастроения таджиков переходного этапа национальной независимости. Она знаток античной культуры Аджамы. Фарзона воспевает чистоту духа и высмеивает упадок нравов.

В исследуемый период передовая интеллигенция Таджикистана отказалась от сумбурной конъюнктурной поэзии советской действительности. И хотя, в указанный период великие писатели и поэты Таджикистана подвергались необоснованной, предвзятой критике, такая буря общественной мысли быстро стихла, правда победила, каждый занял свое место в истории литературы.

Главное же – в сознании людей произошли резкие изменения. Трансформировалась человеческое видение действительности. Люди отвернулись от существующих реалий СССР. Перед взором общества во весь рост встала идея независимости Таджикистана. Дух Исмаила Сомони был воспринят народом с воодушевлением. Достаточно привести один факт изменения народного мышления: люди повсеместно меняли фамилии новорожденных: вместо окончаний – ов, – ева, стали использовать сугубо таджикскую форму – заде, и т. д. Впечатление было такое, что общество обнаружило утерянную ценность.

Вернулись к современникам Исмоил Сомони, Деваштич и Спитамен, Митра и Будда. И не только это. Стихи Джалолиддина Балхи подхватывали в студенческих аудиториях, они звучали по радио и телевидению, среди широких кругов интеллигенции. В научных кругах формировались авестоведение и зардуштоведение.

Именно на этом этапе общественной мысли Таджикистана слышались трель и мелодия стихов Фарзоны. Ее стихи были настолько свежими и звонкими, что переплетались с биением людских сердец, со струнами их исторической тоски и светлой надежды. Стихи этой поэтессы изначально были подобны

классической поэзии в плане лексических приемов, поэтического искусства и звучности, по глубине философских размышлений.

Следует констатировать и факт возрождения таджикского языка классического образца, чему способствовал и Закон о языке. Но как бы то ни было, стихи Фарзоны стали явлением нового века. Это был божий дар самому в какой-то степени ослабленному, засоренному таджикскому языку.

Стихи Фарзоны были добрым предзнаменованием предстоящей судьбы таджикской поэзии. Самой судьбой ей уготована миссия предвестника новой поэзии классического образца. Поэтому ее уже сейчас считают классиком.

Фарзоне удалось совершить модернизацию лексики, оборотов и поэтических приемов. В 90-х года XX века происходила таджикизация различных аспектов жизни. Таджикизация имен, фамилий считалась первой ступенью этого процесса, таджикизация делопроизводства, просвещения, науки, культуры была также вызвана новой действительностью. Но главное – это было таджикизация национального духа, его исторической памяти, чувства национальной гордости.

«Таджик я, таджик» – песня великого певца Джурабека Мурода воспринималась как зов проснувшегося сознания арийского духа. Ситуация была такова, что общественная мысль будто высвобождалась от состояния комы.

Стихи Мухаммада Икбола «Вставай, настало утро свободы» («Аз хоби гарон, хоби гарон, хоби гарон хез») пели как гимн новой, предстоящей жизни. В такой обстановке одни кинулись на трибуны, другие погрузились в свой внутренний, тайный мир, чтобы найти спасение от бурлящей человеческой накипи.

Фарзона уместила все это бытие в свою душу и сплела кровью сердца и мудростью ума поэзии, возвышенную и чистую, достойную новой истории таджикского народа. Ее поэзия отражает глубокие чаяния таджиков. Воспевание поэтессой Митры, Авесты, Зороастры – это дань истинной гордости и удовлетворения своей античной культурой.

Цветение абрикоса, чирикание воробья, чистота утренней росы в изображении поэтессы несут глубокий философский смысл, познать который не легкое дело. Фарзона не только поэт, но и знаток человеческой души.

Внутренний мир человека необычайно сложен, сокровенен и недоступен. Даже самому человеку трудно разобраться в своих чувствах особенно, когда он обладает мятежной и непокорной душой. Истинная внешняя красота человека – это отражение внутренней совершенности и чистоты души.

Фарзона воспевае жизнь в ее реальной действительности:

«Жизнь – подобна пьянице, валявшемуся в канаве

Жизнь – это муж, бросившийся в бегство от семейных неурядиц в поисках ласки чужой

Жизнь – это дрожащие руки нищих в стуже зимней»

Жизнь подобна глазам больного в агонии предсмертной

Жизнь – это мужчина в трауре, небо – гроб на его плечах».

Фарзона воспевае жизнь во всех ее проявлениях – в радости, горе, надеждах и отчаянии. Ее кредо – быть оптимистом, не падать духом:

*«О сердце, не мучайся думой о грядущем,
Не задумывайся о том и другом,
Не мучай себя, улыбнись, радуйся,
Не отвергай любовь в расцвете ее сил».*

Стихи Фарзоны успокаивают скорбящее сердце, ласкают плачущую душу, сочувствуют осиротевшему духу:

*«Жизнь проходит, беды и радости тоже
Где тот, не испытавший горя и скорби
Где тот, счастливцев радостью одаренный?»
«О друг мой, опечаленный, сердцем обнимаю тебя,
Забудь печали и тоску.
Если в дуновении ветерка прозвучит пение мое,
Выслушай его, и полюбуйся красотой».*

Естественно, Фарзона в литературной среде 80-х годов засияла как утрен-
няя звезда. Этот период был временем столкновения полемических взглядов,
убеждений и моральных ценностей. Такая ситуация послужила толчком для
формирования мировоззрения поэтессы.

Фарзона запечатлела людей и их страсти, пророки и добродетели, нена-
висть и любовь, суетность и ничтожность, иными словами синтезировала гран-
диозное миропонимание людского бытия. Стихи Фарзоны – это естественная
история спасений души и человеческого раздумья. Посредством художествен-
ного слова поэтесса возвела Дворец Джамшеда и переместила старцев, мудре-
цов, опечаленных юношей и девушек, воробушек на ветвях вишни в мир ду-
ховных ценностей.

Фарзона еще на заре своего творчества была убеждена, что «настанет рай-
ский день» и ее перо «будет творить чудеса, как папка невидимка».

*«О сердце, сердце, проникнутое горем,
Верю вновь начнет мечтать и любить
Верю – настанет святой миг
Когда мое перо сотворит
Чудо как посох волшебника».*

Действительно поэзия Фарзоны обладает глубоким гуманизмом. Она вос-
певает комическое начало человека. По ее глубокому убеждению высота чело-
веческого духа определяется небесной борьбой добра и зла, радости, и горя,
уныния и веры.

Поэтесса убеждена, что человеку дано увековечить себя добрым словом,
благим намерением, полезным трудом:

*«Любовь – это огонь Прометея, лучи ладони Муссы,
Любовь – это крест Исы, лотос Будды, сияние Митры
Любовь – это вознесение Мустафы
Любовь – это прекраснейшее заключение всех верований
Любовь – это сущность бога,*

И потому надо перешагнуть через себя.

И надо помнить, что если погубишь хоть муравья, любовь погибнет».

В стихах Фарзоны наполненных глубоким философским размышлением, ум и мудрость переплетаются в канве фантазии, вкуса и невероятных поэтических образов.

Познавая культуру и культ предков, Фарзона силой художественного слова регенерирует их, вводит в поэзию XXI века.

Мы не намерены оценивать художественные приемы поэтессы. Это дело профессиональных критиков. Мы только отмечаем, что ее стихи не душераздирающи, не пустословны, -они заставляют размышлять. В них отзвуки человеческих страданий, тоски и переживаний, вера в истину. На наш взгляд, стихи Фарзоны не импровизация чего-то бывшего, они абсолютно оригинальны, наполнены глубоким смыслом и отличаются мелодичностью.

Следует отметить, что источником поэтического вдохновения Фарзоны являются быт и традиции народа, неповторимые пейзажи Таджикистана, многоголосый ритм жизни, противоборство позиций интеллигенции 80-х годов и т. д.

На наш взгляд, творчество таких великих поэтов, как Джалолиддин Балхи также служит источником поэтического мастерства Фарзоны. Богатство и непосредственность языка и мысли, искусная и музыкальная форма с изумительной игрой рифм, характерная для ее поэзии говорит о широкой литературной эрудиции. Стихи Фарзоны созвучны со стихами Джалолиддина Балхи.

Несколько слов о том, как в стихах Фарзоны раскрывается поэтический образ сердца.

Это не новая тема в персидской поэзии. Высший образец воспевания сердца мы находим у Джалолиддина Балхи, чему была посвящена наша статья.

На наш взгляд, стихи поэтов Ирана также могли послужить источником поэтического вдохновения Фарзоны. В стихах великого поэта Ирана Нодира Нодипура «солнце замирает», «весна переселяется», «луна покидает родные края», «пустыня опьянена кровью человеческой», «деревья аскеты и отшельники», «луна плетет ковры», «Любовь стучит в дверях», «у бокала вина глаза сияющие» и т. д.

Следует отметить, что образ абсолютной истины света и любви в стихах Фарзоны звучит то в авестийской, то в исламской мелодии.

Чем это продиктовано?

В 80-е годы XX века взор деятелей пера был направлен на античную культуру предков. Какие философские идеи древности властвовали их умами? Это вопрос серьезный и требующий тщательного анализа. Однако, надо отметить, что в 80-х годах философское видение мира античной культуры начало переплетаться с исламскими идеями и в совокупности формировало основу мировидения интеллигенции тех лет. Возможно, поэтому в стихах Фарзоны можно видеть и красоту Митры и величие Мустафы. Как могла переплетаться античная идея миропонимания с исламской?

На наш взгляд, это произошло потому, что первая была вызвана чувством самосознания, национальной гордости, а вторая – чувством исламской культуры.

Самое главное, эти идеи не вошли в противоречие, а наоборот – второе исламское восприятие способствовало упрочению концепции античной культуры, усилению исторической памяти, древнего понимания единобожия, культа света и добра. Такое сочетание целого и частного составляло основу мировоззрения интеллигенции 80-х годов.

Фарзона прекрасно соединила античное понимание бытия с его исламской интерпретацией. Ее стихи стали как бы мостом, соединившим два мировоззрения.

Состояние общественной мысли Таджикистана в 80-х годах способствовало контакту и переплетению арийского мышления с исламским восприятием бытия. Именно в этот период пробуждалась историческая память широких кругов общественности, чему способствовали произведения одаренных литераторов Таджикистана, утверждающих идею того, что античная культура предков – как материальная, так и духовная является истинной собственностью народа.

Всеми средствами слова деятели пера привлекали внимание своих современников к проблеме истинно национального чувства собственного достоинства, исторической памяти и гордости.

В стихах Фарзоны ярко отражена идея единства бытия, материального и духовного, земного и божественного, светского и религиозного начала: «О, эти деревья! О, мои кровные друзья! Поприветствуйте меня! Я вышла!»

«Я иду и соединяюсь с зарей».
«Однажды на рассвете месяца мехр
Позвонила я Солнцу домой
И незнакомый голос ответил:
Оно ушло и не вернется
Трубка выпала из моей руки
И заплакало облако в моих глазах».

Сознает причину неделимости вселенной и ее единства может не каждый, а избрать этот постулат средством литературно-поэтических мыслей доступно только единицам. Тонкий вкус, богатая эрудиция, сила воображения и уникальная авторская индивидуальность позволила поэту обратиться к идее целостности, неделимости мира всего.

«Из мира мифов и легенд прибудет караван, нагруженный тюльпанами,
лилиями и розами,
Из дороги в миллиард лет».

В действительности, человек обладает космическим началом единства. Суть всей вселенной – это взаимосвязь добра и мудрости. В этом плане творчество Фарзоны можно считать философской поэзией. Поэтесса воспекает корреляцию человеческого мира с природой в целом:

*«Дочь лета поднималась и росла,
Заигрывая, ветерок льстил ей напоказ
Ее рот благоухал свежестью матинджа
На каждой травинке сверкал жемчужный венец
И солнце плавилось от своей красоты
В зеркале радужного ручья
Небо с удивлением наблюдало сквозь зеленую листву флирт воробьев».
«Бездушные воробьи ковыряли безжалостно тонкое личико виноградной лозы»;
«Садом правит ветер.
Кто же правит ветром?»».*

Художественное чутье Фарзоны, позволяет создавать такие стихи, которые пленяют читателя, пробуждают в нем новые раздумья, помогают ему познавать мир.

Тема жизни стояла в центре внимания поэтессы еще на заре пробуждения ее художественного сознания:

*«Жизнь – это что?
Зеркало двух лиц – одно светлое как заря, как блеск цветов,
Как сама радость,
Другое темное, то есть ночь, страха нашествия и отчаяние мести
Я живу в зеркале жизни двойной».*

Философия любви в поэзии Фарзоны занимает особое место. В понимании поэтессы истинное лоно любви не в горячем сердце и не в бездушном теле. Любовь – царица небес: «Законы ее тяготения – бога постижение. А постижение бога – сама вечность и соединение с любовью, спасение от всех зол земных. Постигание бога – само совершенство, чистота и покой».

Художественная фантазия Фарзоны необычайно многогранна. Под пером поэтессы «жасмин смеется», «ручеек чихает», «фиалка страдает бессонницей».

Она ищет спасения от «завистливых людей», беспечных и беспринципных, и желает долететь до солнца, до великолепного храма любви, надежды и чистоты, дойти до порога зари, до света Митры».

Философия поэзии Фарзоны – это борьба добра и зла. Поэтесса размышляет, почему существует зло и добро в мире, «почему ее любимый подавлен и не вспоминает ее», «почему улыбка на его губах исчезла и нет божьей его ласки», «почему солнце в темнице», «почему никто не веселится», «почему никто не убирает снег с крыши ее сердца»...

Она уверена, что ее путь к необъятности труден и тяжел, но все равно, - утверждает она, – утро, свет, любовь с ней и в ней.

Действительно, поэтесса – символ добра, света и любви.

ПАНЧ РУКНИ ТАКОМУЛИ МАЪНАВИИ ФАРЗОНА *

*Кош шабнам будаме, эй кош шабнам будаме,
Дар гуруби умр бо хуриед тавъам будаме.
Гӯшашинӣ кардаме, хилватгузинӣ кардаме,
Боз ҳам бо шамси оламтоб тавъам будаме.
Ин замон, ки бо суруре табли холӣ мезананд,
Ман зи марғи ақлҳо дар ҳоли мотам будаме.*

Муаллифи шеъри боло – Фарзонаро дер боз мешиносам. Ё бо духтарам Зебохон яке дар факултаи филологияи тоҷик, дигаре дар факултаи забон ва адабиёти руси Донишқадаи омӯзгории шаҳри Хуҷанд дар як вақт таҳсил кардаанд. Аз эҷодиёти Фарзона тариқи рӯзномаву маҷаллаҳо бохабар ҳастам.

Ба наздикӣ дар Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров бо таклифу сарпарастии роҳбари он Носирҷон Салимов шаби эҷодии ўро баргузор намуданд.

Дар он маҳфили шеърӣ сухани баланд насибам гашт ширкат варзидам, Фарзона зиёда аз се соат дар сахна сухан гуфт, шеър хонд. Аввалан, ягон маротиба бемантиқ ҳарф нагуфт, ҳар як суханаш фалсафаи нотакрор дошт. Сониян, боре иборае, ҷумлаеро такрор накард. Банда дар вақти сухангӯйиаш назму насро фарқ накардам. Ҷумлаҳои пухтаю суфта, содаю равон, хушоҳангу гӯшнавоз, пурмазмуну пурмаънии ўро шунида, кас лаззати маънавӣ мебардошт. Ҳар як суханаш саршор аз самимият ва муҳаббати бузурги инсонӣ буд. Дар баҳсҳо, шабҳои эҷодии зиёиёни касбу кори гуногун: олимон, адибон, рӯзнома-нигорон, ходимони сиёсӣ ва дигарон иштирок намудаам, аммо шаби эҷодии Фарзона аз замин то осмон фарқ дошт. Сухани одии ў чун шеър садо медод. Дар се соати суҳбат ў баёзи адабиёти дирузу имрӯзи моро варақгардон кард. Нишон дод, ки адабиёти дунёро хуб медонад, моҳияти ҳунари суханвариро дарк мекунад. Дар суҳбаташ аз панду ҳикматҳои ниёгонамон иқтибосҳои дақиқ, бомаврид, ба мавзӯ алоқамандро бо забони ширини адабии тоҷикӣ пешкаши иштирокчиён кард. Дар маҳфил чанде аз шоирон, нависандагон, ҳунармандон, олимон низ ширкат варзиданд. Вале Фарзона ҳамагонро дар ҳайрат монд.

Дар тули се соат ман рукнҳои тақомули маънавии ўро меҷустам, ба худ савол медодам ва ба қисме аз саволҳои ҷавоб меёфтам ва меҳостам онҳоро бо тамоми садо ба мардуми олам бо ифтихори баланди ватандорӣ бигӯям. Дар сари як пиёла чой, дар идомаи маҳфили шеърӣ фишурдае аз андешаҳои моро бо самимияту ихлос гуфтам, зеро аз сухани ў, амали ў, вучуди попу мубаррои ў илҳомам омад. Фаҳр доштам, шукрона мекардам, аз он хотир, ки мо дар охири асри XX ва аввали асри XXI шоире пайдо кардем, ки ормонҳои мардум ва арзишҳои тамаддуни моро зинда кард. Сотим Улуғзода, Лоик Шералӣ, Бозор Со-

* Нилуфар. – 2006. – Май. – С. 3. ; Зиндагӣ. – 2006. – 5-уми июн. – С. 13.

бир, Гулрухсор ва дигар адибони соҳибсухани мо борҳо дар тавсифи ҳисоли ҳамида ва шеърӣ баланди ин шоира суханҳои самимӣ гуфтаанд.

Аз Фарзона адабиёти мо умедҳои беандоза дорад. Вақташ мерасад, ки мегӯем: «Фарзонаро бар сари он шоирон зебад сарӣ». Бале, ӯ як рукни ҳастии миллати мо, беҳтарин донандаи забони мо, мояи ифтихори мост.

Дар ҳамон шабнишинӣ зимни сухан гуфтаниш панҷ рукни такомули маънавии ин зани поксирӣшт, поккавл, сахтирода, ҳассос, дӯстдори илму фарҳанг, шоираи нотақрори давронро иброз намудам. Инак, он панҷ рукн:

Якум. Ҳама кашфиёт, навовариҳои инсон дар ҷодаи адабиёт, илм ва дигар соҳаҳо худ аз худ пайдо намешаванд. Инро бояд мо дар хуни авлод, пайвандонамон ҷустуҷӯ кунем. Ин нуктаро илм исбот кардааст ва ба он шак овардан ғуноҳ аст. Аз ин хотир, истеъдоди маънифаҳмӣ, суханварӣ ва муҳаббати Фарзона ба забони мо ва маънавиёти мо идомаи ормонҳо ва қорҳои шарифи пайвандони ҳамхуни ӯ мебошад. Ҳанӯз ин ҳислатҳо дар ӯ вақти дар батни модар буданиш пайдо шуда буданд, зеро ниёгонаш мардуми адабиётдӯст, олимони пешқадами даврони худ буданд. Дар солҳои аввали ташкилҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ бобояш Абдурахим Ҳочибоев аввалин олим, давлатдор, сиёсатмадори соҳибқитоб буд. Аввалин шахсе, ки бо имзои мубораки хеш ҳанӯз солҳои 1929 забони тоҷикиро давлатӣ эълон кард, ин А. Ҳочибоев буд. Модари Фарзона низ олими машҳур, донандаи илму адабиёти тоҷику рус, профессор, ҳохари калониаш Матлуба Ҳочаева ҳам доктори илми филология мебошад.

Хулоса, рукни аввали такомули маънавии Фарзона тозагии хуни ниёғони маърифатпарвари ӯст.

Дувум. Дар асоси рукни аввал ӯ дар муҳити ороми оилавӣ ба воя расид. Дар чунин оила ба дунё омадан ва тарбият гирифтани яке аз заминаҳои такомули маънавии Фарзона гардид. Аз оғоз дар сиришти Иноят (ин номи шоиставу зеборо волидон ба ӯ гузоштаанд) тарҷеҳ додани некӣ бар бадӣ вучуд дошт. Ва дар хуни ӯ ҳикмати гузаштагонӣ дуру наздикаш аз Зардушт то замони ӯ ҷо шуда буд. Ӯ табиатан нексиришт ба асраи ҳастӣ по ниҳод. Оҳиста-оҳиста дар солҳои кӯдакиаш аз оила пиндори нек, гуфтори нек, рафтори некро омӯхт ва дар солҳои пасин сарчашмаи ин ҳикматномаҳоро хуб аз худ кард.

Дарки моҳияти некӣ ва неқбинӣ, азхудкунӣ ва шинохти арзишҳои хуби фалсафӣ, дар вучуди худ таҷриба кардани дастури панду ҳикмати бузургон, фаро гирифтани намунаҳои шоирони дирӯзу имрӯз фаҳмишу дониши ӯро такомул дода, истеъдодашро сайқал мебахшиданд. Рӯз то рӯз дар зеҳни ӯ фаҳмишҳои нав дар заминаи пиндори нек, рафтори нек, гуфтори нек зам мешуд.

Одаму одамгарӣ, меҳмоннавозӣ, доштани фиросати ирсӣ, одоби ҳамида, муомила бо калонсолон, маданияти сухангӯӣ, шиштухез ва монанди инҳо дар сиришти Иноят аз хурдсолӣ тақвият ва такомул меёфтанд. Ӯ ҳамаи ин фазилатҳоро дар ақлу хиради ҷӯи хеш ҷой мекард. Шабу рӯз онҳоро дар тарозуи ақлу фаҳмиши худ бармекашид, зеборо аз зишт, некиро аз бадӣ ҷудо мекард. Ӯ бисёр сухан намегуфт, ғӯш мекард. Беҳтарин калимаҳо, ҷумлаҳо дар хотираш фаро мегирифт. Кӯшиш ба харҷ меод, ки аз самарои беҳтарин арзишҳои

маънавии инсонӣ бархурдор бошад. Аз хурдӣ ба ӯ одат шуда буд, ки ба суҳбати равшанфикрон, одамони некирода бинишинад, онҳоро гӯш кунад, фазилатҳои шоистаро дарёб карда, ба худ қабул кунад. Аз китобхонаи хонавода низ самаранок истифода мебурд.

Дар пиндор, рафтор ва гуфтори ӯ нури некӣ ва зебӣ зиёда мешуд. Одат карда буд, ки насиҳат, панду ҳикматҳои ниёгонро дастури худ қарор диҳад. Дар боғча, кӯча, ҳавлӣ суҳбати ибратбахш, шавқовар, дилчаспро бо мароқ гӯш мекард. Оҳиста-оҳиста аз модар ва хоҳарон хонданро ёд гирифт. Ба хондани адабиёти гуногун шавқ пайдо кард. Ӯ кунҷков буд, чизи нафаҳмидаашро ме-пурсид ва онро аз худ мекард. Чунин рафтор, пиндор ва гуфтор савияи донишу хиради ӯро боло мебардошт. Рағбаташ ба навиштан, хондан дучанду сечанд мешуд. Кӯшиш ба ҳарч меод, ки китобе, ҳикояе ё худ сухани некеро хонаду бишунавад.

Севум. Солҳои мактабҳои солҳои мураккаб, мушкил, ҳалқунанда барои наврасон мебошад. Фарзона ба мактаб бо дониши ибтидоии мустаҳкам қадам ниҳод. Ӯ аз бисёр чизҳо оғай дошт. Рафтору гуфтори ӯ писанди муаллимон ва хонандагон гашт. Аллақай ӯ хондану навиштанро медонист. Шеър мехонд, афсонаҳои ҳалқиро аз волидон шунида, аз худ карда буд. Ҳамаи ин ба ӯ имконият дод, ки аз рӯзи аввали хониш худро боадабу доно ба дигарон муаррифӣ намояд. Оҳиста-оҳиста дар мактаб обутоб ёфт. Шавқу завқаш бо забони тоҷикӣ, адабиёт зиёд мешуд. Аз волидайнӯ муаллимон пинҳон шеър эҷод мекард, аммо ба касе нишон намедод. Шеърҳои бисёр аз ёд карда, дар чорабиниҳои мактаб онҳоро мехонд, аз ҷониби омӯзгорон дастгирӣ пайдо мекард ва ҳавасмандияш ба омӯзиш меафзуд.

Дар вақтҳои холигияш ба хондани адабиёти бадеӣ, азхудкунии шеър ва машқи шеърнависӣ машғул мешуд. Ин ва даҳҳо, садҳо пайроҳаҳои ҳаёт ӯро обутоб медонанд. Бо ана ҳамин натиҷаҳо мактабро тамои кард.

Чаҳорум. Малакаи дониш, рафтор ва фарҳанги Фарзона дар донишгоҳ ба дараҷаи баланд расид. Муҳаббаташ ба илмомӯзӣ боло гирифт. Савияи ақлу хирад, завқи донишомӯзияш дучанд шуд. Махсусан, ҳавасаш ба омӯختани адабиёти ниёгон афзуд. Аввалин шеърҳояш эҷод шуданд. Бисёрии вақташро бо хондани китобҳои илмӣ, бадеӣ, фалсафӣ сарф мекард. Дар маҳфили адибони ҷавони донишгоҳ фаълоне иштирок мекард. Аз адибони шинохта сабақ меомӯхт. Рӯзномаву маҷаллаҳои даврагиро мутолиа мекард. Ба Фарзона хотираи устувори худододаш мусоидат кард, ки бисёртар шеър аз ёд кунад. Ӯ забони ноби тоҷикиро бо ҳамаи нозукиҳояш аз устодон меомӯхт. Чӣ тавре ки чашмаҳо ба дарё табдил меёбанд ва дарё баландиву пастиҳоро ҳамвор карда, ба уқёнус мерасад, Фарзона ҳам ин давраҳои пуршебу фарози омӯзишро паси сар мекард ва ба сӯйи такомул роҳ меаффт.

Панҷум. Дар рушду камоли истеъдоди шоирӣ ва пешрафти эҷодиёти ӯ пайдарпай омӯختани асарҳои классикони адабиёти форсу тоҷик ва адибони муосир нақш гузшанд. Агар гӯям, ки ӯ «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, куллии Ҳофиз, Саъдӣ, Камол, Хайём, Мавлоноӣ Румӣ, Ҷомӣ ва даҳҳо дигар адибони гузаштаро меомӯхт, бисёре аз онҳоро аз ёд мекард, хато намекунам. Фарзона ҳазорҳо байт

шеърҳои шоирони гузаштаю имрӯзаро ба пуррагӣ аз ёд кардааст. Осори классикони Шарқу Ғарбро низ бо рағбати баланд омӯхтааст. Аз ҳама муҳиммаш он аст, ки нисбат ба худ сарталаб аст. Ҳар як калимаву ибораро бо маврид дар ҷойи лозимӣ ҷӣ дар навиштан, ҷӣ дар гуфтор истифода мебарад.

Ҳикмати «аввал андешаю баъд гуфтор» аз хурдӣ шиори ӯ буд. Кӯшиш ба ҳарч меод, ки бисёртар калимаҳои ноби хушоҳанг, ширадор, зеборо аз худ бикунад ва онҳоро дуруст истифода барад. Дар ҳамаи ҳолатҳо ба луғатҳо рӯ меовард. Онҳоро аз бар мекард ва дар гуфтору навиштаҳояш бо як нозукии шоирона истифода мебард. Доим дар ҷустуҷӯи ибораи нав, ҷумлаи нав буд. Мақсад дошт, ки монанди классикони адабиёт пухтакор, ҷӯянда ва ёбанда бошад. Ӯ дар тамоми намудҳои шеъри суннативу муосир неруи зехну истеъдодашро месанҷид. Тақлидкориро наменвисандид, ҳамеша дар талоши навоарӣ буд. Агар гӯям, ки ӯ шоираи универсалӣ аст, хато нахоҳам кард. Дар шеъри ӯ шиорпартой вучуд надорад. Ӯ заминиву замонӣ аст, хоксорӣ дар рафтори ӯ, шеъри ӯ, ҳаёти ҳаррӯзаву ҳамарӯзаи ӯ дида мешавад. Боре нашудааст, ки худро аз касе боло гирад, бо ғурур сухан гӯяд, аз бузургияш фаҳрад. Чунин рафтор мероси ориёи озоданаҷод дар хуну тафаккур ва зехну тасаввури ӯ буд ва ҳаст.

Ӯ дар радифи адабиёти мо адабиёти ҷаҳонро аз худ кард ва муҳтавои арзишҳои онҳоро ба воситаи суҳбатҳои нотақрораш, суханҳои шоиронааш ба дили мухлисон, хонандагон ва махсусан донандагони шеър ҷой намуд. Ҳанӯз 20 сол пеш Лоикӣ миллат дар бораи бузургии ин дилдодаи адабиёт, гӯяндаи шеъри классикӣ ва ноб баҳои баланд дода буд. Имрӯз мо онро дар амал дида истодаем. Ӯ ҳоло ҷавон аст. Ҳама комёбиҳо, қаҳрамониҳо, кашфиётҳо дар пеш.

Агар гӯям, ки Фарзона аз шоираҳои асрҳои гуногуни форсу тоҷик: Робияи Балхӣ, Маҳастӣ, Зебунисо, Дилшод асрҳо пеш рафтааст ва дар радифи ба таъбири Ҳёте «ҳафт ситораи адабиёти форсу тоҷик» қарор дорад, хато намекунам.

Мо аз ӯ умеди калон дорем. Панҷ рукни тақомули маънавию эҷодӣ дар пайвастагӣ ӯро ба қўллаи бузуги шеъри ноб мебарорад. Аксари ҷавонон ин рукнҳоро аз сар мегузаронанд, аммо рукни аввал барои Фарзона ва эҷодиёташ ҳалқунанда буд. Рӯзҳо, солҳо, асрҳо мегузаранд, номи ӯ дар осмони адабиёти халқи ҷаҳон, пеш аз ҳама, форсизабонон чун ситораи тобанда, шамсу камари олами шеър нурафшонӣ мекунад. Номи ӯ, шеъри ӯ дар адабиёти умумиҷаҳонӣ ҷойи сазоворро ишғол мекунад. Аминам, ки ба воситаи эҷодиёташ моро дар асраи адабиёти ҷаҳонӣ шухратёб мегардонад. Садҳо, ҳазорҳо ҷавонон пайравии ӯро мекунанд.

Ин шоираи умедбахши тоҷик дуои ситорагони адабиёти нави тоҷик Сотим Улуғзода, Лоик Шералӣ, Қутбӣ Киром ва дигаронро гирифтааст. Шиори «Бе пир марава, ки дар бимонӣ, ҳарчанд Сикандари замонӣ» раҳнамои ӯст. Ӯ қадар санъати шеърнависию ӯ боло равад, сайқал ёбад, ба дараҷаи классикон расад, ҳамон қадар ӯ заминӣ, замонӣ, хоксор мегардад. Ин ҳам аломат ё нишонаи бузургии ӯст.

Панҷ ҷаҳиш, панҷ пайраҳа, панҷ қутб, панҷ рукн дар тақомули маънавию эҷодии ӯ ҳаҷи худовандист. Ӯ дар заминаи ин панҷ рукн дар арсаи адабиёти

форсу тоҷик ва ҷаҳон тақомул ёфт ва номаш дар таърихи илму адаб боқӣ хоҳад монд.

Аз ин хотир, вақти он расидааст, ки дар тамоми гӯшаю канори мамлакат рӯзи Фарзонахонӣ доир шавад. Дар назди мактабҳои олию миёнаи махсус маҳфилҳои Фарзонаомӯзӣ амал кунад, то он ки ҷавонони саодатманди мо осори ин нобиғаи асрро хубтару беҳтар омӯзанд. Хуб мешуд, дар давраи аввал конкурсҳои ба номи Фарзона оид ба беҳтарин шеър, беҳтарин ровӣ дар мактабҳои оливу миёна ва миёни мардуми касбу кори гуногун ташкил карда шавад ва дар рӯзи содрӯзи шоира он ҷамъбаст карда шавад. Чунин конкурсҳо бо мурури замон ба Ҷоизаи давлатии ба номи Фарзона табдил дода шавад.

Хуб мешуд намунаи шеърҳои ўро бо забонҳои русиву англисӣ нашр кунанд, то ки мардуми ҷаҳон бо ашъори пурбаҳо ва пурғановати ӯ дақиқтар ошно гарданд. Ин имконият медиҳад, ки мардуми ҷаҳон аз наздик бо шеъри оламгири тоҷик ва фарҳанги ин халқи таърихан куҳан хубтару беҳтар шинос шаванд. Охир, аслан мардуми тоҷик шоиртабиат ҳастанд, шеърро дӯст медоранд. Аз қадимулайём дар нишастҳои хоса бедилхонӣ, рӯдакихонӣ, ҳофизхонӣ, хайёмхонӣ, турсунзодахонӣ, лоиқхонӣ мекунанд ва ин анъанаи хубро бояд мо давом диҳем.

Дар ниҳояти ин меҳрнома орзумандам, ки миллати мо ҳамеша сарбаланду хирадманд ва шоирони мо, аз ҷумла, Фарзона сарояндаи таҷаммул ва ормонҳои ин миллат бошанд.

**ГНЕВ МАТЕРИ И ПЕЧАЛЬ СЕСТРЫ:
ТЕМА РОДИНЫ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ ***

Когда мы говорим о таджикской женской поэзии, то должны учитывать сразу несколько обстоятельств. Первое – особое положение таджикской поэзии как части персидской поэзии, имеющей более чем тысячелетнюю историю и традицию. Роль поэзии в персоязычных странах очень важна, и Таджикистан не является исключением. Согласно подсчетам исследователей, до 20-25% страниц периодической печати современного Таджикистана отводится под поэзию. Стихи традиционно заучивают наизусть, передают из уст в уста. Поэтическое слово обладает в таджикской среде особой силой.

Знаменитые поэты становятся общественными деятелями, к их мнению прислушиваются, их почитают как учителей и носителей особой мудрости. В то же время любой поэт, творящий на персидском языке, по определению является учеником гениальных классиков и вынужден соизмерять свое творчество с творчеством поистине великих предшественников. Речь идет не только об усвоении классических размеров, но и о способности сказать свое особое, новое слово в изощренной традиции, об умении не просто повторять лучшие образцы, но и развивать персидскую поэтическую речь. Тем более приятно и удивительно, что сразу две таджички, наши современницы вошли в число поэтов, признанных во всем персоязычном мире. Это – прославившаяся в советское время Гулрухсор Сафиева и вспыхнувшая яркой звездой на поэтическом небосклоне в середине восьмидесятых годов Иноят Ходжаева, больше известная под тахаллусом (литературным псевдонимом) Фарзона (что означает «ученая, мудрая»). В последние годы к тахаллусу Фарзоны часто прибавляется нисба (прозвание по месту рождения или жительства) – Худжанди (Farzanh Khojandi). Обе поэтессы официально признаны народными поэтами Таджикистана.

Когда Лоик Шерали (которого Фарзона считает своим учителем в поэзии) писал предисловие к первой крупной публикации молодой поэтессы (поэтическую силу которой он не мог не чувствовать) он закончил его такими словами: «Воздержусь от гаданий и преувеличений, потому что в божественном мире персидской поэзии завоевать имя и прославиться очень непросто. Но я, к счастью, знаю, что Фарзона тоже знает это» (сборник «Цветы Навруза», Душанбе, «Адиб», 1987, с. 46). Мастер ставил перед своей ученицей сложную задачу – писать не ради «имени», а ради соответствия «божественности» персидской поэзии. Книга вышла уже в период перестройки, когда таджикский поэт мог позволить себе писать не о комсомольских стройках (как сочинила, например, целую поэму о строительстве Нурекской ГЭС начинавшая одновременно с Гулрухсор Мавджуда Хакимова, а о вечном. В этой ранней подборке у Фарзоны есть поразительное стихотворение под названием «Иду по направлению к смерти», из которого видна ее одержимость Поэзией и готовность идти дорогой По-

* Иран-наме. – 2007. – № 3. С. 153-161

эзии «до конца» (в этом стихотворении слово поэзия она пишет с большой буквы несмотря на зависть, насмешки, «сети обмана», опутывающие ее ноги.

*Даже если меня ждет горькая участь,
Даже если в конце пути меня ждет смерть, – пишет она, –
Я все равно не сверну с этого пути...
Ведь впереди сияет свет Поэзии.*

Такое преклонение перед поэзией как божественным явлением выделяло Фарзону среди ее ровесниц (а в упомянутом сборнике представлены еще три молодые поэтессы – Бахринисо Бобомуродова, Шахрия Джабборовая, Рафоат) и сближало ее с великими поэтами прошлого (Хафизом, Руми считавшими свой дар, безусловно, явлением неземного происхождения).

Второе обстоятельство – переживаемое поэтами и интеллектуальной элитой, как национальная трагедия, положение поэзии в Таджикистане советского периода и связанные с этим надежды на культурное возрождение (ср. «Растохез» и возвращение в лоно персидской культурной традиции). Как известно, в 1920-1930-е годы в Таджикистане был осуществлен, тесно связанный с атеистической кампанией, переход сначала на латиницу, а затем на кириллицу. Сама арабско-персидская вязь и все книги, написанные вязью, оказались под запретом, так как ассоциировались с исламом. Кириллическое письмо, советская цензура и влияние советской идеологии создали новую литературу. Эта литература издавалась массовыми тиражами, активно переводилась на русский язык и являла миру новую таджикскую идентичность – советскую идентичность. Для таджикской литературы это означало не только «засорение» языка русскими словами и советским новоязом (что было еще более или менее терпимо в произведениях, относящихся к т. н. «новому стиху» но и отрыв начинающих поэтов от классической литературной традиции и от современного литературного процесса в Иране и Афганистане).

Поэтому важной темой таджикской поэзии позднесоветского периода стала проблема языка и возрождения таджикского стиха как персидского, а также воспевание Таджикистана как части персидского культурного мира. Такой поворот стал возможен с ослаблением советской цензуры и был обусловлен общественными настроениями периода гласности и перестройки.

Одной из самых показательных для иллюстрации этих процессов является патриотическая тема. Сравним стихи о родине поэтесс 1960-1970-х годов (Мавджуды и Гулчехры Сулаймони, которые впоследствии переключились, в основном, на детскую литературу) с патриотическими строками вышеупомянутых поэтесс 1980-х годов. Так, в сборнике Гулчехры «Наргис» (1966 г.) есть стихотворение «Таджикистан», в котором воспевается красота природы, а сама страна (тогда – республика) сравнивается с красавицей, невестой, называется «краем, исполненным чистоты», в который нельзя не влюбиться всей душой. Это – образ Таджикистана как милой малой родины. В известном стихотворении Мавджуды «Отец» (опубликованном в одном из «толстых» московских журналов) речь идет о том, что комсомольцы сороковых годов, включая таджика – отца лирической героини, защитили общую советскую родину.

*Почти что всех своих мужчин послал наш город небольшой на фронт в те дни.
Исполнили святой сыновний долг,
встав на защиту Родины, они.*

Здесь речь идет, конечно, об общей советской родине. В тех же стихах Мавджуды, где речь идет о «свободном» Таджикистане, рисуется образ «светлой Родины», где «цветут сады, сияют города». Стихи Бахринисо, в общем, наследуют эту традицию «воспевания» яркого солнца и звездного неба, шумных рек и высоких гор. Однако патриотическая тема у Шахрии (похоже, основная в ее творчестве этого периода) и Рафоат свидетельствует о глубоких изменениях в патриотическом сознании таджиков в период, предшествовавший обретению независимости. Безусловно, колоссальную роль сыграло здесь творчество Лоика, Бозора Собира и Гулрухсор. Во-первых, появляется мотив страдающей родины. Так, Шахрия, обращаясь к родине, говорит:

Для меня хороши не только твои пряные травы, но и твои степные колючки, что следует понимать так: «Я люблю тебя такой, какая ты есть, даже если ты страдаешь или причиняешь страдание».

Признаваясь родине в любви, поэтесса говорит:

Если тебя не будет, я лишусь дара речи, что, разумеется, увязывает родину и речь (персидский язык) в единое целое. Рассказывая в другом стихотворении о своем первом учителе, поэтесса напрямую связывает рост своего патриотического сознания с изучением персидской литературы:

*Родина говорила со мной сладкозвучным языком,
Родина говорила со мной с любовью и мольбой...
Сладкими, как сахар, стихами Ходжи Хафиза,
/учитель/ объяснил мне, что такое верность.*

Совершенно очевидно, что здесь идет речь о верности родине, причем как малой родине (для Шахрии это – Вандж, для Фарзоны – Худжанд, для Гулрухсор – Яхч, так и Таджикистану как части Великого Ирана (понимаемого как мир иранской культуры). В другом стихотворении Шахрия говорит о том, что считает себя наследницей Хайяма, Авиценны и других «пиров» (святых старцев) персидской поэзии, духи которых «хватают ее за подол» (то есть, начинают ее преследовать) всякий раз, когда она пишет плохо.

И, наконец, Рафоат, в программном стихотворении «Таджикистан» говорит не столько о прекрасной природе своей родины, сколько о том, что эта природа сделала таджиков таджиками, в чьих глазах – блеск снежных вершин, и чьи сердца подобны рекам, так как впоены реками, вырывающимися из горных теснин. Она с гордостью пишет о том, что эта страна подарила миру «Буали» (то есть Авиценну) и Рудаки, что это страна древней науки и культуры.

Накануне обретения независимости отразившийся в поэзии и во многом определявшийся поэзией подъем национального духа, конечно, был очень заметен. До февраля 1990 года откровенно антисоветских и антирусских стихов у таджикских поэтов не было, однако исчезновение «соцреалистических» произведений и новое, не столько националистическое, сколько культурологическое

звучание патриотической темы в конце 1980-х годов на лицо (Конечно, девушки писали стихи не только о любви к родине. Для них характерны и типично женские темы – любовь к родителям и детям, описание природы, счастливая или несчастная любовь – или, в случае Фарзоны, трепетное ожидание любви, однако, в сравнении, например, с современной русской поэзией, мощная патриотическая струя в таджикской поэзии очень заметна).

Третье важное обстоятельство – подлинная национальная трагедия 1990-х годов, выразившаяся в гражданской, братоубийственной войне. Война задела своим мрачным крылом и поэтов, чьего слова люди ждали больше, чем политических манифестов. Самой известной таджикской поэтессой второй половины XX в. была Гулрухсор Сафиева, автор многочисленных сборников.

Ее много переводили на русский язык. Популярность Гулрухсор была столь велика, что ее имя стало одним из самых частых имен, которые давались новорожденным девочкам. Гулрухсор была депутатом Верховного Совета СССР, политическим деятелем, и неудивительно поэтому, что на рубеже 1980-1990-х годов ее поэзия стала откровенно политической. Оказавшись на стороне оппозиции, Гулрухсор выступила с пламенными антисоветскими стихами, обвинив «старшего брата» в попрании Таджикистана как колыбели древней культуры. Однако, вскоре поэтесса оказалась в эмиграции, в Москве, и ее стихи, став более философскими, чем политическими, получили абсолютно трагическую окраску. Трагедию 1990-х годов Гулрухсор воспринимала через образы зороастрийского анти-божества Ахримана (Ангро-Манью – демона, дракона, которые присутствуют во многих ее стихах этого периода (в русскоязычных стихах и переводах Ахриман носит имя Сатаны). Следует подчеркнуть, что использование древних мифологических образов вообще традиционно для персидской поэзии, никогда не чуравшейся социальных тем, включая темы справедливости, бедности, духовной нищеты. Особенно часто эти образы присутствуют в так называемых «новых стихах», в т. ч. белых.

Гулрухсор, которую сейчас называют «матерью нации», оказалась в изгнании, где писала беспощадные, горькие стихи, которые контрастируют, как с жизнеутверждающей поэзией социалистического периода, так и с поиском вечных тем в перестроечный период. В этих стихах присутствует констатация факта:

*Правят в нашем доме лишь печаль да боль,
Горести отчизны вот и весь хлеб-соль.*

Поиски причин трагедии («Нет пророка в своем отечестве»):

*Коль пророки истин истине чужды,
Знать, и у Памира нету высоты.*

Понимание прежних заблуждений:

*Нация родная! Ты лишь с давних пор
В подлинном единстве столь разделена*

(речь идет о несовпадении широких границ общеиранского культурного мира с кланово-региональными распрями, приведшими к гражданской войне). Поэтесса сравнивает родину/нацию с разрушенной древней статуей, над «ненужным и брошенным» телом которой свирепствует гром. В голове статуи – величие Дария, в разбитой чаше сердца цветут пионы и тюльпаны, а рядом валяется сгоревшая «царская книга» (т. е. «Шахнаме»).

*Эта статуя разбита вдребезги –
Александр Македонский
Оставил на лбу ее
Сабельный след
Ее кости знобило
Еще от арабских нашествий!
А в глазницах
Копыта монгольских коней
Отпечатались прочно...*

– перечисляет поэтесса ранние периоды истории таджикского народа и его завоевателей. Эта статуя – таджикская нация – долго дрожала от страха «перед Тамерлановым гневом» (аллегория периода узбекского господства в Мавераннахре) и, наконец, оказалась поваленной наземь:

*Всемогущий охотник небесный
Ей шею сломал*

(речь идет, конечно, о двуглавом российской орле).

«Мать нации» чувствует не просто боль и скорбь, она ощущает происходящее с нацией как кару небесную, и ощущает это как собственную вину:

*Посмотрела на статую
И в пустые глазницы ее
Увидала себя
И погибла
Погибла опять!*

Аллегорическая поэтическая манера Гулрухсор позволяет ей говорить о трагедии нации с помощью сложных образов. Так, в одном из стихотворений она говорит о том, что тысячелетие спустя после «Шахнаме» Фирдоуси (таджик) был расстрелян «в столице земли таджикской» пулей, «которой тысяча лет», и которая всю тысячу лет кипела «в желчной зависти // во вражде // аж самого Султана». Конечно, в этом стихотворении (как и в выше приведенном стихотворении о статуе) речь идет о том, что трагедия 1990-х годов – это лишь конечный этап того медленного распада таджикской нации, что начался со времен Газнавидов.

Стихи об одиночестве, о непомерной тяжести, которую поэтессе, женщине, пришлось взвалить на свои плечи в час, когда «в стране не осталось мужчин», о тяжелой судьбе родины сменяются во второй половине 1990-х годов более оптимистичными строками, исполненными надежды на возрождение

Таджикистана. Приведем в качестве характерного примера стихотворение «Скажите Наврузу». Эпиграфом к нему взяты строки Халилулла Халили:

Скажите Наврузу, чтобы в этом году он не приходил, // чтобы не торил путь в страну окровавленных саванов...Гулрухсор же восклицает:

*Скажите Наврузу, чтобы он приходил каждый день!
Надо каждый день*

Открывать двери дома скорби, надо, чтобы снова пел соловей для несчастной нации, чтобы на могилах павших взошли цветы, надо, чтобы в этой «стране мазаров» настал новый день (= Навруз который утешил бы истерзанную нацию. Надо, чтобы в стране, погруженной в ночь, снова настал день, надо, чтобы в стране, погруженной в ледяную зиму скорби, снова пришла цветущая весна.

Фарзона, отмеченная выдающимся даром лирической поэтессы (ее часто называют таджикской Форуг Фаррухзад, а ту, в свою очередь, – персидской Мариной Цветаевой в час испытаний, опустившийся на ее родину, также оказалась небезучастной, не избежала гражданской тематики (как и Марина Цветаева в свое время!) Вот, например, ее стихотворение «Новая благая весть», рисующее ситуацию современного, послевоенного Таджикистана, жители которого из всех сил стараются свести концы с концами:

*В это время дефицита веры и дороговизны любви
всю свою любовь, о люди, дарю вам безвозмездно.
Вам, мои современники,
глядящие на мир из своих картонных лавчонок.
И я думаю:
разве в таком хлипком бумажном домишке
можно сжать свою жизнь в объятьях,
можно дождаться зеленой весны,
можно лелеять мечты о прекрасном,
можно покачивать крону памяти
редким ветерком воспоминаний о ком-то?
Разве можно без страха
наблюдать, как уходит жизнь?
Но я не могу
спасти вас из этой лавчонки унижения...
Вы с утра до глубокой ночи
мечетесь из одного магазина в другой
в поисках разных товаров.
Точно так же мечусь и я с вами.
Но, похоже, мы с вами застряли
на этом перекрестке,
где мы ищем друг друга,
где мы ищем себя,
где мы ищем Его...*

Поэтический стиль Фарзоны более сдержанный, чем у Гулрухсор. Для нее характерны не гнев и вопиющая скорбь, а, скорее, светлая печаль, исполненная доброго сочувствия и нежности. Ее тихий призыв – призыв к возвращению к тому «программисту судьбы», которому «похоже, мешают программисты земные // снова и снова отстраивать // несовершенное здание мира», это призыв к преодолению «дефицита веры». Поэтесса верит, что и в начале двадцать первого века можно послать «жизни благую весть // о восходе любви». Именно любовь (несомненно, не только в обыденном, но и в суфийском ее понимании) способна спасти измученную нацию, излечить ее душу.

В заключении хочется сказать о том, что даже в самые суровые годы новейшей истории Таджикистана в стране продолжали печататься стихи, даже если это были лишь скромные сборнички на плохой бумаге. Но все они расходились, передавались из рук в руки, стихи по-прежнему заучивались наизусть. На смену советской цензуре пришла иная цензура, которую можно назвать «самоцензурой». Поэты, не только переживая за судьбу родины и народа, но и чувствуя свою ответственность за возможные последствия неосторожно брошенного слова, порой сдерживаются, избегая тем, которые могут быть поняты, как призыв к новому переделу власти, как выражение неких обид. Вышеприведенное стихотворение Фарзоны, проникнутое нежностью и любовью, является характерным примером такой самоцензуры.

Однако само существование такого рода поэзии позволяет надеяться на то, что даже в эпоху «дефицита веры» постепенно произойдет возвращение к вечным ценностям, возвращение к Богу, словно оставившему таджиков пятнадцать лет назад.

ПАЙВАНДИ ОРИФОНА *

Фарзона шоири ирфонгаро ва умқандеш аст. Дар ҳар чиз, дар ҳар манзара ирфони зиндагиро мечӯяд ва то охири гуфтаҳояшро хондан пай мебарад, ки онро пайдо ҳам карда. Истиқлоли фикрӣ дар навиштаҳояш дар мақоми аввал меистад. Ҳамеша ба ишқ, ба сӯзи нотаом дарҳои дилашро кушода медорад ва онро ҳар даме бо салом истиқбол мекунад. Онро паёми раҳой медонаду тулуъ, он тулуъ барояш умедҳои ахурой аст. Ғуруби ишқро ба ҳеҷ ваҳҷ мунтазир нест, намехоҳад, ки суханаш нотаом бимонад, рафтани ишқ барояш гарон меафтад. Таъкид мекунад ба ёри худ, ки омодаи шундан бошад, афсонаҳо – шеърҳои дилаш ҳанӯз идома доранд. Бубинед, ӯ аз шоирони комёбтарине мебошад, ки дар остони сисолагӣ куллияти ашъораш бо сарпарастии инсонҳои начибе, ки ба қадри сухан, ба қадри зебоии тафаккур мерасанд, бо исми «Бӯйи чӯйи Мӯлиён» интишор ёфта, вале боз меғӯяд, шеърҳои ман идома доранд, саросема нашав, афсонаҳоям нимгуфтаву беохир мемонанд.

Шоира комил гаштани инсонро бо ҳузури ишқ вобаста медонад:

*Эй ҳақиқат, раҳнаварди
Каъбаи дил кун маро,
Бо ҳузури нозанини
Ишқ комил кун маро!*

(«Меърочи шабнам», с. 72).

Дар ҷое дигар меорад:

*Ба дӯст гӯ, ки хиёнат хулосаи ишқ аст,
Ки дӯстии варо хуб имтиҳон кардам.*

(«Меърочи шабнам», с. 169).

Фарзона бо бовар ва эътимод дар вожаҳо қадам мезанад. Калимаҳо, оре ҳамин матои қимат, ки барои офаридани суханони ноб барои ҳар адибе аҳамияти зиёд доранд, барои ӯ муқаддас ва лозиманд. Зеро вақте тафаккури худро аз ишқу зебӣ мамлӯ мебинад, вожаҳо дар баҳори андешааш бор мебаранд ва барои хонанда маҳсули бештаре медиҳанд, то баъди мутолиа аз ашъор лаззат барад. Ҳамин аст, ки ҳатто муйсафедони солхӯрда шеърҳояшро ба ҳифз кардан камар мебаранд, ҳифзи шеърҳояш барои баъзе маънигароеён тамрини ҳаррӯза гаштааст. Охир, ҳақиқати шаффофро барои одамиён тухфа мебарад, магар аз ин ҳам тухфаи зебову пурқимате вучуд дорад? Иҷтимоият мавзӯи муҳим аст дар адабиёти муосир. Бино бар гуфти адабиётшиносон, агар шеър иҷтимоият надошта бошад, наметавонад ҷойгоҳи худро дар зехни хонанда ва вусъати адабиёт пайдо кунад. Аммо Фарзона иҷтимоиятро ба тариқи шиор нагуфтааст, балки бо эҳсоси биниши шоирона эҷод намуда. Дар шеъри «Номаи даъват», ки ба тариқи нимой сурудаи шоир мебошад, мавзӯи ҳаёт, ҳастӣ ба шаклу гунаи зебое иншо намудааст, ки аллакай барои хонандаи хушбин шарҳи ин ё он сатру банд ё во-

* Овози тоҷик (Ўзбекистон). – 2007. – 8-уми сентябр. – № 77. – С. 3.

жаву таъбир аҳаммийат надорад. Ҳама манзара дар чашм баръало менамояд. Бо хондани ҳамин шеър манзараи ҳаёти имрӯз аз пеши чашматон мисли лентаи кино мегузарад. Ана, ин ҳунари офаринандагии шоирро далел аст, ки лаҳзаҳоро бо тамоми камбудиву беҳбудихо ба навори тасвир мегирад. Як бор бо огоҳӣ ва ҳушёрӣ ин шеърро убур мекунем:

Ҳамсоя! Чаро чарогҳо хомӯшанд?

Чаро аз даҳони лӯлаҳо нагман об намеояд?...

Мо чаро метарсем?

Хати пешонӣ мисраъи навқаламе нест, ки таҳрир кунӣ.

Эй Худочон, бигзор, кӯдакон олуҷа хӯранд,

Даричаҳои дандонро бикушоянд ба қурси хуришед.

*...Эй мардум, биёед, ба ин маъбади зебоӣ барои некӣ кардан, барои
дӯст доштан, барои будан!*

Зиндагӣ сахнаи озмоишҳо аст, башарият агар ҳамдигарро дастгирӣ накунад, фитна рӯзе одамиятро ба хунрезии нотаом пешору хоҳад кард. Дар ин хусус бисёр мутафаккирон андеша иброз намудаанд, ки одам бояд ҳамнавъи худро эҳтиром кунад ва аз доираи маҳаллу миллат, ки доираи маҳдуд аст, берун биёяд ва ҳақиқати зиндагии башариятро шиносад. Душманро дар қабилаи дӯст вохӯрдан барои оянда ташвишовар ва метавонад ангезаи балоҳо бошад. Чун баъзе касон ватанро бо ғаразҳои ночиз ба қурбонӣ мебаранд, хато кардаанд, ин боиси вайронӣ ва ҷудошудагӣ байни миллату қавмҳост. Шоира аз низои байниҳамдигарии одамон дар изтироб аст, метавонад ин бало меҳрубонири байни миллатҳо каломии яхзада бошад:

Кош, девори низоъро мефиканд овози нармам

Аз миёни қавмҳо.

Кошки бегонамарзонро ба ҳам

Пайванд мекард ҳурмати Момоҳаво (Ояти ишқ, с. 37).

Муҳаққиқи тоҷик Маъсуми Муҳаммадраҷаб дар мавриди Фарзона чунин нигоштааст: «Диди Фарзона ба зиндагӣ як диди ирфонист ва шеърӣ ӯ танида аз ҷавҳари шеърӣ аст». Фарзонаро на ҳама мешиносад, хатто ба қавли ҳудаш мӯйсафеди ҳамсояшон наметавонад, ки дар ҳамсоягӣ Фарзонаи шоир ба сар мебарад. Аммо аз тарафи дигар, шеърӣ Фарзона доираҳои адабии Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистонро ба чунбиш овардааст. Фарзона Фурӯғи дигар аст, Фурӯғе бо равию услуби шеърӣ ва шахсияте ҷадиду нотакрор. Бо вучуди зан будан нисбат ба мардон азобу машаққати иҷтимоӣро хубтар эҳсос мекунад. Аммо ӯ ба ин бовар аст.

Балки аҷибтар аст ба ин дунё

Бо ҷаҳми духтарона ниғаҳ кардан (Ояти ишқ, саҳ 96).

Ғазал дар ашъори шоира мавқеъ ва мақоми хосро касб кардааст, бо вучуди он ки шакли суннатӣ будаву Фарзона бештар шоири навгарост. Аммо ба чӣ далел ба ғазал рӯ оварда? Дарунмояи ғазалро ҳар кас, ки ба дигаргун кардан қодир аст, бемалол метавонад андешаҳои тоза ва тасвиркориро дар ин шакл

идома диҳад. Барои ин муҳимтар аз ҳама вазн ва калимаву ҳунари тасвир мебояд. Ғазалҳои Фарзона бештар аз мавзуи ишқ ва фалсафа иборатанд. Дар навбати худ, ӯ як файласуф аст, ки назарҳояшро дар перояи мустаҳкам ва зебои шеър ифода месозад. Ғазалро ба тозагӣ ва зебоии ҳосе меофарад ва дар ин самт услуби худро нигоҳ медорад.

*Рисолатам ба ҳақиқат расидан аст аз ишқ,
Рисолатам, ки ба поён расид мемирам (Меъроҷи шабнам, саҳ 154).*

Дар ғазали дигар овардааст:

*Оинаам, ки байни туву ту нишастаам,
Бигзор, то ҳамеша чунин тарҷумон шавам (Меъроҷи шабнам, с. 80).*

Ё:

*Эй ки нисор кардаӣ аз сари ман гули бақо,
Ишқи ту мебарад маро зина ба зина то Худо (Меъроҷи шабнам, с. 33).*

Дар нимоисароӣ шоирони давраи охири тоҷик дасти тамои ёфтаанд. Дар ин радиф Фарзонаро баъди устодон Муъмин Қаноат, шодравон Лоик, Бозор Собир ва Гулрухсор пештози адабони насли нав медонанд. Ин шакли адабӣ дар ашъори Сиёвуш, Фарзона, Исфандиёр, Камол Насрулло, Абдулқодири Раҳим, Давлати Раҳмониён ба нубуғ расидааст.

Фарзона нимоиро ба вачҳи зебову дилнишин ва диққатрабо месарояд бо вучуди он ки мусиқии онро риоя кунад, ҳар вожаеро водор кардааст, бори маъное дақиқ ва зеборо бикашанд. Чун дигарон Фарзона бо сиёсат афкорашро омехта накард, балки аз он канора ҷуст. Зеро медонист, ки сиёсат хеле ҳам мавзуи нозук аст, бо ҳимоя кардани тарафе метавонӣ, тамоми имкониятҳои мавҷударо барбод диҳӣ. Дар ин сурат, оқибатандешӣ метавонад раҳой бахшад. Ё сиёсатро ба як шаби торик ташбеҳ медиҳад, ки андаруни он зулматисон асту агар раҳ гум кунӣ, роҳи вопас гаштанро дубора намеёбӣ.

Сиёсат ва эътиқоди шоира фазоро ба яъсу ноумедӣ гирифтормесозад, одамонро бо низоъу гумроҳӣ мекашонанд, (албатта, ин ҷо сиёсати ифротгароёна дар мадди назар аст) ки далели ин ҳама дидаву шунидаҳои шоира – замони ҳамдигарнофаҳмӣ ва ҷанги шахрвандӣ дар кишвари ӯ мебошад.

*Зи девбоди сиёсат дилам гирифт,
Зи девбоди сиёсат, ки зубораи ҷу кафи хокистар
сабзаҳоро зи гулӯ мегирад...
Баргҳои фирефта –
Шукуфаҳои ба кеши сиёҳи ӯ гаравида
Равонанд ба як раҳ – раҳи завол
Дилам гирифт
Зи сиёсат, ки шабеҳи шаб аст, як шаби холии биёбонӣ,
Кучост ишқ?
Чароғи мунири раббонӣ.*

Шоира аз бархӯрди кинаву андӯҳ ва низоъ ба танг омада, меҳрубониро мавриди хитоб қарор медиҳад:

Ай меҳрубонӣ! Биё!

Дар чашиҳои кӯдаке биё, ки ҳар саҳар ба дари мо мост меорад.

(Меъроҷи шабнам, саҳ. 155)

Он ки ҷавҳари суҳанро мешиносад, муаллиф беистихола худро қурбони вай қардан меҷӯяд:

Ҷонам шавӣ, ки ҷавҳари шеърӣ шинохтӣ,

Эй сурати ниҳон, ба ниҳонам биё бубар,

Андар китоби сурхи дилам зикри номи туст,

Эй охири намунаи некӯи башар.

Ӯ зане аст, ки иффи худро дар шеър, дар зиндагӣ, дар фазову вақт нигоҳ медорад. Аз ин гузашта бояд гуфт, сармояи ӯ фақат ҳамин шеър аст, ҳамин фикрҳои маъсуме, ки шахсияташро барои ҳамаи ақвом муаррифӣ қардааст ва хоҳад қард. Каломи орифонаи Фарзона эҷодкорро ба дунболи ирфону ишқи қудсӣ раҳнамун месозад, бо ирфони худбӣ мешиносонад. Ӯ қайҳо муҳтавои ишқро, буданро, худшиносӣ ва озодии фикриро дар зеҳни худ маърифат қардааст. Фарзона бо эътимоди бархе, як шоираи ҷараёнсоз аст дар адабиёти муосир, ки бо дастовардҳои тозааш ба шеъри даврони Истиқлол рангу таровате беинтиҳо бахшида. Навиштаҳои ӯ чун оҳанрабо зеҳни хонандаи умқбинро ба ҷониби бадеият, ба ҷониби тасаввуроти рангин ҷазб мекунад. Аммо ҳанӯз мебояд бештару бештар шеърҳои таҳқиқ ва баррасӣ шаванд.

МУШКИЛОТИ КОРИ ТАРЧУМА

Ба назари ман, таъсиси гурӯҳи тарҷумонӣ барои ашъори Фарзонаи Хучандӣ мисли муъҷиза буд. Қабл аз ҳама, осори ҳуди Фарзона бисёр ноб, саршор аз покиву ғановати суннати форсии классикӣ буд. Баъдан, Наргиси Фарзод, муҳаққиқи адабиёти форсӣ шеърро ба ду забон, муосир ва таърихӣ басе ҳассос меҳонд. Қадам гузоштан ба ин ҳавзаи комилан ҷадиди шеър бароям хеле душвор буд. Ман аз печидагиву ғановати суннати Фарзона воқиф будам, аммо дониши ман дар ин бобат маҳдуд буд. Наргис Ҳодӣ, муаллим ва мутарҷими идеалӣ дар ин саёҳат буд. Воҳӯрии мо дар утоқи умумии SOAS, дар коргоҳи Наргис, танҳо чанд қадам дур аз муассисаи таълимии ман – бинои Роял Ҳоллоуейи Бедфорд Сквотре қарор дошт. Ҳангоми воҳӯрии аввалини мо, Наргис гулчини шеърҳои таҳтуллафзӣ аз ашъори Фарзона тарҷумакардаашро бо шарҳҳои тафсири сатр ба сатр ба ман дод. Онҳо аллакай зебо буданд ва бароям равшан гашт, ки бо нусхҳои ӯ кор кардан лаззатбахш аст. Наргис шеърҳоро бо забони форсӣ дар воҳӯрии нахустин ва мулоқоти баъдина меҳонд. Ин таҷриба хеле муҳим ва самарабахш буд – вақте ман бори аввал Фарзонаро шунидам, ҳис кардам, ки як ҳиссаи мусиқии ӯро дарк кардам, ки ин асосан ба шарофати шунидани садои Наргис дар зехнам ҳангоми кор бо шеърҳо буд.

Дар воҳӯрии дувум ман пас аз талошҳои аввалинам хеле асабӣ омадам ва аз худ суол мекардам, ки оё дар фаҳмиши ман фосолаи бузург нест? Услуб ва мавзӯи он қадар аз кори эҷодии худам дур буд, ки дар оғози кор ман худамро бисёр ҳақир ва чанд қадам ақиб эҳсос мекардам. Самимият, шӯр, даъвати мустақим ба суннат, порсӣ, маънавият, маъшук («Эй сорбон...») комилан дур аз эҷодиёти шаҳриву муосири ман ба назар мерасид. Нахустин шеъре, ки ман баргардон намудам, «Найнавоз» унвон дошт ва ба Наргис ҳам писанд омад ва суҳбатҳои онрузаи мо бароям кумак кард, ки бо ҷаҳони пурмуаммои Фарзона ошно гардам.

Ин суҳбат ва мулоқотҳои минбаъдаи мо вазифаи маро равшан карданд ва он камтар ба сабк ва муносибати шахсии ман нисбат ба дигар баргардонҳое, ки ман қаблан анҷом дода будам, иртибот дошт. Он бештар ба ҳуди Фарзона марбут буд. Баъзе аз ибораҳо ва ғояҳои шеърҳои ӯ ба ман бо як сабки баланд ва ҳатто гоҳе зебу зинатбахш пешкаш мешуданд, ки ба як нотаи кӯҳна мегузаштанд, ва ман ҳеҷ гоҳ кӯшиши истифодаи чунин сабкро дар кори шахсии худ намекардам. Аммо вақте ман хостам, ки ҳангоми тарҷума ин таъсирҳоро барҳам диҳам, дарёфтам, ки муҳтаво ва ҷозибҳои шеъри Фарзона гум шуд ва аз он ягон чизи ғайриодӣ намонд. Ман маҷбур шудам тариқи маҷозӣ ӯро, ки барои эҷоди ман хос набуд, «ичозат диҳам», то ки шоирро ба пеш гузорам. Ва чӣ хеле, ки Шумо дарк кардед, коре, ки ба анҷом расид, маҳсули кори муштараки ману Наргис аст.

Нақши Наргис дучандон ва сечандон муҳимтар буд, зеро муошират бо Фарзона бароям душвор буд. Қабл аз ҳама, мушкилиҳои ҷуғрофӣ. Ман фаҳми-

дам, ки Тоҷикистон дар сояи кишварҳои абарқудрати ҳамсоя, ки дастрасӣ ба барқ ва дигар манбаъҳои назорат мекунад, қарор дорад. Барқ ҳамагӣ чанд соат дар рӯз вуҷуд дорад. Ман инро ҳангоми сафари онҳо фаҳмидам, вақте ки Наргис бегоҳӣ ба ҳуҷраи онҳо дар Кенсингтон Хилтон даромад ва дид, ки зану шавҳар аз рӯи одат дар торикӣ нишастанд.

Дар даврае, ки ману Наргис дар сари тарҷума қор мекардем, алоқа бо Фарзона тариқи почтаи электронӣ сурат мегирифт, ки бо сабабҳои маълум номунтазам буд, зеро ҳамон сол дар Тоҷикистон зимистони шадидтарин нисбат ба дигар солҳо ҳукмфармо буд. Мо ҳатто дар тӯли ҳафтаҳо бо Фарзона алоқаро гумкарда будам ва хеле барояш хавотир шуда будем. Дар ин маврид ман барои посух ба саволҳои беинтиҳоям ба Наргис таъя мекардам. Мо ба ҳубӣ аз ўҳдаи он мебаромадем. Ягона мушкилот дар он зоҳир шуд, ки посухҳои Фарзона ва шарҳҳои ў хеле наздик аз муҳлати нашр расиданд ва ворид кардани онҳо аз ҷониби Наргис қори бузург буд. Мисоли хуб шеърӣ «Баҳор меояд» мебошад, ки дар он як вожаи нисбатан ношиноси тоҷикӣ боиси он гардид, ки Наргис фикр кунад, ки сухан дар бораи навъи муайяни мурғи сурхи обӣ дар ҷӯйҳои ҷӯшон меравад, на хун, ки дар рағҳо қорӣ мешавад, ки ин маънои дар назар доштаи Фарзона буд.

Ҳамин ки маълумот аз Фарзона расид, мо тавонистем дар лаҳзаи охирин мисраи мувофиқтар эҷод кунем. Фикр мекунам, ҳардуи мо ҳанўз ҳам чунин ҳис мекунем, ки қори мо ҳоло нотаом аст ва агар ин қор ба қопи навбатӣ мерафт, мо тағйирот ворид мекардем.

Як мушкилии қори Наргис (вале барои ман на он қадар), дар он буд, ки забони форсии хеле пок ва классикии Фарзона барои хонандаи Тоҷикистон, бо хати сириллик, на бо хати арабӣ, навишта шуда буд. Наргис, ки аз Техрон аст, хати арабиро меҳонад. Аз ҳамин сабаб, шеърҳои, ки мо тарҷума кардем, аз нашри форсии «Сўзи нотаом» гирифта шуданд, ки дар соли 2007 дар Эрон нашр шуда буд. Фарзона ҳис мекард, ки ин шеърҳо ба марҳилаи қаблии эҷодиёти ў тааллуқ доранд ва агар метавонист, фикр мекунам маҷмӯаи дигарро интиҳоб мекард, вале бартарӣ барои ман дар он буд, ки асаре, ки мо баррасӣ кардем, доираи услубии васеътаре аз шеърҳои навтари ў, ки бештар расмӣ ва суннатӣ буданд, фароҳам меовард.

Ҳини таълифи ин сархатҳои охир, ман нигарон ҳастам, ки онҳо метавонанд мисли шикоят аз мушкилиҳо садо диҳанд. Ман ҳеҷ гоҳ чунин мақсад надорам. Ин масъалаҳои амалӣ ба ман кўмак карданд, то бузургии қадамеро, ки ман бояд дар шинохти забон, фарҳанг ва ҷуғрофиёи шеърҳо бардорам, дарк кунам. Ба таври парадоксалӣ, ҳар монета кўмаке барои дарки шоирона буд: оромиш ва роҳат ҳаргиз аввалиндараҷа нестанд.

Ташаккур ба РТС, ба Наргис ва ба Фарзона!

Таҳияи Матлубаи Мирзоюнус

ФАРЗОНАЕ АЗ ХУЧАНД *

Шояд дар байни шоирони насли нав ва ҷавони тоҷик Фарзонаи Хочаниё (1964) машхуртарин чехраи адабӣ бошад. Ҳамеша ин як асл нест, ки машхуртаринҳо беҳтаринҳо бошанд, аммо дар мавриди Фарзона ба шаҳодати осори хуб ва навовариҳояш ин асл воқеият дорад ва Фарзона яке аз пурфурӯғтарин чехраҳои адабии муосири Тоҷикистон аст. Фарзона, илова бар он ки дар Тоҷикистон чехраи машхурест ва ҳатто алорағми ҷавонӣ ҷавоизи муътабари кишвари Тоҷикистонро ҳам ба даст овардааст, шоири мутавозеъ низ ҳаст. Ў дар хонаводаи адиб парвариш ёфтааст ва ҳамсараш низ аз шоирони хубу навгарои Тоҷикистон мебошад. Дар ҷое аз Муҳаммади Алмоғут – шоири шаҳир ва бузурги Сурӣ дар мусоҳибае дар мавриди марҳума Санияи Солеҳ – шоираи шаҳир ва ҳамсари Алмоғут мепурсанд, Алмоғут мегӯяд: Сания шоири бузургест, аммо афсус, ки дар сояи номи ман қарор гирифт. Ва ин бузургтарин тавҳин аст, ки нагӯед Сания ва бигӯед ҳамсари Алмоғут. Ғазалҳои бисёр зебо ва дилнишине аз Толиб Карим (Озарахш) шунидаем. Яке аз зеботарини онҳо ғазалест бо радифи «зинда бошад» бо ин мисраъ:

Дар домани Душанбе Варзоб зинда бошад.

Ва ё ғазалҳое бо оғози ҷунин зебо:

Зебогазали ман ту набодиӣ, газалам нест...

Аммо дар мавриди Фарзона бояд гуфт, ки забони ӯ беш аз ҳар шоире таҳти таъсири шӯридагиҳои Мавлоно ва ғазалиёти Шамс аст. Шояд ин нуктаро дар ин абёт рӯшантар битавон дид:

*Аз қолабам барояму хоҳам, ки ҷон шавам
Ворастатар зи қофилаи лӯлиён шавам...*

*То ҳамчу най зи мағзи ҷигар нола даркашам,
Бояд зи пӯст бигзараму устухон шавам.*

Байни вожаҳои **мағз**, **пӯст**, **най**, **ҷигар**, **нола** робитаи зулолест. Ҳам метавонад ёдовари ин байт зиндаёд Сайид Ҳасан Ҳусайнӣ бошад, (аз чашмандози мусиқии маънавӣ) ки:

*Шамъам, ки шабона обири ёди ту гирам,
Аз кӯчаи мағзи устухонам гузарад.*

Ва ин мисраи Бедил, ки:

Ин мағзи фитна кӯчарави устухони кист?

* Пешгуфтор: Фарзона. Сад барги ғазал. – Хучанд: Ношир, 2008.

Таъсири Фарзона аз Мавлавӣ дар ин ғазал маънавии руҳист. Ва вазни ғазал мусиқии берунӣ, албатта, аз вазнҳои ҳисобшуда аст.

Ва гоҳ забону нигоҳ он қадар зулолу амиқ мешавад, ки шоир ба ин байтҳо даст меёбад:

*Рӯзе маро ба рӯйи кафат гиру сура хон,
То аз садаф барояму луълуи ҷон шавам.*

Ё ин абёт:

*Ба ниҳонам ошно шав, ки фасоназор бинӣ,
Лаҳазоти ҳастиямро ҳама интизор бинӣ.
Ба баҳоргоҳи ман о, ки гиёҳи меҳри худро
Ҳама сабз сабз бинӣ, ҳама пурбаҳор бинӣ.*

Ва гоҳ бо рангу бӯйи сабки ҳиндӣ гираҳ меҳӯрад ва мешавад ин байт:

*Биназир номаамро, ки ба номи фаррухи туст,
Варақи гуле кушоиву хати губор бинӣ...*

Медонем, ки хатти губор навъи хатте аст, ки бисёр реза навишта мешавад ва Ҳоча Ҳофиз низ дар ғазале овардааст:

Бар лавҳи басар хатти губоре бинигорам...

Дар ин байтҳо ҳам шӯру ҳоли ғазалҳои Мавлоно ҳарфи аввалро мезанад:

*Ман, ки дарахти шабам меваи моҳам бидеҳ
В-ар шафақогуштаам бӯйи сабоҳам бидеҳ...
Ҳеҷ шиносӣ, ки ман доғи Сувайдостам
Дар дилаки лолае пушту паноҳам бидеҳ...*

Дар ғазали имрӯзи Тоҷикистон ба фаровонӣ бо қофияи шунидорӣ (мисли моҳу сабоҳ) рӯбарӯем, ки ин дар ғазали имрӯзи Эрон шунидорӣ ва дидорӣ низ ҳаст ва, масалан, моҳ танҳо бо гиёҳу гуноҳ ва ...қофия мешавад.

Ва гоҳ забони ӯ омехтае аз ироқӣ ва ҳиндӣ мешавад ва гоҳ шукӯҳи сабки хуросониро низ ба ёд меоварад ва бо ин ҳама аз ёд намебарад, ки ғазалу забонаш имрӯзӣ низ бошад. Ва аз таъбиру таркибҳои навсохтаи зеҳни шоиронаи ӯ саршор бошад. Ин ду байт дар идомаи ҳамин ғазал далели ин иддаост:

*Ин ҳарами шашдара, пур бувад аз манзара,
Чашм, ки додӣ маро, завқи нигоҳам бидеҳ.
Дар қафаси синаам равзанае боз кун,
Танг шуд охир дилам рухсати оҳам бидеҳ...*

Чашму завқи нигоҳ бисёр бошукӯҳ асту ёдовари лаҳза аст. Байти баъдӣ низ байти баланд ва фоҳир аст.

Низ дар ин ғазал, зеҳну забони Фарзона даргири нафаси гарми Мавлоност. Гарчи мисраи дувуми байти оғози ин ғазал аз аллома Иқболи Лоҳурист, ки худ Иқбол низ аз муридони ҳалқайи Мавлоност:

*Эй сабзаи фарвардин, шабнам ба гиребон зан,
Боло шаву боло шав, хуриед ба домон зан!
То бод начунбонад, барге нафитад аз шох,
То шер бурун ояд, отаи ба найистон зан!*

Дар идомаи ин ғазал низ шӯру маъно ҳарфи аввалро мезанад ва худ шоир эътироф мекунад, ки шоир агар танҳо дар пайи завоҳиру тасвиргарой ва алфозу зебоиҳои каломе бошад ва аз маънову шӯридагиву ботини зулол баҳрае набурда бошад, наметавонад кори наву тоза кунад:

*Тасвиргаро! Кофист, айвон чӣ биёрой,
Гар нақши наве дорӣ, дар гунбади гардон зан!
Тайёрасавороне бар Каъба сафар карданд
Эй ошиқи ҳаққонӣ, поро ба биёбон зан!
Акси фалаки маҳзун дар оинаи дарёст,
Ту нақши азизатро дар оинаи ҷон зан!*

Ин ҳол низ мавлавигуна аст ва ёдовари ин мисраи Мавлавист, ки: Пои маънигир – суратсаркаш аст.

Ва дар ин байт комилан эътироф мекунад, ки навозишҳои Шамс зеҳни шоирро ин гуна тавонманд ва шӯрофарин кардааст:

*Шай сӯ ҳама борон аст, эй Шамси навозишгар,
Мизроби тилоиро бар пардаи борон зан.*

Албатта, Шамс ихоме бар хуршед низ дорад ва ё ихоме ба Шамс ва мизроби тиллоӣ нурҳои хуршед аст. Ё ин ғазал, ки боз дар вазни дурӣ ва ҳолу ҳавои ҳазрати Мавлоно шакл гирифтааст:

*Ҳам сӯзи нават бояд, ҳам сози нават бояд,
Ҳам рӯзи нават бояд, ҳам рози нават бояд.
Эй шуълаи афсурда, парвози нават бояд
В-эи ишқи фуруӯмурда, огози нават бояд!
Ин дам, ки насиби туст, бар коми адам мафкан,
Эй ҳамдами гофилҳо, дамсози нават бояд!
Эй акси садои кас, худ асли садо мебош,
Тақлидгари дерин, овози нават бояд!*

Албатта, таъкид ва тааммули шоир ба нав будан бисёр шукӯҳманд аст ва ин тозагиву навӣ дар шеъри Фарзона дар густураи маъност ва на форм. Бедил меғӯяд:

*Эй таҳқиқи ошнои осори қадим,
Ҳар тарзи наве, ки метарошӣ қуҳан аст.*

Ин ғазал аз ҳайси мазмун ҳам мавлавивора аст ва ёдовари ин байтҳову мисраҳои аз Мавлоност:

*Ҳар нафас нав мешавад дунёву мо
Беҳабар аз нӯшидан андар бақо*

ва:

Ҳин, суҳан тоза бигӯ, то ду ҷаҳон тоза шавад

ва:

Навхушеву навнамост.

Ин ғазал аз таҷдиди матлаи дурусте ҳам суд бурдааст. Бархе аз ғазалҳои Фарзона низ пеш аз он ки рангу бӯйи талфиқи ин сабкҳо ва забонҳоро дошта бошад, масалан, ироқии сирф ё ҳиндии сирф аст, ки дарвоқеъ инҳо ғазалҳоест, ки шоир ҳанӯз дунболи касби таҷрибаи забоне будааст. Ў дар ғазалҳои ироқиаш агарчи то ҳадди зиёде тавфиқ дорад ва дар ҳиндиҳо ин тавфиқ камтар бо ӯ ҳамроҳ будааст.

Аммо тақомули забонии ӯ дар ғазал, дар ғазалҳоест, ки дар оғози ин мақол аз он ёд кардам – ғазалҳои бо шефтагӣ ва шӯри мавлоноӣ, вагарна ин абёт аз як ғазали ҳиндии ўро бубинед, ки агарчи намаке дорад, аммо ҳаргиз ба гарди он ғазалҳои пешин намерасад:

*Касе аз бонги анҷумхези мо бечо нашуд охир,
Зи ҷондоруи мо дилмурдае эҳё нашуд охир.
Зи ҳам дурӣ гузидему ғарибу тоқа хушиқидем,
Ҳазорон ҷӯйи танҳогарди мо дарё нашуд охир.*

Агарчи забони шеъри тоҷикон ба сабки ҳиндӣ ва, ба қавли устод Халилуллоҳ Халилӣ, сабки Мирзост, аммо Фарзона аз ин асл истисноат ва тавфиқи забони ӯ дар талфиқи ин сабк бо сабки ироқиву хуросонӣ ҳосил шудааст. Ин ҳам намунаҳое аз ғазалҳои вай дар сабки ироқӣ, ки албатта чанд сару гардан болотар аз ғазалҳои сабки ҳиндии ӯ ва ғазалҳои сабки ироқии бисёре аз шоирони тоҷик аст:

*Ёри мо рӯйид аз пайванди субҳу офтоб
Ман нагӯям кист ӯ, оина бину худ биёб.
Риндиат пирӯз шуд бар порсоиҳои ман
Эй савоби ман гуноҳу эй гуноҳи ту савоб...*

*Дареги фасли шукуфтан, дареги фасли қиём,
Ки пуришукуфа шудам, чун шукуфаи бодом.
Хомӯш бош, на ҳарфе бигӯву на бишнава,
Ки заҳр мечакад аз ҳар лабе ба ҷойи калом...*

Истифодаи дуруст аз зарфиятҳои вожагон дар ғазалҳои ин шоир ба хубӣ риоят шудааст ва унвони мисол дар байт:

*Эй ошиқи хуриедӣ, олам нигарони туст,
Медон ҳама он туст, ҷавлон зану ҷавлон зан.*

Вожаи «нигарон» ҳам ба маънои «дилвопасӣ» ва ҳам ба маънои «наззора кардан» корбурд доштааст ва тадоии ин байтро мекунад:

*Дилдор, ки гуфто ба туам дил нигарон аст,
Гӯ мерасам ин ки ба саломат, нигарон бош.*

Ба гумони ӯ дар бисёре аз абёти муваффақаш ба ин зарфиятҳо таваҷҷуҳ доштаасту гоҳ часорати сохти таркиби навро доштааст. Аз ин даст аст:

Ман орзуи даргузаре нестам азиз! –

ки орзуи даргузаре ҳамон меҳри сарсариву ишқи оразист ва тадоии ин байтро мекунад, ки:

*Меҳрат на сарсарист, ки аз сар бадар шавад
Ишқат на оразист, ки ҷои дигар шавад.*

Гоҳ низ бо андаке диққату васвос метавонист абёти устувортар ва хунаритар ироа диҳад, масалан дар мисраи:

То бод начунбонад, барге нафитад аз шох...

метавонист чунин бошад:

То бод начунбонад, аз шоха нафитад барг, –

ки ҳам шоха комилан оварда шуд ва тадоии шохи ҳайвонотро накунаду ҳам феъли «нафитад» солимтар ба кор равад.

Дар як калом, азимату бузургие агар дар шеър ғазалҳои ин шоир ба чашм меҳӯрад, марҳуну мадюн нигоҳи шоирона ва жарфнигари ӯст ва сайр дар офоқи дарун ва замири офтобӣ, ки тафаккуру тааммулро баргузидааст.

Дар фардоҳои наздик аз ин шоир ғазалҳои тааммулбарангезтар ва бо дағдағаҳои бузургтар хоҳем шунид. Ин ҳама гуфтем, аммо аз ёд набарем, ки дар дафтари «Паёми ниёгон»-и шоир, ки дар Эрон тавассути интишороти «Суруш» мунташир шуд, нақши дӯсту бародари шоирам Қайсари Аминпур дар интихоби гузиниш ва ҳазфи поре аз ашъор нақши бузург будааст ва гӯё ин амр худ ба дархости Фарзона будааст. Ғазалҳои ин шоир кистиҳои андак низ дорад, ки дар муқобили он ҳама азимату зебӣ ва тавоноӣ ночиз менамояд ва бигзор бигзорему бо чанд ғазал аз ин шоир ин мақоли кӯтохро низ ба саранҷоми неқӯ расонем.

Ёддошт:

Ман дар китоби «Хуршедҳои гумшуда»-и худ, ки дарвоқеъ бахше аз поённомаи Ҷавуллӣсонӣ ман буд, дар мавриди талошу навгариҳои ин шоираи муваффақи тоҷик сухан гуфтаам ва ҳатто номи китоб баргирифта аз номи яке аз ашъори Фарзона будааст.

ҚИЁМИ ОФТОБИИ ШЕЪР *

Фарзона дар шеъри муосири тоҷикӣ аз шоираҳои хушманд, фарҳехта ва андешавар ба шумор меравад. Ӯ аз зовияи андешаҳои пурбор ба зиндагӣ менигарад ва аз зиндагӣ илҳом мегирад. Дар шеър руҳи баланд, инсонсоз ва ошиқпешае дорад. Чунин аст, ки шеваи баён, нигоҳ, кивиши шеър дар қорҳои ӯ асил, соф ва бисёр самимӣ аст. Ӯ дар қори шеър аз қабл барои мавзӯ тарҳ намерезад, яъне шеърро қолаб намебандад, балки шеър аввал дар ӯ меҷӯшад ва он гоҳ қолаб ё шакл мегирад:

*Ин дарахт андӯҳи хушкӣ мекашад,
Баски пайвандаш дигар бо реша нест.
Ман чӣ ҳам гӯям, ки дар ин анҷуман
Ай басо сар қобили андеша нест.
Ояте хондам зи субҳи равшане,
Дерхобон душманам бишнохтанд.
Баҳрашон ойина бурдам армуғон,
Рӯй тобиданду санг андохтанд.
Эй муаззин, аз гулӯи шаб манол,
Лаб фуру банд аз азони бомдод.
Баски фарёде дар ин гафлатсаро
Чашиҳоро завқи бедорӣ надод (с. 63).*

Чунон ки ишора шуд, Фарзона ба зиндагӣ аз зовияи нигоҳи худ менигарад. Назари мунтақидон роҷеъ ба ашъори ӯ ин аст, ки ашъори ӯ бисёр нозук ва зебост. Хонандаи шеър дар ҳамин зебӣ, нозукӣ ва латофати ҳаёли Фарзона ғӯта меҳӯрад. Аммо ин зебӣ, ин хиромии ҳаёл пӯшиши зоҳир аст. Шеъри Фарзона чизи дигаре дорад, ки аз ин ду болотар аст. Яъне болотар аз хиромии андеша ва зебоии шеър:

*Халқи ман, ҳар нафасам оҳи фалакбӯси ту буд,
Созам аз сози туву сӯзи ман аз сӯзи ту буд.
Хомаам шамъсифат гарчи сарафишон мерехт,
Лек дар зулмати ваҳшӣ шарарафрӯзи ту буд.
Рӯзгоре, ки аду хоки шарифатро бехт,
Ман барои ту гулистони сухан кардам сабз.
Рӯзгоре, ки муғул омаду хунатро хӯрд,
Ба тани хушкӣ ту сутхони сухан кардам сабз.
Дӯш аз маъбади дил он бути яктоямро
Корвоне ба ҳарамхонаи гурбат мебурд.
Санг мебаст нигоҳам ба раҳи рафтаи ӯ,
Зиндагӣ дар ҳама зарроти вучудам мемурд.*

* Муҳаммадалии Аҷамӣ. Тафаккур ва ҳис дар шеър. – Душанбе: Адиб, 2008. – С. 77-87.

*Ногаҳон табли ғзаб зад зи дили ман нанге,
Ки кучо шуд ҳама мардӣ, бирав, ўро боз ор.
Агар ў рафт, Ватан низ чунин хоҳад рафт,
Саҳл бар дасти аду марғи ту, эй меҳандор.
Корвон мераваду ашки халоиқ ҷорист,
Чора ку, то ватанамро ба ватан пайвандам.
Ё Худованд, мадад кун, ки мани муъҷизасоз
Ҷони берунишударо боз ба тан пайвандам (с. 8-9).*

Он чи дар ин ҷаҳорпора хонандаи шеърро беш аз ҳар чӣ ба худ ҷазб медорад, ҳамон зебӣ ва нозукхиромии андеша аст. Хиромии ҳаёл ва зебоиҳои тасвир дар шеър он қадар пурранг ва тамошӯӣ аст, ки охи ҷонсӯз ва ашки ғурбат дар калимот санг бастааст. Дар шеър ҳар калима, ҳар таркиб ва ҳар тасвир як фоҷиа аст, як дард аст, аммо чун нигори ораста дар ҳарами зебои шеър. Вақте хонандаи бедордил воридаи ин ҳарами зебо мешавад, бо он ки мафтунӣ он ҳама зебӣ мегардад, ба он нигори ораста дил месӯзад. Ин аст, ки зистан, фоҷиаи он ҳама зебоии баён ва тасвирҳои тамошӯӣ боз ҳам дар ҳичлаи ноз меболад...

Зебоии тасвир:

Хомаам шамъсифат гарчи сарафишон мерехт.

Фоҷиа:

Лек дар зулмати ҳастӣ шарарафрӯзи ту буд.

Фоҷиа:

Рӯзгоре, ки аду хоки шарифатро беҳт.

Тасвир:

Ман барои ту гулистони сухан кардам боз.

Фоҷиа ва тасвир:

*Рӯзгоре, ки муғул омаду хунатро хӯрд,
Ба тани хушки ту сутхони сухан кардам сабз.*

Ва дар ин банд хиромии ҳаёл бисёр зебо ва нозук ба авҷ расида, аммо дар қоби андеша боз ҳамон фоҷиа аст, ки худро ранг дар ранг ба тасвир кашидааст.

*Дӯш аз маъбади дил он бути яктояро
Корвоне ба ҳарамхонаи ғурбат мебурд.
Санг мебаст нигоҳам ба раҳи рафтаи ў,
Зиндагӣ дар ҳама зарроти вучудам мемурд.*

Бояд гуфт, ки ғаму дард ва ҳасрату ғурбати Фарзона дар ин шеър ва шеърҳои аз ин даст танҳо ҳоси ў нест, балки дарди тамоми мардум, яъне дарди тамоми миллат аст.

Вожаҳои маъбад, дил, бут, корвон, ҳарамхона, ғурбат, санг, роҳ, нигоҳ, зиндагӣ, заррот, вучуд он қадар шефтаву самимӣ даст ба дасти ҳам додаанд, ки

онҳоро аз ҳам наметавон чудо кард. Дар ин ҳамдастӣ яккафарёди дард, ҳасрат ва зистан аст, ки фазои шеърро тамои пӯшидааст. Дар ин шеъри шево ва пур аз андӯх калимот баробар фарёд мекашанд ва ин фарёд, фарёди ғурбатҳо, ҳасратҳо ва фарёди таърихи як миллат аст. Фарзона дар як сутуни чаҳорпора тавониста аз ҳоли як миллат ва аз ҳоли худ ҳикоят кунад, ҳикояти печида дар шеър. Навасони ҳолатҳо дар шеърҳои ӯ ҳосили андеша ва эҳсос аст, ки аз маҷрои ҳаёл ва мушоҳидаҳои ӯ сарозер мешавад. Дар шеърҳои Фарзона бунмояи таҳайюл, танаввуи мавзӯ нест, балки аслияти шеър аст дар мавзӯ:

*Садои зарбаи қолизани ҳамсоя
Бигӯядам, ки гаи зистан чӣ дилгир аст.
Биё, биёву такон парниёни қони маро,
Ба ин ғубори куҳан бин, ки осмонгир аст.
Миёни ин мани ҳолию ва ин мани мозӣ,
Ҳазорсола ҷудоиву норасиданҳост.
Шикасти ойинаи тобноки рӯёям,
Шабехи рӯзи зимистон дилам ба зудӣ кост.
Дигар ба шодиву ғамҳои пуч таслим аст,
Дили ғунудаду паркандаву қафасбандам,
Агар ба дидани ман оӣ, армугон овар.
Баҳонае, ки бар он тори умр барбандам.
Пурам зи шодии ин лаҳзаҳои тунди ғурез,
Пурам зи ҳасрати ин рӯзҳои бебунёд.
Шигифтам ояд аз он ки чу офтоби ғуруб,
Ҳанӯз ҳам лаби ман ханда мекунад эҷод.
Шигифт аз он ки аз ин тундхези ҳодисаҳо
Ҳанӯз зиндааму ошиқи ҳавасмандам.
Пас аз ҳазор ғуруб пас аз ҳазор ҳазон,
Ба ин баҳори гулобӣ шукуфайвандам.
Садои зарбаи қолизани ҳамсоя,
Бигӯядам, ки ба наврӯзи тоза дар бикшо.
Биё, азизи дили ман, ба шодбоди баҳор,
Гули табассуми худро ба ҳада ор, биё (с. 35-36).*

Фарзона, ҳамин тавр ки аз шеъри ғавқ бармеояд, аз зиндагии муосир таъсири бисёр дорад. Ин зиндагӣ дар шеърҳои ӯ як зиндагии молихулиёии дур аз ҳақиқатҳо нест. Шеъри ӯ ҳақиқати як зиндагии воқеист дар пӯшишҳои зебо ва нозук. Чизи дигар, ки ба шеъри Фарзона ҷаззобияти хос медиҳад, сулуки роҳи инсонҳост. Ин чизи дигар машраби андешаҳои ӯст, дар ботини шеър. Бояд арз дошт, ки ҳадафи аслии Фарзона дар шеър баёни ҳамин матлаб аст. Яъне тафсир ва тасвир сулуки руҳонии инсонҳо дар фарозу фурудҳои зиндагӣ. Шеъри ӯ аз ҳамин фазо нафас мекашад ва даст ба дасти мардум медиҳад. Ҳамин истидлоли андешаро аз шеър ниғаҳ медорад, то ба ба зиндагии муосир ва сулуки руҳонии инсонҳо жарфтар бингарад. Чунин аст, ки тасвири зиндагӣ дар шеърҳои ӯ хушк ва беруҳ нест.

Ман, ки дарахти шабам, меваи моҳам бидеҳ
 В-ар шафақогӯштаам, бӯйи сабоҳам бидеҳ.
 Равшаниамро бубин, айнаки шомам бикун,
 Тирагиамро нигар, ранги рифоҳам бидеҳ.
 Ҳеҷ шиносӣ, ки ман доғи сувайдостам,
 Дар дилаки лолае пушту паноҳам бидеҳ.
 Рӯди равонро бубин, лаб ба ниёиш барад,
 К-аз садафу в-аз ҳубоб кафшу кулоҳам бидеҳ.
 Рӯди равонам, вале бесару по меравам,
 Рост мағӯ, қач мағӯ, руҳаму роҳам бидеҳ.
 Ин ҳарамии шаршара нур бувад аз манзара,
 Чашм, ки додӣ маро, завқи нигоҳам бидеҳ.
 Дар қафаси синаам равзанае боз кун,
 Танг шуд охир нафас, рухсати оҳам бидеҳ.
 Бар ҳадару ройгон ҳеҷ мадеҳ, эй азиз,
 Меҳргиеҳам бигир, меҳргиеҳам бидеҳ (Ғазал, с. 117-118).

Бояд арз дошт, ки ин ғазал як ғазали эътиқодӣ аст, эътиқод ба ишқ, ба меҳр ва ростиву порсой. Ва хатти ғазал ҳикоят аз як маънавияти баланди инсонӣ до-
 рад. Дар ғазал руҳи шарқӣ ва руҳи минётурии шарқӣ чорист. Ва ин печидааст
 дар нигоҳи фалсафӣ ва то ҳадде ирфонӣ. Дар ин ғазал Фарзона аз байти нахуст
 хостгори он ҳасту нест аст, ки ҳама шоирони бузург хостори он будаанд. Ва ин
 хостаи худро ӯ бисёр ирфонӣ ва минётурий ба тасвир гирифтааст.

Минётурий:

Ман, ки дарахти шабам, меваи моҳам бидеҳ
 В-ар шафақогӯштаам, бӯйи сабоҳам бидеҳ.

Ҳеҷ шиносӣ, ки ман доғи сувайдостам,
 Дар дилаки лолае пушту паноҳам бидеҳ.

Ирфонӣ:

Бар ҳадару ройгон ҳеҷ мадеҳ, эй азиз,
 Меҳргиеҳам бигир, меҳргиеҳам бидеҳ.

Рӯди равонро бубин лаб ба ниёиш барад,
 К-аз садафу в-аз ҳубоб кафшу кулоҳам бидеҳ.

Фарзона бо нигоҳи рӯшан ва гарм фалсафаи буданро дар ғазал маъно
 мекунад ва хонандаро ба оғӯши ҳамин маърифат меорад. Фарзона бо нигоҳи
 шоирони бузурге чун Мавлоно, Бедил, Саъдӣ, Ҳофиз ва ... ба фалсафаи ҳастӣ,
 ирфони зистан менигарад:

Бедил:

Ноларо ҳарчанд меҳоҳам, ки пинҳон даркашам,
 Сина мегӯяд, ки ман танг омадам, фарёд кун.

Фарзона:

*Дар қафаси синаам равзанае боз кун,
Танг шуд охир нафас, рухсати оҳам бидеҳ.*

Саъдӣ:

*Барги дарахтони сабз дар назари ҳушёр,
Ҳар варақе дафтарест маърифати Кирдугор.*

Фарзона:

*Ин ҳарамии шашдара пур бувад аз манзара,
Чашм, ки додӣ маро, завқи нигоҳам бидеҳ (ҳамон ҷо, с. 117-118).*

Бояд бо шеъри Фарзона иртиботи отифӣ ва зеҳнӣ дошт, он гаҳ метавон руҳи шеъри ўро ламс кард. Ў чун як ҳунарманди асил таобири хушояндро дар баёни шеър ба кор мегирад ё ин навъ таобирро худ халқ мекунад. Наҳва, забон, баён, нигоҳ, тасвир, таркиби сохтори шеърҳои ў мутановеъ аст. Баён дар фазои шеърҳои ў бисёр равшан ва нурбор аст, ки дар ҳаракати шеър саҳт таъсир мегузорад. Баёни равшан аз гуфтори урён дар шеър ба кул фарқ мекунад. Гуфтори урён назм сохтан аст, ба номи шеър, ки имрӯз дар ҳавзаи ин ҳунар бештар ба мушоҳида мерасад. Ва аммо баёни рӯшан, нигоҳи рушан, тасвири рушан, тафаккури рушан, фазои рушан ва забони рушан аст, ки шеър аз ин ҳама шакл мегирад ва ба ҷаззобият мерасад.

Дар баён:

*Дар ман мағуруб, эй шиқ!
Дар ман мағуруб, эй умеди офтобӣ.
Ки ҷуз ту ҳеҷ касам муждаи баҳор намеорад.
Ва намеғӯяд:
Пероҳани гулоб ба бар кун,
Пероҳани гулоб, яъне чӣ?
Яъне дубора дил ба ҷаҳон додан,
Яъне дубора ба ҳаваси хуфта ошӣ кардан,
Яъне нигоҳи таҳзадаро дар офоқ дилбарона густурдан... (Оре, ҳанӯз, с.29).*

Дар нигоҳ:

*жббораке, ки оинадори ситораҳост,
Дар синаи ҳубоб ҳам оҳанги зиндагист (То бекаронаҳо, с. 27-28).*

Дар тасвир:

*Субҳ,
Хутбаи марги ситораҳоро хонд,
Боди савобчӯ
Ба расми фотиҳа дастӣ дуо ба рӯй кашид.
Парвози рӯшноӣ чӣ зебост,
Шишаҳои шабкӯр
Бархӯрди нурро дар вучуди сарди худ*

эҳсос мекунам...

...Ман руҳи худро

Бо рӯшноӣ мешӯям,

Ва ҷонамоз мегустарам

Аз барои ёс

Дар фосилаи ману Худованд

Як шоха гули ёс аст.

Ки дар ҳарир печидаанд,

Ва бо риштаҳои тиллоӣ бастаанд... (Ба бӯи субҳ..., с. 82).

Дар забон:

Боз ову занг баستاني моро назора кун,

Дар худ фуру нишастани моро назора кун.

Бо назма ковише бидеҳ ин синарову боз,

Қолаб зи ҳам шикастани моро назора кун... (Ғазал, с. 107)...

Ин шеваи кор дар шеъри шоирони эронӣ пурранг аст. Фарзона низ бо ҳамин шеваи асил бо шеър канор меояд ва фазои шеъри ӯ аз атри равшаниҳо муаттар аст. Ӯ ҳамин хосияти асилро дар шеърҳои худ ҳамеша ниғаҳ медорад ва ҳифз мекунад. Бо ҳамин хосият шеъри ӯро хубтар ва беҳтар метавон таҳхис дод. Маъноӣ шеър дар ҳавзаи ҳунар ва андеша барои Фарзона завқи ботин ва дарунӣ аст. Ва ин чавҳар дар шеърҳои ӯ аз ҳар чӣ бештар чашмгир аст. Ин чавҳар он тавр ки ишора доштем, дар зебоии зоҳир, тасвир, рангҳо ва шевоии баён пӯшида аст. Фарзона дар қолабҳои мухталифи шеър табъ озмуда ва муваффақ ҳам будааст. Бахусус, ғазал дар коргоҳи ӯ вежагии худро дорад. Ба қавли шоир Гулназар, Фарзона ғазалро нозук мегӯяд, вале печида дар умқи андеша ва дар умқи маъно. Дар кори ғазал ӯ шигардҳои худро дорад. Қолабро бо он ки суннатӣ мегирад, вале руҳи баён ва руҳи тасвир ва руҳи маъноро меполюяд. Дар қолаби суннати ғазал маъноӣ тоза, тасвири тоза ва нобро ба хонанда ироа медиҳад:

Агарчи нимнигоҳи туро намешоям,

Нигоҳ кун, ки дар он хешро биполаям.

...Бибор, нарм бибор, эй шакарнами сахарӣ,

Ба шохсори гул овоз орзуҳоям.

Барои қомат аз нур чома медӯзам,

Ки гайри ин набувад дар бисот дебоям.

Кунун, ки гавҳари ишқи ту маърифат кардам,

Намекашад ҳаваси маълулони лолаям.

Баҳор дар қадаҳи гул шароби шабнам рехт,

Манам, ки ҳамраҳи хуршед бодапаймоям.

Маро бас аст ҳамин завқи содае, ки ту,

Ҳамвора меравamu ҳеч дарнамеоям (с. 108).

Фарзона дар қолаби суннати ғазал нимоӣ фикр мекунад, яъне машраби фикру андешаҳои ӯ дар қолабҳои суннатӣ низ нимоӣ аст, нимоии муосир, ки ба

он шеъри сапед ҳам мегӯянд. Ин шеваи баён, решакобии шеър дар ҳавзаи ҳунари шоирии Фарзона рушди матлубе дорад. Қуввати баён ва ҷасоҳати баён дар сиришти ӯ фитрӣ аст. Ҳамин вусъати ковишгарӣ ва фароҳии мутолиаҳост, ки ин гавҳари худодод дар вучуди шеъри ӯ бештар равшантар ва зеботар шуълавар аст. Фарзона ҳамон тавр ки ишора шуд, ба таври латиф ва нозук шеърро ба тасвир мекашад, аммо ин печидагиҳоро ба маъно ва муҳтавои баланд тобеъ мекунад. Муҳтаво ва маъно дар шеърҳои ӯ монанди як қаҳрабост, ки латофат, зебӣ, балоғат ва ҷасоҳати ҳунари ӯро ба худ ҷазб месозад ва нигоҳ медорад. Фарзона ҷазои маъно ва муҳтаво дар шеър солим ва дуруст бунёд мениҳад. Ҷазои маънӣ, ки онро таносуби маъноӣ низ мешавад гуфт, дар як ҷазои маъноии солим ва дуруст овардани рукҳои маънодиханда дар шеър ҳунар меҳавад. Бо вучуди ин, гоҳе Фарзона он қадар шефтаи тасвир ва ранг мешавад, ки ҷазои маъноӣ дар қори ӯ тира ба назар меояд. Дар ин ҳолу ҳаво, дар ин тоблӯи рангҳо ҳарфи шоир бештар ба таҷаллии як рӯйё мемонад, аммо рӯйёи зебӣ, ки дар дил менишинад ва ҳар қасро ба худ шефта месозад. Фарзона бо он ки дар баёни тасвирҳо бисёр хушнақш аст, боз ҳам ботингарост. Ботингаро дар маъно, муҳтаво ва рангҳои тасвир:

*Эй баҳор, эй баҳори оламзо,
Дар ман имрӯз офтоб шукуфт.
Дар ман имрӯз ханда зад гули себ,
Ғарқи мавҷи сурур мечӯшам,
Ҳамчу рӯзе, ки бар қиём ояд.
Шираи офтоб менӯшам,
Андар ойинаи қачқалвор.
Сояҳоям маро мазохкунон
Мекунанд ишваи маро тақдор.
Фориғам аз ғами гурубӯ марг,
Ояти ашқи сабз меҳонам
Чу насиме ба гӯши ҳар гулбарг.
Эй дилат нур, в-эй нигоҳат нур,
Эй шабат нур, в-эй сабоҳат нур.
Эй, ки ҷамъи ҳама гуноҳат нур,
Шаҳсавори саманди бод биё,
Чун саманд дасту дилгушод биё,
Бо қалиди дари мурод биё (с. 25-26).*

Ҳамин бархӯрд ва ҳамин қанор омадан бо суҳан аст, ки ҳарфи ӯ бештар дар шеър ҳулоса мешавад ва на дар як баёни мавзун. Ӯ ҳамеша талош мекунад, ки беҳтарин таркиб ва беҳтарин тасвирро, ки шоистаи шеър аст, дар шеър биоварад ва дар ин талош низ муваффақ мешавад. Фарзона мувофиқ бо ҳолу ҳаво гоҳе муҳтавои воҳидеро якпорча дар шеър меоварад ва гоҳе низ аз ҷанд муҳтаво дар қори шеър баҳра мегирад. Ин ҳолатро қабл аз ҳар чиз бояд ба завқу шавқӣ ҳос ва қорбурди қолабҳо марбут донист. Дар ин равиш ҳолу ҳаво ва ҷазои ҳар банд дар шеърҳои ӯ мутанаввеъ аст. Аммо дар ниҳоят, ин ҳолу ҳаво ва ҷазоҳои муҳталиф даст ба дасти ҳам медиҳанд ва як ҷазои қулӣ дар шеър

ба вучуд меояд. Ҳамин фазои ниҳони якдастӣ тамоми шеърро дар қорҳои ӯ таъйид месозад. Муҳтаворо дар сурати тасвир бисёр ҷаззоб, ноб, равшан ва тамошой дар ҷузъу қулли аркони шеър мепаївандад. Як муҳтаворо дар чандин рангу тасвир наққошӣ мекунад.

Борон:

Борон ба шишаҳо

Аз парниёни ашк кашад пардаи сароб (с. 45).

Метапад дар банди дасти шохсорон

Набзи борон (с. 59).

Баҳор:

Эй баҳор, эй баҳори оламзо,

Дар ман имрӯз офтоб шукуфт,

Дар ман имрӯз ханда зад гули себ (с. 25).

Ту ҳамчу пайкараи пурбаҳори шиқи манӣ,

Ки аз хомӯшият оҳанги сабз меҳезад (с. 99).

Офтоб:

Бирезад нури муборакрез

Аз офтоби навозанда,

Ки нур шавад зи тулуъи себ.

Фазои боғи шакарханда (с. 16).

Вале ячанд рӯзам нур шавад аз ту,

Пур аз ҳарфу нигоҳи офтобӣ (с. 41).

Бад-ин тартиб бо итминон метавон гуфт, ки Фарзона имрӯз дар ҳавзаи шеъри порсӣ хатти андешаи хоси худро дорад, ки маҳсули кофтуковҳо ва андӯхтани таҷоруби ӯ дар шеър аст.

ҲУРИИ НИЛУФАРИИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ФОРСӢ *
(Сайре дар мазомин ва андешаҳои шеъри Фарзонаи Хучандӣ)

*Ғукон нишеман кардаанд андар булӯрин обҳо
Ман ҳурии нилуфарам рӯйида дар мурдобҳо*

*Чонам салом, чони зи тан беҳабар, салом,
Эй маҳмилат равона ба самти саҳар, салом.
Нашиндиям магар, ки алайкам нагуфтаӣ,
Қурбони ғӯшҳои ту бори дигар салом.*

Муқаддима

Хучанд аз шаҳрҳои шимоли Тоҷикистони кунунӣ дар канори шаҳрҳои таърихӣ ва фарҳангсози Истаравшан ва Исфара аст. Ин шаҳр аз шаҳрҳои қадимӣ ва зебо ба шумор меравад, ки рӯди хурӯшони Сайхун онро ба ду нима тақсим мекунад. Хучанд аз гузаштаҳои дур маҳди тамаддун ва фарҳанг будааст ва ҳамвора номи бузургону донишмандонаш бар сари забонҳои бузургоне ҳамчун: Камолиддини Хучандӣ ва... яке аз шоирони имрӯзи ин шаҳр хонум Фарзонаи Хучандӣ аст.

Шарҳи ахвол

Хонум Фарзона мутаваллиди ноябри соли 1964. Ӯ таҳсилоти худро дар шаҳри Хучанд дар риштаи забону адабиёти форсӣ-тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба поён расонидааст. Хонаводаи ӯ дар шаҳри Хучанд хонаводаи номдор аст. Модари ӯ профессор Бароат Абдурахимзода аз наҷибзодагони шаҳри Хучанд буда ва мутахассиси забон ва адабиёти рус аст. Ӯ солҳост устоди донишгоҳи Хучанд ва муаллифи кутуби фаровон дар заминаи забон ва адабиёти рус ва равобити фарҳангии Русия ва Эрон аст. Падари бузурги ӯ (ҷадди модарӣ) Абдурахим Ҳочизода аст, ки хангоми террори истолинӣ дар соли 1937 кушта шуд. Ӯ Раиси Шурои Нозирони Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки дар он замон аввалин мақоми кишвар буд. Ӯ эҳсосоти миллӣ дошт ва аз тақсимбандии марзҳои ҷуғрофияи кишварҳои Осиёи Марказӣ бисёр норозӣ буд. Падари Фарзона таърих ва фалсафаро дар омӯзишқадаи фаннии Хучанд тадрис мекард.

Фарзона хонадор ва ба фаъолияти шеърӣ иштиғол дорад ва гоҳе дар донишқадаи забон ва адабиёт дар донишгоҳи Хучанд низ шеъри форсӣ тадрис мекунад. Шавҳари ӯ (Толиб) овозхон ва мусиқидони хубе аст ва таъби шоирӣ низ дорад. Ӯ бо таҳаллуси Озарахш дафтари ашъори худро дар Тоҷикистон ба таъби расондааст. Фарзона се фарзанд (ду духтар ва як писар) дорад. Дар шаҳри Хучанд дар хонаи падарӣ бо хонаводаву модар зиндагӣ мекунад.

Осори шоир:

* Мутолиоти иҷтимоӣ-равоншинохтии занон: Фаслномаи илмӣ-пажухишӣ. – 1389 / 2011. – Пойиз. – Давраи 8. – № 3. – С. 129-140.

То кунун аз ашъори Фарзона китобҳои зер мунташир шудааст:

1. Тулуи хандарез, Душанбе 1987, интишороти Адиб
2. Шабехуни барқ, Душанбе 1989, интишороти Адиб
3. Баргҳои зарин(забони русӣ) Маскав, интишороти Нависандагони Шӯравӣ, 1990
4. Ояти ишқ, Душанбе, 1994, интишороти Адиб
5. Паёми ниёкон, Техрон, интишороти Суруш, 1376
6. Соҷи ғазал, Хучанд, 1996, интишороти Раҳим Ҷалил
7. То бекаронаҳо, Хучанд, 1998, интишороти нависандагон
8. Меъроҷи шабнам, Душанбе 2000, интишороти Адиб
9. Гулчини ашъор, Хучанд 2001, интишороти Нависандагон
10. Қатрае аз Мӯлиён (3 ҷилд), 2003, интишороти Нури маърифат
11. Сӯзи нотаом. 1385.

Ашъори Фарзона то кунун ба забонҳои русӣ ва ағлаби забонҳои Шӯравии собиқ ва кишварҳои Аврупоӣ тарҷума ва дар маҷмуаҳо ва маҷаллоту рӯзномаҳои мухталиф мунташир шудааст.

Мазомин ва андешаҳои шеъри Фарзона

Фарзона чун насими гуҳаррез аз нимаи солҳои 1980-и мелодӣ ба шеъри форсӣ ворид шуд, то ҷароғи афрӯхтаи Рӯдакии Самарқандӣ, Сайф Фарғонӣ, Носири Хусрави Қубодиёнӣ, Камоллидини Хучандӣ ва дигаронро фурӯзон нигоҳ дорад, балки онро барои оянда мунтақил кунад.

Сухан гуфтан аз Фарзона ва шеъри ӯ ба навъе сухан гуфтан аз покизагӣ аст, сухан гуфтан аз офтоб ва шабнам аст. Фарзона аз даврони донишҷӯӣ ба шаҳри Маскав ва шаҳрҳои дигар сафар кард. Ошноӣ бо фарҳефтагоне чун Лоик Шералӣ, Сотим Улуғзода, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Муҳаммад Осимӣ ва ғайра ҷаҳони шоирро вусъат бахшид ва мутолиоташро бештар намуд. Охири даҳаи 1980 ва аввали даҳаи 1990 давраи бисёр муҳимме дар рӯзгори шоир буд. Бозсозии маъруф ба перестройка ба рӯшанфигрони Шӯравии собиқ, аз ҷумла ба тоҷикон имкони худшиносӣ ва пайванди маънавии муҷаддад бо ҳамзабонони хеш дар Эрон ва Афғонистонро бахшид ва бисёре аз баракати бозсозӣ бо эътимод ба асли хеш ва русуму оинҳои миллии хеш назар мекарданд ва муътақид буданд, ки имрӯз ё фардо хатти форсӣ дар Тоҷикистон дубора эҳё мешавад ва мо ба асли худ бармегардем ва дарвоқеъ ин давраи бозҷӯйии рӯзгори асли хеш буд. Шоироне мисли Фарзона аз пешгомони ин ҳаракати худшиносӣ буданд. Фарзона бонги «Аҷам бедор мегардад» зад ва дар пайравӣ аз Соқиномаи Лоик, соқиномае суруд ва дар он аз фарри Ориёӣ ва ҷаҳони Эрониву ваҳдати Эронӣён дам зад.

*Биё, соқӣ, оби гуворо бирез,
Марез об, нури Аҳуро бирез.
Чу пайғом омад зи муллои мо
Зи тинҳон садо кард пайдои мо.
Чунин гуфт он нойи нолони мо
Ба ҳам хуш хӯр, эй Хуросони мо.*

*Чу бар гӯиши ҷон бонги тавҳид рафт,
Ба рағҳои тоқ оби хуришед рафт.
Биё, руҳи сабзи баҳорон шавем,
Дар ин марзи ношуста борон шавем.
Биё, васл гӯем дар чаппу рост
Ки бар қавми бишкаста ин мӯмиёст.
Биё, ҷону дил покишӯ мекунем,
Ба нури муҳаббат вузуъ мекунем.*

Таъсири ашъори устод Лоиқ дар нахустин ашъори Фарзона маҳсус аст. Аммо ин таъсир бисёр зуд дар маҷмуаи зехну забони гӯянда гум мешавад. Ба тадриҷ Фарзона дар қаламрави зехнӣ ва забонии шоирона ба тақомул даст меёбад. Бисёре аз ашъоре, ки Фарзона дар даҳ соли охир сурудааст, намунаҳои бадеъ аз ихлосу содагӣ аст. Ва навоариҳои шеър ва шоирро дар нигоҳи тоза ба зиндагӣ, забони тоза ва дар фаро гирифтани кӯшишҳои шеъри нав метавон дид. Дар ин давра шеърӯ зиндагиаш ба шакли аҷиб дар ҳам омехтааст. Ба иборати дигар, шеъраш зиндагӣ буд ва зиндагиаш шеър.

Фарзона дар рӯзҳои Истиқлоли Тоҷикистон дар талотуми раҳӣ ва озодӣ чун парандае буд, ки мебоист каломи шоиронаро ба зиндагии ҳеш меомехт. Сароҳати бешоибӣ Фарзона ҳам афзункунанда буд, ҳам ҷаззоб. Касе, ки ашъори ӯро бодикқат бихонад, ин ду нуктаро ба ҳуҷӣ эҳсос мекунад. Аз оғоз пайдо буд, Фарзона эҳсоси миллигарӣ дошт ва аз пора-пора шудани тоҷикон ва дар маҷмӯъ форсизабонон ғам меҳӯрд ва ин нухуфтаҳое буд, ки дар сатр-сатри ашъораш хувайдо буд.

Фарзона шоире аст ҷустуҷӯгар, ӯ бо диққату кунҷковӣ лаҳзаҳои шоирона-ашро ба пайвастагӣ ва истимрори адабӣ расондааст. Анвоъ ва ақсоми шеъри классикӯ муносири форсиро таҷриба кардааст. Дар ҳама мароҳили офаридгорӣ ҳузури шеър ва воҷаро ба ҳуҷӣ озмудааст то ба он вусъати дилхоҳе даст ёбад. Бидуни шак наметавон аз нерӯӣ ҷозибегарӣ зехнӣ шоир ёд накард, ба ҳақде ки дар баробари огоҳӣ ва ҷараёнҳои адабии гузаштаи форсии дируз ва имруз, фарҳангу адаби рус ва ҷаҳон, бо ҳуҷӣ ва идроки ҳос ба ҷойгоҳи баланди адабӣ расидааст. Ағлаби сурудаҳои Фарзона оғанда аз эҳсоси латиф аст. Ҷунонки дар ғазали зер бо инсон пиндори борон, барг, гул, баҳор, ... ва бо та-вассул ба ороӣ таҳхис табиатро инсонгуна мебинад ва ба ҷунбишу ҳаракат во медорад ва ба онҳо ба суҳбат менишинад:

*Барғҳо каф мефишоранд, оби раҳмат, рез боз,
Гавҳари ҳар қатраро дар гӯиши гул овоз боз.
Бо рағам пайванд кун шарёни худро, эй баҳор,
Дар дили фарсудаи ман хуни нав ангез боз.
Нахлҳои сарбурида, хунатон дар гарданаи
Мешавед андар биҳишти он ҷаҳон гулхез боз.
Марғзоре ку, дигар дар ин замини захрбор,
То биёбад бо шами сабзааш шабдиз боз.
Нохудое киштии моро ба туфон мебарад,
Фурсат аз каф меравад, боди барин, бархез боз.*

Яке аз муҳимтарин бунмояҳои шеъри Фарзона ишқ аст. Таъбири хоси ӯ аз ишқ дар вожаҳо ва сатрҳои шеъраш, пастихову баландихоеро аз ҷаҳони зеҳн ба забон пай мегирад. Партави ошиқонае, ки аз зеҳни шоир берун метаровад, гоҳе шодиофарин ва гоҳе ғамангез, гоҳе умедворкунанда ва гоҳе ноумедкунанда ба назар мерасад.

*Ишқ карашма мезанад дар ниғаҳи мунири ман,
Кистӣ, эй замири ту як шуда бо замири ман.
Рӯйи ҳақиқати дағал атри фасона рехтам
Ларза гирифт руҳи шаб аз нафаси ҳарири ман.
Ин ҳама бешабоҳатӣ мову туро шабеҳ кард
В-арна бубин намешавад сояи ман назири ман.*

Бояд ёдовар шуд, ки вожаи «шабнам» дар шеъри Фарзона муқаррар меояд ва шоир ҷаҳонро ҷунон мебинад, ки инсон дар он намуде аз шабнам аст, ки ҳарчанд умри кӯтоҳ дорад, лекин дар оғӯши гул ва аз ханҷари хуршед ҷон медиҳад.

Фарзона дар ашъоре, ки дар даҳаи охир офаридааст, баҳраҳои васеъ аз зеҳни шоирона гирифта, вале ҳаргиз дар вартаи тасаннуъ ва такрори суҳанҳои адибе қарор намегирад. Балки аз ирфони эронӣ дар каломи ӯ нерӯманд мешавад. Муддате ба мутолиаи ашъори Мавлоно мепардозад ва ашъоре меофаринад, ки рангӯ бӯйе аз Девони қабир ва андешаҳои «Маснавии маънавӣ» дорад.

*Пар деҳу дар авҷам бубар, то ишқ варзам бо Худо
Эй, ки ҷавонӣ додай дар олами тирӣ маро,*

Шеъри зер аз Фарзона ниёишворае аст, ки дар як фазои ирфонӣ-мазҳабии тоза ҷараён дорад. Даҳолати андешаи сиёсӣ ба эҷоду ҳолу ҳавои дигаргунае дар соҳати шеъри ирфонӣ анҷомидааст. Аз сӯйе суҳан гуфтан аз нури субҳ, тариқи покдомонӣ, ҳӯйи шайтонӣ, нӯшоби ризвонӣ, сураҳои нур, пайдоӣ ва пинҳонӣ, ... ба он вачҳи мазҳабӣ бахшида ва аз дигар сӯ таобире чун: «надорам рӯз ман то муждаи гарми туро орад» ва «дар он фасли шукуфтанҳо фиреби бод меҳӯрдам» «як паёми шикваомез дар варои худ дорад»:

*Зи нури субҳ меёбам тариқи покдомонӣ,
Вале чун тирашаб дорам ҳамоно ҳӯи шайтонӣ,
Мани нозуктар аз шабнам ба коми шаб нахоҳам шуд,
Фақат хуршедро шояд ҷунин нӯшоби ризвонӣ.
Надорам рӯз ман то муждаи гарми туро орад,
Ту хуршедиву бо кӣ сураҳои нур меҳонӣ.
Дар он фасли шукуфтанҳо фиреби бод меҳӯрдам,
Куҷой, офтоби ман, дар ин рӯзони боронӣ?
Агар гӯям, ки пинҳонӣ, ҳаме бинам, ки пайдоӣ
Вагар гӯям, ки пайдоӣ, ҳаме бинам, ки пинҳонӣ.
Ту оне, ки ба кас некӣ кунам, наздик меоӣ
Ва гар бо душмани кас бикӯшам, дур мемонӣ.*

Бо ин ҳама, ҳам забон ва ҳам андешаи Фарзона бо дарки амиқе аз ҳоли ҳавои рӯзгори мо ба зиндагии кунунӣ гираҳ меҳӯрад ва ҳидоятгаре барои оянда аст. Пайванди густурда бо суннатҳои шеъри форсиро дар сурудаҳои метавон мавриди таваҷҷуҳ қарор дод.

Дар ашъори солҳои охир, илова бар таъсири ашъори Мавлоно, таъсир аз «Ҳашт китоб»-и Сухробӣ Сипехрӣ низ дар он ба назар мерасад (ба вежа дар тасвирҳои зеҳнии руҳ). Ин аст, ки дар айни таваҷҷуҳ ба лояҳои зеҳнӣ ва забонӣ ва адаби классик, ба шеъри ҷадиди форсӣ низ наздик мешавад. Тасаллут бар забони шеъри форсӣ ва талош барои яксон намудани забони шеъри форсизабонони Эронӣ Тоҷикистон ва Афғонистон дар сурудаҳои ӯ ошкор аст. Умеду орзуҳои худро аз тариқи таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои миллӣ-ахлоқӣ ва ҳикматофарини шеър баён мекунад. Гоҳе дар шеъри Фарзона вачҳи инсонӣ бо вачҳи ахлоқӣ дармеомезад ва вачҳи ахлоқӣ муҳимтарин нишонаи одамият талаққӣ мешавад ва ин ҳамон инсонии ормонӣ аст, ки гӯяндагони шеъри бузурги форсӣ дунболи он будаанд. Дар даҳаи солҳои 1997 ҳамзамон бо ҷангҳои дохилӣ дар Тоҷикистон ба шеъри Фарзона андӯҳ ва талхӣҳо ва фарозу фурудҳои тоҷикон роҳ ёфт. Ва хонандаи дафтари ашъори ӯ ҳолати руҳии шоираро дар ин давра ба ҳубӣ эҳсос мекунад. Ба қавли нависандаи китоби «Забон ва адаби форсӣ дар Фароруд» ашъори Фарзона дар канори шоироне ҳамчун Лоик, Муъмин Қаноат ва ... «дарду доғи мардумро самимона тасвир карда ва бедории омро фароҳам мекунад». Даричае, ки шоир аз тавсифҳо ва тасвирҳои шеъри худ ба рӯйи хонанда боз мекунад, аз пайвастигии густарда бо зеҳнияти мубтанӣ бар тахайюл отифаи фарди сууд мебарад. Аз ин рӯст, ки дар варои вожаҳои шеъри ӯ меҳру самимият ниҳон аст ва пас аз хондан аз гузаргоҳҳои эҳсоси хонанда убур мекунад ва ин, яъне шоир будан дар ҳама сатрҳои шеърӣ ва шеър гуфтан дар ҳама ҳолатҳо.

Яке аз ҳунариҳои Фарзона ин аст, ки ӯ ба роҳатӣ метавонад лаҳзаҳои зиндагии худро ба тасвири шоирона дароварад. Замина ва бистари бунёди бештари сурудаҳои Фарзона тадовуми риштаҳои аз ҳиссу отифаи инсонии шоир ҳамроҳ бо замон ва замона аст:

*Ғукон нишеман кардаанд андар булӯрин обҳо,
Ман ҳурии нилуфарам рӯйида дар мурдобҳо.
Чун чаши бикшодам яке чаши ҳақиқат баста буд,
Печидам аз нав хешро дар парниёни хобҳо,
Бо омади номаҳрамон яксар фирор овардаанд
Аз субҳи ман хуршедҳо аз шомӣ ман маҳтобҳо
Бо нозбунёде чу ман офоқ тундӣ мекунад,
Нӯшобаи дил хушк шуд, то мақдами дилёбҳо.
Оҳ, ин саройи куҷушӯи бас фитна дорад дар сириш
Ҳар дам ба берун сар кашад аз кӯзаҳо Хаттобҳо.
Дар ҷустуҷуӣ рӯз не, дар гӯр раҳ гӯм кардаам,
Охир барандам бар қучо бе қиблаву меҳробҳо?*

Самимият ва ихлоси инсонии Фарзона ҳаққи каломии шоирона ва ҳаққи каломаро адо мекунад. Ин самимиятҳои аст, ки бе тардид аз сароҳат баҳра

мегирад. Аз муваффақияти зани тоҷик сухан меронад ва бо тасвири воқеиятҳо хонандаро ба андешидан во медорад. Шоира аз худ шикебой ва вусъати назар нишон медиҳад ва бо нимханди талх, ки дар банд-банду сатр-сатри ашъораш дида мешавад чон хуш мекунад. Гироиши бисёре аз ашъори ӯ, бешак, аз он рӯст, ки ин партави иҷтимоӣ дар бистаре аз имон ва эътиқоди васеъ ба шеър (ваҷҳи дарунӣ) ва тасаллут бар забони шеър (ваҷҳи берунӣ) шакл мегирад.

Гузашта аз ин, ҳар кас бо Фарзона ошно мешавад, имкон надорад таҳти таъсири сафо ва садоқати ӯ қарор нагирад. Охиран, дар се чилди сутур-худуди 1500 сафҳа -мунтахаби ашъори Фарзонаро интишороти «Нури маърифат» дар шаҳри Хучанд ба номи «Қатрае аз Мӯлиён» мунташир карда, ки ин ном низ рамзӣ аст ва ишорае ба ҳамон Ҷӯи Мӯлиён аст, ки Рӯдакӣ онро васф кардааст. Ҳар кас ки ин ашъорро меҳонад, бидуни тардид эҳсос хоҳад кард, ки дар муҳити пок ва беолоиш қарор дорад ва ин шеърӣ зулолу андешаи тобноки ӯст, ки ӯро ташҳиси шоирона мебахшад.

*Оре, салом, эй туйи то ман наёмада,
Эй зиндагиву ишқ, аё сӯзи нотамам.*

Манобеъ:

1. Забон ва адаби форсӣ дар Фароруд, Раҳими Мукулмонӣни Қубодиёнӣ, Интишороти вазорати умури хориҷа, Техрон, 1374.
2. Чашмандози шеърӣ имрӯзи Тоҷикистон, Алиасғари Шеърдӯст, Интишороти Алҳудо, Техрон, 1374.
3. Тулуи хандарез, Душанбе, 1978, интишороти Адиб.
4. Шабехуни барқ, Душанбе, 1979, интишороти Адиб.
5. Баргҳои зарин (забони русӣ Маскав, интишороти Нависандагонӣ Шурравӣ, 1990.
6. Ояти ишқ, Душанбе, 1994, интишороти Адиб.
7. Паёми ниёкон, Техрон, интишороти Суруш, 1376.
8. Соҷаи ғазал, Хучанд, интишороти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1994.
9. То бекаронаҳо, Хучанд, интишороти Нависандагон, 1997.
10. Меърочи шабнам, Душанбе, интишороти Адиб, 2000.
11. Гулчини ашъор, Хучанд, интишороти Нависандагон, 2001.
12. Қатрае аз Мӯлиён (се чилд, Хучанд, интишороти Нури маърифат, 2003.
13. Сӯзи нотамам, Техрон, 1375.

**«СЕБАРГА» – «ТРИЛИСТНИК»
сердца поэта Фарзоны ***

Есть особая страна, где живут по законам сердца, любви, где нет границ, где сопрягаются времена, эта страна – Поэзия, страна многоголосая, разноречивая, многоликая... Фарзона – талантливая поэтесса, основательница новой поэтической школы таджикского стиха. Ее творчество – синтез классических традиций восточной таджикско-персидской и европейско-русской поэзии. В точке пересечения восточных и европейских координат со своей болью и надеждой обитает лирика Фарзоны.

А как рассказать о поэте, если его стихи звучат на другом языке, как признаться в любви к этому поэту? Да, есть путь – прочитать переводы на русский язык, но едва ли это поможет понять духовный мир Фарзоны – Народного поэта Таджикистана. Можно избрать проводником в художественный Космос поэтессы, ее переводы русских поэтов, начиная с А. С. Пушкина. Почему Пушкин?! На этот вопрос, пожалуй, дан ответ ее мамой, профессором Б. А. Ходжибаевой. «Пушкин – это поэт, который страстно желал, чтобы человек на суше и в водах был свободен и счастлив». Счастливым можно стать лишь тогда, когда на душе у человека спокойно, когда главное для него – «свершение добрых деяний». Так Б. А. Ходжибаева проецирует значение Пушкина на наше время, сопрягая его с древнейшими заповедями Авесты. Это ответ на вопрос «почему Фарзона обратилась к Пушкину, к его переводам, где особое место заняли «Подражания Корану» «Когда Пушкин создал подражания Корану – это не прошло бесследно для судеб цивилизации» (Н. Пригарина) «Золотой век», поэзию Пушкина сменил «Серебряный» на рубеже XIX-XX веков.

Анна Ахматова и Марина Цветаева – классика русской поэзии XX столетия, а родом они из «Серебряного» века – вершины женской поэзии. Читая эти переводы, чувствуем живую душу поэзии Фарзоны, которая сливается с творчеством на ее родном языке. Эти переводы органично вписываются в ее поэтический сборник «Себарга», становясь его неотъемлемой частью. Ее переводы основаны на принципах вдохновений и откровений. О таких переводах говорил М. Синельников в статье «Посланец звезд». «Если поэзия – некий вопрос, обращенный к Господу, то вдохновенный перевод – не повторение вопроса, а попытка ответа».

Попытка ответа – вот что звучит в переводах Фарзоны. М. Цветаева и А. Ахматова различны по своему творчеству, жизни, но так близки в главном:

*«Целому морю – нужно все небо,
Целому сердцу нужен весь Бог»
(М. Цветаева).*

Или:

* Согдийская правда. – 2013. – 30-го октября. – № 87 (16175).

*«Наше священное ремесло
Существует тысячи лет...
С ним и без света миру светло»
(А. Ахматова).*

Ответ дан в поэзии Фарзоны:
*«Пусть чистые капли родившихся слов
Все ржавые души отмоют слезой».*

В контексте творчества тончайшего таджикского поэта Фарзоны и в переводах видим обусловленность ее поэтической философии. Она определила общие темы: «священное ремесло», «голосов перекличка», «но все –таки узнают голос мой», «тебя в моих словах прославлю»... Фарзона уже самим отбором определяет желание указать обнаженное сердце поэта, а мы видим потаенные уголки ее поэтического постижения мира, ремесла поэта, боль ее сердца в перевернутом мире: «Дар ин замониворуна...» мы выбрали путь – открыть тайну ремесла поэтессы Аджамы через ее переводы русских поэтов (А.Пушкин, А.Ахматова, М.Цветаева соотнеся их оригинальным поэтическим творчеством. Для этого были сделаны подстрочные переводы отдельных, на наш взгляд знаковых стихотворений, они сделаны по ощущению особого внутреннего нерва. Для проникновения, вернее прочтения духовной составляющей поэзии Фарзоны, нужны такие переводы. Выбор их интуитивен. Так, для определения поэтического философского кредо ее лирики мы взяли «Рисолат» – «Послание». Фарзона утверждает, что ее религия – любовь к Человеку:

*«Дини ман отаишпарастии не,
Дини ман Одампарастии бод».*

И только потом прочитали, что именно эти строки выделил Лоик, представляя ее поэзию читателю.

Фарзона обратилась к переводам Цветаевой и Ахматовой, пропустив их через свое сердце, миропонимание восточного поэта, сделала их близкими своему родному читателю на таджикском языке. А русскому читателю помогла увидеть ее мир, ее поиски путей к совершенству человека, к Богу, к судьбе поэта – женщины.

У каждого поэта есть уголок детства, который согревает всю жизнь. Страна «Детство» у А. Ахматовой – «дорога приморского сада», у М. Цветаевой «маленькая милая Таруса», «синяя Ока». У Фарзоны же – это страна на берегу Сырдарьи, «в краю жасминном».

Жизнь Фарзоны – это «на веки есть поиск доброго времени». Ее родником, источником вечной любви является мама – Б. А. Ходжибаева. Читаем и сердце замирает от таких проникновенных строк:

*«Ты родила меня для моего счастья.
Глаза твои светятся мудростью.
Ты читала стихи для меня
У моего изголовья в колыбели.*

*Ты впервые дала мне, ребенку, калам (перо)
Открыла ворота миру.
Среди книг твоих детство мое останется на веки,
Иссякнут родники, но ты
Останешься источником моей вечной любви».*

(филологический перевод Ш. Султанова).

С колыбельной песни мамы родилась любовь к Таджикистану, к родному краю, к реке Сайхун (древнее название Сырдарья) – сердцу города, в берега которого навек вросли ее корни. Все это питает ее поэзию.

Как можно выразить признательность, преклонение, любовь к поэтессе Аджаме, если прикоснуться к ее ремеслу? Пусть простит дерзость мою Фарзона за такое прочтение ее «Книги поэзии». В сборнике «Двадцать лепестков», переведенном на русский язык, определены темы ее творчества, ведь именно там истоки Фарзоны Худжанди – большого поэта нашего времени, связавшего незримой нитью конец XX века и начало XXI века. Она поэт, у которого Мама и Родная земля – единое понятие. К теме о маме она будет возвращаться в своей лирике в самые сложные моменты, когда противоречия души и окружающей реальности больно ранят сердце. Так, в стихотворении «Побег» Фарзона пишет: бездушным, хладнокровно зрящим мир «невдомек, что в мире есть любовь – горение красоты». Ей становится жутко и скучно в этой среде. «Изо всех сил быстро удаляюсь в обитель родную, в объятия сказки».

В стихотворении «Фирор» «Бегство», чтобы спасти свою душу, сохранить ее способность к участию, состраданию, чтобы не поддаваться средним восхвалениям, лирическая героиня убегает в объятия мамы. А самое сокровенное –

*«Песен моих родниковая плавность
Маме моей годы пусть удлинит».*

У М. Цветаевой: «Если душа родилась крылатой...», а у Фарзоны сердце не в состоянии согласиться с бездушием. Русская поэтесса близка по созвучию лучшим образцам таджикско-персидской поэзии, это эмоционально звучит в переводе, в нем выражены боль и сострадание. И у таджикской поэтессы чистое сердце берет на себя всю боль «перевернутого мира».

Лирическая теория Фарзоны освобождала от каменных одеяний классиков таджикско-персидской литературы, чтобы передать их послания современникам – «Паёми ниёгон» – «Послание предков». Это послание – набат, чтобы разбудить спящих. У апостолов Аджамы – большая сила. А сама поэтесса слышит голос М. Цветаевой: «Друг! ... Через летейские воды протягиваю две руки».

Фарзона не случайно выбрала у Цветаевой такой стих:

*«О мир, пойми! Певцам во сне – открыты
Закон звезды и формула цветка»,*

который является небесным гостем в четыре лепестка. Она переводит:

*«Эй ҷаҳон, дар хобҳои шоирон во мешавад
Ояи гулҳову конуни ситора чун суруш».*

У нее, поэтессы Востока, рождается свой «трилистник» -«себарга», который приоткрывает самую заветную тайну, ее формулу мира – любовь – «ишк», священный камень Каабы, что в ее сердце, от жара которого окрасился в красный цвет. Фарзона писала:

*«Мы все любовью рождены
И рождены все для любви».*

При общении с ней чувствуется, что за приятным, звонким голосом, скрывается сила и боль. Это от Саади, как пишет она в стихотворении, посвященном ему: «Мой народ. Моя песня исходила от твоей мелодии, мое горение от твоего горения».

Бог наградил Поэта даром Слова, определив этим его путь, его ремесло. «Ремесло поэта священное», говорила Ахматова, ей вторит Фарзона. Обращаясь к «Мавлави», лирическая героиня от его имени говорит: «У каждого племени свое наречие, у народа каждого свой менталитет. Эти отличия не для раздора, ибо Бог оставался объединителем человечества. Я во встревоженном мире искал соединения сердец...».

Соединения сердец – это основная составляющая поэзия Фарзоны. Ее творческий портрет. Равенство души и Глагола (Слова).

Осень – любимая пора в поэзии Пушкина, осенью родилась М. Цветаева, и в последний месяц осени родилась Иноят Ходжаева – наша любимая Фарзона. Золотая осень вплелась в ее творчество своей красотой и задумчивостью. В лирике Фарзоны Худжанди осень сменяется весной. Пусть так будет всегда!

ДУРУДИ КАЪБАИ СУРХ БА СЎЙИ ФАРДОИ САБЗ *

Тафаккури пурчилои эҷодӣ ба мисли нигораҳои хушрангу зебоест, ки аз мушоҳидаи он дилу руҳ лаззату таровати хоса пайдо мекунад, эҳсоси хомӯшро, чун чаҳ-чаҳи булбулон дар сахаргоҳи пурфайзи баҳорӣ бедор менамояд, инсонро ба рӯзу рӯзгори тоза раҳнамун месозад. Шеърӣ оӣ низ маҳсули тафаккури қавӣ, нозук ва мушоҳидакори дақиқ аст, ки хонанда ва шунавандаашро мафтун мекунад, ба олами афсонавии ботини инсон, ки аслан инъикоси ҳақиқати талху ширини зиндагист, ворид месозад. Аз ин ҷиҳат, шеърӣ олиро метавон муъҷизаи тафаккур ва тахайюл номид. Бесабаб нест, ки юнониёну римиёни бостонӣ шеърро нигораи гӯё номидаанд.

Дар либоси ҳарири сухан ба чилва овардани шодмонӣ ғам ё орзую омоли инсон, ки ба ҳар кас дар лаҳзаҳои масрурӣ ё изтиробу ранҷ ҳаммаром бошад, корест басо душвор ва танҳо ба онҳое муяссар мешавад, ки таъби фитрӣ, дарки амиқи воқеият ва бори заҳмати сайри душвори ҷаҳони маънавии миллати худ ва халқҳои дигарро кашидаанд.

Ҳар бор чун ашъори шоираи ширинкаломи мо – Фарзонаро, ки солҳои тулонӣ мухлиси эҷодиёташ ҳастам, меҳонам, беихтиёр худро дар як дунёи ҳаёлотӣ нозук ва мармуз, тасвирҳои барҷастаи ҳақиқати ҳаёт, суханони латофатбору сеҳрангез эҳсос мекунам. Ва, ба андешаи ман, чунин эҳсос ва бардошт ба ҳар як хонандаи шеърӣ Фарзона, хоса ба мухлиси ашъори тароватбахши ӯ, ба вучуд меояд. Аз ин ҷиҳат, ашъори Фарзонаро ифодаи камоли ҷамолу ҷалоли адабиёти тоҷик ва форсизабонон метавон қаламдод кард.

Фарзона шоирест хирадпеша. Ҳар сухани худро на танҳо дар қолаби эҳсосоти шӯрангези дили ишқпарвар, балки дар мизони дақиқи мантиқ санҷида баён мекунад, ки хонанда аз зебоии сухани ӯ завқи эстетикӣ мебарад ва аз тасвирҳои гулафшонаш маъниҳои фалсафаи ҳаётро кашф менамояд.

Файласуфи бузурги англис Френсис Бэкон гуфта буд, ки «Даҳо, ақл ва руҳи миллат дар мақолу зарбулмасалҳояш зоҳир мешавад». Агар фикри Бэконро каме тағйир дода гӯем, ки даҳо, заковат ва руҳи миллати тоҷик дар шеърӣ ҷаҳоншумулаш зоҳир шудааст, ғалат нахоҳад шуд. Ва Фарзона як тан аз шоирони бузурги муосири тоҷикон аст, ки шеъраш ифодагари руҳ, хирад ва ахлоқи волои тоҷики мутамаддин мебошад, инсони фарзонаро дар шахсияти адабию инсонии худ тавбаи таҷассум намудааст.

Дар ҷаҳони муосир инсон дар партҳои фоҷиаҳои глобалӣ қарор дорад, ки олимони ва адибони бузурги ҷаҳонро ба ташвиш овардааст. Ба ақидаи Фарзонаи мутафаккир, дар ин замона, ки инсон «дар ҳасту нест» қарор дорад, сабаби асосӣ ин аст, ки «Одаи дар иртифои рушди фарҳангу тамаддун Ишқро месозад аз дил ихтисор».

Ин шеър, ки дар назари аввал оҳанги яъс дорад ва дар он мегӯяд «фурсати чандин ҷаҷмак монда то фарҷоми ман», боз ҳам умеди зиндагии беҳтар ва

* Ҳақиқати Суғд. – 2014. – 9-уми январ. – №4 (17216). – С. 3.

сафои чавҳари Ҳурмузд дар ӯ ғолиб меояд ва дар «ҳиёбони дарози соярушан» даъват мекунад: «Раҳ ба раҳ дар ин ҳиёбон гул нишонем».

Бо вучуди он ки дар аксари ғазалҳо ва шеърҳои нимоии Фарзона тасвири дарду ранҷи инсон фаровон дида мешавад, ӯ ин ранҷҳову азобҳои ҷисмонӣю маънавии оламиёно аз пардаи нозуки дили тараҳҳумбори худ мегузаронад, барои идомаи зиндагии зебо ва шоистаю ошиқона эҳёи ишқ ва интишори нурро зарур медонад.

Дар як ғазал, ки тазоди зиндагӣ дар меҳвари таассуроти фалсафии шоира қарор гирифтааст, дар матлаъ нигоҳи қаҳрамони худро дар сояи яъсу навмедӣ тасвир мекунад:

*Осмон дар чашми ман чун мармари гӯр аст сард,
Як кабӯтар мекунад қум-қум зи боми лочвард.*

Вале дар ҳусни мақтаъ ручуи хушбинона дорад ва ба фурӯғи тозаи ишқу нур бовараш устувор аст:

*Инак, эй Дил, бояд аз нав иштиёқи ишқ ёфт,
Инак, эй Хуришед, бояд интишори нур кард.*

Шеъри Фарзона, чунонки ишора шуд, нигорхонаи бузургеро мемонад ва тасвирҳои бадеи зебои он, ки бо хомаи сеҳрофарин кашида шудаанд, инсонро хоҳ чавони ошиқ бошад, хоҳ марду зани рӯзгордида, хоҳ пири соҳибтаҷриба, хоҳ масти шарбати висол ва хоҳ мотамзадаи хичрони ҷонгудоз ба худ ҷазб менамояд. Яъне, тасвири шоиронаи Фарзона аз зиндагии инсонҳо маншаъ гирифта ва симои онҳоро бо шодию андӯхашон ба худашон нишон медиҳад. Аз ин ҷиҳат, шеъри Фарзона мазмуни амиқи ҷаҳоншиносӣ ва иҷтимоӣ дорад.

Баъзан, дар ашъори ӯ нуқси рӯзгор мавриди интиқоди зарифона қарор мегирад. Вале танқиди ӯ чунон бо камоли адаб ва назокати шоирона баён мешавад, ки хонандаро ба завқ меорад. Чунин шева бештар ба Ҳофиз ва Камол хос аст, ки мазҳари устодии онҳост.

Масалан, Ҳофиз гуфтааст:

*Воизи шаҳр, ки мардум малакаш меҳонанд,
Фикри мо низ ҳамин аст, ки ӯ одам нест.*

Фарзона ин шеваро дар танқиди маъмурони барқ, ки чанд сола мардум аз нарасидани ин неъматӣ муҳим шикоятдоранд ва масъулони ваъда медиҳанду на ҳамеша онро иҷро мекунанд, зарифона ва моҳирона ба кор бурдааст:

*Саҳар амини гузар муждаи дурӯғин дод,
Ки бар маҳаллаи мо ҳам чароғ меояд.*

Тақрибан ҳамаи ашъори Фарзона дар васфи ишқ суруда шудаанд. Ишқи ӯ бештар тобиши ирфонӣ дорад ва ин натиҷаи мутолиаи амиқу зиёди осори бузургони адаби мо, хосатан Мавлоно, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил будааст, ки ба ин ё он ранг дар ашъораш таҷаллӣ мекунад.

Вале шеърҳои Фарзона тақлид нестанд, онҳо аз бузургони адабиётмон моҳияти инсонпарварона ва тасвири шавкату шукӯҳи инсонӣ поксирештро, чун

мероси арзишманд дар худ хифз кардаанд. Бад-ин васила варосат ва пайванди гузаштаву имрӯзи адабиёту афкори эстетикӣ ва ирфонӣ пандуахлоқии халқи мо дар замони дигар, дар муҳавватаи ҳудудии дигар, дар пайкари маънавии дигар идома пайдо кардааст.

Мавлонои Румӣ аз низоъҳои мазҳабӣ ва мусалмонфиребиҳо ранҷи бисёр мекашид ва Саной ин гуна амалҳои бединӣ медонист:

*Мусалмонон, мусалмонон, мусалмонӣ, мусалмонӣ,
Аз ин оини бединон пушаймонӣ, пушаймонӣ.*

Мавлоно дар пайравии орифи Ғазнин мегӯяд:

*Чаро кӯшад мусалмон дар мусалмонро фиребидан?
Басе санъат намебояд парешонро фиребидан.*

Фарзона дар баёни ин масъала фарохтар менигарад ва бар хилофи ин ҳама низоъҳои, ки ҷаҳони имрӯзаро фаро гирифтааст ва то асри бисту як идома ёфтааст, фарҳанги бо ҳам зистанро талаб дорад. Ва таркиби «фарҳанги бо ҳам зистан» ҳам аз ҷиҳати шаклсозӣ ва ҳам мазмуну моҳияти мавзӯи баёншаванда хеле бамавқеъ ва муносиб омадааст:

*Омӯз, асри бисту як, фарҳанги бо ҳам зистан,
То ҳол натвонистааст одам чу одам зистан.*

Шоираро бебандубориҳои ахлоқии замон ба шӯр меоварад, гоҳо барояш дар қолаби шеъри суннатӣ фикр рондан душвор мешавад, меҳодад, бо суҳанони ҳамафаҳм ҳақиқати талхро ҳамчун оинаи барқад, ба мардони кӯчаву бозор, ки дар «дӯкони залолат» ба савдои зиндагӣ машғуланд, қотеона бигӯяд:

*Вақте ба хона меоед,
Дар кӯлборатон фақат дашном мондааст.*

Аҳли ғазл ҳамеша, дар ҳар даври замон аз тарбиятнодидагон ва дуруштмуомилагон ва мунофиқон ранҷ мекашидаанд ва шикоятҳо доштаанд. Чунончи Абулмаъонӣ низ шиква дорад:

*Чумла бо рӯйи мулоим қатраанд, аммо чӣ суд,
Чун ба минои дил афтоданд, яксар жолаанд.*

Фарзона роҳи ислоҳи қаҳтии имону одобрӣ дар илқои меҳрубонӣ меҷӯяд ва шоирро, ки мазҳари рисолати мураббӣ будани ҷомеаи муосираш медонад, муваззаф месозад, бо ёди офариниши зиндагии бо ишқи пок ҳамсафарбуда роҳнамоӣ кунад. Бинобар ин, дар мақтаи шеъри «Башорати нав» аз дили пурмеҳр ба таъмири «кӯҳнаработи номукамал» даъват ба амал меорад:

*Ман дар ин қаҳтии имон
Дар дил андӯхтаам
Сад хирман кӯҳи меҳрубониҳо.
Биёед, аввалин рӯзи офариниширо ёд кунем,
Яъне дар ибтидои асри бисту як
Бори дигар башорати тулуи ишқ расонем зиндагониҳо.*

Ашъори Фарзона фалсафаи зиндагиро бо эҳсосоту ибороти ошиқона ва самимияти орифона инъикос мекунад. Фарзона ошиқи Ватан, зиндагии поки ҳароратбахш, ошиқи ваҳдати инсоният аст. Дар бисёре аз ғазалҳои ошиқонаи Фарзона ишқи лохутии ирфонӣ бо ишқи заминии инсонӣ омехта шудааст, ки гувоҳи қудрати шоира аз дарки амиқи масъалаҳои умумиинсонӣ ва умумикайҳонист. Ва ин ишқ дар ҳамбастагии ишқи инсонӣ бо ишораҳо ба олами улвӣ тамоиле ба таълимоти ваҳдати вучуди тасаввуфро ба ёд меорад. Агар Мавлоно ба мутриб мурочиат мекунад ва сабаби «моҷарои ҷонро» меҳаҳад пайдо кунад:

*Мутрибо, асрори моро боз гӯ,
Қиссаҳои ҷонфизоро боз гӯ:
Мо ҳама як будаем андар аласт,
Боз гӯ, он моҷароро боз гӯ.*

Фарзона низ тақрибан ба ҳамин мазмун ва вазни шеърӯ оҳанги рақсии дарвешони ҷархон сурудааст:

*Ҷони манӣ, ҷисм магӯ, ҷон бигӯ,
Нойи манӣ, сирри найистон бигӯ.
Ҳаҷр нишотест фаротар зи васл,
Шукри ҳамин лаҳзаи ҳиҷрон бигӯ.*

Шеърӣ олии шоираи вусъатназар ҳамеша пули васли як миллат бо мардуми ҷаҳон аст. Ё бояд аз ранҷу нокомиҳои халқҳои дигар дар қанор набошад, ҷоннисору ваҳдатшиори инсоният бошад, ҷунонки устод Мирзо Турсунзода васият карда буд: «Ваҳдати халқи ҷаҳонро гум макун».

Файласуфи машҳури Фаронса Ариан Гелветсий дар асри XVIII ин нуктаро хеле равшан ва хуб гуфтааст: «Ишқи Ватан бо ишқи тамоми ҷаҳон мувофиқ мешавад. Халқе, ки аз нури дониш баҳравар аст, ба ҳамсоғонаш зарар намеоварад. Баръакс, ҳар андоза давлатҳо соҳибмаърифат бошанд, ба ҳамон андоза ба ҳамдигар афкори тоза мебахшанд ва ҳамон қадр нирӯ ва амали хиради ҷаҳонӣ бештар мегардад».

Ва бо қаноатмандӣ метавон зикр кард, ки барномаи адабию эҷодии Фарзона ба ақидаи мутафаккирони ҷаҳонӣ ҳаммаром ва ҳамсадост. Дар китоби «Себарга»-аш, ки ишораи рамзӣ ба ишқ ва дил аст, дар ғазали оғозин мароми худро эълон медорад:

*Ало, инсон, дари баста, ба рӯйи худ, барои худ,
Ту кай во мешавӣ, кай во, шабат хуш боду рӯзат хуш.
Муҳаббатномаҳои ман ба унвони Банӣ Одам,
Дар он боло бишуд имзо, шабат хуш боду рӯзат хуш.*

Шеърӣ Фарзона фақат тулуъ дорад, зеро фикру орзую омолаш ва дили дардошнояш бо нури муҳаббати покбозона равшан аст ва ишқ барои ӯ идомаи ҳаёти ҷовидона аст.

Дар мақтаи як ғазали зебояш ӯ ин маъниро равшан ифода мекунад:

*Эй шеър, ту ғуруби маро мекунӣ тулуъ,
Эй ишқ, ту ҳаёти маро медиҳӣ давом.*

Шояд, ин мазмун илҳом аз шеъри Саъдӣ бошад, ки гуфтааст:

*Хуштар аз айёми ишқ айём нест,
Бомдоди ошиқонро шом нест.
Мутрибон рафтанду суфӣ дар самоъ,
Ишқро оғоз ҳаст, анҷом нест.*

Дар байти мазкури Фарзона ғурубу тулуъ, ишқу давоми ҳаёт ба қаҳрамони лирикии шоира, яъне ба шахси инфиродӣ мансуб аст. Вале дар шеъри Саъдӣ мазмуни ҷомеъ пайдо кардааст ва ба тамоми ошиқону орифон ҳавола шудааст.

Дар бештари ғазалҳо ва шеърҳои сафеди Фарзона қаҳрамони лирикӣ дар олами танҳои худ бо ишқ роз мегӯяд, ба сӯи фардо роҳ мепаймояд, ба инсоннамоҳое, ки нигоҳашон ба охури имрӯз пайваст асту фардоро дида наметавонанд, бо оҳанги қотеъ ба оянда нигариштанро талқин мекунад. Барои ӯ танҳо ба дирӯз маҳдуд шудан мароми зиндагӣ нест, балки рисолати инсонӣ дар пайдо кардани роҳи фардову пасфардост:

*Дар дидаи охурбин дирӯзаму мозиям,
Дар дидаи охирбин фардоям пасфардо.*

Дар баъзе ашъори Фарзона ақл бо ишқ муқобили ҳам қарор доранд, ақл монеи парвози ишқ мегардад, аз ақли фалсафӣ дилгир мешавад ва андешаи одиро бар он тарҷеҳ медиҳад.

Ҳарчанд ин андешаи фалсафӣ концепсияи томи ҷаҳонбинии Фарзона намебошад, вале он шамими насими ирфонист, ки дар осори Ансорӣ, Саной, Аттор, Мавлонои Румӣ ва пайравони онҳо ба назарияи томи муқовимат бар зидди ратсионализми ҷунунӣ ва машшоиёи шарқӣ дар симои Арасту ва Ибни Сино табдил ёфта буд.

Саной мегуфт:

*Бурун кун тавқӣ ақлонӣ, ба сӯи завқӣ имон шав,
Чӣ бошад ҳикмати Юнон ба пеши завқӣ имонӣ?*

Мавлоно ин ақидаро идома дода, сабаби инкори ақлгароёнро дар он мебинанд, ки таълимоти файласуфони ратсионалист устувор нест:

*Пои истидлолиён ҷӯбин бувад,
Пои ҷӯбин сахт бетамкин бувад.*

Фарзона ҳам гоҳ-гоҳе аз ин ақлгарой шикоят дорад ва далел меорад:

*Эй ақл! Эй файласуфи тир!
Аз туву фалсафаат дилгирам.
Ту харобам кардӣ, ба ҷои ин ки кунӣ таъмирам
Чӣ қадар одӣ будан зебост.*

Фалсафаситезии Фарзона худ андешаи фалсафиест, ки ҷустуҷӯи роҳи содаву бе баҳсҳои дилгиркунанда ва безангор зиндагӣ карданро ба инсон

пешкаш мекунад, ҳарчанд аз ақидаҳои мураккаби замон озод будан ҳам барояш машқук аст:

*Кош, аз фалсафаҳо барканаму сода шавам,
Яшти гул хонаму ҳамқисмати шаббода шавам.*

Ашъори Фарзона идома ва такомули афкори бузургони адабиёту фалсафа ва тасаввуфи халқи мо дар самти хештаншиносист. Дар ҳақиқат ҳам, адибу олими бузург рисолати пурмасъулияти таърихӣ дорад, ки ба воситаи асари худ миллати худро бедор мекунад, ба роҳи саодат ва шукуфой раҳнамун месозад. Муаррихи бузурги рус Василий Ключевский барҳақ навиштааст: «Вазифаи олии истеъдод аз он иборат аст, ки ба воситаи асар ба инсонҳо моҳият ва арзиши ҳаётро бифаҳмонад». Баҳсхое, ки дар қарнҳои пешин дар байни файласуфон ва фақеҳон рух медоданд, гоҳо ба фатвоҳои зиддиинсонӣ ва куштор сабаб мешуданд, зеро ба ҷойи озодии интиҳоб ва таҳаммули ақида ба сахнаи мафкурасозӣ таҳмили ақида ва зӯроварӣ ба қор бурда мешуд. Аз ин шева, ки ба худшиносии инсоният гоҳо зарбаи ҳалокатбор низ ворид шуда буд, то имрӯз наҷоти комил муяссар нашудааст. Файласуф ва адиби ҷаҳоншумули Фаронса Волтер таърихи ин баҳсхоро таҳқиқ карда, ба натиҷа расида буд, ки онро бо ин хулосаи ҳикматомез ифода кардааст: «Баҳсҳои файласуфон ҳамеша сулҳомез будааст, вале баҳсҳои фақеҳон бештар ба хунрезӣ анҷом ёфта ва ҳамеша пуршиддат будаанд».

Дар ашъори Фарзона фалсафаи хештаншиносӣ ба воситаи рӯҷӯҳои лирикӣ ва иҷтимоӣ, иқтибоси фикри бузургон, баёни воқеияти имрӯзи одаму олам ба андешаи фароғири ормонҳои муосир либоси бадеият пайдо кардааст. Чунонки Мавлоно мабдаи файзбахши илҳому осори Муҳаммад Иқбол шудааст, Фарзона низ аз осори онҳо касби файзи маъно ва маъвои дил мекунад, рози азал мегӯяд ва роҳи абадиятро мепӯяд. Вале ин ҷустор барои шахсияти худи ӯ нест, қаҳрамони лирикии ӯ дорои ормону андешаҳои инсонӣ дар ҳарамхонаи дил чилланишин, вале бо вусъати фикру маслаки инсонгарой бо инсоният пайванди ногустанӣ дорад.

Шеърҳои воқеӣ танҳо маҳсули ҳаёлотӣ шоир нест, ки шеърро барои суҳанпардозӣ бофад, балки он бояд машғали ақлу пайғоми саодати фардо бошад. Танҳо дар ҳамин паҳно шеър метавонад, ба дили хонандае, ки ба қишрҳои гуногуни ҷомеа тааллуқ дорад, роҳ ёбад, ҳолати руҳии ӯро ифода кунад, калиде барои кушодани қуфли муаммои зиндагии ӯ дар ҷомеа гардад. Боз ҳам агар ба Мавлоно рӯ оварем, ин вазифаро бо вазоҳат эълон мекунад:

*Оқил он бошад, ки ӯ бо машғала-ст,
Ӯ далелу нешвои қофила-ст.*

Яъне, шоири хирадпеша барои аз гумроҳӣ наҷот додани ғафлатзадагон, муждарасонӣ аз рӯшноии умеду шодмонӣ хидмат мекунад. Фарзона низ ин рисолатро мақсаду мароми ҳастии шоиронаи худ медонад:

*Як тӯдаи гумраҳро бар ҷустани имон бурд,
Ин гуна рисолат дошт ҳастии ҳақири ман.*

Ё дар шеъри дигар мегӯяд:

*Агарчи резадилӣ ман ҳазордастон нест,
Ғаму нишоти башарро суруданӣ омад.*

Бедил низ ба ин маънӣ ишорат дорад:

*Мункири бедаступоиҳои маъзурон мабош,
Оҷизон коре, ки нагвон кард, пайдо кардаанд.*

Фарзона бо нигоҳи тоза, бо сабки хоси худ, бо ҷилои фикри равшан, садоқату шарофат ва покию наҷобати инсония шоирӣ ба адабиёти мо дар давраи ҳассостарини таърихи миллат ворид шуд. Ё дар шеъраш ошӯби вичдонро чун мавҷ ба таҳрик овард, парвози ормонро болу пар бахшид. Агар Иқбол дар асри гузашта мегуфт:

*Монанди сабо хезу вазидан дигар омӯз,
Домони гулу лола кашидан дигар омӯз,
Андар дилаки гунча ҳазидан дигар омӯз! . .*

*Нолидиву тақдир ҳамон аст, ки будаст,
Он халқаи занҷир ҳамон аст, ки будаст.
Навмед машав, нола кашидан дигар омӯз!*

Фарзона низ бо садои расо ва сухани шево ҷонибдори ҳамин инқилоби фикрист. Ё на танҳо ба ҳештаншиносӣ даъват мекунад, балки афзунтар аз он, аз нав офаридани ҳешро матраҳ месозад. Қаҳрамони лирикии ӯ тозагӣ меҳаҳад, роҳи нав меҷӯяд, шеърро бо ишқи тоза ба майдони асри ҷадид ворид месозад:

*Худхорагӣ дигар бас, эй дил, худофарин шав,
Бо сабки нав тапиш кун, навсавту навтанин шав .
Ин қалби латтагиро аз тоқи сина парто,
Сад бор лат, ки хӯрдӣ, оҳан шаву матин шав.
Эй шеъри пири фартут, бархез, ишқ омад,
Дар асри сию чил ҳам нав бошу навтарин шав.*

Ишқи Фарзона руҳи покниҳоди бозсозандаест, ки оламу одамро меҳаҳад дигар кунад, аз имтиҳонгоҳи рӯзгор сарбаландона берун орад, аз олами сифлӣ ба ҷавлонгоҳи ҷовидонаи улвӣ барад. Ҳамин ишқ аст, ки бар марғ инсонро пирӯз мекунад, аз зарра то Хуршед, ҷунонки Мавлоно мегӯяд, ҳамаро ба таҳрик вомедорад. Фарзона низ ба ин қонун итоат мекунад, ишқро васф месозад, зимомии ихтиёри худ ва дилро ба ӯ месупорад. Ва аз баҳси дилу ишқ шеъри зебо ва баландпарвоз, ки ҳомии мазмуни латифу дилошӯб аст, тавлид меёбад.

*Чанд навҷӯӣ кунам дар кӯҳназори фикри худ,
Ишқ меҳаҳад, ки, эй дил, мову ту дигар шавем.*

Мутафаккирони суфимашраби мо ишқро чун васлдихандаи одаму олами Илоҳӣ ва таҷдидгари инсону ҷаҳон доништаанд. Ҳама Абдуллоҳи Ансорӣ дар рисолаи «Канз-ус-соликин» гуфтааст:

*«Бар муриди бандаи дил тири Ансорӣ бигӯ:
Ақл дастури муаззам, ишқ шоҳанишоҳ бод...
Соати бе ишқ уқубат аст ва тоати бе дил карубат аст».*

Мавлоно ба ин муносибат инсони ошиқро намиранда медонад:

*Кадам дона фуру рафт бар замину наруст?
Чаро ба донаи инсонат ин гумон бошад?*

Ишқи Фарзона низ эътиқоду эътимод ба зиндагии доимӣ ва эҳёи инсони ошиқпеша аст ва пирӯзии ишқи эҳёгарро бар марг муборакбод мегӯяд:

*Ишқ марг аст ва ё фотиҳаи милодам,
Мурдаму зинда шудам, гӯй муборакбодам.*

Шоираи рамзошнои дили инсон бар ин ақида аст, ки чи инсон ва чи ҷомеае, ки дар он меҳру муҳаббати ҳақиқӣ нест, бемор мебошанд. Модар аст, ки дар талотумкадаи рӯзгор меҳру муҳаббатро поку бенуксон нигоҳ медорад ва ин вучуди муқаддас худ набояд бемор шавад. Фарзона хуб дарк кардааст, ки тарбиятгари ҳақиқие, ки бо дили пурмеҳр инсонро метавонад аз бемориҳо наҷот диҳад, модар аст:

*Бар ҷомеаи бемор, бар миллати бетӯмор
Фатвои наҷот овар, бемор машав, модар.*

Оноре де Балзак ҳам гуфта буд, ки «Ояндаи миллат дар дасти модар аст». Аз ин ҷиҳат, дар ҷомеа модароне бояд тарбият шаванд, ки фарзандонро аз бемориҳои ҷисмонӣ раванӣ бо нури маърифат ва фазилату покӣ ҳифз карда тавонанд. Ин масъала имрӯз дар ҷомеаи мо боиси ташвиш шудааст. Вақте Фарзона илтиҷо дорад, –

*Эй субҳи тулуи дил, дар зулмату обу гил
Бахшо ба ҷаҳон ҷавҳар, бемор машав, модар, –*

ҷавҳарсоз будани модар, яъне созандаи инсони асилро, ки аз шарру шӯри замон дур бошад, ё дақиқтар гӯем, бо шарри замон мубориза барад ва барои ҷаҳони хокиро бо нури малакутӣ музайян намудан камари ҳиммат бандад, дар назар аст. Барои адои ин вазифаи олӣ модар бояд бемор набошад. Албатта, мазмуни шеъри «Бемор машав, модар»-и Фарзона хеле васеътар ва бори маънояш гарантар аз гуфтаҳои мост.

Воқеаҳои мудҳише, ки дар ҷаҳони муосир рух медиҳанд, на танҳо модаркушӣ дар шакли таҳқири зан ба воситаи урғии эҳсоси ахлоқӣ ўст, балки кӯшишест барои куштани модари умумии башарият, яъне сайёра аст, ки ғаҳвораи инсон ва тамаддуни ўст. Ин ғами умумиинсонӣ Фарзонаи шоирро ором намегузорад. Ў хору залил шудани зан ва беқадр шудани ўро дар шеъри «Фарҷом» низ, ки намунаи хуби шеъри тасвирӣ, баён мекунад. Дар шеъри «Башорати дигар» низ аз нопокии ғализии тафаккури эҳсоси инсони муосир шиква дорад, аз ҷокарии ҷаҳл ҳалосӣ ҷустанро таманно мекунад:

*Дилам мутаҳҳар нест
Дар ин ғубори иҷтимоъ,
Дар ин фазои ғализи тафаккури эҳсос,
Дар ин зулмати андешаҳои беҳушиед,
Дар ин роҳи ношинос дилам мутаҳҳар нест.*

Сурудаҳои Фарзона дар васфи модар дорои мусиқии махсуси ботинӣ ҳастанд, ки бо мисраъҳои хушоҳанги шеърӣ сафед таваллою таманноӣ фарзандро ба ӯ бо эҳсоси қатънопазири пайвандӣ изҳор мекунад. Шеърҳои ба модар бахшидаи шоира аз модарномаҳои шоирони дигари мо аз ҷиҳати тарзи баён, воситаҳои тасвир, эҳсоси занона фарқ мекунад. Ӯ аз сафари модар дар ҳарос аст, дилаш меларзад. Як мисраъ аз «Садои сабзи имон» баёнгари эҳсоси фардӣ ва умумии фарзанд ба модар аст ва моҳияти ин шеърро зоҳир мекунад:

*Саодат чист?
Чун бар хона меоям, даратро дасти модар боз хоҳад кард.*

Эҳсоси шоира аз ёди падар низ шеваю тарҳи баёни дигар дорад. Ёди падар ба боғе вобаста аст, ки он боғ муҷассамаи меҳрубонии ӯст. Дар ин ҷо фалсафа бар ҳилофи фалсафаситезии ирфонӣ, ки дар саҳифаҳои пештар зикр шуд, маъною мазмуни дигар дорад. Падар намунаи тафаккури созанда, эҷодгари зебӣ ва меросгузори офаридаҳои моддӣ барои фарзандон аст. Аз ин ҷиҳат, ӯ соҳибхикмат аст, файласуфест зиндагисоз:

*Падари файласуфи ман муродифи боғ аст,
Ҳар дарахте, ки боғи мо дорад,
Як муҷассамаи сабзи меҳрубонии ӯст
Инъикоси нави ҷавонии ӯст.*

Ашъори Фарзона шомили масоили гуногуни фалсафӣ аст, ки дар меҳвари он инсонӣ ба абадиёт рӯйоварда пайкори маънавӣ дорад. Ин инсон ҳамеша навҷӯ ва навоар аст ва табиист, ки ҳамеша нав мондан ва дар орзуи ҳаёти тозаву хушнудона будан боиси навоариҳо дар адабиёт аст. Фарзона аз таърихи миллати худ хуб бохабар аст, аз бохтҳои гузаштаи ӯ ранҷ мебарад, аз комёбиҳо ва сархам нагаштанаш дар имтиҳонҳои таърих ифтихор дорад:

*То дарди туро хонад, то дарди маро хонад,
Он дардишунав омад, он дардпазир омад.
Як бор нашуд сарзер аз қуллаи инсонӣ,
Ҳарчанд ба сар ӯро санг омаду тир омад.
Аслан, абадиёт чист, нав будану нав мондан,
Бар кӯҳнаҳасудон гӯ: он тозанафис омад.*

Андешаҳои фалсафии Фарзона аз нигоҳи ҳастишиносӣ омехтаи ирфон бо баъзе унсурҳои моддигарии ратсионалистӣ аст. Ин ҷанбаи ақидаи ӯ барои дарки моҳияти ашъораш ҷандон муҳим нест. Чизи муҳим ва асосӣ ин аст, ки инсонӣ ормони Фарзона бедор, зебоиофар ва ҳақиқатҷӯю озодихоҳ аст. Аз нигоҳи бадеият ашъори Фарзона дорои образҳои зебо, ҳаёлотӣ рангин, тасвирҳо

бо ибораҳои ғайримаъмули шоирона ҳастанд, ки бисёри онҳо маҳсули халлоқияти адабии ӯст. Бинобар ин, тасвирҳои хоси шоиронаи Фарзона таҳлили махсуси зебоишиносии адабиро тақозо мекунад, ки аз имкони ин мусаввада берун аст. Ҳамчунин маҳорати адабии Фарзона аз лиҳози саноеи лафзӣ ва санъати суҳанварӣ таҳқиқи дигар меҳаҳад. Адабиётшиносии шинохтаи Эрон Алиризои Қазва дар муқаддимае, ки ба китоби ғазалиёти Фарзона навиштааст, ба ҷойгоҳу мақоми шоирии ӯ баҳои мунсифона ва ҳаққонӣ додааст ва ҳатто шефтаи ашъори шоираи тоҷик гашта, китоби худро дар пайравии як шеъри Фарзона «Хуршедҳои гумшуда» унвон гузоштааст. Дар бораи тозақориҳо ва таркибҳои зебои шоиронаи Фарзона бо мисолҳои мушаххас суҳан рондааст, ки ин гувоҳи эътирофи муваффақияти шеъри муосири тоҷик дар мисоли ашъори шоираи ширинкаломи мо мебошад.

Мо боварии комил дорем, ки Фарзонаи азиз дар майдони адабиёт солҳои зиёд бо эҷоди осори нав ва дилангез ҳаводорони шеъри олиро аз таъби хеш шоду масрур месозад ва бо тавозуи табиӣ хеш бо тулуи ҳар субҳи зебои хуршедии зиндагии файзбораи бо суҳани тоза меғӯяд:

*Дилам чу ҳуҷҷати сурхи баҳор неши шумост,
Ба муҳри он гули мино салом меғӯям.*

АНДЕША, ОТИФА, ТАСВИР *

Камолоти шоир камолоти шахсияти ғиноии шеъри ўст. Ҳоло ба ин масъала дахл накарда, ҳамин қадар қайд мекунем, ки дар шеъри ғиноӣ шахсиятҳои гуногун амал карданашон мумкин аст, ба он маъно, ки андеша, ҳиссиёту таассуроте, ки дар он ифода мешавад, аз забони ашхоси гуногун баён шуданаш имкон дорад. Ин ашхос дар илми таҳқиқи шеъри ғиноӣ вобаста ба чигунагии мавқеъ ва моҳияти онҳо субъекти лирикӣ – муфрази ғиноӣ, персонажи лирикӣ – шахси ғиноӣ, қаҳрамони ғиноӣ, «ман»-и ғиноӣ, шахси шоир, муаллиф ва монанди онҳо унвон карда мешавад.

Баробари фароҳу пургунҷош, пурандешаю пурмаънӣ шудани олами шоир ҷаҳони шахсияти ғиноӣ низ амиқу пуртафаккур ба назар мерасад. Шубҳае нест, ки дар камолоти шоир чигунагии дараҷаи мафкураи иҷтимоии замон таъсири муҳим ва муайянкунанда дорад. Бинобар ин, агар дар аввали нимаи садаи бист дар эҷодиёти беҳтарин шоиронаш ҳам як андоза тафаккури содалавҳона оид ба қонуниятҳои инкишофи таърих, фарду ҷамъият, олами ботинии шахс ва ҷаҳони воқеият ва монанди онҳо акс андохта бошад, ки хоси мафкураи иҷтимоии замон буд, дар охири сада ин мафкура на танҳо рангу тобиши нав гирифт, балки аз реша дигаргунӣ пайдо кард. Аз ҷумла, назари таҳқиқӣ нафақат ба давраҳои таърихи қуҳан, инчунин ба таърихи навтарин дигар шуд, ки ҳақиқати онро на ҳамчунон ки дарвоқеъ ҳаст, балки аз рӯйи меъёрҳои пешакии мафкуравӣ муайян намудан афзалият ёфт. Ҳамчунин дар муносибати фарду ҷомеа ҳамаи он мураккабӣ ва муҳолифатҳое, ки буданд, дигар ба содагӣ талаққӣ намешуданд. Ҳамаи ин аз шоири замони нав, ки на фақат фозилу соҳибхуна, зиёда аз ин намояндаи қишри аз ҳама бедору соҳибхуши ҷомеа низ мебошад, талаб дорад, ки пешгарди равшанфикрони замон ҳам бошад. Табиист, ки тамоми ин дигаргунӣҳо дар шеъри ғиноӣ, пеш аз ҳама, дар андешаҳои отифии шоир ва шахсияти ғиноии шеъраш мунъакис мешаванд. Бинобар ин, шоироне, ки дар даҳаҳои охири нимаи сада ба адабиёт ворид шуданд, ҳамчун Фарзона, Сиёвуш, Адибаи Хучандӣ, Суруш ва дигарон таҷрибаи насли пешинро, ки аз содаю саҳлгарой ба амиқу аслгарой ҳаракат карда буданд, пеши назар доштанд. Намояндагони пешгарди ин насл роҳи тайкардаи насли пешинро бо истифодаи таҷрибаи онҳо дар як муддати кӯтоҳ тай карданд ва ё дар баъзе маврид аз ҳамон нуқтае оғоз карданд, ки онҳо расида буданд.

Аз ин рӯ, дар шеъри андешаҳои отифии ин насл ва шахсияти ғиноии онҳо, ки дар солҳои ҳаштод ба адабиёт ворид шуданд, дар баробари баёни орзую умедҳои ҷавонӣ, ки хоси синну солашон аст, боз андешаҳои пухта оид ба воқеият, таърих, иҷтимоӣ ва авзои замон вучуд дорад, ки хос ва зодаи маҳз ҳамон даврони нав – солҳои ҳаштодуманд.

Фарзона, ки яке аз соҳибистеъдодтарин намояндаи шоирони ин насл мебошад, дар осораш низ боризтарин махсусиятҳои шеъри он инъикос гаштааст.

* Ҳақиқати Суғд. – 2014. – 11-13-уми феврал. – № 19-20 (17231-17232). – С. 3.

Ҳоло сухан танҳо аз ашъори ғиноии андешаҳои отифии ўст ва ҳамин ҷо бояд таъкид кард, ки яке аз махсусиятҳои зотии шеъри ў саршори отифат будани онҳост. Отифат на фақат дар ашъори андешаҳои отифӣ, балки дар ҳамаи анвои шеъри ў бар андешаву тасвир афзалият дорад, ки ба сухан гармиву самимият мебахшад. Аксари ашъори Фарзона маҳсули ангезаи таассуроти мусалсал мебошад, ки бо гармӣ ва тару тозагии отифат фаро гирифта мешавад. Анвои гуногуни шеъри ғиноӣ бо махсусиятҳои аслии худ, беш аз ҳама, дар эҷодиёти Фарзона дурахшон ба зухур омада, ўро яке аз ғиноитарин шоирони муосир муаррифӣ менамояд. Чунин хусусият пайдо кардани ашъори Фарзона, бешубҳа, омилҳои айнӣ ва зехнӣ дорад, ки аввалӣ ба авзои тозаии иҷтимоии замон ва бардошта шудани сонсури саҳти мавҷуда дар соҳаи адабиёт вобаста бошад, дувумӣ ба сиришти сирф ғиноии фарди шоир – худи Фарзона бастагӣ дорад. Ашъори Фарзонаро бо он ковишҳои дарунӣ, ки бар шахсияти худ ва дигарон зоҳир кардааст, дар матни ашъори даҳаҳои аввали нимаи дууми садаи бист, масалан, солҳои шасту ҳафтод тасаввур кардан имкон надорад. Зеро, он аз як ҷиҳат бо фазои пирӯзгаронаи замон мутобикат надошта бошад, аз ҷиҳати дигар, агар ҳамин гуна ашъор пайдо ҳам мешуд, аз ҷониби сиёсати ғолиби адабии замон зуд сарқӯб мегашт ва маҷоли рушду такомул ҳам намеёфт. Фарзона дар замоне зухур кард, ки имкони таърихан зухур ва инкишофу нумув кардан дошт.

Бинобар ин, дар ашъораш аз ҳамаи имконоти шеъри ғиноӣ дар амиқбурди ковишҳои ботинии инсон, ки бо воқеияти ўро фарогирифта нисбату ягонагӣ дошта бошад, истифода карда тавонист.

Дар эҷодиёти ў шеъри ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро, ки яке аз навъҳои муҳимтарини шакли ковишҳои ботинии инсон мебошад, нисбат ба эҷодиёти дигарон бештар ва амиқтар ба назар мерасад. Ин навъи шеъри ғиноӣ ҳам дар байни ғазалҳо ва ҳам шеърҳои ҷудогонаи ў, ки аз давраҳои аввали эҷодиёташ то имрӯзро фаро мегиранд, дида мешавад. Шеърҳои «Афсонаофарин», «Инчунин мебигзарад», «Дар хилвати ҳаёл», «Рафтан ҷӣ лаззатест», «Ношинос» аз ҷумлаи ҳамин гуна ашъори ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро мебошанд, ки дар онҳо ибрази ҷараёни ҳаёти ботинии шахсияти ғиноӣ афзалият дошта, андешаҳои отифии ў моҳияти мустақили ва комилан ҷамъбастананда доранд. Дар онҳо шахсияти ғиноӣ андешаҳои худро ба воситаи ручӯҳое баён менамояд, ки маҳз ба ин ё он воқеияти мавҷуда, яъне макону ашъи муайян вобастагӣ надошта, хусусияти ҷудогонагӣ ва дар айни ҳол умумиятёфта доранд.

Масалан, дар шеъри «Ношинос»-аш, ки дар рӯбарӯии талотумгоҳи ҷаҳон худро нозиндаву азёдрафта мебинад, на фақат тоифаи мардуми хайрушарношинос, балки ҳатто ҷаҳонро ҳам, агар арзишҳои башарӣ, аз ҷумла, савобу гуноҳ, шароби аслу шароби маҷоз, яъне ишқи инсония Илоҳиро аз ҳам ҷудо ва алоҳида арҷгузорӣ карда натавонад, ношиносу нопазируфтани мебинанду мегӯяд:

*Ҷаҳон чу раҳгузари ношинос метобад,
Ки бинамаш ҳама рӯзеву боз наиносам.*

Аммо бояд қайд кард, ки дар баробари ашхос, ҳодисот ва қувваҳои манфию нописандида беқудрат будан ва ё қудрати қабули онҳоро надоштан худ

як навъи кудратмандист, ки мақоми баландтари кудратро дорад. Ҳамчунонки дар ин байти классикӣ ҳаст:

*Ман аз бозуи худ дорам басе шукр,
«Ки зӯри мардумозорӣ надорам».*

Бинобар он, дар аксар маврид беқудратии зоҳирии шахсияти ғиноии шеъри Фарзона дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлилии дарунгарояш маъноӣ баръакс пайдо карда, ҳамчун аломати кудратмандӣ, назокати занона ва муносибати поку ошиқонаӣ ӯ бар ҷаҳони ҳастӣ ҷилвагар мегардад.

Дар ҳамин ашъори андешаҳои худтаҳлилии отифии Фарзона боз як хусусияти фарқкунандаи шахсияти ғиноии ӯ аз шоирони дигар зоҳир мешавад, ки агар шахсияти ғиноии шоирони дигар дар назди худ вазифаҳои бузурги иҷтимоӣ гузоранд, масалан, ҳамчунонки дар шеъри «Ман намемирам»-и Лоик ҳаст, шахсияти ғиноии Фарзона бо шикастанафсии тамом, ки гӯё ба ҳеч амали арзишманде қодир набошад, суҳан мегӯяд. Масалан, ӯ агар дар шеъри зикраш рафтаи «Ношинос»:

*«Чунон ҳамӯш шудам, к-андар ин талотумгоҳ
Ба зинда будани худ боварам намеояд» –*

гӯяд, шеъри дигарашро рӯйирост ба ҳамин маъно «Ба ҳеч будан иқрорам» унвон мегузорад, ки дар он шахсияти ғиноӣ аз авзои худ ба чунин суҳанҳо ҳикоят мекунад:

*Дигар зи қудрати нобудаам наём надеҳ,
Дигар гарон манамо дӯшбори умрамро,
Ки нотаवонаму бар ҳеи эътимодам нест.
Ман он фирефтаам, к-аз шиноварӣ гофил
Дар орзуи гуҳар ҳеиро ба баҳр задам.
Дареги кӯшиши ботил, ки дур ба каф н-омад,
Чӣ сон раҳам, ки дигар соҳили муродам нест.*

Вақте ки ин суҳанҳои шахсияти ғиноӣ аз нотавонию беқудратию беътимодии ҳеи бо суҳанҳои шахсияти ғиноии шеъри «Ман намемирам»-и Лоик, ки болотар зикр шуд, муқоиса шаванд, то чӣ андоза баландоҳангу бодаъво ва ҳатто фароинсонӣ будани суҳани Лоик ва то чӣ андоза хафифу шикастанафсона будани суҳани Фарзона аён мегардад, ки дар мавқеаҳои мухталиф будани шахсиятҳои ғиноии ин ду шоирро нишон медиҳанд. Лоик мегӯяд:

*То наорояд ҷавониам ҷаҳони тирро,
То набандам бо сурудам пеши роҳи тирро,
То нагирам бо қалам пеши дами шамшерро,
То набинвисам зи нав ман номаи тақдирро,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд!*

Албатта, хангоми муқоисаи ин ду навъи муносибат ба ҷаҳони ҳастӣ ва ифодаи мавқеи худ ба замми чигунагии шахсиятҳои шоирон, навъи ҷаҳонбинӣ ва сабки эҷодии онҳо, боз замони навишта шудани ин шеърхоро ба эътибор бояд гирифт.

Дар он ҳолат дақиқ мешавад, ки оҳанги тавоноӣю қудратмандӣ дар шеъри Лоик бо он руҳияи пирӯзгаронаи солҳои ҳафтоди садаи гузашта ва ҳуди шоир ҳам, ки дар айни чавонӣ ва дастовардҳои ҳаётиаш буд, созгорӣ дорад. Аммо замони эҷоди шеъри Фарзона ба даврае рост омад, ки соҳти мавҷудаи иҷтимоӣ шикаста шуда, соҳти иҷтимоии нав батамом ташаккул наёфта буд. Ин даврон дар тули таърих, маъмулан, замони душвориҳои саҳти иҷтимоӣю иқтисодӣ мебошад, ки бори камаршикан бар дӯш дорад.

Гаронии ин бор дар ин ҳолатҳо ҳамеша бештар аз ҳама бар дӯши табақаи зӣӣ, ки ҳассостарин ва камҳимоятарин қишри ҷомеа мебошад, фуруд меояд. Фарзона ҳам ҳамчун шоири бедори миллат гаронии ин бори камаршиканро бештар аз дигарон эҳсос мекунад ва вобаста ба чигунагии руҳияи худ онро ҳар дафъа ба ҳар рангу оҳанг иброз менамояд.

Агар бар руҳияи шоир ва ё шахсияти ғиноии Фарзона тааммуқ шавад, чунин бардоште ҳосил мешавад, ки сухани ӯ хангоми рӯй овардан ба зиндагии ҳаррӯза оҳанги маҳзун гирифта, бештар воқеъгароёна аст, вале вақте ки ӯ ба олами орзуҳои меравад, суханаш лаҳни шодиву ҳаёлпардозона мегирад.

Ин хусусият дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгарояш ҷашмрас аст, ки дар он бештар аз ҳама ҷаҳони ботинии шоир ва ё шахсияти ғиноӣ амиқтар ифода мегардад. Нигоҳи воқеъбинона ва ҳаёлпардозона на танҳо дар шеърҳои ҷудогона алоҳида-алоҳида ҷой доранд, балки дар як шеър ҳам рӯбарӯӣ ҳам дида мешаванд, ки намунааш дар шеъри «Дар хилвати ҳаёл» мавҷуд аст. Шахсияти ғиноӣ дар ин шеър, агар дар мисрае аз олами зиндагии мағшуши ҳаррӯза сухан гӯяд, дар мисраи дигар ба олами зебои ҳастӣ ва ё ҳаёлоташ меравад, ки тазоди онҳоро равшантар намоён созад. Шеър бо ин банд оғоз мешавад:

*Ман дида бастам аз ҳамаву гӯтавар шудам
Дар мавҷи навбаҳори пур аз атри ёсамин.
Шайтони порсою карданд ғайбатам
Дар маҳфили малоики бадгашти шабнишин.*

«Ман дида бастам...» мегӯяд шахсияти ғиноӣ, ки меҳода аз ҷизҳои ноарзандаи зиндагӣ қатъи назар намуданаҷро ба мо гӯшзад намояд ва дар мисраи дигар ба навбаҳори пур аз ёсамини ҳаёлоташ меравад, аммо воқеият ӯро ба ҷаҳони ҳастӣ, ба маҳфили бадгашту шабнишинон боз меорад. Ин банд бо талмеҳ ба қиссаи қуръонии Шайтон низ ишорае дошта, таъкид менамояд, ки бад кардани некрафторон аз ҷониби бадрафторон аз азал ҷой дорад. Дар бандҳои минбаъда ҳам ӯ ҳамин тариқа ҳудро ба унсурҳои дигари зиндагии ҳаррӯза муқобил мегузорад, ки ба онҳо бо назари танқиду тамасхур нигариштан ва қабул надоштани ӯ барало намоён аст. Масалан:

*Ман побараҳна меравам аз кӯчаҳои шаҳр,
Эй тоҷирони фазлфурӯши кулоҳпӯш.
Аммо на бар маломати гунги нигоҳатон,
Балки диҳам ба замзамаи сабзазор гӯш.*

Шахсияти ғиноӣ, ки аз дурӯғу худнеқвонамудсозиҳои «малоики бадгашти шабнишин» ба ҷон омадааст, даъвигароёна ба рафторҳои ба назар мақбули онҳо аз кӯчаҳои шаҳр побараҳна меравад, ки маломати онҳоро ба амал орад, вале бар маломат эътиборе надодани худро ба эшон муқобил гузошта, тамоман беарзишу пуч буданашонро гӯшзад менамояд. Гурезгоҳи шахсияти ғиноии ашъори Фарзона дар чунин ҳолатҳо ҳамеша ё олами ҳаёлоташ, ё олами табиат мебошад, ки дар ин банди шеър дувумӣ буда, ҳамчун замзамаи сабзазор ёд мешавад. Ба олами ҳаёлоташ рафтани шоир ба шеъри ӯ лаҳни романтикӣ ато сохта, ба фаросӯҳои ҳастӣ бибарад, ба ҷаҳони табиат рӯй овардан ба шеъраш тару тозагию маҳсулӣ бахшида, ба қалбу руҳ қарин месозад. Аммо ҳамаи ин тарзу тариқи нигоҳ ва ошноӣ гузидану бегонагӣ қардан бо олами ҳаёлоту ҳастӣ ба хоҳири гуфтани ҳақиқате мебошад, ки дар рӯзгори шоир мавҷуд буда, мутаассифона, на ҳамеша ширин, балки бештар талх аст, ҳамчунон ки дар ин шеър ба назар мерасад:

*Шабҳои пур зи муъҷиза дар хилвати ҳаёл
Ман бо ситорагони само сайр мекунам.
Бонуи абр мешаваму оби дидаро
Бар рӯдҳои ташинаҷигар хайр мекунам.*

*Ман духтари насимаму вораствам зи худ,
Чун тифли гоҳвора наям дасту пойбанд...*

Дар ин мисраъҳо, ки аз назари навъ ҷаҳорпора мебошад, шахсияти ғиноӣ аввал дар олами ҳаёлпардозона буда, дар само бо ситорагон сайр мекунаду бонуи абр мешаваду борон ва дар банди дувум аз озодагии ҳамчун насим ва ҳамчун тифли гоҳвора дасту пойбанд набудани худ ёд оварда, риштаи суҳанро якбора ба сӯйи дигар мекашаду мегӯяд:

*Балки тамоми арзи ман аз асли ман ҷудост
Он сон, ки кандааст зи таҳрешааш Хучанд. —*

ва шеърро ба охир мерасонад. Яъне, аз ин шеър чунин маъно бармеояд, ки шахсияти ғиноӣ ҳам на он сон аст, ки дар тӯли ин шеър аз худ суҳан мегӯяд, зеро арзи ӯ — ҳарфаш, арзишаш, эътибораш аз аслаш —моҳияти ҳастияш ҷудо мебошад, ҳамчунон ки Хучанд ҳам аз таҳрешааш кандааст. Ин як ҷаҳишест аз маҷрои муқаррарии шеър ба тарафи дигар, ки огоҳона қарда шудааст, зеро он хонандаро тақон дода, барои дарки муассиртари шеър мадад мекунад. Дар ҳарфи шахсияти ғиноӣ, ки аввал худро чун ҳавои тозаву қатрае зи минбари гул ва бонуи абру духтари насим дар сурати хубу дилпазире нишон меод, пайдо шудани маъноӣ инкори онҳо, ки асли ман онҳо нестанд, яъне ман фурӯтар аз онҳо ҳастам, ин ҳамон шикастанафсӣ ва фурӯтаниӣ шоир аст, ки дар бораи он

дар мисоли шеърҳои дигари Фарзона дар болотар сухан гуфта будем. Дар баробари ин таъкиди он ки ман ҳам мисли Хучанд аз тахрешаам кандаам, ҳолати фоҷиавии шахсияти ғиноиро умумият дода, шадидтар месозад, ҳол он ки худ аз реша чудо будан барои инсонӣ фарҳангӣ, ки дар ин ҷо тимсоли шоир аст, саҳттарин ҳолат мебошад. Бар ин вазъ боз фоҷиавӣ муҳит, фоҷиавӣ шаҳре, ки ўро фаро гирифтааст, яъне шаҳре, ки аз решаи аслии фарҳангии худ дур гаштааст, зам мешавад. Вақте ки бар сангинии ин бор ва оне, ки ин бори сангинро мардона мекашаду дар асл зан аст, андешида мешавад, баҳои он, табиист, ки бештар гашта, руҳияи занона ва қудрати мардона доштани шеърӯ шахсияти ғиноӣ онро боз ҳам пурқувваттар нишон медиҳад. Ба замми эҳсоси нозуку зариф доштани ин шеър, ки аз руҳияи занонаи он бармеояд, худро бонуи абру духтари насим хондани шахсияти ғиноӣ таъкиди бевоситаи он аст, ҳомили ин бор зан асту пешаи мардонае дорад, агар мардон тавони кашидани ин борро дошта бошанд.

Воқеан, дар ин ҷо бамаврид аст, қайд шавад, ки агар шеър хислатҳои мардонаву занона дорад, он маҳз дар ҳамин руҳияаш бояд бошад ва шахсиятҳои ғиноӣ ҳам, агар аз якдигар фарқ мекунанд, маҳз бо ҳамин руҳияи хоси худ аз якдигар фарқ бояд кунанд. Ин матлабро шоираи афғон Холида Фурӯғ, ки мавриди баҳси занона будан ё набудани шеърӯш қарор гирифтааст, дар сарсухани яке аз маҷмуаҳои ашъораш чунин баён намудааст: «Ман ҳамеша наметавонам бедалел дар шеърҳоям зарф бишӯям ва хона ҷорӯб кунам. Аммо инро метавонам бигӯям, ки дар шеърҳоям бештар бо ситамҳое, ки дар дарозии таърих ва дар рӯзгори ман бар занон раво дошта шудаанд, ба мубориза бархостаам ва дар лояҳои шеърӯам диде, ки аз ман аст, нигариста мешавад... меҳоям... бигӯям шоире монанди ман, ки аз ҷинси зан аст ва имрӯз месарояд, дар куллияти шеърӯш дорои руҳе занона аст. Пас, ҳамин кофӣ аст». Дар мавриди занонагии шеъри Фарзона ҳам маҳз дар бораи ҳамин гуна руҳи занонаи он суҳбат бояд кард, ки баробари қавӣ буданаш нозуку меҳрубона ҳам ҳаст.

Шахсияти ғиноӣ шеъри Фарзона дар ифодаи ҳама гуна ҳиссиёти хеш, он ҳоҳ ҳиссиёти ифтихору шодмонӣ, ҳоҳ пушаймониву маҳзунӣ, ҳоҳ саргармиҳои ишқу ҷавонӣ ва ҳоҳ дилсардиҳо аз бемуҳаббатӣ бошад, ҳамеша ҳамин гуна руҳияи занона ва покизагии маъсумона дошта, аини шахсияти шоира ва ё ба ў бисёр наздик аст. Чунонки мулоҳиза шуд, аз забони ў он хоҳишу ниятҳои баландоҳангу пурдабдаба ва аксаран пирӯзгарона, ки дар забони шахсияти ғиноӣ солҳои шасту ҳафтод буд, қариб шунида намешавад, баръакс шахсияти ғиноӣ ў дар андешаҳои отифии худтаҳлилиаш гоҳе маҳзун ва нобовар ба тавони худ ба назар мерасад, яъне ў ҳам заъф дораду ҳам тавоноӣ, ҳам умеду ноумедӣ, ҳам ғам дораду шодмонӣ, яъне чун одами ҳокӣ зиста, ба сар ҳолу ҳавои воқеӣ дошта, нисбат ба дигарон бештар ҳассос ва ҳамдилу ҳамдарди дардмандон аст. Андешаҳои худтаҳлилии шахсияти ғиноӣ дар шеърҳои «Таронаи ҷавонӣ», «Танҳо», «Иқрор», «Талош» низ ҳамин гунаанд, ки болотар баррасӣ шуданд. Масалан, ин пораи шеъри охир низ ҳамон ҳулосаи қаблии моро, ки шахсияти

ғиной дар ашъори Фарзона бештар шикастанафс ва гӯё нобовар ба қудрати худ ба чашм мерасад, бо ҳарфу лаҳни дигар таъйид менамояд:

*Мастӣ кучо? Даме, ки ба қолаб нишастаам,
Тундӣ чаро? Гаҳе, ки фурӯмонда дар худам.
Оне, ки сар ба зер бияфканда мегирист,
Аз ҳарзаҳои мардуми беҳуда ман будам.*

Бояд қайд кард, ки шахсияти ғиной дар баробари аз нотаवонии вонамудшавандаи худ суҳан гуфтан дар баъзе мавридҳое, ки агар инкори он нотавонӣ шикастанафсиашро зери шубҳа нагузорад, худ онро рад намуда, аз худ дархостҳое мекунад, ки далели қудрату тавоноии ӯ бошанд. Ҳамин гуна, дар охиртари ин шеър ҳам суҳан аз итминон ва талкини хеш дар устуворӣ ва пирӯзӣ бар душвориҳои зиндагӣ рафта, ба ин нолаи ноумедӣ оҳанги умед мебахшад ва онҳоро бо ҳам мутасовӣ мекунад.

Тимсоли шахсияти ғиной, ки ба воситаи андешаҳои худтаҳлили дарунгаро офарида мешавад, яке аз суратҳои бисёри ӯст. Дар ин ҳолат шахсияти ғиной оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ, маънавӣ, фалсафӣ андеша мекунад, ки тафаккуроташ аз ҷаҳони ҳудии ӯ буда, боз ба ҳамин ҷаҳони ҳудӣ равона мешавад. «Ман»-е, ки дар ин шеърҳо суҳан мегӯяд, суҳанаашро боз ба ҳамон «ман»-и худ мегӯяд, бинобар ин, истифодаи ангеzaҳои руҳӣ барои ифшои андешаҳои худтаҳлилӣ яке аз воситаҳои мувофиқест.

Таҳқиқи назари шоир оид ба масъалаи шеърӯи шоир бисёр муҳим аст, зеро он барои муайян намудани тарзи ҷаҳонбинӣ, сарчашмаҳои эҷодиёт, ҳадаф аз шеърӯи шоирӣ ва ақидаҳои зебошинохтии ӯ бештар аз ҳама мадад мекунад. Дар ин гуна шеърҳо равшан аён аст, ки шоир ба мавқеи шеърӯи шоир бо назари воқеъбинона менигарад ё ҳаёлпардозона, ҳунарро барои ҳунар мешиносад ё барои иҷтимоъ. Инҳо масъалаҳое ҳастанд, ки барои ҷӣ гуна шакл гирифтани ҷаҳони эҷодӣ, сабк, анвои эҷодии шоир аҳаммияти зиёд доранд.

Дар давраҳои аввали шоирӣ Фарзона ва шахси ӯ ба масъалаҳои шеърӯи шоир садои ҳамнаво бо оҳангҳои ҷомеа ва шоироне дошт, ки бо ӯ дар як вақт эҷод мекарданд. Ӯ ҳам дар шеърҳояш ба дил, илҳом, шеър ва монанди инҳо, ки ба сарчашмаҳои шоирӣ иртибот доранд, муроҷиат карда, масалан, дар шеъри «Дархост» аз онҳо таманно мекунад, ки рӯзе гӯшаи дилҳову ҷумлаи дунё фурузанд, ё дар шеъри «Оғоз» оид ба худ:

*Тирашабҳоро кунун бедордил
Мекунам тобанда бо нури суҳан, –*

мегӯяд ва ё дар шеъри «Ту маро зодаӣ ба бахти ман» ба модараш, ки ӯро парвардигори ҷони худ меномад, муроҷиат карда, бо назардошти шахси худ ҷунин иброз медорад:

*Осмони ситорапарвари шеър
Кавкаби тоза орзу дорад.*

Дар ин шеърҳо ва ашъори дигари ба инҳо монандаш шахси Фарзонаи шоир ҳам дар аввалҳо худро ташвиқ ба он мекунад, ки вазифаи ӯ «бо таровиши

сухан» «дар ин ҷаҳони розҳои беҳудуд ҷаҳони дигаре ба худ кушудан аст». Ин гуна орзуву мароми шоиронаи ӯ, ҳамчунон ки мебинем, дар аввалҳои эҷодиёташ бо ҳадафи шоирони дигар, масалан Лоиқ, ҳамоҳангӣ дорад.

Ашъори давраҳои нахустини эҷодиёти Фарзона рангу бўйи ҳаёлпардозона дорад, яъне шоир аз назаргоҳе ба воқеият менигарад, ки онро бо унсурҳои олами рӯйёву ҳаёл мебинад ва бо сабк, калимоту таъбирҳои ифода мекунад, ки бештар хусусияти шеъри ҳаёлпардозонаро доро мебошанд. Шахсияти шоирии ӯ дар ашъори оид ба мавзуи шеърӯ шоир навиштааш низ ҳудро ҳамин гуна муаррифӣ менамояд. Ин шахсият ҳам дар аввалҳо, ба монанди шахсияти шеъри дигар шоирон, ки ҳангоми ҷавонияшон аз худ тавоноӣҳову муҳаббатҳои бемисл нишон додан меҳостанд, сухан гуфтани мешавад, вале зуд дармеёбад, ки ин шеваи ӯ нест ва ҳарфаш оҳанги нарму мулоими занона ва бедаъво мегирад.

Бинобар ин, шахсияти шоир дар шеъри «Рисолат», ки ба ҳуди Фарзона қаробат дорад, ба масъулияти шоир бо нигоҳи ҳаёлпардозонаву андешамандона ва дигаргунсоз чунин мегӯяд:

*Ман омадам, ки офтоби камнамоӣро
Ба рӯзҳои тирамаҳ хабар кунам.
Ман омадам, ки нури чаҳми ҳар ситораро
Аз он ҷӣ дӯш буд, бештар кунам.*

*...Ман омадам, ки пунбаҳои абрро раҳо кунам
Зи гӯши осмон.
Ман омадам, ки шукру шикваҳо барам ба дарғаҳат,
Куҷой, эй Худои бандагон?!*

Шахсияти шоир дар шеъри Фарзона дар аввалҳо, вақте ки бо олами ҳодисоту воқеоти олами мавҷуд рӯ ба рӯ мешавад, ҳудро ҳамчун ҳомили ғояҳои баланду волои ҳаёлпардозона нишон медиҳад ва бовар дорад, ки бо ҳамин ҳастӣ ва ғайолияти худ бар он асари мондагоре хоҳад гузошт. Бинобар ин, ӯ танҳо сари он меандешад, ки ҳиссиёти фароғирифтаашро ҳар қадар мувофиқи хоҳиши дилаш хубтар ба забон орад. Ин ҳиссиёт, агар дар ӯ назокату муҳаббат ва ё ҳаёлу афсона мепарварад, танҳо аз он сухан мегӯяд, зеро онро беҳтарин забони баёни ҳастии асили хеш медонад.

Шахсияти шоирии ҳудро дар банди алоиқи суду зиёни зиндагии ҳаррӯзаи авом надида, онро танҳо барои эҷоде, ки дилҳоро мунаввар мекунад, муваззаф доништан Фарзонаро аз аввалҳои эҷодиёташ то имрӯз водор месозад, бо унсурҳои, ки меҳонанд озодии илҳомро мутеъи худ кунанд, ба ҳеҷ ваҷҳ созишу муросо надошта бошад. Ё бар алайҳи онон дар шеърҳои, ки аз ҳуду шеъри худ сухан мегӯяд, бар назокат ва иншогари афсонаҳо будани шахси худ таъкид мекунад, ки олами пуч ва суду зиёни онҳоро ботил гардонад. Масалан, дар шеъри «Афсонаофарин»:

*Ман ташинаам, ман ташинаам, шодоб меҳонам шудан,
...Шояд қасе шабҳои пуч маъруза иншо мекунад,
Бар қасди ӯ дар асри бист иншогари афсонаам.*

Маълум аст, ки афсона худ аз олами хаёлпардозона аст ва дар ин шеър ҳам киноя аз он олам буда, шахси шоирро, ки дар асри бист – асри иктишофу атому назарияи нисбияти Эйнштейн ва як кори муқаррарӣ шудани парвозҳои кайҳониву гузаштан аз Моҳу Миррих иншогари он медонад, танҳо ба ҷаҳони шеъри хаёлпардозона тааллуқ гирифтаниш мумкин аст. Афсона дар ин ҷо киноя аз олами хаёли, вале пурмаъно буда, ба олами воқеӣ, ки шабҳояш пучу машғулиятҳои бемаъност, муқобил гузошта шудааст. Иншогари афсона, яъне шахси шоир, ки шеър мегӯяд, ба кори аз назари ҳудаш бисёр ҳам муҳим машғул аст, вале он кор, ки худ ҳам афсона номаш мекунад, чӣ арзише дар асри бист дар назари дигарон доштаниш мумкин аст? Ин масъалаест, ки чигунагии муносибати шоирро бо аср ва ҳамасронаш муайян менамояд. Азбас шоир таъкид мекунад, ки ин кор – афсонапардозиро «бар қасди» маърузанигорон ба ҷо меорад, ӯ доираи тазоди худро дақиқ карда, афкори онҳоро ба эътибор намегирад, ки воқеан арзиши эътибор надоранд. Шоир шахсияти афсонапарدوزи худро бар шахсияти муҳимвонамудшавандаи бемуҳтаво муқобил мегузорад ва ишора ба он мекунад, ки аз ҷомеа дар подоши рисолат ва заҳмати шоирӣ худ чизе ба ҷуз озодӣ намеҳадад ва танҳо орзу дорад, он чиро ки ба ӯ илҳом мешавад, озодона ба қалам орад ва андешаи суду зиёне накунад.

Манзур аз шахсияти афсонапарدوزи шоир шеър аст, шеъре, ки ба ҷуз шеър будан ба ҷаҳони суду зиён назаре надорад. Аммо ин ҳаргиз ба чунин маъно нест, ки шеър аз манзуре, матлабе, ғояе ӯрӣ бошад, на, балки ба он маъност, ки ҳар қадар манзуру матлаб ва ғояи он муҳимтару иҷтимоитар бошад, ба ҳамон дараҷа аз назари бадеияту шеърӣ баландтар бошад.

Фарзона дар нигоштаҳои ба мавзӯи шеър бахшидааш тақозо дорад, ки шеърҳои тамоми эҳсосот ва идроки мураккаб ва гуногунҷихати ӯро аз ҷаҳон ва воқеияти замонаш бо камоли пуррагӣ ифода карда, манзури иҷтимоӣ сиёсии ӯро низ фаро гирад. Бинобар ин, ҳарчанд Фарзона худро ба афсонапардозу шеърҳоиро ба афсона нисбат медиҳад, аммо як лаҳза ҳам аз рисолати иҷтимоӣ шеърӯи шоирӣ худ ғофил нест. Ин нуктаро дар бисёр шеърҳои ӯ, аз ҷумла дар «Шитоб кун» («Ба ин ғасона хешро фирефтам» «Духтари тирамоҳ» («Афсонаҳои духтараки тирамоҳ шав» «Вораста» («Шояд, ки ман бимонаму шому ғасонаҳо» «Афсонаи нигоҳ» («Рафтиву ғасонаам бишуд оғоз» «Зеботар зи васл» («Ҳастии печида дар афсонаам» «Сапедаҳо, сапедаҳо, сапедаҳои нилфом» («Ки ҳолиё ғасонаам давом мекунад, давом» «Умеди абас» («Ва ту ӯро бурдӣ/ бар шаҳри пурғасона, ки номаш Шеър аст» «Тарона ҳастӣ аз ман, тарона охир шуд» («Ҳамаш гузашт, азизам, ғасона охир шуд») мебинем, ки дар баробари далели дилбастаи олами рӯйёву хаёл будан ва онро ба ҷаҳони воқеии суду зиён тарҷеҳ додан санади ба иҷтимоӣ замон дахл кардани ӯст. Аз ин ҷост, ки шахсияти афсонапарدوزи шоир бо авоми «бадтаркиб» дар тазоду муҳолифат аст ва шоир худро бовар мекунонад, ки барои рафтан бо ин роҳи интиҳобкардааш тавоноии зарурӣ дорад. Ба ин маъно дар шеъри «Талош» мегӯяд:

*На, ман на он касам, ки зи бими азобҳо
Аз ибтидои роҳи ҳақе бознас равад.*

*Аз сояаш ҳаросаду худ сояе шавад,
Аз ҳукми худ барояду бо амри кас равад.*

Ҳамин тариқ, шахси шоир дар бисёр шеърҳои Фарзона бо иҷтимоӣ замон, ки хусусияти носавобкорӣ дорад, изҳори бегонагӣ зиддият мекунад. Ин бегонагӣ зиддият бо тарзу тариқи гуногун – гоҳе бо нармӣ афсус ва гоҳи дигар қо-теъонаву айбдоркунанда ба забон оварда мешавад. Аммо дар ҳама ҳолат он хитобиву номаҳсус набуда, дар он ҷузъиёти замону макон, ки шеърро мушаххас менамояд ва отифае, ки хусусияти инсонзудии иҷтимоӣ замонро рад мекунад, мақоми таъинкунанда дорад.

Ҳоло барои исботи ин қазия шеъри «Дар мадҳи худ»-ро, ки дар маҷмуаи «Ояти ишқ» (с. 1994) омадааст, муфассалтар аз назар мегузаронем, ки ба ин васила ҳам махсусияти ин навъи шеър дар эҷодиёти Фарзона ва ҳам фарқияти он аз ашъори шуароӣ дигар муайян хоҳад шуд. Ин шеър аз ангеҳи андешаҳои отифӣ оғоз гашта, таассуроти шахси шоирро дар як давраи муайяни зиндагии маънавии ӯ тарҳрезӣ мекунад:

*Шаббе, ки зулмати мағшуш тарҳи ваҳм кашад,
Аз ин сарои мағалҳез раҳт хоҳам баст.
Дигар касе ба мисоли ман
Ба шабнаме, ки шаберо даруни бистари гул
Ба субҳ бурдаву мешармад, аз нигоҳи шафақ
Ду-се каломӣ тасаллоӣ дил намегӯяд.*

Шаби зулмати мағшуш, сарои мағалҳез, шабнаму бистари гул, субҳу нигоҳи шафақ ва монанди ин суратҳои ин шеър ба як макону замони муайян тааллуқ надошта, таъминёфта мебошанд, зеро на аз як мавзеу замони дақиқ, балки аз андешаҳои отифӣ шоир бармеоянд. Ҳамаи ин суратҳо метавонанд дар воқеият вучуд дошта бошанд ва вучуд ҳам доранд, аммо дар ин ҷо ба макону замони дақиқ пайванд надошта, таъмин ёфтаанд, зеро барои ибрази андеша ва шуури умумишудаи иҷтимоӣ шоир ба қор рафтаанд. Азбаски онҳо саропо бо отифати шоирона фаро гирифта шудаанд, тару тоза ва таъсиргузор ба қалбу равон мебошанд. Ибрази андеша дар ашъори ғиноӣ бештар ба ҳамин шакл сурат мегирад.

Андешаи ин ҷо гирди масъалаи шоир ва ҷомеае мечарҳад, ки аксаран ҳамчӯру ҳамнаво нест, мешавад гуфт, ки он яке аз масъалаҳои ҷовидони адабиёт аст. Вале маҳз дар ҳамин гуна мавзӯҳо махсусияти андеша ва тозагии сабки ин ё он шоир аён мегардад. Дар ин маврид ҳам ҳамин тавр аст. Ва фазилаи маҳсули андешаи Фарзона аст, ки он мучаррад набуда, бо отифат фаро гирифта шуда, ба замми ин ҳамеша олами шайъиро бо худ дорад.

Отифат ва ҳузури унсурҳои олами шайъӣ – образҳо, яъне тимсолҳо дар мисоли дар боло овардашуда низ баръало намоён аст. Отифат ба андешаи шоир гармӣ медиҳад, унсурҳои олами шайъӣ – дар сурати тимсолҳо андешаро тасаввуршаванда ва маҳсусу пурбор менамоянд. Дар банди иқтибосшуда унсури олами шайъӣ -шабнам мавҷуд аст, ки намоди покизагӣ ва кӯтаҳии зиндагӣ буда, замонҳои дуру дарозе ба такрор дар ашъори шуаро истифода

шудааст. Аммо нигоҳи пуротифа ва тозаи Фарзона, ки руҳияи меҳрубонаи занона дорад, ба ин намоди қолабӣ тобиши наведода, онро бо самимияти амиқе фаро мегирад ва барои шабери дар бистари гул ба сар бурда, субҳ аз нигоҳи шафақ шармиданаш ҳарфи тасалло меғӯяд, ки дар баробари ғӯшзади нозуки покии он боз чӣ қадар зарифу ҳалимона мебошад. Дар ин маврид қайд кардан зарур аст, ки агар дар бораи сифати занонаи шеърӣ шоири зан ва дар айнаи ҳол Фарзона суҳан ба миён оварда шавад, он маҳз, ана, ҳамин руҳияи занона ва меҳрубона бояд бошад, ки шеърӣ шоири занро аз шеърӣ шоири мард мутамоиз менамояд.

Ҳамин тавр, дар банди дувуми шеър ҳам сураатҳои тапидани дили хуршед, намози ғарибонаи насим, охири гули бедор дар таҳи санг барои дар намӯҳои гуногун нишон додани боз ҳамон ғояи бегонагии шоир бо муҳити иҷтимоӣ, ки ӯро фаро гирифтааст, истифода шуда, онро бо табу тоби бештаре тасвир намудааст. Бегонагии шоир бо муҳити иҷтимоист, вале ӯ бо унсурҳои олами табиӣ, ки зикрашон рафт, пайванди қавӣ дошта, онҳоро ба манфиатҷӯии рӯзмарраи даргузар, ки аз зиддиятҳои иҷтимоӣ бармеоянд, муқобил мегузорад. Ин маъно дар банди сеवуми шеър боз ҳам аён ва тунду тезтар баён карда мешавад:

*Гаҳи манаҳ задани воизони маҷлисбоз
Касе бирешими андешаро шабиҳи ман
Ба ёди сабзҷавоне намекунад пайванд.
Касе намедихад ово, ки «Эй фурӯназарон,
Шумо тапед дар он қолабе, ки меҳоҳед,
Валек руҳи ман одат намекунад дар банд».*

Номаҷбулии баъзе ҷиҳатҳои муҳите, ки шоирро фаро гирифтааст, бо ёд овардани яке аз зухуроти он – манаҳ задани воизони маҷлисбоз хеле моҳирона таъкид карда мешавад, ки оҳанги танз ҳам дорад. Ибораи манаҳ задан аз таъбирҳост, ки моли сабки танз мебошад ва хеле ба ҷо кор рафта, тамасхури шоирро аз худфирефтагони ин гуна амалҳои беманфиати каммаъно нозукона ғӯшзад менамояд. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки ҳуди ин мавзӯи маҷлисбозӣ дар садаи бист дар ашъори бисёр шоирон мавриди нақӯҳиш қарор гирифтааст, ки саромеди он дар аввалҳои сада шеърӣ «Маҷлисбозон»-и В. Маяковский мебошад, ки оҳанги саҳти танқидӣ ва ҳаҷвию хитобӣ дорад. Дар шеърӣ тоҷикии ин давра ҳам аз он қабил шеърҳо ҳастанд, ки бо сабку лаҳнаҳои гуногун гуфта шудаанд, аз ҷумла метавон шеърӣ Аминҷон Шукӯҳиро бо номи «Маҷлис ва наздаи тоқ» зикр кард. Аммо дар шеърӣ Фарзона маҷлисбозӣ танҳо як тарҳ, ҷузъи кӯчакест, ки аз ҷиғунагии ҳаёти иҷтимоӣ дарак дода, ба ҷаҳони маънавӣ ва ошиқонаву руҳан озодонаи ӯ муҳолифат мекунад.

Бояд қайд кард, ки маҷлисбозию маърузанависӣ дар баъзе шеърҳои дигари Фарзона, аз ҷумла дар «Афсонаофарин», «Инҷунин мебиғзарад» низ ҳамчун як амали вонамудкунандаи муҳимии бардурӯғ нақӯҳиш карда мешавад. Масалан, тимсоли шоири ӯ дар шеърӣ «Инҷунин мебиғзарад», ки аз андешаҳои худтаҳлили отифии дарунгаро ба ҳам омадааст, дар бораи дар болои коғазҳои ночиз нури ҷашм сарф кардан ва дар пайи қорҳои якмароми бешавқу шӯр

курбон намудани орзуҳои хеш сухан гуфта, боз аз ҳамон маҷлису маҷлиснишинон бо таассуфу тамасхур ёд меорад, ки худ ҳам ночор дар радифи онҳо қарор гирифтааст:

*Бар ману бар ҷумлаи маҷлиснишинон
Хандад аз он сӯи ишиа рӯзи равшан.*

Аз истифодаи муқаррари маҷлибозӣ ва мазаммати он дар шеърӣ шоир бармеояд, ки ӯ онро аз маъноӣ луғавияш фаротар бурда, аз он ҳамчун намоде суд меҷӯяд, ки мафҳуми худфирефтагии бемаъноро ифода намояд ва ба ин мақсадаш дастбӯ ҳама мешавад. Зеро маҷлибозӣ дар рӯбарӯӣ амал ва фаъолиятҳое, ки арзишмандие барои дигарон доранд, монанди як машғулияти беманфиате ба назар мерасад, ки ҳаргиз намешавад, қабулаш кард. Пас, маҷлибозӣ ба ин маъно ба намоде беҳудагӣ барҳадарӣ табдил мегаҳад.

Дар шеърӣ «Дар мадҳи худ» маҷлибозӣ намоде ҷузъист, аммо шаб намоде куллиест, ки авзои иҷтимоиро дар худ таҷассум намудааст ва тарҳҳои дигар барои гуногунҷиҳат ва барҷастатар нишон додани он хидмат мекунад. Бинобар ҳамаин ҳам шеър бо ҳамаин калимаи шаб, ки намод (рамз, самбул) аст, оғоз шуда, банди охири он низ бо ҳамаин вожа ибтидо гирифта, шеърро як навъ ҳалқабандӣ менамояд ва дар ҳонанда ҳамаин гуна ҳиссиётро ба вучуд меорад, ки шоир ва ҳамаи воқеот дар доираи ҳамаин шаби носозгор маҳсур ҳастанд.

Дар ин ҷо ҳам, ҳамчунон ки дар бандҳои боло зикр шуда буд, ба ин шаби зулмони мағшуш, ки намоде авзои иҷтимоӣ замон аст, унсурҳои олами моддиву маънавӣ, ки намоде равшаноиву ҳиссиётмандӣ мебошанд, ҳамчун бӯи сапеда, таронаҳои ҳаёт, ситораҳои нигоҳ муқобил гузошта мешаванд.

*Шаб, ки бӯи сапеда наояд аз нафасаш,
Таронаҳои ҳаёт ба гӯш мемиранд.
Ситораҳои нигоҳам ҳамӯш мемиранд.
Ва дар ҷаҳон баъдан
Наояду наравад ҳеҷ кас мисоли ман.*

Шахсияти ғиноӣ Фарзона дар ашъори андешаҳои худтаҳлили отифиаш ҳамаша бо қабиле, ки ба монанди ин маҷлибозон овораи манфиатҳои фиребандаи даргузар буда, арзишҳои асили башарино наменосанд ва ё барои густариши онҳо мамониат мекунад, муҳолифат дорад ва онҳоро ҳаргиз пазируфтани нест.

Дар ин ҳолат, эҷодкор хоҳ тамоюл ба сабки воқеъгароӣ ва хоҳ ба ҳаёлпардозона дошта бошад, муҳим он аст, ки ба шахси худ ҳамчун шоир ва оламе, ки бо он бархӯрд дорад, бо нигоҳи диалектик нигарад, ки Фарзона ҳам ҳамаин корро мекунад. Ин заминаи муҳимест, ки бе он ҳеҷ як эҷодкор наметавонад, новобаста аз он ки ба кадом методи ҷаҳонбинӣ майл дорад, асари қобили тавачҷуҳе ба вучуд оварад, махсусан дар замони шикасти як соҳти иҷтимоӣ ва ба вучуд омадани соҳти иҷтимоӣ дигар, ки ба Фарзона дар ҳамаин гуна марҳалаи таърихӣ зистану эҷод кардан рост омад. Зеро дар ин гуна марҳала дар идрок ва ҷаҳоншинохтии афроди замон муҳолифати воқеияту ҳаёлпардозӣ, шахсияту ҷомеа ба таври ногузир ба вучуд меояд ва ҳар эҷодкори

асил онро амиқан дарк карда, ҳарчанд медонад, ки ин мухолифатро аз байн бурдан номумкин аст, аммо барои расидан ба муносибати мутаносиби онон мекӯшад. Сурати бадеии тасвири чунин ҳолат, ки шахси шоир дар эҷодиёти Фарзона бо он дучор меояд, дар бисёр шеърҳо, аз ҷумла дар шеъри «Аз шикаст то нусрат» ба возеҳият ба мушоҳида мерасад:

*Бори дигар шикаст ёфтаам дар
бархӯрд бо иҷтимоъи фосид.
Хориҷ аз ҷомеаи бадтаркиб...*

Ҳамин тариқа, ин ҷомеаи бадтаркиб, ки аз ҷузъиёте ҳамчун «ҳалқаи рӯйини риё»-ву «ишқҳои бо хиёнат олуида» ва «меҳрубонии бо тамаъ восил»-у «растухези ҷисмҳои бедил» ба ҳам омадааст, шахси шоирро шикаст медиҳанд, ки воқеан, ҳолати бухронист ва гӯё роҳи буруномад надорад, ки ӯ мегӯяд:

*Берун аз тӯдаи бемуҳтавои овора,
Берун аз сайёра
Куҷо гурезам?!*

Аммо шоир гуноҳро танҳо мансуби шароити мавҷуда намедонад, ки шоирро шикаст додаанд ва даст аз ҷустуҷӯи роҳи наҷот нақанд, дар печу хамаи ҷаҳони маънавии худ роҳ мепӯяд. Дар ин роҳ ӯ ба дарки воқеияти ҳастӣ мерасад ва ҷараёни ин дарк дар ӯ қудрати тозаеро падида меорад, ки дар ниҳоди ӯ хуфтааст:

*Медонам. Як раҳ ҳаст. Раҳи мунаввари наҷот.
Ба худ сафар кардан, ба умқи хеш расидан,
ё ки аз хештан баланд шудан.
Қасри танҳоии худро бо ҳазорон қандил
рӯшанӣ бахшидан.
Офтобона дар баландии худ раҳишдан.
Руҳи Ҳурмуздро ба ҷисми худ панаҳ додан,
Таъсири Аҳриман напазируфтан.
Бале, як раҳ ҳаст – Шеър гуфтан,
шеър гуфтан,
шеър гуфтан!*

Шоир барои бартараф кардани ин тазод, ки дар байни ӯ ва иҷтимоъ иттифоқ афтадааст, роҳи ҳалли башардӯстона (ҳуманистӣ)-ро мепазирад, ки он шеър гуфтан, яъне содиқона ва самимона амал кардан аст. Ин тарзи муносибат ба мухолифату мушкилот дар шуури хонанда ғояро ҷой медиҳаду ташвиқ мекунад, ки агар барои шоир дар чунин ҳолатҳо роҳи пазируфтани танҳо содиқонаву самимона шеър гуфтан бошад, яъне иҷрои коре бошад, ки сарнавишташ таъин кардааст, пас барои ҳар инсони дигар ҳам танҳо амалу фаъолияти манфиатбахше зарур мебошад, ки ӯро барои он офаридаанд. Аммо, ба андешаи мо, ин мақсади ниҳой нест, ки дар ин шеър тимсоли шахси шоир баён мекунад, балки манзур он аст, матраҳ намояд, ҳар инсоне, ки ба нофаҳмӣ

ва ё беадолатии иҷтимоъ дучор мешавад, бояд дар худ тавоноиву мардонагии рафъи онро пайдо кунад.

Ҳамин тариқ, танҳо ба шарофати мардумпарварона кардани муносибати байни фарду ҷомеа ва шароити зисти инсон аз бухрони маънавие, ки фард бо он гирифтор шудааст, метавон наҷот ёфт. Ин гуна муносибати зимнии ғаёлона ба оламу одам шахси шоирро водор ба он менамояд, ки дар мақтаи шеър оҳанги суханро дигар карда, аз воситаҳои тозаии ифода мадад ҷӯяд ва манзури худро шоирона бо умед пайванд диҳад:

Эй дили мағлуб!

Биё, шикасти кунуниро номи нусрат монем.

Биё, дар ҳошияи обонмоҳ

Гули Наврӯз нишонем.

Муҳтавои шеъри «Аз шикаст то нусрат» бо ҳамаи унсурҳои тасвир ва ифодаи мазмун бо ҷаҳони ҳастӣ ва иҷтимоъ пайваста буда, бе он тасаввур карда ҳам намешавад, аммо он ба ҳар ҳол ба ин ҷаҳон аносири рамзии аз ҷиҳати руҳу равонӣ дурустро ворид намуда, шахси шоирро ҷунон нишон медиҳад, ки ӯ дар ҳудуди он намеғунҷад ва ба олами рамзу ҳаёл рӯй меорад. Бинобар он, қариб ҳамеша муҳтавои дақиқи ашъори Фарзона, ҳамаи ҷиҳати айнӣ ва зеҳнии он аз ҳудуди мантиқии худ фаротар рафта, мазмунҳои рамзиеро касб менамояд, ки ба хусусияти умумии ҷаҳоншинохтии ӯ вобаста мебошад. Ҷаҳоншинохтии муаллиф ё шахси шоир дар ашъори ба шеърӯ шоир бахшидаи Фарзона чун дар тамоми эҷодиёташ воқеъгароёна, вале омезиш бо хусусиятҳои ҳаёлпардозона дорад.

Тимсоли муаллиф дар ашъори ин давраи Фарзона дар аксари ҳолат бо тимсоли шоир ба ҳам меомезад, яъне шоир дар ашъоре ҳам, ки дар мавзуи шеърӯ шоир нестанд, ҳамчунон сухан меронад, ки дар зимни гуфтор шоир буданаш эҳсос мешавад, зеро суханаш шоирона, ҳаёлпардозонаву зебо буда, фикраташ барои дарёфти розҳои ниҳоне қодир мебошад, ки ба чашми дигарон пӯшида аст. Аммо бо вучуди ин фазилати нодиравш тимсоли шоир дар ин гуна ашъор хусусияти фароинсонӣ касб накарда, барои худ арзиши беқиёси болотар аз дигарон қоил намешавад, баръақс ӯ худро гоҳе барои соҳиби чунин истеъдод буданаш бо камоли фурутанӣ шикастанафсӣ ноҳинҷор эҳсос менамояд. Бад-ин тартиб, тимсоли шоир ва ё шахсияти шоирии Фарзона дар ашъораш дар уфукҳои фароҳе офарида мешавад, ки аз инсони дорои фазилатҳои камназир то одами одиеро дар бар мегирад, ки аз обу гил сохта шуда, аз дигарон фарқе надорад. Ин маънӣ дар як байт ҳам ифодаи худро ёфтаниш мумкин аст. Масалан, ӯ мегӯяд:

Ҳар қадр ҳам фарзонаам, ман беш аз он девонаам,

Бо шабнаме дар барги гул ҳамхонаам, ҳамхонаам.

Дар ин ҷо дар баробари фарзонагӣ таъкиди девонагии худ, бешубҳа, на фақат таъкиди ворастигии худ аз қайду бандҳое, ки миёни ҷомеа маъмуланд, балки таъкиди як инсони одӣ будан ҳам ҳаст. Як инсони одӣ, вале бо олами рангину ҳаёломез ва диле нозуку пур аз муҳаббату отиға, ки агар ҳамхона

мешавад, танҳо дар барги гул бо шабнам ҳамхона шуданаш мумкин аст. Вале ҳар дуи ин тимсол – ҳам одӣ ҳам, камназир, гоҳ воқеъгароёна, вале бештар бо диду баёни хаёлпардозона ба тасвир меояд.

Яке аз махсусиятҳои асосии ҷаҳоншинохтии Фарзона дар он аст, ки ӯ бо вучуди ба олами ҳодис нигоҳи воқеъгароёна доштаниш ҳамеша ҷаҳони хаёлпардозонаи ботинияшро бо худ ҳамроҳ мебарад ва ҳамин ки олами ҳодисро бо ормону ниятҳои худ ночӯр мебинад, дар олами хаёлпардозонаи худ паноҳ меёбад ва ё аз он барои мусовӣ кардани он воқеият бо ормонҳои худ мадад меҷӯяд. Дар натиҷа, дар миёни ин ду тарзи ҷаҳоншинохтӣ – воқеъгароёнаву хаёлпардозона муносибати таъсиргузори мутақобила пайдо шуда, барои ифодаи ҷаҳони мураккаби тимсоли шоир имкони фароҳе муҳайё менамояд.

Шахсияти ғиноии Фарзона ба эътибори нафосати занона ва дили бисёр ҳассосу нозукаш аз шахсияти ғиноии шоирони дигари ҳамзамонаш тафовут дорад. Ӯ бисёр вақт бар ҷаҳони воқеӣ ва ҳатто, камбуду нуқсҳои он ҳам бо нигоҳи шафқату хаёлпардозона менигарад. Тимсоли шоир, ки аз шеърҳои «Суруди навқалам», «Ҳасрати Шаҳрзод», «Талош», «Вораста», «Дар мадҳи худ» ба назар мерасад, ҳамин гуна инсонест, ки дар як вақт гӯё дар ду ҷаҳон – ормонӣ ва воқеӣ – талошу зиндагӣ дорад. Масалан, дар шеъри «Ҳасрати Шаҳрзод» Шаҳрзод, ки тимсоле аз худӣ шоир мебошад, дар байни ду олам – воқеии заминӣ ва ҳаёлии осмонӣ – арзи ҳастӣ менамояд ва бо дарду тапиши руҳонӣ сухан мегӯяд. Дар ин ҷо «ҳаёхузор»-у «куҳанбозор» киноя аз воқеияти заминӣ мебошад, ки бар савти арш муқобил меистад:

Маро кӣ мешунавад?

Маро кӣ мешунавад дар ин ҳаёхузор.

Наям зи ҳарзафурӯшони ин куҳанбозор.

Садоям ором аст.

Чу савти чак-чаки шабнам ба коми ташинаи гул

Зи арш пайғом аст.

Муқобилат ва муҳолифате, ки Фарзона ҳама ҷо, дар зиндагии воқеӣ ва руҳонии хаёлпардозонаи худ ва ҳамчунин дар олами хунар – олами шеърӣ шоир дарк мекунад, заминаи эҷодиёти ӯро фароҳам оварда, аломати муҳимтарини ҷаҳоншинохтиву зебошинохтии ӯ шудаанд. Маълум аст, ҳар ҷо ки тазоду муқобилат ҳаст, тозагӣ вучуд дорад ва аз ин рӯ, метавон гуфт, ки яке аз сарчашмаҳои тозагии ашъори Фарзона дар ҳамин диди дубуъдии ӯ аз ҳодисоту воқеоти олам, аз ҷумла, ҷаҳони шеърӣ шоирӣ худ ҳам мебошад. Ашъори андешаву таассуроти отифие, ки ӯ бахшида ба мавзӯи шеърӣ шоир навиштааст, паҳлӯҳои гуногуни онро фаро гирифтаанд: дар он ҳам ҳамнавоии шоир – фарди бедортарин ва ҳассостарини бо авзои замон ва ҳам муҳолифати ногузири инсонӣ бедору хушёр бо он ба ҷашм мерасад. Ин мавзӯ дар эҷодиёти ӯ ҳар қадар аз назари ахлокию фалсафӣ мавриди ифода қарор гирад, ҳамон қадар дар шакли розу ниёз, андеша ва хотираҳо ҳам баён мешавад, ки дорои мазмунҳои сиёсӣ иҷтимоӣ низ мебошад. Дар ҳама ҳолат, дар ин ҷо ба ҳам даромехтани сабкҳои тасвиру ифодаи воқеиву хаёлпардозона мушоҳида

мешавад, ки бар фаҳмиши маншаи осмониву заминаи заминӣ доштани тимсолҳои шеърӯ шоир таъя дорад.

Ашъори ғиноии отифӣ, ки андеша, таассурот, ангезаҳои ҳиссиҳо дар бар гирифта, ба мавзӯҳои шеърӯ шоир дахл мекунанд, на танҳо барои муайян намудани назари Фарзона ба ин масъалаи ҷовидони адабиёт, балки барои нишон додани мавқеи иҷтимоии ӯ низ муҳим мебошанд, зеро дар ин гуна ашъор, ҳамчунон ки дида шуд, шоир аз як андеша, таассурот, ангезаи ҳиссии аниқу дақиқи фардӣ зуд фаротар рафта, метавонад, ки ба ҳулосаҳои умумии иҷтимоӣ даст ёбад. Дар айнаи ҳол, бояд қайд кард, ки агарчӣ аксари ин гуна ашъор на бо нақшаи пешакӣ, балки бадоҳатан илҳом шуда, ба қалам омадаанд, маншаи онҳо дар умқи ҳастӣ, зиндагии воқеӣ ва руҳию маънавии шоир ҷой дорад. Бинобар ин, он ҳар дафъа на танҳо дар ҳар шоир, балки дар ҳар шеъри ҳар шоир бо эҳсосу андешаи тоза баён гашта, хонандаро ба жарфои ҳаёти маънавӣ раҳнамун месозад. Оғози андешаву таассурот ва ангезаҳои ҳиссӣ, ки шоиронро барои рӯҷуъ ба ин мавзӯи ҷовидони адабиёт тақон медиҳанд, гуногунтарин сабабҳо доштанашон мумкин аст, аммо мунтаҳои он назари тоза андохтан ба сиришти шоир ва замон мебошад, ки яке узве аз башарияти соҳибидроку ҳассос ва дигаре поре аз таърихи ҳастӣ ба шумор меравад.

ШЕЪРИ МАЪРИФАТБАХШ *

Дар бораи ҳусни назокати ашъори Фарзона ва тарзи баёни он чизе иншо намудан барои банда беҳад мушкил аст, зеро ӯ аз қабили он шоиронест, ки дар гуфтани суфтани шеър ҳамеша вожаи тоза, зебову ихчам, ибораи малеҳ ва ҷумлаҳои сеҳрофаринро меҷӯяд. Ӯ забони модариашро ба дараҷаи баланд медонад, ҳурмату эҳтиром менамояд ва дӯсташ медорад ва ҳамеша дар омӯзишу тадқиқу ҷустуҷӯи он аст.

Мо дар ин мақолаи кӯчак хостем, мулоҳизаҳои худро дар бобати як шеъри шоира, ки «Бухоро» ном дорад, ба хонандагони гиромӣ пешкаш намоем.

Дар адабиёти тоҷик, илми таърих ва сарчашмаҳои гуногун дар бораи Бухоро он қадар мақолаву асарҳо навиштаанду менависанд, ки агар онҳоро ҷамъ оварем, чандин ҷилд китоб хоҳад шуд. Бухоро, дар ҳақиқат, маркази илму фарҳанг, гаҳвораи қиёмҳо ва инқилобҳои оламафрӯзи фарҳангӣ буд, ҳаст ва хоҳад монд.

Гарчанде имрӯз ин куҳаншаҳри муқаддас дар сарҳади ҷумҳурии дигар бошад ҳам, забон, урфу одат, анъанаҳои таърихӣ, мадорису хиёбонҳо, ёдгориҳо ва муҳимаш гӯиши мардуми он ҳама аз гузаштагони ҳамхуну ҳамнафаси мо дарак медиҳанд.

Шеъри «Бухоро» таърихи навишти худро дорад, ки ба гуфти ҳуди шоира чунин аст: «Дар рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон мувофиқи нақша ба воситаи тайёра аз Тошканд ба Бухоро ва аз Бухоро ба Хива рафтани будам, вале ман, бидуни иҷозати бадрақа, дар Бухоро фуруд омадам...» Фарзонаро кадом як қувваи бузурге намегузошт, ки ба Хива равад. Шоира бо ҳисси ватанпарастӣ ва муҳаббат ба мероси ниёғони худ ба ҳар хиёбону мадраса, масҷиду хонақоҳ, боғот ва деҳу ҷойҳои муқаддаси Бухорои Шариф ҳамчун чигарбанди ҷонсӯзу ҷонгудоз бо дилу дидаи меҳрофарин назар афканда, қайд мекунад, ки аз ин шаҳри бостонии афсонавӣ, аз ин меҳани озодагону фарзонагон ва шаҳриёни баландовозаи Аҷам ҳамеша нолаи най, нолаи гарми сӯзиши устухони ниёгон ба гӯши ӯ мерасад. Шоира аз номи халқи бузургвораи ба Кавсару Рукниву Мӯлиён саломии гарму ҷӯшони худро мерасонад. Шеър аз салом ба субҳи Бухоро оғоз мегардад. Субҳи Бухоро барои шоираи миллат рангу шаҳомати дигаре дошт:

*Салом, субҳи Бухоро,
Салом, нафҳаи гулҳои бостон,
Салом, Кавсару Рукниву Мӯлиёни ман!
Чӣ сон идомати раҳ мекунам, ки бар салуни
тайёра дохил шуд
Нафаси ёри меҳрубони ман.
Чӣ сон идомати раҳ мекунам, ки нолаи най меояд,*

* Ҳақиқати Суғд. – 2014. – 11-уми феврал. – № 19 (17231). – С. 3.

нолаи гарми устухони ниёғони ман...

Шоира дар тайёра нишаста, ба ҳамсафари худ мурочиат карда мегӯяд:

Ҳамсафар! Нолаи хуни маро мешунавӣ?

Хуни ман медиҳад овоз: Бухоро! Бухоро! Бухоро!

Шоираи ширинкалом аз ин боргоҳи гухаррези илму тамаддун, ки тулуи хуршеди ориёӣ ўро ҳамеша нури садоқат ва умед мепошад ва боғи бобои Исмоили Сомонӣ ба мардумонаш меваи маърифат медиҳад, фахр дорад ва меболад, ки Бухоро аз асрҳои IX-X то ин дам бо нури имону маърифаташ аз хок то ба афлок нурпошӣ кардааст ва дар таърихи ҷаҳонӣ мақоми муҳташаму арҷманде пайдо бинмудааст ва он таҷассуми нубуғи худододи авлоду аҷдоди мо, яъне тоҷикон аст:

Омадам. Сӯйи оғозҳои рӯшани худ,

Ҷониби матлаи хуршеди ориёӣ.

Меваи маърифатам хоҳад дод

Боғи Исмоили Сомонӣ.

Хутути мақбараашро

Ба нигини дили худ интиқол хоҳам кард.

Аз дарахтони пир азизи гумишудаеро савол хоҳам кард.

Баробари ба шаҳри зебонмазар ва қадимаи Бухоро қадам гузоштан шоираро ҳиссиёте фаро мегирад, ҳама чиз: ҳатто дарахтони пир, мадорису масочид, хонақоҳи кӯҳна, ҳамосаи зебо, Соктаре, Гиждувон, қабри Баҳоваддини Балогардон, гунбазу хиёбону обидаҳо барои ӯ худиянду гӯё ҳама «Хуш омадӣ, шоираи миллат, ба зодгоҳи аҷдодии худ»-мегӯянд. Ҳатто, дар мадрасаи Мири Араб кабӯтараке кудуми шоираро интизорӣ мекашид, фаввораи зебои булӯрин дар бари обидае сиришк аз дидагон мефишонд. Шоира ин мисраъҳоро чунон зебо ва гуворо офаридааст, ки хонанда аз он кайфияти но-такрор мегирад:

Омадам. Хонақоҳи кӯҳна

Интизори мани дарвеш аст.

Ҳар чӣ бинам, ба дили ман хеш аст.

Кабӯтаре шояд

Ҳолиё дар фарози мадрасаи Мири Араб

Мақдамавро нигарон аст.

Як паризоди булӯрин, яъне фаввора

Дар бари обидае гирён аст.

Дар шеър чанд тан симои барҷастаи Бухоро, ба монанди Одамушшуаро Рӯдакӣ, шоҳ Исмоили Сомонӣ, Абуалӣ ибни Сино, Ҳоҷаи Нақшбанд (Баҳоваддини Балогардон), Садри Зиё ва Садриддин Айнӣ тасвир гардидаанд. Шоира бо ин бузургони номвари аҷдоди худ ба оламиён гуфтанист, ки тоҷикон бо эҷози заковати хеш дар гулистони олами мутамаддин бихиште маънавӣ, мавсум ба Бухорои Шариф, офаридаанд, ки дар сояи файзу баракоти он қавму

қабоиلى дигар ҳам ба фарҳангу тамаддун расидаанд ва маҳз ин абармардоне буданд, ки Бухоро шухрати ҷаҳонӣ пайдо бинмудааст. Ҳунари баланди шоира ва самимияти ӯ дар офаридани ҳар як мисраи шеър хеле барҷаста намудор мегардад.

Ғижжакнавози нобино дар кунҷи хиёбоне нишаста, баҳри пайдо намудани ризқу рӯзиаш бирешим менавозад, овози маҳзуни ғижжаки ӯ дили инсонро реш месозад.

Шоири оламшумул Рӯдакӣ руди худро менавозад, «Донишнома»-и Синои воломақом аз паёми субҳ дарак медиҳад, адиби ҷавон – Айнӣ шеърҳои нахустинашро дар маҳфили орифонаи Садри Зиё хонда, маслиҳату дуо мегирад. Рақсидани Ҳоҷаи Нақшбанд ба навои ғижжаку руди Рӯдакӣ пайвастагии қавӣ дорад, ки ҳама зеби якдигаранд ва басо зебо тасвир гардидаанд:

*Дар хиёбони шабоғӯше
сози ғиҷҷакнавози нобино
ҳамчунон дасти Ҷабраил
дили урёни маро мешӯяд.
Ман дар оҳанги бирешим заданаш мешунавам:
Рӯдакӣ руд менавозад,
Тулуи «Дониш»-и Сино
паёми субҳ мерасонад.
Ҳоҷаи Нақшбанд мерақсад
Айнии тозаҷавон шеъри нахустинашро
Дар маҳфили орифонаи Садри Зиё меҳонад.*

Шоира Бухороро сидқан дӯст медорад. Бухорое, ки қарнҳои IX-X пойтахти давлати мустақил ва мутамаркази тоҷикон буд ва дар саросари рубъи маскун ба худ ҳамтӯе надошт, дар оғӯши худ абармардоне, ба мисли Рӯдакӣ, Исмоили Сомонӣ, Балъамӣ ва дигаронро, парварид, ки онҳо қорвони илму маърифати ниёгонро бо қамолҳои ихлос ва одоби баланди қарзи фарзандӣ барои насли оянда ва имрӯз, чун мероси бегазанд, пешкаш намудаанд, ба он ғановат бахшидаанд.

Фарзона бо сӯзи дил ба пойтахти асили қадимаи тоҷикон -Бухоро муроҷиат карда мегӯяд: Эй Бухоро! Ту дар садои мунаввари ман ишқро мебинӣ?

Муроҷиати шоира ба ин қуханшаҳри қадима бесабаб нест. Ӯ нағз медонад, ки тундбодҳои таърих ва ғосибони аҷнабӣ асрҳои зиёд қӯшишу ҳаракат мекарданд, ки аз қанори ин шаҳри муқаддас фарзандони боору номуси ўро дур бисозанд, ё худ забон ва ёди таърихӣ эшонро маҳв бинмоянд, вале Бухоро ҳамеша пойтахти маънавии тоҷикон буд ва хоҳад монд:

*Эй Бухоро! Эй муғанниши пири нобино!
Дар садои мунаввари ман ишқро мебинӣ?
Ёд дорӣ? Ман барои ту
Нимашаб, шеъри Рӯдакӣ хондам.
«Маст шудам», гуфт як бухориш ҳушёр,
«Ҳушёр шудам», гуфт як бухориш маст.
Эй масту ҳушёр! Безътибор мангар*

Бар омадану рафтани норӯшани ман.

Нимашаб дар назди ду бухорӣ шеъри Рӯдакиро хондани шоира аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мардуми Бухоро бо вучуди ранҷҳои зиёд ва шиканҷҳои маънавӣ ба забони модарии худ содиқанд, онро дӯст медоранд ва мепарастанд. Баробари шунидани каломӣ модар онҳо агар маст бошанд, хушёр мешаванду хушёр бошанд, маст мешаванд, чунки ёди таърих, ёди Бухоро аз Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дуо бигрифтааст:

*Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат шодмон ояд ҳама.*

Дар ду мисраи охири шеър шоираи мумтозу суҳансанҷ ба тарзи савол ба Бухоро муроҷиат карда мегӯяд:

*Ту намедонӣ?
Омаданҳои нозуки ишқ бе шарфаи пост.
Ишқ пӯшида чун шаҳомати ғиҷҷакнавози нобиноист.
Номи ин ишқ Бухорост!*

Забони ашъори шоира, хусусан шеъри «Бухоро» ниҳоят бовиқору зебо ва содаву фаҳмову устувор аст. Суҳанҳои Фарзона мунтахаб, хушсадо ва пурмаъно мебошанд.

Хулоса, шеъри «Бухоро» барои хонандаи имрӯзаи тоҷик, алаҳусус ҷавононе, ки аз таърихи ин сарзамини муқаддаси тоҷикон, яъне Бухоро беҳабаранд, дар шинохти гузаштагон ва ниёгони ҳеш аҳаммияти ҳосе дорад.

ДИЛИ МАН ЧОРКИТОБИ ИШҚ АСТ *

Андешаҳо перомуни таъсирпазирии Фарзона аз ашъори Мавлавӣ

Таъсирпазирӣ аз осори Мавлоно замони зиндагии шоир оғоз гашта ва то ба имрӯз идома дорад. Ҳазорон мақола ва пажухиш роҷеъ ба осори боарзиши ӯ аз тарафи муҳаққиқон ва ҳаводорони шеър адаб нигошта шудааст, паҳлӯҳои гуногуни эҷодиёти ӯ мавриди омӯзишҳои мӯшикофона қарор гирифтааст. Сухани нав нест, ки вусъати маъруфияти Мавлоно аз Шарқ то Ғарб доман густурдааст. Дар ин нигошта талош шудааст, то роҷеъ ба таъсири афкор, таълимот ва осори Мавлоно бар ашъори Фарзона – Шоири халқии Тоҷикистон чанд ҳарфе марқум бишавад.

Далоили истиқболи густурда аз ашъори Мавлоно аз ҷониби аҳли адаби ҷаҳон, қабл аз ҳама, ҷаҳонӣ будани андешаҳои ӯст, зеро ӯ шомили афкори баланди исломист ва ин маҳдуда бидуни марзу замону ҷуғрофиёст. Ӯ бар масоили аслии инсонӣ така мекунад, масоиле монанди ишқу имону адолату шарофату ҳувият, ки ҳеч гоҳ либоси кӯҳна наменпӯшанд.

Ба бовари Онне Мори Шиммел – аз мавлонопажӯҳони шинохтаи олмонӣ «Дар тамоми осори манзуми форсӣ, ки дар ин даврон, яъне дар қарнҳои XVII ва XVIII падида омада, наметавон асареро ёфт, ки бе таъсир аз Маснавӣ ё Девони Кабир навишта шуда бошад ва муҳимтар он, ки ҳатто дар адабиёти омиёнаи ин давра низ пажвоки тафаккуроти Мавлоно ба чашм меҳурад» (Сойти пажухишии «Офтоб»).

Фарзона аз зумраи шоирони соҳибсабк ва муваффақи имрӯз аст, ки ба унвони як шоири навгаро пазируфта шудааст. Навпардозихояш дар боби мухталифи тасовир ва мазмин қобили қабул аст.

Метавон гуфт, Фарзона аз осори гаронсанги Мавлоно таъсири бузургтаре гирифтааст, муҳаббат ва самимияти шоира ба Мавлоно хеле зиёд аст, ки ин нуктаро ҳуди ӯ низ эътироф дорад ва мегӯяд: «Мавлавии Балхӣ, ки ҳеч наметавонам бузургиашро муайян кунам. Ба пиндори ман, ҳаҷми руҳи як инсонӣ нобиға ҳам ҳаргиз ба ин фарохӣ нест. Умуман, ман дар дунё шоиреро ба ин вусъат ва масоҳат надидаам...»

Дилшоди Фарҳодзод низ дар мақолае таҳти унвони «Баъзе нишонаҳои пайравӣ аз Мавлавӣ дар ашъори Фарзона» андешаҳои худро аз таъсирпазирии Фарзона қайд кардааст. Фарҳодзод қайд мекунад, ки «Таъсирпазирӣ аз ашъори гуворои Ҷалолуддини Балхӣ Румӣ гоҳо дар мазмун, гоҳо дар услуб ва тарзи баён ифода ёфтааст. Шоира ба дарёфти руҳи Мавлавӣ аз роҳи тақоӣи руҳонӣ расидааст. Нақши ин тақоӣи руҳӣ дар пайи пайдо кардани рози офариниш ва худӣ ҳанӯз дар ғазалҳои девони якуми шоир падидадор аст».

Дар ҳақиқат, вақте ғазалҳои Фарзонаро мутолиа мекунем, мушоҳида мекунем, ки дар миқдори зиёди ғазалҳояш оҳанг ва мусиқии ғазалҳои шӯрангези Мавлоно эҳсос мешавад. Ҳамзамон мушоҳида шуд, ки вожаҳои «шамс», «най»,

* Ҳақиқати Суғд. – 2014. – 11-уми феврал. – № 19 (17231). – С. 3.

«дил», «нур», «Худо», «Дӯст», ки дар осори Мавлоно зиёд ба кор рафтаанд, дар ғазалҳои Фарзона низ корбурди васеъ доранд. Фарзона ин калимаҳоро ба наҳве тоза ва зебо дар шеъраш истифода кардааст.

Муҳаққиқи тоҷик Дилшоди Фарҳодзод низ таъкид дорад, ки «Шоира (Фарзона – Ф. А.) аз ҳар роҳе, ки ба эҷоди шеър ворид мешавад, онро одатан бо начотхоҳӣ, дарки худӣ ё даъват ба вораҳидан аз зулмат, мурочиат ба ёри осмонӣ, ки аксар ба унвони дӯст, хуршед ва мухотабҳои таркибии гуногун меоянд, ба итмом мерасонад».

Воқеан, баъзе аз мавзӯҳо, тасвирҳо, ки дар ашъори Мавлоно маъмуланд, дар ғазалиёти Фарзона низ инъикос ёфтаанд. Мавлоно ишқро роҳу тариқати хеш медонад ва мегӯяд:

*Ишқ аст тариқу роҳу пайғамбари мо,
Мо зодаи ишқу, ишқ шуд модари мо.
Эй модари мо, нуҳуфта дар чодари мо,
Пинҳон шуда аз табиати кофари мо.*

Фарзона низ аз ишқ ҳарф мезанад ва мегӯяд, ки ба хоҳири ҳамин ишқ аст, ки дилаш «рутбаи аршӣ» дорад. Зимнан бояд гуфт, ки баёни Фарзона муосир буда, руҳи замонро таҷассум мекунад ва шеваи баёни худро дорад. Агар ба андешаҳои Абдунабӣ Сатторзода таъя кунем, аслан «ҳар суҳанвари тавоно ба майдони адабиёт қондотан бо шахсияти адабии худ, бо инсонии худ, бо мавзӯ ва мазмунҳои худ, бо сабку шеваи баёни худ, бо асбобу афзори ҳунарии худ ворид мешавад», ки ҳамин шахсияти адабии шоир дар баробари таъсирпазирии зебо аз Мавлоно осеб намебинад. Фарзона мегӯяд:

*Дили ман чоркитоби ишқ аст,
Хоку бод, оташу оби ишқ аст.
Дили ман рутбаи аршӣ дорад,
Моҳу хуршеду саҳоби ишқ аст.*

Мавлоно аз мо даъват мекунад, ки аз марзҳои ойину дин бигзарем ва худро шомили «мазҳаби ишқ» кунем:

*Миллати ишқ аз ҳама динҳо ҷудост,
Ошиқонро миллату мазҳаб Худост.*

Фарзона ҳам бо дилбастагии зиёд ва алоқаву иродате, ки ба Мавлоно дорад, дар ҳамин ҳолу ҳаво андешаҳои ирфонияшро шакл додааст, ки хитобан ба мухотаб мегӯяд:

*Ишқро тафриқа мағзор, ки бо кӯчаи ӯ
Сӯйи ҳақ муслиму тарсову шаман меояд.*

Муҳаққиқи эронӣ Муҳаммади Раёҳӣ бар ин назар аст, ки «яке аз мушаххасаҳои шоирон ва нависандагони соҳибсабк ин аст, ки ба зеҳн ва забони мардум роҳ пайдо мекунанд» ва Мавлонову Фарзона низ аз шумори шоирони соҳибмактабанд, ки ба зеҳну забони мардум роҳ ёфтаанд.

Аксари урафои ислом, аз ҷумла Мавлоно ишқи заминиро пуле ба сӯйи ишқи Илоҳӣ медонанд. Аз нигоҳи Мавлавӣ таҷрибаи як ишқи заминии воқеӣ руҳи одамиро омодаи ҷаҳишҳои баланди ишқварзӣ ба Худованд мекунад ва ишқҳои рангиву ҳавасро мазаммат мекунад:

*Ҳар кӣ ба ҷуз ошиқон моҳии бе об дон,
Мурдаву пажмурда аст, гарчӣ бувад ӯ вазир.*

Фарзона бо ишора ба ҳамин маъно ишқҳоеро, ки толиби ҳавасанд, қабул намекунад ва роҳи расидан ба ҳазрати Дӯстро танҳо дар ишқ ба сӯйи ӯ мебинад:

*Эй, ки ком меҳоҷӣ, пас най, най ошиқ,
Ишқ чист ошиқро ҷуз нишоти раббонӣ.
Пои фикри ман доим ботаҳорат аст, аммо
Мекунад ба сӯйи ту рафтуои пинҳонӣ.*

Мавлоно ҳам монанди Афлотун ишқро ба зебӣ медонад. Ишқ бояд ба тамоми анвои зебӣ дар ин ҷаҳон ҳассос бошад. Мавлоно мегӯяд, дар мазҳаби ӯ нигаристан ба ин китобу он китоб барои шинохти Худо кори беҳуда аст, барои шинохти Худованд бояд ба зебоии Худованд нигарист:

*Ошиқонро шуд мударрис ҳусни Дӯст,
Дафтару дарсу сабақшон рӯйи Ӯст.*

Фарзона низ мегӯяд:

*Дар раҳи маҷозу асл ҷустуҷӯи худ кардем,
Ҳар касе Худоро ёфт, оқибат ҳам Инсон шуд.
То расид пайки ту, эй зи ишқ зеботар,
Қалби субҳҳоӣ ман боз субҳагардон шуд.*

Сурудаҳои Фарзона монанди сурудаҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Мавлоно ва дигар шоирони ориф забони ҳол ҳастанд.

Пайдост, ки шеърӣ баъзе аз шоирон ҳанӯз дар замони буданашон мемирад ва шеърӣ бархе аз эҳтиром ва арзиши воло бархурдоранд. Шеърӣ Фарзона монанди ашъори мондагори Мавлоно абадист ва дар сафҳаҳои таърих қарнҳои қарн хоҳад монд.

Мусаллам аст, ки шеърӣ ошиқона аз роҷтарин гунаи шеър аст. Хонандагон низ шеърҳои лирикиро дӯст медоранд бо тароватҳо ва ибронҳо, розҳо ва зарофатҳо ва бо баёни сода ва самимияти ҳосаш. Аксари ғазалҳои дилнишини Мавлоно ҳамин гунаанд ва ин веҷагиро Фарзона низ қомилан дар ихтиёр дорад:

*Эй муҳотаби аслӣ, узр неҳ, ки меғуфтам
Шеърҳои ишқиро номаҳои беунвон.
Ишқ, ишқи бигзашта дар дилам ҳамоно монд,
Доғи аз ҳама пайдо, дарди аз ҳама пинҳон.*

Ба назари Нимо Юшич шоир касест, ки битавонад «як матлаби одӣ»-и ба гӯши ҳама кас расидаро қавитар аз он андозаи қувват, ки ҳаст, ба дигарон иблог кунад, агар натавонад, масъалаеро собит ё рад кунад, шоир нест».

Фарзона ҳам монанди Мавлоно чизе, ки мегӯяд, зебо ва шоирона аст:

*Бар сардии ҳаво натавон ин гуноҳ баст,
Аз сардии муомилаҳо пир мешавем.
Моро, ки ҳаст робита бо ишқ, зиндаем,
Бо мурдани мубодилаҳо пир мешавем.*

Медонем, ки табиат дар падид овардани андешаҳои шоирона ва орифона таъсири фаровон дорад, зеро ки шоир бо табиат ҳамхӯй ва ягонагии зиёде дорад ва бояд онро бишносад. Чунонки авлиё ва паёмбарон кардаанд. Аз ин рӯ, шоир бояд ҳамеша пазирои табиат ва мавҷудоте бошад, ки бо онҳо зиндагӣ мекунад.

Мавқеъпазирии чирмҳои осмониву наботот ва истифодаи онҳо дар осори Мавлоно бисёр назаррас мебошад. Мавлоно дар осори хеш аз мавҷудияти чирмҳои осмонӣ, наботот ва кайҳон батафсил сухан мегӯяд ва ин андешаро Салими Хатлонӣ ҳам дар таҳқиқи худ ёдрас шудааст.

*Ҳин, машав навмед, нур, аз осмон
Ҳақ чу хоҳад, мерасад дар як замон.
Сад асар дар конҳо аз ахтарон
Мерасонад қудраташ дар ҳар замон.
Зоҳири он ахтарон қаввоми мо,
Ботини мо гапша қаввоми само.*

Мушоҳида мекунем, ки Фарзона низ нисбат ба табиат ва наботот бештар майл дорад, пазирои табиат аст ва мавҷудоти табиатро дӯст медорад ва масъалаҳои марбут ба табиату наботро дар осораи ба касрат истифода мекунад:

*Ҳанӯз равзанаи ман ба боғи гул боз аст,
Ҳанӯз шаршара бо шаршара ҳамовоз аст.*

Шоир ҳамонест, ки зиштиҳо ва зебоиҳоро дар назарҳои мо беҳтар ва дурусттар чилва диҳад. Шеър маҳсули алоқаҳо, муҳаббатҳо ва баёнгари ранҷҳои руҳӣ ва оромбахши фикри инсонхост. Мусалламан, шеър қудрате бояд дошта бошад, ки дили пирро ҷавон бикунад ва қалбҳои ноумедро умедвор ва ҷароғи умеду орзуро дар дилҳои инсон барафрӯзад. Фарзона низ аз сарзамини ишқу сулҳ бо ҳамин ҷароғи Мавлоно омадааст, то башарро ба сӯйи фардои рӯшан ҳидоят намояд:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман.
Чун номи ман ба номат дар осмон рақам шуд,
Бо туст сабз дар сабз милоду реҳлати ман.
Эй зишт бо ту зебо, эй дина бо ту фардо,
Танҳо ту метавонӣ ислоҳи иллати ман.*

*Чун ишқи Эзид омад, сад ишқи зид фурӯ рафт,
Иззат шуду шараф шуд хориву зиллати ман.
Эй ишқ, кӯҳнагиям чун бо навият омехт,
То растухез кардӣ тамдиди муҳлати ман.*

Ба бовари Виктор Хюго «ҳеч занҷир ва ҳеч таахҳуде пойи шоири комилро ба банд намекашад. Ў дар ақоид, афкор, аъмол ва воқунишҳояш озод аст. Озод аст, ки бо коргарон дилсӯз ва меҳрубон бошад ва аз ситампешагон мутанаффир, озод аст ба хидматгузoron ишқ варзад ва ба онон ки ранҷ мебаранд, раҳму шафқат орад, озод аст, ки тасаллибахши бенавоён ва марҳаме бар захми дардмандон бошад, озод аст, ки дар муқобили тамоми афроди фидокоре, ки меситояд, зону занад».

Ин баҳоро метавон ба Мавлоно ва Фарзона дод, ки бешак, аз зумраи шоирони комиланд, ки ба дурустӣ пойбанди ҳеч гуна занҷираҳо ва тааллуқоти замон нестанд. Фарзона руҳи латифу инсондӯстонае, монанди Мавлоно, дорад, ки пайваста тариқи шеъраш паёми адлу инсоф, ишқу муҳаббатро ба гӯши инсонҳо мерасонад ва ба инсонҳо ба масобаи як инсонии комил ишқ меварзад.

**МУҚОИСАИ ШЕЪРИ ФУРӯҒИ ФАРРУХЗОД,
ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ ВА ХОЛИДАИ ФУРӯҒ
АЗ МАНЗАРИ НАЗАРИЯИ ҶОНСУН ***

Муқаддима

Баҳрагирӣ аз дониши оморӣ, бавежа, дар пажуҳишҳои илмӣ имрӯз густариш ёфтааст. Равишҳои оморӣ аз равишҳои илмӣ, дақиқ ва қобили истинодӣ маҳсуб мешаванд, ки пажуҳишгарони бештари риштаҳо онро ба кор гирифтаанд. Улуми инсонӣ низ аз ин равишҳо бенасиб намондааст. Корбурди омор дар бархе шоҳаҳо, монанди ҷомеашиносӣ ва улуми тарбиятӣ мутадовил аст. Аммо, дар бархе шоҳаҳо, монанди адабиёт корбурди камтаре дорад. Пажуҳишҳои адабӣ камтар ва дертар аз дигар шоҳаҳо аз равишҳои оморӣ суд бурдааст. Дар ҳоле ки ин равишҳо дар бархе заминаҳои адабиёт, монанди нақди адабӣ, сабкшиносӣ, адабиёти татбиқӣ ва...метавонад роҳкушо бошад. «Агар суол шавад, ки оё иттилооти оморӣ иртиботе бо мутолиаи сабк дорад? Ҷавоб комилан рӯшан аст: бале, тақрибан тамоми нақдҳо, ҳатто муфтадитарини онҳо, яъне нақди таъсиргаро равиши оморино ҳарчанд ба таври ноқис ва ғайрирасмӣ ба кор мегиранд» (Футӯҳӣ, 1390, 167).

Равишҳои оморӣ бо тавсифи дақиқи матн ва табдили аносири кайфӣ ба камиятҳои малмус муҳотабро мутаваҷҷеҳи завоё ва лояҳои пинҳонии матн месозад ва изҳори назарҳои дақиқе ва эҳсосе муфтаанӣ бар салиқаҳои шахсино ба қазоватҳои илмӣ мустанад ва муфтаанӣ бар воқеият бадал мекунад.

Устои забоншиносии Донишгоҳи Берклии Омерикӣ, яке аз қасоне аст, ки равишҳои Keit Janson «Кейт Ҷонсун» оморо дар мутолиоти сабкшиносӣ ба кор бурдааст. Ӯ дар густураи забоншиносӣ таҳқиқоти бисёре анҷом дода ва чандин асар дар ин замина дорад, аз ҷумла, «Танаввуъ гуянд дар пардозии матн», ки дар соли 1997 ба ҷоп расидааст. Ҷонсун дар китоби дигари худ бо унвони «Равишҳои камӣ дар забоншиносӣ» шеваеро барои мутолиоти сабкшиносӣ пешниҳод мекунад, ки ба назарияи Ҷонсун маъруф аст ва дар идома онро ба тафсил шарҳ хоҳем дод.

Ин мақола дар назар дорад, ки шеъри Фурӯғи Фаррухзод, Фарзонаи Хучандӣ ва Холида Фурӯғ аз се кишвар Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон аз манзари назарияи танаввуи вожагони Ҷонсун мавриди мутолиа қарор диҳад. Интиҳоби ду шоири форсиабони ғайриэронӣ бад-ин сабаб аст, ки Афғонистону Тоҷикистон бахшҳои аз қаламрави забони форсианд, аммо ҷунонки бояд мавриди таваҷҷуҳ қарор нагирифтаанд. Нигорандагони шинохти шеър ва адаби ин сарзаминҳо ва, дар ниҳоят, сохтори забон ва адабиёти онҳоро барои эронӣ зарурӣ медонанд ва албатта, байни се шоир санхитҳое вучуд дорад, ки муқоисаи онҳоро мантиқӣ месозад. Афзун бар он, ҳар се зан ҳастанд, шоири

* Пажуҳиши адабиёти муосири ҷаҳон, давраи 19-ум, шумораи 1-ум, баҳор ва тобистони соли 1393 / 2015.

муосиранд, аз замонаи наздик ба ҳам баромадаанд ва низ дар сарзамини худ шоироне шинохташуда ва соҳибандеша ҳастанд ва мавзуот, нумодҳо, тасовир ва мазомини муштарак дар шеърӣ онҳо дида мешавад. Боистаи ёдоварӣ аст, ки Холида Фурӯғ ва Фарзонаи Хучандӣ ҳар ду аз Фурӯғи Фаррухзод таъсир пазируфтаанд. Пеш аз ворид шудан ба баҳси аслӣ, ба иҷмол ду шоири тоҷик ва афғонро муаррифӣ мекунем, аммо ба сабаби он ки Фурӯғи Фаррухзод назди аҳли адаб шинохта шудааст ва пажухишгарон зиндагӣ ва шеърӣ ўро аз завоёи мухталиф воқоӣ кардаанд, аз муаррифии ў сарфи назар менамоем.

То ҷое ки нигорандагон ҷустуҷӯ кардаанд, пажухише наёфтаанд, ки шеърӣ шоирони мавриди назари ин мақолаҳо аз манзари назарияи Ҷонсун баррасӣ карда бошад ва мавзуи мақола нав ба назар меояд. Аммо равиши Ҷонсун дар забони арабӣ, бавежа, дар осори Саъдии Муслех (1) ба таври васеъ ба кор гирифта шуда, дар Эрон Ҳомид Сидқӣ (2) дар нақди шоирони араб аз он баҳра бурдааст. Иброҳими Анорӣ ва Аҳмади Умедвор низ дар ду мақола бо унвони «Робитаи сабкшиносӣ ва улуми омор» ва «Пажухише дар танаввуи вожагони шеърӣ», ки ба тартиб дар «Номаи нақд» (маҷмуи мақолоти ҳамонӣ миллии назария ва нақди адабӣ дар Эрон) ва «Ҳаслномаи пажухишҳои нақди адабӣ ва сабкшиносӣ» ба ҷоп расидааст, дар бораи ин равиш сухан гуфтаанд.

Дар ин пажухиш ду пурсиши аслӣ матраҳ аст:

1. Кадом як аз шоирони мавриди назар аз танаввуи вожагони бештаре бархурдоранд.
2. Шеваи корбурди вожагон дар шеърӣ шоирони ёдшуда чӣ гуна аст ва чӣ вежагӣҳое аз шеърӣ ононро мунъакис мекунад.

Баҳсу баррасӣ Муаррифии назарияи Ҷонсун

Забон аз таркибу ҳамнишинии вожагон дар як сохтори муназзам ба вучуд меояд ва инсонҳо баҳши аъзами мафҳуми мавриди назари худро аз тариқи вожагон мунтақил мекунанд. Бад-ин тартиб, забон на василае, ки тамом ё баҳше аз андеша шумурда мешавад ва «аҷзои забон (вожаҳо) чизе ҷуз аҷзои андеша нестанд, ба таъбири Тулстувӣ, калима ҳамон андеша аст. Андеша дар қолаби калимот, ранг, бўй ва ҳосият гирифта ва ҷисмият меёбад, ҳар чӣ ҷазои андешагии инсон густурдатар бошад, ба ҳамон андоза нисбат аз забон ғанитар бархурдор буда ва маҷмуаи вожагонии ў сарватмандтар хоҳад буд, чаро ки калима зоида намешавад, магар бо фикр ва ҳар кас ба андозаи фикри худ калима дорад» (Алипури, 1387, 18).

Калимот, зарфе ҳастанд, ки гӯянда мафҳуми мавриди назарашро дар онҳо мерезад ва ба муҳотаб арза медорад, ҳар чӣ зарфи зеботаре интиҳоб шавад, мафҳуме, ки дар бар дорад, амиқтар дар руҳу ҷони муҳотаб менишинад, то ҷое ки дар забони адабӣ гоҳ аҳаммияти зарф беш аз мазруф мегардад.

Усулан, дар офариниши адабӣ ҳама чиз аз ибтидо бар асоси интиҳоби як маврид аз теъдоди қасире мавриди дигар сурат мегирад ва он чӣ сабки нависанда ва шоирро таъйин мекунад, маҷмуае аз интиҳобҳои қуллӣ ва гузинишҳои дақиқ аст, ки ў огоҳона ё нохудоғоҳ дар мароҳили мухталифи қори худ анҷом додааст...Ин интиҳоб ва гузиниш ҳарчанд ки ҳамеша худ огоҳ ҳам

набошад, дарвоқеъ, як фароянди доимӣ ва фаъол аст, ки дар ҳар лаҳза аз ибтидо то интиҳои як асари адабӣ вучуд дорад (Аминӣ, 1388, 27).

Интиҳоби вожа ва шеваи баён иртиботи мустақим бо доираи луғот ва сарвати вожагони офаринишгари асари адабӣ дорад. Ҳамин доираи луғот ё сарвати вожагон меҳвари назарияи Ҷонсун аст. Ба назари ӯ, баррасии доираи вожагон гоми муҳимме барои шинохти сабки соҳибасар аст ва метавонад ба санчиши тавонмандии вай кӯмак кунад. Ҷонсун барои расидан ба ин ҳадаф равиши «танаввуи вожагон»-ро пешниҳод мекунад, ки маъмулан ба сурати муқоисаи байни ду ё се шоир анҷом мешавад. Манзури Ҷонсун аз вожагони мутанаввеъ вожагоне аст, ки дар як бараш се ҳазор калимае аз як матни ғайритақрорӣ бошанд. Барои расидан ба ин вожагони ғайримуқаррар бояд мароҳили зерро тай кард.

Мароҳили назарияи Ҷонсун

1. Интиҳоби намунаи пажӯҳиш: бадеҳӣ аст, ки барои баррасии вожагони як шоир имкони баррасии тамоми калимот мавҷуд нест ё зарурат надорад, бинобар ин, бояд даст ба интиҳоб зад ва бахшero ба унвони намуна интиҳоб кард. Ҷонсун пешниҳод мекунад, барои намуна 3000 вожа, ғайригузинуиш ва тасодуфӣ аз ҳар шоир интиҳоб шавад, албатта, тасодуфӣ будан ба маънии беиртибот будан нест ва наметавон қиёси маъалфорик кард, балки бояд байни шоирони мунтахаб санхитҳое вучуд дошта бошад. Фарзонаи Хучандӣ ва Холидаи Фурӯғ шеърҳои зиёде дар қолаби ғазал сурудаанд, аммо дар ин ҷо барои он ки соҳибпажӯиш бештар бошад, шеърҳое аз ононро баргузидем, ки дар қолаби нав суруда шудаанд ва шабоҳатҳои бештаре бо якдигар доранд. 3000 вожаи Фурӯғ аз китоби «Таваллуде дигар», Техрон: Ахуро, 1387 (сафҳаи 205-254), 3000 вожаи Фарзона аз китоби «Сӯзи нотаом», Техрон: Расониш, 1385 (сафҳаи 17-51) ва 3000 вожаи Холида аз китоби «Ҳамеша панҷ аср» Кобул: Майванд, 1386 (сафҳаи 1-119) интиҳоб шудааст.
2. Таъйини вожагони мутанаввеъ: се ҳазор вожаи ба унвони намуна интиҳоб шударо дар ҷадвал қарор медиҳем. Ҳар ҷадвал даҳ хонаи амудӣ ва даҳ хонаи уфуқӣ дорад, ки дар кул сад вожаро шомил мешавад. Бино бар ин, барои ҳар шоир ба се ҷадвал шабеҳи ҷадвали зер ниёз дорем.

он	Рӯзҳо	рафтанд	он	рӯзҳои	хуб	он	рӯзҳои	солим	саршор
он	осмонҳои	пур	аз	пулак	он	шохсорони	пур	аз	гилем
он	хонаҳои	тақядода	дар	ҳифози	сабз	печакҳо	ба	якдигар	он
бомҳои	бодбодакҳои	бозигӯш	он	рӯзҳои	гич	аз	атр	ақоқиҳо	он
рӯзҳо	рафтанд	он	рӯзҳо	к-аз	шикофи	пулакҳои	ман	овозҳое	чун
хубобе	аз	ҳаво	лабрез	мечӯшид	чашмам	ба	рӯйи	ҳар ҷи	мелағзид
он	Ро	чу	шири	тоза	менӯшед	гӯиё	миёни	мардумакҳоям	харгӯш
ноором	ходӣ	бувад	ҳар	субҳдам	бо	офтоби	пир	ба	даштҳо
ношинос	чустучӯ	мерафт	шабх	ба	чангалҳо	торике	фурӯ	он	рӯзҳо

			о		и		мерафт		
рафтанд	он	рӯзҳои	барф ӣ	хомӯш	к-аз	пушти	шиша	дар	уток

Нуктае, ки дар маҳилаи дувум аҳаммият дорад ва ба ҳамин сабаб мумкин аст ихтилофи назарҳое пеш биёяд. Барои мисол мумкин аст касе калимоти мураккабро як вожа маҳсуб кунад ва дигаре ду ё се вожа, аммо он чӣ муҳим аст, ин аст, ки интихоби вожагони ин мақола нукоти зер лиҳоз шудааст:

1. Феълҳои пешвандӣ ва мураккабро як калима талаққӣ кардаем ва нахустин бор вуруди онро дар матн танаввеъ ва маворидеро дар ҷағҳо ва замонҳои мухталиф тақрор ба шумор овардаем. Барои намуна вақте аввалин бор дар ҷадвал феъли «рафт»-ро мебинем, онро танаввеъ донистаем, пас аз он поёни матн феълҳое монанди бирав, хоҳӣ рафт, мерафтааст ва ...-ро тақрор шумурдаем.
2. Ихтилофи исмҳо дар муфрад ва ҷамъ буданашонро тақрор медонем: мисли рӯз ва рӯзҳо.
3. Калимоти муҳаффафро нисбат ба асли калима тақрор донистаем: монанди андух ва андӯх.
4. Замириҳои пайваста ба калима ва шиносаҳои ҳамроҳ бо феълро бо ҳуди он калимот як вожа маҳсуб кардаем. Дилаш – гуфтам.
5. Анвои замир, ам аз муттасил ва мунфасил, фоилӣ ва мафъулиро нисбат ба ҳам тақрор талаққӣ мекунем.
6. Сифатҳои ишораи муфрад ва ҷамъро нисбат ба ҳам тақрор мешуморем. Монанди он ва онҳо.
7. Исмҳои мураккабро як калима дар назар гирифтаем. Мисли хонабадӯш.

Баъд аз таъйини марзи вожа калимоти тақрориро хат мезанем ва калимоти боқимондари, ки вожагоне мутанаввеъанд, ба ҷадвали дигаре мунтақил мекунем. Ин корро дар бораи ҳар 30 ҷадвал анҷом медиҳем, ба тавре ки тамоми вожагони тақрорӣ ҳазф шаванд ва ҳеҷ калимаи тақрорӣ дар қулли ҷадвалҳо вуҷуд надошта бошад. Бино бар ин, вожаҳои хатнахӯрда баёнгарии вожагони мутанаввеъ дар тамоми сӣ ҷадваланд.

он	рӯзҳо	рафта нд	он	рӯзҳои	хуб	он	рӯзҳо	солим	саршор
он	осмонҳои	пур	аз	пулак	он	шоҳсорони	пур	аз	гилем
он	хонаҳои	тақд ода	дар	ҳифози	сабз	печакҳо	ба	яқдига р	он
бомҳои	бодбод акҳои	бозиг ӯш	он	кӯчаҳои	ғич	Аз	атр	ақоқиҳо	он
рӯзҳо	рафта д	он	рӯзҳо	к-аз	шикоф и	пулакҳои	ман	овозҳо	чун
хубо бе	аз	ҳаво	лаб ез	мечӯш ид	чашма м	ба	рӯйи	ҳар чӣ	мелағ зид
он	ро	чу	шир	тоза	менӯш	гӯйе	миён	мардум	ҳаргӯ

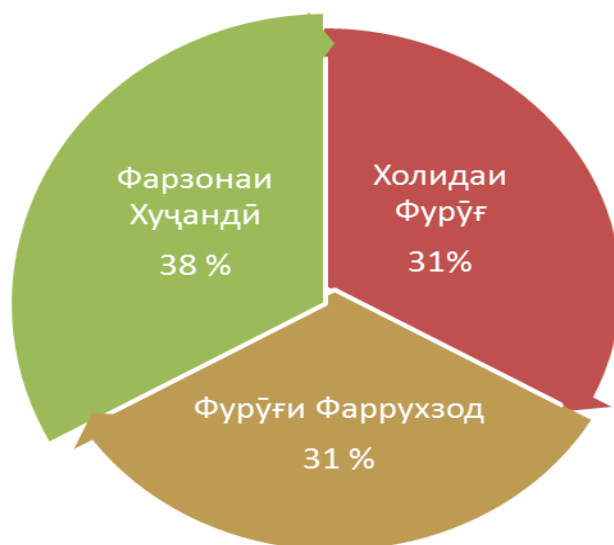
			и		ед		и	акҳоям	ш
ноор ом	шодӣ	бувад	ҳар	субҳда м	бо	офтоби	пир	ба	даштҳ о
нош инос	чустуч ӯ	мераф т	шабҳ о	ба	чангал ҳои	торике	фурӯ мера фт	он	рӯзҳо
рафт анд	он	рӯзҳо и	барф ӣ	хомӯш	к-аз	пушти	шиш а	дар	утоқ

3. Анҷоми муҳосибот: пас аз хат задани вожагони такрорӣ ва шумориши вожагони мутанаввеъ, барои муқоисаи дақиқтар муҳосиботеро анҷом медиҳем, ки иборатанд аз: «а) нисбати куллии танаввеъи вожагон; б) миқдори миёнгин нисбати танаввеъи вожагон – мунҳании коҳиши танаввеъи вожагон; в) мунҳании тароқим нисбат ба танаввеъи вожагон» (Анорӣ ва Умедвор, 1390, 390).

а) Нисбати кулли танаввеъ: дар ин равиш нисбати вожагони мутанаввеъро ба нисбати кулли матн месанҷем, ибтидо вожагони мутанаввеъро истихроҷ мекунем, сипас теъдоди онро бар кулли вожагони матн тақсим мекунем.

Аз маҷмуи се ҳазор вожаи ҳар як аз шоирон, Фурӯғ ва Холида ҳар як 930 вожаи ғайритақрорӣ ва Фарзона 1120 вожаи ғайритақрорӣ доштаанд. Ҷадвал ва намудори зер теъдоди вожагони ғайритақрорӣ ва нисбати кулли танаввеъро нишон медиҳад.

Шоир	Вожагони мутанаввеъ	Нисбати куллии танаввеъ
Фурӯғи Фаррухзод	930	31%
Холидаи Фурӯғ	930	31 %
Фарзонаи Хучандӣ	1120	38 %

б) Миқдори миёнгин нисбати танаввеъи вожагон: барои муҳосибаи миқдори миёнгин нисбати танаввеъ бояд ин мароҳилро анҷом дод: «1. Тақсими матн ба аҷзoi ҳамандоза; 2. Муҳосибаи вожагони мутанаввеъ ба маҷмуи куллии

вожагони ҳар ҷузъ; 3. Ба даст овардани миқдори миёнгини вожагони кулли матн ба кӯмаки арзиши миёнгини ҳар ҷузъ, ки бо ҷамъи миқдори миёнгини аҷзои мухталиф ва тақсими он бар адади аҷзои ташкилдиҳандаи матн ба даст меояд» (Анорӣ ва Умедвор, 1391, 47).

Мо аз ҳар шоир се ҳазор вожа ба унвони намуна дорем, ки онро ба 2 бахш 500-калимаӣ тақсим кардем, сипас теъдоди вожагони мутанаввеъро бо якдигар ҷамъ ва бар 2 тақсим намудем. Ҷадвали зер миёнгин нест, танаввуъро дар се шоири мунтахаб нишон медиҳад.

Ҷадвали миёнгин нисбати танаввеъ дар намунаҳои сегона

Шоир	1	2	3	4	5	6	Миёнгин
Фурӯғ	45%	31%	27%	26%	27%	31%	31%
Холида	48%	30%	28%	27%	24%	19%	28%
Фарзона	49%	38%	34%	28%	23%	30%	34%

в) мунҳании коҳиши пилаконии мутанаввеъи вожагон: табиӣ аст, ки дар оғози намунаҳо теъдоди вожагони мутанаввеъ бештар аст ва ҳар чӣ пештар биравем, аз танаввеи вожагон коста мешавад. Баррасии шеби ин коҳиши танаввеъ аз тариқи «Мунҳании пилаконии танаввеъи вожагон» имконпазир аст. Барои ин кор низ ибтидо матнро ба аҷзои ҳамандоза тақсим менамоем, сипас мароҳили зерро тай мекунем: «Муҳосибаи танаввеъ дар ҷузъи аввали матн, ки бо таъйини вожагони мутанаввеъ ва тақсими адади он бар адад маҷмуи кулли вожагони ин ҷузъ ба даст меояд. 2. Таъйини теъдоди вожагони мутанаввеъи ҷузъи дувум аз матн. 3. Муҳосибаи нисбати танаввеъ дар ҷузъи дувум, ки бо тақсими вожагони мутанаввеъи ин ҷузъ ба маҷмуи кулли вожагони ҷузъи дувум ба даст меояд» (Анорӣ ва Умедвор, 1390, 392). Ҳамин равишро дар бораи ҷузъи савум то поёни матн идома медиҳем. Ҷадвал ва мунҳании зер коҳиши пилаконии танаввеъи вожагонро нишон медиҳад.

Ҷадвали коҳиши пилаконии танаввеъи вожагон

Шоир	1	2	3	4	5	6
Фурӯғ	54%	37%	32%	31%	32%	37%
Холида	58%	32%	33%	25%	29%	23%
Фарзона	57%	45%	41%	33%	27%	29%

Мунҳании нисбати коҳиши пилаконӣ дар намунаи сегона

Мунҳании тароким нисбати танаввеъи вожагон: дар ин марҳила монанди мароҳили қаблӣ, матнро ба аҷзои мусовӣ тақсим мекунем, сипас «1. Байни вожагони мутанаввеъ ва маҷмуи кулли вожагони ҷузъи аввал нисбат эҷод мекунем. 2. Дар хусуси ҷузъи дувум, бо эҷод нисбати байни вожагони мутанаввеъ ҷузъи аввалро бо адади вожагони мутанаввеъ мушаххас мешавад мо се ҳазор вожаи ҳар як шоиронро ба шаш ҷузъ 500-вожаӣ тақсим кардаем ва бо тайи мароҳили гуфташуда ба натоиҷи зер расидем:

Фурӯғи Фаррухзод

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи аввал: 54% / нисбати танаввеъ дар ҷузъи дувум: 37% / нисбати тароким то поёни ҷузъи дувум: 45%

$$\frac{188 + 271}{100} = 45\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи савум 32% / нисбати тароким то поёни ҷузъи савум 41%

$$\frac{188 + 281 + 162}{1500} = 41\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи ҷаҳорум 31% / нисбати тароким то поёни ҷузъи ҷаҳорум 39%

$$\frac{188 + 281 + 162 + 159}{2000} = 39\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи панҷум 32% / нисбати тароким то поёни ҷузъи панҷум 39%

$$\frac{188 + 281 + 162 + 11659 + 160}{2500} = 39\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи шашум 37% / нисбати тароким то поёни ҷузъи шашум 38%

$$\frac{188 + 281 + 162 + 11659 + 160 + 188}{3000} = 38\%$$

Фарзонаи Хучандӣ

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи аввал: 57% / нисбати танаввеъ дар ҷузъи дувум: 45% / нисбати тароким то поёни ҷузъи дувум: 51%

$$\frac{298 + 226}{1000} = 51\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи савум 41% / нисбати тароким то поёни ҷузъи савум 48%

$$\frac{298 + 226 + 206}{1500} = 48\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи ҷаҳорум 33% / нисбати тароким то поёни ҷузъи ҷаҳорум 44%

$$\frac{298 + 226 + 206 + 166}{2000} = 44\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи панҷум 27% / нисбати тароким то поёни ҷузъи панҷум 40%

$$\frac{136 + 166 + 206 + 226 + 298}{2500} = 44\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи шашум 29% / нисбати тароким то поёни ҷузъи шашум 39%

$$\frac{298 + 226 + 206 + 166 + 136 + 147}{3000} = 39\%$$

Холидаи Фурӯғ

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи аввал: 58% / нисбати танаввеъ дар ҷузъи дувум: 36% / нисбати тароким то поёни ҷузъи дувум: 47%

$$\frac{291 + 181}{1000} = 47\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи савум: 33% / нисбати тароким то поёни ҷузъи савум: 42%

$$\frac{291 + 181 + 166}{1500} = 42\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи ҷаҳорум 25% / нисбати тароким то поёни ҷузъи ҷаҳорум 38%

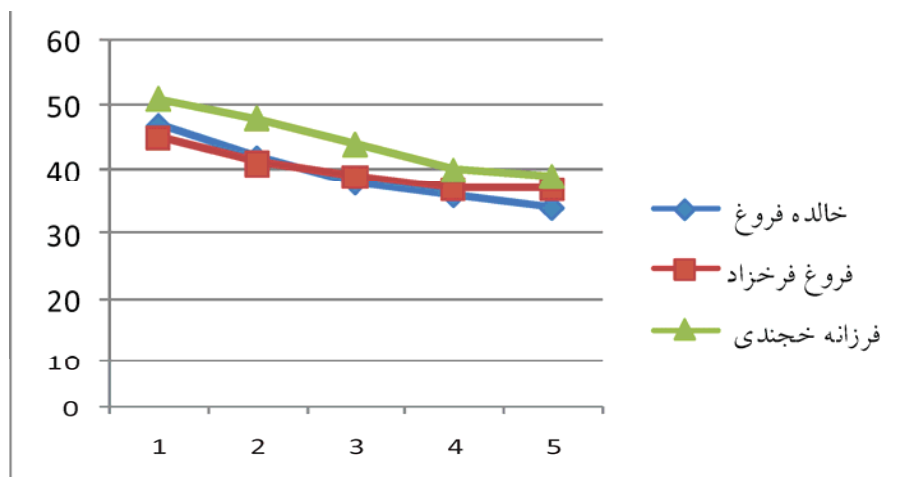
$$\frac{291 + 181 + 166 + 129}{2000} = 38\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи панҷум 29% / нисбати тароким то поёни ҷузъи панҷум 36%

$$\frac{291 + 181 + 166 + 129 + 145}{2500} = 36\%$$

Нисбати танаввеъ дар ҷузъи шашум 23% / нисбати тароким то поёни ҷузъи шашум 34%

$$\frac{291 + 181 + 166 + 129 + 145 + 116}{3000} = 34\%$$

Мунҳании нисбати тароким дар намунаҳои сегона

4. Муқоиса ва таҳлили танаввеъ: дар ин мақола намунаҳое аз се шоирро баррасӣ кардем. Ба истиноди ин намунаҳо нисбати танаввеъи вожагон дар шеъри Холидаи Фурӯғ, Фарзонаи Хуҷандӣ (38%) ва дар шеъри Фурӯғи Фаррухзод (31%) аст.

Дар марҳилаи дувум, миқдори миёнгин нисбати танаввеъи вожагони ҳар се шоир наздик ба ҳам ҳастанд ва ихтилофи ҷашмгире дар онҳо мушоҳида намешавад. Фурӯғ байни 45% ва 31%, Холида 48% ва 28% ва Фарзона байни 49% ва 34% қарор доранд.

Дар марҳилаи савум, яъне коҳишҳои палаконии танаввеъи вожагон вожагони Фурӯғ аз 54% ба 37%, Фарзона аз 57% ба 29% ва Холида аз 58% ба 23% коҳиш ёфтааст. Ин бад-он маъност, ки вожагони такроршаванда дар шеъри Холида зиёдтар аст ва агар намунаро идома диҳем, имкон дорад, танаввеъи вожагони ӯ сареътар аз ду шоири дигар коҳиш биёбад. Дар шеъри Фарзона низ ин вежагӣ бо шиддати камтаре дида мешавад, аммо дар шеъри Фурӯғ суръати раванди коҳиши вожагони мутанаввеъ камтар аст.

Дар марҳилаи чаҳорум, тарокими вожагони мутанаввеъ дар шеъри Фурӯғ аз 45% ба 37%, дар Фарзона аз 51% ба 39% ва дар Холида аз 47% ба 34% тақлил ёфтааст, ки боз ҳам тарокими ду вожагони мутанаввеъи Фурӯғ беш аз Холида ва Фарзона аст. Матни намунаи мо аз китоби «Таваллуде дигар» интиҳоб шуда ва ин асар сароғози булуғи шеърии Фурӯғ аст. Шеъри ӯ дар ин маҷмуа авҷ мегирад ва рафта-рафта ба камоли худ наздик мешавад. Бино бар ин, яке аз вежагиҳои шеърии Фурӯғ дар даврони камоли шоириаш ғанои вожагони ӯст.

Дуруст аст, ки дар марҳилаи аввал, яъне нисбати танаввеъи вожагон, вожагони мутанаввеъи Фарзона 7% беш аз Фурӯғ ва Холида аст, аммо аз он ҷо ки 7% фосилаи чашмгир ва маънодоре нест ва аз тарафе, дар се марҳилаи баъдӣ Фурӯғ ба лиҳози вожагон ғанитар аст, наметавон ин меъёрро ба танҳои нишони тавонмандӣ ва тасаллутӣ забони бештари Фарзона донист. Афзун бар ин, дар шеъри Фурӯғ анвои такрор аз сомит ва мусавват то такрори ҳичо, калима ва ҷумла илми маонӣ ва раваншиносӣ низ қобили баррасӣ аст. Ҳамин амр сабаб мешавад, ки аз танаввеъи вожагони ӯ коста шавад. Барои мисол дар шеъри «Он рӯзҳо», ки оғози намунаи мост, 18 мартаба иборати «он рӯзҳо» такрор шудааст ва ин танҳо як намуна аз такрорҳои мавҷуд дар ин шеър аст. Албатта, такрор, бавежа, такрори вожа дар шеъри Фарзона ва ба маротиб камтар дар шеъри Холида низ дида мешавад, аммо он қадар нест, ки битавон онро мушаххасаи сабкӣ донист.

Афзун бар танаввеъи вожагон, навъ ва шеваи бақоргирии онҳоро ҳам бояд дар назар дошт. Барои расидан ба танаввеъ дақиқтар метавон мутағайирҳоро дар назар гирифт ва онҳоро дар намуна расад ва арзёбӣ кард. Ин муаллафа метавонад вожа, санъати адабӣ, нуктаи дастурӣ, мазмуни хос ва... бошад. Ба унвони мисол мо дар намунаҳои сегона теъдоди сифатҳоро баррасӣ кардем (дар ин ҷо манзур аз сифат сифоте аст, ки дар сохтори таркиби васфӣ метавон аз онҳо истифода кард ва сифоти мубҳам ишора ва шуморишӣ ва...-ро дар бар намегирад) натоиҷи ҳосил чунин буд:

Шоир	Теъдоди сифат дар 3000 вожа
Фурӯғи Фаррухзод	370
Фарзонаи Хучандӣ	240
Холидаи Фурӯғ	230

Мулоҳиза мешавад, ки ҳарчанд нисбати танаввеъи вожагони Фурӯғи Фаррухзод ва Холидаи Фурӯғ яқсонанд, аммо теъдоди сифоте, ки ба кор бурдаанд, бисёр мутафовит аст. Барои мисол Фурӯғ 10 бор калимаи «сиёҳ»-ро ба кор бурда, Холида 2 бор ва Фарзона як бор аз таркиби «сиёҳи сӯхта» истифода кардааст. Дар муқоисаи сифатҳо нукоти дигаре ҳам ҷалби таваҷҷуҳ мекунанд, аз ҷумла ин, ки: дар намунаи шеъри Фурӯғ сифоти зиёде ба кор рафтаанд, ки бештари онҳо исми мафъули арабианд ва бештарин бор маънои манфӣ доранд, мисол: мағшуш, манфур, матрук, масмум, мушавваш, музтариб ва..., ки бозтоби андеша ва зеҳнияти шоир аст ва огоҳона ба кор рафтааст, зеро Фурӯғ дар интиҳоби калимот бисёр дақиқ буда ва дар мусоҳибае гуфтааст:

«Барои ман калимот хеле муҳим ҳастанд, ҳар калима руҳияи хоси ҳудаиро дорад. Ман ба собиқаи шеърии калимот ва ашё бетаваҷҷуҳам, ба ман чӣ, ки то

ба ҳол ҳеч шоири форсиабоне, масалан, калимаи инфичорро дар шеъраш наёвардааст. Шеъри мо иттифоқан ба миқдори зиёде хушунат ва калимоти ғайришоирона эҳтиёҷ дорад, то ҷон бигирад ва аз нав зинда шавад» (Шамисо, 1383, 260).

Дар намунаи шеъри Холида сифоти хунин, овора, ғариб, захмӣ, оташин ва ...дида мешаванд, ки бо авзои nobasomon ва ҷангзадаи Афғонистон ва муҳочирати ӯ ба Покистон дар иртиботанд.

Дар намунаи шеъри Фарзона сифоти мусбате, чун: сабз, шукуфо, пок, меҳрубон ва...ба таври ҷашмгире бар сифоти манфӣ ғалаба доранд ва баёнгари руҳияи латиф ва эҳсосе саршоранд.

Яке дигар аз мутағайирҳое, ки дар ин мақола дар назар гирифтем, корбурди намудҳо ва падидаҳои табиат, аз қабилӣ хуршед, моҳ, кӯҳ, номи гулҳо ва...дар миёни вожагони мутанаввеъ аст. Дар 930 вожаи мутанаввеъ Холида 80 вожа ва дар 930 вожаи мутанаввеъ Фурӯғ ва Фарзона ҳар як 50 вожа вучуд дорад, ки бар намудҳои табиат ишора доранд.

Чунонки мушоҳида мешавад, Фурӯғ ва Фарзона ба як мизон аз вожагони табиат баҳра гирифтаанд, Холида бо шумори бештаре аз онҳо, мазмун ва тасвир пардохта ва сохтааст. Ҳарчанд шумори вожагон ба танҳои милок нест. Дар ин ҷо бояд диққат дошт, ки бештари аносири табиат дар шеъри Фурӯғ ҷанбаи нумодин ва самбулик доранд, дар ҳоле ки дар шеъри Фарзона ағлаб дар маъноӣ аслӣ ва ғайринумодин ба кор рафтаанд. Барои мисол Фарзона 14 бор вожаи себро ба кор бурда, ки метавон гуфт дар ҳама ҷо ба маънии вожагонии он, яъне меваи себ назар дошта ва ҳолае аз мафҳуми нумодинро дар он наметавон дид. Ҳамчунин вожаи субҳ 15 мартаба ба кор рафта ва соири калимот. Дар бораи корбурди калимоти самбулик Холида ҳадди васати Фурӯғ ва Фарзона аст. Ӯ ба андозаи Фурӯғ корбурди самбулик надорад ва ба андозаи Фарзона низ калимоти шаффофро ба кор набурдааст. Ҳусни равиши Ҷонсун ин аст, ки бо корбурди он метавон ба лоихаҳои пинҳони зеҳният ва замири ноҳудогоҳи шоир то ҳудуди зиёде пай бурд ва дағдағаҳои воқеии ӯро дарёфт, чизе ки ба сабаби мулоҳизоти гуногун, хоста ё ноҳоста тавассути шоир ё ҷомеа пинҳон мешавад ё ба гунае дигар тафсир мегардад, зеро «имрӯза пас аз он ҳама пажухиши равонковӣ ва забоншиносӣ дигар наметавон асари хунариро мунҳасиран фароянди нияти равшан ва иродаи ҳокими нависанда донист. Ҳар асар то андозае ҷӯшиши ангеаҳои ноогоҳӣ аст, ки мекӯшад аз раҳгузари адабиёт ва хунарҳо худие нишон диҳад ва таскин ёбад» (Ғиёсӣ, 1367, 187).

Натиҷа

Омори бадастомада аз пажухиш он қадар ба якдигар наздиканд, ки наметавон дар боби сарвати вожагонии ҳар як аз шоирон ба осонӣ доварӣ кард, ҷӣ басо каси дигаре бо интиҳоби намунаҳои дигар аз ҳамин шоирон ба натиҷаи мутафовите даст пайдо кунад. Бино бар ин, зимни таваҷҷуҳ ба аъдод ва арқоми ҳосилшуда дар ҷаҳор марҳилаи фавқ нуқоти зерро бояд дар назар гирифт:

– Фарзона ва Холида таъсир пазируфтаанд, аммо ниҳоят ҳар се шоир садое мустақил доранд. Тафовути фарҳангӣ ва ғӯишӣ, ки дар бораи ин шоирон инкорнопазир аст, ба иловаи тафовутҳои фардӣ ва шахсиятӣ сабаб шуда, ки ҳар

як ба гурӯҳҳои ҳосе дар маҷмуаи вожагони худ алоқа нишон диҳанд, ки бархе аз ин маворид баррасӣ шуд.

– Дар маҷмӯъ, калимоти клишай ва дастфарсуд дар шеъри ҳар се шоир андак аст ва андак вожаҳое аз ин даст ҳам, ки дида мешаванд, дар бофти калом, корбурдҳое ғайр аз корбурдҳои суннати адабиёт доранд.

– Шеъри Фурӯғ бо вучуди корбурди вожаҳои омиёна ва гуфторӣ дар бофти забонӣ ва лоиҳаҳои маъношинохтӣ ҳосил аз нигоҳи самбулик ба печидагӣ ва ибҳом мерасад, дар ҳоле ки шеъри Фарзона шеъре хирфай ва шаффоф ва ба дур аз ибҳомҳои маъноӣ ва фаннӣ аст ва Холида дар байни ин ду қарор дорад, ба гунае ки мушаххасоти ҳар ду ро дар вожагони ӯ метавон ёфт.

Шоёни зикр аст, равиши танаввеъи вожагон рӯйкарде сохторгароёна дорад ва шевае барои санҷиши тавонмандии шоир дар истифода аз адоти таъбир, яъне вожагон аст ва ба сикҳатӣ ва диққати пажӯҳишҳои адабии бисёр кӯмак мекунад, аммо сарфи тақя бар камиятҳо ва ёфтаҳои омӯрӣ ба танҳои барои қазоват дар бораи сабки як шоир кофӣ нест ва заминаҳои офариниши асар ва соири вежагӣҳоро набояд аз назар дур дошт.

«ШОИРЕ БО БУНИЯТИ ОФТОБӢ» *

Шинохту бардошти Фарзонаи Хучандӣ аз шахсу шеъри устод Рӯдакӣ

Таваччуҳ ба адабиёти гузаштаи форсу тоҷик, чехраҳои барҷаста, симоҳои ҷаҳони он яке аз ҷиҳатҳои рӯшан дар дастури қору эҷоди шоири тавоноӣ тоҷикӣ Фарзонаи Хучандӣ ба шумсор меояд. Дар воқеъ, ин ишқу муҳаббат ва бастагӣ, ки аз ҷониби як шоири пешрави бо сабку салиқа ва роҳу равиши хос дар шеъри муосир зоҳир мешавад, шире ки аз мактаби шеъри мудерни ҷаҳони муосир гузашта ва дар айни замон аз пешкистватони милии ин мактаб аст, бисёр муҳим ва маънии амиқе касб мекунад. Зеро бисёр шудааст ва дар ҳамаи адабиёти форсизабон, ки шуарои модернсабк ва навгаро баробари эҳтироом ба гузашта, ба он назари интиқодӣ ва камгирона доштаанд ва ё аз равишу тарзи тафаккур ва диди бадеии эшон интиқод ба амал баровардаанд. Ва ҳам шудааст, ки аз назари як шоири муосирбин паҳлуҳо ва маҳосини осори шуарои гузашта аз диди тоза кашфу муаррифӣ гардидааст, ки аҳамияташ на камтар аз як пажӯҳиши илми маҳсуб мешавад. Ва Фарзона аз ин дастаи дувум будааст, яъне муносибаташ ба гузашта, ба қавли хоксоронаи ҳудаш, «муридона». Аммо бояд гуфт, ки инро наметавон чун иродаи таассубомез ва волаву шайдоии ифротӣ ҳамл кард. Муносибати Фарзона ба гузашта огоҳона, омӯзанда ва муҳаққиқона мебошад.

Аввалан, онро метавон ба сифати арзи эҳтироми як меросбари арзанда, ки ба салафони худ эҳтироми ошиқона дорад маънӣ кард. Дигар кӯшиши дарку баҳо ба он ҳама бузургӣ ва эъҷози сухан ва авомили ҷовидонагии ин бузургон.

Фарзона ба қулли бузургони илму адаби форсу тоҷик эътиқоду эҳтиром дорад, вале дар ин миён устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Мавлавӣ, Ҳофиз, Бедил барояш бисёр арҷманд мебошанд ва албатта дар сархайли ин бузургону фарзонагон устод Рӯдакӣ меистад.

Рӯдакӣ бо ӯ аз хонавода бо талқини падар ҳамроҳ будааст ва тавассути хотироти модар маълум мешавад аз бобояш Абдурахим Ҳочибоев, ки қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро бо роял месурӯд, Рӯдакӣ дар ин хонадон хеле бармаҳал ворид гаштаву ҳузур дошта ва соҳибэҳтиром низ будааст. Ва бисёр аҷиб аст, ки ин сурудро Ҳочибоев бо хоҳиши Нусратулло маҳсум, месарояд. Аммо Дар воқеъ, ин бисёр муҳим аст, ки қасидаи мазкури Рӯдакӣ дар байни ду сарвари вақти Тоҷикистон, онҳое ки барои расидан ба истиқлоли воқеии он талош дошатанд ва ин асари Рӯдакӣ дар замони онҳо байни душманони миллати тоҷик, баҳусус пантуркистон, сару садоҳои идеологӣ ва сиёсӣ барангехта буд, шӯҳрат дошт ва шояд эшонро дар роҳи миллигарой ҳидоят ва илҳом мекард. Ва ҳатто метавонад он яке аз баҳонаву сабабҳои аз мақомоти олий барканор шудан ва ба Маскав таъбид гардидани онҳо низ ҳамин ҳисси миллатгарой (далели ба нашр расидани «Намунаи адабиёти тоҷик» бо шеъри мазкури устод Рӯдакӣ) бошад. Аммо дар нақли Фарзона, ин шеър имрӯз акнун

* Набавӣ, А. Пайванди дирӯзу имрӯзи адабиёт: Душанбе: Адиб, 2023. – С. 274-284.

барои эшон баёнғари эҳсоси ғурбату дурӣ аз Ватан гардида, ки бо тзӯр аз дидори он карда шуда буданд.

Аммо ба қадре, ки Фарзона худро бештар мешиносад ва ворид ба таҳсил ва олами шеърӣ форсӣ мегардад, наздаш манзаллати Рӯдакӣ меафзояд ва барояш Одамушшуаро ба масобаи бунёнгузори аз шеърӯ шоирии форсӣ ва саромади ин адабиёти ҷаҳонгир ҷойгоҳи хосае пайдо менамояд. Ин эҳсосро ӯ дар ёддоште, ки дар бораи шабонарӯзи «пурмочаро»-е, ки аз сафари ба Душанбе доштааст, нигошта, ки дар айнаи саргардониву нокуҷоӣҳо ва мушкилоти ҷойи зист, ба сараш зиёрати ҳайкали Рӯдакӣ мезанад. Аз ин андеша ҳарчанд аз ҷониби дугонаҳои воқеъғарояш чун «махлуки аз сайёраи дигар омада» мазаммат мешунавад, вале он гувоҳ бар мавҷуд будани муҳаббати хосае ба Рӯдакӣ дар зершуури ӯст. Дар ҳақиқат рӯзи дигар ин кор амалӣ мешавад. Дар замини он рӯзу шаби пурташвиш ба зиёрати устод Рӯдакӣ рафтани дар пояи ҳайкали эшон аз ашъори ӯ байтбарак кардан ва рӯдакиҳои оростан маънии тозае касб менамояд: яъне бар сахтӣ, дуруштӣ, nobасомонӣ ҳатман зебоӣ ғолиб меояд, балки дар паҳлуи мушкилоти обу нону ҷойи зист, боз арзишхое мисли шеърӣ Рӯдакӣ вучуд доранд, ки дунёи маънавии ҷавонон ва ҳамзамонро поку мубарро медоранд ва нишонаву заминае ҳастанд, ки наслҳоро ба ҳам мепайванданд, онҳоро барои ба асли худ баргаштан, ҳофизаи худро барқарор кардан, дарёфтани шакл додани ҳуввияти хеш имкон медиҳанд. Дар ин маврид ҳам шеърӣ Рӯдакӣ:

*Бахту давлат, ки пешкори туанд,
Нусрату фатҳ пешёри туанд.¹*

фатҳу нусрати бахше аз ҷавонони ҷӯяндаву ҳуввичтҳои кунунӣ ва хосса Фарзонаро бозгӯ мекунанд.

Аммо дар шеърӯ эҷодиёти Фарзона низ Рӯдакӣ ва ашъори вай мақоми арзандае дорад. Ин ҳам бисёр муҳим аст, ки дар ду маҷмӯаи аввали Фарзона – «Тулуи хандарез» (1987) ва «Шабохуни барқ» (1989) ҳануз аз Рӯдакӣ сухане нест, аммо Фирдавсӣ ҳузур дорад ва аз вай илҳом шудааст (шеърӣ «Такроре барои худ ё ангеае аз «Шоҳнома»). Аммо ба андешаи банда ин кор ҳам чун пайравӣ аз устодон, баҳусусҷ устод Лоиқ, бояд анҷом ёфта бошад. Куллан Фарзона дар ин ду маҷмӯа дар садади ёфтани равиши худ ва садои хоси худ санҷиши бомуваффақияти қалам мекнад, то баъд аз ин мавқеи худшиносии шоирӣ ба шоирон ва шеърӯ шоирӣ, адабиёт ва намояндагони он муносибати худро муайян намояд. Ва оғози ин амал силсилаи шеърҳои «Паёми ниёгон» будааст.

Нахустин ёдкарди ҷиддии Фарзона аз Одамушшуаро низ дар ин силсила сурат мегирад ва он шеърест бо унвони «Рӯдакӣ». Силсилаи мазкур фарогири чехраҳои «пайғамбарони Ачам» - nobиғаҳои шеърӯ адаби форсӣ ва форсиनावисон, хосса онҳое мебошад, ки дар худшиносии ҳуввияти ориёӣ ва бедории мардуми фосизабон саҳми муассире доштаанд ва шоир масъулияте ба уҳда гирифтааст, ки охири васият ва рози дили онҳоро «бар ворисони пунбабагӯш» бирасонад. Бинобар ин ғараз танҳо ёдкарде аз ин бузургон набуда, балки дар мисоли шахсу шахомат ва қору мароми онҳо ба насли кунунӣ, ки

гирифтор ғафлат ва фаромӯшии ёду ҳофизаи таърихӣ мебошанд, ёдрас кунад, ки чӣ рисолату масъулияти таърихӣ ва миллӣ доранд. Дар ин силсила бояд гуфт, ки дар иртибот ба тақозои замони бедориҳои миллӣ дар байни мардуми тоҷик аз пешкисватон ва нобиғаҳои миллатгарое чун Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил, Иқболи Лоҳурӣ ба суҳан оварда, Фарзона худ низ ба ин васила ба иҷтимои Тоҷикистон мепайвандад ва дар ин маврид муттақояш сарманшаи маънавии миллат аст. Ва албатта аввалсухани ин ғафлатзудонву ҳушёрдиҳандагон устод Рӯдакист, ки аз шӯҳрату тавонмандии нахустин давлати тоҷикон – Сомониён, даврони растохези Аҷам ва оғози пуршукӯҳи забону адаби форсӣ ёдовар мешавад:

*То Бухоро ҳамраҳи рӯди Зарафшон омадам,
Аз парешонӣ гурезон сӯи Сомон омадам.
Аз паёми гарми ман чашми Бухоро боз шуд,
Баски чун хуршед бо чашми чарогон омадам.
Дар Аҷам Наврӯз буду офтобе мешукуфт,
Тахти Сомон пойдору давлаташ бедор буд.²*

Давроне буд, ки шеърӣ Рӯдакӣ ба сони хун дар «шарёни мардум» қорӣ ва бо малоик ба «авҷи анҷум» бол кушода буд. Аммо ногаҳон ба давлатдории тоҷикон «зилзила афтод» ва «душман чашму чароғи моро хомӯш кард». Ва инак Рӯдакӣ Бухороро ба сӯи он рӯзҳо меҳонад ва орзӯ дорад, ки шеърӣ вай имрӯз «ворисони тундравро сӯи фардо мебарад» Ҳамон манбаъ, саҳ. 339-340). Шеър куллан гирди мақому ҷойгоҳи Рӯдакӣ, Сомониён, Зарафшон ва Бухоро мечарҳад ва он бо Рӯдакӣ ва Зарафшон оғоз ёфта, бо таъкиди пайванди шеърӣ вай тавассути ин рӯд бо Бухоро низ меанҷомад. Паёми шоир низ орзуи эҳёи Бухоро чун мадҳи фарҳанги тоҷикӣ, шеърӣ Рӯдакӣ ва куллан оғоҳӣ, бедорӣ ва худшиносии миллат аст.

Иродати Фарзона ба устод Рӯдакӣ то он қост, ки минбаъд дар суҳанрониҳо ва мақолаву ёддоштҳояш хеле зиёд рӯчӯ ба шеърӣ устод менамояд, онро ба сифати мисол, далели фикру андеша ва мӯҳтавову мазмуни онҳо (эпиграф) истифода мекунад. Масалан, дар мақолаи «Хучастанномаи Наврӯзӣ», ки дар мавзӯи Наврӯз ва табрикоти наврузист, байти устод:

*Омад ин навбаҳори тавбашикан,
Парниён гашт боғу барзану кӯй, –*

оғозбахши он гардидааст, ки ҳамзамон се оғозро фаро мегирад: оғози мақола, оғози сол, оғози шеърӣ форсӣ – Наврӯзи он, ки бо шеърӣ Рӯдакӣ фурӯзон шудааст. Аммо байти Рӯдакӣ, ки мавриди иқтибос аст, бисёр содаву зебо ва воқеӣ буда, дар айнаи замон ҳолати инсонӣ табиат ва инқиолботи наврӯзро фаро гирифтааст. Дарвоқеъ дар бораи шоҳид (эпиграфҳое), ки Фарзона чи дар мақолот ва чи дар ашъораш мавриди истифода қарор медиҳад ё интиҳоб менамояд ва ё ба сифати мисоли таъйидкунандаи андешаҳояш иқтибос мекунад, ҳаминро метавон гуфт, ки аз ҳама бештар ба устод Рӯдакӣ истинод кардааст.

Дар иртибот бо эпиграфҳо метавон гуфт, ки онҳо як навъ аз тазмину истикбол аз андешаҳо, мӯҳтаво ва шеъри Рӯдакӣ мебошанд. Аз ҷумла, Фарзона дар пайравӣ ба мӯҳтавои байти машҳури Одамушшуаро:

*Бо сад ҳазор кас танҳой,
Бе сад ҳазор кас танҳой, –*

шеъре таълиф карда, мафҳуми танҳоиро тавзеҳ медиҳад. Дар нигоҳи ӯ танҳой хоси инсон, воситаи худдаркӣ, бо худ будан, худии худро шинохтан аст, ки «Бо ҳазорон ошное, ҳамсадое, ҳамнавое Мондаам дар ҷумла дунё боз ман танҳову танҳо».³ Яъне танҳой на ба маънои инзиво, худпарастӣ ва одамбезорӣ нест, балки як ҳолати табиӣ равони инсон, ҳолати мушаххас ва дар айни замон таъйидкунандаи ҳастии шахс аст. Нависандаи бузурги қирғиз Чингиз Айтматов низ ин шеърро дар румони «Рӯзе, ки дарозтар аз қарн аст» мавриди истифода қарор додааст. Аммо пайравии Фарзонат ба Рӯдакӣ дар истиқболи муҳтаво сурат гирифтааст.

Бомаврид аст, ки ин ҷо як нуктаи дигарро дар қазияи Фарзона ва Рӯдакӣ ёдовар шавем. Бисёр муҳим аст, ки дар андешаву шеъри Фарзона Рӯдакӣ бо устод Лоиқ, ки дар рӯзгору қору ашъори шахси муассир аст, иртибот мегирад, зеро:

*Ў посдори дурри дарӣ, лафзи Рӯдакист,
Ё Раб, барор, он чи таманнои Лоиқ аст.*⁴

Ва боз дар ҳар мавриде, ки суҳан аз шеър ва намояндагони адабиёт меравад, боз ҳам Рӯдакӣ дар зехни ӯ ҳузур дорад ва ҳатман аз ӯ ёд мешавад ва ё дар меъёри шеъри вай дигарон санҷида мешаванд. Масалан дар мавриди таваҷҷуҳи Амир Хусрав ба мусиқӣ ва асбобҳои мусиқӣ ҳатман суҳану Рӯдакӣ ба ёдаш мерасад ва назари ӯро дар мавриди таваҷҷӯҳу ишқи вай мисол мезанад, ки:

*Агарчи чангнавозон латифдаст буванд,
Фи дои дасти қалам бод дасти чангнавоз.*

Ва сипас таъкид мекунад, ки Амир Хусрав низ назари Рӯдакиёна дорад:

*Назмро илме тасаввур кун ба нафси худ тамом,
К-ӯ на мӯҳтоҷи самоъу савти хунёгар бувад.
В-ар кунад мутриб басе ҳун-ҳуну ҳон-ҳон дар самоъ,
Чун суҳан набвад, ҳама бемаънию абтар бувад...*

Ба андешаи банда, ин таваҷҷуҳи зиёдро бояд сабабе бошад, чаро ки агар ба тарзи баён, таркиби суҳан ва сабки нигориши Фарзона амиқ назар афканем, бо он ҳама кор гирифтани аз имконоти шеъри наву арӯзи озод ва сафеду мансур, куллан услуби модернӣ, ӯ дар вожаорӣ ва вожасозӣ ва тарзи баён асосан дар заминаи сабки хуросонӣ устувор аст (таълиф мекунад), ки бунёнгузори он устод Рӯдакист. Ва шояд бебабаб нест, ки аввалин маҷмӯи мукаммали шеърҳои худро, ки дар се ҷилд мураббаъ шудаду як марҳалаи ҳаллоқияти вайро ҷамъбасти менамояд, зери унвони «Қатрае аз Мӯлиён» (2003) ба ҷоп расонид, ки ба андешаи банда мазмуни рамзие дорад ва ӯ аз табори Рӯдакӣ ва шуарои Моваро-

уннаҳр будан ва идомаи шеърӯ сабки вай дар замони нав бо фарогириҳои ғано-мандии навро гувоҳӣ медиҳад.

Ҳаминтавр ин амал як кори огоҳона ва баёнгари роҳу равиши Фарзона дар сабки нигориш бошад. Дар воқеъ, ҳарчанд Фарзона аз маъниҳои тасаввуфӣ, рамзӣ кинои ирфонӣ ва тасвирҳои истиорӣ истифодаи зиёд ва бомуваффақият мекунад, аммо дар куллӣ шоири маснӯӣ, мавҳумхаёл ва имҳомгуфтор нест, балки фикру андеша ва паёмаш хеле рӯшан дар пирояи наҳифу нафиси ҳунарии сода ифода мешавад ва худ чунин шеърро чи дар сабки ҳиндӣ ва чи дигар сабкҳо меписандад. Ба қавли ҳудаш «начибтарин, бешабехтарин, волотарин чакомаҳо чӣ бисе содаву бепироя ва маъсуми урён чун субҳ гуфта мешаванд. Дар ин маврид аз шеъри Бедил мисол мезанам ва ҳамчунин аз устод Рӯдакӣ ёд мекунам, ки фармуда:

*Дилам чу нарзане, ишқи ту кӯҳе,
Чӣ сой зери кӯҳе арзанеро.*

Сипас меафзояд: «Чӣ ҳуруфи сода! Сода чун нигоҳи духтарони навраси рустой, рӯшан чун ҳақиқат ва сеҳрангез чун вучуди фаришта, одӣ чун ҷомаи дарвеш. Аммо ҳамин дарवेशи якҷабӯ дар даруни худ ҳазор офтобро тулӯъ дорад».⁵

Аммо дар силсилаи шеърҳои дигари Фарзона, ки ба устод иртибот мегирад, шеъри «Бухоро» мебошад ва натиҷаи кашиши таърихӣ, фарҳангӣ ва адабиётӣ, балки ҳуш ва ҳуввиятист, ки шоир сафари тақвими (ҷадвалии) худро бо як ҷасорати расмиятшикан аз Хева ба Бухоро тағйир дода, он ҷо фурӯд омадааст, зеро:

*Ҳуни ман медиҳад овоз: Бухоро! Бухоро! Бухоро!
Омадам. Сӯи оғозгоҳи рӯшани худ.
Ҷониби матлаи хуршеди ориёӣ.
Меваи маърифат хоҳад дод
боғи Исмоили Сомонӣ.*

Ва дар ин шеър низ дар заминаи таърихи Бухоро аз Рӯдакӣ ёд мешавад. Ҳам маънеи он дар ин таърих ва ҳам ҷойгоҳи шеъри вай дар бедории фикри миллии мардуми имрӯзи Бухоро таъкид мешавад:

*Рӯдакӣ рӯд менавозад,
Тууъи «Дониш»-и Сино паёми субҳ мерасонад.
Хоҷаи Нақибанд мерақсад.
Айни тозачавон шеъри нахустинаширо
Дар маҳфили орифонаи Садрӣ Зиё меҳонад.
Эй Бухоро! Эй муғанни пири нобино!
Дар садои мунаввари ман,
ишқро мебинӣ?
Ёд дорӣ? Ман барои ту
Нимашаб шеъри Рӯдакӣ хондам.
– Маст шудам – гуфт як бухороии ҳушёр,*

– *Хушёр шудам – гуфт як бухорои маст.*
– *Эй масту хушёр! Безътибор мангар бар*
омаду рафтани норӯшани ман.

Шеъри мазкур дар мавридаш дар рӯдакиномаи Фарзона тахти унвони «Дил дар шикани нома» (2008) низ ҷой дода шудааст.

«Дил дар шикани нома», ки баргирифта аз мисраи Рӯдакист, як навъ хотироти омехта ба андешаҳои зиндагии ҳаррӯза, рӯчӯҳо ба таърихи дуру наздик ва муқоисаву таҳлил ва таҳқиқи шеъри Рӯдакӣ ва зинадгӣ, шӯҳрату ибрати он қарор гирифтааст. Аслан ин асар дар шакли нома ба устод Рӯдакӣ таълиф шудааст ва ғӯё муаллиф ҳамроҳ бо Рӯдакӣ ва кӯмак гирифта аз шеъри ӯ дар бораи таърих, адабиёт, сарнавишти тоҷикон, зинадгии имрӯза ва гоҳо ормонҳои пешорӯи он ба андеша меравад, сӯҳбат мекунад, мисол меоварад, ташреҳ менамояд, натиҷагирӣ мекунад ва мантиқан гуфтомоне (дискурс) байни замонҳо барқарор мешавад. Ва ин гуфтомон ё номаи гуфтомон аст, ки барои фарогир шудани мавзӯ ва масъалаҳои бисёр, воқеаҳои мухталиф – мочароҳои хурду бузург ва гоҳо дурушти зиндагии саҳтгир ва гоҳи дигар хеле муҳим, аз зиндагии муқаррарӣ ва ғоҷибори хонаводагӣ то таъриху сарнавишти шахсиятҳо ва миллат ва ғайраву ва ҳоказоро фаро мегирад, ки дар ҳама ҳолат аз Рӯдакӣ шоҳид меоварад ва бо ӯ дар сари мусоҳиба аст: яъне Рӯдакӣ мусаввиби ин гуфтомон аст ва дар айни замон Рӯдакӣ меъёри баҳо ва қазоватҳо ба неку бади зиндагии муосир ҳам ҳаст.

Ташина шудам, ки омадам, ташинаи оби Мулиён,
Ҳодии роҳ ханда зад: Гуфт, ки «ҷӯйбор ку!?»...

Зиёда аз он, дар ин асар ҷанбаи илмӣ ба тору пуди нақли Фарзона омехта, нақду андешаҳои ўро дар бораи муҳимтарин хасоиси шеъри Рӯдакӣ фаро гирифтааст. Масалан, баррасӣ ва тавсифи хеле аз мавзӯёт, ки дигарон камтар мутаваҷҷеҳи он шудаанд, амсоли ному сифоти дарахтон, васфи Офтобу абр, асбобҳои мусиқӣ, номҳои манотиқи Хуросон ва дигар амокин, тавсифи Наврӯзу урдубиҳишт ва гулу гулистон ва ғайра, ки чандомадашон дар шеъри Рӯдакӣ зиёд аст, ба Фарзона барои баёни ақидае дар бораи шоири ошиқи зебоиҳои табиат ва зиндагидӯст, шоду шодиофар, дунёдидаву соҳибтаҷриба, кунҷкову зебоназар будани устод имкон додаанд. Дар нома анқариб 200 мисраъ шеъри Рӯдакӣ ба қор гирифта шудааст, ки баёнгари назари мукаммали муаллиф ба эҷодиёти устод ва дақиқу боэътимод будани андешаҳои ӯ мебошанд. Дар ин замина дар мақола пусишу посухи аҷиб бо тавзеҳаш омадааст, ки шинохти Рӯдакиро аз диди Фарзона мукамал менамоянд:

Аслан Рӯдакӣ ринд аст ё порсо?
Дар чашми ман ринд аст.
Зоҳид аст ё ошиқ? – Бешак ошиқ!
Сугвор аст ё масрур? – Бешак масрур.
Кӯр аст ё бино? – Ҷовидон бино!

Ва тавсифи Рӯдакӣ бисёр аст, аммо он аз забони шоири пешрави шеъри муосир маънии дигаре касб мекунад ва ба ҳақиқати ин тавсифҳо бовар мекунам, зеро натиҷаи мутолиаи дақиқ ва фурӯ рафтан ба жарфои шеъри устод мебошад: «Устод! Шумо ҳатман бояд сиришти уқобӣ дошта бошед. На, ғалат гуфтам. Бунияти Шумо офтобист. Вақте мардум шуморо мебинанд, мутмаин мешаванд, ки буданашон дар ин сарочаи ғафлат мӯҳтаво дорад, зеро дар ин дунё касеро доранд, ки хуршедтар аз хуршед аст ва вақте кас ба он хуршеди заминӣ менигарад, сардию зулумоти вучудааш сутурда мешавад... Мардум чакомаҳои ахурии Шуморо меҳонанд ва дармеёбанд, ки бо ин мисбоҳи ҳидоят ба кадом самт бояд гароиш кард». Ва як нуктаи муҳим аз ин рӯдакинома ҳамоно мусоидат ба тасмимгирии ҳамзамонон, аз ғафлату бадбахтӣ ва бефикрӣ ба худдаркиву худшинохтагии милливу таърихӣ ҳидоят кардани онҳост.

Ба ин маънӣ, таҳлилу тасвир ва баррасиҳои Фарзона шоири шеъри имрӯзи тоҷикӣ дар бораи шахсият ва шеъри устод Рӯдакӣ сухани тоза ва дақиқу боэтиод дар шинохти ин шоири «бо бунияти офтобист».

Пайнавишт:

1. Фарзона. Дарёи сӯзон. – Душанбе, Адиб, 2014. – С. 123
2. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён: Мунтахаби ашъор дар се ҷилд. Ҷилди 1. – Хучанд: Нури маърифат, 2023. – С. 339.
3. Ҳамон ҷо, с. 463.
4. Дарёи сӯзон, с. 102.
5. Ҳамон ҷо, с. 77-78.

АЗ САДОИ СУХАНИ ИШҚ...*

Медонам, ки имрӯз хоҳараки азизам Фарзонабону зодруӯз доранд. Зодруӯзи ин шоири қудсиро барои ҳама ошиқони шеъри порсӣ табрик меғӯям. Фарзонабонуро аз хонадони бузурги шоирони порсӣ медонам, ки фарҳангу руҳи инсониро азамату эътило бахшидаанд ва бад-он шарафу арҷ додаанд. Шеъри Фарзонабону шеъри асил аст ва забону баёни вежае дорад, ки шабеҳи шеъри касе нест. Аз шоиронест, ки фарҳангу тамаддуни забони порсиро огоҳона омӯхта, бо беҳтарин намунаҳои шеъри ҷаҳон ошноӣ ёфта ва аз таҷрибаи хеле аз бузургон нукотеро фаро гирифта, вале худро шинохтанду худро ёфта ва ба забону баёни вежае мушарраф шуда, ки аз муҳити зиндагӣ омӯхтаҳояш маншаъ мегирад.

Фарзонабону яке аз давронҳои бисёр мудҳиши таърихи моро пушти саркард ва сукути одамиро ба фурудтарин разолат ва залолат мушоҳида карда, вале ҳамеша роҳи раҳӣ ва озодагӣ ва озодманиширо сӯтуда аз зиндагии тӯдаҳои мардум ва ҳоли ҳамватанони мо бо забони шеър ҳикоят мекунад. Бештари ашъори Фарзонабону ошиқонау орифона аст. Ин гуна ашъори ӯ бахши пурбор ва гаронбаҳое аз осори ӯро ташкил мекунад. Ғазалҳои ӯ намунаи аз беҳтарин ашъори орифонаи порсӣ дар адабиёти муосир аст. Аз ашъори инчунини ӯ намунаҳои олии ғазалро дар ихтиёр дорем, ки вирди забонхост. Ишқу ирфон таҷрибаҳои отифиест, ки маънии таърифнопазиру васфношудани он, ба қавли донос, дар зери иборот дарнамеояд, то фориғони ишқ аз он насибе ёбанд. Ишқ инсонҳоро аз бунбаст раҳӣ мебахшад ва ҳамин ишқи ҳақиқӣ саршор аз аҳволу асрор аст, ки дар иборот намегунҷад ва ба васф дарнамеояд...Хуб медонад, ки ишқ ҳам неш асту ҳам нӯш, ҳам асорат асту ҳам озодагӣ, ҳам бандагӣ асту ҳам худовандӣ...Аз ишқ мадад меҷӯяд ва дар девони Мавлоно ва ғазалиёти Саъдию Ҳофизу Камол сайри маънавӣ мекунад ва дурру гуҳарҳоро пайдо мекунад, ки аз ҷашми мо пинҳон буд ва зеҳни ҳешро сайқал медиҳад ва оканда аз ишқу шӯр ба худ бармегардад ва девони ғазалҳояшро пешкаш мекунад, ки дар шеър адаби мо комилан ҳарфи ноб аст. Девони Мавлоно ва бузургони дигар ба осори ӯ мисли нури хуршед бар замин асар мегузорад, ки нерӯи нухфтаи заминро ба таҳрик медаровардааст, ба Фарзонабону низ чунин асаргузор будааст, ки нерӯи ҳаллокии худ ӯро ба таҳрик даровардааст. Бархе аз ашъори ошиқонау орифонаи Фарзона ба ҳадде зебо, муассир, ғўшнавоз ва дилрубост, ки гӯӣ, ангор ин суҳанони касест, ки бо тамоми вучуд ишқи Илоҳиро бо камолу шӯрангез таҷриба кардааст. Дар ҳоле ки ба назари ман, бештар парвози ҳаёли нерӯманди шоирона аст, то таҷрибаҳои отифӣ...Албатта, кори (хидмати) Фарзонабону дар шеъри порсӣ ва ҷойгоҳи басрафеи ӯ, ҳарчанд борҳо гуфтаанду навиштаанд, боз ҳам то кунун ҷунонӣ бояд арзёбӣ ва арҷгузорӣ нашудааст. Бовар дорам, ки ин кори фардост ва

*Абдулло С. Сеҳри суҳан : Маҷмуаи мақолаҳо / Танзим ва веростории Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Хучанд: Ношир, 2025. – С. 44-49.

фардохост...Зеро шак надорам, ки ашъори ӯ ҷовидон асту мо гузарон! Бетардид, ашъори Фарзонабону бисёр зебо ва пурмуҳтаво ва бубинед, аз садои ишқ чӣ меҳодад:

*Садои ишқ! Давоми раҳам чарогон кун,
Маро фаришта кун, оре, маро ҳам инсон кун.
Биё, ба чашими гизолам набераи Маҷнун,
Маро ба бар кашу хушбахт чун биёбон кун.
Куҷо равам, ки раҳо ёбам аз ҷаҳолати хасм,
Маро бигиру ба сандуқи сина пинҳон кун.
Чу шабнамона ба рӯйи кафи ту меларзам,
Чу ман ҳақиқати шаффофи хеш урён кун.
Шумораи тилифунӣ маро зи борон пурс,
Зи пушти панҷараи сабзи ёд тилфон кун.
Агар ба дидани ман оӣ, эй масеҳонафас,
Ҳазор сӯзани хуришед дар гиребон кун,
Ту беҳ зи ман бишиносӣ тариқати рафтан,
Салоҳи туст, ҳар он чӣ ту хостӣ, он кун.*

Фарзонабону, дарвоқеъ, бонуи бемисли шеъри имрӯз аст, ки солҳо ҷаҳони муосири худро бо ҳама фарозу фурудхояш бо забони имрӯзин ба шеър мекашад ва бо муҳотабони худ ба содагӣ пайванд меҳӯрад. Дар маҷмӯъ, Фарзонабону хушбахтона аз онҳое аст, ки ҳам аз лиҳози «Чӣ гуфтан»? ва ҳам аз лиҳози «Чӣ гуна гуфтан» шоирест камназир.

Ӯ яке аз чехраҳои дурахшони шеърӣ адаби мост, ки тавонист бо офаридаҳои хеш ҷони тоза ба колбади адабиёти муосир дамад.

Яке аз вежагиҳои дигари шеъри Фарзона дар истифодаи муносиб аз эҳсоси занона ва ба коргирии лаҳни отифӣ дар он аст. Ин лаҳни бисёр дилнишинро дар гуфтору кирдору пиндори Фарзонабону мебинем ва лаҳни шеъри ӯ ба гунае аст, ки паҳлӯҳои мухталифи ҳолот, руҳиёт ва авотифи занонаро ба ҳубӣ бозтоб медиҳад. Ошиқонаҳои Фарзонабону омехта ба орифонаҳост...Бисёре аз мазомин ва мафҳуми ғазалхояш бо чунин сабк офарида шудааст.

Муҳимтарин нишонаи шеъри нағз ин аст, ки дар он андеша ва ангежа бо ҳам пайванд занад ва ин гуна пайванд метавонад оташе афрӯзад! Сурудаҳои шоирони бузург ҳамеша чунин будааст, ки меомӯзад ва ҳамзамон ҷонро меафрӯзад! Шеъри Фарзонабону низ ҳамвора чунин будааст, ки ҳам бо эҳсос сароида шуда ва ҳам бо андешаи омӯзанда гиреҳ хӯрдааст ва ин андешаи воло андешаи ҳазорҳо мардум аст, эҳсоси эшон аст, ки аз дили нарму нозуки шоири бузург фаввора мезанад ва ба дилҳо менишинад!

Фарзонабону, ба назари мо, аз маъдуд шоирони ҷаҳон аст, ки устурасоз аст. Аз нахустин шоирони Тоҷикистон аст, ки дидгоҳи устурай ва ирфониро ба ҳам омезиш дод ва бо забону сабки бисёр зебои хеш ба таҳқиқи масоили марбут ба сиришту сарнавишти инсонӣ муосир пардохт ва басомади бисёр болое аз вожаҳои Ишқ, Меҳан, Инсон, Ҷон, Ҷаҳон, Зан, Модар ва ғайра, ки дар шеъри ӯ омада ва ташреҳи шоирона шудаанд, меҳвари шеъри ӯро инсонӣ ва меҳрубониву отифӣ гардонид. Вақте шеъри Фарзонабонуро меҳонед, мебинед,

ки Ишқ ба инсону зебойӣ ва накӯӣ ҳамвора меҳвари аслии ашъорашро ташкил кардаанд. Ва дар ин эътироф самимият ва садоқат маҳсус аст:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман.
Чун номи ман ба номат дар осмон рақам шуд,
Бо туст сабз дар сабз милоду реҳлати ман.*

Ба назар чунин мерасад, ки суҳанони Ҳофизи малакутӣ «як қисса беш нест, ғами ишқ...»-ро метавон ба шеър ва ба вежа, ба шеъри Фарзонабону таъмин дод. Зеро бунёди шеър низ ҳамононди ишқ аз авотиф ва эҳсосҳои инсонӣ ниҳода шудааст. Ба иборати дигар, шеър чуз таҷаллии эҳсосу отифа, ки ҳадди ниҳои онро ишқ меноманд, намебошад. Ишқ, албатта, ба маънои густардаи он, чӣ ишқи заминӣ ва чӣ осмонӣ (ҳарчанд ки ишқи заминӣ барои ман мавҳум аст ва ишқи воқеӣ аз осмонҳо меояд!). Ба ҳар ҳол ин ду вожа ва ё ин ду мафҳум, яъне ишқ ва шеър аз дер боз чунон ба ҳам пайванд доштаанд ва чунон дар ҳам танидаанд, ки тақрибан тасаввури яке бидуни дигарӣ номумкин ба назар мерасад. Барои мо, тоҷикон ва ҳамаи порсизабонон ин нукта аҳамияти вежа дорад. Зеро пайдиши шеърро ба забони мо бархе доноён ба суҳанони шоиронаи Баҳроми Гӯр, ки ба Дилором баҳшида буд, нисбат медиҳанд. Шояд ба осонӣ натавон иддао кард, ки ҳама ошиқони ҷаҳон шоирон будаанд, вале бетардид, акси қазия дар бештари маврид дуруст аст. Яъне, шоирони воқеӣ ҳама ошиқ будаанд ва агар ошиқ набуданд, баид аст, ки шеър аз осмонҳо ба гӯши дили онҳо бирасад ва аз забони онҳо ба гӯши дили мо роҳ ёбад! Қиссаи шоирии Мавлоноро ба ёд оваред. Шояд, касоне бигӯянд, ки бархе аз анвои шеър, масалан, ашъори ҳамосӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ ва ғайра чӣ нисбате ба шеър ва ошиқонаҳо доранд ва зоҳиран наметавон чунин ашъорро ба шеъре, ки гуфтем пайванд бо ишқ дорад, табақабандӣ кард. Вале аз дидгоҳи бунёдин ангега ва жарфоӣ падидаи омадани ин гуна ашъор низ ишқ аст, ишқ ба меҳан, ишқ ба озодӣ, ишқ ба арзишҳои маънавӣ ва рӯи ҳам рафта, Ишқ ба инсоният ва ормонҳои воқеӣ ҳастӣ будааст, ки шеърро шеър мекунад. Шеъри Фарзонабону шеъри воқеӣ ва саршор аз Ишқ ба мову Шумо, ба меҳанамон ва ҳаммеҳанонамон, забонамон, фарҳангамон, ишқ ба тамоми инсонхост, ишқ ба адолат, ба ҳақиқат, ишқ ба тамоми офаридаҳои Худоӣ яқин аст ва бетардид, Ишқ ба Халлоқ аст, Фарзонабону мисли ҳар орифи ошиқ ҳар чӣ дорад аз Ё дораду ҳар чӣ бинад, аз Ё мебинад... Шеъри Фарзонабону шеъри андеша аст, шеъре, ки аз хонанда ва паҷуҳанда тааммул ва тааммуқ меҷӯяд, шеърест, ки маърифат мебахшад, шеърест, ки хонандаро ба болоҳо мекашад...Зеро бе Ишқ ҳама намеронад ва хонанда ин ишқро аз каломии кибриёӣ ё эҳсос мекунад ба шеъри ё дил мебандад ва маърифати ишқро меомӯзад. Ва то ҷаҳон боқист, маъшуқону ошиқон низ дар ҷаҳон ҳастанд ва то ошиқону маъшуқон ҳастанд, сурудани шеър низ боқӣ хоҳад буд ва ба гуфтаи Ҳоҷа Ҳофиз:

*Аз садои суҳани ишқ надидам хуштар,
Ёдгоре, ки дар ин гунбади даввор бимонд.*

Пас, «садои сухани ишқ», ё ба таъбире шеър, ки шояд ошиқонатарин, самимонатарин ва дилпазиртарин шеваи расонандаи ин садост, ҳаргиз сухани малоловар нахоҳад буд, ба вежа агар ин садо ба қавли хоҷаи Шероз «аз ҳар забон ки мешунавам, номукаррар аст».

Он чӣ ин ҷо овардам, хулосаи пиндорҳои ман дар бораи шеъри Фарзонабону аст, ки агар умр вафо кунад, муфасссал хоҳам навишт. Ҳоло бо ҳамин чанд сатр, ки манзум кардам, иктифо мекунам ва ба Фарзонабону саломатӣ ва умри дарози бо иззат ва бо самар таманно дорам!

*Рӯзи мелоди ту ин олам гулистон гаиштааст,
«Осмон дар мақдамат гулҳои зебо кишта»-аст. *
Гӯиё аз осмон омад фаришта бар замин,
Аз тулуи хандарезаи* субҳро бисриштааст.
Рӯзи мелоди ту, рӯзи шеър буд, рӯзи бақост,
Шеърҳоят донаҳои гавҳаре дар ришта аст.
Он Худое, ки туро овард бар ин мулки мо,
Ишқу ирфону муҳаббатро ба дилҳо киштааст.
Он паёме, к -аз ниёконмон ту овардӣ ба мо,
Муждаи бедорӣ, чун Яздон ба мо бинвиштааст.
Барқи чашмонат шабохун* зад чу бар дилҳои мо,
Аз каломии нурборат дил ба нур огуштааст.
Ояти ишқат*, ки чун борони раҳмат даррасид,
Дар замири қалби мо нахли муҳаббат рехтааст.
Шабнам андар шеъри ту умри бисе шоҳона дошт,
Бо гуруру накҳате дар барги гул овехтааст.
Балки ҳар чӣ буд дар атроф уручаи менамуд,
Авҷи эҳсоси ту то бар Қаҳкашонҳо рафтааст.
Дар газалҳои маҳину шабнаму себаргаҳо,*
Накҳати боғи биҳишту муҳри мино* хуфтааст.
Парниёни ҷони инсон шеърҳои дилкашат,
Шеъри ту пероҳан аз лутфи Худо нӯшидааст.
Ҳар ки ин ҷо меҳӯрад оби ҳаёти шеъри ноб,
Қатрае аз Мулиёни* Рӯдакӣ нӯшидааст.
Шоире андар Хуросон мисли ту пайдо набуд,
Бо навои шеъри ту олам гулистон гаиштааст.
Набзи борони баҳорӣ набзи гулҳо, набзи дил,
Рӯзи мелодат ба дилҳо рӯзи ирфон гаиштааст....*

* Ин мисраъро муддатҳост дар ёд дорам, вале номи соҳибашро наёфтам.

* Ишора ба номи китобҳои Фарзонабону аст.

РИСОЛАТИ ЯК ҒАЗАЛ *

Агар вежагиҳои адабиёти муосирро нав шудани мавзуву мухтаво, қаҳрамонҳои лирикӣ ва шаклу намои ҷадид бишмарем, бешубҳа модарноманависӣ аз нишонаҳои аслии ин адабиёт мебошад. Дар адабиёти аҳди қадим низ доир ба ҷойгоҳи модар ва ранҷу аноии рӯзгори ӯ китъа, байт ва ё ҳикоятҳои алоҳида ҷой доштанд, аммо маҳз дар сад соли охир симои модар ба як қаҳрамони бошукӯҳи шеъриву дostonӣ табдил ёфт.

Дар ин замина, мо одат карда будем, ки тавсифи бепоёни Зан-Модарро аз забони шоирони чинси мард бишназем, вале устод Фарзона бо офаридани як силсила шеърӣ ғазалҳои махсуси модар ҷаҳони навро ба рӯйи мо бикшод. Аз маъруфтарин ғазали зебои шоир «Бемор машав, модар» пай бурдан мумкин аст, ки ӯ дар ҷустуҷӯи ҷаҳони ботинии модаре аст, ки пештар дигарон кашф накардаанд. Маҳз дар осори ӯ модар бо ранҷу намои нав, вежагиҳои эҳсосиву отифӣ, нармиву зебӣ зухур мекунад. Дар ин росто, модар будани гӯянда ва аз олами зан огоҳии бештар доштани ӯ чун рӯз равшан аст.

«Бемор машав, модар» дар зоти худ бисёр нодир ва саҳли мумтанеъ аст. Бисёр сода, дар навбати худ мумтозу мураккаб. Дар назари хонандаи одӣ кулли ғазал фаҳмост ва ниёзе ба шарҳу тавзеҳ нест, вале дар таҳдони ин офарида дурдхое ҳаст ошомиданӣ. Ишораҳои хурде ба баъзе аз байтҳо гуфтаҳои моро муҳри тасдиқ мезананд. Оғози он чунин аст:

*Бемор машав, модар, бемор машав, модар,
Нагзор маро, нагзар, бемор машав, модар.
Бардор сар аз болин, аз қулла шуоъ барчин,
Хуришеди фурузонфар, бемор машав, модар.
Бар шодии қоқуҳо, бар ҳурмати ҳулбӯҳо,
Бар хотири нилуфар, бемор машав, модар.*

То ин ҷо дебочаи зебое бо ҳолу ҳавои ниёишӣ садо медиҳад. Шоир илтиҷо дорад, то ба хотири қоқуву нилуфару ҳатто ҳулбӯҳо модар бемор нашавад. Модаре, ки сабабгори аслии сабзишу рӯйиш аст, бояд сари по бимонад. Воридшавӣ ба таҳдони ҳадаф аз ин байт оғоз меёбад:

*Бемор шавӣ, афтад аз синаи чоки ман
Ёқут ба хокистар, бемор машав, модар.*

Ҳамин афтидани ёқут ба хокистарро ҳама таҳаммул кардааст, бо рағу пайванди хеш чунин таҷрибаро гузарондааст, вале бад-ин шакл ифода кардани онро танҳо шоире мисли Фарзона тавонистааст. Оё бештарини шумо хангоми бемории модаратон дар паси дару девори бемористон ё дар хона сари бистари дардмандӣ ба чунин ҳол гирифта набудаед, албатта, ки будаед. Дил дар каф

* Адабиёт ва санъат. – 2023. – 8-уми март. – № 10 (2189).

истодаед, ки кошки модарҷонам зуд сари по шавад. Чунон хаставу ночор меистед, ки гӯё ҳамин ҳоло дил аз даст мерафта бошад. Ёкуте, ки шоир ишора дорад, ҳамин дил аст.

*Бар қавм кунам пархош, бо хеш кунам пайкор,
Мебош маро довар, бемор машав модар.*

Шоир модарро ба доварӣ меҳонад, рисолати ӯро бештару бузургтар аз он медонад, ки меҳрофарину зиёбахш, давомдиҳандаи умри одамиву падидоварандаи инсоният аст, балки доварии неку бади моро ҳам бар дӯшаш волегузорад. Дар ҷомеаи Ғарб модар як рисолат дорад: офаридан. Гоҳо худро дар таълиму тарбия, додани шир ва кӯчактарин амалҳои хоси модар муваззаф намедонад. Ҳатто қаблан ба унвони роҳбарияти таваллудгоҳ ариза менависад, ки тифлашро тавассути ҷарроҳӣ ба дунё оваранд. Яъне, ҳеч намехоҳад, ки ранҷи модарӣ бикашад ва барои фарзанд қурбониро оғоз кунад. Дар ҳамин ҳол, устод Фарзона модарро ба корномаи азимтаре меҳонад ва бовар дорад, ки барои созиши одамай дар пайкори хешу пархоши қавм мададгор хоҳад буд. Давоми ғазал ин ҳарфҳоро бештар ба субут мерасонад:

*Эй субҳи тулуи дил, дар зулмати обу гил,
Бахшо ба ҷаҳон ҷавҳар, бемор машав модар.*

Замони мо ба як идеал, ба як раҳнамо ниёз дорад, ки гӯянда чунин фардро модар медонад. Мо – ғофилон дар зулмати обу гил по ба гилем ва бояд субҳи моро равшану гарм кунад. На танҳо гармиву равшанӣ оварад, балки бар ҷаҳони мо ҷавҳар бубахшояд. Тобиши маъноии вожаи ҷавҳар, ки арабишудаи гавҳар аст, аслу асолат ва ҳулосаи кулро мефаҳмонад. Оне, ки тағйирнопазир аст. Яъне, модар, аз зулмати обу гил ҷавҳаре дарёб ва ба дасти фарзандони раҳгум бидеҳ, ки раҳ ёбанд.

*Эй нусрати раббонӣ, эй қуллаи инсонӣ
В-аз ин ҳама болотар, бемор машав, модар.*

Ин байт дар назари аввал сифатчинии модар метобад, аммо умқи маънӣ он аст, ки Худованд маҳз модарро ҳамчун рамзи нусрат офарид бихиштро зери пойҳои мубораки ӯ қарор дод. Ҳамин аз бихишт боло будани модар андешаҳои сониро ба самар расондааст. Шоир дар така бар фалсафаи ҳастишиносӣ ва дину дунёшиносии хеш қазоват мекунад, ки модар қуллаи Инсон аст. Дар офариниш ҷойгоҳи ӯ волотару арҷмандтар аз он ҳам ҳаст (В-аз ин ҳама болотар...ки мегӯем).

Дар поёни ғазал, ки маъмулан ғуруб эҳсос мешавад, баръакс растохези маъниву мафҳумҳо мушоҳида мешаванд:

*Эй Марями беисӣ, моем ҳама осӣ,
Поло ҳамаро аз сар, бемор машав, модар.*

Ту ҳамон Марями покӣ, танҳо Исо надорӣ, бо ҳамин бузургвориву покниҳодӣ бандагони осиро лоиш деҳ. Мо дар зиндагӣ бисёр шунидаем, ки мегӯянд: «Худоё, Худовандо, бандагонатро аз гуноҳ дур нигоҳ дор!». Шоир ба

масъалаи аз чурму гуноҳ эмин мондани бандагонаш боз як сабаби дигар меёбад – Модар. Бо дилпурӣ изҳор медорад, ки поло ҳамаро аз сар. Аз ин дарича нигаристан махсуси устод Фарзона аст ва агар мо ҳам ба ин азм мекардем, шояд зуд аз раҳ бармегаштем, зеро дар суннати мо, дар мағзи мо намегунҷад, ки тавассути модар метавон ҷинойт, гуноҳ, носазоро пешгирӣ кард. Аммо воқеият аз он мегӯяд, ки модар дорои чунин қудрат аст.

*Бар миллати бетӯмор, бар ҷомеаи бемор,
Фатвои наҷот овар, бемор машав модар.*

Чанде пеш нақл карданд, ки чанд сол қабл яке аз ҳамдиёрони мо аз шаҳри Панҷакент бо иллатҳои мухталиф ба сафи ҷангҷӯёну ифротӣён мепайвандад. Аз Россия ба Туркия рафта, нақшаи аз он ҷо ба Сурия ворид шуданро мекашад. Ифротӣён ва гурӯҳи махсуси ДОИШ тавассути телефон пурра мағзи ӯро шуста буданд ва бо ҳама зӯриву зару зории бародараш аз Россия намехост ба Ватан баргардад. Модари ӯ аз ин қазия огоҳ шуда, тавассути телефон ба писараш ҳарфҳои мезанад, ки дили фарзанд об шуда, қарор мекунад, то баргардад. Худро ба намояндагони сафорати Тоҷикистон дар Туркия таслим мекунад ва дар Тоҷикистон баъди мулофиаи судӣ ҳоло пайи адои ҷазост.

Модар чиҳо гуфта бошад, ба кадом вожаҳо ба рағми қувваи аҳримании бо-тини фарзанд баромада бошад, намедонем, аммо аз нобудии ҳаёти як инсон, тавассути он хатар ба ҷони башар пешгирӣ гардид ва ба қавли шоир «фатвои наҷот овард».

Модар аз ниҳодҳои қудратӣ хоҳиш мекунад, ки ҷазои сабук диҳанд ва ҳамин тавр ҳам мешавад, зеро ҷинойткор бо иқрор ва ихтиёр омад ва аз карда зуд пушаймон шуд. Мегӯянд, модар қариб ҳар ҳафта бо зарфи хӯроки гарм паси дарвозаи зиндон меояд ва аз дидори ҷигарбандаш фараҳмандии беқиёс дорад. Дар ҳамин воқеияти имрӯзи мо шеърӣ устод Фарзона татбиқ мешавад.

Фарход Ҷӯраев

ДАР ТЕҒИ ОҒТОБ ҚАЛАМ ТЕЗ КАРДААСТ... Андешае чанд перомуни Шоири халқии Тоҷикистон Фарзонаи Хучандӣ

Замони дар ҷумҳуриҳои Қирғизистону Қазоқистон фаъолият доштанам бо олимону адибони ин кишварҳо ҳамкориҳо доштам. Дар шинохти шеъри тоҷик дар ин кишварҳо адибони номвар Вячеслав Шаповалов, Светлана Суслова, олими дақиқназар, устод Сафар Абдуллоҳ ва дигарон заҳмат кашидаанд. Маҳз бо шарофати тарҷумаи В.Шаповалов ва Светлана Суслова намунаи шеърҳои Фарзона ва Сиёвуш дастраси хонандагони қирғизистонӣ гаштаанд.

Соли 2008-ум тайёри ба ҷашни 80-солагии нависандаи маҳбуб Чингиз Айтматов мерафт. Ба ин муносибат китобро бо номи «Чингиз Айтматов ва андешаи кайҳонӣ» дар нашриёти «Муҳри зарин» нашр кардам. Китобро ба воҳиди ёрдари нависанда, доктори илми филология, профессор Абдуллоҷон Акматалиев ба дастӣ Чингиз Айтматов супоридам. Он рӯз мавзеи Ала-тоо ҳусни дигар дошт. Чун китоб бо забони тоҷикӣ нашр шуда буд, нависандаи бузург онро варақ зада, ба тарафи ман нигоҳ карда чунин гуфт: «...ҳамкориҳоям бо намояндагони адабиёт ва илми тоҷик густурда аст. Аз ҳамкориҳо бо устод Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат ва Гулрухсор ёд намуданд. Медонед, тоҷикон Акбар Турсунов ном як файласуф доранд, ки шоистаи таҳсин аст. Маҳз ӯ маро ба навғониҳои илму адаби тоҷик ошно мекунад. Ба наздикӣ чанд шеъри тозаӣ ба русӣ тарҷумашудаи Фарзона ном шоираеро ба мутоила фиришонд. Хондам ва гуфтам, ки дар боғи адабиёти ҳазорсола боз як шоираи шоиста авҷу нумӯ мекунад. Шеъраш ҳама фалсафианд... Эҷоди шеър бас кори мушкӣ аст. Бовар кунед, дар ҳаётам як шеър навиштам бо номи «Иссиққӯл», ки бароям ба-со азиз аст, иброн менамуд Чингиз Айтматов.

Ин баҳои баланди нависандаи маъруфро дар боби эҷоди Фарзона шунида, ростӣ дар ҳайрат мондам. Нависандае, ки бо эҷоди образи «манқурт» ҷаҳонро тасхир кардааст, на ба ҳама чунин баҳо медиҳад. Фарзона – ин ном азизи дилу дидаҳост... Ин ном марзҳоро убур карда, дар дили адабиётдӯстон маъво гирифтааст.

Ин ном ҷаҳонӣ мешавад....

**ГУЛЧИНИ МАҚОЛАҲОИ
ҲАМОИШИ ИЛМИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
«МАҚОМИ ФАРЗОНА ДАР
АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК»
(Хучанд, 1-2-юми ноябри соли 2024)**

ФАРЗОНА ВА ЛОИҚ: ПАЙВАНДИ МАЪНАВӢ ВА ҲУНАРӢ

Шогирдию устодии шахбонуни шеъри кунунии тоҷикӣ Фарзонаи Хучандӣ ва устод Лоиқ Шералӣ дар адабиёти мо падидаи камназир мебошад.

Фарзонабону худро шогирди «мактаби шеъри устод Лоиқ»¹ мешуморад ва аз устодаш бо сифатҳои «устоди гиromӣ»,² аз «муқаддамтарин...касони азиз»,³ «устоди бузургвор»,⁴ «устоди бешабоҳат»,⁵ «устоди беҳамто»,⁶ «бузургу меҳрубон»,⁷ «нобиға»,⁸ «шоири халлоқ»,⁹ «шоири фитриву чавҳариву зотӣ»,¹⁰ «шоири орзуҳо»,¹¹ «шоири бузурги Аҷам»,¹² «шоири беназири порсигӯ»,¹³ «шоири хуршеду дарё» ва «имрӯзу фардо»,¹⁴ «ягонаи бемасал»,¹⁵ «ҳампарӣ шахбозу соҳири мумтозу ошиқи замзампардоз»,¹⁶ «шоири дили ман»,¹⁷ муаллифи «таронаҳои офтобӣ» ва «сурудаҳои малакутӣ»¹⁸ ва «шеъри ҳайратангез»¹⁹, «қомуси ҳақиқат ва фарҳанги муҳаббат»²⁰ ёд меорад. Ӯ дар ҷонсӯзтарин марсияе, ки дар сӯғи устодаш навиштааст, ба шоир чунин хитоб менамояд: «Эй таронаи зебои одамият, эй дарёи раҳмат, эй кӯҳи побарҷо, эй шаҳиди худнисори миллат, эй ҳамосаи ишқи ватан, эй донои розу ормонҳои мо, аё бузургу фанонопазири мо!»²¹ Гузашта аз ин, Фарзона устод Лоиқро «падари бузурги»²² маънавии худ медонад. Устод Лоиқ низ дар навбати худ Фарзонаро дар як навиштаҷоташ дар китоби «Дасти дуои модар» (1996) духтари хеш хондааст: «Ба писарам Озарахш, ба духтарам Фарзона аз мани ягона». ²³ Шоира

¹ Фарзона. Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеъри офтобӣ // Дарёи сӯзон. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 19.

² Фарзона. Шоири фарзонаи дил // Дарёи сӯзон. – С. 5.

³ Фарзона. Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеъри офтобӣ // Дарёи сӯзон. – С. 20.

⁴ Фарзона. Падриди офтоб // Дарёи сӯзон. – С. 21.

⁵ Ҳамон асар. – С. 22.

⁶ Ҳамон асар. – С. 29.

⁷ Ҳамон асар. – С. 23.

⁸ Ҳамон асар, ҳамон саҳифа.

⁹ Фарзона. Шоири фарзонаи дил // Дарёи сӯзон. – С. 5.

¹⁰ Фарзона. Армуғоне аз азал // Дарёи сӯзон. – С. 32.

¹¹ Ҳамон ҷо. – С. 22.

¹² Фарзона. Хуршедҳои шаҳри меҳолуд // Дарёи сӯзон. – С. 99.

¹³ Ҳамон асар. – С. 111.

¹⁴ Фарзона. Салом, эй ҷовидона // Марсияи хуршед. – Маскав, 2001. – С. 47.

¹⁵ Фарзона. Падриди офтоб // Дарёи сӯзон. – С. 21.

¹⁶ Фарзона. Армуғоне аз азал // Дарёи сӯзон. – С. 31.

¹⁷ Фарзона. Хуршедҳои шаҳри меҳолуд // Дарёи сӯзон. – С. 100.

¹⁸ Фарзона. Шоири фарзонаи дил // Дарёи сӯзон. – С. 5.

¹⁹ Фарзона. Хуршедҳои шаҳри меҳолуд // Дарёи сӯзон. – С. 100.

²⁰ Фарзона. Падриди офтоб // Дарёи сӯзон. – С. 22.

²¹ Ҳамон ҷо. – С. 29.

²² Ҳамон ҷо. – С. 22.

²³ Ҳамон асар. – С. 27.

навиштааст, ки: «Аслан, ман ҳазор сол бояд ба даргоҳи Худованд шукргузорӣ кунам, ки нобиғае чун Лоик маро фарзанд хонд ва инсони дили худ шинохт».²⁴

Шиносоии нахустини Фарзона бо Лоик, тавре ки ӯ ба ёд меорад,²⁵ дар бинои Иттифоқи нависандагон, дар дафтари кории устод буд. Онҳо чаҳор нафар донишомӯз буданд ва ба кироати навиштаҳои худ пардохтанд. Навбат, ки ба Фарзона расидааст, ӯ гуфтааст, ки: «Не, ман шеър нанавиштаам». Устоди мавридшинос ва ҳозирҷавоб Ҳангоми гусел изҳор доштаанд, ки: «Ин духтарак шеъри хубе хонд...Хомӯшӣ ҳам аҷибтарин шеър аст». Вале баъди се сол устод Лоик дафтари ашъори шоираро ба даст гирифта, «аз оғоз бодикқату ботааммул ба хондан даромаданд ва дар сари ҳар шеърake қариб соатеро ба ҳарч меоданд. Дар ҳар мисраъ сактаеву иллатеро, ки ба чашмашон мезад, сабуруна ба ман менамуданд ва баъдан бидуни камтарин душворие он зиштҳоро зебо мегардониданд».

Устод Лоик бо шеърҳои Фарзона айнан ҳамон кореро анҷом додааст, ки дар вақташ устод Муъмин Қаноат бо нахустин машқҳои шеъри худ устод Лоик карда буд. Ӯ дар мусоҳибаи худ бо рӯзноманигори рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» (17-уми 1984) дар ҷавоб ба саволи он ки устодони шумо кӣҳо буданд, пас аз зикри номи устодон Мирзо Турсунзода ва Боқӣ Раҳимзода эътироф намудааст, ки: «Шоирӣ номии мо Муъмин Қаноат, ки бевосита калима ба калима, ҳичо ба ҳичо, сатр ба сатр шеъри маро таҳрир карда, печухам, пуштурӯ ва соярангҳои суханро батадрич омӯхтааст, дар фанни шеър муаллими ман аст».²⁶

Устод Лоик шод аз он буд, ки Фарзона «ин шоираи тозаписандро бори аввал дар сафҳаи маҷаллаи «Садои Шарқ» ба алоқамандони шеър камина муаррифӣ карда будам».²⁷ Дар шумораи 1-уми соли 1986 ин маҷалла шеърҳои шоира «Одамони нек», «Ба халқи Салвадор», «Шеъри борон», «Аввалу охир», «Ду ғазал» ва «Рубоиёт» бо маншурномаи устод Лоик «Ҷодае ба диёри одампарастӣ» ба таъб расида буданд. Пешгуфтори маҷмуаи нахустини Фарзона «Тулуи хандарез» (1987) низ ба қалами ӯ тааллуқ дорад.

Устод Лоик бо дарки тамоми масъулият дар назди «ҷаҳони улӯҳияти шеъри Аҷам» ва бо вучуди он ки «шеърҳо саропо якдаст нестанд, сактаҳои қабеху малех чой доранд, ки дар оғози қор бадеҳист, ...аммо ҷо-ҷо пораҳои асил, ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира, паҳлугардониҳои ҳаёлангези сухан, суханбозиҳои ширин, назари поки ошиқона ба зиндагӣ, ба инсон, ба замон, нигариши ҳосаи шоирона ба ашъи тасвиршаванда ва ҳаводиси ғарази шеър, иборапардозӣҳо ва истифода аз таъбирҳои қорхӯрдаи классикӣ ва фарҳанги мардум моро итминон медиҳад, то ба ояндаи файзбахши назми Фарзона имон биёварем».²⁸ Фаромӯш набояд кард, ки ин пешгӯии ҷасуруна ва пайғамбарона

²⁴ Ҳамон асар. – С. 23.

²⁵ Фарзона. Шоирӣ фарзонаи дил // Дарёи сӯзон. – С. 5-8.

²⁶ Ҳамосаи шеър. Мусоҳибаи Додочон Атоуллоев бо Лоик Шералӣ // Комсомоли Тоҷикистон, 17-уми июни соли 1984 // Дар суҳбати Лоик. – Хучанд: Ношир, 2021. – С. 56.

²⁷ Лоик. Ба чойи пешгуфтор // Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷ. 1. – Хучанд: Хурсон-Медиа, 2014. – С. 3.

²⁸ Ҳамон ҷо, ҳамон саҳифа.

дар бораи шеъри Фарзона 47 сол пеш, вақте ки шоира нав ба шоҳроҳи адабиёт қадам гузошта, «як дӯшизаи ҷавон, ки ханӯз ҷавҳараш нопайдост»,²⁹ эълон гардида буд.

Ин доварӣ ва пешгӯиҳои устод Лоик дар бораи «машқҳои нахустини шогирдонаи»³⁰ Фарзона ба андозае барои баъзе мунаққидони тоҷик ғайри мунтазир буданд, ки аз ҷумла яке аз онҳо Аҳмад Абдуллоев дар пленуми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ҳамон сол ба таври ғайримустақим ба устод Лоик эрод гирифта буд, ки: «Вақтҳои охир шоираи навбаромаде бо номи Фарзона пайдо шудааст, ки шоирони номвари мо номи ӯро зиёд табл мезананд. Як шеъраш бо унвони «Одамони нек», ки мисраи «Дини ман одампарастӣ бод» дорад, хеле таърифу таҳсин шуд, аммо аслан шеъри заифу норасост».³¹ Дар ин маврид гуфтаи Ҳофизи бузургвор ёд меояд, ки фармуда буд: «Бубин тафовути роҳ аз кучост то ба кучо!»

Фарзона, ки худро «шогирди мактаби шеъри устод Лоик» меномад, аз шахсияти маънавӣ ва эҷодии устоди худ чӣ сабақҳои бардоштааст? Мо дар асоси гуфта ва навиштаҳои худӣ шоира дар бораи шахсият ва шеъри устоди бузургвораи ва ҳам рӯчӯе ба шеърҳои ҳар дуи онҳо ба хулосае омадем, ки он сабақҳо кадомҳоянд, ки «ҳамвора раҳнамои ӯянд».³²

1. Яке аз аввалин маслиҳатҳои устод ба шогирдаш дар бораи забон, тарзи баён ва сабки нигориш дар шеър буд, аз қабилӣ «мисраҳои нотамои нагузор, ба калимаи «ман» пасоянди «ро»-ро пайванд макун, дар ин сурат «моро» гӯй, калимаҳои дуруштро дар шеър наёвар, ...мавқеи истифодаи вожаҳои омӯз»,³³ тарзи «вожабандӣ»³⁴ дар забон, гуфтани шеър бо «сабки рӯшан» ва «содаву зебо»³⁵, «бо эҳтиёт ва муҳаббат ба вожаҳои рӯ овардан», «вожаҳои тоза» офаридан, дурӣ аз «ғустохона таркиботу феълҳои дарҳам шикастан» ва истифодаи «шаклҳои беҳтарини афъол ва вожаҳои қуҳан»,³⁶ худдорӣ аз «анбориш (калимоти нодаркори вазнпуркунанда)» ва омӯхтани «тариқи бозгӯии калом»,³⁷ «калимоти хушояндро ба қаламрави шеър бурдан»³⁸ ва ғ. Ба мушоҳидаи Фарзона, «забони шеъри устод тозаву ноб аст, забони олуда бо калимоти бегонааслу маснӯӣ, шеваҳои маҳдуди музофот (он қисме, ки лоиқи вуруд ба шеър нестанд), вожаҳои аз ҳад кӯҳнаи аҳди Дақёнус нест», бисёр дастурҳои сохтмони забонро аз эшон омӯхтам».³⁹

2. Сабақи дигаре, ки Фарзонабону аз устоди бузургвораи гирифтаанд, вобаста ба маънӣ, муҳтаво ва паёмҳои шоирона дар шеър аст. Аз он ҷумла,

²⁹ Фарзона. Падруди офтоб // Дарёи сӯзон. – С. 24.

³⁰ Ҳамон ҷо, ҳамон саҳифа.

³¹ Ҳамон ҷо, ҳамон саҳифа.

³² Фарзона. Шоири фарзонаи дил // Дарёи сӯзон. – С. 6.

³³ Ҳамон ҷо, ҳамон саҳифа.

³⁴ Фарзона. Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеъри офтобӣ // Дарёи сӯзон. – С. – С. 17.

³⁵ Ҳамон ҷо, ҳамон саҳифа.

³⁶ Ҳамон ҷо. – С. 18.

³⁷ Ҳамон ҷо. – С. 19.

³⁸ Фарзона. Армуғоне аз азал // Дарёи сӯзон. – С. 32.

³⁹ Фарзона. Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеъри офтобӣ // Дарёи сӯзон. – С. – С. 19.

устод Лоик ба шоира маслиҳат дода буданд, ки дар шеър «оҳанги нолишомезро кам кун...гуфтани шеъри бомаъниро ёд гир». ⁴⁰Аз нигоҳи Фарзона «шеъри Лоик шеъри мубҳаму маъхуди руъёӣ нест, шеъре нест, ки дуррафтае аз он суд бардораду наврӯҳае бо он расидан натавонад. Ин шеъри заминии ҳамагонӣ ва ҳамзамон баланду воло аст, ки ҳар кӣ аз он ба қадри тавон чизе меҷабад. Ҳам барзгари камсавод ва ҳам муҳаққиқи гавҳаршинос». ⁴¹ Устод Лоик дар шеъри тоҷикӣ, ба мушоҳидаи шоира «ҳарфи заминӣ гуфтан, ашё, ҳодиса, инсонро дар шеър ҳузури зинда додан ва муҳаббати гарму эътиқоди содиқонаро ба зиндагӣ» ⁴² ба расмият даровард. Шеъри ӯ «маъниҳои бикру номакшӯф дорад». ⁴³ Муҳимтар аз ҳама, ба назари Фарзона, шеъри устод Лоик «дарди ҷонсӯзи кулли мардуми тоҷик аст, дарди ман ҳам ҳаст». ⁴⁴

Фарзона ҳам мисли устод Лоик барои шоир доштани «нигоҳи тозаи шоирона» ⁴⁵ ба ашё, зиндагӣ ва ҷомеаро дар шеър муҳим мешуморад. Ӯ бовар бар он дорад, ки «ибтикороти устод Лоик на дар авзону бухуру радифу қавофиву дигар аносири зоҳирӣ, балки дар навии нигоҳу пиндору афкор ва маъниву ҷавҳару мояву лояи ғазал аст» ⁴⁶.

3. Устод Лоик, ки хунари шеърғӯйиро аз шеъри Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Мавлоно, Соиб, Калими Кошонӣ, Бедил ва дигар саромадони шеъри форсии тоҷикӣ, намояндагони барҷастаи адабиёти кунунии форсизабонон ва ҷаҳон ва фаҳлавиёти мардумӣ (фолклор) омӯхта буд, ба шогирди «бисёр боистеъдоди» ⁴⁷ Хучандиаш Фарзона низ ҳамин роҳро талқин менамуд. Қиссаи дар фурудгоҳи Душанбе ба Фарзона додани «китоби ниҳоят вазнини» ⁴⁸ Девони кабири Мавлоно машҳур аст. Тавре ки маълум аст, Фарзона аз ишқу алоқаи хоси худ ба эҷодиёти Ҳофиз, Мавлоно, устоди беҳамтояш Лоик, Фурӯғи Фаррухзод, Ахавони Солис, Сухробӣ Сипехрӣ, А. Пушкин, С. Есенин, А. Аҳматова ва дигарон эълон доштааст. Шоира таъкид намудааст, ки: «Устод Лоик аст, ки...офтобро ба ман муаррифӣ кардааст. Офтобро, яъне шеъри ниёгонро, шеъри Шамсрову шеъри Ҳофизро (Аввалин бор девони Шамси Табрешӣ ва шарҳи ғазалиёти Ҳофизро аз устод гирифтам)». ⁴⁹

Андешаҳои Фарзона дар бораи шинохти хеш аз шахсият ва шеърҳои устод Лоик, ки ӯро «дар пояи нардбони хунар бо Фурӯғи Фаррухзод, Ахавони Солис, Сухробӣ Сипехрӣ ва дигар нобиғагони шеъри муосир қарор медиҳад», ⁵⁰ худ ба худ бисёр ҷолиб ва шоистаи нақду баррасии ҷудогона мебошанд. Ӯ менависад,

⁴⁰ Фарзона. Шоири фарзонаи дил // Дарёи сӯзон. – С. 6.

⁴¹ Фарзона. Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеъри офтобӣ // Дарёи сӯзон. – С. 16.

⁴² Ҳамон асар, с. 16-17.

⁴³ Ҳамон асар, с. 17.

⁴⁴ Фарзона. Шеър дар ҷавҳари зеҳни хонанда // Дарёи сӯзон. – С. 79.

⁴⁵ Фарзона. Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеъри офтобӣ // Дарёи сӯзон. – С. 18.

⁴⁶ Фарзона. Армуғоне аз азал // Дарёи сӯзон. – С. 33.

⁴⁷ Забон, таърих ва табори муштарақ. Мусоҳибаи Маҳтоби Маккӣ бо Лоик Шералӣ // Килк. – 1371 / 1992, шумораи 28. – С. 182.

⁴⁸ Фарзона. Шоири фарзонаи дил // Дарёи сӯзон. – С. 7.

⁴⁹ Фарзона. Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеъри офтобӣ // Дарёи сӯзон. – С. 20.

⁵⁰ Ҳамон ҷо. – С. 16.

ки: «Ман устод Лоикро рӯзгоре, ки мактабхон будам, аз «Марди роҳ»-аш шинохтам. То он давра маҷмуоти «Сари сабз», «Соҳилҳо», «Резаборон»-ро хонда будам. Аммо «Марди роҳ» барои ман роҳи нуронии ношинохта, роҳи рафтан ба аслҳо ва дарёфти ҳақиқатҳо, роҳи сафеди муъҷизахоро, ки номаш Шеър аст, боз кард».⁵¹ Шоира дар ҷойи дигар, вале ба ҳамин муносибат гуфтааст, ки: «Шеъри устод барои ман ба ҷуз шеъри дил буданаш беҳтарин фарҳангнома аст. Шеърест, ки руҳи маро бисёр таҷхиз кардааст ва рӯшанӣ бахшидааст, барои он ки ба маърифати ашъори ниёгон омода шавам. Агар устод чароғ намедод, дар ин ҷодаи ношинос раҳгум мезадам. Нерӯӣи ҷозибаи шеъри устод ба ҳаддест, ки як марҳалаи том таҳти таъсираш ҳарф мезадам ва чун соя дунболгири офтоб будам».⁵²

Сабаки шоириро Фарзона на танҳо аз мутолиаи осори адибони гузашта ва кунунии форсизабон ва дунё, аз он ҷумла устод Лоик гирифтааст, балки аз тариқи суҳбатҳои бевоситааш бо устод Лоик низ бардоштааст. Фарзона бо қаноатмандӣ таъкид намудааст, ки: «Дигар хушбахтии ман ин аст, ки бисёр дар суҳбатҳои устод ҳузур доштам ва он ҳама бароям дарси бузурги суҳаншиносӣ буд. Устод, ки фарҳангномаи муҳташами шеър аст, муҳимтарин аносири шеърро, аз қабилӣ авзон, сохтмони забон, маънӣ, муносибат ба вожаҳо, нигоҳу тасвир, бозкарди уфуқи дид ва дигар қавонинро ба ман омӯхт».⁵³ Шоира ба идомаи ин мулоҳизаҳояш навиштааст, ки: «Абёти фаровоне, ки аз забони устод мешунавам, ба як бор дар зехнам менишинанд, зеро ҷунон мехонанд, ки маънии бикру каломӣ рӯшан ҳар ду дар пайванди зебо баногаҳ таҷаллӣ мезананд. Агар ин абётро аз кутуб мехондам, чун насиме гузарон мерафтанд».⁵⁴

Фарзонабону дар фуруварди мақолаи «Дарёи сӯзон», ки нақди шеъри Фурӯғи Фаррухзод аст, дар пайравии суҳанони маълуми Фурӯғи Фаррухзод дар мавриди шеъри Нимо Юшич, ки «ман ҳаргиз намехоҳам муқаллиди бевичдони Нимо бошам», навиштааст, ки: «Ман ҳаргиз намехостам муқаллиди маънирабӣи Фурӯғи Фаррухзод бошам ё Ахавони Солис, ё Сипехрӣ ё устодон Лоику Гулрухсор ё каси дигар».⁵⁵ Дарвоқеъ, шеъри Фарзона дар беҳтарин намунаҳояш ба шеъри ҳеч яке аз онҳо монанд нест, на аз ҷиҳати муҳтавою паёмҳояш, на аз ҷиҳати бадеият, забон ва тарзи баёнаш. Он шеърро метавон «шеъри Фарзонавор» номид. Вежагиҳои ин навъи шеър ва ибтикороти муаллифи он дар шеъри кунунии форсии тоҷикӣ мавзӯи баҳси дигар ва мавриди дигар аст.

⁵¹ Ҳамон ҷо, ҳамон саҳифа.

⁵² Ҳамон ҷо. – С. 19.

⁵³ Ҳамон ҷо, ҳамон саҳифа.

⁵⁴ Ҳамон ҷо. – С. 20.

⁵⁵ Фарзона. Дарёи сӯзон // Дарёи сӯзон. – С. 43.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИИ АШЪОРИ ФАРЗОНАИ ХУҶАНДӢ

Яке аз имтиёзҳое, ки шоирони солҳои 80-90-уми қарни бистум доштанд, огоҳии бештар аз суннатҳои адабӣ, худшиносии баланди адабию иҷтимоӣ ва биниши ҳунармандонаи онҳо ба адабиёти бадеӣ буд. Ин марҳилаи таърихи адабиёт давраи боло рафтани шеъри муосир дар осори устодони модернисти тоҷик чун Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ, Гулназар, Гулрухсор Сафиева ба ҳисоб меравад. Мавҷи ҳаракати шоирони ин даҳа барои боз ҳам пеш бурдани назми муосири тоҷикӣ, қавитар гардидани робитаҳои адабӣ бо адабиёти ҳамзабони Эрону Афғонистон, бештар муаррифӣ шудани чехраи назми пешрафтаи муосир асаргузор буд. Пайвастанӣ мавҷи шоироне чун Алимӯҳаммад Муродӣ, Аскар Ҳаким, Низом Қосим, Камол Насрулло, Сиёвуш, Мӯҳаммадали Аҷамӣ, Раҳмат Назрӣ, Фарзона, Рӯстами Ваҳҳобниё, Салими Хатлонӣ ва нафарони дигар ба ин гурӯҳ қудрати тоза бахшид.

Фарзонаи Ҳуҷандӣ дар ҳамоҳангӣ ва пайравӣ аз шоирони солҳои 60-уми садаи бистум бо саъю талош ва заҳматҳои бештар дар шеъри муосири тоҷик ба дастовардҳои назаррас ноил гардид. Яке аз бартарҳои шоир дар офаридани шеър огоҳии ҳуби ӯ аз назми пурбори классикӣ, ҳифзи суннатҳои адабӣ ва омӯзиши вазни арӯз будааст. Бо ин огоҳӣ ӯ баробари дар жанрҳои гуногун таъъ озмудан ва дар вазнҳои мухталиф офарида тавонишони ғазалҳои зебо, инчунин розҳои шеъри нимоиро ҳам дарёфт ва дар шаклҳои нави шеърӣ намунаҳои беҳтаринро ба вуҷуд овард, чунончи:

Офтоби бомдодӣ

Ранги шодӣ мекашад бар рӯйи олам

Сабзаҳои бокира гаҳвораҷунбонони тифли шабнаманд,

Сабзаҳои пок чун Марям.

Обҳо мавзун меларзанд

Андар оҳанги заданҳои дили ман.

Борвар аз шодии ноошноест

Рӯҳи бо рӯҳи баҳорон восили ман.

Ношиносо! Ошноё!

Дар дили ман фасли гулбандист,

Дар дили ту чист?

Ҳамон озоде, ки Нимо ба шеър бахшид, дар ҳақиқат, барои ба шакли табиӣ мавзун гардидан ва ифода ёфтани матлаби шоир имкон додааст.

Дафтарҳои ашъори шеъри ин шоири пурмаҳсулу пурбор аз анвои мухталифи қолабҳои шеърӣ фароҳам омадаанд: достону маснавиҳо, ғазалҳо, мусамматҳо, қитъаву чортоиҳо, дубайтиву рубой, шеърҳои нимоиву сафед, шеърҳои омехта (ҳосили синтези шаклҳои шеърӣ).

Фарзона шоири тозагӯю тозаҷӯ аст ва дар шеър барояш мазмун бар маъно муқаддамтар, шоири маънипарвар аст ва ҳуди шоир ҳам гоҳ-гоҳ ба ин маънӣ ишораҳо ҳам дорад (Ҷони mano, ҷисм мағӯ, ҷон бигӯ...). Шеърҳо новобаста аз

он ки дар кадом қолаб адо мешаванд, бештар бо диққат ба офариниши мазмунҳои тару тоза ва бо тасвирҳои ҷаззоби бадеӣ гуфта шудаанд ва шоир дар онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки на шоири ҳамасри Ҳофизу Хайёму Бедил, балки, пеш аз ҳама, ҳамзамони хонандаҳои шеъраш бошад. Дар шеъраш аз дарду розҳои ҳамзамонаш бинависад. Ба ҳамин тартиб, васфи ишқ, табиат, ғаму шодии инсонӣ имрӯз, масоили миллию иҷтимоӣ чун шикоят аз нобасомониҳои рӯзгори инсонӣ муосир дар меҳвари шеърҳои шоир қарор доранд.

Қолабҳои классикии шеър дар назми тоҷик ҳанӯз ҳифз мешаванд ва шоирони тоҷик аз анвои мусамматҳо, масалан, мусалласҳо ҳам истифода меkunанд, фақат қофияҳоро дар он ба майли дили ҳудашон тартиб медиҳанд. Масалан, агар дар мусалласҳои анъанавӣ қофияҳо ба тартиби зайл: ааа, бба, вва.. сохта шаванд, шоири имрӯз ба шакли зерин ҳам (абб, вгг, дее...) метавонад қофияроӣ бикунад, масалан дар шеъри «Танҳо»:

*Буридаам зи ҳама риштаи рафоқатро,
Кунун чу рӯди мусофир ғарибу танҳоям,
Ки мавҷбандаму вораства то кучоҳоям...*

*Дилам хазинаи дурдонаҳои муъҷиза аст,
Касе намерасад охир ба шавқи марворид,
Касе, ки маънии танҳояш бувад тавҳид... (203)*

Аз миёни навҳои мусаммат шоир бисёртар аз қолабҳои мусаллас, мураббаъ ва мусаддас истифода намудааст ва, албатта, бо тозакориҳо дар сохти қофия дар ин қолабҳо. Тибқи навиштаҳои муҳаққиқи ҷавон Ҳазраткулиён Дилшода, Фарзона дар таҷрибаҳои эҷодии худ бо синтез намудани анвои мусаммат бо тарҷеъбанду таркиббандҳо шаклҳои мухталифи ҷолибро ба вуҷуд овардааст ва собит намудааст, ки доираи имкониятҳои шаклӣ дар шеър фарох аст ва шоир метавонад бо таъя ба малакаву салоҳияти эҷодии худ онҳоро ба вуҷуд оварад.

Фарзона шоири ормонгаро аст. Ормонҳои баланди зиндагонияшро, ки ободӣ, огоҳӣ, покизагии имони башар, дар дилҳо зинда будани ишқу умеду муҳаббати поки инсонӣ ҳастанд, дар ҳама навъи ашъораш ба шакли хубу дилнишин гуфтааст, баҳусус, ғазал дар баён намудани ин вазифа муваффақ аст. Дар ғазалҳо Фарзона, одатан, бо забони тоза ва ҳоси ҳудаш муддаоро адо мекунад, аммо бар замми ин гоҳо дар онҳо таъсирпазирӣ аз сабкҳои Мавлавӣю Ҳофизу Бедил ҳам аён мегардад:

*Пеши Худо бурдам ниёз, пеши кас истигно барам,
Оина шав, оина шав, то сурати раъно барам.
Эй дил, ба сурат бохта, ман дилбари сурат наям,
Бар узри ин бесуратӣ бигзор то маъно барам.
Дар як табассум метавон оғози зебӯе шинохт,
Дар як дили беҳавсала мавҷи таманное шинохт.
Шояд мани беҳтар зи ман дар интиҳои ҷода аст,
Бояд фаротар гом зад, пинҳон зи пайдӯе шинохт... (334)*

Гузашта аз ин, ғазалҳое, ки шоира гуфтааст, намунаҳои барҷастаи ғазали имрӯз, ба истилоҳ ғазали нав ҳастанд. Шоир, ки бо биниши тоза ва дарки баланди шоирона ба шеър ворид шудааст, мисли як моҳигири мохир дар ҳар лаҳзаи муносиб шасти ҳаёл ба дарё меафканад ва моҳии тилоии шеърашро берун меоварад, андешаву орзу ва ормонҳояш дар ин шеър мучассам мешавад. Худаш ҳам мефармояд:

*Шаст занам ба офтоб, нур шиқор мекунам,
Бегила мезиям дигар, шукри баҳор мекунам...
Ишқ, наё, наё, наё, ишқ, нарав, нарав, нарав,
Бо ту чӣ кор мекунам, бе ту чӣ кор мекунам.
Панҷараи мижа кушо, атсаи ёсуман шунав,
Меравamu нафас-нафас субҳ нисор мекунам... (63)*

Ба қавли баъзе аз адабиётшиносон, ба мисли муҳаққиқи забардаст Аскар Ҳаким, саҳми Фарзона дар имрӯзӣ шудан, пуротифаю ғаноманд шудани назми муосири тоҷик сазовори таҳсин аст.

Дар эҷодиёти шоир дубайтиву рубой ҳам бо тозагии забону тасовир, бо ворид шудани мазомини замонавӣ дар онҳо ҷолибу дилнишин аст. Шоир бо диди тоза ва замонавӣ сухан мегӯяд, чунончи дар ин дубайтӣ, ки як воситаи техникаи замонавӣ ва мазмуни имрӯзӣ ворид гардида, диққати шунавандаро ҷалб мекунад ва ба ӯ шавқу нишот мебахшад:

*Шитоби ақрабак панд аст, панд аст,
Дили ман, соатат чанд аст, чанд аст?
Ба қалби ёр ҳар дам мезанам занг,
Телефони дилаш банд аст, банд аст.*

Шеъри сафед барои шоира майдони баёни розу ормонҳоро фарохтар мекашад, имкони бештару озодтар гуфтан дар ин майдон ба вучуд меояд. Шоир ин ҷо аз панҷаҳои баҳрҳои арӯзӣ озод аст. Бинед, ба поре дар шеъри сафеди «Мадоро», ки шоир чӣ мегӯяд:

*Як субҳи меҳрмоҳ
Телфун задам ба хонаи хуршеду як садо
бегонавор гуфт:
ӯ рафтаасту ҳеч намеояд.
Гӯшак фитоду абр зи чашмони ман гирифт
Гуфтам: бале, замони фирори ӯст,
Оре, замони шахвати торикист,
Ман ғайри парда ҳеч намебинам,
Он сӯи парда кист?
Эй мардумони шакл!
Дерест, ман шабиҳои шумоям
Беҳудаханду пучу намоишбоз,
Маҷрораву фурусару давронсоз.*

*В-ин остини зарҳалии тобон
Афшондаам ба сӯхтани имон... (349)*

Забони шеърҳои постмодернӣ, одатан, рамзӣ ва киноявӣ аст: рафтани барнагаштани хуршед, замони шахвати торикӣ будан, паси парда ҷустани касе, шаклпарастии мардум, шабеҳи дигарон гардидани шоир, маҷрораӣ, дастафшонӣ ба сӯхтани имон, ки ҳолате яъсовар аст, фазои мармузу маҳзунеро дар шеър густурдааст. Ормонгароӣҳои шоир аз романтизми ирфонӣ иҷтимоӣ таъсирпазир аст ва дар шеърҳои нақши худҷӯӣ намоён аст.

Фарзонаи Хучандӣ меҳмони маҳфилҳои гуногуни адабӣ дар арсаи ҷаҳон будааст, аз ин ҷо ҳам метавон натиҷа гирифт, ки шеъри ӯ бо ин пурмаъноиву зебӣ манзури хориҷӣ ҳам гардидааст ва ҳатман ширкат ва раддубадали андешаҳои шоирона дар шеъри шоирони сатҳи ҷаҳонӣ ба пешрафти тафаккури бадеӣ ӯ низ бетаъсир набудааст. Пешрафти ҳамарӯзаи ӯ дар шеърҳои пайдост. Масалан, яке аз аҳли адаби эронӣ маскуни Инглистон Маъсуми Турфа дар бобати шеъри ӯ сухан гуфта, ҷозибавӣ ашъорашро дар андешаҳои фалсафӣ дидааст: «Фикр мекунам, он чи ки Фарзонаро аз дигарон ҷудо мекунад, агарчи ҳар кадоме аз дигар шоирон низ гулҳои пураришанд, файласуфмашрабӣ вазарифӣ ӯст...»

Дарвоқеъ, ашъори Фарзонаи Хучандӣ аз назари вежагӣҳои жанрӣ, муҳтаво, дарунмояҳои шеър, хунари шоирона, мақоми шоир дар шеъри имрӯзи тоҷик аз ҷониби муҳаққиқони адабиёти тоҷик хеле бармаҳал ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст, чунончи академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, Сотим Улуғзода, Атахон Сайфуллоев, Сафар Абдуллоҳ, Доро Начот, Матлуба Мирзоюнус, Тайиба Бобоева, Сарафроз Юнусов, аз адабиётшиносони Ёзбекистонӣ ҳам дар мақола ва пажӯҳишоти алоҳида Ҷумъа Ҳамроев, Абдусалом Самадов, Ҳазратқулиён Дилшода, Норҳоча Ҷориев, Хусрави Саъдуллоҳ ва дигарон дар хусуси шеъри шоир суханҳои неқ гуфтаанд.

Хулоса, ин шоири ишқсара ва ормонгара новобаста аз он ки дар кадом навъи шеър, дар кадом жанр шеър меофарад, ба қавли ҳудаш рисолаташ «ба ҳақиқат расидан аст аз ишқ» ва ӯ кӯшидааст ин маъниро дар қолабҳои муҳталифи шеър шоиронаву моҳирона адо кунад ва комёб бошад.

Пайнавишт:

1. Аскар Ҳаким. Маҷмуаи осор. Ҷ. 3. Вежагӣҳои анвои шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноӣ тоҷикии нимаи дувуми садаи ХХ). – Хучанд: Ношир, 2017. – 512 саҳ.
2. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷ.1. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 504 саҳ
3. Фарзона. Садбарги ғазал. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 116 саҳ.
4. Ҳазратқулиён Дилшода. Поэтикаи шеъри Фарзона. – Тошканд, 2011.

ФАРЗОНА ДАР ЎЗБЕКИСТОН

Шоираи бузурги тоҷик Фарзонаи Хучандӣ, ки шӯҳраташ имрӯзҳо оламгир шудааст, яке аз сутунҳои шеъри муосири форсӣ мебошад. Дар ин ҷумлаи банда ҳеҷ гуна муҳобот нест, зеро шеъри Фарзонаи Хучандӣ дар Эрон Афғонистон ва кулли ҷаҳони форсизабон алоқамандон дорад. Ҳамчунин, ашъори ин устои фарзонаи сухан ҳамчун намунаи назми баланди форсӣ ба забонҳои мухталифи олам тарҷума мешавад. Ҳоло дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон доир ба рӯзгори осор, ҷусторҳои эҷодӣ ва бозёфтҳои ҳунарии Фарзонаи Хучандӣ мақолаву рисолаҳои илмӣ таълиф мешаванд. Аз ҷумла дар Ҷумҳурии Ўзбекистон устод Фарзонаи Хучандиро дӯст медоранд ва ихлосманди шеъри нобаш ҳастанд.

Банда бо ашъори дилнишини Фарзона аз солҳои 80-уми садаи гузашта, ҳанӯз баъди наشري нахустин маҷмӯаи шеърҳои «Тулуи хандарез» ошно ҳастам. Камина ҳамон солҳо дар Донишгоҳи давлатии Самарқанд аз фанни «Адабиёти муосири шӯравӣ» дарс мегуфтам. Дар асоси талаботи барномаи ин фан донишҷӯён бояд аз навгониҳои адабиёти муосири шӯравӣ ва эҷодиёти адибони назарраси ҳамон давра замон, ки ба забонҳои гуногун эҷод мекарданд, бояд шинос мешуданд. Ҳамон солҳо эҷодиёти Фарзона тавассути муаррифии Шоираи Халқии Тоҷикистон Лоик, ки Фарзона ўро дар пешаи шоирӣ барҳақ устои ҳақиқии худ медонад, ба мо ҳамчун «ахтари тобоне дар осмони назм» маъруф гардида буд. Мо дар маърузаҳои худ вақти сухан рондан дар бораи дастовардҳои адабиёти тоҷики он солҳо ба шеърҳои Фарзона низ муроҷиат мекардем. Дар замони шӯравӣ ба донишҷӯён ва умуман мухлисони забон ва адабиёти тоҷики Ўзбекистон, бахусус Самарқанди қандманд, адабиёти мумтозу муосири тоҷик тавассути матбуот, китобҳои дарсӣ, илмӣ ва бадеӣ, ки дар наشريёти Тоҷикистон ҷоп мешуданд, бе ҳеҷ мамониат дастрас мешуданд. Барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ барои ҳама мактабҳои тоҷикии тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ як буду он дар Тоҷикистон таъбу нашр мешуд ва мо ҳам аз он бе ҳеҷ мамониат аз он истифода мебардем.

Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва соҳиби Истиқлол гардидани Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон ва Тоҷикистон аз солҳои аввали Истиқлол дар ин бобат низ мамониатҳои сунъӣ пайдо шуд ва моро лозим омад, ки барои мактабҳои таълимашон ба забони тоҷикӣ дар Ўзбекистон барнома ва китобҳои дарсиро низ ҳудудон тартиб дода, нашр намоем. Дар барнома ва китобҳои дарсии адабиёт барои мактабҳои тоҷикии Ўзбекистон дар қатори адибони маъруфи муосири Тоҷикистон Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоик Шералӣ ва дигарон барои омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти Фарзона низ тавачҷӯх кардаем. Яъне мактаббачаҳои Ўзбекистон, ки ба забони тоҷикӣ таҳсил мекунанд, рӯзгор ва осори Фарзонаи Хучандиро дар синфҳои болоӣ меомӯзанд.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон адабпажӯхон доир ба рӯзгор ва осори Фарзонаи Хучандӣ мақолаҳои илмӣ таълиф гардида, рисолаҳои илмӣ дифоъ шудаанд. Устои Донишгоҳи давлатии Самарқанд Дилшода Ҳазраткулова (Дилошода

Фарҳодзод), ки дар пайравии Фарзона шеър ҳам меғӯяд ва дар ин ҷода муваффақ низ мебошад, доир ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Фарзона дар Ўзбекистон нахустин шуда рисолаи номзадӣ навишта ҳимоя кард. Ин рисолаи ӯ таҳти унвони «Поэтикаи шеъри Фарзона» соли 2011 дар Самарқанд нашр шудааст. Ҳамчунин, Дилшодаи Фарҳодзод доир ба паҳлӯҳои гуногуни эҷодиёти шоира Фарзона чандин мақолаи илмӣ навиштааст, ки барои шинохти бештари эҷодиёти ин шоири барҷаста муфид мебошанд. Аз ҷумла: «Вакте ки чароғ шеър меҳонад...» (Адабиёт ва санъат, 2006, 2 феврал), «Фалсафаи табиӣ дар ашъори Фарзона» (Пажӯҳишоти суҳаншиносӣ: Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ, Самарқанд, 2006), «Санъатҳои бадеӣ дар ашъори Фарзона» (Масъалаҳои муҳими забон ва адабиёти тоҷик. Самарқанд, 2008.), «Баъзе хусусиятҳои шеъри сафед дар ашъори Фарзона» (Масъалаҳои муҳими забон ва адабиёти тоҷик, Самарқанд, 2008), «Шеъри таржимада эркинлик ва эҷодлик» (Ўзбек тили ва адабиёти, 2010) ва ғ.

Ҳамчунин, соли 2023 дар Ўзбекистон журналист, адиб ва пажӯҳишгар Масъуди Мирзо доир ба эҷодиёти Фарзонаи Хучандӣ рисолаи илмӣ дифоъ кард. Рисолаи ӯ таҳти унвони «Фарҳанги мардумӣ дар ашъори Фарзона» бо забони тоҷикӣ ва бо номи «Миллий қадриятлар тараннуми» бо забони ўзбекӣ нашр шуд. Муаллиф дар ин рисола оид ба бозтоби фарҳанги мардумӣ дар адабиёти бадеӣ, истифодаи услуби гуфторӣ ва шеваи мардумӣ ва таҷассуми бадеии фарҳанги мардумӣ дар ашъори Фарзона изҳори назар мекунад. Муаллиф масъалаи таҷассуми фарҳанги мардумиро дар адабиёти бадеӣ, дар шеъри классикии форсу тоҷик ва ашъори адибони муосири тоҷик омӯхта, бад-ин минвол решаву сарчашмаҳои ин навъи муҳокотофариниро дар ашъори адибони мозиву муосир баррасӣ мекунад ва заминаҳои милливу мардумӣ ва умумибашари ашъори Фарзонаро ҷустуҷӯ мекунад.

Дар таҳқиқи Масъуди Мирзо ҷанбаҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ пайванди беҳалал ёфтааст, зеро муаллиф ҳини таҳқиқи унсурҳои фарҳанги мардумӣ дар шеър ба услуби гуфторӣ ва вожаву таркиботи халқӣ, вожаҳои худсохти шоир низ таваҷҷуҳи хос зоҳир намудааст. Ҷунин рисолаи пурмуҳтаво дар фарзонашиносӣ падидаи нав аст.

Дигар адибону пажӯҳишгарони тоҷикӣ Ўзбекистон низ доир ба ашъори Фарзона ва шахсияти ӯ мақолаҳо навиштаанд, ки аксари онҳо дар нашрияҳои даврӣ ба таъъ расидаанд.

Ёдовар мешавем, ки ашъори Фарзонаи Хучандӣ ба забони ўзбекӣ низ тарҷума шуда, ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар Ўзбекистон ба таъъ расидаву истиқболи гарм ёфтааст. Аввалин тарҷумаи ашъори Фарзона ба забони ўзбекӣ аз ҷониби Авлиёхон ном тарҷумон сурат пазируфта соли 1988 дар рӯзномаи «Ленинобод Ҳақиқати» ҷоп шудааст. Ин мутрачим ду шеъри зебои лирикии шоира «Гуноҳ фарштаси» ва «Ишқ тонги»-ро моҳирона тарҷума кардааст. Баъдан ашъори Фарзона аз ҷониби тарҷумонҳо Абдулло Зухур, Эгамназар Соҳибназаров, Шариф Нуриддин ва Одил Икром ба ўзбекӣ тарҷума шуда, хуш истиқбол ёфтаанд. Махсусан, тарҷумон Одил Икром заҳмати фаровон кашида «Ишқ тасбеҳи» ном маҷмуаи Фарзонаи Хучандиро ба забони ўзбекӣ тарҷума кардааст. Ин тарҷумаҳо дар Ўзбекистон имрӯзҳо алоқамандони хос доранд.

Фарзонабону ҳам бо аҳли адаби Ўзбекистон равобити наздик дорад. Аз чумла банда аз он мефаҳрам, ки бо ин устои сухан ошноӣ дорам. Банда ҳар боре ки ба Хучанд омадам албатта ба дидани дидори хоҳарони донишманду шоирамон Матлубабону ва Фарзона меравам. Китобҳои нави хешро ба онҳо тақдим карда, асарҳои тозанашироно мегирам. Солҳои охир банда ҳам ба тарҷумаи ашъори шоирони тоҷик ба забони ўзбекӣ ва баръакс шоирони ўзбек ба забони тоҷикӣ машғулам. Бахшида ба 60-солагии хоҳари азизам устод Фарзона 60 рубоии эшонро тарҷума кардам, ки чанд намуна аз онҳоро ин ҷо меоварам.

Фарзона – Тоҷикистон Халқ шоири

РУБОИЙЛАР

1

*Ғоибдан эшитсанг бир дуо, омин қил,
Гул дафтаридин форсий шеър тергил.
Шакарсизликдан нолима, эй кони шакар,
Форсий шаққаридан оғзинг ширин қил.*

2

*Дунё бир ҳайрат тилисмига ўхшар,
Бизни ҳар дам ғафлатда қолдирар.
Ўтмиш кўприги бору йўқни боғлар,
Биз ўтамыз-да ҳасратимиз қолар.*

3

*Ҳаёт меҳнати билан боғланармиз,
Эртаси қаби эсдан чиқиб кетармиз.
Эрта баҳор момоқулдуроғи қаби,
Бир наъра қилиб ўчиб қолармиз.*

4

*Эй дўст, юборган кишингни айт,
Ётиқ мактубингда нелигингни айт.
Лутф этибон ул уч ҳарф маъносин,
Менинг қулогимга астагина айт.*

5

*Раҳматингдан умидвор юрагим,
Худо халқига хабар берар юрагим.
Муҳаббат элчиси, сени эшитаман,
Ҳар куни байрам қилар юрагим.*

6

*Сен қаби яхши киши ким оламда? – Йўқ!
Сен қаби меҳрли киши ким оламда? – Йўқ!
Ўхшаши йўқ, менга яқин, менам йироқ,
Сен қаби мега яқин, ким оламда? – Йўқ!*

7

Наврӯз, менга ўнтўрт синни келтир,

*Тонг товогида олтин олмасини келтир.
Эсо бўлибон юрагим соғлиги чун,
Фалак тоқидин Ёсин анорини келтир.*

8

*Эй дўст, жоним калиди сенинг қўлингда,
Менинг тупроғу кўким сенинг қўлингда.
Асрагилу қўлдан қўлга унинг бермагил,
Менинг яширин гавҳарим сенинг қўлингда.*

9

*Эй ёр, баҳор недур, билурмисан ё йўқ,
Ишқдан қочмоқ не, билурмисан ё йўқ!
Бешкунлик дунёки ажсал унга қўшиндир,
Бу юриш-туришларни билурмисан ё йўқ!*

10

*Қиш келдию юрак баҳор истар яна,
Музлаган юрагимиз учқун истар яна.
Истироҳату дам олишдан безорман,
Юрагим ишчию ишлаш истар яна.*

11

*Қиш келдию юракнинг баҳори бор,
Яширин чироқнинг шуъласи бор.
Бугунки эрта учун қарорим бор,
Қарор ижросига ишонмоғим бор.*

12

*Ҳар лаҳзада мақомлар ўзгарар,
Армон билан маромлар ўзгарар.
Маъносиз лавозимлар оламида,
Шу қарор ижроси ўзгармай қолар.*

13

*Парҳез қилиб нафс чорасини қилурсан,
Яширин шайтонни пора-пора қилурсан.
Нафс билан доимо наҳс ҳам бирга келгай,
Агар қорин нафсини ҳамиша тўлдирсанг.*

14

*Сўз Матлубаси сану, сўз маҳбубисан,
Сўз борлигию сўз мулки мансубисан.
Сўз яхшиларини сен бизга санабсан,
Ўзинг ҳам шулар қатори яхшисухан.*

15

*Азобимни Худо билгай, бас,
Ҳисобимни Худо билгай, бас,
Саволи қайта келди олти ёқдан,
Жавобимни Худо билгай, бас.*

16

Жафони ҳам сен бердингу муҳаббат,
Жазонги ҳам сен бердингу муҳаббат.
Берган барча дардингга шукурлар,
Давони ҳам сен бердингу муҳаббат.

17

Манманлигу худосизликдан фигон,
Бу дунёда эркин сўзламоқ симон,
Ўзини ўлдирувчи тожикдан фигон,
Худони айтур шимолу жанубдан инон.

18

Қачонгача биз тарқоқмизу тарқоқ,
Самода ярқирармас ҳеч бир айғоқ.
Минг юлдуз тўпланиб айлар қуёш,
Бирдан бир ёқдан чиқарса бош.

19

Мен каби вафодор тополмайсан,
Мен каби жафокор тополмайсан.
Ерни айланиб кўкни тешисанг ҳам,
Мен каби бир сазовор тополмайсан.

20

Демайманки мен одам танийман,
Буни айтишига қодир ҳам эмасман.
Қўрқмайман мен деу шайтондин,
Мен ул нокаслардан қўрқарман.

21

Пулга ўчсан, эй одам, одам,
Қоринга қулсан, эй одам, одам.
Сен азалдан эзгуликдан йироқ,
Нега одам эмассан, эй одам, одам?!

22

Тош асрига бир сафар қилмоқ лозим,
Оловли дилларга назар солмоқ лозим.
Ўзгаришлар юз берди, тақдирдин,
Азалдан айлади меҳрни-ку нолозим.

23

Бир дона тариқ ўғрима, хирман қилурсан гум,
Бир танга ютдингу, хазинангни қилдинг гум.
Ўғрилиқ чун тўйнукка кирсанг сен агар,
Чиқишида тўйнук йўлини қилурсан гум.

ПАЙВАСТАГИИ ДИДИ МАРДУМӢ, ФАЛСАФӢ ВА РАВОНӢ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Аввалан, ҳар хонанда, баъдан, ҳар пажуханда ба шеър нигоҳи худро дорад. Ҳар кас шеърро тибқи донишу фаҳмиши худ мефаҳмад. Гоҳе чунин мешавад, ки барои дарки шеъри шоироне мисли Ҳофиз, Ҳоконӣ, Мавлоно, Бедил ва боз чанди дигар дар канори донишони илми адабиётшиносӣ дониши назарии фалсафӣ, равонӣ ва ҳунари зарур аст. Бидуни ин гуна дониши фарох баъзе андешаҳои эҳсосию равонии рамзии оноро дарк кардан мушкул аст.

Аммо ба як нукта ишора намуданро лозим медонем. Мувофиқи мушоҳидаи мо, ҳамаи осори манзуму мансуру намоишӣ дар кадом сатҳе набошад, бо фарҳанги суннати мардум пайвастагии танготанг дорад. Ба ин ҷиҳат метавон мардумияти осори адабии ҳар шоиру нависандаро ба таври ҷудогона мавриди таҳқиқ қарор дод. Ҳанӯз соли 1967 дар бораи мардумият ё ҳалқияти осори адибон профессор В. Асрорӣ дар асоси осори ду адиби муосири тоҷик – устодон Айнӣ ва устод Лохутӣ рисолаи илмӣ навишта буд, ки он баъдан соли 1982 дар таҳрири нав зери унвони «Фолклор, ҳалқият, нависанда» чоп шуд. Тибқи гуфтаи В. Асрорӣ ин ду адиб: «Дар адабиёт равияи демократӣ ва ҳалқпарвариро инкишоф дода, бо ҳамин ғоя, бо ҳамин шиор ва бо ҳамин метод эҷод карданд ва ба иҷрои ин мақсади наҷиб ҳалқро омӯхтаанд, эҷодиёти вайро писанд дида, ҳамчун сарчашмаи илҳом ва манбаи идеалҳои олии, образҳои зебо, забони бойи пуробуранги бадеӣ, ҳаёлотҳои неқбинонаи муъҷизаангез ба эҷодиёти ҳалқ муҷрият карда, дар офаридани осори бадеии худ ба он таъҷиб намудаанд. Онҳо анъанавии калассикони адабиёти тоҷикро форсро эҷодкорона истифода намуда, онро идома ва инкишоф додаанд» [Асрорӣ 1982, с. 5].

Ин гуфтаи устод В. Асрориро бо тарзҳои гуногун дар осори тамоми адибони дунё, ҷиҳати классикӣ ҷиҳати муосир метавон ба мушоҳида гирифт. Ба вежа адабиёти классикӣ форсӣ тоҷикӣ саросар, фаровон аз нишонаҳои фарҳанги суннати мардумӣ аст, ки онҳо бо диди фалсафӣю равонӣ ва бадеияти баланд пешкаши хонандагон гардидаанд. Масалан, ҳар шоире, ки шеър менависад, асли тасвири масъаларо аз рӯзгори мардум мегирад. Мебинад, мешунавад, ба мушоҳида мегирад ва баъд онро бо диди ҳосаи адабӣ ва ҳунарии худ ба қалам меорад. Он ҷиҳати ба қалам меоварад, онро барои хонанда пешкаш месозад.

Барои фикри худро сайқал додан аз устод Рӯдакии нобиға мисоле меорем. Вақте ки имрӯз ҳам ашъори Рӯдакиро меҳонем, ба ширинии ин забони гуворо меҳри бештар мебандем. Рӯдакӣ тавониста, ки ҳар гуфтаи ҳикоятмез ва ё пандгунаи мардумро дар сатҳи баланд ва ниҳоят мақбул, бо забони ба ҳама даркшаванда пешкаши хонанда гардонад. Гуфтаҳои насихатмез ва пандҳои шунидаро дар қолаби баланди шеърӣ баён кардан осон нест. Ба ин қор Рӯдакӣ хеле устоду моҳир буд. Ҳар байт ва ҳар пораи он осори парокандаи бозмонда саросар аңдарз аст, ки аз мардум шунида, боз бо тасвирҳои беҳамто барои мардум пешкаш шудааст. Масалан, то даврони Рӯдакӣ дар байни мардум бузургсо-

лон ва ё одамони гуногуни меҳрубон пандомезона барои тарбияи шахсони баднафс, такаббур, мағрур, худхоҳ, нотавонбин, номард, ҷанҷолӣ суҳанҳое мегуфтанд: «бачем, мард бош», «ба бечораву дармондагон ёрдам кун», «ба камбағалон ёр расон», «нафсатро ниғаҳ дор», «баднафсӣ касро ба бало гирифтор мекунад», «ба одамони маҷруҳу кару кӯру шал таъна назан», «ман мард гуфта, номардӣ накунам», «марди асил бад намешавад», «ҷавонмард дасти пири ғартуту афтодари мегирад», «ҷанг кардан кори одами неқ нест» ва ғ. Ин суҳанҳоро баъди Рӯдакӣ низ ҳазор сол гуфтанд ва имрӯз ҳам мегӯянд. Ин гуна гуфтаҳои пандомези мардумиро фақат Рӯдакӣ бузургвор ба забони сода, ғаҳмо, писандида гуфта тавонист, ғайр аз ӯ оид ба мардӣ, ба ин тарзи зебову дилнишину мухтасар ба таври мардумӣ, ғалсафӣ ва равонӣ ҳеҷ касе баён накардааст:

*Ғар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукт нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад ғитдари пой задан,
Ғар дасти ғитодае бигирӣ, мардӣ [Насриддин 1999, с. 271].*

Ана, ҳамин гуна, ҳар матн дар асоси омӯхтаҳои шоир ба вуҷуд меояд. Баъди нашри асар хонанда онро чи гуна мепазирад, ин масъалаи дигар аст, чунки ҳар хонанда дар айни замон донишу ғаҳмиши худро дорад. Аз ҷумла, хонандаи пажуҳанда кӯшиш мекунад, ки матнро дарк кунад ва нозуқиҳои онро таҳқиқ намуда пешкаши аҳли назар намояд. Пажуҳандагон низ гуногун мешаванд, ҳар кадоме ба пажуҳиши он масъалае машғул мешаванд, ки ба таҳқиқи мавзӯи ҳудашон наздик аст. Аммо хонандаи аслии матн мардум аст, чунки асар, аслан, барои хонанда пешниҳод мегардад. Ин хонандаро ба гурӯҳҳо ва дастаҳои зиёд метавон ҷудо кард, вале дар ин ҷо мо ин корро намекунем. Барои ин кор ғурсати зиёд лозим буда, дар айни замон бо хонандагони гуногунсалиқа суҳбат бояд кард, вағарна пажуҳиш сарсарӣ мешавад ё аз мантиқи асли дур меравад.

Ин аст, ки барои омӯзиши асари бадеӣ аз равишҳои гуногун истифода мешавад, ҳар пажуҳандае барои дарки асари бадеӣ роҳ мекушояд, нозуқиҳою зарифҳои онро ошкор сохта мушкили хонандаи ҳассосро низ осон месозад. Барои ҳамин пажуҳиши ин масъалаҳо вақти зиёд мегирад, то бо мисолҳо мавриди баррасии ҷиддӣ қарор гирад. Ин ҳама кори пажуҳандагони гунгунсалиқа буда, ҳоло ҳар кадоме андак-андак бо ин кор машғул ҳастанд.

Мо низ шеърҳои бонуи хирадаманду ҳассос Ғарзонаро меҳонему эҳсос мекунем, ки ҳамаи гуфтаҳои ӯ мардумӣ аст, вале омехтаи андешаҳои ғалсафӣю равонӣ ва бо тасвирҳои ҳунарий. Мардумӣ будан мағҳуми васеъ дорад. Тавре ки ишора намудем, дар асари бадеӣ, пеш аз ҳама, ҳазорон шодию ғам, нишоту аламҳои аз байни мардум ба мушоҳида гирифтаи муаллифи асар инъикос меёбанд. Ба таври содатар бигӯем, бобою бибӣ, падару модар, ҳолаю амма, бародару хоҳар; расму оин, шодмониву ҷашн; дар айни замон дилшикастагиву ғам, ғиребу ноумедӣ, ғавоғову ҷанг ва ғайра, ин ҳама садҳо ҳолатҳои равонӣ, ғалсафӣ мебошанд, ки мардум доранд ва ба ҳамдигар мегӯянд. Ҳар кадоми онҳо ба таври ҷудогона дар маконе, дар замоне дар байни мардум рух медиҳанд, яъне мардумӣ ҳастанд. Аммо ин мардумӣ буданро дарк карда, дар қолаби як асари

бадеии хурд ё бузург чой кардан кори осон нест. Барои дарки нозукиҳои он мисли шоири хушбаён Фазона бояд буд.

Мо дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки ба таври хеле мухтасар барои ёдовар шудани мардумияти осори Фарзонабону дар омехтагии афкори фалсафии равонии ӯ суҳан бигӯем. Барои ин кор фақат як китоби эшонро интиҳоб намудем ва аз он ҳам чанд мисоле меорему ҳалос. Ин китоб «Ояти ишқ» (1994) аст. Китоб дар марҳалае ба нашр расидааст, ки худшиносии миллӣ хеле раванқ ёфта буд. Олимону адибон дар солҳои 80 ва 90-уми садаи XX бо ифтихор ва ҳассосият ҳар кадоме дардҳои миллат ва ба таври кулӣ ҷомеаро меғуфтанду менавиштанд. Ба ин ҷиҳат аввал ба унвони китоб нигариста, ба ҳар ду вожа метавон ҳам аз нигоҳи мардумӣ, ҳам фалсафӣ ва ҳам равонӣ назар дӯхт. Ҳам «оят» ва ҳам «ишқ», ки дар фарҳангҳо маъниҳои зиёд доранд, вале ҳар ду вожа дар миёни бузургсолон хеле роиҷанд. Тибқи таомул дар байни мардум, дар вақти зарурат барои ин ё он маросим аз Қуръони маҷид оятро азёд, бо оҳанг меҳонанд. Одамон ба маънои васеъ, яке бо дигаре «ишқ» доранд. Ҳар ду вожа ҳам мардумӣ аст ва ҳам бори фалсафию равонӣ дорад.

Бонуи ҳассос Фарзона ҳам дар нахустин шеърӣ маҷмуаи «Ояти ишқ», ки «Поянда» ном дорад ва дар ситоиши модар аст, бо обу ранги дилнишин, бо тасвирҳои вежа айёми пириӣ модарро ба ёд овардааст. Ӯ лаҳзаҳои пириӣ модарро бо диққат ба мушоҳида гирифта, он ҳикоятҳои пайваста ба ҷисму ҷони ӯро бо муҳаббат ба қалам овардааст. Он нуктаҳои нозуке, ки Фарзона тасвир кардааст, нисбати модар аз зеҳни дигарон ҳам меғузарад, вале дар зеҳни баъзе бештар, дар зеҳни баъзе камтар. Аксари некандешон модари меҳрубонро беҳтарин олиҳаи олам медонанд. Дар бораи модар шеърҳои зиёд гуфтаанд. Эраҷ Мирзо, Мирзо Турсунзода, Лоиқ Шералӣ ва дигарон бо сурудаҳои дилнавози худ бузургии ӯро сутудаанд. Фарзона ҳам дар пайвастагии фарҳанги мардумӣ, бо истифодаи вожаҳои содаю самимӣ, бо диди фалсафӣ ва равонӣ он лаҳзаҳои ба мушоҳида гирифтаашро нисбати модар ёд мекунад. Дар партави суҳанони худ чун як равоншинос ба фалсафаи зиндагӣ назар медӯзад ва бебақоиҳои умри инсон ва табиатро ёд карда, бузургии модарро месарояд:

*Дар абри тираи чашмони ту оҳанги борон аст,
Марез ашқ,
ки ҳатто дар фалак хуршед ғирён аст.
Чаро маҳзунӣ, эй модар,
Чаро зангӯлаҳои хандаҳоят занг барбаста,
Чаро мавҷи садоҳои ту бишкаста?
Магар аз он ки хубии баҳорон рафт.
Баҳорон рафту ту падруд гуфти ёсуманҳоро,
Бидидӣ, ҷигар зардоб гардида чаманҳоро.
Кунун дар шоҳи урён пар занад гунҷишики танҳое,
Кунун кӯчақтар аз ҷӯ гашта дарёе.
Насими раҳнавард атри ғияҳҳоро қучое бурд,
Дигар хун дар рағи хуршеди қоҳил мурд.
Кунун қувони симинболи барф*

*аз ари меоянд
 Ва инон ҳам намепоянд.
 Валекин ҷои ҳасрат нест.
 Касе ин корвонро боз монондан наметонад.
 Ҳама мебигзарад,
 модар,
 Ҳама мебигзарад,
 аммо бузургии ту мемонад! [Фарзона 1994, с. 6].*

Ҳамин пайвастаги мардумӣ, фалсафӣ ва равониро қариб дар ҳамаи ашъори Фарзона метавон дид. Агар шеърҳои маҷмуаи «Ояти ишқ»-ро ҳар пажӯҳанда як-як, бо диққат аз назар гузаронад: «Умри одам», «Аммо кучост роҳ», «Ояти дарёнажоде», «Сафеду сиёҳ», «Видои Камол бо Хучанд», «Ҳикояти ғамнок», «Оҳ аз мо», «Дар мадҳи худ», «Ашки яtimi монда», «Дар пас баҳор монд», «Чун ашк рехтӣ», «Дугонаҳои моҳ», «Сураи ҳаёт», «Худро барам то бекарон», «Гӯшанишин», «Ба ҳеҷ будан иқрорам», «Хуршед ва қафас», «Навҳаи арча», «Туфони Нух», «То он даме, ки гул бикунад бодом», «Суруши руҳи ноорам», «Кокули хуршед», «Муждаи сабзи маро мешунавӣ», «Хуршедгуна ханд» ва ғайра, аз аввал то охир ҳамин пайвастагии мардумӣ, фалсафӣ ва равониро дармеёбад.

Дар ҳамаи сурудаҳои китоби «Ояти ишқ», ки тибқи ҳисоби мо 129 шеър ва 55 ғазалро дар мавзӯҳои гуногун дар бар дорад, як навъ пайвастагии амиқе бо гузаштаи дур низ ба назар мерасад. Аз ҷумла, шоир дар рӯҷӯҳои эҳсосии «Рӯдакӣ», «Дақиқӣ», «Фирдавсӣ», «Носири Хусрав», «Хайём», «Мавлавӣ», «Саъдӣ», «Ҳофиз», «Камол», «Ҷомӣ», «Бедил», «Иқбол» забон, таърих, фарҳанги чандҳазорсолаи миллатро васл медиҳад. Хонандаро меҳодад бо дарди он бузургоне, ки барои пайдории ин забон ва фарҳанги миллий фидокорона хидмат кардаанд, ошно созад. На фақат ошно, балки дар ҳифзи ин фарҳанги воло бо ҳамон оҳанги мардумӣ, фалсафӣ ва равонӣ бархостанашонро водор менамояд. Ниҳоят, дар «Анҷом»-и ин сисила шеърҳо бо дарду ҳасрат худ ба «фарёд» меояд:

*Ногаҳон ҷониби ман чашми бузургон афтод,
 Ниғаҳи таънашон тири маломат кушод:
 «Оҳ, агар вориси мо ин бошад,
 Гар чунин хору фурӯмондаву худбин бошад.
 Байни мо балки ба ҷуз сарҳади вақт
 Боз деворе ҳаст.
 Ё, ки алфози худиро
 ба фаромӯшӣ дод,
 Бо забони ғайре
 Соҳиби шеваи гуфторе ҳаст.
 Ё худои дигаре дораду дини дигаре,
 Балки бегонаи хеш асту қарини дигаре.
 Хурд шуд баҳри хурӯшанда ба қадри шабнам,
 Вой бар ҳоли Аҷам...»*

...Он замон оташи Зардушт бимурд,
 Пайкари пайкараҳо шамъсифат об шуданд,
 Гӯши офоқ гарон буду дар он
 Н-омад ин бор ҳам овози бадарди аҷдод.
 Бигузаштанд азизон ҳама зангӯлазанон,
 То ки бедор шавад нанги ман аз хоби гарон.
 Рӯзи урёногӯш
 Нафаси сард кашиду ба хамӯиш тан дод.
 Ман вале бедорам.
 Ман пур аз фарёд,
 Ман пур аз фарёд! [Фарзона 1994, с. 73-74].

Ба назари мо, пажуханда ҳангоми баррасии осори ин ё он адиб бояд барои тасдиқи фикри хеш иқтибосро комилтар биоварад беҳтар аст, то аҳли назар ба суроғи он матн нараванд. Аз ин рӯ, мо ҳам дар раванди андешаҳои худ матни шеърҳоро пурра овардем ва хоҳем овард.

Тавре ки дар боло ёдрас шудем, ҳар адиб мавзӯро аз фарҳанги суннати мардумӣ мегирад ва баъд онро бо маҳорати худ пешкаши хонанда месозад. Ба ин ҷиҳат, шеъри «Ангуштарин»-и Фарзонаро аз назар мегузаронем, ки он як ҳикояти сода, дилрабо ва дилнишине аст, аз воқеаҳои гузаштаи фарҳанги суннати мардум, ки он лаҳзаҳоро шояд бузургсолоне, ки синнашон аз 60 болост, дар муҳити худ дидаанд. Ин тасвири як лаҳзаи назарногир, оид ба «кӯҳнафурӯш» буда, як навъ расми хариду фурӯш барои таъмини рӯзгор будааст, ки Фарзонаро дар наврасӣ таҳти таъсир қарор додааст. Ё бо диди мардумӣ, фалсафӣ ва равонии худ он мушоҳидаи замони наврасии хешро ин гуна сурудааст:

Як замоне аз кӯчаи мо
 Тунду мутантан мегузашт аспу ароба.
 Аз танини гомҳояш кӯча пур мешуд.
 Шишаҳо наҷвокунон овоз медоданд.
 Гӯшашинон пардаҳоро мекушоданд.
 Аз тамошои сурури кӯдакони побараҳна
 Офтоби дур мезавқид.
 Жандапӯше ҳар замон аз минбари фарсудааш фарёд мезад:
 «Ҳой мардум! Ҷомаҳои кӯҳнаро берун бароред!»
 Ёд дорам, ӯ ба ҷои шои абгоре маро
 Аз фулузи камбаҳо ангуштарин бахшида буд.
 Жандапӯше бар дили наворзуву содаи ман
 туҳфаи қиматтарин бахшида буд.
 Навакак даҳсола будам.
 Рӯзу шаб ангуштари зишту дағал
 панҷаи ҳиноямро мефишурд.
 Ман ба он нозуктарин умедҳоро мезадам пайванд,
 Лек рӯзе бар дабистон рафтаму як устод
 Мояи бахти маро сӯе ҳаво дод.
 Рӯзгоре пушти сар монду дигар аз кӯчаи мо

Тунду зебову мутантан нагзарад аспу ароба.
 Баъд аз ин оинаҳо ширин намеларзад.
 Бо навои гоми аспон
 Ҳастии ман аз сурури ношиносе
 пур нахоҳад шуд.
 Дигарам падруд гуфта
 Завқи дар тироҳани нав ҷилва кардан,
 Ранги маснуе ба нохунҳо кашидан.
 Соати тулоние дар қолаби оина маҳбус
 Худ ба худ нозидану лабханди бемаъно задан
 Сӯйи акси хеш.
 Он ҳама шавқу аҷобат монд
 Дар баҳори наврасиҳом.
 Андар он фасли сафеду рӯшану пок
 Ҳамраҳи ангуштарини сеҳрнок [Фарзона 1994, с. 24-25].

Ин аст шеъри зебову дилнишину содаву фаҳмову таъсирбахш мисли ҳамон
 рубоии Рӯдакӣ. Чунин лаҳзаҳоро ҳазорон кас дида, вале фақат шоире мисли
 Фарзона онро ба қалам дода тавонистааст. Ин гуна ҳодисаҳо ва воқеаҳои хушо-
 янди вобаста ба фарҳанги суннатии мардумиро дар ашъори шоирони дигари
 муосир ба мисли Абулқосим Лохутӣ, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат, Лоик
 Шералӣ, Бозор Собир, Ғаффор Мирзо, Гулрухсор, Муҳаммад Ғоиб, Низом Қо-
 сим, Рустам Ваҳҳобзода ва дигарон дар баёни вежаи ҳар кадоме метавон пайдо
 кард. Ба ин ҷиҳат, дар оянда мардумияти ашъори онҳоро ба таври типологӣ
 мавриди баррасӣ қарор додан кори шоистаест.

Профессор М. Мирзоюнус дар як мақолаи худ, ки «Шарҳи ду шеъри Фар-
 зона» ном дорад, ба баъзе гумонҳои касоне, ки нисбати дарки мушкilotи
 шеъри шоирон ишора доранд, сухан ронда ёдовар мешавад: «Дар миёни хо-
 нандагонии имрӯз низ гоҳе сару садоҳое баланд мешаванд, ки шеъри баъзе шои-
 рон, аз ҷумла Фарзона барояшон чандон фаҳмо нест. Ба назари мо, ба умқи ан-
 дешаи шоир дар чанд шеър сар фуру бурдан кофист, ки ба ҷавҳари маъниҳои ӯ
 ва ба ҷаҳони ботинии ӯ роҳ ёбӣ ва ашъори дигарро ба осонӣ дарк намоӣ» [Мир-
 зоюнус 2015, с. 389]. Дарвоқеъ, ҳамин тавр аст. Масалан, ба шеъри «Афсонаи
 дурдона ва хаскаш» бингаред. Яке аз зеботарин шеърест, ки баробари хондан
 зуд бар дил менишинад. Ин гуна ҳолате, ки ба хаскаш руҳ додааст ва ҳамеша ба
 касбу кори худ устувор буда, дар иҷрои он одат кардааст, ба ҳар шахс руҳ до-
 данаш мумкин аст. Ҳар одам метавонад «дурдона»-и худро аз даст дода пу-
 шаймон шавад ва тибқи мушоҳидаҳо воқеан ҳамин тавр аст. Ин аст он афсонаи
 дилнишин:

Дарёфт хаскаш дурдонаеро,
 Бӯсиду гуфташ: «Эй дурри якто!
 Ҳусни ҷаҳонро бо худ фузудӣ,
 Арзандаи ман танҳо ту будӣ.
 Эй поку зебо чун чашии шабнам,
 Бо омадат рафт ғамҳои олам.

Дар банди дил бош монанди тӯмор
 Дилро парастор, ҷонро ниғаҳ дор.
 Чун гавҳари чашим дар дида ҷо шав.
 Ҷоми Ҷамӣ ту, дунёнамо шав
 Акнун, ҷаҳонро дар ту бичӯям,
 Бо хору хасҳо падруд гӯям».

Дурри ганимат то гум нагардад,
 То бошад эмин аз дидаи бад,
 Дар мӯза андохт он бебаҳоро.
 Рақсон расиданд он лаҳза ногоҳ
 Бо заврақи мавҷ хасҳои сайёҳ.
 Чун мижаҳои аз бун шикаста,
 Дар чашми дарё ночой хаста
 Раҳ мегирифтанд ин сӯву он сӯ,
 То гавҳарак рафт аз ёди хасҷӯ.
 Хандиду аз нав бо мавҷ омехт,
 Дар рӯи хасҳо худро фурӯ рехт.
 Бо завқи пешин хасҳо бияндӯхт,
 Охир чӣ созад? Қисмат ин омӯхт.
 Az роғи мӯза он дурри якто
 Лағжиду афтод бар қаъри дарё
 Чун берун омад он хаскаши шод,
 Он дам расидаш дурдона бар ёд.
 Чорук кашиду кардаш тагорӯ,
 Дурдонааш ку, якдонааш ку?
 Кайҳо гуҳар буд дар рӯд мадфун,
 Хаскаш ғигон зад бар гӯши гардун.
 Аммо, дарего, бе додрас монд,
 Бечора хаскаш бо хору хас монд...

Онро, ки будаиш бо хору хас хӯ,
 Ё раб, чӣ додӣ ёқуту луълу?
 Қадри гуҳарро хаскаш чӣ донад?
 Гавҳар тағи по ӯ хас кашонад [Фарзона 1994, с. 31-32].

Дар шеъри болоӣ мисли аксари шеърҳои шоир тазоди зиндагӣ, маншаи мардумӣ, фалсафӣ ва равонии он хуб эҳсос мешавад. Агар хонандаи зирак шеърҳои Фарзонаро бо муҳаббат хонаду каме ба андеша равад, ба навиштаҳои ӯ дил мебандад ва дар онҳо шодию дардҳои худро низ мебинад.

Дар мақолаи фавқи М. Мирзоюнус ба як нуктаи вежаи шеъри Фарзона ишора шудааст. Ин он аст, ки: «Вожаи «шабнам» аз калимоти калидии ашъори Фарзона аст ва дар шинохти ҷаҳони ботинии ӯ ва ақоиди фалсафии мусоидат мекунад» [Мирзоюнус 2015, с. 391]. Вақте ки кас шеъри «Ручуи шабнам дар пеши офтоб»-ро мутолиа мекунад, ғарқи андеша мешавад. Дар он қаҳрамони

лирикӣ зиндагии хешро мисли «шабнам» як чузъи хеле хурдтарини кайҳон меҳисобад.

Агар аз нигоҳи илмӣ ба пайдо шудани кайҳон назар намоем, мебинем, ки мо мисли «шабнам» як зарраи кайҳони беохир ҳастем, ки он дар асоси нахустин «Таркиши бузург»-и қариб 14 миллиард сол пеш ба вучуд омадааст. Он «Таркиши бузург» боиси пайдо шудани галактикаҳои бешумор гардидааст, ки галактикаи мо – «Роҳи Қаҳқашон» яке аз онҳост. Ҳудудан пас аз 8 миллиард сол дар натиҷаи ба якдигар васл шудани зарраҳои кайҳонӣ замин ба вучуд омадаст, ки таърихи он 4, 54 миллиард сол аст. Баъд дар рӯи Замин ҳудудан беш аз се миллиард сол пеш нахустин бактерияҳо пайдо шудааст, ки маҳз онҳо боиси пайдо шудани тамоми мавҷудоти олам гардиданд. Инсони имрӯзӣ баъди таҳаввули миллионҳо сол, ҳудудан 300 миллион сол пеш шакл гирифт ва ғайра [ниг.: Есков 2008; Хайзен 2012; Харари 2016; Раҳмонӣ 2021].

Тасаввур кунед, дар бадани одам қариб 30 тирлион ҳуҷайраҳо зиндагӣ мекунанд. Ба гуфтаи пажухандагон, одамизод як чузъи ҳамон ҳуҷайраҳо буда, дар муқоисаи пайдоиши кайҳон умраш сад сол бошад ҳам, аз умри ҳамон «шабнам»-и Фарзона камтар аст. Ин шоири мардумшинос, файласуф ва равоншинос беҳуда нест, ки дар ашъораш гоҳе ба «шабнам» рӯ меорад; зиндагии онро тасвир менамояд, ки охир дар ҳамин умри кутӯҳаш вай умри «Хизрро паймудааст». Чи қадар зебост «Ручуъи шабнам дар пеши офтоб»:

*Ман чароғи қатраам дар барги гул,
Хира мондам, чун ту рух афрӯхтӣ.
Чун маро ҳамбистари гул ёфтӣ,
Чашии бозамро ба ҳам бардӯхтӣ.*

*Эй хушо, ки бо тапидан ошно,
Дар шабистони гуле осудаам.
Шукри умри якишам, ки андар он
Барҳақ, умри Хизрро паймудаам.*

*Оҳ, ман ҳам растухезе доштам,
Дар ҷаҳони кӯчаки худ – барги гул.
Мешудам нур аз ҳаёҳӯи ҳаёт,
Ғофилам аз марги худ, аз марги гул.*

*Он шаби нӯшин зи дидори ҷаҳон,
Ман гирифтам лаззати зеботарин.
Бар ҳаёлотӣ биҳиштӣ рафтаам,
Беҳушу сармаст аз атри ёсамин.*

*Ман чароғи қатра будам рӯи гул,
Хира мондам аз нигоҳи рӯшанат.
Нарм дар домони гул мехуфтам. Оҳ!
То фурӯ шуд дар гулӯям сӯзанат [Фарзона 1994, с. 79].*

Инак, шоир лаҳзаи хеле нозук ва ҳассосеро ҳис карда, ба қалам овардааст, ки онро на ҳар кас дарк мекунад. Барои дарки он дониши зиёд, тахайюли фаровони заминию кайҳонӣ бояд дошт.

Аммо дар шеърӣ «Афсонаофарин» масъала дигар аст. Дар он қаҳрамони лирикӣ меҳоҳад бо ҳамон шабнаме, ки умраш ин қадар кӯтоҳ аст, як ҷо бошад ва мегӯяд: «Бо шабнаме дар барги гул ҳамхоб меҳоҳам шудан». Агар ба андешаи амиқ биравем, умри одамӣ ҳам дар назди ин кайҳони беохир ва мавҷудоти олам аз умри заррае ҳам камтар аст, ё ба гуфти Фарзона чун умри «шабнам» аст. Одам дар ҳамин умри каму ночизи худ ба ҷи кашфиётҳо қодир аст, вале шоири мо худро «иншоғари афсонаам» гуфта, ба як тан «Афсонаофарин» монанд кардааст. Бале, башар пеш аз ин кашфиётҳои оламшумумули худ, ҳазорон сол шунавандаи афсона буд, ки ин ишораи шоир низ аз нигоҳи мардумӣ, ҳам фалсафӣ ва ҳам равонӣ хеле омӯзанда аст. Онро такрор ба такрор хонда аз он дарси ибрат бояд омӯхт, умри худро бо «шиоре», бо «қароре» аз «минбарҳо» беҳуда сарф накард. Ин «хунёғари» камназир хонандаи худро дар «асри бист» ба шунидани «афсона»-ҳои хеш даъват мекунад, ки ин «афсонаҳо» пур аз панду андарзу ҳикмат аст:

*Ман ташинаам, ман ташинаам, шодоб меҳоҳам шудан
Бо шабнаме дар барги гул ҳамхоб меҳоҳам шудан.
Дар маҳшари бекорагон, зарқи талотӯби замон,
Ман хешро гум кардаам, худёб меҳоҳам шудан.
Бо ман шиореро мағӯ, бар ман қарореро махон,
Оҳ, аз шиор, оҳ, аз қарор, дилмондаам аз ину он.
Аз рӯйи коғаз дам мазан, дигар манаҳро ҳам мазан,
Бо ман ту дарди дил бикун, эй хандаву ашкати ба ҷон.
На ҳайкали маснуиям, не ҳӯсае дар минбарам,
Ман хуни гарму зиндари бар ҷӯи рағзо мебарам.
Аз гапфурӯшон дур шав, гулбонги сабзамро шунав,
Дар байни ин савдогарон танҳотарин хунёгарам.
Ҳар қадр ки фарзонаам, ман беи аз он девонаам,
Бо шабнаме дар барги гул ҳамхонаам, ҳамхонаам.
Шояд касе шабҳои пуч маъруза иншо мекунад,
Бар қасди ӯ дар асри бист иншоғари афсонаам [Фарзона 1994, с. 33].*

Ҳамин тавр, омӯхтан ва мавриди пажӯҳиш қарор додани мероси Фарзона таваҷҷуҳи пажӯҳандагони зиёдро ба худ ҷалб намудааст. Дар бораи ашъори ӯ чанд рисолаи илмӣ таълиф шудааст. Ҳамчунин пажӯҳандагони номдоре ба монанди академик М. Шакурӣ, профессорон М. Мирзюнус, Н. Файзуллоев, шоири эронӣ А. Қазва ва дахҳо дигарон оид ба вежагиҳои осори Фарзона андешаҳои хешро баён намудаанд ва дар оянда низ баён хоҳанд кард [ниг.: Шакурӣ 2006; Мирзюнус 2015; Файзуллоев 2022; Қазва 2024]. Ҳар пажӯҳандае ҳар қадар ба умқи андешаи Фарзона ворид шавад, ҳамон қадар бештар ба диди мардумӣ, фалсафӣ ва равонии ин шоири хушкалом ошно хоҳад шуд. Инак, ҳар кадоми ин масъалаҳо, ки дар мақола ба таври иҷмолӣ хеле мухтасар ишора гашт, дар оян-

да дар пайвастагии осори шоирони дигар ба таври ҷудогона бояд мавриди баррасии амиқтар қарор гирад.

Пайнавишт:

1. Асрорӣ В. Фолклор, халқият, нависанда. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.
2. Есков К. Ю. Удивительная палеантология: История Земли и жизнь на ней. – М.: ЭНАС, 2008. – 312 с.
3. Қазва А. Фарзонае аз Хучанд // Пайванд. 2024. – № 2 (56). – С. 38-43.
4. Мизоюнус М. Адабиёти миллий ва муколамаи фарҳангҳо. – Хучанд: Ношир, 2015. – 516 с.
5. Насриддин А. Рӯдакӣ (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда). – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1999. – 394 с.
6. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
7. Фарзона. Ояти ишқ (Шеърҳо). – Душанбе: Адиб, 1994. – 176 с.
8. Файзуллоев Н. Адабиёти бадеӣ аз диди илмӣ. – Хучанд: Ношир, 2022. – 548 с.
9. Харари Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества / Перевод с англ. Л. Сумм. – М.: Синдбад, 2016. – 570 с.
10. Хейзен Р. Истории земли. От звездной пыли – к живой планете. Первые 4 500 000 000 лет. – М.: «Альпина Диджитал», 2012. – 312 с.
11. Шакурӣ М. Б. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.

ЭЪҶОЗИ ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Агар аз дидгоҳи дастабандии мароҳили адабиёти навини тоҷик ба ин мавзӯ ворид шавем, маълум мешавад, ки дар сарғаҳи насли нави адабиёт Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона қарор дорад, ки воқеан ҷароғи шеърӣ имрӯзи тоҷикро бо тамоми мушаххасоту мухтассоташ дар ихтиёр дорад ва аз партави рӯшани он имрӯз ҳамнаслону пасовандони зиёди ӯ ғайз мегиранду неру ва сӯйи ибтикорҳои нав қадам мегузоранд.

Фарзона, воқеан, як нафари донишмандест, ки шояд камтар касон ба андозаи ӯ аҳли мутолеа бошад. Ба андешаи ман, албатта, Фарзона соҳиба истеъдоди нотақрорест, ки Худованд барои адабиёти мо ҳада намудааст, аммо яке аз сабабҳои муваффақ шудан дар қаламрави адабиёти мо аз аҳли мутолеа будани эшон аст, ки партави ин донишу хирад шеърро насрашро пурбору пурмаънӣ гардондааст (1, 268).

Ҳамеша ифтихори онро дорам, ки бо Фарзона ҳамсолу ҳамнишинам ва аз баракоти суҳбату гуфторҳои нотақрори эшон баҳраҳо мебардорам.

Дар марҳилаи нави адабиёт, ҳоса дар айёми соҳибистиклолии кишвар як равиши тозаи суҳанварӣ бар пояи мутолеоти фикриву ирфонӣ, ки сарчашма дар китоби муқаддаси Қуръон дорад, ҷойгоҳи ҳосае касб намуд. Дубора рӯчӯ ба таъриху фарҳанги миллии ва ҳам исломӣ дар тақмили тафаккури шоирони имрӯзи мо таъсири пурғайзе гузошт. Албатта, дар сарғаҳи ин суҳанварон боз ҳам Фарзона қарор дорад. Вақте ки ханӯз дар марҳалаи оғози эҷодиёташ Фарзона ғазале бо радифи «Аҷам бедор мегардад»-ро сурудаву он ҷо аз маснавихон шудани мардум суҳан гуфт, воқеан ҷавонони он айём ин сурудаи Фарзонаро ба унвони як суруди ҳидоятгара на истиқбол намуданд. Воқеан, таъсири ин шеъри Фарзона ба рӯҳи ҷавонони солҳои навадум зиёд буд, баҳусус, дар ҷодаи фароғирии донишҳои гузашта ва маърифати таъриху дину андешаи миллии. Баъдан, таълифи силсилаи ашъори «Паёми ниёкон» намунаи барҷастаи шеъри худшиносиву ҳудогоҳии Фарзона гардид, ки ба таъбири эшон, дар он паёмбарони Аҷам ба суҳан даромада, ҳар яке аз рисолату асолати ҳеш ҳарфи бедорӣ барои имрӯзиён мезананд. Он ҷо каломи Рӯдакиву Носири Хусраву Мавлонову Камолу Бедилу Иқбол ва дигарон чун муҷассамаҳои беҳтарини худшиносии милливу маънавӣ ҳарф ба забон оварда, баробари муаррифии рисолати таърихӣ худ навъе ҷароғи ҳидоят барои имрӯз меафрӯзанд.

Дар каломи Фарзона, тавре изҳор доштем, ҳамон рӯҳияи худшиносии маънавӣ ва сафар ба шинохти асолати ҳеш ҳамеша нуфуз дорад. Чун дафтарҳои ашъори Фарзонаро варақгардон мекунем, ҳамеша баҳравариҳои ин суҳанвари мумтозро аз каломи Худованд, қиссаҳои паёмбарон, аҳодиси Расули Акрам эҳсос мекунем. Он ҷо ки Фарзона меғӯяд:

Муҳаббатномаҳои ман ба унвони Банӣ Одам

Дар он боло бишуд имзо, шабат хуш боду рӯзат хуш (4, 3).

Дар ин сурудаи Фарзона, пеш аз ҳама, ишорат ба қиссаи Ҳазрати Одам (а) ба мушоҳида мерасад, ки сарчашма дар қиссаи қуръонии мазкур дорад. Дар канори ин, вақте Фарзона «дар он боло бишуд имзо» мегӯяд, ду нуктаи муҳим аз ин равшан мегардад. Боло ишорат ба олами қудсӣ ва манзур Худованд аст ва ин ҷо дар баробари эътирофи сарнавишт ва қазову қадар Фарзона навъе садоқат ва самимияти хешро ба Офаридгори якто нишон медиҳад.

Дар нигоштаҳои насрии Фарзона, ки чун ширу шакар омехта бо ашъори эҷозангези шоира нигошта омадааст, мо ба мавзуи ишқ, ки он ҳам ҷанбаи Илоҳӣ дорад, бармехӯрем. Фарзона ишқро дар сафарномаи Ҳинд чунин тасвир месозад:

«Ин гули маҷоз дар таълимоти Будо мазҳари ишқу зебоиву нақӯист. Ва ман ба ин гули руҳполо, гуле, ки аз ибтидои офариниш ба инсонҳо башорати нишоту саодат медодааст, рӯчуъ мекунам:

*Ишқ шояд отаиши Прометей аст,
Ё шуои кафи Мусо,
Ё салиби Исо,
Ё нилуфари Буддо,
Ё тулуи Митро,
Ишқ меъроҷи Мустафост.
Ишқ зеботарин хулосаи тамоми маърифатҳост...» (3, 170).*

Фарзона дар шеъри дигар ишқро, ки ҷанбаи илоҳӣ дорад, миллати аслии хеш мешуморад, ки ин нукта дар адабиёти классикии мо низ ба унвони муҳимтарин мавзӯ матраҳ аст:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман.
Чун номи ман ба номат дар осмон рақам шуд,
Бо туст сабз дар сабз милоду реҳлати ман (4, 411).*

Дар ин ҷо низ Фарзона ишорат ба фалсафаи қазову қадар мекунад ва ин нукта ба сарчашмаи қуръонӣ доштани андешаҳои пурбори шоира ишора дорад. Вақте ба поёнтари ин шеър таваҷҷуҳ мекунем, ин маънӣ равшантар таҷассум мекунад. Зеро Фарзона мустақиман аз ишқи эзидӣ ё илоҳӣ сухан мекунад, ки маҷмуи ишқҳои заминиро бо фурӯғи хеш аз миён мебардорад.

*Эй зишт бо ту зебо, эй дина бо ту фардо,
Танҳо ту метавонӣ ислоҳи иллати ман.
Дар ин даӣи равонӣ, бе ваҳӣи хаткашоне
Чун аст ҳолати ту, чун аст ҳолати ман.
Чун ишқи Эзид омад, сад ишқи зид фуру рафт,
Иззат шуду шараф шуд хориву зиллати ман (4, 411).*

Фарзона ишқи ба истилоҳ бариниро ягона сарчашмаи зиндагонии башарият ва василаи таҷдид ва тамдиди муҳлати зиндагонии инсон мешуморад. Танҳо ҳамин ишқ аст, ки наву куҳнаро бо ҷозибайи худ такмил мекунад ва инсонро ба сӯйи ормонҳои олий ҳидоят менамояд.

*Танҳо ту мебарой аз уҳда кардани мо,
Бар худ намоӣ охир, бар худ ҳаволати ман.
Эй ишқ, кӯҳнагиям чун бо навият омехт,
То растухез кардӣ тамдиди муҳлати ман (4, 411).*

Дар андешаҳои Фарзона таҷассуми афкори олии инсонӣ ва метавон гуфт ирфонӣ нақши муҳим доранд, ки дар онҳо ҷанбаи инсонгаройӣ, тарбияи инсонӣ комил ва маърифати худиву худогоҳӣ таҷассуми равшан касб мекунад. Дар ҳар мисраъ аз ғазали зерин саодат ва ин муҳаббати самимии дорои ҷанбаи баринӣ ҷилваӣ рӯшан дорад. Ин хуршеде, ки Фарзона аз он сухан мекунад, бешак, таҷаллии лутфи Худовандӣ дар оинаи дили инсонхост, ки сарчашма дар китоби муқаддаси Қуръон ва оятҳои шарифаи он дорад, ки марбут ба бори амонати илоҳист.

*Бигзор зияд як дам хуршед дар оина,
Хуршеди мано, хуш бош дар он тарафи сина.
Бар шав, ки ту ҳам бошӣ ҳаммартабаи хуршед,
Хуршед наметаркад бо бомбаву бо мина (4, 443).*

Ҷолиб он аст, ки андешаҳои ирфонии Фарзона бо тафаккури ҷомеаи имрӯз пайванд ёфта, дар авзои имрӯзу ҳолати замони муосир тафсир мешаванд, яъне вақте Фарзона «хуршед наметаркад бо бомбаву бо мина» мегӯяд, ҳамин руҳияи замон аст, ки дар набзи сурудаи вай ҷорӣ мешавад ва ҳамзамон ин Хуршеди ишқ сарчашма дар осмонҳо доштааст, ки ҳаргиз қудрати маҳви онро на минаву на бомба доранд.

*Бо кӯчаиш тобиҳо ин ҷумъаву ҳар ҷумъа
Бозор равӣ, эй дил, ё масҷиди одина.
Ишқ омаду шоҳона қонуни дигар овард,
Дилро бинамуд озод аз парвариши кина.
Ин ишқи бариниро бурдем ба фардоҳо,
Он ишқи заминиро мондем дар он дина (4, 443).*

Дар байтҳои баъдӣ бошад, ба ҳастӣ ва рисолати инсон таъкид мекунад, ки ҳарчанд заминист, аммо руҳи муқаддаси ӯ аз осмони, яъне ба таъбири ӯ аз олами баринӣ омадааст. Дар ин ҷо ҳам ишорати сареҳи суханвар ба каломи Худованд, бар китоби Қуръон ба ҷилва меояд ва боз ҳам сарчашмаи ноии шеърӣ шоираро аз фарҳанги беназири исломӣ бозтоб мебахшад.

*Аммо ту заминӣ, яъне ки баринӣ,
Сабзӣ, ҳама дам сабзӣ, эй ёди баҳорина.
Дар кӯҳнагиям мангар, ин нав шуданамро бин,
Наврӯзаму мерӯям чун гандуми сабзина (4, 443).*

Ё худ дар сафарномаи худ «Хуршедҳои шаҳри меҳолуд»-ро Фарзона бо чунин мисраъҳои шеърӣ ҳусни хотима мебахшад, ки дар он боз ҳам ҷустуҷӯи ишқро ҳадафи сафари хеш мекунад:

Аз ҳад чу бишуд дардам, дар ишқ сафар кардам,

*Ё Раб, чӣ саодатҳо аз ин сафарам омад.
Вақт аст, ки бартобам чун субҳ дар ин олам,
Вақт аст, ки барпаррам, чун болу парам омад (3, 122).*

Маҷмуан, дар сурудаҳои Фарзона руҳияи олии инсонӣ, худогоҳиву худшиносӣ, таҷассуми оёту аҳодис ҷилваӣ хос доранд ва ин дар назари аввал аз огоҳии шоира аз маҷмуи донишҳои диниву кутуби тафосиру таърих дарак медиҳад. Аз сӯйи дигар, хунари шоиронаи Фарзона коргар бар он шуда, ки ин маонии баландро дар худ бигунҷонад ва барои мо беҳтарин намунаи шеъри маънавиро тарсим намояд. Дар канори ин, ишороти таърихӣ, талмеҳоти ирфониву исломӣ барои ғаномандии шеърӯ сухани Фарзона нақши муассир доранд, ки, бешак, таҳқиқу пажӯҳиши амиқтареро ин ҷанбаи сурудаҳои шоира хостор аст.

Пайнавиштҳо:

1. Ғаффорова У. А. Шеъре, ки омада аз олами сафо // Робитаҳои адабии Арабу Аҷам. – Хучанд, 2015. – 400 с.
2. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
3. Фарзона. Дарёи сӯзон. – Душанбе: Адиб, 2014. – 250 с.
4. Фарзона. Девон. – Хучанд: Хуросон, 2014.

БЕДИЛ ВА ИҚБОЛ ДАР ШИНОХТИ ФАРЗОНА

Асру замонҳоро ҳамеша бузургону нобиғони онон ба хизонаи таърих ва тамаддун бо ҳарфҳои зарин рақам мезананд. Агар сухан аз фарҳангу тамаддуни асри Сомонӣ равад, ҳамеша ҳузури Устод Рӯдакӣ ин замонро пешорӯи мо ба унвони даврони тиллоии таърихи миллат чилвагар мегардонад. Ҳамин гуна, дар дарозии асрҳои баъдии адабиёти форсу тоҷик ҳам зуҳури чунин чеҳраҳои нобиғаи адабиёт ва фарҳанги беназири мо, амсоли Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Саъдиву Ҳофиз, Амир Хусраву Низомӣ, Камолу Ҷомӣ, Бедилу Садриддин Айний ва дигарон ин рисолатро тарҳ рехтаанд. Беҳикмат нест, ки Аллома Иқболи Лоҳурӣ бо така бар ҳамин рисолати шуаро эшонро ҳамчун диле дар синаи миллатҳо унвон кардааст:

*Шоир андар синаи миллат чу дил,
Миллати бешоире анбори гил (3, 193).*

Барои ман бидуни тардид ҳузури Фарзона дар қаламрави адабиёти навини тоҷик таҳаммулгари ҳамин рисолати бузурги аҷдоди шарафманди хеш аст, чун ӯ бо ҳузури мубораки адабиаш дирӯзу имрӯзу фардоро аллакай ба ҳам пайваستاаст. Ҳамчун намоёндаи насли замонҳои худ ифтихор аз он дорам, ки, пеш аз ҳама, бо Фарзона – шоираи беназири адабиёти муосири форсӣ ҳамзамон ҳастам ва ҳам, фаротар аз ин, ба унвони як хоҳари азизу дилбанд ба худ қабул кардам. Инсонҳо дар даври замонҳои муҳталиф мавзӯи саодат ва хушбахтиро баррасӣ мекунам ва барои худ василаҳои гуногуно ба унвони асли саодат муқаррар месозанд, аммо ба назари ман боз ҳам беҳтарин ва бузургтарин василаи саодат ҳамнишиниву ҳамзамонӣ бо чунин афроди соҳибдилу соҳибназар аст, ки аз баракоти фазоил ва муҳассаноти эшон бар ин инсон фазилат ва латофатҳои зиёде хоҳад расид. Маҳзари Фарзона барои мо – ҳамсолону ҳамнасон ва ҳамзамонони ӯ, бешак, ҳамин гуна фазилатҳоро соҳиб аст ва бояд бар ин ҳамеша шукргузори намуд.

Ба наздикӣ маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон»-ро ҷароғадон намудам ва чун чашмам ба суҳбати хабарнигор Тилав Расулзода бо Шоираи ХАЛҚИИ Тоҷикистон Фарзона афтод, нуктаи муҳимме аз ин суҳбат маро ҷалб намуд. Чун хабарнигор аз шоираи маҳбӯби мо суол карда, ки: «Шумо чӣ орзуву армони ширине дар дил доред?» Фарзона дар посух чунин гуфта: «Меҳомандонам андешаҳоям фарохтару тавонотар бошанд, то битавонам масоҳати ҷонҳоро бештар мусаххар кунам».

Аммо ман меғӯям, ки орзуҳои ширини шоира Фарзона қайҳост, ки амалӣ гаштаанд. Чун ӯ шоирест, ки воқеан на танҳо дар кишвари мо, балки берун аз он ҳам шуҳрату маҳбӯбияти тамоми ҷаҳонро, осораи борҳо дар Ҷумҳурии Исландия, Эрон, Русия, Ҳинд, Инглистон ва амсоли ин наҷр гаштаанд. Андешаҳои суханвар ба ҳақде фароҳу пурвусъатанд, ки шояд мисли гузаштагонимон замонҳо лозим аст, то мо ба дарку маърифати онон бирасем ва бештар пештар ин фарзанди пурифтихори асри хешро бишносем. Фарзона ҳарчанд аз фарохтар гаштани андешаҳои хеш сухан мекунад, аммо ин ҳам далел бар бузургии ӯст, ки дар

фурӯтании олии инсонӣ таҷассум дорад. Бузургони гузаштаи мо ҳам ҳамеша талқин намудаанд, ки авчи бузургии инсонҳои нобиға дар фурӯтании онон ошкор аст. Аз ин рӯ, ба андешаи ман, пеш аз ҳама, Фарзона шоирест, ки агарчӣ аз номи имрӯз сухан мегӯяд, калому паёмаш ҳам гузаштахоро ба мо мерасонад ва ҳам моро ба оянда пайванд мезанад.

Дар мавриди каломии ҳунарваронаи шоира Фарзона чӣ дар Тоҷикистон ва чӣ берун аз он тадқиқоти фаровоне таълиф шудаанд ва ҳатто дар қаламрави адабиётшиносии муосири форсӣ борҳо сурудаҳои Фарзона бо ашъори Фурӯғу Симин ва дигарон муқоиса шудаанд. Ҳунари шоирии ӯро чун исми аслиаш (Иноят) ҳамагон инояте аз Офаридгори поку бемисл донистаанд. Чун ба амри самти пажӯҳишоти худ ба сурудаҳои Фарзона аз равшанаи пайванд ба ҷаҳони дирӯзу имрӯз таваҷҷуҳ мекунам, боз ҳам дар ин раҳгузор барои мақсадҳои худ матолибе метавонам дарёбам. Чун дарёи шеърӣ Фарзона лабрэзи гавҳарҳоест, ки ҳар кас метавонад дархури завқу матлаб ва ҳадафи хеш аз онҳо баҳра бубарад. Аз ин рӯ, мехоҳам меҳрномаҳои хешро бар ин шоираи тавоно бар пояи пайвандҳои зебо, ки ӯро ба сӯйи адабиёти форсизабони Ҳинд кашонидаанд, ба қалам оварам, ки, бешак, бароям мояи ифтихор хоҳад буд.

Ба сурудаҳои Фарзона аз ҳар раҳгузоре метавон роҳи вуруд пайдо намуд, чун бар асари мутолеаҳои фаровоне, ки ба адабиёти ҷаҳон дорад, сурудаҳояш чӣ аз назари шакл ва чӣ аз диди маънову мавзӯ пурборанд. Фарзона, пеш аз ҳама, дилбастаи адабиёти ниёкони хеш аст, ки ин муҳаббатномаи нотақрор ва беназири ӯ дар манзумаи «Паёми ниёкон»-и ӯ равшан ҳувайдост. Дар радифи дигар бузургони Аҷам ӯ бо руҳи ду суханвари беназири адабиёти форсизабони Ҳинду Покистон – Мирзо Абдулқодири Бедил ва Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ гуфтугӯ мекунад ва дар зимни ин гуфтугӯ дидгоҳи Фарзона ба шеър ва андешаи онон таҷассум дорад. Дар силсилаи «Паёми ниёкон» рӯчӯе ба Бедил мекунад ва аз тахтгоҳи вай дар авчи кибриё сухан ба забон меоварад, яъне калом ва истеъдоди фитрии Бедилро бо ин сухани худ ба дигарон таълиф мекунад ва дар ин шеър зерини «Бедил» меоварад:

*Нестам аз аҳли кибру бар шудам то кибриё,
Ҳар дари бикинодаам бар рӯйи ғайре во нашуд.
Махзани маъностам ё пардадори розҳо,
Ҷуз ба ҷашми мӯшикофон мағзи ман пайдо нашуд (5, 175).*

Фарзона дар сурудаи худ аз тариқи шеваи сухани Бедил ва истиораи ибороту таркибҳои наздик ба сухани ӯ мақомашро тафсир мекунад ва ин ҷо маълум аст, ки «бар шудам то кибриё» гуфтани шоира ишорат ба байти аввали Девони Бедил аст. Аммо таркибҳои «махзани маъно», «пардадори розҳо» ин ҷо вусъати фикрӣ ва мақоми маънавии Бедилро тафсир мекунад.

Дар идомаи ин шеър дар баробари ишорат ба номи осори Бедил, аз ҷумла, маснавҳои «Тури маърифат», «Тилисми ҳайрат» матолибе ба истилоҳоти хоси шоирӣ ва мафҳуми он, инчунин абёт ва маонии шоиронаи ӯ таъкид мешавад:

*Бар шудам андар суроғи ҳақ ба Тури маърифат,
То тилисми ҳайратеро боз кард идроки ман.
Бо таҷаллии дигар тобиду зулматсӯз шуд
Кавкаби шеъри дарӣ дар ҷабҳаи афлоки ман (5, 175).*

Байти дувуми ҷаҳорпораи зерини шеъри «Бедил»-и Фарзона бошад, сарчашма дар як байти Абулмаонӣ дорад, ки он бад-ин сурат аст:

*Нафас ҳар дам зи қасри умр хиште меканад, Бедил,
Пайи таъмири ин вайрона меъмори инчунин бояд (1, 628).*

*Ғар қаландар будаму сӯфӣ в-ағар маҷзубу ринд,
Маслаки ирфони инсон буду динам инчунин.
Аз адам чун андар ин офоқ по афсурдаам,
Ҳар нафас меъмори худгар ғаштаму хешофарин (5, 175).*

Дар абёти баъдӣ ҳам ин равиш риоят шудааст ва ҳамоно навъе ишорат ба номи асари дигари Бедил «Муҳити аъзам» ба назар мерасад ва дар ин қисмат ҳам мо бо ишороте нозук ба калом ва таъбирҳои Абулмаонӣ дучор меем. Аз ҷумла, «ман асои оҳҳоям» гуфтани Фарзона сарчашма дар ин мисраи Бедил дорад, ки дар матлаи яке аз ғазалҳои Абулмаонӣ омадааст.

*Эй ҳаёли қоматат оҳи заифонро асо,
Наргисат наззораҳоро лағзи аз ҷӯши сафо (1, 17).*

*Ҳар қадар чини ҷабини халқи урён шуд чуқур,
Ман фурутар рафтаам дар мағз-мағзи хештан.
Бо муҳити аъзаме чун гавҳарӣ омехтам,
Берун овардам ба халқи бенаво дурри сухан.
Ман асои оҳҳоям, нури манзарҳостам,
Раҳ барад бар ҷониби ман дидаи уммеди халқ (5, 175).*

Фарзона бо ишорат ба ибораи асои оҳҳо хонандаро ба маънишиносии шеъри Бедил ҳидоят мекунад ва аҳли мутолеа аз ин тазаққури шоира роҳ бар шинохти дунёи фикрии Абулмаонӣ мекунад.

*Раҳ барад бар ҷониби ман дидаи уммеди халқ.
Ахтари дунболадоре хуни зулмат хӯрду мурд,
Кай саҳар меояду кай медамад хуришеди халқ?! (5, 175).*

Ҳамин гуна, Фарзона бо истифода аз каломҳои худӣ Бедил ва мафҳумҳои шеъри ӯ тавонистааст, ки чеҳраи ин шоири беназири адабиёти форсизабони Ҳиндро бар асоси сурудаҳои худӣ ӯ бар хонанда рӯнамоӣ кунад ва башорате аз суханвари беназир ва шоири соҳиббтикор будани вайро ба имрӯзиён расонад. Ҳарчанд каломҳои Фарзона дар ин ҷо сарчашма дар афкор ва ашъори худӣ Бедил дорад, аммо зимнан як навъ шинохт ва маърифати хоси ӯро аз шахсият ва андешаи Абулмаонӣ муаррифӣ мекунад. Бо ҳамин равиш Фарзона дар шеъри «Иқбол» ба шинохти

Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ роҳ мекушояд ва бо забони худӣ вай мақом ва ҳоли даруниашро шарҳу тавзеҳ медиҳад:

*Дилам аз ҳоли гардун роздон шуд,
Хамӯшии шумо дар ман забон шуд.
Чу аз пири сухан фатво гирифтам,
«Аҷам аз нағмаҳои ман ҷавон шуд» (5, 176).*

Дар ин ҷо ҳам Фарзона ҳамон равиш ва усули қаблӣро идома дода, гоҳ бо таъкиди сареҳ ва гоҳи дигар бо ишорат ба осори суханвар ҳайсиёт ва мақоми маънавиву ҳунарии Муҳаммад Иқболи Лоҳуриро дар оинаи пиндор ва шеърӣ худ тафсир менамояд:

*Зи асрори худӣ дарёфтам ман
Рамузи беҳудиву худгариро.
Ман он Хизрам, ки бо нӯшобаи шеър
Фузудам ҷони нав лафзи дариро.
Басе вайронаҳои руҳоро
Зи хишти фитратам маъмур кардам.
Басе меҳмони соҳибхонакуширо
Зи гирди хони ховар дур кардам (5, 176).*

Дар порчаи болоӣ шеър баробари маънишиносӣ дар андешаҳои Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ба унвони осори ӯ ва ҳатто мавзуоти сурудаҳои вай таъкид меварзад. Ин ҷо сухани Фарзона нахуст ба «Асрори худӣ» ном маснавии Иқбол ва ҳам «Румузи беҳудӣ»-и ӯ пайванд мегирад ва шоира бар он муътақид аст, ки рамзу рози худшиносиву беҳудии ирфониро ман аз ин ду асари муътабари Иқбол омӯхтам.

Дар идомаи ин шеър ишороти Фарзона ба сурудаҳои Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ боз ҳам равшантар мегардад ва он ҷо, ки нидо дармедихад, ки «Чӣ бояд кард, эй ақвоми Маширик» ин бардошт аз сухани худӣ Аллома Иқболи Лоҳурист, ки фармуда: «Пас, чӣ бояд кард, эй ақвоми Шарқ»:

*Набошад ризқбахши дигаронро
Дигар қуте ҷуз обу донани ашк.
Чӣ бояд кард, эй ақвоми Маширик,
Кай охир мешавад афсонаи ашк?!
Набитвон бо сиришке бозгардонд
Ҷалолу маснади Дорову Ҷамро.
Мусофир ҳастаму аз арсаи разм
Ба фардо боядам бурдан Аҷамро.
Бихез, эй халқи дар зулмат ғунуда,
Ки меҳезад шафақ аз бурҷи ховар.
Сар омад умри ман дар сарғаҳи вақт,
Аҷам чун мешавад фардои дигар?!
Аҷам чун мешавад?! (5, 176).*

Дар зимни ин суруда хеле аз мафохими калидии ашъори Муҳаммад Иқбол ҷой доранд, ки паём аз худогоҳиву худшиносӣ медиҳанд ва хонандаи хешро ба сӯйи шинохти арзишҳои миллӣ, баҳусус таърихи Аҷам ва даъват ба бедориву маърифатпарварӣ ҳидоят менамоянд.

Боиси тазаккур аст, ки таваҷҷуҳи Фарзона ба фарҳангу адабиёти форсизабони Ҳинд танҳо бо ин сурудаҳо хатм намешавад, балки дар дигар маҳсули хомаи ӯ боз ҳам бештару самимитар таҷассум мекунад. Агар ба навиштаҳои шоира, ки дар сурати хотираҳои сафари ӯ ба ин кишвари афсонавӣ, ки зери унвони «Кишвари минӯназир» тариқи чанд расона, аз ҷумла «Садои Шарқ» (2007, №5) мурочиат намоем, баробари ифодаи муҳаббати бузург дидгоҳ ва шинохти хоса ба шеърӣ андешаи суханварони бузурги ин сарзамин – Амир Хусрави Деҳлавӣ, Бедили Деҳлавӣ ва дигарон ҷилвагар мешавад, ки дар хошияи сафари худ ба ин сарзамин ва зиёрати мазороти мутабаррикаи эшон бо самимияти афзун иброз шудаанд.

Дар маҷмӯъ, бо мутолеа аз ин сурудаҳои Фарзона равшан мегардад, ки ин суханвари мумтоз дар ин ду шеъри худ баробари нишон додани саҳми Бедилу Иқбол дар пешрафти адабиёти форсизабони Шибҳи Қораи Ҳинд ҷойгоҳи эшонро бар пояи каломии худӣ онҳо тафсир намудааст. Ин равиши таваҷҷуҳи Фарзонаро метавон як навъ нақди шоирона ва дидгоҳи хос ба каломии аҳли сухани пешин унвон кард. Агарчи Фарзона имрӯз паёмбарони шеъри Аҷамро бо каломии ноби худ зинда гардонидаву мақоми онҳоро дар оинаи сухани манзум таҷассум кардааст, аммо таваҷҷуҳ ба як сурудаи ноби Иқболи Лоҳурӣ, ки «Сухбат бо шоири Ҳинд Зиндаруд» унвон дорад, гӯё барои мо имрӯзи рисолат ва зиндагонии маънавии Фарзонаро тафсир мекунад:

Суол

– Эй ки гӯӣ нуктаҳои дилнавоз,
Машириқ аз гуфтори ту доноӣ роз,
Шеърро сӯз аз кучо ояд, бигӯӣ,
Аз худӣ ё аз Худо ояд, бигӯӣ?

Ҷавоб

– Кас надонад дар ҷаҳон шоир кучост,
Пардаи ӯ аз баму зерӣ навошт!
Он дили гарме, ки дорад дар канор
Пеши Яздон ҳам намегирад қарор.
Ҷони моро лаззат андар ҷустуҷӯст,
Шеърро сӯз аз мақоми орзуст.
Эй ту аз токи сухан масти мудом,
Гар туро ояд муяссар ин мақом,
Бо ду байте дар ҷаҳони сангу хишт
Метавон бурдан дил аз ҳури биҳишт.
Фитрати шоир саропо ҷустуҷӯст,
Холиқу парвардигори орзуст.
Шоир андар синаи миллат чу дил,
Миллати бешоире анбори гил.
Сӯзу мастӣ нақшбанди оламест,

*Шоири бесӯзу мастӣ мотамест.
Шеърро мақсуд агар одамгарист,
Шоирӣ ҳам вориси пайғамбарист (3, 193-194).*

Ба андешаи ман, Фарзона воқеан шоирест, ки ба қавли Муҳаммад Иқбол «фитраташ саропо ҷустуҷӯ» буда, «аз токи сухан масти мудом» аст ва бо сеҳри қалами худ метавонад «дил аз ҳури бихишт бубарад». Фарзона суханварест, боз ҳам бо каломи Иқболи бузург бо дили гарми дар канори худ парванда садоқати хешро ба сухан ва шеър асили форсӣ ҷилвагар месозад:

*Он дили гарме, ки дорад дар канор
Пеши Яздон ҳам намегирад қарор (3, 193).*

Пайнавишт:

1. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Куллиёт / Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста ва Халилulloҳ Халилӣ. – Техрон: Интишороти «Талоя», 1389. – 798 с.
2. Ғаффоров, А. Муҳаммад Иқбол. – Душанбе: Дониш, 1977. – 220 с.
3. Иқбол, Муҳаммад. Паёми Машриқ / Ба чоп тайёркунанда ва муаллифи сар-сухан Мирсаид Миршакар. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 225 с.
4. Иқбол, Муҳаммад. Пайғоми Шарқ: (Маҷмуаи шеърҳо) / Мураттиб А. Ғаффоров. – Душанбе: Адиб, 1987. – 320 с.
5. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Дар ду ҷилд. – Ҷилди якум. – Хучанд: Хуросон «Медиа», 2014. – 500 с.

ВЕЖАГИҲОИ КОРБУРДИ ВОЖАВУ ИФОДАҲОИ
МАРДУМӢ ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНА

Мусаллам аст, ки аз қадимулайём то имрӯз як манбаи ғаномандии таркиби луғавии забони тоҷикӣ истифода аз лафзи мардумӣ ба шумор омада, духули онҳо ба забони адабӣ ба туфайли созиши шакли меъёрии забон бо гунаи шифоҳияш чараён мегирад. Ин ҳолат далели он аст, ки дар байни халқ, чунонки дар вақташ устод Садриддин Айний таъкид карда буд, дурдонаҳое маҳфузанд, ки ҳуқуқи ба забони адабӣ роҳ ёфтанд доранд. Маҳз ҳамин вежагии лафзи шифоҳӣ боис шудааст, ки адибони имрӯза низ дар радифи истифода аз қабатҳои дигари луғавӣ корбаст намудани калимаву ифодаҳои мардумиро амри зарурӣ меҳисобанд, зеро ин гуна аносири луғавӣ дар мавридҳои алоҳида баҳри ҳадафрас шудани матлаби адибон дар қиёс бо калимаҳои адабӣ ё умумиистеъмолӣ созгоранд. Ин аст, ки шоири тавонои сатҳи ҷаҳонӣ Фарзонаи Хучандӣ низ дар қатори ҳазорон вожаву ифодаҳои нобу зебо, ғушнавозу руҳнавози тоҷикӣ, ки ҳиссае аз онҳоро метавон маҳсули тафаккури шоир ба шумор овард, аз ин навъи аносири луғавӣ мавқеъшиносона ва бо маҳорати барояш хоса баҳрабардорӣ намудааст. Мо танҳо аз «Мухри гули мино»-и ин шоири маҳбуб 79 аносири луғавиро пайдо кардем, ки аз онҳо 28 ададашон-калима, 11 адад-таркиб, 7 адад-ибора ва 33 ададашон воҳидҳои устувору рехтаи забонро дар бар гирифтаанд. Вожаву ифодаҳое амсоли *чаратса* «пошхӯрдаи об; қатарот» [с, 189]⁵⁶, *сарторик* «зани дар батнаш ҳомила пайдогардида» [с, 228], *тоништан* «аз ухдаи чизе баромадан» [с, 280, 282], *қадду баст* «андом, ҷусса» [с, 360], *баду бало / бади бало* «беадаби гузаро» [с, 43], *давру даврон* «бо карруфар рӯз гузаронидан» [с, 277], *нест кардан* «аз байн бурдан» [с, 334], *дуи дубора* «дафъаи дигар» [с, 166], *бардорузан кардан* «хархаша кардан; итоат накардан» [с, 24, 222], *як қад паридан* «саҳт таркидан» [с, 281], *кино нишон додан* «шармандагӣ кардан» [с, 310], *манманӣ кардан* «изҳори кибру ғурур кардан» [с, 322], *дилбазан шудан* «безор шудан, дилгир шудан» [с, 340], *дил ях шудан* «саҳт мутаассир шудан» [с, 357], *аз касе соф шудан* «аз касе халос шудан» [с, 388] ва даҳҳои дигар намунаи ҳамин гуна захираҳои луғавӣ ҳастанд.

Воқеан, Фарзонаи Хучандӣ дар кулли ашъори хеш доди суҳанро додааст, тавассути ашъораш на танҳо суҳаншиноси беназир буданаширо собит сохтааст, балки огоҳии комил доштанаширо аз қолабҳои мухталифи баён нишон додааст. Ин аст, ки ашъори ин шоири забардаст ҳам ба ақл ва ҳам ба ҳисси хонанда таъсири ногуфтаниеро мегузорад. Мавсуф дар чараёни баёни андеша вожаву таркиб ва ибораву ҷумлаҳоро мавриди истифода қарор додааст, ки назари онҳо на дар адабиёти даврони гузашта ва на имрӯз дучор намеоянд. Доро Начот дар фарҳанги худ чанде аз ин гуна луғотро аз ашъори шоир қайд намудааст,

⁵⁶ Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400с. Ҳамаи мисол аз ҳамин китоб аст. Аз ин рӯ, минбаъд танҳо саҳифа зикр хоҳад шуд.

аммо дастаи бузурги онҳо на дар «Фарҳанги Доро» ва на дар дигар луғатномаҳои тафсири ва фразеологии асримиёнагиву муосир ба назар намерасанд. Лозим ба ёдоварист, ки Доро Наҷот дар чилди аввал дар 24 маврид ва дар чилди 2-юм дар 27 ҳолат аз аносири луғавии дар ашъори Фарзона мустаъмал ёдовар шуда, чун далел абёти мавсуфро зикр намудааст [ниг. **чилди 1**, с. 10, 17, 19, 71, 82, 119, 190, 232, 280, 288, 309, 409, 505, 507, 518, 524, 543, 557, 580; **чилди 2**, с. 11, 13, 27, 40-41, 54, 55 69-70, 76, 104, 152-153, 167, 179, 182, 198, 230, 260, 265, 556, 560, 563, 621, 622, 623, 626, 695, 697].

Дар ин мақола бо сабаби маҳдуди имкон ҳамчун «мушт – намунаи хирвор» танҳо аз чанд вожаву ифодаҳои мардумии дар ашъори Фарзона мустаъмал ёдовар шуданим, ки гардиши онҳо дар ашъораш боиси ғаномандии забони адаби дар гуфтору навиштор гардидааст. Мавриди қайд аст, ки чунин вожаву ифодаҳо аз ҷиҳати қаламрави густаришашон дар байни тоҷикони имрӯза ҳар хеланд: бархе дар лафзи мардуми манотиқи мухталифи ҷумҳури ва лафзи тоҷикони бурунмарзӣ, баъзе дар чанде аз ғӯишҳо ва ҳиссае танҳо ҳоси гуфтори навоҳии алоҳидаанд. Яке аз чунин вожаҳо *бора* аст, ки гузаштаи тулонии корбурд дошта, онро Фарзона ба маънои «қуллаи кӯҳ» истифода кардааст:

*Ғуруб омад, зи ҳар як бораи кӯҳ
Васиятномаи хуршедро хон [с, 385].*

Вожаи мавриди таҳлил ҳоло дар маҳалҳои гуногуни тоҷикнишин тобиши ҳосаеро зоҳир намудааст ва ин аст, ки дар тафсири *бора*-и ғӯишӣ муҳолифате мушоҳида мегардад: баъзе муҳаққиқон онро «теппа» [24, с. 162], гурӯҳи дигар «суфа» [17, с. 39] ва қисми севум «теппачаи хурд» [26, с. 256] шарҳ додаанд.

Ин воҳиди луғавӣ имрӯз дар ғӯишҳои ҷанубӣ хусусияти думаъноиро соҳиб аст: 1) ҷарӣ, кӯҳдоман; 2) баландӣ, пушта ё теппа [12, с. 114].

Дар ғӯиши Кӯлоб ин воҳиди луғавиро ҳатто дар нисбати баландии канорҳои суфа ва лаби нон (*бораи нон*) низ истифода мебаранд.

Шоир ба туфайли истифодаи ин гуна вожаҳо марому мақсади худро чунон зебову дилнишин ифода кардааст, ки аз дарёфти матлаби аслияш на ҳар кас огоҳӣ пайдо мекунад. Масалан, шоир дар байти зерин аз ду калимаи дар давраи ҳозира мақоми региолект пайдокарда: *абра* ва *астар* истифода намудааст:

*Чу ман абра гӯям, кунанд астараи,
Намоянд садбораи пушту рӯ [с, 212].*

Ҳадафи Фарзонаро аз истифодаи ду вожаи ғавқ профессор Матлубаи Мирзоюнус бисёр хуб шарҳ додааст: «*Абра* «матои рӯи либос ё тарафи берунии ҷомаву кӯрпа; *астар*-матои қисми дарунии ҷомаву кӯрпа ва либос». *Абраву астар*-пушту рӯи ҷома ё кӯрпа аст ва сухан ҳам мисли ҷома чандин пушту рӯ дорад. Вақте мо ҳарфи хуберо ба забон меорем, нафароне ёфт мешаванд, ки ба ин сухани мо маънии ноҳубе медиҳанд ва хайри моро ба шар(р) табдил мекунанд. Тиработинҳо як ҳарфи бисёр содаву ростии моро сад бор зеру рӯ карда, аз он маъниҳои тирае берун мекашанд ва ба тирагии

худашон меолоянд. Яъне сухан аз назари одамҳо ва аз гӯши хушпазиру бадпазирӣ онҳост, ки ҳарфҳои моро чӣ гуна мепазиранд» [14, с. 172].

Калимаҳои мазкурро ҳар тоҷик имрӯзҳо шояд даҳҳо маротиба ба кор барад, танҳо фарқ ин аст, ки вожаи аввал ба шакли таҳаввулӯфтаи *авра* [12, с. 44] ё гунаи ёдшуда зикр мегардад.

Дар ашъори шоир вожаҳои мардумӣ аз лиҳози чандомади корбурдашон ягона нестанд: баъзе басо серистеъмол ва бархе аҳён-аҳён дучор меоянд. Дигар ин ки чунин вожаҳо хусусияти сермаъноӣ дошта, ба яке аз маъноҳо хоси забони адабӣ ва ба маънои дигар дар лафзи шифоҳӣ маъмуланд. Чунончи, вақте ки калимаи *сахт* ба забон гирифта мешавад, дар навбати аввал, соҳибзабонон маънои «мустаҳкам, маҳкам, устувор»-и онро дарк мекунанд, аммо дар лафзи шифоҳӣ ин вожа бештар ба маънои «хеле, ниҳоят» мустаъмал аст. Дар байти зайли шоир *сахтро* ба ҳамин маънои охир истифода намудааст:

*Чу худ шоир набудам, чашимҳоям сахт шоир буд,
Нахондӣ дар китоби чашимҳоям шеъри обиро [с, 280].*

Ба чунин маъно ба кор рафтани вожаи мавриди таҳлилро метавон яке аз нишонаҳои услуби баёни шоир арзёбӣ кард: *сахт дӯст доштан, сахт иҷтимоӣ, сахт беҳуда, сахт бераҳм, сахт дун, сахт оғӯш кардан * *кашидан, сахт ноҳамвор, сахт бадном, сахт шабоҳат доштан, сахт пайванд будан, сахт бисёр, сахт маҷруҳ, сахт беруҳу тунукмағз, сахт бузург, сахт азиз, сахт қоил, сахт нодуруст, сахт дигаргуна, сахт хаста, сахт дар гудоз омадан, сахт адӯ...*

Дар лафзи тоҷикони имрӯза ин вожа ба чуз дигар маъноҳо инчунин дар ифодаи мафҳуми «хеле, беҳад, ниҳоят» серистеъмол аст: Бухорӯя адирову барой, куҳ сахт базеб меша-да [12, с. 614].

Дар ашъори шоир дар радифи аносири луғавии дар манотиқи ҷумҳурӣ гардишкунанда онҳое низ ба мушоҳида мерасанд, ки хоси навоҳии алоҳида ҳастанд. Масалан, Фарзона дар чанд маврид ҷонишини саволии *ку-ро* ба кор бурдааст, ки дар таърихи забони адабии тоҷикӣ собиқаи қуҳани истифода дорад:

*Халқи меҳробшикаста, ки вузу меҳоҳад,
Ку садоят, ки дар он шуста шавад имонам [с, 118].*

*Ку субҳвашию ку шафақҷавлонӣ,
Кай рафт ҳучастафасли гулгардонӣ [с, 372].*

Имрӯз лафзи мазкур асосан дар гӯйишҳои марказӣ ва ҷанубии тоҷикӣ дар шаклҳои *ку * *кӯ* ба ҳайси муроди ҷонишини саволии *канӣ* ба кор меравад: Ку, бўра, бобой Суфи» хамичай, бўгу-ш бийа (Ховалинг) [12, с. 340].

Вожаи *тоқа* низ ҳамин гуна хусусият дорад. Шоир онро дар ифодаи маънои «танҳо, якка» истифода намудааст:

*Дерест, ки беда тоқай қабристон
Рафтаст чу пири файласуфе ба сукут [с, 368].*

Дар гӯйишҳои ҷанубӣ ин вожа дар ҳамин шакл, вале дар ифодаи се маъно: 1. танҳо, якка; 2. фақат, танҳо; 3. *мач*. бекас, бемуттако; мучаррад мустаъмал аст. Ба ҷуз ин, тоқа ҳамчун ҷузъи калимаҳои сохтаву мураккаб фаровон гардиш дорад: *тоқаваса, тоқагӣ, тоқадыст, тоқакъни, тоқасутун \ тоқасътън, тоқахуча, тоқахучаги* [12, с. 689-690]

Бархе аз ин калимаҳо дар ашъори Фарзона ба ҳамон гунаи дар даврони асримиёнагӣ мустаъмал ба кор рафта, ҳоло дар лафзи мардуми тоҷик гоҳ дар шакли бостонӣ ва гоҳ тағйирёфта мустаъмаланд. *Моно* яке аз чунин вожаҳост:

*Ба самти овозе, ки ҷаҳонро мераҳонад зи беҳаюлоӣ,
Ба садои фалаковез, ки монои бонги шайпур аст [с, 195].*

Ҳусайни Инҷу дар радифи маъноҳои дигар корбурди ин вожаро ба маънои «монанд, шабех» ба қайд овардааст [25, ҷ. 1, с. 558], дар «Сурмаи Сулаймонӣ» бунёди ягона доштани ин вожа бо *ҳамон* ва муҳаффафи он маҳсуб гардиданаш ишора шудааст [3, с. 227].

Дар забони порсии миёна ба гунаи *tānāk \ tānād* истифода гардидани *моноро* Д. Н. Маккензи ва муаллифи «Фарҳанги Низом» зикр кардаанд [6, ҷ. 5, 237; 10, с. 104].

Ҳоло дар гӯйишҳои тоҷикӣ мо се гунаи корбурди ин вожаро дучор меоем: мардуми Зарафшон онро ба шакли *монандок* [7, с. 566], сокинони Ғорони Бадахшон ба гунаи *моно* «монанд, мушобех, шабех» [12, с. 455] истифода мекунаанд. В. С. Расторгуева дар шакли *мондоқ* истифода шудани ин вожаро дар лафзи мардуми Конибодом ба қайд овардааст [15, с. 37, 165], вале аз рӯйи мушоҳидаи мо, мардуми ин навоҳӣ шакли *мондокро* ба кор мебаранд.

Онсӯтар намунаи дигари чунин унсурҳои луғавист. Бино ба шарҳи муаллифони вожаномаҳои пешин, ин калима сарчашмаи гунаи таҳфифёфтаи [6, ҷ. 2, с. 219; 21, ҷ. 1, с. 929; 25, ҷ. 1, с. 245] *устар \ ўстар* аст, яъне ибора бо гузашти замон ба вожаи сода мубаддал шудааст, ки ин ҳодиса дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи дерин дорад [4, с. 9].

Фарзона ин вожаро ба ҳамон гунаи асримиёнагӣ кор фармудааст:

*Бирав сад қарн онсӯтар, ба рафта ё ки оянда,
Раҳораҳ лолаи турӣ ду ракъат ишқ меҳонад [с, 304].*

Ин вожа ҳоло дар гуфтори мардуми бархе навоҳӣ, амсоли Хучанд, Исфара, Конибодом, Истаравшан... ба гунаҳои *устар* ва *ўстар* мустаъмал аст [7, с. 118], тоҷикони ҷануби Тоҷикистон шаклҳои *усу \ усъ \ усънро* мавриди истифода қарор медиҳанд [12, с. 719].

Лозим ба таъкид аст, ки *остар* ҳоло дар бархе забонҳои шарқизеронии дар ҳудуди Тоҷикистон пайдормонда низ ба гунаи *vastak* гардиш дорад [117, с. 89].

Иддае аз ин гуна аносири луғавӣ дар радифи дар лафзи тоҷикон ба гунаи ягона ё тафовуткунанда гардиш доштани боз дар гӯйишҳои алоҳидаи форсиабонони кишварҳои дигар низ ба гунаи вежа ба кор мераванд. Ин ҷо мо вожаи *жандаро* дар назар дорем, ки Фарзона онро дар чанд маврид ба ҳамон маънои маъмул – «либоси даридаву дарбехнок» ба кор бурдааст:

*Ҳарири нозро аз тан кашидам,
Дили садпораро дар жанда кардам [20, с. 71].*

*Дур шав зи роҳи ман, эй касе, ки меоӣ,
Аз бурун ҳама атлас, аз дарун ҳама жанда [с, 83].*

*Либоси жандаам бикаш, маро дар атласат бипеч,
Паёми субҳи исавӣ ба мурдаи табоҳ деҳ [с, 204].*

*Жанда пӯшидаам, ки дарёбанд,
Раши сад атлас аст ин жанда [с, 319].*

Ин вожа ҳоло дар гуфтори тоҷикони шимоли Тоҷикистон ба гунаи *ҷандӣ* ба маънои ғавқ мустаъмал аст, сокинони ҷануби кишварамон дар се шакл: *ҷанда*, *ҷайда* ва *ҷайдан* ба кор бурда, онро ба ҳайси ҷузъи вожаҳои дигар, мисли *ҷайданаки*» ба маънои «ҷандапӯш», *ҷайдоқ* ба маънои «урён, луч; бешарм, беҳаё» низ истифода мекунам [12, с. 872, 874].

Вожаи мавриди таҳлил дар гуфтугӯи мардуми Қазвини Эрон низ ба гунаи *ҷанда* ба маънои «ҷомаи куҳан» маъмул аст [5, ҷ. 5, с. 6915].

Дар ашъори шоир на танҳо унсурҳои луғавии мардумии мансуб ба ҳиссаҳои номӣ мустаъмаланд, балки вожаҳои мансуб ба ҳаракату ҳолат низ бисёр ба мушоҳида мерасанд. Масалан, дар байти поён Фарзона гунаи шифоҳии феъли *ҳаст-ҳайро* ба кор бурдааст:

*Габру яҳуду муслимин, аҳли ҳазор кешу дин
Мо, ки ҳайем як ба як сунӣи Худои муштарак [с, 314].*

Муаллифи «Фарҳанги Низом» мубаддал ва муҳаффафи феъли *ҳаст* будани вожаи *ҳайро* ба қайд оварда таъкид намудааст, ки дар забони санскрит низ он ба гунаи *haу* вучуд дошт [6, ҷ. 5, с. 529] Соҳибони вожаномаҳои асримиёнагӣ низ дар забонҳои порсии дарӣ ва ҳиндӣ мустаъмал будани шакли мазкурро ишора намудаанд [25, ҷ. 2, с. 2365]. Дар гузашта дар осори шоироне чун Сӯзанӣ, Мавлавӣ, Ҳофиз ва м. инҳо ба кор рафтани *ҳайро* метавон мушоҳида кард.

Дар давраи имрӯза гуфтори тоҷикон аз лиҳози корбурди гунаҳои *ҳаст* ва *ҳай* аз ҳам тафовут дорад. Гунаи *ҳай* бештар ҳоси лафзи тоҷикони шимоли Тоҷикистон аст [15, вып. 3, с. 140, 148, 171; вып. 5, с. 238; 28, ҷ. 3, 62].

Ин гуна вожаҳоро шоир на танҳо ба як маънои мушаххас, балки ба ду ё зиёда маъно низ мавриди истифода қарор додааст, ки ба яке аз маъноҳо хусусияти региолектӣ пайдо намуда, ба маънои дигар басо маҳдудистеъмоланд. Феъли *бардоштан* намунаи чунин унсурҳои луғавӣ буда, ҳангоми бо вожаи *ноз* ҳамнишин шуданаш маънои «тоқат кардан, таҳаммул намудан» ва вақти бо калимаи *девор* омаданаш маънои «сохтан, бино кардан»-ро соҳиб шудааст:

а) Ба маънои «тоқат кардан, таҳаммул намудан»:

*Ин фазои тираро руҳи аҳуроии ту
Қуллаи мардист нози зарраро бардоштан [с, 105].*

б) Ба маънои «сохтан, бино кардан»:

*Офарин, эй, ки зи сифр оғоз кардӣ корро,
Андак-андак то фалак бардоштӣ деворро [с, 339].*

Дар давраи ҳозира ин феъл ба маънои нахуст аз забони бархе тоҷикон дар шакли *вардош каан* [12, с. 132], вале дар гуфтори тоҷикони манотиқи дигар ба ҳамон шакл дар ифодаи ҳар ду маъно маъмул аст.

Фарзона дар шинохти маънову тобишҳои маъноии вожаҳои мардумӣ маҳорати баланд дорад. Дар ин хусус метавон далели фаровон овард, аммо ин ҷо мо бо зикри як намуна маҳдуд хоҳем шуд. Шоир феъли *шуниданро*, ки дар забони адабӣ танҳо ба маънои «истимоъ бо гӯш» маъмул аст, бо вожаи *бӯ* ҳамнишин сохта, онро ба ду маъно ба кор бурдааст. Аслан, ба чунин маъноҳо феъли мазкур дар осори ниёгон низ мавриди истифода қарор дошт.

Бӯ шуниданро мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «бӯй бурдан, бӯй ҳис кардан; бӯйидан» [21, ҷ. 1, с. 218] шарҳ додаанд, дар «Фарҳанги бузурги сухан» ибораи *бӯйи чизеро шунидан* қайд гардида, се маъноро доро будани он: 1) бӯйи онро ҳис кардан; 2) *маҷозан* аз он хабаре ба даст овардан, дар бораи он иттилоо ба даст овардан; 3) асар ва нишонаи онро дарёфттан [2, ҷ. 2, с. 1050] ишора шудааст.

Маводи сарчашмаҳои илмӣ ва маъхазҳои таърихиву адабии асрҳои миёна баёнгари он аст, ки феъли мазкур низ дар тули чандин қарн ба он маъно, ки ҳоло дар гӯишҳои алоҳидаи тоҷикӣ маъмул аст, дар таълифоти шоиру нависандагон маъмул буда, баъдтар бо сабаби ривочи луғоти ҳаммаънояш аз истифода мондааст. Ҳоло дар забони адабии тоҷикӣ ин маънои *бӯ шунидан* маъмул нест. Ин аст, ки бархе муҳаққиқон корбурди ифодаи мазкурро ба маънои зикргардида аз ҷониби баъзе шоиру нависандагони муосири тоҷик ҳилофи мантиқи баён ҳисобидаанд [8, с. 39; 18, с. 259]. Ифодаи *бӯ шунидан* ва таркиботе мисли инро дар адабиётшиносӣ дар ҷумлаи таркиботи шоиронаи борвар аз падидаҳои ҳунари шоирӣ эътироф кардаанд, ки бар асоси омезаи ду ҳисси инсонӣ: шомма ва сомеа сохта шудаанд. Ин навъ таркибсозиро «ҳиссомезӣ» мегӯянд, ки дар шумори махсусиятҳои ҳунарии нодири сабки ҳиндӣ доништа мешавад. Дар баробари ин, ҷунонки мушоҳида мешавад, бархе аз аҳли қалам ҳоло ба хотири зинда гардонидани маънои куҳани феъли зикршуда чунин иқдомро пеш гирифтаанд. Ҷунончи, нависанда Баҳманёр дар таълифоташ маънои куҳани силсилаи калимаҳоро, ки ҳазор сол пеш Фирдавсӣ ва дигарон онҳоро ба чунин маъноҳои дар давраи ҳозира, ба қавле, матрукшуда мавриди истифода қарор додаанд ва имрӯз барои забони адабии тоҷикӣ бегона аст, эҳё кардааст. Аз байни шоиру нависандагони даврони шуравӣ ва пасошуравӣ, аз рӯйи мушоҳидаҳои мо, ба ин маъно унсури луғавии (*бӯ*) *шуниданро* Ҳаким Карим, Ҳасан Ирфон, Лоик Шералӣ, Фарзона, Низом Қосим ба кор бурдаанд. Фарзона низ ин ифодаро ба ҳар ду маъно: эҳсос ба воситаи узвҳои шомма ва сомеа мавриди истифода қарор додааст:

а) Эҳсос ба воситаи узви шомма:

*Гар паёми корсози ғайбро мебишнавай,
Кори ту боре намеафтад ба соҳибкорҳо [с, 301].*

*Гар бар қафаси синаи худ гӯш диҳам,
Овози шукуфтани гуле мешунавам [с, 360].*

*Чун бар қафаси синаи худ гӯш диҳам,
Ман сарсухани баҳорро мешунавам [с, 366].*

*Эй навраси оянда, эй вориси фархунда,
Бӯйи суманак бишнава аз хотираҳои ман [с, 214].*

б) Эҳсос ба воситаи узви сомеа:

*Дар худ асари табаддуле мешунавам,
Дар шаҳраги мурда қулқуле мешунавам.
Ман омадани баҳорро мешунавам,
Гармии тани баҳорро мешунавам [с, 366].*

в) Ба ҳар ду маъно. Маҳорати волои шоир дар он зоҳир мегардад, ки мавсуф дар яке аз мисраъҳои байтҳои зерин феъли мазкурро ба маънои «истимоъ бо узви шомма» ва дар мавриди дигар дар ифодаи «дарк бо узви сомеа» истифода намудааст:

*Омадам, ки нағма сароям, нағмаҳои ман нашунидӣ,
Садқаи машиоми латифат, бӯйи ёсуман нашунидӣ [с, 145].*

*Эй дӯст, паёми бесухан мешунавӣ,
Дар чиллаи дай бӯйи суман мешунавӣ.
Фардо, ки ба хоки лаҳадам сар монӣ,
Боре салавати дили ман мешунавӣ [с, 359].*

Лозим ба таъкид аст, ки ин вожа ба маънои «ҳис кардан, дарк намудан бо узви бӯёӣ» то ҳол дар лафзи тоҷикони шимоли Тоҷикистон ба таври фаровон гардиш дорад.

Бино ба иттилои П. Н. Хонларӣ, ин ифода ба маънои зикршуда дар забони форсии муосир низ мавриди истифода қарор дорад [23, с. 227], Содиқи Киё низ дар шакли *бу бишноун* гардиш доштани онро дар гӯиши Афтари Эрон ишора намудааст [19, с. 127].

Таваҷҷуҳи бештари Фарзонаро дар қорбурди вожаҳои мардумӣ аз ин ҳам метавон пай бурд, ки номбурда дар як порчаи манзум ду адади ин гуна унсурҳои луғавиро мавриди истифода қарор додааст. Масалан, дар ин абёт бо вожаҳои *пӯк* «бефаҳм, нодон, содалавҳ» ва *сур кардан* «рондан, пеш кардан» метавон дучор омад:

*Кош, ки бе ҳамҳама
Пок кунам пӯкро.
Кош, барои касе
Сур кунам сӯғро [с, 312].*

Имрӯз дар лафзи шифоҳии тоҷикон вожаи аввал дар шаклҳои *пук* \ *пӯка* [12, с. 544, 556], *пӯк* ба маънои «бефаҳм, нодон, содалавҳ» истифода мешавад; феъли *сур кардан* ба ҳамон шакл ё гунаи *сър додан* дар ифодаи маъноҳои: 1.

рондан, ҳай кардан; 2. ба танг овардан, касеро ҷанг кардан ба кор меравад [12, с. 638].

Ҳамин тавр, ашъори Фарзона инъикоскунандаи захираҳои луғавии мансуб ба қабатҳои мухталифи услубӣ буда, дар байни онҳо вожаву ифодаҳои мардумӣ як ҳиссаи муҳимро дар бар мегиранд.

Шоир дар ҷараёни баёни матлабаш ин гуна аносири луғавиро гоҳ ба гунаи бостонӣ ва гоҳ дар шакли муосири шифоҳияшон мавриди истифода қарор дода, дар бархе маврид маъноҳои мурдаи иддае аз калимаҳоро зинда гардондааст.

Пайнавишт:

1. Абдуллозода Р. Ибораҳои халқӣ [матн] / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Дониш, 1974. – 204 с.
2. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги бузурги сухан [матн] / Ҳ. Анварӣ. Ҷилди 2. – Техрон: Китобхонаи миллии Эрон, 1382. – С. 701-1543.
3. Балёнӣ, Т. А. Сурмаи Сулаймонӣ (фарҳанги форсӣ ба форсӣ) [матн] / Т. А. Балёнӣ; ба тасҳеҳу ҳавошии Маҳмуди Бармакӣ. Чопи аввал. Маркази нашри Донишгоҳӣ. – 373 с.
4. Бобомуродов Ш., Муъминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик [матн] / Ш. Бобомуродов, А. Муъминов. – Душанбе: Маориф, 1963. – 116 с.
5. Деххудо А. Луғатнома [матн] / А. Деххудо. Ҷилди 5. – Техрон, 1375.
6. Доиюлисом С. Фарҳанги Низом [матн] / С. Доиюлисом. Ҷилдҳои 2, 5. – Техрон, 1362-1364.
7. Доро Начот. Фарҳанги Доро. Луғатномаи барҷидаи тафсирий ва решашинохтӣ [матн] / Доро Начот. Ҷилди 1 (А-М). – 593 с. ; ҷилди 2 (Н-Я). – 697 с. – Душанбе: «Дониш»-и АМИТ, 2021.
8. Камолиддинов Б. Ҳусни баён [матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 117 с.
9. Капранов В. А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии [текст] / В. Капранов. – Душанбе. Изд-во АН Тадж. ССР, 1964. – 211 с.
10. Маккензӣ Д. Фарҳанги кӯчаки забони паҳлавӣ [матн] / Д. Маккензӣ; тарҷумаи М. Мирфаҳройӣ. – Техрон, 1379. – 427 с.
11. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара [матн] / Т. Мақсудов. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 159 с.
12. Маҳмудов М. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе, 2012. – 946 с.
13. Мирзозода С. Фарҳанги забони яғнобӣ [матн] / С. Мирзозода. – Душанбе, 1995. – 96 с.
14. Мирзоюнус М. Шарҳи шаст шеърӣ Фарзона [матн] / М. Мирзоюнус. – Хучанд: Ношир, 2019. – 242 с.
15. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. Вып. 3. – 190с. ; вып. 5, 1963. – 250 с.

16. Расторгуева В. С., Молчанова Е. К. Парфянский язык [Текст] // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки / В. С. Расторгуева, Е. К. Молчанова. – М.: Наука, 1981. – С. 147-232.
17. Розенфельд А. З. Таджикско-русский диалектный словарь: Юго-восточный Таджикистан [Текст] / А. З. Розенфельд. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 240 с.
18. Сайфуллоев А. Аркони сухан [матн] / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Маориф, 1985. – С. 213-271.
19. Содиқи Киё. Вожаномаи шасту ҳафт гӯиши эронӣ [матн] / С. Киё. Чопи аввал. – Техрон: Пажухишгоҳи улуми инсонӣ, 1390. – 888 с.
20. Фарзона. Мухри гули мино [матн] / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ [матн] / Т. Н. Зеҳнӣ ва дигарон. Ҷилди 1. – 951с.; ҷилди 2. – 949 с. – М.: Советская энциклопедия, 1969.
22. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта [матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Ҷилди 1. – 952 с. ; ҷилди 2. – 802 с. – 1963-1964.
23. Хонларӣ П. Н. Забоншиносӣ ва забони форсӣ [матн] / П. Н. Хонларӣ. Техрон, 1374. – 301 с.
24. Хромов А. Л. Говоры таджиков Матчинского района [Текст] / А. Л. Хромов. – Душанбе, 1963. – 213 с.
25. Ҳусайни Инҷу. Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ [матн] / Инҷу Ҳ. Ҷилдҳои 1-2. – Машҳад, 1351.
26. Ҷӯраев Ғ., Неменова Р. Л. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 [матн] / Ғ. Ҷӯраев Ғ., Р. Л. Неменова. – Душанбе: Дониш, 1980. – 328 с.
27. Шаҳриёр Ж. Самарқанд вилояти ўзбек ва тоҷик талларда бир хил кўпланадиган сўзлар изоҳли луғати [матн] / Ж. Шаҳриёр. – Тошкент: Turon-Iqbol нашриёти, 2018. – 142 с.
28. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик [матн] / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1977. Ҷилди 3. – 1986. – 96 с.

УЗВВОЖАҲО ДАР ТАСВИРИ БАДЕЙ

Адабиёт оинаву адибон оинадори забонанд. Ҳар адиб маҳз бо забон тахайюлотии бадеиашро баён намуда, ба сухан ҷон мебахшад.

Ҳар давру замон оинадорони беҳтарини худро дорад ва Шоирӣ халқии Тоҷикистон Фарзона яке аз беҳтарин оинадорони адабиёти тоҷику форс ва дари охири садаи XX ва ибтидои асри XXI мебошад. Ӯ фидой ва ҷоннисори адабиёту фарҳанг аст. Чунин менамояд, ки Офаридгор вучуду сучуди ин адиббонуи нотакрорро бо адаб сириштааст. Ҳар як эҷодаш як олами тозаӣ маъниву маънавист. Барои ӯ адабиёту шеър майдони маърифат, касбу машғулият нест, ҳаёту мамот, зиндагӣ, мубориза ва ҳикмат аст. Фарзона дарёи Сирро менамояд, зоҳиран орому ботинан пурталотум, сатҳи дарёи Сир ором ҷористу қаъраш пурмавҷ ва пурасрору ноаён. Фарзона ба зоҳир орому пуртамкин, суханҳои оромаш вучуди шунавандаву ҳамсухбаташро ба вачд меорад, гуфтораш одиву сода, вале ҳама ҳикмату фалсафа, фалсафаи ҳаёт, илму дониш, бозгӯву васлгари дирӯзу имрӯз, ашъораш рамзкушоӣ одамият, тафаккури башарият, саршори инсондӯстиву ватандӯстист, шиораш пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек асту бас. Хулоса, Фарзона барои тоҷикон як шоирӣ ҳудодод аст.

Ҳар боре шеърро ғазал, китобу ашъори шоир Фарзонаро шахс ба даст мегирад, зуд банди ҳаёл, тасвиру тафаккури олий мешавад, зеро ҳар як сухан, ҳар як вожа, таркибу ибора, офаридаҳояш аз қаъри дил бо тасвири оливу мантиқи нозук гуфта шуда, ба тамизи хонанда амиқ мерасад ва ўро ба андеша водор менамояд.

Одитарин калимаву унсури забон дар тасвири шоир ҷаззобияте ба худ мегирад. Масалан, вожаҳои ифодагари номи узвҳои бадани инсонӣ, ки онҳоро **узввожаҳо** ё худ ба истилоҳи байналмилалӣ **соматизмҳо** меноманд ва асосан умумиистеъмоланд, аз ҷумлаи дӯстдоштатарин унсурҳои луғавии шоир буда, дар тасвири ӯ таровати тозабатозаро соҳиб мегарданд, ки **дил, даст, сар, забон, чашм, рӯй, гӯш, абрӯ** ва муодилу муродифҳои онҳо аз он ҷумлаанд. Яке аз паҷуҳишгарони ашъори шоир Ф. Алишерзода дар натиҷаи таҳқиқи омории аз рӯйи мунтахаби «Қатрае аз Мӯлиён» (ибора аз 3 ҷилд) ҳисоб кардааст, ки вожаи дил дар «1317 маврид, аз ҷумла 1015 маротиба дар алоҳидагӣ ва 302 дафъа дар таркиби калимаҳои сохта ва мураккаб корбаст шудааст. Муродифҳои арабии калимаи «дил» «**замир**» ва «**қалб**» дар ашъори Фарзона камистеъмоланд. Масалан, вожаи «қалб» дар 59 маврид корбаст шудааст. Калимаи «замир» бошад, 15 маротиба, аз ҷумла 13 дафъа дар алоҳидагӣ ва 2 маротиба дар таркиби вожаҳои «равшанзамирон» ва «оиназамир» истифода гардидааст» [1]. Ӯ дар мақолаҳову рисолаи илмиаш масъалаи корбурди вожаи мазкурро аз ҷониби Фарзона муфассал ва дар қиёс бо Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ баррасӣ кардааст, бинобар он мо танҳо ба истифодаи узввожаи «дида» ва муродифоти онро дар ин сечилда баррасӣ хоҳем кард.

Солҳои охир ба қазияи вежагиҳои тасвирии узввожаҳо (соматизм) дар аса-ри бадеӣ таваҷҷуҳи зиёд дода шуда истодааст. Истилоҳи «соматизм» ба маънии вожаи соматикӣ дар забоншиносӣ бори аввал аз ҷониби забоншинос Ф. О. Вакк (98, 3) истифода гаштааст. Аммо ин масъала дар адабиёти тоҷик кайҳост дар маркази диққати адибону олимони қарор дорад [2].

Узввожаи «дида» низ дар тасвири бадеии шоир Фарзона назаррас аст. Хонанда дар ашъори шоир вожаҳои **дида** ва **чашм**ро ба маъноҳои аслӣ, маҷозӣ ва киноявиашон хонда метавонад:

*Табрик кун нишоти тулуи сапедаро,
Бо дидани тоза барафрӯз **дидаро**! (4, ҷ. 1, с. 81).*

*Эй мардуми ду **дида**, фориғ зи хоб мебош,
Нозу итоб бигзор, ёри китоб мебош (4, ҷ. 1, с. 104).*

Узввожаи **дида** дар сечилдаи шоир бештар аз сад маротиба истифода шудааст, **чашм** аз лиҳози серистеъмолӣ пас аз **дил** дар ҷойи дувум аст.

Сарсилсила [3]-и ҳаммаъноҳои «дида» вожаи «чашм» нисбат ба он хеле серистеъмолтару пурчилотар ба кор рафта, ҳар маротиба бо обурани тозае ба назар мерасад. Ў гоҳо дар як байт ду ё чанд соматизми маъмулро дар таркиби ибораи нодир бо ҳамнишинии таъбири маъмул низ истифода бурда, байни онҳо, аз як тараф, тасвири ҷолибро ва, аз ҷониби дигар, таносуби маъноиро таъмин кардааст, ки аз истеъдоди баланди шоирии ӯ дарак медиҳад:

*Барафкан пардаҳоро, **дидаи** тирезаро во кун,
Зи рӯйи субҳи наврас об деҳ чашмони пазмонро (4, ҷ. 2, 202).*

Дар ин байт барафкандани парда, **дидаи тиреза**, во кардани **дидаи тиреза**, **рӯйи субҳ**, **субҳи наврас**, **рӯйи субҳи наврас**, **чашмони пазмон**, об додани **чашмони пазмон** ҳама таносуби маъноро кавию устувор гардонидани тасвири тароват ва баёнро зарофату нафосат бахшидааст. Тасвиргари маонӣ дар мисраи аввал вожаи **барафкандан**ро ба маънои маҷозӣ, яъне кушодан, во кардан, боз намудани парда ба кор гирифтааст, ки дар фарҳангҳои муосири мо ин маънӣ ба назар нарасид. Дар ФЗТ ва ФТЗТ **барафкандан** ба маъноҳои партофтан, ҳаво додан, барандохтан; канда партофтан, дур партофтан; дур андохтан, андохтан, афкандан тафсир шудааст (6, ҷ. 1, 142; 7, ҷ. 1, 134), ки маънии байтро ифода карда наметавонад. Мурод аз барафкандани парда ғун кардани он аст, ки одатан кушодани парда мегӯянд, дар айнаи замон кушодану барафкандан ҳаммаъно шудаанд. **Дидаи тиреза** ҳам дар ин фарҳангҳои мазкур дида нашуд. Ин ибора ба маъноҳои дидгоҳи тиреза ва пеши тиреза, чашми тиреза фаҳмида мешавад, чашми боз, кушодаву во равшаниро мебинад, ки шоир ба он киноя задаанд.

Аҷаб лаҳзаест, субҳи навдамида, наврасида, мусаффо, беғубор, пуртароват, теги офтоб норасидаву нахушкида, чашм онро дида, аз вай неру мегирад, равшан мешавад ва аз он бояд баҳра бурд, ки ҳамин он замон оливу ҷозиб ва хотирмон тасвир шудааст.

Калимаҳои **дида** ва **чашм** ҳаммаъноҳои дигар доранд, ки *басар яке аз онҳост*.

Кам нестанд, байтҳое, ки ҳар ду узввожа ба кор рафта бошад:

*Эй **дидаат** ноошно бо хоби нӯшини саҳар,
Донам, ки омад офтоб аз хонаи **чашият** бадар... (4, ҷ. 1, 356).*

*Оне, ки ба **чаши** наҳсбин нопайдо,
Дар **дидаи** нағзбин зухур аст, туй (4, ҷ. 2, 399).*

Вожаи **чаши** чи дар ҳаёт ва чи дар адабиёт ба маъниҳои асливу маҷозӣ ҳамагӯза фаровон истифода мешавад. Хусусиятҳои маҷозии вожаи **чаши** дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва калимаҳои мураккаб аз ҷониби Ю.Ю.Авалиани (2, 5-21) ба таҳқиқ расидааст.

Вожаи сермаъноӣ **чаширо** шоир бо тобишҳои нави маъноияш ба кор бурдааст. Ашъори Фарзона саршор аз панду андарзи ҳакимона аст. Маълум аст, ки хуршеди оламафрӯз омили равшании дунё аст ва он ба тамоми рӯи Замин як хел нурпошӣ менамояд. Инсон низ тавассути равшании нури чашмонаш бино аст. Шоир тавассути муқобилгузори тазоди зиндагиро хеле олии ба риштаи тасвир кашидааст. Фарзона гуфтан мехоҳад, ки инсоният ҳам бояд аз Офтоб тарзи нигоҳро омӯзад. Яъне, аз худбинӣ гузашта, ҳамабин шавад:

*Чумла оламо ба як **чаши**е бубинад Офтоб,
Бо ду чаши боз ғайри худ намебинем мо (4, ҷ. 1, 457).*

Дар байти зерин **чаши** дар таркиби ибораи **чашии** гулҳо боз шудан ба кор рафта, ифодагари шукуфтани гулҳо шудааст:

***Чашии** гулҳо боз шуд,
Эй дӯстон, Наврӯз шуд,
Рӯҳои гандумгунае
Сабзу баҳорафрӯз шуд (4, ҷ. 1, 356).*

Дар мисоли зерин **чаши** дар таркиби ибораи рехтаи **чаширо шири гирифта** ба кор рафтааст, ки маънии «аз ғояти мағрурӣ ё давлатмандӣ касе, чизро писанд накардан»-ро (8, 396) ифода месозад:

***Чашии**ро шири чун бигрифтааст,
Кай ниғаҳ бар мову бар меҳан кунанд (4, ҷ. 1, 295).*

Дар мавриде бо ибораи **ҷуғрофӣи чаши** матлаб хеле малеҳ баён шудааст.

*Чун шиносам туро, аё бечун,
Эй зи **ҷуғрофӣи чаши** берун (4, ҷ. 2, 337).*

Байту ибораи мазкур бори дигар собит менамояд, ки сухан дар дасту ихтиёри соҳибсухан маҳдудияти қорбаст надорад, мутақаллим ҳар қадар тавоно бошад, сухан ҳамагон дараҷа муқтадир фарогир мешавад. Дар назари аввал **чаширо ҷуғрофӣ** ба ҳам муносибате надорад, вале дар тасвири шоир ибораи **ҷуғрофӣи чаши** унсури ҳатмӣ шуда, ҳам суханро балеғ қардасту ҳам нигоҳи олии баромадааст.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ **дида** ва **чаши** муродифи арабии **басар** ҳам дорад ва он дар сечилдаи Фарзона ҳамагӣ 4 маротиба ба истифода дарома-

даасту халос ва ин шаҳодати он аст, ки шоир ба интихоби вомвожаҳо эътибори ҷиддӣ медиҳад.

Узввожаи дигари арабии **айн** низ ба назар нарасид, вале вожаи сохтаи тоҷикии **айнак**, ки аз калимаи арабӣ ва пасванди тоҷикӣ сохта шудааст, дар чанд карат дида шуд:

*Чаими дарунии ман бо сад ҳазор айнак,
Нашнохт то қиёмат дунёву ҷавҳараширо (4, ҷ. 2, 185).*

Воқеан ҳам Фарзона дар интихоби калима ва корбасту шууррасии онҳо аҳаммияти зиёд медиҳад. Дар ашъори ӯ усули ташреҳиву эзоҳӣ, тафсири муродифӣ хеле фаровон истифода шудааст. Ин усул имкон медиҳад, ки дар матн маънои бисёр муродифоти ғайримуқаррариро ҳуди шоир шарҳ диҳад. Дар ду байти поён калимаи соматикӣ **ҷабҳаҳо** (пешонӣ) ба *номаи сиёҳнавис*, *чеҳраҳо* ба *баргҳои озармоҳ*, *синаҳо* ба *кӯлбори бетӯша* монанд карда шуда, **чашмҳоро** таҳкашу рамиданигоҳ унвон кардааст:

*Ҷабҳаҳо – номаи сиёҳнавис,
Чеҳраҳо – баргҳои озармоҳ.
Синаҳо – кӯлбори бетӯша,
Чашмҳо – таҳкашу рамиданигоҳ (4, ҷ. 2, 88).*

Дар мисоли дигар **чашмони дӯст** оинаи ғайбнамо, аслнамову асли ҳақиқат номида шуда, **чашмони рақибро** ба оинаи айбнамо, акснамову акси риё шабех карда, аз ин ибораҳо муродифоти наҳвӣ сохтааст:

*Чашмони ҳабиб – оинаи ғайбнамост,
Чашмони рақиб – оинаи айбнамост.
Ин аслнамо асту дигар акснамо,
Ин асли ҳақиқат асту он акси риё (4, ҷ. 2, 400).*

Дар байти мазкур ибораи **ду дида** вежагии омофонӣ низ касб карда метавонад. Агар ба фаҳмиши аввал *ду дида* ҳаммаънои чашм бошад, ба дарки сонӣ шахс ё мардуми ду ҷаҳонро дида, яъне ҳаётдида (дида -сифати феълӣ давраи бачагиву ҷавониро дида қабул карда шавад, даъвати қаҳрамони лирикӣ хеле бамавриду муфид ба назар мерасад.

Фарзона чун шоири нодиракор дар эҷодиёташ аз ҳамгунии вожаҳо (омонимҳо) хеле устодонаву моҳирона истифода карда, онҳоро омили ҷолибии ашъори нобаш гардондааст.

Антонимҳо яке аз воситаҳои муассири калом дар ашъори шоирон маҳсуб меёбанд. Он дар адабиётшиносӣ бо санъати тазоду муқобила то ҷое наздикӣ дорад. Шоир Фарзона бо мақсади таъсирбахш гардидани ашъораи аз калимаҳои муқобилмаъно хеле фаровон истифода намудааст. Дар ашъори ӯ теъдоди антонимҳои умумизабонӣ ниҳоят бисёр буда, бар замми ин шоир бо калимаҳои маъмул ҷуфти нави антонимӣ месозад. Яке аз намунаҳои мутазод дар ашъори Фарзона байти поёнӣ аст, ки вожаҳои мисраи нахуст бо калимаҳои мисраи сонӣ зидмаъно аст. Исмиҳои *рӯз* бо *шаб*, шумораи *як* бо *ҳазорон*, сифати *ҷаҳонбин* бо *кӯр*, ибораҳои *чаими хуршедӣ* бо *чаими кавкаб* муқобилмаъно мебошад:

*Рӯз бо як **чашми** хуршедӣ ҷаҳонбин* гаштааст,
*Шаб ҳазорон **чашми** кавкаб* дораду кӯр аст боз (4, ҷ. 2, 204).

Фарзона ба ҳар як рӯйдод ва ҳодисаи табиату муҳити атроф ба назари амику дақиқ ва борикбин нигариста, даркашро хеле образнок ба қалам меорад. Масалан, ҳодисаи бо нуру шафақи офтоб равшан будани рӯз ва бо вучуди ситоразор буданаш торик будани шабро хеле шоирона, бо мушоҳидаи вожаи худ ба тасвир гирифтааст. Шоир нурҳои офтобро бо ибораи *чашми хуршедӣ*, ҷилои ситорахоро бо *чашми кавкаб* ифода намуда, вожаи *ҷаҳонбинро* ба маънои равшан, дидашаванда, бинанда, бино ва калимаи *кӯрро* ба маънои нобинову торик истифода кардааст.

Соматизмҳои ашъори Фарзона натанҳо дар ташаккули вожаҳои зидмаъно иштирок доранд, онҳо инчунин ибораҳои созмон додаанд, ки аз ҷиҳати ифодаи маънӣ муҳолифи ҳамдигаранд.

Зидмаъноии ибораҳои исмии *чашми мардум* бо *чашми ҳақ* дар мисоли зерин мушоҳида мегардад. Шоир гуфтан меҷӯяд, ки ҳарчанд бо об омехта кардани атри фаранг аз назари одамоне пинҳон монад ҳам, вале аз назари Худованд дур намонанд:

Дар кунҷи хилвате
Духте фурушгор
*Пинҳон зи **чашми мардуму** пайдо ба **чашми ҳақ***
Бо об васл мекард атри фарангро (4, ҷ. 1, 250).

Аз баррасии мисолҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки Фарзона чун устои баркамолӣ каломе ноби тоҷикӣ аз имкониятҳои истеъмолии антонимҳои луғавӣ фаровон истифода менамояд. Худ низ воҳидҳои нави антонимӣ эҷод карда, бо ин роҳ эҷодиёташро таъсирбахшӣ муассир мегардонад.

Ошноӣ бо сечилдаи мазкури Фарзонаи Хучандӣ собит менамояд, ки муаллифи он эҷодкори сиҳибмақоми муосири тоҷик бо таълифоти нотақрори худ васлгари дирӯз, имрӯз ва фардои адабиёт, забон ва фарҳанги тоҷик ва умуман форсигӯён шудааст.

Ашъораш саршори беҳтарин вожаҳои таркибӣ, ибораву ҷумлаҳо, андешаву тахайюлот, тафаккури ҳикматӣ, симоҳову образҳо ва масалу мақолҳост. Барои соҳиб шудан ба ин ҳама шоир аз тамоми воситаҳои забон ва адабиёт истифода бурда, барои расидан ба дараҷаи «устоди сухан» маҳорату малакаашро пайваста сайқал дода, аз халқ, ҷомеа ва ҳаёт мегираду ба онҳо медиҳад.

Фарзона барои ифодаи матлаби худ аз имконоти бепоёни забони тоҷикӣ истифода намуда, калимаҳои зиёде низ созмон дода, ашъорашро аз тақрору якрангӣ нигоҳ дошта, ҷозибӯ пурмухтаво ва дилангез намудааст.

Ӯ чун донандаи мумтози забони ноби модариаш аз ғановати забонаш вожаҷӯию сарачинӣ карда, беҳтаринашро дар таркиби ашъораш бо усули ҷолиб ба соҳибонаш мерасонад, ки мо мисолашро дар қорбасти узввожаҳо дидем.

Фарзона зимни таълиф санъати баланди суханварӣ ва истеъдоди забондонии худро чилвагар месозад. Ҳар шеърӯ ғазалаш калидвожаҳо дорад. Серистифодатарин вожаҳо ба кор гирифта, худ низ тозакориҳо менамояд.

Шоир ҳам аз имконоти лисонӣ ва ҳам бадеии метафора, метонимия ва синекдоха моҳирона истифода бурда, ба вожаҳо тавассути тасвири бадеӣ ҷилоҳои тозаӣ маъноӣ мебахшад.

Дар истифодаи категорияҳои лексикӣ Фарзона ба корбасти гунаҳои тоҷикии вожаҳо майли бештар кардааст. Дар ашъори шоири мавриди назар баробари вожаҳои аслии сода калимаҳои сохтаву мураккаб ва таркибӣ, асливу иқтибосӣ низ фаровон истифода шудаанд.

Фарзона шоири қолабшикан нест, ӯ шоири қолаборо ва навардоз аст. Дар қолабҳои мавҷуда вожаҳои навро бо шакли маъноӣ наву тоза ва мучалло гунҷониш медиҳад. Фарзона, ки худ донандаи хуби адабиёти оламшумули классикиву муосири Шарқу Ғарб буда, нектари бадеии аз ҳар кадоми онҳо ҷидаашро бо таровати милливу умумимиллӣ манзури ҳаводорони адаби бадеъ медорад ва имрӯз аз кишвари азизу маҳбубамон то Эрон, Афғонистон, Туркияву Олмон, Амрикову Канада, Арабу Исроил, ҳар кучо ки номи Фарзона ҳаст, исми шарифи тоҷику Тоҷикистон низ меравад ва ин шарофати маҳсули тафаккури олист.

Пайнавишт:

1. Алишерзода Ф. Калимасозии вожаи соматикӣ «дил» дар ашъори Фарзона // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Хуҷанд, 2017. – №4 (73). – С. 81-89.
2. Вакк, Ф.О. О соматических фразеологизмах эстонского языка // Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей. – Баку, 1968. – 135 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Маориф, 1973. – 451 с.
4. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. – Хуҷанд: Нури маърифат, ҷ. 1, 2003. – 510 с.; ҷ. 2, 2003. – 472 с.; ҷ. 3, 2003. – 378 с.
5. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. – Хуҷанд: Хуросон-медиа, ҷ. 1, 2014. – 504 с.; ҷ. 2, 2014. – 500 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: СЭ, 1969. – Ҷ. 1. – 951 с.; Ҷ. 2 – 952 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ. 1. – 944 с.; Ҷ. 2. – 949 с.
8. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 805 с.

НА ДОБРУЮ ПАМЯТЬ ИЗ ГЕРМАНИИ

О Фарзоне уже написаны многие статьи и еще многие и многие статьи, исследования и книги о ней будут написаны. Поэтому я не стану давать здесь детального анализа ее творчества или давать ему оценки. В этом материале содержатся только несколько слов о Фарзоне от души и просто мои личные мнения.

Мое первое знакомство с Иноят Ходжаевой (теперь очень известная поэтесса Фарзона) было вполне обыденным. Мне привелось читать курсы зарубежной литературы на факультете таджикской филологии, и Фарзона была моей студенткой. Выделялась ли она тогда среди других студентов? – Да. И не только серьезностью – серьезных студентов тогда было немало – но и необычной, довольно сложной речью и неожиданными вопросами по изложенному мною и в учебниках материалу. И сегодня в моей памяти её очень большие и очень черные глаза. В них всегда было редкое вопросительное выражение, с которым она смотрела на людей и на мир.

Черен мой взгляд, ночи южной черней...

В них глубина и загадка, как в бездонно черной южной ночи. И голос! Мягкий, но не от слабости, наполненный журчанием горных ручьев или струн дутара, которые слышны как будто немного издалека. Этот голос ни с чем не спутаешь. В нем слышен голос её мамы. И все же, если быть честным, едва ли я думал тогда, что из этой образцовой в прилежании и понимании материала студентки, когда-нибудь получится признанный мастер поэтического слова. Тем больше была моя радость при этом более позднем открытии!

Не могу похвастаться, что я постоянно наблюдал над ее творческим становлением. Да, когда мы были еще в Таджикистане, я со своей супругой читали ее новые стихи и очень радовались за нашу Иноят. Так уж случилось, что моя супруга была врачом детей Иноят. Она — наша Фарзона. Когда мы переехали в Германию, возможностей для этого больше не стало. У нас тогда было очень много и совсем не таких приятных занятий и проблем...

Но среди 4-5 книг, которые мы взяли с собой в Германию — нашу библиотеку нам пришлось оставить в Таджикистане целиком – Николай Гумилев, Марина Цветаева и другие – «Двадцать лепестков» Фарзоны... Мне приходилось застать мою супругу с этой уже весьма зачитанной книжечкой, прячущей глаза – «Соринка в глаз попала»? Перечитывал ее и я. Свежий, еще девичий голос. Интонация? Так беседуют в особый час искренности с близким другом. Метафоры и сравнения смело-наивные и как то очень чистые, без единого знака искусственности:

*Im Handgelenken des Baumgeäst
Schlägt so kräftig des Regens Puls...*

*В кистях древесных рук
Так бьется пульс дождя.*

или

*Und du –
Wie die Pappel erwuchst
Vor der aufgeschlagenen Tür...
А ты –
Как тополь вырос
у раскрытых дверей.*

Незаезженные гиперболы: *ich bin die Herrscherin des Himmels und Frühlingsregens*» и такие же свежие как утренняя роса литоты: *«Ich, der Tautropfen rede von Minbar der Blüme»*. Глубина неожиданных мыслей, сравнений. Рядом страсть и сомнение. Древняя, как сама земля Таджикистана, тоска и чистая, как вода напитанного снегом горного ручья, радость бытия. Иногда вдруг откроется бездонная глубина...

*Und zuckst du zusammen, heilige Seel',
Vor Erregung kaum noch atmend:
Nicht der Engel dort eine Sünde begeht?...*

*И вздрогнешь, святая душа,
Едва от волненья дыша, –
Не ангел ли грех совершает?*

...но только на мгновение. И снова она вся на свету, в зеленой беспечности весны. Часто всплывают зеркальные отражения вечных, навсегда любимых Саади, Руми, Хафиза... Доброе старое вино тысячелетней выдержки!

В день зрелости – мы не считаем её прожитые года, как это принято — положено высказывать пожелания дальнейших творческих успехов. Те, кто отмечен судьбой, тех, кого она поцеловала и одарила поэтическим талантом, обречены на успех. Я желаю Фарзоне от всего сердца, чтобы ее стихи, уже написанные и которые еще обязательно будут написаны, как мудрый, часто сомневающийся и страдающий, но и светлый доброжелательный Друг, войдут в каждый дом. У людей, которые прочитали и вникли в ее стихи, высвобождается от скорлупы повседневности их человеческая суть, *«Das Gras die Steine der Herzen hin durchwächst»*, никогда не поднимется рука на другого человека, никогда не запачкается рот грязными словами, никогда не засорится бессмертная, данная Богом, душа завистью, злобой или ревностью.

Здесь мой скромный подарок моей «ученице» – «любимому читателю (устоду)» – написали вы, Фарзона в посвящении книге, которая хранится в нашем доме. Не я ваш учитель, Фарзона. Ваш истинный учитель это многие столетия как вошедшие в вечность поэты и учителя жизни Востока! Мой подарок несколько переводов ваших строк на язык вам исторически родственного народа Германии. Пусть это будет моим «Цветком благодарности» вам. За ваш неповторимый поэтический язык, за то, что вы готовы подарить

ваш Цветок-душу (т. е. Поэзию) всем, тем, кто вас любит и тем, кто вас не любит, и «незнакомому другу», который вам случайно встретится на жизненном пути... Дай бог, чтобы все они ответили вам тем же.

Dankesblume

(Цветок благодарности)

Ich möcht', meine Dankesblume an alle wird verschenkt,
An die, die dankbar seien, an die deren Dank ist fremd.

.....

An Mensch, dessen helles Wesen ist anderer Menschen Freud'.
Und auch an Dich mein lieber, mein noch unbekannter Freund...

Tadschikische Sprache

(Таджикский язык)

Du bist das Lebenswasser, das mir den Atem gibt,
Du bist die Rettungskette, das helle Sonnenlicht.
La lagst mir in leblosen Körper die ewige Seele ein,
In mir bist du gewurzelt, meine Nerven spannst du an.
Dein Weinen und deine Lieder brachten meine Stummheit,
Wesen und Kette des Lebens geworden du bist allein.
Was gibt es für eine See, der keine Perlen verbirgt,
Was gibt es für einen Frühling, wo alles Grüne noch schläft?
Wenn Frühling du bist, bin ich Blume im jungen Sonnenlicht,
Wenn See du bist, dann als perle in Muschel schlummere ich.
Du bist meine getreuer Begleiter und heiliger Tarafgir.*
Ich träume, dass meine Spuren verbleiben für immer in dir,
Bis ich noch immer lebe, seist du Herz von mir.
Nicht zu trennen bis du von der Heimat,
mein Lied ohne dich verstirbt...

⑩ Tarafgir – tadsch. Verbündeter, Mitstreiter

Der Frühlingsbote

(Вестник весны)

Kälte. Alle Dächer mit Schnee sind immer noch bedeckt,
In das schlafende Dorf der Winter wie heller Crystal einschlägt.
Um Hals eine Perlenkette von Eiszapfweb er trägt.

Entlang der Stasse steht die Schöpfung von Kinderhand,
Die Schneemännerreihe aus des weißen Schneessand.
Doch wissen die Kinder kaum – die Welt voll überschwemmt
Von Menschen mit leeren Herzen, die kälter als Schnee sind...

Am Mittag erfrorene Sonne
Verschafendes Aug' aufmacht,
Von Wärme das Glas des Fenster
Gießt auf Simms seinen Schweiß.

Hinter dem fenster sitz ganz still eine alter Mann,
In Ferne zu gucken hat er womöglich nicht mehr lang.
Seine Lipper flüstern bebend Gebete an den Gott,
Dass es den Frühlingsbächen weiter zu glänzen geböt.

Im Weinberg, der leer ist und farblos
Ein Strohmann im Nihtstun steht.
Ahnt alte Welt noch kaum, dass unterm Eises Schloß
Der Puls von Schneeglöckchen –
 schon macht den ersten Schtoß.

Die Verirrte

(Заблудившаяся)

Die Kerze bin ich, doch ich leuchte vor Blinden so oft,
Aus Ferne sehnt sich nach mir jeder, der das Sehen vermocht.
Meine Flamme sich ins Dunkel plätschernd leise verfließt,
Meiner Tränen dämmernde Erde schon lange gesättigt ist.
Tautropfen bin ich, dessen Perle auf steilem Gestein sich zerbricht,
Währenddessen die Tulpe da unten wartet schon lang' auf mich.
Ja, ich bin nur der Tau, nicht der sonnige Brand,
Nenne ich mich die Sonne, versteht mich man?
Bleibt alte Welt fortbestehen sowie Gras auf dem Feld,
Nur der neidende Nächste vor Eifersucht fällt.
Ich bin Blume der Nacht, die du brachst ohne Reu',
Jener Blume verrichte gebet werter Freund!

Sucht dein Blick nach Schönheit an meinem Gesicht,
Fremde Blicke – nach heimlichen Sünd'.
Hey, Stern, zeig' mir Weg aus der Finsternis,
Irre ich mich in der Nacht wie das Leuchtkäfers Licht.

Mit hundert tausend Menschen ich bin allein,
Ohne heundert tausend Menschen – auch allein.

(Rudaki)

Menschen wie Wellen des Flußes, doch bin ich immer allein,
Die Strassen sind voll von Tönen, doch bin ich immer allein.
Alle eilen und streben nach etwas, jeder hat sein tausend Sorg',
Jeder het abertausend Kummer, doch bin ich immer allein.
Im meinem Herzen verborgen hält sich eine andere Welt,
Ist schon da diese Zeit sich zu finden, doch bin ich immer allein.
Jenes Windchen, der früher mit Frühling lustig gekuschelt hat,
Ist schon lange verwehet, doch ich belibe immer allein.
Wo meine Hoffnungen blieben? Aus dem Herzen sind sie schon weg,
Was, wenn Morgen käme die Liebe, doch heute bin ich allein.
Meine Seele, der Feueranbieter,, wann erfüllen sich deine Wünsche?

Mein Liebster sieht mich nicht in der Ferne: schon wieder bin ich allein.
...In der Stadt ich traurig lebe, wo Bekannten unzählige Zahl,
Doch bin ich auf Erde allein, wie immer allein.

Rubaji
(Рубайи)

Die Tatenlose, wie können wir diese besigen?
Sie brechen denen die Flügel, die streben zu fliegen.
Ihre Gleichgültigkeit hat uns gelöscht und getötet,
Doch siehe! Aus der Asche steigt unser Feuer schon wieder!

ЧАНД АНДЕША ДАР ҲОШИЯИ ЯК ҒАЗАЛИ ФАРЗОНА

Яке аз фазилятҳои ҷашни устодони сухан ин аст, ки бо мақсади оғаҳии бештар аз хидматҳои мондагори онҳо дар рушди забону адабиёти миллӣ ва арҷгузорӣ дар ин кори муҳим кас бори дигар ба эҷодиёти эшон рӯ меорад. Шоири халқии Тоҷикистон Фарзонаи Хучандӣ 60-сола шуд. Ин дафъа қалам ба даст ба мутолиаи «Девон»-и шоира шуруъ кардем.

Девон аз панҷсад ғазали дилангез фароҳам омадааст. Машғул ба таҳлил ба нудрат ба ғазали 48-ум расидем, вале аз он фаро рафта натавонистем. Диққати мо, пеш аз ҳама, ба маҷозҳои шоирона печид, ки хоси шеъри классикӣ, асоси ғоявӣ зикри фироқ ва андӯху ҳасрат аст. Чунин рисолат дар шеъри Фарзона низ дар либоси нав мавқеи устувор дорад, ки инро аз нахустин мисраъҳои ғазалиёт пайдо мекунем, амсоли «Шаб аз сиёҳии андӯҳи ман ба танг омад», «Дар хонаи ҷашми ман ҷуз ашк муқим нест», «Ишқи ту замимаи ғами мост» ва монанди инҳо. Вале мазмуни ғазал бо матлаи: «Аз паси хона мерасад шарфаи пой офтоб, Эй дили субҳбохта, хез, шитоб кун, шитоб» дигар аст, яъне шоира гуфтанист, ки бар дили ғамзадаи ман пайки шодӣ мерасад, субҳи шодӣ дамид, баҳори зиндагӣ расид, айёми меҳру умеду ишқ омад, хез нишот кун, шитоб кун...

*...Боз ба шавқи мақдаме об занам ба саҳни дил,
Ё ба қудуми рӯзи нав об занам ба кӯча, об.
Бори дигар кушодам ҳафт дари маҷозро,
Аз паси хона мерасад шарфаи пой офтоб...*

Дар ғазал аз вожа то таркибу ибораҳои содаву тафсилӣ сар карда, бунёди мисраъу байтҳо бар маъноӣ маҷозӣ асос ёфтаанд. Ҷолиб аст, ки вожасозиву ибораорории шоира дар паҳлуи воҳидҳои халқии забон аксар маҳсули мантиқию бадеии муаллифанд.

Калимаи навсохти «субҳбохта», ки дар матлаи ғазал корбаст шудааст, дорои маъноӣ маҷозии комилан тоза буда, дар таркиби ибори «дили субҳбохта» ишорат ба маъноӣ аз равшанию нишот маҳрумшуда дар заминаи ҷузъи асосии калимаи мураккаб – сифати феълии замони гузаштаи «бохта» (аз феъли «бохтан» – бой додан, аз даст додан) фароҳам омада, муҳотаби шоирро ташкил кардааст. Дар қатори «дил» ҳамчунин вожаҳои «офтоб», «шамс», «рӯз», «нохун» дар доираи санъати бадеии ташхис ба маъноӣ маҷозӣ корбаст шудаанд.

Шоира дар баробари ибораву ифодаҳои халқӣ як қатор ибораҳои изофии исмӣ: хоби абад, кӯчаи савоб, ҷашни зиндагӣ, хати таҳният, нохуни бод, саҳни дил, шоҳкитоби сурх; ибораҳои маҷозии феълӣ: ба ҷашни зиндагӣ хестан, бо нафас варақ задан, варақ кандани нохуни бод, хати таҳният рехтан, барои хидмат пайса нагирифтан, ба саҳни дил об задан, ҳафт дари маҷозро кушодан ва ғайраро бо камолӣ маҳорат ба кор бурдааст.

Ибораҳои маҷозӣ барои баёни шоирона аҳёнан корбаст намешаванд, балки ба сифати маҷозҳои моҳирона тафсилёфта тору пуди мисраъу байтҳоро ташкил менамоянд, амсоли «аз паси хона расидани шарфаи пой офтоб», «бо роҳи нафас

варақ задани шоҳкитоби сурхи гул», «мукова кандани нохуни бод», «сар-сари кӯчаи савоб», «хати таҳният бирехтан», «бар ҳаққи хидмат пайса нагирифтани замин», «ба саҳни дил об задан», «ба қудуми рӯзи нав ба кӯча об задан» ва монанди инҳо.

Бо вожаи «ҳафт» сохтани ибораҳо дар забону адабиёти тоҷик маъмул аст, амсоли ҳафт пайкар, ҳафт авранг, ҳафт додарон, ҳафт қабати замин, ҳафт қабати осмон ва монанди инҳо. Аз он ҷумла, устод Айнӣ дар «Луғати нимтафсилии забони адабии тоҷик» ифодаҳои ҳафт додарон, (ҳафт хоҳарон ҳафт иқлим, ҳафт маҳфил, ҳафт шиша-ро маънидод кардааст. Шоира дар ҳамин қолаб ибораи «ҳафт дари маҷоз» сохтааст, ки ишора ба фаровонии маҷоз аст. Ибораи мазкурро метавон ишорат ба ҳафт байти ғазали мавриди таҳлил низ ҳисобид, ки ҳар яке ба маҷоз асос ёфтаанд. Мушоҳида мегардад, ки ибораҳои маҷозӣ аз ду то ҳафт ҷузъ қарор доранд.

Комилан табиист, ки таҳлили калимаву ибораҳои мавриди назар дар ғазалҳои дигар дар шаклу мазмуни мухталиф хеле фаровон қорбаст шудаанд, чунончи бо вожаҳои дил, оғтоб, шамс, гул, ишқ, мехр, хайр, шакар, субҳ, морфемаҳои истон, тарин ва ғайра дахҳо калимаву ибораҳои шоирона сохта шудаанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар шеъри Фарзона имконоти истеъмолии таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар заминаи маҷоз хеле тавсеа ёфтааст. Чунончи дар шарҳи грамматикӣ омадааст, ки пасванди «-тарин» ба сифатҳои асли ҳамроҳ шуда, ба дараҷаҳои олии аломат молик будани исмро мефаҳмонад. Дар баробари ин, ба вожаҳои исмӣ алоқаманд шудани пасванди «-тарин» дар шеъри Фарзона бисёр ба назар мерасад. Дар баъзе мавридҳо дар як шеър ба вазифаҳои анъанавӣ ва нав ба қор рафтани пасванди мазкур мушоҳида мегардад, ки дар ин сурат анъана ва навгӯӣ дар таносуби матлуби маъноӣ услубӣ зоҳир мешаванд. Масалан, пасванди «-тарин» дар ҳудуди як мисраъ ҳам бо сифат («хомӯштарин») ва ҳам бо исм («овозтарин») ба қор рафта, калимаҳо дар таносуби тазодӣ қарор дорад. Калима дар мавриди дувум («овозтарин») ба қалами шоира мансуб буда, маъноӣ баландтарин овозро дорад:

*Бе ту хомӯштаринам, бо ту овозтарин,
Ишқ, хуш бош, ки ҷуз ту ҷарасе нест маро.*

Маъмулан «-тарин» ба сифатҳои нисбӣ, ки аз решаҳои номӣ (исм) тавассути вандҳо (аффиксҳо) созон меёбанд, қорбаст намешавад. Вале дар ин маврид шеъри Фарзона истисноат, амсоли «ховар+ӣ+тарин», «оҳу+вон+а-тарин», «ҷовид+он+а+тарин» Воқеан, ибораи маҷозии «Ёри ҷовидонтарин» муродифи нави вожаи Худованд аст:

*Эй ҷовидонтарин Ёр, бахшову охирин бор
Мебош дастгирам, мурдан намегурезад.*

Ғазали зерин ба ғанимат будани баҳор, ки гуворотарин фасли зиндагист, бо муҳотаби «ай оғтобтарин» ду қарат мурочиат шудааст, ки ба равшанию гармӣ дар офаридгорӣ ҳар тори нураш—» ҳар нахи ҷонаш ғулуви эъҷоз аст»:

*...Ай офтобтарино, ай офтобтарин,
Бизӣ, ки ҳар нахи ҷонат гулуви эҷоз аст...
Кай оҳувонатарин лаҳзаро нигоҳ дорам,
Ки ин камандгуста ҳамора дартоз аст...*

Чунонки мебинем, «оҳувонатарин» ба доираи силсиламаҷозҳои шоирона ворид гашта, «оҳувонатарин лаҳза», ки паҳлуи он сифати феълии «камонгуста»-ро овардааст, ишорат ба лаҳзаи тезрав–айёми зудгузар дорад.

Ҳамин тариқа, таъкиди шоира дар мақтаи ғазал тибқи «бори дигар кушодани ҳафт дари маҷоз» бечиз нест:

*Бори дигар кушодам ҳафт дари маҷозро,
Аз паси хона мерасад шарфаи пои офтоб.*

Ҳамин тавр, дар мисоли ғазали Фарзона хеле хуб эҳсос мешавад, ки забони ғаноманду пурназокати тоҷикӣ забони маҷозхост. Ин қазия дар илми адабиётшиносӣ дар заминаи санъати бадеии таҷнис ва анвои он як андоза маънидод шудааст. Аммо эътироф бояд кард, ки дар таҳқиқи маҷоз ҳамчун мафҳум ё истилоҳи забоншиносӣ кор ҳанӯз оғоз наёфтааст. Он бояд дар доираи илми услубшиносӣ қарор бигирад, ки он ба илми забоншиносӣ мансуб аст.

Имрӯз ашъори Фарзона имкон медиҳад, ки маҷозро аз чанд ҷиҳат тасниф ва таҳқиқ намоем, аз ҷумла:

- аз рӯи замони пайдоиш: (қадима, классикӣ, муосир);
- аз рӯи мансубият ба таълифгар: анъанавӣ, тозаҷод (муаллифӣ, фардӣ);
- аз рӯи хусусиятҳои услубӣ: адабии китобӣ, умумиистеъмолий, халқии гуфтугӯӣ, шевагӣ;
- аз рӯи сохтор: калимагӣ, иборагӣ, ҷумлавӣ.

Ҳар яке аз ин қисматҳоро дар навбати худ метавон дар доираи бандҳо тасниф ва таҳлил кард.

Асри ХХI дар соҳаи адабиёт ва илми суҳанварӣ дари нави имкон боз кард, ки дар он ашъори Фарзона мавқеи пешбар дорад. Суҳан, пеш аз ҳама, аз ғановати забону услуби эҷодиёт меравад, ки дар зиёда аз сӣ маҷмуаи хурду бузург фароҳам омадааст. Назар ба маълумоти сарсухани «Девон» теъдоди ғазалҳо зиёда аз ҳазор ададро ташкил менамояд. Нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии эҷодиёти Фарзона, ки нав ба 60-умин баҳори умраш қадам ниҳод, комёбии азим аст.

Матлаби мо аз ин мақола ин аст, ки чун мушт намунаи хирвор дар мисоли як ғазал нишон диҳем ва бигӯем, ки дар шеъри Фарзона барои таҳқиқи забони услуби назми муосир маводи фаровони таҳқиқбоб маҳфуз аст.

Аз ҷониби дигар, суҳбатҳои дилписанди Фарзона дар мулоқотҳо бо аҳли илм ва доираи васеи мухлисонаш ба мисли ашъораш пурмаънову дилпазир аст. Эҳсос мегардад, ки ин падида натиҷаи ташаккули шуури гирову сайқалёфтаи тафаккури олии бадеист, ки дар ақлу истеъдоди фитрӣ маскан гузидааст.

Матлаб аз мақолаи мавриди назар даъват ба таҳқиқи ҳарҷонибаи ашъори Фарзона, аз ҷумла, забону услуб аст, ки он ҳам барои баррасии эҷодиёти шоираи мумтоз, ҳам барои шинохти вазъи адабиёти давр ва ҳам барои таҳқиқи

хусусиятҳои забони адабии ҳозираи тоҷик зарур аст. Дар ҳамин росто ҷамъоварӣ ва таҳлилу омӯзиши суҳанронҳои Фарзона пурмаънову шавқангез буда, иловатан дар дарки каломи олӣ хидмат карда метавонад. Чунин таҷриба дар адабиёти халқҳои ҷаҳон мавҷуд аст. Чунончи китоби «Гуфтори Пушкин» («Разговоры Пушкина») дар байни аҳли адаб маъруф аст, ки дар вақташ мухлисони соҳибқалам аз суҳбатҳояш ҷамъ оварда будаанд. Заковатмандон ҳанӯз аз айёми ҷавонияш пай бурдаанд, ки Пушкин шоири номдор, ифтихори миллат мешавад.

Фарзона дар синни 60-солагӣ шоири баркамол шуд. Ҳамчунин вақти он расид, ки чун «Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ», ки бо ғайрату заҳмати адиби суҳаншинос Абдуҷаббори Суруш бо зевари табъ расид, «Фарҳанги ашъори Фарзона» танзим карда шавад, ки он далели балоғати каломи бадеии тоҷикӣ ва дастоварди забони адабии муосири тоҷик хоҳад буд.

МУЛОҲИЗАҲО ОИД БА ЯК ЖАНРИ МАЪМУЛИ ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

Шоири халқии Тоҷикистон, устод Фарзона дар таърихи адабиёти навини тоҷик ҳамчун муътақид ва эҳёгари жанрҳои анъанавии назм – ғазал, рубой ва дубайтӣ маъруфияти тамои дорад. Зеро ӯ аз нахустин қадамҳои эҷодиаи дар баробари таълифи шеърӣ ҷадид, шеърӣ нимоӣ ба осори бегазанди классикони адабиёти тоҷику форс, хоса, эҷодиёти Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил ва дигарон таваҷҷуҳи сидқӣ гуморид ва аз мактаби нодири адабии ин суҳанварони бузург асрори суҳан, дарси ҳунар, дарси маҳорат омӯхт ва ин таҷрибаро дар ҷараёни фаъолияти адабии хеш пайваста ба кор гирифт.

Эҷодиёти ғаниву рангини эшон аз навъҳои мухталифи адабӣ фароҳам омадааст, аммо дар он ғазал мавқеи асосӣ ва мақоми хоса дорад. Аслан, ғазал аз ҷумлаи дилкаштарин, марғубтарин, равону салистарин ва оҳангноктарин навъи ғиноӣ буда, бино ба табиати асливу зотии худ, ки фарогири он ҳама назокату латофат ва шираву шарбати каломи бадеъ аст, мавриди назари кулли суҳанварони асил қарор гирифтааст. Ба ин маънӣ, ғазалро шоҳи жанрҳои адабии назми классикӣ метавон донист. Ҳар шоири тавоно, ки дар ин жанри пурсеҳр доди суҳанро додааст, ё худ ба қавли Ҳоҷа Ҳофиз, воқеан, «дур суфтааст», бегумон дар таърихи адабиёти беш аз ҳазорсолаи мо шуҳрат ёфтааст.

Шоири маъруф ва маҳбуби давр Фарзонабону, ки низ дар ин радиф аст, ҳанӯз аз овони ҷавонӣ бо дарки моҳият ва арзиши суҳани бадеъ дар ин қолаби шеърӣ ғазалсароиро рисолати касбӣ, мояи ифтиҳор ва ҷавҳари эҷодиёти хеш донист ва маҳз бо ҳамин жанр ба адабиёти мо қадам гузошт. Рӯзномаи ҷумҳуриявии «Комсомоли Тоҷикистон» ҳанӯз дар соли 1985 ин шоири ҷавонро бо се ғазалаш ба хонандагони хеш муаррифӣ намуда буд (2). Ҳамчунин аз он ки дар аввалин маҷмуаи кӯчаки ашъори ӯ «Тулуи хандарез» (Душанбе, 1987) нӯх ғазал мушоҳида гардид, маълум мешавад, ки шоира аз ибтидои таҷрибаи эҷодиаи ба ин жанр ҳусни таваҷҷуҳ ва дилбохтагӣ доштааст. Минбаъд, аз маҷмуа то маҷмуаи дигар миқдори ғазалиёти эшон торафт бештар шудан гирифт, ки инро маҷмуаҳои «Шабохуни барқ» (Душанбе, 1989), «Ояи ишқ» (Душанбе, 1994), «То бекаронаҳо» (Хучанд, 1998), «Меъроҷи шабнам» (Душанбе, 2000), китоби сечилдаи «Қатрае аз Мӯлиён» (Хучанд, 2003), «Як ғунча роз» (Хучанд, 2005), «Муҳри гули мино» (Хучанд, 2006), «Сад барги ғазал» (Хучанд, 2008), «Саду як ғазал» (Душанбе, 2011), «Себарга» (Хучанд, 2011), «Парниёни ҷон» (Душанбе, 2011), «Набзи борон» (Техрон, 2013), «Девон» (Хучанд, 2014), «Ҳама гул, ҳама тарона» (Хучанд, 2014), «Найсон» (Хучанд, 2019), «Арғунуни офтоб» (Душанбе, 2020) ва ғайра равшан собит месозанд.

Чунонки аз номгӯи ин асарҳо бармеояд, агар ду маҷмуаи ҳамноми шоира ва «Девон» қомилан аз ғазал фароҳам омада бошад, пас аз се ду ҳиссаи ашъори

китобҳои калонҳаҷму мухташами «Муҳри гули мино», «Себарга» ва ҷилди дувуми «Ҳама гул, ҳама тарона»-ро танҳо ғазалҳо ташкил додааст. Бо така ба маводи ин осори нашршуда метавон тахмин намуд, ки феълан теъдоди умумии ғазалҳои Фарзона 700 ададро убур кардааст. Яъне ин маънои онро дорад, ки ғазал кайҳо инҷониб ба жанри калидии эҷодиёти шоира мубаддал гаштааст ва дар муайян намудани симои хоси адабии ӯ нақши мунир дорад. Ағлаби муҳаққиқони ватанӣ хориҷии эҷодиёти Фарзона низ бар ин назаранд. Ба ин маънӣ, дар пешгуфтори «Девон»-и шоира, ки аз панҷсад ғазали дилангез таркиб ёфтааст, чунин омадааст: «Девони ғазалиёти Фарзонаи Хучандӣ дар радифи гаронбортарин ва писандитарин девонҳои шуарои номвари адабиётмон ҷойи муносиб ёфта, шуҳрату манзалати шеърӣ хушгӯвори тоҷикиро волотар хоҳад кард».

Доираи мавзӯоти ғазалиёти шоира хеле фароҳу доманадор буда, тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ маънаӣ, таърихи халқу миллат ва кишвари моро фаро гирифтааст. Тасвири дигаргуниҳои суръатафзои зиндагӣ, тараннуми ватан ва манзараҳои табиат, васфи бузургони илму адаб ва ифтихор аз ниёғони шарофатманди хеш, ситоиши волидайн ва хислатҳои ҳамидаи инсон, нақҳиши бадиву хиёнат ва дигар айбу ҷурмҳои одамӣ, тавсифи дӯстиву рафоқат ва некиву нақҳорӣ, тарғиби анъанаву суннатҳои миллӣ, парастии адлу инсоф ва ҳиммату ҷавонмардӣ, замзамаи ҳаёти ҷавонӣ ва ишқу муҳаббати поки инсонӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои асосӣ, ки дар ғазалиёти эшон бо рангубори тозаӣ бадеӣ ва дар заминаи бозёфтҳои ҷолиби шоирона инъикос ёфтаанд. Аз ҳаллу фасли бадеии ҳар кадоми ин масоил диди хоси эстетикӣ муаллиф равшан зӯҳур ёфта, садои руҳбахши дили пурмеҳри ӯ малеҳу фораҷ ба гӯш мерасад.

Қисмати аъзами ғазалиёти Фарзона чун осори ҳамгуни дигар суҳанварон ба мавзӯи ҷовидонии адабиёт – ишқ бахшида шудааст. Аслан, табиат ғазалро маҳз барои ишқиясарӣ ва ишқро барои ин шакли ғиноӣ шеърӣ офаридааст. Ба ибораи дигар, сохту қолаби жанри ғазал ва дигар унсурҳои хоси бадеии он барои ифодаи маъноӣ мазмунҳои ишқӣ ва ифшӣ розу сӯзу дили инсон басо созгору мувофиқ аст. Аз ин ҷост, ки шоира имконоти жанрии қолаби мазкури шеърӣро ҷиҳати ибрази афқору андешаҳои ошиқонаву орифонаи хеш ҷиддан ба қор гирифт ва дар ғазалҳояш мафҳуми ишқро ба маъноӣ хеле васеъ – ба маъноӣ ишқ ба инсон, ишқ ба табиат, ишқ ба Офаридгор, ишқ ба ёр ва ғайра амиқу муфассал ва навгароёна шарҳу тавзеҳ додааст.

Ғазалҳои ишқӣи шоира, аз қабилӣ «Дубора сӯйи ту боз омадам, салом азизам», «Қасам ба номи баҳорон, ки ман аз онӣ туям», «Ягонае ҷу ту дар ин дудар наёфтаам», «Дили ман бори дигар дилбарона метаҷад ё не», «Ҳама оғози неки ман зи дидори нахустинат», «Ишқ меояду дил ҳам ба задан меояд», ки намунае аз хирворанд, хеле равону салис, хушоҳангу дилнишин буда, бо мазмунҳои бикр, тару тозагии тасвир, бадеияти суҳан ва бозёфтҳои ғоявӣ эстетикӣ муаллиф бартарӣ доранд. Масалан, дар ғазали зерин, ки мужда аз омади як навқалами хушнигоҳу хушадо ба майдони адабиёт аст, васоити тасвири бадеӣ, амсоли маҷозу истиора, тавсиф, таҷнис, тазод, таркибу ибораҳои рехтаи халқӣ, бартарии ҳичоҳои қушода ва дигар унсурҳои шеърӣ оҳангнокӣ

ва мавзунияти байту мисраъхоро таъмин намуда, барои барчааставу муассир ифода ёфтани мазмун хидмат кардаанд:

*Ҳама оғози неки ман зи дидори нахустинат,
Ба дил чизе намеғунҷад, ба ғайри ёди ширинат.
Сиёҳӣ мезанад чашмам зи дарди дурият ҳар дам,
Ба пеши чашим меояд ба ҷавлон мӯи мушкинат...
Агарчи ёди ту дар сар, бибурдам хешро аз ёд,
Маро ҳаргиз намебинад нигоҳи чашми худбинат.
Чу ту бо теги хунсардӣ дили моро қалам кардӣ,
Қалам ҳам тег мегардад, кунун бар разму бар кинат.*

Дигар аз мавзӯоти муҳимми эҷодиёти Фарзона васфу ситоиш ва парастии волидайн, бахусус, модар аст, ки тасвири он ҳам дар шеърҳои ҷадид ва ҳам дар ашъори суннатии шоира ба нудрат дучор меояд. Шеърҳои «Башорати нотамом», «Шабоҳат» ва ғазалҳои «Омадам хона, дар кушо модар», «Бемор нашав, модар, бемор нашав, модар», «Ҳарири ҷон ба роҳат густарам, фармой, модарҷон», «Дер зӣ, эй модари фархундаам» ва «Аз ғайб сипар дорам, зеро ки туро дорам» аз он ҷумлаанд. Ин навъ сурудаҳои самимии эшонро, ки бо биниши ҳоси шоирона ва услуби фардии эҷодӣ сураат гирифтааст, идомаи мантиқии «Модарнома»-ҳои устод Мирзо Турсунзода ва Лоик Шералӣ дар даврони нави таърихӣ метавон донист. Муҳимтарин рукаи эстетикӣ тасвир дар ғазалҳои мавриди назар аз нигоҳи зан (духтар) офарида шудани симои ҷовидонӣ, симои гарму нуронии модар мебошад. Ин ҷо шоира модарро ҳамчун сарчашмаи зиндагонӣ, асоси ҳастии инсон, нуру сафои хонадон, мӯнису дилбанди фарзандон ва мояи ифтихору сарбаландии хеш ситоиш намуда, қадру манзалати ӯро аз шамсу қамар ҳам, ки мабдаи кулли мавҷудоти олам аст, болотар гузоштааст. Аз ҳар сатру байти ин ғазалҳо, ки бо ҳусну назокати сирф занонаи тасвир ороиш ёфтааст, садоқати тамом ва меҳри беҳамтои шоира нисбат ба модари оқилу донишманд ва азизу муқаддаси хеш барало ҳувайдост. Порчаҳои зерин, ки аз се ғазали эшон иқтибос шуд, далели рӯшани ин гуфтаҳост:

*Аз ғайб сипар дорам, зеро ки туро дорам,
Тӯмори қамар дорам, зеро ки туро дорам.
Аз шамс ба қадр афзун, аз бадраи бад афзун,
Ман чизи дигар дорам, зеро ки туро дорам.
Шодии дилам, модар, ҳодии дилам модар,
Дар ишқ сафар дорам, зеро ки туро дорам.*

*Бемор нашав, модар, бемор нашав, модар,
Нагзор, маро нагзор, бемор нашав, модар.
Бардор сар аз болин, аз қулла шуоъ барчин,
Хуришеди фурузонфар, бемор нашав модар.
Аз синаи чоки ман бемор шавӣ, афтад
Ёқут ба хокистар, бемор нашав, модар.*

*Ҳарири чон ба роҳат густарам, фармой, модарчон,
Бад-он ҳастии зебо ҳастиям орой, модарчон.
Нарав, доим бимону офтобона ба рӯйи мо
Дари фардову фардои дигар бикишой, модарчон.
Кушоии хостам дар ин гузаргоҳи гираҳбаста,
Дуо кун, эй накӯфоли муборакрой, модарчон.*

Дигар аз сурудаҳои бисёр равону дилнишин ва ҳиссиётбарангези Фарзона, ки ба инъикоси бадеии симои нотақрори шахсиятҳои алоҳидаи таърихӣ тааллуқ дорад, ғазали «Диле овар, ки чун дарё булӯрист» маҳсуб мегардад. Дар ин ғазали нобу шево, ки ба қобилияти баланди забондонӣ, ибораорой ва таркибсозии шоиронаи муаллиф ишорат мекунад, чехраи инсонии яке аз фарҳефтагонии илму адаби тоҷик, донишманди фозилу фарзона, устод Муҳаммадҷон Шакурии Бухорой бо камоли эҳтиром ва дилгармии тамои офарида шудааст:

*Диле овар, ки чун дарё булӯрист,
Садояш муждаи гулҳои сурист.
Чунин дилро дили ман мешиносад,
Дили поки Муҳаммадҷон Шакурист.
Таҳаммулҳои айюбонаи ӯ
Бигӯяд: маънии мардӣ – сабурист.
Ба сар ӯро табар омад зи шаш сӯ,
Нашуд бибрида, зеро нахли турист.
Гирифтorem бар он ҷазби содиқ,
Ки гайбаш неши мо фарруххузурист.
Чӣ бемисл аст ин фархундатаркиб,
Ба симо одаму бар хулқ нурист.*

Чунонки мебинем, дар умқи ин ғазали кӯчак, ки ҳамагӣ аз шаш байт фароҳам омадааст, шоира як олам маъноро ғунҷоиш додааст. Ин ҷо таркибу ибораҳои пурмаъноии «Дарёи булӯрӣ», «Гулҳои сурӣ», «Дили пок», «Таҳаммулҳои айюбона», «Нахли турӣ», «Ҷазби содиқ», «Фарруххузури» ва «Фархундатаркиб», ки ағлаби он маҳсули тафаккури тахайюли шоиронаи ҳуди муаллиф аст, барои бозгӯӣ кардани фазилатҳои шоистаи инсонӣ ва олимии ин донишманди покниҳоду накӯном мусоидат кардаанд.

Ба пиндошти мо, дар умқи ҳар байти ин ғазал ҳикмате ниҳон аст. Масалан, байти чаҳорум, ки ишораи нозуки шоира ба рӯзҳои тираи зиндагии устод аст, хонандаи оғахро ба дарёи фикру ҳаёлиҳои ғамангез ғӯтавар месозад. Ин ҷо муаллиф аз таҳаммулпазирӣ ва иродаву имони эшон дар мавриди мардонавор паси сар намудани озмоишҳои саҳти зиндагӣ ва дигар ноадолатҳои давр ёдовар шуда, ба руҳи бешикасти мавсуф сано хондааст. Дигар дар мисраи хулосавӣ «Ба симо одаму бар хулқ нурист» гуфтани шоира шояд ишораи ҳикматомез ба хилқати нодири инсонӣ ва фариштаи заминӣ будани ин устоди зиндаёд бошад. Ниҳоят, дар мисраи севуми ғазал паҳлуӣ ҳам омадани ду дил –

дили устод ва дили шогирд, ки намунаи зебои бозии сухан аст, як навъ маъноии рамзӣ гирифта, аз пайванди маънавию руҳонии муаллиф бо ин пири хирад, аз меҳру самимият ва ихлосу эътиқоди шогирд нисбат ба шахсият ва осори гаронқадри устоди муаззам дарак медиҳад.

Дар ғазалиёти Фарзона тасвири бадеии кишвари тоҷикон ва бедории шуури миллӣ низ ҷойгоҳи хоса дорад. Дар ин ҷода яке аз самимитарин ва муассиртарин сурудаҳои шоира, ки аз лиҳози мавзӯ ва ғоя бо шеърӣ машҳури Муҳаммад Иқбол «Эй ғунҷаи хобида, чу наргис нигарон хез, Кошонаи мо рафт ба тороҷи ғамон, хез» иртибот дорад, ғазали пурмоёи «Аҷам бедор мегардад» мебошад, ки дар он ҳофизаи таърихӣ муаллиф ва тафаккури миллии ӯ равшану возеҳ ба зӯҳур омадааст:

*Ҷарас лабреси афғон шуд, Аҷам бедор мегардад,
Зи ҳар лаб бонги исён шуд, Аҷам бедор мегардад.
Дар ин хомӯшии мурда наёми зиндае омад,
Ки дар мурдоб тӯфон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Ба Ҷоми Ҷам назар кардам, ки Фирдавсӣ расиду гуфт:
Ҳар он чӣ хостӣ, он шуд, Аҷам бедор мегардад.
Таҷаддуд омаду эҳё, Фаридун омаду Доро,
Таҳамтан бар Самангон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Дари ғафлатпаноҳон боз, лаби гунгон суханпардоз,
Халоиқ Мавлавихон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Раҳонд аз аҷнабӣ худро, зи буди қолабӣ худро,
Сари худро саробон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Намози бомдод омад, тақонӯи ҳаёт омад,
Ҳадиси хоб поён шуд, Аҷам бедор мегардад.*

Чунонки маълум аст, ин ғазали фалсафии саршор аз ғояҳои олии ватанхоҳиву миллатпарвариро эшон тақрибан 20-22 сол муқаддам, дар давраи ҷавонии хеш, дар солҳои аввали истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ин қадар амику нишонрас ва ҳаяҷонбахш гуфтааст. Дар он диди амиқи таърихӣ, назари сиёсӣ ва ҷаҳонбинии пурвусъати муаллиф ба ҳубӣ эҳсос мешавад. Ҳисси баланди ҳудогоҳиву хештаншиносӣ, ифтихор аз ниёғони бузурги хеш ва эътимод ба фардои дурахшони кишвар ҳар сатри ин ғазали ҷаззобу хушоҳангро, ки аз лиҳози услубу бадеият ва шеърӣ низ ҷолиби диққат мебошад, фаро гирифтааст.

Шоира дар мавзӯи хештаншиносӣ ва ёди таърихӣ чандин ғазали дигар дорад, ки аз байни он офаридаҳои диққати адабиётшиносии номвари тоҷик, устод Муҳаммадҷон Шакуриро ғазали «Даст ба кору дил ба ёр, ёр кучову кор ку?» бештар ба худ ҷалб намудааст:

*Даст ба кору дил ба ёр, ёр кучову кор ку?
Бо чӣ шитоб омадам, вой, ки интизор ку?
Рӯд, ки хушк шуд, чӣ монд, қатраи охири кучо
Қофила рафт, рафт, рафт, аз пайи он гӯбор ку?
Ташина шудам, ки омадам, ташинаи оби Мӯлиён,*

*Ҳодиш роҳ ханда зад, гуфт, ки ҷӯйбор ку?...
Мақбараҳои рафтагон муждаи бӯстон диҳанд,
Дӯст бигӯ, зи мондагон мояи ифтихор ку?
Рафт ҳазору як шабат, рафт, аз он фасона монд,
Қисса бизан барои ман, он яке аз ҳазор ку?.*

Дар бобати бо таърих ва адабиёту фарҳанги бостонии мо иртибот доштани ин ғазал устои равоншод чунин гуфтаанд: «Дар ин шеър «даст ба кору дил ба ёр» аз шиорҳои нақшбандия аст, ки шуҳрат дошт ва дастури амали мардум дар зиндагӣ буд. «Ҷӯи Мӯлиён» ишора ба шеъри устод Рӯдакӣ «Бӯи ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме» ва шукӯҳи даврони Сомониён аст. Ин ишораҳои таърихӣ андешаҳои шоираро дар бораи бохтҳои маънавии миллат мушаххастар баён мекунад». Умуман, дар китоби азимҳаҷму арзишманди «Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист» (2006) эшон аз эҷодиёти Фарзона бо дили гарму назари нек борҳо ёдовар шуда, нақши осори ӯро дар интишор ёфтани эътибору нуфузи шеъри тоҷикӣ миёни кишварҳои ҳамзабон ва дар паҳноӣ ҷаҳон махсус таъкид сохтаанд.

Бояд гуфт, ки ғазалиёти Фарзона на танҳо аз лиҳози ғояву мундариҷа ҷолиби тавачҷуҳ аст, балки аз нигоҳи санъату маҳорати нигорандагӣ, манзаранигориву образофаринӣ, риояи таносуби сухан ва мантиқи фикр, калимасозиву ибораорӣ, қофияпардозӣҳои шоиронаи шигифтангез ва дарёфту баёни маъниҳои ғайримунтазира, ки асоси навгарӣ ва тозапардозӣҳост, афзалият дорад. Шоира, хусусан, ба корбурди эҷодкоронаи саноеи бадеӣ, ки ба сухан ҳусну назокат ва ҷилои хоса мебахшад, эътибори ҷиддӣ медиҳад. Воситаҳои маъмули тасвир, аз қабилӣ маҷозу истиора, муболиғаву игрок, тазоду муқобила, тавсифу ташбеҳ, талмеху таҷнис, ирсоли масал ва ғайра, ки дар ҳар ғазали эшон ба мушоҳида меояд, шираву шарбати сухан ва бадеияти каломро таҷвиёт дода, ҷанбаи ҳаяҷонбахшии онро ба маротиб афзудааст.

Байтҳои зерини пандомезу ошиқона, ки зимни истифода аз тавсифу талмеху ташбеҳ ва дигар унсурҳои шеърӣ таҷаккул ёфтааст, намунаест аз ганҷинаи ғании ғазалиёти шоира:

*Даҷла бигзор фаромӯш кунад, некӣ кун,
Нор ҳам ғасби Сиёвуш кунад, некӣ кун...
Дар ҳар аҷзoi ту ангезаи сад Ҳурмуз ҳаст,
То аҷал ояду хомӯш кунад, некӣ кун.*

*Садои шиқ! Давоми роҳам чарогон кун,
Маро фаришта кун, оре, маро ҳам инсон кун.
Биё ба чашми гизолам, набераи Маҷнун,
Маро ба бар кашу хушбахт чун биёбон кун.*

Умуман, яке аз падидаҳои ҷолиби ифодаи афкори фалсафӣю эстетикӣ Фарзона тавассути корбурди моҳиронаи образҳои маъмулу анъанавӣ назми классикӣ тоҷику форс сурат гирифтааст, ки мисоли зайл низ аз он ҷумла мебошад:

*Зи ҷаҳони ӯршаётин биравам, дигар наёям,
Шунавам дуои ёсин, биравам, дигар наёям...
Чу ба ҷони ташнаи ман нарасид пайки Фарҳод
Биравам ба хоби ширин, биравам, дигар наёям...*

Дар ин ғазали равону салиси саршор аз радифу қофияҳои дохилӣ, ки оҳангнокӣ ва мавзунӣ байту мисраъҳо, пеш аз ҳама, бо он иртибот мегирад, воситаи асосии тасвири бадеӣ санъати талмеҳ мебошад. Ин санъат, ки далели боризи ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва тафаккури фароҳи муаллиф мебошад, дар таъмини образнокии фикр ва сермаъно гардидани калимаву ибораҳои шеърӣ нақши мунир бозида, таъсири ҳиссӣ ва ҷанбаи ҳаяҷонбахшоии сухани шоираро хеле тақвият додааст. Ин ҷо ҳамчунин ба ҷойи вожаи «Дил» махсус ба кор рафтани мафҳуми «Ҷон» ба барҷаставу муассир ифода ёфтани маъно мусоидат кардааст, зеро дар урфият одатан «Дили ташнаи ишқ» ё худ «Дилам ташна монд» мегӯянд. Аз ин рӯ, ибораи шоиронаи «Ҷони ташна», ки ҳусни бадеӣ ва шеърӣ каломро ғузун сохтааст, шояд яке аз бозёфтҳои адабии ин суханвари навгари бошад.

Дигар аз хусусиятҳои барҷастаи услуби эҷодии Фарзона корбурди махсуси як идда калимоти калидист, ки ҳам дар шеърҳои ҷадид ва ҳам дар ашъори суннатӣ ӯ пайваста мушоҳида мегардад. Дар ғазалиёти эшон, бахусус, вожаҳои «бахор», «булбул», «дарё», «дил», «дӯст», «моҳ», «офтоб», «субҳ» ва ғайра хеле серистеъмол буда, дар матнҳои мухталифи шеърӣ ҳар бор бори ягон вазифаи ғоявӣ эстетикиро кашидаанд. Яъне тақрор ба тақрор омадани ин вожаҳо дар ҳар ғазал ҳаргиз амри тасодуф набуда, балки бо мақсадҳои муайяни эҷодӣ сурат гирифтааст ва дар ифодаи саҳеҳи андешаҳои ишқӣ, ирфонӣ ва фалсафии шоира нақши рӯшан гузоштаанд.

Хуллас, шоираи тавоноӣ мо ба ғазал, ба ин маъруфтарин ва маҳбубтарин жанри суннатӣ ҳамчун заршиноси асил муносибат карда, тамоми дорой ва имкониятҳои бадеӣ услубии онро ба манфиати эҷодӣ хеш бо камоли ҳунармандӣ корбаст намудааст. Аз ин рӯ, ғазал дар ташаккули симои адабии эшон ва шукӯҳу рифъати осори ӯ ҷиддан мусоидат кардааст. Маҳз дар ғазал, ки оинаи чеҳранамост, ҳунари волои шоирӣ, истеъдоди фитрии эҷодӣ, чеҳраи гарму нуронӣ, тамкину хоксориву ғурутанӣ ва дигар ғазилатҳои шоистаи касбиву инсонии Фарзона равшан ба ҷилва омада, ӯро ба ҷашми ҳаводорони каломӣ муқаффову муҳайял ҳамчун шоири ғайласуф, шоири мутафаккир муаррифӣ намудааст.

Ба омӯзиш ва таҳқиқи эҷодӣ рангини Фарзона, минҷумла ғазалиёти ӯ дар радифи адабиётшиносону мунаққидони маъруфу соҳибтаҷрибаи ватанӣ хориҷӣ олимони нисбатан ҷавони хушзеҳну болаёқат низ торафт бештар рӯ оварда истодаанд. Дифои бомуваффақияти ҷадин рисолаҳои номзадӣ таҳти роҳбарии бевоситаи донишмандони шеършинос ва дар қаламрави Тоҷикистону кишварҳои хориҷӣ пайваста ба таъъ расидани китобу мақолаҳои сершумор оид ба осори сеҳрангези шоира гувоҳ бар ин аст, ки эҷодӣ ӯ дар таърихи назми муосири тоҷик, барҳақ, як воқеаи муҳими адабӣ ва падидаи тозаест.

**НУФУЗИ УНСУРҲОИ ҲАМОСИ
ДАР ТАФАККУРИ ҒИНОИИ ФАРЗОНА**

Чанбаҳои назарию ҳунарии ташаккули анвои шеърӣ дар адабиёти муосири тоҷик дар марҳилаҳои асосии инкишофи он, дар садаи XX ва дар давраи истиқлол ҳанӯз дар сатҳи лозимӣ, аз нигоҳи тақомули унсурҳои шаклӣ ва адабӣ ҳунари омӯхта нашудааст. Ҳарчанд дар заминаи марҳилаҳои инкишофи назми солҳои мавриди назар, тамоилҳои мазмунию ғоявӣ ва шаклию ҳунарии он таълифоти зиёде ба нашр расидааст.

Гап дар сари он аст, ки шуруъ аз оғози садаи XX шеъри муосири тоҷикӣ чанд маротиба дар масири инкишофи худ дучори гардишҳо, навҷӯиҳо ва тозақориҳои адабӣ ҳунари гардид, ки он воқеан, равандҳои умумии инкишофи назмро дар маҷмӯъ тағйир дод. Ин ҷо манзур навҷӯиҳои шоирони ибтидои қарни XX, тозақориҳои адабӣ ҳунарии солҳои 60-70 ва ҷустуҷӯҳои пурсамари шоирони солҳои ҳаштоди садаи XX ва давраи истиқлол мебошад. Дар марҳилаҳои номбурдаи инкишофи назми тоҷикӣ шеър натавон аз нигоҳи мазмуну муҳтаво, балки аз лиҳози шакл ва анвои адабӣ ҳам ба тағйироту таҳаввулот назаррас дучор омад, ки он маҷнуну зухур ва ҳунару истеъдоди шоирони навгаро, тозаназар, ҷӯянда ва соҳибистеъдоду соҳибҳунар мебошад, ки дар он солҳо ба майдони адабиёт ворид гардида, фазои эҷодиро тағйир доданд. Ин шоирон ба эътирофи ағлаби муҳаққиқон назму шеъри муосири тоҷикро на танҳо аз нигоҳи дарунмояҳои шеърӣ ва баёни паёмҳои адабӣ, балки аз нигоҳи шакл ва унсурҳои шаклсоз низ ба қадри тавон навро сохтанд.

Яке аз шоирони ҷӯянда ва навгарои муосири тоҷик Фарзонаи Хучандӣ мебошад, ки ӯ аз оғози ғафлияти босамари адабӣ эҷодии худ ба масири навгароӣ ва навҷӯӣ дар шеъри муосир ворид гардида, то имрӯз ин роҳро бо кӯлбори рангину пурбори адабӣ эҷодӣ мепаймояд. Вай ҳамеша кӯшидааст, ки ба касе монанд набояд, дар майдони адабиёт сухани худ, андешаю паёми шоиронаи худро бо сабку шеваи ба ҳадаш хос баён кунад. Ба андешаи мо, омили маъруфият ва маҳбубияти бештари ӯ, сабаби шухрати зиёди ашъораш дар қаламрави забони форсии тоҷикӣ низ аз ҳамаи ҷо сарчашма мегирад.

Зимни баррасии муҳимтарин хасоиси адабӣ ҳунарии ашъори Фарзона устод А. Ҳаким ба ҷунин натиҷа мерасад, ки он қобили мулоҳиза аст: «Муҳимтарин сифате, ки шеъри Фарзонаро мутамоиз мегардонад, саршори отифат будани он аст. Ба василаи ӯ, дар шеъри муосири тоҷик сифати отифии шеър бештар густариш пайдо мекунад ва оламе, ки ӯ дар шеъри худ месозад, новобаста аз аносире, ки қабул дорад ва ё надорад, дар ниҳоят оламеро падидор менамояд, ки пур аз меҳрубониву отифат аст».¹ Ин бардошт ё ҳулолаи илмию пажӯҳиши устод А. Ҳаким аҳли таҳқиқро водор месозад, ки ба вежаҳои хоси тафаккури шоиронаи Фарзона, ба моҳияти адабӣ ҳунарии навҷӯиҳои эҷодии ӯ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намоянд.

Ба назари мо, яке аз падидаҳои муҳим ва қобили пажӯҳиш дар шеъри Фарзона ин омезиши табиӣ ва қонунмандии унсурҳои ҳамосию лирикӣ дар тафаккури адабию эҷодии ӯст. Ин падидаи ҳунарий шеъри шоирро агар аз лиҳози муҳтаво пурбору пурмаъно гардонад, аз нигоҳи шакл ва тасвир ашъорашро пурчило, хотирмон ва назаррабо месозад. Аз тарафи дигар, ба тафаккури ғиноии шоира ворид гардидани унсурҳои ҳамосӣ каломии шоиронаи ӯро пурбору пурмаъно ва ҳикматомез мегардонад, ки ин шеваи баёни паёмҳои адабӣ ҳам дар шеъри классикию муосири форсии тоҷикӣ ва ҳам дар ашъори суханварони садри аввали Ғарбу Шарқ таҷриба шудааст. Муҳаққиқи рус У. Ю. Верина ин падидаро дар ашъори шоирони рус баррасӣ намуда, таъкид месозад, ки «масъалаи иртиботи қолабҳои баёни адабӣ ҳарчанд дар адабиёт таърихи тулонӣ дорад, аммо то ҳанӯз он аз ҷумлаи масоили печида ва мураккаби эҷоди бадеӣ боқӣ мемонад».²

Чунонки ишора гардид, нуфузи унсурҳои ҳамосӣ дар ашъори Фарзона аз чанд роҳ сурат мегирад, ки ҳар яки онҳо ҳадафманд ва доништаю шоистаанд. Масалан, дар шеъри «Бухоро»³ нуфузи унсурҳои ҳамосӣ аз тариқи ба тасвир кашидани ашхос ва воқеоти таърихӣ сурат мегирад. Дар ин шеър бо чанд рӯзи мухтасар шоир хонандашро бо шукӯҳу азамат ва намодҳои ҳамосию асотирии ин шаҳри куҳан ошно месозад. Ишораҳои шоиронаи муаллиф ба Мӯлиён, боғи Исмоили Сомонӣ, Хонақоҳи кӯҳна, Мадрасаи Мири Араб, Хоҷаи Нақшбанд, маҳфили Садри Зиё, шеъри Рӯдакию Айнӣ ва ғайра на танҳо ба қолаби шеър паҳноӣ ҳамосӣ мебахшад, балки дар зеҳни хонанда достони «Бухоро»-ро шакл медиҳад. Дар шеъри «Як қафас озодӣ, «ки оҳангҳои лирикӣ нуфузи бештар дорад, шоир ба намодҳо ё унсурҳои устуравии ишқ ишорат менамояд ва таъкид мекунад:

*Ишқ ҳам оташи Прометей аст, ҳам шуоъи кафи Мӯсо,
Ҳам салиби Исо, ҳам нилуфари Буддо,
Ҳам тулӯи Митро.*⁴

Ин рӯзҳои таърихӣ дар зеҳни хонанда достони рабудани оташ, муъҷизаи Исо, ҳикмати Буддо ва дostonҳои омӯзанда ва мондагори таърихи башарро зинда месозад, ки он дар маҷмӯъ, бозтоби равшани фароҳию отифии тафаккури адабию эҷодии муаллиф аст. Ҳамин гуна, нуфуз пайдо кардани архетипҳои адабию таърихиро дар бисёре аз шеърҳои Фарзона ба мушоҳида мегирем, ки аксари онҳо ба каломии лирикӣ ва отифии шоир обуранги зебо ва хосаеро зам менамояд.

Тариқи дигари нуфузи унсурҳои ҳамосӣ дар ашъори ғиноии Фарзона, ин назар ва таваҷҷуҳи вежаи шоир ба воқеаҳои муқаррарии зиндагии иҷтимоӣ ва инфиродии муосирон мебошад. Дар ин қабил шеърҳо муаллиф мушоҳидаҳои худро аз воқеаҳои муқаррарии зиндагӣ дар қолаби махсуси баёни лирикӣ ифода мекунад, ки он як навъ оғозу анҷоми равшан дорад. Ба ибораи дигар, дар ин даста ашъор мазмун ё ҳадафи шоир аз тариқи истифодаи унсурҳои нақлию тасвирҳои ҳамосӣ дар шакли кӯтоҳ ё ишорат ифода мегардад. Намунаи ин шеърҳои «Дуруди нав», «Хушдор», «Гавҳари сурх», «Оғози раҳӣ», «Вашанӣ»,

«Навори барканда» ва ғайра мебошад. Масалан, дар шеъри «Ҳикмат» манзараи яхро бо тешаву табар шикастани кӯдаке тасвир мешавад:

*Кӯдаке дар канори лӯлаи об,
бо тешаву табар
шӯшаҳои яхро
пора мекунад.*

*Як соати мадид
бо ҳамин шугли босамар худро
овора мекунад.⁵*

Баъдан, офтоб аз паси панчараҳои шӯшабанди даймоҳ берун меояд ва бо як табассуми гарм яхро об мекунад. Дар ин шеър се образи равшан писарак, моҳ ва офтоб маҷрои воқеаро танзим мекунанд. Муаллиф аз тасвири ин воқеаи табиӣ муқаррарӣ, аз баёни мушоҳидаи шоиронаи худ ба хулосаи ҷолиб мерасад, ки он воқеа, ҳикмат аст. Шоир таъкид мекунад, ки гармии офтоб яхро об мекунад, вале «яхи дилҳои хасро чӣ гуна об кунем?». «Бо ҳарфҳои сахттар аз зарби табар», «Ё ки бо лаҳни офтобии мунаввар?!» Ин суолест ҳам омӯзанда ва ҳам қобили андеша. Бояд гуфт, ки аксари шеърҳои сюжетдори Фарзона дар заминаи мушоҳида, шинохт ва маърифати воқеиятҳои зиндагии муқаррарӣ, иҷтимоӣ ва маишӣ инсонӣ эҷод шудаанд ва бештари онҳо бо хулосаҳо ва бардоштҳои пурҳикмати шоирона ҷамъбаст мешаванд. Чунин шеваи маънибардориро аз воқеияти зиндагӣ дар шеърҳои «Борвар аз субҳ», «Нигаҳполо», «Фарҷом», «Башорати дигар», «Себи дӯздӣ», «Саксафун», «Ёдномаи тифлӣ» ва ғайра ба мушоҳида мегирем. Ин қабил шеърро устод А. Ҳаким «шеъри ғиноӣ ҳикоятӣ»⁶ номиданд, ки намунаи онро дар ашъори аксари шоирони муосири тоҷик ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Муҳаққиқ дуруст таъкид мекунад, ки хусусияти фарқкунандаи ин навъи шеър аз анвои дигар дар он аст, ки дар маркази ин навъ шеър шайъу шахсияти алоҳида дар як ҳолат, асосан сокин ё дар ҳаракати мухтасар ва дар маҳдудии як замони муайян нишон дода нашуда, аз он фаротар меравад.

Бояд гуфт, ки шеваи нигориши шеъри ҳикоятӣ аз шеваи баёни ҳамосӣ комилан фарқ дорад. Агар дар асари ҳамосӣ паёми адабии муаллиф зимни вусъати воқеа ва нақл ифода шавад, дар шеър аз тариқи баёни мухтасари эҳсоси бардошти шоирона ифода мегардад. Чунонки дар ашъори Фарзона ба назар мерасад, шоир ҳангоми баёни бадеӣ дар ин қабил ашъор танҳо ба унсурҳои ҳикоятӣ ишорат мекунад. Намунаи ин қабил шеърро дар эҷодиёти устодон М.Турсунзода, М. Қаноат, Қ. Киром, Л. Шералӣ, Б. Собир, А. Шукӯҳӣ ва дигарон зиёд мушоҳида кардан мумкин аст, ки аксари онҳо натиҷаи кӯшишҳои воқеиятгароёнаи муаллифон буда, бо истифода аз зарфиятҳои адабии хунарии сабки баёни ҳамосӣ таълиф гардиданд. Аммо муносибати Фарзона ба унсурҳои ҳамосӣ дар шеъри ғиноӣ аз шоирони дигар фарқ дорад. Фарзона аз хурдтарин воқеаи мавриди назараш маъниҳои бузург, ҳикмат ва асрори фалсафаи ҳаводиси зиндагии инсонро ҷӯё мешавад ва онро пайдо карда, дар ҳадди хунари ва аҳсан ба қалам медиҳад.

Аз тарафи дигар, унсурҳои ҳамосӣ ва ҳикоятӣ дар шеърӣ Фарзона паёми шоиронаи ӯро нишонрас, қобили фаҳм ва дилнишину хотирмон месозад, ки ин дар маҷмӯъ, як ҷанбаи хеле муҳимми сабки баёни шоир маҳсуб меёбад. Тасвири унсурҳои ҳамосӣ ба шеваи баёни ғиноӣ зехну андешаи хонандаро ба ҳаракат меорад ва иштироки ӯро дар раванди тасвир ё нақли шоирона ғаёл месозад. Дар шеърӣ «Биё равем» шоира ишораи ҷолибе дорад, ки он нуктаи болоро собит месозад:

*Биё, равем ба боге,
ки себҳояш
дар дарахти маърифат фонусанд,
ба саҳрое, ки гандумони бихиштиаи,
Одамро
ба ҳақиқат шинос хоҳанд кард.⁷*

Дар ин ҷо қаҳрамони лирикӣ хонандаро ба иштироки ғаёлона дар маҷрои нақл даъват мекунад. Вай таваҷҷуҳи хонандаро бо як ишорати маъмулии ҳаётӣ ба асли қазияи достони «Хилқати инсон» ҷалб месозад.

Дар ин қабил ашъор ва тасвирҳои Фарзона ҳам қаҳрамони лирикӣ, ҳам объекти тасвир ва ҳам хонанда ғаёл, дар ҳаракат ва эҳсосшаванда ҳастанд. Ин унсурҳои мавриди назари муаллиф ба каломи шоиронаи ӯ на танҳо вусъат ва паҳноӣ ҳамосӣ мебахшанд, балки ҳуди шеърро ба маротиб ҷаззоб, хонданӣ ва хотирмон месозанд ва ин барои шоире, ки муҳотабаш хонандаи ҳамзамони мост, аз ҳар ҷиҳат муҳим мебошад. Бояд гуфт, ки шеърӣ Фарзона шеърӣ зиндагист ва аксари андешаҳои отифӣ ва ҳунарии ӯ аз ин ё он ҷиҳат ба ҳаводиси зиндагии рӯзмарра ва зиндагии ҷовидонаи инсон пайванд меҳӯрад, ки онро метавон аз ҷумлаи рисолатҳои асли ва бунёдии адабиёт ба шумор овард. Ба андешаи мо, сабаби маҳбубият ва маъруфияти шеърӣ Фарзона дар байни хонандагон ва алоқамандони шеър дар қаламрави забони форсии тоҷикӣ маҳз дар ҳамин аст. Воқеан, шеъре, ки аз воқеияти зиндагии инсон сарчашма мегирад, ба осонӣ дар дили ӯ ҷойгузин мегардад, зехну андешаи вайро ба ҳаракат меорад ва ба ҳаёти муқаррариаш маънӣ мебахшад. Вақте ки кас шеърҳои «Нардбони ишқ», «Паёми нур», «Ёдномаи тифлӣ», «Ҳокистари қакнус», «Телефун аз пушти хотира», «Ишқи компутерӣ», «Турнаи сафед», «Ба барф мерезад», «Лолае дар ғор» ва ғайраро мутолиа мекунад, боварӣ ҳосил мекунад, ки дар зиндагии инсон ҳар як ҳодиса, падида ва воқеаҳои муқаррарӣ дорои маънию ҳикматҳост, ки онҳоро бояд шинохт ва маърифат кард.

Барои шоири воқеӣ худшиносӣ аз маърифати ҳаводиси муқаррарию ҳаётӣ, аз мушоҳидаҳои шахсию фардӣ шуруъ мешавад. Ин нуктаро Фарзона тавассути шеъраш ба хонанда таъкид мекунад ва аз ин роҳ моро ба масири худогоҳию ҳештаншиносӣ даъват менамояд. Ин рисолат шоирро дар ҳар шеъраш водор сохтааст, ки ба хоҳири баёни равшану нишонраси паёмҳои адабиаш аз кулли зарфиятҳои тасвири бадеӣ, аз ҷумла, аз унсурҳои тасвири ҳамосӣ ба таври фаровон истифода кунад. Ба қавли донишманди маъруфи рус С. С. Аверинцев «ҷаҳони инсонӣ мудаввару комил аст ва онро одамон барои одамон тасвир мекунанд. Ҳатто ҳодисаҳои маишӣ, ки ба қалам доданашон имкон надорад, то

андозае дар маҷрои эҷоди адабӣ бавосита ё бевосита ҳузур пайдо мекунамд.⁸ Воқеан, ин паҳлӯи масъала марбут ба мушоҳида, бардошт, ҳунар ва шаклу шеваи тасвиру баёни бадеии адиб мебошад.

Нуктаи дигари ҷолиб дар шеъри Фарзона ин аст, ки ҳангоми тасвир ё ишорат ба аносири ҳамосию ҳикоятӣ аксари образҳо, куҳанулгуҳои адабӣ ё атрибутҳои рӯзгори иҷтимоию маишии муосир бо шахсияти шоир, бо қаҳрамонони лирикии шеъри ӯ алоқаю пайванди махсус пайдо мекунад. Ва ин пайванди ногустании шоир ба предмети тасвир ҷаҳони бадеии Фарзонаро шакл медиҳад, ки он хеле рангин, пурмаъно, ҷаззоб ва қобили шинохту омӯзиш аст. Ба қавли устод А. Ҳаким, дар эҷодиёти Фарзона «дар зимни ҳикояти мухтасар андешаву эҳсосоти ғиноии шоир ба тарзи шадид таъсиргузор баён мешавад, ки он инъикоси шуури иҷтимоии ӯст».⁹

Дар маҷмӯъ, бояд гуфт, ки масъалаи нуфузи унсурҳои ҳамосӣ дар шеъри Фарзона аз ҷумлаи мавзӯҳои муҳим ва серпаҳлӯи марбут ба ашъори шоир аст. Мо аз тариқи баррасии унсурҳои ҳамосӣ ва унсурҳои ғиноӣ ба дунёи рангини шеъри ӯ ворид мешавем, ки он аз масъалаҳои муҳим ва бунёдии омӯзиши эҷодиёти шоир аст. Чунки Фарзона шоирест, ки дунёи хоси бадеӣ ва адабию ҳунарии худро дорад, ки он дар адабиётшиносии мо ба таври зарурӣ таҳқиқ ва омӯхта нашудааст. Омӯзиши ин масъала имкон медиҳад, ки мо ба истилоҳи донишмандони рус ҷаҳони бадеӣ (художественный мир)-и Фарзонаро шиносем, ба моҳияти каломии ҳунарии ӯ расидагӣ намоем ва ба паёмҳои шоиронааш, ба андешаю афкори адабию эҷодии ӯ, ки саршор аз ҳикмати зиндагӣ ва фалсафаи ҳаёт аст, ошно гардем.

Пайнавишт:

1. Ҳаким А. Анвои шеъри ғиноӣ (нимаи дувуми садаи XX). – Душанбе: Дониш, 2020. – С. 515.
2. Верина У. Ю. «Большие» и «Малые» поэтические формы в новых лиро-эпических отношениях // Вестник РУДН (серии литературоведение. Журналистики). – 2015. – № 1. – С. 44.
3. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён (маҷмуаи ашъор дар се муҷаллад, ҷ. 3. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – С. 6-7.
4. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона (дар ду ҷилд, ҷ. 1. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – С. 377.
5. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. ҷ. 1. – С. 283.
6. Ҳаким А. Анвои шеъри ғиноӣ (нимаи дувуми садаи XX). – Душанбе: Дониш, 2020. – С. 447.
7. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён, ҷ. 2. Хучанд: Нури маърифат, 2003. – С. 162.
8. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. – М.: Восточная литература, 1977. – С. 239.
9. Ҳаким А. Анвои шеъри ғиноӣ (нимаи дувуми садаи XX). – С. 506.

НАВРӮЗ ДАР «НАЙСОН»

*Чӣ зебо омадӣ, тифли навовар,
Зи мино омадӣ, эй тозаоҳар!
Бифармо ҳамчунон найсони Наврӯз,
Заминро нав ба нав кун тозаву тар! (8, с. 210).*

«Найсон»-и Фарзона (Иноят Хоҷаева) – чунин унвон дорад, маҷмуаи мавриди назари мо, ки соли 2019 дар матбааи «Хуросон»-и шаҳри Хучанд зери назари Шоири халқии Тоҷикистон Аҳмадҷони Раҳматзод интишор шуда, мураттибу муаллифи сарсухан ва муҳаррири масъули он Матлубаи Мирзоюнус маҳсуб меёбад. Маҷмуаи мазкур силсилаи рубоиву дубайтӣ ва тарҷумаҳои Шоири халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ, шоири ширинкалом ва фалсафагӯ Фарзонаро фаро гирифта, аз 320 саҳифа иборат аст.

Ногуфта намонад, ки мо дар маҷмуаи мазкур тасвири ҷашни Наврӯз ва оинҳои онро танҳо дар рубоиву дубайтиҳои маҷмуаи мазкур мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаем, ки ин жанрҳо дар маҷмуъ 833-то (417 рубой ва 416 дубайтӣ)-ро ташкил дода, мавзуоти гуногуни иҷтимоиву сиёсӣ, ошкӯнаву орифона, фалсафиву ахлоқӣ ва дахҳо дигарро дар бар мегиранд.

Фарзона дар маҷмуаи мазкур воқеан бо образҳои лирикии гунаҳои мазкур – чарх, дунё, ишқ, дӯст, дил, субҳ, нур, баҳор ва Наврӯз образфаринии фалсафонаю ояндасоз карда, хонандаю шунавандаро бо муҳаббат ба дуриҳои дур бурда, онро ба маънифаҳмию маънибинӣ далолат мекунад:

*Қаламро ҳар қадам овоз кардам,
Суханро пайки фардосоз кардам.
Фақат бо сарпарастии муҳаббат,
Пажухишгоҳи дилро боз кардам (8, с. 131).*

Фарзона ҳанӯз аз солҳои пеш ба гуфтани навҳои хурди ғиноии рубоиву дубайтӣ камари ҳиммат баста, ин анвои «шеърӣ дарӣ»-ро дар маҷмуаи дастҷамъии «Резаборон», ҷилди дувуми «Қатрае аз Мӯлиён» ва китобҳои «Муҳри гули мино», «Себарга», «Ҳама гул, ҳама тарона», «Сини салом» ва «Найшакар» гулчин намудааст.

Ба қавли профессор Матлубаи Мирзоюнус, «Маҷмуаи рубоиву дубайтӣ ва тарҷумаҳои Фарзона, ки бори аввал як ҷо ҷамъ оварда шуда, дар шакли китоби алоҳида интишор меёбад, умед аст, ки дархури дарду ормони хонандагони гиромӣ бошад» (8, с. 8) ва дар ҳақиқат он тавонистааст, «бо шаккари порсӣ» даҳони хонандаи маънисарову маънифаҳмро «ширин кунад» (8, с. 10).

Вожаи «Наврӯз» («наврӯзӣ») ҳамчун ид дар маҷмуаи «Найсон» дар 21 рубоиву дубайтӣ (дар 11 рубой ва 10 дубайтӣ) омада, паҳлӯҳои гуногуни он тасвир шудааст.

Пас аз мутолиа ва баррасии масоили иди Наврӯз ва суннатҳои он дар рубоиву дубайтиҳои маҷмуаи «Найсон»-и Фарзона ба чунин андешаю хулосаҳо омадан мумкин аст:

Якум, ишораи Фарзона ба асосгузори ҷашни Наврӯз будани шоҳ Ҷамшед ва ба ҳаводиси табиӣ марбут будани он.

Доир ба асосгузори ҷашни мазкур будани Ҷамшед дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсии Тӯсӣ чунин омадааст:

*Сари соли нав Хурмузи фарвадин,
Баросуда аз ранҷ тан, дил зи кин.
Ба Ҷамшед бар гавҳар афшонданд,
Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд.
Чунин рӯзи фаррух аз он рӯзгор,
Бимонда аз он хусравон ёдгор... (3, с. 55).*

Роҷеъ ба ҳодисаи табиӣ будани Наврӯз бошад, дар оғози «Наврӯзнома» Умари Хайём аз ҷумла чунин нигоштааст: «Аммо сабаби ниҳодани Наврӯз он будааст, ки чун бидонистанд, ки Офтобро ду давр бувад, яке он ки ҳар сесаду шасту панҷ рӯзу рубъе аз шабонарӯз ба аввали дақиқаи Ҷамал боз ояд ба ҳамон вақту рӯз, ки рафта буд, бад – ин дақиқа битавонад омадан, чи ҳар сол аз муддат ҳаме кам шавад ва чун Ҷамшед он рӯзро дарёфт, Наврӯз ном ниҳод ва ҷашн оин овард ва пас аз он подшоҳону дигар мардумон бад-ӯ иқтидоъ карданд...» (3, с. 46).

Шоир дар рубоии поёнӣ бо назардошти андешаҳои болоӣ ба образи лирикии худ – Дӯст мурочиат карда, аз ҷумла мулоҳизоти худро ба тариқи зайл баён меорад:

*Ҷамшавкату ҷамфарраи Ҷамшед шудӣ,
Наврӯз шудӣ, таҷассуми ид шудӣ.
Эй дӯст, ки шаҳриёри сангистонӣ,
Чун қулла тафарруҷаҳи хуршед шудӣ! (8, с. 21).*

Шоир баёни камоли шаъну иззати инсони комил, ки дӯст мухотаб мешавад, аз устураи ҷовидонаи миллӣ – Ҷамшед ва бузургтарин ҷашни мардумӣ – Наврӯз баҳра ҷустааст.

Баъдан, ба иди Наврӯз мурочиат карда, хоҳиш менамояд, ки «бар майкадаи ҳазини мо» «бифармою боз о», ки ту дорои шавкати ҷамшедию фарраи хуршедӣ ҳастӣ ва бо омадани ту «фасли идоидӣ» фаро мерасад:

*Фармо, ки турост шавкати ҷамшедӣ,
Боз о, ки турост фарраи хуршедӣ.
Бар майкадаи ҳазини мо меояд,
Бо омадани ту фасли идоидӣ (8, с. 87).*

Таъбири «фасли идоидӣ» аз ибдоъоти шоир дар воҷасозӣ ва тасвирофарӣ мебошад ва манзур аз он айёми баҳорон бо фарогирии русуму оинҳои мутааддиди наврӯзии он аст.

Сипас, ишораи мавзуи болоро идома дода, фасли баҳору гулҳои тиллоии ўро ёдрас намуда, аз ҷумла чунин мефармояд:

*Шаҳревари шаҳри мо баҳорафрӯз аст,
Ҳар як гулаш андарун тилоандӯз аст.
Бо марҳамати қудуми ҷамшедии ту,
Шаҳревари мо накӯтар аз Наврӯз аст (8, с. 88).*

Дувум, ишораи Фарзона ба хони наврӯзӣ ва вежагиҳои он, аз ҷумла анвои бо ҳарфҳои «син» ва «шин» оғозшаванда.

Ин навъҳои ашё аз «7 шин» – шамъ, шир, шакар, шароб, шарбат, шамшод ва ширинӣ ва «7 син» – сабза, сир, себ, суманак, санчид, сипанд ва сирко иборат буда, аз суннатҳои бостонии эронӣ маҳсуб меёбанд (6, с. 188).

Шоир ин масоилро дар рубоии зерин бад-ин гуна андеша иброз кардааст:

*Наврӯз маро чаҳордаҳ син овар,
Дар лаълии субҳ себи заррин овар!
Исо шаву бар саломатии дили мо,
Аз тоқи фалак анори Ёсин овар! (8, с. 22).*

Дар дубайтии поёнӣ бошад, ба образи лирикии Дил мурочиат карда, аввалан, дар дастархони наврӯзӣ шакар (яке аз ҳафт анвои хони наврӯзист, ки бо ҳуруфи «шин» шуруъ мешавад ва таъми ширин дорад ва ривояте ҳаст, ки дар аҳди Ҷамшед рӯзи Наврӯз аз найшакар шакар ҳосил карда буданд (2, с. 233) будани онро ишора карда, баъдан, «чу боғи гулкушода нуқравар» будани онро таъкид карда, сипас, меғӯяд, ки «дар ин дунё, ки ях бастаст қалбаш» «ту аз Наврӯз ҳам наврӯзтар бош!»:

*Дило, дар хони наврӯзӣ шакар бош!
Чу боғи гулкушода нуқравар бош!
Дар ин дунё, ки ях бастаст қалбаш,
Ту аз Наврӯз ҳам наврӯзтар бош! (8, с. 186).*

Намунаҳои аъшори зикршуда далолат бар огоҳӣ ва бардошти огоҳонаи шоир аз унсурҳои ҷашни Наврӯз дорад ва барои ба тасвир кашидани эҳсосоти ҷашни дарунии хеш аз ин аносир устодона истифода бурдааст.

Севум, ишораи Фарзона ба муддати таҷлили ҷашни Наврӯз дар таърих.

Яке аз масоили норӯшани ҷашни Наврӯз ин дар чанд рӯз ва ё ҳафта ё моҳ таҷлил намудани он ва ё ба ибораи дигар муддати баргузории расмӣ ҷашни мазкур аз замонҳои пешин то ба имрӯз мебошад. Ногуфта намонад, ки оид ба ин масъала аз манбаъ ва китобҳои илмӣ омтавӣ иттилоот пайдо кардан мумкин аст, вале ин маълумот якхелаю саҳеҳ набуда, балки гуногунанд.... Ба гумони мо, бо дарназардошти аксари маъхазу сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ идомаи ҷашни Наврӯз ё ба ибораи имрӯза муддати расмӣ ҷашни Наврӯз то як ҳафта ва ё саҳеҳтар шаш рӯз будааст (4, с. 15 ва 23).

Шоир нахуст ба Наврӯз ва лолаҳои наврӯзӣ, ки моро лаҳзае ба оини гулгардонии арафаи Наврӯз мебарад, таъкид карда, баъдан, дар шаш рӯз таҷлил

кардани чашни Наврӯзро дар рубоии худ бо мафҳуми «тақвими гули себ» шабоҳатан чунин овардааст:

*Ман кӯҳ наям, ки гарчи пуштаи кӯз аст,
Оинафурӯзи лолаи Наврӯз аст.
Таъхир накун, ки фасли ман мегузарад,
Тақвими гули себ фақат шаи рӯз аст (8, с. 40).*

Шоир дар дубайтии дигар ҳамин ҳолат, яъне оини гулгардонию ичрои сурудхоро дар он бо ибораҳои «гулгардони дил» ва «чакомакхони дил» тасвир карда, аз хонанда ва ё умуман аз одамон «чандинрӯза» будани «меҳмони дил»-ро дар ин «меҳмонсаро» пурсон мешавад:

*Хушо Наврӯзу гулгардони дил,
Шабу рӯзон чакомакхони дил.
Кӣ мегӯяд, ки чандинрӯза бошад?
Дар ин меҳмонсаро меҳмони дил (8, с. 185).*

Чорум, ишораи Фарзона ба тавлид ва ё эҳёи ҳама мавҷудоти рӯи олам дар фасли баҳори оламафрӯз ва Наврӯзи дилафрӯз.

Шоир вобаста ба ин мавсим чунин изҳори назар менамояд, ки пайғом ва муждаи наврӯзӣ қодир ба афзоиши неруву тавони инсон аст ва аз тулуъи савлати хуршедӣ шараре дар ниҳоди ӯ меафтад:

*Шарар зан, мавсими ид аст охир,
Қадамбӯси ту хуршед аст охир.
Барои ҳар дили наврӯзпайғом,
Ҳанӯз айёми тавлид аст охир (8, с. 194).*

Ҳамзамон, ӯ заминро осмонро «хуршедхоҳ» ва «наврӯзгоҳ» шумурда, таъкид мекунад, ки «Дар ин зарбу навои сабз дар сабз, Насабзидан, насабзидан гуноҳ аст». Тасвироти болоии шоиронаи шоир дар дубайтии навбатӣ чунин омадааст:

*Вучуди субҳидам хуршедхоҳ аст,
Замину осмон наврӯзгоҳ аст.
Дар ин зарбу навои сабз дар сабз,
Насабзидан, насабзидан гуноҳ аст (8, с. 164).*

Агар ба рубоии дигари шоир низ мутаваҷҷеҳ шавем, мебинем, ки дар маҷмӯъ далолат ба андешаву мавзуи фавқ дорад:

*Эй сабзхате, ки номаи наврӯзӣ,
Дар дафтари ман чакомаи наврӯзӣ.
Эй меҳриёҳи руста дар ҳечистон,
Наврӯз равад, идомаи наврӯзӣ! (8, с. 13).*

Маълуми ҳамаи мост, ки фасли баҳор ва айёми Наврӯз замони гулу булбул буда, шоир дар дубайтии баъдинааш ба «навбаҳори чаъдсунбул» муроҷиат мекунад, ки барои «рӯбинион»-и образи лирикии дӯстдоштааш Дил «сад

хирмани гул» биёрад. Чойе, ки гул асту булбул аст, албатта, муҳаббат мешавад. Аз ин хотир, шоир ишора мекунад, ки «маро танҳо меҳру муҳаббат ба ин Наврӯзи гулу Наврӯзи булбул зинда овард»:

*Биёр, эй навбаҳори ҷаъдсунбул,
Ба рӯбинони дил сад хирмани гул!
Маро танҳо муҳаббат зинда овард,
Ба Наврӯзи гулу Наврӯзи булбул (8, с. 185).*

Панҷум, ишораи Фарзона ба рӯзу моҳҳои шамсӣ ва ё ҷашн ва хусусиятҳои онҳо, аз ҷумла, обонрӯз ва ё обонмоҳ ва ё обонгон.

Шоир дар рубоии зерин ба муҳотаби худ муроҷиат карда, ўро ҳамчавҳару ҳамқиёфаю ҳамному ҳамлифофаи наврӯзӣ хонда, худро «зард» мисли обон (номи рӯз ва моҳи шамсӣ ва ҳамзамон ҷашн) ҳисобида, ҳамзамон, муҳотабро «сабз» амсоли Наврӯз доништааст. Шоир ташбеҳоти худро бо корбурди вожаи замони муосир дар робита бо телефонҳои мобилӣ – «тарофа» (таъриф, яъне дар кадом тарофаи ширкатҳои телефонҳои мобилӣ аъзо буданро ифода кардааст) боз ҳам ҷаззобтар гардонидааст. Ногуфта намонад, ки чун номи рӯзи моҳ бо номи моҳ ба ҳам мувофиқ меомаданд, онро ниёғони мо дар замони бостон ҷашн мегирифтанд, аз ҷумла, Обонгоҳ ҷашнест, ки обонрӯз дар обонмоҳ омадааст ва ба фасли тирамоҳи ҳозира рост омада, аз 1 ноябр шуруъ мешавад (2, с. 182).). Чун фасли тирамоҳ замони хазонрез ва зардгунагиву зардрӯзӣ аст, ба ҳамин хотир, шоир худро дар тарофаи мазкур «зард» доништа, чунин изҳори назар намудааст:

*Ҳамчавҳару ҳамқиёфаи наврӯзӣ,
Ҳамномаву ҳамлифофаи наврӯзӣ.
Ман зардаму дар тарофаи обонам,
Ту сабзиву дар тарофаи наврӯзӣ (8, с. 37).*

Шашум, ишораи Фарзона ба дигар ҷашнҳои миллӣ, аз ҷумла «Шаби ялдо».

Шаби ялдо ё чилла дарозтарин шаби зимистон буда, онро шаби таваллуди хуршед ҳам мегӯянд. Яъне хуршед дар ҳамин шаби дарозтарини аввали моҳи дай (баробар ба 21-22-юми декабр) зода шуда, нерӯҳои аҳриманӣ кӯшиш менамоянд, ки ба зода шудани хуршед ҳалал расонанд. Ба ин далел, дар ин шаб мардум то субҳ бедор мемонанд, то қувваҳои аҳриманӣ ба таваллуд шудани хуршед зарар нарасонад, чунки ҳаёти инсон ба равшанӣ ва гармии хуршед сахт вобастагӣ дорад (7, с. 88).

Аз ин рӯ, шоир омадани Наврӯзро мактаи шаби ялдо доништа, ҳамчун пайки хучаста онро азизу гиромӣ медорад:

*Лабҳои маро такаллумомӯз ту бош,
Ҷашмони маро табассумафрӯз ту бош.
Таширифи ту мактаи шаби ялдо шуд,
Эй пайки хучаста, субҳи Наврӯз ту бош! (8, с. 32).*

Ҳафтум, ишораи Фарзона ба зебоиву тозагӣ ва тозакориву нақӯкорихи ҷашни Наврӯз.

Шоир дар дубайтии навбатӣ ба мухотаби худ мурочиат карда, даъват ба амал меорад, то ба мисли Наврӯз «ҷаҳонафрӯз»-у «шарорандӯз» бошему «Ба гӯши ин ҷаҳони яхкашида Саломӣ тозаӣ Наврӯз бошем:

*Биё, ҷону ҷаҳонафрӯз бошем,
Шафакруҳи шарорандӯз бошем.
Ба гӯши ин ҷаҳони яхкашида,
Саломӣ тозаӣ Наврӯз бошем (8, с. 136).*

Баъдан, ӯ аз қаҳрамони лирикии худ таваққуи муждаи бахту иқболи Наврӯз, ки мояи зафару пирӯзист, намуда, хуршедро тимсоли ҷонбахшӣ бар башар медонад. Вожаи рангини «саодатмужда» аз ибдоъоти дигари шоир аст:

*Дуо гӯям, ки ту пирӯз бошӣ,
Саодатмуждаи Наврӯз бошӣ.
Марову аҳли оламро чу хуршед,
Ҳамеша ҷони ҷонафрӯз бошӣ (8, с. 193).*

Сипас, шоир ин мулоҳизоти хешро идома дода, аз ҷумла дар дубайтии дигараш чунин мегӯяд:

*Чу Наврӯз ову дайҳоро бидеҳиш,
Бизӣ, фардофурӯзи умри мо бош!
Чӣ хуршедона, эй рӯшанбашорат,
Ту нагзӣ мекуни бе фикри подош! (8, с. 121).*

Шоир то дараҷае ҳусну ҷамол, раъноиву зебоӣ ва некӯиҳои Наврӯзро ба тасвир додааст, ки ӯро то ҳатто иқтибоси ҳусни ӯ, яъне Худованд донистааст:

*Наврӯз, ки иқтибоси ҳусни ӯӣ,
Як атсаву як чаратсаи минуй!
Эй зарра, ба зарраат ҳама зебоӣ,
Эй нукта, ба нуктаат ҳама некӯӣ! (8, с. 82).*

Ҳафтум, ишораи Фарзона ба вежагиҳои дигари Наврӯз, аз қабилӣ табрикоту таманниёти неки одамон ва додани ҳадяҳои наврӯзӣ ба ҳамдигар дар ин рӯз.

Шоир ба мухотабаш мурочиат карда, ӯро ҳамчун «намо», «номабар», «номакушо» инъикос намуда, бо тасвири тозаӣ шоирона чунин баён кардааст:

*Наврӯз муборак, эй намои Наврӯз,
Эй номабару номакушои Наврӯз!
Наврӯз бароят армуғони олист,
Ту ҳадяи олий барои Наврӯз! (8, с. 105).*

Хулоса, ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ ва суннату оинҳои гуногуни он дар маҷмуаи ашъори Фарзона бо номи «Найсон» хело зебою фарқкунанда ва дар асоси далелу арқомӣ таърихию адабӣ ба риштаи назм омадааст. Шоир дар ин рӯбӯиву дубайтиҳои наврӯзӣ андешахояшро бо афкори фолклоршиносону

мардумшиносон ва адабиётшиносону таърихшиносон омезиш дода, тасвирҳои тозаю навчӯёна падида овардааст.

Дар ин маврид як дубайтии шоирро чун ҳусни мақтаи сухан оварда, шарҳу эзоҳи боқимондаи ӯро ба хонандаи маънифаҳм ҳаволаи мегардонем ва бовар дорем, ки ин «наврӯзиёт» мақбули табъи нозук мегардад:

*Дилам хоност, эй хонандаи дил,
Ниҳонфаҳми дилу донандаи дил!
На дирӯзӣ, эй фардотарин фард,
Ту наврӯзӣ, эй монандаи дил! (8, с. 127).*

Пайнавишт:

1. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1980. – 303 с.
2. Дастури наврӯзӣ. Мураттибон Қосимӣ С., Ҳабибулло Б. – Душанбе: ДМТ, 2012. – 304 с.
3. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 800 с.
4. Қосимӣ С. А. Наврӯзнамаи Саъдӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – 193 с.
5. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990.
6. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264 с.
7. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. Адабиёти гуфтории тоҷикон. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – 352 с.
8. Фарзона. Найсон. Маҷмуаи рубоӣ, дубайтӣ ва тарҷумаҳо. – Хучанд: Хурсон, 2019. – 320 с.

БИЁ, СОҚӢ, ОБИ ГУВОРО БИРЕЗ...
(ё назаре ба «Соқинома ё чакомаи вахдат»-и Фарзона)

Дар адабиёти муосири замони Истиқлол Фарзона аз муваффақтарин суханварони мост, ки пайванди ногустастанӣ миёни шеърӣ классикии форсии тоҷикӣ ва муосир барқарор кардааст ва вусъати ҳунари шоирияшро мо аз маҷмуаҳои аввалин то кунун эҳсос мекунем. Фарзона ба майдони шеърӣ шоирӣ бо қадами устувор ворид шудааст. Замони ворид гардидани Фарзона ба адабиёт аз марҳилаҳои рушди шеърӣ муосири тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар ин давра як зумра шоирони муваффақ, ба мисли Убайд Раҷаб, Ғаффор Мирзо, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Ғоиб Сафарзода, Мастон Шералӣ, Қутбӣ Киром, Аскар Ҳаким, Гулназар, Гулрухсор ва дигарон баҳри густариши шакли мазмунӣ шеърӣ муосир кӯшишҳои самарфарҷо менамуданд. Дар ин давра шеърӣ муосири тоҷикӣ ба майдони воқеӣ ворид гардида, аз хусусияти шиор гуфтан, васфи хушк намудан ва аз вожаҳои обшуставу бемор, ки ҷанбаи завқбахшӣ надоштанд, ҳалос гардида, аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ва вуқӯғӣ мустақилияти ҳар чӣ бештарро соҳиб гардид.

Истеъдоди фитриву муҳаббатӣ садоқат ба суҳан ба Фарзона имкон додаанд, ки дар андак муддат ба дили хонандаи худ роҳ ёбад. Фарзона дар анвои мухталифи шеър ҳунарнамоӣ мекунад ва бидуни тардид дар эҷоди анвои гуногуни шеър дастӣ тавоно ва панҷаи гиро дорад. Дар эҷоди шеърӣ воқеӣ ҳамон шоир тавоност, ки хонанда бо як завқ ташнагӣ мунтазири ба нашр расидани шеърӣ навбатии шоири маҳбубаш аст. Ва хушбахтона, Фарзона аз сафи ҷунин суханваронест, ки хонандаву ҳаводорони зиёд дорад, ки бесаброна интизори шеърӣ наваш ҳастанд, ки баҳрае аз суҳани отифонааш, серлутфу пурнафосату ошиқонааш ва зебоияш бигиранд. Шеърӣ Фарзона шеърест, ки ду самти мубаррои суҳани форсии тоҷикӣ – ишқу ирфонро дар пирохани зебои гулвожаҳо ва гилеми маҳмалини суҳан бо таҳайюли рангин гулдӯзӣ намудааст, ки нақҳати он ҳамеша димоғи хонандааш ва фазои шеърӣ муосири форсии тоҷикиро муаттару муанбар мегардонад.

Фарзона шоири суннатгаро ва навгӯст. Шеърӣ нав ё шеърӣ озод дар эҷодиёти ӯ шумори бештар дорад ва аз анвои шеърӣ суннатӣ ба ғазалу ҷаҳорпора тавҷҷуҳи зиёд дошта, дар ин самт муваффақона хомафарсоӣ мекунад.

Шоира бо баҳрагирӣ аз жанрҳои суннатии шеърӣ форсии тоҷикӣ соқиномае навиштааст, ки ба пуррагӣ аз нигоҳи шакли мазмун ба талаботи соқинома ҷавобгӯст. Ин соқинома аз 74 байт фароҳам омадааст. Кадом омилҳо Фарзонро ба эҷоди соқинома ҷалб кардаанд? Ҷавоб ба ин суол ин аст, ки нахуст шоира кӯшиш намудааст, ки ба устодон, аз ҷумла ба Лоик Шералӣ пайравӣ кунад ва дар ин бора худӣ ӯ ишорае дорад: «Соқинома»-и устод Лоик ангезае шуд барои иншоӣ ин шеър» (Меърочи шабнам. Душанбе: Адиб, 1999. С. 142). Дувум, санҷиши маҳорати худ дар эҷоди ин жанри адабӣ, ҷунки шоирони муваффақ кӯшиш мекунанд, ки дар анвои мухталифи адабӣ шеъре биофаранд.

Соқиномаи Фарзона «Соқинома ё чакомаи ваҳдат» унвонгузорӣ шуда, дар шакли суннати соқиномаҳо-маснавӣ, бо қофиябандии аа, бб, вв эҷод шудааст ва аз нигоҳи мавзӯ фарогири афқору андешаҳои иҷтимоӣ буда, дар баҳри анъанавии соқиномаҳо-мутақориб нигошта шудааст. Ин соқинома бо вожаҳои мухотабии «биё, соқӣ» оғоз мешавад, ки ин ҷо вожаҳои «соқӣ», «об», «оби гуворо», «бирез» аз унсурҳои асосии ин жанр аст ва байтҳои дувум ва севум ишораи Фарзона ба устод Лоиқ Шералӣ аст, ки манбаи илҳами ӯ маҳз «Соқинома»-и Лоиқ аст ва Лоикро бо ибораҳои «мавлои мо», «пайдои мо» ва «нойи нолони мо» ёд кардааст ва мисраи шашуми шеър: «Ба ҳам ҷӯш хӯр, эй Хуросони мо»-ро аз Лоиқ иқтибос кардааст:

*Биё, соқӣ, оби гуворо бирез,
Марез об, нури Аҳуро бирез.
Чу пайғом омад зи мавлои мо,
Зи тинҳон садо кард пайдои мо.
Чунин гуфт он нойи нолони мо:
«Ба ҳам ҷӯш хӯр, эй Хуросони мо»*

ва бо вожаҳои дигари мухотабии «бидеҳ», «биёр», «ҳадя бахшой» ва «базми муҳаббатро ифтиҳо бикун» ба охир мерасад:

*Бидеҳ, Ҷоми Ҷам, ёри ойинадор,
Ба ин душманон дӯстгонӣ биёр.
Ба мо ҳадя бахшой мардумгирӣ,
Ба базми муҳаббат бикун ифтиҳо!*

Дар соқиномаи Фарзона вожаҳои мухотабӣ дар ибтидо, оғози банди аввал ва охир корбаст гардидаанд. Ин соқинома бо радифи «мо» сохта шуда, вожаву ибораҳои «соқӣ», «оби бақо», «оби гуворо», «об», «нури Аҳуро», «мутриб», «мутриби шӯхшанг», «муғаннӣ», «най», «май», «бонги тавҳид», «косагардон», «бода», «маст» ва ғайра бисёр ба кор рафтаанд.

Соқиномаи Фарзона аз 4 банд, ки дар бандҳо ҳаҷми мисраъҳо гуногунанд ва байниҳамдигар як рабти мавзуну пайдарпайии фикр комилан риоя гардидааст, фароҳам омадааст. Банди якум аз 46, банди дувум аз 14, банди севум аз 54 ва банди чаҳорум аз 34 мисраъ иборатанд.

Дар банди авали соқинома Фарзона ҳамчун рӯзи фалсафӣ ба хонанда муруҷиат мекунад, ки дар дунё аксари мардум дар хуррамиву ободӣ зиндагӣдоранд, вале мо тоҷикон ба ҷангу муҳолифат гирифтorem ва аз масоили мубрами иҷтимоии солҳои навадум, ки миллати тоҷик гирифтори ҷанги бемаънии шаҳрвандӣ гардида, оворава парешон шуда буд, суҳан мекунад ва ба Худо муноҷот менамояд, ки аз нифоқа ба ифоқа расем:

*Худо, раҳмат овар ба қавми фақир,
Ки на ҷоми Ҷам бошадаш, на ҳасир.
Худо, раҳмат овар, ки овораем,
Ту яқтоиву мо дусадпораем.
Ба ҳар сӯ равонем лаб пургазоф,*

Ба ҷое наоем аз ихтилоф.

Дар банди дувум, ки аз 14 мисраъ иборат аст, бештар вожаҳои мухотабиرو истифода карда, бо мароми орифона ва сухани матини шоирона «нияти андешаи пок доштан», «ҳафт водии ҷонро тай кардан», «руҳи сабзи баҳорӣ доштан», «дар ин марз борон шудан», «аз васл сухан гуфтан», «бар қавми бишкаста мӯмиё будан», «ба нури муҳаббат вузу кардан»-ро аз ҳаммиллатони худ таманно дорад, ки ба зебоиву нафосат ва ҳунари баланд тасвир шудаанд:

*Биё, соқӣ, эй косагардони мо,
Бирез об дар решаи ҷони мо...
Уруҷе дар ин базми бе май кунем,
Биё, ҳафт водии ҷон тай кунем.
Биё, руҳи сабзи баҳорон шавем,
Дар ин марзи ношуста борон шавем.
Биё, васл гӯем дар чаппу рост,
Ки бар қавми бишкаста ин мӯмиёст.
Биё, ҷону дил покшӯ мекунем,
Ба нури муҳаббат вузу мекунем.*

Дар банди севуми соқинома Фарзона воситаҳои мухотабиرو зиёдтар баҳри пайванд сохтани занҷири муҳаббату ваҳдати миллати тоҷик бо шахрҳои решапайванди аҷдодӣ – Балх, Бухоро, Тӯс, Хоразм, Ҳинду Ҳирот истифода карда, дар байтҳои охири банд аз мурғи Ҳумои афсонавӣ мадад меҷӯяд, ки миллати беморро табобат намояд:

*Саломе ба Балху Бухорову Тӯс,
Саломе ба ҳар руҳи хуршедбӯс,
Саломе ба Хоразму Ҳинду Ҳирот,
Саломе ба меҳробу шамъи наҷот.
Бизан фоли фардои ақвоми мо,
Ҳуморо фуруд ор, дар боми мо.
Табибӣ кун ин қавми беморро,
Зи ҷонаш ба хома бикаш хорро.*

Дар банди севум, дар як байт Фарзона вақте шаҳри Табрезро ёд мекунад, ишорае ба Шайх Камоли Хучандӣ дорад:

*Зи Табрез, аз ҷойгоҳи ниё
Биёвардаам нафҳаи кибриё*

ва дар ҳамин банд аз Саъдии Шерозӣ ва дар байти дигар аз Ҳофизи Шерозӣ ёд мекунад:

*Ман аз боғи Саъдӣ самар хӯрдаам,
Бале, офтобу қамар хӯрдаам.
Магар тоири қудсам овоз кард,
Ки тайёра оҳанги Шероз кард...
...Бинозам зи толеи фархундафол,*

Ки бо Хоҷа дорам насиби висол.

Дар ин банди соқиномааш аз шоирони бузурги адабиёти мо – Камоли Хучандӣ, Саъдии Шерозӣ ва Ҳофизии Шерозӣ ёд кардани шоира бесабаб ва беамина нест ва аз лобалои ашъораш ба ҳубӣ ҳувайдост, ки ӯ ҳамеша зикри ин ва дигар бузургонро мекунад ва аз руҳи эшон мадад меҷӯяд. Дар байтҳои баъд Ҳофизии Шерозиро мухотаб қарор дода, меҷӯяд:

*Нафас бар нафас бӯи чон мешамам,
Ман аз хоки ӯ осмон мешамам.
На хок аст, ин кимиё бақост,
Ба ҳар қуҳназахме, ки дорам, давост.
Басе растухезе зи дарёи чон
Ба чашмонаш овардаам армуғон.
Таҳи кӯлворам ниғаҳ кун, ки чист,
Диле ҳамчу ойнаи Юсуфист.
Ба ёди ту печид агар ёди ман,
Фалак гуфт табрики милоди ман.
Ба хоки ту зону бизад чони ман,
Самое намуд ашки урёни ман.*

Дар охири ин банд Фарзона аз руҳи шоирони бузург барои ваҳдати миллати тоҷик мадад меҷӯяд ва тақозо дорад, ки мурғи Хуморо бар боми миллати мо фуруд оранду иллатҳои моро табобат кунанд:

*Бизан фоли фардои ақвоми мо,
Хуморо фуруд ор дар боми мо.
Табибӣ кун ин қавми беморро,
Зи ҷонаш ба хома бикаш хорро.*

Банди ҷаҳоруми соқиномаи Фарзона баёнгари ба сулҳу салоҳ ва ваҳдат расидани миллати тоҷик аст, ки шоира андешаҳои ӯро бо нишоту фараҳмандӣ ба ҳаммиллатони худ, ки мухотаби шоираанд, баён мекунад, ки ба иттифок омадем, ба Ватан баргаштем ва ин Ватану хонадони худро обод бояд кард ва ояндаро сохт:

*Салом андалеби чаманбохта,
Зи гул рафта, завқи сухан бохта.
Диле пур зи асрору лаб дӯхта,
Ҳавас ях зада, орзу сӯхта.
Муборак, ки бар хона боз омадӣ,
Мутаҳҳар шудӣ, бонамоз омадӣ.
Чунон нолаҳо кун зи дарди фироқ,
Ки банданд фарёдҳо иттифоқ.
Чаманро ба гулбонги нав зинда соз,
Аз имрӯзи пажмурда оянда соз.*

Унвони соқиномаи Фарзона «Соқинома ё чакомаи ваҳдат» аст ва дар банди чаҳорум шоира ба ваҳдат ва сулҳу салоҳ расидани миллати тоҷикро васф намуда, дар анҷоми ин банд бо як рӯчуи фалсафӣ ин иттиҳодно ситоиш карда, орзу мекунад, ки ин ваҳдати воқеӣ бардавом бошад ва аз ташвиқи Шайтон дар амон:

*Хушо, бӯйи васл аст ин навбаҳор,
Фиребо мабод охири интизор.
Хушо, кинадорон забон ёфтанд,
Зи ташвиқи шайтон амон ёфтанд.
Бидеҳ, Ҷоми Ҷам, ёри ойинадор,
Ба ин душманон дӯстгонӣ биёр.
Ба мо ҳада бахшой мардумгирё,
Ба базми муҳаббат бикун ифтиҳо.*

Тавре ки таъкид гардид, мавзуи соқиномаи Фарзона якпорчагӣ, ваҳдат ва бо ҳам омадану тифоқ гардидани миллати тоҷик аст, ки ин нукта дар ҳар банди соқинома вусъати бештар гирифта, ифодаҳои муҳотабиву мурочиатӣ бошиддат баён мегарданд ва як ҳассосиятро дар кулли шеър фаро гирифтаанд.

Дар ин соқинома дар қатори унсурҳои асосии соқиномасарой, мисли: соқӣ, мутриб, бода, май, най, Худо, довар ва монанди инҳо унсурҳои иловагӣ: гул, косагардон, андалеб, чаман, табиб, бемор, ашк, фитна, абр ва ғайра қорбаст гардидаанд, ки барои ҷаззоб гардидани мисраву байтҳо истифода шудаанд.

Фарзона дар соқиномаи худ дар се маврид аз устодони сухан, ба мисли Низомии Ганҷавӣ, Мансури Ҳаллоҷ ва Лоик Шералӣ тазмин кардааст, ки ин шева дар суннати соқиномасарой роиҷ аст:

1. Аз Низомии Ганҷавӣ:

*«Маниндор, эй хоҷаи некпай,
Ки аз май маро ҳаст мақсуд май».*

2. Бо истифода аз як мисраи Мансури Ҳаллоҷ: «Намози ишқро бо хуни дил бояд таҳорат дод», байти зебои:

*Муборак, ки бар хона боз омадӣ,
Мутаҳҳар шудӣ, бо намоз омадӣ – ро сохтааст.*

3. Бо баҳрагирӣ аз мисраи Лоик Шералӣ: «Ба ҳам ҷӯш хӯр, эй Хуросони мо», байти:

*Чунин гуфт он нойи нолони мо:
«Ба ҳам ҷӯш хӯр, эй Хуросони мо»-ро эҷод кардааст.*

Фарзона дар нигоштани соқиномаи худ аз унсурҳои суннатҳо ва қоидаҳои эҷоди соқинома огоҳона ва тавониста суд ҷуста, дар ин қолаби сухани бадеӣ шеъре офаридааст, ки дар мисоли худ дар адабиёти муосири тоҷикӣ дастоварди назаррас аст ва аз нигоҳи банду баст ба талаботи соқиномасарой ҷавобгӯст, ки мисли дигар ашъори ӯ мамлу аз нафосату зебоист.

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА ФАРЗОНЫ ХУДЖАНДИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Одна из выдающихся представителей современной восточной литературы, Народный поэт Таджикистана Фарзона Худжанди пользуется широкой популярностью и в Узбекистане. Большинство её поэтических произведений переведено на узбекский язык и стало доступно практически в каждом доме. Кроме того, её творчество активно изучается в научных кругах, опубликовано множество статей, и защищены диссертации.

Одним из значимых событий стало успешное завершение диссертационного исследования «Художественная интерпретация народной культуры в поэзии Фарзоны Худжанди» преподавателем таджикского языка филологического факультета Ферганского государственного университета Мирзоевым Масуджоном Кимсановичем.

В условиях независимости, благодаря новым возможностям, возникшим в Узбекистане, внимание к культуре и литературе не только своего народа, но и братских народов значительно возросло. Это возлагает на исследователей ответственность за объективное и всестороннее изучение поэтического мышления и уникального таланта таких выдающихся деятелей, как Фарзона Худжанди. Творческое наследие этой поэтессы рассматривается с точки зрения определённых исторических, социальных и культурных факторов, что придаёт исследованию Масуджона Мирзоева особую значимость.

Творчество Фарзоны Худжанди, будучи значимым явлением не только в таджикской, но и в целом восточной литературе, предоставляет обширный материал для всестороннего изучения. Это обусловлено тем, что поэтесса глубоко знакома с классическими традициями и достижениями литературы, а её художественные произведения основаны на богатом жизненном опыте и умелом использовании этих традиций.

В своей работе исследователь уделяет внимание жизненному пути Фарзоны Худжанди, её мировоззрению, творческой позиции, а также связи её поэзии с народной культурой. Масуджон Мирзоев анализирует процесс выражения народной культуры в персидско-таджикской поэзии, прослеживая этапы её формирования и развития. Он также рассматривает творческое становление поэтессы, её отношение к эпохе и идеологии, что даёт возможность глубже понять её художественные взгляды.

Фарзона Худжанди глубоко осознаёт ценность культурного наследия своего народа и в полной мере использует его в своём творчестве. В этом отношении исследователь делает важный вывод: «Основное значение связи между устной и письменной литературой заключается в том, что благодаря прямому взаимодействию художественные произведения приобретают большую художественную и идейную ценность, а в поэзии выражаются национальный дух и уникальные черты традиционной культуры, подчёркивается гармония между национальными и общечеловеческими ценностями».

Творчество Фарзоны отличается глубоким пониманием классической восточной литературы и европейской поэзии. Её поэтический стиль уникален: каждое слово она использует с большим мастерством, что вызывает восхищение у читателя.

Изучение влияний, вдохновляющих Фарзону Худжанди, также играет важную роль в анализе её творчества. Поэтесса, опираясь на классическую персидскую литературу и суфийские идеи, сумела выразить свою позицию, даже в условиях господствующей идеологии, иногда прибегая к символам и аллегориям.

Итак, исследование Масъуджона Мирзоева системно и последовательно доказывает значимость личности и творчества Фарзоны Худжанди в развитии современной таджикской литературы. Литературоведы, изучающие её произведения, могут быть уподоблены инженерам, которые помогают понять и сохранить это ценное культурное наследие для будущих поколений.

Это не случайно. Творчество Фарзоны Худжанди, одной из ярких представительниц современной восточной поэзии, предоставляет достаточно материала для всестороннего и глубокого изучения вопросов классической и современной литературы. Она вносит неоценимый вклад в развитие таджикской литературы, благодаря её глубокому знанию всех передовых традиций и достижений классической литературы, что служит важным фактором. В то же время она успешно и творчески использует свой жизненный опыт для поэтического отображения социальной действительности.

Исследователь рассматривая жизненный путь Фарзоны Худжандий и обращая внимание на условия, в которых она воспитывалась, стремится пролить свет на её творческое мировоззрение, взгляды и позицию. М. Мирзоев реализовал поставленные цели и задачи по следующим этапам: 1) уделил внимание вопросам связи между народной культурой и художественной литературой; 2) обсудил процессы отражения народной культуры в персидско-таджикской поэзии, этапы её формирования и совершенствования. Это не случайно. Анализируя корни традиций, которые были усвоены Фарзоной Худжандий, исследователь осветил процесс её становления как мастера слова, творческую деятельность, позицию, её взаимоотношения с эпохой и идеологией.

Также обосновано, что изучение художественной литературы на основе периодов и этапов имеет важное значение для полного понимания законов творчества. Исходя из этого, на примере творчества Фарзоны Худжандий внимание уделено необходимости изучения таджикской классической литературы в хронологической последовательности.

Фарзона Худжандий не только глубоко осведомлена о литературно-культурном наследии своего народа, но и полностью использует это бессмертное наследие в своём творчестве, чувствуя себя золотым звеном в цепи предков и потомков. Исходя из этого, заключение исследователя особенно важно: «Основное значение связи между письменной и устной литературой заключается в том, что благодаря прямому взаимодействию и влиянию художественная и идейная ценность произведений возрастает, в стихах поэтов выражается нацио-

нальный дух, уникальные особенности традиционной культуры, подчёркивается гармония национальных и общечеловеческих ценностей».

Любой выдающийся мастер слова в творческом процессе находится в постоянной связи и диалоге с народом, к которому он принадлежит. Говоря о применении разговорного стиля в стихах Фарзоны, уместны замечания о необходимости различать народность и народное творчество.

Для того чтобы глубоко понять её произведения, получить эстетическое наслаждение и ощутить её чувства и переживания, требуется глубокое знание восточной классической литературы и подробное освоение западного искусства слова.

На основе этого поэтапно обосновываются как особенности стиля поэтессы, так и грани её мировоззрения, а также её социально-политическая позиция. «Уникальное поэтическое мастерство Фарзоны и её стиль проявляются в том, что она настолько искусно и оригинально подбирает каждое слово в соответствии с темой и требованиями стихотворения, что это вызывает у читателя удивление». Таких удивительных примеров и образцов в её творчестве можно привести множество.

Важное место в анализе творчества поэтессы занимает вопрос литературного влияния и творческого вдохновения. Фарзона Худжандий последовательно и творчески осваивала наследие представителей персидской литературы для выражения своего отношения к реальности, и, несмотря на влияние времени и доминирующей идеологии, иногда за завуалированными символами или аллегориями находила способ выразить свою твёрдую позицию. В то же время она, понимая ситуацию и окружающую среду, умело использовала философско-познавательные и социально-философские аспекты суфийского учения, которое сыграло важную роль в развитии таджикской классической литературы.

Творческое воображение Фарзоны не знает границ, её охват фантазии бесконечен. Ведь для того, чтобы лирический герой мог выразить через каплю отражение солнца и поднять на свои хрупкие плечи тяжёлые проблемы мира и человека, необходимы глубокие переживания. К восторгу, все эти элементы воплощены в её творчестве.

Каждый мастер слова – это дитя своего времени и среды. Потрясения, произошедшие в начале прошлого века, и особенно первые кровавые шаги советского режима, не признававшего никаких ценностей, затронули как классические ценности, так и древние традиции. Однако, несмотря на столь сложную ситуацию, представители литературы не оставались полностью в стороне от жизни. Это ярко проявляется в творческом наследии Фарзоны, которая пыталась адаптировать правду о реальной действительности в соответствии с требованиями своего времени.

Таким образом, исследователь систематически и последовательно доказал особое место Фарзоны Худжандий в современной таджикской литературе, её творческое мастерство и вклад в развитие этой литературы.

В заключение можно сказать, что литература – это мост, соединяющий души разных народов, а великие личности являются величественными опорами

этого моста. Исследователей искусства слова можно в некотором смысле сравнить с инженерами, поскольку научные исследования играют чрезвычайно важную и незаменимую роль в объективном и всестороннем понимании творчества таких писателей, как Фарзона, которые создают произведения, формой национальные, но по содержанию общечеловеческие.

ДАР ИҚТИФОИ МОДАРИ МУЪМИНОН

*Шоир андар синаи миллат чу дил,
Миллате бе шоире анбори гил.*

*Пардаи розе, ки суҳанпарварист,
Сояе аз пардаи пайгамбарист.*

Шеърӯ фасоҳати баён аз ҷумлаи олитарин мавҳибатҳои илоҳӣ ва хуштарин марҳаматҳои раҳмонист. На ҳамаро забоне боталоқату баёне бофасоҳат додаанд. На ҳар азизеро дар ин парда бор асту на ҳар шариферо дами Рухулқудус ёр.

Чӣ саодат аст, ки лабҳои дурфишони мафҳари мавҷудот бо салои «Ана афсаҳ» фазилате бар асҳоби фасоҳат гузошт ва забони шакарнисори эшон ба баёни «ло яфзузиллоҳу фок» ҷалолате бар арбоби шеър ниҳод.

Дар таърихи шеърӯ адаб аз билоди аҷаму араб азизтарин бонувон бо ин мавҳибати илоҳӣ навохта шудаанд ва шарифтарин модарон бо ин марҳамати раҳмонӣ сарафрозӣ ёфтаанд. Яке аз ҷунин навохтагон модари муъминон Оишаи Сиддиқа (рз) ҳастанд:

- Оне, ки Худованд «модари муъминон»-аш хонда;
- Оне, ки Қуръони карим дар ҳузураш нозил шуда;
- Оне, ки Ҷабраил ба сураташ мучаллӣ гардида;
- Оне, ки фариштаи ваҳй барояш салом расонида;
- Оне, ки аз саййидоти нисои олам хонда шуда;
- Оне, ки башорати бартарӣ бар соири занон ва уруҷ бар авҷи камолоти маънавиро дарёфта;
- Оне, ки ба мӯчибаш оёте бо аҳкоме муяссар аз осмон биёмада;
- Оне, ки бар покиву фазилаташ фаротар аз Сидратулмунтаҳо башорат расида;
- Оне, ки Муҳаммади Мустафо (с) дар айёми реҳлат будан дар ҳучраи қудсинишони эшонро баргузида;
- Оне, ки вучуди марҳаматосори Расули Худо (с) ҳучраи муборакаи эшонро то ҳамеша муаттару муамман дошта;
- Оне, ки вучуди шарифаш бо олитарин фазоиلى ахлоқӣ ороста ва қараму сафо, шукру саҳо, ҳилму ҳаё, илму тақво сириштаи ҷибиллии эшон буда;
- Оне, ки дар фасоҳату иншоди шеър улғуи бонувони ростроҳ қарор гирифта.

Орифи номвар Аҳнафи Қайс фармуда: Суҳангӯи Абӯбакр, Умар, Усмон ва Алиро (рз) дар рӯзгорашон, ки ҳама сипарӣ гардид, шунидаам, аммо, савганд ба Худо, ки ҳеҷ яке аз Оиша (рз) некӯсуҳантар набуданд.

Абӯзаннод гуфта: Аз Урва дида қасеро дар баёни шеър тавонотар надидам. Боре ба ӯ гуфтам: Эй Абӯабдуллоҳ, ту дар баёни шеър чӣ тавоноӣ?!

– Гуфт: Тавоноии ман дар баробари тавоноии модарамон Оиша (рз) чӣ арзише дорад?! Ҳар ҳолате, ки бар эшон мерасид, ҳатман дар мавриди он шеър баён меоштанд.

Урва накл намуда: Чӣ бисёр мешуда, ки Оиша (рз) қасидаҳоеро бо баландии шаст байт ва гоҳе сад байт баякбор меҳондаанд.

Расулуллоҳ (с) ба Оиша (рз) мегуфтаанд: Байтҳоятро бихон, байтҳоятро бихон! Он гоҳ Оиша (рз) ин шеърро меҳондаанд:

Ирфаъ заифака ло таҳзунка заъфатаҳу

Явман фатудрикаҳ-ул-ъавоқибу қад намо.

Яҷзика ав юснӣ ғалайка ва инна ман

Асно ғалайка бимо фаъалта каман ҷазо.

Тарҷума: (То даме, ки имкон дорӣ,) нотавону ниёзмандатро бардору ёрӣ намо. (Рӯзгор яксон намонанд. Шояд ки зуд) ҳоли имрӯзи ӯ ба ту бозмегардаду ҳоли ту ба ӯ. (Он гоҳ) подоиши некии туро бозмегардонад ё дар ситоиши ту забон мекушояд. Ҳамоно, касе ки дар баробари некиат ба ситоиши ту забон мекушояд, мисли касест, ки мукофоти хубиатро бозгардонидааст.

Боре Ҳассон ибни Собит, пас аз он ки чашмонаш нобино шуда буд, иҷозати вуруд назди модари муъминон Оишаро (рз) дархост намуд. Барояш иҷозат доданд. Он гоҳ ворид шуд ва аз ҷониби Оиша (рз) иқром дид. Вақте ки берун рафт, ба модари муъминон гуфтанд: Оё ин аз он қавм набуд, ки дар воқеаи бухтон бар шумо забони худро олуда буданд?!

Оиша (рз) фармуданд: Оё ӯ ҳамоне нест, ки гуфта:

Фаинна абӣ ва волидаҳу ва ирзӣ

Лиирзи Муҳаммадин минкуму виқоу

Тарҷума: Ҳамоно, падарам, падарбузургам ва обрӯю шарафам, фидои обрӯи Муҳаммади шумо ва дифоъ аз ҳарими ақдаси ӯ бодо!

Ин байт ҳамаи гуноҳони ӯро аз байн мебарад.

Модари муъминонро чун падари азиз даргузашт дар расои ӯ чунин абётро суруд:

Инна моа-л-ҷуфунӣ янзиҳуҳу-л-аҳзону

Ва табқа-л-ҳумуму ва-л-аҳзону

Лайса яъсу ҷава-л-мураззои моун

Сафаҳатҳу-и-шууну ва-л-аҷфону

Тарҷума: Ҳароина андӯҳ оби чашимонро фурӯ мерезад, аммо ғамҳову андуҳҳо боқӣ мемонанд. Ҳеҷ оби чашме наметавонад ҳузни амиқу андӯҳи ҷонсӯзро бибарад, балки ҳузну андӯҳ аст, ки оби чашимонро мебарад.

Модари муъминон Оиша (рз) фармуда: Боре Расулуллоҳ (с) наъли хешро дарбех мезаданд ва ман ресмон мерестам. Ногоҳ ба Расулуллоҳ (с) нигаристам, дидам, ки аз ҷабини анвари эшон арақ мерехт ва аз он нур тавлид мешуд. Мабхуту ҳайронзада мондам. Он лаҳза Расули Худо (с) ба ман нигаристанд ва гуфтанд: Чаро мабхуту ҳайратзада мондай?

– Гуфтам: Эй Расули Худо, ба шумо нигаристам, дидам, ки аз ҷабини мубораки шумо арақ мерехт ва аз он нур тавлид мешуд. Агар Абӯкабири Ҳузали шуморо медид, хатман дармеёфт, ки шумо ба шеъри ӯ шоистатар ҳастед.

– Расули Худо гуфтанд: Эй Оиша, Абӯкабири Ҳузали чӣ мегӯяд?

– Гуфтам: Мегӯяд:

Ва мубарраун мин кулли губбари ҳайзатин

Ва фасоди мурзиатин ва дои мугаййали

Ва изо назарта ило асиррати вачҳиҳи

Бариқат кабарқи-л-оризи-л-мутаҳаллал

Тарҷума: (Оне, ки ӯро меситоям,) аз ҳар навъ олудагиҳои ҷисмонӣ мубарроств ва аз табаҳии ширдиҳандаву бемориҳои нухуфта пок аст. Вақте ба чинҳои рӯи ӯ нигоҳ мекунӣ, чунон медурахшад, ки гӯӣ барқ дар абри боронрез дурахшидааст.

Расулуллоҳ (с) бо шунидани ин шеър он чи дар даст доштанд, фуру гузоштанд ва бархостанду ду миёни чашмонам бўсиданд ва фармуданд: Эй Оиша, Худованд туро подоши некӯ арзонӣ фармояд. Он гуна ки ман аз ту хушнуд шудаам, ту аз ман он гуна хушнуд нашудай!

Замоне ки бародари модари муъминон Абдуррахмон ибни Абӯбакр аз дунё даргузашт, ҷасади ӯро ба Макка оварданд ва он ҷо ба хок супориданд. Чун Оиша (рз) ба Макка омаданд, бар сари қабри бародари худ рафтанд ва бо тамассул бар ин байтҳо изҳори дардмандӣ карданд:

Кунно канадимонай Ҷузаймата ҳиқбатан

Мина-д-дахри ҳатто қила лан ятасаддаъо,

Фаламмо тафаррақно кааннӣ ва Моликан

Литули иҷтимоин лам набит лайлатан маъо.

Тарҷума: Мо ҳамчу ду надиму ҳамнишини Ҷузайма солҳои зиёдеро бо ҳам сипарӣ намудем, то ин ки гуфтанд: Ин ҳар ду ҳаргиз аз ҳам ҷудо нахоҳанд шуд. Аммо вақте аз ҳам ҷудо шудем ва марг моро аз ҳам бурид, мисли ин ки ману Молик, бо он ҳама замониҳои тулонӣ, ки бо ҳам будем, ҳатто ба муддати шабе ҳамроҳ набудаем.

Модари муъминон Оиша (рз) ҳар гоҳ даргузашти Расулуллоҳро (с) ба хотир меоварданд, бо андӯх ин байтро меҳонданд:

Во рубба явмин лака минҳунна солиҳун,

Ва ласта бимухиллин лаҳунна-д-дуҳуро.

Тарҷума: Эй войи рӯзгоре, ки танҳо дар баъзе аз онҳо бароят аз эшон (ҳамсарон) меҳрубонӣ расид, вале ту дар тамоми умр ба онҳо меҳрубонӣ кардӣ.

Чунин шавоҳид дар манобеи муътамад фаровон аст. Ҳамин намунаҳо худ кофист, то сиришти шоиронаву умқи маърифати шеърӣ модари муъминон дарёфта шавад ва равшан гардад, ки шеъру шоирӣ аз фазилатҳои бонувони баргузида аст. Ҳамчунин, таъкид ёбад, ки шеър баёнгари ҳикмату маърифат, пайвандгари қалбу рух, қосиди ақлу отифа,

хофизӣ фарҳангу забон, сарчашмаи таъмини ниёзҳои маънавӣ ва моёи илҳому оромибахши инсон аст. Хушо бар баҳравароне аз ин нубуғ, ки тавонмандии фикриву отифии хешро дар ҳамнавой бо фитрати солим ба истифода гузоранд ва дар ин росто модари муъминон Оишай Сиддиқаро (рз) улғуи хеш донанд.

Сипос Офаридгорро, ки имрӯз вучуди миллат бо бонувону модароне бо чунин сиришт ораста аст. Бонувону модароне, ки ба навъе бо модари муъминону сарулғуи покманишон Оишай Сиддиқа (рз) аз як хазинаи илоҳӣ навохта шуда ва бо фазилате ҳаммоя ҳамроҳӣ ёфтаанд.

Азизе соҳибсухан, анҷуманафрӯзе маърифатомӯз, хоҳари маънавии қиблагоҳии гиромиям, Фарзонаи Хучандӣ аз ҳамин табор бонувону модарони шарифаанд. Имрӯз вучуди пур аз ҷудӣ эшон поре аз қалби миллат аст. Чунин вучуди азиз тули солҳост, ки бо синае пур аз нуру зиё ҷомеаи моро ҳусну зебӣ ва анвору дурахшандагӣ мебахшад.

*Синаи шоир таҷаллизори ҳусн,
Хезад аз Сайнои ӯ анвори ҳусн.*

Соҳибфазли азиз дар иқтифои модари муъминон ҷомеаи адабдӯсти мо ва ҳамаи қаламрави забону адаби форсиро бо шеърӯ сухани пироста орастаанд ва бар фарози суханварӣ расидаанд. Вучуди фархундабори мавсуф, афзун бар борварии шоиста аз баҳраи шеърӯ сухан, бо ҳиллаи волотарин муҳассаноти инсонӣ низ зинат ёфтааст.

Фазлу бахшиши илоҳӣ байни хонадони бонаҷобати эшон ва хонадони мо пайванди маънавиву ҷонӣ гузоштааст. Тафакқуди модари фариштасиришти эшону модарбузургу модари меҳрубони мо аз ҳамдигар, дӯстиву бародарии эшону азизону пайвандони арҷмандашон бо падари равшанӣ мо, ҳамдиливу ошноии мо – фарзандони ду хонадон ҳама ва ҳамаро ҳамин силсилаи муҳаббату улфату иродат ба ҳам бастааст.

Мо аҳли хонадону бародарзодагони соҳибфазилат Фарзонаи Хучандӣ олитарин сачӯи ахлоқиву инсониро дар шахсияти эшон дидаем. Аз эшон омӯхтаем, ки дар фарозу нишеби зиндагӣ ва шодиву ранҷи рӯзгор бо ҳамрӯзгорон чӣ гуна бояд буд ва дар ҳусни аҳду дӯстӣ чӣ тавр бояд зист.

Соҳибсухани арҷманд дар канори аҳбобу шогирдони бисёр фарзанди донишвару хушманд зиёд тарбият намудаанд. Ду қаримаи шарифаи эшон аз беҳтарин хоҳарони бофазилату забондони ҷомеаи илмӣ имрӯзанд. Ҳар ду партаве аз офтоби маърифати волидаи азизи худро бар оинаи ҷон пазируфтаанд. Писари нақўномашон – Ҳумоюнҷон, ба таъбири падари равшанӣ мо Муҳаммадҳумоюн, ғарқи дарёи раҳмат бод, бар асари тарбияти эшон бо адабу тавозуъ ва чашму дили равшан маҳбуби ҳамагон гардид ва дар дили дӯстон бо чехрае хандону хотирае дурахшон ҳамеша боқӣ монд.

Дар мавриди шахсияти ифтихорофару азизулвучуди эшон ҳар андоза гуфта ояд, ҳамоно дар баробари арзиши аслии он ночиз хоҳад буд.

Аз Офаридгори пок мултамисона мепурсем, ки вучуди азизи эшонро дар қанафи раҳмати хеш бигирад, аз ҳамаи ранҷу газандҳо саломат дорад ва солҳои зиёд ҷомеаи моро аз шеърӯ маърифати эшон баҳравар созад.

ИНЪИКОСИ АРЗИШҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР АШЪОРИ УСТОД ФАРЗОНА

Ҳузури арзишҳои миллӣ дар фазои фарҳангии кишвар аз омили муҳимми худсозии аҳли ҷомеа маҳсуб ёфта, эҳёи маънавиро ба унвони раванди табиӣ ва ҷудоинопазири афзоиши худшиносӣ, бозгашт ба сарчашмаҳои маънавӣ ва аслу асолати он маҳсуб медонанд. Эҳёи маънавӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол ба унвони раванди табиӣ ва ҷудоинопазири афзоиши худшиносии миллӣ, бозгашт ба сарчашмаҳои маънавии халқ ва решаҳои он маҳсуб меёбад. Ҳеҷ ягон ҷомеа дурнамои худро бе рушд ва устувор кардани неруи маънавӣ ва арзишҳои милливу ахлоқӣ дар шуури одамон тасаввуру татбиқ карда наметавонад.

Тоҷикон дар сайри ташаккули фикрӣ борҳо ба арзишҳои маънавиву фарҳангӣ рӯй оварда, ба бозсозии тафаккури миллӣ ва ҷаҳоншиносӣ даст ёфтанд ва аз ин роҳ худро ба тамаддуни башарӣ пайвастанд. Дар ҳар даври замон ҷонибдори созандагиву бунёдкорӣ, эҷод, пешрафти илму маориф буданд, ба истиқлол ва ҳамзистии мусолимадомезу хайрхоҳона арҷ мегузоштанд. Ҷашнҳо, одоб, расму ойинҳо рамзҳои таъриху тамаддуни ҳар қавму сарзамин ҳастанд, ки андешаву фарҳанги мардуми онро бозгӯӣ менамоянд ва ҳифзу пайдории ин анъанаҳо аз унсурҳои муҳимми худшиносӣ маҳсуб меёбад. Бузургдошт ва таҷлили анъанаву ҷашнҳои суннатӣ дар самти ормонгароии миллӣ, пояндагӣ ва ҷовидониву сарсабзии халқу давлат дар марҳалаи нави таърихӣ – Истиқлоли давлатӣ роҳ кушод. Шоире, ки бо фарҳангаш парвариш ёфтааст, ба ҳеҷ ваҷҳе наметавонад ҷудо аз он биефарад ва халқро ба гузашта ва суннатҳояш пайванд медиҳад, зеро вожаҳову таркибҳои эҷодиёташ аз таъриху бозёфтҳои олӣ маншаъ мегирад. Аз ин лиҳоз, дар осори устод Фарзонаи Хучандӣ бозтоби аносири маросимҳои кӯҳани арзишманди фарҳангии марбут ба Наврӯзро, ки реша дар анъана ва урфу одати ҳазорсола, забон ва тафаккури халқ дорад, барои ба руҳу зеҳни мардум расонидани бовар ба оянда, поквичдонӣ, дурусткорӣ, мардонагӣ, таҳаммулпазирӣ, ҳисси адолатхоҳӣ, майл ба донишу маориф хидмат бикунанд. Дар ғазале мафҳуми Наврӯз бо санъати суолу ҷавоб ва ихом бисёр зебо тафсир гаштааст:

*Чист Наврӯз? Ассалом себарг,
Ваалайкум салом насрин аст (Девон, с. 107).*

Фарҳанги салом додан аз ғазилатҳои инсонист. Салом дар луғати арабӣ ба маънои дуо мебошад ва агар бар касе салом додӣ, бар ин маъност, ки саломатӣ ва офият, тандурустиву хайр барояш талаб кардӣ. Пас, ҳангоме ки бар касе салом додӣ, яъне дар ҳаққаш дуои хайр намудӣ, ки аз тамоми суъ ва бадӣ дар амну амон бимонад.

Дар осори адабӣ оид ба одоби салом гуфтан зиёд навиштаанд.

Салом кардан ҳам дар таълимоти динӣ ва ҳам дар ҷомеаи башарӣ нишонаи дӯстӣ ва наздикии инсонҳост, ки барои ифодаи муҳаббату эҳтиром ба кор меравад. Дар байти боло устод Фарзона ғайр аз ду маънои вомҷоаи салом –

«1. сулҳ, оштӣ, амну амон; осудахотирӣ; 2. таҳийят, дуруд; таҳният, муборақбодӣ», инчунин чилваи ҷадиди маъноӣ ин калимаро ба кор гирифтааст, ки маншаъ аз тафаккури муаллиф дорад. Хонанда дар назари аввал аз саломуалайки себаргаву насрин маъноӣ наздики он – «шукуфтан»-ро идрок мекунад, вале мақсади муаллиф маъноӣ дигари ин калима «сулҳ, оштӣ, амну амон» хоستان аст. Боз ҳикмати дигаре низ аз ин вожа дар назар ҳаст, ки «**саломалайк**» – як навъ алафи бегона, баъди кандан ҳам аз решаи боқимондааш тез месабзад (6, с. 53). Шоир бо корбасти ин вожа ишора ба аслу решаи худ пайвастанӣ миллати тоҷикро бозгӯ намуда, аз марҳалаи комилан ҷадиди рушду шукуфӣ ва созандаву таҳаввули ормони халқ ва устувор шудани пояи арзишҳои фарҳангӣ эҳсоси ифтихор кардааст.

Дар идомаи ғазал изҳори таассуф мекунад, ки дар саросари ҷаҳон имрӯз ихтилофу зиддиятҳои қавму мазҳабҳо авҷ гирифта, парокандагиву тафриқаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ҳукмрон аст. Барои баёни ин адовату носозгориҳои мардуми рӯи Замин вожаи муштақи «хилофистон», ки бо пайвастанӣ пасванди – истон аз исми маънӣ исме сохтааст, ки маконро мефаҳмонад. Бо ҳамин қолаб вожаҳои **сиёҳистон** (4, с. 495), **бадистон** (4, с. 130), **гуноҳистон** (4, с. 217), **кофаристон** (4, с. 291), **хиёнатистон** (4, с. 479), **ғубористон** (4, с. 37), **зафлатистон** (4, с. 377), **дуруштистон** (4, с. 385) ва монанди инҳо сохта шудаанд, ки аз ибтикороти шоир дар инкишофи забони адабӣ ба шумор меоянд ва ҳусни ботинӣ инсонро ба назари хонанда даҳчанд афзун инъикос намуда, муқобили таассуротҳои манфӣ андеша меронад. Мавсуф басо бочуръатона ва моҳирона мардумро сӯи худшиносӣ даъват менамояд. Забон ва услуби нигориши шоир пуробуранг ва саршор аз дурдонаҳои забони зиндаи халқ буда, корбасти калимаи **камчин** ба маъноӣ **камёб, нодир**, ки хоси гӯиши Хучанд ва атрофи он аст, далели ин гуфтаҳост:

*Дарк кардам, ки дар хилофистон
Дӯстӣ ҳиссиёти камчин аст (4, с. 107).*

Ҷавҳари байти поён табиғи ғояи дӯстиву бародарист ва Наврӯз ҳамчун рамзи тантанаву нур, таби осоишу сурур, барҳамдиҳандаи зулмот ва истикрори сулҳу амониву пойдорӣ ҳамдиливу ҳамдигарфаҳмӣ, василаи решакан кардани зулму тааддӣ ва бадбинию беадолатӣ тафсир шудааст:

*Адо омад, адоватҳои дерин
Ҷама хомӯш шуд, Наврӯз омад (4, с. 118).*

Иди Наврӯз, ки дар рӯзҳои офтобӣ рӯшани баҳор таҷлил мегардад, ба инсонҳое нисбат пайдо мекунад, ки «хилқати мунир», ботинӣ неқ ва дили равшан доранд. Афроди бадқору касиф тимсоли зимистони замҳариру сармои сард ҳастанд ва бояд мутеу пайрави инсонҳои покзамир бошанд. Чунин усули ба таври мутақод ифода кардани хислату сифатҳои ашхос хонандаро барои дарки маъно ва муассирии баён мусоидат намудааст:

*Фаридаи шиқ фириштад чу ваҳйи наврӯзӣ
Ба шодбодии афроди замҳарир туро (4, с. 22).*

Наврӯзи замони Истиклол рангу чилои тоза дорад ва дар сиёсати фарҳангии Сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон Наврӯз ҳамчун василаи муҳимми эҳёи анъанаҳои миллӣ, пайванди наслҳо, робитаи гузаштаву имрӯз, таҷдиди русуми инсондӯстиву зебопарастӣ, дур сохтани кинаву бадхоҳӣ, рамзи дӯст доштан ва расидан ба қадри зиндагии хушу фараҳбахш аст. Бо ҳузури меҳмонони олиқадр аз саросари давлатҳои ҷаҳон, хоса, аз кишварҳои ҳамсоя бо риояи суннатҳои истиқбол гардидани Наврӯз аз иқдоми хубу хушоянди Ҷаноби Олӣ мебошад, ки чанд сол инҷониб барои таҳкими ваҳдату ҳамдиلى бо шукӯҳу шаҳомат таҷлил мешавад. Марому ойини шоир инсонгароиву дӯстдорӣ аст ва ба тамоми башар, имрӯзиёну пасовандони дуру бегона бо умеди он, ки хешу пайванди ҷовидон гарданд, бо дуруди наврӯзӣ башорати ояндаи неку босаодатро мерасонад:

*Ба ту, эй дуру дуру дуру дур,
Мефиристам дуруди наврӯзӣ (4, с. 118).*

Абулқосим Фирдавсӣ низ дар «Шоҳнома» – ҳамосаи беназир, ки дар он ҷанг ва сулҳ нақши меҳварӣ дорад, ҳамчун одоби муоширати байни одамон ва ҳатто кишварҳо муҳим будани саломро қайд карда, бо ишора ба ин расми куҳан арзиши баланди иҷтимоии шодиву нишот, сулҳу ошӣ ва бародариву баробарии халқу миллатҳои гуногунро таълиф менамояд:

*Магар бо дуруду паёму салом,
Ду кишвар шавад 3-ин суҳан шодком.*

Фарзонаи Хучандӣ гулпӯшии ҷаман ва аз баракати борон тозаву тар гаштани замин ва нуру зиёи дили инсонҳоро аз ғайзи Наврӯз медонад. Аз паҳлуи дигари ҳунари тасвирпардозии шоир дар воҷасозиву вожагузинӣ дар ин шеърӣ наврӯзӣ ба зухур мерасад. Бо пӯшидани мазмунҳои нав ба вожаву ибороте чун **садо додани мусиқии фарвардин, атласпӯш шудани дил** ба халқи маъниҳои тоза даст ёфтааст, ки қаблан нагуфта буданд:

*Ҷаман гулҷӯш шуд, Наврӯз омад,
Саҳарнамнӯш шуд, Наврӯз омад.
Чу мусиқии фарвардин садо дод,
Дил атласпӯш шуд, Наврӯз омад (4, с. 118).*

Бо оғози баҳори нозанин тозакориҳои табиат ҳам шуруъ мешавад. Ҷилваи гулҳои баҳории бар асари шабнам тозаву тар гашта бо вожаҳои муштақи «гулҷӯш» ва «саҳарнамнӯш» тасвириро барҷаставу бадеъ намудаанд. Шоир бо баёне сода таносубу созгор гаштани зоҳиру ботини инсонҳоро талқин мекунад, ки на танҳо бо либоси зебову ҳарири атлас худро ороставу хушнамо гардонанд, балки вучодашон саршор аз ибтикорҳову неруи офаринишҳо бошад, арзишҳои воқеиро шиносанд ва дилбастаи сурат набошанд. Муаллиф ҳадафу омили хешро бо ифодаи бадеи «атласпӯш шудани дил» баён карда, барои кулли башар табиату хилқати хушу некӯ меҳодад, то бо иқтидорҳои баҳориву наврӯзӣ иқдомҳои нав кунанд, бо ниҳодани қадамҳои хайр ва густардани нафасҳои поку афиф сабзкориҳо анҷом диҳанд.

Дар наврӯзнамаҳои асримиёнагӣ чанд анъанаву маросимҳое тазаккур ёфтаанд, ки бо нуфуз пайдо кардани фарҳанги исломӣ мазмуни нав гирифта ва бар маросимҳои миллӣ либоси динӣ пӯшониданд. Аз ҷумла, дар «Наврӯзи Султонӣ»-и Муҳаммадризои Розӣ дар баёни сураи Ёсин хондан бар анор дар рӯзи таҳвил (рӯзи аввали бурҷи Ҳамал, ки аввали соли шамсӣ мебошад, Наврӯз, ки офтоб аз бурҷи Хут ба бурҷи Ҳамал интиқол мекунад ва ба 22-юми моҳи март рост меояд) ва «мутаорифу машхур» будани ин амал чунин баён гаштааст: «Чун рӯзи Наврӯз бошад, чихилу як навбат Ёсин бар анорҳо хонанд ва бояд, ки андаке пеш аз таҳвил бихонанд. Ва чун сол бигардад, он анорро пӯст бикананд ва тановул кунанд. Ва чун ин амал карда бошанд, ба адади ҳар дона аз он анор маразе аз хӯрандаи он анор дафъ шавад, то соли дигар аз ҷамеи офот дар ҳифзу амони Ҳақ таъоло буда бошад аз баракати сураи Ёсин» (1, с. 50).

Ин нукта дар ашъори устод Фарзона борҳо ифода гаштааст: «...Ҳафт синӣ ва ё ки чил Ёсин, Иди наврӯзу уди наврӯзӣ» (4, с. 152). Ҳам дар номаи муборакбодии «Дуруди наврӯзӣ» (ба донишманд ва адиби эронӣ Алиризои Қазва – Ш. П.) шоир хосияти «анори Ёсин»-ро чунин шарҳ медиҳад: «Номаи наврӯзиро бо таъбири бадеи «анори ёсин» шуруъ кардам бад-ин хотир, ки дар Ҳиндустон, ки ҳолиё Шумо маъмурият ва масъулияти интишори фарҳангу адаби муаззами форсиро дар тааххуд доред, ин анор маъмул будааст ва ҳар ки дар рӯзҳои тозабахор аз он чошние бардорад, ҳама солу ҳама умр аз наҳси ҳаводису чашмзаҳми бадон эмин мемондааст. Дар назари банда, офтоби фарвардин мисли ҳамон анорест, ки партаву шуои ҷонафрӯзу ҷаҳонафрӯзаш сура-сура нозил мешавад ва инсонҳоро аз дайқадаҳои ғафлат ба майкадаи мунаввари маърифат пеш меҳонад (2, с. 409).

Дар байти зер **анори Ёсин** маънои маҷозии «саодату сиҳатмандӣ, инояту меҳрубонӣ ва файзу баракот»-ро ифода карда, шоир аз Парвардигори якто дар иди Наврӯз таманно дорад, анореро тақдим кунад, ки баракоту шифобахшии он бамаротиб бештар аз анори ёсинхондаи ҳуди инсон дар арафаи Наврӯз бошад:

Зи тоқи мино, зи боғи боло

Маро фиристон анори Ёсин (4, с. 393).

Муҳаққиқи варзида М. Мирзоюнус тафсири дигаргунае аз «Анори Ёсин»-ро аз шеърӣ поён ёдовар гашта, ба ҳам омадани андешаҳои ирфониву инсонии муаллифро изҳор доштаанд: «Мурод аз ин шеър муборакбодии Наврӯз ва орзуи саломатии инсон аст, ки метавонад бо кӯмаки анори Ёсин давои на танҳо ҷисм, балки руҳро низ ёбад...Анори Ёсин – анорест, ки то Наврӯз дар тоқи хонаҳо ҳифз мешавад ва дар он хона паёпай сураи Ёсин меҳонанд, ки хосияти он барои мусалмонон собит шудааст. Ҳар донаи анор Ёсинро ҷабида ва ҳар касе, ки аз чунин анор меҳӯрад, саломатии комили руҳу ҷисмро пайдо мекунад. Шоир дар иди Наврӯз аз тоқи фалак анори Ёсин дархост дорад, яъне аноре аз даргоҳи Офаридгор, ки таъсири он ба маротиб бештар аз анори Ёсини тоқи манзил аст» (3, с. 308).

Наврӯз, маро ҷаҳордаҳ син овар,

Дар лаъли субҳ себи заррин овар.

*Сино шаву бар саломатии дили мо
Аз тоқи фалак анори Ёсин овар!*

Маъмулан, дастурхони наврӯзиро бо ҳафт навъ ғизое, ки ҳарфи аввали он син ва ё шин дорад, бо таманноӣ файзу баракати хонадон оро медиҳанд. Ифодаи ҷаҳордаҳ син таманноӣ баракоти дучанди наврӯзӣ барои ҳар хонадон аст. Одитарин аносири забон дар тасвири шоир ҷазобияти ҳосе пайдо карда, балоғати тасвири ҳунармандона дар намунаи боло бо ҷунин орояҳои адабӣ: истиораи «лаълии субҳ»; кинояи ташбеҳии «себи заррин»; маҷози «тоқи баланд» ва талмеҳҳои «Сино» ва «ҷаҳордаҳ син» ба даст омадааст.

Ҷаъолияти занҳо дар баргузории маросими наврӯзӣ назаррас аст. Ҳанӯз аз аввали моҳи март дар маҳалҳои алоҳида занҳое, ба истилоҳ «ҳалолу покиза», яъне зани озодакор ва ҳатман боимону батақво бо парвариши сабза машғул мегардад. Шоир аз таърихи ҷашнгирии Наврӯзи Аҷам, омилҳои рушд ё худ таназзули фарҳанг ва баъзе аз суннату анъанаҳои миллӣ ёдовар гашта, аз ҷумла хидмати занҳоро дар омодагии суманак қайд намудааст. Суманак таоми идонаи мардуми тоҷик, ки аз донаи сабзидаи гандум таёр мекунанд ва он ба рӯйхати «Ҳафт син»-и дастархони идонаи Наврӯзи аҷам шомил шудааст. Сабза рамзи эҳёи табиат ва зебоиву хуррамии ҳаёт ба шумор меравад:

*Эй навраси оянда, эй вориси фархунда,
Бӯйи суманак бишнава аз хотираҳои ман (4, с. 385).*

Аз он сабзаи навруста дар рӯзҳои ид ҳӯроки миллии маҳсули мавсими баҳор – суманак омода месозанд. Солҳои охир зимни баргузории ҷорабиниҳои наврӯзӣ омодагии суманак дар муассисаҳои таълимӣ, корхонаву ташкилот, маҳалҳо ва ҳатто ҳавлиҳои алоҳида сураи гирифта истодааст. Бояд мувофиқи расму одат дар ҳар ҷое ки бо мақсади амалӣ гаштани ягон орзуву ният як маротиба суманак тайёр мекунанд, бояд то се, панҷ ё ҳафт маротибаи дигар суманакпазиро такрор намоянд.

Дигар аз ойинҳои марбут ба қанон «хонабардорӣ» (дар маҳалҳои дигар «хонатаққонӣ») аст. Мувофиқи он покизагиву назофати хонаву кӯчаҳои атрофро бояд таъмин кунанд, то дар соли нав ба хонадон файзу баракот афзояд. Хонатаққонӣ ба пешвози Наврӯз дар байти поён маъноӣ маҷозӣ ба бар карда, андешаи пурмағз ва нуктаҳои ҳикматомӯз бо ибораи «тақонидани ғусса аз дил» баён гашта, бо он шоир ба уфукҳои тозае аз забону андеша даст ёфтааст. Ҳикмати ғубори кинаву кудурат аз дил дур кардан, аз дилҳо берун андохтани кинаву ва ба ҷойи он меҳр парваридану дӯстӣ варзиданро арза медорад:

*Ту ба шодии мақдами Наврӯз
Ғуссаҳоро тақон зи домани дил.*

Бино ба таъкиди шоир, ҳар як шахс бояд худ шабеҳи Наврӯз бошад ва ба қулли инсонҳо нақӯиву хайру ҳубӣ тақдим кунад:

*Дили пиру ҷавон Наврӯзхоҳ аст,
Замину осмон Наврӯзгоҳ аст.
Дар ин якчанд рӯзи сабз дар сабз*

Насабзидан, насабзидан гуноҳ аст (2, с. 400).

Хулоса, дар сайри таърихи инсоният ва муборизаву тафриқаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ фақат арзишҳое қобилияти мондагориву пояндагӣ доранд, ки воқеан ҷавҳари аслии дошта, ваҳдати инсоният ва амнияти муҳити атрофро таъмин карда тавонанд. Дарунмоя ва пояи фикрии шеърҳои наврӯзии устод Фарзона бар панду андарз ва ҳикмат асос ёфта, дар осори ин суҳанвари бузург Наврӯз бо ҳаёту покӣ, муҳаббатӣ садоқат, ваҳдату созандагӣ ва некиву равшанӣ адоват тавҷам аст. Суннатҳои наврӯзӣ ифодагари ҳамоҳангии байни инсон бо табиат маҳсуб мешаванд ва истиқболу пазирии ин таомулу анъанаҳо василаи асосии худшиносии миллӣ ба ҳисоб меояд. Шоир бо зикри унсурҳои ирфониву фарҳангӣ ба ҳалқи тасвирҳои бикру бадеъ ва мазомини тоза тавфиқ ёфта, бо баҳрагирӣ аз имконоти густардаи забони тоҷикӣ ва вожагузиниву вожаофарӣ дар ифодаи матлабҳои барҷаста тавоноҳои камназир нишон додааст.

Пайнавишт:

1. Дувоздаҳ рисолаи наврӯзӣ. Тасҳеҳ, муқаддима ва таълиқоти Ҳабибуллоҳ Исмоилӣ. – Душанбе: Пайванд, 2012, 210 с.
2. Қанди баста: Мақолаҳо. Номҳо. Пешгуфторҳо. Сафарномаҳо. Меҳрномаҳо. Ёдномаҳо. – Хучанд: Ношир, 2024. – 515 с.
3. Мирзоюнус М. Адабиёти миллӣ ва муколамаи фарҳангҳо. – Хучанд: Ношир, 2015. – 516 с.
4. Фарзонаи Хучандӣ. Девон (панҷсад ғазали дилангез). – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ. 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: ҚММ «Ксероксленд», 2008. – 954 с.

ОМИЛҲОИ ОҲАНГСОЗ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Дар шеър авзони хушоянди арӯзӣ, такрори гӯшнавози харфҳои мукаффо, истифодаи радиф ва санооти бадеӣ омилҳое ҳастанд, ки оҳанги фараҳафзои мусикиро эҷод мекунанд. Фарзона яке аз шоирони муваффақи замони мо буда, сохтмони шеъраш муназзаму орошта бо зевари унсурҳои мусиқист.

Аз миёни 14 баҳри арӯзи Аҷам дар ғазалиёти Фарзона ёздаҳ баҳри арӯзӣ истифода гардидааст. Дар натиҷаи омӯзиши панҷсад ғазали «Девон» (5) маълум шуд, ки 14 вазни баҳри ҳазач, 14 вазни баҳри рамал, 8 вазни баҳри раҷаз, 4 вазни баҳри музореъ, 6 вазни баҳри мучтасс, 6 вазни баҳри хафиф, 4 вазни мутақориб, 3 вазни мунсарех, 1 вазни сареъ, 1 вазни мутадорик ва 1 вазни баҳри муктазаб ба кор рафтаанд. Аз миёни авзони арӯзӣ шоир аз ҳама бештар дар баҳри рамал ва ҳазач, баъдан дар баҳрҳои музореъ, мучтасс, раҷаз, хафиф ғазал гуфтааст. Ба ақидаи адабиётшинос Рустами Ваҳҳоб «мусиқӣ ва арӯз дар шеър бо ҳам даромехтаанд, яке аз дигаре нашъат мегирад ва ин ҳарду он гоҳ натиҷаи матлуб медиҳанд, ки бо табиати матн ва маънову муҳтаво ва руҳияи шеър созгории комил дошта бошанд, яъне табиӣ сурат бигиранд (1, 106). Дар шеърҳои Фарзона низ метавон пайванди вазну мусикиро якҷо бо андешаҳои баланду маъниҳои тоза мушоҳида кард. Мо дар ин навишта кӯшиш менамоем, то омилҳои оҳангзоро дар шеъри Фарзона ҷустуҷӯ намоем.

Дар девони шоир аз ҳама баҳри серистифода баҳри рамал буда, вазни рамали мусаммани маҳзуф ё мақсур оҳанги мусиқии бештар доранд. Парвиз Нотили Хонларӣ вазни мазкурро дар қатори вазнҳои пуркорбурди шеъри форсӣ зикр намуда, дар қисмати «Авзони мутаваассити сақил» овардааст (6, 155). Ғазалҳое, ки дар ин баҳр суруда шудаанд, 30 ададро ташкил медиҳанд.

*Таҳният ё / таъзият гӯ /, ишқ омад /, ишқ рафт,
Армуғон аз / боғи минӯ /, ишқ омад /, ишқ рафт (5, 116).*

– V – – / – V – – / – V – – / – V ~

фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилон

Шакли мусаддаси баҳри рамал низ бо гунаҳои зиёд савтиёти хосеро ба бор овардаанд:

Ман-манӣ биг / зоштам, зе / ро Туӣ,

То Туӣ наб / вад дуӣ, як / то Туӣ.

– V – – / – V – – / – V –

фоилотун, фоилотун, фоилун

Дар байти мазкур вожаи «Туӣ», ки се маротиба такрор шудааст, ишора ба номи Худованди якто буда, таносуби он бо вожаи «дуӣ» хеле бамавҷест. Дар байти сонӣ низ радифи мураккаби «Қувваи ҷозибай Мавлоно» мусиқии берунӣ шеърро таъмин намудааст.

*Қувваи ҷо / зибави Ню / тон аст,
қувваи ҷо / зибави Мав / лоно,
Балки садчан / ӯ фузун аз / он аст,
қувваи ҷо / зибави Мав / лоно (5, 44).*

— V — — / V V — — / — —

фоилотун, фаилотун, фаълун

Вазнҳои нодире низ ба кор рафтаанд, ки онҳоро метавон дар ашъори Фарзона мушоҳида кард:

*Завло / на ба по / пар-пар / бизанам,
Шаш сӯ / бишавам / , шаш да / р бизанам (5, 316).*

— — / V V — / — — / V V —

фаълун, файлун, фаълун, файлун.

Ин байтро метавон дар вазни дигар низ тақтеъ намуд. Мафъулу, фаал, мафъулу, фаал — ҳазачи мусаммани аҳраби маҷбуб. Яъне ғазали мазкур зубаҳрайн буда, дар ду баҳри гуногун — рамал ва ҳазач гуфта шудааст.

Баҳри **ҳазач** низ аз баҳрҳои хушоянди арузи форсӣ буда, дар ашъори Фарзона дар 14 навъи ин вазн 103 ғазал суруда шудааст. Аз миёни вазнҳои мавриди истифодаи Фарзона вазни ҳазачи мусаммани аҳраб бештар савту оҳанги ғариберо эҷод кардааст, ки дар байти зерин бар илова бо корбурди ҳунармандонаи санъати тарсеъ дар таъмини хушоҳангии шеър хидмат кардааст:

*Ҳам сӯзи / нават бояд, / ҳам сози / нават бояд,
Ҳам рӯзи / нават бояд / , ҳам рози / нават бояд (5, 195).*

— — V / V — — — / — — V / V — — —

мафъулу, мафойлун, мафъулу, мафойлун

Шакли мусаддаси баҳри ҳазач низ дар шеъри Фарзона хеле ширин садо медиҳад:

*Ту яктоғав / ҳарӣ дар гав / ҳаристон,
Ту шириншак / карӣ дар шак / каристон (5, 362).*

V — — — / V — — — / V — ~

мафойлун, мафойлун, фаълун

Ғазалҳое, ки дар баҳри раҷаз суруда шудаанд, дар ҳамбастагӣ бо қофия боиси тавлиди мусиқии гӯшнавоз мегардад. Мисол:

*Ситора ҷӯ / , ситора ҷӯ / зи ҳар ниго / ҳи содаам,
Агарчи ман / заминиям, / вале сито / разодаам (5, 303).*

V — V — / V — V — / V — V — / V — V —

мафоилун, мафоилун, мафоилун, мафоилун.

Байти мазкур дар вазни раҷаз мусаммани маҳбун суруда шуда, узубати шеър бар мабной низоми овой ва бозии сухан дар якҷоягӣ бо қофияи «содаам» ва «ситоразодаам» ба назар мерасад. Ё дар байти сонӣ имтизочи калимаҳои ҳамқофияи «оҳ» ва «алҳамдулиллоҳ» дар вазни маъмули мустафъилотун, мустафъилотун мусиқии дилчаспери эҷод мекунад:

*Эй дил, чӣ ноӣ / дар ҳалқаи оҳ,
Боре нидо кун: / алҳамдулиллоҳ (5, 447).*

Аз миёни баҳрҳои фаръӣ дар ғазалиёти Фарзона ғолибан баҳри **музореъ** ба кор рафтааст. Баҳри музореъ низ аз баҳрҳои маъмул буда, дар натиҷаи омехта омадани рукнҳои асли ва зихофии баҳрҳои ҳазаҷ ва рамал ба вучуд омадааст. Фарзона дар 4 навъи вазни музореъ 66 ғазал эҷод кардааст.

Маълум мешавад, ки вазни серистифодаи ашъори Фарзона музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф ё максур будааст, ки қариб дар 60 маврид ба кор рафтааст. Вазни мазкурро Хонларӣ низ дар қатори 20 вазни пуркорбурди шеърӣ форсӣ зикр кардааст (6, 104).

*Рӯзе да / руни вожа / и ишқ ош / ён кунам,
Яъне, ки / ишқро зи / ҳузурам ҷа / вон кунам (5, 285).*

— V / — V — V — / V — — V / — V —

мафъулу, фоилоту, мафойлу, фоилон

*Парварди / гор, ёри / маро дар па / ноҳ дор,
Он гурди / шаҳсавори / маро дар па / ноҳ дор (5, 205).*

— V / — V — V — / V — — V / — V —

мафъулу, фоилоту, мафойлу, фоилон

Ғазали дигари Фарзонаро мебинем, ки дар шакли мураббаъ гуфта шудааст:

*Мурғи қа / фас нафастанг,
Мурғи на / фас қафастанг (5, 252).*

Байти мазкур дар вазни мафъулу, фоилотон (— V / — V — ~) гуфта шуда, бо ҳузури санъати тарсеъ ва қофияҳои дохилӣ мусиқии берунии шеърро таъмин намудааст.

Дигар аз вазнҳои баҳрҳои фаръӣ, ки дар ғазалиёти шоир зиёд ба кор рафтааст, мучтаси мусаммани маҳбуни аслам ва аслами мусаббағ (V — V — / V V — — / V — V — / — ~) мебошад. Ин вазн, ки дар натиҷаи ба ҳам омехта шуда омадани зихофоти баҳрҳои рамалу раҷаз сохта мешавад, аз вазнҳои бисёр хушоҳанг ва серистеъмол дар ғазалсароӣ мебошад. **Мучтаси мусаммани маҳбуни аслам** (V — V — / V V — — / V — V — / — — мафоилун, файлотун, мафоилун, фаълун):

*Биё, васи / лаи дил бас / танам ба дун / ё шав,
Муаллифи / ҳама ого / зҳои зе / бо шав (5, 432).*

Мучтаси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ

(V — V — / V V — — / V — V — / — ~ мафоилун, файлотун, мафоилун, фаълун).

*Агар иҷо / за диҳӣ, бо / з мезиям / , эй дӯст,
Маҷози ас / ламу асли / маҷозиям / , эй дӯст (5, 80).*

Аз баҳри хафиф дар ғазалиёти шоира вазни хафифи мусаддаси маҳбуни аслам ва аслами мусаббағ нисбатан зиёдтар ба кор рафтааст. Ин вазни баҳри хафиф аз вазнҳои маъмул ҳам дар ғазал ва ҳам дар маснависароӣ ба шумор меравад.

Хафифи мусаддаси махбуни аслам
(– V – – / V – V – / – – фоилотун, мафоилун, фаълун).

*Занг зан, зан / г зан, садо / ям кун,
Дил ба дил, чон / ба чон сало / ям кун (5, 419).*

Хафифи мусаддаси махбуни аслами мусаббағ
(– V – – / V – V – / – ~ фоилотун, мафоилун, фаълон).

*То туро, эй / хуҷастамаш / раб, ёфт,
Ишқи ман о / қибат мухо / таб ёфт (5, 76).*

Вазни сареи мусаддаси матвии макшуф (– V V – / – V V – / – V –) аз вазнҳои хушоҳанг ва серистеъмол буда, дар ашъори Фарзона ҳамагӣ дар 8 ғазал истифода шудааст.

Сареи мусаддаси матвии макшуф
(– V V – / – V V – / – V – муфтаилун, муфтаилун, фоилун):

*Шохи Наботам, самар овардаам,
Аз шакарuston шакар овардаам (5, 319).*

Баҳри мунсарех дар ғазалиёти Фарзона чандон корбурди зиёд надорад. Мунсарехи мусаммани матвии макшуф (– V V – / – V – / – V V – / – V – муфтаилун, фоилун, муфтаилун, фоилун) дар ғазали зерин оҳанги хубу марғубе эҷод намудааст:

*Омаданам / рафтан аст / рафтани ман / омадан,
Байни ману / ари ҳаст / каймакаши / тан ба тан (5, 368).*

Баҳри мутақориб бештар дар адабиёти классикии тоҷик дар маснависароӣ маъмул аст, вале гоҳо шоирон аз ин баҳр дар ғазалсароӣ ҳам истифода намудаанд. Дар жанри ғазал шоирон вазнҳои мутақориби мусаммани солим ва мутақориби мусаммани маҳзуф ё мақсурро ба кор бурдаанд. Дар вазни мутақориби мусаммани солим 7 ғазал ва мутақориби мусаммани маҳзуф ё мақсур 6 ғазал ба назар расид:

*Парешон / парешон / парешо / нам, эй дӯст,
Чӣ мебо / ядам, худ / намедо / нам, эй дӯст (5, 81).*

V – – / V – – / V – – / V – –

фаълун, фаълун, фаълун, фаълон

Дар ғазалиёти Фарзона навъи нодири вазни мазкур низ ба мушоҳида расид, ки афоили онро фаълу, фаълун, фаълу фаълун ташкил медиҳад:

*Дили хамӯшам, ҳиҷо надорад,
Нафас надорад, ҳаво надорад (5, 181).*

Баҳрҳои мутадорик ва муқтазаб аз баҳрҳои камкорбурди ашъори Фарзона аст, ки истифодаи вофир надорад, дар ин баҳрҳо танҳо яктоӣ намуна ба мушоҳида расид.

Чунонки зикр шуд, қофия ва радиф низ аз унсурҳои муҳими шеър маҳсуб меёбанд. Рустами Ваҳҳоб дар китоби «Шеър ва дониш» чунин мегӯяд: «қофия ва радиф моҳиятан аҷзои барҷастае аз оҳанги шеър мебошад» (1, 87). Адабиётшинос Матлубаи Мирзоюнус низ дар мавриди нақши мусикӣ қофия ва радиф омилҳои бисёр муҳим ҳастанд, зеро дар шеърҳои аз лиҳози вазн якхела, агар қофияҳо дигар бошанд, оҳанги шеър низ мутаносибан тағйир меёбад» (3, 31). Дар ғазали зерин қофияҳои «само», «кибриё» ва «ошно» дар якҷоягӣ бо санъати такрор савтиёти ҳосе ба бор овардаанд:

*Дӯст туй, туй, туй ҷоизаи самоиям,
Ишқ, туй, туй, туй давлати кибриёиям.
Бо гулу обу осмон, бо туву бо ҳама ҷаҳон,
Чанд давом мекунад фурсати ошноиям (5, 298).*

Қофияҳое, ки дар шеъри шоир истифода шудаанд, хушоянду фасеҳ буда, таъсирнокии шеърро дучанд гардониданд. Баҳром Сирус дар китоби «Қофия дар назми тоҷик» 25 навъи қофияҳои пурбаҳое, ки дар назми классикӣ форсу тоҷик истифода шудаанд, нишон додааст. Ин навъи қофияҳо вобаста ба ҳарфи равӣ, ки муқайяд аст ё мутлақ, муайян карда мешавад. Агар баъд аз ҳарфи равӣ, ки асоси қофияро ташкил медиҳад, дигар ҳарфҳо наояд, равӣ муқайяд мешавад. Ва агар баъд аз ҳарфи равӣ дигар ҳарфҳои қофия, яъне васл ояд, равӣ мутлақ номида мешавад. Пас равии мутлақ ва равии муқайяд дар якҷоягӣ бо дигар унсурҳои қофия навъҳои «қофияи пурбаҳо»-ро ташкил медиҳанд.

Дар ғазалиёти устод Фарзона 8 навъи қофия ба мушоҳида расид, ки мо онро бо мисолҳо шарҳ медиҳем:

1. Қофияи муқайяди муҷаррад:

*Худо, ки дод чунин хилқати мунир туро,
Инояти азали бод дастгир туро*

Дар ин байт калимаҳои ҳамқофия «мунир» ва «дастгир» буда, аз ду унсур таркиб ёфтааст: р – ҳарфи равӣ, и – тавҷеҳ.

2. Қофияи муқайяд бо ҳарфи қайд:

*Шаб аз сиёҳии андӯҳи ман ба танг омад,
Баҳорро зи мани бебаҳор нанг омад.*

Калимаҳои ҳамқофияи байти мазкур «танг» ва «нанг» буда, аз унсурҳои зерин ба вучуд омадааст: г – ҳарфи равӣ, н – ҳарфи қайд ва а – ҳазф аст.

3. Қофияи муқайяд бо ридфи муфрад:

*Ишқи ту бо ҳамин агар қисса тамои мекунад,
Зиндагии бадеи ман боз давом мекунад.*

Байти мазкур аз калимаҳои ҳамқофияи «тамои» ва «давом» иборат буда, фарогири чунин унсурҳост: м – ҳарфи равӣ, о – ридфи муфрад.

4. Қофияи муқайяд бо ридфи мураккаб (аслӣ ва зои́д).

*Дар ин қарне, ки бе Мачнуну Лайлост,
Ҳама офоқ мачнунхонаи мост.*

Вожаҳои «Лайлост» ва «мост» ҳамқофия буда, аз чунин унсурҳо иборат аст: т – ҳарфи равӣ, с – ридфи зои́д, о – ридфи муфрад.

5. Қофияи муқайяд бо таъсис ва дахил:

*Гарчи ҳар рӯзи Худо рӯзи муборакқдам аст,
Рӯзи милоди ту, эй ёр, саодатрақам аст,*

Решаи қофия дар ин банд «қдам» ва «рақам» буда, аз чунин унсурҳо таркиб ёфтааст: м – ҳарфи равӣ, а – тавҷеҳ, д – дар қдам ва қ дар рақам – ҳарфи дахил, а – таъсис аст.

6. Қофияи мутлақи мучаррад:

*Ҳавои руҳи маро тоза кун ба омаданат,
Биҳиштро ба замин кӯч деҳ ба як суханат.*

Дар калимаҳои «омаданат» ва «суханат» қофия аз қисмати **анат** иборат аст, ки т – васл, а-и дувум – мачро, н – равии мутлақ ва а-и якум – тавҷеҳ аст.

7. Қофияи мутлақ бо қайд:

*Дайро кушад нигоҳи ниғаҳбанди офтоб,
Муסיқии дирафши зафарманди офтоб.*

Дар калимаҳои «ниғаҳбанд» ва «зафарманд» қофия аз қисмати **анди** иборат буда, дар вай и – васл, д – равии мутлақ, н – қайд ва а – ҳазв аст.

8. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад(аслӣ).

*Навойи нишоте баровар зи торам,
Ту, эй бозгашти сапеди баҳорам.*

Калимаҳои «торам» ва «баҳорам» ҳамқофия буда, аз чунин унсурҳо таркиб ёфтаанд: о – ридфи муфрад, р – равии мутлақ, а – мачро ва м – васл.

Ради́ф низ метавонад дар эҷоди муסיқии шеър саҳми бориз намояд. Ба ақидаи донишманди Эронӣ Алиасғари Шеърдӯст «Ради́ф ба эҷоди ваҳдати шакл дар шеър бештар аз қофия кӯмак мекунад ва миёни мисраъҳо иртиботи маҳкаме барқарор мекунад ва ҳаракати амудии ҳаёло ёрӣ мерасонад»(7, 233).

Аз 500 ғазале, ки дар девони устод Фарзона ҷамъоварӣ карда шудаанд, қариб 190-ғазал бидуни ради́ф ва боқимонда 390 ғазал бо риояи ради́ф гуфта шудаанд. Аз ин бармеояд, ки устод Фарзона ба ради́ф тавачҷуҳи махсус доранд. Ағлаби ради́фхоро вожаҳое, фаро гирифтаанд, ки дар танҳои низ маънии бикрро ифода мекунанд. Ба монанди «кори ман қазоват нест», «ишқ омад, ишқ рафт», «не салом, не падруд», «ду рақъат ишқ меҳонад», «то ҷовидон ёдат ба хайр», «сад шукр, сад шукр», «наргис, эй гули наргис», «шабат хуш боду рӯзат хуш», «ки на ҳастам, на нестам», «сад аср ё як сония» ва ғ. Дар баробари ради́фҳои мураккабу тулонӣ ради́фҳои соддае чун «ёфт», «биё», «аст», «шуд», «ҳам» ва монанди инҳо ба кор рафтаанд:

Аксари радифҳое, ки дар ғазалиёти шоир истифода шудаанд, ғайримаъмул буда, ба шеър оҳанги махсусе илқо мекунанд:

*Зи ҷаҳони пуришайтин биравам дигар наёям,
Шунавам дуои ёсин, биравам дигар наёям.*

*Нури ту бар ҷаҳони ман мерасаду намерасад,
Бар ҳарамии ниҳони ман мерасаду намерасад.*

*Ҳастам, вале чунон, ки на ҳастам, на нестам,
Рафтам ба бекарон, ки на ҳастам, на нестам.*

*Дилам як вақтҳо дурҷи муҳаббат буд, акнун нест,
Ду чашмам бо ду чашимат ҳамтариқат буд, акнун нест.*

*Таҳният ё таъзият гӯ, ишқ омад, ишқ рафт,
Армуғон аз боғи минӯ, ишқ омад, ишқ рафт.*

*Қасам бар нӯшханди гул, ки ман ҳам омадам, рафтам,
Ба чашими шуста чун луълӯи шабнам омадам, рафтам*

Ҳамин тариқ, аз баррасии ғазалиёти Фарзона ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ғазалҳои ӯ оҳанги ҷолиб дошта, якҷо бо андешаҳои баланду маонии латиф шеърро зинат додаанд.

Пайнавишт:

1. Ваҳҳобзода, Р. Шеър ва дониш. – / Рустам Ваҳҳобзода. – Душанбе, Адиб, 2017. – 188 с.
2. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Мусиқии шеър / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огаҳ, 1373. – 679 с.
3. Мирзоюнус, М. Таносуби вазн ва мазмуну мусиқӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ [матн] / М. Мирзоюнус / / Мизони каломи манзум (Мақолаҳо аз ҷамъи байналмилалӣ таҳти унвони «Вазни арӯз ва таҳаввули он дар шеъри форсии тоҷикӣ»). – Душанбе: МТБТ-и ДМТ, 2022. – С. 28-33
4. Сирус, Баҳром. Қофия дар назми тоҷикӣ. / Баҳром Сирус. – Сталинобод, 1953. – 85 с.
5. Фарзона. Девон. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
6. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Таҳқиқи интиқодӣ дар арӯзи форсӣ ва чигунагии таҳаввули авзони ғазал. – Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1327. – 213 с.
7. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик / Алиасфари Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.

МАҚОМИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСИЗАБОНОНИ ДУНӢ

Ҳар суҳанвар эҳсоси муҳаббати ҳешро бо сабку услуби ба худ хос иброд меорад. Устод Фарзона эҷодкори соҳибзавку соҳибдониш, соҳибсабк аст, ки дар адабиёти муосири тоҷик ҷойгоҳи махсус ва мақоми баланди ҳудро дорад. Ё суҳанвари мумтози каломи бадеъ буда, суҳани оқилонаи вай аз зиндагӣ ба шеър ворид шуда, бузургиву наҷобат пайдо мекунад. Устод Фарзона муъҷизбаён аст, ҳар як суҳани ӯ дар шеър мавҷею мақоми ҳудро дорост. Дарди миллат, дарди меҳан, дарди ишқ, дарди инсонҳои алоҳида дар дили ӯ маъво гирифта дар шеърҳои тараннум шудааст.

Яке аз хидматҳои барҷастаи адабии Фарзона рушду таҳаввули маъмултарин ва бошукӯҳтарин жанрҳои анъанавии назм – рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, маснавӣ ва шеъри нав махсуб мегардад. Мавзуоти ашъори ӯ иҷтимоиву ахлоқӣ, ошиқонаву орифона, фалсафиву андарзӣ ва ғайра мебошанд, ки ба инсон руҳи тозаи зиндагӣ ато мекунад. Зеро ӯ аз нахустин гомҳои дар арсаи адабиёт ҳамзамон бо таълифи шеъри ҷадид, шеъри нимоӣ ба осори бегазанди классикони адабиёти тоҷикӣ форс, хоса, эҷодиёти Рӯдакӣ, Хайём, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил ва дигарон меҳру дилбастагии тамом пайдо кард ва таҷрибаи эҷодии ин суҳанварони бузургро дар ҷараёни фаъолияти адабиаш бо камоли ҳунармандӣ ба кор гирифт.

Дар китоби «Найсон» тақрибан 800 рубоиву дубайтӣ ва ашъори тарҷумакардаи шоир ҷой дода шудаанд ва миқдори рубоиву дубайтиҳо қариб мусовист. Ин санад бар он шаҳодат медиҳад, ки анвои хурди ғиноӣ таваҷҷуҳи шоирро зиёд ба худ кашида, дар мавзуоти мухталиф ба қалам омадааст. Қобили зикр аст, ки бори аввал як силсила рубоиву дубайтиҳои Фарзона дар маҷмуаи дастҷамъии «Резаборон», сипас дар ҷилди дувуми «Қатрае аз Мӯлиён» интишор ёфтанд. Баъдан, дар маҷмуаҳои «Муҳри гули мино», «Себарга», «Ҳама гул, ҳама тарона», «Сини салом» низ рубоиву дубайтиҳо ҷой дода шудаанд. Ҷолиб он нукта аст, ки Фарзона ба ин жанрҳо аз овони машқҳои нахустини шоирӣ рӯй оварда, дар ҳаҷми хурд маъниҳои бузургро ҷой дода тавонистааст. Шоир дар ҳар рубоӣ ё дубайтӣ як манзара, як ҳолат, як ҳикмати пурбори зиндагиро инъикос мекунад ва руҳи замони моро ифода менамояд. Ин рубоиву дубайтиҳо на танҳо аз аҳволу эҳсоси як шахс, балки аз вазъи ҷаҳон, масоили маънавиву фарҳангӣ, иҷтимоиву сиёсии кишвар ва башар бо назокат ва диди хос дарак медиҳанд.

Беш аз 700 ғазал ва силсилаи шеърҳои алоҳидаи шоира, ки ҳанӯз 20 сол муқаддам дар ситоиши ин ситорагони тобони назми классикии мо гуфтааст, далели равшани ихлосу эътиқоди эшон ба адабиёти ниёгон ва шахсиятҳои беназири он мебошад. Ашъори Фарзона шӯру шар ва инқилоbero дар ҷаҳони маънавии форсизабонони дунё ба вучуд овард. Ғазалҳои ӯ ҷозибали ашъори адибони классики адабиёти тоҷикӣ форсро доранд. Аз офаридаҳои Фарзона кас

ғизои маънавӣ мегирад. Аз шеърҳое, ки дар қолаби намояндагони адабиёти классикӣ сурудааст, шеърҳои «Рӯдакӣ», «Дақиқӣ», «Фирдавсӣ», «Саъдӣ», «Иқбол», «Баҳорона», «Пирях», «Кӯҳи вулқон» ва дигар аз ғазалиёт гувоҳи ақоиди фавқ аст.

Шоир аз ҳодисаҳои таърихи ватани худ ва сарварони сарфарозаш суҳан мегӯяд, то ёдовари даврони шукуҳ ва азамати меҳан бошад ва бо насли ҳозир шинохти тоза аз сарзамини бидиҳад. Фарзона пас аз ба ёд овардани ашъори ҷадди бузургони адабиёти классикии тоҷику форс орзуву омоли худро барои мардуми ватани фарҳангиву сиёсии хеш маълум менамояд, ки ин худ пайванди наслҳову замонҳои пешин ва имрӯза ба ҳисоб меравад:

*То Бухоро ҳамраҳи рӯди Зарафшон омадам,
Аз парешонӣ гурезон сӯйи Сомон омадам.
Аз паёми гарми ман чашми Бухоро боз шуд,
Баски чун хуришед бо чашми чарогон омадам.
Ногаҳон афтод андар тахти Сомон гулгула,
Ногаҳон бархост андар марзи тоҷик зилзила [2, 2].*

Фарзона барои ҳувияти милливу маънавӣ ва моддии кишвари таърихии худ, сарзамине, ки солҳои тулонӣ фарҳанги бое дошт ва бо ситорагони адабиёти тоҷику форс ифтихор мекард, саъй мекунад.

Шеърҳои меҳанпарастонаи Фарзона яке аз беҳтарин сурудаҳояш мебошанд, ки хонандаро мутаассир менамояд, аз ҷумла ашъори «Баҳори сиёҳ», «Дар ҳисори андӯх», «Дар орзуи субҳи ахурой»-ро метавон ном бурд.

Алиасғари Шейрдӯст дар муқаддимаи «Паёми ниёкон» чунин изҳор менамояд: «Таҷаллии меҳан назди Фарзона танҳо густураи ҳокии ӯ нест ва аз ин назар бо Фурӯғ иштироки ақида дорад. Фарзона ба забони форсӣ ишқ меварзад, Саъдӣ аз Шероз, Иқбол аз Покистон, Фирдавсӣ ва Дақиқӣ аз Хуросон ҳозир мешаванд, то такаҷҷоҳи маънавӣ ва фарҳангии ӯ бошанд [1, 3].

Шеърҳои Фарзона шӯру шареро дар ҷаҳони маънавии мардуми тоҷик овард. Ғазалҳои ӯ ҷозибаву ашъори Мавлавиву Саъдиву Ҳофизу Ҷомиву Бедилро доранд. Аз офаридаҳои устод Фарзона кас неъматҳои маънавӣ мегирад, нуру зиёи эҷодиёти адибони классикии тоҷику форсро дар дили худ акс менамояд ва ба риштаи назм мекашад. Асарҳои дилрабои Фарзона, ки ҳар яке ганҷинаи ҳикмат ва хирад ҳастанд, таваҷҷуҳи зиёди форсизабонро ба худ кашиданд.

Дар роҳи сайқалу густариш ёфтани қобилият ва истеъдоди шоира таъсиру нуфузи назми классикии форсу тоҷик, хоса, эҷодиёти барӯмандтарин намояндагони он, амсоли устод Рӯдакӣ, Хайём, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол ва Бедил, ки эшон дар таълифоти хеш борҳо аз онҳо ва шеъри оламгиршон бо меҳру ихлос ёдовар шудааст, хеле калон аст.

Дар шеъри «Дар орзуи субҳи ахурой» шоир доир ба меҳани хеш, шахсиятҳои адабиву таърихӣ андеша рондааст, ки ба қуллаи бузурги фарҳангу адаб ва тамаддун расидаанд.

Дар марҳилаи нави адабиёти тоҷик, ки аслан аз замони соҳибистиклолии кишвар шуруъ мешавад, Фарзона дар сарғаҳи суҳанварон қарор дорад. Таълифи

силсилаи ашъори «Паёми ниёкон» намунаи барҷастаи шеъри худшиносиву худогоҳии Фарзона гардид, ки ба таъбири худӣ эшон дар он паёмбарони Аҷам ба суҳан даромада, ҳар яке аз рисолату асолати ҳеш ҳарфи бедориву мондагорӣ барои имрӯзиён мезананд. Он ҷо каломӣ Рӯдакиву Носири Хусраву Мавлонову Камолу Бедилу Иқбол ва дигарон чун мучассамаҳои беҳтарини худшиносии милливу маънавӣ ҳарф ба забон оварда, баробари муаррифии рисолати таърихии худ навиё чароғи ҳидоятро барои имрӯз меафрӯзанд.

Шоир ҳамонест, ки зиштиҳо ва зебоихоро дар назарҳои мо беҳтар ва дурусттар ҷилва диҳад. Шеър маҳсули алоқаҳо, муҳаббатҳо ва баёнгари ранҷҳои руҳӣ ва оромбахши фикри инсонхост. Мусалламан, шеър қудрате бояд дошта бошад, ки дили пирро ҷавон бикунад ва қалбҳои ноумедро умедвор ва чароғи умеду орзуро дар дилҳои инсон барафрӯзад. Фарзона низ аз сарзамини ишқу сулҳ бо ҳамин чароғи Мавлоно омадааст, то башарро ба сӯйи фардои рӯшан ҳидоят намояд:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман.
Чун номи ман ба номат дар осмон рақам шуд,
Бо туст сабз дар сабз милоду реҳлати ман.*

Шеърҳои Фарзона таҳти таъсири Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Мавлоно, Ҳофиз, Бедил ва дигарон бошад ҳам, мутааллиқияти ӯ ба замони муосир ва кишвари Тоҷикистон буда, ашъораш бо таркибу ибораҳои нав, навовариҳои зеҳнӣ ва ҳаёлий ва калимоту вожаҳои маҳаллӣ аз каломӣ адибони классик фарқ мекунад. Фарзона аз суҳанваронест, ки бо қудрати суҳанофаринӣ каломӣ манзумро маъниҳои мавлавӣна, саъдиёнаву ҳофизонаву бедилонаву ҷомӣна дод ва ин ҳамаро бо ҳаёти иҷтимоӣ замони худ омезиш кард ва дар қолабҳои шеъри нав ва тозаэҳӣ каломӣ бадеъ офарид. Дар ҳақиқат, Фарзона бо сабку завқу рангу шакли шеъри дигар, яъне гунаи ба худ хос дар майдони адабиёти имрӯзи тоҷик ҷавлон мезанад.

*Эй тундгард, пой ҳавасро пиёда кун,
Аз рӯзи охири баҳор истифода кун.
Шодӣ кунад рақиб, ки роҳи ту хатм шуд,
Аммо ту боз нав шаву оғози ҷода кун.
Шармандаӣ, ки ишқ наварзидаӣ ҳанӯз,
Мардона бош, инаку, ҳиммат зиёда кун.
Чилишӯи ҷашмҳои ҷиҳилсола боядат,
Худро ҷу ҷашми нинишӣ якрӯза сода кун.
Эй ҳаҷраве, ки Шомравӣ, рӯ ба субҳ неҳ,
Яъне сафар ба ин ҳарамӣ нокушода кун.*

Маъниҳои шеъри шоир ифодакунандаи фалсафаи зиндагии имрӯзи зиндагист. Нафаре, ки бошитоб меравӣ, бозист ва як лаҳза бо орзуву ҳавас бидуни шитоб зиндагӣ бикун, ба атроф назар андоз, зеро умри баҳор ба охир расидааст. Маҷозану рамзӣ умри инсон низ дар назар аст, ки дар шитобҳои имрӯзу фардои инсон номаълум ба поён мерасад.

*Шодӣ кунад рақиб, ки роҳи ту хатм шуд,
Аммо ту боз нав шаву оғози ҷода кун.*

Ҳарчанд рақибӣ зиндагии инсон шод аст, ки умри ту ба поён расидаву дигар бо ӯ мадори мубориза бурдан надорӣ ва роҳро барои пирӯзии ӯ ҳолӣ хоҳӣ кард. Аммо ту тан мадеҳ, дубора эҳё шав ва роҳро аз нав оғоз кун, яъне ошиқи зиндагӣ бишав.

*Шармандаӣ, ки ишқ наварзидаӣ ҳанӯз,
Мардона бош, инаку ҳиммат зиёда кун.*

Фалсафаи ҳаёти инсонӣ он аст, ки баъд аз ишқ наварзидаву ошиқ нашуданҳо таассуф хурданҳо ба миён меояд. Ва шоир мурочиат мекунад: ҳанӯз, ки вақт ҳаст, ҳимматро баланд гир, мисли мардони шучоъ далер бош ва ҳудро ба доми ишқ афкан.

*Чилиӯи чашмҳои чихилсола боядат,
Худро чу чашми нинии якрӯза сода кун.*

Чашмҳои инсон, ки солҳо бо зиштӣ ифлосӣ хӯ гирифтаанд, бояд аз он бадӣҳо пок гардонад ва мисли нинии якрӯза мубаррову мусафову бегуноҳ бишавад, то зиндагиро аз нав бо чашмҳои неқбин бубинад ва дигарбора ошиқона умр ба сар кунад.

*Эй ҳаҷраве, ки шомравӣ, рӯ ба субҳ неҳ,
Яъне сафар ба ин ҳарами нокушода кун.*

Шоир тавсия медиҳад, ки нафаре агар ба ҳаҷ, ба зиёрати Макка меравад, одатан ба самти ғуруб, ба кишвари Шом ҳаракат мекунад. Аммо агар инсон ҳаҷрав аст, рӯ ба субҳ ниҳад, ки тулуи Хуршед аз он ҷо шуруъ мешавад. Яъне кӯркӯронаву надониста ва бо дили тихиву беишқ ба самти ҳаҷ набояд рафт. Ба сӯйи субҳу сафову равшанӣ бояд рафт, ки он ҷо ҳарами нокушода, яъне ҷоест, ки танҳо ба маҳрамон иҷозати вуруд ҳаст. Пас, инсон бояд ошиқ бошад, содиқона ишқ варзад ва барои маҳрам шудан бо он Ёри ягона саъй кунад, то ба он ҳарами нокушода роҳ ёбад ва иҷозати вуруд пайдо намояд. Он сон, ки ҳазрати Ҳофиз мегӯяд:

*Ҳар кӣ шуд маҳрами дил, дар ҳарами ёр бимонд
В-он кӣ ин кор надонист, дар инкор бимонд.*

Бояд гуфт, ки Фарзона кулли санъати бадеиро ба таври вофир моҳирона ва устодона ба кор бурдааст, ки ин арзиш ва бадеияти шеърро баланд бардошта, фардияти ҳунарии ӯро таъмин намудааст. Дар ғазалиёти шоира, баҳусус, маъмултарин воситаҳои тасвири бадеӣ, амсоли маҷозу истиора, муболиғаву иғроқ, тазоду муқобила, тасвиру ташбеҳ, талмеху таҷнис, ирсоли масал ва ғайра шираву шарбати сухан ва бадеияти каломро ба маротиб тақвият дода, ҷанбаи ҳаяҷонбахшоии онро нирӯманд сохтааст. Аз ин рӯ, метавон ба ҳулосае омад, ки корбурди пайвастаи санъатҳои бадеӣ дар ашъори суннатӣ ва ҳам ҷадид ба муҳимтарин рукни услуби эҷодии шоира табдил ёфтааст.

Саодати бузурги шоирӣ, қабл аз ҳама, раҳкушой ба дили инсонҳост. Шоираи нозукбаёну ширингуфтор Фарзонаи Хуҷандӣ дар ҳамин роҳгузари зебои рисолати шеър қарор дорад. Ӯ сарояндаи ишқу муҳаббат, ситоишгари дӯстию бародарӣ, ваҳдати миллӣ, пояҳои волои ватанхоҳӣ ва башардӯстӣ аст. Фарзонаи Хуҷандӣ шоири соҳибсабк аст, ки назми муосири тоҷикро бо мавзӯву масъала ва ғояву андешаҳои фалсафӣ ғанӣ кард ва дар байни форсизабонони дунё маъруфияти беандоза пайдо кард.

МУҚАДДИМАЕ ДАР БОРАИ САБКИ ФАРДИИ ФАРЗОНА

Сароғоз. Бо арзи пӯзиш, суханро дар ин ҷаласаи фараҳбахш бо сарнигоре оғоз мекунам, ки аз шеъри «Ёдбуди Камол»-и Фарзонаи Хучандӣ – бо тағйири се «ман» ба «мо» ва як «пур» ба «духт» – вом гирифтаам:

Хучанди мо!

Ало, эй маснади бахти баланди мо!

Бинозам хоки шоирофаринатро,

Ки шоир зодани ҳар модар осон нест,

Ки шоир ҳасту бо духти хучандӣ, лек ҳамсон нест,

Чу ӯ булбулное дар Хучанди мо газалхон нест.

Солхост дар заминаи мақулаи «рози шоиронагии каломи Фарзона» ба мутолиа, андеша ва ҷустуҷӯ дар перомуни эҷодиёти Шоири халқии Тоҷикистон, устод Фарзонаи Хучандӣ, бахусус, шеъри ӯ машғул ҳастам. Хабарӣ ин конфронс бароям хеле ногаҳонӣ ва фосила ҳам бениҳоят танг буд. Бинобар ин, дар миёни ёддоштҳо бахшери, ки ба баҳси сабкшиносии шеъри шоир тааллуқ дошт, ҷудо кардам, ки ба унвони муқаддимае ба ин мавзӯ пешниҳод мешавад.

Муқаддима. Дар коргоҳи эҷодии Фарзонаи Хучандӣ ҳанӯз аз қадамҳои аввалини эҷод масъалаи чӣ тарз гуфтани шеър, ки аз сойири шеваҳои шоирӣ тафовут дошта бошад, матраҳ аст. Ин махсусиятро аз қавли зерини устод Лоик Шералӣ низ метавон дарёфт, ки дар муқаддимае бар гулчини ашъори шоир баён кардаанд: «...ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира, паҳлугардониҳои ҳаёлангези сухан, суханбозиҳои ширин, назари поки ошиқона ба зиндагӣ, ба инсон, ба замон, нигариши ҳосаи шоирона ба ашъи тасвиршаванда ва ҳаводиси ғарази шеър, иборапардозӣҳо ва истифода аз таъбирҳои корхӯрдаи классикӣ ва фарҳанги мардум моро итминон медиҳад, то мо ба ояндаи файзбахши назми Фарзона имон биёварем» [Фарзона 2014, с. 3]. Дар идомаи ҳамин қавл, пас аз нақли байте, ки дар он маънии рисолати шеърро дарёфтани шоири навкор таъкид мешавад, чунин меҳонем: «Аз машқҳои нахустини шогирдона чунин андаррасидани шоира ба ҳаллоқияти шеър гапи сода нест, балки ҳақ медиҳад бовар кунем, ки ӯ бори сангинеро ба дӯш кашиданист, боре, ки як инсони хокӣ маҷоли кашидан надорад, аммо нирӯи маънавию руҳонии ӯ, яъне шеър, мададгор ва пуштибонаш хоҳад буд» [Фарзона 2014, с. 3].

Чунонки аз муҳтавои ин нақли қавлҳо дармеёбем, аз ҷониби устод Лоик мухтассоти сабкофарине, амсоли «ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира», «паҳлугардониҳои ҳаёлангези сухан», «суханбозиҳои ширин», «назари поки ошиқона ба зиндагӣ, ба инсон, ба замон», «нигариши ҳосаи шоирона ба ашъи тасвиршаванда ва ҳаводиси ғарази шеър», «иборапардозӣҳо», «истифода аз таъбирҳои корхӯрдаи классикӣ», «фарҳанги мардум», даст ёфтан «ба ҳаллоқияти шеър» таҳҳис дода шудаанд, ки танҳо аз рӯи ҳамин мақулаҳо ҳам метавон ба як таҳқиқи ҷолиб дар заминаи сабкшиносии шеъри Фарзона

пардохт. Умедворем, дар оянда муҳаққиқе ба ин муҳим хоҳад пардохт. Аммо манзури мо дар ин мухтасар таваҷҷуҳ ба асосҳои «таҷзия ва таҳлили сабкшиносии мутун ба лиҳози забон, фикр ва адабиёт» [Нарзиқул 2006, с. 115-120] ва «аносири сабкшиносии сабки шахсӣ ё фардӣ» [Нарзиқул 2006, с. 120-122] дар ростои назарияи шинохти сабки фардӣ мебошад, ки ҳамчун муқаддимае ба шинохти сабки фардии Фарзона пешниҳод мешавад.

Дар миёни гуфторҳои адибону муҳаққиқони дигар, аз ҷумлаи фарҳехтагони ватанию хориҷӣ, низ баъзе ишораҳо ҷой доранд, ки онҳоро ҳам метавон ҳамчун мухтассоти сабкофарин ба эътибор гирифт. Ба мисли чунин намунаҳо: «аз дарди хусусӣ фаротар рафта, дар бисёр маворид ба дарди ҳамагонӣ ва ҳамешагӣ» бадал шудани дардҳои дили шоир (Сотим Улуғзода), «анвоъ ва ақсоми шеъри классикӣ муносири форсиро таҷриба кард»-ан (доктор Сайид Муҳаммадбоқии Камолиддинӣ), ба ҳубӣ ба якдигар пайванд хӯрдани «эҳсоси отифаи занона, ишқ, дарди Ватан ва умед ба фардо» дар каломи шоирона, сухан гуфтан аз «дардҳои иҷтимоӣ ва миллий» ва «оинаи тамомнамои ранҷҳои замони худ» будани шеъри шоира (Муҳаммадризо Муваҳҳидӣ), «мураккабӣ ва ғаномандии ашъори Фарзона бар суннатҳо»-и адабӣ (Ҷо Шапкот, яке аз мутарҷимони шеъри шоир ба забони англисӣ) ва ғ.

Куллийёт. Шеъри Фарзона оинаи тамомнамоеро менамояд, ки ҳар хонанда акси сурату сират, паёму муҳтаво, афкор, ҳолат, эҳсосот, ҳаяҷонот ва қудрати отифаю таҳайюли шоирро мувофиқ ба мизони маърифати хеш дар он метавонад ба тамошо бинишинад. Аммо маворидеро ҳам дар миёни сурудаҳои шоир метавон суроғ кард, ки ба ҳукми назарияи тавзеҳ ва ё шарҳи худӣ хонандаро ба самти ғарази аслии эҷодкор роҳнамоӣ мекунад. Яке аз чунин маворид ишораҳои ошкоро ва гоҳе мактум дар тавзеҳи масъалаи ғараз аз шеърӯ шоирӣ мебошад. Масалан, яке аз намунаҳои возеҳ банди охири шеъри «Ҳамоҳанги рӯд» мебошад, ки чунин аст:

*Эй шеъри дардзода, бар дил нишот мебар,
Ҷое мамот бошад, пайки наҷот мебар.
Бо хуни зиндаи худ чун рӯди гармҷӯше
Бар ҷони мурдадилҳо оби ҳаёт мебар!* [Фарзона 2014, с. 77].

Зодаи дард будани шеъри сара масъалаи инкорнопазир аст, вале се ҳадаф: а) бурдани нишот бар дил, б) бурдани пайки наҷот ҷое, ки мамот аст, в) бар ҷони мурдадилҳо оби ҳаёт бурдани шеър бозгӯи ғараз, ё худ маромномаи шоир аз шеър аст.

Ҷустор. САТҲИ ЗАБОНӢ. Дар сатҳи забонӣ гузашта аз вежагиҳои суд ҷустан аз таъбирҳои корхӯрдаи классикӣ ва фарҳанги мардум, ки дар сатҳи кулӣ мутолиа мешавад, дар сатҳи ҷузъӣ мухтассоте, амсоли ҳамнишинии калимот дар низоми сохтори забонӣ ва таъйиди вожаҳои калидӣ дар коргоҳи эҷодӣ қобили таҳлил ҳастанд.

Дар низоми сохтори забонӣ ва дараҷаи шоиронагии калом маърифати **ҳамнишинии калимаҳо** дар ҳар сатр ё байти шеър масъалаи бисёр муҳим аст. Тибқи назарияи сохторгароён, барои нақди шакли дарунии матн баррасӣ аз тариқи ҷойгузинии калимаҳо дар мисроъ ё байт шуруъ мешавад. Дар шеъри

Фарзона, махсусан, дар шеърхое, ки аз ду пояи арӯзӣ шакл гирифтаанд, тартиби калима бо оҳанг ва ҳар се сатҳи мусиқоии калом дар таносуби том қарор мегирад. Масалан, дар шеъри «Эй вақт!», ки як банди он зайлан нақл мешавад:

*Ту чун Зарафшон пуришитоб,
Ман ҳамчу Сайхун гарқи хоб,
Макрам макун ранги сароб,
Эй тундрав, оҳистатар! [Фарзона 2014, с. 87].*

Намод ё рамзи вуруд ба шеъри Фарзона ба ихтиёри хонанда ҳавола аст, ки чӣ гуна ва дар асоси кадом меъёр ба назораи оинаи шеър сари хони тафаккур менишинад. Аммо бо таваҷҷуҳ ба ҳамнишинии вожаҳо дар низоми байт ва сохтори мухтавоӣ вожаҳои калидиеро метавон мушаххас кард, ки аз ҷумла, инҳо ҳастанд: ишқ, дил, вақт, саҳар (субҳ), шаб, дӯст, афлок, анҷум, Модар, Ватан (Меҳан), забон, Хучанд, Сир (Сирдарё, Сайхун), Мевағул, Наврӯз, баҳор, дай, тирамоҳ, умед, орзу, гул, себарга, шабнам, Хуршед (Офтоб), тавба, гуноҳ, себ, боло, хоб (руъё), соя, бодом (хусусан, ҳамон, ки дар боғчаи ҳавлӣ мерӯяд), соя, зишт, зебо, дина, фардо, кухна, нав, нағз, сулул (силлул) ва ғ. Дар ин миён баъзе калимаҳо дар муносибати тазодӣ қарор мегиранд, амсоли: баҳор – дай, тавба – гуноҳ, зишт – зебо, дина – фардо, кухна – нав, шаб – субҳ. Калимаҳои «дил» ва «ишқ» дар ин занҷираи маъноӣ ҳамчун мафҳумҳои ҷуфтистеъмол дар раъс қарор дошта, аз назари басомад дар сохтори вожагонии шеъри шоир вачҳи голиб доништа мешаванд. Басомади вожаҳои калидии дигар аз шеъре ба шеъре афзоиш меёбад. Инчунин, калимаҳои ҷуфтистеъмоли дигаре ҳам, ба мисли «дарун»-у «берун», «нағз»-у «ганд», «наем»-у «ҳайем» (ин лафз таҷнис ва ихом ҳам дорад), «турш»-у «ширин», «фонӣ»-ю «боқӣ» ва ғ. дар занҷираи мазкур ҳаққи ҳузур доранд, вале онҳо бештар хусусияти тазодӣ доранд. Бинобар ин, бештар ба санъати тазод(д) ва муқобала иртибот мегиранд. Ҳангоми баррасии мухтассоти ҳунари ба ин ҷиҳати масъала ишора хоҳад шуд.

Бархе аз ин вожаҳо аз маънии аслии худ убур карда, маъмулан, дар ҳадди маҷоз, намод, мафҳуме хос, ки бори маъноии он ба ғараз ва ё моҳияти ниҳон дар матни каломӣ шоир гирех меҳӯрад, қарор мегиранд. Масалан, дар мақтаби ғазале, ки бо ин байт:

*Дуруд, эй қосиди фардо, шабат хуш боду рӯзат хуш,
Навиниою ноифшо, шабат хуш боду рӯзат хуш [Фарзона 2011, с. 4].*

оғоз мешавад ва ба сабки Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ қаробат дорад, калимаи «боло» ба таври зайл дар мисраи дувум истифода шудааст:

*Муҳаббатномаҳои ман ба унвони банӣ Одам
Дар он боло бишуд имзо, шабат хуш боду рӯзат хуш [Фарзона 2011, с. 4].*

«Он боло»-и мавриди назар дар байти зерин, ки матлаби ғазалест, мушаххас мешавад, ки чӣ макону мақомест:

*Нақшаи мо дигару нақшаи боло дигар аст,
Мухри инсон дигару муҳри Таъоло дигар аст.*

Барои дарёфти зерматнҳои вожаҳои калидӣ ва рамзҳои шеъри Фарзона ё ба таъбири худӣ шоир, чилваҳои ниҳон дар шеър (Чун ба анҷум чилваи пинҳон кунам, / Халқро бори дигар ҳайрон кунам [Фарзона 2011, с. 75]) бо таваҷҷуҳ бар мабони назарияи шарҳи худӣ ба ботини ҳамон матн ва сойири мутуни дигар рӯ мебояд овард.

Ишқ. Ишқ дар шеъри Фарзона аз навъи маҷозӣ оғоз ва ба ҳақиқию кайҳонӣ суъуд мекунад. Шоир дар зинаи дувум ба Офаринанда ва ҷумла офаридаҳояш, ба шумули ҷамодоту набототу ҳайвонот, шабу рӯз, осмону афлок ва ҳар чӣ миёни ин ду қарор мегирад, ниҳоят, ҳар чиз ё падидаи зебои дидашавандаву ламсшаванда ишқ меварзад. Паҳно ва шарҳи ин ишқ дар шеъри «Василаи ишқ» [Фарзона 2014, с. 14] чилва ва тавзеҳи дурахшон дорад.

Дил. Ҳар чой, ки шоир аз вожаи «дил» ёд мекунад, он ҷо аксар «ишқ» ҳам ҳузур дорад. «Дил»-номаҳо бештар дар меҳвари дӯст доштан ифода мешаванд.

Калимаи «шаҳр» дар низомии ҳалқапайванди вожаҳои калидии шеъри Фарзона бо Хучанд ҳаммаънӣ буда, дар сохтори ҳамнишинии калимаҳои шеър бештар дар радифи Мевағул, Сир, Сайхун қарор мегирад. Алоқа ва пайванди шоир бо ин чойномҳо, махсусан Хучанд, ба гунаест, ки бо ҳастии маънавӣ ва ҷаҳони шоирӣ ӯ гирех хӯрда, ҳукми абадиёт пайдо мекунад. Хучанд барои шоир ҳамчун шаҳри биҳиштоғӯш манбаи илҳом ва Сир офарандаи савти нав дар рӯзи ҷадид аст. Масалан, дар абёти зерин Хучанд ба масобаи манбаи илҳом чилва дорад:

*Дар синааш дарё дамон, дарё ба шарёнаш равон,
Кӯҳ аст ўро пуштибон, шаҳри биҳиштоғӯши ман.
Дар савти зарби набзи ӯ, дар боғи ҳусни сабзи ӯ
Бедор шуд дар сина дил, фаввора зад аз лаб сухан [Фарзона 2014, с. 14].*

Дар умум, Хучанду Сирдарёву кӯҳи Мевағул дар шеъри Фарзона ҳузури мунир доранд, шоир худро дар фарози кӯҳҳои дигар сафири Мевағул мепиндорад (шеъри «Сотае дар деҳи Зиддӣ»), дар пеши Зарафшон ба наззора нишаста, аммо дар сар ҳавои Сайхун дорад (шеъри «Паёми Зарафшон»). Ҳамеша дар сар ҳавои Сайхун дорад ва дар саросари Сайхун ба савти нав танини нав мефиканад.

САТҲИ ФИКРӢ. Мавзӯ ва муҳтаво. Шеъри Фарзона аз назари мавзӯ ва муҳтаво пурвусъат аст, аммо дар он миён мавзӯҳои Ватан (меҳан), забон, ишқ, ҳувияти миллӣ, мазмунҳои иҷтимоӣ, оҳангҳои фалсафӣ дорои басомади ҷашмгир буда, ҳамчун вежагии сабкӣ шинохта мешаванд.

Шеърҳои «Ғаҳвораи фараҳ» ва «Шитоб кун» аз ҷумлаи намунаҳои хуби шеърҳои ватанхоҳонаи шоир ҳастанд. Абёти ҷудогона аз баъзе бахшҳои шеърҳои мазкур нақл мешаванд:

«Ғаҳвораи фараҳ»:
*Чашми бад дур зи чашмони азизат, Ватанам,
Деву дад дур зи домони азизат, Ватанам...*
*Нола кардам зи парешонии пайвандонат,
Нолаҳо аз нایی сӯтхони азизат, Ватанам...*

*Нах ба нах бастаам аз рӯзи валодат то марг
Чону дилро ба дили ҷону азизат, Ватанам [Фарзона 2014, с. 9].*

Мазмунҳои зиёди дар иртибот ба Ватан офаридаи шоир дар ҳилоли шеърҳои дигар низ қобили ташҳис ҳастанд. Масалан, дар банди пеш аз охири шеъри «Шитоб кун» маънии ба воситаи сухан ҷовидон мондани номи Меҳан чунин ифода шудааст:

*Барои умри бардавоми меҳан аст
Таронаҳои чашмасон равони ман.
Ба гӯшаҳои дил зи шавқи зиндагист
Забонаҳои сабзу ҷовидони ман [Фарзона 2014, с. 21].*

Мазмуни иҷтимоӣ дар шеър ағлаб бо шеваи рамзу роз баён мешавад ва шоир дар пахноӣ андеша бо ҷаҳон дасту панҷа мезанад. Намунаи сараи чунин шева шеъри «Ҳушдор» аст, ки банди аввали он нақл мешавад:

*Мотам кунед, эй баргҳо, моро ба заҳр олудаанд,
Эй боду эй обу ҳаво, моро ба заҳр олудаанд.
Андар гулӯи зиндагӣ печад нафасҳои гарон,
Эй ҷумла, аҷдоди Худо, моро ба заҳр олудаанд [Фарзона 2014, с. 50].*

Дар ҷаҳони шоирии Фарзона мумкин шудани номумкин зиёд рух менамояд, ба мисли мотам гирифтани баргҳо дар шеъри боло ва ё офтобро тарконидани шабнам дар шеъри «Иқтидор», ки танҳо аз ҳамин як банд иборат аст:

*Ҷумла дар зикри қудраташ гӯянд:
«Метавонад ҳубобро тарконд».
Як мани озмуда медонам:
Шабнаме офтобро тарконд [Фарзона 2014, с. 51].*

Дар шеъри «Таслим», ки аз ҷумлаи намунаҳои нағзи шеъри иҷтимоӣ аст, тазоди зиндагӣ тасвир шудааст. Банди якуми шеър чунин аст:

*Арзанеро мекашад бечора мӯре,
Маъданеро меканад аз синаҳои кӯҳ зӯре.
Мерасад аз дуру наздик оҳи ранҷуре,
Зиндагонӣ мешиতোбад [Фарзона 2014, с. 68].*

Таносуби ҳастии иҷтимоии фард дар ҷомеа ва пайванди инсон бо табиат дар диди шоиронаи Фарзона моҳияти фалсафӣ дорад. Мувофиқи ин дидгоҳ, шоир бо ҳастии башарият дар рӯйи замин меандешад, ҷунонки дар шеъри «Бар коми кист ҷанг?!» шоҳид ҳастем:

*Замин пир гашту замона куҳан шуд,
Ҳамин пирро ҳастии нав бибояд.
Агарчи варо куштан осон бувад, лек
Ба ин шамъи миранда партав бибояд [Фарзона 2014, с. 82].*

Дар чунин шеърҳо ва андешаҳои монанди дигар аст, ки мо бо масъалаи вучудшиносӣ рӯ ба рӯ ҳастем ва ин вежагӣ хоси адабиёти пасомудернистӣ аст. Шеъри сиёсиро ҳам шоир (дар мисоли шеърҳои «Дирӯз», «Видои Темурмалик») бо шеваи пасомудерн меғӯяд, ки дар партави назарияи вучудшиносӣ маърифат мешавад. Дар қиёс ба ин шева дар шеъри мудерн вачҳи ғолиб маърифатшиносӣ шинохта мешавад [Поянда 1385], ки дар асоси ин вежагӣ низ ба таҳқиқи шеъри Фарзона пардохтан мумкин аст.

Фалсафаи омадану рафтан дар порчаи зерин бо фосилаи замони муайян ва гардиши фалак мушаххас шудааст:

*Шабнам зи лабони гул билагжид,
Як барқ заду баҳор бигзаист.
То фурсати чашмро кушодан
Ин хоби фасонавор бигзаист...*

*Эй тозабаҳори сустпаймон,
Кардӣ ту маро раҳову рафтӣ.
Ман сер туро надида бар ком,
Ту сер шудӣ зи мову рафтӣ [Фарзона 2014, с. 40].*

Мазмунҳои вобаста ба мавзуи ҳувияти миллӣ дар шеъри Фарзона паҳноӣ васеъ дорад, ба мисли ҳасрати таърих ва дарди аз даст додани шаҳрҳои бузург (шеъри «Барои шаҳре, ки дар хобҳо дидаам»), хотираи таърихӣ ва ғ.

Аз силсилаи шеърҳои, ки онҳоро аз назари мазмун шартан дарднома ё сӯгнома ва ба сурати фарогиртар хотираи таърихӣ миллат номидан мумкин аст, як дафтари ҷудогона мебояд мураттаб ва чоп кард. Ҳар сатри шеърҳои, амсоли «Сухроб» барои хонандаи замони мо зангӯлаи бедорӣ ва хушёрӣ аст:

*Рустам, падари дурам,
Моҳи шаби дайҷурам,
Аз ҳаҷри ту маҳҷурам.
Эрон туву Тӯрон ман,
Пайванду парешон ман [Фарзона 2014, с. 86].*

Зимнан, мабҳаси тасвири хотираи таърихӣ миллат дар шеъри Фарзона мавзуи таҳқиқи ҷолибе хоҳад буд.

САТҲИ АДАБӢ. Қолибҳои шеърӣ. Дар коргоҳи эҷодии Фарзона анвои адабии суннатию мудерн канори ҳам қарор мегиранд. Дар он миён, қолаби шеърӣ иборат аз бандҳои семисроӣ, ки метавон онро дар қиёс ба ҷаҳорпора сепора номид, дар сохтори бофти жанрии калом ҷойгоҳи муносиб дорад. Дар адабиёти муосир ин қолабро шоирони дигар ҳам таҷриба кардаанд, аммо дар шеъри Фарзона дорои басомад аст, бинобар ин, ин қолабро ҳамчун вежагии сабксоз мепазирем. Дар хусуси ҷойгоҳи сохтор ва низоми қофия дар ин қолаби шеърӣ баъдтар таваккуф хоҳад шуд.

Дар шеъри суннатӣ гузоштани ном ё сарлавҳа барои шеър расм набуд, шеърҳои маъмулан аз рӯи анвои адабӣ мушаххас мекарданд, ки сурати кулӣ дошта, бо тавачҷуҳ ба сохтори шеър мувофиқи ҷигунагӣ ва тартиби ҳуруфи

қофия асос меёфт. Гузоштани ном барои шеър аз ибтикороти давраи ҷадид буда, бештар ба моҳияти паёми аслий ва муҳтаво тааллуқ мегирад. Сарлавҳа дар шеърҳои Фарзона аксар мифтоҳе барои вуруд ба равшанаи маърифати матн ҳастанд. Чунин вежагӣ, махсусан, дар шеърҳои «Духтаре фандхӯрда», «Дили шаҳр» ва ғ. равшан ба назар меояд.

Шеърҳои Фарзона аз назари қолаби муҳтавоӣ ҳам дорои мухтассоти вежае ҳастанд. Барои равшан шудани масъала шеъри «Офтоби афтода»-ро таҳлил мекунем, ки матни он чунин аст:

*Хобе ба об мегуфт
Ин субҳ абри танҳо.
Пур шуд зи гавҳари ашк
Чашии кабудӣ дарё.*

*Бинҳод шохи бодом
Дар сар гулолаи гул.
Рақсид бодӣ бадмаст
Дар каф пиёлаву гул.*

*Лайлак ба даст метохт
Як бачча сӯйи майдон.
Бо завқ боз мекард
Субҳи дариҷадандон.*

*Аз мавҷи сӯзанакҳо
Дунё ба ранг омехт.
Гардун чӣ равшанӣ дошт,
Дар ҷони ман фуру рехт.*

*Рафтам, ки дар кушоям
Бар субҳи тозапайғом,
Афтод пеши поям
Хуршед аз лаби бом [Фарзона 2014, с. 113].*

Ин шеър аз назари сохтори жанрӣ, ки ба ҷигунагии қофия асос ёфтааст, дар қолаби ҷаҳорпора суруда шуда, аз панҷ банд бо қофиябандии «абвб» иборат аст. Аммо аз назари сохтори муҳтавоӣ онро метавон боз ба се бахш ҷудо кард:

1. Бахши якум, ки танҳо аз банди аввал иборат аст, аз як бовар ва андешаи мардумӣ сарчашма гирифта, ҳолате мушаххас аз тариқи ташхис тасвир шудааст.

2. Бахши дувум аз бандҳои дувуму сеуму ҷаҳорум таркиб ёфта, тасвири банди аввал боз ҳам аз тариқи ташхис, дувум, ҳолати мушаххас ва сеум, тасвири растахези табиат ва таъсири он ба табиат тасвири бахши аввалро мепарваронад.

Ин бахш, дар навбати худ, боз аз се қисм таркиб ёфтааст: а) банди якум, б) банди дувум ва байти аввали банди баъдӣ, в) байти охири банди сеум.

3. Бахши сеум аз банди охир иборат буда, тасвири манзарае шиносро аз тариқи ташбеҳ дар бар мегирад. Ҳамин манзараи зебо ёди маро ба овони бачагӣ

бурд, ки чунин ҳолатро борҳо шоҳид будаам. Танҳо қудрати шоир аст, ки ҳолат ва ё мушоҳидаи мушаххасро бо шеър ифода мекунад. Ин ташбеҳи зебо аз мушоҳидаи сунъи табиат асос ёфтааст.

Сохторшиносии шеъри Фарзона, ки ин ҷо дар мисоли як шеър ба баъзе ҷузъиёти он ишора шуд, таҳқиқи ҷудогона ва фарогиреро меҳаҳад. Ҳамин гуна табақабандии муҳтавоӣ дар шеърҳои дар дигар жанрҳо сурудашуда низ татбиқ шуданаш мумкин аст.

Вежагиҳои вазни ашъор. Яке аз вазнҳое, ки аз назари пояҳои арӯзӣ, таъминии сатҳи мусиқоии калом ва афзунии ҳичоҳои дароз нисбат ба кӯтоҳ дар ташаккули сабки фардии Фарзона дорои аҳаммият аст, қолаби мафъулу фойлотун аст, ки ҳар мисраи он ду пояи арӯзӣ дорад. Аз ҷумла, шеъри «Охир туро биёбам» [Фарзона 2014, с. 18] дар ҳамин вазн эҷод шудааст. Ин шеър, дар навбати худ, зубаҳрайн буда, вазни дигари он мустафъилун фаъулун як бор дар ҳар мисроъ аст.

Оҳанги вежаи бароянда аз сатҳи мусиқоии калом дар «Шеъри борон», пеш аз ҳама, ба сохтори вазни шеър бастагӣ дорад. Ин шеърро, ки бо байти зерин оғоз мешавад, илова бар вазни аслӣ: мустафъилотун мустафъилотун (— — V — — / — — V — —) — баҳри раҷази мусаммани мурафғал дар се вазни дигар ҳам метавон хонду тақтеъ кард:

*Дар косаи гул шабнам нуҳуфта,
Дар бистари абр хуршед хуфта.
Фасли хазон шуд, хуб аст, к-эй дил,
Уммедҳоят гул-гул шукуфта [Фарзона 2014, с. 61].*

Банди охири ин шеър ҳам бисёр зебост:

*Раҳшад ба мӯям ҳар қатра борон,
Кокул бишӯям бо атри борон.
Дар дафтари ман ин шеър омад
Аз сафҳаи абр, аз сатри борон [Фарзона 2014, с. 61].*

Сурати тақтеъии авзони сегонаи мазкур чунин аст:

а) мустафъилун фаъ (2 бор): — — V — / — / — — V — / —

Баҳри мунсарехи мусаммани манхур.

б) мафъулу фаълун (2 бор): — — V / — — / — — V / — —

Баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби муҳаннақи маҳзуф.

в) фаълун фаълун (2 бор): — — / V — — / — — / V — —

Баҳри муқтабаи мусаммани аслам.

Вазни аслӣ ва авзони тақтеъии мазкур байти зерини Ҳоҷа Ҳофизро ба хотир меоранд:

*Гар тег борад дар кӯи он моҳ,
Гардан ниҳодем, алҳукму ли-л-Лоҳ.*

Вазни аслӣ ва суратҳои тақтеъии ин байт дар китоби «Вазни шеъри тоҷикӣ» оварда шудааст [Нарзиқул 2021, с. 37-38].

Қофия ва радиф. Қофияи шеърҳои дар жанри суннатӣ эҷодкардаи Фарзона ба талаботи назарияи қофиябандии шеъри суннатӣ комилан мувофиқ

ҳастанд. Қофия дар жанрҳои ҷадид, масалан, дар ҷаҳорпораҳо ва бандҳои аз ин шумора кӯтоҳу дароз, чунонки маълум аст, мавқеи мушаххаси истифода надорад. Ҳамин хусусият дар ҷаҳорпораҳои Фарзона ҳам сидқ дорад, аммо дар миёни қофияҳои ҷаҳорпораҳо қофияи навъи «абвб» дорои басомад аст. Ба мисли калимаҳои «бегона» ва «Фарзона» дар қофияи банди аввали шеъри «Соҳиби ҳақиқӣ»:

*Эй, ки бар хониши ин манзума пардохтай,
Эй, ки ўро нигарӣ бо назари бегона,
Чашии гафлат бикӯшо – зодаи шиқи туст ин,
Гарчи пиндоштиаш моли яке Фарзона [Фарзона 2014, с. 24].*

Гуногуншаклии қофия дар шеърҳои мусаммати мусалласгунае, ки бандҳояшон аз се мисроъ иборат аст, бештар ба назар мерасад. Ба монанди чунин шаклҳо:

а) «ааа ббб...» – қофияи комил дар ҳар се мисраи бандҳо риоят мешавад; ба мисли қофияи шеъри «Арзи духтари Ҳавво» [Фарзона 2014, с. 43].

б) «ааа ббб...» – ҳар се мисраъ ҳамқофия, вале дар як маврид ин низом ҳалал меёбад; масалан, дар банди чоруми шеъри «Коҳиш» [Фарзона 2014, с. 25], ки қофия аз мисраи севум аз асли боло дар низом канда шудааст.

в) «абб вгг» – мисраъҳои дувуму севум ҳамқофия ва боз ҳам дар як маврид ҳар се мисроъ ҳамқофия меояд; чунонки дар банди дувуми шеъри «Таронаи мурғаки дил» [Фарзона 2014, с. 39] қобили ташхис аст.

г) «ааа бвв гғг; абб вгг ғдд еее» – қолаби омехта, ба мисли қофияи шеъри «Ноошнои ман» [Фарзона 2014, с. 54].

ғ) «абвб» – сохторе, ки дар ҳамаи бандҳо комилан риоят мешавад; ба мисли қофияи шеъри «Офтоби афтода» [Фарзона 2014, с. 113].

Зебоии истифодаи қофия дар жанрҳои ҷадид ба ҳунари шоир дар истифодаи қофияҳои нисбатан нодир ва таъмини ҷанбаи мусиқоии калом ба воситаи калимаҳои қофия бастагӣ дорад.

Воситаҳои тасвири бадеӣ. Чунонки устод Лоик ба мушоҳида гирифта буданд, дар ҳақиқат, «ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира» ва умуман, истифодаи ҳунари аз баъзе ороҳҳои адабӣ дар шеъри Фарзона хеле зиёд рух менамоянд. Ба мисли намунаҳои зерин:

а) ташбеҳ: нози чу шабнам – «Нози чу шабнамамо сангиндилон чӣ донанд...» [Фарзона 2014, с. 33].

б) мутаноқизнамоӣ (парадокс): самти бенишонӣ – «Пар мекашад ҳаёлам бар самти бенишонӣ» [Фарзона 2014, с. 33].

Агар аз миёни ороҳҳои адабии дорои басомад дар шеъри Фарзона ба ҷузъиёти созандаи суварӣ ҳаёл таваҷҷуҳ шавад, чунин унсурҳо қобили ташхис ҳастанд: муҳити ҷуғрофӣ, манзил, зиндагӣ ва маҷмуи муносибатҳо, табиат, ашёи маҳсусу ғайритабӣ, мавҷудоти ҷондору ваҳмӣ, замину афлок, ранг, боварҳои мардумӣ, ҳисомезӣ, таъбири шоиронаи ҳолоти ҳоси инсонӣ, истилоҳоти гуногуни таҳассусию фаннӣ ва ғ.

Дар шеъри тасвирии шоир миёни ҷузъиёти тасвир як навъ инсиҷоми маҳсули ҳунари мушоҳида мешавад, ки аз омезиши нишонаҳои мабдаи тасвир

бо ҳавосси зоҳирии панҷгона, тафаккур ва диди шоирона ҳосил шудааст. Мисли намунаи зерин:

*Шаб асту хоб – ин мири шабонгоҳ,
Дари чашми маро маҳкам насозад.
Ба тиреза баногоҳ шохи афшон
Чу дасти пурниёзе неш ёзад.
Чу нури хастаи маҳтоб аз дур
Хаёли ту вуҷудамро навозад [Фарзона 2014, с. 38].*

Фарзонаи Хучандӣ, ба назари мо, дар сабке шеър мегӯяд, ки аз тарзи сухани шоирони аҳди Сомонӣ маншаъ гирифта, бо шеваи Ҷалололдини Балхӣ дар ғазал парвариш ёфта, бо забони рамзошноӣ шеъри мудерн гирех хӯрда, дар сохторе низомманду якпорча, ки тариқай махсуси худӣ ўст, ошкор мешавад. Ва ин сабк ҳамон сабки фардии Фарзона аст, ки ба нишонаҳои муқаддимотӣ ва баъзе мухтассоти он ишора шуд.

Пайнавишт:

1. Нарзиқул, М. Баррасии равишҳои сабкшиносии шеъри форсӣ / М. Нарзиқул // Мисбоҳиддини Нарзиқул. Ҷойгоҳи сухан (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Адиб, 2006. – 224 с. – С. 97-125.
2. Нарзиқул, М. Вазни шеъри тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: Мега-принт, 2021. – 144 с.
3. Фарзона. Себарга / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2011. – 436 с.
4. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона / Фарзона ; дар ду чилд ; ҷалди дувум. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 500 с.
5. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона / Фарзона ; дар ду чилд ; ҷалди якум. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 504 с.
6. پاینده، حسین. نقد ادبی و دموکراسی: جستارهایی در نظریه و نقد ادبی جدید / حسین پاینده. – تهران: نیلوفر، 1385. – 288 ص.

НАЗАРЕ БА РЕЗАКОРИҲОИ ҲУНАРИИ ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Барои эҷод ва тавсияи адабиёти асил меъёри хосе аз ҷониби мактаби илмӣ ё адабӣ ва ё муҳаққиқе ё мудаққиқе тадвин нашудааст ва ҳар тозакорӣ ва ё бозёфти шоирона, ки дар эҷодиёти шоирон ё нависандагон қобили мушоҳида бошад ва мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст, пешиниён онро унвони дороии адабиёти асил қаламдод кардаанд. Адабиёт, ба важа, адабиёте, ки бо ҳунари волои суҳанварӣ инсонро аз хатову нодонӣ нигоҳ дошта, арзишҳои волои одамиятро ҷуброни шикасту ноумедӣ ба тасвиру тарғиб мекашад ва ҷароғи умеду орзуро дар дили одамон рушан мекунад, шояд аз ҷумлаи меъёрҳои адабиёти асил бошад. Бо таваҷҷуҳ бад-ин бардоштҳо, яке аз талаботе, ки дар ҳама давраи замон аҳли суҳан аз эҷодкорон ҷашмдор будаанд, ин тозаҷӯӣ ва тозакорӣ дар шинохти зебоиҳои зиндагӣ будааст. Тозакорӣ меъёрест, ки бозёфту кашфиётҳои суҳанваронро дар мизони мантиқу ҳунар баррасӣ намуда, ҷойгоҳи онҳоро дар доираи адабиёт ва ё ҳунари асил мушаххас мекунад. Рӯйкарди ҳаллоқона ба зиндагӣ ва арзишҳои он ва дидани зебӣ дар зоти он дар ҳама давраи замон аҳаммияти худро аз даст нахоҳад дод. Шоире ба дурустӣ ин равандро таҳлил додааст ва шоиста аст, дар ин маврид онро матраҳ кунем:

*Тозагӣ рабте надорад бо замон,
Тоза он бошад, ки монад ҷовидон.
Кухнаи дирӯз гар зебо бувад,
Тоза ҳам имрӯз ҳам фардо бувад.*

Дар ин бора муҳаққиқони зиёде арзи матлаб карда, тозакорию тозабинии аҳли суҳан ва қаламро мушаххасан баён кардаанд. Дар ин росто Абдуалии Дастгайб ҷаҳд кардааст, дар мазҳари ҳунари шоирона мушаххасоти ҷандеро ироа кунад, то ҳар касе, ки бо азму нияти шеър қалам ба даст мегирад, аз қадами аввал ба моҳияти суҳан ва суҳанварӣ огоҳӣ пайдо кунад ва ба шеърӯи шоирӣ бо масъулияти баланд муносибат намояд. Мавсуф оид ба вазифаҳои шоир перомунӣ шеърӯи шоир чунин менигорад: «Вақте идроки ҳунармандро метавон наву тоза донист, ки бубинем ӯ нисбат ба ҷаҳон перомунӣ худ чӣ гуна менигад? Оё ҳанӯз офтобро ба шакле мебинад, ки Манучехрӣ ва Фирдавсӣ ва Саъдӣ дида буданд? Оё моҳтоби ӯ ҳамон моҳтоби Ҳофиз ва Соиб аст? Оё ҳанӯз дар банди қиссаи «Фарҳод ва Ширин», «Лайлӣ ва Мачнун», «Ҷомӣ ва Узро» аст ва ин ашхосро намунаи ошиқони воқеӣ мешиносад? Оё лаби ёрро лаъл, қадди ӯро сарв ва ҷашмонашро ҳамчун наргис мебинад?

Агар ҷавоби ин пурсишҳо манфӣ бошад ва ҳунарманд ба қораш шавқе ошиқона дошта бошад, метавон суҳан аз ҳунари нав ва идроки нав ба миён овард»⁵⁷. Бидуни шак, ба ин назароти муҳаққиқ мувофиқ буда, онро аз меъёрҳои шоирӣ навгӯю навоҷар донист, зеро то замоне, ки ҳолиқ нигоҳи худро ба зиндагӣ ва табиати зинда тағйир надихад, наметавонад аз ҷаҳорҷӯбаи тақлид

⁵⁷ Дастгайб Абдуалӣ. Таҳлиле аз шеъри нави форсӣ. – Техрон, 1365. – С. 56

ва такрор фаротар фикр кунад. Шоир барои эҷоди маъниҳои тоза ва бикр воҷиб аст, ҷавҳари воқеии ҳар чизро дарк кунад ва бо ороистани он бо ҳунари зебоӣ ба хонандаи худ арза дорад. Агар ҳадафи офариниши шеър чунин набошад, пас ин зиндагӣ бо ҳама мавҷудоти поку зебоӣ барои инсон, ки танҳо мавҷуди огоҳ ва шариф аст ва тавони идроки онҳоро дорад, мушкилот боқӣ мемонад. Ҳунари суҳанварӣ ҳам дар ҳамин ҳолат муҳим ва арзишманд мегардад ва инсон аз ҳамин боис бошад, ба адабиёти асил ҳамеша ниёз дорад.

Ниҳоят, бо имкони дар ихтиёр дошта, мепардозем ба ҷустуҷӯҳои ҳунарии Шоири халқии Тоҷикистон Фарзонаи Ҳучандӣ, ки ӯ пеш аз ҷопи китоби аввалинаш «Тулуи хандарез» (1989) бо шеърҳои нахустин мавриди истиқболи гарми хонандаи тоҷик қарор гирифта буд. Ба маҷмуаи аввалини ӯ устод Лоик сарсухан навишта, аз нигоштаҳои аввалини шоираи маҳбуб ояндаи пурфайзеро ҷашмдор буд. Гулназар ҳам вуруди Фарзонаро ба майдони адабиёт хуш пазируфта, нисбат ба ӯ чунин гарму самимӣ суҳан меорад: «Воқеан, ба майдони адабиёт омадани Фарзона ба тулуи монанд буд, ба тулуи як субҳи беғубор, пурсафо, пуршукуҳ, пуртанин ва пурасрор»⁵⁸.

Фарзона баъди ин тулуи хеле зуд дар фазои бекарони осмони адабиёти форсизабон роҳ ёфт ва ҳама ҷо аз шеъри ӯ суҳан меғуфтанд ва бисёр шоирон падидаи Фарзонаро дар адабиёти тоҷик бо шеърҳои хеле самимӣ истиқбол намуданд. Хонандаи шеъри Фарзона аз шеъри аввалинаш дарёфт, ки ӯ бо гомҳои устувор ба тозакориҳои мондагор ба дили ҳаводорони шеър роҳ гирифтааст. Шоири халқии Тоҷикистон Аскар Ҳаким дар бораи Фарзона чунин дуруде ирсол намуда, вуруди ӯро ба майдони суҳан бо умеду орзуи нек истиқбол намуда буд:

*Ин хоки куҳан қудрати худ кард ҳувайдо,
То фарди ту фарзонае овард ба пайдо.
Чун гӯямат охир, ки манам садқаат, эй ҷон,
Азбас натавон буд ба худ садқаву шайдо...*

*Эй хоҳари ширин, ту ба ман ҷони азизӣ,
Бо нармии ин дил ба бадӣ чун биситезӣ.
Бо банду камандеву ба ашъори баланде,
Ҷойи ҳама мардони диёрам ту бихезӣ»⁵⁹.*

Дар шеъри ӯ ҳама ғусули зотии шеър аз забон то ба таҳайюл ва маънисозии ҳамагӣ ҷолиб ва ҷаззоб буда, хонандаи асили адабиётро ба дунёи афсонавии худ мекашад. Фарзона дар шеър ҳамеша хонандаро бо худ мебарад ва барои он ки дасти ӯро раҳо набахшад, матлабашро ҳамеша дар охири шеър меғунҷонад, то хонанда ба ҳама сифатҳои ашёи шиносӣ пайдо намуда, дар баробари ҷустуҷӯи офаридаи шоир андеша ронад ва моҳияти бозёфтҳои шоиронаи адибро дарк кунад. Дунёи шеъри Фарзонаро музайян бо таровату зебоии табиати зинда, эҳтироми арзишҳои ахлоқӣ ва тасвири рӯзгори

⁵⁸ Гулназар. Шоиру шеъре агар ҳаст... (баёзи шеъри имрӯзи тоҷик). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. – 2010. – С. 202.

⁵⁹ Аскар Ҳаким. Маҷмуаи ашъор, ҷ. I. – Душанбе: Адиб, 2012. [www\\askar-hakim.tj](http://www.askar-hakim.tj)

иҷтимоию таърихии миллат ороста мебинем. Аз ҳамин назар, шеъри Фарзонаро метавон аз се манзар ё аз се зовия баррасӣ ва таҳлил намуд, зеро шоир нигоҳи шоиронаи худро дар арсаи зебоӣ (эстетикӣ ахлоқӣ (этикӣ) ва зиндаги иҷтимоӣ-таърихӣ қустуҷӯ менамояд. Қобили таъкид аст, ки доираи мавзуоти шеъри шоир хеле густурда буда, тамоми бахшҳои соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию фарҳангӣ, таърихи халқу миллат ва кишварро фаро мегирад. Аз ин рӯ, аз андешаҳои шоиронаи Фарзона лозим меояд, ба нуктаҳои мазкур ҷалби таваҷҷуҳ намоем:

а). *Эстетикӣ ё зебоишинохтӣ* яке аз равияҳои асосии шеъри Фарзона мебошад. Шоир зебоии оламу одамро дар нағмаи важаҳо, тасвирҳо ва саҳнаҳои зиндагӣ, ишқ ва тасвири табиати зинда мебинанд ва онҳоро дар ҷаҳони шоиронаи худ мешиносад ва чун ҳунарманд дар сари ҳар маънӣ андешаронӣ мекунад. Шеъри «Дарвеш» аз ҷумлаи офаридаҳои нодире мебошад, ки дар тасвири як ҷӯй сароида шуда, аз диди ҳамабини шоир ончунон ҳам зебову дилнишин ба ҷилва меояд, ки хонанда то охир аз пайи шинохти муъҷизаҳои он роҳ мегирад. Аз ҳама муҳим он ки шоира ҷӯйи обро «дарвеш» унвон мекунад ва ба он сифатҳоро ба монанди *дафзанӣ, шонаҷунбонӣ, ғазалхонӣ, ҷунунмандӣ, хирқаи нилобӣ дар бар, мардумон ба ӯ санг зананд ҳам ӯ парво надорад ва ба касе даъво ҳам надорад* ва ғайраро чида месозад, ки хонанда гумон дорад, ҳадафи шоир муаррифии як марди дарвеш аст. Шоири муҳтарами моро диди баланди зебоишинохтӣ даст додааст, то ин сифатҳоро ба объекти аслии тасвир – *ҷӯйи об* нисбат диҳад. Чунин шинохт ва тасвири ҷолиб дар нисбати ҷӯйи об дар адабиёти имрӯзи мо ба масобаи бозёфтест, хос ба диди ҳунарии Фарзона мебошад:

*Аз канори кӯчаи мо,
Дафзанону шонаҷунбону ғазалхон
Меравад дарвеши танҳои ҷунунманде.
Хирқаи нилобияшро васлаҳое аз ҳубоб аст.
Чашиҳои рӯшанаи ҷои нузули офтоб аст.
Балки танҳо ҳурии хуршед меҳонад хати райҳонии лабҳои ӯро,
Нарм-нармак сила месозад сари танҳои ӯро
Мардумон сангаи бияндозанду ӯ парво надорад,
Бо раҳи худ меравад, бар раҳзанон даъво надорад.
Раҳрави бетӯшаи мо беҳабар аз хӯрду хоб аст.
Эй, ки то ҳоло варо нашинохтӣ, инак, шинос:
Ин мусофир ҷӯи об аст («Дарвеш»)*

Шоирон ҳамдӯшу ҳамнафаси табиати муъҷизаасою пурмуаммо буда, умре пайи кушудани маъниҳои табиат ва мафтуни зебоиҳои дилфиреби он мебошанд. Онҳо бо қудрати сухан ба ин табиати сарсабзу зебо забон мебахшанд ва ба он сухан мекунанд. Тасвирҳое, ки шоир ба хонандаи худ пешкаш мекунад, имкон медиҳанд, то ӯ ҷаҳони рангини шоирро дарк кунад ва аз кашфиёте, ки шоир аз табиат ва ашё ва ҳатто аз рӯйдодҳои рӯзгор бардоштааст, баҳраманд гардад. Дар шеъри «Шарарнома», ки таваҷҷуҳи шоирро боз ҷӯйбори об ва осмону маҳу хуршед ба худ кашидааст, ба тасвири як лаҳзаи танҳои ихтисос дода шудааст, то вазъи руҳии қаҳрамонашро дар

ҳамбастагӣ бо рӯйдодҳои табиат баён созад. Дар ин шеър ҳар ҷузъи табиатро мо дар либоси наву зебо ораста дармеёбем; *ҷӯй бо оби мусаффо ранги шиша* мегирад ва ҳолики шеър онро *шишаи ҷӯ* меҳонад, *фалак тасвири худро дар оинаи ҷӯ* пайдо мекунад, *кавкаби афтода дар лаби ҷӯ чароғи гули қоқу мегардад*, ки як лаҳзаи бо табиат будан дар дидгоҳи шоир чунин зебоиро ба намоиш меорад:

*Дар шишаи ҷӯ ҷавҳари хуршед кашиданд,
Тасвири фалак мавҷ зад аз оинаи ҷӯ.
Он кавкаби танҳо, ки зи домони шаб афтод,
Андар лаби ҷӯ ғашт чароғи гули қоқу.
Ман мераваму мераваму меравам, эй ёр,
То домани нилобии гардун ба каф орам.*

Резакориҳои ҳунарии Фарзонаро дар байтҳои алоҳида ҳам ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Дар байти зер таваҷҷуҳи шоирро боз *ҷӯйи об* ба худ мекашад ва дар ҳолати ҷӯйбори оби равон шоир мисраи шеърро мебинад, ки чунин шинохти маънӣ дар адабиёти имрӯзи мо назир надорад:

*Дар мисраи ҷӯ санги касе сакта фиканда,
Дар дидаи ҷӯ нилуфари нози кӣ руста.*

Фарзона дар тасвири саҳнаҳои шоирона хеле маҳорати баланд дорад ва кӯшиш менамояд, ҳолатеро мавриди тасвир қарор диҳад, ки он воқеан ба расму оин ва рӯзгори ҳаррӯзаи мо бегона набошад. Дар ин шеър ҳама ҷузъиёти зиндагӣ дар ҳаводиси фалак ғайбгардида, як лаҳзаи рӯзгори одамиро ба ҷилва меорад ва як лаҳзаи падрудро шоира дар ҳаводиси воқеӣ ҷустуҷӯ мекунад:

*Вақте ки фалак мӯякашон марсия хонад,
Дар ҳалқи гул аз пунбаи абр об чаконад.
Мижгон ба ҳам орам, ки туро хоб бубинам,
Борон бизанад атсаву хобам бипаронад.*

Дар ин лаҳзаи падруд ҳатто қаҳрамони лирикии шоирро орзуву ҳавас тарк намекунад ва рӯ меорад ба маъбади худ ва илтиҷо мекунад:

*Ҷуз ин ҳавасам нест, ки пеш аз дами падруд,
Ғамномаи ҷашмони маро ҷашми ту хонад.*

Фарзона образҳои аз зиндагии ҳаррӯзаи худ меҷӯяд ва ҳаргиз ба ҷустуҷӯи чизҳои дастнорас ва ғайриқобили шинохт майл надорад. Гоҳ ба эҷодкор ҳамин гуна хӯрдагарӣ менамоянд, ки дар шеъри ӯ «истифодаи воситаҳои зеҳнии тасвири бадеӣ дар мадди аввал қарор доранд». Агар ин ҳолат давом кунад, шеър аз зиндагӣ ҷудо мешавад, ҳаёлзада ва осмонӣ мегардад. Мо дар шеъри Фарзона сирф зеҳнгарои тасвиру ташбеҳҳо ба мушоҳида нагирифтем. Масалан, дар шеъри мазкур, ки «Фардои кӯҳна» унвон дорад, шоир як лаҳзаи беишқро меҷӯяд берангу бӯй ва беарзиш тасвир кунад ва дили худро ба гулдони берӯх ва бенишон ташбеҳ диҳад.

*Рӯзи милоди ман
 ҳама гулдонҳо хушбахт шуданд.
 ба ҷуз як гулдони қадимаи сурх – яъне дили ман
 Чаро наёмадӣ, эй шиқ, эй ҳақиқати руъё!
 Чаро шукуфаи розе ба ман наёвардӣ.
 Ман ба ҷойи ту
 Лолаи хуршедро баркандам аз лаби бом,
 Ба худ эҳдо кардам.
 Рӯзи милоди ман гузаит ва ман ҳам ночор
 Сӯйи фардои кӯҳнае, ки бе таҷаллии туст,
 Миҷаи равзанаро во кардам... («Фардои кӯҳна»)*

Гоҳо тасвирҳо дар коргоҳи шоирон мавриди бозназарӣ қарор мегиранд ва агар ин дар байни шоирони бузург сурат гирад, дар он беҳтарин тасвирро ҷустуҷӯ кардан салоҳи қор набувад. Чунин ҳолатро мо дар такомули як тасвир дар байни шоирони бузург Саъдии Шерозӣ ва Ҳофиз ба мушоҳида мегирем⁶⁰. Ин байти Соиб мавриди таваҷҷуҳи шоирони ҳунарманди мо Гулназар ва Фарзона қарор дорад ва ҳар яке кӯшидааст, бо истифода аз ифодаи «қалами по» маъниҳои наво ба бор оварад.

*Ин хати ҷодаҳо, ки ба саҳро навиштаанд,
 Ёрони рафта бо қалами по навиштаанд.*

Ифодаи «қалами по навиштан» таваҷҷуҳи Фарзонаро низ ба худ кашидааст ва шоир дар ифодаи он талош намуда, то маънии тозае ёбад:

*Дар хиёбоне, ки Буддо роҳ мегаишт,
 Раҳ ба раҳ гулҳои нилуфар
 Пеши пояи мешукуфтанд.
 Дар хиёбоне, ки мо ҳам меравем,
 Хомаҳои пойҳои мо
 Менависанд сад ҳазорон бор
 танҳо вожаи «Шукр»
 дар варақҳои дарози кӯҳнароҳ.
 По ба по, дар ҳар қадам
 Бар сари мо мефишонад партави ёқутияшро
 Ҳотаме бо нақши «Бисмиллоҳ» (Нилуфари бисмиллоҳ).*

Шеър бояд тараннумгари зебоии инсон бошад, агар шеър натавонад зиндагиро дар чашми мо дилнишин воқеъ созад, агар шеър натавонад инсонро аз вартаи ноумедӣ раҳонад, агар шеър натавонад дар ночӯриҳои зиндагӣ умеди пайдо кунад, пас чӣ тавр зерин ин чархи ҷафокор зиндагӣ кард? Агар шеър ба чунин зиндагӣ маънӣ бахшид, пас торикиҳои зиндагии моро рӯшанӣ мебахшад, хубихоро беҳтар ба чашми мо намудор менамояд ва зистанро хушбахтӣ медонад. Ин хоستانҳо дар шеъри Фарзона бо тасвирҳои зебо ва сахнаҳои афсонавӣ падидоранд. Шоираи маҳбуби мо тасвирсозӣ ва таҷассуми сахнаҳои

⁶⁰ Кадканӣ Муҳаммадризо. Растохези калимот. – Душанбе: Нашриёти Файз. – С. 238-242.

чолибро дар шеъри худ ҳаргиз ба шикастани мисраъҳо ва истифодаи калимоти арабӣ вобаста намедонад. Барои расидан ба тозақориҳо ва тасвирсозии бикр бояд биниш ва идроки нав дошт, то ба сурати муъҷизоти табиат ва зиндагиро бо ҷомаи сабзи маънӣ зинат бахшид. Фарзона дар тасвирҳои худ ҳамеша таносуби суханро нигоҳ медорад ва бар он саъй дорад, ки бо риояи муносибати сухан ва алоқаву робитаи мафҳумҳо асоси мантиқии образи бадеиро ба вучуд оварда, моҳияти ғоявии ҳар маъниро равшан созад. Аз резакориҳои Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона намунаҳо меорем, то хонанда худ аз ҳунари ин суханвари маҳбуб огоҳӣ пайдо намояд:

*Розам чаро бараҳна ба номаҳрамон расид,
Қосид магар даридад гиребони номаро.
Он сон ки ҷома таъна занад бар бараҳнагӣ,
Урёнӣ инчунин шумарад ақби ҷомаро.*

*Чу худ шоир набудам, чашимҳоям сахт шоир буд,
Бихон андар китоби чашимҳоям шеъри обиро.*

*Дар он фасле, ки шабнам мечакид аз обдасти субҳ,
Гули урдибиҳиштӣ ботаҳорат буд, акнун нест.*

*Дар ин деге, ки номаи зиндагонист,
Ҳама пухтанду як ман боз хомам.
Маро ин шаҳр то девонагӣ бурд,
Тамошое миёни издиҳомам.*

*Гумкардараҳ, дар ин шаби ялдо ғамин мабош,
Мо кавкабему қутбнамои муҳаббатем.*

*Аз қисмати касе, ки ҷудо шуд зи асли хеш.
Борон ғариштаест, ки болаш рабудаанд,
К-ӯ сар ба хок кӯбаду мӯро кунад пареш.*

*Боз ба шавқи мақдаме об занам ба сахни дил,
Ё ба қудуми рӯзи нав об занам ба кӯча, об.*

*Чу ту бо теги хунсардӣ дили моро қалам кардӣ,
Қалам ҳам тег мегардад кунун бар разму бар кинат!*

*Нознозон меравад ҷӯбори маст,
Шаб ба шаб домони пуркаваб ба даст.
Сояҳои заврақи заррини моҳ,
Мераванд рӯ-рӯи ҷӯ болову паст.*

*Раҳ ба раҳ боз кунам ҷойнамози коғаз,
Ишқ, бархез, ки ҳангоми рукуи қалам аст.*

Калимот ва ифодаҳои забонӣ дар ҷаҳони шеър сурати дигаре аз сурати маъмулии хеш пайдо мекунанд, ки ин ба маҳорати офариниш ва ҳунари маънисозии шоир вобаста аст. Дар шеър ҳар воҳиди забонӣ на танҳо бар маънии ҳақиқии хеш далолат мекунад, балки бар мавзӯ ва мавриди дигаре ҳукмфармо ва бар ҳолати мувофиқии он нозир аст. Фарзона ба рамзу неруи ҳар ифодаю калимот хеле моҳирона пай мебарад ва пеш аз он ки маънои латифу дилнишинеро дар шеъри худ арза дорад, пирояҳои зебо ва латиферо дар пайкари андешаҳои худ мепӯшонад. Аз ҳамин боис дар ҳар як шеъри Фарзона ибора ва ифодаҳои шоирона маънию андешаҳои шоирро хеле зебо ва муассир менамояд. Мо дар ин ҷо аз ин офаридаҳои шоир барои намуна меорем, то ки хонанда аз маҳорати тасвирсозии шоира огоҳӣ пайдо намуда, ба гулзори маъниҳои ашъори ӯ роҳ ҷӯяд: *дилдӯз, ховартарин, минқори шабнамчин, фурӯғи савоб, шеъри дардзода, субҳи савоб, шарфаи пойи офтоб, шоҳитоби сурхи гул, қудуми рӯзи нав, субҳонаи нигоҳи башоратпазир, паёми субҳфурӯз, тулуи шабишкан, ҳарфи шакаррез, оби хиромонгарди ҷӯ, сояҳои заврақи зарини моҳ, хутбаи ғуруби ишқ, фархундаҷавшан, рӯзи муборакқадам, ҷойнамози коғаз, шоҳсавори тундрав, баҳори оламошӯб, боғи ситора, барги чашми ман, гаҳвораи гул, шаҳсавори асби гулгун, асби гулгунёл, нафасҳои маҳину сарди барф, нигоҳи дилишикоф, хандаҳои сабз, ҳамболи мурғи офтоб, гулбазми шохсор.*

Тавре ки дар ин чанд намунаи бозёфтҳои шоиронаи Фарзонаи Хучандӣ ба мушоҳидаи мо расид, ӯ дар қолабҳои суннатӣ ва нави шеър ҳамеша бар он талош дорад, ки бо шарофати қобилияти зотии худодод ва ҳунари волои шоириаш падидаҳои табиати зиндари умумият мебахшад ва дар байни онҳо омезиши хосеро падидор менамояд.

б) *Шинохт ва тасвири арзишҳои таърихи ниёгон.* Ҳар ҷомеа дорои мероси фарҳангиест, ки маҳсули қарнҳои гузашта буда, ба ҳар фарди худшинос бевосита чун арзиши таърихӣ интиқол мегардад. Сабакҳои таърихӣ ва иҷтимоии як миллат ё ҷомеаро метавон ба сурати падидаҳои воқеӣ шинохт ва арзиши худшиносии онро нишон дод. Дар шеъри солҳои 70-90-уми асри XX мавзӯи шинохти арзишҳои таърихӣ ва тасвири симоҳои фарҳанги ниёгон хеле аҳаммият пайдо карда буд. Ин раванд дар замони Истиқлол вежагиҳои ба худ хосеро касб карда, дар адабиёти имрӯз камтар рӯнамоӣ мекунад. Вале Фарзона ба гузаштаи фарҳангу адаби ниёгон аз оғози фаъолияти шоирӣ хеш арҷ мегузорад ва ба ҳимояи расму оин ва арзишҳои миллию таърихӣ ниёгон бо ҷасорати баланд садо баланд мекунад. Шоира манзумаеро бо унвони «Паёми ниёгон» таҳия намуда, бо дувоздаҳ тан бузургони шеъри ниёгон ба гуфтугӯ меҳезад ва ормони онҳоро ба мо мерасонад, то мо аз васияту насиҳати онҳо сабақи таърихӣ миллатсозию фарҳангофариро омӯзем:

*Фарзонагони миллати ман пеши ҳамдигар,
Гуфтанд ояти дили лабреси розро.
Густоҳиям фузуду ман имрӯз мебарам,
Бар ворисони пунба ба ғӯш он ниёзро «(Паёми ниёгон)».*

Фарзона гузаштаҳо эҳтироми баланде дорад, ки дар ашъори ӯ ин муносибати эҷодию пайравии огоҳонаи ӯро бар мероси бузурги ниёгон равшан мебинем. Ӯ силсилаи шеърҳое дорад, бо номи «Паёми ниёгон», ки ба ситоиши дувоздаҳ тан шоирони бузург ба мисли Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил, Иқбол, ки ҳар яки онҳоро бо ҳасрату ормонҳояшон ба тасвир мекашад ва насли имрӯзро баҳри татбиқи ормонҳои гузаштагон меҳонад. Аз «Паёми ниёгон» мо ҳама ормонҳои миллати ҷафодидаамонро меҳонем ва Фарзона ҳар як паёми шоиронро вобаста ба сабку услуб ва сарнавишти пурмочарои онҳо мураттаб месозад:

Рӯдакӣ:

*Душмане чашми чарогони маро хомӯш кард,
То бимонад халқи ман дар зулмате бемашъала.*

Қисмати ғоҷеабори Носири Хисрав дар ин паёмнома хеле равшан нишон дода шуда, ормонҳои ношикастаи ин шоири воқеан милли чунин изҳор гардидаанд:

*Ман дар муҳити аҳриманони сияҳдарун,
Ҳурмуздро ситудаму ойини ишқро.
Дунон ба бедиёнатиам айб мондаанд,
Ҳомӣ шудам, вале ба ҷаҳон дини ишқро.*

Хайём умре бо зоҳидону риёкорон даст ба гиребон буд ва ҳар лаҳза аз нигоштаҳои ӯ айбҷӯӣ намуда, бар-ӯ чурми кофариро мезаданд:

*Зоҳидо, лаб бикӯшодиву итобе кардӣ,
Кофарам хондиву худ бӯйи шаробе кардӣ.*

Вале Мавлавӣ дар ғами одамият буд, то ин ҷаҳони дунпарварро дар дасти инсонӣ созанда бинад. Офаридгор чашмдори он набуд, ки инсонӣ офаридаи ӯ душмани ҳамзоти худ мегардад:

*Аз як гил ӯ моро сиришт баҳри ҳаёти хубу зишт,
Ғамбори ҳам шуд одамӣ, не ғамбарори ҳамдигар.*

Ҳофизи Шерозӣ умри пурмоёи худро дар набарди шайху зоҳид сарф карда, оқибат, дар ин муборизаҳо Лисонулғайб ба ҳақиқат мерасад ва парда аз рӯйи «тавбафармоён» мекашад:

*Шайхи мо бо май вузу мекард андар хонақоҳ,
Ҷуз ба худ, бар ҳар кӣ мефармуд парҳез аз гунаҳ.
Ҷомаи зӯҳдаш даридам, то баромад ранги асл,
Аз ниқоби шайхи рӯшанроӣ шайтони сиёҳ.*

Шоири имрӯз бо баёни андешаю ормонҳои фардӣ хонандаи худро қонеъ кардан наметавонад ва бояд дарду армони миллиро тарзе дар либоси шеър ораста созад, ки он чун арзиши ҳунари пазируфта шавад. Ба гуфтаи Бомдод ба «чароҳоти шаҳри пир даст ниҳод» ва аз «субҳи лабрес» қисса соз кард. Фарзона дар ин манзума ва дар дигар шеърҳои ба таъриху иҷтимоиёти ҷомеа бахшидааш

ҳамеша дар баробари ҳаводиси рӯзгори дирӯзу имрӯз сукут ихтиёр надорад, балки бо исёну ғурур дар талоши бедории мардум мебошад.

в). *Тарғиби арзишҳои ахлоқӣ*. Шеърӣ гузаштаи мо саршор аз андешаҳои ахлоқӣ мебошад. Фарзона чун шоири тасвиргаро ва маънисоз дар ҷаҳони шеърӣ тоҷик мақому манзалати ахлоқӣ инсониро шоиства медонад. Эҳтиром ба гузашта, эҳтиром ба устодон ва арҷгузорӣ ба арзишҳои ахлоқиро шоир аз ғазилатҳои неки инсонӣ медонад. Дар ин ҷода ӯ мекушад аз шеърӣ гузашта ва имрӯз, ҳосатан шеърӣ устод Лоиқ пайравӣ намуда, бо диду биниши тоза дар ҷодаи шеър раҳ пӯяд. Ӯ ба ин нияти неки худ боварӣ дорад ва умед дорад, роҳи нотамоми устод Лоиқ Шералиро давом мебахшад. Фарзона ба бузургдошти устод Лоиқ шеърҳои зиёде бахшида, ҳар кучо аз шогирдии мактаби ин суҳанвари беҳамто ифтихор мекунад:

*Бо рафтани садчанд шуд ҷазби ҷаҳонтасхири ӯ,
Пеш ой то ворастигӣ, ҷазби ҷаҳонпаймо бичӯ.
Шогирди ӯ будан маро, барҳақ, ғулуви ман-манист,
Аз шамъ баршав сӯйи шамъ, аз мо гузар, Ёро бичӯ («Суроғаи устод»)*

Фарзона девону дафтари ашъори худро ҳамвора бо ситоиши арзишҳои баланди инсонӣ ҳусни хотима мебахшад, қадри одаму оламро аз нигоҳи хайрхоҳонаи ӯ шинохта бошем, то мизони зиндагӣ дар риояи ин меъёрҳо побарҷо бошад. Шоираи маҳбуби мо дар мадҳу ситоиши ҳар арзише, ки моҳияти инсонро барҷаста ва ҳуҷаста ифода мекунад, дар коргоҳи андешаҳои худ бо муҳаббат ва самимият маъниҳо мебофад:

*Ду навъи инсонҳо
Пеши ман саҳт азизанд:
Нахуст хайрнисорон, ки нақӯиҳоро
Бе орзуи подош
Ба муқтазои руҳи худ эҷод мекунанд.
Дувум сипосгуздорон, ки он нақӯиро
То абад ёд мекунанд («Ҳақиқати сода»)*

Оини некӣ ва накукорӣ аз суннатҳои побарҷои салафи бузурги мо тоҷикон мебошад ва ҳар касе қалам ба даст гирад, аз тарғиби ин арзишҳои ахлоқӣ дар канор намемонад. Шоираи азизи мо дар пайравии мактаби инсондӯстии ахлоқии гузаштагони пурифтихораш некӣ карданро бо забони содаву равон ба зевари андеша қашида, онро «Ҳарфе барои худ» унвон мекунад, то хонандаи азизи худро ба ин пайроҳаи муборак роҳ намояд:

*Зиндагӣ чанд диҳад ғурсати некӣ кардан,
То нафас бо нафас оғӯш кунад, некӣ кун.
Дар ҳар аҷзoi ту ангезаи сад Ҳурмуз аст,
То аҷал ояду хомӯш кунад, некӣ кун («Ҳарфе барои худ»).*

Ҳамин аст, паёми Шоири халқии Тоҷикистон устод Фарзонаи Хучандӣ ба хонандаи арҷманди худ. Ӯ бо ҳамин азму иродаи нек ва бо ашъори пурмазмуну пурмуҳтаво ва ғасеху дилпазири худ дар арсаи адабиёти тоҷикии форсӣ

чойгоҳи хоси худро пайдо кардааст. Ашъори дилангези ӯ ба адабиёти классикии тоҷику форс ва шеъри форсизабонони имрӯз робитаи ногусастанӣ дорад. Шеъри ӯ аз ин ду сарчашмаи бузурги суҳан баҳравар гардида, бо нақҳати тоза фазои ин адабиёти оламгирро муаттар месозад.

Мо Фарзонаи азизро, ки дар гулбоғи ин адабиёти гулпарвар дар мактаби суҳанварии устод Лоиқ парвариш ёфта, имрӯзҳо аз милоди мубораки худ мужда медихад, барору комёбӣ таманно намуда, аминем, суннатҳои ғаниву рангини ин фарҳанги бузургро дар ашъори пурмуҳтавои худ сарсабз медорад ва анъанаҳои адабиву эҷодии мактабҳои суҳанварони гузаштaro бо диду биниши тоза манзури аҳли суҳан мегардонад.

**ИБТИКОРИ ФАРЗОНА ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОЧИК
(Шоираи нотакрор аз «Донишкадаи баҳор»)**

Шеъри форсии тоҷикӣ ҳазораи дувумро сипарӣ мекунад, дар ин рӯзгор чӣ ҳолу ҳавое дорад, вазъи адабиёти муосири тоҷик, ки шеър як ҷузъи таркибии он мебошад, дар кадом сатҳ аст? Нақди адабӣ, ки доварихои ҳирфаие аз шеър анҷом бояд диҳад, солим аст? Чаро нақди имрӯз ба завқ гароиш дорад? Дар шеъри имрӯз набзи зиндагии феълӣ барои чӣ камтар эҳсос мешавад ва шоирони ҳамзамони мо ба суннатҳои гузашта бештар пойбанданд? Чаро шеъри имрӯз аз умумигӯӣ раҳо намеёбад ва сабабҳои он дар чист? Чӣ омилҳое мавҷуд буда, ки дар дарунмояи шеър, умуман, тасвирҳои тозаву бикр нисбатан камтар ба назар мерасанд ва шоирон дар шеър чӣ ибтикороте нишон додаанд? Чаро фазои умумии шеъри муосирро публистизми манзум зери таъсири саросарии худ қарор додааст?

Бурунмояи шеър ё ҳамон андомҳои шеърӣ, низоми муסיқӣ, низоми забонӣ, низоми тасвиргарӣ, заминаҳои отифӣ-маъноӣ, ғурми зеҳнӣ ва ҷаҳоннигарии шоирона дар шеъри муосири тоҷик тағйир хӯрда ё дар мақоми қаблӣ боқӣ монда? Оё имрӯз дар адабиёти муосири тоҷик таъсири ҷараёнҳои нави шеърӣ, ба монанди шеъри ҳаҷм, шеъри зулол ва шеъри мавҷ, ки дар адабиёти порсӣ ҷойгоҳи вежа пайдо кардаанд, ба ҷашм мерасанд? Шеъри муосири тоҷик дар замони фаромудерни адабиёти ҷаҳонӣ чӣ мақомро ишғол карда?

Ин ва дигар масъалаҳои назарӣ аз мо тақозо мекунад, ки ба вазъи умумии шеъри муосири тоҷик таҷдиди назар кунем ва онро дар равишҳои муосир ва нави адабиётшиносӣ мавриди санҷишу арзёбӣ қарор диҳем.

Барои ҳаллу ҷасли ин масъалаҳо мо танҳо ба ашъори номвартарин шоири имрӯзи Тоҷикистон ва шахбонуи шеъри тоҷик Фарзона муроҷиат мекунем, ки ҳам аз лиҳози муҳтаво ва ҳам аз ҳайси сохтор дар тӯли чиҳил соли охир, ба андешаи мо, дигаргуниҳои ҷиддӣ дошта ва муҳимтар аз ҳама ҷойгоҳи шоиста ёфтани шеъри ӯ дар гузаштаи шеъри баланди порсигӯён гувоҳ ба ин аст.

Чанд сол пештар дар расонаҳои хабарӣ пурсише пайдо шуда буд, ки вазъи шеъри муосири тоҷикӣ пас аз даргузашти устод Лоик Шералӣ – шоири радаи аввали Тоҷикистон чӣ гуна хоҳад шуд ва дар кадом поя қарор хоҳад гирифт?!

Адабиёти тоҷик, ҷунонки гузашти ҳаёт нишон дод, бо ҳама бурду бохташ бо замона ҳамқадам буда, мисли Фарзона ва ҳамзамонони ӯ шоироне ҳастанд, ки дардҳои ниҳуфтаи ҷомеаро ба силки тасвир мекашанд ва тавре ки мебинем, эҳсос мешавад, ки онҳо ҳамрӯзгори мо мебошанд ва ҳамроҳи мо дар ибтидои ҳазораи дувум зиндагӣ доранд.

Баъд аз Лоик ҳамин Фарзона аст, ки бо ҷустуҷӯҳои пайгирона ва мудовими адабии худ ба шеъри муосири тоҷик руҳи тоза бахшид.

Нахустин шоире, ки ҷаҳони шоиронаи Фарзонаро дарёфта, устод Лоик буд. Ҳарчанд Фарзона он рӯзгор дар оғози ҷодаи шоирӣ қарор дошт, вале устод

Лоик дар маҷмуаи дастаҷамъии «навниҳолони боғи адабиёт», ки бо номи «Гулҳои Наврӯз» намунаҳои шеъри Фарзона бори аввал дастраси хонанда мешуд, шеъри шогирди хешро чунин арзёбӣ карда буд: «Шеърҳое, ки дар ин гулчин ба ҳаводорони назм манзур мешаванд, аксар дар рӯзномаву маҷаллаҳо чоп шудаанд, яъне бо хонандагон рӯ ба рӯ сӯхбат кардаанд. Албатта, шеърҳо саропо якдаст нестанд, сактаҳои қабеху малех чой доранд, ки дар оғози қор бадеҳист, чунонки мақоли халқ мефармояд: «сари қор мешиканад», аммо ҷо-ҷо пораҳои асил, ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира, паҳлугардониҳои ҳаёлангези сухан, суханбозиҳои ширин, назари поки ошиқона ба зиндагӣ, ба инсон, ба замон, нигариши хоссаи шоирона ба ашъи тасвиршаванда ва ҳаводиси ғарази шеър, иборапардозӣҳо ва истифода аз таъбирҳои қорхӯрдаи классикӣ ва фарҳанги мардум моро итминон медиҳад то мо ба ояндаи файзбахши назми Фарзона имон биёварем» [2, 45-46].

Ин дуои неки устод Лоик оғози кушоишҳо буд ва Фарзона саъй кард, аз навиштаҳои устоди иршодгари хеш сабақ бигирад ва дар нав кардани шеъри худ талош варзад, тасвирҳои тоза офарад ва муҳимтар аз ҳама шеъри нағз бигӯяд.

Табиист, ки навиштаҳои зебову дилнишини шоираи ширинкалом солҳои мутамодӣ дар хонаи дили мардум чой гирифтаанд, ба ғаму шодии онҳо шарик ҳастанд. Ин ҷо сухани адиби африқой Муҳаммад Содик ёдам меояд, ки муҳаббатномаи ӯ ба шеъри имрӯзи Тоҷикистон аст: «Мо ба шаҳри Илқлей ба маҳфили шоири бузурги сомалӣ Муҳаммад Гаррия ва Фарзонаи Хучандӣ рафтем. Мо ба толор чун хешовандони Гаррия ворид шудем ва чун хеши Фарзона берун омадем» [10/1, 7].

Шеъри Фарзона ба масобаи «гули сурхест», ки дар «матбааи саҳар» андаруни «садҷилдаи мунтахаб»⁶¹ интишор шуда, бо нақҳати худ қаламрави забон ва адаби порсиро муаттар ва мусаххар сохтааст.

Шеър ба назари шоира «чакидаи афифи дил»⁶² ва «сулуки ҷовидони дил»⁶³ буда, пас аз хатми «донишкадаи баҳор»⁶⁴ аввалан ба «гулномаи бешумор» ва

⁶¹ Чун моҳ саводи шаб баровард, биё,
Пешони қулла таб баровард, биё.
Дар матбааи саҳар даме, ки гули сурх,
Садҷилдаи мунтахаб баровард, биё [8, 188].

⁶² Садбарг, ту баргузидаи гулҳой,
Сардафтару сарҷаридаи гулҳой.
Эй шеър, чакидаи афифи дили ман,
Савганд, ки ту чакидаи гулҳой [8, 206].

⁶³ Эй шеър, сулуки ҷовидони дили ман,
Дар масҷиди арғувон азони дили ман.
Дар ҳошияи ҳаёти ман умр мабар,
Хуш бозу бизӣ, бизӣ, миёни дили ман [8, 207].

⁶⁴ Гулномаи бешуморро кардам хатм,
Девони бунафшазорро кардам хатм.
Ҳамроҳи ту, эй ҳамсабақи сабзосабз,
Донишкадаи баҳорро кардам хатм [12, 67].

пас аз солҳо ба «девони бунафшазор» табдил ёфтааст, ки мачмуаҳои зиёди ашъори Фарзонабону ба ин гуфтаҳо гувоҳ мебошанд.

Адабиётшиноси номии тоҷик Абдунабӣ Сатторзода дар мақолаи «Шеърӣ Лоиквор» дар бораи хадамоти мондагори Лоик ба адабиёти тоҷик, бавежа шеърӣ он чанд нуктаи муҳимро баён доштааст, ки ба шогирди рашиди эшон Фарзонабону низ сидқ мекунад. Агар устод Лоикро оғозгари марҳалаи таҳаввул ва татаввури шеърӣ асил дар адабиёти муосири тоҷик шиносем, пас Фарзонаро, ба андешаи мо, метавон мукаммили ин чараёни шеър дар Тоҷикистон номзад кард. Ба ин асос, ашъори Фарзона, ба назари мо, дар марзи **суннат ва таҷаддуд** қарор дорад, яъне ӯ ҳам ба анвои адабии гузашта содиқ монда ва дар баробари ин, маҳорати шоирӣ хешро ҳам дар гуфтани шеърӣ озод ва шеърӣ сапед имтиҳон карда ва муҳимтар аз ҳама ба он муваффақ шудааст.

Рисолати шоир дар сифатан нав кардани шеър фаҳмида мешавад, ки барои зинда нигоҳ доштани номи ӯ замина мегузорад. Чунонки А. Сатторзода шеърӣ «Ба модарам»-и устод Лоикро ба таҳқиқ кашида, ба ин натиҷа мерасад, ки «бо ин шеър дар фаъолияти гӯяндаи он марҳалаи сифатан наве, давраи ҷустуҷӯҳои адабӣ ва навовариҳои ӯ оғоз гардид. Дар он ҳама чиз нав буд: шеваи баён, тарзи тасвир, маъниҳо, вазн, қофия, вусъати андеша ва бардоштҳои шоирона» [6, 89].

Баъд аз Лоик бар мабной меъёрҳои зебоишинохтии ҳунарий халқи осори бадеъ ва латиф ба сароҳат дар ашъори Фарзона дар ҳама марҳалаҳои эҷодиёташ ба назар мерасад ва бо итминон метавон гуфт, ки он зина ба зина он такмил ёфтааст. Зеро таъйини сатҳи ҳунарии онҳо дар асоси ҳамин меъёрҳо сурат мегирад.

Ба сухани дигар, Фарзона дар шеърҳои худ ҷӣ ибтикороте карда, ки маҳбуби дили мардум гашта ва ба қавли маъруф дар сафи азизону бузургони шеърӣ адаби порсӣ ҷой гирифтааст. Чунонки дар ин маврид донишманди эронӣ Маҳдии Шарифӣ Ҷомӣ навишта: «Ман як бор шеърӣ ўро шунида будам ва бе иғроқ ба дунболи ҳамин шеър ба Тоҷикистон рафтам» [10, 6].

Мо дар ин навишта саъй мекунем, ки ашъори Фарзонаро бо равишҳои тозаи адабиётшиносӣ, ба мисли низоми тасвиргарӣ, заминаҳои отифӣ-маъноӣ, маъниофаринӣ, низоми мусиқӣ ва низоми забонӣ мавриди тадқиқ қарор диҳем.

Низоми тасвиргарӣ. Суvari хиёл, ҷавҳари ин низом мебошад. Аммо, тавре ки маълум аст, ҳузури суvari ҳаёл дар шеър, ба ҷигунагии қорбасти тасвиргарӣ бастагӣ дорад. Аз лиҳози назарӣ, маъмулан, ҷаҳор гуна тарзи тасвир вучуд дорад: содаю печида ва табию сохта (маснӯӣ).

Гузашта аз ин, дар илми адабиётшиносӣ баъзе назарияпардозони ғарбию шарқӣ тасвирро «ба масобаи ороӣ калом мебинанд ва ҷамоате ба манзилаи омехта бо муҳтаво» [2, 37]. Ҳамзамон, бархе назарияпардозон андешаи «шеърӣ бетасвир»-ро низ дар дохили ин низом гунҷоиш дода, муътақиданд, ки метавон аз як мушт калимот шеър сохт, ба андешаи мо, он ба гунаи маснӯӣ, чунонки ишора шуд, бештар рабт дорад.

Ҳамин гуногунии низоми тасвиргарӣ боис шуда, ки таъйини шохисаҳои он дар эҷодиёти шоирон мушкил эҷод кунад. Ҷӣ гуна баҳра бурдан ва суд бардоштан аз гунаҳои тасвир дар қоргоҳи эҷодии шоир, яқин аст, ки ба ҳунари

шоирӣи гӯянда пайванди мустақим дорад. Дар ашъори Фарзона, ба андешаи мо, ду гунаи тасвир бештар чашмрас аст: сода ва табиӣ.

Бояд ба ин нукта таъкид кард, ки аз ашъори Фарзона метавон садҳо шоҳид овард. Дар ин бахш бо ду намуна иктифо мешавад.

Тасвири сода:

*Ғуруб омаду хуришед сактаи дил шуд,
Зи ҳамнишинии Исо варо чӣ ҳосил шуд... [9, 152]*

Тавсири табиӣ:

*Бори дигар гул ба гул кобин шавад,
Осмон минқори шабнамчин шавад [8, 51].*

Метавон ба ин низом ду гузинаи навро афзуд, яке *тасвирҳои барҷаста* ва дувумӣ *тасвирҳои гӯё*.

Тасвирҳои барҷаста. Шоир дар гузинаи тасвирҳои барҷаста ба гуфтани маъниҳое мепардозад, ки дар он маънӣ мушаххас, равшан, нав ва бо забони шево баён шуда бошад. Сатҳи ҳунарии онҳоро дар қорбасти тарфандҳои адабӣ, ки барҷастагии тасвирро нишон медиҳад, метавон таҳлил кард. Мусаллам аст, ки шоир ҳангоми иншои шеър амдан шигардҳои адабиро намеорад. Дар адабиёти гузаштаи форсии тоҷикӣ ин қор танҳо дар як сурат ҷойгир аст, он ҳам дар ашъори маснуъ, хусусан қасоиди маснуъ ё бадеъия.⁶⁵ Ба шартӣ ин ки шоир барои санъати мушаххас шеър гӯяд, метавонад ҳар тарфанди адабиро ҷудогона ба қор бигирад. Ҳамин гуна тасвирҳои барҷаста чӣ дар шеърҳои суннатӣ ва чӣ дар шеърҳои озод ва сапеди Фарзона зиёд ба назар мерасанд, вале ба хотири ба дарозӣ накашидани суҳан чанд намуна меорем:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман [8,12].*

Ва:

*Ин кист, ин нишаста дар ҷиллаҳонаи дил,
Дар ҷиллаҳонаи дил ҳаст он яғонаи дил...
Бо номи Ҳазрати Ҳақ, эй ишқ, аз ҳамин дам,
Дил ноздонаи ту, ту ноздонаи дил [9,255].*

Ё:

*Мо залилеми муҳташам ишқ аст,
Мо равонеми муғтанам ишқ аст,
Дар ҷабини ману ҷабини ту,*

⁶⁵ Ҷунонки Рашиди Ватвот дар «Ҳадоиқу-с-сехр фӣ дақиқи-ш-шеър», он ҷо, ки дар бораи санъати тарсеъ мулоҳиза меронад, аз ҷумла менависад, ки:

*«Эй мунаввар ба ту нуҷуми ҷалол,
В-эӣ муқаррар ба ту русуми камол.
Бустонест садри ту зи наим
В-осмонест қадри ту зи ҷалол.*

Ва ин қасида то охир ҷунин аст» [4, 229].

Он чӣ шуд аз азал рақам ишқ аст [8,45].

Ва дар зоти худ ин намунаҳо содаву табиӣ низ мебошанд.

Тасвирҳои гӯё, ки худ ҳолат, лаҳза ва муҳимар аз ҳама мавзуи мушаххасро дар худ инъикос мекунанд. Онро дар балоғати қадим «мутобиқати калом бо муқтазои ҳол» меҳонданд. Дар ашъори Фарзона ин гуна тасвирҳои, ки гӯёи ҳоли мушаххасанд ва латифу бадеъ адо шудаанд, фаровон аст. Гӯёии шеърӣ «Хумор ношикаста» дар қорбасти таркибҳои «бобунаи абр», «борони шакар», «амома доштани бод», «рақси об», «ҳамшираи офтоб», «гулбонги шукуфтани дил», «ёҳуи гули анор», «чӯбак задани ҷунуни дил» буда, ки дар навбаи худ барҷастагии тасвири онро низ таъмин мекунад ва завқ, салиқа ва тафаккури шоиронаи Фарзонаро ба намоиш мегузорад. Ин ҳама тасвирҳо бозфӯти адабии шоира мебошад, ки қаблан дар адабиёти муосири тоҷик аслан дида намешуд. Инчунин, онро дар асоси меъёрҳои зебоишинохтӣ ва суҳансанҷӣ метавон «тасвирҳои дидорӣ» низ номид. Яъне, онро ба ҷуз эҳсос қардан, бо ҷашми сар метавон дид.

*Бобунаи абр пар фиканда,
Борони шакар шакар фиканда,
Боде, ки амома дошт аз барф,
Маҷнун шуда бозу сар фиканда.
Табрик, туро, баҳор, табрик,
Табрик, ҳазор бор, табрик.*

*Чӯ сархуши рақси об бошад,
Ҳамишираи офтоб бошад.
Гулбонги шукуфтани диламро
Боре шунавӣ, савоб бошад.
Ёҳуи гули анор, табрик,
Бар пунбаи гӯши ёр табрик.*

*Як бор бубин даруни дилро,
Чӯбак задани ҷунуни дилро.
Эй барқ, биё, ки барфурӯзӣ
Оини нилгуни дилро.
Эй дил, дили интизор, табрик,
Нашкастани ин хумор табрик [8, 34].*

Заминаи отифӣ-маъноӣ. Дар назариёти адабии муосир заминаи отифӣ-маъноиро донишманди эронӣ Маҳдии Зарқонӣ ба ду гуна бахш қардаст: «Нахуст, нисбати эҳсосиест, ки як шоир бо ҷаҳони даруну беруни худ барқарор мекунад ва онро аз тариқи нишонаҳои забонӣ ба хонанда мунтақил мекунад. Дувум, нисбати отифиест, ки хонанда бо шеърӣ ӯ барқарор месозад» [2, 37]. Ва дар идома ҷунин мулоҳиза меронад, ки барои андозагирӣ ин ду нисбат меъёри дақиқе вучуд надорад. Масалан, заминаи отифӣ-маъноӣ як шеър метавонад андӯх ё шодӣ ва ғ. бошад. Ин ҳолати отифӣ-фардӣ, иҷтимоӣ, ҷаҳонӣ ва мовароуттабиӣ низ шуда метавонад. Ҳамин заминаҳо ҳаст, ки як шеър

наметавонад ба ҳама писанд ояд, ки албатта, ин ҷо нақши умдаро завқи фардӣ иҷро мекунад.

Оё ин отифаҳо бо истиора адо мешаванд ё бо ихому маҷоз, розашон пӯшида аст ё ошкор? Дар ин ҷо пурсише ба миён меояд, ки ин рӯйкард тавсифист ё арзишгузорона? Оё заминаҳои отифӣ-маъноии шеър бо коркарди дигар низомҳои шеърӣ таносуб доранд?

Шохисаи фардӣ, ки бештар ба «ман»-и шоир тааххуд дорад ва вучуди танҳои худро дар шеър ба намоиш мегузорад. Чунонки дар ин байти шоира дида мешавад:

*Аз саҳаристон биё бар сақаристони ман,
Ваҳйи муборак бидеҳ ҷони маро, ҷони ман.
Гӯш бидеҳ бар қафас, то шунавӣ як нафас
Чаҳ-чаҳи хуришеди ман, қаҳ-қаҳи борони ман.
Фикр кунад бадғумон ин ки бисе ноаён,
Чирки ҷаҳон ҷо шуда зери гиребони ман.
Покии пиндори ман пеши касе боз нест,
Ўст фақат дар фалак ҳуҷҷату бурҳони ман.
Асли маро пеши ӯ ҳоҷати исбот нест,
Ўст фақат огаҳ, ӯ, аз мани пинҳони ман.
Фалсафаҳои маро тарҷума кун, эй баҳор,
Мантиқи рӯшан бичӯ, ишқ, зи ҳазёни ман.
Баъди дусад қарн ҳам з-он нафаси исавӣ,
Атса занад дар қафас гунҷаи бечони ман [9, 370].*

Шохисаи иҷтимоӣ ин дардҳои нагуфтаи ҷомеа аст. Шоир дар натиҷаи бардоштҳои худ, ки дар зиндагии ҳаррӯзаи худ мебинад, онҳоро дар шеър таҷриба мекунад ва ҳикоеҳои рӯзгори хешро ба ояндагон мунтақил месозад. Дар ин маврид, гуфтаи машҳури назарияпардозии тавоноии рус Михаил Бахтин ба ёдам мерасад: «Ҳар асари адабӣ зотан ва ба таври нохудоғоҳ... иҷтимоӣ аст» [3, 60], ки ҳақ ба ҷониби ўст. Чунонки шоира гузаштани рӯзу моҳро бо омадани пулчини газу чироғ мефаҳмад, ки аз аз воқеиятҳои рӯзгори мост:

*Ман дар лаби гунҷа оҳро мефаҳмам,
Аз фотиҳа хатми роҳро мефаҳмам.
Пулчини газу чироғ меояду баъд,
Бигзаштани рӯзу моҳро мефаҳмам [12, 78].*

Ё:

*Аз се маҳи бебарқии мардум ман ҳам,
Аз дил ба диле шараргузор омадаам [8, 178].*

Ба суҳане дигар, шохисаҳои иҷтимоӣ дар заминаи мушоҳидаҳои фардии шоир халқ шуда, робитаи шоирро бо ҷаҳони берун истеҳком мебахшад ва ҳолати иҷтимоии зиндагиро бозтоб медиҳад. «Камтар зани шоире метавон ёфт, – менависад Муҳаммадризо Муваҳҳидӣ, – ки ба сароҳат аз дардҳои иҷтимоӣ ва миллӣ суҳан гуфта бошад ва шеъри ӯ, ба воқеъ оинаи тамомнамои ранҷҳои

замони худи ӯ бошад» [7, 5]. Чунонки шоира дар шеъри «Салавоти шукр», ки ба ҳар касе, ки худро ба эъдом ҳукм карда, паёми раҳой мефиристад:

*Ба наҷоти ту, илоҳо, малаке расида бошад,
Саҳаре, ки нав дамида, ба ту ҳам дамида бошад.
Шафақи ҳазордастон зи фарози боғу бўстон,
Нахи зарпаранди худро ба раҳат танида бошад...* [8, 171]

Шохисаҳои мовароуттабӣ ва ҷаҳонӣ. Дар як ғазали худ Фарзона, ба назари мо, ин ду шохисаро ба кор баста:

Шохисаи мовароуттабӣ:

*Булбул, ки кард ҳичрат, гул ноздонаи кист,
Булбул забон бурида, савсан забонаи кист* [9, 85].

Шохисаи ҷаҳонӣ:

*Дар нуҳ флак садо сад фарёди бечавобам,
К-он ошнои рафта, дар ошёнаи кист.
Он шамъи анҷумафрӯз, он офтоби Наврӯз,
Шодии рӯшани кӣ, нозу баҳонаи кист.
Аз хонақоҳи боло бонги маёмай омад,
Хуршеди арғувонӣ оби муғонаи кист.
Эй тирзоли гардун, худро мазан ба гӯлӣ,
Заҳме, ки хӯрдаам ман, аз тозиёнаи кист.
Моро ба лутф бинвоз, қудсоиёнаи ман.
Ин осмони нуҳту дар рӯи шонаи кист.
Шаб номаест манзум аз ҳафрҳои анҷум,
Оҳ, ин таронаи кӣ, оҳ, ин таронаи кист?! [9, 85]*

Маъниофаринӣ. Метавон онро ҳамчун унсури шеърсоз, ки дар ҳама таърифҳои шеър, хусусан дар урфи мантиқиён, аз ҷумла Ибни Сино шинохт. Ин гузина бо меёрҳои зебоишинохтӣ арзёбӣ шавад, метавон онро «бофти сухан» ё «низомии маъниофаринӣ» низ номид.

Дар ин рӯйкард офаридани маънии тоза, бикр ва ғариб ҳастаи шеърро ташкил мекунад. Ба он дар назариёти адабии муосир «фурми зеҳнӣ» низ гуфтаанд. Чун маънӣ, ба қавли соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакӣ «наву нагувора» [5, 318] шавад, дар онҳо шӯру қиёми вожагон эҳсос мегардад, ки он ба андешаи формалисти рус – В. Шкловский «растохези калимот» аст. Аз сӯи дигар, шоирон ба ду даста ҷудо мешаванд: шоирони нобиғ, ки ҳаллоқияҳои адабӣ ба онҳо мутааллиқ буда, таъби вақод доранд ва фитратан соҳибистеъдоданд ва шоирони нозим, ки шеършон истиқболи ва назира буда, бештар қолабист.

Ашъори шоираи мавриди гуфтугӯи мо ба дастаи аввал итлоқ дорад. Барои исботи ин андеша, ғазалеро шоҳид меорам, ки ҳама абёташ шоҳбайт буда, аз ҳайси муҳтаво мушаххас ва як мавзӯро пайгирӣ мекунад ва чунин ҳолат дар ашъори ҳамнаслони ӯ ба нудрат ба мушоҳида мерасад:

Дар лавҳи чаман чакомаи хуршед аст,

*Имзои нафиси хомаи хуришед аст.
Ин шаҳсавори тундрав – яъне рӯз
Дар аспн чаҳоргомаи хуришед аст.
Савганд, ки яшти ҳусро мехонам,
То дар сари гул амомаи хуришед аст.
Қалби ману ту, ки нур дар нур тапид,
Обуна ба рӯзномаи хуришед аст.
Хуришедҷабидаӣ, ки дар дахмаи дай
Ҳар як нафасат шамомаи хуришед аст.
Ҳар лаҳзаи зиндагии нурони ту
Эй шамснасаб, идомаи хуришед аст [8, 172].*

Ё:

*Баҳор мазҳари эҷозҳои раббонист,
Чаман бадеътарин «Жанг»-и ҳазрати Монист.
Баҳор, барги гулатро бигиру нохун зан,
Ки дар бирешими чонам навои найсонист.
Аё муаллифи хуришеду моҳу сабзаву об,
Зи килкат он чӣ барояд, ҳамеша ҳаққонист... [8, 66]*

Ҳамаи абёти ин ғазал низ шоҳбайтанд ва муаллиф муваффақ шудааст, бо ин азамату шаҳомате, ки адаби форсӣ дорад, сухани нав гӯяд.

Мо ҳар баҳор мебинем, ки дар гирду атрофи мо занбӯр аз сари гуле ба сари гули дигар парвоз карда, гарди гулро чамъ месозад, ки ҳосили он асал аст. Ин барои мо як манзараи табиӣ ва муқаррарист. Вале шоир аст, ки аз ин ҳолат шеър мебофад ва лаҳзаро бо калимот чунон наққошӣ мекунад, то маънии тоза халқ мешавад ва занбӯрро ба «муҳандиси беҳамто» ташбеҳ сохта, ки донандаи «илми ҳандаса» аст, лоиҳае, ки ӯ кашидааст, зебою беҳамтоист. Ин гуна тасвир ва маъниофарӣ, натавон дар шеъри муосири тоҷик, балки дар адаби умумифорсӣ мунҳасир ба фард аст. Бо хондани ин рубоӣ худатон қазоват фармод:

*Занбӯри асал муҳандиси беҳамтоист,
Ҳар лоиҳае, ки мекашад ӯ, зебост.
Аз ҳандасаи олии ӯ тасхирем,
Ҳампои ӯ муаллиме нопадост [10/2, 410].*

Ин рубоии Фарзона аз ҳайси муҳтаво нав буда, ҳамин гуна манзилатро дорад:

*Ман шарфаи пои вақтро мешунавам,
Ман нолаи нойи вақтро мешунавам.
Ҳайфо, ки намекунам таваҷҷуҳе ҳеч,
Бо он ки нидои вақтро мешунавам [10/2, 410].*

Баъдан ин маъниро дар ашъори чанд шоири ҳамзамонаш мебинем, ки аз ӯ рабудаанд.

Дар ин гузина, ба назари мо, ду шохисаи дигарро метавон илова кард, ки он аз мушоҳидаҳои зехнишин ва бардоштҳои шоирона иборат аст. Дар шеърҳои «Табрики сабз», «Биё баҳор кунем», «Наркоз» [8], «Иқрори дигарбора», «Аз лаҳза то ҳамеша», «Падруд то баҳор», «Саломии дер», «Нигаҳполо», «Садои сабзи имон», «Бозгашти ҷон», «Ёдномаи тифлӣ», «Баҳор мемонад» «Дар кӯчаи ғуруб», «Калимагардонӣ», «Хокистари қвқнус». «Дар оғӯши нимрӯз», «Хотираҳои подарахтӣ», «Дар ҷустуҷӯи кӯчаи ҳақиқат», «Ба дурдасти мунаввар», «Дидор», «Охири нусхаи муҳаббат», «Шаҳри ишқи беҳудо» [7], «Паёми Зарафшон», «Як барқ заду баҳор бигашт», «Деҳаи ту», «Ёдбуди Камол», «Сарви Кишмар», «Ҳамкеши офтоб», «Ғамҳои шӯшабаства», «Наврӯзӣ» ва ғ. [10] мушоҳидаи зехнишин зиёд ба назар расида, паёми ростини шоираро аз ҳолу ҳавои Тоҷикистон мерасонанд. Барои тасдиқи ин андеша чанд пора аз шеъри «Деҳаи ту» иқтибос меорем:

*Мезанад зангӯла гулбонги хурӯс,
Дар даромадгоҳи субҳи навхиром.
Деҳаи ту мекушояд чаширо,
Андар оғӯши сабоҳи нуқрафом.*

*Боз гоҳе аз қарибу гаҳ зи дур,
Ҳоюҳуи подабон ояд ба гӯш.
Ин нафас шояд уқоби тоқе
Мепарад абри сапедарӯи дӯш.*

*Боз қам бузғолае чолоку шӯх,
Меҷаҳад аз бом то боми дигар.
Нозанине бо ҳаёли бахти дур
Кокулонро мекунад дар чашма тар.*

*Мепарад отаи зи чашмони танӯр,
Медурахшад дар сабад анвои нон.
Рӯз метасфад, ҳаёти деҳа низ
Ҳамчу рӯи гарму оташбори нон.*

*Холае испанди дудолударо,
Дар сари бемор гардон мекунад.
Аз тани ҷони мариши ҳарзагӯ
Бо дуое дафъи шайтон мекунад... [10/1, 58-59]*

Бардоштҳои шоиронаи Фарзона рангоранг аст. Ё аз ашё, муҳити зист, манзараҳои Тоҷикистон таъсир мепазирад ва онҳоро ба «чури дигар» менигарад ва дар қолаби шеър мерезад, ки ба гуфтаи ҳудаш ба «ҳама гул, ҳама тарона» табдил меёбад. Дар ин гузина, ба ду намуна иктифо мекунем.

*Гул ба шабнам ҷомашӯӣ мекунад,
Љилд-ҷилдаи нозбӯӣ мекунад.
Бори дигар баъди барфобарфи дай,
Осмон хуришедрӯӣ мекунад...*

*Коргардони дили ман ёди туст,
Ў, ки дар як қатра қуй мекунад [9, 143].*

Ва:

*Шаб, ки пушти уфуқ меомад,
Моҳ чу атласи ҷуғрофӣ буд.
Ёди ту мисли чароғи дуре.
Баҳри хушбахтии ман кофӣ буд...*

*Ғунчае буд паси панҷараҳо,
Ғунчае буд, ки зангор меҳост.
Ин ғираҳпечтарин нинии шаб,
Фатҳи хуршедии фардо меҳост [8, 151].*

Низоми мусиқой. Шеър бо мусиқӣ зода мешавад ва фақат барои шинохтани он эҳсоси латиф ва шунавоии хуб зарур аст. Бурунмояи шеъри форсии тоҷикӣ, тавре ки маълум аст, арӯзист ва афоили арӯзӣ баробар ба зеру бами адвори мусиқӣ мебошад. Ҳамин мусиқист, ки ба шеър шӯру шааф мебахшад, хушоҳанг месозад, онро ба дил ҷазб мекунад. Инро ҳам бояд донист, ки таснифи як оҳанг, бо он ки бо якдигар ҳамоҳангӣ дорад, дар рубоб ба гунаи дигар садо медиҳад ва дар танбӯр нола мекунад ва аз гулӯи камонча овои хос бурун меҷаҳад, дар сетор гулбонг мезанад. Ва агар аз ҳамаи он ба навозиш ояд, симфонӣи мусиқӣ тавлид мешавад. Мусиқӣ ба шеър зебоии изофӣ мебахшад ва онро мутантан нишон медиҳад..

Ба сухани дигар, дар матн маъонии андӯх мавҷуд бошад, оҳанги ҳазин тасниф мегардад ва агар матни шеър бо шодиву хурраи тавҳам бошад, оҳанги шӯр халқ мешавад, ки бешак ба тавозуну таносуби шеър бастагӣ дорад ва шеър ба назари Шафъии Кадканӣ «аз раҳгузари низоми мусиқой сабаби растохези калимаҳо ва ташаххуси вожаҳо дар забон мешавад» [13, 8]. Яъне мусиқӣ метавонад ҳам хушоҳанг бошад ва ҳам бадоҳанг.

Вақте ин андешаро дар низоми илмӣ назариёти адабӣ ва маъонии ҷамолшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳем, рехти ҳар шеър аз ҳарфу ҳичо ва калимаву таркибҳо иборат мебошад, ки он ба андешаи Маҳдии Зарқонӣ «дарбардорандаи маҷмӯае аз тамҳидоти воҷӣ, вожагонӣ, тасвирӣ ва созаҳои саноатист, ки ба он «ташаххус» дода, онро аз матни ғайриҳунарии мутамоилиз мекунад» [2, 34]. Албатта, дар илми нақдушшеър ин ҳарфу ҳичо ва калимаву таркибҳо ба вазн, анвои қофия, радиф, чинос, тасҷеъ, такрор, таносубҳои овӣ ва ғ. табдил ёфта, дар маҷмӯъ низоми мусиқии шеърро ташкил медиҳад. Ба занни қавӣ, мусиқии каломро метавон ба ду даста ҷудо кард: *табиӣ* ва *таҳмили*, ки он ҳам ба вазни шеър бастагӣ дорад. Тору пуди шеъри Фарзона бештар суннатӣ ва шеъри озод бо мусиқӣ танида шудааст. Хусусан, дар ғазалҳое, ки аз Мавлоно пайравӣ кардааст, он эҳсос малмус аст. Ҷуноники, дар ин ғазал ин эҳсос ба гунаи дидорӣ баён шуда, ки радифи «дидам» ин андешаро собит мекунад:

Имшаб, ки осмонро боғи ситора дидам,
 Қути нигоҳи худро ширингувора дидам.
 Гардуни нуҳамома кавкабсарои ман буд,
 Як абри раҳгузарро дар далқи пора дидам.
 Чашми дигар кушодам бар дидани маҳи нав,
 Нодиданитаринро бе ҳеч ишора дидам.
 Эй субҳ, бар ҳаётам хуршедро фиристон,
 Зеро ғуборҳоро хуршедохора дидам.
 Чун аз тариқи симо симои ту дурахшид,
 Хуршедвораеро аз моҳвора дидам.
 Дар ҷилваи даям дод имони як гули сурх,
 Бо юмни он Ягона умри дубора дидам [10/2, 303].

Ва:

Ҷоноофарини баҳру бар, бонии хуршеду қамар,
 Дар ман макон бигзида буд он сон ки дар фарди дигар.
 Андар ману берун зи ман, дар ҷону берун аз бадан,
 Арзи вучуд ӯ менамуд дар ҳар кӣ, в-аз ҳар кӣ бадар.
 Андар сабоҳи бахти ман Шамсулҳақе пайғом дод,
 Тобанда шуд Машириқзамин з-он офтоби шуълавар... [10/1, 170].

Низоми забонӣ. Дар бофти шеър доираи корбасти вожагон ва чигунагию кайфияти таркиби онҳо ба дӯши забон аст. Истиклоли ҳар вожа, пайванди як вожа бо вожагони дигар, сохтори таркибу иборот ва таносубу тавозуни мантикии вожагонро забон таъйин мекунад. Дар низоми мазкур сохтани калимоту таркиботи ҷадид ба сифатан нав шудани шеър ёрӣ мекунад. Дар забони шеър қолабшиканӣ ё ҳанҷоргурезӣ бахше аз мантиқи забони шоирона аст. Ҳанҷоргурезӣ, дар мабони ҷамолшиносӣ ба ду гурӯҳ бахш мешавад: маъноӣ ва наҳвӣ. Ба гурӯҳи нахуст истиораҳо, ташбеҳот, маҷозҳо, тамсилҳо, рамзҳо, устураҳо ва талмехоти таърихӣ дохил мешаванд. Ҷавҳари гурӯҳи дувумро ҷумла, ки дар бофти шеър – байт аст, ташкил медиҳад. Ба сухани дигар, ҷаҳонбинии шоирона дар маркази ин низоми қарор гирифта, дар ҳанҷоргурезии маъноӣ гоҳе баён равшан ва гоҳи дигар бо розу рамз ифода мешавад, ки ҳамон таърифи шеърро аз Роллан Барт ба ёд меоварад: «Шеър вожагонро барои муҳамм кардани онҳо ба қор мебарад [2, 37]. Забони шеъри Фарзона забони меъёр ё адабии форсист, дар ҳама кишварҳои порсизабон онро мефаҳманд. Шеъри ӯ аз бадоеӣ нафис ва латиф моллом аст ва вожаю таркибҳои нав боиси офарида шудани тасвирҳои бикру ғариб гардида, шеъри Фарзонаро чун дурдона дар адаби порсӣ иштиҳор ва интишор додааст. Ҳақ ба ҷониби донишманди эронӣ Сайид Муҳаммадбоқии Камолуддинӣ аст, ки дар ин маврид чунин ақидаро пеш меорад: «Анвоъ ва ақсоми шеъри классики муосири форсиро таҷриба кардааст. Дар ҳама мароҳили офаридагорӣ, ҳузури шеър ва вожаҳо ба ҳама ӯзмудааст, то ба он вусъати дилхоҳе даст ёбад. Бидуни шак, наметавон аз нуруи ҷозибегароӣ зехни шоир ёд накард ва ҳақде, ки дар баробари огоҳӣ ва ҷараёнҳои адабии гузаштаи форсии дируз ва имрӯз,

фарҳанги адаби рус ва ҷаҳон бо ҳушёрӣ ва идроки хос ба ҷойгоҳи баланди адабӣ расидааст. Ағлаби сурудаҳои Фарзона оканда аз эҳсоси латиф аст» [10/1, 5].

Офаридани тасвирҳои наву тозаӣ шоирона Фарзонаро аз умумигӯӣ раҳо карда ва шеърӣ ӯро дар миёни ҳамзамононаш имтиёз бахшида.

Чанд пора шеър, ки сохтани вожаву таркибҳои нав ба вузӯҳ дида мешавад ва он ҷумлаи ибтикороти Фарзона дар шеърӣ муосири тоҷик аст, шохид меорем:

*Дар саломӣ ту атса зад гули себ,
Себи минӯтаборро овар [8, 131].*

Ва:

*Дил номаи ҷаҳорқади ноқушода монд,
Бар номи он касе, ки зи модар назода монд [9, 151].*

Ва:

*Дил ҷашмдори барқияи шодбоши туст,
Яъне баҳорро ба нишонии ман фирист [9, 75].*

Ва:

*Дар ҷалқаам нигинаи хуришедро гузор,
Ёқутро ба дурҷи ниҳонии ман фирист [9, 75].*

Ва:

*Бигӯ ба ёр доништаам, ки барпо шуд,
Чӣ мадду ҷазри наве дар дили ҳавасҷӯшат [9, 92].*

Ва:

*Биёмад сабо, ҳоби бўлбӯл шикаст,
Зи ҳамёзае рӯзаи гӯл шикаст [9, 91].*

Ва:

*Навбаҳори атласпӯш рафту барнамегардад,
Субҳу шоми шабнамнӯш рафту барнамегардад [9, 139].*

Ва:

*Баъди ҳазорсолаҳо, баъди гуруби лолаҳо,
Дарди баҳорҷӯши ман шӯру қиём мекунад [9, 141]. (Девон, 75)*

Ва:

*Эй фолкушои гул, бо айнаки шабнам хон,
Дар сафҳаи пешонӣ иншои дабири ман [9, 390]. (Девон, 378)*

Ва:

Дилбазан шудам охир бо ҳамешапайдой,
Чист ин дурахшидан гайри бетачаллоӣ [9, 463]. (Девон, 451)

Ва:

Дӯш доништам, ки ту, эй ринди қонунсӯхта,
Шахрванди фахрии шаҳри муҳаббат гаштаӣ.
Чун парастувон саморо бо самоъ омехтӣ,
Бо баҳорон ҳамшириат,
Бо насими атргардон ҳамтариқат гаштаӣ [8, 136].

Ва:

Як зарбаву ду зарба, тапишҳои нав ба нав,
Бар ин дили мураххаси бекор ҳада кун [8, 137].

Ва:

Бод омаду барг-барг шуд гунҷаи шиқ,
Дандонзадаи тагарг шуд гунҷаи шиқ [12, 63].

Дар ниҳоят, нигорандаи ин сатрҳо барои Фарзонабону шеъраке гуфта буд, ки чун нишонаи иродату ихлос ин ҷо меоварам ва зодрӯзи номвартарин шоири пуровозаи тоҷикро бо самимонатарин орзуҳо табрик мегӯям:

Дар ин асре, ки Фарзона тулуи шоирӣ дорад,
Гули хуршеди маънӣ дар ҳарими шиқ мерӯяд.

Бибин шеъраи саропо ҷон, саропо дил, саропо нур,
Паёми рӯшани ҳастӣ барои мо ҳамегӯяд.

Ҳама яксар «гули урдубиҳишти ботароват» аст,
Ба мисли накҳати атре насим аз гул, ки мебӯяд.

Ба сони бастаи қанде шакарҷавҳар, шакарпора,
Даруни хонаи мардум раҳе ҷӯяд, раҳе пӯяд.

Гаҳи шодӣ шавад хандон, ба ранги чеҳраи тифлон,
Чу Лайло дар фироқи ёри худ мастона мемӯяд.

Нахи сабзи муҳаббат дар ҳарири ҷони ӯ печид,
Ки занги солҳо хобидаи дилро басте шӯяд.

Фарзона шоири бузурги Тоҷикистон ва классики шеъри муосири тоҷик аст. «Ӯ, – менависад донишманди тоҷик Сафар Абдуллоҳ, – шоир аст, шоир зода шудааст ва ҷаҳонро шоирона мебинад» [1, 9] ва умед дорем, ки солҳои мутамодӣ мазоки ҷони моро бо шеърҳои наву тозаи худ пуршакар хоҳад кард.

Пайнавишт:

1. Абдуллоҳ Сафар. Шеъри духти шабнам // Фарзона. Сӯзи нотаом: маҷмуаи ашъор. – Техрон: Расониш, 1385. – 144 с.

2. Зарқонӣ Маҳдӣ. Чашмандози шеърӣ муосири Эрон: ҷараёншиносии шеърӣ Эрон дар қарни бистум. – Техрон: Нашри Солис, 1394, нашри панҷум. – 498 с.
3. Каримӣ Ҳаққок. Талиаи таҷаддуд дар шеърӣ форсӣ / Тарҷумаи Масъуд Ҷаъфарӣ, ҷопи аввал. – Техрон: Марворид, 1384.
4. Рашид ад-дин Ватват. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Ҳадоиқу-с-сеҳр фӣ дақоиқи-ш-шеър) / Перевод с персидского, исследование и комментарий Н. Ю. Чалисовой. – Москва: Наука, 1985. – 324 с.
5. Рӯдакӣ Абуабдуллоҳ. Ашъор. – Душанбе: Адиб, 2019, ҷопи дувум. – 416 с.
6. Сатторзода А. Аз Рӯдакӣ то Лоиқ. – Душанбе: Адиб, 2013. – 176 с.
7. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
8. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 416 с.
9. Фарзона. Девон. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
10. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. – Хучанд: Хуросон-Медия, 2014. – Ҷ. 1. – 504 с.
11. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. – Хучанд: Хуросон-Медия, 2014. – Ҷ. 1. – 500 с.
12. Фарзона. Найсон. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 320 с.
13. Шафеии Кадканӣ. Мусикии шеър. Вероиши 3. – Техрон: Огоҳ, ҷопи ҳафтум, 1381. – чиҳилу як, 689 с.
14. Шералӣ Л. Ҷодае ба диёри одампарастӣ // Навниҳолони боғи адабиёт: Гулҳои Наврӯз. – Душанбе: Адиб, 1987.
15. Шкловский В. Б. Слова освобождает душу от тесноты: Рассказ об ОПО-Язе. – Москва, 1982.

**ТАҲАВВУЛ ВА ТАҶАДДУДИ СУННАТҲОИ АДАБИИ
МАКТАБИ БЕДИЛ ДАР АШЪОРИ ФАРЗОНА**

Адабиёт дар ҳамаи даври замонаҳо ва дар ихтиёри тамоми ақвом ва милал, пеш аз ҳама, ба пояи суннатҳои эҷодшуда на танҳо давом ёфтааст, балки таҳаввул ва ҳатто таҷаддуд пайдо намудааст. Ҳарчанд дар кутуби назарияи адабиёт ва фарҳангҳои истилоҳи нақди адабӣ мафҳуми суннат нахуст ба унвони маҷмуи қавоид ва қонуниятҳои шеърӣ муштарак аз диди сабқшинохтӣ, вежагиҳои сувариву маъноӣ ва ҳунари тафсир мешавад, ки маҳз бар асоси ҳузури ин падидаҳо пайванде миёни замонаҳо эҷод мегардад. Фаротар аз ин, маҳз ҳамин суннат аст, ки дар заминаи он таҷаддуд ё навоарӣ иттифок меафтад ва ҳамон шоироне дар раҳгузори адабиёти ҷаҳонӣ муваффақ ва мубтакир шудаанд, ки ин суннатҳои роиҷи адабиро навъе таҳаввул бахшидаанд ва ё мутобиқ бар он дар зухури суннатҳои наво дар сурати ибтикороти адабӣ мунфарид гардидаанд. Ҳатто ба истилоҳи дигар кӯшише дар суннатшиканӣ ҳам намудаанд ё ҷомаи наво бар тани маҷмуи суннатҳои пешин пӯшониданд. Ҳамин иқдом бар эҷоди суннатҳои наво ва фаротар рафтан аз маҷмуи қоида ё шеваҳои адабии роиҷ ба шуаро имкон додааст, ки ҳамчун суханварони навоар, соҳибибтикор, таҷаддудгаро ва эҷодкунандагони мактаб, ҷараён ва ё тарзи хоси хеш шӯҳрат пайдо намуда, ин ибтикор номи эшонро дар саҳифаҳои абадиёт рақам бизананд. Дар асри имрӯз бошад, бо иттиқо бар зухури анвои наво шеърӣ аз диди шаклшиносӣ таснифоти дугонаи шеър арзи ҳастӣ намудааст, ки ҳамано аввалиро шеъри суннатӣ ва дувумро шеъри наво унвон намудаанд ва ин дастабандӣ ҷамъе аз навоҳои шеърӣ қадим мисли ғазал, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ, қасида, соқинома ва амсоли инро ҳамчун намунаҳои шеъри суннатӣ таъриф мекунад. Бо он ки имрӯз шеъри ба истилоҳ наво аз диди шаклшиносӣ ҳам ба сурати нимойӣ ва ҳам мудерн то ҷое дар адабиёти муосири форсӣ равнақи ба худ хос касб мекунад, аммо ҷойи эътироф аст, ки ҳанӯз дар мақоме нест, ки ҷойгоҳи шеъри суннатиро танг намуда бошад ва имрӯз ҳам дар баробари иқдоми шоирон бар ибтикор дар навоҳои мухталифи шеъри наво боз ҳам муваффақ дар таҷаддути фикриву ҳунари дар қаволиби шеъри суннатӣ ҳастанд, ки бидуни тардид устод Фарзона дар сарғаҳи ҷунин ҷараён дар асри имрӯз на танҳо дар адабиёти муосири тоҷик, балки дар қаламрави шеъри форсӣ қарор дорад. Таваҷҷуҳ бар куллияи осори ин суханвари мумтоз аз дидгоҳи таҷрибаҳои ҳунари дар шеъри суннатӣ бозгӯӣ аз он мекунад, ки шояд камтар шоироне дар ин поя қарор доранд, ки дар муҳимтарин анвои шеъри суннатӣ таҷрибаҳои ҳунарие бо диди тозаву андешаҳои пешқадам намудаанд. Миёни сурудаҳои устод Фарзона нуфузи ғазал, маснавӣ, рубоиву дубайтӣ, ҷаҳорпора ва ҳатто соқинома ба ҳаддест, ки на ҳар нафар то он ҷо расида ва бар-ин шумор осоре мондагору соҳиб аст. Масалан, вучуди яке аз намунаҳои беҳтарини соқинома ҳамчун навои роиҷи шеъри суннатӣ дар адабиёти пешинаи мо дар ашъори Фарзона бо сабке хоса ва нигоҳе фароҳу тафаккуре огоҳ аз маҷмуи

қавонин ва равишҳои соқиноманависӣ аз зумраи иқдом ва ибтикороти ӯ дар ин шакли шеъри суннатӣ маҳсуб меёбад. Ин дар ҳолест, ки дар густураи адабиёти муосири мо ҳуди теъдоди соқиномаҳо ангуштшуморанд ва таҷрибаи соқиноманависӣ камтар мавриди таваҷҷуҳи шоирони аҳди имрӯз қарор дорад.

Албатта, мавзуи суннатгаройӣ ва ҳам суннатшиканӣ бо хоҳири таҷаддуд дар сурудаҳои устод Фарзона бидуни тардид баҳси як рисолаи илмӣ аст, ки итминон дорам бо таваҷҷуҳи амиқ ва бештар бар маҷмуи ашъори ин суҳанвари беназири мо дар ин арса дар оянда пажӯҳишҳои муайяне ба сомон хоҳад расид. Танҳо дар меҳвари мабоҳиси ин нигоштаи мухтасар хӯшае аз ин мавзӯ дар заминаи ибтикорот ва тозақориҳои Фарзона бар пояи идома ва таҳаввули суннатҳои хоси мактаби Бедили Деҳлавӣ баррасӣ хоҳад шуд.

Ба назар мерасад, ки яке аз муҳимтарин авомили тавфиқи устод Фарзона дар адабиёти муосири форсӣ, пеш аз ҳама, иқдом бар вуруди амиқ бар жарфои шеъри куҳан, мутолеа ва маърифати густардаи адабиёти пешинаи форсу тоҷик ба шумор меояд. Ин раванди оғайӣ, фарогирӣ ва маърифати адабиёт ин суҳанвари мумтозро то чое аз диди фикриву хунари такмил бахшида, ки дар сурудаҳои ӯ пайванди мустақими руҳонии вай бо аҷдоди бузурги худ, мисли Рӯдакиву Фирдавсиву Мавлонову Ҳофиз, Камолу Ҷомӣ, Бедилу дигарон эҳсос мешавад. Аммо ин пайванду робитаро устод Фарзона дар раҳгузори асри ҷаҳонишавии имрӯз асос мегузорад ва аз аъмоқи таърих ин азизонро бар сарзамини хеш меҳонад, то ҳамроҳ бо Шамс «ракси фарангӣ кунад»-у ба хоҳири бедории Аҷам якҷоя бо ҳалоиқ Мавлавихонӣ.

Ҳамин фалсафаи аслпайвандӣ мутобиқ ба ибтикори шинохти бештару пештари гузаштагони адабиёти мост, ки ҳанӯз дар мароҳили оғозини эҷодии хеш Фарзонаро ба роҳи эҷоди силсилаи ашъори «Паёми ниёкон» ҳидоят намудааст. Ба зоти худ ин маҷмуи ашъор воқеан сурати ибтикори Фарзонаро дар заминаи ваҳдати чанд навъи шеъри суннатӣ дар батни як силсилаи воҳид аз диди мавзӯ пешорӯйи мо мегузорад, ки ҳосили маърифат ва андӯхтаҳои ӯ, огоҳии фарох аз фарозу фуруди зиндагонии шуарои соҳибноми мо ва маъниҳои борики каломи эшон маҳсуб меёбад. Ҳамоно оғози ин манзумаи таркибёфта аз чанд навъи шеърӣ андешаи қаблӣро дар мавриди пайванди руҳӣ ёфтани ин суҳанвари беназир бо бузургони Аҷам ва аз дирӯзу гузаштаҳои дур ба имрӯз хондани ононро бозгӯӣ мекунад, ки воқеан ин шарофат ва лутфи илоҳӣ на ба ҳар нафар насиб мешавад ва ба таъбири Бедил ин «оташи беранг ҳама касро намесӯзад»:

*Рӯзе паямбарони Аҷам пеши чашми ман,
Андар намуди пайкараҳо рӯнамо шуданд.
Аз тан қабои санг фиканданду бо суруш,
Аз қолаби муҷассасаҳои худ раҳо шуданд.*

*Бо лафзи ошно чу ба гуфтор омаданд,
Вақту фазо шабеҳи ман андар шиғифт монд.
Дар он миёна оташи бедори Зардушт,
Дар чашми шаб шукуфтаву анвор мефишонд (4, 338).*

Нуктаи муҳимме дар аъмоқи ин суҳанони борвар аз фалсафаи садоқат ба аслу насаб ва пешинаи пурифтихор нухуфтааст. Устод Фарзона бо хулусу сидқи хосае, ки нисбат ба ин пайambarони Аҷам дорад, бо часорате аз ҳузури эшон суҳан мекунад, ки аз қолиби пайкараҳои худ бурун омадаву ҳар яке ба таъбири шоира пеши ҳамдигар ояти дили лабрези рози худро мегӯяд. Танҳо Фарзона аст, ки бар асоси ҳамон пайvанди руҳӣ бо ин паёмбарони Аҷам қодир бар расонидани паёми эшон ба ворисони он бузургон аст ва аслан ин рисолати бузургест, ки ҳуди шоира онро шинохтаву эътироф намудааст:

*Густоҳиям фузуду ман имрӯз мебарам,
Бар ворисони пунба ба гӯш он ниёзро (4, 338).*

Албатта, тафсири фалсафаи ин силсилаи ашъор хостори баҳсе ҷудогона аст ва ба назар мерасад, ки ҳикмате ҷовидонаро дар худ нухуфтааст, ки ба дарку маърифати он бояд иқдом намуд. Ҳарчанд устод Фарзона дар фароварди он аз камоли фурутаниву инсонияти хеш андарзи аҷзи хешро барои имрӯзиёну фардоиён тавзеҳ медиҳанд, аммо бегумон дар зеҳни хонандае ҳамчу ман ин ҳамон аҷзи бедилона аст, ки дар вучуди хеш иқтидореро соҳиб аст ва к-аз паҳлӯи он роҳе ба сӯи кибриё боз мешавад.

Дар ҳамин шеър аст, ки нахустин унс ва пайvанди Фарзона бо Бедили Деҳлавӣ мучассам мегардад, он гоҳ ки дар ин сурудаи ҷолиби таваҷҷуҳ Абулмаъонӣ ҳам бар шарҳи ҳол ва тафсири фалсафаҳои хеш мепардозад ва нахуст аз ҳамон аҷзи иқтидоронафарин ва раҳлӯӣ ба авҷи кибриё суҳан мекунад:

*Нестам аз аҳли кибру бар шудам то кибриё,
Ҳар дари бикиодаам бар рӯйи гайре во нашуд.
Махзани маъностам ё пардадори розҳо,
Чун ба чашми мӯшикофон мағзи ман пайдо нашуд (4, 353).*

Ҷолиб аст, ки ин ҷо ҳарчанд дар оинаи тафаккур ва андешаи шоиронаи Фарзона Абулмаъонӣ ҳарф мезанад, аммо дар бархӯрди аввал шинохт ва маърифати муаллифи шеър аз шахсияти шоир ва тавзеҳе бар ҳақиқати шоиронагии ӯ ошкор аст. Масалан, дар байти аввал ҳарчанд ин каломро зоҳиран ҳуди Бедил мегӯяд, ки аз аҳли кибр нестам ва баршудам то кибриё, аммо ба назар мерасад, ки воқеан ин маърифати Фарзона аст дар тақрири мақоми маънавии Бедил. Агарчӣ Бедил худ роҳеро аз тариқи аҷз ба сӯи кибриё барои мо нишон медиҳад ва ҳамзамон талқин мекунад, ки барои муваффақ шудан дар ин тариқ бояд «сари мӯйе ҳам шавӣ», аммо дар шинохти Фарзона Абулмаъонӣ ҳамоно нафарест, ки ин водиро тай кардааст ва ин садоро аз моварои худ, аз ҳамон мақоми расида ба авҷи кибриё бар мо нидо дармедиҳад. Вақте шоира аз забони Бедил ўро чун «махзани маъно» ё «пардадори розҳо» муаррифӣ мекунад, боз ҳам ин ҷо ин ҳарфи Булмаъонӣ нест, балки шинохте аз Фарзона аст, дар мақоми Бедил, ки воқеан бар чанд ишороти худ ӯ ҳам тақия мезанад. Агарчӣ Мирзо Бедилро аҳли тазкираву таҳқиқ Абулмаъонӣ, яъне падари маъниҳо гуфтаанд ва ин албатта бар ибтикороти ӯ дар маънишикориву маъниофарӣ асос меёбад, Фарзона ҳам бо дидгоҳе хосаи худ аз забони ҳуди Бедил ин шоири соҳибмақтабро «махзани маъно» муаррифӣ мекунад ва

ҳамзамон «пардадори розҳо» мешуморад, ки чуз ба чашми мӯшикофон мағзаш пайдо намешавад. Боз ҳам ин нукта ба ҳамон хасоиси аслии шеъри Бедил яъне, печидаву пӯшида будани суханаш ва ҳамзамон ба ифодаи ҳуди шоири оинаҳо хостори фаҳми тунд будани маърифати ашъори ӯ ишорат дорад ва аслан сарчашмаи ин шинохт боз ҳам ҳамоно сурудаҳои ҳуди Булмаъонист:

*Маънии баланди ман, фаҳми тунд меҳаҳад,
Сайри фикрам осон нест, кӯҳаму кутал дорам.*

Ва ё

*Он чӣ килкам менигорад маҳз ҳарфи санг нест,
Ҳуш мебояд, ки дарёбад забони бедилӣ.*

Зимнан, дар ин муаррифиномаи Бедил аз забони ҳоли ҳуди ӯ, ки дидгоҳҳои хосаи Фарзонаро дар шинохти мақому азамати сухани вай бозтоб мебахшад, баробари зикри асмой чанд маснавии маъруфаш навъе ба ибтикороти ҳунари ва навгаройҳои сабки сухани шоир таъкид мешавад ва ҷолиб он аст, ки Фарзона ин маъниро дар каломии ҳуди Бедил бо таъбири зебои шоирон «бо таҷаллии дигар тобидани кавкаби шеъри дарӣ дар ҷабҳаи афлоки ман» тафсир намудааст. Ибораи бо таҷаллии дигар тобидан ҳамоно таҷаддуди роҳи эҷодии Бедилро шарҳу тавзеҳ мекунад, ки ин матлаб ҳарчанд аз ҷониби аҳли тазкираву таҳқиқ таъкид шудааст, аммо дидгоҳи хоси шоирии Фарзонаро бар маърифати мақоми адабии Бедил муқаррар месозад:

*Бо таҷаллии дигар тобиду зулматсӯз шуд,
Кавкаби шеъри дарӣ дар ҷабҳаи афлоки ман.*

Фарзона дар ин шеър ҳам мақоми ирфонӣ ва ҳам инсонии Бедилро дарёфтааст, чун мутобиқ бар сарчашмаҳо ва ҳатто ишороти ҳуди Булмаъонӣ дар «Чаҳор унсур» ӯ замоне аз тариқати маҷзубия истиқбол намудаву дар силки пайравони он бо риёзате ба истилоҳи урафо шокқа кӯҳу куталашро тай намудааст. Аммо бо ин ҳама руҳи риндонааш дар қаламрави шеър, ки ҳамеша алайҳи ноҷӯриву нобасомониҳои рӯзгор, носозгориҳо ва ҳар чӣ қобили қабул ва мувофиқи мақсуд нест, дар ҷиҳод аст. Бар ҳамин асос, дар оинаи пиндори Фарзона Бедил низ дар идомаи роҳи Мавлоно дунболи ҷустуҷӯи инсон аст ва инсонии ормониро орзу мекунад:

*Гар қаландар будаму сӯфӣ, в-агар мазҷубу ринд,
Маслакам ирфони инсон буду динам инчунин.*

Ин адабгоҳи маърифати Фарзона ҳолӣ аз ҳикмат нест ва боз ҳам сарчашма дар шеъри инсонпарваронаи Абулмаъонӣ дорад. Он ҷо ки Бедил аз оштии адён бар пояи фалсафаи сулҳи кулл, ки дар айёми ӯ ба хотири эҷоди муколамаи динӣ ва таблиғи фарҳанги инсонӣ, оштии мазоҳиб ва милал ҳарф мезанад, меҳаҳад ин андешаро дар зеҳни ҳам Ҳиндуву ҳам мусалмон ҷой кунад, ки ин ҳама фарқиятҳо дар зоҳир аст, аммо ботин якест ва ба таъбири Мавлоно «вакте дарунро менигарему ҳолро» ҳамоно андешаи воҳид аст ва маънии дуои буту барҳаман «ром-ром»-нест, балки ҳамон «Аллаҳ-Аллаҳ» аст:

*Аз маънии дуои буту барҳаман мапурс,
Ин ром-ром нест, ҳамон Аллаҳ-Аллаҳ аст.*

Фаротар аз ин, дар робита ба тафрикаи зоҳириву забониву фикрӣ миёни ақвом ҳам Бедил ҳамоно ҳамин матлабро пеш мегузорад, ки ин ҳама танҳо суварист, на сиратӣ:

*Ихтилоти халқ ҷуз ҷӯлидагӣ сурат набаст,
Ҳар ду олам печии як гесӯӣ бешона буд.*

Ва ё:

*Ихтилофи халқ Бедил дар либос афтодааст
В-арна яксон аст хун дар пайкари товусу зог.*

Танҳо дар заминаи ҳамин як байти устод Фарзона мо метавонем дар худ пай бубарем, ки ин шоири андешапарвари мо то чӣ ҳад Мирзо Бедил ва андешаву ҷаҳони фикрии ӯро шинохтааст ва чӣ миқдор бар кибриёи суханаш роҳ кушодааст, то мо ҳам аз ин роҳ биравем ва Абулмаъониро аз ин ҷодаи рӯшан бишносем. Фикр мекунам, ки танҳо дар заминаи ҳамин як бахш аз силсилаи ашъори «Паёми ниёкон», ки махсуси Бедил аст, чи миқдор андешаҳои Абулмаъониро устод Фарзона кашфу маърифат кардаву барои сурудани он чи сафарҳоеро дар кӯху кутали каломии шоири оинаҳо анҷом додаанд. Ҳамин огоҳӣ аз ибтикороти Абулмаъонӣ ва шинохти суннатҳои хоси муттақӣ бар ҳунари шоирии ӯ, ки боис бар эътирофи мактаби адабии вай аз ҷониби пасовандонаш гардида, муҳимтарин омил дар эҷоди ибтикороти ҳунари аз ҷониби Фарзона дар заминаи ин хасоиси муҳими шеърӣ гардидаанд. Албатта, ҳикмати қадима аст, ки шоирони тозақору тозаҷӯ ҳамеша маҷмуи иқдоми хешро бар пояи шинохти ибтикори суханварони пешин анҷом додаанд, чун маърифати ростини ин таҷаддуди фикриву ҳунари метавонад роҳе рӯшану пайдоро барои пасовандони кӯшо дар роҳи навгарӣ ҷидоятгар бошад. Худи Абулмаъонӣ бо он ҳама иқтидори фикрӣ ва ҳунари дар ҳаллоқияти тарзи тоза худро боз ҳам муриди мактаби Ҳофиз мешумораду каломии ӯро ҷидоятгар:

*Бедил каломии Ҳофиз шуд ҳодии ҳаёлам,
Дорам умед ҳар дам мақсуди ман барояд.*

Ва аммо зимнан ин ҷидояти каломии Ҳофиз ҳамоно Бедилро ба сӯи ибтикор ва ибдоъ кашонидааст, чун то он рӯзгор ҳамеша шуаро аз каломии лисонулғайб истиқбол кардаанду ҳатто бархе мақоми барояш мақоми хотиматушшуароӣ ҳам додаанд.

Дар китоби «Дарёи сӯзон» ва ҳамзамон дар «Қанди баста» нуктаҳои фаровоне роҷеъ ба Бедил ҷой дорад, ки омӯзандаву ниёз ба баррасиҳои ҷудогонаро дорад. Сафари устод Фарзона ҳамроҳ бо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҳинд ва зиёрати марқади шоир, иқдоми роҳбари давлати мо дар таҷдиду тармими зиёратгоҳ ва Боғи Бедил ва ибрази назарҳои қобили таваҷҷуҳ дар ҳошияи ин сафар роҷеъ ба шеърҳои андешаи суханвар ва таъсиргузориҳои ӯ худ мавзӯи баҳси ҷудогона аст,

ки умедворам дар фурсатҳои наздик дар сурати як мақолаи дигар ба қалам хоҳад омад.

Устод Фарзона ҳам бо сабақомӯзӣ аз мактаби ин бузургон ва ба таъбири худӣ эшон Паёмбарони Аҷам, воқеан, муваффақ бар ибтикороти тозае шудаанд, ки ин навгароиву навҷӯӣ ва ҳатто ба истилоҳ суннатшиканиро дар маҷмуи қаволиби сурудаҳои эшон, ҷӣ аз навъи суннатӣ ва ҷӣ аз навъи шеъри нав метавон ба мушоҳида гирифт. Гоҳо дар сурудаҳои Фарзона суннатҳои хоси мактаби Мавлоно бо Бедил ҳам унс мегиранд, ки дар зоти худ падидаи ҷолиби ҳунариро муаррифӣ месозанд. Аслан, аз диди шаклшиносӣ ва ҳам шеърият шояд сабки ғазали Мавлоно ва Бедил дар дарунсӯйи ҳамдигар навъе ихтилофе доранд, аввалӣ равону содаву дорои муסיқияти баланд ва дувумӣ печидаву пӯшида. Онон мушобеҳ ба ду дарёе ҳастанд, ки боз ҳам аввалӣ шӯрӯ исёни фаровон дорад ва дигар ҳамонро орому сабуру мутафаккир ба назар мерасад, мисли рӯдхонаи Сайхун. Аммо аслан миёни ин дарёи дорои ду ҷараёни зоҳирӣ пайвандҳои фаровонест, ки танҳо диде жарфонигар метавонад он муштаракотро ба бурунсӯ бикашад. Фарзона аз зумраи ҳамин гуна шоирони маърифатгар ва жарфонигарест, ки ҳамин умумияти марбут ба пайванди руҳиро дарк кардаву бо диди нав дар сурудаҳояш он шӯрӯ ғалаёни шеъри Мавлоноро бо оромишу тафаккур ва қарору тамкини Бедил канори ҳам мегузорад. Ин равиш, воқеан, ибтикорест чун маҳсули андешаву афкори дурнигари Фарзона падидаҳои суннатшиканиву навгароёнаи эшонро мучассам мегардонад. Масалан, дар як сурудаи Фарзона, ки бо илҳом аз як байти Мавлоно ба қалам омадааст, ин вежагӣ ба таври барҷаста таҷаллий рехта:

*То шиқ зияд, зиянд эшон,
То ёд бувад, ҳама ба ёдем.*

Мавлоно

*Эй н-омадаи хуҷастамилод,
Аз будану аз набуданат дод.
Дар шеваи безамӣ ба сабқат
Дар ҳадди ту нест ҳеҷ устод.
Иниои ману ту чор банд аст,
Иниои баҳор бошад, озод.
Дар субҳи кабӯтаронаи ман
Бартоб, ай офтоббунёд.
Эй сабзтариқати навойин,
Аз ҷашми ту мепазираи иршод.
Ҳастии маро, ки вақт хат зад,
Ҳар лаҳза ту тоза кардӣ эҷод.
Ман умри дубора қарздорам
Аз он ки туйи ягонро зод.
То шиқ бувад, манам ҳама шиқ,
То ёд бувад, манам ҳама ёд...*

Дар навбати аввал, баробари илҳом аз Мавлоно будани шеър Фарзона чун суханвари огоҳ аз суннатҳои адаби сабки ғазали Мавлоноро ҳам дар он ба эҳтироми ҳамин истиқболи роҳи ӯ риоят намудааст. Аммо аз оғоз то поёни ин шеър чандин падидаҳои тоза дар сурати вожагони мураккаби маҳсули тафаккури Фарзона ҷойгузинанд, ки дар қобили суннати калимасозии мураккаби мактаби Бедил бо дидгоҳ ва тарҳи нав чилва рехтаанд, амсоли «хучастамилод», «офтоббунёд», «сабзтариқат», «навойин» ва амсоли ин. Агарчӣ ғазали мазкур оҳангу шӯри сурудаҳои Мавлоноро ба хотир меоварад, чун ба ишорати худӣ муаллиф ба истиқболи Пири Балхӣ суруда, аммо ибтикори ҳунарии Фарзона дар он зухур мешавад, ки бо офариниш вожагони мураккаби маҳсули тафаккури шоиронагии хеш мухтассоти ду сабки ғазалсаройиро канори ҳам гузошта, навъе ибтикори ҳунарии хешро ба зухур расонидааст. Бо ин равиш офаридани вожагони мураккаб дар рубоиву дубайтиҳои Фарзона бо назокате хос мутаҷаллӣ гардида, боз ҳам бо ҳамон тозагиву назаррабӯӣ ҳунари шоиронаи суханварро бозтоб бахшидаанд. Аз ҷумла, дар ин дубайтии зер калимоти «афлокгир», «хокгир», «кавокибчину хошокгир» бо ҳамин равиш тарҳ пазируфтаанд:

*Агар салсол кард афлокгирам,
Лачанг бинмуд пасту хокгирам.
Чӣ гӯям, бо ду маънӣ каҳкашонам,
Кавокибчинаму хошокгирам. (383)*

Дар дубайтии дигар ҳарчанд сурати сохтмони калимот шеваи Бедилро ба хотир меоварад, аммо шоира бо тафаҳхуси хосае, ки дар ҷустори вожагони ноби форсӣ дар забони мардум дорад, аз ин сарчашмаи зулоли фикр фаровон баҳра мегирад ва миёни қолиби эҷоднамудаи Бедил ва вожагони мардумӣ як таносуб ва пайванди зебои шоирона эҷод мекунад:

*Мураххас шуд баҳор аз сабзҷӯшӣ,
Дило бас кун, агар туфонфурӯшӣ.
Бирав, дар чиллагаҳ милоди нав ёб,
Накун дар кӯчаҳо кӯҳнафурӯшӣ (7, 382).*

Ин ҷо агар вожагони қофияшудаи аввалу дувум «сабзҷӯшӣ» ва «туфонфурӯшӣ» шеваи Бедилро ба хотир оваранд, он гоҳ «кӯҳнафурӯшӣ» ҳарчанд сарчашма лар фарҳанги мардумӣ дорад, аммо корбурди шоиронаи он ва ба ҷо афтодагиаш ҳам дар мақоми қофия ва ҳам қолибу маъноӣ дубайтӣ таҷассумгари ҳунари баланди шоиронаи Фарзона ва ҳам руҳияи замони имрӯз маҳсуб меёбад.

Дар ғазали дигари Фарзона чунин шеваи сохтмони вожагон боз ҳам аз гунаи бедилонаи он истиқбол мешавад, аммо таҷаддудкорихои шоира дар равиши хосаи вай ва навовариҳо дар ҷойгузинии маъонии тоза равшан эҳсос мешавад:

*Худкушӣ ҳам осон нест, аз худофариниҳо,
Боядам раҳе бикшод аз гираҳҷабиниҳо.*

*Одиву заминиаи байни осмониён,
Осмониям оре, байни ин заминиҳо.*

Ёдовар бояд шуд, ки ин ғазал ҳарчанд бар вазни дигар суруда шудааст, аммо шеваи қофиясозии он бо истиқбол аз як ғазали Бедил чараён дорад ба сурати тоза. Матлаъи ғазали Бедил чунин аст:

*Бувад сармаиқи дарси хомӯишӣ борикбиниҳо,
Зи мӯ ангушти ҳайронӣ ба лаб доранд чиниҳо.
Ниёзи ман уручи наишъаи нози дигар дорад,
Сипеҳр овардаам бар остонаи аз заминиҳо (2, 1, 93).*

Дар навбати аввал, мушоҳида мешавад, ки ҳамон шеваи бедилонаи сохтмони калимот идома ёфтааст ва гузашта аз ин шакли сифатсозӣ тавассути истифодаи пасванди «й» ба сурати дар ҳар ду ғазал мушоҳидашаванда, асосан, аз мактаби ҳунарии Бедил оғоз ёфтааст ва ҳатто онро пажӯҳишгари афғонистонӣ устод Асадуллоҳи Ҳабиб одатсигезӣ унвон кардааст, чун дар сурати ин навъ вожаҳои гунае шикастани қолиби куллии калимасозӣ ва меъёрҳои марсум ба мушоҳида мерасад. Ин ҷо, масалан, вожаи заминӣ ё заминиҳо ҳамонро барои таъкиди маънии фурутаниву хоксорӣ ба кор рафтааст ва бад-ин қолиб дар ғазали Бедил вожаҳои дигаре чун «нозанинӣ», хокистарнишинӣ, кӯтаҳостинӣ, «бенигинӣ», «ҳарфофариниҳо» ва амсоли ин сохта шудааст. Қолиб аст, ки миёни байти дувуми ғазали Бедил

*Ниёзи ман уручи наишъаи нози дигар дорад,
Сипеҳр овардаам бар остонаи аз заминиҳо.
Ва ҳам байти дувум аз ғазали Фарзона
Одиву заминиаи байни осмониён,
Осмониям оре, байни ин заминиҳо.*

Қаробати маънавӣ ҳувайдост, аслан, тазаккури Бедил ҳам ба он аст, ки аз фурутаниву хоксорӣ бароят осмонӣ, яъне азамату бузургии овардам. Фарзона ҳам, аслан, пайгирӣ аз ҳамин маънӣ мекунад, ки дар сурудаи Бедил ниҳон аст. Аммо тарзи ифода ва шеваи баёни Фарзона тозаву нав аст ва онро бо забони имрӯзӣ ва бо беҳтарин ваҷҳ тасвир намудааст. Ҳамин гуна, дар байти дигари ин ғазали Бедил, ки таъбири нозаниниҳо ба унвони вожаи қофиясоз ба кор рафтааст ва байте бо ҳамин гуна қофия дар ғазали Фарзона, аллакай таҷаддуди маъноиву мантиқӣ ва ҳунарии шоира ба мушоҳида мерасад, ки аз тафаккури замони нав ва дидгоҳи ҳосаи шоиронаи ӯ сарчашма мегирад.

Бедил:

*Тариқи дилрабоӣ як ҷаҳон найранг меҳаҳад,
Ба ҳусни маҳз нагвон пеш бурдан нозаниниҳо.*

Фарзона:

*Партави дарун афрӯз, баски ҳеҷ пайдо нест,
Дар салони зебоӣ асли нозаниниҳо.*

Агарчӣ маънии вожаи мазкур дар ҳар ду байт ба ҳам қаробат дорад, аммо Фарзона мубаллиғи дарунафрӯзӣ ва таваҷҷуҳ ба зебоии ботинӣ аст, чун асли ҷовидонагии инсон ҳам марбут бар ҳусни дарунӣ ва маънавии ўст. Аз ин ҷост, ки ў чун шоири замонаи хеш хонандашро хушдор медиҳад, ки ин нозаниниҳо дар ҳеҷ салони зебӣ нест ва агар амиқан бар маънии матлаб биандешем, ҳикмати сухани шоира дар он мучассам аст, ки бо такмили фаризаву фазилатҳои ахлоқӣ бояд дар камоли ҳусни маънавӣ бикушем. Афзун бар ин, бо чунин шева дар ин ғазал Фарзона чанд вожагони тозаи дигар сохтааст, ки ҳамагӣ ба таҳаввули маъноии сухани шоира таъкид меварзанд. Аз ҷумлаи онон, «ёсаминиҳо», «ангубиниҳо», «нағзбиниҳо», ки ин вожаҳои зебо сарчашма дар фарҳанги мардумӣ дорад ва шоира онро бо ҳамон назокаташ дар забони мардум бисёр ҷаззоб ва зебо ба кор гирифтааст, «маҳиниҳо», «лолачиниҳо» ва ғайра мебошанд.

Қолиб он аст, ки чунин шигардҳои ҳунариро Фарзона дар шеъри нав низ таҷриба кардааст ва дар қолиби ин навъи шеърӣ суннати воҷасозии мактаби Бедилро бо тарзу шеваи нав ба кор гирифтааст, ки пеш аз ҳама ин падидаи ҳунарии вай дар тозагии шеваи соҳмони вожагон ва руҳияи ҷадид доштани онҳо инсичом мегирад. Дар шеъри «Соядаст» вожаҳои «ҳумоюписар», «тунукмағз», «тиҳибунёд», «содаст» дар шумори ҳамин гуна вожаҳои мубтанӣ бар равиши воҷасозии мактаби Бедилӣ қарор гирифтаанд, ки дар таркиби навъи нави шеърӣ ба кор рафтаанд:

*Эй ҳумоюнписари наққошам,
Чашии яксола надорам, ки чу ту
бар ҳама нақши дунёӣ,
ранги таҷалло пошам.
Чун ту бо ноҳуни борики тахайюл
натавонам
садафи субҳ тарошам.
Љилд-ҷилд он ҳамаи дафтару девони ман
Сахт беруҳу тунукмағзу тиҳибунёданд,
пеши тасвирҳои содаву маъсуми ту,
рӯйи девори хонаи ман.
Ғайри ин содасти муҳташами ту
Бо ҷӣ ҳам боз метавонад ифтиҳор кунад
Ҳастии одиву омиёнаи ман (7, 254).*

Ин ҷо афзун бар нуфузи вожагоне бар он қолиб Фарзона ибтикороте дар шеваи соҳтмони таркибу таъбирот мекунад, ки дар сабки ҳиндӣ, хоса мактаби Бедилӣ мураввач буданд. Дар таркиби ибороти шоиронаи сабки бедилӣ ҳузури ду вожа, ки яке маънии ба истилоҳи устод Ҳасан Ҳусайнӣ маҳсус дорад ва дигаре номаҳсус ҳам мазмунӣ тоза ва маънии нав эҷод мешавад, мисли «маъбади ҳирс», «адабгоҳи муҳаббат», «қасри умр» ва амсоли ин. Устод Фарзона ҳам ин суннати адабии роичро ба тарзе тоза ва шеваи хоси шоиронагии худ ҳам дар қолиби шеъри суннатӣ ва ҳам нав тадовум бахшидааст. Танҳо дар ҳамин шеъри мучассам дар қолиби навъи модернӣ, ки зикр шуд, ибороте «бар нақши дунё ранги таҷалло пошидан», «ноҳуни борики

тахаяул», «садафи субҳ», «бо нохуни борики тахаяул садафи субҳ тарошидан» ва амсоли ҷой гирифтаанд. Дар назари аввал, ибороти мазкур чун маҳсули тафаккури шоир ба зоти худ навад ва ҳарчанд дар қолиби маъруф дар сабки ҳиндӣ офарида шудаанд, аммо бо таҷаддуи хунари ва бемислии худ дар қаламрави шеър имтиёз доранд ва ибтикори Фарзонаро дар рӯнамоии навъе аз иборотро бар пояи андешаҳои хоси шоирона бозтоб мебахшад. Вачҳи дигари махсусияти ин навъ иборот дар сурудаҳои Фарзона дар он мучассам аст, ки бо истифода аз қолиби маъруфи иборасозӣ бо шеваи ба истилоҳ воҳидҳои фразеологӣ, ки онро муҳаққиқони сабки ҳиндӣ «лафзтарошӣ ва таркибсозӣ» ҳам гуфтаанд, шоира таркибҳои хоси шоиронаи худро эҷод намудааст. Дар зимни ин тарокиб бошад баробари корбурди чанд иборотое аз навъи пайванди мафҳими маҳсус ва номаҳсус шоира муваффақ дар офариниши маъниҳои тоза гардидааст, ки баробари таҷассуми руҳи замони худ дар онҳо аз авҷи тафаккури шоирона паёмхое мерасад. Масалан, дар яке аз ин ибороти мазкур, ки сурати «бо нохуни борики тахаяул садафи субҳ тарошидан» шоира меҳодад чигунагии тасвири шоиронаи субҳро нишон диҳад, аммо онро дар қолиби чанд ибораи шоиронае чун «нохуни борики тахайюл», «садафи субҳ» ва «садафи субҳ тарошидан» ба қалами тасвир медавард. Ҳарчанд шоира бо мурочиат ба кӯдаки маъсуми хеш – Ҳумоюн худро дар пеши ӯ дар тасвири ин манзара очиз мебинад, аммо барои қаламрави адабиёт дар ҳамин ҳоли аҷзи иқтидорашона як тасвири зебои шоиронае дар қолиби ин ибораи бо нохуни борики тахайюл садафи субҳ тарошидан»-ро эҷод мекунад, ки аз тозатарин тасвирҳо дар изҳори маънии суратбандии манзараи дамидани субҳ аст, ки дар адабиёти форсии гузаштаи мо ҳазору анд тарокиб ва таъбирҳои шоиронаро соҳиб аст.

Дар навъи дигари тарокиби шоира ҳамон шеваи сохтмони ибораҳо ба таъбири устод Шафеии Кадканӣ тавассути «вобастаҳои адабӣ» риоят ва ҳамзамон бо сурати ҷадид такмил ёфтааст. Аз ҷумлаи суннатҳои хоси хунарии мактаби Бедил аст, ки бо шеваи маҳсус ибороте шоирона тавассути корбурди арқом эҷод мешаванд, ки ҳарчанд дар адабиёти классикӣ намунаҳои содатаре аз онро дорем, аммо усули ибдоъкардаи Бедил хоси ӯст. Маҳз бар ҳамин асос онро аз муҳимтарин махсусиятҳои хунарии каломаш шуморидаанд. Дар ин шумор, метавон аз ибороте чун «як обилавор аз қафаси танг бурун омадан», «як обила истодагӣ», «як хамёза саҳро», «як мижа бар ҳам задан» ва монанди ин ёдовар шуд, ки дар шеъри Бедил нуфуз доранд. Устод Фарзона ҳам дар ҳамин қолиб ибораҳои тозаеро ба унвони маҳсули тафаккури шоиронаи хеш барои мо рӯнамоӣ мекунад, ки анвои онро мо ҳам дар ашъори суннатӣ ва ҳам нави ӯ ба мушоҳида мегирем. Аз ҷумла, дар ғазали ғавқ ибораи «як ҷаман маҳиниҳо» бо ҳамин шева бунёд ёфтааст, ки ҳам аз назари маъно ва ҳам шеърият хоси хунари суҳанварии Фарзона аст:

*Боз ҳам башорат деҳ, гарчӣ бо мурури вақт,
Фарбеҳӣ шуду пучӣ як ҷаман маҳиниҳо (7, 294).*

Дар шеъри Бедил ҳарчанд ибораи «як қалам» бештар ба маънии ҳамеша, доим, комилан ва амсоли ин мавриди истифода қарор дорад, аммо Фарзона бо нигарише хоса ин таркиби дорои вобастаи ададиҳо бо маънии дигари як зарра,

андаке ё камтаре дар робита ба маънии луғавии худӣ вожаи қалам ба кор бурдааст, ки хеле ҷолиб ва шоирона ба назар мерасад:

*Саҳфаҳои бисёре рӯзи офариниши рафт,
Як қалам нашуд таҳрир сарнавишти пешонӣ.*

Агар ба тааммуқ ба маънии байт биандешем, ҷилваӣ ҳамон маънии мавҷуд дар сурудаҳои Бедил ҳам ин ҷо таҷассум пайдо мекунад, яъне мо метавонем бифаҳмем, ки шоира ба тамомии зиндагонии инсон бидуни таҳрир мондани тақдир ва сарнавишт ишорат ҳам мекунад. Аммо маънии аввали мазкур ҳам ин ҷо аз андешаи шоиронаи Фарзона партав гирифта, ибтиқоти ҳунармандонаи ўро дар маънисозиву маъниофарӣ низ собит менамояд.

Қобили тазакур аст, ки дар байти аввалӣ ба унвони намуна дар зикри ин махсусияти ҳунарии шеъри Фарзона, ки сурати зайлро дорад,

*Боз ҳам баишорат деҳ, гарчӣ бо мурури вақт,
Фарбеҳӣ шуду пучӣ як чаман маҳиниҳо (294).*

Ба ҷуз аз корбасти ибороте тавассути вобастаҳои ададӣ аз дигар мушаххасоти сабки бедилӣ дар сурати тасвирҳои парадоксӣ низ ба мушоҳида мерасад. Ин ҷо ибораҳои фарбеҳӣ шуду пучӣ як чаман маҳиниҳо дар батни худ тасвири парадоксиеро ғунҷоиш додааст, ки аҳли таҳлил онро мутаноқизнамо ҳам гуфтаанд. Доктор Маҳмуди Футӯҳӣ бар асоси омӯзаҳои дар ин замина анҷомдодаи хеш дар адабиётшиносии Шарқу Ғарб, аз ҷумла, бо таваҷҷуҳ ба назарияи адабиётшиносии англис Клинт Брокес тасвирҳои парадоксиро чунин маънигузорӣ мекунад: «Парадоксӣ шоирона иборат аст аз баёне ба зоҳир мутаноқиз ё муҳмал, аммо ҳомили ҳақиқате, ки аз роҳи таъвил метавон ба он даст ёфт. Ба дигар сухан, парадокс дар адабиёт баёне аст, ки ҳақиқат дорад, аммо ҳақиқӣ ба назар намерасад» (9,328) Ҳарчанд ин муҳаққиқ қадимтарин намунаҳои шеъри парадоксиро дар осори Саной муқаррар мекунад, аммо бо таваҷҷуҳ ба каломи устод Рӯдакӣ метавон аввалин намунаи чунин тасвирро дар сурудаҳои падари шеъри форсӣ пайдо намуд, ки ба ин нукта дар мавриди дигар таъкид шудааст.

Бо ин ҳама доктор Маҳмуди Футӯҳӣ низ чун дигар пажӯҳишгарон авҷи зебоии тасвири парадоксиро дар шеъри Бедил шинохтату навиштааст: «Пас аз Саной дар шеъри Аттор, Мавлавӣ, Ҳофиз ва дар сабки ҳиндӣ дар шеъри Бедил Дехлавӣ забони парадоксӣ дар авҷи зебой ва қудрат намоён мешавад» (10, 231). Намунаҳои фаровонеро аз каломи Булмаъонӣ метавон бурун кашид, ки баёнгари таҷассуми воқеии ин қудрат ва авҷи зебоишинохтии тасвирҳои парадоксӣ дар шеъри ӯ ҳастанд. Бо зикри чанд намуна аз онҳо иктифо мекунем, ки дар онҳо «баландии ошёнӣ аҷз», «дар безабонӣ равшан шудани поси номуси сухан», «аз ҳеҷ пур шудан» чун ибороти ҳомили тасвирҳои парадоксӣ ҷой гирифтаанд:

*Баланд аст он қадарҳо ошёнӣ аҷзи мо Бедил,
Ки бе саъйи шикасти болу пар нагир расид он ҷо.*

*Поси номуси сухан дар безабонӣ равшан аст,
Ҳеҷ мазмуне дар ин сураат нафасфарсуда нест.*

*Халқе зи муддао тухӣ аз ҳеҷ нур шудааст,
Нух чарх як аломати сод интиҳоб дошт.*

Дар ашъори Фарзона низ ин тасовири парадоксӣ боз ҳам бо ҳамон сурати зебои шоирона ва нигоҳе дигар ба таҳаввули ин навъ тасвирсозӣ таҷассум дорад. Дар ғазале аз шоира дар ду маврид чунин равиши сохтмони тасвирҳои парадоксӣ мучассам аст, ки дар ҳар ду маврид иқдоми суханвар дар таҷдиди наҳваи эҷоди ин гуна таркибҳои ҳовии тасвирҳои мутаноқизнамо ба мушоҳида мерасад:

*Чун дар оинаи чашми ту ҳақиқат ҷустам,
Гуфт чашмат, ки «вафодортарин булҳавасам».*

Таркиби шоиронаи вафодортарин булҳавас, ки дар сифати чашми ошиқ зоҳир шудааст, воқеан аз нигариши тозаи шоира ба ҷараёни халқи чунин навъи ибороти роиҷ дар каломи Бедил ва пайравони ӯ башорат медиҳад. Аслан, булҳавас нафарест, ки ҳаргиз вафоро нашиносад, аммо бо канори ҳам гузоштани ду падидаи ба ҳам мутаноқиз «вафодорӣ» ва «булҳавасӣ» Фарзона дар баёни чашми фиребо ҳамин гуна як тасвири тозаи парадоксӣ офаридааст. Дар мақтаи ин ғазал бошад, шоира ғамро навъе беҳтарин шодӣ барои худ мепазирад, ки ин шеваи баён ҳам навъе тасвири парадоксиро дар ҷону ҷаҳони худ ғунҷоиш додааст:

*Эй ғамат они ману шодият они дигарон,
Шодии беш нахоҳам, ки ғами туст басам.*

Дар канори тасвирҳои парадоксӣ ҳиссомезӣ низ чун суннати пурнуфузи ҳунари дар каломи Бедил эътироф шудааст. Аҳли таҳқиқ ҳиссомезиро низ чун тасвирҳои парадокс аз ҷумлаи шигардҳои ҳунарии шеър муаррифӣ кардаанд, ки бар пояи канори ҳамдигар гузоштани амалкарди чанд ҳисси инсонӣ ё бо ҳамдигар омехтани онҳо эҷод шуда, маънии тозаеро дар худ мучассам мекунанд. Бо таваҷҷуҳ бар ин ду байт аз Мирзо Бедил метавонем нуфузи таҷаллои ин махсусияти ҳунариро низ дар каломи ӯ бознигарӣ намоем:

*Чу бӯйи гул гирифтoram ба ранги улфате в-арна,
Кушоди боли парвоз аст ҳар чоки қарас ин ҷо.*

Дар ин ҷо ҳисси бӯйи гул ва ранги он бо канори ҳам омадан навъе ҳиссомезиро дар шеъри ӯ ҷилвагар сохтаанд. Аслан, ҳисси бӯйидан ба узви шоммаи инсон ва рангаш марбути босира аст ва шоир бо тазаккури ду вежагӣ аз ду падидаи ҳиссии инсон тасвирҳои шоиронаеро дар каломи худ инсиҷом мебахшад. Мавриди дигар бошад, боз ҳам ҳисси бӯйидани шоммаро бо шунидани овози ҷарас, ки амали марбут ба сомеа аст, ҳамдӯш мегардонад ва

бад-ин сурат пайванди эҳсоси инсонро дар маърифати ҳастӣ ва шинохти асолати ҷаҳон таъкид мекунад:

*Суроғи корвони мулки хомӯшӣ бувад мушкил,
Ба бӯйи гунча ҳамдӯш аст овози ҷарас ин ҷо.*

Дар ашъори Фарзона низ ҳиссомезӣ чун унсури ҳунари шоирӣ бо рангу тобиши хоси сабки шоиронагии ӯ ҷойгоҳи хосае дар ҳар ду навъ аз сурудаҳояш касб намудааст. Дар каломи шоира таҷассуми ҳиссомезӣ бар асоси канори ҳам гузоштани ашъе, ки маърифати он тавассути наъви дигари ҳисси инсонӣ сурат мепазирад, бо ҳисси дигар ҷилвагар гардида, аз ин роҳ ҳиссомезиро бо парадокс дар ҳаҷми як ибора воҳид гардонидааст. Аз ҷумла, дар байти зер ибораи «бӯйи об» арзи ҳастӣ дорад, ки дар вучуди хеш наъве ҳамин гуна тасвири парадоксӣ ва ҳиссомезиро инсиҷом бахшидааст. Аслан, ҳастии об бар асоси босира муқаррар мешавад ва тибқи ҳисси зоиқа маззаи он ҳамчун вачҳи дигари маърифати он муайян мегардад. Фарзона бо кӯшиши ибтикор дар ин наъв тасвиروفариниҳо ҳисси шоммаро барои шинохти об ба кор мегирад ва ҳамин ибораро эҷод мекунад. Ҷолиб он аст, ки барои худ далелҳои воқеӣ ҳам дорад, чун ибораи «бӯйи обро ба биёбон бурдан» сарчашма дар ҳикмати мантиқии амалкарди инсон дорад, зеро дар биёбон, ки аслан ҷойи беоб аст, инсон ҳамеша дунболи пайдоии об мегардад. Аз ин рӯ, нахустин ҳиссе, ки барои маърифати об дар биёбон барои инсон метавонад кӯмак кунад, шомма аст, чун аввал ҳузури чизеро инсон тавассути бӯйидан ва баъд шунидан пай мебарад. Ин ҷо таркиби мазкур сарчашма дар ибораи мардумии «бӯй бурдан» ба маънии хабардор шудан, огоҳ мондан ва ҳамчун «бӯйи умед доштан», бо ҳамин мазмуни умедвор будан низ дорад, ки шоира дар тарҳи ҳунарии хеш онро устодона корбандӣ намудааст:

*Умеди ман ба будани ту така мекунад,
Ин бӯйи обро зи биёбони ман мабар (412).*

Ҳамин гуна шеваи ҳунарваронаи офариниши тасвирҳо ва таркибҳои борвар аз ҳиссомезиро Фарзона дар қолиби ашъори сапеду нимойии хеш ҳам фаровон ба кор бурда. Аз ҷумла, дар шеъри дигари ӯ ибораҳои «забони нур», «лаҳни нур», «ранги ғусса» ва мисли ин ҷаззобият ва таъсири ҳиссомезиро дар каломи Фарзона сурат бастаанд:

*Ин дам, ки офтоби саҳар бо забони нур,
Бо ман чу бо дугонаи худ ҳарф мезанад.
Эҳсос мекунам, ки ҳанӯз андаруни ман,
Хуршеди дигарест, ки ҳанӯз нумӯ накард.
Хуршеди дигарест, ки боре ба лаҳни нур
Бо ту аё азизтарин гуфтугӯ накард (413).*

Дар канори ин таркибҳо ҳуди матлаби сухан гуфтани офтоб бо забони нур чун бо дугонааш дар батни худ ҳиссомезии боназокату зебоеро ҷойгузин намуда, ба ҳунари шоирӣ холиқи ин маънии тоза таъкид меварзад. Яъне, аслан рисолати хуршед дар таҷаллӣ бахшидан аст ва шоира ҳузури офтобро ба

зиндагонии хеш чун бонӯе мешуморад, ки бо забони анвори зарҳалини хеш суҳбат мекунад ва аз ҳамин роҳи нуронӣ суҳанвар роҳи эҷоди тасвирҳои мутаҳаммил аз ҳиссомезиро фатҳ месозад.

Дар маҷмӯъ, бо баҳсу баррасии шарҳу тафсири ибтикороти Фарзона дар заминаи таҷдиду таҳаввули суннатҳои хоси адабиёти пешин, бавежа мактаби бунёдгузошта аз ҷониби Бедили Деҳлавӣ метавон бар ин натиҷа расид, ки ин суҳанвари мумтози адабиёти имрӯзи мо, пеш аз ҳама, ба унвони чароғафрӯз ва меросбари асили гузаштагони хеш беҳтарин суннатҳои аҷдодӣ ва ба таъбири худӣ ӯ «паёмбарони Аҷам»-ро бо шева ва сурати хосаи хеш идомат бахшида, аз ин роҳ дар ғанои хунарӣ ва маънавии каломи хеш саҳим гаштааст. Аз назари дигар, бо раҳпӯйӣ дар идомаи ҷодаи ин суҳанварон Фарзона иқдом бар навгароӣ ва интиҳоби тарзи тоза мекунад ва аз андаруни шеваҳои марсум ва суннатҳои роиҷи адабӣ паёми таҷаддуд бар мо мерасонад. Ҳам дар шеъри суннатӣ ва ҳам дар намунаҳои ашъори нимойӣ ва мудерни Фарзона ибтикори ӯ дар ҷодаи таҳаввул ва таҷдиди назар ба суннатҳои адабии хоси мактаби Бедил ва ҳамзамон гоҳе маворид суннатшиканӣ бо ҳадафи рӯнамоии тафаккур ва дидгоҳҳои адабии тозаи хеш ҷилваи равшан касб мекунад. Нубуғи ин навгароӣ ба ҳадде муассир ва мубарҳан аст, ки Фарзона агарчӣ бо эътиқод ва садоқат ба суннатҳои адабиёти пешини мо, хоса иродат ва дилбастагии тамом ба каломи Абулмаълонӣ, зоҳиран, шеваи идомаи ин суннатҳоро интиҳоб мекунад, аммо дар ҳар ҳарфу ҳичо, таркибу ибора ва мисраъу абёти вай, пеш аз ҳама, тафаккури хос ва дидгоҳи махсусаш мучассам аст. Ба ибораи дигар, агарчӣ қолибҳоро ба хоҳири риояи суннатҳои адабӣ бармегузинад, аммо дар ин қаволиб, пеш аз ҳама, маҳсули тафаккури тозаи шоира ҷойгузин мешавад, ки дар сурати таркибу ибораҳои нав, маъниҳо ва тасвирҳои шоиронаи бархоста аз андешаву тахайюли хоси ӯ ҷилвагар гардидаанд.

Пайнавишт:

1. Аминпур, Қайсар. Суннат ва навоарӣ дар шеъри муосир. Техрон, интишороти илмӣ-фарҳангӣ, 1386.
2. Бедили Деҳлавӣ. Куллийёт. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Ҷилди аввал, бахши аввал. – Техрон, интишороти Тилоя, 1389.
3. Шафеии Кадканӣ. Шоири Оинаҳо. – Техрон: Огоҳ, 1361.
4. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Ҷ.1. – Хучанд: Нури маърифат, 2003.
5. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Ҷ.2. – Хучанд: Нури маърифат, 2003.
6. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Ҷ.3. – Хучанд: Нури маърифат, 2003.
7. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006.
8. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2010.
9. Фарзона. Дарёи сӯзон. – Душанбе: Адиб, 2015. – 240 с.
10. Футухӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир. – Техрон: Интишороти Суҳан, 1385.
11. Ҳусайнӣ, Ҳасан. Бедил, Сипехрӣ ва сабки ҳиндӣ. – Техрон, 1389.

ВЕЖАГИҲОИ ШАКЛИВУ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ
МУРАККАБ ДАР НАЗМИ УСТОД ФАРЗОНА

Устод Фарзона аз суханварону сухангӯёни бузурги имрӯзу фардо ба шумор мераванд ва вожаҳои аз вежагиҳои суханофарии шоир ба шумор меравад. Устод Фарзона бо истифода аз имкониятҳои забони тоҷикӣ калимаҳои нав сохта, захираи луғавии забонро иқтидоре тоза мебахшанд. Дар ашъори шоир ҳам бо калимаҳои ҷолиби сохта ва ҳам мураккаб дучор меоям. Чунончи, пасванди «-навард» аз «...исмҳои конкрет исми нав месозад, ки ихтисос ва касбу ҳунаро мефаҳмонад» [3, 112]. Дар забон вожаи *дарёнавард* мавҷуд аст, ки бахрпаймо, маллоҳ [11, ҷ. 1, 414] маънӣ шуда, муродифи *обнавард* ҳам дорад [10, ҷ. 1, 892]:

*Лоиқи пойи азизат остоне доштам,
Шабнами моро намепаёмӣ, эй дарёнавард* [9, 25].

Дар ашъори Фарзона вазифаи ин пасванд фақат бо исмҳои мушаххас маҳдуд нашуда, бо исмҳои маънӣ низ вожаи нав сохтааст. Ба ибораи дигар, шоир дар заминаи қонуни қиёс (аналогия) вожаҳои нав меофарад, ки *субҳнавард* ва *руҳнавард* намунаи онҳоянд:

*Соқои рӯд бибӯсад киштии субҳнавардат,
Сина бар мавҷ бимолад қуи танҳои сапедат* [9, 34].

*Ҳам кӯҳнавардам кун, ҳам руҳнавардам кун,
Онгуна, ки будӣ, бош, эй қуллаи зебой* [9, 95].

Устод Фарзона бар вазни вожаҳои маъмул калимаҳои тоза меофаранд, ки дар фарҳангҳое, чун «Луғатнома»-и Деҳхудо, «Фарҳанги форсӣ»-и Муин дучор намеоянд, чун *қаламбардор* (бар вазни *аламбардор офтобдаст* (бар вазни *соядаст*) ва ғ.:

*Эй шаҳр, ба тоҷирӣ аламбардорӣ,
Дилмонда зи шоири қаламбардорӣ* [9, 362].

*Аз лавҳи ту соядасти ман кӯр шуда,
Аз лавҳи ман офтобдасти ту нарафт* [9, 360].

Дар мақолаи мазкур таваҷҷуҳи мо ба вежагиҳои шакливу маъноии вожаҳои мураккаби назми устод Фарзона равона шуда, масъалаи мазкур дар заминаи маводи маҷмуаи «Муҳри гули мино» баррасӣ мешавад.

Гунанокии вожаҳои мураккаб. Дар забоншиносӣ собит гардидааст, ки дар назми забони адабиёти классикӣ калимаҳои мураккаб ба гунаҳои мухталиф истифода мегарданд [8, 72-74; 87-95; 132-134] ва ҳамин хусусият дар назми устод Фарзона низ мушоҳида мешавад.

Калимаи *раҳгузар* – гунаи мухаффафи *роҳгузор*, дар забони тоҷикӣ ба се маънӣ маъмул аст [10, ҷ. 2, 149]. Дар назми Фарзона ба маънои дувум – роҳрав, раҳсипар, гузаштараваанда аз роҳ [10, ҷ. 2, 149] бо ҳафт чандомад дучор гардид:

*Ай урдибиҳишти босаховат!
Ту ба дастони ҳама раҳгузарон
як кӯлбори ревоҷ ҳада кардӣ* [9, 121].

Воҳиди луғавии *раҳгузор* дар «Мухри гули мино» бо се басомад вохӯрда, дар ду маврид ба маънои «роҳ, ҷойи гузаштан, гузаргоҳ» [9, 9; 237] ва як карат ба маънои «роҳрав, раҳсипар» дучор мешавад:

*Меравад кӯлбори сурх ба дӯш
Раҳгузоре ба бекарон, эй дӯст* [9, 203].

Калимаи мураккаби дигар, ки ба гунаҳои мухталиф гардиш дорад, *шабехун* аст. Вожаи мазкур дар фарҳангҳо «шабона ба душман ногаҳон ҳамла овардан» маънидод шуда [10, ҷ. 2, 554; 4, ҷ. 2, 1780], дар назми устод Фарзона ба гунаҳои *шабиҳун* / *шабехун* / *шабхун* / *шабохун* дучор мешавад:

*Шабиҳун зан ба танҳой, баро аз инзиво, эй дил,
Баро аз инзиво охир ба самти иҷтимоъ, эй дил* [9, 80].

*Хуришед, шабехун зан бар гори гариби ман,
Фатҳи мани одӣ кун, эй аз ҳама беҳамто* [9, 142].

*Нимашаб тапӣ, эй дил, шодмон зи пайки гайб,
Як ту, як ту медонӣ лаззати шабохунҳо* [9, 193].

*Шабхун бизан ба равзан бо мавҷи субҳхирман,
Эй шиқ, бори охир бинмой хона рӯшан* [9, 289].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» унсури луғавии *шакарханд* / *шакарханда* зеро як модда ба ду маънӣ тафсир шудааст: 1. ширинтабассум, ширинханда; он ки хандаи ширин ва латиф дорад; 2. хандаи ширин, табассуми ширину латифи беовоз [10, ҷ. 2, 561].

Дар «Мухри гули мино» калимаи *шакарханд* бо се басомад [9, 96; 294; 327] ва *шакарханда* як карат ба кор рафтааст:

*Аз миёни сураҷҳо чеҳраи шакарханде
Бог-бог менозад гарқи ангубинҳо* [9, 294].

*Ин шаби ялдои беафсонаро
Рӯзи шакарханда кун, эй шиқ, шиқ* [9, 326].

Ҳамин тавр, гунаҳои калимаҳои мураккаб аз вежагиҳои назми устод Фарзона ба шумор меояд.

Муродифоти калимаҳои мураккаб. Аз вежагиҳои дигари назми устод Фарзона хусусияти муродифӣ зоҳир намудани вожаҳои мураккаб мебошад. Ин

зухуроти забонӣ низ дар забони адабиёти классикӣ ба мушоҳида мерасад [ниг.: 8, 95-116; 132-134; 141-142]. Аз ин хотир, баррасии ин паҳлуи назми устод Фарзона низ дорои аҳамияти зиёди илмию амалист, зеро «истифодаи калимаҳои ҳаммаъно аз роҳҳои эхтироз аз такрору забонзад шудани сухан аст. Зухуроти ин имконияти услубии муродифҳои лексикӣ фразеологиро бештар дар асари бадеӣ, ки риояи ҷасоҳати калом дар он ҳатмист, дидан мумкин аст» [5, 87].

Таҳлили маводи мавҷуда собит менамояд, ки муродифгарии калимаҳои мураккаб чунин ба вуҷуд омадаанд:

1. Ивази ҷузъи якуми калимаи мураккаб. Маводи ҷамънамуда нишон медиҳад, ки ҳаммаъногарии вожаҳои мураккаб дар натиҷаи ивази ҷузъи якум ба вуҷуд меояд, ки воҳидҳои луғавӣ *фалакнаймо* – *осмоннаймо*; *фардонамо* – *оянданамо*; *навхат* – *сабзхат* ва ғ. далели ин гуфтаҳоианд.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи *фалакнаймо* ба маънии «дар осмон сайркунада; киноя аз донишманд, файласуф, ситорашинос» [10, ҷ. 2, 407] дучор мешавад, вале унсурҳои луғавӣ *осмоннаймо* мастур нест. Баръакс, калимаи мураккаби *осмонсайр* ба ду маънӣ: «1. осмоннавард, осмонгард; баландпарвоз; 2. маҷ. ҳаёлпараст» [10, ҷ. 2, 907] тафсир шудааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи *осмоннаймо* ба маънии «осмонсайр, он ки, он чи дар осмон сайр ва гардиш мекунад» [1, ҷ. 2, 37] **вомехӯрад.**

Дар «Муҳри гули мино» *фалакнаймо* бо як басомад ва *осмоннаймо* бо ду басомад истифода шудааст:

Омадам

Бо тафаккури инсони ибтидоӣ

бар қарни ақлҳои фалакнаймо [9, 60].

Хурдбинӣ чист? Бе оина худбин будан аст,

Чашмҳоямро нигоҳи осмоннаймо бубахш [9, 219].

Дар байти поён калимаи мураккаби мавриди таҳлил – *осмоннаймо*, бинобар ихтисор шудани муайяншаванда ба исм гузаштааст:

То сухан гуфтӣ, нишотам пош шуд,

Осмоннаймо яке фаррош шуд [9, 322].

Силсилаи дигари калимаҳои мураккаби ҳаммаъно *фардонамо* – *оянданамо* ба шумор меоянд, ки ҳамчунин бо ивази ҷузъи якум хусусияти муродифӣ касб кардаанд.

Дар «Фарҳанги бузурги сухан» вожаҳои *оянданамо* ва *фардонамо* вонаҳӯрданд, вале ҳаммаъноии ин воҳиди луғавӣ – *оянданигар*, ба маънии «он ки бо пешбиниву танзими умур саъй дар ба даст овардани зиндагии матлубу дилхоҳ дар оянда дорад» [1, ҷ. 1, 1979], дучор мешавад. Гумони ғолиб он аст, ки воҳидҳои луғавӣ *оянданамо* ва *фардонамо* аз сохтаҳои устод Фарзонаанд.

Дар маҷмуаи «Муҳри гули мино» вожаи *фардонамо* бо ду басомад ва *оянданамо* бо як басомад дучор омад:

*Раҳ кушо бар гумраҳони бечарог,
Кавкаби **фардонамоятро** фирист [9, 52].*

*Кист он донои асрор,
Он чароғи охири ҷода,
Охир он фарҳангсолоре, ки моро мекунад **фардонамой**, кист [9, 92].*

*Дарёб, ки қалби ман қомуси муҳаббат буд,
Ин қалби чу оина **оянданамои** ман [9, 214].*

Вожаҳои мураккаби *навхат* ва *сабзхат* низ бо ивази ҷузъи якум хусусияти муродифӣ гирифтаанд. Вожаи *навхат* ба маънои «касе, ки мӯйи лабаш нав баромада бошад; наврас, чавон» [11, ҷ. 2, с. 822] ба кор меравад. Дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муин *сабзхат* ба ду маънӣ тафсир шудааст: «1. мӯйҳои каме, ки ба рӯй ва пушти лаби навҷавонон падид ояд; 2. навҷавоне, ки хати сабз дорад» [7, ҷ. 2, 1816]. Пас, ин ду вожаи мураккаб бо ҳам муродифанд. Дар маҷмуаи «Мухри гули мино» корбурди *навхат* нисбат ба *сабзхат* бо се басомад бартарӣ дорад. Воҳиди луғавии *сабзхат* бо ду басомад дучор гардид:

*Куҷо гулбандии поринаи ман,
Баҳори **навхати** сабзинаи ман.
Баро, охир, баро, эй лолаи сурх,
Зи гӯри мармари синаи ман [9, 380].*

*Бодомии пушти оина **навхат** шуд,
Ҷуз ӯ дигар кӣ ҳамтанаи ишқ аст [9, 160].*

*Ин саҳар ҷӯйбори **навхат**
Мебарорад саводи рӯшан [9, 162].*

*Пурсид як нафар, ки кият имрӯз
Бо Рӯзи ишқ кард муборакбод.
Гуфтам: Ниҳоли **сабзхати** бодом,
Гунҷишку зогу ҳудҳуду барфу бод [9, 160].*

*Навниҳоли себро бин, нозбардори кӣ шуд,
Мард бош, эй **сабзхат**, хуришедро дар дӯш кун [9, 98].*

2. Ивази ҷузъи дувуми калимаи мураккаб. Маводи зерӣ даст собит месозад, ки аксаран ҳаммаъноии вожаҳои мураккаб дар натиҷаи ивази ҷузъи дувум ба миён меояд, чунончи, *фархундабашорат* – *фархунданавид* – *фархунданафир* – *фархундасуруш*.

Бо вучуди он ки воҳиди луғавии *фархунда* бо ҷузъҳои дигар, мисли *бахт*, *толеъ*, *рой*, *хӯй* аносири луғавии зиёди мураккаб, мисли *фархундабахт*, *фархундатолеъ*, *фархундарой*, *фархундахӯй* ва ғайраро ташаккул додааст, дар

фарҳангҳои тафсири вожаҳои мураккаби мавриди назар дучор намешаванд ва эҳтимоли ба яқин наздик он аст, ки аз офаридаҳои устои суҳан бошанд:

*Ба кӯчае, ки аз он ҳеҷ намеояд
садои тифли шакархандаш,
садои гом заданҳои ёри дилбандаш,
садои шаъшааи субҳи сафед
садои рехтани хушед,
садои омадани қосиди **фархундабашорат**,
садои пои саодат [9, 96].*

*Пайки малакути деҳ, **фархунданафири** ман,
Байни ману ман бодо ёди ту сафири ман [9, 101].*

*Охир, эй қосиди **фархундасуруш**,
Суҳане гӯй, ки дар пушти қарасҳои устухони
мурғакони сурх
хушбахт шаванд [9, 198].*

*Хона рӯбем, ки ид омадааст,
Иди **фархунданавид** омадааст [9, 239].*

Дараҷаи корбурди воҳидҳои луғавии *фархундабашорат* – *фархунданавид* – *фархунданафир* – *фархундасуруш* бо ҳам мувофиқат доранд: дар «Муҳри гули мино» якқаратӣ дучор омаданд.

Силсилаи дигари аносири мураккаби ҳаммаъно воҳидҳои луғавии *бадтаркиб* – *бадгавҳар* – *бадгил* мебошанд, ки дар қолаби «сифат + исм» ташаккул ёфтаанд.

Калимаи *бадгавҳар* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маънӣ дучор мешавад: 1. бадасл, бадзот, бадсиришт; бадтинат, бадтабиат; 2. бадсифат; *мач*. беарзиш, беқимат [10, ҷ. 1, 127].

Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо *бадтаркиб* чунин маънӣ шудааст: бадрехт; бадқувора; зишт [4, ҷ. 1, 370]. Унсури луғавии *бадгил* «зишт; бадманзар; номақбул; зидди хушгил» тафсир дорад [4, ҷ. 1, 375]. Калимаи *бадгавҳар* «бадахл, бадсиришт, носара; ноҳолис; пасту беарзиш» маънидод гардидааст [4, ҷ. 1, 375]. Вожаҳои ғавқ дар абёти зер ба кор рафтаанд:

*Бори дигар шикаст ёфтаам дар бархӯрд
бо иҷтимоӣи фосид.
Хориҷ аз ҷомеаи **бадтаркиб** [9, 85].*

*Шаш ҷиҳат муҳаннас шуд зери ҷархи **бадгавҳар**,
Аз кӣ метавон ҷустан мардиву сиёвушӣ [9, 85].*

*Ҳар наҳсро, ки рӯяд мисли гиёҳи шӯра,
Аз мағзҳои **бадгил** бояд, ки бидравам ман [9, 217].*

Калимаҳои мураккаби *каҷрав* ва *каҷрафтор* хусусияти наздикмаъноӣ касб кардаанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», калимаҳои *каҷрав* ва *каҷрафтор* нест, вале *каҷравиш* «каҷрав, каҷрафтор» маънӣ шудааст [10, ҷ. 1, 549], ки ҳаммаъноии ин ду воҳиди луғавиро собит мекунад. Дар байти аввал сифати *каҷрав* ба исм гузаштааст. Корбурди онҳо низ дар «Мухри гули мино» яккаратист:

*Качрав агар ҳаҷрав шавад, як ном ӯро нав шавад,
Аз нав ҳаром ояд бурун, гарчи дарояд дар ҳарам* [9, 341].

*Рӯди каҷрафтор менолад, ки поям зад ба санг,
Лаззати лаззиш намедонам мани ҳамворгард* [9, 25].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» *сархам* ба се маънӣ тафсир шудааст: «1. он чи нӯгаш хамидагӣ дошта бошад. 2. сарро ҳам карда, бо сари ҳам, бо сари хамида. 3. маҷ. мутеъ, фармонбардор» [11, ҷ. 2, 219]. Бо ивази вожаи *хам* ба *фурӯ* шоир муродифоти калимаи *сархамро* ташаккул додааст:

*Падарам рафт.
Боғи ӯ монд, боғи ятими ӯ.
Боғи азогирифта, ки анбӯҳи аноронаш
Дар таъи душоха – асо бар даст
Сархам ситодаанд* [9, 28].

*Ба он маҳаллаи безинати ғарибнамо,
ки биноҳои кӯзпушти ҳақираш
дар замони зиндагонии ман
сарфурӯву бесалобат буданд* [9, 264].

Дар абёти поён вожаҳои *лолаофтоб* – *лолахуриед* хусусияти муродифӣ доранд:

*Ба ҳазор лолаистон биравам, туро наёбам,
Ки ту лолаофтобӣ ба фарози кӯҳсорон* [9, 189].

*Лолахуриед атса зад аз кунҷи боми зиндагӣ,
Баъди сад падруд мегӯям саломии зиндагӣ* [9, 248].

Дар фарҳангҳои тафсирий бо аносири луғавии мавриди таҳлил дучор наомадем ва эҳтимоли он дорад, ки аз сохтаҳои шоир бошанд.

Калимаҳои *наврас* – *навсабз* – *навҷавон* низ бо ҳам таносуби маъноӣ доранд. Вожаи *наврас* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маънӣ зикр шудааст: 1. ҷавон, наврасида; тоза, нозук; 2. маҷ. чизи марғуб, матлуб, дилчасп, мас. зулфи ёр, лаби маҳбуба [10, ҷ. 1, 822]. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо вожаи *навҷавон* чунин тафсир дорад: «писар, амраде, ки ханӯз хаташ надамида бошад; писаре, ки тоза по ба марҳалаи ҷавонӣ гузошта бошад» [4, ҷ. 2, 3057]. Устод Фарзона калимаи *навсабзро*, ки дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» «ба тозагӣ сабзшуда, он чи нав сабз шудааст» [11, ҷ. 1, 925] тафсир шудааст, ба маънии *навҷавон* ба кор гирифтаанд. Дар «Мухри гули мино» *наврас* – бо панҷ басомад; *навсабз* – бо се басомад ва *навҷавон* бо ду басомад дучор шуданд:

Хоҳаронам ба рӯйи суфраи бом зардолу мечиданд,
ва аз он сӯ писари **навраси** ҳамсоя ниғаҳҳои гурезонаширо
парвоз медод то лаби бом [9, 30].

Духтарони **навсабз**
навҷавони хуррами худро мебаранд
имшаб ба маркази шаҳр,
ба чароғистон
ба таҷаллизори зебоӣ [9, 4].

Пирамарде, ки зодрузаширо
мисли дутори куҳна, ки дар девори айвонаш
зиндагонии бенаво дорад,
бурдааст аз ёд,
ин нимарӯзи наҳс
ҷисми бечони **навҷавонеро**
дар гӯр мениҳод [9, 320].

Унсӯри луғавии **навсохт** ба маънои «нав сохташуда, навбунёд» [11, ҷ. 1, 925], «нав сохташуда, тозасоз, навсоз» [4, ҷ. 2, 3063] дар гардиш қарор дорад. Устод Фарзона ба ин маънӣ вожаи мураккаби **навтаркибро** ба кор бурдаанд, ки дар фарҳангҳои дастрас дучор намешавад. Дар «Муҳри гули мино» вожаи аввал як маротиба, вале калимаи **навтаркиб** се қарат ба кор рафтааст:

Одамоне **навсохт**,
Махлуқоне ҳазортаркиб
бо мағзҳои сунъии компютерӣ
бо ҳарфҳои ҷадваливу фикрҳои дастурӣ
зиндагонии башарро
барнома кардаанд [9, 104].

Омадам
Бо тафаккури инсонии ибтидоӣ
бар қарни ақлҳои фалакпаймо.
бар рӯзгори мардуми **навтаркиб**,
бар фазои масмум
аз ғубори кимиёӣ [9, 60].

Мушоҳида нишон медиҳад, ки дар фарҳангҳои тафсири бо зарфи **фардо** вожаи мураккабе вонамехӯрад, вале дар назми устод Фарзона ин воҳиди луғавӣ вожаҳои **фардобар**, **фардонамо**, **фардоназар** **фардоофарин**, **фардохоҳ**, **фардофуруз** ва монанди инҳоро ташақкул додааст, ки ҷолибанд. Аз ин аносири луғавӣ вожаҳои муродифии **фардонамо** ва **фардонигар** ҳам ба вазифаи исм ва ҳам сифат ба кор рафтаанд:

Раҳ кушо бар гумраҳони бечароғ,
Кавкаби **фардонамо**ятро фирист [9, 52].

*Кист он донои асрор,
Он чароғи охири ҷода,
Охир он фарҳансолоре, ки моро мекунад **фардонамоӣ**, кист? [9, 92].*

*Дигар зи чашми кӣ таҳмондаи нигаҳ ҷӯям,
Чу чашиҳои ту **фардонигар** наёфтаам [9, 196].*

*Аз ҳамин ҳоло, ту эӣ **фардонигар**,
Бе шаҳомат зистанро бояд омузӣ [9, 309].*

Калимаҳои *тиҳиасл* ва *тиҳибунёд*, ки дар муносибати муродифӣ қарор доранд, дар фарҳангҳои тафсирий маънӣ нашудаанд ва эҳтимоли он дорад, ки шоир созмон дода бошад. Вожаи *тиҳибунёд* бо ду басомад ва *тиҳиасл* бо як басомад дучор омад:

***Тихиаслам** ва ё зерӣ ҳиҷобам.
Ба мисли ҷӯй дамбаста раҳораҳ
Чӣ номавзунаму сактаҷавобам [9, 386].*

*Чилд-чилд он ҳамаи дафтару девони ман
Саҳт беруҳу тунукмағзу **тиҳибунёд**анд [9, 254].*

*Ман аз он таблақзаданҳои
тиҳибунёди шухрат
ва аз он маҷлису базму ҳамоишҳои рангомез
аз тақаллумҳои берабт,
моҷарову баҳси ночиз
мегурезам сӯйи хилват,
сӯйи он барзан, ки берун
мондааст имрӯз
аз ҳавоиши тамаддун [9, 332-333].*

Дар назми устод Фарзона калимаҳои мураккаби ҳаммаънӣ дар шакли ҷуфт низ ба кор рафтаанд, ки вожаҳои *навсавту навтанин* ва *дурбину дурназар* намунае аз онҳоянд:

*Худхорагӣ дигар бас, эӣ дил, худофарин шав,
Бо сабки нав тапиш кун, **навсавту навтанин** шав [9, 251].*

*Пас осмони **дурбину дурназар**
қисмати заминиёнро
ба ҳам мепайвандад [9, 81].*

3. Ба ҳам мутобиқат кардани маъноҳои вожаҳои мураккаб. Аз «Мухри гули мино» калимаҳои мураккаберо дар даст дорем, ки онҳо бо ҳам хусусияти ҳаммаъноӣ доранд, масалан, *поқҷавҳар* – *дурахшонботин*. Калимаи *поқҷавҳар*

дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» дучор намешавад, вале гунаи *покгавҳар* ба маъноҳои 1. покнасл, покнажод, некзод; 2. поксиришт, поктинат, покдил [10, ҷ. 2, 80; 11, ҷ. 2, 110] дар гардиш аст. Шоир ба ин маънӣ вожаи *дурахшонботинро* созмон додааст, ки дар фарҳангҳо дучор намеояд.

*Ингуна ҳада рез зи анбонат,
Эй рӯзи покҷавҳари баҳманмоҳ* [9, 160].

*Аз кӣ бояд илми дидан омӯхт?
аз ҳамон кӯри дурахшонботин* [9, 195].

Ба пиндори мо, калимаҳои мураккаби *фархундатаркиб* -*фаррухниҳод* низ хусусияти муродифӣ доранд:

*Пуштибони осмонӣ дорӣ, эй фаррухниҳод,
Хок хоҳад хӯрд тазвири ҳама бадгавҳарон* [9, 343].

*Чӣ бемисл аст ин фархундатаркиб,
Ба симо одаму бар хулқ нурист* [9, 235].

Вожаҳои мавриди таҳлил дар маҷмуаи «Мухри гули мино» як басомад доранд.

Дар абёти зер калимаҳои *охирбин* ва *оянданигар* бо ҳам хусусияти муродифӣ касб кардаанд:

*Дар дидаи охурбин дирӯзаму мозиям,
Дар дидаи охирбин фардою пасфардо* [9, 142].

*На, ман натавонам туи оянданигарро
Дар хотира бигзоиштану нуқта ниҳодан* [9, 267].

Чунонки қаблан таъкид гардид, дар «Фарҳанги бузурги сухан» вожаи *оянданигар* «он ки бо пешбиниву танзими умур саъй дар ба даст овардани зиндагии матлубу дилхоҳ дар оянда дорад» [1, ҷ. 1, 197] маънӣ шудааст. Калимаи *охирбин* бошад, маънои «оқибатандеш, дурандеш, дурбин»-ро дорад [10, ҷ. 1, 941].

Ба абёти дигар вожаҳои *навҷавон* ва *сабзхат* маънои наздикро ифода мекунанд:

*Навҷавонро
ба тулуъву гурубҳои шафақ коре нест,
ба зиндагонии гулҳо,
ба ҷаҳони ҳарири дарёҳо
ба иҷтимои таҳаввулпазир
чашии эътиборе нест* [9, 225].

...ин нимарӯзи наҳс

ҷисми бечони **навҷавонеро**
дар гӯр мениҳод [9, 320].

Навниҳоли себро бин, нозбардори кӣ шуд,
Мард бош, эй **сабзхат**, хуришедро дар дӯш кун [9, 102].

Калимаҳои **чоркӯча** ва **чорсӯ** аз ибораҳои исмӣ бунёд шудаанд, вале вожаи **чорроҳа** тавассути алоқаи омехта аз ибораи исмӣ «чор кӯча» ва пасванди «-а» созмон ёфтааст. Вожаҳои мураккаби ғавқ низ байни ҳам таносуби маъноӣ доранд:

Вақте ки мегузаштам аз **чоркӯчаи** сабр,
Масте нишон медод дар байни халқ кино [9, 310].

Дар таъни ман ба сарҳади игрок по заданд,
Дар **чорсӯ** зи ҷурми фузунам сало заданд [9, 342].

Чароғи сабз фурузон шуд.
Ту ки дар мошинаи чаширабо
аз тарабхонаи шабона бозмегардӣ,
дар сари **чорроҳа** ҳайронӣ [9, 195].

Ҳамин тавр, дар назми устод Фарзона калимаҳои зиёди мураккаб байни ҳам дар муносибати ҳаммаъноӣ қарор доранд. Шоир дар ин роҳ дар баробари истифода аз воҳидҳои тайёри забон худ низ вожаҳои нави мураккабро созмон дода, захираи луғавии забонро ҳам ба миқдор ва ҳам ба сифат меафзояд.

Мутазодии унсурҳои луғавии мураккаб. Вежагии дигари калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ он аст, ки байни ҳам дар муносибати мутазодӣ қарор доранд. Ин хусусияти вожаҳои мураккаб дар забони адабиёти классикӣ ба таҳқиқ омадааст [ниг.: 8, 116-119; 134-135; 142; 146]. Мутолиаи назми устод Фарзона собит менамояд, ки ин вежагӣ хоси забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ мебошад. Чунончи, воҳидҳои луғавии *ботинмусалмон* – *ботинкофар*; *зоҳиркофар* – *зоҳирмусалмон*; *мачробанд* – *мачрокушо*; *охурбин* – *охирбин* ва ғ. чунин хусусият доранд.

Унсурҳои луғавии *охурбин* – *охирбин* дар забони адабиёти классикӣ собиқа дошта, дар назми Мавлоно дучор мешаванд:

Чаши **охирбин** тавонад дид рост,
Чаши **охурбин** гурури асту хатост [2, 81].

Дар мачмуаи «Муҳри гули мино» бо як басомад бо воҳидҳои луғавии мавриди таҳлил дучор омадем:

Дар дидаи **охурбин** дирузаму мозиям,
Дар дидаи **охирбин** фардояму пасфардо [9, 142].

Сифати *охирбин* дар забони тоҷикӣ ба маънои «оқибатандеш, дурандеш, дурбин» [10, ҷ. 1, 941] дар гардиш қарор дорад, вале *охурбин* дар фарҳангҳои

тафсирии дастрас дучор наомад. Маъмулан, *охурбин* сифати касест, ки танҳо бо имрӯз зинда ва худбину худпараст аст.

Таҳлили мавод нишон медиҳад, ки мутазодии калимаҳои мураккаб низ бо роҳҳои гуногун ба вучуд меояд. Аз ҷумла, дар мисолҳои боло мутазодии вожаҳо дар натиҷаи ивази ҷузъи аввали вожаи мураккаб ба вучуд омадааст. Пас, чунин роҳи мутазодгардии вожаҳои мураккаб мавҷуданд:

1. Ивази ҷузъи якуми калимаи мураккаб. Дар мисолҳои зерин низ бо ивази ҷузъи якум воҳидҳои луғавӣ хусусияти мутазодӣ касб кардаанд:

*Пирии мо чист, оғози ҷавони нав аст,
Боядат навҷодаву **навсабку** фардосоз шуд [9, 175].*

*Чашии **қуҳансабкро**
Тозанигар мекунам [9, 312].*

Вожаҳои фавқ, ки бо як басомад вохӯрданд, дар фарҳангҳои дастрас [ниг.: 1; 4; 7; 10; 11] дучор намеоянд ва эҳтимоли он дорад, ки аз сохтаҳои шоир бошанд.

Дар абёти зерин вожаҳои *ботинмусалмон* – *зоҳирмусалмон* ва *зоҳиркофар* – *ботинкофар* хусусияти мутазодӣ доранд:

*Мо ҳам аз **ботинмусалмонони** **зоҳиркофарем**,
Не аз он **зоҳирмусалмонону** **ботинкофарон** [9, 343].*

2. Ивази ҷузъи дувуми вожаи мураккаб. Дар абёти боло бо ивази ҷузъи дувуми калимаи мураккаб (*мусалмон* – *кофар*) воҳидҳои луғавӣ хусусияти мутазодӣ гирифтаанд.

Дар мисолҳои зерин бо ивази ҷузъи дувум, ки асоси замони ҳозираи феъл аст (*банд* – *кушо* вожаҳои мураккаб бо ҳам аз рӯи ифодаи маъно зид шудаанд:

*Лаҷанзодӣ, уруҷат ҳам ба паст аст,
Фақат дар сарнавишти ту шикаст аст.
Касонро хасму **мачробанд** хонӣ,
Вале санги дилат роҳи ту бастаст [9, 373].*

*Шикастан нест хулқи мӯмиёям,
Зи пастӣ мегурезад кибриёям.
Агарчи номи **мачробанд** додӣ,
Худо донад, ки ман **мачрокушоям** [9, 375].*

Воҳидҳои луғавии *мачробанд* ва *мачрокушо*, ки бо як басомад дар «Мухри гули мино» дучор омаданд, дар фарҳангҳои тафсирий [ниг.: 1; 4; 7; 10; 11] дучор наомаданд ва гумон меравад, ки аз сохтаҳои устод Фарзона бошанд.

Калимаҳои мураккаби *хандагирён* ва *гиряхандон*, ки бо ивази ҷузъҳои сифати навро созмон додаанд, дар фарҳангҳо дучор наомаданд:

*Гилро вузуи нав дод, гулро тулуи нав дод,
Борони **хандагирён**, борони **гиряхандон** [9, 316].*

Ҳамин тариқ, назми Шоири халкии Тоҷикистон устод Фарзона боиси ғановати захираи луғавии забони тоҷикӣ гардида, вожаҳои мураккаби ашъори шоир байни ҳам дар муносибатҳои мухталифи шакливу маъноӣ қарор доранд. Собит мегардад, ки муродифгардии вожаҳои мураккаб нисбат ба гунаҳои мутақобилии унсурҳои луғавӣ бештар ба назар мерасад.

Пайнавишт:

1. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги бузурги сухан. Ҷ. 1-8. – Техрон: Сухан, 1381.
2. Балхӣ Ҷ. Маснавии маънавӣ. Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. Таҳия, танзим ва баргардони матн Б. Ализода (Алавӣ А., М. Хуросонӣ. – Техрон. Нашри Замон, 2001. – 728 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
4. Деҳхудо А. Фарҳанги мутаваассити Деҳхудо. Дар ду мучаллад (зери назари дуктур Саъидҷаъфари Шаҳидӣ). – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1385. Ҷ. 1-2. – 3224 с.
5. Камолиддинов Б. Ҳусни баён. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1989. – 120 с.
6. Курганов З. Синонимияи творчества Фарзона. Автореф. дисс. канд. филол. наук. Худжанд – 2009. – 22 с.
7. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Дар шаш мучаллад. – Техрон: Амири Кабир, 1375. Ҷ. 1-4. – 5277 с. ; Ҷ. 5-6. – 2351 с.
8. Олимҷонов М. Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил (дар мисоли калимаҳои мураккаби навъи татпуруша). – Хучанд: Нури маърифат, 2022. – 392 с.
9. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2007. – 400 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар 2 ҷилд (дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ). – М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. – 951с. ; Ҷ. 2. – 949 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Ҳ. Султон. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. Ҷ. 1. – 996 с. ; Ҷ. 2. – 1095 с.

УСЛУБИ БАЁНИ ФАРЗОНА ДАР ИСТИФОДАИ ФЕЪЛҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Маълум аст, ки феълҳо яке аз рукнҳои асосии ҷумла ҳисоб ёфта, бе иштироки онҳо хусусияти ин воҳиди нахвии забонро тасаввур намудан душвор аст. Ба тақозои баёни марому мақсади шоиру нависанда аз қадимулайём инчониб дар забони тоҷикӣ навиҳои гуногуни сохтори ин гурӯҳи унсурҳои луғавӣ ба кор мераванд. Агар гӯем, ки бе иштироки феълҳо сохтани ҷумлаи саҳеҳе ғайриимкон аст, муболиға нахоҳад шуд. Ин аст, ки дар осори адибон калимаҳои ифодакунандаи амалу ҳолат фаровон дучор меоянд, аммо ҳар кадоми онҳо вобаста ба маҳорати суҳандонии худ аз ин гурӯҳи унсурҳои луғавӣ ҳар хел истифода менамоянд. Фарзонаи Хучандӣ аз ҷумлаи адибоне аст, ки дар масъалаи истифодаи ин навиҳои калимаҳо маҳорати ба худ хос дошта, мехоҳад бо интиҳоби дақиқи чунин воҳидҳои луғавӣ фикрашро аниқу мушаххас баён намояд. Мо бо мақсади то андозае муайян кардани услуби нигориши шоир як гурӯҳ феълҳои сохтаву таркибии номии маҷмуаи ашъораш «Мухри гули мино»-ро аз назари таҳлил гузаронидем.

Аксари феълҳои сохта дар ашъори шоир бо ду тарз ташаккул ёфтаанд: 1. Бо роҳи ба феъли сода ҳамроҳгардии пешвандҳои **бар**-ва **дар**; 2. Дар натиҷаи васлшавии пасванди **-идан**. Масалан, дар мисраъҳои поён шоир феълҳои сохтаи **баргуфтан**, **даррасидан**ро ин тавр ба кор бурдааст:

*Хандаро бо ханда баргӯ шодбод,
Эй лаби дар ханда кардан бесавод [7, с. 9].*

*Он дӯст даррасид бо ҳадаи бузург
Он ҳадааш чӣ буд: Фардои нозанин [с, 116].*

Як хусусияти забони шоир дар истифодаи ин гуна феълҳо ҳамин аст, ки номбурда ин гуна пешвандҳоро ба калимаҳое ҳамроҳ намудааст, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ҳамчун феълҳои ёридиҳанда маъмул мебошанд. Ба қатори чунин калимаҳо **шудан** ва **кардан** дохил мешаванд, ки ҳар ду ҳам дар давраи имрӯзаи инкишофи забони адабии тоҷикӣ барои ба вучуд омадани феълҳои таркибии номӣ монанди **сабз шудан**, **калон шудан**, **кор кардан**, **пайваст кардан** ва ғ. инҳо ба кор мераванд. Фарзона бошад, ба ҳар дуи ин феъл пешванди **бар**-ро васл карда, феъли нави сохта ба вучуд овардааст:

*Баршав, эй дасти Калим, аз остин.
Марҳабо, эй шеър, шиқи ростин [с, 79] .*

*Тарҷума кун шаъшааи субҳро,
Баршав аз ин шаб, саҳаристон бигӯ [с, 97].*

*Баркун он қадр, ки шерозаи хасм
Натавонад, ки газад домонам [с, 268].*

Сабаби ба чунин феълҳо ҳамроҳ кардани пешванди **бар**-ба он вобаста аст, ки **шудан** ва **кардан** дар асл феълҳои мустақилмаъно буда, бо гузашти замон ба гурӯҳи феълҳои ёридиҳанда шомил шудаанд. Муҳаққиқони таърихи забони тоҷикӣ истифодаи ҳар ду феълро дар матнҳои қадими тоҷикӣ ҳамчун калимаҳои мустақилмаъно қайд кардаанд. Аз ҷумла, профессор Д.Саймиддинов дар бораи феъли **кардан** навиштааст, ки дар забони форсии миёна «...ин феълҳо (кардан-1 ва кардан-2) дорои маъноҳои мустақил буда, яке бештар ва дигар камтар истифода мешаванд... Феъли кардан-яке аз феълҳои мустақилмаъно буда, дорои чунин маъниҳост: кардан, анҷом додан, иҷро кардан; сохтан, бунёд кардан ва ҳамчунин чанд тобиши дигари марбути ин маъноҳо» [5, с. 167].

Доир ба феъли **шудан** профессор А. Ҳасанзода чунин навиштааст: «Маълум аст, ки имрӯз калимаи *шудан* яке аз унсурҳои ғайри феълсоз махсуб шуда, ду вазифаро ба уҳда дорад: вазифаҳои таркибсозӣ ва шаклсозӣ. Вале, тавре ки маводи даврони қадими забони тоҷикӣ ва давраи миёнаи инкишофи он гувоҳӣ медиҳад, ин воҳиди луғавӣ дар давраҳои номбурда танҳо дар вазифаи калимаи мустақилмаъно истифода шуда будааст. Агар дар забони порсии қадим фақат ба маънои «рафтани» истеъмоли ин калимаро дучор оем..., пас дар давраи миёнаи инкишофи ин забон воҳиди луғавии номбурда ба маъноҳои *рафтани...*, *баргаштани...* ва монанди инҳо истифода шуда, доираи маънояш васеътар гаштааст» [8, с. 268].

Пас, маълум мешавад, ки Фарзона ҳамин хусусияти ду феъли мазкурро дар назар дошта, ба онҳо пешванди **бар**-ро ҳамроҳ намудааст. Бояд гуфт, ки дар байтҳои боло **баршудан** маънои «берун шудан» ва **баркардан** «боло, баланд кардан; берун намудан»-ро дорад.

Муқоисаи мавридҳои истифодаи ин феълҳо нишон дод, ки **баршудан** [с,182, 187, 190, 197, 250, 274, 279, 337, 383]-ро шоир бисёр, вале **баркардан** [с,373]-ро хеле кам ба кор бурдааст:

*Дило, аз фикру зикри ҳола баршав,
Маҳи маҳҷуби ман, аз ҳола баршав.
Даро бар чиллаҳона чун ба паҳно,
Дигар аз маҳбаси чилсола баршав [с, 383].*

*Агар нурам, чаро дар байни норам,
Худоё, баркун аз ин фитназорам [с, 373].*

Чунонки ишора шуд, дар ашъори Фарзона миқдори феълҳои сохтаи бо ёрии пасванди *-идан* ташаккулёфта кам нест. Онҳо аз рӯи дараҷаи истифода ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: 1) Феълҳои дар давраи ҳозира маҳдудистифода; 2) Феълҳои маъмул. Мисоли навъи аввали феълҳо **шамидан** «бӯй кардан», **полоидан** «соф кардан», **шикебидан** «сабр кардан», **пӯидан** «шитоб кардан» ҳастанд:

*Дили ман ҳам
бори чандум бошад, ростӣ, намедонам,
атри шаффофи туро,
эй гули зардолу,*

разбати гарми шамидан дорад [с, 296].

Нигаҳамро полой, эй борон!

Барои дидани малоҳати бемисли гули себ нагаҳамро полой [с, 15].

Сари мағрури ман охир фуру афтод дар болин.

Чӣ сон дар рахти беморӣ шикебад беқарориям [с, 32].

Иштибоҳе кардам, роҳи абас нӯидам,

Ман, ки ҷустам малакиро зи ниҳоди башарӣ [с, 36].

Дар ашъори шоир унсурҳои луғавии маъмули **вазидан** «ба машом расидан» [с, 17], **фаҳридан** «ифтихор намудан», **таровидан** «заҳидан», **бӯйидан** «бӯй кардан» [с, 62] ва м. инҳо низ мавриди истифода қарор гирифтаанд:

Бо чӣ нозам, ки дигар мояи нозам ҳам нест,

Бо чӣ фаҳрам? Ба сафолин шудани Ҷоми Ҷамам [с, 19].

Яъне рӯшноӣ метаровад аз дару девор.

Яъне боз аз ҳоби зимистон орзуе мешавад бедор [с, 20].

Услуби баёни шоир дар қорбурди феълҳои таркибии номӣ низ дар ашъораш ба таври возеҳу равшан инъикос гардидааст. Чунин ҳолатро мо дар ҷиҳатҳои зерини ин навъи унсурҳои луғавӣ мушоҳида кардем:

1) Фарзона ба сифати ҷузъи номии ин гурӯҳи феълҳо калимаҳои мураккаб ё омехтаеро ба қор бурдааст, ки онҳо камназир мебошанд. Ба қатори ин гуна унсурҳои луғавӣ **зоҳирҷаронӣ кардан**, **решаронӣ кардан**, **фардоофарӣ кардан** ва ғайраҳо дохил мешаванд:

Чашии ман зоҳирҷаронӣ мекунад,

Ё ба ҷавҳар решаронӣ мекунад [с, 9].

Ало, эй рафтаву оянда, эй шиқ

Ҳамеша бошу фардоофарӣ кун [с, 302].

Шоир бо ёрии ҳар кадоми чунин феълҳо ин ё он маънии бикрро ифода намудааст. Масалан, феъли **чиҳилшӯ кардан** маънои киноявӣ дошта, «пок кардан, тоза намудан»-ро дорад:

Чашмҳоямро чиҳилшӯ кун ба лутф,

Поку полянда кун, эй шиқ, шиқ [с, 326].

2) Фарзона дар ҳолатҳои муайян ба ҷойи калимаҳои обшуста ба сифати ҷузъи номии ин гуна феълҳо унсурҳои луғавии навсохтро ба қор бурдааст. Чунончи, дар байтҳои зерин бар ивази феъли **пинҳон кардан** ӯ **нонамо кардан**ро дар шакли инкорӣ (**нонамо накун**) истифода намудааст:

Ҳоло дилӣ бикун, ки синас мекуни гилӣ,

Ёқутро тулуй бидеҳ, нанамо накун [с, 205].

Ё дар мисраъҳои поён шоир ба ҷойи феъли **поён ёфтан** гунаи **поён гирифт**анро ба кор бурдааст:

*Инак, ҳазору як шаб дар як нафас сар омад,
Афсонаҳои мо ҳам поён гирифт, поён [с, 316].*

3) Як услуби баёни шоир дар истифодаи феълҳо дар он зоҳир мегардад, ки ӯ худи ҳамон як матлабро дар қолабҳои гуногуни феъл ифода менамояд. Маълум мешавад, ки Фарзона на танҳо суханшиноси барҷаста аст, балки донандаи олии қолабҳои баёни тоҷикӣ низ ба шумор меравад. Чунончи, шоир мафҳуми «шарм мекунам»-ро танҳо дар як шеъри «Нигаҳполо» дар мавриди якум дар шакли **мешармам**, дар ҳолати дигар **шарм мекунам** ва бори сеюм **шарм медорам** ифода намудааст:

*Гулаки себ ҳолиё тифл аст.
Ман аз ин маъсумияти зебо мешармам...
Ман аз он бозбони дасташ сабз,
ки талхбодом пири ҳавлии моро
бо шакарбодом пайванд кардааст, шарм медорам...
Ман аз ҳақиқати шаффофи чашими оинаҳо шарм мекунам [с, 14].*

Дар байтҳои зерин бошад, мафҳуми «дарк кардан» аввал бо феъли сохтаи **фаҳмидан** (дар шакли инкорӣ), баъд бо феъли таркибии **фаҳм кардан** ифода ёфтааст:

*Саодатро нафаҳмидам дар оғӯши ҷаҳон ё на,
Ҷаҳон хушбахтии худро намефаҳмад дар оғӯшам [с, 46].
Ҳикмате дошт, ки ман фаҳм накардам зи нахуст,
К-аз ҷӣ бар қисмати ман дӯст фиристод туро [с, 295].*

Ин гуна тарзи баёни андеша дар чанд мавриди дигар низ мушоҳида мешавад, вале мо ба андешаи ба дарозо накашидани сухан бо ишораи як далели дигар иктифо мекунем. Шоир мафҳуми «пайдо кардан»-ро дар байти аввал бо феъли содаи **ёфтан**, аммо дар байти дувум бо феъли таркибии **ёб кардан** ифода намудааст:

*Онон, ки ба айб ёфтан устоданд,
Гӯянд, ки моҳ низ ҷосуси шаб аст [с, 366].
Аз ҷаҳони аразӣ асли ҳақиқат ҷустӣ,
Чун варо ёб накардӣ, сӯйи довар рафтӣ [с, 313].*

Аз таҳлили чанд мисоли боло саликаи олии забондонӣ доштани Фарзонаро эҳсос намудан мумкин аст. Ё ҳамчун адиби тавоно хонандаи тоҷикро огоҳ кардааст, ки забони ҳазорсолааш на танҳо дорои унсурҳои луғавии фаровон аст, балки тарзҳои ифодаи мухталифи фикрро низ дорост.

Пайнавишт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. –355 с.

2. Гулназарова Ж. Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маъноии осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ). – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Абдурахмон-Р», 2022. – 330 с.
3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ. 1959. – 293 с.
4. Расторгуева В. С. Система таджикского глагола. – М.: Наука, 1964. – 288 с.
5. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
6. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. Душанбе, 1968. – 164 с.
7. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
8. Ҳасанзода А. Як вожаи пурбори «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ // Асолати забон ва маҳорати баён. – Хучанд: Ношир, 2018. – С. 108-116.

КОРБУРДИ САНЪАТИ ТАЗОД
ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА

*Одиву заминиям байни осмониён,
Осмониям, оре, байни ин заминиҳо [5, 98].*

Маликушшуаро Баҳор – олим-муҳаққиқи забону адабиёти форсӣ дар бораи сухан, шоирону нависандагони забардасти ҳунарвар чунин гуфтааст: «Сухану суханварӣ яке аз ҳунарҳои зебо ва ҳамидаи кас ба шумор рафта, воситаи бузургию иззати инсон доништа мешудааст. Дар дидаи донишмандон аз сухан чизи бузургтаре нест, зеро вай воситаест барои дарёфти худ ва Худои худ. Пас, сеҳру қудрати суханро шинохтан барои шинохтани қудрати мардумӣ ва Офаридгор лозим аст...» [1, 259].

Кор бурдани саноеи бадеӣ барои боз ҳам ширину гӯё ифода ёфтани афкори суханвар хизмати калон дорад. Шоирон ин саноеро барои оро додани сухани хеш, пурчило баромадани фикру андеша ва ҳиссиёт ба кор мебаранд. Яке аз ин гуна санъатҳои бадеӣ санъати тазод, ё муқобала аст. Олими илми бадеъ Абдунабӣ Сатторзода баён медорад, ки: «Мутазод дар луғат бо якдигар душманӣ ва ноҳампой кардан буда, дар истилоҳ назди бадеъиёни пешини Аҷам он аст, ки лафзҳои зидди якдигар оваранд, чун «гарму сард», «нуру зулмат», «сиёҳу сафед» ва ғайри онҳо [3, 121]. Инчунин илова менамояд: «Вале дар асл мутазод илова бар овардани калимаҳои ба ҳам зид, ҳамчунин зикри ашё ва ҳодисаҳои зидди якдигар, ҳолатҳои зидди якдигар, сифатҳои зидди якдигар, манзара ва саҳнаҳои ба ҳам мутазоди табиат, ҷомеа ва инсон аст [3, 121; 2, 53].

Дар ашъори Фарзона санъати тазод хеле фаровон корбаст шудааст. Ин санъат вазифаи хеш – боз ҳам пуртазод будани фикру эҳсосоти шоираро, муқобилгузории маъниҳоро дар ашъори ӯ ба ҷо оварда, обуранги бадеии эҷодиёти ин суханвари мумтозро таъмин намудаанд:

*Моро фаротар аз ҳама ин сӯйи худ бихон,
Фикри бихишту дӯзаху барзах деҳ омаро [5, 28].*

Бихишту дӯзах аз тазодҳои машҳур мебошад.

Гоҳ ба як калима дар ашъори Фарзона ду-се калимаи ҳаммаъно, ё наздикмаъно зид гузошта мешавад:

*Хокро дидам, ҳама наҳс асту пастиву риё,
Ишқ медонад, ки авҷи кибриё бояд маро [5, 32].*

Дар байти боло «авҷи кибриё» ба «наҳс, пастӣ, риё» муқобилмаъно гузошта шудааст.

«Васлу ҳаҷр» низ аз калимаҳои зидмаънои серистеъмол мебошанд, ки дар осори шуарои гузаштаи мо фаровон ба кор бурда шудааст, ки дар ашъори Фарзона ба назар мерасад:

*Васли ту кай мефаҳмадам аз дурдасти орзу,
Ҳачри ту медонад фақат рози шабистони маро [5, 34].*

Дар баъзе байтҳои шеъри Фарзона натанҳо як мутазод, балки ду-се калимаи зидмаъно омадааст:

*Кибрам ҳама аз аҷз аст, инкори ман аз иқрор,
Яъне, ки ниёзам ман дар пардаи истиғно [5, 38]*

«Истиғно» бениёзӣ аст, ки ба «ниёз» зид аст. Дар байти боло се тазод кор фармуда шудааст.

Шоира аз имконоти маъноии вожагон хеле моҳирона истифода мебарад:

*Умре ба ҳам дилбастаем, аммо ҷудоему ҷудо,
Як лаҳза дидоре расад, он ҳам шавад сарфи видоъ [5, 40].*

Дар байти зер «кулба» ба «қаср», «кабкпалав» ба «пиёба» муқобиланд. Ин мутазод барои возеҳу ғӯё нишон додани фикри шоира хизмат намудааст:

*Кулбаи пурсурури мо рашки тамоми қасрҳост,
Кабкпалав намедиҳад лаззати ин пиёбаро [5, 72].*

Дар абёти зерин тазодҳои машҳур: «бадӣ» ва «некӣ», «кӯҳ ва коҳ», «дев ва хур» ба кор бурда шудааст:

*Ба ростӣ, ки ту гоҳи бадӣ шабеҳи манӣ,
Чунонки ман гаҳи некӯиям ба сони туям [5, 62].*

*Гунаҳам кӯҳу тавбаам коҳест,
То ба рӯзи шумор фурсат ҳаст [5, 132].*

*Чу зиштам, шукр мегӯям, ки ин ҳам ҳикмати Ёр аст,
Маро девӣ, туро хурӣ ду рақъат ишқ меҳонад [5, 372].*

Вақте ки хонанда абёти болоро меҳонад, хешро дар олами ғазалҳои шуарои классик – Рӯдакӣ, Ҳофизу Саъдӣ, Камолу Соиб тасаввур менамояд, ки ин аз пайванди маънӣ ва таъби волои ин суханвар будани шоираи маҳбуб ғувоҳӣ медиҳад.

*Бифишонда дасту доман ба нишоти сабз будан,
Ба тамоми мадҳу нафрин биравам, дигар наёям [6, 56].*

*Таҳният ё таъзият гӯ, ишқ омад, ишқ рафт,
Армугон аз боғи мину, ишқ омад, ишқ рафт [6, 228].*

Дар абёти боло тазодҳои «мадҳу нафрин», «таҳният ва таъзият», «омад, рафт» аз тазодҳои ба шумор меоянд, ки маъмуланд ва бештар кор фармуда мешаванд.

*Дар дидаи охурбин дирӯзаму мозиям,
Дар дидаи охирбин фардоям пасфардо [6, 381].*

«Дирӯз, мазӣ, фардо, пасфардо» дар як байт омада, маҳорати суханвари шоираро нишон медиҳанд.

Такрори тазодҳо, ки дар байти зер омадаанд, ба маънӣ ҳалал намерасонад, балки барои таъкиди тазоди олами афкори пуршӯри шоира хизмат кардаанд:

*Салом, эй ишқ, **падруд**, эй муҳаббат,
Ба самти туст **падруду саломам** [6, 22].*

*Раҳ ба раҳ то **фарози** истиғно,
Аз **нишеби** ниёз хоҳам рафт [5, 136].*

*Гаҳ ба **тах** мебарӣ, гаҳе бар **авч**,
Иқтидори **баро-фаро** ҳам деҳ [5, 386].*

А. Сатторзода қайд намудааст: «Вале дар асл мутазод илова бар овардани калимаҳои ба ҳам зид, ҳамчунин зикри ашё ва ҳодисаҳои зидди якдигар, ҳолатҳои зидди якдигар, сифатҳои зидди якдигар, манзара ва саҳнаҳои ба ҳам мутазоди табиат, ҷомеа ва инсон аст» [3, 122]. Оре, ин ҳама ҳолат дар руҳияи ғазалиёти шоира ҳис мегардад, ки аз дунёи андешаву орзуву ормонҳои ин суханвари ҳассос дарак медиҳанд.

*Чун вақтхушӣ бо ҳама кас вақткушист,
Ман ғоидаи фирорро фаҳмидам [5, 26].*

Дар байти боло шоира тазоди нав сохтааст: «вақтхушӣ» ва «вақткушӣ».

Ё худ, дар байти зерин натавон ба калима, балки ибора мутазодро ташкил намудааст: «*нусрати тоза*» ба «*ишкати пор*» муқобил мебошанд: *нусрат* – *ғалаба*, *ишкати* – *мағлубият*. *Тоза* – *нав*, *пор* – *кӯҳнаро ифода менамояд*.

*Сад **нусрати тоза** овар, эй оянда,
Ҳоло ки **ишкати порро** фаҳмидам [6, 26].*

Ё худ, дар байти дигар тазод аз ҷойивазкунии калимаҳо низ ташкил ёфтааст:

*Бо чунин дил ба Худо, зистанам душвор аст,
Чунки дар ҳар тапишам зеру **бам**и бисёр аст.
Барф борида **баму зер**и ҷаҳон яксон шуд,
Пушти кӯзи фалак андар назарам ҳамвор аст [5, 200].*

Дар байти боло «баму зер», «пушти кӯз» ва «ҳамвор» тазоди маъниро ташкил намудаанд. Тазодҳои ашъори Фарзона аз офаридаҳои бадеии шоира мебошанд, ки онҳо боз баррасиҳои ҳамаҷонибаро тақозо доранд.

Абдунабӣ Сатторзода таъкид менамояд, ки: «Аз мутазод дар гузашта ва имрӯз, ҳоса дар адабиёти форсии тоҷикӣ шоирон зиёд истифода кардаанд ва аз ин сабаб мутазод аз ҷумлаи санъатҳои бадеии роиҷ ба шумор меравад. Бо ин ҳам дар қаламрави забони форсӣ шоироне буданд, ки беш аз дигарон ба санъати мутазод дилбастагӣ доштанд, аз қабилҳои Фирдавсӣ, Низомӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳофиз, Ҳилолӣ ва дигарон. Равшан аст, ки корбурди мутазод дар осори ин шоирон аз вежагиҳои намоёни сабки нигориши эшон мебошад» [3, 124].

Шоираи нозукбаён – Фарзона, ки пайрави маънавии ин бузургон аст, дар корбурди санъати тазод дар шеър дасти қавӣ дорад. Ин санъат дар ашъори Фарзона барои ифодаи таъсирбахшии шеър хизмат намуда, осори офаридаи ӯ боигарии захираи луғавӣ, забони ашъор ва таъби баланди суҳансароии шоираи рангинхаёлно нишон медиҳанд.

Пайнавишт:

1. Баҳор Маликушшуаро. Сабкшиносӣ. – Техрон: Заввор, 1381 ҳ.
2. Зеҳнӣ, Тӯрақул. Санъати суҳан. – Душанбе: Адиб, 2013. – 400 с.
3. Сатторзода, А. Такмилаи бадеъ. – Душанбе, 2008. – 330 с.
4. Сафо, Забеҳулло. Таърихи адабиёт дар Эрон . – Техрон: Амири кабир, 1363, чопи шашум.
5. Фарзонаи Хучандӣ. Девон (Панҷсад ғазал). Ҷ. 1. – Хучанд: Ношир, 2014. – 535 с.
6. Фарзонаи Хучандӣ. Девон (Панҷсад ғазал). Ҷ. 2. – Хучанд: Ношир, 2014. – 520 с.
7. Ятимов, С. Масъалаҳои забоншиносии миллии дар таълимоти Пешвои миллат. – Душанбе: Нашриёти муосир. – Ҷ. 2. – 2020. – 383 с.

НОДИРАКОРӢ ДАР КОРБУРДИ ВОЖАҒОНИ ҲАММАӢНО

Ашъори Фарзона бо вежагиҳои худ аз дигар навиштаҳои муосирон фарқ дорад, ки инро, пеш аз ҳама, метавон дар шеваҳои ҷолиби корбурди муродифот собит кард.

Мутолиаи ашъори Фарзона баёнгари он аст, ки ӯ дар таҷдиди ашъор бисёр тозакориҳо ва таҳрирҳои ҷиддӣ анҷом медиҳад. Чунин манзараи таҳрир бештар дар интиҳоби муродифот ба назар мерасад, ки дар ин навиштаи мухтасар чанде аз нуктаҳои муҳими он арзёбӣ хоҳад шуд.

Ҳар эҷодкор ба навиштааш борҳо таҷдиди назар мекунад ва офаридаашро дар шакли тамомияти бадеӣ манзури омма мегардонад. Оид ба мавзуи мавриди назар ёдовар шудани асари арзишманди Р. Ғаффоров, ки бо таъя ба навиштаҳои М. Горкий, А. Фадеев, Н. В. Гогол, Айнӣ, М. Турсунзода, М. Қаноат ва дигарон чанд нуктаи муҳимро баён сохтааст, мувофиқи мақсад мебошад.

Дар китоби «Нависанда ва забон»-и ин муҳаққиқ, ки бештар ба масъалаҳои услуби нависанда, ҷаҳзати зебоии забон, таҳрири осори суҳанварон, таҷдиди назар ба навиштаи худ ва ҷоидаҳои он, таносуби маънавӣ ва ғайра ихтисос дорад, оид ба вежагиҳои дохили матн асари бадеӣ низ изҳори назар шудааст. Ба андешаи муаллиф, «калимаҳои дорои маъно ва вазифаи услубӣ бори асосии мундариҷаи ғоявиро ба дӯши худ гирифта, барои ҳар ҷи возеҳтар ифода ёфтани мақсади эҷодии муаллиф роли ҳалқунанда мебозанд. Ёфтан ва дар мавриди муносиб ба кор бурдани чунин воҳидҳои эстетикӣ, ки моҳиятан асос ва рукни услубии матн ба шумор мераванд, кори зиёда меҳнатталаб буда, танҳо ба туфайли ҷустуҷӯ ва тадқиқи суҳан муяссар мегардад».

Фарзона низ аз ҳамин гуна эҷодкоронест, ки ҳангоми таҳрири бознигариӣ ашъор аз назокату зебоӣ, вожасозиву таркибофарӣ, интиҳоби дурусти вожаҳо ва тасвирсозӣ бебаҳра намондааст. Ҳамчун далел ва маводи фактологӣ дар ин замина ба мо маҷмуаҳои «Меъроҷи шабнам» (1999) ва «Қатрае аз Мӯлиён» (2003) ба хидмат меоянд.

Аз қиёси чанд шеър дар ин ду китоб маълум гашт, ки ӯ аз анвои гуногуни муродифот дар таҳрир ва таҷдиди назар ба шеъраш ба кор гирифтааст. Онҳоро метавон шартан ба се гурӯҳ ҷудо намуд: муродифоти грамматикӣ, лексикӣ ва синтаксисӣ.

Бояд афзуд, ки дар атрофи масъалаи синонимҳои грамматикӣ таҳқиқоти назаррас анҷом наёфтааст. Дар асари А. Н. Гвоздев мисолҳои барои исботи муродифоти грамматикӣ оварда шудаанд, аммо дар он ҳадафи аслии муаллиф ҳаматарафа нишон додани ин намуди муродифот набуда, як назари иҷборӣ аст.

Фарзона дар ин байт аз синоними ҳамрешаи сохтани грамматикӣ – беканораҳо / бекаронаҳо, ки аз ҷиҳати фонетикӣ (савтиёт) фарқдоранд, ба кор бурдааст:

*Эй ёр, эй касе, ки назират надидам,
Эй рафта то булӯргаҳи беканораҳо.*

*Эй ёр, эй касе, ки назират надидоам,
Эй рафта то булӯргаҳи бекаронаҳо.*

Дар ин байт унсурҳои луғавии «беканораҳо» ва «бекаронаҳо» муродифанд, ки решаи ин ду унсури луғавӣ «канор // карон(а)» буда, дар дохили ин вожаҳо табдили ҳамсадои «н» ба «р» ба назар мерасад. Профессор Абдучамол Ҳасанов ёр назардошти ҳамин вазифаи забон навиштааст, ки «табдил ё бадалшавӣ, ки ба мавҷудияти шаклҳои гуногуни як морфема вобаста буда, дар шаклҳои гуногуни як морфема ҷой дошта метавонад, дар радифи он ҳодисаҳои фонетикӣ қарор дорад, ки тавассути он овозҳои мухталиф ба ҳамдигар бадал мегарданд».

Омили асосии интиҳоби вожаи «бекаронаҳо» ба ҷойи вожаи «беканораҳо» дар таҳрири дувум ба равониву мавзунии талаффуз ва ҳамоҳангии бештар дар вазни шеър пайванд гирифтааст.

Фарзона ҳангоми таҳрири такмили байтҳои алоҳидаи шеърҳои вожаҳои аз лиҳози сохт таркибро бо калимаҳои мураккаб муродиф кардааст:

*Пирамарде ёдам омад, ки парешонии мӯяш
Обсабзи рӯдро мемонд.*

*Пирамарди мӯпарешоне, ки ришаи
Обсабзи рӯдро мемонд.*

Дар ин абёт унсури луғавии аз ҷиҳати сохт таркибии «парешонии мӯяш» бо моддаи луғавии мураккаби «мӯпарешон» муродифи грамматикӣанд. Зимни таҳрир, бешубҳа, андеша кӯтоҳ ва пурмазмун баён гардидааст.

Дар баробари корбурди ҳелҳои гуногуни синоним Фарзона аз муродифоти воситаҳои грамматикӣ низ ба кор бурдааст:

*Ту най, пераҳани туст фурӯзон дар уфук,
Бо алам ҷомаи хунии туро мебӯям.*

*Ту най, пераҳани туст фурӯзон ба уфук,
Бо алам ҷомаи хунии туро мебӯям.*

Дар ин ду байти шохид пешоянди «дар» бо «ба» муродиф шудааст. Яъне дар таҳрири дувуми айни ҳамин байт ба ҷойи истифодаи пешоянди «дар» шоир муродифи он – «ба»-ро муносибтар донистааст. Пешоянди «дар» дар байти мазкур ба маънои нишон додани макони предмет ва ё ҷойи вазъияте, ки дар он амал мегузарад, ба кор рафтааст.

Ҳарчанд пешоянди «ба» муносибатҳои масоҳати роифода карда, барои нишон додани предмет, шахс ва ё ҷой меояд, аммо дар байти мавриди таҳлил самти амал ва ҳаракатро фаро мегирад. Азбаски пешояндҳои «ба» ва «дар» ҳар ду барои роифодаи равона кардани амал ба сӯи ягон ҷой ва ё предмет омадаанд, аз ин рӯ, аз тағйири онҳо маънӣ ва услуби шеър ягон ҳалал напазируфтааст.

Чунин шеваи таҳрир, ки бевосита ба мавзӯи мавриди таҳлил дар пайванд аст, дар шеъри Фарзона зиёд қорбандӣ шудааст:

*Ту, эй касе, ки бедарез рехтӣ,
Таҷаллии бақо дар умри фониям.*

*Ту, эй касе, ки бедарез рехтӣ,
Таҷаллии бақо ба умри фониям.*

Дар ин абёт муродифшавии пешояндҳои мазкур (дар / ба) бо усули пешини истифодаи воситаҳои грамматикӣ дар чараёни таъйини муродифот ба кор гирифта шудаанд.

Навъи дигари муродифоти грамматикӣ синонимҳои ҳамрешаи аз ҷиҳати чамбандӣ мутафовит аст, ки дар таҳрири шеъри Фарзона ба назар мерасад:

*Вақте ки дар андаруни мошинаҳои душоха
ба тасвири духтарони лухт менигарам
ва нигоҳамро бо танаффури боз меҳонам.*

*Вақте ки дар андаруни мошинаҳои душоха
ба тасовири духтарони лухт менигарам
ва нигоҳамро бо танаффури боз меҳонам.*

Дар ин намунаҳо «тасвир»-и аввал гунаи танҳои вожаи арабии бо роҳи чамъи шикаста суратгирифтаи «тасовир» аст, ки ҳар ду муродифанд. Азбаски муайянкунандаи (духтар – Қ. 3.) ибораи «тасвири духтарон» шакли чамъро дорад, бинобар ин Фарзона дар таҳрири дигар муайяншавандаро (тасовир – Қ. 3.) низ ба гунаи чамъ овардааст. Ин ҷиҳат боиси баланд бардоштани хусусияти экспрессивӣ ва вазифаи муайяни услубии байт гаштааст.

Фарзона дар вақти бознигарӣ ба шеъраро ҷойи муродифоти лексикиро низ мисли синонимҳои грамматикӣ иваз кардааст, ки ин нукта низ қобили мулоҳиза мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки дар муродифоти луғавӣ (лексикӣ) танҳо ҷиҳати семантикии вожаҳо ба инобат гирифта, таркиби морфологӣ онҳо сарфи назар мешавад.

*Хуршедро надидӣ?
Дидам. Гуфт, альон ба шодбоди ту меояд.
– Ба шодбоди ман? Ман кистам?*

*Хуршедро надидӣ?
Дидам. Гуфт, ҳоло ба шодбоди ту меояд.
– Ба шодбоди ман? Ман кистам?*

Вожаи «альон» услуби китобист, муродифи он «ҳоло» низ ба ҳамин қабати услубӣ дохил мешавад. Ин ду унсури муродифшаванда ба маънои умумиашон вақт, ҳангоми иҷрои амал ва протсессро ифода меkunанд. Унсури «ҳоло» ҷи дар забони адабии китобатӣ ва ҷи дар нутқи гуфтугӯӣ (ба гунаи «ҳолӣ» – Қ. 3.) нисбат ба дигар синонимҳояш серистеъмол аст. Ин ҷанбаи масъала Фарзонаро водоштааст, ки дар таҳрири айнӣ ҳамин шеър ба ҷои «альон» калимаи «ҳоло»-ро ба кор барад.

*Зи домгоҳи ҷаҳон дигарам раҳой нест,
Видоъ, азизи зи нӯҳ осмон баланд, баланд.*

*Зи домгоҳи ҷаҳон дигарам раҳой нест,
Видоъ, ёри зи нӯҳ осмон баланд, баланд.*

Ҳарчанд дар луғатҳои синонимӣ муродиф будани вожаҳои китоби «азиз» ва «ёр» нишон дода нашудааст, аммо ба яке аз маъниҳои кӯчидаи худ ин ду унсури луғавӣ ҳаммаъноанд. Ба вежа, ҳамин тобиши маъноии онҳо дар шоҳиди болоӣ ба назар мерасад.

Воҳидҳои ҳаммаъноии мавриди таҳлил ба маъноии умумии муносибати муътадил доштан ва ба касе ё предмете эътибори вежа додан синоними якдигар шудаанд.

*Оҳ, эй садои доғ,
Дар ман бирезу обилапо кун дили маро,
То кишвари умед бикаш маҳмили маро.*

*Оҳ, эй садои гарм,
Дар ман бирезу обилапо кун дили маро,
То кишвари умед бикаш маҳмили маро.*

Ҳар як вожа дар забони тоҷикӣ вобаста ба маънову услуб ҷойгоҳи вежае пайдо мекунад. Таносуби калом оид ба ин мавзӯ баҳс мекунад, ки ҷанбаҳои илмӣ ва назариявии он то андозае аз ҷониби муҳаққиқон ошкор карда шудааст.

Дар порчаи аввали ин шеър ибораи «садои доғ» ба мушоҳида мерасад, ки калимаи «доғ» муайянкунандаи «садо» аст. Бояд гуфт, ки унсури луғавии «доғ» дар айни ҳамин ибора ба табиати қолаби грамматикӣ забони тоҷикӣ созгор нест, зеро дар ин забон бо исми маънӣ (абстракт – Қ. 3.) омадани «доғ» ба маъноии «гармӣ» собиқаи корбурди таърихӣ надорад. Шоира ин назокатро дар таҳрири дувуми айни ҳамин шеър кашф ва бо муродифаш – «гарм» иваз кардааст. Дар ин хусус зикри андешаи муродифшиносии тоҷик М. Муҳаммадиев бамаврид аст, ки «ҳар як калимаи синонимӣ...ба ғайр аз маъноии умумӣ тобиши маъноие низ дорад, ки ин маъно барои равшантар ифода ёфтани мақсад кӯмак мерасонад. Аз тарафи дигар, муносибати калимаҳо дар ибораорӣ, дар лаҳзаи зарурӣ ёфта, кор фармудани калимаи муносиб, ки маъноии дилхоҳро ифода карда тавонад, як шартӣ муҳимми аниқ ва пурра ифода ёфтани фикру ҳиссиёт мебошад».

«Доғ» унсури лаҳҷавии муродифи «гарм» аст, аз ин рӯ, дар фарҳангҳои муродифӣ ба воҳидҳои ҳаммаъно будани ин ду калима ишора нашудааст.

*Ман ба ту кардам чу бар инсон нигоҳ
Беҳабар з-он, ки гадой ё ки шоҳ.*

*Ман ба ту кардам чу бар инсон нигоҳ
Огаҳам набвад, гадой ё ки шоҳ.*

Фарзона дар мавридҳои зарурӣ қолабҳои гуногуни муродифотро ба ҷойи ҳамдигар меоварад. Дар ин намуна «беҳабар з-он» бо «оғаҳам набвад» иваз шудааст. Ин ду унсур дар сатҳҳои гуногуни қолаби калимасозӣ сохта шуда, бо якдигар аз ҷиҳати маъно қаробат доранд.

Дар таҳририҳои ашъори Фарзона ҳадди воҳидҳои синтаксисии ҳаммаъно монанди муродифоти лексикӣ риоя шудааст. Бояд гуфт, ки дар ин замина профессор Бадриддин Камолиддинов таҳқиқоти арзишманде анҷом дода, роҳу усули ташкилӣ ва ҷанбаҳои назариявии онро то андозае муайян сохтааст. Ин муҳаққиқ пас аз таҳлилу қиёси асарҳои гуногуни вобаста ба мавзӯи мазкур ба чунин хулосаи мантикӣ расидааст, ки «зимни муродифоти синтаксисӣ чунин воҳидҳои том (ибораҳо, ҷумлаҳои сода, ҷумлаҳои мураккаб) дар назар дошта мешаванд, ки бо вучуди гуногунии шаклу созмонашон як маънои умумии грамматикиро ифода намуда, бо тобишҳои маъно ва хусусияти услубиашон фарқ доранд. Маънои грамматикӣ воҳидҳои синтаксисӣ аз муносибати маъноӣ ва грамматикӣ вожаҳо – шаклҳои калима, ибора ва ҷумлаҳои содаву мураккаб, ки ба воситаҳои гуногун ифода ёфтаанд, падидор мегардад».

*Оваҳ, ишқ, оваҳ, ишқ, вожаи масеҳӣ,
Бо ту субҳ месозам аз шабони ялдоӣ .*

*Ишқ, ишқ, оваҳ, ишқ, вожаи масеҳӣ,
Бо ту субҳ месозам аз шабони ялдоӣ.*

Дар ин намунаҳо мисраҳои аввал бо якдигар дар сатҳи ҷумлаҳои сода (оваҳ, ишқ, оваҳ, ишқ, вожаи масеҳӣ / Ишқ, ишқ, оваҳ, ишқ, вожаи масеҳӣ), ки синоними ҳамзина (ҷумлаи сода бо ҷумлаи сода) мебошанд, муродифи синтаксисӣ шуда омадаанд.

Дар абёти зер шоира аз муродифи синтаксисии гуногунзина баҳра бурда, яъне, ба ҷойи ҷумлаи сода (Бо ту меҳоҳам ишқ варзам) мураккаб (бо ту хоҳам, ки ишқ варзам) ба кор бурдааст:

*Бо ту меҳоҳам ишқ варзам, лек,
Дер шуд, дер шуд, дарего, дер.*

*Бо ту хоҳам, ки ишқ варзам, лек,
Дер шуд, дер шуд, дарего, дер.*

Фарзона дар таҳриру такмили шеър аз муродифоти грамматикӣ бештар пешоянди «дар» ва «ба»-ро иваз кардааст, ки самти амал ва макони предметро нишон медиҳанд. Дар ин кор муродифоти лексикӣ қабати услубии синонимҳо тағйир наёфта, балки шоира аз қатори муродифӣ ҳамон услуби забон баробари дигари онро кашф кардааст. Усули тағйир додани баъзе вожаҳои муродифӣ дар ошкор ва равшан сохтани маъно ва тобиши услубии онҳо мусоидат кардааст. Шоира муродифоти синтаксисиро, ки ба усули ҳамзина ва гуногунзина омадаанд, бо тақозои мазмун ва риояи каломӣ ҷасеҳ ба кор бурдааст. Бешубҳа, ин амр барои ҷасеҳати калом ва назокати забони шеър нақши муассир дорад.

ҲУНАРИ ТАРЧУМОНИИ ФАРЗОНА

Фарзонаи Хучандӣ дар тарҷумаи бадеӣ қадамҳои устувор бардошта, назму насри адабони шинохтаи дунё ба монанди Чорч Байрон (Англия), Иохан Гёте, Генрих Гейне (Олмон), Александр Пушкин, Федор Тютчев, Афанасий Фет, Иван Бунин, Александр Блок, Анна Ахматова, Марина Светаева, Сергей Есенин, Темур Зулфигоров (Русия), Абай (Қазоқистон), Антуан де Сент Экзюпери (Фаронса), Эсхил (Юнони қадим), Ли Бо (Хитой), Майуо Басё, Мукаи Кёрай, Фукуда Тиё, Еса Бӯсон, Кабаясеи Иса (Ҷопон) ва чанде дигарро бо сабку услуб ва шеваи хос қисватгарӣ намудааст. Зимнан бояд гуфт, ки аксари тарҷумаҳои анҷомдодаи ин бонуи суханвар ниҳоят мушқилписанданд ва руҳу қудрати онҳоро дарк кардан ҳунари ҳар тарҷумон нест. Дар ин кори мушқил ва пурифтиҳор тарҷумонро дониши назарии густурда ва захираи луғавии бой ҳамқадам гаштааст. Фарзонаи Хучандӣ мутабиқи қонунҳои меъёрии тарҷумашиносӣ, баъзан, сатреро ҳазф менамояд ва ё байтеро илова месозад, вале месозад гуфт, ки байти иловакардаи ӯ бемантику «отсебятина» нест ва онҳо мавриду мантиқ доранд. Ҳамчунин ҷойи мисраъҳоро иваз намуда, исми хосро танҳо бо ҷонишин ишора мекунад.

Меом сари вежагиҳои тарҷумаи «Персы»-и Эсхил. Пеш аз сухан рондан аз хусну қубҳи тарҷумаи ғоҷеи Эсхил («Персы») лозим меояд, ки маълумоте чанд оид ба муаллифи ғоҷеа барои хонанда расонем.

Эсхил (525-456) – асосгузори бузургтарин ғоҷеанависи Юнони қадим буда, дар ин жанр гуфтан мумкин аст ҳамто надорад. Чунин ақида ҳаст, ки қарни IV-и то мелод дар Юнони қадим замони «падарҳо» ҳукмрон буд. Яъне дар Афина падари таърихнависон Геродот, падари мазҳаканависон Аристофан бошанд, пас падари ғоҷеанависон Эсхил эътироф шуда буд, ки ин ақидаро беш аз 2 ҳазор сол пас Фридрих Энгелс пазируфтааст. Чунин лақаб (ё унвон) ба Эсхил дар тамоми китобҳои дарсӣ, хрестоматияҳо ва рисолаву мақолаҳо омадаанд.

Эсхил чунон маҳбуби хонандагон гардид, ки яке аз тарҷумонҳои ӯ В. Иванов соли 1913 навишта буд: «Орзу мекунам, ки Эсхил сарвати умумихалқӣ гардад» (Эсхил. Трагедии. – Москва: Наука, 1989 в переводе В. Иванова; аз шабакаҳои интернетӣ низ баҳра ёфтем). Ва ин орзуи мутарҷим пас аз 75 сол, яъне соли 1988 амалӣ мегардад.

Ҳатто Максим Горкий ҳангоми дар Сорренто Италия буданаш ба собиқ Президенти Академияи давлатии улуми адабии Шуравӣ навишта буд, ки дар ҳақи В. Иванов ғамхорӣ кунанд, зеро ӯ бо кори пуршараф машғул аст. Ҳамчунин Максим Горкий орзу мекард, ки шоҳкориҳои адабии давраи қадим тарҷума ва дастраси хонандагон гарданд. Хотирнишон бояд кард, ки ин гуна муносибати Горкий ба тарҷумаи «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ низ зоҳир шудааст. Ӯ дар нахустин анҷумани адабони Иттиҳоди Шуравӣ (1934) ба Ситсилия Бону-Лохутӣ маслиҳат дод, ки дар тарҷумаи назми Шарқ ба забони

русӣ ҳисса гузорад, зеро Бону чун устод Абулқосим Лоҳутӣ ёвару маслиҳатгаре беназир дошт. Ғамхориҳои Горкийро барои тарҷумонон як барномае гуфтан мумкин аст, ки ин бо гузашти замон амалӣ мегарданд.

Ҳарчанд фаъолияти эҷодӣ ва тарҷумаи «Персы»-и Эсхил, ки тавассути В. Иванов анҷом пазируфтааст, ба мақолаи мазкур чандон иртибот надорад, вале лозим омад, ки баъзе маводро ин ҷо дарҷ намоем. Баррасӣ ва тадқиқи эҷодиёти В. Иванов дар чандин кишварҳои олам – монанди Амрико, Италия, Олмон ва ғ. идома дорад. Мавриди зикр аст, ки В. Иванов чанд шеър дорад, ки ба Ҳофизи Шерозӣ бахшида шудаанд ва онҳоро дар силсилаи шеърҳои ӯ «Хаймаи Ҳофиз» хондан мумкин аст. Тарҷумаи «Персы»-и Эсхилро бо қалами В. Иванов мутахассисону муҳаққиқони бисёре ҷонибдорӣ кардаанд ва он, бешак, арзандаи баҳои баланд аст. Ҳамчунин «Персы»-ро дигар тарҷумонҳо – монанди С. К. Апт, Б. Пятровский ва чанде дигарон ба забони русӣ баргардониданд. Вале дар байни он ҳама тарҷумаи Вячеслав Иванов мақоми аввалдараҷа дорад. Албатта, дар бораи Вячеслав Иванов бисёр навиштану гуфтан мумкин аст, вале мақсади асосии мо нишон додани маҳорати қисватгарии Фарзона мебошад, ки ӯ барои тарҷумаи тоҷикӣ нусхаи С. К. Аптро ба кор бурдааст. Умуман, ҷустуҷӯ ва қовишҳои фалсафӣ-диниӣ В. Иванов як мактаbero мемонад, ки ба тадқиқи он имрӯз ҳам донишмандони гуногун даст мезананд.

Моем сари мақсад – тарҷумаи тоҷикии «Персы»-и Эсхил ба қалами Фарзона, ки бар нусхаи С. К. Апт асос ёфтааст.

Бандаро лозим омад, ки ғоҷаи «Персы»-ро бо забонҳои русиву тоҷикӣ гаштаву баргашта бихонам. Бе муҳобот гуфта метавонам, ки хондани онҳо бароям лаззате мебахшид, ҳарчанд дарки баъзе пораҳои матн мушкил буд. Тарҷумаи Фарзонаи Хучндӣ чунон сурат гирифтааст, ки хонанда аз интиҳоби ифодаву ибора, вазну қофия, зарбулмасалу мақол, таҷнису ташбеҳу талмеҳот ба вачд меояду офарин меҳонад. Бо вучуди ин, чи навъе ки дар боло ишора рафт, банда тамоми исмҳои хоси ба кор рафта дар нусхаи асл (С. К. Апт) ва тарҷумаи Фарзонаро ба русӣ ва тоҷикӣ сабт намудам. Ва ин луғатро (шартан) ба гурӯҳҳои зер тақсим кардан мумкин аст:

1. Исмҳои хосе, ки дар русиву тоҷикӣ якранганд, яъне айнан омадаанд. Мисол:

Амистр – Амистр
Артафрен – Артафрен
Масист – Масист
Пегастагон – Пегастагон
Арсам – Арсам
Фив – Фив
Митрогат – Митрогат
Арктей – Арктей
Сард – Сард
Мардон – Мардон
Вавилон – Вавилон
Афина – Афина

*Саламан – Саламан
Силен – Силен
Тенагон – Тенгон
Лилей – Лилей
Нил – Нил
Адей – Адей
Тариб – Тариб
Дорид – Дорид
Зевс – Зевс
Мид – Мид
Мардис – Мардис
Самос – Самос
Лесбос – Лесбос
Хеос – Хеос
Андрос – Андрос
Тенос – Тенос
Родос – Родос
Пелагон – Пелагон
Фарандак – Фарандак
Фарнух – Фарнух
Эбар – Эбар*

Шарҳи исмҳои боло дар нусхаи В. Иванов низ фароҳам омадааст. Ба хотири кашол наёфтани сухан бозгӯи онҳоро лозим надонистем.

2. Исмҳое, ки дар нусхаҳои асл ва тарҷума тағйири ҷузъӣ пазируфтаанд, ба монади:

*Дария – Доро
Мегабат – Моҳабат
Фарандак – Фариндақ
Мемфис – Мумфис
Тумола – Тимол
Тарибид – Тарибод
Саламин – Соламин
Аянта – Аянт
Аргест – Аргаст
Амфистрей – Амфистирей
Мизий – Мизиё
Стримон – Истаримон
Кирхей – Кирхай
Гермес – Ҳермес
Гея – Ҳея
Боспор – Босфор
Асон – Асон
Экбатан – Акбатон*

3. Исмҳои хосе, ки дар нусхаҳои мабдаву мақсад гуногун бошанд ҳам, аммо муродифи ҳамдигаранд. Мисол:

Суз – Шуш
Гретсия – Юнон
Эллада – Юнон
Азия – Осиё
Ксеркс – Каёнуш
Бактрия – Бохтар
Демон – Аҳриман
Кир – Куруш
Европа – Афранг

Чӣ хеле маълум мегардад, исмҳои гурӯҳи севум нисбатан кам буда, маъноӣ баъзеяшон ба такрор омадаанд. Тасаввур кунед, ки маъноӣ исмҳои мазкурро дарк намуда, дар қолаби назм ба кор бурдан амалест ниҳоят мушкил ва тамоман тасаввурнопазир. Ва мо ба хоҳири кашол наёфтани сухан, аз бозгӯӣ мазмунӣ ин номҳо худдорӣ кардем. Аммо онҳоро аз нусхаи В. Иванов дарёфтани мумкин аст. Мунтаҳо ҳаминро зикр карданием, ки нусхаи В. Иванов нисбат ба нусхаи С. К. Апт мукамал буда, он ҷавобгӯӣ тамоми меъёрҳои соҳаи тарҷумонӣ аст ва роҷеъ ба он чандин рисолаву мақола ва пажӯҳишҳои дигар ба анҷом расидаанд. Чӣ навъе ки ишора кардем, мақсади асосии мо таҳқиқи ҳунари тарҷумонии В. Иванов набуда, балки нишон додани ҳусну кубҳи тарҷумаи Фарзона мебошад.

Як вежагии муҳимми ғоҷеаи Эсхил дар он аст, ки муаллиф на танҳо онро эҷод кард, балки ҳудаш дар се муҳорибаи Юнону форсҳо ширкат доштааст. «Персы» ҳарчанд яке аз қадимтарин ғоҷеаҳо маҳсуб шавад ҳам, вале он масъалаи ахлоқ, ҷангу сулҳро на дар ҷорҷӯбаи ҳарифии мардумони алоҳида, балки ҳаматарафа, яъне аз назари озодиву демократия, ки арзиши инсонро ҳимоя мекунад, нишон медиҳад. Чунин ақидае ҳаст, ки Худо якест, ки он Деонис буда, устои сухан фақат Эсхил мебошад ҳалос.

Арзиши «Персы» дар он аст, ки асоси онро на мифология, балки ҳодисаҳои таърихӣ марбут ба ғалабаи флоти юнониҳо (соли 481-уми то мелод)-ро дар бар мегирад. «Персы» соли 477-уми то мелод) ба сахна гузошта шуда, он яке аз рукҳои ғоҷеаи сегоноро, ки дутоаш «Финей» ва «Главк Понтийский» буду то замони мо нарасидаанд, дар бар мегирад. Такроран хотирнишон месозем, ки дар ин ғоҷеа ҳодисаву воқеаҳои инъикос ёфтаанд, ки дар онҳо муаллиф худ иштирок доштааст. Дар «Персы», ки ҷавҳари онро ғояҳои ватандӯстӣ дар бар мегирифт, Эсхил ғалабаи юнониҳоро чун натиҷаи мантиқӣ ва табиӣ ин муҳориба ҳисобида ва тамоми форсҳоро ғайр аз шоҳ ғуломон медонист. Юнониҳо бошанд, ҳамчун мардуми озод ва меҳанпараст тасвир шуда, бо иродаи қавӣ замини худро ҳимоя менамоянд ва руҳашон шикастнопазир аст. Ва, инак, бо баррасии нусхаҳои С. К. Апт ва тарҷумаи Фарзона вежагии онҳоро аз назар мегузаронем. Аз мисраҳои аввал маълум мегардад, ки Фарзона ҳангоми тарҷума нисбат ба нусхаи мабдаъ вафодор мондааст, яъне баъзе калимаҳои душворфаҳмро ҳазф намуда, чанд сатрро аз ҳудаш илова

накардааст. Чунин ҳолатро дар тарҷумаи ашъори Гёте, ки устод Мирсаид Миршакар ба сомон расонидааст, мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба рӯйхати иштироккунандагони пардаи аввали фочеа таваҷҷуҳ мекунем.
Дар нусхаи С. К. Афт:

Действующие лица:

Хор персидских старейшин

Атосса

Гонец

Тень Дария

Ксеркс

Парод

Площадь перед дворцом в Сузах.

Видна гробница Дария.

Хор:

Все персидское войско в Элладу ушло

А мы, старики, на страже стоим

Дворцов золотых, домов дорогих

Родимого края, сам цар велел

Сын Дария, Ксеркс,

Старейшим, испытанным слугам своим

Беречь эту землю свято,

Но вещей тревогой душа ему смущена,

Недоброе чует. Вернётся ль домой

С победою царь, вернётся ли рать

Блиставшей силой?

Весь Азии цвет в чужой стороне

Воюет. О муже плачет жена.

А войско не шлёт ни пеших гонцов...

Инро дар тарҷумаи Фарзона мебинем:

Ширкаткунандагон:

Ҳамовози муъбадони Форс

Атоса

Қосид

Руҳи Доро

Каёнуш

Парод (?).

Майдони пеши қаср дар Шуш

Мақбараи Доро намудор аст.

Ҳамовозон:

Рафт бар Юнон сипоҳи мулки Форс,

Мо, ки пиронем, ин ҷо мондаем,

Хоҳиши фарзанди Доро – шах Каёнуш буд

*Ин ки мо бошем дар хоки Ватан
Посбони даргаҳу қасру чаман.
Мо, ки хеле имтиҳонҳо дидаем,
Ин муқаддасхокро ҳомӣ шавем.
Дил, вале мағшуи аз пешомадест.
Бозгардад шоҳ фотех ё ки на
В-он сипоҳи саҳт неруманди мо
Бар Ватан пирӯз меояд ва ё...
Меҳтарони Осиё рафта ба разм,
Бонувон гирён зи ҳаҷри шавҳаранд.
З-он савора, в-он пиёда рафтагон.*

Дар ҳамин пораи хурд маҳорату истеъдод ва малакаи тарҷумонии Фарзона баръало муайян мегардад. Ба мисраъҳои 3, 4, 5 ва 6-и ин пора эътибор диҳед, мутарҷим онҳоро чунин баргардон намудааст, ки хонандаи тоҷик чун моли адабиёти худ мепазирад. Ин аст истеъдоду камоли тарҷумонӣ.

Боз ҳам поре меорем аз нусхаҳои С. К. Апт ва Фарзона:

*А войско не шлёт ни пеших гонцов,
Ни конных в столицу персов
Отовсюду – из Суз, Экбатан от ворот
Башен древних киссийских –
И в строю корабельном, и в конном строю
И в рядах пехотинцев, потоком сплошным,
Уходили бойцы на битву,
Их вели в поход Амистр, Артафен,
Мегабат и Астасп – четыре царя.*

Ин шеърро Фарзона чунин тарҷума кардаст:

*Қосиде бар пойтахти Форс н-омад
Аз ҳама ҷо, аз Шушу аз Акбанон
Аз манорони қадими Кисийн
Дар сафи баҳриву аспӣ мавҷ-мавҷ
В-он сипоҳони пиёда фавҷ-фавҷ.
Ҷумла бар овардагашҳо рафтаанд,
Чор ҳоким – Моҳабат, Артаспи гурд
Хайли Артафрен, Амистри сафишкан.*

Дар тарҷума номҳои хос натавонанд дар ҷой ва мақеашон, балки вобаста ба вазну қофияи шеър оварда шудаанд. Хато намешавад, агар бигӯем, ки тарҷумаи мисраъҳои зерин, яъне:

*И в строю корабельном, и в конном строю,
И в рядах пехотинцев потоком сплошным, –*

ниҳоят ҷолибу бамавқеъ баромадаанд:

*Дар сафи баҳриву аспӣ мавҷ-мавҷ
В-он сипоҳони пиёда фавҷ-фавҷ.*

Дигар нуктаи ҷолиб ин аст, ки вожаи «битва» – «овардагаҳҳо» тарҷума шудааст, ки он, ба андешаи мо, ихтирои Фарзона мебошад.

Як хусусияти муҳимми тарҷумаи Фарзона дар он аст, ки майдони ҳарбу зарб бо ҷузъиёташ ҷунон тасвир шуда, ки хонанда бори дигар ангушти ҳайрат мегазад. Ба вожагузинии Фарзона «офарин», «аҳсан» меҳонанд. Мо мақсад надорем, ки тарҷумаи С. К. Аптро инкор кунем. На! Он ҳам мақому манзалат дорад, вале на ба дараҷаи кори Вячеслав Иванов, ки ӯ мутарҷими моҳир ва эҳсилшиноси беназир маҳсуб ёфта, эҷодиёташ аз ҷониби муҳаққиқону донишмандони ҷаҳон ба таҳқиқ расидааст. Агар фурсат даст диҳад, дар бораи ҳаёту фаъолияти эҷодии Вячеслав Иванов мақолаи муфасссал хоҳем навишт.

Лаҳзаи омодагӣ ва оғози юриши Форсҳо низ бо маҳорати баланди суханварӣ ба риштаи назм кашида шудааст. Аз он тасвирҳо хонанда гумон намекунад, ки Форсҳо шикаст меҳӯранду юнониҳо ғолиб мешаванд. Ва ин манзара низ ҷолиб мебошад, ки ба он таваҷҷуҳ менамоем.

*Владыка и вождь вековечных Фив,
И гребцы, что в болотах Дельты живут
Несметной пошли толпою
За ними – лидийцы, изнеженный люд,
У них под пятою весь материк,
А лидийскую рать поход повели
Митрогат и Арктей вожди и цари
И от Сард золотых по воле владык.
Колесницы с бойцами помчались вдаль
То четверки коней, то шестёрки коней,
Поглядишь – и замрёшь от страха
И Тмола священной горы сыны
На Элладу ярмо пожелали надеть.*

Фарзона ин пораро чунин кисватгарӣ намудааст:

*Доҳиву шоҳи ҳамешазинда – Фив,
Ҷумла заврақронҳо аз ботлоқистони Далто,
Ҳамроҳи эшон равона нозпарвардони мулки Лидиё,
Бин, ки зери пояшон сайёра меларзад,
Доҳиёну хусравон Митрогату Аркат
Лидиёро сарвари разманд.
Фойтунҳои тилоӣ бо саворонаш зи шаҳри Сард
Чораспа, балки шашаспа сафар карданд бо уммеди нусрат
Чун бубинӣ ин тамошогоҳро,
Сахт меларзӣ зи ваҳшат.
Рафтаанд аз кӯҳсори қудсии Тимол
Шоҳписарҳои яли болобаланд,
То ки Юнонро дарандозанд дар банд.*

Ба фикрам, тарҷумаи Фарзонаро ба доираи баррасӣ кашидан ҳочат нест. Фақат инро гуфтанием, ки дар ин баргардон на танҳо динамика, чӣ тавре ки зикраш рафт, балки руҳияи ширкатдорони юриш бо ҷузъиёташ тасвир ёфтааст. Дигар ин, ки мутарҷим вожаҳои ба назари банда навро (нозпарвардагон, болобаланд) истифода кардааст.

*Фойтунҳои тилоӣ бо саворонаш зи шаҳри Сард
Чораспа, балки шашаспа сафар карданд бо уммеди нусрат
Чун бубинӣ ин тамошогоҳро,
Сахт меларзӣ зи ваҳшат.*

Аз тамошои филмҳои бадеии русӣ ва дигар миллатҳо фойтунҳои дуаспаву сеаспаро дида будем, вале маълум гардид, ки дар Юнони Қадим фойтунҳои чораспаву шашаспа ҳам вучуд доштаанд. Шояд имрӯз ҳам бошанд, вале мо дар ягон филм инро надидаем.

Бояд қайд кард, ки Фарзона ҳангоми баргардони зарбулмасалу мақолҳо эҷодкорона муродифҳои созгор ба кор бурдааст. Мисол, Атосса мегӯяд:

*Кто побывал в несчастье, тем по опыту,
Друзья, известно, что когда накатятся
Несчастья валом, все уже пугает нас (?).*

Бо ҳамин мазмун дар забони русӣ мақоле ҳаст: «Пришла беда – отворяй ворота».

Фарзона ин мазмунро чунин овардааст:

*Дӯстон, ҳар кас, ки дар банди бало печидааст,
Нағз медонад, ки дарду ғам
Мебиёяд як ба як аз пушти ғам.*

Фикр мекунем, ки ин ҷо ҳам шакл ва ҳам мазмун мантиқан дуруст ифода шудаанд. Дар забони тоҷикӣ низ варианти ин мақол (ё зарбулмасал) маълум ва дар қорбурд аст:

*Касеро бахт баргардад
Шикаст андар шикаст ояд.*

Ин гуна мисолҳо дар тарҷумаи «Персы»-и Эсхил ҳам ба назар мерасанд, вале барои дароз нашудани сухан лозим надонистем, ки онҳоро ин ҷо оварем.

Баъзан, чунин мешавад, ки мутарҷим иловаҳоеро раво мебинад, ки он мантиқан дуруст буда, мухтавои матнро пурра месозад. Дар матни русӣ мехонем:

*Кто верхом, кто пешком,
За вождем пустился в путь
Роем пчёл бросил дом весь народ,
Чтоб упряжкой одной
Берег с берегом связав,
Перебраться за пролив, где мысы*

Дух земель разделены волонами

Дар тоҷикӣ омадааст:

*Мушт бар сар мезананду
Медаранд андар тани худ
Пераҳанҳои ҳариру парниёро
Кӣ ниёда, кӣ савора
Раҳ гирифтанд аз қафои пешво
Ҳамчу хайли орувон аз пушти шоҳаншоҳи худ
Тарк кард ошёнро,
То ки бо як ҷастани ҳайратбарангез
Барпаранд аз соҳиле бар соҳили дигар
Бар гулӯгаҳ раҳ баранд,
Бар ҳамон ҷое, ки хушкӣ заминро
Тег, теги мавҷи нотаслим
Мекунад зебо ду тақсим.*

Албатта, ин иловаҳо бе марому мақсади муайян оварда нашуда ва онҳо рисолати муайянеро доранд. Ё дар ҷойи дигар меҳонем:

*Жизнью счастливой по добрым обычаям,
Жили мы свято законы державы чтя,
В дни, когда правил
Всеми любимый, во всех побеждавший боях
Богородный старец, Дарий кроткий.*

Дар тарҷума меҳонем:

*Мо замоне зиндагонӣ менамудем,
Андар он даврон, ки Дорошоҳи дилсӯз,
Он ки мешуд дар тамоми ҷангҳо пайваста пирӯз,
Он куҳантари худомонанду
Он маҳбуби мо
Садри кишвар буд.*

Такроран хотирнишон месозем, ки ин иловаҳоро мутарҷим баъди эҳсоси тақозои муҳтавои матн ба амал оварда, аз ин сифати тарҷума боз ҳам хубтар шудааст. Як вежагии дигари услуби тарҷумон дар он аст, ки ӯ мисраъҳои кӯтоҳи нусхаи аслои пурратару тулонӣ месозад, ки ин барои таъкиди фикр мусоидат мекунад. Дар матни русӣ меҳонем:

*Жаль тебя мне, о царь, войска доброго жаль
Жаль славы былой персидских владык.*

Ба тоҷикӣ:

*Ҳайф, дарег аз ту, аё хусрав, дарег аз лашкари пурзӯри мо.
Ҳайф аз ному мақоми собиқи фармондеҳони порсӣ,
Ҳайф аз он хубону некӯён, ки дасти сарнавишт кард ононро дарав.*

Ва монани инҳоро зиёд овардан мумкин аст.

Ҳамзамон дар матни русӣ аз забони Атосса ҷумлае ҳаст, ки дар назари аввал содаву одӣ менамояд, яъне:

*Твои слова – как солнце дому нашему
Как после мрака ночи – лучезарный день.*

Мутарҷими мо мисраъҳои болоро бо истифода аз эҷодиёти даҳонакии халқ ниҳоят зебо ва нишонрас ба қалам медиҳад:

*Хонаи моро мунаввар кард пайки ту, чу нури офтоб,
Ончунон ки баъди торикии шаб
Мерасад субҳи сафед.*

Ин гуфта ба мақоли тоҷикии «Охири шаби сияҳ сафед аст» созгорӣ дорад.

Ин ҷо меҳоҳем дигар вежагии муҳтавои ғоҷеаро хотирнишон созем. Одатан расм шудааст, ки тарафҳои ҷанганда якдигарро таҳқир карда, ҳатто дашном ҳам медиҳанд. Як тараф худро тавонову шикастнопазир ба шумор оварда, тарафи муқобилро нотавону заиф медонад, вале чунин фаҳмиш дар «Персы» мушоҳида намешавад.

Ба доираи баррасии мавзуи мо иртибот надошта бошад ҳам, меҳоҳем як нуктаеро илова намоем, ки он ба муҳтавои ин ғоҷеа алоқа дорад. Дар он ба ғорсҳо ягон лаънату нафрат баён нашудааст, баръакс муаллиф ба онҳо, баъзан, раҳмдӯӣ мекунад, зеро ҳудаш чунон, ки дар боло зикр карда будем, бевосита дар ин разми бузург ширкат варзида буд.

Ҳамин тавр, метавон ғоҷеаи «Персы»-и Эҳилро яке аз маъмултарин осор номид, ва, хушбахтона, ин асари адиби давраи қадим аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума шудааст. Дар тарҷумаи он заҳмату талоши пайвастаи шоири маъруф Фарзона беохир аст. Фарзона тавонист бо маҳорати баланди суҳанварӣ ва суҳанпардозӣ ин асарро тарҷума карда дастраси насли нав гардонад. Мутарҷим бо истеъдоду қудрати баланд дар заминаи донишхояш як асарро аз забоне ба забони дигар содаву ғасеҳ баргардонидаст. Ҳарчанд ин кори мушкул аст ва заҳматҳои тулониро талаб менамояд, аммо мутарҷими соҳибзаҳки мо Фарзона аз уҳдаи ин кори пурмашақат баромадааст. Ба қору пайқори минбаъдаи Фарзона дар ҷодаи эҷод ва тарҷума барору комёбиҳои назаррасро хоҳонем.

ЧАШМАИ ЗУЛОЛИ ШЕЪР ДАР ОИНАИ ТАРЧУМА

Дар тамоми гули фарҳанги башарӣ тарҷума миёни забонҳо бо намудҳои равшан ва намунаҳои бисёр ба мушоҳида мерасад. Ҳар чو ки суханварони забонҳои гуногун бо якдигар сарукоҳ мегиранд, дар фаҳми гуфтору навиштори якдигар ба тарҷума ниёзманд мебошанд. Адабиёт ба унвони пули иртиботӣ байни милалу адёни мухталиф ва оинаи тамомнамои одобу русуми ҷомеаи башарӣ дар интиқоли андеша ва афкори соҳибони сухан нақши босазое дорад.

Маълум аст, ки адабиёти ҷаҳонӣ маҳз ба василаи тарҷума шакл мегирад ва интиқол пайдо мекунад. Тарҷума, маъмулан, миёни ду забон сурат мегирад ва он баргардониши матн аз як забон (мабдаъ) ба забони дигар (мақсад) аст ва адабиёти тарҷума тарозуеро мемонад, ки дар як паллаи он муаллиф ва дар паллаи дигари он хонанда ё шунаванда қарор мегирад. Пайванду иртиботи эшон маҳз тавассути забон сурат мегирад ва ба ҳамин васила аст, ки паёму андешаи адиб ба зеҳни хонанда роҳ меёбад ва халқҳоро миллатҳоро ба ҳам наздик месозад. Солҳои охир аз боби раванди ҷаҳонишавӣ бисёр меғунд ва иддае аз мардум бар ин боваранд, ки он падидаи қарни бисту якум аст, ҳол он ки ин амр аз чандин ҳазор сол пеш вучуд дошт, вале густариши чандон зиёде надошт ва намунаи рӯшани он Шоҳроҳи Абрешим мебошад. Ин шоҳроҳ дар асри 2-и пеш аз милод ба миён омада, Осиёро бо Аврупо пайванд мекард. Дар асри ҳозир мо ба дунёи табодули иттилооти фаврӣ ва фарогир наздик шудаем ва ҳар қадар суръати ҳамлу нақл бештар шуд, ҷаҳонӣ шудан ҳам рушду фаврияти бештар пайдо мекунад. Пайвандҳои илмиву адабие, ки аз замони бостон то кунун байни адибони дунё вучуд дошту доранд, бешак, ғушае аз ҷаҳонӣ шудан мебошанд.

Чун ҳадафи асли аз мутолиаи осори ҳунари аз ин олами сеҳрофарини сухан лаззати руҳониву маънавӣ бардоштан аст, дар тарҷумаи адабӣ бар иловаи забон риояи сабк, тасвирсозӣ ва санъатҳои бадеӣ низ хеле муҳим аст. Ба ибораи дигар, мутарҷим бояд ба муҳити фарҳангии асари барои тарҷума интихобкардааш ворид шавад ва фазои фикрии онро ба ҳубӣ эҳсос кунад. Ба андешаи адиби ҷаҳоншумул И. В. Гёте, «се навъи тарҷума вучуд дорад. Нахустини он моро дар қолаби мафохими ҳудамон бо бегона ошно мекунад ва дар ин роҳ бештар як тарҷумаи сода ва мансур аст. Баъд аз ин даврае меояд, ки мекушанд ба даруни муносиботи бегона дароянд, мунтаҳо сирфан ба ин ҳадаф, ки мафҳуми хориҷиро бигиранд ва бо мафҳуми худӣ нақшу намудааш бубахшанд. Моилам чунин давраеро ба маънои воқеии калима давраи иқтибос биномам. Давраи севумиро, ки бояд олитарин ва охирин даврааш биномем ва мушаххаси он ин, ки мекушанд тарҷумаро чунон ҳамсони асл кунанд, ки на яке ба ҷойи дигаре, балки худ он гирифта шавад. Ба ин тартиб, он ҳалқае баста мешавад, ки тақарруби бегонаву бумӣ, ошнову ношно дар доираи он ҷой мегирад» (1, 215-217).

Адибон ва мутарчимони осори адабӣ бо каломи худ гиреҳҳои ин пули иртиботиро мустаҳкамтар мекунад. Дар тули таърихи адабиёт ҳамвора шохиди он будаем, ки як шохкори адабӣ ба воситаи ҳамин пули иртиботӣ марзҳои замониву макониру убур намуда, шохкори ҷаҳонӣ мешавад ва равшанфикрон, файласуфон ва адибони соири милалро бо каломи худ мутаассир мекунад. Мутарчими маъруф Маҳмуди Ҳаддодӣ чанд давраи авҷи тарҷумаро баршумурдааст, ки неҳзати тарҷума шукуфои бисёр ёфта ва муваффақ шудааст дастовардҳои фарҳангии миллатҳоро аз гзанди фаромӯшии ҳамешагӣ ва нобудӣ нигоҳ дорад ва дар шаклҳои фалсафа, адабиёт ва дониши дигар миллатҳо таъсири босазо дошта бошад:

– тарҷумаи осори файласуфони Юнони бостон дар қарни сеуми ҳиҷрӣ ба забони арабӣ, ки ин осорро аз торикхонаи қуруни вусто солим гузаронид ва ҳамроҳ бо донишҳои ҷаҳони ислом ва Машриқзамин ба Аврупои қуруни дувоздаҳуму сиздаҳум бозпас дод ва заминасози асри навзӣ шуд;

– тарҷумаи «Калила ва Димна» аз ҳиндӣ ба форсии сосонӣ ва сипас аз ин забон ба арабиву ибрӣ, ки барои қиссаҳои ҳакимонаи ин китоб назди тамоми миллатҳо аҳлият офарид ва дар пайдоишу густариши хунари афсонанависӣ дар сатҳи ҷаҳон таъсири жарф дошт;

– тарҷумаи осори Ҳомер, Софокл, Эсхил ва дигар ҳамосасароёну троеди-нависони Руму Юнони бостон ба забонҳои зиндаи аврупоӣ дар қарни ҳаҷдаҳум, ки ҳамроҳ бо баргардонҳои осори Шекспир заминасози адабиёти асри рӯшангарӣ шуд ва дар шаклгирии адабиёти навини ҷаҳонӣ саҳми бунёдин дошт ва дорад;

– тарҷумаи Саъдӣ дар қарни ҳаҷдаҳум ва Ҳофиз дар қарни нӯздаҳум ба олмонӣ, ки адабиёти классикии форсиро дар Аврупо, хоса Олмон бумӣ кард (2, 5-6).

Шеър забони модари башарият аст ва танҳо шеър аст, ки ҳамвора бар сари забонҳо ҷорист. Инсонҳо фақат ба як забони табиӣ бо якдигар суҳан мегӯянд ва ба воситаи ҳамин забон метавонанд ҳамдигарро дарк кунанд, аз руҳия ва садои қалби ҳамдигар огоҳ шаванд ва ин забон забони шеър аст, ки на танҳо забони башар, балки забони тамоми коинот аст ва фақат бо ҷашми дил ва гӯши ҷон метавон онро шунид ва бозгӯ кард.

Шеър забони муштараки ҳамаи фарҳангҳо ва мардуми ҷаҳон аст ва ба қавли шоир ва мутарчими маъруфи олмонӣ Фридрих Рюккерт, танҳо бо баҳрагирӣ аз забони шеър метавон ба «оштии ҷаҳонӣ» расид, ки маънии барқарории сулҳу адолат дар ҷаҳонро дорад:

*Умед аст, ки ин одатҳои маънус
Бо овоҳои бегона аз дари дӯстӣ дароянд.
Ва шумо дарёбед, ки шеъри ҷаҳонӣ
Ба танҳои ҳамон оштии ҷаҳонӣ аст (3).*

Барои он ки адабиёти асил аз ҷорҷӯбаи миллии худ фаротар қадам гузошта, ба ҳазинаи тамаддуни умумибашарӣ шомил гардад ва дар радифи шохкорҳои адабиёти ҷаҳон ҷой гирад, шахсиятҳои асили фарҳангӣ пулҳои иртиботиро бунёд намуда, соҳилҳои муқобилро ба ҳам пайванд медиҳанд. Аз

ин рӯ, боястӣ дар ҷаҳонӣ шудани як шоҳкори адабӣ ба талошҳои мутарҷимони асар низ арҷ ниҳем ва ба ин воқеият бовар дошта бошем, ки нақши мутарҷим дар шиносонидани як шоҳкори адабӣ агар бештар аз холиқи он асар набошад, камтар аз он нест.

Фарзона яке аз симоҳои шукуҳманди шеърӣ муосири тоҷик мебошад ва боиси хушнудист, ки ӯ ҳамчунон ки дар ҷодаи шеър ҳунарманди комилиёр аст, дар ҷодаи тарҷума низ фарди муваффақ аст. Чанде пеш муҳаққиқи ҷавон Наргис Раҳимова дар мавзӯи «Нақши тарҷума дар эҷодиёти Фарзона» (4) рисолаи илмӣ Ҳимоя карда ва, инак, бо кӯшиши донишманди пурталовшу дақиқназар, мутахассиси варзидаи бахши тарҷумашиносӣ, узви ҳайати мушовараи маҷаллаи «Адаб» устод Абдурашид Самадов маҷмуае таҳти унвони «Маснаднишини суҳан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона» (5) ба зевари табъ орошта гардид, ки ба алоқамандони тарҷумаву тарҷумашиносӣ ва пайвандҳои адабӣ пешниҳод гардидааст.

Воқеан, солҳои охир устод Абдурашид Самадов гӯшаи инзिवоро интиҳоб карда, андаке эҳсоси солхӯрдагӣ мекунад, вале ҳар бор, ки ба дидорбинияш меравам, болои мизи кориаш рӯзномаву маҷалла ва китобҳои нав ва дар гӯшаи дигар қаламу қоғози тозаро мебинам. Пайваста машғули мутолиа, ҷустуҷӯ, таҳқиқ ва таълифи осори навин аст ва баъзан аз дертар ҷоп шудани китобҳояш ва ё роҳ ёфтани ғалате дар онҳо изҳори дилтангӣ мекунад. Абдурашид Самадов ба шахсият ва осори суҳанвари маъруфи ҳамзамони мо Фарзона иродати зиёд дорад ва дар ҳар диду боздиди мо беихтиёр маҷрои суҳан ба ин шоира бармегардад. Ӯ ҳамеша аз шахсияти беназири Фарзона ва падидаи нодир ва ғавқулода будани эҷодиёти ӯ бо самимияти саршор ҳарф мезанад ва вучуди ин шоираи порсову покизасиришту пурҳунарро барои миллату сарзамини мо атои яздонӣ меҳисобад. Муҳаққиқ Абдурашид Самадов чанд муддат боз орзу дошт, ки дар хусуси фаъолияти тарҷумонии Фарзона асари алоҳидае таълиф намояд ва хушбахтона, маҳз дар арафаи ҷашни камолоти умри шоира ин орзуи ӯ ҷомаи амал пӯшид.

Маҷмуаи «Маснаднишини суҳан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона» зери назар ва ҳидояту роҳнамоии доктори илмҳои филологӣ, профессор Матлубаи Мирзоюнус таълиф гардидааст ва мавсуф ба он таҳти унвони «Устои мактаби тарҷумашиносӣ» (6, 3-24) пешгуфтори муфасссале ҳам навишта, тарҷумаи бадеиро яке аз рукҳои муҳимми робитаҳои адабӣ ва имконияти нодире баҳри пайванди отифии аҳли башар, шинохт ва таъсири мутақобилаи адабиётҳо медонад. Адибони муваффақи мо, минҷумла, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор ва Фарзона дар радифи эҷод ва офарандагӣ ба тарҷума ҳам даст зада, аз як тараф, барои муаррифии адабиёти ҷаҳон хидмат кардаанд ва аз ҷониби дигар, бо тарҷумаашон барои рушду нумуи истеъдоди худ низ василае – гавҳари суҳани нобу нотақроре пайдо намудаанд. Муаллифи пешгуфтор рӯйи ин нукта ҳам таъкид мекунад, ки дар гузаштаи начандон дур дар кишвари мо мактаби неруманди шинохти робитаҳои адабӣ, ки тарҷума ҳам бахше аз он аст, вучуд дошт, вале мутаассифона, дар айни ҳол он хеле заиф шудааст. Бо вучуди ин, вобаста ба талаботи давраи замони талошҳои созандае ҳам дар ин самт сурат мегиранд, ки аз эҳёи мактаби тарҷума дар кишвари мо дарак медиҳанд (6, 3-5).

Профессор Матлубаи Мирзоюнус аз се самти фаъолияти пурсамари илмиву адабии Абдурашид Самадов – анваришиносӣ, робитаҳои адабиву тарҷумашиносӣ ва ёддоштнигорӣ ёдовар шуда, таъкид мекунад, ки дар меҳвари ин пажуҳишҳо масоили робитаҳои адабии Шарқу Ғарб, назария ва амалияи тарҷумаи бадеӣ, тарҷумашиносӣ, аҳвол ва мероси адабии шарқшиносони бузург қарор гирифтаанд, ки бо назари хоси муаллиф ва пайгирӣ аз концепсияҳои илмии ин шоҳи илм рӯйи кор омадаанд. Солҳост, ки Абдурашид Самадов ба тарҷумаҳои Фарзона таваҷҷуҳ зоҳир менамояд ва китоби мавриди назар ҳосили ҳамин таваҷҷуҳ мебошад (6, 6-7, 23).

Маҷмуаи «Маснаднишини сухан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона» аз се мақолаи таҳлилӣ, саҳеҳтараш, тақризи Абдурашид Самадов «Садоқатманди руҳи шеърӣ Анна Ахматова», «Марина Светаева», «Маснаднишини сухангустарӣ» фароҳам омада, дар баҳши замима ғочии «Форсҳо»-и адиби номвари Юнони бостон Эсхил дар тарҷумаи Фарзона манзури хонандагон гардидааст. Қобили тазаккур аст, ки ду мақолаи аввали маҷмуа, ки ба тарҷумаҳои Фарзона аз осори Анна Ахматова ва Марина Светаева баҳшида шудаанд, барои аввалин бор дар маҷаллаи «Адаб» қалами таҳрир хӯрда, чоп ҳам шуда буданд. Мақолаи охир, ки ба таҳлили тарҷумаи драмаи ғочиявии «Форсҳо»-и Эсхил ихтисос дорад, нахустин бор дар маҷмуаи «Маснаднишини сухан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона» чоп шудааст (ва бо таҳриру бознигарӣ дар шумораи вежаи маҷаллаи «Адаб» – «Ҷашнномаи Фарзонаи Хучандӣ // №4, 2024 ба нашр расид).

Муҳаққиқ Абдурашид Самадов дар мақолаи аввал, ки дар он сухан аз боби маҷмуаи Анна Ахматова «Шеърҳо» (Хучанд, 2008, 108 с., ба забони асл – русӣ ва тарҷумаи тоҷикӣ онҳо аз ҷониби Фарзона) меравад, дар оғоз хонандагонро ба тариқи мухтасар аз рӯзгори пуршебу фароз ва осори пурмои шоири тавоноии рус Анна Ахматова (1889-1966) ошно намуда, пасон ба баррасии вежаҳои усули тарҷумаи Фарзона мепардозад. Маҷмуаи мазкур аз 50 шеърӣ ҳаҷман хурд иборат буда, аксарияти онҳо дар ҳолатҳои ногувори зиндагӣ, саҳеҳтараш, солҳое, ки шоираи рус ба кулфату мусибатҳои паёпай гирифтورӣ дошт, иншо шудаанд ва иддае аз онҳо мавзӯҳои ишқу муҳаббат, зиндагиву марг, тасвири табиати паҳновари рус ва амсоли инҳоро дар бар гирифтаанд. Қобили тазаккур аст, ки Анна Ахматова шоири мушаххасгӯӣ, мучазбаён, файласуф ва таҳлилгар буд ва дар замони зиндагаш аз ӯ маҷмуаҳои «Шомгоҳ» (1912), «Тасбеҳ» (1914), «Гулистон ё боғи гул» (1914), «Ғавҷи парандагони сафед» (1917), «Борҳанг» (1921), «Баъд аз мелод» (1922), «Гузидаи ашъор аз шаш китоб» (1940), «Манзумаи бидуни қаҳрамон» (1963), «Парвози замон ва садои шоирон» (гузидае аз баргاردони шеърҳои хориҷӣ, 1965) мунташир шудаанд. Достони машҳури ӯ «Ғотиҳа» (солҳои таълиф 1934-1963) бори аввал соли 1964 дар Мюнхени Олмон мунташир шуд, вале дар Иттиҳоди шуравӣ баъд аз сипарӣ шудани беш аз бист сол аз марги шоира (соли 1987) ба дасти хонандагон расид. Анна Ахматова ашъори 150 шоирро аз 78 забони мухталиф, минҷумла, шеърӣ классикии Чин, Корея ва ашъори тағаззулии Мисри бостонро ба русӣ баргاردондааст ва байтҳои тарҷумашуда тавассути ӯ, дар маҷмуъ, болиғ бар 20 ҳазор аст. Пас аз марги ӯ борҳо гузинаи ашъор ва куллии осораи дар Русия ба

нашр расид. Анна Ахматова ду маротиба (солҳои 1965 ва 1966) номзад ба дарёфти Ҷоизаи Нобел дар бахши адабиёт буд.

То кунун намунаҳое аз ашъори Анна Ахматова аз ҷониби шоирони тавоно Искандар Идизода (Искандари Хатлонӣ) ва Камол Насрулло ба забони тоҷикӣ тарҷума ва чоп шудаанд ва Фарзона севумин нафарест, ки тарҷумаи осори бузургтарин шоири зан дар Русияро ба уҳда гирифта ва хушбахтона, тавфиқ ҳам ёфтааст. Дувоздаҳ сол пеш адабиётшиноси хушном, доктори илмҳои филологӣ Абдували Ҷавронов (равонаш шод бод!) таъкид карда буд, ки «фаъолияти тарҷумонии Фарзона хусусан тайи ду-се соли охир чашмрас аст ва тарҷумаҳои ба тозагӣ анҷомдодаи ӯ аз осори Гёте («Девони ғарбиву шарқӣ») ва як силсила шоирони рус, ба монанди Пушкин ва Анна Ахматова бо дид ва муносибати ибратомӯзи шоира ба моли орият имтиёз дорад» (7, 199). Муҳаққиқ Абдурашид Самадов низ бар ин назар аст, ки ҷаҳду талоши Фарзона дар тарҷумаи ашъори Анна Ахматова бар ин буда, ки меъёри амонатдориро риоят созад ва ӯ «дар интиҳоби калимаву ибора ва дигар воситаҳои забонӣ хеле боэҳтиёт рафтор намуда, кӯшидааст, ки аз чизҳои хурду реза ва ба чашми хонандаи одӣ назарногир як образ, як ифода ва як сухани ҷолибу шоиронае пайдо намояд» (5, 31).

Бидуни тардид, «агар тарҷумон қудрату руҳ ва динамикаи шеъри тарҷумашавандаро ҳис накунад, пас тарҷумаи ӯ бебарор хоҳад буд» (5, 32). Мунаққид зимни муқоисаи нусхаи асли шеърҳои «Гӯр кун, гӯр кун маро, эй бод», «Нағмаи содаву нуронии ишқ», «Соядаст»-и Анна Ахматова ва тарҷумаи тоҷикии онҳо аз ҷониби Фарзона аз маҳорату устодии мутарҷим ёдовар шуда, дар мисоли таҳлили шеъри «Хира мешавад ёди рӯшани хуршед» ба истеъдоди образофаринии тарҷумон аҳсант мекунад ва рӯйи ин нукта таъкид мекунад, ки тарҷумаи ин шеър «аз нусхаи асл то андозае хушоҳангтар садо медиҳад» (5, 35).

Маълум аст, ки мутарҷимони ҳамзабони мо дар Эрон Афғонистон ашъори шуарои хориҷиро ба тарзи озод, дар шакли шеъри сапед ва ё наср баргардон мекунанд. Муҳаққиқ А. Самадов зимни муқоисаи иҷмолии ҷаҳор шеъри Анна Ахматова дар тарҷумаи Фарзона ва мутарҷими эронӣ Аҳмади Пурӣ бо риояти инсоф таъкид мекунад, ки ҳар ду тарҷумон бо дарки маъниву оҳанги ашъор тавонистаанд онҳоро баргардон намоянд, вале Фарзона кӯшидааст, ки тарҷумааш ба хонандаи тоҷик фаҳмову наздик бошад ва онро чун моли адабиёти худ қабул кунад.

Шоираи дигаре, ки Фарзона ба осораи таваҷҷуҳи афзун зоҳир намуда, 51 шеърашро ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст, Марина Светаева (1892-1941) мебошад. Ин қаламкаши тавонои рус, ки номаш дар сафи адибони маъруфи қарни XX Анна Ахматова, Борис Пастернак, Осип Манделштам қарор дорад, аз зумраи шоирони ҳалқайи муқовимат маҳсуб мешавад. Адабиётшинос А. Самадов мақолаи дувуми маҷмуаи мавриди назарро ба таҳлили сифатии тарҷумаи китоби «Шеърҳо»-и Марина Светаева (Хучанд: Ношир, 2008) аз ҷониби Фарзона бахшидааст. Ӯ нахуст Марина Светаеваро ба тариқи мухтасар ба хонандагон ошно намуда, ёдовар мешавад, ки ашъори шоираи тавонои рус таровишҳои лафзӣ маънавии фаровоне дорад ва дарку фаҳми онҳо кори сахлу

сода нест. Ба ҳамин хотир, иддае аз соҳибназарони рус ҳатто тарҷуманопазир будани онҳоро ба забонҳои дигар таъкид намудаанд. Бояд гуфт, ки намунаҳои ашъори ин шоира бори аввал аз ҷониби Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар ба забони тоҷикӣ тарҷума ва чоп шуда буданд. Муҳаққиқ А. Самадов зимни муқоисаи тарҷумаҳои тоҷикии ашъори Светаева аз ҷониби Фарзона бо нусхаи мабдаъ (асл) ба мушоҳида гирифтааст, ки мутарҷим баъзе мисраву бандҳоро, ки ба назар тарҷуманопазир менамоянд, бо маҳорату истеъдоди баланд баргардон кардааст ва ба хулосае мерасад, ки барои Фарзона шеърӣ тарҷуманопазир вучуд надорад (5, 48-49). Дар мисоли тарҷумаи шеъре, ки бо мисраи «В мире, где всяк» оғоз меёбаду аз 5-6 ҳичо ва ҳатто мисраи охираш аз ду ҳичо иборат аст, вале нусхаи тарҷумаи он аз ҷониби Фарзона асосан аз 11 ҳичо иборат аст («Дар ин дунё, ки бошанд одамонаш...») адабиётшиноси дақиқназар А. Самадов чунин вежагиҳои тарҷумаи тоҷикиро баршумурдааст:

а) Тарҷума чун шеърӣ комил ва байтмомрасидаи тоҷикӣ садо медиҳад.

б) Мисраҳои нусхаи мабдаъ, асосан, аз 5-6 ҳичо иборатанд, аммо нусхаи мақсад (тарҷумашуда), асосан, аз 11 ҳичо иборат аст. Чаро чунин шудааст? Метавон гуфт, ки ин ҷо мутарҷим тибқи қолаби нусхаи мабдаъ амал накарда бошад ҳам, аз ҷаҳорҷӯбаи мазмун дур нарафтааст. Мунтаҳо онро бо диду равиши худ ба қалам додааст.

в) Ин равиш дар тарҷумаи бадеӣ зухуроти набе намебошад ва онро ҳанӯз солҳои 30-юми асри гузашта дар тарҷумаҳои Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Муҳаммадҷон Раҳимӣ ва дигарон мушоҳида кардан мумкин аст (5, 50).

Яъне Фарзона ҳангоми баргардони шеърӣ мазкур баъзе вожаву ибораҳоро илова намуда, таъсири ҳиссӣ-эмотсионалии онро ба маротиб афзудааст, вале ба мазмуни шеър ҳалале ворид накардааст ва ин гуна муносибати эҷодкоронаро боястӣ ба сифати дастовари мутарҷим пазиро бошем.

Дар тарҷумаи шеърҳои «Дӯст медоштӣ маро вақте...», «Ба ҷашмони боз бар нилгун само...», «Андешаи шоир набувад дар сари аср...», «Мамлакат» ва амсоли инҳо бошад, Фарзона на матнро ихтисор менамояд ва на иловае ворид месозад ва дар онҳо тамоми вожа, ифода ва ибораву образҳо дар мавқеи худашон ба кор рафтаанд. Нусхаҳои мабдаъ ва мақсад бо ҳам наздик буда, ҳатто руҳу қудрат ва назокати нусхаи асл дар тарҷума пурра ҳифз шудааст ва ин гуна ба матни асл вафодор мондану дар қолаби зебо баргардон кардани он, ба андешаи А. Самадов, «яке аз меъёрҳои тарҷума аст» (5, 57) ва чунин амалро «танҳо Фарзона иҷро карда метавонаду ҳалос» (5, 52). Фарзона зимни тарҷумаи ашъори М. Светаева таъбирҳои шоиронаи хеле зиёдро низ қорбурд намудааст ва умед мекунем, ки муҳаққиқ дар пажӯҳишҳои минбаъдааш моро бо розу рамзи ин гулвожаҳо низ огоҳ месозад.

Эсхил (525-456-и то мелод) бунёнгузори жанри фоҷиа ва фоҷианависи маъруфи Юнони қадим буда, драмаи «Форсҳо»-и ӯ заминаи воқеӣ дошта, ба ҷанги юнониҳову форсҳо дар соли 481-и то мелод бахшида шудааст, ки дар он форсҳо шикаст хӯрдаанд. Ӯ ғалабаи юнониҳоро натиҷаи мантиқӣ ва табиӣ ин муҳориба меҳисобад, зеро онҳо мардуми озод ва меҳанпараст буда, бо иродаи қавӣ сарзамини худро ҳимоя менамоянд ва руҳашон шикастнопазир мебошад.

Вале форсҳо, ба чуз шоҳи онҳо, мардуми ноозод, яъне ғулом мебошанд ва сабаби аслии бохташонро низ дар ҳамин руҳияи ғуломӣ ва аҷзу нотавонияшон чустан мебояд. Чавҳари аслии ин асар меҳандӯстӣ буда, дар он масъалаҳои ахлоқ, ҷангу сулҳ, арзишҳои олии инсонӣ аз қабилӣ озодии гуфтору амалу андеша мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд ва он бори аввал соли 477-и то мелод ба сахна гузошта шуда буд.

Албатта, тавре муҳаққиқ А. Самадов ҳам мегӯяд, ҳар ҳаваскор ба тарҷумаи чунин осори классикии ҷаҳонӣ чуръат намекунад, зеро барои сомони он, пеш аз ҳама, донишу фаҳмиши фарогиру пурвусъат, оғаҳӣ доштан бо усули давлатдорӣ он замон, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангии давлатҳои Юнону Форс ва бисёр масъалаҳои марбут ба ин муҳориба шартӣ зарурист. Ҳамчунин номи ашхос ва мавзӯҳои дар асар зикршударо мутобиқи қоидаҳои овошиносии тоҷикӣ баргардондан кори бисёр мушкил аст, вале Фарзона бо маҳорату истеъдоди ирсии хеш тарҷумаи «Форсҳо»-и Эсхилро ба уҳда гирифт ва ҳамакнун ин асар ба забони тоҷикӣ дар ихтиёри алоқамандони илму адабиёт ва доираи васеи мардум қарор дорад. Абдурашид Самадов дар мақолаи севуми маҷмуаи мавриди назар – «Маснаднишини суҳан» ба таҳқиқ ва муайян намудани вежагиҳои тарҷумаи тоҷикии «Форсҳо»-и Эсхил аз ҷониби Фарзона пардохтааст. Бояд гуфт, ки муҳаққиқ аз тарҷумаҳои мутааддиди русие, ки аз ин асари Эсхил сурат гирифтааст, баргардони мутарҷим ва муҳаққиқи варзидаи адабиёти аҳди атиқа, эсхилиносии маъруф Вячеслав Ивановро мукамал ва ҷавобгӯи меёру талаботи соҳаи тарҷума медонад, вале Фарзона барои тарҷума нусхаи русиро, ки аз ҷониби С. К. Апт сурат гирифта, интиҳоб намудааст. Абдурашид Самадов баъди мутолиаи нусхаҳои зиёди тарҷумаи «Форсҳо»-и Эсхил ба забони русӣ ва муқоисаи онҳо бо тарҷумаи тоҷикии ин асар ба ин натиҷа расидааст, ки Фарзона зимни тарҷума ба нусхаи мабдаъ вафодор монда, дар интиҳоби ифодаву ибора, вазну қофия, зарбулмасалу мақол, таҷнису ташбеҳу талмехот камолӣ истеъдоду маҳорати суҳансанҷиро ба кор бурдааст.

Муҳаққиқ А. Самадов сараввал тамоми исмҳои хоси истифодашуда дар нусхаи русии С. К. Апт ва тарҷумаи тоҷикии Фарзонаро ба се гурӯҳ – исмҳои ҳосе, ки дар русиву тоҷикӣ якранг (айнан) омадаанд (33-то); исмҳои ҳосе, ки нусхаи русӣ ва тарҷума тағйири ҷузъӣ пазируфтаанд (18-то); исмҳои ҳосе, ки дар нусхаҳои русиву тоҷикӣ гуногун бошанд ҳам, муродифи ҳамдигаранд (9-то) – ҷудо намуда, зикр мекунад, ки маънииву мафҳуми ин қадар исмро дарк намуда, дар қолаби назм ба кор бурдан кори ниҳоят мушкил аст, вале хушбахтона мутарҷим аз уҳдаи он ба хубӣ баромадааст.

Дар тарҷумаи Фарзона лаҳзаӣ омодагӣ ва оғози юриши форсҳо, майдони ҷарбу зарби юнониҳову форсҳо, динамика ва руҳияи ширкатдорони юриш бо тамоми ҷузъиёташ ба силки таҳрир кашида шудааст ва донишманди закитабъ А. Самадов онро бо риояи инсоф ва овардани далолилии фаровон собит менамояд. Ба назари ӯ, мутарҷими тоҷик дар баргардони зарбулмасалу мақолҳо низ маҳорати бемонанд дошта, баъзан бо тақозои муҳтавои матн ва бо мақсаду мароми муайян ба он иловаҳои ворид намудааст, ки баҳри беҳбудии сифати

тарҷума мусоидат намудаанд. Як вежагии дигари услуби тарҷумаи Фарзона дар он аст, ки мисраҳои кутоби нусхаи асл (нусхаи русии С. К. Апт)-ро пурратару тулонӣ месозад ва ин барои таъкиди фикр мусоидат мекунад. Масалан, дар матни русӣ омадааст:

*Жаль тебя мне, о царь,
войска доброго жаль
Жаль славы былой персидских владык.*

Тарҷумаи тоҷикии он аз ҷониби Фарзона:

*Ҳай, дарез аз ту аё хусрав, дарез
аз лашкари пурзӯри мо,
Ҳайф аз ному мақоми собиқи
фармондеҳони порсӣ.
Ҳайф аз он хубону некӯён,
ки дастӣ сарнавишт
Кард ононро дарав! (5, 83).*

Қобили зикр аст, ки худи Эсхил ҳам дар се муҳорибаи байни юнониҳову форсҳо ширкат дошт ва маъмулан тарафҳои даргир ҳам дар давраи омодагӣ ба ҷанг, ҳам дар рафти ҷанг ва ҳам баъди он якдигарро таҳқиру дашном медиханд. Вале боиси хушнудист, ки муаллифи Юнони бостон дар ин асараш нисбат ба форсҳо ягон навъ дашному нафринро раво намебинад ва баръакс, баъзан нисбат ба онҳо раҳмдӣ ҳам зоҳир мекунад (5, 84).

Шоираи маъруфи мо Фарзона зехни расо ва қудрати шинохти рӯшан дорад ва Абдурашид Самадов ҳам бар ин назар аст, ки маҳз ба туфайли заҳмату талоши пайваста, тезхушӣ, бориқбинӣ ва нуктасанҷӣ ба ӯ муяссар гардид, ки асари адиби маъруфи Юнони бостон Эсхил «Форсҳо»-ро ба гунаи содаву фасеҳ ва пуробуранг ба забони тоҷикӣ тарҷума намояд.

Аз боби муҳассаноти маҷмуаи Абдурашид Самадов «Маснаднишини сухан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона», ки дар арафаи шастумин солгарди умри соҳибҷашн мунташир шуд, бештар ҳам метавон гуфт, вале мо бо ҳамин иктифо карда, баҳри беҳбудӣ сифатии он дар нашрҳои минбаъда чанд гуфтани дорем. Муаллиф дар мақолаи аввал дар хусуси Анна Ахматова менависад: «Насаби ҳуҷҷатии ӯ Горенко буда, Ахматова фамилияи бибиқалонаш аст. Номвожаи «Ахматова»-ро, ки ба «Анна» қаробати оҳангӣ дошт, чун таҳаллус баргузидааст» (саҳ. 25). Воқеият ин аст, ки бобои модарии шоира Ахматхон аз хонҳои тотор ва аз насли Чингизхон буд. Падараш вақте аз забони Анна шунид, ки меҳодад шоир шавад (он вақт Анна 17-сола буд), тасаввур кард фарзандаш шоири баде хоҳад шуд ва барои ҳамин ба ӯ амр кард, ки номи хонаводагӣро бо ин гуна шеърҳои паст доғдор накунад. Анна ҳам ба ҷойи истифода аз номи хонаводагӣ падараш аз номи бобои модариаш Ахматова истифода кард ва аз он пас насабаш Ахматова шуд.

Мақолаи дувуми ин маҷмуа «Марина Светаева» унвон гирифтааст ва бо мутолиаи сарлавҳаи мазкур кас гумон мекунад, ки он танҳо шарҳи ҳол ва ё худ маводи донишномай роҷеъ ба рӯзгор ва осори шоира аст. Аз ин рӯ, ин мақола

бояд унвони мушаххас медошт. Лозим ба ёдоварист, ки мақолаи мазкур дар маҷаллаи «Адаб» (2022, №2, с. 73-80) таҳти унвони «Чашмаи мусаффои шеър дар оинаи тарҷума» мунташир шуда буд.

Дар мақолаи севум номи асари Эсхил «Форсҳо» ҳамеша дар шакли русӣ («Персы») омадааст, ки ислоҳи он амри зарурист. Дар оғози ҳар матлаби ин маҷмуа Абдурашид Самадов таъкид бар он дорад, ки аз боби *хусну қубҳи* тарҷумаҳои Фарзона сухан мегӯяд, вале ҳамвора аз сифати кори мутарҷим мегӯяд ва дуруст ҳам мекунад. Ба назари инҷониб, қубҳ чустан аз осори Фарзона ғайримантиқӣ ба назар мерасад ва пеши хуршед девор баркашиданро монад, зеро шоираи маъруфи мо ба ҳар коре, ки даст мезанад, минҷумла, дар тарҷумаҳояш онро бо сидку ихлос ва муҳаббату гирой ба навъи аҳсан ба сомон мерасонад.

Бисёр хуб аст, ки асари Эсхил «Форсҳо» дар тарҷумаи Фарзона дар баҳши замиаи маҷмуаи А. Самадов «Маснаднишини сухан» ҷой гирифтааст, зеро то ин дам аксари аҳли мутолиа ва алоқамандони баҳши тарҷума ва равобити адабӣ, минҷумла, нигорандаи ин сутур аз ин тарҷума беҳабар будем ва маҳз тавассути ин маҷмуа шарафи мутолиаи онро дарёфт намудем.

Дар маҷмӯъ, пажӯҳиши пурмои устод Абдурашид Самадов дар остонаи ҳаштодумин баҳори умри эшон, тавре зикр шуд, дар вазъи ҳоле таълиф ва чоп шуд, ки муаллиф андаке ба нотобӣ тан додааст, вале иродаи матин, андешаи гиро ва эҳсоси масъулият дар назди илму адабиёт ва чехраҳои сарсупурдаи он ўро водор намуда, ки бо коғазу қалам бевафой накунад. Ба андешаи И. Гёте, «мутарҷимон миёнаравҳои пуркореанд, ки ба ҳар роҳ ниқоби нимабози маликаи соҳибҷамолро рабудан меҷаҳанд; онҳо бо талоши бесобиқа таваҷҷуҳамонро ба нусхаи асли асар бармеангезанд» (8, 715). Дар ҳақиқат, тарҷумаҳои дар сатҳи баланд анҷомдодаи Фарзона аз адабиёти дунё, ки падидаи нодири замони мо мебошанд ва пажӯҳиши пурмои муҳаққиқ А. Самадов «Маснаднишини сухан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона» моро водор ва раҳнамо ба олами шеъру адабиёти асил менамоянд. Ба мутарҷим ва муҳаққиқи пурталош дар кори наҷиби пайванди дилҳо ва тамаддунҳо комёбиҳои бештаре беҳтарро таманно мекунем.

Пайнавишт:

1. Гёте И. В. Девони ғарбӣ-шарқӣ. – Душанбе: «Адиб», 2011. – 384 с.
2. Ҳаддодӣ М. Мабонии тарҷума. – Техрон: «Раҳнамо», 1384 (2005). – 134 с.
3. Гузориши шаби Фридрих Рюккерт//[https:// bukhamag. com/1391. 08. 3008. html](https://bukharamag.com/1391.08.3008.html)
4. Раҳимова Наргис Қаҳоровна. Нақши тарҷума дар эҷодиёти Фарзона. АДН. – Хучанд, 2023. – 35 с.
5. Самадов А. Маснаднишини сухан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2024. – 142 с.
6. Мирзоюнус М. Устоди мактаби тарҷумашиносӣ // Дар кит. Самадов А. Маснаднишини сухан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2024. – 142 с. – С. 3-24.
7. Давронов А. Китоби сабзи забонҳо // Дар кит. ҳамин муаллиф «Нақди адабӣ ва равандҳои адабиёт». – Душанбе: «Шаҳпар», 2012. – 260 с.
8. Гёте И. В. Собрание сочинений в 13-ти томах. Том X. Из моей жизни. Поэзия и правда. Части III-IV. – М.: «Художественная литература», 1937. – 788 с.

ТАҲЛИЛИ ЯК ҒАЗАЛИ ИРФОНИИ ФАРЗОНА

Пӯшида нест, ки шоираи шаҳири мо Фарзона дар олами шеърӣ Шарқ машғалбардор гаштаву ба майдони васеи шеърӣ ҷаҳонӣ шомил шудааст.

Фарзона яке аз пурнуфузтарину машхуртарин чехраи адабиёти тоҷик аст, ки дар адабиёти порсизабонони дунё мақоми хоса соҳибӣ дорад. Борҳо ашъори ӯро дар матбуоти пурнуфузтарини Эрон, Покистон, Афғонистон арзёбӣ кардаву шеърӣ беҳтарини сол эълон доштаанд. Фарзона шеърӣ волояш сазовори чандин ҷоизаҳои адабии Тоҷикистону мамолики ҳамҷавори мо гардидааст.

Агар осори Фарзонаро бодикқат омӯзем, гувоҳи он мешавем, ки ӯ тавонистааст се сабки шеърӣ дарозмуддати тоҷикро дар осораш ғунҷониш диҳад. Шеърҳои ӯ бо унсурҳои сабки хуросонӣ, ироқӣ ва ҳиндӣ ба зевари табъ ороставу сарчашмаи нотақрории сабки эҷодаш гардида. Баъзан, интиҳоби мавзӯ ва ифодаи маънӣ дар ашъори Фарзона осори мондагори Ҷалолиддин Балхиро ёд меорад.

Мавриди таъкид аст, ки мавзӯҳои осори шоира серпахлӯ буда, дар он ҳамаи мавзӯҳои замони муосир таҷассуми худро ёфтааст. Мавзӯҳои ирфонӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ишқӣ-лирикӣ, шукрона, васфи ватан ва табиати он, инсонгароӣ ва амсоли ин шеърҳои шоираро пурғановат гардондааст.

Хостем ба диққати хонандагони нозуктабӣ худ як ғазали ирфонии шоираро шарҳ диҳем. Шояд таҳлили мо як ҷиҳати ғазали ӯро ҷавобгӯ бошад, хонандаи борикини мо худ қазоват кунад.

*Омадани рафтан аст, рафтани ман омадан,
Байни ману ари ҳаст кашмакаши тан ба тан.*

Фарзона дар байти боло фалсафаи ҳаёти инсониро таъкид дорад, ки омадани инсон ба ин дунё аз барои рафтан аст. Вақте ки кас ин дунёро падруд мегӯяд, ба ҷойи ӯ дигаре меояд. Воқеан ҳам фалсафаи ҳаёт ҳамин аст. Дар мисраи дувум таъкид дорад, ки байни ӯву Арш (Худо) розу ниёзҳои ниҳонии дилу тан аст, саволҳо пурсиш, дуоҳо иҷобат мебошад ва шоира ба аксарияти он розу ниёз ва саволҳоро пурсишҳои хеш, ки дар ҳаёт бечавоб мондааст, хулоса мекунад.

*Оқибатат бандагист, охиратат зиндагист,
Эй дили осӣ, нақун ин ҳама бардорузан.*

Талқини ин байти дувум як мақоли машҳури халқиро ба ёд меорад: Зиндагӣ омад барои бандагӣ, Зиндагӣ бебандагӣ шармандагист. Яъне, касе, ки дар ин дунё бандагиро ба ҷой меорад, дар он дунё ба зиндагии абадӣ ноил мегардад. Дар мисраи дувуми ин байт шоира аз гунаҳкорӣ бандагон оқибат ба ҷо овардани бандагиро зарурати ҳаётӣ донистааст.

*Ҷангунон мерасем боз ба сарҳадди ҳеч,
Як мани қолабнишин бо мани қолабшикан.*

Дар ин байт шоира гуфтанист, ки зиндагӣ пур аз тазодҳост, талош барои расидан бо чое дорем, ҳамдигарро меранҷонем, ситеза ба ҳам дорем, лекин аз оқибати кор, ки адам аст, намеандешем. Дар тинати ҳар инсон ду нерӯӣ ба ҳам зид арзи вучуд дорад, ки якеро раҳмон ва дигаре шайтон гӯянд. Ибораҳои «мани қолабнишин» ва «мани қолабшикан» ишора ба ҳамин маънист, ки дар тинати мо онҳо тугён меангезанд.

*Он тарафи панҷара ҳаст тапишҳои боз,
Ҳаст тапишҳои дил, он тарафи пераҳан.*

Дар байти навбатӣ шоира таъкид дорад, ки он тарафи панҷара сабзиш ва нашъунамои боғи сабзпӯшро мебинем (дар адабиёти мо ишоратҷонишини «он» ишорат ба он дунё аст ва айнан дар ҳамин байти шоира низ ба ҳамин маънӣ корбаст шудааст). Дар мисраи дувуми байт, ки давоми мантиқии ҳамин байт аст, гуфтанист: агар дили ту манзил кардан дар чунин боғи афсонавӣ дошта бошад, пас дар ин дунё пироханатро (ҷисм) покиза ниғаҳ дор, то аз самари он озодагиву отифагӣ дар он дунё бархурдор бошӣ.

*Панҷараро боз кун, бар тапиши сабзи боз,
Фосила бисёр нест, аз қафасат то чаман.*

Маънии байти навбатӣ давоми мантиқии байти болоӣ буда, шоира таъкид дорад, ки агар ба боғи сабзпӯш дохил шуданӣ бошӣ, панҷараро (яъне даричаи боғро кушо), то дохили боғ гардӣ. Дар мисраи дувуми байт чунин омадааст, ки байни қафас ва чаман масофаи зиёде нест, лекин гузариш мушкilotи зиёде дорад. Ин ҷо «қафас ва панҷара»-и ин байт ҳикояти «Тӯтӣ ва бозаргон»-и «Маснавии Маънавӣ»-ро ёд меорад, ки он тӯтӣ барои аз қафас озод шудан марҳилаи мурданро ихтиёр мекунад, баъди он ки соҳибаш ўро аз қафас берун меорад, тӯтӣ ҳамона ба парвоз меояд.

*Гар на қабули туам, ҳоҷати андӯҳ нест,
Ишқ ба сар мебарад берун аз ин анҷуман.*

Дар байти болоӣ шоира таъкид дорад, ки агар маҳбубааш шоираро қабул надошта бошад, аз ин қабул накардани ёраш андӯҳгин нест, зеро ў медонад, ки ёраш адолатпеша ҳаст. Дар ҳамин ҷо як рубоии Умари Хайём ба ёд мерасад, ки гуфта шудааст:

*Ё Раб, ту гилам сириштаӣ, ман чӣ кунам,
Пашму қасабам ту риштаӣ, ман чӣ кунам.
Ҳар неку баде, ки ояд аз ман ба вучуд,
Ту бар сари ман набиштаӣ, ман чӣ кунам?*

Ин эътирозест бузург ба қазову қадар, ки ҳама тарсонанд, лек шоира часорат пайдо кардаву аз қабул нашуданаш ғамгин нагаштааст. Дар мисраи дувуми ҳамин байт қайд шудааст, ки ҳар як инсоне, ки дар ин дунё ошиқ мешавад, дар ҷамъият расво мегардад, яъне ишқи ў ошкор мегардад.

*Монда ба зери губор ёди маро ёди ту,
Сабз кунад дар канор ёди туро ёди ман.*

Шоира дар байти мактаъ таъкид дорад, ки ёди худро ҳеҷ фаромӯш нахоҳад кард ва ёди маҳбубаашро то ба зери хок мебарад. Дар мисраи охирин шоира таъкид дорад, ки дар зери хок ҳам шоира ёри худро фаромӯш нахоҳад кард ва дар ёди ёраш ашки зиёде рехта ба хотири ёди ёраш хоки турбаташро сабзпӯш мегардонад. Албатта, ин матонат аст, садоқат аст, сидқу вафои шоира аст нисбат ба ёри худ.

Пайнавишт:

1. Фарзона. Сад барги ғазал. – Хучанд, 2008.
2. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона, ҷ. 1. – Хучанд, 2014.
3. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона, ҷ. 2. – Хучанд, 2014.
4. Фарзона. Резаборон. – Душанбе, 1984.
5. Фарзона. Барги сабз. – Душанбе, 1987.
6. Фарзона. Шабохуни барқ. – Душанбе, 1989.
7. Фарзона. Ояти ишқ. – Душанбе, 1994.
8. Фарзона. Дарёи сӯзон. – Душанбе, 2014.
9. Ҷалолиддини Балхӣ. Маснавии Маънавӣ. Дафтари аввал – Душанбе,
10. Умари Хайём. Рубоӣёт. – Душанбе, 2012.

САНЪАТИ ТАКРОР ДАР АШЪОРИ ФАРЗОНА

Муоинаи осори пурғановати суҳанварони пешинаву муосир ақидаеро бори дигар собит менамояд, ки адибон дар ифодаи матлаб, баёни андешаҳову розу ниёз ва ба хонанда ба тарзи дилхоҳ расонидани ҳадафҳои эҷодии худ аз тамоми роҳу васила ва имкониятҳои мавҷудаи нахустунсури адабиёт – забон, пурсамар истифода намуда, дар ин маврид воситаҳои рангоранг ва муассиру ҷаззоби гуфторро ҷустуҷӯ мекунам, то афқору матолибашон дар беҳтарин шаклу қолаб иброз гардад. Дар воқеъ, нависандае ва ё шоире асарҳои хуб ва мақбулу шоиста офарида метавонад, ки агар ӯ аз сарватҳои луғавию фразеологӣ ва сарфию наҳвии забони модариаш вуқуфи комил дошта бошад. Ба эътирофи аҳли адаб, мушкилтарин лаҳзае, ки ҳар як эҷодкор аз сар мегузаронад, ин интиҳоби суҳани мувофиқ аст.

Устод Айнӣ, ки дар интиҳоб ва истифодаи унсурҳои забонӣ истеъдоди комил дошт, дар ин хусус навишта буд: «Шоир бояд дар иншо кардани шеър на танҳо робитаи сар то пой шеърро, на танҳо ҳар як банд ё байт ё мисраъро мулоҳиза намояд ва дар болаяш кор кунад, дар аини замон бояд ҳар як калимаи ҷудогонаро ҷудо-ҷудо аз назар гузаронад ва робитаи маънавӣ ва оҳанги лафзии онро ба мулоҳиза гирад, на танҳо як бор, балки борҳо ин корро тақрор намояд. Дар он сурат шеър нағз мешавад, шоир пеш меравад, қобилияти шоириаш ба камол мерасад, дар охир малакаи шеърӣ пайдо карда, мисли Лоҳутӣ бе ҳеҷ душворӣ сеҳрҳо, эҷозҳо ба вучуд оварда метавонад» (4, 100).

Шоири халқии Тоҷикистон, дорандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, суҳанвари бебадал Фарзона аз ҷумлаи қаламкашонест, ки шиорашон дар фаъолияти эҷодӣ чунин аст:

*Суварнигори ҳадисам, вале дар он сурат,
Ки ҷон дар он натавонам ниҳод, нангорам.*

Худи шоира ҳам дар байтҳои зер ба ин маънӣ ишора намуда гуфтааст:

*Ту ҳам замона, ки нав шуд, каломӣ тоза биёр,
Фасонаҳои куҳанро нақун дароз, эй дил (с. 180).*

*Дарёб сабки ҳоси тапиш, ҳешро кунун,
Наворзуву навнигару навпаём кун (с. 308).*

Бояд тазаққур дод, ки яке аз муҳимтарин воситаҳои синтаксисии ифоданокии забон санъати тақрор буда, он дар услуби бадеӣ мавқеи муҳим дорад. Мутолиаи ашъори нобу дилписанди ин суҳангустари моҳир ва тавоно аз он далолат медиҳад, ки Фарзона чун халқаи пайванд ва идомабахши беҳтарин анъанаву суннатҳои назми классикӣ аз ин санъати маъмули суҳан басо муваффақона истифода бурдааст. Корбасти санъати мазкур – тақрори аносири луғавӣ ва воҳидҳои наҳвӣ ба ӯ имкон додаанд, ки матлабу андешаҳо, ғалаёни фикру эҳсос ва ниятҳои эҷодии худро ба тарзу оҳанги дилхоҳ ба хонандаи

соҳибзавқи ашъораш расонад. Албатта, меъёр ва тарзи истифодаи ин воситаи синтаксисии забон вобаста ба жанрҳои адабӣ, майлу рағбат ва равияю тамоюлҳои услубии ҳар як эҷодкор мухталиф аст. Фарзона чун устоди бузурги каломи бадеъ, беҳтарин донандаи асрори сухан бо ин усули корбурди вожаҳо, таркибу ибора ва ҷумлаҳо, ҳамчунин унсурҳои ёвар тавонистааст андешаву хостаҳо ва матолиби худро дар беҳтарин шаклу қолаб ба мухлисону муҳиббони офаридаҳояш расонад.

То имрӯз баъзе вежагиҳои забонии ашъори ӯ аз ҷониби пажуҳишгарон Ҳасанзода А., Олимҷонов М. ва Қўрғонов З. ба тадқиқ расидаанд, вале ҷойгоҳи санъати такрор дар эҷодиёти шоира ҳанӯз мавриди назар қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ мо хостем, ки дар ин хусус мушоҳидаҳои аввалини худро мухтасаран ба қалам оварем.

Маводи аз китоби «Мухри гули мино»-и Фарзона баргузида имкон медиҳад, ки истифодаи санъати такрорро дар ашъори ин суханвар ба тариқи зайл нишон диҳем:

1. Такрори пайиҳами як вожаи исмӣ дар як мисраъ:

Дӯст, эй дӯст, дӯст, дӯст,
Гӯш кун нолаи хуни маро аз таҳи нӯст (с. 117).

2. Такрори ду вожаи исмӣ дар ду мисраъ:

Тулуъ ҳам, ки накардам, гуруб ҳам накунам,
Ман аз тулуъу гурубам хабар наёфтаам (с. 196).

3. Такрори пайиҳам ва секаратаи ду вожаи исмӣ дар як байт:

Субҳ, субҳ, субҳ, набигрез аз ману дили нигаронам,
Ишқ, ишқ, ишқ напарҳез аз тавофи каъбаю ҷонам (с. 115).

4. Истифодаи пайиҳам ва панҷкаратаи як вожаи исмӣ дар оғози мисраи якум:

Ёр, ёр, ёр, ёр, ёр, эй наҷоти ҷони гирифтадор,
Кай шавад, ки оиву гӯй: Омадам, туро бираҳонам (с. 115).

5. Такрори секаратаи ду вожаи сифатӣ дар мисраъҳои алоҳида:

Эй сабзтарин, сабзтарин, сабзтарин ишқ,
Сад қарн ҷавон, боз ҷавон, боз ҷавон бош (с. 250).

6. Такрори шумораи «як», ки ҳамзамон тобиши ҳиссачағӣ низ дорад:

Нимашаб тапӣ, эй дил, шодмон, зи пайки гайб,
Як ту, як ту медонӣ лаззати шабохунҳо (193).

7. Такрори шашкаратаи ҷонишинҳои шахсии «шумо» ва секаратаи «ман» дар мисраъҳои алоҳида:

Шумо, шумо, шумо, шумо, шумо, шумост,
Тамоми ман, тамоми ман, тамоми ман (с. 17).

8. Такрори ду шакли феълӣ дар як мисраъ:

*Ман қитъаи ҳафтумам, эй қитъакушои шиқ,
Бикишо, ту маро бикишо, паймо ту маро, паймо (с. 142).*

9. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар ғазали бо мисраи «Гуноҳам саҳт бисёр аст, мебахшӣ, намебахшӣ» оғозёфта, вожаи «бахшидан» 21 маротиба ба кор рафтааст. Ин чиҳатро ҳуди шоира низ дар байти ҳаштуми ғазали мазкур ишора намудааст:

*Кушо фарҳанги сурхи дил, ки дар ҳар чор ҷилди ӯ,
Фақат як вожа такрор аст, мебахшӣ, намебахшӣ (с. 197).*

10. Такрори феъли таркибии феълӣ бо тағйири ҷойи ҷузъҳо дар як мисраъ:

*Агарчи оина метарсад аз тасвири сарди ман,
Ба фардо рафт бояд, рафт, фардосоз бояд рафт (с. 37).*

11. Такрори паиҳами ҳиссаҷаи модалӣ:

*Кош, он дастҳои сабз наменажмӯрданд,
Кош, кош, кош...(с. 152).*

12. Такрори паиҳами калимаи тақлиди овозӣ:

*Тақ! Тақ! Тақ!
Дари фартут нидо мекунад аз ғояти шодӣ.
Касе омадааст (с. 121).*

13. Такрори паиҳами таркиб дар як мисраъ:

*Ман он ғори жарфам, ки аз ҷашми хуришед,
Фақат бар дарун, бар дарунам ғурезам (с. 128).*

14. Такрори ибораи сода дар оғози як мисраъ:

*Субҳи обӣ, субҳи обӣ, чатри нилуфар кушо,
Гиря кун абри ҳичобӣ, дар садаф гавҳар кушо (с. 22).*

15. Такрори ибораи мураккаб дар як мисраъ:

*Нур дар доира шуд, нилуфари хотира шуд,
Ёди шабҳои сапедат, ёди шабҳои сапедат (с. 34).*

16. Такрори ҷумлаи содаи дутаркибаи ҳикоягӣ:

*Дар хотири ҷашми ман ҷашмони ту монду бас,
Ҷашмони ту монду бас. Савганд ба ҷашмонат (с. 149).*

17. Такрори ҷумлаи арабӣ дар як мисраъ:

*Ҳар сулуки хушбахтам ошиқона мегӯяд:
Ло илоҳа иллаллаҳ, Ло илоҳа иллаллаҳ (с. 186).*

Тавре ки аз намунаҳои зикрёфта мебинем, санъати такрор дар ашъори суҳанвари маъруф хеле зиёд буда, онҳо ҳама барои талқини мароми эҷодии ӯ

равона гардидаанд. Албатта, дар як мақолаи кӯчак ҳамаҷониба ба риштаи таҳлил кашидани масъалаи мазкур ғайриимкон аст. Омӯхтани мавқеи санъати такрор дар осори шоираи маҳбуб имкон медиҳад, ки паҳлуҳои мубрами коргоҳи эҷодии Шоири халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, тасхиргари паризоди суҳан Фарзона равшан сохта шаванд. Шубҳае нест, ки дар ояндаи наздик аҳли пажӯҳиш бо таҳқиқи ин масъалаи басо муҳим шуғл меварзанд.

Пайнавишт:

1. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977.
2. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. – Москва, 1961.
3. Зикриёев Ф. Такрор – воситаи ташаккули ҷумлаи мураккаби пайваст // Куллийт. Ҷ. 3. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2021. – С. 138-149.
4. Мактубҳои С. Айнӣ ба адибони тоҷик // Шарқи сурх. – 1956. – № 7.
5. Олимҷонов М. Суҳан аз гавҳариёни суҳан. – Хучанд: Нури маърифат, 2017.
6. Фарзона. Муҳри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006.
7. Ҳасанзода А. Асолати забон ва маҳорати баён. – Хучанд: Ношир, 2018.

НАВЪҲОИ НОДИРИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР РУБОИӢТИ ФАРЗОНА

Осори Фарзона дар шаклҳои гуногуни шеърӣ, аз ҷумла рубой, дубайтӣ, ғазал, маснавӣ ва шаклҳои дигари шеърӣ эҷод шудааст. Мо ин ҷо тасмим гирифтаем, ки перомунӣ калимасозӣ дар рубоиёти шоира дар асоси маводи мунтахаби ашъори ӯ бо номи «Найсон» (4, 9-106) барои хонандаи азиз андешаҳои хешро баён дорем. Дар китоби мазкур дар радифи жанрҳои дигари ғинаӣ 377 рубоии дилнишин тахти унвони «Чаҳ-чаҳи гули сурх» ҷой гирифтааст.

Дар маҷмуаҳои «Муҳри гули мино», «Себарга», «Ҳама гул, ҳама тарона», «Сини салом» ва «Найшакар» низ рубоиҳо ҷойгоҳи хос доранд. Тавре ки дар муқаддимаи китоб овардаанд⁶⁶ «Фарзона ба ин жанрҳо аз овони машқҳои нахустини шоирӣ рӯ оварда, дар ҳаҷми хурд маъниҳои бузургро ҷо дода тавонистааст. Шоир дар ҳар рубой ё дубайтӣ як манзара, як ҳолат, як ҳикмати пурбори зиндагиро инъикос мекунад ва руҳи замони моро ифода менамояд» (4, 7).

Мусаллам аст, ки ин шоирӣ нодиракори тоҷик дар офаридани қариб ҳама навъи ашъори ғинаӣ зимни нерӯӣ тавоноӣ суҳангустарӣ, заковати нодирӣ фитрӣ ва илҳомӣ пуртуғӣ шоирӣ дасти пуртавоӣ дорад ва ба забони ашъори ноӣ хеш ҳам руҳи тозаву хоса дамидааст. Дар рубоиёти мазкури хеш аз ҳама воситаҳои калимасозӣ ва образофаринӣ моҳирона истифода бурдааст; калимаҳои иқтибосӣ, истилоҳоти илмиву маишиву ҳама соҳаҳои дигар ва дар айни замон ҳама қолабҳои калимасозӣ дар дасти ин эҷодкори эҷозкор сурасту сирати зебо касб кардаанд.

Дар ифодаи мазмунҳои баланд аз калимоту таркибҳои бисёр тозаву нодирӣ нав ба нав офаридаи хеш низ фаровон истифода кардааст. Метавон гуфт, ки аз ғайзу шарофати эҷоди ин суҳанвари сабзнавою тароватсор боғистони шеърӣ форсӣ, бавежа ғазал ва рубоисароӣ, боз ҳам гулпӯшу муаттар гардидаст.

Дар рубоиёти Фарзона калимаву ибора ва таркиботи наву нодир хеле пуристифода ҳастанд ва аз анвои вожаҳои тозаву обнорасида хонандаи огоҳ асрори нав ба нави суҳанварӣ меомӯзад. Гуфтан қифоят мекунад, ки дар рубоиёти мавриди таҳлил барои ифодаи номҳои Аллоҳ аз 25 исму сифати исмшуда -Худованд, Таъоло, Кирдугор, Дӯст, Ёр, Мусаввири зарҳат, Илоҳ, Холиқ, Сунъ (қалами сунъ Хаттоти азал, Худованд, Азизӣ Бахшоянда, Азизӣ якто, Худо, Шоҳи Кул, Ягона, Ҳақ, Офаранда, Лоихасоз, Монии азал, Ту, Мавло, Азизӣ афлокии ман, Ў (дарғаҳи Ў чондарорандаи ман бо санъати хоси хеш истифода кардааст. Чунончи:

*Мирандаӣ чун ҳама, абадзинда наӣ,
Яъне, ки равандаиву оянда наӣ.
Озодият аз тамоми ҳадҳо бигзаист,*

⁶⁶ Мураттиб, муаллифи сарсухан ва муҳаррири масъул профессор Матлубаи Мирзоюнус

Як бор чаро ба Шоҳи Кул банда най?! (4, 71).

*Мо лоиҳаи туем, эй Лоиҳасоз,
Ин лоиҳа такмили ту меҳоҳад боз!
Дастаи гирӣ, ҳамеша дастаи гирӣ,
Онро, ки ба сӯи ту кунад даст дароз (4, 73).*

Адиби ширинбаён дар рубоӣи хеш ҳам пайванди решаҳои калима бо пешванду пасвандҳо, инчунин мураккабсозӣ, таркибсозӣ, ибораорой ва гуфтори мардумиро хеле дар мавқеъ ва санчидакорона ба кор мегирад. Аз он ҷумла, тавассути вожасозӣ калимаҳои мураккаби хокнавис, сияҳмашқ, сияҳмаст, ситорапӯпак, фурсатсӯз, фархундабашорат, силсилапирях, навшеватарин, хуррамистон, наштидаҳитоб, осмонларза, оинафурӯз, шабнамнигах, осмонгир, қаламбардор, латтабонувон, абасхурӯшӣ, дилҳабашӣ, меҳробшикаста, бишкаставузуъ, шакарзамзам (чашма фарднаво (Лоик афлокнавис, чинбод, офтобгардон, фалаксайр, фурӯғгустар, шашдара, андозрабо, офтобдаст барин қолабҳои тозаро бисёр дар мавқеъ ба кор бурдааст.

Ҳамин гуна калимасоз, ки аз ҷиҳати таркибашон нодир ҳастанд, бори нахуст дар ашъори Фарзона корбурд шудаанд, мисли хуршедхат, қадамбӯс, рутбахару рутбафурӯш, валвалаангез, куфлбағӯшон, ҷурмдарав, табассумафрӯз, такаллумомӯз, таппишшумор (фишору заниши дил ченкунанда – А. М.):

*Дебодани сад баҳор шав, эй гули сурх,
Ҷун лаҳза таппишшумор шав, эй гули сурх!
Дар он тарафи панҷара хуршедона
Пинҳон машав, ошкор шав, эй гули сурх! (4, 80).*

(Ба андешаи мо имкон дорад калимасоз аз қабилӣ «таппишшумор» баъзе калимаҳои иқтибосиро ҳам дар забони адабӣ иваз созанд) Вожаҳои мазкур барои ифодаи маъниҳои баланду нав эҷод шудаанд ва хусусиятҳои тасвириву образфаринӣ дошта, барои муассир манзур намудани диди муаллиф басо муносиб афтадаанд. Ҷунончи, калимаҳои фурсатсӯз, латтабонувон, дилҳабашӣ, бишкаставузуъ, бурунхури даруналбастӣ ва монанди ин мазмуни ҳоси ахлоқиро соҳибанд ва дар муассир инъикос намудани хислатҳои ношоистаи инсонӣ нақши босавоб доранд. Масалан:

*Бо пайкари худ ҳамеша ҳампайкорам,
Як нима ризояму дигар инкорам.
Ин маҷлису базмҳо, ки фурсатсӯзанд,
Бо куштани вақти худ ҷинояткорам (4, 16).*

*Эй субҳлиқо, дилҳабашият кофист,
Наъше шудай, наъгакашият кофист!
Баркан, баркан тилисми ҷодуии худ,
Инсоне шав, паривашият кофист! (4, 47).*

Адиби суҳанофарин дар баёни маъно аз вожаҳои калимасоз ва пешвандҳо низ фаровон истифода кардааст, аз қабилӣ: хӯрда, када, талаб, намо, хоҳ, нома

ва дигарҳо; тарошхӯрда, пошхӯрда, хорошхӯрда, хуррамкада, шабнамкада, марямкада, шабкада, дашномкада, раҳматталаб, шафқатталаб, ҳочатталаб, тарнавоз, ҳамаршу ҳамзамин, ҳамлифофа, ғайбнамо, айбнамо, аслнамо, акснамо, висолхоҳ, чамолхоҳ, камолхоҳ, вуруднома, дуруднома, шабнома, саҳарнома, шарарнома, сабзҷавон, сабзхаёл, сабзнафас ва дигарҳо, масалан:

*Хуррамкадаи субҳ ҳамин ҷост, биё,
Шабнамкадаи субҳ ҳамин ҷост, биё.
Шабро бигузору кофариш шабро,
Марямкадаи субҳ ҳамин ҷост, биё (4, 24).*

Гоҳо бо як калимаи мураккаб ташбеҳи ҷолибе ба чашми хонанда ҷилва мекунад, чунончи тавассути калимаи «шабнамнигаҳ»:

*Шабнамнигаҳон тиловати гул карданд,
Аз ишқ миёни мову Ё пул карданд.
Рафтанд бидуни соядасту паи по,
Онон, ки дар ин миён тағофул карданд (4, 40).*

Ибораорой аз қисмати дигари офаридаҳои шоир маҳсуб мешаванд, ки тавассути онҳо ҳам бисёр маъниҳои тоза ва нозук пешниҳод шудааст. Густардагии доираи тобишҳои маъноии калима ва ибораи таркибҳо аз заковати олии суҳансанҷии муаллиф дарак медиҳад. Вожаҳои тоза ба тоза манзараҳои зебои табиатро бо мӯҷазбаёнӣ мисли оина инъикос кардаанд, мисли: айнаки қатра, қулоҳи қоқу, симурғи тилои осмон, тавофи лолаву райҳон ва дигарҳо:

*З-ин қулла, биё, ки кафши оҳу ҷӯем,
Ё аз лаби ҷӯ қулоҳи қоқу ҷӯем.
Худро, ки наёфтем, пас боз киро
Андар таҳи ин равоқи нӯҳту ҷӯем?!*

Тавассути ҷумласозӣ низ тасвири образҳои ашёву ҳолати қаҳрамони ғиноӣ хеле бараъло намудор шудааст: лағжидани пой хома ҳам як садамаст; мурғаки сурҳаки то кунун боадаб (дар тасвири ҳолати дил – А. М.); тақвим, ки чашм мезанад, мегузарем; бобунаи хуршед, ки дар қулла шукуфт:

*Дигар натавон зи ҳошия берун рафт,
Чун тифл зи дунболи чарову чун рафт.
Лағжидани пой хома ҳам як садамаст,
Бояд ба идомаи суҳан мавзун рафт (4, 39).*

Тавсифсозӣ тавассути калимаву ибораҳо бо маъниҳои маҷозӣ дар муассиру мӯҷаз инъикос намудани мазмун бисёр муносиб омадааст, мисли: юсуфӣҳо, шаби ғунҷаҳоб, табиби марғафкан, пири милёнсола, тоқи саҳар, азони кафтар, зонуи осмон, маҷрои баҳор, овози шикастани дил, овози шукуфтани гул, мой дигар ва монанди инҳо:

*Эй дӯст, биёву сабти дигарро мон,
Дар тоқи саҳар азони кафтарро мон!*

*Аз навҳакаиши абр дилгир шудем,
Он диски тилои мудаавварро мон.*

Дар баёни матлаб аз тамоми воситаҳои имконпазир истифода мекунад: дар вақти зарурат таъбироти мардумӣ ва гоҳо вожаҳои одии мардумиро ҳам фаровон истифода мекунад ва ба он вожаҳои аз назарҳо дурмонда боли парвоз мебахшад. Фразеологизмҳо, ибораҳои рехта, калимаҳои мураккаб, ибораю чумлаҳои мардумӣ дар маънипардозӣ нақши шоиста касб кардаанд, монанди: дастчин, дамбадарун, бардорузан, ҳезумшиканӣ, алавмонӣ, газчаи эронӣ, дастбадаст, пурсупос, дуои чони ту, аз зиндаму мурдаам яке пурсон шав, таҳ бар таҳи ях, олам-олам, ҳар дам-ҳар дам, уболон, хат-хат, ман-манӣ, дав-дав, хазонак, лакпарбозӣ, фасли идоидӣ, ён ба ён:

*Эй дил, чӣ қадар насиби ҳастӣ дорӣ,
Дар носи муҳаббати кӣ навбатдорӣ?!
Бардорузани бешумарат баҳри чӣ буд,
Аз кор шудӣ хаста ва ё бекорӣ?! (4, 19).*

Инчунин тавассути калимаву ибораҳои мардумӣ, ки нав дар таркиби луғавии забон мавқеъ пайдо карда истодаанд ва ё ҳанӯз дар истифода нестанд ва бори нахуст дар ашъори Фарзона ба кор рафта истодаанд, низ маъниҳои тозаву ҷолиб баён гардидаанд, монанди: нишони ту, нишони мардум, макдами дайкуш, ҳотифи сабз, тарофаи Обон, тарофаи Наврӯз, суроға, девони бунафшазор, донишкадаи баҳор, мутарҷими гули лола, лоиҳаи баҳор, рутба, дарси кушод, таҳсили симоҳаи баҳор андозаи ҳаво, пулчини газу барқ, тилфон, симкаш, чароғдузд:

*Ин шашдараро нигор месозам боз,
Тармими харобазор месозам боз.
Бе ҳандаса ҳам муҳандиси фардоям,
Ман лоиҳаи баҳор месозам боз (4, 70).*

Вожаҳои иқтибосии тозаву нав низ ба андозае ҷойгоҳи шоиста доранд, ки гоҳо иқтибосӣ буданашонро хонанда фаромӯш мекунад. Ба он калимаву таркибот тобишҳои дигар ва маъниҳои нав медиҳад, то ягон маънии тозаро дақиқтар ва равшантар ифода созад, чун нотаи дил, гимни муҳаббат, симфонияи Ватан, диски тиллоии мудааввар (офтоб ширкати офтоб. Дар ҳамин саф вожаҳои корбурд шудаанд, ки камистифода буда, барои хонандаи одӣ шарҳталаб ҳастанд, мисоли: вероӣш, зулом, баҳори навсулул, лачан (гили сиёҳ, лойқа салсол (оби соф; гил барои сафол; гиле ки Одамро аз он сириштаанд), ҳола (хирмани моҳ), таранно (аз «тараннум» шояд), дайчур (торикӣ), заробон (тапиши дил), вартоҷ (офтобпараст), инзиво (гӯшагирӣ), мастаба (суфача), шаҳревар (моҳи шамсӣ: август-сентябр), обон (моҳи шамсӣ: октябр-ноябр), ялдо (дарозтарин шаби зимистон), нуҳ тоқи хашан (дурушт, ноҳамвор):

*Эй омада чун хитобу рафта чу савол,
Ҳоло ҳама қилу қоливу фардо лол!
Таркиби башар барои ман торик аст,*

Мо аз лаҷан омадем ё аз салсол?! (4, 45).

Мадҳу тавсифоти зерин, ки ба ҳайси мухотаб омадаанд, дар айни замон бори чанд маъниро мекашанд: эй абри сафед соябони сари ту, эй сабзхаёл, эй меҳргиеҳи руста дар ҳечистон, мусаввири зархати ман, бемисли мано, назди ману дури мано, эй раҳмати Кирдугор, эй нестият зи ҳастии мо зебо (доир ба Лоик), эй касби амал карда абасгардиро, эй мардқиефаю муханнасботин, эй хонда туфи ситораҳо шабнамро (яъне айбҷӯй), эй ҳеч кучо, ояндараво:

*Эй сабзхате, ки номаи Наврӯзӣ,
Дар дафтари ман чакомаи Наврӯзӣ!
Эй меҳргиеҳи руста дар ҳечистон,
Наврӯз равад, идомаи Наврӯзӣ! (4, 13).*

Ҳамин тавр, забони рубоиеҳи диловези Фарзона басо зебо ва пурғунҷоиш ҳам ҳаст ва барои баёни андешаҳои пурмухтавоҷаш бисёр созгор ҳам омадааст. Мушоҳида мешавад, ки дар таъбиру таркибсозиҳоаш аз имкониятҳои забони тавоноии тоҷикӣ басо моҳирона истифода кардааст. Перомуни забону сабки эҷодии Фарзона муаллифи пешгуфтори «Сад барги ғазал» чунин андешароӣ намудааст: «Ва гоҳ забони ӯ омехтае аз ироқӣ ва ҳиндӣ мешавад ва гоҳ шукӯҳи сабки хуросониро низ ба ёд меоварад ва бо ин ҳама аз ёд намебарад, ки ғазалу забонаш имрӯзӣ низ бошад. Ва аз таъбиру таркибҳои навсохтаи зеҳни шоиронаи ӯ саршор бошад» (1, 5).

Ин шоири фардоназар дар суҳанофарӣ бисёр қолабҳоро шикастааст ва бо лаҳни ширину гуворо ва буррову муассир он ҷаҳорҷӯбаҳоро убур кардааст. Худ ҳам бевосита фармудааст:

*Дер аст «ҳанӯз» гуфтани бинишастан,
Маҷрои азими орзуи бастан.
Баҳри мани тоза офаридан бояд
Аввал мани кӯҳнасохтро бишастан.*

Пайнавишт:

1. Фарзона. II Силсилаи «Сад барги ғазал». Мунтахаби ғазалиёт. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 116 с.
2. Фарзона. Саду як ғазал. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 104 с.
3. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
4. Фарзона. Найсон. Чаҳ-чаҳи гули сурх: Маҷмуаи рубой, дубайтӣ ва тарҷумаҳо. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 320 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МИЛЛИИ АШЪОРИ ФАРЗОНА

Дар рушди шеъри муосири тоҷик саҳми шоири тавонои миллат Фарзонаи Хучандӣ беназир буда, офаридаҳои ӯ намунаи олии шеъри асили фалсафӣ, ирфонӣ, ишқӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ ҳастанд. Омӯзиши мухтассоти ашъори Фарзона зиёда аз бист сол аст, ки оғоз шудаву то ба имрӯз паҳлуҳои мухталифи он мавриди пажӯҳиши донишмандони ватаниву хориҷӣ қарор гирифта, сол ба сол тасмиму кӯшишҳои ҷиддии таҳқиқи ашъори шоир афзудаву мақолаву рисолаҳои зиёд ба нашр расида истодаанд, ки метавон аз таҳқиқотҳои ҷолибу шоистаи Т. Бобоева (3), С. Юнусов (12), З. Қўрғонов (5), Р. Абдуллоҳ (1), П. Барорпур (2), С. Ҳусейнӣ (11), Д. Ҳазратқулиён (10), А. Самадов (7), М. Мирзоев (6) ва монанди инҳо ёд кард. Пояҳои ашъори пурмухтавоу рангини Фарзонаро ғояҳои олии ватанхоҳиву миллатпарастӣ ташкил карда, пайванди руҳиву ҷонӣ бо арзишҳои миллий дорад. Қаҳрамони ғиноӣ хотираи кавии фарҳангӣ дорад ва дар фосилаҳои мухталифи замониву маконӣ сайр намуда, гузаштаву ҳозира ва ояндаро ба ҳам пайванд менамояд.

Инъикоси масоили марбут ба миллат, бахусус, хувияти миллий аз муҳимтарин мавзуи шеърҳои Фарзона буда, тараннуми онҳо ғановати маънавии мардумро афзуда, дар ташаккули маънавиёт, ҳудогоҳию худшиносии ҷомеаи муосир шоистаи таҳсин ва тақдир аст, чун дар ин давра вазифаи аҳли адаб бештар таъсир гузоштан ба густариши раванди худшиносии миллат мебошад.

Ҷанбаҳои миллии ашъори Фарзона хеле қавиву ғанӣ буда, муносибати бевоситаи муаллиф ва арҷу посдории ӯ ба Ватан эҳсос мешавад. Масъалаи ҳудогоҳии миллий чун яке аз масоили муҳимми ашъори шоир бештар тавассути ғояҳои ватандӯстӣ ва ҳештаншиносӣ инъикос шудааст. Барои шоир тасвири Ватан аз шаҳри дилбохта, зодгоҳи куҳанбунёд Хучанд ва манзараҳои дилфиребу мавзёҳои таърихӣ он шуруъ шуда, бо табиати зебои Тоҷикистон пайванд мешавад. Шоир ҳар як пора хоки Ватанро дӯст медорад, бо кӯҳистони чун арғувон шукуфову беҳамтояш ифтихор мекунад, обу дарё, маконҳои муқаддас ва ободии кишварро васф менамояд. Масоили ватандӯстӣ ва меҳанпарварӣ аз мавзӯҳои меҳварии шеърҳои Фарзона буда, кӯшиш шудааст, ки ҳар манотиқи кишварро дар мазмунсозиву маъниофариро ҳунармандона ба кор гирад. Ватанро ғаҳвораи фараҳу шодӣ медонад ва меҳоҳад он аз ҷашми душман дур ва аз инсонҳои бадниҳод дар амон бошад:

*Ҷашми бад дур зи ҷашмони азизат, Ватанам,
Деву дад дур зи домони азизат, Ватанам.
Ту бифармо, ки ҳар роҳ бароварда кунам,
Чист, баргӯй, ки армони азизат, Ватанам (8, 9).*

*Наҳ ба наҳ бастаам аз рӯзи валодат то марг
Ҷону дилро ба дилу ҷони азизат, Ватанам.
Ҳар қучоем, дили сурхиюи мо бод*

Раҳ ба раҳ бурҳони азизат, Ватанам (8, 9).

Барои Фарзона Ватан маҳбубтарин ва азизтарин маконест, ӯ чону дили худро пайванд бо дилу чони меҳан медонад. Аз ин ҷост, ки ҳамеша мавзёҳои зебоманзару дилпазир, маконҳои таърихиву муқаддасро дар ашъораш ҷой медиҳад ва бо эҳсоси ифтихор аз Суғду Зарафшону Бадахшону Вахшу Ҳисор ва васли ҳамешагии мардуми он суҳан мекунад. Аз ғанҷу ранҷи тоҷикон ҳикоят мекунаду муҳаббатро ба диёри азизаш ифода менамояд:

*Гоҳвору мазори шиқи ман
Эй сукутат навои ман, Меҳан
В-эй фишорат ҳавои ман, Меҳан.
Гоҳворе, ки атри тифл дар ўст,
Гӯри сабзи ниёи ман, Меҳан! (8, 75).*

Шоир аз зодгоҳи худ, Хучанди бостон бо ифтихор суҳан карда, меҳру муҳаббатро нисбат ба шаҳри биҳиштосо бо оҳанги руҳнавоз, калимаҳои баландпарвоз, ташбеҳу тасвирҳои пуробуранг, ибораҳои латиф бозгӯ ва ҳиссиёти ботинаро хеле самимӣ таҷассум менамояд. Дар баробари тавсифи Хучанд, аз куҳи Мевағулу дарёи Сир, бозору масҷиди номдораш ҳарф мезанад. Чуночи, дар шеърӣ «Шаҳри биҳиштоғӯши ман» овардааст:

*Аз шонаҳои Мевағул нури шафақ лағжад саҳар,
Чашимони сабзи рӯди Сир тобад ба ман ғарқи шарар....
Хоҳам, ки ҳар кӯю дараи аз шиқ нуристон шавад,
Дар чашии ҳар бошандаи хушед нурафшон шавад...
Дар синаи дарё дамон, дарё ба шарёи равон,
Кӯҳ аст ўро пуштибон, шаҳри биҳиштоғӯши ман... (8, 14).*

Зебоиҳои шаҳри Хучанд, дарёи пуртуғёну кӯҳҳои сарбафалаккашида дар шеърҳои аз қабилӣ «Бими фардо», «Орзуҳои ҳубобӣ», «Эй вақт», «Дили шаҳр», «Ҳасрати шаҳрзод», «Шоми дарё», «Кучо нуре дар ин водии Эман», «Ғамҳои шӯшабаста», «Эй нойи бедори манӣ», «Вораста», «Найнавоз» таҷассум шудаанд:

*Кош, ман зангӯла будам, то Хучанд
Боз ҳам лабрез мешуд аз танин.
Бо тулуи тоза мебардошт сар,
Гом мезад сӯйи субҳи ростин (8, 171).*

Ифтихори шоир аз бузургони миллат ва инъикоси бадеии симоҳои нотақрори адабиву таърихӣ дар шеърҳои «Рӯдакӣ», «Дақиқӣ», «Фирдавсӣ», «Носири Хусрав», «Хайём», «Мавлавӣ», «Саъдӣ», «Ҳофиз», «Камол», «Ҷомӣ», «Бедил», «Видои Камол бо Хучанд», «Видои Темурмалик», «Чун ашк рехтӣ» (Ба ёди Муаззама Аҳмадова), «Як пора ёдгор» (Ба ёди Муҳиддин Олимпур) мушоҳида шуданд. Дар баробари ин, кам нестанд ашъоре, ки қорномаҳои бузургони миллатро тавҷам бо Ватан, зодгоҳу миллати худ овардаву офарида ва

аз баҳои таърихи онҳо ёд карда бошад. Дар шеъри «Ёдбуди Камол» баробари ситоиши бузургии шоир васфи Хучанд карда, онро «маснади баланд» меномад:

*Хучанди ман!
Агар марде бузургии туро донад,
Аз он донад, ки мардони бузурге офаридӣ ту.
Аз он донад, ки дар домони кӯчак бо ҳазор уммед
Барои ҷумла олам шоиреро парваридӣ ту (8, 78).*

Дигар аз сурудаҳои бисёр равону ҳиссиётбарангези Фарзона боифтихору хеле самимӣ сухан кардан аз миллату забони хеш аст, зеро «як давра ба он ҳамчун «забони мурда» муомила мекарданд ва мутаассифона, то андозае бо камзарфиву каммоягиаш истифодаи ин истилоҳ воқеияти рӯз буд» (1, 215). Дар шеърҳои «Рӯзи миллат бо забон», «Рӯзи забони тоҷикӣ» забони тоҷикиро ба оби ҳаёт ташбеҳ медиҳад, ки он баҳои миллат аст. Ё бо рӯзи ба воқеаҳои таърих, дар гирудорҳои сиёсӣ гум нашудани онро боиси пояндагии миллат медонад:

*Эй оби ҳаёте, ки маро зинда намудӣ,
Пайгоми наҷоте, ки маро зинда намудӣ.
Бар пайкари бечунбиши ман ҷон бикашондӣ,
Чун тори асаб дар тани ман реша равондӣ.
Дар хомӯшии ман ту задӣ наъраи мастӣ,
Ҳам мойи ҳастӣ зи ту, ҳам пояи ҳастӣ (8, 80).*

Дар ашъори шоир таваҷҷуҳ ба фарҳанги милли ба таври барҷаста зухур намуда, мавриди назару омӯзиши муҳаққиқон низ қарор гирифтааст. Масъуд Мирзо дар таҳқиқи бозтоби бадеии фарҳанги мардумӣ дар ашъори Фарзона кӯшишҳои муваффақона кардааст (6). Фарҳанги мардумӣ ва суннати мо, ки куҳанбунёд аст дар қоркарди бадеии Фарзона бозгӯи афкори эҳсоси худшиносии миллии ӯст. Мусалламан, жарфно ва решаҳои аслии эҳсосу афкор ва эътиқоди устувори шоир бештар дар хусусияти фарҳанг муҷассам аст, зеро фарҳанги миллии тоҷик ифодагари руҳи милли, расму оин ва анъанаҳои куҳани тӯли солҳо побарҷо мебошад.

Чуноне ки маълум аст, ҳаёти фарзанди тоҷик, баҳусус, рӯзгори кӯдакӣ дар домони модар ва дар гаҳвора бо дасту пойи баста оғоз мешавад. Аз ин ҷост, ки аз замони куҳан то ба имрӯз маҳсули ҳунари дасти пурэҷозии тоҷикон «гаҳвора» мавриди таваҷҷуҳи аҳли адаб ва фарҳангу ҳунар аст. Фарзона дар шеъри «Шаҳри биҳиштоғӯши ман» баробари тавсифи шаҳр аз модарони гаҳвораҷунбон ёд кардааст:

*Исторагон шаб то саҳар ӯро саробонӣ кунанд,
Тифлони ӯро модарон гаҳвораҷунбонӣ кунанд.
Дар ҷодаву гулгаштҳои, дар зери маҷнунбедҳои
Дилдодагон аз чаҳми бад худро ниғаҳбонӣ кунанд (8, 14).*

Истифодаи гаҳвора дар суварии ҳаёли шоир хеле ҷолиб буда, намое аз рӯзгори сипаришуда ва хеле азизу як ҷузъи муҳими марҳилаҳои рӯзгори ӯ

тасвир шудааст. Як гаҳвора ҷойи камоли чанд кӯдак аст ва аз насл ба насл мерос монда, ҳатто кӯҳнаву фарсуда мешавад, вале бо гузашти солҳо арзиши он барои соҳибаш, барои нафаре, ки гаҳвора ҷойгаҳи нарму гармаш буд, бештар мешавад. Чунончи шоир таъкид дорад:

*Дар ин маҳалла ҳама куҳнаанд: манзилҳо, ҷӯйҳо,
Дарахтҳову одамҳо
Ва эҳсосу тафаккурҳо.
Ончунон кӯҳнаву азиз чу гаҳвораи ман,
ки дар он Шаҳнавоз меҳобад (8, 357).*

Гаҳвора дар маъниофариҳи шоир низ тавассути ибораҳои зебӣ, чун «гаҳвораҳои шеър», «гаҳвораи нур», «гаҳвораи гул» бештар мавриди қорбӣ қарор гирифтааст.

Мусаллам аст, ки либос чун ҷузъи асосии фарҳанги миллат дар ташаккули тарбияи ахлоқию эстетикӣ ҳар қавму халқ таъсири назаррас дорад. Фарзона натавонад токиву рӯймоли миллиро вориди шеър намуда, балки ишора ба ҳунармандии занону бонувони тоҷик мекунад. Маълум мешавад, ки либосҳои миллии бештар зимни инъикоси мавзӯҳои иҷтимоӣ ва рӯзгори пайвандон ба тасвир омадаанд. Дар шеъри «Ҳасрати модаркалон» рӯймолдӯзии модаркалон, бо риштаи абрешимӣ лолаҳои пурнур нақшбандӣ кардан ва аз меҳнат камнур шудани чашмонаш тасвири ҷолиби як лаҳзаи рӯзгори пиразани заҳматкаш аст:

*Мезадӣ сӯзан ба рӯмолу зи нақши хуни ӯ
Лолаи нав зинда мешуд.
Дам ба дам чун риштаи абрешимин
Риштаи нури ду чашмат канда мешуд (8, 29).*

Воқеан, шоир дар тасвири либоси миллии хеле ҳунарманд аст ва «аз асми либоси миллии истиораву ташбеҳҳои бесобиқа офаридааст ва ғояи асосии осораи – арҷгузори ба зебӣ ва ғановати маънавиро муассир ифода кардааст» (6, 142).

Дар ашъори Фарзона дигар аз аносири фарҳанги модӣ ва ғайримодӣ миллии, ба мисоли «танӯр», «фалахмон», «сабад», «арғунҷак», «бодбарак», «чилҷароғ», «гулқанд», «себқанд», «пашшахона», «зангӯла», «аспаҳҳои ҷӯбин», «тӯмор» ва монанди инҳо ба қор рафтаанд.

Шеъри «Деҳаи ту» зиндагӣ ва шӯру мағали деҳаи ҷунон бозгӯ мекунад, ки дар назари ҳонанда сахнаи зиндагии мардуми деҳа бевосита ҷилва мекунад, зеро аносири фарҳанги модӣ ва ҳам расму оинҳои мардумӣ равшан зӯҳур кардаанд. Як лаҳзаи дар танӯр пухтани нон ва дар сабад ҷо кардани он, ки қори маъмулии бонувони деҳа аст, дар намоиши ҳаёти мардуми деҳа бисёр ҷолиб аст, ки онҳоро метавон унсурҳои фарҳанги мардум донист:

*Мепарад оташ зи чашмони танӯр,
Медурӯхшад дар сабад анвори нон.
Рӯз метасфад, ҳаёти деҳа низ
Ҳамчу рӯйи гарму отаибори нон (8, 58).*

Дар шеъри муосири тоҷик чунин тарзи тасвир ва аз ҳар як ҷузъиёти фарҳанги мардумӣ маъниҳо бардоштан назир надорад ва бо боварӣ метавон гуфт, ки истеъдод ва маҳорати баланди суханвариин Фарзона даст додааст, ки чунин лаҳзаҳои зебои зиндагии мардумро бо диди тоза нигарад ва дар онҳо рӯзгори ҳамзамонро зебову дилнишин ва бо тамоми ҷузъиёташ ба ҷилва оварад. Воқеан деҳа ҷоест, ки расму оинҳои аҷлодӣ бештар побарҷост. Дар ҳамин шеър ва чанд шеъри дигар лаҳзаи испандудкунӣ хеле ҷолиб тасвир шудааст:

*Холае испанди дудолударо
Дар сари бемор гардон мекунад.
Дар тану ҷони мариши ҳарзагӯ
Бо дуое дафъи шайтон мекунад (8, 59).*

Фарзона натавона ба суннатҳои мардумӣ назари неқ дорад, ҳамчунин баъзе расму одати мардуми тоҷикро айнан дар либоси шеър орошта мегардонад, то ҳуди хонанда аз он саҳнаи ҷолиб маъниҳо пайдо намояд. Дар бархе шеърҳо расму оинҳои миллӣ ва боварҳои мардумӣ тавҷам тасвир шуда, василаи пуробуранг ва таъсирбахш ифода ёфтани сухан ва афзудани руҳи миллӣ гардидаанд, аз ҷумла, «нарз бурдан ба мазор», «бо ашъори Ҳофиз фоли бахти худ санҷидан», «тӯмор сохтан», «субҳ фотиҳа хондан», «алла хондани модар», «дар мотам ҷомаи сиёҳ пӯшидан», «азон хондан», «гулхани «ла-лоларо шоми базми арӯсӣ афрӯхтан», «бахри чашмзаҳми наҷот шадда бастан аз қаламфури сурх» ва ғайра. Воқеан, «боварҳои мардумӣ дар ашъори Фарзона барои афзудани ҳусни баён, барҷастагии тасвир, муассир ва ҳамоҳанги замон ифода шудани матлаби шоир заминаи мусоидеро фароҳам оварда, арзиши ғоявӣ ва ахлоқии ашъори ӯро афзудаанд» (6, 143). Шоир бо ин ибтикори худ ба унсурҳои фарҳанги мардуми тоҷик арзиши баланди бадеӣ дода, онро дар шеъри муосир ба сатҳи як анъанави адабӣ расонидааст.

Дигар аз хусусияти миллии ашъори шоир зимни баррасии масоили маънавиву ахлоқӣ таваҷҷуҳ намудан ба адабиёти шиғоҳӣ ва асотири миллӣ зоҳир мешавад. Ормонҳои миллӣ, таъриху тамаддуни бостон, масоили маънавиву ахлоқӣ саросари ашъори шоирро фаро гирифтаву бо дидгоҳи хос қиссаву ривоёт ва асотири куҳанро ворида шеър намудааст. Устура ба ҳайси унсури фаъоли тасвирсоз бо усулҳои мухталиф ба кор рафта, дар таҳкими бадеияти шеърҳо таъсири жарф гузоштааст. Маълум мешавад, ки Фарзона соҳиби дониши фароҳу комили асотирий буда, нисбат ба устураҳои бостон пайвастагӣ ва дидгоҳи хосе дошта, хонандаи ҳудро низ даъват ба омӯзишу маърифати он мекунад ва таъкид дорад, ки бо гузашти асрҳои зиёд он иксире дорад:

*Муҳаббат ҷӯ, муҳаббат ҷӯ зи фарҳанги асотирий,
Кӣ дорад дар бисоти худ ҳанӯз ингуна иксире (9, 104).*

Дар фарҳангҳо иксир моддаи афсонавӣ-кимӣ, ки ба ақидаи пешиниён гӯё мисро ба тилло ва симобро ба нуқра мубаддал мекардааст. Доруи фоидаовар ва камёбро низ иксир мегӯянд. Ба андешаи Фарзона, шинохти устураҳо назару

андешаи инсонро ба моҳияти ҳастӣ тағйир медиҳад, зеро дар онҳо ҳикматҳои ҷовидона таҷассум ёфтаанд. Таҳлилҳо маълум менамоянд, ки шоири тавоно дар маъниофариҳои зебову муассираш бештар аз тимсоли Аҳурамаздову Ахреман, деҳу фариштаву парӣ, дарахтону парандаҳои асотирӣ суд ҷуста, хусусияти устураҳоро нигоҳ доштааст. Чунончи:

*Эй ки Заҳҳокиву бунёди ту заҳрогин аст,
Зеби авранги баландӣ то чанд?
Ба даҳони қачи морон, ки ту дорӣ дар хеш,
Мағзи мардум бификандӣ то чанд? (8, 66).*

Дар баробари устураҳо бозтоби таъриху хусусияти ҷашнҳои миллий ба мисоли Наврӯзу Меҳргон ҷанбаи миллии ашъори шоирро афзудааст. Омадани Наврӯз ба мулки тоҷикон ва дигар шудани табиат чунин тасвир шудааст:

*Чашимони гулҳо боз шуд, эй дӯстон, Наврӯз шуд,
Рӯҳои гандумгунае сабзу баҳорафрӯз шуд,
Парҳезфармо маст шуд, масти ҷунуномӯз шуд (8, 178).*

Ҳамин тавр, таваҷҷуҳ ба ашъори Фарзона бозгӯи он аст, ки тозатарин дастовардҳои ҳунариву фикрӣ, адабиву фарҳангӣ, андешаҳои миллии шоир дар анвои гуногуни шеъри ғиноӣ беш аз ҳама муаррифгари шахсият, ифодагари нигоҳу андеша, донишу заковат ва ҳештаншиносии ўст. Фарзона бо тасвирҳои ҷолиби меҳан, мавзевҳои хушманзари зодгоҳ, забони ноби тоҷикӣ, фарҳанги куҳанбунёди моддиву маънавии мардумӣ, ҷузъиёти рӯзгори мардум, гирудорҳои зиндагӣ, ривояту қиссаҳову асотир ва ҷашнҳои аҷдодӣ ба шеър пирояни хоси миллий пӯшонида, ҷанбаҳои миллии сурудаҳои худро ба маротиб афзудааст.

Пайнавишт:

1. Абдуллоҳ Р. Маърифати адабиёт ва нақди шеър. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – 276 с.
2. Бобоева Т. Р. Тасвир дар шеъри муосири тоҷик (дар мисоли ашъори Фарзона): рисола ба дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ. – Хучанд, 2002. – 131 с.
3. Барорпур П. Шохдӯхтаре аз шеъри Эрон ва нигине аз Оли Сомон. Фурӯғи Фаррухзод ва Фарзонаи Хучандӣ. – Душанбе, 2012. – 299 с.
4. Ғаффоров У. Дурдона ва дарё. – Хучанд: Ношир, 2014. – 162 с.
5. Қўрғонов З. Д. Муродифоти ашъори Фарзона. – Хучанд, 2024. – 160 с.
6. Мирзоев М. К. // Фарзона ва фарҳанги мардумӣ. – Фарғона, 2025. – 156 с.
7. Самадов А. Маснаднишини сухан: Ҳунари тарҷумонии Фарзона / Бо пешгуфтори Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд: Ношир, 2024. – 142 с.
8. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷилди 1. – Хучанд: Хуросон-медиа, 2014. – 504 с.
9. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷилди 2. – Хучанд: Хуросон-медиа, 2014. – 500 с.
10. Ҳазратқулиён Д. Ф. Поэтика поэзии Фарзона. – Самарқанд, 2011. – 177 с.
11. Ҳусайнӣ С. Вежагии шеъри Фарзона ва иртиботи адабии ӯ бо Парвин, Фурӯғ ва Симин (бо хати форсӣ). – Душанбе, 2012. – 47 с.
12. Юнусов С. Аз зоҳири ашъ ба асли ҳақиқатҳо. – Хучанд, 1997. – 224 с.

УСТОД ФАРЗОНА ВА ДОНИШГОҲИ ХУЧАНД

Барои муассисаи оливу таълимии Тоҷикистони шимолӣ – Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров яке аз руҳдодҳои муҳим ба шоираи нотақрори миллати тоҷик, Шоири халқии Тоҷикистон Фарзонаи Хучандӣ додани дипломи доктори фахрии ин муассиса – мактаби бонуфузи олии кишвар аст. То ин замон ҳам чанде аз шахсиятҳои шоистаи берун аз донишгоҳ ва Тоҷикистон ба сифати доктори фахрии ин муассиса пазируфта шудаанд, масалан, раиси Ҷумҳурии исломии Эрон ҷаноби Саид Муҳаммади Хотамӣ ва донишманди номвари эронӣ Алиасғари Шеърдӯст аз ин ифтихор баҳрамандӣ доштаанд.

Пазироии шахсияти шоирии миллии тоҷикон ба чунин унвони доктори донишгоҳ аз чӣ чашмандоз ҷолиби диққат аст?!

Дар ин замина чанд бардошт ва тарҳҳое дорем:

Аввалан, Фарзона – Иноят Хоҷаева фарзанди сазовори донишгоҳ аст, ки солҳои 1981-1985-ум дар риштаи таъриху филологияи ин даргоҳи муқаддас ба таҳсил пардохта ва ба ифодаи донишманди эронӣ Муҳаммадризои Муваҳхидӣ «шеъри форсиро дар донишкадаи адабиёти Донишгоҳи Хучанд тадрис» карда, аз устодони муаззами ин даргоҳ Темурхон Мақсудов, Абдулраззоқ Ваҳҳобов, Абдуллоҷон Сатторов, Раҳим Тошматов, Хувайдулло Ҷалилов, Абдурашид Ҷалолов, Мардон Неъматов ва дигарон сабақ ёфта ва аз ин даргоҳ ба олами пурпахҳои адаб ворид шуда ва аз он ҳангом сазовори баҳои хубу муносиби шахсиятҳои пешрав ва нухбагони адабиёт қарор ёфтааст. Номи Фарзона чун дигар аз чехраҳои шинохтаи адабиёту фарҳанги тоҷикӣ монанди Хунарманди мардумии Иттиҳоди Шуравӣ Ҷӯрабек Муродов, шоирону адибони номвари тоҷик Аминҷон Шукуҳӣ, Ҳочӣ Содик, Муҳиддин Фарҳат, Абдумалик Баҳорӣ, Бурҳон Фаррух, Озод Аминзода, Баҳром Фирӯз, Доро Наҷот, Муаззама Аҳмадова, Аҳмадҷон Раҳматзод, суҳаншиносон Юсуф Акбарзода, Валӣ Самад, Султон Воҳидов, Саҳобиддин Сиддиқов, Абдувалий Давронов ва дигарон дар лавҳаи заррини дили донишгоҳ навишта шуда, имрӯз чун ифтихори миллат ва кишвар шухрат ёфтаанд [3, с. 4].

Аз ин ҷиҳат, Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров дар радифи онон бо номи Фарзона ҳам ҳамеша мефаҳраду меболад. Аз алоқамандони адабу фарҳанги миллии тоҷикӣ донишманди пурталоши ҳавзаи Хучанд профессори шодравон Усмонҷон Ғаффоров бо ишқу ихлоси вежа ба мо собит кардани мешавад, ки «тамоми роҳи эҷодӣ ва фаъолияти шоираро аз рӯзи нахустини ба донишгоҳ омаданааш то имрӯз» [2, с. 3] медонад ва дар борааш маводи бешумор фароҳам оварда, ки моро ҳамеша ба дарки густардаи мавзуи пайванди жарфи Фарзона бо донишгоҳ вомедорад. Дар ин бора аз китоби У. Ғаффоров «Дурдона ва дарё» (Хучанд, 2014) ҳам чанд иттилои муҳим метавон дарёфт.

Ин бардошти расои профессори шодравон Карим Абдулов низ дар ин боб ҷолиб аст, ки маҳорату малакаи дониш, рафтор ва фарҳанги инсониву Фарзона дар донишгоҳ ба дараҷаи баланде расид, муҳаббаташ ба илмомӯзӣ боло рафт, савияи ақлу хирад, завқи донишомӯзиаш дучандӣ ёфт. Бавежа, майлу ҳавасаш ба омӯзиши илму адабиёти ниёгон бияфзуд. Аввалин шеърҳояш дар ҳамин ҷо эҷод шуданд. Фурсати зиёдаш сарфи хондани китобҳои илмӣ, бадеӣ ва фалсафӣ гардид. Дар маҳфили адибони ҷавони донишгоҳ ғаёлона ширкат меварзид. Аз адибони шинохта сабақ меёфт. Пайваста рӯзномаву маҷалла мехонд. Хотираи устувори худодод ба ӯ имкон фароҳам овард, ки бисёр шеър фаро гирад. Аз устодон забони ноби тоҷикиро бо ҳамаи назокаташ омӯхт. Чуноне чашма ба дарё бадал шуда, дарё бо паси сар кардани пастиву баландӣ ба укёнус мерасад, Фарзона ҳам ин роҳҳои пуршебу фарозро паси сар карда ва ба сӯйи камол роҳ ёфт [1, с. 13].

Бояд аз иртиботи пайвастаи донишгоҳ ва хонаводаи Фарзона низ ёдовар шавем, ки пайванде вежа бо ин даргоҳи қудсиёна дошта, худи шоираи номвар дар ин бора нуктаи муҳим баён доштааст: «Ҳанӯз ман ба дунё наомада будам, ки модарам дар донишгоҳ ғаёлият мекарданд. Он кас аз ҷумлаи бонувони камшумореанд, ки кори таълиму таҳқиқро кори зиндагии худ шинохтаанд ва рисолати иҷтимоӣ хонаводагиро ба ҳам тазвиҷ кардаанд. Яъне ман ҳанӯз дар он сӯйи ҳастӣ будам, ки сарнавиштам ба донишгоҳ муртабит буд ва дафтари хотираам танҳо бо ҷаҳор соли таҳсил дар факултаи суҳаншиносӣ хотима намеёбад» [7, с. 379].

Бароат Ҳоҷибоева аз шахсиятҳои парвардаи ин донишгоҳ ва аз устодони номии ин даргоҳ буд ва хидматҳои бузурге барои обрӯву эътибори ин ҷо анҷом дод. Ӯ чандин сол дар вазифаи муовини ректори бахши илми заҳмат қашида ва дар арсаи таҳқиқи илмӣ ҳам соҳиби номи баланде буд, соҳиби асарҳои зиёди илмиву пажӯҳишӣ дар заминаи пайванди адабии русу тоҷик ва ҷеҳраҳои адабии гузаштаву ҳозира, усули таълими адабиёт дар мактабҳои оливу миёна мебошад. Ҳоҷарони Фарзона ҳам, ки ҳар ду «дарси Қуръон ва маънии абёти Саъдиву Ҳофизу Камолу Бедил ва дигар бузургон меомӯхтанд» [8, с. 317], яке – Муаззама дар риштаи риёзӣ, дигаре – Матлуба дар риштаи филологияи рус дар ин донишгоҳ таҳсил карда ва аз ин даргоҳ ба олами пурпаноӣ меҳнат рафта, яке омӯзгор ва дигаре муҳаққиқ гардиданд. Таҳсили Матлубаи Мирзоюнус дар Институти адабиёти ҷаҳонии ба номи Горкийи Маскав идома ёфта, онҷо ба дифои рисолаи номзадӣ комёб гардид ва ба Тоҷикистон баргашт ва то ба сатҳи доктору профессор расид ва имрӯз яке аз донишманди шуҳратманди риштаи адабиётшиносии тоҷик аст...

Дувум, эҷоди адабии Фарзона асосан дар донишгоҳ ранги хоса дарёфтааст, гарчанде бархе аз шеърҳояш дар давраи мактабҳои ба нашр расидаанд. Аз ин ҷиҳат, чанд шеър ва дигар навиҳои навиштаҳои дар нашрияҳои бонуфузи он замон – «Садои Шарқ», «Занони Тоҷикистон», «Адабиёт ва санъат», «Ҳақиқати Ленинобод» ва нашрияи вежаи донишгоҳии «Маҳорати педагогӣ» маҳсули замони таҳсил дар донишгоҳанд. Бори аввал пайи ҳам ба ҷоп рафтани ду шеъри ӯ дар нашрияи «Ҳақиқати Ленинобод» «Соли нав, хуш омадӣ» (1-уми январӣ

соли 1983) ва «Ба модарам» (14-уми майи соли 1983) [5] агарчанде санчиши қалам буда ва ба маҷмуаҳои ашъори шоир ворид нашудаанд, аммо хеле муҳим ва эҷоде бо диду руҳи тоза ва навгароёна маҳсуб мешуданд. Соли 1984-умро муҳимтарин давраи донишомӯзии шоир дар донишгоҳ ба ҳисоб метавон овард, ки дар нашриёти «Ирфон»-и Душанбе маҷмуаи шеърӣ дастҷамъие бо номи «Риштаборон» ба нашр расида ва ба он силсилаи шеърҳои Фарзона низ ҳамчун намунаҳои аввалини шеъри ӯ ворид гардиданд.

Дар замоне, ки Фарзона давраи донишҷӯиро паси сар мекард, чанд лавҳа ва мусоҳиба бо ӯ дар нашрияҳои ҷумҳурӣ ва донишгоҳӣ падида омадаанд, аз ҷумла аз нашрияи «Маҳорати педагогӣ»-и донишгоҳ (сентябри соли 1981) бо «Орзуи Иноят» ном лавҳаи Муҳаббат Мирзоумарова огоҳ мешавем, ки далели ҷиддии заминаҳои Фарзона ва шоири фарзона шудани Иноят Хоҷаева аст. Он замон дар як гуфтугӯи таҳассусии нашрияи «Комсомоли Тоҷикистон» бо бахше аз аҳли ширкати курс-конференсияи адабони ҷавони ҷумҳурӣ низ ба Фарзона, шеър ва истеъдоди ӯ ҳам ишораҳо рафтааст (21-уми декабри соли 1983). Як донишҷӯи соҳибқалами дигар Бозор Розиков баъди анҷоми ин курс-конференсия бо Иноят Хоҷаева суҳбат ороста, ба нашрияи «Маҳорати педагогӣ» (1-уми феввали соли 1984) дод. Муаллиф аз ҳамдарсони Иноят Хоҷаева аст, ки «Ангуштнамои курс» ном бардоштҳояш дар нашрияи «Маҳорати педагогӣ» (1983) нуктаҳои ҷолибе дорад [дар ин бора ниг.: 5].

Дар баробари ин, аз ҳамин давра сар карда дар жанри маъмули он замон – «Хулосаи шеърҳои навқаламон» ё «Назаре ба шеърҳои навқаламон» (Ҳақиқати Ленинобод, 10-уми январӣ соли 1983 ва 21-уми ноябри соли 1984) нақду таҳлили ашъори ин давраи ба камол роҳ ёфтани Иноят Хоҷаева оғоз ёфта ва дар онҳо ба маҳсули ин давраи донишҷӯияш баҳои сазовор дода шудааст. Аз рӯйи иттилои «Осорномаи Фарзона», дар маҷмуъ, дар беш аз 25 мақола, мусоҳиба, хабар, гузориш ва дигар навъҳои навиштаҳои нашрияҳои он замонаи пурҷӯшу хурӯши солҳои 80-уми садаи XX – «Комсомоли Тоҷикистон», «Ленинабадская правда», «Ҳақиқати Ленинобод», «Маҳорати педагогӣ» – рӯзномаи донишгоҳ аз донишҷӯ Иноят Хоҷаева – раванди таҳсил, эҷоди адабӣ, ширкати ҷаҳлонааш дар ҳаёти адабии кишвар, ширкат дар озмуну олимпиадаҳо ва ғайра суҳан рафтаанд, ки имрӯз рӯй овардан ба онҳо, аз як тараф, беманфиат ҳам нест [5].

Севум, мо оғаҳем, ки шоира Фарзона дар аввалҳои ҷаҳолияти эҷодияш дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба сифати устои равоншиносӣ, адабиёт ва шеър ба дарс додан машғул буд ва ба донишҷӯёни суҳаншинос аз вежагиҳои вазни шеър дарс меҳонд. Як давра насли донишҷӯ аз дарсҳои муаллима зиёд баҳра ёфта ва сирри жарфи шеър андӯхтаву омӯхтаанд. Мо метавонем инро ба назар гирем, ки ба тадриси донишҷӯёни суҳаншинос шуғл варзидану камар бастанӣ шоир ё нависанда дар таҷрибаҳои донишгоҳӣ як суннати хубу матлубест. Дар зехни мо ҳаст, ки як вақт устои номвари шеъри тоҷикӣ Бозор Собир назокат ва нозукиҳои шеъри тоҷикиро ба донишҷӯёни риштаи суҳаншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон меҳонд, агарчанде моро шунидани он лексияҳо насиб набуда, аммо ин таҷрибаест якдаст, ки дар зехни суҳаншиносии донишҷӯ бисёр нуктаҳо ва ҷиҳатҳоро бедор карда ва рафти дарки зебоишносии ононро борвар

месозад. Тасаввур бикунем, ба чуз устои тахсилдидаи адабиёт дар донишгоҳ худи шоир ё нависандаи ҳирфай организми шеър ё насрро ба донишҷӯ кушояд, чун ин тоифа организмшиноси расову воқеии шеър ё наср аст?! Пас чунин тадрис ҳушмандона ва судбахш хоҳад буд. Имрӯз ҳам аз чунин таҷриба бояд ба кор гирем. Ва ҳам, — яке аз муаллифони ин мақола, — аз он афсус меҳӯрам, ки дар вақти мудири кафедраи адабиёти муосири тоҷики донишгоҳ буданам чаро ба зеҳнам эҳёи ҳамин анъана наомад?! Агар не ин арзро ба роҳбарии донишгоҳ мерасонидем. Аммо ба ҳар ҳол имрӯз ҳам дер нест ва ҳубу усулӣ ҳам хоҳад буд агар устод Фарзона барин шахсиятҳои номвари шеър бо назардошти имкон ва фурсаташон боз ба суҳаншиноси ҷавони имрӯза аз шеър ва табиату назокати он дарсҳо гузарад...

Чаҳорум, агарчи устод Фарзона баъди як марҳалаи тадрис дар донишгоҳ дигар дарс нахондааст, аммо умре руҳан бо донишгоҳ ва ормонҳои донишгоҳӣ дар пайванди вежаи ҳамешагӣ буда, бо ҳаёти донишгоҳ баробар нафас кашида, бо шодии донишгоҳ шодӣ карда, дар бештари чораҷӯиҳои донишгоҳ ғаёлона ширкат варзида, гули сари сабади силсилаи ҷамоатиҳои илмӣ дохиливу хориҷии донишгоҳ буд, дар бисёре аз ин ҷамоатиҳо пайваста суҳанрониҳои вежаву тақонбахш намуда, шабҳои эҷодияшон борҳо дар донишгоҳ дар сатҳи баланд сурат ёфт, ки табиист аз онҳо аҳли донишгоҳ — устодону донишҷӯён суде фаровон ва тасаввурнопазир бардоштанд.

Яке аз он нишастҳо — шаби эҷодиро профессори зиндаёд Карим Абдулов ба ёд оварда, ки дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров бо таклифу сарпарастии роҳбари он дар солҳои 2000-2009, академик Носирҷони Салимӣ баргузор шуда буд: «Дар он маҳфили шеърӯ суҳани баланд насибам гашт ширкат варзидам, Фарзона зиёда аз се соат дар сахна суҳан гуфт, шеър хонд. Аввалан, ягон маротиба бемантиқ ҳарф нагуфт, ҳар як суҳанаш фалсафаи нотақрор дошт. Сониян, боре иборае, ҷумлаеро тақрор накард. Банда дар вақти суҳангӯиаш назму насрро фарқ накардам. Ҷумлаҳои пухтаву суфта, содаву равон, ҳушоҳангу гӯшнавоз, пурмазмуну пурмаънии ўро шунида, кас лаззати маънавӣ мебардошт. Ҳар як суҳанаш саршор аз самимият ва муҳаббати бузурги инсонӣ буд. Дар баҳсҳо, шабҳои эҷодии зиёиёни касбу кори гуногун: олимон, адибон, рузноманигорон, ходимони сиёсӣ ва дигарон иштирок намуда-ам, аммо шаби эҷодии Фарзона аз замин то осмон фарқ дошт. Суҳани одии ў чун шеър садо меод. Дар се соати суҳбат ў баёзи адабиёти дирузу имрӯзи моро варақгардон кард. Нишон дод, ки адабиёти дунёро хуб медонад, моҳияти ҳунари суҳанвариро дарк мекунад. Дар суҳбаташ аз панду ҳикмати ниёгонамон иқтибосҳои дақиқ, бомаврид, ба мавзӯ алоқамандро бо забони ширини адабии тоҷикӣ пешкаши иштирокчиён кард. Дар маҳфил чанде аз шоирон, нависандагон, ҳунармандон, олимони низ ширкат варзиданд. Вале Фарзона ҷамагонро дар ҳайрат мононд» [1, с. 13].

Ҷолиб он аст, ки аз ин се соат суҳбати Фарзона профессор К. Абдулов «рухҳои тақомули маънавии ўро» ҷуста ва ба худ савол меода ва ба қисме аз саволҳои ҷавоб меёфта ва меҳостааст, ки онҳоро бо тамоми садо ба мардуми олам бо фаҳри баланди ватандорӣ бигӯяд. Ў шукрона мекарда ва ба фаҳр гуфта,

ки «дар охири асри XX ва аввали асри XXI шоире пайдо кардем, ки ормонҳои мардум ва арзишҳои тамаддуни моро зинда кард. Сотим Улуғзода, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор ва дигар адибони соҳибсухани мо борҳо дар тавсифи ҳисоли ҳамида ва шеърӣ баланди ин шоира суханҳои самимӣ гуфтаанд» [1, с. 13].

Чунин чорабиниҳои ёдмону муфид ва файзбахшу нусратовар зиёданд, аз ҷумла маҳфилҳои «Даҳ рӯз бо Фарзона», «Фарзонахонӣ», «Ношири баҳор» ва ғайраро метавонем ёд оварем, ки ба ин васила низ маҳсули тафаккури амиқрави шоир ба зеҳни устодону донишҷӯён чой ёфт.

Як аз маҳфилҳои дигар «Шаккаристони чон» – нишастӣ ҳосаи аҳли адаб, илм ва ҳунар бо суханронии Фарзона ва ҳунарнамоии Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Ҷӯрабек Набиев чандин сол пеш дар саҳни Маҷмааи Хуррамшаҳри Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров баргузор шуд. Он маҳфили нозанину камназир дар Хуррамшаҳр то дерҳо аз ёду хотираи бинандагон нахоҳад рафт. Мағзу ҷавҳари суҳбат дар ин нишастӣ ноб ашъори ғазалсарои маъруфи форсу тоҷик Хоҷа Камолӣ Хучандӣ ва бозгуштии моҳияти афкори малакутии ин нобиғаи адаб аст. Гардонандаи барнома устод Фарзона бо дониши пурбори адабӣ, андешаҳои матину густурда ва сабку лаҳни хоссаву барозандаи баёни фикр ба тафсири шеваи олами пурҷозибии афқору андешаҳои Камол пардохта ва ҳунарманди маҳбуб Ҷӯрабек Набиев чошние аз сурудаҳои ҷовидонии ин «булбули хушилҳои чаманҳои Хучанд»-ро вориди нӯшҷоми хушгувори имрӯзӣ карданд.

Хуррамшаҳр – шаҳраки он замон нотақрори донишгоҳ дар ин нишаст ба фазои хеле нозанину дилкаш табдил ёфта, тамошои «Шаккаристони чон» ҳар касро ба ёди ин манзили таърихӣ хуррам мебарад, ҷозибии Хуррамшаҳр бори дигар фазои хотираҳои парокандаи моро тоза месозад ва ёди моро бар тозагиву таровиши он нишастҳои сершумори аҳли адаб наздик мекунад.

Лаҳни шоиронаи Фарзона ва сароиши мастонаи Ҷӯрабек Набиев дар фазои Хуррамшаҳр баланду боло рафта, аз қанди хуштаъми ашъори Хоҷа Камол коми мо бори дигар ширин гардид.

Тафсири ашъори Хоҷа Камол аз ҷониби устод Фарзона бо ҳама ҷозибии рангину дилкашаш метавонад дарки насли имрӯзро ғано бахшад. Донишҷӯи якрангии имрӯзӣ бояд аз ин намоишҳои нотақрор руҳашро шодоб гардонад ва дар парвариши руҳиву равонияш аз ин нишастҳои фаровон баҳра бароварад.

Нуктаи ҷолибе аз ин нишаст берун кашиданист: Устод Фарзона ноқидона, равишмандонаву шоирона шеърӣ Хоҷа Камолро ба мо чун қанде намоёнид, ки «дар чанд қоғаз печида шуда» ва шояд мо ҳама дар дарозии умр ба андаруни ин чанд қоғаз натавонем ворид шавем ва шахду шираи он қанд чашем. Натиҷаи ноқидонаи устоди сухан ҷолибтар аз ҳама аст: Имрӯзӣро муҳим аст, ҳадди ақал шефтаи ҳамон қоғазӣ қанд бошанд...

Ҳисси хосси таассуромези шоира ва дарки умдаи зебоишносии ғазали Хоҷа Камол аз ҷониби ӯ то чӣ ҳад моро шефта ва гирифтори шинохти аслу ноасл мегардонад...

Агар имкон даст диҳаду бо баҳрамандӣ аз чанд сабти таърихӣ матлабҳои суханронии донишмандонаи устод Фарзона рӯи саҳифа омада ва ба сифати китобҳои ҷудогона омодаи нашр шаванд, аҷаб коре мебуд. Файзи ин корҳо ҳам аз он дарсҳои Фарзона кам нахоҳад буд. Ин бори дигар саҳми устод Фарзонаро ба рушди тафаккури ақлии ҳайати донишгоҳ ва, ба ин васила, пешрафти тафаккури баъдии аҳли миллат бори дигар собит менамояд.

Аз назари мо, ҳузури Фарзона дар маҳфили илмиву адабии «Ганҷи сухан», ки дар ҷомеаҳои дохиливу берунӣ шухрати фаровон дорад, аз гуфтугӯи муҳим ва пураҳаммияту худвежае хоҳад буд. Суханвари мумтоз чун гули сари сабад ва аъзои фаъоли маҳфил дар нишастҳои адабии он фаровон ширкат ва суханронӣ карда, шеърҳо хонда ва таъсири хоҳе ба равандҳои адабӣ ва фикри наслҳои имрӯз гузоштааст. Ҳусни ихлосу муҳаббати Фарзона ба маҳфили илмӣ-адабии «Ганҷи сухан» дар мақолаи «Анғезаи ибтикор» (2005) ва дигар навиштаҳои хеле расову анғезанда ва тақонбахш баён шудааст.

Панҷум, таҳия ва наشري бархе аз китобҳои мондани устод Фарзона – аз ҷумла «Қатрае аз Мӯлиён» дар се ҷилд (Хучанд, 2003), «Сад барги ғазал» (Хучанд, 2008), «Ҳама гул, ҳама тарона...» дар ду ҷилди зебо дар таҳия ва бо пешгуфтори профессор Матлубаи Мирзоюнус (Хучанд, 2014) ва монанди ин маҳз дар донишгоҳ ба доираи андеша омада ва тарҳи онҳо дар сатҳи баланди таҳассусӣ сурат гирифта, бо сифатҳои баланд ба нашр расида ва имрӯз чунин маҳсули зеҳнии шоирона ҳам дар борвар кардани зеҳни шеъргарои мухлисон ва равишмандони донишгоҳ ва аҳли ҷомеа арзишу аҳаммияти бештаре доранд. Ба наشري «Қатрае аз Мӯлиён» сарвари онвақтаи донишгоҳ, академик Носирҷони Салимӣ сабъ карда ва онро чун тухфаи бебаҳо ба мухлисонаш расонида буд. Ин китоб ҳам баёнгари зиндагии вежаи Фарзона дар олами шеър – «дар варақи санг, дар хонаи чашму хонаи дил, дар қуйи сафед, дар халтаи чаккаи дарахти тут, дар ниҳоли қомате, ки бори маломати ҳаждаҳсола дорад, дар лолаҳое, ки дар ёла машғал шудаанд, дар садои азоне, ки аз масҷиди маҳалла меояд» [2, с. 3].

Фароҳам омадани гаронқадркитоби арзишманди «Қанди баста» дар таҳияи адабиётшинос, профессори донишгоҳ Матлубаи Мирзоюнус – иборат аз 113 мақола, нома, пешгуфтор, сафарнома, меҳрнома ва ёдномаи Фарзона (Хучанд: Ношир, 2024, беш аз 500 саҳифа) аз рӯйдодҳои муҳим барои донишгоҳ дар арафаи баргузории ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ «Мақоми Фарзона дар адабиёти муосири тоҷик» (1-2-юми ноябри соли 2024) ҳаст ва дар арафаи 60-умин баҳори умри ин суханвари мумтоз аз ҷониби аҳли ҷомеа хуш пазируфта гардид. Ин асарҳо дар зарфи 35 соли охир ба миён омадаанд. Ин китоб аз намунаҳои хуби нақду назари сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва ҳунарии Фарзона аст, ки моро бо олами густардаи ҷаҳоншиносии адабиву таърихӣ, фалсафӣ, ҷомеӣ, равонӣ ва ғайра огоҳ месозад. Дар наشري китоб ҳиссаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд ва шаҳри Хучанд ҳам қобили зикр аст.

Шашум, наشري маҳсули тарҷумаҳои устод Фарзона – аз ҷумла «Девони ғарбиву шарқӣ»-и шоири номии олмонӣ Иоган Гӯте (Хучанд, 2007), шеърҳои шоирони шӯридаҳол ва шӯридапарвози рус Анна Ахматова (Хучанд, 2008) ва

Марина Светаева (Хучанд, 2008) низ бо донишгоҳ саҳт гирех дорад. Хоса ба мушоҳидаи бориқсанҷонаи донишманди тарҷумашинос Абдурашид Самадов баргардони ашъори ин ду шоираи рус аз ҷониби як шоираи лирики тоҷикро пайванди аҷиби маънавиест. Ў дар заминаи садоқатмандии Фарзонаи Хучандӣ ба руҳи шеърӣ Анна Ахматова ва Марина Светаева пажӯҳишҳое анҷом дода ва дар китоби «Маснаднишини сухан» (Хучанд, 2024) ба чунин бардошт расида: «Фарзона кӯшидааст, ки тарҷумаи ӯ ба хонандаи тоҷик фаҳмову наздик бошад ва чун моли адабиёти худ онро хонанд. Чунин амонатдорӣ ба Фарзона аз устод Лоиқ мерос мондааст. Устод Лоиқ низ дар тарҷумаи ашъори Есенин то ҳадде сидқ нишон додааст, ки асло бидуни тарҷума будани он хонанда хонад, моли шоири тоҷик медонад» [6, с. 36].

Ба ин маънӣ, ин баргардонхоро ин тарҷумони ҷаҳоншинос дар вақташ дар сатҳ баланд ва бо камоли маҳорати тарҷумонӣ анҷом додааст. Инро ҳам бояд махсус гуфт, ки дар вақташ барои наشري силсилаи ашъори шоирони тоҷик дар Донишгоҳи давлатии Хучанд маҳз сарсуханҳои Фарзона баргузида шуданд, ки далели сатҳу савияи донишу ҷаҳонбинии пурвусъати ӯянд. Аз ҷашмандози мо саракориҳо дар ин гуна ибтикорҳо хеле зиёд сурат гирифтаанд.

Ҳафтум, устод Фарзона ҳамчун рамзи ихлосу муҳаббат ба донишгоҳ ва гиромидошти аҳли тадрис мақолаву меҳрномаҳо навишта ва дар онҳо симои аслии донишгоҳ ва ҷеҳраҳои нотақрори ононро офаридааст. Дар ин замина, аввал аз ҳама, ин нукта бавежа бояд зикр шавад, ки «Номаи хуршедмуҳри сарнавишт» (2002) – нигориши беҳтарин, ихлосмандона ва пурмуҳаббат дар бораи ин маҳзани илму таълим – Донишгоҳи давлатии Хучанд буда ва дар он пайванди вежаи маънавиву отифии Фарзона бо нуктаҳову рақамҳои раднопазир сабт ёфтааст.

Ҷеҳранигории Фарзона дар бораи аҳли номвари ин даргоҳ низ аҷаб ҳосият ва назокатҳое дорад, ки бо диди вежаи фардиву бинишгарии мумтози соҳиби қалам ва дар сатҳу саликаи баланди сабку нигориш ба миён омадаанд. Дар ин арса ҳам мо, аз як тараф, бо асрори номақшуфи зиндагиву устодигарии онҳо, аз тарафи дигар, бо хирмани донишу тафаккури созандаи муаллиф ошно мешавем. Ин навиштаҳо бо қалами матини расову баланд ба миён омадаанд. Табиист, ин ҷеҳраномаҳои устодони варзида барои офаридан ва навиштани таърихи комили донишгоҳ барои фардо низ муфид хоҳанд буд ва ҳамагӣ барои дарки муаммои нақши донишгоҳ дар рушду равнақи тафаккури миллии мо зиёда ба хидмат хоҳанд омад. Чунин арзиши баланду муҳим доранд чанде аз ин гуна мақола, пешгуфтор, меҳрнома ва сўгномаҳои суханвари сеҳрнигор: «Порае аз номаи меҳр» – Марҳаматхон Ҳабибуллоева (1990), «Ҳалқабанди зиёву зебой» – Абдуллоҷон Сатторов (2002), «Фурӯғи савоб», «Анғезаи ибтикор», «Шамси саодатпартав» – Абдулманнони Насриддин (2003, 2005, 2011), «Оғози дигарбора» – Саидмурод Ҳочиев (2014), «Барои Шарифҷон Акрамов» (2016), «Хизонаи саршор» – Усмонҷон Ғаффоров (2017), «То қуллаи таманно» – Мардон Неъматов (2006), «Чароғафрӯзи маҳфилҳо» – Саидумрон Саидов (2021), «Тулуи бисмиллоҳ» – Нуралӣ Нурзод (2022), «Оинаи боз» – Мусо

Олимҷонов (2023), «Духтари Ховар» – Умеда Ғаффорова (2024), «Дар пешгоҳи дил» – Нуруллоҳон Ғиёсов (2024) ва ғайра.

Ҳаштум, устодони суҳаншиносии донишгоҳ тайи чандин сол чанд рисолаи номзадӣ дар заминаи вежагиҳои эҷодии Фарзона ба дифоъ расонида ва китобу мақолаҳои арзишманду пурбаҳрае ба миён оварда, муҳимтарин нуктаҳо, ҷанбаҳо ва паёмҳои шахсият ва раванди бебозгашти эҷоду офаринишгарии ин шахсияти барҷастаи миллии моро равшан карда ва бо тақия ба далелҳои қоромад ба бардошту натиҷаҳои назаррас омадаанд. Аз ҷумла, дар зарфи қариб сӣ соли охир дар пайванд ба ин қазия рисолаҳои илмӣ номзодии унвонҷӯёни донишгоҳ – Сарфароз Юнусов «Ҷустуҷӯҳои навоварона (дар асоси эҷодиёти Фарзона ва Сиёвуш)» (1997), Тайиба Бобоева «Системаи тасвир дар назми муосири тоҷик (дар мисоли эҷодиёти Фарзона)» (2002), Зоҳидҷон Қўрғонов «Синонимҳои ашъори Фарзона» (2009), Фарзона Алишерзода «Таҳлили қиёсии маъноиву сохтори соматизмҳои ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолiddин Балхӣ» (2020), Наргис Раҳимова «Нақши тарҷума дар эҷодиёти Фарзона» (2024) ба миён омадаанд, ки дар онҳо муҳимтарин масъалаҳо ва махсусиятҳои эҷодиёти шоира бозгӯ шудаанд. Дар баробари ин чанде аз китобҳои устодон – аҳли таҳқиқи Донишгоҳи давлатии Хучанд – Сарфароз Юнусов «Аз зоҳири ашъ ба асли ҳақиқат (таҳқиқи лирикаии Фарзона ва Сиёвуш)» (1997), Тайиба Бобоева «Тасвир дар шеъри муосири тоҷик (дар мисоли шеъри Фарзона)» (2014), Усмонҷон Ғаффоров «Дурдона ва дарё» (2014), Матлубаи Мирзоюнус «Шарҳи шаст шеъри Фарзона» (2019), Зоҳид Қўрғонов «Муродифоти ашъори Фарзона» (2024) ва ғайра низ ба ихтиёри аҳли мутолиа расиданд, ки ба ҳунари вежаи адабӣ ва суҳанварии Фарзона ихтисос ёфта, онҳо дақиқан боиси ривочу равнақи завқу салиқаи вежаи адабиётфаҳмӣ, адабиётпарастӣ ва забондонии аҳли ҷомеа гардидаанд. Дар ин гуна асарҳо симои шоир ва суҳанвари маъруфи замони мо бо рангҳои гуногун бознамоӣ шудаанд. Ба навиштаи устоди адабиётшиносии донишгоҳ, профессор Неъматҷон Файзуллоев «дифои бомуваффақияти чандин рисолаҳои номзадӣ бо роҳбарии бевоситаи донишмандони шеършинос дар қаламрави Тоҷикистон... ва пайваста ба таъъ расидани китобу мақолаҳои зиёду сершумор оид ба осори сеҳрангези шоира гувоҳ бар ин аст, ки эҷодиёти ӯ дар таърихи назми муосири тоҷик, барҳақ, як воқеаи муҳими адабӣ ва падидаи тозаест» [7, с. 74].

Дар баҳши илмҳои ҷомеашиносии маҷаллаи илмӣ «Номаи донишгоҳ»-и давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров ҳам дар заминаи нақду таҳлили ашъори Фарзонаи Хучандӣ ҳам аз лиҳози адабиётшиносӣ ва ҳам аз лиҳози забоншиносӣ мақолаҳои пуртаҳлил ба таъъ расидаанд, аз ҷумла – Зоҳид Қўрғонов «Вежагиҳои қорбурди як навъи муродифот дар ашъори фарзона» (№ 1 (17), 2009), Алиризо Қазва «Гироишҳои тасаввуфӣ дар шеъри имрӯзи Тоҷикистон» (№ 2 (26), 2011), Гулбаҳор Шералишоева «Жанри рубой дар эҷодиёти Фарзона» (№ 1 (38), 2014), Неъматҷон Файзуллоев «Жанри ғазал дар эҷодиёти Фарзона» (№ 4 (45), 2015), Шоира Пўлодова «Сафарномаҳои Фарзона – маъхази муҳими иттилоот» (№ 4 (65), 2020), Наргис Раҳимова «Назаре ба ҳунари тарҷумонии Фарзона (дар мисоли як шеъри Афанасий Фет)» (№ 2 (83),

2025), ки ҳар кадом икдومه дигарбора дар гуфтани сухани тоза дар сухансанҷии тоҷикии замони истиқлоли миллии мост.

Нухум, аз ташаббусҳои начиби фарзонашиносӣ дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров дар ҳамкории ҳамешагиву пайваста бо Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузории ҷашнҳои 50 ва 60-умин солгарди ӯ дар сатҳи баланди илмиву фарҳангӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин чораҷӯиҳои сатҳи баланд аз кишварҳои хориҷӣ ҳам меҳмонони соҳибнуфуз ширкат ва суханронӣ доштанд. Баргузор шудани конференсияи илмӣ байналмилалӣ «Мақоми Фарзона дар адабиёти муосири тоҷик» (Хучанд, 1-2-юми ноябри соли 2024) ҳам дар ин арса ҷолиб буд. Ба нашр расидани китоби калонҳаҷме бо номи «Номаи эҷоз» – маҷмуаи мақолаҳои соҳибназарони хориҷиву дохилӣ (Ингилистон, Олмон, Эрон, Ўзбекистон, Олмон, Тоҷикистон), ки маводи ҳамон ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ аст, натиҷа ва маҳсули ин тадбири илмӣ ватанӣ мебошад ва дар таҳия, вероӣш ва бознигарӣ ба мақолаҳои он устодони суханшиноси донишгоҳ – як ҳаёти хуби вероӣш дар факултети филологияи тоҷик саҳм доранд.

Боиси сарфарозист, ки маҷаллаи фарҳангӣ-хунарии «Самарқанд» дар Эрон шумораи 8-уми тобистони соли 1404-ум / 2025-уми мелодиаш (соли панҷум)-ро чун «Ҷашнномаи Фарзонаи Хучандӣ» нашр кард, ки дар ҳамкорӣ бо устодони тоҷикистонӣ (Одил Нозир), аз ҷумла Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров (Матлубаи Мирзоюнус, Нуралӣ Нурзод) тархреҳӣ шуда ва дар он низ чанде аз мақолаҳои илмӣ устодони донишгоҳ – Матлубаи Мирзоюнус, Умеда Ғаффорова, Замира Ғаффорӣ, Нуралӣ Нурзод, Тоҷибой Султонӣ, Замира Ёлмасзода, Баҳроми Раҳматзод, Субҳони Аъзамзод ба таъъ расидаанд.

Аз назари мо, пайванди устод Фарзона бо Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуровро беш аз ин метавон бозгӯ кард, аммо он ҷӣ оварда шуд, худ муҳри раднопазири ин қазия аст. Боз нуктаҳои дигаре ҳам ҳастанд, ки дар ҳар вақти муносиб имкон дорад ба ин нигариш ва нигориш афзуда шаванд. Аз ҷумла, эҷоди суруди (гимни) донишгоҳ ба саъйи Фарзона бо оҳанги Абдурахмон Тошматов, баргاردони маҷмуаи ашъори Фарзона ба забони англисӣ аз ҷониби забоншинос, устоди Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров Мавлуда Юнусова (2006), офаридани хониши адабӣ аз рӯйи ашъори суханвар аз ҷониби ровии ҳунарманд, парвардаи донишгоҳи Хучанд Аслам Каримов бо номи «Дар чиллаҳонаи дил» (2010) ва даҳҳо дигар матлабҳо аз ҳамин қабиланд.

Ин ҳама нуктаҳо барои баҳраамандӣ ва сабақомӯзии наслҳои донишгоҳӣ аз ҳаёти шахсиятҳои номвар муҳим ва муфид хоҳад буд..

Пайнавишт:

1. *Абдулов, К.* Панҷ рукни тақомули маънавии Фарзона / К. Абдулов // Зиндагӣ. – 2006. – 5-уми июн. – С. 13.

2. *Ғаффоров, У.* Бозёфти назми тоҷик / У. Ғаффоров // Тирози ҷаҳон. – 2003. – 16-уми июл. – С. 3.
3. Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров: Қомуси мухтасар / Ҳайати таҳрир Зоиров Ҳ., Нуров Н., Олимҷонов М., Раҳимов А., Самеев А., Ёрунова М. – Хучанд: Нури маърифат, 2012. – 572 с.
4. *Муваҳҳидӣ, М.* Паёми ниёкон: Нақде ба Фарзонаи Хучандӣ // Кайҳони фарҳангӣ. – 1376. – Сентябр. – № 135. – С. 57-58.
5. Осорномаи Фарзона / Таҳияи Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд: Хуросон, 2021. – 188 с.
6. *Самадов, А.* Маснаднишини суҳан : Ҳунари тарҷумонии Фарзона / А. Самадов. – Хучанд: Ношир, 2024. – 142 с.
7. *Файзуллоев, Н.* Жанри ғазал дар эҷодиёти Фарзона / Н. Файзуллоев // Пайванд: Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсиҷабонони ҷаҳон. – 2019. – № 35. – С. 65-74.
8. *Фарзона.* Кишвари минӯназир // Фарзона. Қанди баста: Мақолаҳо, номаҳо, пешгуфторҳо, сафарномаҳо, меҳрномаҳо, ёдномаҳо. – Хучанд: Ношир, 2024. – С. 303-352.
9. *Фарзона.* Номаи хуршедмуҳри сарнавишт // Фарзона. Қанди баста: Мақолаҳо, номаҳо, пешгуфторҳо, сафарномаҳо, меҳрномаҳо, ёдномаҳо. – Хучанд: Ношир, 2024. – С. 379-382.

**ВЕЖАГИҲОИ КОРБУРДИ ҶУМЛАҲОИ СОДА
ДАР АШЊОРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ**

Шоири халқии Тоҷикистон устод Фарзона аз шахсиятҳои мунире мебошанд, ки дар радифи бехтарин ва маҳбубтарин суҳанварони муосир қарор доранд. Имрӯз рушду инкишофи шеъри муосири тоҷикро бе ҳузури мунири ин шахбонуи суҳан тасаввур кардан аз имкон берун аст. Шоири асил ҳамон аст, ки ба ҷавҳари инсон ва ашёро ғайта тавонад ва аз ин нигоҳ, хонандагони ашъори Фарзона, ихлосмандони суҳанҳои дилпазири эшон хеле зиёданд ва бо ниёзмандӣ ба шеъраршон рӯ меоранд, ба дарду орзу ва ормонҳои худ ҷавоб меёбанд, дӯст доштани забони модарӣ, меҳру сидқ парваридан ба онро меомӯзанд. Ҳунармандии шоир дар эҷоди ғазал дар пешгуфтори «Девон» чунин арзёбӣ гаштааст: «Боиси сарафрозист, ки ба ин ҳунари муҳим ва машаққатталаб, хушбахтона, дар замони мо шоири баландноми тоҷик Фарзона бо нерӯии заковати баланд ва илҳами пуртуғӣ худ руҳи тозаӣ хоса дамиданд. Аз файзу баракати эҷоди ин суҳанвари масеҳонафас боғистони шеъри форсӣ, бавежа ғазал, бори дигар гулпӯшу муаттар гардид. Бешак, Девони ғазалиёти Фарзонаи Хучандӣ дар радифи гаронбортарин ва писандидатарин девонҳои шуарои номвари адабиётмон ҷойи муносиб ғайта, шуҳрату манзалати шеъри хушгувори тоҷикро волотар хоҳад кард» [1, с. 3].

Мусаллам аст, ки ҳар суҳанвари тавоно ба майдони адабиёт бо сабку усули хоси баёни худ, бо вежагии ҳунарии худ ворид мешавад. Устод Фарзона ҳам бо нигоҳи тоза, бо афқору андешаҳои равшану хушоянд ба арсаи суҳан омадаанд. Фарзона оид ба поку беолоиш нигоҳ доштани забони тоҷикӣ, истифодаи бамавриди вожаҳо аз забони зиндаи халқ ва луғатҳои адабии классикӣ, роҳҳои самараноки тарҷума ва таҳрирҳои адабӣ қорҳои зиёдеро анҷом додааст. Ҷойгоҳу мавқеи ҳар суҳанвар дар таърихи забону адабу фарҳанг на танҳо мувофиқи мавзӯ ва мундариҷаи ғоявии осор, балки аз лиҳози забон ва тарзи баёни ӯ низ муқаррар мешавад. Суҳанвари соҳибҳунар тавассути асарҳои худ қоидаҳои роиҷ ва маъмули забони модариро рушд мебахшад ва ба ривоҷи он саҳим мегардад. Устод Фарзона дар натиҷаи таҷриба ва кӯшишҳои пайваста бештарин омилҳои содабаёнӣ ва оммафаҳми забони тоҷикро роҳандозӣ кардаанд ва забони ашъораршон намунаи барҷастаи меъёрҳои забони адабии ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад. Масъалаи баёни содаву хуштаркиб пайваста мавриди тавачҷуҳи шоир қарор гирифта, доир ба сабку услуби табииву зебо ва «маъниҳои бикру номакшуф»-и Лоик Шералӣ чунин изҳори назар намудаанд: «Мушкилтарин қори ҳунари низ ғаризаҳои хусусии худро, ки ғаризаҳои ҳамагонӣ ҳам ҳаст, содаву зебо гуфта тавоништан аст» [5, с. 27]. Бо назардошти чунин андешаҳои хеш Фарзонаи Хучандӣ дар қулли ашъор ва бештар дар ғазалиёт бо баёни содаву самимиву бепироя ба ифодаи маъниҳои баланду барҷаста даст ғайтаанд. Чунончи:

*Мекунад рақси муноҷот ҳанӯз
Дили бар ишқ наарзандаи ман.*

*Дирам дарҳам зада инсониятро,
Риё хӯрда фари руҳониятро.
Ба ҷавҳар гӯлахий, дар рух-ашироф,
Кушудам сурати пинҳониятро.
Гадотабъо, гадо будиву мондӣ
Ба сад дебо кашӣ урғениятро [41].*

Ғазалҳои нотақрору ғайримаъмуливу дилнишин на танҳо аз истеъдоди фитриву чибилий, балки дар натиҷаи таҷрибаи зиёд, озмоишу назарсанҷии коргоҳи эҷодии бузургони форсу тоҷик ва адибони хориҷӣ рӯйи кор омада, аз ин лиҳоз, сабку услуб ва баёни шевову такмилёфта доранд. Ба омӯзишу таҳқиқи забони осори манзуму мансури устод Фарзона пажӯҳишгарон таваҷҷуҳи зиёде зоҳир менамоянд ва то имрӯз хусусиятҳои луғавию грамматикӣ осори шоир аз ҷониби забоншиносони варзида таҳқиқу баррасӣ шудааст. Аммо хусусиятҳои нахвийи ашъори суханвар камтар мавриди таҳқиқ қарор гирифта ва дар мақолаи мазкур кӯшиш шудааст, ки усулҳои корбурди ҷумлаҳои сода дар «Девон» «Панҷсад ғазали дилангез»-и Фарзонаи Хучандӣ ба риштаи таҳлил кашида шавад.

Мубтадо ва хабар, ки ду пояи асосии ҷумлаҳои содаанд, дар таснифоти сохтори ҷумлаи сода ҳам нақши муҳим доранд. Аз рӯйи мавҷуд будани ҳар ду сараъзо ё яке аз онҳо ҷумлаҳои содаро ба дутаркиба ва яктаркиба даврабандӣ мекунанд. Дар ашъори устод Фарзона сараъзоҳои ҷумла: мубтадо ва хабар аксар вақт ба таври расмӣ, мувофиқи тарзи истеъмоли умумии грамматикӣ зоҳир мегарданд: мубтадоҳо дар аввал ва хабарҳо дар охири ҷумла мувофиқи талаботи тасвир мавқеи муайян доранд. Чунончи: дар байтҳои зерин вожаҳои **осмон, ҷашм, васл, кабкпалав, нӯшоба** мубтадо буда, дар ҷойҳои аслии ҳеш, яъне аввали ҷумла омадаанд. Хабарҳои байтҳои зерин феълҳои **фишонад, намедонад, восита намехоҳад, лаззат намедихад, хушк шуд** мебошанд, ки пас аз мубтадо ҷойгир шудаанд, аммо бо тақозои вазни шеър дар байн ва охир омадаанд:

*Осмон фишонад даст бар гуруби хокиён,
Ҷашми ӯ намедонад сабки меҳрубониро
Ҷашмони дӯст иштиаи моро булӯр дид,
Дар ҷашми ҳасм иштиа намояд булӯри мо [4, с. 30].*

*Васли мо восита намехоҳад,
Қосидеро макун равон, эй дӯст [4, с. 66].*

*Кулбаи нурсурури мо рашки тамоми қасрҳост,
Кабкпалав намедихад лаззати ин пиёбаро [4, с. 27].*

*Бо нозбунёде чун ман офоқ тундӣ мекунад,
Нӯшобаи дил хушк шуд то мақдами дилёбҳо [4, с. 35].*

Ҳолатҳое низ мушоҳида мешаванд, ки баъзе аз ин аъзоҳои ҷумла дар мавқеи муайяни худ намеоянд. Онҳо вобаста ба талаби ифодаи мақсад ба таври инверсия кор фармуда мешаванд. Забоншинос Б. Камолиддинов дар мавриди инверсия ҳамчун ҳодисаи забонӣ чунин нигоштаанд: *Инверсия яке аз роҳҳои таъкиди маънои соҳиби амалу ҳолат ва аломат аст. Дар забони тоҷикӣ барои таъкиди маънои он аъзоҳои ҷумла, ки дар аввали ҷумла воқеъ мешаванд, ода-тан ба охир ва, баръакс, барои таъкиди маънои он аъзоҳои ҷумла, ки дар мобайн ва охири ҷумла воқеъ шуданд, ба аввали ҷумла кӯчонида мешаванд. Мубтадо мувофиқи қоидаи якум ба охир ё охиртари ҷумла кӯчонида мешавад* [2, с. 26].

Дар байтҳои зерин мубтадоҳо он – **Сир, шикастақонунҳо, шарфаи по** дар охири ҷумла ва байн омадаанд:

*Аз ишқу замзами ӯ Замзамсириш шуд **Сир**,
То Мевағул ҳам омад атри насими Мино* [4, с. 40].

*Чашиҳои ман хоҳанд фатҳи чашимнорас кард,
Аз ҷавоб нагрезанд ин **шикастақонунҳо*** [4, с. 40].

*Аз паси хона мерасад **шарфаи пои** офтоб,
Эй дили субҳбохта, хез, шитоб кун, шитоб* [4, с. 47].

Бо мақсади пурқувват кардани фасоҳат ва мутаассирии нутқ тағйир додани ҷойи аъзоҳои ҷумла ва шикасти қолаби собитгашта имконпазир аст. Суханвар дар асоси ин ҳодиса хусусиятҳои услубӣ қабул кардани калимаҳои ҷудогонаи матнро ба ҳисоб гирифта, сараввал, ба мафҳуми онҳо, ба тобишҳои маъноии онҳо эътибор медиҳад. Бино ба таъкиди забоншинос Х. Ҳусейнов: «Мубтадоҳо қариб ҳама вақт дар аввали ҷумлаҳо оварда мешаванд, лекин хабарҳо баъзан дар ҷойи муқаррарии худ намеистанд. Ин дар он вақт дида мешавад, ки нави-санда меҳода дар назари хонанда пеш аз объект мафҳуми хабарро баён намояд» [6, с. 180].

Ин ҳодисаи услубӣ дар осори Фарзонаи Ҳучандӣ зиёд ба мушоҳида мерасад. Дар байтҳои зерин хабари ҷумла дар ҷойи ғайримуқаррарии хеш дар аввал ва байни ҷумла омадааст: маравам, ниғаҳам мешиканад, қадам неҳ, сиёҳӣ мезанад

***Меравам, меравам**, эй шаҳр, ба маҷрои сафедат,
Ниғаҳам мешиканад маҳви таҷаллои сапедат* [4, с. 61].

***Қадам неҳ** ба бозори гавҳарфурӯшон,
Ба ин растаи гарми мижгонам, эй дӯст* [4, с. 68].

***Сиёҳӣ мезанад** чашмам зи дарди дурият ҳар дам,
Ба пеши чаши меояд ба ҷавлон мӯи мушкинат* [4, с. 52].

Дар мисолҳои зерин на фақат хабари ҷумла, ки бо масдар ифода ёфтааст, таъкид карда мешавад, инчунин объекти суҳан ҳам таъкид мегардад. Ба ин пеш аз объектҳои асосӣ, ки ба воситаи исмҳо ифода ёфтаанд, истеъмол гардидани

пешояндҳои нишондиҳандаи муносибатҳои объекту ҳолат шаҳодат медиҳад. Хабарӣ ҷумлаҳо ҳолати мавҷударо таъкид намоянд, дар иртибот ба он ҳолат объект ҳам таъкид карда мешавад, ки онҳо ба ҳамдигар алоқаманд буда, яке сабаби ба вучуд омадани дигаре гардидааст, яъне натиҷаи он мебошад:

***Омаданат** ба чашми ман субҳтарини субҳҳост,
Ҳеч надидам инчунин омадани хучастаро [4, с. 29].*

Масдар ҳамчун муайянкунанда низ ба кор рафтааст:

*Чу ёдгори осорхона кӯҳна шудам,
Ба рағми кӯҳна шудан ибтикор бояд кард [4, с. 165].*

*Озодият муборак, эй ҷони ношикебо,
Дар илми **сабр кардан** чун ту ҳунар надорам [4, с. 261].*

Мубтадоҳои чида дар таркиби ҷумлаҳои содаи дутаркиба ҳам бо хабарӣ алоҳида ва ҳам бо хабарҳои чида омада, ба як савол ҷавоб мешаванд:

*Милод муборак, эй **накӯахтари** мо,
Эй **меҳрнажоди** мову эй **меҳтари** мо [4, с. 42].*

Гоҳе мубтадоҳои чида бе хабар меоянд:

*Аз дарун гиря, аз бурун ханда,
Аз дарун лахта, аз бурун ҷӯрӣ [4, с. 490].*

Салом, субҳтарин, субҳтанин, субҳи ростини ман! [4, с. 132].

Мубтадоҳои чида бо исм, ҷонишин ва масдар ифода мешаванд. Дар ҷумла се тарзи ифодаи мубтадоҳои чида ба назар мерасад: якум, фақат аз исми шахс, дувум, аз исмҳои ҳарҳела ва севум, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ:

***Дарию порсию тоҷикиям**,
Ҳазоронсола дардери забонам [4, с. 310].*

***Ба шукуфтан** савганд, **омаданаш** рафтан буд,
Давраи лолаиву наргисиву нилуфарӣ [4, с. 489].*

Дар мисолҳои боло мубтадои чида бо пайвандакҳои -у, -ю алоқаманданд. Профессор Қосимова М. Н. зимни таҳқиқи забони адабони асри XI чунин ҳодисаро ба мушоҳида гирифтааст: «Агар мубтадоҳои чида ба воситаи пайвандаки **ва** муносибати синтаксисӣ пайдо кунанд, дар он ҳолат конструкцияи номаҳдуд ё кушод ба вучуд меояд. Ин чунин маъно дорад, ки мубтадоҳо бе маҳдудият чида шудан мегиранд» [4, с. 48]:

***Ману шармандагиву саҳви** бисёр,
Туву бахшандагиву лутфи беҳад [4, с. 197].*

Дар байти зерин вожаҳои **қаҳ-қаҳ**, **нам-нам** мубтадои чида буда, хабарӣ он **хандаи шумо** мебошад, ки ҷузъҳои хабарӣ таркибӣ аз ҳам дур афтодаанд. Дар байти дувум мубтадо субҳу шом ва хабар рафту барнамегардад чида шуда омадаанд:

*Қаҳ-қаҳи талху нам-нами ширин,
Хандаи ашкбори ишқи шумост [4, с. 89].*

*Навбаҳори атласпӯи рафту барнамегардад,
Субҳу шомӣ шабнамнӯи рафту барнамегардад [4, с. 126].*

Бо оҳанг (интонатсия), пайвандакҳои ё ...е, не ...на алоқаманд шуда омадани мубтадоҳои чида низ дар ғазалҳои шоир ба таври фаровон ба кор рафтааст:

*Ё нафас, ё сукут, ё фарёд,
Ё ҳаво, ё фишори ишқи шумост [4, с. 103].*

*Не ниҳон, на пайдоӣ, эй ниҳонтарин пайдо,
Доғи туст, доғи ту дар ниҳону пайдоям [4, с. 280].*

*На дил ба фикри ман асту на ман ба ёди ваям,
Дигар зи ишқ намесӯзад устухони наям [4, с. 298].*

Аъзоҳои чида дар шакли ҷамъ низ меоянд. Суффикси ҷамъ одатан ба ҷузъи охирин васл мешавад. Ин ҳодиса ҳангоми бо пайвандакҳои -у ва -ю пайваست шудани аъзоҳои чидаи ҷумла бештар мушоҳида мешавад. Дар байти зерин ҷунин аъзоҳои ҷумла чида шудаанд, ки аз маҳорати баланди шоира шаҳодат медиҳанд: мубтадо – **отифаҳо, олиҳаҳо**, пуркунанда – **марову туро**, муайянкунанда – **покрав, чашмасон**:

*Ҷо на марову на туро дар сафи худ намедиҳанд
Отифаҳои покрав, олиҳаҳои чашмасон [4, с. 364].*

Дар байти зерин ҳоли макон ва хабар чида шуда омадааст:

*Баъди ҳазорсолаҳо, баъди гуруби лолаҳо
Дарди баҳорҷӯи ман шӯру қиём мекунад [4, с. 128].*

Дар байти дигар вожаҳои риндону зоҳидон, шабқуш ва равшанхитоб чида шуда омадаанд:

*Иршодбахии ҷумлаи риндону зоҳидон
Он тозасубҳи шабқуши рӯшанхитоб нест [4, с. 109].*

Бандакҷонишинҳои шахсӣ дар ҳолати ба исмҳои чида (мубтадоҳои чида) васл шудан, аз як тараф, барои ифодаи маънии соҳибият хизмат намоянд, аз тарафи дигар, ҳамаи маъниро таъкид мекунанд. Бандакҷонишинҳо бо ду тарз бо аъзоҳои чида васл мешаванд: а) бо ҳар як мубтадои чида :

*Духтарам, гули себам, офтоби Наврӯзам,
Бар ту мекунам табрик фасли арғувониرو [4, с. 21].*

б) бо мубтадои чидаи охирин:

*Соатам қафомонда, фурсатам раҳогашта,
Ин туй, дили нинӣ, соати қафогашта [4, с. 427].*

Ҷонишини **ҳама** ва **худ** дар вазифаи мубтадо хатман бандакҷонишин қабул мекунад:

*Аз зояти ночорӣ по бар сари худ кӯбам,
жуз дасти **худам** набвад тобуткашони ман [4, 355].*

*Дерест дар муҳосираи зулмати **худам**,
Зангор омад, оинаро кард бесавод [4, с. 114].*

Дар ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ соҳиби амалу ҳолат дар мақоми мубтадо бо калима ё ибора ифода наёфта бошад ҳам, дар як маврид бо ёрии бандакҳои феълӣ ифода меёбад, вале шахси он гоҳе воқеист (муайяншахс), гоҳе ғайривоқеист (номуайяншахс ва умумишахс), дар мавриди дигар хабари ҷумла аз ин имконот тамоман маҳрум мемонад [бешахс]. Бинобар ин, ҷумлаҳои содаи яктаркибаи хабариро аз ҷиҳати муносибати амалу ҳолат ва аломат нисбат ба соҳиби он ва дараҷаи зоҳиршавии шахси соҳиби амалу ҳолат ба чор хел ҷудо меkunанд: муайяншахс, номуайяншахс, умумишахс ва бешахс [2, с. 26].
Чунончи:

*Дам нашин, хешро ба тӯфон зан,
Ё фуру **мир** ё мубориза бар! [4, с. 224].*

*Ё накӯтар хон, ё бишав хомӯш,
Бо ҳамин ҳолат ба кӣ манзурӣ [4, с. 503].*

*Оему равем гоҳу бегоҳ,
Мирему зиём хоҳу нохоҳ [4, с. 438].*

Хулоса, вежагиҳои наҳвии забони ғазалиёти устод Фарзона хеле гуногуну ҷолиб буда, далели онанд, ки ҷумлаҳои сода, мавқеи мубтадо ва мубтадои ҷидааъзо хеле содаю рехтаю раво ва дорои ҷилоҳои хос ҳастанд. Бо ҳам алоқаманд шудани мубтадоҳои ҷида бештар тавассути пайвандаки пайвасткунандаи «-у», «-ю», «ё» ба назар мерасад. Дилнишинӣ ва хуштаркибии абёти шоир тавассути ҷумлаҳои сода зебову муассир гашта, нишонрасии баёни муаллифро таъмин намудааст. Сараъзоҳои ҷумла (мубтадо ва хабар) ба шакли анъанавӣ: мубтадо дар аввал ва хабар дар охири байт воқеъ гашта, гоҳе тағйир ёфтани мавқеи сараъзоҳо низ ба мушоҳида мерасад. Вежагиҳои наҳвии дар мақолаи мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифта танҳо аз ҷанд намунае иборат мебошад. Умедворем, ки тадқиқу омӯзиши мукаммали ҳар кадоме аз он аз ҷониби соҳибназарон анҷом мепазирад.

Пайнавишт:

1. Зарифзод С. // Фарзонаи Хучандӣ. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
2. Камолитдинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2010. – С. 26.
3. Қосимова М. Н. Структура ва семантикаи ҷумлаҳои содаи насри асри Ҷ. – Душанбе, 1986. – 86 с.
4. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
5. Фарзона. Қанди баста. – Хучанд: Ношир, 2024. – 512 с.
6. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айний. – Душанбе: Ирфон, 1973.

СУХАНЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ ШЕЪРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ

Фарзонаи Хучандӣ аз нобиғағони даврони мо ба ҳисоб рафта, ба василаи истеъдоди фитрии шоирӣ шуҳраи олами шеър дар Тоҷикистону берун аз он гардидааст. Имрӯз шеъри шоира қалби ҳазорон дӯстдорони шеъру адабро тасхир карда, аз ҷониби аҳли сухану адаби ҷаҳон баҳои сазовору шоистаро ба худ касб намудааст. Аз ҷумла, доктор Сайид Муҳаммадбоқии Камолиддинӣ камоли ҳунари шоирӣ Фарзонаро баҳогузори карда, чунин нигоштааст: «Фарзона шоире аст ҷустуҷӯгар, ӯ бо диққату кунҷковӣ лаҳзаҳои шоиронаашро ба пайвастагӣ ва истимрори адабӣ расондааст. Анвоъ ва ақсоми шеъри классики муосири форсиро таҷриба кардааст. Дар ҳама мароҳили офаридгорӣ, ҳузури шеър ва воҷаро ба ҳубӣ озмудааст, то ба он вусъати дилхоҳе даст ёбад. Бидуни шак, наметавон аз нерӯи ҷозибагароии зеҳни шоир ёд накард ба ҳадде ки дар баробари огоҳӣ ва ҷараёнҳои адабии гузаштаи форсии диҳӯз ва имрӯз, фарҳангу адаби рус ва ҷаҳон бо ҳушёрӣ ва идроки хос ба ҷойгоҳи баланди адабӣ расидааст. Ағлаби сурудаҳои Фарзона оганда аз эҳсоси латиф аст» [12, с. 5/1].

Воқеан, ҳар бор кас сари маониву мазомини шеъри Фарзона андеша менамояд, аз нумуи эҳсосоти латифи шоирона ва қудрати тавоноии суханфариниаш дар шигифт менамояд. Шоира дар коргоҳи андешаҳои шоиронааш ҷунон нодиракорӣ менамояд, ки бо корсозӣ аз кӯҳнаву нав, яъне бардошт аз шеъри ниёгону муосирон бас маъниҳои латифу ҷаззобро халқ менамояд, ки диққати ҳар хонандаро ба худ ҷалб менамояд. Фарзона мазмунҳои латифро бо алфозу ибороти малеху ширадор, ки аксаран маҳсули таҳайюлотии бикри шоиронааш ҳастанд, тарҳрезӣ менамояд. Дар баробари ин, аз маҳсули таҳайюлотии шоиронаи ниёғонамон огоҳонаву навоварона ҷунон суд меҷӯяд, ки агар гӯем тору пуди шеъри Фарзона баргирифта аз бофтаи ҳаёлотии бикри ҳуду шеъри классикон аст, хато нахоҳем кард. Илова бар ин, дар ашъори шоира нақши фарҳанги мардумӣ, адабиёти рус ва ҷаҳонро низ метавон баръало мушоҳида кард, зеро ӯ донандаи ҳуби адабиёти шифоҳӣ ва осори суханварони халқиятҳои гуногун буда, аз гӯиши мардумиву мотивҳои шеърии адибони ҷаҳон басо ҳунармандона суд меҷӯяд.

Дар ашъори Фарзона нишони содагиву равонии шеъри Одамушшуаро Рӯдакӣ, руҳи ҳамосии Ҳаким Фирдавсӣ, ирфони Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, ҳикмати Шайх Саъдӣ, фалсафаи Ҳоҷа Ҳофиз, лутфи Шайх Камоли Хучандӣ, андарзи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ва бисёр ангезаҳои шеърии шуарои сабки ҳиндӣ, мисли Мавлоно Соибу Мирзо Абдулқодири Бедил ва дигаронро рӯшан ба мушоҳида метавон гирифт. Беҳуда нест, ки шоира борҳо дар шеърҳояш ба ҷеҳраҳои мондагори шеъри тоҷикӣ-форсӣ ишораҳо карда, дар ҳимрадифи тазмини мисраву абёти онҳоро истикболи ашъорашон, шеърҳои ҷудогонаи ҳешро ба онҳо эҳдо низ намудааст [12, с. 165-176/1].

Шеърҳои Фарзона, воқеан, равону содаанд, вале нақши килки ин шоираи хушсалиқа тақрорро пазиранда нест, мисли он ки ғазалҳои «рӯдакивор» гуфтан душвор буд, монанди Фарзона низ шеър гуфтан на ба ҳар кас даст хоҳад дод. Чуноне ки «саҳли мумтанеъ» хусусияти муҳимми шеъри Одамушшуаро буд, шеъри Фарзона низ бархурдор аз ин вежагии хос аст. Чунончи:

*Замин гулпӯшу сабзоғӯш, шафақ бо қуллае ҳамдӯш,
Сабо дар соғари гулҳо шароби қатра дорад нӯш.
Сабо бедору мо бедор, наво дар шоҳаҳо бедор,
Баҳори шавқзо бедор, дилам бонге занад хомӯш:
Гули зардолу мерезад [12, с. 144/1].*

Дар назари аввал тасвирҳо сода менамоянд, вале ҷанбаи офариниши онҳо бисёр мураккаб аст. Ифодаҳои «сабзоғӯш будани замин», «бо қуллае ҳамдӯш будани шафақ», «дар соғари гулҳо шароби қатра нӯшида истодани сабо», «бедории сабову бедории инсонҳо (мо)», «бедории наво дар шоҳаҳо», «бедории баҳори шавқзо», ки хеле шоирона тарҳрезӣ гардидаанд, нишондиҳандаи сабки хоси шеъри Фарзонаанд. Қойи дигар нигоштааст:

*Ҷониби бод муғчаи бодом,
Мекунад гӯшакии нимовоз.
К-аввалин ҷунбиши ҷанини баҳор,
Мешавад дар вучуди ман оғоз.
Ҳурии офтоб механдад
Оғаҳ аз рози муғчаи бодом.
Мефитад бо ҳавои хандаи ӯ
Шӯшаи охири зи гӯшаи бом [12, 162/1].*

Зоҳиран, тасвирҳо сода, вале ғариб, мисли «ба сӯйи бод гӯшакии нимовоз кардани муғчаи бодом», ки «дар вучуди ӯ аввалин ҷунбиши ҷанини баҳор оғоз мешавад» ва «аз рози муғчаи бодом хабар ёфта, ҳурии офтоб механдад (киноя аз нурпошии офтоб)», «аз ҳавои хандаи офтоб охири шӯшаҳо (яхпораҳо) аз гӯшаи бом меафтанд». Шоира бо ҳунари шоирии хоси худ муждаи фаро расидани баҳорро медиҳад. Заминаи офариниши образҳои ўро фалсафаи эҳёи дубораи табиат дар фасли баҳор ташкил додааст.

Дар ин порчаҳо як риштаи дигаре низ ҳаст, ки шеъри Фарзонаро бо шеъри Устод Рӯдакӣ пайванд медиҳад ва он ҳам фалсафаи шод будану шод зистан аст. Баҳор фасли эҳёи табиат аст, бо фарорасии баҳор дар вучуди инсон ҳам шодӣ бештар эҳсос мешавад. Шоира бо шеърҳои худ инсонҳоро ба ғанимат шумурдани умру хуш гузаронидани он талқин менамояд, зеро умри инсон ҳам поянда нест, мисли он ки «гули зардолу мерезад», он ҳам дар як муддати кӯтоҳ сипарӣ хоҳад шуд.

Воқеан, дар шеърҳои Фарзона руҳи ҳамосӣ бисёр равшан ба назар мерасад. Ў дар бораи оламу ҳодисоту воқеоти фарогири он, зиндагии инсонҳо, ҳаёти махлуқоти рӯйи замин, муносибати инсону табиат, таъсири мутақобилаи онҳо ва ғайра андешамандона мулоҳизаронӣ намуда, ба василаи шеър афкору андешаояшро баён месозад. Фарзона бо руҳи ҳамосии хеш инсонҳоро ба

набарди зиндагӣ даъват менамояд, то байни талоши кӯҳнаву нав меҳру муҳаббат, сидку вафо, одаму одамиятро аз даст раҳо насозем. Чунончи, дар порчаи зерин меҳонем:

*Башар ба қуллаи баланди тамаддун расидааст,
Вале, афсус, дар ин қулла
як чизи ибтидоӣ нест.
Як эҳсоси ибтидоӣ, яъне меҳр...
Инак, инсоният фартут аст
ва тамаддун меваи пурнуқсонест
аз дарахти миллиюнсола [11, с. 131].*

Шоира муфтахар аз он аст, ки аҳли башар ба қуллаҳои баланди тамаддун расидааст, вале ўро гум шудани меҳр байни инсонҳо дар ин ҷаҳони мутамаддин ба ташвиш овардааст. Афсуси ў аз он аст, ки дар ин олами пурмочаро поёӣ ҷустааст, ҳол он ки аҳли он бидуни қибла ҳастанду ҳатто «аз гиребони субҳ чирк ҷустуҷӯ доранд». Вале руҳи шоира шикастнопазир аст ва дар ин набарди зиндагӣ бо «ишқи Худо» зиндааст, бинобар ин, бо ҳамин аслиҳаи тавоно ғолибият ба даст овардасту дубора зиндагиро салом мегӯяд:

*Салом, субҳтарин, субҳтанин,
субҳи ростини ман!
Салом, бешабоҳате, ки ҷаҳони беруҳ
бо ту руҳонӣ шуд!
Салом, эй ки саломӣ ту барои ман
матлаъи сабзи зиндагонӣ шуд [11, с. 132].*

Шеърӣ Фарзона бо ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ пайванди қавӣ дорад. Шоира ҳам дар сурат ва ҳам дар маънӣ шеърӣ Мавлоноро пайравӣ намудааст. Такрори калимаву ибораҳо дар мисраъҳо, оҳангнокии пурҷозибавӣ мисраву абёт, қорбасти алфозу ибороти шеърӣ Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва ғайра шеърҳои Фарзонаро зинат бахшида, пайванди руҳии ўро бо Мавлоно ба намоиш гузоштаанд. Чунончи, дар ин порчаҳо такрори калимаву ибораҳо шеърӣ шоираро хеле ҷаззоб намуда, оҳангнокии мисраву байтҳоро таъмин сохтаанд:

*Эй дури ман, ранҷури ман, ёдам ҳамоғӯшат шавад
В-он ранҷҳои бебақо яксар фаромӯшат шавад.
Гар аз насиме бишнаваӣ овози нӯшини маро,
Нӯшаи бикун, нӯшат шавад, ҳамдарди хомӯшат шавад [12, с. 151/1].*

Ҷойи дигар фармудааст:

*Эй офтоби гармхун, тобон кун обони маро,
Эй сабзруҳ, оғӯш кун даймоҳи урёни маро.
Бар рӯди руҳонӣ расон аз эҳтиёҷи ташинагон,
Бар чашмаи қудсӣ бигӯ сӯзи биёбони маро...
Бечону бесурат шудам, эй сурати ҷон, бозгард,*

Хушбахт кун, хушбахт кун, хушбахт чашмони маро [12, с. 133/1].

Дар порчаҳои зерин бошад, шоира бо истифода аз ифодаҳои шеърӣ Мавлоно, шабеҳи «деву дад» (Дӣ шайх бо чароғ ҳамегашт гирди шаҳр, К-аз деву дад малулам, инсонам орзуст) [2, с. 77] «шарҳа-шарҳа» (Сина хоҳам шарҳа-шарҳа аз фироқ, То бигӯям шарҳи дарди иштиёқ [1, с. 26]) (ин қабил калимаву ифодаҳо зиёд ба назар мерасанд) мазмунсозӣ намуда, ҳузури Мавлоноро дар шеъраш ба намоиш гузоштааст. Агар Мавлоно ин ифодаҳоро дар баёни мазомини ирфонӣ корбаст карда бошад, Фарзона барои ифодаи афкори ватандӯстонаву андешаҳои иҷтимоии хеш аз онҳо баҳраҷӯӣ кардааст:

*Чашми бад дур зи чашмони азизат, Ватанам,
Деву дад дур зи домони азизат, Ватанам.
Ту бифармо, ки ҳар роҳ бароварда кунам,
Чист, баргӯӣ, ки армони азизат, ватанам [12, с. 9/1].*

Ҷои дигар нигошта:

*Меравам, меравам, эй шаҳр, ба маҷрои сафедат,
Нигаҳам мешиканад маҳви таҷаллои сапедат.
Ман киям, он ки буридаст зи сарчашмаи дураш
Шарҳа-шарҳа, шоха-шоха ҳамчу дарёи сапедат [11, с. 34].*

Афзудан ҷоиш аст, ки Фарзона аз ашъори классикони адабиёти форсу тоҷик Ғайзӣб гардида бошад ҳам, роҳи эҷодии худро дарёфтааст. Ӯ шоираи соҳибсабк аст. Мазмунсозиву маъниофариниҳои хосу фардӣ дорад. Таҳайюлотӣ шоиронаи ӯ аз замин то само уруҷ менамояд. Тамоми зебоиҳои табиат, ҳодисоти даҳр, рӯзгори аҳли башар, ҳаёти олами вуҳушу тӯюр, навғониҳои илмиву техникӣ ва ғайра заминаҳои маъниофариниҳои шоира ба ҳисоб рафта, бо диди хоси шоирона баҳогузорӣ шудаанд. Масалан, дар шеъри «Устои ман» шоира мефармояд:

*Ин субҳ шуълаи нав дар чашми офтоб аст,
Дар гоҳвораи гул шабнам ба ноз хоб аст.
Танҳо ду дидаи ман бедорхобу хаста,
Танҳо ба олами дил як олам изтироб аст...
Ин субҳ олами рӯд пур аз фасонаи нав,
Ин субҳ шуълаи дил пур аз забонаи нав.
Ин субҳ рӯд – устод, ин раҳнамои эҷод
Мастона медиҳад ёд бар ман таронаи нав [12, с. 15/1].*

Фарзона бо истифода аз санъати ташхис «дар чашми офтоб шуълаи нав»-ро мебинад ва «дар гоҳвораи гул шабнамро дар хоби ноз» дармеебад. Рӯд, яъне дарёи Сир барои шоира шабеҳи «устод»-у «раҳнамои эҷод» аст ва бо мавҷзаданҳои худ ба ӯ «таронаи нав»-ро «мастона ёд медиҳад».

Ҷойи дигар манзараи зебои зимистонро шоира бо диди шоиронаи хеш чунин зебо тарҳандозӣ менамояд:

*Аз барф мраммин шуда имрӯз рӯйи раҳ,
Гунҷишакон ба шохи тижикаф нишастаанд.*

*Хуршед шӯшаро зи лаби бом мемакад,
Ғамҳо ба гӯшаҳои дилам шӯша бастаанд [12, с. 147/1].*

«Мармарин шудани рӯи раҳ аз барф» (сапед шудани раҳ аз барф «ба шохи тихикаф нишастани гунчишкакон» (дар шохи бебаргу бемева нишастани гунчишкакон «шӯшаи лаби бомро макидани хуршед» (об шудани шӯшаҳои лаби бом аз таъсири шуълаи офтоб) ва «ба гӯшаи дил шӯша бастани ғамҳо» (кӯҳнагӣ пазируфтани ғамҳо) бисёр тасвирҳои наву тоза ва нотақроранд, ки маҳсули нозукандешиҳои шоираанд.

Шоира нисбат ба ҷаҳон, зиндагӣ, одамон некбин аст. Онҳоро аз тирагӣ ба равшанӣ, аз бемеҳрӣ ба муҳаббат, аз бетарафӣ ба рафоқат, аз худороиву худситой ба худшиносиву нексириштӣ даъват месозад. Барои ифодаи ин матлабҳо дар коргоҳи эҷодии худ калимаву ибораҳо ва таркибҳои хоси шоиронаро тарҳрезӣ карда, мазмунсозӣ менамояд. Чунончи, дар шеъри поёнӣ нигошта:

*То ба кай хокистаролудӣ, биё, озар шавем,
Бар шавем аз хирагии худ, фурузонфар шавем.
Душманӣ варзиданат бо ҷадвали тақвим чист,
Борҳо поён шудем, эй дӯст, инак, сар шавем.
Ахтарон гуфтанд: шаб тобути рӯзи рафта аст,
Дар сари тобути рӯзи мурда гулчанбар шавем.
Рӯзхора шуд дили бекораи беҳудагард,
Худкушиҳо мекунем, он дам, ки худпарвар шавем.
Охир аз толори ороши ба берун по ниҳем,
Ҷисро оростем, инак, паи ҷавҳар шавем.
Бори дигар нақшаи ҷуғрофиёи дил кашем,
Андар ин рӯзу шабони танг паҳновар шавем.
Чанд навҷӯи кунам дар кӯҳназори фикри худ,
Ишқ меҳаҳад, ки эй дил, мову ту дигар шавем [13, с. 23/2].*

Дар мазмунсозии Фарзона нақши калимасозиву ибораорӣ ва тарҳи ифодаҳои шоиронаи хосро метавон, баръало, мушоҳида кард. Чунончи, дар шеъри болоӣ маҳз калимаҳову ибораҳои «хокистаролудӣ», «фурузонфар», «худпарвар», «ҷадвали тақвим», «дили бекораи беҳудагард», «кӯҳназори фикр» ва таркибҳои шоиронаи «шаб -тобути рӯзи рафта», «тобути рӯзи мурда», «нақшаи ҷуғрофиёи дил кашидан» ва «дар рӯзу шабони танг паҳновар шудан» бадеияти томи онро таъмин сохтаанд.

Воқеан, вожаофариниву ибораорӣ ва таркибсозӣ аз вежагиҳои умдаи шеъри Фарзона маҳсуб меёбад. Таҳлилу баррасии ашъори шоира мусаллам мегардонад, ки дар калимасозӣ ва ибораорӣ шоира низ нақши шоирони классики форсу тоҷикро метавон рӯшан мушоҳида кард, вале аксари алфозу ибороти офаридаи ӯ ба сари худ тозаву бикранд. Мисли «сахарандом», «шафақпешонӣ», «зулматистон», «ғафлатпанаҳ», «субҳнавард», «шӯшадандон», «субҳпартав», «парниёни ноз», «ҷадвали баҳор», «дабистони

офтоб», «хонаи оинабанди чашм», «маъбади отифат», «хиёбони худогоҳӣ» ва ғайра.

Фарзона донандаву дилбохтаи фарҳанги мардумист. Аз ин рӯ, ашъораш саршор аз вожаву ифодаҳои мардумист. Дар ашъори шоира алфозу иборот ва мақолоти мардумӣ ба худ ҷилои наву тоза касб карда, дар баёни андешаву афкори шоиронаи ӯ хизмат кардаанд. Чунончи, дар порчаи зерин калимаи «зиндаҷудо» басо ҷолиб мавриди истифода қарор гирифтааст:

*Мекардам ончунон, ки ба табрики ошиқон,
Рӯшанбаҳор ояду пайгоми васли ёр.
Дилдодагон, ки зиндаҷудо ранҷ мекашанд,
Барҳам зананд ҳаҷру биёянд ҳамканор [12, с. 46/1].*

Шоира чунон дилбастагӣ ба забони мардумӣ дорад, ки дар як порча аз чанд калимаву ифодаҳои мардумӣ моҳирона истифода карда, андешаҳои шоиронаашро пайрезӣ менамояд. Дар шеърҳои шоира бо калимаҳо ва ифодаҳои мардумӣ, ба монанди «сароб», «саробонӣ», «сарбаста», «озмуда», «кафтар», «чакка» (ба маънии узви инсон), «лаҳча», «буғз», «латта», «чиркин», «мағзи дона», «нури чашм», «дар мондан», «сар додан», «паноҳ бурдан», «рӯй тофтан», «фанд хӯрдан» ва ғайра бисёр бархӯрд кардан мумкин аст. Чунончи:

*Дил зи танҳои бикандам, то ба дилдоре диҳам,
Балки ин боди малакро бар талабгоре диҳам.
Баъд аз ин бо дасту пой бастае
Боядам бо худ муросо кард.
Баъд аз ин мағлубу маҳву мот
Боядам инъоми фардору тамошо кард [12, с. 309/1].*

Дар ин порча ифодаҳои «дасту пой баста», «муросо кардан», «маҳву мот», бо як ҷаззобияти хос барои ифодаи мазмуни иҷтимоӣ хизмат кардаанд.

Дар баробари калимаву ифодаҳои мардумӣ Фарзона аз таъбир ва зарбулмасалу мақолҳои халқӣ низ фаровон баҳрабардорӣ намудааст. Масалан, дар абёти зерин шоира аз таъбирҳои мардумии «пунба ба гӯш ниҳодан» ва «аз пушти чизе давидан» чунин баҳрагирӣ намудааст:

*Маро намешунавад ин авоми пунбабагӯш,
Зи баски медавад аз пушти обу донан худ [12, с. 245/1].*

Дар порчаи зерин бошад, шоира аз таъбири мардумии «сарҳисоб гум кардан» хеле моҳирона истифода карда, мазмуни хуби иҷтимоиро баён доштааст:

*Сарҳисоби рӯзу солу моҳро гум кардаӣ,
Чун қафасбанди худӣ ту, болро гум кардаӣ
Дар талотумхонаи худ дӯш тӯфонҳои зеборо
фурӯ биншондаӣ.
Инак, инак, берисолат мондаӣ [12, с. 487/1].*

Шоира дар яке аз байтҳои шеъри «Иқрор» ифодаҳои мардумии «по ба лаби гӯр расидан» ва «ба муроди дил расидан»-ро дар як байт хеле ба ҷо ҳунаромандона истифода намуда, чунин ибрози назар кардааст:

*То он даме, ки по ба лаби гӯр мерасад,
Як бор одамӣ ба муроди дилаш расад [12, с. 46/1].*

Боз як усули маъниофаринии Фарзонаро қорбасти мафҳумоти замони нав дар шеър ташкил медиҳад. Зеро ӯ инсонии замони муосир аст ва табиист, ки номи ашӯ, мафҳумоти замони ҳозир, ҳодисоту воқеоти даврони имрӯза, илму ҳунари пешрави он, муносибати одамону кишварҳо ва ҳоказо ба зехни шоира таъсир гузоштаву сабабгори тавлиди маъниҳои ҷадид гардидаанд. Маҳорати баланди шоира дар он зоҳир шуда, ки аз чунин мафҳумоти замони нав, ки бештар ба иҷтимоӣ марбутанд, дар баёни эҳсоси ошиқона суд меҷӯяд. Чунончи, дар порчаи зерин шоира аз калимаи «одрес», яъне суроға бамаврид бардошт кардааст:

*Ман дар саҳифаи субҳ
одреси ишқро навиштам.
В-он раҳнавард рафт.
Дили ман монд...[12, с. 321/1].*

Дар порчаи дигар бошад вожаи «гимн» низ моҳирона қорбаст шудааст:

*Дӯст, бо дастаи миҷгон
Абрҳоро, биё, ба пушти уфуқҳо ронем.
Дар табассумкадаи наргису нилуфари субҳ
Гимни хуршедро, биё, хонем [13, с. 4/2].*

Шеърҳои Фарзонаро мафҳумҳои «магнитафун», «бирлион», «камсамол», «Нйутон», «телефун», «хелло», «симфонӣ», «Боинг», «лок» (афзори ороиши занон), «рабти мустақим», «ранги кимиё», «ҷумлаи мураккаб» ва ғайра ҷилову дурахши тоза бахшидаанд. Шоира ҳам дар баёни мавзӯҳои ошиқона, ҳам орифона ва ҳам ашӯи иҷтимоии худ аз ин қабил алфозу иборот истифода намуда, маъниҳои зехнас офаридааст.

Боз як ҳунари шоирӣ Фарзона дар тақрорҳои зебову баҷои мисраву байтҳо дар як шеър зоҳир гардидааст. Воқеан, тақрор дар шеъри классикони адабиёти мо, хоса намоёндагони сабки ҳиндӣ, мисли Соибӣ Табрэзӣ басомади зиёд дорад [5]. Азбаски обихӯри шеъри шоира ашӯи суханварони номвари форсу тоҷик аст, аз ин шеваи гуфтори онҳо низ шоира бебаҳра намондааст. Тақрор шеъри Фарзонаро вусъати тозаи маъноӣ бахшидааст. Чунончи, дар ин порчаҳо, ки баргирифта аз як шеъранд, ин манзараро равшан метавон мушоҳида кард:

*Ман ташинаам, ман ташинаам, шодоб меҳоҳам шудан,
Бо шабнаме дар барги гул ҳамхоб меҳоҳам шудан.
Дар маҳшари бекорагон, зарқи талотӯби замон,
Ман хешро гум кардаам, худёб меҳоҳам шудан...*

*Ҳар қадр ҳам фарзонаам, ман беш аз он девонаам
Бо шабнаме дар барги гул ҳамхоб меҳоҳам шудан [11, с. 160].*

Мисраи «Бо шабнаме дар барги гул ҳамхоб меҳоҳам шудан» дар шеър ду маротиба зикр шуда, маъниро таквият бахшидааст.

Дар шеъри «Растухези таслим» аввалбайти

*Шохи хурмо шикаст, модарҷон,
Шаҳнарақҳо ҳанӯз беҳабаранд
аз рафтани баҳор [12, с. 38/1].*

Дар қисмати интиҳии шеър айнан такрор омада, андешаҳои иҷтимоии шоираро вусъат бахшидаанд. Ин қабил такрорҳои бамавридро дар шеърҳои шоира бисёр метавон бархӯрд кард. Масалан, дар шеъри «Масдари туфон» байти «Нимаам зи айбистон, Нимаам зи ғайбистон» [13, с. 354/2] дар ҳашт банд ҳашт маротиба такроран зикр гардида, дафъатан маънову мазмуни шеърро таквият бахшидааст.

Дар баъзе шеърҳояш Фарзона мисраву байтҳоро бо каме тағйирот барои таъкиди маънову нишонрасии афқору андешаҳои шоиронааш муқарраран истифода менамояд. Чунончи, дар ибтидои шеъри «Зане радифи ранҷҳои ҷовидон» мисраи «Зане дар он гарону хаста пой мениҳад» омадааст:

*Саҳар, ки чашми шиша боз мешавад,
Нигоҳи ман чу тифл сӯйи кӯча медавад...
Ба дӯш бастае бузург,
Ба пеши бар фишурда тифли табгирифтаро
Зане дар он гарону хаста пой мениҳад [12, с. 344/1].*

Ин мисраъ дар қисмати интиҳии шеър бо тағйироти чанд калима барои таъкиди ранҷҳои тозаи зани ранҷкаши шукргузори замон ба такрор истифода шудааст:

*Зане радифи ранҷҳои ҷовидон
Зи лаб каломии шукрро раҳокунон
Ба сӯйи ранҷи нав гарону хаста гом мезанад [12, с. 344/1].*

Инчунин Фарзона дар як шеър ифодаҳои шоиронаашро низ ба такрор истифода намуда, маъниро ҷилои тоза мебахшад. Чунончи, дар шеъри «Кӣ хушбахт аст?» ифодаҳои бадеии «маъбади отифат» ва «халтаи пурвасла» ба такрор истифода шуда, андешаҳои иҷтимоии шоираро қувват бахшидаанд:

*Меравам, васл мешавам бо субҳ.
Ниғаҳам ассалом меғӯяд...
Ба духтарчаи фариштаниҳоде, ки дар муҳосираи
гушнагӣ шароб мефурӯшад,
вале чашмаи маъбади отифат аст.
Ба раҳгузоре, ки дар халтаи пурваслаи
Нони сиёҳи сӯхта танҳои мекашад...
Ман намедонам аз ин ҳалқаи анбӯҳ кӣ хушбахт аст...*

*Ё духтараке, ки чашмонаш маъбади отифат аст.
Ё халтаи пурваслаи фақире [12, с. 343/1].*

Хулласи калом, шеърӣ Фарзонаи Хучандӣ дорои вежагиҳои хоси ҳунари буда, аз қудрати олии тахайюлотӣ бадеии ӯ шаҳодат медиҳад. Шоира ба дунёву ҳодисоту воқеоти фароғири он, инсонҳо ва ҳаёту муносибати байниҳамдигарии онҳо, табиату ҷузъиёташ, пешрафти ҷомеа, тараққиёти илму техника, дастовардҳои донишмандон, тараққиёти пурвусъати тамаддуни башар ва ғайра нигоҳи хоси шоирона андохта, инсонҳоро барои аз даст раҳо насохтани нуру зиёву равшанӣ, пойдор нигоҳ доштани меҳру муҳаббат ба Инсон, ҳимояи марзу бум, хосатан, раҳо накардани расолати инсонӣ даъват менамояд. Шоира андешаҳои мухталифмазмунӣ хешро бо нақшҳои ҷаззобу муассир ва андешапарвар пешкаши ҳаводорони каломи бадеъ мегардонад ва ба василаи қалами сеҳрангезаш ба ҷовидонҳо роҳ мепаймояд.

Пайнавишт:

1. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғатномаи мухтасар аз Алиӣ Муҳаммади Хуросонӣ, Баҳриддин Ализода, Мубашшир Акбарзод. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 2022. – 480 с.
2. Балхӣ, Ҷалолуддини Муҳаммад. Гузидаи ғазалиёти Шамс. Ба кӯшиши Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Интишороти байналмилалӣ ал-Худо, 1372. – 544 с.
3. Даштӣ, Алӣ. Нигоҳе ба Соиб. Чопи севум. – Техрон: Интишороти Асотир, 1364. – 219 с.
4. Ёдқарди Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ: Маҷмуи мақолаҳо. Хучанд: Наргис, 1993. – 104 с.
5. Муҳаммадӣ, Муҳаммад Ҳусайн. Бегона мисли маънӣ (нақду таҳлили шеърӣ Соиб ва сабки ҳиндӣ). – Техрон: Нашри Митро, 1374. – 286 с.
6. Насриддинов Абдуманнон. Сеҳри мубин. – Хучанд, 1996. – 196 с.
7. Насриддин, Абдуманнон. Рӯдакӣ (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда). – Хучанд, 1999. – 392 с.
8. Нурув Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. – Хучанд: Ношир, 2020. – 443 с.
9. Сатторзода, Абдунабӣ. Такмилаи бадеъи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ). – Душанбе: Адиб, 2011. – 380 с.
10. Султонӣ Тоҷибой. Образҳои шеърӣ форсӣ дар ғазалиёти Туғрал // Маводи конференсияи байналмилалӣ ба ифтихори 150-солагии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ. – Душанбе, 10-уми ноябри соли 2015. – 424 с.
11. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 399 с.
12. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷилди якум. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 500 с.
13. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷилди дувум. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 500 с.

**НАЗАРЕ БА ВЕЖАГИҲОИ БОЗТОБИ БАДЕИИ
АНОСИРИ ФАРҲАНГИ МАРДУМӢ
ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНАИ ХУҶАНДӢ**

Адабиёти бадеӣ оинаи лафзии таърих, хулосаи маърифати моҳият ва ҳадафи зиндагӣ, таъини мавқеъ ва рисолати инсон (олами сағир) дар сарои ҳастӣ (олами кабир) аст. Адабиёти ҳамаи халқҳо дар заминаи адабиёти шифоҳии мардум, ба истилоҳ фолклор ташаккул ва тақомул ёфтааст ва, ба қавли Н. Г.Чернишевский: «Қувваи асосии ҳам Милтон, ҳам Шекспир, ҳам Боккаччо, ҳам Данте, ҳам Фирдавсӣ ва ҳамаи дигар шоирони дараҷаи аввал дар он аст, ки онҳо омӯзандаи эҷодкори афсонаҳои халқӣ буданд» (8, 137).

Асоси адабиёти тоҷикро устураву афсона, дубайтиву тарона, зарбулмасалу мақол, андешаву боварҳои халқиву маҳзабӣ, урфу одат, вожаву таркибу ибороти рехта, лаҳну шеваи халқ, дар маҷмӯъ, фарҳанги мардумӣ ташкил мекунад. Дар ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона низ аз унсурҳои фарҳанги мардумӣ фаровон ба назар мерасад, бардошти вежаи шоирона аз аносири фарҳанги мардумӣ халқият ва ҷаззобияти шеъри ӯро таъмин кардаанд. Аз ин рӯ, эътибори хонандагон ва муҳаққиқони калом бадеӣро ҷалб мекунад. Тибқи маълумоте, ки дар китоби «Осорномаи Фарзона» ироа шудааст, (то соли 2019) шумораи умумии хабару гузоришҳо, мақолаву таҳқиқот дар бораи Фарзона ва ишораву истинод ба осори ӯ 361 ададро ташкил мекунад (5, 135-163). Адибони номвари тоҷик Сотим Улуғзода, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор Сафиева, Қутбӣ Киром, Аскар Ҳаким, Камол Насрулло, Доро Начот, Неъмат Оташ, олимони маъруф, аз ҷумла, Атахон Сайфуллоев, Абдунабӣ Сатторзода, Усмонҷон Ғаффоров, Муваҳҳидӣ, Алӣ Асғари Шеърдӯст, Матлубаи Мирзоюнус, Ориёнфар, Субҳони Аъзамзод, Ноили Дастгир, Нуралӣ Нурзод ва... доир ба паҳлӯҳои гуногуни осори Фарзона андешаҳои арзишманд баён кардаанд. Роҷеъ ба шеъри Фарзона аҳли таҳқиқи ватаниву хориҷӣ, аз ҷумла Сарфароз Юнусов, Тайиба Бобоева, Зоҳид Қурғонов, Дилшодаи Фарҳодзод, Парвонаи Барорпур, Сухайло Ҳусейнӣ ва дигарон рисолаи илмӣ навиштаанд (4, 7).

Ҷавҳари сиришти мардуми моро гӯё аз хушбинӣ, хушниятӣ, умеду орзуҳои нек сириштаанд. Меҳроҳанд ҳар рӯзашон ид бошад, тӯй аз паси тӯй ояд. Дар дуоҳояшон низ ҳамин хушниятӣ, талабу таманнои зебо бартарият дорад: «Ёфтагиатон ба тӯй насиб кунад», «Саратон аз тӯй набарояд», «Илоҳо тӯятонро бинем» ва ...

Аслан, мақсаду мазмуни зиндагии мо, ғолибан, аз тараддуд ва, ба ибораи маъмулии мардумӣ, ташвишҳои ширини «ғаҳворбандон», тӯии хатна, тӯии арӯсӣ, ҷашни зодрӯзу идҳо иборат аст.

Дӯшизагони арӯсшаванда пеш аз тӯии арӯсӣ орзуҳои ширин ва муҳаббаташонро дар дастрӯмол, чорсӯ ва сӯзаниҳо бо риштаҳои рангини абрешимӣ гулдӯзӣ мекарданд. Афсус, ки ин одати судманд имрӯз камтар ба

назар мерасад. Баъзе арӯсшавандаҳо, ҳадди ақал, одитарин аносири фарҳанги рӯзгордорӣ: хунари дӯхтану пухтану шустанро намеомӯзанд. Чи расад ба «абрешими андешаро ба ёди сабзҷавоне пайванд кардан!»

Муршид ва падари маънавии Фарзона абарустод Лоик низ ба ҳамин суннати нозанин (дар шеъри «Ба модарам») ишораҳо кардааст:

*Ба кунҷи сандалӣ биништа шабҳо модари пирам,
Ту шояд ҷомаи домодӣ медӯзӣ ба сад ният.
Ки рӯзи тӯӣ дида дар қади ман бишканӣ армон...
Ту ҳоло дар дами пирӣ нафасҳои ганиматро,
Ба нақши гул ба рӯйи сӯзаниҳо сабт месозӣ... (5, 263).*

Дар фарҳанги мардуми мо бакорати арӯс арзиши бебаҳо ва аввалиндарача дорад, ҷавҳари шараф ва ҳаёи ўст. Арӯс, дӯшизаи бокира арзандаву лоиқи иззату ишқ аст. Ишқофарин ба отифа лаззати аз ҳаяҷон ларзидан, самимӣ будан, дар фазои рӯшани вожаи ишқ вазиданро мебахшад ва иҷоза медиҳад, то арӯсе бошад, ки паси пардаи се ҳарфи отифа (яъне ишқ) пинҳон аст:

*Вақте ки ман ишқ менависам,
Тани борики се ҳарф аз ҳаяҷон меларзад.
Ман самимиятам, ки дар фазои рӯшани ин вожа мевазам,
Ман арӯсам, ки паси пардаи ин ҳарфҳои отифа пинҳон аст.*

Арӯс тимсоли ҳаё ва утуфат аст. Шоир бо истифода аз вожаи маъмулии арӯс сиришти поки ошики ҳаққониро бо камоли хунари шоирона тасвир ва андешаи орифонаашро аз тасаввур ба гуфтор меорад.

Ба байти зер таваҷҷуҳ кунед:

*Чун наварӯси отифа он моҳи навсафар,
Сӯйи замин салом диҳад ҳам намуда сар...(1, 23).*

Тухфа, ҳадя аз вожаҳои маъмулӣ ва ба пиру ҷавон ошноост. Ба ҳам тухфа бахшидан дар тӯю ҷашну сурҳо аз суннати дерин ва меҳр барангези мардумист. Дар байти зерин Фарзона бидуни баҳрабардорӣ аз санъатҳои лафзиву маънавии бадеӣ, бо истифода аз ҳамин суннати мардумӣ, яъне тухфабахшӣ дар як сатр як китоб маънӣ офаридааст:

Тухфа кун танҳои худро ба танҳои ман ...(1, 305).

Танҳои худро ба танҳои каси дигар тухфа кардан...яъне чӣ? Яъне фиҷро висол, ғамро шодӣ кардан, ҳамдигар ба ҳам бахшидан, бо ғаму шодии ҳамдигар зистан...

Ба қавли устод Лоик, паҳлугардониҳои ғайримунтазаии сухан аз вежагии хунари шоирӣ Фарзона буда, саманди табиӣ вай дар ин ҷодаи сухангустарӣ альфон яккатоз аст. Фарзона ошику орифи файласуфмашраб асту нигоҳи шоиронааш дарунгарост. Қаҳрамони лирикии Фарзона ҳамеша миннатпазир аст, ҳаргиз миннатгузори намекунад. Меҳрубон, дилсӯз ва хайрхоҳ аст, аз ин боис, ба бадбинонаш ҳам гули сипос ҳадя меорад:

*Гули сипос ҳады хоҳам бурд,
Ба ҳамоне, ки бадам мебинад....
Гули сипос ҳады хоҳам бурд
Ба тамоми сипосмандону носипосон...(2, 5).*

Наврӯз қадимтарин, зеботарин, бомаънитарин ва маҳбубтарин иди миллӣ ва, инак ҷаҳонист, ки таъби хуршедии мардуми мо офаридааст. Наврӯз фаротар аз як иди соли нав, ба ҳукми маҷмуаи ҷаҳонорои ҷаҳонбинии эстетикӣ, бадеӣ ва иҷтимоии мардуми мост. *«Бояд тазаққур дод, ки дар доираи адабиёт ва фарҳанги бумӣ, бо назардошти махсусиятҳои табиат ва иҷтимоӣ дар гузаштаи дури мо ҷашнҳои мардумии Наврӯз, Тиргон, Меҳргон ва Сада барои танзими барномаҳои зиндагии инсонӣ бофта ва пардохта шудаанд» (7. 15).*

Аз ин силсилаҷашнҳо Наврӯз бузургтарин ҷашни фарҳангии ҷаҳонист, ки на танҳо ба як қавм, як миллат, як наҷод мунҳасир мешавад (ниг: 6. 11) балки бо қолабу шеваҳои гуногун дар зиндагии маросимии ақвоми мухталифи башарӣ маҳбубият пайдо намудааст. Наврӯз, беи аз пеш, мунъакисқунандаи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ буда, руҳи зинда ва суннати зиндари дар худ таҷассум намудааст (ниг. 8. 9) ва дар паҳноии таърихи фарҳанги бумӣ ба сифати ҷашни бостонитарин ва инсонсолортарин мавқеъ ва мақоми аввалиндараҷа дорад.

То ҷое ки огоҳ шудем, бозтоби Наврӯз дар ашъори Фарзона аз ҷониби адабиётшиноси маъруф, профессор Матлубаи Мирзоюнус (ниг. 3. 298-299), муҳаққиқ Сухайло Ҳусейнӣ (*«Наврӯз дар шеъри Фарзонаи Ҳуҷандӣ шоири Фарорудон»*) таҳқиқ шудааст. Бино бар ин, мо ба таъкиди чанд нукта иктифо мекунем.

Наврӯз ҳусни фарҳанг, ҳусни адабиёт, ҳусни ҳастии маънавии мардуми мост. Абёти зерини Фарзона кӯшиши бобарорест дар масири маърифат ва ироаи моҳият ва рисолати Наврӯз:

*«Ман зи худ мепурсам: эй яккаву ягона,
Эй ёри ҷовидона, вазифаи ман чист?
Ту пайғом медиҳӣ:
Зиндагонӣ шиқро давом бахшидан,
Ба бадеияти дунё маром бахшидан,
Ба ҳар касе, ки умедаш фалаҷ аст,
Ба ҳар касе, ки чароғаш
Саводи ханда надорад,
Ба ҳар касе, ки дилаш
Нақшаи оянда надорад,
Гули Наврӯз ҳады биспурдан».*

Фарзона ҳамватану ҳамнажоди Наврӯз аст. Ашъораш ҳам мамлуъ аз ҳикмат, руҳия ва нафасҳои Исавии наврӯзист. Муаллифи мақолаи *«Наврӯз дар шеъри Фарзонаи Ҳуҷандӣ шоири Фарорудон»* Сухайло Ҳусейнӣ барҳақ нигоштааст: *«Дар ашъори Фарзона низ Наврӯз фақат як иди мардумӣ нест. Сумбули зиндагии тоза, аз навмедӣ ба умед, аз ғусса ба шодӣ, аз бадӣ ба некӣ ва аз шикастан ба пайвастан рӯ овардан аст».* Агар аз ҳамин дидгоҳи Сухайло

бингарем, мебинем, ки дар шеърҳои Фарзона афкору эҳсос, ният, ҳикмат ва даъватҳои наврӯзӣ ҳузури муассир ва мунаввар доранд, бо ин ки дар онҳо исми баҳору Наврӯз зикр нашуда, аммо ҳастии ҳастибахши баҳору Наврӯзро эҳсос мекунем. Ин ҷо як нуктаи дигарро таъкид карданием. Мисли ин ки Наврӯзро бо тамоми ҳастии пурмуҳтавоаш тафсир кардан имкон надорад, шарҳи сад дар сади шеър, хосатан, шеъри Фарзона низ имконнопазир аст. Маънии вожаҳо фаҳмонидан мумкин, аммо лаззати вожаҳо чӣ? Шеър зебоист, зебой ба ҳадде ки ҳаст, ташреҳу тарҷима намешавад. Шеърро фаҳмидан кам аст, эҳсос бояд кард.

Бино ба таъкиди профессор Матлубаи Мирзоюнус: «*Наврӯз заминаи тасвирсозе на танҳо барои ашъори ғинӣ, балки барои шеърҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва фалсафӣ низ мебошад*»(3, 370). «Ман»-и ашъори ғинӣ ва иҷтимоии Фарзона рисолати наврӯзӣ дорад, яъне дар зимистон баҳор меорад:

Эй дили мағлуб!

Биё шикасти кунунро номи нусрат монем.

Биё, дар ҳошияи обонмоҳ

Гули Наврӯз нишонем (1, 446).

Хонатақонӣ аз суннатҳои судманди наврӯзист. Ба эҳтироми омад-омади Наврӯз палосу ҷиҳози хонаро аз гарду олудагӣҳо тоза мекунанд, яъне метаконанд, ҳавливу ҳотаву боғчаро ба тартиб медароранд (ба андешаи саҳеҳи мардуми мо Наврӯз иди покист ва покиро мепарастад, аз сирату сурати нопоку ношуста меранҷад.) Ин одати нек дар замони ба истиқлолияти давлатӣ соҳибшудани кишварҳои мо (Тоҷикистон ва Ёзбекистон) вусъати бештар гирифт ва аз хона берун рафт. Манзури мо ҳашари умумихалқист, ки ба истиқболи Наврӯз сурат мегирад.

Бо ҳар баҳона ба одамон шодӣ, нишот бахшидан ҳадафи аслии ашъори Фарзона аст. Омадани Наврӯз баҳонаи хубест барои иҷрои хоҳишҳои дили меҳрубонаш:

Ту ба шоди мақдами Наврӯз,

Ғуссаҳоро тақон зи домани дил (1, 120).

Дар бештарин ҳолат вожаҳои *Наврӯз, баҳор, тирамаҳ, сабз, ҳазон, гулу гиёҳ, атр субҳ, шом, хуриед, абр, борон, шабнам* ва амсоли инҳо маъние касб мекунанд, ки хеле фаротар аз тасаввур ва биниши маъмулӣ буда, хонандаро ба ҳайрат меорад. Ба абёти зер дидаи эътибор медӯзем:

Ба баҳор гӯ, ки инак тӯй иқтибоси сабзам,

Сухане, ки менависам, шавад инъикоси сабзам.

Ҳамаро нақӯ бубинам, нигар ихтисоси сабзам,

Тапишат муборак, эй дил, тапиши нават муборак! (2, 160).

Қаҳрамони лирикии Фарзона нусхаи баробар ба асл, балки фаротар аз асли баҳор дар сурату сирати одамист. Вай аз баҳор «*иқтибоси сабз*» мегирад, то суханаш *инъикоси сабзи* ӯ, яъне зебой, некӣ, ишқу меҳрубонӣ, офарандагӣ,

мухтасар: одамгарӣ бошад. Зеро рисолат ва моҳияти *ихтисоси сабзаи* ҳамон одамгарист.

Онгуна, ки қаблан зикр кардем, дар байти болоӣ ҳам тахайюлотӣ рангин, андешаи авҷрави бадеии Фарзона мазмуну мухтавои ибораҳои *офтоби камнамо* ва *рӯзҳои тирамаҳро* аз тасаввуру фаҳмиши маъмулӣ фаротар бурдааст.

Офтоби камнамо ба маънии гармӣ ва рӯшании ишқу меҳрубонист, ки дар замони мо, мутаассифона, камтар ба назар мерасад.

Рӯзҳои тирамаҳ ишора ба ҳолу ҳавои маънавӣ-ахлоқии ҷомеа, дилҳои аз бемеҳриву башавқӣ, беорзуиву коҳилӣ сарду карахтшуда мебошад. Ин ҷо як нуктаи дигарро таъкид кардан мебояд. Рӯзҳои тирамаҳ камнуру камнамо шудани офтоб ҳодисаи қонунии табиист. Овардани офтоби фаслҳои баҳору тобистон ба фаслҳои тирамоҳу зимистон имкон надорад. Аммо камнамо шудани хуршеди ишқу меҳрубонӣ ҳодисаи иҷтимоист. Тағйир додани ҳолу ҳавои иҷтимоӣ дар ихтиёри инсон аст. Мешавад, ки офтоби ишқу меҳрабониро дубора ба қиём орем ва ба арши иззат шинонем. Барои ин, дилҳои сарду карахту хуфтаре дар синаҳо бедор бояд кард. Ва Фарзона тавассути офаридани образи пурмухтаво, ҳам заминӣ ва ҳам малакутии Наврӯзу баҳор паёми нури хуршед, сафои субҳ, оёти раҳой аз асорати бетаманной ва бемеҳрӣ муждаи рӯзи нав меорад, зангӯлаи бедорӣ мезанад.

Шеърӣ «*Номаи фардо*» ба истиқболи Соли Нав, асри нав ва ҳазорсолаи савуми милодӣ бахшида шудааст. Фарзона Фарзона намебуд, агар аносири ҷашни соли нави милодиро ҳам ба сифати заминаи ифодаи фалсафаи умедбахш, орзуву омоли аҳурӣ ба хоҳири берун овардани ҷомеа *аз ғубори бетаманной* истифода намебурд:

а) Рӯзи тӯю иду ҷашнҳо худро оростан аз одатҳои дерин ва побарҷои мардумист. Шоирӣ ҳикматпардозӣ мо ҳам ба эҳтироми ҳамин одати дерин худро меорад:

*Инак, ба гесувони заифам,
ки аз шаҳомати пешин асар надоранд,
Гулбанд мезанам ва меравам
бо чунин сурати музҳик
ба асри нав.*

Аммо чаро бо *гесувони заиф* ва *сурати музҳик*? (1, 384).

Мурури вақт ба сурат тасаллут дорад, на ба сират. Бо гузашти солҳо пиру заиф шудани ҷисм табиист. Аммо пиру заиф шудани дил ва руҳ табиӣ нест. Ҷавҳари ҳикмат ва фалсафаи ашъори Фарзона, ба фикри мо, ин аст: *Пирӣ оғози ҷавонист! Ҷавонӣ ба дил аст, на ба сол.* «Як зумра касон пир таваллуд шудагонанд», -гуфтани устод Лоиқ бесабаб нест. Зеро агар шавқӣ зистан намонду ишқи зиндагӣ мурд, инсон ба як мавҷуди биологӣ табдил меёбад. Аз ҳамин дидгоҳ, бо *гесувони заиф* ва *сурати музҳик* ба истиқболи *асри нав* рафтан тараннуми ишқи зиндагист.

б) Маъмулан, ба истиқболи иди Наврӯз ва Соли нав бо умеду орзуҳои нав мераванд. Фарзона ҳам сӯйи фардое, ки «*хотираи компютерӣ*» дорад ва

ҳарчанд намедонад, ки *чакомаҳои варо* (яъне ишқу эҳсоси одамиро) *ҳифз мекунад ё не*, ноумед намешавад ва мутмаин аст, ки: «*боз дар чашме партави самимият, дар хилқате асолати мардӣ, дар оинае ҷавҳари аҳурӣ, дар ҷавҳаре ҳақиқати зебоӣ тулуи нозанин хоҳад кард.*

в) Рӯзи ид ба ҳамдигар, хосатан ба кӯдакон тухфа додан, ки онро мардуми мо «идона» ҳам мегӯянд, маъмул аст. Дар шеъри «*Номаи фардо*» меҳонем:

*Як марди фақир ба хонааш мешиতোбад
ва нахустин бор шояд
ба кӯдаконаш гулқанд мебарад.
Эй бародарҷон! Фикрҳоят баъд аз ин
дар иҳотаи гул бод! (1, 384).*

Дар иҳотаи гул будани фикр, яъне чӣ? Яъне фикрро баҳоргуна пок, зебо, нишотбахш кардан, талхӣи ғамро ба ширинӣи шодӣ табдил додан. Аслан, тибқи андешаи мардумӣ кимат ё арзон будани тухфа муҳим нест. Эътибор муҳим аст. Шоири дарунгарои мо ба моҳияти маънавӣи тухфа арҷ мегузорад. Ба байти зерин таваҷҷуҳ фармояд:

*Салом, чашми азизе, ки ба чашмони ман,
зеботарин нигоҳатро ҳада намудӣ (1, 385).*

Зеботарин нигоҳ, нигоҳи эътибор, нигоҳи меҳр ҳадаи бебаҳои маънавист.

Шоира бо тақя ба фарҳанги меҳрмеҳвари мардумӣ ва исломӣ фарҳанги ИШҚ-ро мазмун ва моҳияти тоза мебахшад. Бо ҷозибҳои ишқ фаршиёро ба арш меҳонад, яъне ба зулматиён паёми нуристон, ба маъюсон табассуми шодӣ, ба шабравон саломии субҳ, ба гирифтрон муждаи раҳой, ба дидаву дилҳои ношуста борони раҳмат меорад. Аслан, мақсади мо аз таълифи ин мақола, ба қадри тавон, таҳқиқ кардани тафсир ва тарғиби ҳамин Ишқ буд, ки шоира аз аҷдоди фарҳанговараш мерос гирифта, ба авлоди фарҳангпазираш супурданист.

Пайнавишт:

1. Фарзона: Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷилди 1. – Хучанд: «Хуросон-медиа», 2014.
2. Фарзона: Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷилди 2. Хучанд: «Хуросон-медиа», 2014.
3. Мирзоюнус М. Адабиёти миллӣ ва муколамаи фарҳангҳо. – Хучанд: Ношир, 2015.
4. Осорномаи Фарзона. Таҳияи Мирзоюнус М. – Хучанд: Хуросон, 2021.
5. Шералӣ Лоик. Куллии ашъор. – Душанбе: Адиб, 2008.
6. Шаъбонӣ Р. Одоб ва русуми Наврӯз. – Душанбе: Пайванд, 2008. – С. 11.
7. Рухуламинӣ М. Оинҳо ва ҷашнҳои куҳан дар Эрони имрӯз. – Техрон, ҷопи аввал, 1376.
8. Турсон А. Наврӯз – оинаи тамаддуни Аҷам // Суханшиносӣ. – 2012. – №2.
9. Чернышевский Н. Г. Поли. собр. соч. Т. XII. – М., 1949.

АДАБИЁТИ ИМРӮЗ ВА ЧОЙГОҲИ ШЕЪРИ ЗАН ДАР ОН

Муқаддима

Шеъри зан дар таърихи адабиёти форсӣ собиқаи зиёд дорад ва зеботарин намунаҳои онро дар замоне нисбатан қадимтар аз Робияи Балхӣ ба мерос гирифтаем. Шеъре, ки чинсият надорад, аммо боз ҳам дар пардаҳояш бо назофату назокат нағмаҳои занона садо медиҳанд. Дар бобати истилоҳи «шеъри зан» дар илми шеършиносӣ адабиётшиносӣ фикрҳои мухталиф ҳастанд, шояд умуман дар ҳама соҳаи ҳунар ин баҳс мавҷуд бошад. Ҳатто дар як суҳбати адабие, ки чанд сол пеш барои рӯзномаи «Овози Самарқанд» бо Шоири халқии Тоҷикистон устод Гулрухсор мураттаб карда шуд, эшон ҳам гуфта буданд, ки «ин таъбири нораво аст», ҳол он ки дар дастае аз ашъори ҳуди ин шоири бузург чехраи занона барҷаста аст:

*Як ҷаҳон мерақсад,
Дар сари мурдаи гӯри ватанхоҳе,
Як ватан мечангад
Бо зани аз қафаси бенафасӣ огоҳе [2, 127].*

Дар адабиётшиносии муосири рус баъзе аз суҳаншиносон мавҷудияти шеъри занонаро бо истилоҳи русии «Женская поэзия» меҳаҳанд исбот кунанд, бо ин иддао, ки ба ҳар ҳол дар назм андешаву эҳсосот, ашъҳои ҳосаи мавриди таваҷҷуҳ ва гуфтугӯи занона ҳастанд, ки бо ин ҳол шеъри занона чудо аз шеъри мардона аст, ки он ҳам вежагиҳои ҳудро дорад [8].

Шоир ва муҳаққиқи шеър Фарзонаи Хучандӣ ҳам дар яке аз маҷмуаи мақолоташ дар «Дарёи сӯзон» андешаҳои зебои Фурӯғи Фаррухзодро аз вежагиҳои халлоқияти занона медонад ва мегӯяд: «Магар шоири мард метавонад ҳамин гуна зебо андешад, ба ҳар лаҳза фикраш тағйир хӯрад ва ин қадар самимӣ бошад?!» [4, 25]. Зоҳиран, шоира ишора ба ин нуқтаи назар дорад, ки гоҳо миёни тарзи андешарониву ҳаёлпарварии марду зан чой доштани тафриқае ҳам воқеият дорад.

Албатта, истилоҳи «шеъри зан» моҳиятан нисбӣ аст ва дар мавридҳои ҷудогона метавон аз он истифода кард. Ва ин ҷо ки мо имкони суҳбатро аз вазъи инкишофи шеъри зан дар адабиёти тоҷик дорем, ногузир аз он истифода хоҳем намуд. На бо назардошти нигариши занонаи шоирбонувон дар шеър, балки умуман аз иштироки онҳо дар пешбурди назми тоҷикӣ дар кишварҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон ва умуман, дар адабиёти форсӣ-тоҷикии муосир.

Машғулоту масъулияти ҳамаи рӯзгор дасти бонувонро ҳамеша баста дошта, боиси камшуморию гумномии онҳо дар таърихи асримиёнагӣ гардидааст. Аммо имрӯз миқдори онҳо боло рафтааст ва ашъорашон низ ородиҳандаи баёзҳову маҷмуаҳову маҷаллаҳост. Онҳо менависанд, саҳифаҳоро аз розҳои рӯзгори худ ва муаммоҳои ҷамъиятӣ мунаққаш месозанд. Дар номгӯи бонувон дар назми муосири тоҷик аз оғози садаи бистум ин шоиронро овардаанд: Розия Озод, Мавҷуда Ҳакимова, Озод

Аминзода, Жола Бадё, Гулчехра Сулаймонова, Махбуба Неъматзода, Латофат Кенчаева, Гулрухсор Сафиева, Нукраи Суннатниё, Ҳадиса, Норинисо, Меҳринисо, Баҳринисо, Шаҳрия Аҳтамзод, Зулфия Атой, Фарзонаи Хучандӣ, Нурунисо Акрамова, Раънои Мубориз, Адиба, Нохид ва дахҳо нафарони дигар, ки дирӯз ва имрӯзҳо ба олами шеърӯ шоирӣ қадам гузоштаанд. Воқеан, теъдоди онҳо дар Тоҷикистон бештар аст. Дар миёни ин гулдаста ашъори Фарзонаи Хучандӣ рангу бўйи хоса дорад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ

Ашъори Фарзонаи Хучандӣ бо якчанд вежагие, ки дорад, аз оғоз, тақрибан охири солҳои 70 ва ибтидои солҳои 80 мавриди таваҷҷуҳи аҳли адаб, чи шоир ва чи муҳаққиқони суҳаншинос қарор гирифтааст. Албатта, нахустин муҳаққиқ ва раҳнамои Фарзона, ба эътирофи ҳуди шоир, устод Лоик Шералӣ будааст. Аз муҳаққиқону шоирони имрӯза суҳаншиносони забардасти тоҷику эронӣ чун Аскар Ҳаким, Чумъа Ҳамроҳ, Доро Наҷот, Матлубаи Мирзоюнус, Дастгирӣ Ноил, Алиасғари Шеърдӯст, Алиризои Қазва, Субҳони Аъзамзод, Сарафроз Юнусов, Тайиба Бобоева, Зоҳидҷон Қӯрғонов, Ҳазраткулиён Дилшода, Хусрави Саъдуллоҳ, ки ин ҷониб аз навиштаҳояшон баҳравар будааст ва нафарони дигар андешаҳои арзишманди ҳудро дар бораи вежаҳои ашъори ин шоира аз дидгоҳи адабиётшиносӣ забоншиносии тоҷик дар китобхона мақолаҳои алоҳида баён намудаанд, ба ибораи дигар, дар атрофи осори Фарзонаи Хучандӣ таҳқиқоти зиёде ба сомон расида, аз молики аҳаммияти баланд будани осори ин шоир гувоҳӣ медиҳанд. Чунончи, доктори илми филология устод Аскар Ҳаким дар боби ҷойгоҳи шеъри Фарзона дар адабиёт суҳан гуфта, меҳрубонию отифатро аз ҷиҳатҳои барҷастаи шеъри ӯ дар назми муосирӣ тоҷик медонад [1, 493].

Дар ҷараёни таҳқиқи мавзӯ бештар аз услубҳои таҳлилӣ, тавсифӣ ва қиёсӣ истифода гардид.

Натиҷаҳо ва муҳокима

Шеъри Фарзонаи Хучандӣ бо амикравӣ дар андешаву баландпарвозӣ дар ҳаёлҳо дар фазои густурдаи адабӣ, берун аз марзҳои сарзамини шинохта шуда, хонандагонро дилбохта намудааст. Шеъри имрӯз, аз як сӯ, шеъри болоравӣ ва раҳо шудани андешаҳо аз қолабҳои танги сиёсатҳо ва ғояҳои иҷборӣ иҷтимоӣ, ки замоне ба шоирон бор карда мешудааст, аз сӯи дигар, фаротар рафтани ҳаёлҳо, балки фаросӯи ҳаёлҳо ҳам ҳаст. Ба ибораи дигар, шоири имрӯз бо пешгоми худ ба фазоҳои фаротар дар сатҳи ҷаҳон метавонад бирасад ва ба ҷараёнҳои пешрафта даст ёбад: ҷараёни адабии постмодерн, ҷараёни сюрреалистӣ, символизм ва ҳоказо. Пайравӣ аз ин ҷараёнҳо ба як шоир имкони бештар ҳунармандона баён карданро, фароҳ намудани тангҳои андешаву ҳаёлро ато мекунад. Шоир ҳамгои шоирони пешрафтаи ҷаҳон мегардад ва аз обшустаҳои забон ва тарзи баён дур мешавад, ба қавли Сухробӣ Сипеҳрӣ «чашмҳояшро барои ҷури дигар дидан мешӯяд». Шоири имрӯз кӯшиш мекунад ҳудро ба ҷамъияти одамони пешрафта ва тозанигоҳ бипайвандад ва бақияро ҳам даъват кунад. Нигоҳ тоза аст, аммо ишқ, некӣ, меҳрубонӣ, садоқат, самимият ҳамон аст, ки буд. Ҳамон тавре ки устод Аскар

Ҳақим гуфтааст, ин отифаҳо дар шеъри Фарзона гармтар мешаванд. Ҳатто норизоиву эътироз ҳам зананда нест. Порае аз шеъри «Ман ҳам шумо шудам»:

*...Дар ин фишори беҳаюлой
нафас кашидани ишқ осон нест,
нафас кашидани хуршед низ осон нест,
нафас кашидани зебой низ.
Ҳаво ба зиндагии ишқ иҷозат намедиҳад.
Нафаре меояд. Бар ҳама равзанаҳои шахр
ангушт мезанад, ки «Касе ҳаст? Овоз диҳед»
Аммо касе ҷавоб нахоҳад дод,
Зеро хамӯшӣ одади қадимаи ин қавм аст.
Дигар ба хона меравам,
Касе ба равзанаи ман ҳам агар панча занад,
Хамӯш хоҳам монд.
Зеро, ки ман ҳам, эй мардум, кунун шумо шудаам [5, 317].*

Як шеъри сафеди маҳсули мулоҳиза, андеша ва интиқод, ки дар заминаи воқеияти ҳаррӯза ба вучуд омадааст ва бо забоне киноятӣ баён шудааст. Олудагии табиат ва олудагии ҷамъият ба ишқу хуршеду зебой имкони нафаскашӣ намедиҳад, ишқ нафасгир гардида. Баён маҷозиву таҳдор аст ва киноя аз нопокии ахлоқи мардум дорад, ки боиси дилгириҳо ва буғзи дил мешавад, ҳаво нафасгиркунанда аст. Ҷавоб надодан ба ангушт заданҳо ишорат ба беҳавсалагӣ беэътибории одамон ба якдигар, хомӯшӣ -далели бефикрию беиродагӣ ва ғайра, ки оқибат қаҳрамони лирикиро низ дар ин муҳит ҳамранги дигарон намудааст. Мисли аксари шеъри имрӯз таҳхис ин ҷо ҳам ғафол ба назар мерасад. Шеъри постмодерни имрӯз аст.

Дар назми муосири тоҷикии Ўзбекистон шеър чӣ қадар имрӯзӣ аст? Шоирони муосири кишвар, баҳусус миёнсолон – шоирони насли 90-ум ва гузашта аз онҳо шоирони аз онҳо бузургтар, ки онҳо ҳам баҳусус пас аз Истиқлолияти миллии кишвар ғафол гардидаанд, аз шеъри шоирони пешрафтаи Тоҷикистону Эрон Афғонистон оғай доранд. Ба ҳар ҳол, шоироне чун Паймон, Абдулло Субҳон, Масъуд Мирзо, Фозил Шукурзода, Ҷаъфар Муҳаммад, Саидаи Синавӣ, Хоҷа, Хусрави Саъдуллоҳ, Парисо дар шумори шоироне ҳастанд, ки дар шеър ба ҷустуҷӯҳо пардохтаанд. Аммо майли мо имрӯз ба муаррифии бонувони ҷаҷмасарост.

Ўғулой Ҷӯрабоева, мутахаллис ба *Дилошӯб*, шоири эҳсоспарвар аст: дар муқобили дардҳои амиқ бо руҳе мубориз шеър мегӯяд, аз ин рӯ дар ашъораш шодию ғам ҳам печидаанд. Дилошӯб зоҳиран аз замонҳои пеш шеър мегуфтааст, аммо пас аз зарбаҳои ғоҷабори рӯзгор сӯзҳои дилаш пухта, шеърҳои ҳам хеле сайқал ёфтаанд. Маҷмуаҳои «Рози дил», «Садои ошно»-яш намунаҳои зебои ашъорашро дар бар гирифтаанд. Дар мавзуи ватандӯстӣ, тарғиби омӯзиш ва ҳифзи забони модарӣ, ғанимат донишони умр, доғи фарзандҳои ҷавонмарг, дӯстӣ аз мавзӯҳои асосии шеърҳои ин шоиранд. Шоири аз муғлақбаёнӣ дур аст. Гоҳо кинояро дар суҳанҳои пинҳон медорад. Як вежагии эҷодиёташ ин аст, ки дар мавзуи худшиносии миллии ҳам ба ўзбекӣ

шеърҳо менависад. Навиштаҳояш бештар аз назари мавзӯ шеърӣ рӯз ҳастанд, аммо баёни суханаш бештар ба шакли маънӯс аст. Талқини мавзӯи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ, ки дар назми муосири тоҷик гӯӣ дар радифи мавзӯи ҳамешагии ишқ қарор гирифтааст, дар шеърӣ «Номаи ифтихор»:

*Аз Бадахшону Зарафшонем мо,
Аз Ҳирот, аз шаҳри Техронем мо.
Аз Бухорои шарифу Тирмизем,
Аз Насаф, ё аз Намангонем мо.
Зодаи як модарему як падар,
Аз Самарқанду Самангонем мо.
Ҳамзабону ҳамдигу ҳаммаслакем,
Як нишон аз аҳли Сомонем мо.
Гар мусулмон, ё насоро, ё яҳуд,
Ё ки ҳиндуем – инсонем мо...
Бо диёри худ бисозем ифтихор,
Тоҷикони Ёзбекистонем мо [3, 79].*

Аз шоирони бузургсоли кишвар Саломат Рачабова аст, мутахаллис ба *Ҳадяи Бухорой*, ки ба наздикӣ нашриёти «Адиб» (Душанбе) дар беш аз 500 саҳифа девони шеърҳояшро ба таъб расонидааст. Замоне дар донишгоҳи давлатии Бухоро аз таърихи фалсафа дарс гуфта, дар аҳвол ва осори Мирзо Сирочи Бухорой пажӯҳиш бурдааст. Дар ҳамин поя аст, ки афкори фалсафӣ бар ашъори ӯ ҳоким аст ва ҳикмату фалсафа мадори шеърӣ ин шоиранд. Талқини худшиносӣ, огаҳӣ аз вазъи замон, маърифатхоҳӣ моҳияти асосии ашъори Ҳадяи Бухороиро ташкил медиҳанд. Имрӯзӣ будани ашъораш ҳам дар ҳаминҳо ифода меёбад ва ҳам дар корбасти вожаҳо ва истилоҳоти илмию хориҷӣ. Мухтасаран аз шеърӣ «Дунёи сухан» меоварем:

*Шеърӣ шоир гавҳарест аз қарӣ дарёи сухан,
Чакрае бар ҷавҳари маънии дунёи сухан.
Накҳати райҳони худбӯ, нашъаи ҷаннат дар ӯ,
Момаи некзои қалби оламорои сухан.
Ишқи Зуҳра, ишқи Миррих, хандаҳои Моҳтоб,
Наъраҳои деви барқу абри борони сухан...
Шоирон қабре надоранд, чунки ҳастанд барҳаёт,
Он ки хонад шеърашон, бошад дорои сухан [7, 134].*

Шаҳзода Назарзода аз ҷумлаи бонувони эҷодкорест, ки зодаву парвардаи ҳамин сарзамин аст, феълан дар хориҷа умр ба сар мебарад ва бо нисбаи «Самарқандӣ» маъруф аст. Ё кори эҷодиро ҳавасмандона бо шеър оғоз намуд ва бо шавқи тамом дар наср пеш рафт. Эҷодкорест, ки ба форсӣ-тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва ҳолландӣ ҳам менависад ва шояд ин нахустин таҷриба дар сатҳи адабиёти умумитоҷикии муосир бошад. Шеърҳояшро ба форсӣ ва ҳам ба англисӣ гуфтааст. Ё одами сафару таҷрибаву мулоҳиза аст ва ҳар падидае, ки бо он рӯ ба рӯ мегардад, дар шеъраш инъикос меёбад. Бо мутолиа аз осори адибони маъруфи форсигӯ ва Ғарб ва бо оғоҳӣ аз ҷараёнҳои пешрафтаи адабӣ

менависад. Мо ин чо аз дастнавиштаҳои Шаҳзода истифода кардем. Дар шеъри «Ландан»-аш меҳонем:

*Аз миёни ду кокули сафеди панҷараи пир
Офтоб мегузарад.
Ва ҷавонии ман ҷавлон мезанад
Рӯйи рахти хоб.
Шодии муфт
Осмони хонаамро фаро гирифтааст.
Руҳи ман аммо
Эҳсоси лазизи ҳастиро
Дар Самарқанд чо гузоштааст [6, 443].*

Нафаре дар ин сӯйи панҷара-тирезаи пиру кӯҳна рӯйи рахт дароз кашидааст. Тиреза ду кокули бофтаи сафед дорад, ки зоҳиран ҳамон панҷара (чанбар)-и оҳании сафед рангшуда бошад. Шоир дар таносуб бо панҷараи пир ҷавонии худастро мегузорад. Эҳсоси як навъ шодӣ дар фазои хона аст, ки осону муфт омадааст, шояд офтоб бахшида бошад. Аммо эҳсоси лазизи ҳастие, ки равонбахшу руҳнавоз аст, дар Самарқанд мондааст ва гӯё ин эҳсоси шодие, ки шоир бо ҷавонии худ дорад, кӯчак аст. Андеша ба шодию бахти бохта, андеша бе ҳечию пучиҳои дунёи ҳозир маснуӣ, танзу кинояву истехзо бар муҳити атроф ва ғайра, ки фазои шеърро на бо санъатҳои бадеӣ, балки бо мазмун пур мекунад, моли шеъри постмодерн ҳастанд. Ва аз ин қабил ашъор дар эҷодиёти Шаҳзода кам нестанд, ба ин хотир ӯ дар ҳақиқат шоири имрӯз аст. Зеро ҳам забон, ҳам тарзи баён ва ҳам фазои тасвиру ашё дар шеъраш аз имрӯзи дунё нақл мекунад.

Хулоса

Дар назми муосири тоҷик Фарзонаи Хучандӣ бо корбаст намудани таҷрибаҳои нави адабӣ гӯйе як навъ роҳро барои ҷавонҳои навкору камтаҷриба ҳамвор ҳам мекунад. Шеъри ӯ пуле байни назми тоҷик дар Ёзбекистону Тоҷикистон барқарор намудааст. Шоирбонувони тоҷики Ёзбекистонӣ бо ибратомӯзӣ аз таҷрибаҳои пешбар дар адабиёти муосири форсӣ -тоҷикӣ ва ҳам ҷустуҷӯҳои судбахш умед аст, ки дар ояндаҳои наздик ба офаридани шеърҳои мондагору ҳунари муваффақ гарданд.

Пайнавишт:

1. Аскар Ҳаким. Маҷмуаи осор. Ҷ. 3. Вежагиҳои анвои шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикии нимаи дувуми садаи XX). – Хучанд: Ношир, 2017. – 512 саҳ.
2. Гулрухсор. Девони ишқу ашқу ханда. – Душанбе: Паҷуҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ, 2006. – 954 с.
3. Дилошӯб. Садои ошно. – Самарқанд: Маҳорат, 2024. – 176 с.
4. Фарзона. Дарёи сӯзон (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Адиб, 2014. – 240 с.
5. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона... – Ҷ. 1. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 504 с.
6. Шаҳзода Самарқандӣ. Чаҳор суруда барои Самарқанд // Маҷаллаи «Самарқанд». – Техрон. – Соли чаҳорум. – № 6. – 1403 х. / 2024 м.
7. Ҳадя. Кишвари дил. Бухоро: Бухоро, 2018. – 178 саҳ.
8. <https://proza.ru/2020/01/29/703/женская-поэзия>

ИФОДАИ МАФҲУМИ ИШҚ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Вожаи ишқ аз мафҳумҳост, ки бидуни он наметавон осори адабиро тасаввур кард. Ишқ дар осори ҳар адиб ба ҳар рангу ба ҳар навъе таҷаллий дорад. Муфасссирон каломӣ бадеъ ва соҳибони фарҳангҳои мухталиф ишқро ба ҳақиқиву маҷозӣ, заминиву илоҳӣ тасниф кардаву баҳри ҳар яке таълифоте интишор дода бошанд ҳам, ба ифодаи Аттор «Ошиқонро бо ҳуду бо ҳич касе тадбир нест, Айну шину қофро андар кутуб тафсир нест». Яъне мафҳуми ишқ ончунон фарох буда ва муассир дар ҳар амале гардида, ки онро бо чанд калимоти сода наметавон тафсир кард. Дар фарҳангномаҳои дастрас ишқ – дилбастагӣ, муҳаббат, шефтагӣ [1, 517-518] тафсир ёфтаву таркиботе чун: ишқи комил, ишқи пурра, ишқи маҷозӣ, ишқи ҳақиқӣ, ишқ боҳтан, ишқи инсонӣ, ишқи ҳайвонӣ [2, 591], ҷомӣ ишқ, шавқӣ ишқ, нафъӣ ишқ, бўӣ ишқ, балоҳӣ ишқ, овозӣ ишқ, сӯхтаи оташи ишқ, розӣ ишқ, дастӣ бедодӣ ишқ, сӯхтаи ишқ, тиронӣ ишқ, ғамӣ ишқ, зангори ишқ, бўтаи ишқ, қуръаи ишқ, сӯхтагонӣ оташи ишқ, шикори ишқ, бозорӣ ишқ, оташкадаи ишқи илоҳӣ, ғайрати ишқ, ҷозибай ишқ, даллоли ишқ, базмӣ ишқ, шароби ишқ, нидоӣ ишқ, давлатӣ ишқ, афсонаӣ ишқ, гулшансароӣ ишқ, лолаи ишқ, райҳонӣ ишқ, ишқи ҷамолӣ ёр, камолӣ ишқ, султонӣ ишқ, асрорӣ ишқ, бодаи ишқ ва ғайра [3, 597-598] дар адабиёти бадеиву илмиву ирфонӣ зуҳури бештаре дорад.

Дар осори устод Фарзона истиқбол аз ин вожаи мафҳум, ки дарки он ба матни шеър иртибот дорад, хеле зиёд ба қор рафта ва ин вожаро агар дар маҷмуаи «Себарга» [4] ҷашмандозӣ кунем, афзунтар аз 250 рақам аст ва шуруи китоб ба байти Мавлоно «Саре аз айну шину қоф баргир, Ки сад исму мусаммо дорӣ имрӯз» далел бар он буда, ки вожаи ишқ ҳарчанд дар бархе ашъор ҷашмрас набошад ҳам, мағз андар мағзи онро боз ҳамон мафҳум: сарҳонӣ айну шину қоф – ишқ фарогир аст.

*Дил – себаргари асрор,
Мекунад фақат такрор.
Мақтаи суҳанҳо ишқ,
Ишқ, ишқ, танҳо ишқ.*

Он ишқе, ки шоир васф мекунад, ишқи маҷозиву заминӣ нест. Ин ҳамон ишқи равандагонӣ роҳи тариқат аст, ки танҳо инсонҳои комил метавонанд ба даст оранд. Такрор кардани дил вожаи ишқро ва анҷом пазируфтани ҳар суҳан бо ишқ далел бар он бошад, ки ин ҷаҳону он ҷаҳонӣ инсон бо ишқ зебост ва дар ҳар диле ишқе нуҳуфта. Танҳо ишқ аст, ки инсонро ба манзили мурод мерасонад. Диле, ки дар он ишқ нест, муроду мақсаде нест ва шояд сангтарин, саҳттарин, бераҳмтарин дил ҳамон бошад. Дар се барги «Себарга» вожаи ишқ мафҳумест ифронӣ ва ҳадаест раббонӣ. Ишқ воситаи пок доштани дилу руҳ ва расидан ба Ҳақ аст. Ибороте, ки шоир зимни таҳайюлу андеша ба вожаи ишқ сохтааст, нардбонест, ки аз таназзул то таҷаммул касро қадам ба қадам, зина ба зина, марҳила ба марҳила раҳбалад аст сӯйи Офарандаи оламу одам. Аксари

таркибот ба вожаи ишқ тавассути изофат, ки яке аз роҳҳои маъмули ибораорист, сурат пазируфта бошад ҳам, маърифате, ки дар он мафҳум таҷаллий мекунад, ғайримаъмулист, аз қабилӣ: ҳошияи ишқ, ишқи зид, ишқи баринӣ, ишқи беифшо, ишқи бефарҷом, гунаҳи беишқӣ, чоркитоби ишқ, хоку боду оташи оби ишқ, саҳоби ишқ, ҷаноби ишқ, матлаъи ишқ, робитаи ишқ, ишқи парастувона, ишқи ҳичозӣ, Ҳазрати ишқ, пири ишқ, ишқи барҳақ, ишқи хокистаролуда, мазҳари ишқи азим, ишқи беҳаҷм, маззаи ишқ, ишқи шайпурӣ, хати ишқ, ишқи бесакта, ишқи модаровард, ишқи ғофилоғоҳ, чоряки ишқ, ишқи башар, ишқи Кирдигор, мадрасаи ишқ, фармудаи ишқ, ишқи Ягона, ишқҳои башарӣ, тоири ишқ, дилбардорӣи ишқ, мункири ишқ, ҷӯши ишқ, адвори ишқ, ишқи нобуда, вучуди ишқ, тифли ишқ, ишқи борвар, ишқҳои ғулливу хунсардӣ ва амсоли ин. Ҳамзамон таркиботи маъмулие аз қабилӣ: ишқи Эзид, ишқи Илоҳӣ, ишқи бузург, ишқи заминӣ, мактуби ишқ, азоби ишқ, хитоби ишқ, ҷавоби ишқ, ишқи маҷозӣ, ишқи умрбод, ишқи Мачнун, паймони ишқ, хотираи ишқ, ишқи мову ту, ишқи поянда, шаҳри ишқ, ғунҷаи ишқ, асрори ишқ, ишқи азал, ишқи нотаом, нағмаи ишқ, ҳавои ишқ, фасли ишқ ва ғайри низ корбаст гардида, ки ора аз ғояҳои ирфонӣ нестанд.

Ишқе, ки шоир ба риштаи тасвир кашидаву ба зевари табъ оростааст, ишқест, ки на ҳар касе бар он расидагӣ дорад. Ғазалҳое, ки бо радифи «ишқ аст» иншо ёфтааст, банёнгари ин нукотанд, аз қабилӣ:

*Дили ман чоркитоби ишқ аст,
Хоку бод, оташу оби ишқ аст...*

ва ё:

*Мо залилему муҳташам ишқ аст.
Мо равонему муғтанам ишқ аст...*

Даъвати ошкору ниҳонии шоир натавонад инсонҳои имрӯзро, балки асри сиву чилро ҳам ба сӯйи ишқ танҳо ба ин хотир аст, ки дилу руҳи хешро огандаи ишқ созем, меҳрубони ҳам бошем, назди Фариди хеш шармсор нагардем, ба даргоҳаш бо дили пуришқ равем. Се барги диламонро бо сарҳарфҳои айну шину қоф – ишқ зеб бахшем, ҳамеша дар тавофи он бошем:

*Барги аввал айн,
Баргу дувум шин.
Барги савум қоф...
...Эй азизи асри сиву чил,
Лутф кун, эй навтарин Инсони рӯйи олам.
Рӯ нагардон,
Аз се барги дил.*

Ишқ дар ашъори Фарзона ибтидо дораду интиҳо на. Ибтидои он аз меҳру муҳаббат сарчашма мегирад, дар дил падида меояд. Шоир дили хешро нисори ишқ мекунад ва ишқро дар меҳмонхонаи қалбаш ҷой медиҳад бо тапидаҳои дил онро мепарварад, ба камол мерасонад. Ва воқеан ҳам макони ишқи воқеиву

ҳақиқӣ дил аст, на ақлу тафаккуру шуур. Диле, ки ишқ дорад, тафохур аз ин давлат дорад ва давлату ифтихори ишқ дар дил ҷойгузин будани ӯст:

*Бо номи Ҳазрати Ҳақ, эй ишқ, аз ҳамин дам
Дил ноздонаи ту, ту ноздонаи дил.*

Гирифтронии ишқ ошиқи шайдоҷанд. Бо ишқи хеш ошиқи фардоҷанд. Дар фироқи маҳбуби хеш бо муҳаббат месӯзанду месозанд ва ҳама ҳастиву вучуди хешро аз ишқ медонанду бо ишқ таваллуд шудаанд ва барои фардо ба ишқ пайвастанд. Ишқ улфати ӯст, ки ӯро раҳнамоӣ мекунад сӯйи Эзади ягона. Ҳамон Ягонае, ки Фарзона офарид ва ин муҳаббату ишқи шоирро наметавон ишқи маҷозӣ гуфт. Ин ҳамон ишқи ҳақиқӣ аст:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман.
Чун номи ман ба номат дар осмон рақам шуд,
Бо туст сабз дар сабз милоду реҳлати ман...
...Чун ишқи Эзид омад, сад ишқи зид фуру рафт,
Иzzат шуду шараф шуд хориву зиллати ман.*

Ва ё:

*Ин ишқи бариниро бурдем ба фардоҳо,
Он ишқи заминиро мондем дар он дина.*

Ва ё:

*Ҳам ишқи маҷозӣ, ҳам ишқи ҳиҷозӣ,
Яъне, ки ҳақиқӣ, бо он ки маҷозӣ.*

Чое дигар:

*Фақат бар ҳурмати ишқи ту, эй Оҳангсози аввалину охирини ман,
Диламро боз меорам чу лавҳи сурхи эҳдоӣ
Ба ту, Ҷонофарини ман...*

*Дӯст туй, туй, туй, ҷоизаи самоиям,
Ишқ, туй, туй, туй, давлати кибриёям.*

Басо оқилон ҳам бо ҳама фазилату писандидагӣ ақли хешро таслими ишқ намудаву дафтари аъмоли хешро бо хуни дил шустаанд, то чун тифл поку беолоишу софу тоза бошанд. Саросари ашъори «Себарга» соҳиби ишқу ошиқи ишқ итмимнон бар он дорад, ки бо ишқи ниҳону аёни хеш, ки ба назари бархе гарчӣ беҳаётист, бе он зистан натвонанд. Омадани онҳо рафтани рафтани онҳо омадан аст. Будани онҳо бе ишқ ҳақиқате ботил аст:

*Чу ишқ рафт, шаҳодат кӣ медиҳад дигар,
Ба ин ҳақиқати ботил, ки ман ҳанӯз ҳаям.*

Асоси зиндагии инсоният ба ишқ ва муҳаббат асос ёфтааст. Бақову пойдорӣ оламу одамро шоир дар ишқ мебинад ва аз ишқ мадад меҷӯяд, то ба

нерӯйи наву ибтикори наве ба башарият шариат омӯзад, то ҳаёти индунявию охираташ обод бошад:

*Бимон, ки бар башарият шариат омӯзӣ,
Ҳар ибтикор, ки, ай ишқ, метавонӣ, кун.*

Ишқ бало нест, вале бало меорад. Ишқ бемории бедард аст, аммо дар дил набудан ва ё маҳви он дард аст. Ишқро бо ҳама буду набудаш, бо ҳама ранҷу азобаш дили ошиқ талабгор аст. Шоир тапиши дили хешро бе ишқ написандад ва назди Офаридгор хешро шармсор пиндоштаву бо он ҳама ишқе, ки бар ӯ дорад, боз тавалло мекунад, ки дили ноарзандааш савори ишқ бошад ва ё на?

*Ишқ, бахшо, ки тапиш дорад боз
Бе ту ҳам ин дили шармандаи ман.
Мекунад рақси муноҷот ҳанӯз
Дили бар ишқ наарзандаи ман.*

Ишқ, ки хоси инсонхост, сарҳад надорад, бекарона асту ҳамагон қатъи назар аз чинсияту миллату ирқу нажоду эътиқоди динӣ, пойбанду ранҷури онанд, то шарафи дидори Офаридгор барояшон муяссар гардад. Ҳар ошиқ кӯчаи ишқро бо эътиқоду эътимоду ошиқонаи худ тай мекунад, ки онро ба ҷуз Худованд наметавонад касе таҳқиқ кунад:

*Ишқро тафриқа мағзор, ки бо кӯчаи ӯ,
Сӯйи Ҳақ муслиму тарсову шаман меояд.*

Рӯй овардани Фарзона ба ин мавзуи ҷовидонии адабиёт албатта бесабаб нест ва ҷунонки худааш таъкид мекунад: «Ман барои чӣ ишқ мегӯям, барои он ки вучуди ишқ зи қайдҳои замону макону мазҳабу кеш озод аст, ишқ зангиву фарангиву хуросонӣ нест, моли ҷопонӣ нест.

*Ишқ шояд оташи Прометей аст,
Ё шуои кафи Мӯсо,
Ё салиби Исо,
Ё нилуфари Будо,
Ё тулуи Митро,
Ишқ меъроҷи Мустафост.
Ишқ зеботарин хулосаи тамоми маърифатҳост.
Ишқ таркиби Худост.
Пас, фаротар зи хештан қадаме бояд монд
Ва бояд андешид,
Ки агар мӯрчаеро паҳи кардӣ,
Ишқ мемирад [5, 170].*

Бо ин ҳама таърифоту тавсифоте, ки шоира ба вожаи ишқ додааст, онро номукамал меҳисобад ва сенуқтаҳои шеърро ба худ хонанда ҳавола мекунад: «Се нуқта мондаам баъди ту, эй ишқ». Дар ашъори шоир комғору комёр касе, ки ба коми дил расида бошад. Бе ишқ наметавон комғор буд. Дар

шеъри шоир ҳама ранчу азоби ошиқ ба хоџири нишотест, ки ба дидори Рабби худ бирасад:

*Эй ки ком меҳохӣ, пас най, най ошиқ.
Ишқ чист ошиқро ҷуз нишоти раббонӣ....*

Талошҳои шоир дар баргҳои «Себарга» аз баҳри он аст, Ишқ дар рӯи замин абадӣ дар дили инсонҳо бошад. Шоир ободиву озодиву зебоиро дар Ишқ мебинад ва бидуни он зистани касро ҷоиз намедонад. Инсонҳо меоянду мераванд, вале ишқ бояд боқӣ монад, то насли имрӯзу фардору ба абадияту аҳадият пайвандад.

*Эй ишқ, иҷоза деҳ, ки аз нав
Сӯи ту кунам хитоб: Баргард!
Аз баҳри ҳама ғуноҳ бигзар,
Аз баҳри ҳама савоб баргард!*

*Мо, ки рафтем, ту боз о, эй ишқ,
Омаданҳои ту берафтан бод!*

Ба таври хулоса метавон гуфт, ки ашъори Фарзона бо хусусиятҳои ирфониву руҳиву равонияш, интиҳоби мавзоти ҷовидонияш, серпахлӯии вожаҳои ашъораш ҳамеша дилнишин ва кӯҳаннопазир хоҳад монд. Дарки суҳанҳои орифонаи шоир, аз ҷумла ишқе, ки Фарзона ба тасвир кашидааст, дар тафсири он руҳу дилу андешаи мо очизӣ мекунад.

Пайнавишт:

1. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М., 1969. – 952 с.
2. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ҷилди 1). – Душанбе, 2008. – 950 с.
3. Фарҳанги истилоҳот ва таъбириоти исломӣ / Таълифи доктор Саид Ҷаъфари Сачҷодӣ. – Техрон, 1370. – 1370 с.
4. Фарзона. Себарга. – Хуҷанд, 2010. – 505 с.
5. Фарзона. Дарёи сӯзон. – Душанбе: Адиб, 2014. – 240 с.

АШЎОРИ ФАРЗОНА ДАР ЭҶОДИ МУСИҚИИ ТОҶИҚИ

Назму музикӣ пайванди қадиму устувор дошта, садои қалбу андешаву афкори шоир бо музикии калом дар музикии лаҳну соз печида ба шунаванда мерасад. Каломӣ мавзун дар лаҳни музикӣ боз «пероҳани нав» ба бар намуда, дар зарбу вазни музикии хуб замону маконро фароҳу бекарон ва пайвандгари наслҳову замонҳо мегардонад. Мо абёти бузургони адаби форсӣ Рӯдакиву Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдиву Ҳофиз, Ҷомиву Бедил ва садҳо дигар нобиғони назмро бо оҳангу сабқҳои классикиву халқӣ, эстрадиву замонавӣ дар иҷрои устодони санъату ҳунармандони маъруфу шинохтаи замон мешунавем ва бо савту навоҳои дилангез ба ҷаҳони андешаву матлаби шоир роҳ меёбем. Калому ашъори шоир бо савту наво, беҳтарин суруду оҳангҳо дар хотираи таърихиву фарҳангии халқ ҳифз шуда аз насл ба насл интиқол меёбад.

Дар таърихи навини тоҷикон ашъори Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Лоик Шералӣ, Гулрухсор Сафиева, Бозор Собир, Фарзона ва дигарон ба сифати суруду таронаҳои дилнишин дар лаҳни савту оҳанги бастакорон ба қалбҳои мухлисон роҳ ёфтааст. Ашъори шоираи хушбаёну маънисаро устод Фарзонаи Хучандӣ дар эҷодиёти композиторону бастакорон ва ҳофизону сарояндагони маъруфи диёр бо навову оҳанги марғубу дилошӯб, дар сабку услуби гуногуни музикӣ бастакорӣ гардида, дар иҷрои устодону ҳунармандони маъруф манзури шунаванда гардидааст. «Ашъори Фарзона дар шаклҳои гуногуни шеърӣ, аз ҷумла рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, маснавӣ ва шеъри нав гуфта шудаанд. Мавзуоти ашъори ӯ иҷтимоиву ахлоқӣ, ошиқонаву орифона, фалсафиву андарзӣ ва ғайра мебошанд», – қайд менамояд адабиётшинос Матлубаи Мирзоюнус. Дар таҷрибаи эҷодӣ ҳамкориҳои шоиру бастакор барои офаридани суруд дар мавзӯҳои алоҳида ба назар мерасад ё баъзе сарояндагону бастакорон аз шоир дар мавзуи муайян ё бо оҳанги эҷодшуда навиштани матни сурудро хоҳиш менамоянд.

Осори гаронбаҳои устод Фарзона бастакору оҳангсози ҷӯёву гуҳарсанҷро ба ашъори саршори меҳру муҳаббат ва ишқиву лирикӣ ҷалб намуда, асоси суруду оҳанг гардидааст. Ҳар эҷодкор аз таҷрибаву малакаи касбӣ ва сабку услуби эҷодӣ, бардошти маънавию дарки ҳарфҳои оҳангноки шоира ба ин ё он ғазал, шеър, дубайтиву рубоӣ оҳанг бастааст. Фарзона ва музикӣ мавзуи аз доираи мақола фарохтар буда, он таҳқиқи таҳассусиро тақозо дорад, зеро шоира дар ашъораш истилоҳоти музикиро ба дараҷае шоирона истифода намудааст ва андешаҳои «навои сабз ба сабзе зан», «симфонии кӯҳна», «ман ин симфониро дӯст дорам, ки номи нозанинаш зиндагонист», «хушбахтии маро музикии ширинтарини олам – музикии нафас, музикии садо, музикии нигоҳи тифлаконам тасдиқ мекунад», «музикии субҳ» ...ва дигарҳо нишонаи ин аст.

Ашъори шоира дар эҷодиёти устодони мумтози санъати музикӣ Ҷӯрабек Муродов, Ҷӯрабек Набиев, Муродбек Насриддинов, Мастона Эргашева,

Хосияти Зарафшонӣ, Исроил Файзиддинов, Ҳусейнҷон Юсупов, Мирсалим Ашӯров, сарояндаҳои ҷавону таронасаро Нигина Амонқулова, Меҳрнигори Рустам (Бемор нашав, модар), Бахтиёр Давлатов (Шодиёна), Шухрат Набиев, Шаҳриёр Саломов ва дигарон мавқеи шоиста дошта бо сабкҳои гуногун оҳангбандӣ гардида, дар иҷрои ҳофизону сарояндагон дар қартаи сабт ҳифз карда шуда, дар барномаҳои консерти, ё саҳифаҳои шабакаҳои иҷтимоӣ (Ютуб, фејсбук) садо медиҳад. Бастакорон Шарофиддин Сайфиддинов, Абдурахмон Тошматов ба шеърӣ Фарзона оҳанг офаридаанд. Мақсади мо таҳлили ҳамаи сурудҳои ба ашъори шоира эҷодшуда нест, зеро он дар доираи як мақола имкон надорад ва он дар дигар мақолаҳои тахассусӣ-илмӣ идома хоҳад ёфт. Дар ин ҷо бо таваҷҷуҳ ба эҷодиёти устодони санъат дар интиҳоби мавзӯ аз ашъори шоира, сабку услуби ҳунари, таносуби шеърӯ мусиқӣ чанд андеша баён кардани ҳастем.

Ашъори устод Фарзона аз бастакор ва ҳофиз дарку фаҳмишу андешаро мецоҳад, то шеърӯ ғазалро бо ҷашми дил напазирад, худ дарк накунад ба он оҳанги хуб дар зарбу вазну лаҳни мувофиқ офаридан мушкил аст. Устодони мумтози мусиқӣ Ҷӯрабек Муродов, Ҷӯрабек Набиев, ки таҷрибаи хуби эҷодӣ доранд ва ба ашъори бузургони назм сурудҳо эҷод карданд, аз аввалин нафароне ҳастанд, ки ба ашъори шоира оҳанг баста сурудаанд. Ин анъана минбаъд дар эҷодиёти дигар ҳунармандон низ идома ёфта истодаст.

Устод Ҷӯрабек Муродов ба шеърӣ Фарзона суруди «**Ватан, эй қиблаи ман...**», ки байти матлаъаш чунин оғоз мегардад,

*Салом, эй «бӯйи ҷӯйи Мулиёнам»,
Салом, эй пайки нав аз бостонам,*

дар се банд оҳанг баста ва сурудаанд, ки ҳамагӣ 13 байт мебошад. Ҳар банди суруд аз ҷаҳор байт иборат буда, байти панҷум –

*Ватан эй қиблаву меҳробу ишқам,
Бишав бедор аз бонги азонам.*

чун нақарот дар охири ҳар банди суруд истифода гардидааст.

Байти мазкур аз тарафи бастакор дар пардаи баландтари лаҳни суруд эҷод шуда, чун хитобу ишора ба муқаддас будани Ватан, қиблаву меҳробу азон ва рамзи бедориву сучуди инсон ба Офаридгор баён гардидааст. Байти мазкур пас аз ҳар ҷаҳор байт такрор омада чун маҳаки асосии суруд интиҳоб гардидааст ва бо ҳамин байт суруд анҷом меёбад. Оҳанг дар вазни шӯхи мусиқӣ (Allegro) эҷод ва бо ҳамовозии ансамбли созҳои халқӣ иҷро карда шудааст. Шеър дар вазни дубайтӣ (V — — — / V — — — / V — — ма-фо-ъи-лун / ма-фо-ъи-лун / фа-ъу-лун) – ҳазачи мусаддаси маҳзӯф навишта шуда, барои оҳанг бастан дар амалияи мусиқӣ вазни бештар истифодашаванда аст.

Суруди дигари устод дар мавзӯи Ватан «**Ғиғон**» (Салом) ном дорад ва байти матлаъаш чунин оғоз меёбад;

*Салом, эй аз ғами гурбат ишқаста,
Салом, эй ҷашми марворид баста.*

*Ниҳоят баъди милён соли падруд,
Салом, эй омаданҳоят хучаста.*

Суруд аз шонздаҳ байт ё аз ҳашт дубайтӣ иборат буда, дар мавзуи **Ватан** сароида шудааст. Бастакор дубайтиҳои алоҳидаро дар як суруд оҳанг бастааст. Ин суруд ба хотири якпорчагии Тоҷикистон, барои баҳамии мардумони он пас аз ҷанги шаҳрвандӣ, бо мақсади обод намудани Ватан пас аз он ночӯриҳо нидои дили шоирро бо оҳанги даъват дар бар мегирад. Суруд дар зарби даъватӣ, маршӣ эҷод шуда, пас аз ҳар чор мисраъ дар шакли банд нақароти мусиқӣ садо медиҳад ва ҳофиз банди минбаъдаро аз пардаи баландар оғоз менамояд. Ҳамагӣ аз ҳашт банд иборат буда, дар банди панҷум мисраъҳо бо нидои

*Ватан, эй модари аз по фитода,
Асоят ман, асоят ман, асоят.*

садо дода, вожаи **Ватан** се бор такрор меёбад ва ин нуктаи кулминатсионии суруд аст. Баъди банди шашум бо суръати сусти мусиқӣ (*Andante*) банди ҳафтум суруда шуда, мисраъҳои зер дар пардаҳои балантарини лаҳнӣ садо медиҳанд:

*Парешонем мо, то кай парешон,
Чу анҷум хира дар ҳар кунҷи кайҳон.
Ҳазор ахтар яке хушед гардад,
Чу сар бурун кунад аз як гиребон.*

Банди ҳаштум ва хотимавии суруд дар сурати аввал дар пардаи боло садо дода, ҳамшабеҳи банди панҷум мебошад. Фақат дар пардаи болоӣ – дар байти мақтаъ вожаи «**Фигон**» се маротиба дар матни мусиқӣ садо медиҳад ва дарку эҳсоси шоир ва ҳофизро дар мавриди ҳодисаҳои маълум дар бар мегирад ва ҳалқи тоҷикро ба сарҷамъиву ягонагӣ даъват менамояд:

*Фигон аз тоҷики садпора, ки гуфт
Худоро ҳам ҷанубиву шимолӣ, –*

Сабти овозии ин сурудҳоро аз ҳазинаи Ҷӯрабек Муродов дарёфта шунидан мумкин аст ва сабти нотавии он дар китоби «Сурудҳои Ҷӯрабек Муродов» рӯйи чоп омада ва ҳар кас метавонад ба худ боз паҳлуҳои дигари онро ифшо намояд.

Суруди дигари устод «**Таронаи васл**» унвон дошта, бо навозиши ансамбли навозандагон бо суръати сусти озоди мусиқӣ, ки дар анъанайи сурудхонӣ услуби «шаҳд» меноманд, дар лаҳну услуби таронасароии зарафшонӣ бо байти матлаи зерин оғоз мегардад:

*Ман қосидам, аз сӯйи ниё омадаям,
Бар таҳнияти васли Шумо омадаям.
Помиру Зарафшону Хуҷанду Хатлон!
Эй, чор китоби аз Худо омадаам.*

Нақароти суруд дар вазни уфар дар суръати нисбатан тез бо матни зер –
*Маккаву Мадинаи ман,
Гавҳару нигинаи ман,*

*Фақат туй, туй ту,
Даруни синаи ман,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.*

садо медиҳад. Матни нақарот аз матни асл ба равиши оҳанги суруд бо каме тағйир садо дода ва сурудро муассир намудааст. Дар эҷоди Қўрабек Муродов се суруд ба ашъори Фарзона ба чашм расид, ки дар барномаҳои консерти ва дар қартаи рақамӣ сабт гардида, дар фазои маҷозӣ мунтазам садо медиҳанд.

Қўрабек Набиев низ ба ғазалҳои устод Фарзона оҳанг баста, чанд суруд дар барномаи иҷроӣ даровардааст. Матни сурудҳои устод ирфонӣ ва пандуандарзӣ буда, бо сабки ба худ хос оҳанг бастаанд ва мунтазам дар барномаву маърақаҳо садо медиҳад. Эҷоди аввалин суруд ба ғазали «Шукр гӯ» бо байти матлаи зер оғоз меёбад:

*Шукр гӯ, ин нафасеро, ки туро ҳамнафасам,
Ки зи баъди нафасе ҳеҷ ба додат нарасам.*

Ба гуфтаи мусикишинос Аслиддин Низомӣ дар ашъори Фарзона бастакор маззамати баъзе падидаҳои вобаста ба кадр қадриносиро мушоҳида намуда, ба онҳо бо савту садо ҳаракати тоза илова намудааст. Фарзона гуфтааст:

*Ҳар касе буд гуҳарсанҷ, маро гавҳар хонд,
Хаскашон «кашф» намуданд, ки ман низ хасам.*

Оҳанги суруд айнан ҳамин маъниро ифода карда, пайдост, ки шунавандаи «хаскаш» дар ҷӯшу хурӯши мавҷи дарёи маънӣ танҳо ҳамон ҳақиқатҳои худро тамошову эҳсос мекунад. Дар маҷмӯъ, бояд тақдирро зикр кард, ки оҳангҳои ба осори Фарзона офаридаи Қўрабек Набиев ҷанбаи ҳосиле эҷодӣро ташкил намуданд, зеро ӯ бо савту наво тавонист воридаи мисраъҳои «бирешимнавози» шоираи нодирӣ замонамон гардад.

Фарзона дар бораи эҷодӣ Қўрабек Набиев менависад, ки ӯ «ҳангоми навоофаринӣ ба тааммуқ ба мағзи шеър сафар мекунад ва бо чашми резбину дили розбин ба матлаби шоир роҳ мекушоянд. Ин тариқи суҳаншиносии устодро аҳли назар қайҳо пай бурдаанд:

*Омадӣ, мусиқии дарё ба мо омӯхтӣ,
Савти шабнам, шеваи субҳи сафо омӯхтӣ.
Булбулона боз кардӣ дафтари адвори гул,
Эй ки аз гул ҳарфу аз булбул ҳиҷо омӯхтӣ».*

Қўрабек Набиев боз чанд суруд ба ашъори шоира эҷод кардааст, аз ҷумла суруди «Дуруд», ки байти матлаш чунин аст:

*Дуруд, эй қосиди фардо, шабат хуш боду рӯзат хуш,
Навиншоиву ноифшо, шабат хуш боду рӯзат хуш.*

Байти матлаи суруди «Милоди муҳаббат» –

*Рӯзи милоди муҳаббат рӯзи милоди Худост,
Меравам ман зери поям нардбони кибриёт.*

ба 50-солагии шоира эҷод ва сароида шуда ва оҳанги хуберо ба бар кардааст.
Суруди «Бо худ чӣ мебарӣ» бо байти матлаи:

*Эй дӯст, аз ҷаҳон бо худ чӣ мебарӣ?
Эй чун ҳама равон бо худ чӣ мебарӣ?*

низ аз сурудаҳои пурмаъние аст, ки диққати шунавандаро ба худ мебарад.
Аз интиҳоби ғазали «Нағмасози дил» бо байти матлаи

*Саро, эй нағмасози дил, ки дил дил буданаиш донад,
Нафас дар гармии овози ту осуданаиш донад, –*

маълум мешавад, ки ин сурудҳо дар эҷодиёти ҳунарманди маҳбӯб мақоми хуб ва алоҳида дошта, онҳо дар ҷашну маърақаҳо мунтазам садо медиҳанд ва онҳоро шогирдону пайравони устод низ ба барномаи худ ворид сохтаанд.

Муродбек Насриддинов ба даҳ ғазалу таронаи шоира оҳанг бастааст, ки яке аз онҳо ғазале бо матлаи

*Аз дуруҳаи дунё ҳам ту меравӣ, ҳам ман,
Рӯ ба сӯи Он Якто ҳам ту меравӣ, ҳам ман⁶⁷, –*

буда, оҳанги ботамкин, лаҳни бурро ва иҷрои воло дорад ва ба шунаванда хеле амиқ таъсир мерасонад.

Ҳунармандони маҳбӯб Мастона Эргашева ва Исроил Файзиддинов низ сурудаҳое ба матнҳои зерини шоираро доранд:

*Умре ба ҳам дилбастаем, аммо ҷудоему ҷудо,
Як лаҳза дидоре расад, он ҳам шавад сарфи видо⁶⁸.*

*Тапиши дил ба ҳурмати ёр аст
В-арна ин созу нағма тақрор аст.
Гул ки бе об монд мемирад,
Хор бе об ҳам ҳамон хор аст.*

Аз таҳлили ба ашъори Шоири халқии Тоҷикистон бахшида ҳунармандон бори дигар мо ба пайванди амиқи адабиёт ва мусиқӣ пай мебарем. Ашъори шоира бо мавзӯҳои гуногун мусиқии имрӯзаи миллии моро рангин карда ва мусиқияти ашъори Фарзона низ баёнгари зарбу илҳони дарунии онҳост.

Замима: Ашъори Фарзона дар олами мусиқии тоҷик:

1. Ватан эй қиблаи ман – Салом, эй бӯи Ҷӯи Мӯлиёнам. Шеъри Фарзона, оҳанги Ҷӯрабек Муродов, соли 2004 (3, с. 320-324).
2. Фиғон – Салом. Шеъри Фарзона, оҳанги Ҷӯрабек Муродов (3, с. 459-464).
<https://youtu.be/9wDg1a6Hw8I> <https://yandex.ru/video/preview/2308470896074615723> аз 4.02.2013
3. Таронаи васл. Шеъри Фарзона, оҳанги Ҷӯрабек Муродов (3, с. 530-535).

⁶⁷ Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд, 2014, с. 369

⁶⁸ Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: «Хуросон», 2014, с. 22.

4. Дуруд. Шеъри Фарзона, оҳанги Қўрабек Набиев (2, с. 364-369).
5. Шукр. Шеъри Фарзона, оҳанги Қўрабек Набиев (2, с. 370-374).
6. Милоди муҳаббат. Шеъри Фарзона, оҳанги Қўрабек Набиев (2, с. 379-383).
7. Бо худ чӣ мебарӣ. Шеъри Фарзона, оҳанги Қўрабек Набиев (2, с. 387-389).
8. Нағмасози дил. Шеъри Фарзона, оҳанги Қўрабек Набиев (2, с. 390-393).
9. Худочон моро ниғаҳ дор! Шеъри Фарзона, оҳанги Мастона Эргашева (1, с. 169-173).
10. Борониғини ман. Шеъри Фарзона, оҳанги Ҳусейн Юсуфов (7, с. 128-141).
11. Таронаи ҷавонӣ. Шеъри Фарзона, оҳанги Ҳусейн Юсуфов (7, с. 142-154).
12. Бошем, зинда бошем! Шеъри Фарзона, оҳанги Ҳусейн Юсуфов (7, с. 155-162).
13. Гимни донишгоҳ. Шеъри Фарзона, оҳанги Абдурахмон Тошматов (с. 390-393).
14. Ҳам ту меравӣ, ҳам ман... Шеъри Фарзона, оҳанги М. Насриддинов.
15. Дилам як вақтҳо дурчи муҳаббат буд, акнун нест. Шеъри Фарзона, оҳанги М. Насриддинов.
16. Ба эҳтироми ману ту баҳор мемонад. Шеъри Фарзона, оҳанги М. Насриддинов.
17. Дӯст туйӣ, туйӣ, ту ҷоизаи саноиям. Шеъри Фарзона, оҳанги М. Насриддинов.

Пайнавишт:

1. Мастона месарояд. – Душанбе: Адиб, 2022. – 262 с.
2. Милоди муҳаббат: Рӯзгор ва осори Қўрабек Набиев / Мураттиб, муаллифи лоиҳа, банотагиранда С. Убайдуллоев. – Хучанд: Хуросон, 2021. – 506 с..
3. Сурудҳои Қўрабек Муродов. – Хучанд: Ношир, 2012. – 608 с.
4. Фарзона. Девон: Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон. – 2014. – 540 с.
5. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Дар ду чилд. Ҷ. 1, 2. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 504 + 500 с.
6. Фарзона. Найсон: Маҷмуаи рубоӣ, дубайтӣ ва тарҷумаҳо. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 320 с.
7. Юсуфов Ҳ. Гулбонги роз: маҷмуаи сурудҳо / Нотанавис С. Убайдуллоев. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 312 с.

ВОПРОСЫ ПОЭТИКИ И СТИЛЯ ПЕРЕВОДОВ ФАРЗОНЫ

Фарзона — поэтесса, чье имя ассоциируется с творческим блеском и новаторством в поэзии. Ее высоконравственные стихотворения отличаются глубоким смыслом и оригинальным подходом, что делает ее произведения уникальными и запоминающимися. Их чтение наполняет душу светом и вдохновением, а каждое слово проникает в самое сердце.

Однако Фарзона не только автор поэтических сочинений. В таджикской литературе она также проявляет себя как талантливый переводчик стихов, мастерски владеющий сложным искусством перевода. Переводческий талант Фарзоны заключается не только в умении передать в поэтической форме стихотворения таких мастеров художественного слова как Пушкин, Тютчев, Есенин, Блок, Ахматова и Цветаева, но и в способности воссоздать душу и атмосферу переводимых поэтических текстов. Благодаря ее усилиям, классическая и современная русская поэзия становятся ближе и понятнее для таджикского народа, создаются мосты между культурами, способствующие взаимопониманию и обмену идеями.

Поэтический перевод действительно представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий от переводчика не только высокой квалификации в языках, но и глубокого понимания культуры, эмоционального контекста и художественного замысла оригинала. О подходах переводчиков к переводу поэтического текста Садчикова Я. В., Соболева С. Д. в своей статье отмечают следующее: «Учитывая различные особенности двух языков, выделяют два метода перевода поэтических текстов: подчиненный и независимый. Суть подчиненного метода перевода заключается в точной передаче формы и содержания произведения. Благодаря подчиненному методу перевода удастся сохранить индивидуальный стиль автора. Переводчики, придерживающиеся независимого метода перевода, восприняв и осмыслив смысл подлинника, передают его на язык перевода, не сохраняя при этом форму. Основная задача независимого метода перевода воспроизвести лирику и красоту поэтического произведения» [2]

Из чего следует, что в зависимости от подхода, переводчик поэтического текста может стараться сохранить форму и звучание оригинала, или же сосредоточиться на передаче сообщения и эмоций, позволяя себе больше творческой свободы.

Погружаясь в мир творчества Фарзоны, можно заметить, что для неё как поэту-переводчику творческий подход, а именно передача глубины эмоций и чувств, заложенных в оригинале, гораздо важнее сохранения художественной структуры. Талант переводчицы позволяет ей не просто механически переводить слова, но и интерпретировать их, добавляя свое уникальное видение.

Интерес Фарзоны к переводу произведений Пушкина и Тютчева, Есенина и Блока, Ахматовой и Цветаевой, творчество которых открывает отдельную ветвь в истории русской поэзии, на наш взгляд, обусловлено ее стремлением по-

знать многообразие стилей и оттенков русской литературы, а также предоставить возможность таджикскому читателю соприкоснуться с богатством русской поэзии, любовь к которой, было заложено в ней еще в детстве, в лоне той культурной и академической среды, где ее мамой – замечательным педагогом и ученым в области русской литературы Бароат Ходжибаевой проводились увлекательные чтения и глубокие беседы о русской поэзии и прозе, как важнейшей части мирового литературного наследия.

В чем же проявляется талант этой уникальной поэтессы как переводчика? Чем обусловлены её предпочтения в избрании того или иного материала? В чем заключается поэтика переводов Фарзоны?

Знакомясь с переводами этой незаурядной поэтессы можно понять, что в своей творческой лаборатории переводчик Фарзона, отдает большее предпочтение переводу стихотворений Анны Ахматовой и Марины Цветаевой, о чем свидетельствуют переводы стихов вошедшие в книгу «Себарга» и другие сборники.

Анализ переводов стихотворений этих поэтесс, выполненные Фарзоной с точки зрения адекватности перевода позволил нам выделить важнейшие аспекты, характеризующие её художественное мастерство как переводчика.

Общность тематики. Обращение Фарзоны к поэзии Ахматовой и Цветаевой, на наш взгляд, основано на её глубоком восприятии их творчества и личных эмоциональных связях. Темы, которые исследуют Ахматова и Цветаева – любовь, страдание, ностальгия по Родине, поиск смысла жизни и размышление о человеческой сути, и в особенности вопросы женской души, переживаний и идентичности находят отклик и в творчестве Фарзоны. Это позволяет ей видеть в их поэзии отражение собственных чувств и опыта, что делает процесс перевода более значимым и глубоким.

Интерпретация текста и передача эмоционального фона. В своих переводах Фарзона стремится сохранить искренность и глубину эмоций, заложенных в оригинале. Например, при работе со стихотворением Ахматовой «Бессоница», где затрагиваются темы глубокого переживания и тоски по утраченной гармонии, она уделяет особое внимание интонации и настроению текста. Ощущение тоски, тревоги и переживаний лирического героя, в переводе этого стиха - «Бехоби» передано с такой же силой и глубоким переживанием, что заставляет таджикского читателя сопереживать персонажу с такой же интенсивностью, как это передано в оригинале.

Так, в обоих вариантах стихотворения присутствует тема бессонницы, которая представляется как постоянная спутница и вместе с тем, источник страдания для лирического героя. В оригинале это ощущение передано через образы ночи и звуков – «кошки жалобно мяукают», «звук шагов издали».

Оригинал:

*Где-то кошки жалобно мяукают,
Звук шагов я издали ловлю...
Хорошо твои слова баюкают:
Третий месяц я от них не сплю.*

В переводе этих строк мы также видим, что переводчик, уловив нюансы и эмоциональную насыщенность изначального текста, стремится в точности передать все эти эмоциональные оттенки— «нолаи шабгири гурбаҳо», «садои қадамҳои тезу тундгузар», что говорит о бережном отношении к идее и содержанию оригинала.

Оригинал:

*Зи дур нолаи шабгири гурбаҳо ояд
Ва ҳам садои қадамҳои тезу тундгузар.
Маро чӣ нағз каломи ту алла мегӯяд:
Се маҳ гузаист, ки хобам намебарад яксар.*

Или же, в следующем четверостишии Ахматова обращается к бессоннице, как к своей постоянной спутнице. Здесь вопросы в адрес бессонницы: «Ты опять, опять со мной, бессонница» и «Что, красавица, что, беззаконница» вносят элемент диалога, создавая личное и интимное восприятие.

Оригинал:

*Ты опять, опять со мной, бессонница!
Неподвижный лик твой узнаю.
Что, красавица, что, беззаконница,
Разве плохо я тебе пою?*

Такое же прямое обращение к бессоннице: «Ту боз омадӣ чун ҳамеша, беҳобӣ» и «Парируҳо...» мы видим и в переводе Фарзоны, что также создает интимность и позволяет таджикскому читателю ощутить ту же гамму чувств, которую испытывал автор стихов.

Перевод:

*Ту боз омадӣ чун ҳамеша, беҳобӣ,
Дубора омадаӣ бо лиқои беҳаракот.
Парируҳо, қадамат гарчи сахт мамнуъ аст,
Шунав, ки баҳри ту мехонам ин суруди ҳаёт.*

Вместе с тем, в оригинале сочетание противоречивых понятий и эмоций— «легко с тобой» и «отчего так не сплю» — подчеркивает двойственность чувств героя, который одновременно испытывает и утешение, и тоску.

Оригинал:

*Окна тканью белою завешены,
Полумрак струится голубой...
Или дальней вестью мы утешены?
Отчего мне так легко с тобой?*

Однако, в переводе Фарзоны наряду с элементом утешения и тоски, когда поэт упоминает о том, что с бессонницей можно находить успокоение — «Дилам зи муждаи дуре магар тасалло ёфт», присутствует и оптимистичный тон— «Шунав, ки баҳри ту мехонам ин суруди ҳаёт // Услышь, я пою тебе песню

жизни», что свидетельствует о творческом переосмыслении этого образа переводчиком.

Перевод:

*Бубин таровиши нилии нимторикї,
Гирифта дидаи тирезаро паранди сафед.
Дилам зи муждаи дуре магар тасалло ёфт,
Ки бо ту ёфтам оромиш, эй фуруғи умед.*

Чувство языка и создание аналогий и метафор, адекватных оригиналу. Умение работать с языком – ключевая составляющая мастерства поэтессы. Это обусловлено большими познаниями Фарзоны в тонкостях русского языка, позволяющие уловить нюансы, которые могут быть ускользающими для недостаточно подготовленного переводчика. Рассмотрим перевод Фарзоны стихотворения Цветаевой «Сердце к сердцу не приковано» – «Васли ду дил», с точки зрения адекватного перевода поэтического текста.

Уже с первых строк посредством метафоры «сердце к сердцу не приковано» Цветаева, погружает читателя в мир своих переживаний и размышлений о свободе, а контраст между привязанностью и свободой, достигнутый посредством слов «сердце к сердцу» и «уходи» подчеркивает внутреннюю борьбу.

Оригинал:

*Сердце к сердцу не приковано,
Если хочешь – уходи.*

В переводе данной метафоры – «Васли ду дил ҷовидонї нест, нест», Фарзона, используя адаптированные лексемы и словосочетания, создает тем самым образ аналогичный оригиналу. Вместе с тем, сложная грамматическая структура и использование повтора «...нест, нест», привносит некую драму, передающую философский подтекст.

Или же во второй строке подобно оригиналу, Фарзона использует противопоставление: «Гар ту мехоҳї, бирав, аз ман бирав», которое, как и у Цветаевой, отражает тему свободы и нежелания удерживать. Однако и здесь мы видим, что Фарзона умело «дорабатывая» оригинал, вносит дополнительные слои смысла посредством дополнения «...аз ман бирав», делая тем самым переведённое произведение более притягательным с точки зрения музыкальности.

Перевод:

*Васли ду дил ҷовидонї нест, нест,
Гар ту мехоҳї, бирав, аз ман бирав.*

Творческое переосмысление. Познакомившись с переводами Фарзоны, можно понять, что поэтесса, обладая философским видением, добавляет глубину и многослойность в свои переводы троп и метафор.

Вот как она использует различные приемы и способы, применяя своё философское мировосприятие в переводе следующих строк из этого же стихотворения Цветаевой.

Оригинал:

*Много счастья уготовано
Тем, кто волен на пути.*

В переводе Фарзоны фраза – «Баҳри ҳар вораставу озодгард» в отличие от оригинала обретает философский подтекст, связывая счастье с поиском нового пути, а акцент на «Роҳи нав, тавфиқи нав», предлагает более яркий, почти живой образ – дорога, ведущая к новому счастью.

Перевод:

*Баҳри ҳар вораставу озодгард
Роҳи нав неш оварад тавфиқи нав.*

Сохранение художественной структуры. В данном аспекте Фарзона также демонстрирует высокий уровень мастерства в передаче метрики и размера русского стиха. Благодаря глубокому пониманию русского стихосложения, поэтессе удастся передавать не только общее содержание, но и эмоциональную насыщенность произведений, таких как стихи Ахматовой и Цветаевой.

Как показывает анализ, Фарзона мастерски работает с ритмом и размером, что особенно важно в поэтическом переводе. Чаще всего она использует близкие к четырехстопному ямбу размеры, чтобы сохранить музыкальность и звучание оригинальных произведений.

К примеру, рассмотрим перевод стихотворения Ахматовой «Как вплелась в мои темные косы», выполненный поэтессой и переводчиком Фарзоной.

Стихотворение Цветаевой состоит из трех строф и написано четырехстопным ямбом. Перевод на таджикский язык также поддерживает такую структуру, что подтверждает образность и технику перевода. Многие строки имеют четырехстопный размеры, но присутствуют и вариации, которые создают необычные акценты.

Оригинал:

*Как вплелась в мои темные косы (8 слогов).
Серебристая нежная прядь, (8 слогов).*

Эти строки задают ритм, а сочетание ударных и безударных слогов создает мелодичность и плавность. Перевод Фарзоны также создает ритмическую продолжительность, однако в нем замечается использование более четкой метрической структуры, обусловленное метрической системой таджикско-персидского стихосложения, размером хафиф, которому во многих переводах стихов отдает предпочтение поэтесса.

Перевод:

*Аз куҷо тори нуқрагун пайваст (8 слогов).
Ба сафи мӯи тирафоми ман (8 слогов).*

Таким образом, талант Фарзоны в переводе стихотворений с русского языка на таджикский проявляется в умении создавать переводы, которые не просто передают информацию, но и предлагают читателю новое, уникальное художественное переживание, обогащая обе культуры и укрепляя связи между ними.

Она становится не просто посредником, а автором, который через призму своего понимания и чувствования позволяет таджикским читателям погрузиться в мир русской поэзии.

Литература:

1. Ахматова, А. Стихотворения. Шеърҳо: перевод Фарзоны. – Худжанд: Ношир, 2008. – 112 с.
2. Садчикова Я. В., Соболева С. Д. Особенности перевода музыкально-поэтических произведений. Язык как основа современного межкультурного взаимодействия. Материалы IX Международной научно-практической конференции. Отв. Редакторы Д. Н. Жаткин, И. В. Куликова. Пенза, 2023. – С. 191-194.
3. Фарзона. Найсон. Маҷмуаи рубои, дубайти ва тарҷумаҳо. / Фарзона. – Худжанд: Хуросон, 2019. – 320 с. .
4. Фарзона. Себарга. / Фарзона. – Худжанд: Ношир. 2010 – 503 с.
5. Цветаева М. Стихотворения = Шеърҳо: перевод Фарзоны. – Худжанд: Ношир, 2008. – 124 с.

УСТУРА ДАР АШЎОРИ ФАРЗОНА

(дар мисоли жанри ғазал)

Аз оғози шаклгирии тафаккури адабии инсоният устура чун унсури муҳимму заминасоз дар падид омадани анвои адабии мухталиф дар хидмати соҳибзавқон буд. Таваҷҷуҳ ба адабиёти аҳди бостон ва асрҳои миёна собит менамояд, ки беҳтарин ва шуқхмандтарин офаридаҳои адибон бо коргирӣ аз устураҳои кӯҳан ва ё аносири он сурат гирифтааст. Адибони тоҷик баробари навовариву тозақориҳои назаррас аз анъанаҳои суннати адибон суд ҷустанд. Дар ин ҷода, устура ва тимсолҳои маъмули асотирӣ чун унсури ғаъоли тасвирсоз аз оғози адабиёти давраи навини тоҷик дар коргоҳи эҷодии адибон бо завқу саликаи хос ба кор рафта, марҳила ба марҳила бештару жарфтар дарунмояи адабиётро фаро гирифт. Адабиёти поёни садаи ХХ, ки марҳилаи сифатан нав шудани мавзӯву муҳтавои адабиёти бадеӣ ва шеърӣ тоҷик аст аз таваҷҷуҳи хосаи адибон ба нахустин офаридаҳои инсоният, баҳусус, устураҳои қадими милливу ҷаҳонӣ, ҳамзамон, тимсолҳои пуркорбурди адабиёти асрҳои миёна шаҳодат медиҳад. Ин анъанаи маъмули адабӣ бо баробари фарорасии Истиқлоли миллӣ, ки пайи худ истиқлоли адабиву фарҳангиро низ ба миён овард, бештар вусъат намуда, равишҳои тозаи ифодаи андеша истиқбол ёфт. Воқеан, назми давраи Истиқлол ҷанбаҳои қавии таърихӣ дошта, аз таваҷҷуҳу баҳрабардорӣ ва бузургдошту ифтихори адибон аз гузаштаву гузаштагон шаҳодат медиҳад. Маҳз адабиёти ҳамин давра ба мисоли дарахтест, ки нимаи он аз воқеияти муҳими рӯзгор ва нимаи дигар аз таҳайюли адиб фароҳам омадааст. Фарзона шоирест, ки ормону ифтихори миллӣ, таъриху тамаддуни бостон, рӯзгори ҳамзамонон, масоили маънавиву ахлоқӣ саросари ашъорашро фаро гирифтаву бо дидгоҳи хос қиссаву ривоёт ва асотири кӯҳанро вориди шеър намудааст.

Ҷарчанд дар муайян кардани хусусиятҳои устурасозии адибони давраи навин тадқиқотҳои ҷолиб рӯйи кор омаданд (3) ва ба устурасозии Фарзона низ таваҷҷуҳ зоҳир шуд (2; 5), вале то имрӯз ҳадафҳои эҷодии шоир ва роҳу усулҳои истифодаи тимсолҳои асотирӣ пурра муайян нагардидааст. Азбаски роҳу равиш ва вежагии устурасозии Фарзонаро дар анвои мухталифи шеърӣ наметавон дар заминаи як мақола муайян кард, тасмим гирифтём, ҷойгоҳи устураро танҳо дар ғазалҳои шоир мавриди омӯзиш қарор дода бошем.

Фарзона тараннумгари ишқу муҳаббати самимиву самоист, ишқ барои ӯ эҳсоси беинтиҳо ва ҷовидонист. Ў худ ошиқ аст, ишқи Фарзона ишқест, ба гузашта, ба таъриху фарҳанг, аҷдоди тамаддунофару адабпарвар, насру назми оламгир, ишқест созандаву ҷовидон. Зеро ишқ аст, ки инсон бо инсон, дирӯз бо имрӯз пайванд мешавад. Ў ишқро асотириву фардоӣ медонад, ки ишора ба рисолату ҷовидонагии он аст:

*Салом, эй ишқ, эй ишқи асотириву фардоӣ,
Салом, эй Рустаму Ҷамшедӯ Сухробу Сиёвушам (4, с.269).*

Дар ғазалиёти Фарзона навъҳои устураҳои ахлоқӣ ва иҷтимоиро бештар, зимни инъикоси масоили муҳимми ахлоқиву фалсафӣ ва иҷтимоиву ирфонӣ мушоҳида мекунем. Зардушт ҳамчун паёмовари дини зардуштӣ, ки пояш ба некӣ кардан устувор буд, маъруфият дорад. Давоми як асри охир шоирон бештар майл ба иҷтимоӣгарой доштанд, дар давраи Истиқлол, бахусус, ибтидои садаи ХХІ ба тимсолҳои асотирӣ ва таълимоти дини зардуштӣ таваҷҷуҳ зиёд гардид, ки ин нукта чунин таъкид шудааст:

*Пас аз сад сол, сад соли танаффус шеър мегӯям,
Бале аз гор берун омад охир Зардуштии ман (4, с. 416).*

Воқеан, Фарзона ҳадафмандона эзидони асотирӣ ва тимсолҳои маъмули манфиву мусбатро бо усулҳои мухталиф ба кор гирифта, маъниҳои бикр офарида, хусусияти таърихӣ онҳоро нигоҳ доштааст:

*Дар бадистон бо саломӣ ҳурмузӣ,
Ишқ меояд накӯӣ мекунад (4, с.143).*

Ҳурмузд, дар фарҳанги асотир ва афкори мардуми форсу тоҷик ҳамчун мазҳари некӣ ҷой дошта, дар тинати инсон тухми некиву накӯкорӣ мекорад ва бо ҳузураш ишқу муҳаббатро меоварад, бадиро дуру сур мекунад. Хусусияти асотирӣ ин тимсол бо ибораи тоза «ҳурмуздоин» таҷассум шудааст:

*Қосидеро агар фиристонӣ,
Ҳурмузоину ринду род фирист (4, с. 96).*

*Бо тамомиат, эй банӣ Ҳурмузд,
Лутфи парвардигорро овар (4, с. 217).*

Шеърҳое, ки тимсоли Ҳурмузд ба кор меравад ҷанбаи қавии пандуахлоқӣ дошта, инсонро бештар ба некӣ кардан ҳидоят менамоянд:

*Дар ҳар аҷзои ту ангезаи сад Ҳурмузд ҳаст,
То аҷал ояду хомӯш кунад, некӣ кун (4, с.412).*

Маълум аст, ки сухани бад натавон ба руҳияи шунаванда, балки гӯяндаи он низ таъсири манфӣ дошта, боис ба руҳафтадигиву нигаронии инсон мешавад. Шоир сухани хубу бомуҳаббатро «ҳарфи аҳурой» меномад:

*Ҳарфи аҳурой бигӯ, ҳарфи аҳурой бигӯ,
Аз гул бигӯву субҳнам, аз фасли зебӣ бигӯ (4, с.427).*

*То қиёмат, кош, полояд, аё мавлои субҳ,
Ин фазои тира роҳи аҳуроӣ ту (4, с. 427).*

Манзур аз ибораи сохтаи «ҳарфи аҳурой» сухани неку хайр аст, «руҳи аҳурой» ишора ба пиндору руҳияи хуби инсон, ки вурудаш ба фазои тира равшаниву сафо эҳдо мекунад. Таҳайюл ва диди тоза, эҷоди таркибу ибороти хушӯхангу хотирмон ба шоир имкон додаанд, ки ҷанбаи ҳунарии шеърро баланд бардоранд.

Ҳамзамон, мушоҳида мешавад, ки Фарзона тавассути тимсолҳои манфӣ низ маъниҳои бикр офарида, таъсирбахшии шеърро бештар таъмин намудааст:

*Қавми ғафлатзадаро пурс, чист таъми субҳ,
Ояд аз шабистонҳо қоҳ-қоҳи Аҳреман (4, с. 387).*

Инсонҳои ғафлатзада, аз андешаву гуфтору кирдори нек фарсахҳо дур ва бандаи Аҳремани бадкор ҳастанд. «Қоҳ-қоҳи Аҳреман» ишора ба корҳои ногувору ношоистаи инсонҳо дар шабистон, яъне ишратхона аст, ки мардуми ғафлатзада вақти пурқимат мегузаронанд. Ин мардуми гумроҳ дар банди Аҳреман ҳастанд ва шабҳои тор машғули корҳои ношоиста:

*Шабон дар кӯчаҳои гофили шахр
Зи сарҳо мағз медуздад Ҳареман (4, с. 415).*

Бисёр иттифоқ меафтад, ки шоирон ин ду тимсоли некиву бадиро ҳамчун ва дар муқоисаву муқобила ба кор гирифта, ибрази назар намоянд. Эҳсос мешавад, ки Фарзона тимсоли Аҳурамаздоро хеле хушназарона, бо ихлосу иродати хос воридаи шеър намуда, ҳузурашро муборак медонад ва баръакси он Аҳремани бадкорро ба дуздидани мағзҳои сари инсонҳо, ки сабабгори раҳгумзаниву ба амалҳои бад даст задани онҳо мегардад, айбдор мекунад. Чунин муқобилгузори зимни бакоргирии тимсоли деу хур низ мушоҳида мешавад:

*Як таҷалло бизан, оинаи нишобурӣ,
То мубаддал бишавад деви мо бар ҳурӣ (4, с. 503).*

Шоир бештар сабаб меҷӯяд, меҳодад тавассути муъҷизае, ҳодисае ва ё ягон ашёе бадӣ ба неки мубаддал шавад.

Тимсолҳои мусбат ба мисоли париву фариштаву хур, ки ҳар яке дар устураҳои дорои вазифаҳои хос ҳастанд, ба маъниҳои аслии асотирий, дар бархе ҳолат ба маъниҳои рамзӣ инъикос шудаанд:

*Андалебона оишқи саҳарам,
Ассалом, эй парии нилуфарам (4, с. 349).*

*Гуфтӣ: Фариштаиву надонӣ, ки ишқ чист,
Сар то ба пой ишқ манам, ҳеч дигарам (4, с. 338).*

*Эй маърифат, эй фариштаи муъҷизакор,
Дар кӯчаи мо низ бикун гаштугузор (4, с. 209).*

Шоир маърифатро, фариштаи муъҷизакор меномад, зеро инсонӣ бомаърифату донишманд натавонад барои худ, балки ҷомеа манфиатовар аст. Воқеан, маърифат нур аст дар кӯчаи зулмонӣ, ки инсонро ба соҳили мақсуд мерасонад. Маърифат бояд ба сифати фаришта эҷод ба босираи омма бахшад, онҳоро аз вобастагии дунёи бираҳонад. Мушоҳида мешавад, ки таркибу ибораҳои сохтаи шоир ба баланд шудани ҷанбаи ҳунарии шеър мусоидат намудаанд.

Дар баробари тимсолҳои мусбат чанд тимсоли манфӣ ба монанди дев, аждар, чин, аҷуза (аъҷуба), пирзол, шайтон низ дар маъниофриҳои шоир ба назар мерасанд.

Аждаҳо аз рӯзгори куҳан дар асотири ақому миллатҳо вуҷуд дошт ва дар дostonҳои омиёна ба унвони мазҳари шарр ҳузур ёфта, тақрибан дар ҳама маврид қаҳрамонҳои дoston ба ӯ пирӯз мешаванд. Ин мазҳари бадӣ бештар ба ҳайси ташбеҳшаванда ба кор рафтааст:

*Аждаҳо шуд ғами ман, то зи дарун хурд маро,
Оби оина чу гирдобӣ боло бурд маро (4, с. 14).*

Дар байти боло шоир андӯху ғамҳои худро ба аждар ташбеҳ мекунад, ки азимии ғамҳояш руҳу равонашро мисли аждаҳо ба коми худ мекашад. Дар байти дигар бошад «аждари ҷаҳл» ишора ба ҷаҳлу нодонист. Ӯ ба бетарафии халқ ишора дорад, ки мубориза бо ҷаҳолат надоранд, балки хомӯшона самараи онро мушоҳида кардан меҷаҳанд:

*Аждари ҷаҳл шафақ хӯрду ҳама хомӯшанд,
Интизоранд, ки кай мекунад аждар қай (4, с. 493).*

Дар байти зерин «заҳҳокзор» ишора ба зиёд будани инсонҳои бадӯ заҳҳоксиғат, «аждарони нонамо» нафарони баде, ки ниқоби хубӣ ба рӯй кашидаанд. Муроди муаллиф таъкиди дасткӯтоҳии инсон алайҳи зулму ситам ва бадию бадкешон аст:

*Хостӣ дар зулмати заҳҳокзори руҳҳо
Аждарони нонаморо сар зани нағзоштанд (4, с. 196).*

Шоир ҷиҳати саҳеҳу равшан иғода кардани андеша, калимаву ибораҳое месозад, ки фикри асосӣ бо онҳо бештар зоҳир шуда, дар баробари ин муассирии калом таъмин меғардад.

Қобили таъкид аст, ки дар «Шоҳнома» аз набарди қаҳрамонон бо аждаҳо борҳо ёд шудааст. «Ожидаҳок» ё аждаҳои сесар («Авасто»), ки ҳамон Заҳҳок аст, бо ҷеҳраи башарӣ дар «Шоҳнома» таҷаллий мекунад. Аммо кӯтоҳшудаи ин вожа, яъне аждаҳо, ба сурати исми ом ба кор меравад ва ба ҳар гуна аждаҳо итлоқ мешавад (1, с. 63).

Заҳҳок дар ривоёти эронӣ таҷассуми нерӯи шар аст. Дар манобеи паҳлавӣ панҷ айб: оз, палидӣ, сеҳру ҷоду, дурӯғ ва лоуболигарӣ ба ӯ нисбат ёфтаанд. Ҷамшед ҷаҳор хислат: сирқат, худписандӣ, илҳоду мастиро барандохт, аммо Заҳҳок дубора роиҷ карда будааст. Шоир дар байти поёнӣ калимаи «заҳҳокзор» (ин айбҳоро дар назар дорад) бар он аст, ки имрӯз агар Фаридун бо гурзи худ пайдо шавад ҳам онҳоро нобуд карда наметавонад:

*Куҷо заҳҳокзори шабдарунҳоро барандозад,
Агар аз теги қулла баршавад гурзи Фаридун ҳам (4, с. 283).*

Дар устурасозии Фарзона тимсоли дев низ бештар ба назар мерасад, ки «дар адабиёти форсӣ дев гоҳе муродифи Аҳриман дар андешаи эронӣ ва гоҳ ба

маънии шайтон дар фарҳанги исломӣ ва замоне ба мафҳуми ғӯлу ифрити мавҷудоти хаёлист» (1, с. 280).

Дар тасвирсозӣ санъати тазод ва муқобила тавассути бакоргирии тимсолҳои асотирӣ яке аз воситаҳои ифодаи пуртаъсири андеша ва амиқу равшан инъикос шудани ҳадафи шоир аст.

*Берун баро аз фикри бад, аз наҳсбоди деу дад,
Гар пургаиш, он ҷо бимон, гар тозаӣ ин ҷо баро.*

Чин аз тимсолҳои манфии дигар аст, ки дар корбурди шоир, ҳам дар маънисозиву мазмунофарӣ ва ҳам дар радиф хеле ҳунармандона ба кор гирифта шудааст:

*То бад ин дам хидмати чин кардаам,
Дигар акнун чокарии ҷон кунам (4, с. 284).*

Маълум аст, ки «чин» ба маънии инсонҳои бадниҳоду носипос ва «ҷон» ифодагари ёру дӯст ва монанди инҳост. Ин калимаҳои зидмаъно воқеан ҳам дар ифодаи зебои андеша ва ҳам дар бозтоби маҳорати суҳандони баланди шоирии ғӯянда шаҳодат медиҳанд.

Дар ашъори шоир тимсоли парандаҳои асотирӣ симурғ, анқо, ҳумо, қакнус, ҷуғз (ҷуғд), ки аз оғози ташаккули тафаккури устурапардозӣ аз тимсолҳои маъмул маҳсуб шуда, минбаъд ба адабиёти форсӣ-тоҷикӣ интиқол ёфта, дар ибрази андеша ва мазмунсозӣ маъниофриҳои адибон нақши муҳим гузоштаанд, зиёд ба назар мерасанд. Фарзона дар ифодаи андешаҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва ахлоқӣ тимсоли паррандагонро бо хусусияти асотирӣ ба кор гирифта, маъниҳои тозаву ҷолибро ба миён овардааст.

*Нақбе бизан дар руҳи ман, Симурғ шав дар кӯҳи ман,
Як пар бизан, ду пар бизан то қуллаи маъноӣ ман (4, с. 398).*

*Ба зери бол ҷу Симурғи Золизарпарвар
Бимон, ки ҳифз кунад осмони тир туро (4, с. 34).*

Ҳумо тибқи устураҳо «мурғи афсонавӣ ҳаммонанди Симурғ аст, ки фархундафол ва пайки саодат пиндошта мешуд ва ба ҳамин далел ба «мурғи саодат» низ маъруф аст. Қудаму муътақид буданд, ки мурғест устухонхор, ки ҷонваре наёзорад ва ҳар гоҳ бар сари касе бинишинад, ўро подшоҳ кунад» (1, с. 1042).

*Боли ҳуморо зи кучо мехарӣ,
Фарру шуъоро зи кучо мехарӣ (4, с. 509).*

Шоир ишора ба инсонии бебасаре мекунад, ки барояш ҳама чиз – иззат, сарват, шараф, ишқ, меҳр, боди сабо, субҳ, оби бақо, дафъи қазо, ки дар тимсоли ҳумо ҳувайдост, арзонӣ дошта шудааст. Ў мутаҳайир аст, ки як нафари кӯрдил ин ҳамаро аз кучо ба даст меорад. Маҳз ҳузури асотир дар мисраъҳо бадеияти шеърро афзун намуда, таъсирнокии онро бештар кардааст.

*Ҳоли мо намекурсӣ, соли мо намекурсӣ,
Эй ҳумои озодӣ, бар қафас чӣ меоӣ (4, с. 458).*

Мухотаби шоир ёри тарккардаву пушаймоншуда аст, ки бо ҳар роҳу восита меҳодад худро дар зиндагии ӯ чилва диҳад, аммо кӯшишҳояш баръабас аст. Ҳумо ба маънои инсонӣ озодшуда аст, ки қаҳрамони лирикӣ ӯро аз дунёи худ раҳонидааст ва хостори бозгашти ӯ нест.

Мушоҳида мешавад, ки Ҷуғз ва Анқо бо нигоҳ доштани мазмуни устуравӣ мавриди бештари таваҷҷуҳу бақоргии шоир қарор гирифтаанд. Ҷуғз, ки ҷойи асосиаш вайронаву харобот аст, асосан зимни ифодаи лаҳзаҳои ғамовар бо ҳамин хусусият ба қор рафтааст:

*Ин меҳани вайрона ҷавлонгаҳи ҷуғдон шуд,
Эй тоири ман, бигзаит фасли чаманорӣ (4, с. 465).*

*Ҷуғзе ба нами «афсус» дар ин хароба боқист,
Акнун, ки кӯч баста хубиву дилрабӣ (4, с. 460).*

Шоир аз рафтани фасли ҷавонӣ, ҷисмашро тарк кардани хубиву зебоӣҳо, ки зиндагиашро дигар кардааст, ҳасрат меҳӯрад ва ин ҳолатро бо бақоргии тимсоли ҷуғз баён мекунад:

*Навгулии ману ту ку, булбулии ману ту ку,
Ҷуғзаму зеб медиҳам кӯҳнатарин харобаро (4, с. 38).*

Анқои устуравӣ дар шеър бештар ба маънии «ноёб» ба қор рафтааст:

*Турна-турна бигзаита солу моҳи парвозӣ,
Пушти Қоф анқо шуд фасли тифлию бозӣ (4, с. 490).*

*Офтобӣ, қуллаҳоро барфурӯз,
Пушти кӯҳи Қоф анқоӣ накун (4, с. 374).*

Мухотаби шоир дил аст, ки хоҳиши аз он бетаманноӣ накардан, мард будан, як лаҳту сад лаҳт шудану дар баробари он одаме карданро дорад. Ӯ қудрати қалби инсонро рӯшан намудан дорад, метавонад ҳама қуллаҳоро мусаххар гардонад, набалки анқо, яъне, камёбу дастнорас бошаду пушти Қоф бимонад. Ба ҳеҷ вачҳ аз тапиш даст накашад, боз намонад.

*Мисли худ биё, ёро, мисли кас чӣ меоӣ,
Ҳаммақоми анқоӣ, дастрас чӣ меоӣ (4, с. 458).*

*Як ту анқоӣ, Одам, эй Одам,
Ки туро мекунам сурог, сурог (4, с. 242).*

Ҷанги бародаркуши шаҳрвандӣ ва пасомадҳои он дар эҷодиёти аксари шоирони давраи Истиклол ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар ашъори Фарзона низ. Дар байти зерин шоир лаҳзаҳои сахту сангини Ватанро бо ибораи муассири «сақари ваҳшат» ифода кардааст:

*Дар ин сақари ваҳшат, фарёд занам, эй хок,
Хокистари қақнус ту ё мулки каёни ман (4, с. 365).*

Ў ба Ватану ҳамватанони ба хоку хуни якдигар оғӯштаи худ ёдовар ва таъкид кардан мехоҳад, ки аз насли каёнанду набояд инро фаромӯш кунанд ва чун Қақнус боз аз хокистари худ мутаваллид бишаванд. Дар байтҳои дигари ғазал мазмуни таъсирбахш, аз ғояти ночорӣ тобути худро бо дасти хеш бурдан инъикос шудааст, ки дар вучуди хонанда ангеае барои афсусу хайрат ва пушаймон хурдану панд гирифтани мебахшад.

Дар адабиёт ва бахусус, шеър тимсолҳои ҷовидонае ҳастанд, ки шоирон дар ҳама марҳилаи таърихӣ аз онҳо ба касрат истифода мекунанд. Аз ҷумла, тимсоли подшоҳон ва қаҳрамонони асотирий, ба мисоли Каюмарс, Ҷамшед, Манучеҳр, Фаридун, Афросиёб, Ковус, Сиёвуш, Искандар ва монанди инҳо ба ин гуруҳи образҳо дохил мешаванд. Ҷамзамон қорбурди вежаи тимсоли ашхоси ривоятӣ дostonӣ низ мавриди таваҷҷуҳ аст. Фарзона бештар дар шеър аз тимсолҳои Ҷамшед (Ҷоми Ҷам), Фаридун, Сиёвуш, Сикандар, Хоҷаи Хизр дар ифодаи андеша ва тасвирсозӣ суд ҷустааст. Аз ҷумла, андешаҳои фалсафии шоир оид ба бебақои умру ҳастии инсон, ҳатмӣ будани маргу охират, бо ишора ба нопадории умри инсон ба тақдири Ҷамшеду Сикандар рӯҷу мекунад:

*Раҳ чӣ кӯтаҳ, чӣ дароз аст, ба як самт барад,
Бо ҳамон ҷода, ки Ҷам рафту Сикандар, рафтӣ (4, с. 481).*

Мушоҳида мешавад, ки Фарзона истилоҳи пурқорбурди адабии Ҷоми Ҷамро низ ҳам ба маънии асли ва ҳам рамзӣ мавриди истифода қарор додааст:

*Аҷаб набвад, ки шакли зиштро мазмуни зебоест,
Зи қачқӯли гадо гарчӣ наёбӣ созари Ҷамшед (4, с. 166).*

*Кош будам охирин Ҷоми Ҷаме андар Аҷам,
Отаи сугдӣ қудсонро муҷассам будаме (4, с. 499).*

Шоир дар талмеҳи шахсиятҳои асотирий маҳорати хуб дошта, бештар зимни инъикоси муаммоҳои муҳимми ҷомеа чун мушоҳидаҳои бомаҳорат ба асотиру қиссаҳо ишора мекунад. Ҷоҳиливу танбалӣ, бекориву ҳарзагӯӣ, бузургманишӣ тухмағзии бархе ҷавонро хуб дарк карда, насли фардосозро барои пайравӣ ба Рустами паҳлавон даъват менамояд:

*Рустамӣ бояд туро, эй насли фардоофарин
Кӯр шуд имрӯзи ту дар кӯчаву бозорҳо (4, с. 50).*

*Ҷоҳнишино дигар дил ба сиёҳӣ мадеҳ,
Ин ки биёмад қариб, қофилаи Рустам аст (4, с. 97).*

Дар маънисозии шоирон асосан ҷое, ки Рустам ҳаст, Сиёвуш низ амал дорад. Достони Сиёвуш аз мароқангезтарин дostonҳои «Шоҳнома» буда, номи ӯ дар «Авасто»-ву дostonҳои дигари омиёна зикр шуда, устурааш ба намои

достон расидааст. Тимсоли Сиёвуш дар шеъри шоирони классик дар бисёр маврид барои ифодаи покиву ифбат истифода шуда, хусусияти асотирӣ нигоҳ дошта мешавад. Фарзона низ мавзӯҳои тозаро бо ишора ба шахсияти Сиёвуш ва достонҳои марбут ба рӯзгори пурҷӯшу хурӯши ӯ пайванд намудааст:

*Шаи ҷиҳат муханнас шуд зери чархи бадгавҳар,
Аз кӣ метавон ҷустан мардиву Сиёвушӣ (4, с. 494).*

*Фитна оташ дар ду олам ҳам, ки зад,
Он Сиёвушон музаффар омаданд (4, с. 169).*

Дар асл Сиёвушон дар фарҳанги асотир номи гуле, ки аз хуни рехтаи Сиёвуш месабзад, аммо дар ғазалҳои шоир ба маънои худи Сиёвуш ба кор рафтааст ба истиснои байти поён:

*Ба ҳама ҳадяи ман хуни сиёвушон аст,
На ба монанди шумо ёсу суман хоҳам бурд (4, с. 189).*

Ҳамин тавр, омӯзиши ашъори ғаноманди шоир маълум намуд, ки устура барои Фарзона чун василаи таҷассуми андешаҳои иҷтимоиву ахлоқӣ, тараннуми масъалаҳои худшиносиву худогоҳӣ, бознигарӣ ба таъриху тамаддун, расидан ба ормонҳои миллӣ хидмат кардааст. Маълум мешавад, ки асотир унсури ғаёли шеър гардида, маъниҳои бикрро ва бадеияти олии онро таъмин намудааст. Фарзона тавассути корбасти саноеи бадеӣ зимни бакоргирии тимсолҳои асотирӣ мазмунҳои баланди ахлоқиву иҷтимоӣ офаридааст.

Пайнавишт:

1. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ / М. Ёҳаққӣ. – Душанбе: Нашриёти Бухоро, 2014. – 1219 с.
2. Мавлонова, М. Нақши устура ва раванди устурапардозӣ дар насри муосири тоҷикӣ (охири асри XX-ибтидои асри XXI) / М. Мавлонова. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 158 с.
3. Раҳмонов, А. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар-ДДМТ, 1999. – 196 с.
4. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез / Фарзона. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
5. Ҳакимова С. Шеър, ҳунар, иҷтимоӣ / С. Ҳакимова. – Хучанд: Ношир, 2018. – 264 с.

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ НАВ ДАР АШЊОРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ

Дар таркиби забони тоҷикӣ бисёр калимаҳои арабӣ, ўзбекӣ ва советӣ-интернатсионалӣ мавҷуданд, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ бо сабабҳои муайян ба забонамон дохил шуда мондаанд. Калимаҳои арабӣ то ба дараҷае дар забонамон забонзада шудаанд, ки арабӣ будани онҳо ба тоҷикзабонони имрӯза қариб номаълум аст: фикр, ҳаёл, манбаъ, мубтадо, котиб ва м. ин.

Ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтани калимаҳои туркӣ дар асрҳои XI-XIV аз пештара дида, пурзӯртар мегардад, ки ин ҳолат то қувват гирифтани муносибатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданияи халқҳои ин сарзамин вобаста аст. Протсессҳои ба забони яқдигар гузаштани воҳидҳои луғавии тоҷикиву ўзбекӣ, хусусан, аз давраи ташаккули адабиёти классикии ўзбек ва вусъати робитаҳои эҷодии шоиру нависандагони ин ду халқ боз ҳам авҷ мегирад [3, 26; 5, 37].

Ба таърихи инкишофи забони тоҷикӣ рӯ оварда, тағйироти онро дар қисми лексика, яъне калима дидан мумкин аст, зеро тағйироти зиндагӣ, ҳаёти сиёсӣ ва робитаи байни халқу кишварҳои гуногун дар забон низ инъикос меёбад.

Аз ибтидои асри XV сар карда, халқҳои тоҷику ўзбек дар як сарзамин дар вазъияти дӯстиву ҳамкорӣ умр ба сар бурда, муносибатҳои зичи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, маданӣ ва адабӣ доштанд, ки ҳамаи ин нисбат ба забон бе таъсир намондааст. Дар манбаъҳои хаттии забони тоҷикӣ истеъмол шудани як қатор калимаҳои ўзбекӣ: ўрда, байрақ, қаймоқ, элак, юриш, қўшун, оқсаққол, бек, хониш, қушбегӣ, тўра, элчӣ, қамчин, милтиқ, аралаш, қилич, ем, қўтос, қавоқ, қош, қатурма, бўрдоқӣ, аниқ, келин, ирим, қоқма, лашкарбошӣ, оқподшоҳ, босмачӣ, чакман, қурут, экизак, эрка, чуқур, тўй, ва ғайра ба тадриҷ ба забони зиндаи халқ дохил шуда, истеъмол меёфтанд, ки баъдтар бештари онҳо ба воситаи забони гуфтугӯӣ бо забони адабӣ низ роҳ пайдо карданд.

Дар забони тоҷикӣ қор фармуда шудани калимаҳои русӣ, асосан, пас аз ба Россия ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна сар мешавад. Вобаста ба ин, як қатор калимаҳои русӣ ва хориҷии русишуда ба гуфтугӯи мардум, забони асарҳои адабӣ ва таърихӣ роҳ меёбанд.

Худи ҳаёт талаб менамояд, ки навигариҳои ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва ғайра дар забон инъикос ёбанд. Ҳанӯз то солҳои револютсия дар забони тоҷикӣ калимаҳои русӣ: **уезд, пристав, император, губернатор, самовор, театр, телефон, завод, банк** барин калимаҳо истеъмол ёфта, дар шаклҳои маҳаллӣ ва ба талаффузи забони тоҷикӣ мувофиқ карда, қор фармуда мешуданд. Масалан: конка – кунка, стансия – истанса ва ғайра.

Як гурӯҳи калимаҳои русӣ -интернатсионалӣ баъдтар низ дар шакли ба талаффузи тоҷикӣ мувофиқ қунонида шуда, ба забони адабӣ дохил гардиданд: самовор, патнус, фойтун, чойник, пудратчӣ ва ғайра [3, 26].

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ рӯз аз рӯз аз ҳисоби лексикаи русӣ-интернатсионалӣ бой шуда истодааст. Вале ин бойшавӣ ба ҳамаи соҳаҳои

лексикаи забони тоҷикӣ баробар тааллуқ надорад. Калимаҳои иқтибосии русӣ-интернатионалӣ дар қисмати лексикаи илмӣ, техникӣ, ҷамъиятӣ, сиёсӣ, моддӣ-маишӣ ва топонимика бештар дида мешаванд.

Тараққиёти ҷамъият, зич шудани робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмиву фарҳангии кишварҳо як роҳи ба забони тоҷикӣ гузаштани калимаҳои навро ба вучуд меорад. Умуман, ин гуна калимаҳо ба забони мо гузашта, боигарии забонро таъмин менамоянд. Маҳз ҳамин падида дар эҷодиёти шоирону нависандагон низ инъикос ёфта истодааст.

Дар эҷодиёти Фарзона – шоираи наваҷод ва рангинафкор корбурди чунин дастаи калимаҳои навро ҷудо кардан мумкин аст:

А) калимаҳои наваҷод, ки дар шеър вазифаи исм ва дигар ҳиссаҳои нутқро иҷро менамоянд:

Сифр:

*Офарин, эй ки зи сифр оғоз кардӣ корро,
Андак-андак то фалак бардошти деворро [2, 36].*

Милиярд:

*Ҷӯр наметапад ду дил, лек чӣ ҷӯр метапанд,
Сад милиярд ахтарон зерӣ ҷабои муштарақ [1, 486].
Эй шиқ, эй, ки муъҷизаи ғайб мекуни,
Таъмир кун харобаи миллиардсоларо [1, 26].*

Милён:

*Милён диле бемори ту, аммо дили фарзона ку,
Дар байни сад пайдо шинос, эй дӯст, пинҳони маро [1, 34].
Нарм-нармак тор зан, эй абри абрешишнавоз,
То дили дунёи милёнсола ояд дар гудоз [1, 450].*

Калимаи «**яшт**», аслан, дар забони қадимии форсӣ, ба маънои «суруд» мавҷуд буд, чандин муддат аз истифода монда, ё кӯҳна ҳисобида мешуд. Шоира дар ашъораш аз он низ хеле моҳирона истифода бурда, гӯё онро зинда кардааст.

*Бори дигар ба гӯши ман бифирист,
Гимни гул, яшти хор, фурсат ҳаст [2, 132].*

Дар ин байт калимаи «гимн», «яшт» ба маънии «суруд» мебошад:

Кино: калимаи наваҷод «синамо» дар шакли русии он – кино муддатҳои зиёд роиҷ буда, имрӯз ҳам ин калима оммавист:

*Вақте ки мегузаштам аз чоркӯчаи сабр,
Масте нишон меод бар байни халқ кино [1, 33].*

Самбул – шакли тоҷикигардонидашудаи калимаи «символ», яъне рамз аст:

*Ҳама ҳарфи ман як ба як саф кашид,
Чунон ҳам бараҳна, ки самбул шикаст [1, 202].*

Модел – намуна

*Зиндагиро чӣ сон дигар созем,
Зиндагӣ як модели тайёр аст [2, 238].*

Бирлион – шакли тоҷикигардонидашудаи калимаи «бриллиант» – санги қиматбаҳо мебошад, ки шоира бо варианти дигар овардааст.

*Бар ҷавонмардиш ӯ нозам, ки бар чашимони ман,
Бирлион бахшиду луълу, шиқ омад, шиқ рафт [1, 228].*

Аксиома – мафҳуми илми математика аст:

*Фарҳанги сурх бикишо, фарҳанги сабзро нӯш,
Шеъри маро бихонӣ чун аксиомаи шиқ [2, 492].*

«Аксиома», аслан, истилоҳи фанҳои риёзӣ ва геометрия аст ва чизест, ки ҳал талаб намекунад ва «аксиомаи шиқ» маънии чизи мақбул ва баҳснопазирро мегирад.

Дар ашъори Фарзона калимаҳо, истилоҳот гӯё як маънии нав мегиранд, тобиши маъно ба назар мерасад:

Дар байти зер Фарзона аз физики машҳури дунё Нютон ёдовар шудааст, ки қувваи ҷозибаи ҷаҳониро кашф намудааст:

*Қувваи ҷозибаи Нютон аст қувваи ҷозибаи Мавлоно,
Балки садчанд фузун аз он аст қувваи ҷозибаи Мавлоно [1, 84].*

Лок – лак

*Кӯшишии лок дар ин нохуни беҳавсала чист,
Нохуни субҳи ҳинобаства нигор аст, биё [1, 108].*

Лок дар нохун – гузоштани ранги сунъӣ дар рӯи нохун, ки онро «лак» низ меноманд ва шоира онро ба нохуни «ҳинобаства» муқобил гузоштааст.

*Даст зан бар қалби ман чун бар пиёнуи қадим
В-ин навои сабз андар сабзро бигзин, биё [1, 104].*

Пиёну – шакли дигаркардашудаи асбоби мусиқӣ – пианино аст.

Салони зебой:

*Партави дарун афрӯз, баски ҳеч пайдо нест,
Дар салони зебой асли нозаниниҳо [1, 98].*

«Салони зебой» ҷои ороишии мардону занон аст, ки дар шеъри Фарзона омадааст.

Компутар – компютер аст.

Динозавр – ҷонвари хеле қадимаи рӯи замин буд, имрӯз аз байн рафтааст ва устухон – скелети он дар музейҳо нигоҳ дошта мешавад:

*Дар замони компутар ҳамчу шохи динозавр,
Дар музей ҳам набвад устухони Маҷнунҳо [2, 102].*

Мудерн – модернӣ, яъне замони нав аст.

*Ҳам мудерн асту ҳам асотири,
Навдили кӯҳнаам, ки бе син аст [1, 236].*

Ин калимаҳо: «**моҳвора, симо**» аз калимаҳои нави забони тоҷикӣ аст:

*Афсус, ки моҳвора ҳам қодир нест,
То паҳи кунад аз осмонҳо ахбор [1, 414].*

*Чун аз тариқи симо симои ту дурахшид,
Хуршедвораеро аз моҳвора дидам [2, 520].*

Дар абёти зайл як ибораи исмӣ: «чаҳ-чаҳи тилфон» ҳаст, ки аз офаридаҳои бадеии шоира Фарзона аст, чунонки дар шеъри ӯ мебинем:

*Ногаҳ садои чаҳ-чаҳи тилфон баланд шуд,
Табрики исавии ҳамон як нафар расид [1, 354].*

*Духтаре маро гӯяд, ин баҳор, эй хоҳар,
Дар ҳаётам афзун шуд чаҳ-чаҳи телефонҳо [1, 102].*

*Сим баркан, чаҳ-чаҳи тилфон паёми васл н-орад,
Ҳаҷри ту симфониёи ҷовидонро менавозад [1, 320].*

«**Чаҳ – чаҳи тилфон**» як навъ эҷодкориҳои шоира буда, бадеияти суҳанро афзудааст, гӯё телефон як чизи зинда ва садои он ба хониши мурғакон ташбеҳ дода шудааст. «**Симфониё**» мусиқии классикии Ғарб аст, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид шудааст.

Дигар аз вежагиҳои забони шеъри Фарзона корбурди калимаҳои нави забон, ки бо тақозои замон ва инкишофи забон корбаст шудаанд:

Сафархат:

*Чу ту як омаданам ҳасту чун ту як рафтан,
Касе сафархати дигар дар ин диёр надорад [7, 360].*

Вуруднома:

*Вурудномаи хуршед ҳаст бемуҳлат,
Вурудномаи мо тамгаи ду бор надорад [1, 360].*

Ман ҷамъи ман баробари икс:

*Ман ҷамъи ман баробари икс ҳаст дар ҳисоб,
Сад файласуф хира шуд аз «зӯфунуниям» [2, 108].*

Куд – код:

*Як рӯз куди қулфи диламро зи бар бикун,
Эй соҳиби ҳақиқии ганҷи даруниям [2, 34].*

Одрес – суроға:

*Одреси ман мапурс, ки гумроҳ мешавӣ,
Дар кӯи бенишон, ки на ҳастам, на нестам [2, 10].
Эй, бенишон, алайк бигӯ бар саломи ман,
Одреси худ навис, ки паёме равон кунам [2, 48].*

Тилфон – телефон, ало – мурочиат ба муштари телефон:

*Офтобо, кош, ало гӯиям,
Гар ба асри шаст ҳам тилфон кунам [2, 46].*

Парванда: ҳуҷҷати судӣ (дело):

*Гунаҳ кардӣ, ки бар ман дил надодӣ,
Гунаҳҳои туро парванда кардам [2, 26].*

Ин калима тарҷумаи калимаи русии «дело» буд ва дар забони тоҷикӣ муддати дароз ба кор мерафт. Ҳоло муродифи тоҷикии он «парванда» роиҷ аст.

Аз баррасиҳои мазкур метавон хулоса баровард, ки Фарзона яке аз шоираҳои маъруфи муосири тоҷик маҳсуб мешавад, бо таълифи осори гаронбаҳояш дар байни дӯстдорону алоқамандони адабиёти тоҷик ва адабиёти машриқзамин шуҳрат пайдо намудааст. Ҳангоми омӯзиши эҷодиёти Фарзона маълум гардид, ки дар ашъори шоира исмҳои шахс ва ғайришахс, исми хос хеле зиёд омадаанд, зеро мурочиати ӯ ба одамон, инсонҳои гуногун, қаҳрамонон ва мафҳумҳои абстрактро низ ташкил менамоянд ва боигарии забони тоҷикиро нишон медиҳанд. Исмҳои хос, калимаҳои иқтибосии русӣ-интернатсионалӣ дар қисмати лексикаи илмӣ, техникӣ, ҷамъиятӣ, сиёсӣ, моддӣ-маишӣ ва топонимика, зинда кардан ва ё аз нав ба кор бурдани вожаҳои қадима ё фаромӯшшуда, ки дар ашъори Фарзона омадаанд, аз дунёи фикрии ӯ, дониш ва ҷаҳонбинии васеяш доир ба таърих, фарҳанг, ашхоси таърихӣ ва ҷуғрофиёи сайёра ва шахрҳо гувоҳанд.

Пайнавишт:

1. Фарзонаи Хучандӣ. Девон, (Панҷсад ғазал), ҷ. 1. – Хучанд: Ношир, 2014. – 535 с.
2. Фарзонаи Хучандӣ. Девон, (Панҷсад ғазал), ҷ. 2. – Хучанд: Ношир, 2014. – 520 с.
3. Хочаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои 10-16. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 344 с.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. Китобҳои 1 ва 2. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 701 с.
5. Ятимов, С. Масъалаҳои забоншиносии миллий дар таълимоти Пешвои миллат. – Душанбе: Нашриёти муосир. – Ҷ. 2. – 2020. – 383 с.

ИСТИФОДАИ УНСУРҲОИ ЗАБОНИ ЗИНДАИ ХАЛҚ ДАР ДУБАЙТИҲОИ ФАРЗОНА

Фарзона аз ҷумлаи шоирони муосири Тоҷикистон аст, ки овозаи шеъраш марзҳои кишварро убур карда, ба сарзаминҳои дигар, аз ҷумла ба кишварҳои ҳамзабони мо -Эрону Афғонистон расидааст ва ҳар кучо дӯстдорони шеър шеъри ӯро хуб истиқбол кардаанд ва донишмандони зиёде дар иртибот ба шеъри ӯ мақолаҳо навишта, ба хунари шоирии ӯ баҳои баланд додаанд.

Фарзона дар жанрҳои гуногун, аз ҷумла дар жанрҳои ғазал, маснавӣ, рубой, дубайтӣ ва дар қолаби озод шеър сурудааст.

Ҳоло мо мехоҳем, дар заминаи маҷмуаи «Найсон»-и шоир як хусусияти забонии дубайтиҳои ӯ – истифодаи унсурҳои забони зиндаи халқро ба таври иҷмолӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем.

Бояд гуфт, ки дар маҷмуаи «Найсон»-и шоир, ки профессор Матлубаи Мирзоюнус мараттаб намудааст ва фарогири силсилаи рубоиву дубайтӣ ва тарҷумаҳои ӯ мебошад, 416 дубайтии шоир ҷой дода шудааст, ки ба шумор аз рубоиву тарҷумаҳои ӯ бештар мебошанд.

Мақсад аз ишораи мо ба миқдори дубайтиҳои шоир дар маҷмуае, ки рубоиву дубайтӣ ва тарҷумаҳои ӯро фаро гирифтааст, таъкиди ин нукта аст, ки жанри дубайтӣ дар эҷодиёти шоир мақоми хоса дорад.

Донишманди маъруф Матлубаи Мирзоюнус дар сарсухани худ ба маҷмуаи мазкур дар хусуси ҷойгоҳи жанрҳои рубоиву дубайтӣ дар эҷодиёти устод Фарзона навиштааст: «Дар китоби ҳозир тақрибан 800 рубоиву дубайтӣ ва ашъори тарҷумакардаи шоира ҷой дода шудаанд ва миқдори рубоиву дубайтиҳо қариб мусовист. Ин санад бар он шаҳодат медиҳад, ки анвои хурди ғиноӣ тавачҷуҳои шоирро зиёд ба худ кашида, дар мавзуоти мухталиф ба қалам омадаанд» [9. 7].

Донишманди тоҷик Обид Шакурзода дар мақолае таҳти унвони «Дубайтӣ – суҳане, ки шуаро аз гуфтани он мепарҳезиданд» дуруст таъкид мекунад, ки ба далели содагии забони дубайтӣ дар гузашта баъзе аз шоирони мо, ки забони шеърро аз забони омма ҷудо медонистанд, аз гуфтани дубайтӣ парҳез мекарданд, вале дар даврони мо дубайтӣ чун анвои дигари шеърӣ аз лиҳози маънову мазмун тағйир ёфт ва мавқеи муҳим пайдо намуду шоирони номваре чун Мирзо Турсӯзода, Муҳаммадҷони Раҳимӣ, Аминҷон Шукӯҳӣ, Лоик, Гулрухсор ва дигарон силсилаи хуби дубайтиҳо навиштаанд [14].

Воқеан, дубайтӣ ҳамчун як навъи шеърӣ дар эҷодиёти шоирони даврони мо мавқеи хоса дорад ва он аз назари мавзӯ, хусусан аз назари тарзи баён хеле такомул ёфтааст. Мисоли равшани ин дубайтиҳои шоири шуҳратёри тоҷик Фарзона мебошад.

Дубайтиҳои Фарзона аз калимаву ибора ва таркибҳои шоиронае чун тараннумзор, фитназор, сабристон, абристон, кавкабистон, шарористон, ёрабистон, шакархоб, сабзмашраб, шабнамкада, танҳокада, хайраткада,

кӯрхотир, хилватоғӯш, сабоҳатофар, нуртакиб, шафакрух, шарорандӯз, анҷумрав, хуршедфикр, абаскӯш, эҷодиёти офтоб, рустгоҳи офтоб, шаҳри шодмонӣ, мулки бахт, нардбони раҳмат, чашми наввузу, тӯмори хуршед, пасандози чавонӣ, себистони ҷон, илми посихотирдорӣ, ирфони гул, садои атсаи Парвардигор, ба чашми ҷӯй нилӯ кашидан, зери дандони зимистон мурдан, бар чаман оби таҳорат додан, гунаҳхоро ба ашки тавба шустан ва монанди инҳо саршор мебошанд.

Дар дубайтиҳои шоир **интисох, уруч, сунъ, муҳаққар, истиғфор, маъсият, масаррат, ямин, ясор** барин унсурҳое ҳам ба мушоҳида мерасанд, ки аслан хоси забони давраи классикии забонамон мебошанд.

Дар баробари ин, шоир дар эҷоди дубайтӣ аз як қатор вожагоне ҳам истифода намудааст, ки аслан хоси забони гуфтугӯи халқ мебошанд ё дар ифодаи номи маросимҳои мардумӣ корбаст мешаванд. Ҳоло баъзе аз онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

*Бигӯ, то кай зиёфатмаст будан,
Ба охур баста чун **навбаст** будан.
Дили бечуръатат зери шикам монд,
Назад як бор табли ҳаст будан [9, 158].*

Дар дубайтии мазкур, ки мазмуни танқидӣ дорад ва дар он мардуми шикампарасти мазаммат карда мешаванд, шоир вожаи «**навбаст**»-ро ба маънии гови ҷавони нар истифода намудааст.

Вожаи мавриди назарро ба маъние, ки шоир истифода намудааст, дар ҳеҷ кадоме аз фарҳангҳои тафсирии забони адабии муосири тоҷик ё фарҳангҳои тафсирии пешин мушоҳида нанамудем. Аз фарҳангҳои лаҳҷавӣ ва осори матбуи дастраси марбут ба лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бошад, ба ҳамин маънӣ он дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [5. 472], «Луғати мунтахаби калимаҳои хоси шева» [12. 64] ва «Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб» [3. 181] зикр гардидааст.

Лозим ба ёдоварист, ки воҳиди луғавии мазкур дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» дар гунаи «**навас**» ва дар намунаи луғати лаҳҷаҳои тоҷикони ноҳияи Китоб, ки ба рисолаи «Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб» замима гардидааст, дар гунаҳои «**навбас**» ва «**навваз**» низ омадааст.

Аз вожаи «**навбаст**» ба маънии гови ҷавони нар устодон Сорбон ва Мирзо Насриддин истифода намудаанд: Ин замон навбаст ҷӣ бӯ гирифт, ки сари ҳам бардошт ва гӯш ҷур кард [1. 324]; Дар ҷунин маърақаҳо гӯшт бисёр меравад. Ба хотир дор, ки панҷоҳ гуспанд, ҳашт ё даҳ навбаст меравад [14].

Воҳиди луғавии «**навбаст**» дар асоси қолаби дар забони тоҷикӣ маъмули калимасозии исм + асоси замони гузаштаи феъл сохта шудааст ва тамоюли ба забони адабӣ ворид шуданро дорад.

*Баҳори атласӣ савсанхиром аст,
Лабони гунҷаҳо шабнампаём аст.
Дили **нинию** фартутам надонад,
Гаҳи падруд ё гоҳи салом аст [9. 160].*

Дар ин дубайтӣ шоир вожаи «**нинӣ**»-ро ба маънии «кӯдак, тифли навзод» истифода кардааст. Вожаи мазкур хусусияти умумихалқӣ дошта, дар баъзе аз фарҳангҳои тафсирий, луғатҳои дузабона ва фарҳангҳои лаҳҷавӣ, аз ҷумла дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [11. 918], «Фарҳанги Доро» [2. 7298], «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» [8. 684], «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [5. 487] ба ҳамин маъние, ки шоир истифода намудааст, зикр гардидааст.

Бояд гуфт, ки воҳиди луғавии мавриди назар, аслан, хоси забони кӯдакон буда, бештар дар гуфтор бо онон истифода мешавад.

Шоир дар дубайтии боло вожаи «**нинӣ**»-ро бо вожаи муқобилмаъноӣ он «**фартут**» бо истифода аз санъати мутазод моҳирона истифода намудааст.

*Биёр, эй навбаҳори ҷаъдсунбул,
Ба **рӯбинони** дил сад хирмани гул!
Маро танҳо муҳаббат зинда овард,
Ба Наврӯзи гулу Наврӯзи булбул [9. 185].*

Вожаи «**рӯбинон**» маросими мардумиеро ифода менамояд, ки пас аз чанд рӯзи тӯйи арӯсӣ дар хонаи домод бо ширкати хешу табору наздикони арӯсу домод ва додани зиёфат баргузор мегардад ва дар доираи он арӯс чодари арӯсӣ бадар намуда бо хешовандони домод вомехӯрад ва хешовандони домод ба ӯ ҳадяҳо тақдим мекунанд.

Воҳиди луғавии мавриди андеша ба ҳамин маънӣ дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [11. 176], «Фарҳанги Доро» [2. 386], «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» [4. 197], «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [5. 581] тафсир гардидааст.

Муаллифи «Фарҳанги Доро» вожаи мазкурро ба ғайр аз номи маросиме, ки дар боло ёдрас шудем, ҳамчунин ба маънии «ҳадоёе, ки ба арӯс аз ҷониби хешовандон дар лаҳзаи дидани рӯйи ӯ пас аз никоҳ эҳдо мешавад» шарҳ додааст [2. 386].

Дар лаҳҷаҳои тоҷикони ноҳияи Китоби Ҷумҳурии Ёзбекистон вожаи мазкур ба маънии тухфае, ки хешовандони домод ба наварӯс тақдим менамоянд, маъмул будааст [3. 195].

Калимаи «**рӯбинон**» дар «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» дар гунаи «**рубинонак**» низ шарҳ дода шудааст [5. 581].

*Ситеғи барф поён шуд, муборак,
Гули баҳман намоён шуд, муборак.
Арӯси сол дар чодар ниҳон буд,
Замони **рӯкушоён** шуд, муборак [9. 138].*

Вожаи «**рӯкушоён**» дар дубайтии боло ба маънии «парда аз рӯй гирифтани, чеҳра боз намудани» истифода шудааст ва аз рӯйи маъно ба вожаи рӯбинон наздик мебошад.

Воҳиди луғавии мавриди андеша дар ҳеҷ кадоме аз фарҳангҳои тафсирий пайдо накардем, вале дар лаҳҷаи тоҷикони ноҳияи Китоби Ҷумҳурии Ёзбеки-

стон он дар ҳамин гунаи овой ба маънии зиёфате, ки ба шарафи аз рӯи арӯс гирифтани парда ораста мешавад, ба қайд гирифта шудааст [3. 195].

*Кий, эй омада, гулчини боғӣ,
Ва ё **пулчини** обиву чароғӣ?!
Чу пулчинӣ, най ҳаммашраби ман,
Чу гулчинӣ, маро ту ҳамдимогӣ [9. 163].*

Калимаи «**пулчин**» ба маънии чамъоварандаи маблағи ин ё он намуди хизматрасонӣ дар гунаи «**пулчинак**» дар забони халқ хеле маъмул аст ва шоир онро дар шакли «**пулчин**» ба шеър ворид намудааст.

Шоистаи зикр аст, ки ба ғайр аз воҳидҳои луғавии ба истилоҳ «ғайришои-рона»-е, ки намунашонро дар боло овардем, шоир дар дубайтиҳои худ чанде аз вожагонро низ истифода кардааст, ки маҳсули зеҳни афроди замони муосир мебошанд. Вожагони «**код**», «**мобил**», «**барномасозӣ**», «**раводид**», «**телефон**», «**паёмак**» аз ҷумлаи ин гуна вожагон мебошанд. Чанд мисол:

*Ало, эй огаҳ аз **коди** дили ман,
Туӣ маъмури иршоди дили ман.
Дилат боре намедонад, ки барҳақ,
Ба номи ўст милоди дили ман [9. 179].*

*Мадеҳ бар ман шумори **мобилатро**,
Мадеҳ адреси кӯву манзилатро,
Фақат дар дафтари сурхам бикун сабт,
Рақамҳои телефони дилатро [9. 192].*

*Шитоби ақрабақ панд аст, панд аст,
Дили ман, соатат чанд аст, чанд аст?
Ба қалби ёр ҳар дам мезанам занг,
Телефони дилаш банд аст, банд аст [9. 160].*

Шоир ва адабиётшинос Сурайё Ҳакимова дар хусуси истифодаи ҳамин гуна воҳидҳои луғавӣ дар шеърҳои Фарзона изҳори андеша намуда, қайд мекунад, ки «ба шеър ворид намудани ин гуна вожаҳо руҳи замонро ифода мекунанд» [13. 109].

Донишманди эронӣ Муҳаммад Чаъфари Маҳҷуб гуфтааст, ки «Касоне, ки забонро чизи собит ва пойдор мешуморанд ва мехоҳанд онро дар қолаби гуфтори гузаштагон ё устодони бузурги забон маҳдуд кунанд ва аз ҳудуди муайян қадаме фаротар наниҳанд, дар иштибоҳ ҳастанд. Дуруст аст, ки забони гузаштагон ва хоса забони ғусаҳо ва устодони забону суҳангӯёни дараҷаи аввалро бояд омӯхт ва ба ин васила завқро парварид ва қариҳаи хешро тақвият кард, аммо ин кор ҳадаф нест, васила аст барои он ки забони имрӯзи ҳудро бо ғано ва вусъату зебоии бештаре ба кор бибарем» [6. 81-82].

Шоири шуҳратёр Нодири Нодирпур ҳам дар хусуси ҳунари шоирӣ ва забони шоири муосир изҳори ақида намуда, гуфтааст, ки «... шеъри замон бояд дар қолаби «забони замон» рехта шуда бошад. Беҳуда аст, ки имрӯз забони рӯзгори Унсуриро барои шеъри худ баргузинем ё аз таркибҳои Хоқонӣ ва Низомӣ ёрӣ

ҷӯем, магар он ки он таркибот ҳанӯз ҳам роиҷ бошад, яъне ҳанӯз ҳам дар забони зиндаи мардум ба кор равад» [7. 215].

Фарзона ҳамчун шоири рӯзгори худ дар дубайтиҳояш кӯшидааст, ки маъниҳои борику баландро бештар бо истифода аз забони зиндаи мардум баён кунад ва ба ин восита забони шеърро то андозае содаву ба забони мардум наздик созад.

Дар қолаби хурд ғунҷонида тавонистани маъниҳои бузург ва бо истифода аз воҳидҳои луғавии «ғайришоирона»-и хоси забони мардум офаридани тасвирҳои зебои шоирона аз ҳунари волои шоирии Фарзона гувоҳӣ медиҳад.

Пайнавишт:

1. Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб», 2021. – 480 с.
2. Доро Начот. Фарҳанги Доро. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 608 с.
3. Маҳмудов М. Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб. – Душанбе: Дониш, 1978. – 278 с.
4. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро. – Душанбе, 1989. – 280 с.
5. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2012. – 946 с.
6. Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб. Забону адаби форсӣ // Форсӣ ва оини ниғориш (5). – Техрон, 1376. – С. 81-82.
7. Нодири Нодирпур. Мурғи офтоб. – Душанбе: Адиб, 1995. – 224 с.
8. Персидско-русский словарь в 2 т. Под редакцией Ю. А. Рубинчика. – М.: Рус. яз., 1985. – Т. 1. – 800 с; Т. 2. – 864 с.
9. Фарзона. Найсон. Маҷмуаи рубоӣ, дубайтӣ ва тарҷумаҳо. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 320 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зери таҳрири М. Шукуров, В. Капранов ва диг.). – М., 1969. – Ҷ. 1. – 952 с. – Ҷ. 2. – 952 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Мураттибон Назарзода С., Сангинов А., Каримов С., Султон М. Ҳ. – Иборат аз 2 ҷилд. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с; Ҷ.2. – 945 с.
12. Ҷӯраев Ғ., Маҳмудов М., Қурбонов С. Луғати мунтахаби калимаҳои хоси шева. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 128 с.
13. Ҳакимова С. Шеър, ҳунар ва иҷтимоъ. – Хучанд: Ношир, 2018. – 336 с.
14. <https://www.ғасӯйook.com>
15. <https://www.ғасӯйook.com>

**Дилбар Самадова,
Чаҳонгир Мирсалимов**

ВЕЖАГИҲОИ ЖАНРИВУ МУНДАРИЦАВӢ ДАР МУСОҲИБАҲОИ УСТОД ФАРЗОНА

Мусоҳиба аз жанрҳои серистеъмолтарин ва қулайтарин дар журналистика ба ҳисоб рафта, воситаи ахборе вучуд надорад, ки аз ин намуди жанр фаровон истифода накунад. Тавре муҳаққиқ М. Муродӣ тавзеҳ медиҳад, «Сухбати журналистро бо ашхоси шинохта ва барӯманди ҷомеа доир ба масъалаҳо ва мавзӯҳои гуногун ва мухталифи иҷтимоии давру замон, ки дар шакли саволу ҷавоб, гуфтугӯ сурат гирифта, пахшу наشري он дар ВАО пешбинӣ шудааст, метавон мусоҳиба номид». Табиист, ки он бояд бо мақсади муайян баргузор гашта, дорои аҳаммияти ҷамъиятӣ бошад.

Дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо мусоҳибаҳои зиёдеро бо адибону шоирон вохӯрдан мумкин аст, ки ҳам аз ҷониби журналистон ва ҳам аз ҷониби мунаққидону ҳуди шоирон ба вуқӯ пайвастааст. Ба гуфтаи муҳаққиқи ҷавон Раҷабов Б. «Баробари ин «мусоҳибаи адабӣ», «мубоҳиса» ё «муколама» ба маънии сухбат ё гуфтугузори адиб, мунаққид ва рӯзноманигор бо шахсияти соҳибноми адабиёту ҳунар дар матбуот, радио ва телевизион низ маъмуланд, ки ҳамчун жанрҳои асосӣ ва маъмулии танқиди адабӣ ва публитсистика шинохта шудаанд»(2).

Аз ҷумла, бо Шоири халқии Тоҷикистон устод Фарзона низ мусоҳибаҳои зиёде оид ба мавзӯҳои мухталиф доир гаштааст, ки мо дар мақолаи худ тасмим гирифтем ба риштаи таҳқиқ кашем.

Пажӯҳиши махсусиятҳои мундариҷавии сухбатҳои Шоири халқии Тоҷикистон Фарзонаро аз он дидгоҳ зарур шуморидем, ки ба иддаи бархе аз мунаққидон шоира Фарзона дар асри мо яке аз шахсиятҳои мунире маҳсуб меёбад, ки ҳастии миллат ва адабиёти ҷовидонаи онро дар арсаи олам ба таври шоиста муаррифӣ мекунад. Шоири халқии Тоҷикистон, раиси бахши суғдии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Аҳмадҷон Раҳматзод, бобати ин нукта чунин ишора кардааст: «Фарзонабону ҳамон хидмате, ки Ҷалолиддини Балхӣ дар замони хеш кардаанд, дар даврони мо бар дӯш доранд. Шеърӣ ӯ шеърест, ки аз арш меояд. Андеша, тафаккур, ҳулосаҳои Фарзона ҳулосаҳои танҳо як инсон нест, балки ҳулосаи кулли инсоният аст. Мояи ифтихори мо, ҳамзамонон аст, ки имрӯз дар паҳлӯи Фарзона зиндагӣ мекунем. Аз эҷоду ҳастияшон баҳравар мешавем. Ман медонам, ки ном ва шеъри Фарзона ҷовидон аст, умри абад дорад»(?).

Дар раванди таҳқиқи мавзуи мазкур мо ҳудуди 20 мусоҳибаи шоира Фарзонаро аз саҳифаҳои ВАО-и ҷопиву электронӣ пайдо намуда, дарк кардем, ки воқеан ин сухбатҳо барои ҷомеа дорои аҳаммияти хос ҳастанд.

Мусоҳибаҳои бо устод Фарзона ба нашррасида таҳти сарлавҳаҳои «Пуршав аз рағбати шукуфой», «Ман ҳамеша муҳаббат меҷӯям», «50 посухи Фарзонаи Хучандӣ», «Офтобборон бо Фарзона», «100 посух барои Камоли

Наврӯзӣ», «Фотеҳи чонҳо», «Мусоҳиба бо Бузургмехри Ҳақим», «Бузургтарин боҳти одамизод», «Сухбати Фарзона ва Озарахш дар бораи Наврӯзи аҳди COVID ва дуо дар ҳаққи башар», «Ҳазорхонаи нифок: сухбат бо Фарзона», «Фарзона: Меҳоҳам ба дилу ҷони мардум нуру сурур нисор кунам» нашру паҳн шудаанд.

Агар моҳияти мундариҷавии мусоҳибаҳои шоираро ба риштаи таҳлил кашем, гуфтан мумкин аст, ки онҳо барои равшан кардани ҷаҳони ботинӣ, ҳунари шоирӣ, нигоҳи ӯ ба адабиёти гузашта ва навин, таъсири мактабҳои адабӣ, муносибати шоира ба ашъори шоирони классик ва муосир ва ҳуди намояндагони равияҳои адабӣ объекти омӯзишии хуб аст. Инчунин аз сухбатҳои Фарзонаи Хуҷандӣ бо қаламкашон муҳотабон бо таърихи зиндагиномаи ӯ, марҳилаи воридшавӣ ба адабиёт, шиносӣ бо шоирони ҳамзамонаш ва ҷандин масоили дигари марбут ба қору пайқори мавсуф ошно мегарданд.

Масалан дар мусоҳибаи рӯзноманигор Мухтори Абдуллоҳ, ки таҳти унвони «Пур шав аз рағбати шукуфой», дар нашрияи «Ҳақиқати Суғд» (21-уми март соли 1992, № 56 (14. 802) ба нашр расидаст, ба масоили тафсири шеър аз нигоҳи шоира, пайванди сиёсат ва шеъру адабиёт, мафҳуми зебӣ дар фаҳмиши шоира ва ҷандин масъалаҳои дигар равшанӣ андохтааст. Шоира ба суоли он, ки шеърро чӣ гуна тафсир мекунад, ҷунин посух додааст: «*-Намешавад муқаддасотеро ҷун Худо, Модар, Имон, Ишқ, Шеър бо сухан фаро гирифтӣ дар қолабе фишурд. Вусъати онҳо аз имкони назару пиндори мо фарохтар аст*». Ин мусоҳиба ба давраҳои аввали солҳои истиқлолияти давлатӣ рост меояд, ки он замон аллакай шоира Фарзона дар доираҳои адабӣ ҳамчун шоири ҷавони соҳибқалам шуҳрат пайдо карда буд. Агар ба таърихи эҷодиёти Фарзона назар афканем, шеърҳои аввалинаш аз ибтидои солҳои ҳаштодуми асри XX дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои умумичумхури ва маҷмуаҳои дастҷамъӣ, монанди «Риштаборон» (1983), «Барги сабз» (1987) ва ғайра рӯйи ҷоп омадаанд. Маҷмуаи нахустини ашъораш «Тулӯи хандарез» (1987) буда, дар аввалсухани он устои бузурги шеъри форсӣ Лоиқ Шералӣ фотиҳаи сафеде ба қаламкаши навқор додааст, ки фоли нек буданаширо зиндагӣ собит намуд. Китоби дувум «Шабохуни барқ» (1989) аст, ки ба арсаи фароҳи адабиёти форсии тоҷикӣ вуруд омадани суханвари соҳибзавқу соҳибқариҳа ва ҳунарманду тавонои дигареро башорат дод. Соли 1991 нашриёти «Советский Адиб» (Маскав) гулчини ашъори ба русӣ тарҷумашудааш «Двадцать лепестков»-ро ба ҷоп расонда, шинохту шуҳраташро дар қаламрави шуравӣ вусъат бахшид.

Муҳаққиқ Усмонов И. К. таъкид дорад, ки «Мусоҳиба вақте хонданбоб мешавад, ки журналист ба саволҳои худ ҷавобҳои пурра гирад ва ин ҷавобҳо мавзӯро ифода намояд. Ин чиз дар ҳолате мумкин мегардад, ки журналист вақт, ҷой ва шахси мусоҳибаро дуруст интихоб кунад.

Аз мусоҳибаи мазкур дарк мегардад, ки муаллиф барои сухбат бо шоира омодагии ҷиддӣ дидааст. Ин нуктаро муҳаққиқи дигари журналистика Мурод Муродӣ ҷунин баён кардааст. «...Барои он ки саволҳои журналист барҷой,

мақсаднок, чолиб бароянд, ўро тайёрии пешакӣ мебояд. Тайёрии мусоҳибаороиро интихоби мавзӯ, муайян намудани мусоҳиб ва омода намудани саволҳо ташкил медиҳад» (2, 138).

Робитаи шоира Фарзона ва устод Лоик Шералӣ дар адабиёти мо падидаи камназир буда, шоира дар мусоҳибаҳояш аз ин равобит ёдовар шудааст. Ба нақли муҳаққиқи номвари тоҷик профессор Абдунабӣ Сатторзода Фарзона худро шогирди «мактаби шеъри устод Лоик» мешуморад. «...аз устодаш бо сифатҳои «устоди ғиромӣ», аз «муқаддамтарин...касони азиз», «устоди бузургвор», «устоди бешабоҳат», «устоди беҳамто», «бузургу меҳрубон», «нобига», «шоири халлоқ», «шоири фитриву ҷавҳариву зотӣ», «шоири орзуҳо», «шоири бузурги Аҷам», «шоири беназири порсигӯ», «шоири хуршеду дарё» ва «имрӯзу фардо», «ягонаи бемасал», «ҳамнари шаҳбозу соҳири мумтозу ошиқи замзаманардоз», «шоири дили ман», муаллифи «таронаҳои офтобӣ», «сурудаҳои малакутӣ» ва «шеъри ҳайратангез», «қомуси ҳақиқат ва фарҳанги муҳаббат» ёд меорад», – навиштааст пажухишгар дар мақолае, ки таҳти унвони «Фарзона ва Лоик: Пайванди маънавӣ ва ҳунарий» расонаӣ шудааст.

Дар мусоҳибае, ки таҳти сарлавҳаи «50 посухи Фарзонаи Хучандӣ» дар ВАО-пахн шудааст, шоира ба суоли «Кӣ Шуморо ба ҳаводорони шеър муаррифӣ кардааст?» дар посух аз устод Лоик Шералӣ ёдовар шудааст. «Фурӯғи Фаррухзод гуфта буд:

*Ва касе нест,
Ки маро ба офтоб муаррифӣ кунад
Ва ба меҳмони гунҷишкон барад.*

Аммо барои ман ин гуна касони азиз вучуд доранд. Муқаддамтаринашон устод Лоик мебошанд, ки маро ба офтоб не (ба ҳамдиёрон шиносонданд), офтобро ба ман муаррифӣ кардаанд. Офтобро, яъне шеъри ниёгонро, шеъри Шамсрову шеъри Ҳофизро! (Аввалин бор девони Шамси Табрезӣ ва шарҳи ғазалиёти Ҳофизро аз дасти устод гирифтаам). Устои ҳидоятгару башоратовари ман дар хуруфи каммоёам кадом як ҷазаботи ниҳониро кашф карданд. Дасти дуо бардоштанд. Ва аввалин муқаддимаи пурлутф барои аввалин дафтари ашъорам навиштанд». Фарзона дар ин мусоҳиба ҳамчунин аз нахустин вохӯриаш бо устод Лоик, таъсири Лоик ба таҳаллуси шоира, ширкати Лоик Шералӣ дар тӯйи хонадоршавии Фарзонаву Озарахш, таъсири марги Лоик Шералӣ ба ҳолати равонии Фарзона қисса кардааст.

Ҷоиз ба қайд аст, ки мусоҳибаи мазкур яке аз калонтарин суҳбатҳои шоира ба ҳисоб рафта, дар он устод Фарзона ба 50 суол посухҳои мукамал пешниҳод намудааст. Дар он шоира дар баробари таъсири устод Лоик Шералӣ ба зиндагиномаву фаъолияти эҷодии ӯ гиреҳҳое роҷеъ ба таърихи эҷодиёти шоира, муносибати ӯ бо осори шоирони классик, амсоли Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Бедили Деҳлавӣ, шоирони рус Сергей Есенин, Анна Ахматова ва Марина Светаева, шоира Гулрухсори Сафӣ, Фурӯғи Фаррухзод ва Муъмин Қаноату Бозор Собирӯ чандин шоирони забардасти дигар, ки посухи он барои аксари ҳаводорони шеъри Фарзона аҳаммият дорад, қушода шудааст. Илова бар ин, дар ин мусоҳиба ба дахҳо саволҳои дигар, аз ҷумла суолҳои роҷеъ ба диду

назар ва ҷаҳонбинии шоира посух дарёфт шудааст. Бо назардошти ин нуктаҳо метавон гуфт, ки суҳбатҳои шоира бисёр гуногунпахлӯ ҳастанд ва ин далели он аст, ки мавсуф як шоири донишмехвар ва фарохназар аст. Инро аз посухҳои мукаммали шоира ба суолҳои суҳбатро пай бурдан душвор нест. Табиист, ки рӯзноманигор низ барои таҳияи саволҳо ранҷи зиёд кашидааст. Аслан, ороштани мусоҳиба бо чунин шахсияти донишманд барои журналист низ осон нест. Ё бояд аз нозукиҳои эҷод огоҳ бошад, осори шоираро хуб аз худ кунад. Муҳаққиқ Мурод Муродӣ низ таъкид мекунад, ки «...дар ҳаргуна мусоҳиба журналистро зарур аст, ки саволҳоро пешакӣ тартиб диҳад ва дар чараёни мусоҳиба кӯшиш кунад, ки суҳбатро ба маҷрои зарурӣ равона созад» (2, 138).

Воқеан, аз мусоҳибаҳои устод Фарзона муҳотаби одӣ дар сатҳи худ бардошт мекунад ва нафари ворид ба илму адаб бардошти дигаре мекунад. Яъне суҳбатҳои ӯ барои аксари кишрҳо дар сатҳи ҳудашон ғизои хоси маънавӣ медиҳад. Зеро, ки суҳбат бо назардошти фароғии масъалаҳои маънавӣ ва иҷтимоии ҷомеа арзиш дошта, мутолиаи онҳо барои дарки ниязҳои замон ҷавобгӯанд. Ба гуфтаи муҳаққиқ Муродӣ «Одами огоҳу оқил дар мусоҳиба аз худ хотираи нек боқӣ мегузорад» (2, 139).

Мавзуи инсонӣ пок ва озода, ки Фарзона ба он хеле арҷ мегузорад, яке аз мавзӯҳои меҳварӣ дар мусоҳибаҳои шоира Фарзона аст. Мо дар раванди таҳлили чанде аз мусоҳибаҳои шоира бо аҳли қалам ба хулосае расидем, ки аз ҳама унвони баланд барои ӯ ва ба таъбири ӯ ҳамон «инсон» будан аст. Дар мусоҳибаи дигар зерӣ сарлавҳаи «Бузургтарин боҳти одамизод. Дар суҳбати Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона», ки дар ҳафтаномаи «Тоҷикистон» ба нашр расидааст, шоира рутбаи инсониро баландтар аз ҳама рутбаҳо арзёбӣ кардааст. *«Ман баъд аз он ки андак зистам ва андак омӯхтам, дарёфтам, ки баландтар аз тамоми мартабаву мақомҳо мақому мартаба ва рутбаи инсонист».*

*Арзандатар зи рутбаи Одам мақом нест,
Шоистай ба ин насаби ифтихорият.*

Ва ҳаёл мекунам, ки ҳамон қуллаи бузурге, ки пешорӯйи мову шумо, пешорӯйи ҳар инсонӣ офаринанда ва ҳар инсонӣ ҳунарвар ва ҳатто инсонҳои одиву маъмулӣ қарор дорад, қуллаи бузургии инсонист. Яъне комил шудан, такмил ёфтан, вучуди тахрирҳои ҳудро тоза ба тоза ислоҳ кардан, ба гузаштаи худ нигаристан ва иштибоҳҳои ҳудро дарёфтан ва ба оянда бо кӯлбори тоза рафтан, раҳораҳ инсонӣ, зеботар ва аз дарун рӯшантар шудан», – омадааст дар мусоҳиба.

Саволу ҷавоб дар мусоҳиба бояд моҳияти иҷтимоӣ дошта бошад ва аз зиндагии шахсии қаҳрамон чӣ гуна паҳлӯи ҷолибро пайдо менамояд. Ин нуктаро олими соҳаи журналистика Усмонов И. К. чунин арзёбӣ мекунад: «Мусоҳиба ҳамон аст, ки барои муайян кардани воқеае, журналист шахси мувофиқро, ки он воқеаро медонад, мефаҳмад, пайдо карда, маҳз барои ӯ, дар мавриди мавзӯ саволҳо тайёр мекунад» (4. 51).

Дар мусоҳибаи дигари Фарзона ҳам, ки авоили моҳи ноябри соли 2024 дар Радиои Озодӣ нашр гардид, андар боби инсонӣ ва муҳимияти он барои

таъмини оромишу осоиш, инсони расо, дарёфти одамоне, ки ҳузурашон ҷаҳонро комил мекунад, миллатсоз, инсонсоз, ҷаҳонсоз ва худсоз гуфтааст. Ин мусоҳиба андешаҳои фалсафӣ ва мантиқии шоираро роҷеъ ба шинохти дурусти инсони ҳақиқӣ фаро гирифтааст.

Иқтибос: «Инсон шудан, як кори нисбатан одӣ. Афсус, ки ҳамин кор аз дасти ҷомеаи инсонӣ намеояд. Агар меомад, магар имрӯз дарҳо қулф медошт? Агар ҳамин корро инсоният метавонист, магар имрӯз нозирҳову милисаҳову мисли ин чандин таҳассусҳое ҳастанд, ки гӯё барои ҳифзи одамҳо офарида шудаанд. Дар ҳоле ки ҳамаи ҳамин зарурат надорад. Агар инсонҳо воқеан ба мабдаи инсонии худ содиқ бошанд. Магар ҷанг мешуд? Магар дар дунё ҳанӯз ҳам садои гулӯлаву тир садо меод? Кӯдакҳои ширини нав бадунёмада магар фавт мекарданд? Аз ҳамин ҳабисии бузургсолон, ки барои худкомагии худ, ҳамин худкомагон, ҷаҳонхор ҳастанд. Ба ин хотир кӯдакҳои хурдро насиби зиндагӣ намедиханд. Агар мо инсони комил месохтем, агар худамон инсони комил мешудем, ҳаргиз масалан, марзҳо боқӣ мемонданд? Дар миёни марзҳо ин қадар зиёд симхорҳову минаву ину он магар мебуд? Ҳаргиз намебуд. Барои ҳамин ҳам ман хеле фикр кардам, ки чӣ кор метавон кард. Албатта, мову шумо коре наметавонем кунем».

Агар мусоҳибаҳои шоира Фарзонаро аз лиҳози мундариҷа хулоса кунем, он ба монанди дастархони пурнеъмате аст, ки дар он ҳама чиз ишқ, садоқат, инсон будан, таърих, фалсафа ва соири мавзуоти дигарро пайдо кардан мумкин аст.

Пайнавишт:

1. Исмоилзода Зинатуллоҳ. Жанрҳо ва баъзе қолабҳои нав дар журналистика. – Хуҷанд: Ношир, 2022. – 154 с.
2. Раҷабов Б. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба мусоҳибаҳои Лоик Шералӣ // Номаи донишгоҳ. – № 1(70). – 2022.
3. Муродов, М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ. – Душанбе, 2022. – 360 с.
4. Усмонов, И. Жанрҳои публицистика. – Душанбе, 2009. – 140 с.

ФАРЗОНА ВА ТАҲАВВУЛИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ

Адабиётшинос ва шоир Сайид Мӯсавии Гарморудӣ роҷеъ ба ҷойгоҳи шеъри Тоҷикистон дар қиёс бо шеъри Афғонистону Эрон чунин мефармояд: «Шеъри имрӯзи Тоҷикистон дорои қареҳа аст. Масалан, хонум Фарзона яке аз шуарое боқареҳаи волост...» [10, с. 210].

Аз мулоҳизаи мазкур масъалаи дорои қареҳа будани шеъри имрӯзи Тоҷикистон, махсусан, шеъри Фарзонабону хеле муҳим ба назар мерасад.

Яъне шеъри Фарзона «дорои қареҳа» аст, ки зодаи табиат ва сиришти гӯянда мебошад. Мафҳуми қареҳа дар фарҳангҳои муътамади тоҷикӣ-форсӣ ба маънии «табъ, завқ, идрок ва қуввати табиӣ дар гуфтани шеър ва китобат» омадааст [1, ҷ. 2 с. 1577].

Имрӯз Фарзона яке аз тавонотарин ва маҳбубтарин шоирони тоҷик аст, ки дар марҳилаи камолоти ҳунари шоирӣ қарор дорад.

Намунаҳои нахустини офаридаҳои шоир замони мактабҳои гуфта шудаанд ва табиист, ки дар баъзе аз онҳо маъниҳои тару тоза ва таъбирҳои шоирона камтар ба назар мерасиданд. Бо ин ҳама, ӯ дар ҳамон даврони машқи шеър қарданҳояш тасвиру таркибҳои шоиронае офаридааст, ки аз шоири хушқареҳа будани ӯ гувоҳӣ медиҳад:

*Салом, дузди дили ман, ба дуздиат нозам,
Нихон гурехтӣву ошкора меоӣ [7, с. 107].*

Пайдост ва ошкоро, ки дар ин намуна ҳам маънӣ ва ҳам дарёфти шоирӣ аст. Афзун бар ин, тарзи ифода ва истифодаи калимот шоиронаву хеле муносиб интиҳоб шудаанд. Таъбири «ба дуздӣ нозидан» муносибу ҳунармандона буда, шеърро ҷилои дигаре бахшидааст.

Аслан, дуздӣ сабабгори асосии ранҷу заҳмат ва ҷазои беҳудуд мегардад, магар дуздии дил, ки ба саодат раҳнамоӣ мекунад. Ин аст асли матлаби шоир, ки дар вусъати ин байт онро бо зеботарин ваҷҳ тафсир намудааст.

Мусаллам аст, ки насли мазкури адабиёт хидматҳои бузургеро барои пешрафти адабиёти тоҷикии кунунӣ анҷом додааст, аммо дар даврони истиқлоли миллии Тоҷикистон бештари тозақориҳои адабӣ ба ибтикори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона робитаи қавӣ дорад ва ин қавл дар навиштаҳои аксари муҳаққиқони шеъри имрӯз, чи дар Тоҷикистон ва чи берун аз он мавриди эътироф қарор дорад. Воқеан, ҳузури Фарзона ҷиҳати эҷоди падидаҳои тозаи мавзӯиву ҳунари дар шеъри замони нав, ҳоса даврони истиқлол заминаҳои муносиб гузошт. Аз ин лиҳоз, нуфузи тасвиروفарӣ, маънипардозӣ, рӯҷуъ ба матолиби аслгароиву худшиносӣ, таҷриба дар вазну баҳрҳои мухталиф, сохтори тозаи шеъри нав, идомаи суннатҳои нодири шеъри қуҳан, аз ҷумла падидаҳои ҳунарие чун парадокс ва ҳиссомезӣ дар ашъори Фарзона ҷойгоҳи махсус касб намудаанд.

Лоик Шералӣ дар пешгуфтори нахустин маҷмуаи шоир «Тулуи хандарез» (1987) чунин мефармояд: «Пораҳои асил, ташбеҳу истиораҳои ғайримунтазира,

пахлугардониҳои хаёлангези сухан, суханбозиҳои ширин, назари поки зиндагӣ ба инсон, ба замон, нигариши хосаи шоирона ба ашёи тасвиршаванда ва ҳаводиси ғарази шеър, иборапардозиро ва истифода аз таъбирҳои корхӯрдаи классикӣ ва фарҳанги мардум моро итминон медиҳад, то ба ояндаи файзбахши назми Фарзона имон биёварем» [2, с. 6].

Ин мулоҳиза бидуни баҳс қабул аст ва истиқлоли шоирӣ ба Фарзона аз ибтидои 90-уми садаи XX дар китобҳои «Тулуи хандарез» (1987), «Шабихуни барқ» (1989), «Ояти ишқ» (1994) муяссар гардидааст:

*Ба ҷони ташнаи ман рӯдвора меоӣ,
Ба зерӣ шонаи чап санги хора меоӣ [7, с. 107].*

Фарзона аз мактаби барӯмандтарин шоири рӯзгори мо Лоик Шералӣ гузашта, аз шеъре то шеър худро сохтааст. Аз маҷмуаи «Тулуи хандарез» то маҷмуаҳои «То бекаронаҳо» (1998), «Меърочи шабнам» (2000), «Қатрае аз Мӯлиён» (се ҷилд, 2003), «Як ғунча роз» (2005), «Мухри гули мино» (2006) шеъри Фарзона шевотару гӯётар, ҳадафмандтару нишонрас ва лангардортар гардида, вусъат пайдо мекунад:

*Чун шона тарошхӯрда бошад дили мо,
Оинаи пошхӯрда бошад дили мо.
Бо ин ҳама эҳтиёт, бо панҷаи вақт.
Бисёр харошхӯрда бошад дили мо.*

Ва:

*Дар шаҳнари субҳ номаатро хонам,
Дар дафтари гул чакомаатро хонам.
Бар ҳар чӣ ниғаҳ кунам, ниҳону пайдо,
Эй ёр, хутути хомаатро хонам [6, с. 371].*

Фарзона шоири тозаэҷод ва созандаи муҳиту фазои хосаи худ буда, ҳосили фаъолиятҳои маънавӣ, ҳунарий ва заҳматҳои завқию фикрии ӯ боис гардида, ки як зумра шоирони муосир ба дунболи шеър ё ба таъбири дигар дар пайравии мактаби фикрии ӯ эҷод намоянд.

Шеъри Фарзона нидои бедорӣ, башорат ва рисолати паёмоварандагиро бар дӯш дорад ва ба хонандаи хеш паёми ишқу зебӣ, нуру зиё ва субҳу сафо меорад:

*Оина бошам, ки садоят кунам,
Ғарқи сафо, ғарқи сафоят кунам.
Раҳмдилам, в-арна ки мекуштамат.
Як ниғаҳи умррабоят кунам [4, с. 345].*

Ва:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман.
Чун номи ман ба номат дар осмон рақам шуд,
Бо туст сабз дар сабз миллуду реҳлати ман.*

*Эй зишт бо ту зебо, эй дина бо ту фардо,
Танҳо ту метавонӣ ислоҳи иллати ман...[4, с. 411].*

Ва ё:

*Намегӯям туро, пайгамбарӣ кун,
Биё, як бор ҳам одамгарӣ кун.
Дусад бор омадӣ нодида рафтӣ,
Дигар кофист, тарки кофарӣ кун.
Макун аз ошно бегонасоzӣ,
Ба куштан куштиям, ёдоварӣ кун [4, с. 405].*

Фарзонабону дар тамоми анвои шеърие, ки дар адабиёти муосири тоҷикӣ маъмул мебошанд, ба монанди **шеъри суннатӣ** (ғазал, рубой, дубайтӣ), **шеъри нимой** (арӯзи озод ё шеъри нав), **шеъри сафед** (ки дар нақди имрӯз ба шеъри шомлӯй маъруф аст), **шеъри тасвирӣ** (хусравонӣ, тарона), **шеъри вуқуи** (чаҳорзарба) табъ озмуда, муваффақ ҳам шудааст. Маҷмуаҳои «Парниёни чон» (2011), «Набзи борон» (бо хатти форсӣ, 2013), «Ҳама гул, ҳама тарона» (дар ду чилд, 2014) ва «Панҷсад ғазал» (2014) шоҳиди ин гуфтаҳо буда, дар канори ин, аз камолоти хунарии шоира Фарзона ҳам шаҳодат медиҳанд:

*Салом, эй **Шеър**, эй пайки ҳамеша!
Туро ман қосиди оянда кардам.
Натарсидам, дубора **Ишқ** гуфтам,
Ба **Имон** мурдаамро зинда кардам.*

Ба қавли Фарзонабону **Шеър**, **Ишқ** ва **Имон** ба ҳам пайванди маънавӣ доранд ва ишқ яке аз мавзуоти аслии шеъри гузаштаву имрӯз аст. Ишқ аст, ки инсонро кашон-кашон ба сӯйи Парвардигор мебарад :

*Ишқ аст фаро рафтан бар самти Худо рафтан
В-эӣ аз ҳама ирфонӣ, в-эӣ аз ҳама инсонӣ.*

Ишқу имон ду паҳлуи як тарозу ҳастанд ва ҷомеаи башарӣ ба ин ду неъмат Парвардигор ва арзишҳои маънавии инсонӣ бояд шукр намояд

Дар робита ба ин Фарзона ғарбгаройӣ ва ғарбзадагии ҷомеаро бе ҳосил мебинад ва башариятро ба асли худӣ ва пос доштани арзишҳои маънавии инсонӣ **Ишқи** ростин ва **Имони** росих даъват мекунад ва ин ормонро ба равиши сабк ва андешаи Иқбол баён мекунад:

*Роҳи Афранг сипардиву ба ҷое нашудӣ,
Офтобат занад ар мункири Ховар бошӣ [8, с. 92].*

Ва :

*Каломам шарқиву фикрам фарангӣ,
Аҷибам, куҳнадӯзи навгароям [4, с. 294].*

Аз муҳимтарин тозақориҳо дар адабиёт эҳсоси фосилаву замон дар шеър аст. Шоир чун инсони замони хеш аст ва метавонад дар шеъраш дар замони худ

зиндагӣ кунад ва руҳи замонро ба ҷилва оварад. Аз ин лиҳоз, бо эҳсоси чунин мухтассоти навгарой дар шеър аксари шоирони имрӯз тавфиқ доранд.

Шоира Фарзона дар ин ҷода тавфиқи зиёд дорад. Ҳатто дар шеъри суннатӣ ба ин васила тавониста, ки либоси муосир пӯшонад ва руҳи замони ҳешро дар вусъати он ба ҷилва оварад. Таври намуна:

*Бишкуфт гули чатрам аз бўсаи боронҳо,
Боги шакаринлаб зад атре ба гиребонҳо [7, с. 110].*

Рисолати ҳунар, ки шеър як баҳши он мебошад, сохтани олами зебову нотақрорест, ки ҳунарманд меофарад. Арзиши ҳунар низ дарёфти мазмуни тоза, бадеъ ва обнаҳӯрдаю обнарасида мебошад. Яъне, офаридани вожа ва корбасти луғоту таркиботи тозаи маънӣ, зеро шоиру суҳанварро аз тарзи гуфтори ӯ мешиносанд ва арҷ мегузоранд.

Шеъри Фарзона ҳам лабрез аз луғоту таркиботи бадеъ аст. Ӯ барои инъикоси дардҳои иҷтимоӣ ва миллӣ, тасвири авотиғи ошиқона ба ибдои ҳунари даст мезанад ва дар иборасозиву вожасозӣ муваффақ ҳам шудааст. Равиши вожаофаринӣ ва ибораофаринӣ чунон дар шеъри Фарзона таҷриба шудааст, ки аз як назар шеъри ӯро ҳадафмандтару моявар сохта, аз нигоҳи дигар дар ҳар шеъри ӯ вожаи нав, андешаи нав ва ҷаҳони навро метавон пайдо кард:

*Аз саҳаристон биё бар сақаристони ман...
Рӯзи мелоди ту, эй ёр, саодатрақам аст...
Дигар аз хокистаролудон манол ...
Дарётарини моиву дарётанини мо...
Шамими ишқ меояд зи себистони субҳогӯш,
Шафақ дар шоҳи миной шакарсебест атласпӯш
Хуршедвораеро аз моҳвора дидам...
Ин кист, ин нишаста дар ҷиллаҳонаи дил...
Фарҳанги сурхи дилро аз тоқи синаат гир...
Баъд аз ин бўсагузори руҳи сачҷода шавам...
Барқчаи мо бар дили тундарфигон, шод омадӣ...*

[4, с. 370, 63, 100, 122, 227, 250, 255, 236, 293, 497] .

Замоне ки ашъори Фарзонаро мутолиа мекунем, пеши назарамон як шоири тасвиргару тасвирофар намудор мешавад. Ҳунарманд нафаре аст, ки муҳайялу тасвири ва отифӣ меандешаду мебинад ва баён мекунад, -навиштааст, Сируси Шамисо. Бешак, Фарзона аз зумраи ин гуна ҳунармандон аст, ки ба таври отифӣ меандешад ва баён мекунад :

*Гул ба шабнам ҷомашӯӣ мекунад,
жилд-ҷилдаш нозбӯӣ мекунад.
Бори дигар баъди барфобарфи дай.
Осмон хуршедрӯӣ мекунад...[4, с. 143].*

Албатта, баҳс аз тасвири адабӣ ё шоирона мавзӯи илми баён аст, пас баён ё лутфи суҳани Фарзона зебост. Таваҷҷуҳ кунед ба байти зайл:

*Бачагӣ таъми хуши қанди хурӯсак дорад,
Муи чилкокулаш овезаи пӯнак дорад [4, с. 180].*

Фарзона ҳамчун яке аз пешқадамони шеъри имрӯз дар ташаккули навъи шеъри тасвирӣ нақши муҳим гузоштааст. Шоир дар як ғазали тасвирӣ бо сарчашма гирифтани аз лутфу назокатҳои баҳор паём медиҳад.

Тасвири боридаи борони баҳорӣ, ки чун ба рӯи баргҳо бирасад, он гӯё ҳолати каф заданро ба хотир меоварад, ҷакидаи қатраи борон мисли гавҳарест, ки онро ба гӯши гул меовезад. Саропои ин ғазал тасвири манзараи баҳор аст, ки бо ҳолатҳои отифии дарунии шоир пайванд ёфтааст, ки воқеан намунаи барҷастаи шеъри тасвирист:

*Баргҳо каф мефишоранд, оби раҳмат, рез боз,
Гавҳари ҳар қатраро дар гӯши гул овез боз.
Бо рағам пайванд кун шарёни худро, эй баҳор,
Дар дили афсурдаи ман хуни нав ангез боз.
Наҳлҳои сарбурида, хунатон дар гарданаи,
Мешиавед андар биҳишти он ҷаҳон гулхез боз.
Марғзоре ку дигар дар ин замини заҳрбор,
То биёяд бо шами сабзааш Шабдез боз.
Тангдастӣ ворисонро кард арманнонавоз,
Ишқи Ширинро чӣ нозӣ, Хусрави Парвиз, боз.
Нохудое киштии моро ба туфон мебарад,
Фурсат аз каф меравад, боди барин, бархез боз [4, с. 225].*

Бад-ин тартиб шоир тасвири офаридааст, ки шояд ҳеҷ наққоше аз уҳдаи офаридани он набарояд ва ин ҳосили заҳмати фикрию завқии як шоири хунараманд буда метавонад, ки аз андеша ва диққати маънӣ мерӯяд.

Фарзона ба унвони шоири соҳиббитикор ва навоар ба таври шоиста эътироф шудааст. Тозакориҳои ӯ дар таҷассуми чандин вежагиҳои хунараи ба ҷилва омадаанд, ки яке аз онҳо нуфузи ҳамин анвои тасвирҳои парадоксӣ мебошанд:

*Аз ту бегонатаре нест,
аз ту пайвандтаре нест,
Ҳама раҳ рафтаму дидам, ки ту ҳастӣ, дигаре нест... [7, с. 122].*

Ду мисраи аввал, ки тавассути таркибҳои «аз ту бегонатар» ва «аз ту пайвандтар» «офарида шудаанд, дар он тасвири парадоксӣ ба мушоҳида мерасад, зеро дар як вақт пайванд ва бегона будан, ба зоҳир канори ҳам омадани мафҳумҳои мутақодро нишон медиҳад.

Аз руҳияи шеър ва ҷаҳоншиносии Фарзона пайдост, ки пеш аз ҳама ин қаламкаш ба қаламрави шеъри Рӯдакиву Фирдавсӣ, Аттору Мавлоно, Ҳофизу Камол, Соибу Бедил ва Иқболи Лоҳурӣ муштоқона ворид шуда, бо истиқболу истифода аз тарзи гуфтор, зарбу оҳанг ва тафаккури тааммули суҳанварони классик ба масобаи як гӯяндаи аз тарзи баёни онҳо баҳраманд ба назар мерасад.

Биноан, ба навиштаҳои Фарзона аз ҳар равшанае метавон роҳи вуруд пайдо намуд. Вай дар сурудаҳои анвоъ ва ақсоми шеърӣ классикӣ муосирро таҷриба кардааст. Эҷоди сабку шеваҳои хос, вуруди шаклҳои нави шеърӣ бар асари таъсири матлуби адабиёти ҷаҳон омил бар он шуд, ки Фарзона дар навҳои мухталифи шеърӣ: арӯзи озод, сапед ва «шеърӣ нимоӣ» таҷриба намуда, дар бештари онҳо муваффақ ҳам шудааст. Шеърӣ сафед:

*Ба хотири ту, аё ишқ,
Ба хотири ту,
Мубарротарин аҷобати дунё,
Ба хотири ту, муқаддастарин тариқати дунё,
Дилам ба ҳалқаи ҳастӣ ҳанӯз пайванд аст,
Дигар ба ҷуз ту ҳама фанд аст
Дар ин гуноҳистон...[5, с. 262].*

Аз он чи гуфта шуд, маълум мегардад, ки Фарзона ба се қаламрави маънавӣ дилбастагӣ дорад: адабиёти тоҷикӣ-форсӣ, ирфон ва фарҳангу адабиёти ҷаҳон. Аз ин рӯ, сурудаҳои ҳам аз самти маснуъ, яъне аз назари шаклию хунарии шеър ва ҳам аз самти матбуъ, яъне аз лиҳози тааммулу мулоҳиза муносибанд. Ба қавли худи шоир **«Ҳар касе буд гуҳарсанҷ, маро гавҳар хонд»**.

Оре, шахбонуи шеърӣ тоҷикӣ-форсӣ Фарзонабону дар садафи дил дурри суханро гиреҳ задааст ва гавҳаркаши моҳир, яъне сухансанҷро боистӣ, ки то қабри дарёи маънии Фарзона ғӯта бизанад ва дурри шохвори маънӣ ба даст орад.

Фарзона дар шеърӣ муосири тоҷикӣ пайроҳаи навро ба миён овард, ки ба иттифоқи аҳли фан вай яке аз шуарои хушқареҳа ва хушбаён аст ва мисдоқи сухане аст, ки худ гуфтааст:

*Меравад қофилаи умри азизам, аммо
Наравад ҳеҷ зи ғӯши ту танини ҷарасам [4, с. 270].*

Пайнавишт :

1. Амид, Ҳ. Фарҳанги форсии Амид. Дар ду ҷилд. Ҷилди 2 / Ҳ. Амид. – Техрон: Амири кабир, 1387. – 2003 с.
2. Мирзоюнус, М. Шарҳи шаст шеърӣ Фарзона / М. Мирзоюнус. – Хучанд, 2019.
3. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Маҷмуаи ашъор. Ҷилди 1. – Хучанд, 2003. – 510 с.
4. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез.–Хучанд: Хуросон, 2014.–540 с.
5. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Дар ду ҷилд. – Ҷилди аввал. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 504 с.
6. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Дар ду ҷилд. – Ҷилди дувум . – Хучанд: Хуросон, 2014. – 500 с.
7. Фарзона. Ояти ишқ. Маҷмуаи ашъор. – Душанбе: Адиб, 1994. – 198 с.
8. Фарзона. Паёми ниёкон. – Техрон: Садо ва симо, 1375 . – 204 с.
9. Шамисо, С. Баён ва маонӣ. – Техрон: Фирдавс, 1384. – 256 с.
10. Шарифзода, Х. Маънавият ва ҷаҳони зоҳирӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 352 с.

**БОЗТОБИ СИМОИ УСТОД РҶДАКӢ ВА
ЗАМОНИ ЗИНДАГИИ Ӯ ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНА**

Устод Рӯдакиро дар таърихи адабиёти тоҷик ба лақабҳои ифтихории падари шеъри форсӣ, одамушшуаро, маликушшуаро ва амсоли ин ёд кардаанд ва, ба назари мо, яке аз сабабҳои ин агар дар шинохти ҷойгоҳи ӯ ҳамчун бунёдгузори адабиёти миллии мо муқаррар шавад, омилҳои дигар ба он пайванд дорад, ки дар қаламрави адабиёти форсӣ тоҷик камтар шоиреро метавон пайдо намуд, ки аз шеърӣ андешаи устоди шоирон баҳраманда нашуда бошад. Вучуди садҳо ашъор дар васфи ситоиши Рӯдакӣ ва ҳатто нақду доварӣҳо ба сурати шеър, ки дар асл таваҷҷуҳи амиқ ба онҳо низ нуфузу манзалати шоирӣ падари шеъри форсӣ, ки устод Сайид Нафисӣ адаби бештари онҳоро дар китоби хеш «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу осори устод Рӯдакӣ» нақл кардааст, муқаррар месозад, ки воқеан муҳаббату иродати пайравону меросбарони асили ин шоири равшанбин нисбат ба вай хеле бузург ва нотакрор будааст.

Дар қаламрави адабиёти муосир тоҷик низ шоирони имрӯз бо ҳар шакли шева азамату бузургии устод Рӯдакиро сутудаанд ва бо ин шеваҳо барои хеш ҷойгоҳи суҳанварӣ падари хешӣ форсӣ васф намудаанд. Устод Фарзона низ дар шинохти шеърӣ андешаи устоди шоирон аз шеваи хоси хеш роҳ кушодаанд, ки ин равиш дар асл ифодагари муҳаббату иродати ӯ нисбат ба падари шеъри форсӣ ба шумор меравад. Дар ин бора мақолаи устод Абдуҳолиқ Набавӣ низ таҳти унвони «Шинохти Рӯдакӣ аз назари Фарзонаи Хучандӣ» ба нашр расидааст. Баҳси меҳварии баррасиҳои анҷомдодаи мо таҷассуми симои устод Рӯдакӣ ва замони ӯ дар шеъри Фарзона мебошад.

Вақте мо дар бораи ҷойгоҳи устод Рӯдакӣ дар шеърӣ андешаи Фарзона андеша мекунем, пеш аз ҳама, силсилаи ашъори «Паёми ниёгон» ба назар мерасад, ки таҷрибаи нодири сурудани шеър дар бораи бузургон ба шумор меравад. Роҷеъ ба ин силсилаи ашъор, ки ба назар як дostonero ҳам мемонад, нақду назарҳои зиёде иншо шудаанд, ки, албатта, мавзӯи баҳси ҷудогона аст. Дар ин силсила аз диди аввал шинохти Фарзона аз ҳар 12 нафар суҳанвари шомилӣ он равшан мегардад. Силсила бо устод Рӯдакӣ оғоз ёфта, ба Муҳаммад Иқбол ба анҷом мерасад. Шеваи иншои силсилаи ашъор низ ҷолиб аст, ки паёми шоирон аз забони онҳо садо медиҳад ва дар зимн чанд нуктаи муҳим равшан мегардад:

1. Шахсияти шоир аз диди муаллифи шеър муаррифӣ мешавад;
2. Шинохти гӯяндаи шеър аз шоир ва ҷойгоҳи вай муқаррар мегардад;
3. Нуктаҳои муҳими замони зиндагии вай муқаррар мегардад;

Вақте ба байти аввали шеъри ба унвони «Рӯдакӣ» рӯҷуъ мекунем, дар навбати аввал чанд нуктаи муҳими таърихӣ марбут ба замони зиндагонии шоир муқаррар мешавад. Аввал ин ки шоир бар пояи матолиби роҷеъ ба зиндагиномаи устод Рӯдакӣ дар сарчашмаҳо нақлшуда ин нуктаи муҳимро таъкид менамояд, ки устоди шоирон аз Панҷруд ба Бухоро рафтааст ба дарбори

хонадони Сомониён. Ба таъбири дигар, ин ҷо дар навбати аввал ҳақиқати зиндагонии устод Рӯдакӣ шарҳи худро пайдо мекунад, ки ӯ шоири замони Сомониён ва Маликушшуарои дарбори ин хонадони фарҳангпарвар ва адабдӯст аст. Шухрати адабпарварии хонадони мазкур сабаб шудааст, ки Рӯдакӣ ҳам аз деҳаи дурдасти хеш ба дарбори ин сулолаи хучастамазҳар бупайвандад:

*То Бухоро ҳамраҳи рӯди Зарафшон омадам,
Аз парешонӣ гурезон сӯйи Сомон омадам.
Аз паёми гарми ман чашми Бухоро боз шуд,
Баски чун хуршед бо чашми чарогон омадам (5, 165).*

Шоира Фарзона дар баробари ин ки пайвастанӣ Рӯдакиро ба дарбори Сомониён таъкид мекунад, ба навъе муҳити ҷуғрофиёии он рӯзгорро ба тасвир мекашад, ки рудхонаи Зарафшон аз болооби худ сарчашма гирифта то Бухоро меравад ва ҷодаи аслие, ки ин муҳитро бо маркази давлати Сомониён пайванд мебахшад, ҳамин дарёи маъруфи қаламрави Суғди куҳан аст. Дар шинохти устод Фарзона ҳузури Рӯдакӣ ҳам ба Бухоро шухрати дигар меафзояд ва ин нукта дар таркиби шоиронаи «аз паёми гарми ман чашми Бухоро боз шуд» шарҳу тафсир меёбад. Таркиби «чашми Бухоро боз шудан» бисёр ҷолиб ва шоирона аст, чун сарчашма дар фарҳанги мардум дорад ва ибораи боз шудани чашм ба шакли кушода шудани чашм ба маънии маърифат ҳосил шудан, дарки дуруст, шинохти ҳақиқати чизе дар миёни халқ маъруф аст. Ибораи «баски чун хуршед бо чашми чарогон омадам» низ шорехи нукоти муҳимми зиндагонии шоир аст, ки дар тазкираҳо ва осори мухталиф асрҳост ҷараён дорад.

Накду назари ҷолиби Фарзона дар бораи бунёдгузори адабиёти миллии мо будани устод Рӯдакӣ қобили тавачҷуҳ аст. Ба таъкиди ӯ, устод Рӯдакӣ замоне ба Бухоро омад, ки шаш ҷиҳат дунё ташнаи шеър буд ва паёми гарми ӯ ҳам, пеш аз ҳама, ҳамин шеър ба шумор мерафт. Дар мисраи дигар бошад, вақте шоир «халқ соҳибдавлату даврон навозишкор буд» мегӯяд, воқеан дар таркиби ин сатр сиёсати мударрифтаи Сомониён дар самти дастгирии аҳли адаб ва соҳибдавлат будани тоҷикон шарҳ меёбад:

*Дӯш аз шаш сӯй гетӣ ташнаи ашъор буд,
Халқ соҳибдавлату даврон навозишкор буд.
Дар Аҷам Наврӯз буду офтобе мешукуфт,
Тахти Сомон пойдору давлаташ бедор буд (5, 165).*

Шиблии Нуъмонӣ таъкид мекунад, ки гоҳи маърифат дар як байт имкон дорад, ки чанд ҷилд сафҳаи таърих ғунҷониш ёбад. Ин ҷо маълум мешавад, ки Фарзона дар таркиби калимоти «соҳибдавлат» ва «навозишкор» ду нуктаи меҳварӣ ва ҳақиқати таърихро шарҳ додааст. Дар баробари ин, бо таъкид дар ин нукта, ки дар Аҷам Наврӯз буду офтобе мешукуфт, низ ду матлаби муҳимми таърихӣ бо шеваи шоирона тафсир меёбад:

Аввал, замони ба дарбори Сомониён роҳ ёфтани Рӯдакиро ба айёми Наврӯз нисбат медиҳад;

Дувум, бо таъкид бар ин нукта изҳор медорад, ки замонаи нав фаро расида буд, ки дурахши офтоби нав ҳамон айёми соҳибдавлатии тоҷиконро ифода

мекунад. Мисраи баъдӣ дар порчаи боло ин андешаро тақвият мебахшад, чун сухан аз пойдории тахти Сомон ва бедории давлати нахустини тоҷикон меравад.

Баъдан, устод Рӯдакӣ дар паёми Фарзона аз ҷойгоҳи шеърӣ худ сухан мекунад ва ин баён ба гунае шинохти гӯяндаи шеърро аз ҷойгоҳи шеърӣ устоди шоирон маънидод мекунад. Ба таъбири дигар, шеърӣ Рӯдакӣ дар асри зиндагонии ӯ чун худ дар шарёни мардум ҷорӣ будо аз авҷи анҷум ҳамраҳи малоик парфишон мегузашт. Ҳамин мисраи дувум аст, ки ҷанбаи малакутӣ доштани шеърӣ устод Рӯдакиро аз назари Фарзона тафсир мекунад ва зимнан афкори адабии суханварро дар бораи сурудаҳои устоди шоирон шарҳу тафсир менамояд. Шеърӣ Рӯдакӣ мисли сорбон раҳнамои мардум будо чун қорвон аз биёбонҳои сарғум мегузашт, яъне мардумро аз гумроҳиву дур аз ҳақиқат будан наҷот медоду ба сӯйи рушанӣ раҳнамоӣ мекард:

*Шеърӣ ман хун будо аз шарёни мардум мегузашт,
Бо малоик парфишон аз авҷи анҷум мегузашт.
Сорбоне будо пешонеш гоме мениҳод,
Қорвоне аз биёбонҳои сарғум мегузашт (5, 165).*

Нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки вазъи сиёсии поёни қори давлати Сомониён бо шаклу шеваи ҷолиб тафсир шудааст, ки ҷилваҳое аз воқеияти зиндагонии ин рӯзгори ба таъбири шоир навозишқорро тасвир мекунад. Вақте дар тахти Сомон ғулғула меафтад, яъне замони зимомдорӣ ин хонадон ба поён мерасад, гӯё дар марзи тоҷик зилзила барпо мешавад. Душманони миллати тоҷик ҷашми ҷароғони маро хомӯш карданд, -мегӯяд устод Рӯдакӣ ва ин ҷо ҳам маълум мешавад, ки ҷашми ҷароғони устоди шоирон ҳузури мунавварӣ давлати Сомониён аст:

*Ногаҳон афтод андар тахти Сомон ғулғула,
Ногаҳон бархост андар марзи тоҷик зилзила.
Душмане ҷашми ҷароғони маро хомӯш кард,
То бимонад халқи ман дар зулмате бемашғала (5, 165).*

Рӯдакӣ дар оинаи пиндори ҳаёли шоири имрӯз вақте дар анҷумани барпошудаи суханварон ҳувайдо мешавад, бо мурочиат ба Бухорои имрӯз таъкид мекунад, ки оё мавҷи овоз, ҳамон Паёме, ки аз оғози адабиёти тоҷик башорат мерасонад, ёд дорӣ? Албатта, ин ҷо сухан аз рӯйдодҳои фаровони таърихӣ меравад, ки аз замони Рӯдакӣ то имрӯз расиданд, вале аслу шухрати Бухорои аҳди шоир ба номи вай пайванд дорад:

*Ҳолиё маъвои Сомон дар хамӯшӣ ғарқа аст,
Эй Бухоро, ёд дорӣ мавҷи овози маро?
Эй ки болатро фалак барканду дар хокат нишонд,
Ёд кун айёми тундиҳои парвози маро (5, 165).*

Ин аст, ки ба таъкиди Фарзона имрӯз ҳам шеърӣ устоди Рӯдакӣ чун пири раҳнамо ворисони ӯро сӯйи фардо мебарад, чун ҳамаи шоирони адабиёти мо

пайрави устои шоиронанд ва руди Зарафшон ҳамроҳи хеш сурудаҳои Одамушшуароро то Бухоро мебарад:

*Шояд ин дам низ шеъри ман чу пири раҳнамо
Ворисони тундравро сӯйи фардо мебарад.
То кунун рӯди Зарафшон шеъри шодоби маро
То Бухоро, то Бухоро, то Бухоро мебарад... (5, 165).*

Албатта, роҷеъ ба бозтоби симои устод Рӯдакӣ ва замони ӯ дар шеъри Фарзона нукоти зиёде ҷой доранд, ки шарҳу тафсири он доманаи пурвусъат дорад. Мо дар ин суҳанронии кӯтоҳ танҳо дар заминаи қисмати аввали силсилаашъори Паёми ниёгон, ки Рӯдакӣ унвон гирифтааст, бозтоби симои шоир ва нукоти ҷолибе рӯзгори вайро шарҳу баён намудем ва аз ин баррасӣ мусаллам гардид, ки дар ҳамин як порча аз силсилаи «Паёми ниёгон» чанд нуктаи муҳим таҷассум пайдо кардааст;

1. Аз зодгоҳи худ ба Бухоро ба дарбори Сомониён рафтани Рӯдакӣ;
2. Истиқболи гарми Бухоро ва аҳли он аз шеър андешаи Рӯдакӣ;
3. Муҳити ҷуғрофии замони зиндагонии шоир;
4. Соҳибдавлат будани тоҷикон дар ин аср ва шоирпарвару адабдӯст будани Сомониён;

5. Шикасти Сомониён ва зилзила дар марзи тоҷикон, яъне аз даст рафтани соҳибдавлатӣ

6. Пайванди шуҳрати Бухоро ба номи Рӯдакӣ.

7. Абадияти шеър ва андешаи устод Рӯдакӣ.

Дар баробари силсилаи ашъори «Паёми ниёгон» дар дигар сурудаҳои шоир низ тасвири рӯзгори Сомониён, даврони зиндагонии устод Рӯдакӣ ҷойгоҳи хосае дорад. Аз ҷумла, дар шеъри «Дирӯз» меҳонем:

*То замоне тахти Сомон буд барҷо,
Тахти бахти андаку бисёри мо буд.
Марзи мо афшурда шуд аз марги Сомон,
Оҳи мо дар синаи абри само буд (5, 84).*

Шоир таъкид дорад, ки то замони побарҷо будани тахти Сомон тахти бахти миллати мо бисёр ва бузург буд ва бо аз даст рафтани салтанати он ғаму андӯҳ афзун гардид. Аз ин баён маълум мешавад, ки вучуди давлати Сомониёнро суҳанвар нишони ҳастии миллат унвон мекунад.

Дар маҷмӯъ, аз баҳсу баррасиҳои анҷомёфта маълум мегардад, ки дар шеъри устод Фарзона чехраи устод Рӯдакӣ ҳамчун шоири бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик, абадиятбахшандаи замони рӯзгори хеш тасвир шудааст. Силсилаи «Паёми ниёгон» аз ҷумлаи сурудаҳои муҳиммест, ки дар он дар баробари дигар шоирон симои устод Рӯдакӣ дар оинаи пиндор ва андешаҳои шоир тасвир ёфтааст. Афзун бар ин, замони зиндагии устод Рӯдакӣ, хоса давлати Сомониён ва шахмати таърихии он дар дигар намунаҳои ашъори шоир ҷой дорад, ки аз нуфузи ҳофизаи таърихӣ дар каломи суҳанвар паём мерасонад.

Пайнавишт:

1. Фарзона. Ояти ишқ. – Душанбе: Адиб, 1994. – 176 с.
2. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
3. Фарзона. Паёми ниёгон. Гузидаи ашъори Фарзонаи Хучандӣ. – Техрон: Суруш, 1375. – 129 с.
4. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 488 с.
5. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Ҷ. 1. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 504 с.
6. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 528 с.

ЗАМИНАҲОИ ЗУҲУРИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНАИ ХУҶАНДӢ

Сулҳу ваҳдати миллӣ, ҳамзистии озоишта, амниятӣ миллӣ, суботи сиёсӣ, ҳолати ҳимояшавандагии манфиатҳои миллию бақодорӣ ҳадафҳои стратегие мебошанд, ки мантиқан якдигарро пурра менамоянд ва рушду инкишофи мамлакатро бидуни онҳо тасаввур намудан ғайриимкон аст. Оғози марҳилаи сифатан нави рушду инкишофи давлатдорӣ тоҷикон низ дар заминаи сулҳу ваҳдати миллӣ ва амниятӣ миллӣ ба миён омадааст ва тамоми муваффақиятҳои дохилию байналмилалӣ кишвар ҳамчун самарани ваҳдати миллӣ ба дастовардҳои амниятӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон гирех хӯрдааст. Сулҳу ваҳдати миллӣ яке аз мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла, тоҷикон маҳсуб меёбад. Аз замоне, ки назм дар олам арзи ҳастӣ кард, он яке аз мавзӯҳои муҳим ва муҳрам доништа мешавад.

Адабиётшинос Нуралӣ Нурзод аз хусуси ҷойгоҳи шеърӣ Ваҳдат дар ашъори Лоик Шералӣ чунин мулоҳизаронӣ намудааст: «Аз аввалин рӯзҳои хуруҷи ҷанги шаҳрвандӣ, ҳатари парешонӣ миллат, ки иллате ба ҳастӣ он доништа мешуд, устод Лоик аз нахустин шоирони мо буд, ки Ваҳдатро чун нӯшдорӣ ҷони миллат ва ормони бузурги таърихӣ талқин намуда, аз ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ даъват менамуд, ки ваҳшату нафратҳоро аз миён бардоранд, чун ягона илоҷи иллати носури миллат ваҳдат буду бас. Ба таъбири дигар, устод Лоик бо андешаи расидан ба ваҳдати миллӣ дар шаҳри Душанбе боқӣ монду ҳанӯз аз оғози солҳои навадум ба тараннуми ваҳдат, талқини ҳамдиливу иттиҳод пардохт, бо умеди он рӯзе, ки «тоҷик бо тоҷик наздик шавад»-у «ҷанги девонавор бираваду сулҳи деринтизор ояд» (2, 218).

Ибтикороти Лоик Шералӣ дар ваҳдатсарой мавриди ситоишу истиқболи суҳанварони зиёд қарор гирифтааст. Шоири халқии Тоҷикистон, устод Фарзона аз гузаштаи халқи худ, фарҳангу миллат ва сарзамини худу авлоду аҷдодонаш тафохур менамояд ва дар ин ҷода аз устод Лоик мадад меҷӯяд. Барои парвариши ҳисси арҷгузорӣ ба арзишҳои олии инсонӣ, таҳкими сулҳу субот дар кишвар фарёдраси шоир Лоик меҳанпарвару ҳудогоҳ аст:

*Салом, эй Лоикӣ имрӯзу фардо,
Салом, эй шоири хуршеду дарё.
Бимон, моро ватандорӣ биёмӯз,
Саводи ҳештандорӣ биёмӯз (4, 118).*

Ваҳдати миллӣ шукуфои Ватан аст. Дар давлате, ки сулҳу амонӣ ва дӯстӣ ҳукмфармост, он давлат ба мисли гулҳои баҳорӣ рӯз то рӯз шукуфта, ба мамлакати бихиштосо бадал мегардад. Ваҳдати миллӣ сарчашмаи асосии бунёдкориву сарчамӣ ва пешбурди сиёсати давлат буда, дар таърихи мо тоҷикон барои ба ҳам омадани миллат, муҳофизат кардани истиқлоли комили давлат, ҳифз ва рушди фарҳанги пурғановат, илму маориф ва дигар ҷанбаҳои нақши беназир дорад. Ваҳдати миллӣ рамзи сарчамӣ ва ягонагист. Ваҳдати

миллӣ ба саҳифаи таърихи халқи тоҷик ҳамчун замони нави ташаккули давлатдории Тоҷикистон ворид гаштааст. Ин иди фархунда тимсоли сулҳ, ҳамдигарфаҳмӣ ва амну осоиштагӣ, боиси эҳёи иқтисоди кишвар, масъулияти умумии мо барои ҳаёти ҳозираву ояндаи дурахшони Тоҷикистон аст. Шоири халқии Тоҷикистон устод Фарзона дар ашъори хеш ба масоили худшиносии миллӣ, муҳаббат ва дилбастагии самимона ба меҳани азизу маҳбуб, сулҳу ваҳдат ва ормонҳои миллӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намудааст. Чунончи:

*Ватан, бо ту ҳарфи ниҳон менависам,
Хати шиқи ту ҷон ба ҷон менависам.
Чу Сайхун, чу Вахиу Зарафшону Панҷат
Аз ин пас равони равон менависам.
Ба номи азизи ту, эй фарди фардо,
Ман ин номаи бостон менависам (4, 259).*

Ваҳдатсароии Фарзона аз он шуруъ мешавад, ки тамоми аҷзои ватанро ба ҷон қабул кардаву азиз медорад ва кулли ҳамзамонону ҳамзаминонро ба ҳамдиливу ягонагӣ даъват месозад. То охири нафаси зиндагӣ бо ватан будан ва дар роҳи рушду пешрафти он талош варзиданро тарғиб месозад. Барои ифодаи ин матлаб мурғи афсонавии шабовезро намуна меорад, ки тамоми шаб ба як по истода фарёд мекашад ва ба ривояте, гӯё то чакраи хун аз гулӯяш начакад, хомӯш намешавад ва онро мурғи ҳақгӯй ҳам меноманд:

*Ватанро мекунам оинадорӣ,
Ки ман Сайхуну Вахиу Зарфишонам...
Шабовези туям, эй мазҳари субҳ,
Ватан гӯяд гулӯи хунчаконам (5, 299).*

Мавзуи ифтихор ва худшиносии миллӣ, ки барои тамоми мардуми ҷаҳон имрӯз басо муҳим арзёбӣ мегардад дар намунаҳои зерини Фарзонаи Хучандӣ чунин таъриф гаштааст: Шаш чиҳат муҳаннас шуд зери чархи бадгавҳар (6, 483); Чунон гулзор меҳоҳам, ки шаш сӯро ба шӯр орад (6, 191); Худоё, шаш чиҳат ғарқи ғубор аст (6, 404); Варна ин офоқ чист? Шашдараи мотам аст (6, 83); Тақ-тақ задам ба шашдара дар орзуи дӯст (6, 91).

Мо бояд ифтихор дошта бошем, ки халқу миллати мо таърихан ва табиатан сулҳдӯст, фарҳангпарвар ва созанда аст. Сулҳдӯстии мо дар тури тамоми таърихи чандинҳазорсолаамон нишондиҳандаи ақлу хирад ва сабру таҳаммули гузаштагонамон аст. Ваҳдат омили муҳимми рушди устувори ҷомеа мебошад. Сулҳу ваҳдат ду омили ба ҳамдигар пайваست мебошад. Дар ҷое ки сулҳ пойдор аст, ваҳдату ягонагӣ низ ҳукмрон аст ва иттиҳоду ҳамдилоиро беҳтарин роҳи ҳалли тазоду мушкилоти даврони ҷаҳонگیرӣ медонад. Инсонҳоро бузургтарин ва азизтарин офаридаи Худованди якто доништа, ба сиёҳу сапед, ирку наҷод, ғарбиву шарқӣ ва ғабру насронӣ қисмат намекунад:

*Миёни машириқу мағриб намениҳам сарҳад,
Ки як замини Худо ҳаст ин ҷаҳони дудар.
Ба шиқ гӯй, ки девор аз миён бардор,*

*Биё чу Исии рафта ба шодбоии башар.
Ай одамони сапеду сиёҳу сурху кабуд,
Ҳуҷаста бод ба сад шакл ваҳдати ҷавҳар (6, 83).*

Таърих ҳушдор медиҳад, ки бояд манфиатҳои миллию давлатӣ аз манфиатҳои гурӯҳӣ, ҳизбӣ ва маҳаллӣ боло гузошта шаванд ва танҳо муҳаббат ба инсонҳо ва дурӣ ҷустан аз ҷирсу тамаъ боиси пирузӣ ва истиқрори сулҳ дар ҷаҳон мегардад. Ин нукта дар абёти зерин омадааст:

*Бе муждаи фарангият, эй ховаритарин,
Ваҳдат – каломии тафриқаомӯз мешавад...
Доду гирифтӣ даҳррабӯён гузаитанист,
Танҳо муҳаббат аст, ки пируз мешавад (6, 52).*

Маҳз Ваҳдат аст, ки давлати куҳанбунёди мо дар арсаи ҷаҳонӣ аз нав барқарор гардид. «Таъсиси давлати навбунёди Тоҷикистон барои мардуми тоҷик душвориро изиёде пеш оварда буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо эътироф кардани Ойинномаи Созмони Милали Муттаҳид, Санади хотимавии Хелсинки, Баёнияи Париж ва дигар созишномаҳои байналхалқӣ сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро амалӣ сохта, ҳифзи ҳуқуқи инсонро сарфи назар аз мансубияти миллӣ, маҳаллӣ ва мазҳабиву наҷодӣ муруот менамояд»(1).

Мусаллам аст, ки бо ташаббуси Пешвои муаззами миллат, Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон аз нав бунёд гардид, дар арсаи ҷаҳонӣ шинохта шуд. Аз ҷама муҳимтар, давлати кӯчаки мо бо корнамоии ин марди шӯҷоъу далер дар харитаи ҷаҳонӣ бо номи Тоҷикистон боқӣ монд. Хизматҳои Эмомалӣ Раҳмон ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он эътироф гардидаанд. «Барои саҳми бебаҳо дар густариши ҷомеаи умумибашарӣ Ҷаноби олий ба гирифтани Ситораи тиллоии Алберт Швейтсер ва унвони фахрии профессори Академияи умумичаҳонии тиб дар соҳаи илмҳои гуманитарӣ сазовор доништа шудаанд. Дар арафаи ҷашни Ваҳдат (2005) боз як ҷоидаи олий – медали тиллоии «Барои таҳкими сулҳ ва ризоияти байни халқҳо»-и Федератсияи байналмилалӣ сулҳ ва ризоият насиби Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон гардид» (3).

Сиёсати сулҳхоҳона ва ҳидояту раҳнамоии Сарвари давлат намунаи ибрат ва боиси тафохуру сарфарозии мардуми сарбаланди кишвари маҳбуби мост. Шоир пайваста ба тарғиби фарҳанги сулҳ, ваҳдату субот ва ҳамраъйиву муттаҳидӣ мекӯшад:

*Азизо, оштии бахшо шаётинрову раҳмонро,
Фарогатҳои соҳилрову растохези туфонро.
Биё, эй раҳнамои офтобгоҳи зулматкуш,
Зи дунболат бибар ин ҷандапӯшу қачқулоҳонро (6, 17).*

Ба Ватан баргардонидани беш аз як миллион нафар гуреза, ки бо мақсади аз парокандагиву фирок аз марзу буми хеш наҷот додани миллати тоҷик дар як муддати кӯтоҳ амалӣ гардид, иқдоми муҳимтарини таърихӣ дар он марҳалаи

мураккабу ҳассоси таърихӣ ба ҳисоб меравад. Ин нукта дар шеъри «Ватан»-и шоир аз номи фирориён чунин садо медиҳад:

*Бе ту тангдил будам дар фарохнои дур,
Омадам ба оғӯшат чун ба бекарон, табрик.
Сар ба осмон соям, чунки меҳрубона
Мекунад сарамро боз хоки остон табрик,
Дар лабони тифлонам сад чаман шакарханд аст,
Омадам паронарзан ташнаи чунон табрик (6, 240).*

Имрӯз таҷрибаи сулҳи тоҷикон дар роҳи расидан ба сулҳ, баргардонидани садҳо ҳазор нафар гурезагон ба Ватан аз ҷониби созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва давлатҳои алоҳида падидаи нодир эътироф шуда, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

*Имзо бинеҳ ба номаи сулҳи муҳолифин,
Бо офтоб панҷараҳоро шинос кун (6, 155).
Он дӯст даррасид бо ҳадаи бузург
Он ҳадааш чӣ буд: Фардои нозанин! (6, 153).*

Пешниҳоди судманди Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таърихи 23-юми сентябри соли 2024-ум дар ҳамоиши Созмони Миллали Муттаҳид ба ҷомеаи ҷаҳонӣ Қатънома дар бораи «Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда» бозгӯи хоҳони муносибатҳои инсондӯстонаи халқи тоҷик буда, шоистаи таҳсину дастгириҳост. Ҳадаф аз он таъмини сулҳи пайдор дар тамоми кураи Замин ва хотима бахшидан ба ҷангу ихтилофҳои одамон ва пешгирӣ аз пайомади даҳшатбори он аст. Пешниҳоди мазкур бори дигар ба аҳли башар тоҷиконро чун мардуми фарҳангофарину сулҳпарвар, бунёдкору созанда муаррифӣ менамояд (7).

Сулҳу ваҳдати миллӣ, ҳамзистии осоишта, амнияти миллӣ, суботи сиёсӣ, ҳолати ҳимояшавандагии манфиатҳои миллию бақодорӣ ҳадафҳои стратегие мебошанд, ки мантиқан яқдигарро пурра менамоянд ва рушду инкишофи мамлакатро бидуни онҳо тасаввур намудан ғайриимкон аст. Оғози марҳилаи сифатан нави рушду инкишофи давлатдорӣ тоҷикон низ дар заминаи сулҳу ваҳдати миллӣ ва амнияти миллӣ ба миён омадааст ва тамоми муваффақиятҳои дохилию байналмилалӣ кишвар ҳамчун самараи Ваҳдати миллӣ ба дастовардҳои амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон гиреҳ хурдааст. Шоир ҳикмати мадороро ташвиқ карда, ваҳдатгароиро воситаи муҳимми бартараф намудани ҳар гуна низоъ ва пирӯзиву рушду шукуфои медонад:

*То ба кай ин дугонагӣ, эй зи ҳама ягонатар,
Ин ҳама хокиён ҷудо зери самои муштарак (6, 95).*

Воқеан ҳам, баъди ба даст овардани истиқлоли сиёсӣ Тоҷикистон бо сабабҳои субъективӣ ва объективӣ ба гирдоби кашмакашиҳои даҳшатангез кашида шуда буд. Албатта, дар чунин шароит Ҷумҳурии Тоҷикистон наметавонист ба масоили рушду инкишофи соҳаҳои алоҳидаи кишвараш

таваҷҷуҳи хос зоҳир намояд. Дар он замон масъалаҳои ҳаётан муҳим, масъалаҳои ҳимояи бақову ҳастии давлату миллати тоҷик авлавияти стратегӣ дошт. Зеро дар он шароит хатари аз байн рафтани давлату миллати тоҷик ба миён омада буд. Шоир чун дигар шахрвандони ҷумҳурӣ таманнои Сарвари оқилу хирадманд муҳофизу некройро кардааст:

*Қосидеро агар фиристонӣ,
Ҳурмузоину ринду род фирист.
Бо шафақ, бо сапедаву сабза
Хешу ҳамхуну ҳамнаҷод фирист.
Дар миёни ману баҳори навин
Тозапаймони иттиҳод фирист (6, 82).*

Ҷанги таҳмиلى хисороти худро ба тамоми соҳаҳои ҳаёти мамлакат ворид сохта, Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз раванди рушду инкишоф боз дошта таъсири манфии худро ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз қабилӣ илм, иқтисод, фарҳанг, иҷтимоӣ ва махсусан инкишофи муносибатҳои миллий расонид, ки дар маҷмӯъ боиси ғоҷаи умумимиллӣ гашт.

Дарку бардошти табиату моҳияти ваҳдати миллии тоҷикон танҳо ба касоне муяссар мешавад, ки онҳо ҳувияти миллий, мафкураи миллий ва ҳудӯҳои миллий дошта бошанд. Танҳо тоҷики ҳушманду хирадгара арзиши миллии сулҳу ваҳдатро пай бурда метавонад:

*Дарк кардам, ки дар хилофистон
Дӯстӣ ҳиссиёти камчин аст (6, 47).*

Бале, мутаассифона, як қатор ватанхоҳони худхоҳу дурӯғин, ки замоне ба сангари ормонҳои миллии ҳазорсолаи таърихи тоҷикон шабохун зада, пайкари давлату миллати тоҷикро оғуштаи хуну халаф намуда буданд, имрӯз низ бар хилофи иродаи мардуми Тоҷикистон на танҳо нисбат ба Ваҳдати миллий, балки нисбат ба давлатдорӣ миллии тоҷикон ва дастовардҳои замони соҳибистиклолӣ муносибати оштинопазир доранд. Мардуми шарифи Тоҷикистон набояд аз назарфиребиҳои хоинони ватану миллат дар аҷаб бошанд. Зеро мавҷудияти гуруҳҳо ва равияҳои тоҷиксӣ таърихи зиёда аз духазорсола доранд. Падидаи номатлуби иғвогариву ҳангомасоз, тухмату бухтонҳои беасос, тухми ифротгарой ва адовату кина дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ байни бародару ҳаммилатон боиси ҷангу хунрезии зиёд дар кишвар гардид ва инро суҳанварон дар эҷодиёти хеш бо сад дарду алам иброз доштаанд. Фарзона низ дар иртибот ба ин масъала гуфтааст:

*Зарбае расад аз ҳасм, зарбаи дигар аз дӯст,
Мешавад зи ҳар зарба зарбаҳои дил хомӯш.*

Ё худ:

*Дӯст аз нодӯст шуд таххис дар ин имтиҳон,
Ҳосили бишнохтанҳо ҳуб ё нохуб шуд.*

Шоир хошиш мекунад, ки ҳама дастгиру ёру ёвари ҳам бошанд, на ин ки бо масдудият дар пешрафту муваффақиятҳои ҳамдигар ва дар иҷрои амалҳои неку хайрхоҳона монеа эҷод кунанд:

*Дӯст, дастам бигиру дар раҳи ман
Оташӯ хоку боду об мабанд.*

Барҳақ, дирӯзу имрӯзи Тоҷикистонро родмардони Ватан обод месозанд. Месазад, ки аз фарзандони созандаи Ватан бо ифтихор ҳарф бигӯем ва дар оянда ҳамрадифи эшон бошем. Мо бояд шукрона кунем, шукрона кунем, ки чунин Ватани азизу маҳбӯб дорем, ки дар фазояш кабӯтарони Сулҳ парвози баланд доранд. Бикӯшем, то парвози чунин парандагони ваҳдатофару ваҳдатовар дар фазои беғубори Тоҷикистон то абад бимонад. Тараннуми ин афқору андешаҳои ваҳдатгаро дар ашъори устод Фарзона чунин садо медиҳад:

*Дӯст тӯй, тӯй, тӯй ҷоизаи самоиям,
Ишқ, тӯй, тӯй, тӯй давлати кибриёиям.
Бо гулу обу осмон, бо туву бо ҳама ҷаҳон
Чанд давом мекунад фурсати ошноиям.*

Пайнавишт:

1. Ахбори Шурои Олии ҚТ. – № 23-24. – Душанбе, 1992 // Согдийская правда. – 2012. – 07.11.
2. Нуров Н. Лоик Шералӣ ва шеърӣ ваҳдат дар адабиёти муосири тоҷик // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – № 5(100). – 2022. – С. 216-220.
3. Эркаев С. А. Эмомалӣ Раҳмон: Иҷлосия – ҷавҳари созандаи миллати тоҷик // Ҳақиқати Суғд. – 2012. – 20.11.
4. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
5. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 436 с.
6. Фарзона. Девон. – Хучанд: Ношир, 2014. – 540 с.
7. <https://www.president.tj/> санаи рӯчӯ: 30.09.2024

ШИНОХТИ ЗАМОН ВА НИЗОМИ ИЧТИМОИИ ҶОМЕА ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Адабиёти муосири тоҷикӣ, бахусус шеъри имрӯз, батаҷрич марҳилаҳои навини ташаккули фикрӣ ва ҳунарии худро тай мекунад. Дар ҳамин замина аст, ки шоирони тоҷик бо қорбандии таҷрибаҳои тоза дар паҳноии навҳои шеъри имрӯз ҷиҳати камолоти руҳӣ, таҷаддуд дар услуб, навҷӯӣ дар шеър қадам мебардоранд. Дар ин миён андӯхтаҳои аҳли адаб аз адабиёти куҳан, падидаҳои шеъри имрӯзи ҷаҳон низ истисно нест. Ба таъбири дигар, омедаҳои тафаккури миллӣ, андешаҳои фардӣ бо бардоштҳо аз шеъри муосир, махсусан шеъри ҳамзабонон, дар масири адабиёти имрӯзи тоҷик тавонистааст, ки як ҷараёни пешқадамро эҷод кунад.

Масъалаи пайдоиши тафаккури тоза ва ҳоса дар шеър, қоркарди шаклҳои нави шеърӣ, маъниофарӣ ва тасвирнигорӣ бар мабной ҳунари шоирӣ, эҳёи баъзе аз андешаҳои ирфонӣ бо вучӯхоти навин муҳиммоти ҳосаи шеъри имрӯзанд. Муҳимтар аз ҳама, шеъри имрӯз шеъри ҳунарий аст. Албатта, баррасии масоили умда ва мухталифи шеъри имрӯзи Тоҷикистон таҳқиқоти амиқ ва мучаддад меҳодад ва мо наметавонем, ки перомуни ҳамаи ин масоил ин ҷо муфассал ҳарф бизанем. Аз он ки матлаби мо баррасӣ ва таҳқиқи баъзе аз ҳасоиси умдаи шеъри имрӯз дар симои намояндаи бузург ва сарояндаи насли навини шеъри имрӯз Фарзона мебошад, мо кӯшиш намудем, ки бештар бо масоили маъниофарӣ ва суварнигорӣ дар шеъри Фарзона ибрази назар намоем. Ҷаро ки ин яке аз веҷагии ҳосаи ҳам шеъри имрӯз ва ҳам шеъри Фарзона маҳсуб мегардад.

Аксари паҷӯшишгарон ва худӣ шоирон низ бар ин назар ҳастанд, ки дар шеъри нав имконоти васеъ барои тасвирсозӣ ва ибрази тафаккур мавҷуд аст.

Бознигарӣ ба мундариҷаи шеъри сапеди Фарзона аз воқеияти ин амр паём мерасонад, ки дар ҳар шеъре аз ашъори ӯ ҷилваи тафаккури нав ва тасвиру таркибҳои шоирона нуфуз доранд.

Дар шеъри «Номаи фардо», ки дурнамои пешрафтҳои маънавию фикрии инсоният ва фардои зиндагии башарият дар он тафсир мешаванд, бозтоби ин гуна тасвирҳо нуфузи бештар доранд. Ҳатто дар ҷараёни сохтмони ин гуна тасвирҳо ва таркибҳо унсурҳои зиндагии имрӯз ҷилваи рӯшан дорад, ки аз шуҷӯи руҳи рӯзгори имрӯза паём мерасонанд.

*Инак ба гесувони заифам,
ки аз шаҳомати пешин асар надоранд,
Гулбанд мезанам ва меравам
бо чунин сурати музҳик ба асри нав.
Сӯйи фардое, ки хотираи компутерияш
Намедонам ҷакомаҳои киро ҳифз мекунад.
Сӯйи фардое, ки умедворам
боз дар ҷаши касе партави самимият,
боз дар ҳалқаи касе асолати мардӣ.
боз дар оинае ҷавҳари аҳурий,*

*боз дар ҷавҳаре ҳақиқати зебӣ
тулуи нозанин хоҳад кард [2, 384]*

Дар ин қитъа ибораҳои «хотираи компютерӣ», «партави самимият», «ҷавҳари ахурӣ» ва амсоли ин аз коргоҳи ҳаёли шоира берун омада, бо омезаи ба ҷаҳони имрӯз сурат бастаанд. Дар идомаи ин ҳарфҳо лаҳза-лаҳза фурсатҳое аз зиндагии иҷтимоӣ, парвози мушакҳо дар оғози соли нав ва гузашти лаҳзаҳо дар хиёбони ҷароғон ба хотири эҷоди шодиҳои маснӯъ тафсир мешаванд:

Соат 12. Ҳазорсолаи нав меояд.

Парвози мушакони тилоӣ дар осмони лочувард чӣ зебост.

Осмони миллионсола чу тифле навзод

бар омадани ҳазор соли тоза бепарвост.

Духтароне навсабз

навҷавониҳои хуррами худро мебаранд

имшаб ба маркази шаҳр.

ба ҷароғистон,

ба таҷаллизори зебӣ.

Ҳой дилҳои ранҷур!

Садои омадани фардоро мешунавед? [2, 384]

Ба назар мерасад, ки бо мутолиаи ин шеър фурсатҳое, ки дар хотироти ҷавониҳои ҳар нафар инсонии имрӯз ҷилваҳое доранд, ба зухур мерасанд. Чунин тасвирсозӣ ва баёноти муҳити иҷтимоӣ аз он далолат медиҳад, ки дар шеъри нав бештар фалсафаи иҷтимоӣ ва аносири зиндагии воқеӣ дар коргоҳи андеша ва тафаккури шоир маънӣ мебардад ва суҳанвар мекӯшад, ки дар заминаи ин фалсафаҳои иҷтимоӣ ҳикмат ва нақду назари худро ба аносири рӯзгор шоирона баён кунад.

Воқеиятгарой, ки меҳвари афкори фалсафӣ ва иҷтимоии Фарзонаро ба вучуд овардааст, дар аксар маврид дар пайи худ мазмунҳои тоза ва навро бо шинохте аз унсурҳои зиндагии имрӯз падидор месозад. Шояд дар мавриди тафсири фалсафию моҳияти зиндагӣ аз Рӯдакӣ то имрӯз шоирон ҳарфҳои зиёде гуфта бошанд, аммо ба назар мерасад, ки ҳар яке дидгоҳ ва бардошти худро дорад. Фарзона ҳам дар ин раҳгузори шинохтанҳо ба андешаи ҷолибе мерасад ва онро бо корбандӣ аз чанд унсури зиндагӣ шарҳ медиҳад.

Фурсатам ҳаст.

Меравам, дастӣ нозукамро

Дар гардани дурушти дарахте танҳо мегузoram.

Яъне ки ба гӯши зиндагӣ мегӯям,

Ки пас аз зулму хиёнат низ варо боз ҳам сахт дӯст медoram.

Аз шарҳи ин қитъа бармеояд, ки ин ҷо фалсафаи ба гардани дарахти танҳо гузоштани даст ифодаи барору нобарори зиндагӣ аст, ки дар идомаи ду мисраи баъдӣ ҳуди шоир онро мушаххасан тафсир мекунад. Яъне тафсири ӯ аз ин ҳолати зиндагӣ он аст, ки бо ҳама зулму хиёнат дӯстдори зиндагист. Ҳосили ҳамин андешаҳост, ки дар шеъри «Аз лаҳза то ҳамеша» ӯ зиндагиро далели шодӣ маънидод мекунад ва менависад:

*Эй далели шоди ман, зиндагӣ,
Гӯ муборакбоди ман, зиндагӣ.
Бебаҳона шод будан метавон,
Як мани дигар кушудан метавон [2, 391].*

Чунонки зикраш рафт, дар шеъри Фарзона аз муҳимтарин вежагиҳои ҳунари тасвирсозӣ ва таркибофаринӣ аст. Аз шеъри «Кистӣ, эй ки намеой?» метавон ин чанд намунаи таркибҳои шоиронаро берун овард, ки аксаран бо тозагии шеваи таркибсозӣ ва усули баён дар тақвияти ҷанбаи ҳунарии шеър нақши муассире гузоштаанд. Дар ин шумора аз таркибҳои «мардумакҳои сӯғвори шаби чашм», «ҷанозаи меҳакҳо», «шаҳодати хуршед», «заволи таманноҳои сабз», «замонаи бемеҳроб» ва амсоли инро ёдовар шудан мумкин аст.

*Омадам.
Эй мардумакҳои сӯғвори шаби чашмам,
Сураи фотиҳа бояд хонд бар ҷанозаи меҳакҳо
дар андаруни тобути булӯрин,
дар шаҳодати хуршед,
дар заволи таманноҳои сабз.
Дар кунҷи синаам
дилам эҳсоси ятимӣ дорад
ҳисси бегонагиву сардӣ
бо тамоми олам.
Зери пероҳани замонаи бемеҳроб меҷангад
рӯсабӣ бо Марям [2, 428].*

Алиризои Қазва муътақид аст, ки барои шеъри хуби сапед ё нав гуфтан шоир бояд аз мактаби шеъри суннатӣ ҳатман гузарад.

Ин ҷиҳат аз ҳар суҳанвар тақозои онро дорад, ки барои озмудани ҳунари шоирӣ худ дар анвои мухталифи шеъри суннатӣ ҳиммат гуморад. Фарзона аз муваффақтарин шуаро дар шеъри суннатӣ ҳам маҳсуб мешавад, ки вучуди ғазалҳои самимона ва мамлӯ аз таркибҳои шоиронаву маонии баланди ишқиву иҷтимоӣ, фалсафиву ирфонӣ аз ин амр шаҳодат медиҳад. Мутолиаи ғазале, ки ибтидояш бо абёти зайл сурат мегирад, шукӯҳи матолиби ирфониро бо тафаккуре тоза дар қолиби ғазали муосир башорат мерасонад:

*Ҷаҳон зи шамси ту анвор чидааст, эй дӯст,
Шарофати ту ба ман ҳам расидааст, эй дӯст.
Туи ягонатаринро дар ин мукаррамгоҳ,
Худо ба шоди мо офаридааст, эй дӯст [4, 70].*

Ғазалҳои Фарзона бо он ҳама пайванд бо суннатҳои рамзи адабии пешиниён ҳаргиз бӯйи кӯхнагӣ намекунанд, балки дар саросари онҳо руҳи замони зиндагии шоир нуфуз дорад. Ин аст, ки вожаҳову мафҳумҳои ифодагари имрӯзи мудернӣ дар шеъри Фарзона пайваста ба зухур мерасанд, ки либоси тозаи фикрии ашъори суннатии шоирро рӯнамо мешаванд. Аз ҷумла, дар ғазали зерин ба кор гирифтани вожаи моҳвора намуде аз таҷаллоии руҳи пешрафтҳои аҳди шоир аст:

*Ба ҳазор моҳвора натавон ба шаб зафар кард,
Ту ба боми фикри мо ҳам ду-се моҳвора овар [4, 204].*

Таркибҳои «боми фикр», «ба шаб зафар кардан» дар ин байт бо тозагии сохтмону аносири худ башорате аз тавлиди ҳумоюнӣ онҳо аз андешаҳои шоир мерасонанд. Таркибсозӣ ва тасвирифаринӣ аз муҳимтарин падидаҳои ҳунарие ҳастанд, ки чиҳати уруҷи мақоми суҳанварии ашъори шоир нақши муассир гузоштанд. Дар ҳар ғазале ё ашъори ҷаҳорпора метавон ба теъдоди зиёде аз ин намунаҳо дучор омад, ки вусъати тафаккур ва парвози таҳайюли шоирро ба субут мерасонанд. Ба ин порча аз як ғазал мурур мекунем:

*Як дона куфр хирмани имон ба бод дод,
Бар одами фирефта шайтон чӣ ёд дод.
Дерест дар муҳосираи зулмати худам,
Зангор омад, оинаро кард бесавод [4, 115]*

Ин ҷо таркибҳои «як дона куфр», «хирмани имон», «хирмани имон ба бод додан», «муҳосираи зулмати худ», «оина бесавод кардан» ва амсоли ин пайғом аз андешаҳои баланд ва мақоми ҳунарии шоир дар таркибсозӣ мерасонанд. Нуктаи ҷолиб он аст, ки дар ду байт теъдоди зиёде аз таркибҳо ҷой доранд, ки дар батни ҳар яке тасвирҳои ҷолиб ба зухур расидаанд. Ба назар мерасад, ки Фарзона таркибҳои зебои шоиронаи худро дар хидмати тасвирҳои нотақдор мегузорад ва ҳамин чиҳат аст, ки дар омезаҳое аз тасвири таркибҳои шоирона махсусиятҳои ҷолиби сабку салиқа арзи ҳастӣ кардаанд.

Ин махсусият маҳдуд ба ғазалиёти шоир нест, балки зухури бачо ва ҳунармандонаи онро дар рубоиёт ва дубайтиҳои Фарзона низ ба мушоҳида мегирем.

Мазмунҳои фалсафию ахлоқӣ, ки махсусияти аслии рубоӣ дар адабиёти гузаштаи мо будааст ва ин падида бештар дар рубоиёти Умари Хайём ба ҷилва мерасад, бо руҳи тоза ва тафаккури нав дар рубоиёти Фарзона идома ёфтааст. Махсусан, фурсати кӯтоҳи умр ва зудгузар будани он, ки борҳо дар шеъри гузаштаи мо таъкид мешавад, дар рубоии Фарзона аз андеша ва дидгоҳи нав маншаъ гирифтааст, ки истифодаи вожаҳои «тақвим», «бодбарак» ишорат бар ин амр доранд:

*Тақвим, ки чаши мезанад, мегузарем,
Абрешии хом метанад, мегузарад.
Чун бодбарак риштаи мо дар кафи туст,
Чун теги ту ришта меканад, мегузарад [3, 389]*

Шеър дар сайри таҳаввули ҷомеа ва пешрафти ҳама гуна муносибатҳо қодир аст, ки шаклу мазмуни тозаву нав қабул намояд. Ба таъбире дигар, шеър ҳам дар зовияи пешрафтҳо метавонад, ки иртифоъ кунад ва асолати ин гуна муносибатҳоро ба махсусиятҳои худ ифода намояд. Имрӯз вақте суҳан дар бораи шеъри нав меравад ва дар атрофи он мабоҳиси мухталиф ва мутазод эҷод мешаванд, мо ба ҳамин гуна матолиб рӯ ба рӯ мешавем. Хоҳу ноҳақ берун аз ихтилофи ин гуна назарот шеъри имрӯз дар вучуди худ расолати пешрафтҳои ҷомеаро ифода карда метавонад. Балки шеър ҳосили пешрафтҳост, ки ҷойи

баҳси алоҳида аст ва аз назари дигар роҷеъ ба ин масъала солҳои охир дар матбуот шоирон ва мунаққидон назари хешро изҳор доштаанд.

*Лаҳза ҷамъи лаҳза ҷамъи лаҳза чист?
Зиндагист!
Лаҳза тарҳи лаҳза тарҳи лаҳза чист?
Кӯч бастанҳои мо бар нестист [2, 483]*

Аз ин ҷо рӯшан мешавад, ки шоир дар заминаи меъёрҳои хоси инфиродии шинохти зиндагӣ ҷанбаҳои фалсафии ашъори навини хешро қавӣ гардонидаст, ки аз муҳимтарин мухтасоти шеъри нав маҳсуб мешавад.

*Хонақоҳи инзиворо рӯ ба дунё мекушоям.
Ман аз ин ду равзани боз бар навори дида мегирам,
Зиндагии ҷисмҳои бетафаккурро андаруни
 чилдҳои бошукӯх.*

Зиндагии орзуру дар дили маҷруҳ.

Зиндагии шайхи танҳоро дар мазори домани кӯҳ,

Зиндагии шармро дар пайкари мастур,

Зиндагии ҷаҳдро дар руҳи фосид,

Зиндагии кинаро дар чашми ҳосид [2, 487]

Дар ғазалҳои Фарзона низ тозақориҳои зиёде ба ҷилва омадаанд, ки назокати хос, ҷанбаҳои қавии ҳунариро соҳиб мебошанд. Масалан, дар ғазале меҳонем:

*Бо мани сармасти аршовези мантиқбохта,
Муъҷиза бинмуд ҷоду, ишқ омад, ишқ рафт [3, 104]*

Таркиби «сармасти аршовези мантиқбохта» ҳам сифатчинӣ аст ва ҳам аз махсусияти барҷастаи таъбирифаринӣ бархурдор мебошад. Ба тавре дигар, ибораи «аршовези мантиқбохта» сурати хоси санъати парадоксро ифода кардааст, ки дар шеърӣ шоирони сабки ҳиндӣ басомади зиёд дорад. Аммо равиши иборасозӣ дар шеърӣ Фарзона аз тозагии ҳосе бархурдор мебошад.

Баробари ин дар ғазал ба ҷилва омадани руҳи муосир тозақориҳои шеърӣ суннатиро дар вусъати ашъори Фарзона таъмин кардааст. Масалан, дар байти дигари ин ғазал меҳонем:

*Бар ҷавонмардиш ӯ нозам, ки бар ҷашмони ман,
Бирлион бахшиду луълу, ишқ омад, ишқ рафт [4, 104]*

Таркибҳои хоси шоирона, калимасозии мураккаб дар ғазалиёти Фарзона арзишҳои ҳунарии ашъори суннатии шоирро таъмин намудааст. Масалан, дар ин байт меҳонем:

*Зи қавми сустунсур мебурад ин солики танҳо,
Маро то худ гароии деҳ, ало ҳурмузсиришти ман [4, 404]*

Дар ин байт ибораҳои «қавми сустунсур», таркиби «ҳурмузсиришт» аз ибороти хоси шеърӣ шоир маҳсуб мешавад, ки бо равиши ба худ хос офарида шудаанд. Маҳсусан, таъкиди ин нукта муҳим аст, ки шоир кӯшиш дорад аз такрор дурӣ ҷӯяд. Дар ғазали Мавлавӣ ибораи «ҳамраҳони сустаносир» ба таври зайл ифода ёфтааст:

*З-ин ҳамраҳони сустаносир дилам гирифт,
Шери Худову Рустами Дастанаи орзуст.*

Аммо Фарзона бо дурӣ ҷустан аз такрор шакли нави ин ибора «қавми сустунсур»-ро офаридааст, ки дар байти қаблӣ зикраш рафт.

Дар байти дигари яке аз ғазалҳои Фарзона калимаи зебои «мавҷгардон» ва ибораи «ҷашми дарёӣ» мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки аз коргоҳи андешаҳои шоир бурун омада, ҷилваҳои ҳунарии ашъорашро зебой бахшидаанд:

*Мавҷгардон кард дилро ҷашми дарёии ту,
Бар дили ман то қиёмат бод мавлоии ту [4, 415]*

Фарзона дар сурудани ғазал маҳорати баланд зоҳир мекунад, ки махсусиятҳои самимиятбахшӣ ба калом, ҷойгузинии маонии нав дар пирояи ғазал ифодаи ҳунари шоирианд. Имрӯз баъзе мунаққидон бар он андеша ҳам ҳастанд, ки дар қолиби ғазал гуфтани шеър то андозае куҳнагароист ва имрӯз мо ҳарчанд ғазал гӯем, дар пояи шуарои пешин гуфта наметавонем. Вале

ғазалиёти ҷаззоб ва тозақориҳо дар шеъри суннати Фарзона бори дигар собит месозад, ки ҳунари шоирӣ дар ҳама давраи замон, бо ҳар қолаб метавонад сухани нав ва шеъри нав биофарад. Масалан, дар ғазале Фарзона мегӯяд:

*Кӯшиши лок дар ин нохуни беҳавсала чист,
Нохуни субҳи ҳинобасти нигор аст, биё [4, 44]*

Дар байти мазкур чилваи ашъи давр бозгӯи дамидани руҳи замон дар ғазал аст, ки тозақориҳои шоирро дар шеъри суннатӣ ифода менамояд. Истифодаи ашъи навро дар шеъри Фарзона метавон ҳамчун унсури замони нав ва тозагӯӣ дар ғазал ба унвони як равиши хоси навгароӣ дар қолиби шеъри суннатӣ номид. Ҷойи дигар дар ҳамин ғазал мефармояд:

*Ишқ дар баста ба ман буду кунун аз сари лутф,
Телефун зад ба ману гуфт, ки кор аст, биё [4, 44]*

Воқеан, шаклсозӣ дар шеъри нави имрӯз мисли ин аст, ки матолиби ҳазор сол дар адабиёти мо ҷойдошта дар қолиби нав гуфта мешавад. Аз сӯйи дигар, ба асри ҷадид кашидани ҳолат ва муносибатҳои ҷорӣ замонаҳо низ дар шеъри Фарзона ба унвони як нигоҳи тоза доштан ба шеър аст. Нуктаи ҷолиб он аст, ки ин матлабро худ Фарзона ҳам дар як ғазали хеш ба зебӣ тафсир кардааст:

*Веростори зиндагии куҳна ӯ шавад,
Бо сабки нав агар дигаре навгаро шавад.*

Пас, ҳунармандтарин шоир он аст, ки ҳама маврид ва ҳолат, бо ҳар шаклу қолиб чилваҳои хоси ҳунари хешро дар вусъати калимот ҷой медиҳад, вожаро обистани эҳсос ва самимияти вучуди худ мекунад. Шеъри Фарзона саршори ҳамин гуна эҳсоси самимонаи вучуди як инсонӣ самимӣ аст ва ҳар нафари хонанда инсонӣ самимирано дар он сӯйи вожаҳо мешиносад. Масалан:

*Ба зеҳни оинаҳо субҳро равон кардам,
Вузу ба шабнами гулҳои аргувон кардам [4, 315]*

Ба зеҳни оина танҳо инсоне метавонад субҳро равон кунад, ки вучуди мунаввар ва сафобахш дорад ва ин ҳақиқати зеборо дар зиндагии ҷорӣ чилва мебахшад.

Қобили зикр аст, ки вучухоти сабкии ашъори Фарзона аз масоиле маҳсуб мешавад, ки бояд мавриди назари таҳқиқ қарор гирад, то дар ин замина ҷанбаҳои хоси ҳунари шоирӣ шоир ба таври шоиста таҳқиқ шавад. Аз тавачҷуҳ ба чанд намунаи ашъори шоир ба натиҷае метавон расид, ки вожасозӣ, таъбирифаринӣ дар шеъри Фарзона дар мароҳили муайяни эҷодиёти ӯ ба таври хос рушд кардааст.

Ашъори Фарзона дар вусъати хеш ҳунар, мавзӯ ва мундариҷаи оӣ, тафаккури хос, андешаҳои ҷолиб, ирфони ноб ва амсоли инро ғунҷоиш додааст, ки аз ҳузури шахсияти ҳунарии як нафар инсон берун омадаанд. Навгониҳои шакливу мавзуи ашъори Фарзона дар маҷмӯ аз таҷрибаҳои тозаву муваффақонаи ӯ дар шеъри суннативу муосир дарак медиҳанд. Итминони комил дорем, ки ин қатраҳои пурдурри маънӣ бо маҷмӯ шудани худ ҳунар ва

шахсияти ин устои забардасти шеъри имрӯзро то беканораҳо раҳсипор мешаванд.

Пайнавишт:

1. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
2. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷ. 1. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 504 с.
3. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Ҷ. 2. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 500 с.
4. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
5. Муҳаммадали Аҷамӣ. Хиттаи муаттари шеър. – Душанбе, 2002.
6. Шафеии Кадканӣ. Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ. – Техрон: Оғох, 1370. – 732 с.
7. Шеърдӯст А. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.

**ФАРЗОНА ВА ТАҒЙИРИ ТАСВИРИ СИМОИ ЗАН
ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОЧИК**

Зан бо сиришти саршор аз меҳру муҳаббат ва шарофату латофат сутуни устувори рӯзгор аст. Фариштаест, ки барои башарият пару боли ҳастӣ мекушояд. Воқеан, дар ҷомеаи башарӣ аз ибтидо то имрӯз зан ҳамсафари зиндагии мард шинохта шуда, бахши аъзамеро дар андешаву эҳсосу отифаи мардон ишғол мекунад ва ҳамин ҳастиву андешаву тафаккур ба зиндагӣ, фарҳангу тамаддун ва адабиёт интиқол ёфтааст. Аз қадимулайём тасвири зебӣ ва ҳузури зан дар адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла адабиёти тоҷикӣ форс ба шаклу шеваҳои гуногун дида мешавад. Симои зан дар офаридаҳои мондагори ҷаҳонӣ зебо, диловару ҷасуру қаҳрамон таҷассум ёфтааст.

Вожаи «зан» дар фарҳангҳо ба маънои «зиндагӣ» ва «зояндагӣ» аст ва чинси муқобили мард шинохта мешавад. Дар осори гузаштагони мо, дар ривояту асотири халқҳои эронинажод низ мақоми зан аз оғози ташаккули он мушоҳида мешавад. Дар адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷикӣ форс низ тасвири образи зан ҷойгоҳи вежа дорад. Мутафаккирони тоҷик бо ҷаҳонбинӣ ва муносиботи гуногун нисбат ба давраҳои мухталифи таърихӣ симову образи миллии занони Шаркро басо ҷолиб ва мондагор тасвир кардаанд.

Чунончи Фирдавсӣ дар Шоҳномаи безаволи хеш симои занонро дар қатори мардони қаҳрамони меҳан ба тасвир мекашад. Аз бузургии занон меғӯяд ва аз вафодории комили зан ситоиш мекунад. Бештари маврид дар «Шоҳнома» зан чун шахси вафодор муаррифӣ шуда, ҳамзамон хираду огоҳӣ, зиракӣ, ишқу садоқати ӯ васф шудааст:

*Агар порсо бошаду ройзан,
Яке ганҷ бошад пароканда зан.*

Тасвири ҷасорату бебокии зан ва дар баробари мардон бар ҳимояти хонаводаи хеш ва марзу буми муқаддас омода будани онҳо дар «Шоҳнома» собит месозад, ки Фирдавсӣ ба далериву шучоати зан эътимоду эътиқод дошт. Албатта, вежагӣҳои тасвири симои зан дар «Шоҳнома» аз ҷониби муҳаққиқон зиёд таҳлилу баррасӣ шуда, хулосаҳои ҷолибе дар ин маврид пешниҳоди аҳли назар шудаанд.

Саноеи Ғазнавӣ низ дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа» нигоҳи неке ба зан дорад ва чунин васф мекунад:

*Ман ғуломи зане, ки аз сад мард,
Бигзарад рӯзбору бурдобурд [11].*

Саъдии Шерозӣ ҳам дар «Бӯстон»-и хеш аз хислатҳои хубу зишти зан меғӯяд:

*Зани хубу фармонбари порсо,
Кунад марди дарवेशро подшо [11].*

Гулчехра Усмонова зимни омӯзиши масъалаи инъикоси симои зан дар «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ таъкид мекунад, ки «шоир (Саъдии Шерозӣ, С. Ҳ.) дар тасвири симои зан нигоҳи хоса дорад. Ӯ симои зан ва андешаву ақидаҳои доир ба зан доштаи худро бо овардани ҳикоеҳои алоҳида дар бораи вазъ ва руҳияи занон дар оила ва дар муносибати байни марду зан иброз доштааст, ки ин низ яке аз роҳҳои ифодаи фикр ва пеш гирифтани майлони тозае дар офариниши ин тимсол мебошад».

*Занеро, ки ҷаҳл асту норостӣ,
Бало бар сари худ, на зан хостӣ [11].*

Дар тасвири Саъдии Шерозӣ зани хуб дӯсти наздик, рафиқи хуб, равшангари хонаву макон, бунёдгари рӯзгори осуда ва дар ишқ вафодор ва зани бад бадтар аз бало аст.

Чунон ки мушоҳида мешавад, дар адабиёти классикии мо тасвири симои зан бо нигаришу нигориши мухталиф ба назар мерасад. Ва яке аз ин нигаришҳоро метавон тасвирҳои «зансители» унвон кард. Ба ин нукта муҳаққиқон Асадулло Бобоифард ва Сурур Зорепур низ ишора карда, қайд кардаанд, ки «дар бахши классикии адабиёти форсӣ ба мавзӯе, аз ҷумла ноқисулақӣ, бевафой, ҳаёлгарӣ ва макқории зан, адами машварат бо эшон, парҳез аз эшон, бадбинии мардон нисбат ба занон ва шаҳватронии онҳо ишора шудааст» [3, 35]. Шоирони классикии мо барои тасвири андешаҳои манфӣ, ба мисли бевафои дунё, носозгории қисмат аз симои зан истифода карда, занро бевафору дуруғӯву макқор низ мешиносанд. Ин гуна тасвирҳо як андоза шинохти манфии чехраи занро дар адабиёти калассикӣ ба миён меоранд. Чунончӣ Мавлоно дунёро ба «зани пир», нафси бадро ба «зан», Носири Хусрав дунёро ба «зани бевафо», Ҳофиз «ҷаҳони сустниҳод»-ро ба «ачуза» ва «арӯси ҳазор домод» ташбеҳ мекунанд. Ҷомӣ бошад ба ростӣ надоштани занҳо итминон дорад:

*Дунёи зан пир аст, чи бошад гар ту,
Бо пиразане унс нагирӣ ду-се рӯз [11].*

*Нафси худро зан шиносу з-он батар,
З-он ки зан ҷузв асту нафс кулли шар аст [11].*

*Дунё ба сӯйи ман ба мисли бевафо занест,
На шод бош аз ӯ на ғамӣ шав зи фурқаташ [11]*

*Маҷӯ дурусти аҳд аз ҷаҳони сустниҳод,
Ки ин аҷуз арӯси ҳазор домод астӣ [11].*

*Зан аз паҳлӯи ҷап шуд оварида,
Ки кас аз ҷап ростӣ ҳаргиз надида [2, 256].*

Бо тавачҷуҳ ба таноқузи тасвири симои зан дар адабиёт, ки метавон дар осори ағлаби шоирон мушоҳида кард, метавон шеваи нигариши шуарои адабиёти тоҷику форсро ба ин гуна дастабандӣ кард :

1. Нигариши ошиқона ва зебоихоҳона;

2. Нигариши манфӣ ва ё занситезона;

3. Нигариши ормонӣ;

Мусаллам аст, ки байни ҷомеа ва адабиёт ҳамеша робитаи диалектикӣ вуҷуд дорад, яъне онҳо ба рушди тафаккури инсонӣ, дарки зухуроти доимоҳаракаткунанда ва тағйирёбанда, зиддиятҳои дохилӣ ва муборизаву муқобилиятҳо, музаффариятҳову муваффақиятҳо алоқаманданд. Ин аст, ки падидаву воқеиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ фарҳангӣ дар эҷодиёти адабӣ ва муҳтавои адабӣ нақши калидӣ доранд. Яъне, таърих фарҳанг ва тамаддун адабиёти замонро шакл медиҳад. Ин аст, ки дар марҳалаҳои гуногуни замон муҳтавои адабӣ ва тасвири бадеӣ аз ҳам фарқ мекунанд.

Мусалламан, адабиёт метавонад нақши муҳим дар арзишҳо ва боварҳои муҳтабон дошта бошад. Ҳамзамон адабиёт метавонад дар тағйир ва таҳаввулоти иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа таъсире гузорад. Албатта, аҳаммияти адабиёт аз лиҳози нақши он дар тағйирот ва таҳаввулоти иҷтимоӣ, фикрӣ ва фарҳангӣ равшан аст. Дар мавриди таъсиргузорию адабиёт дар зехни фардӣ иҷтимоӣ низ ҷойи баҳс нест. Яъне, адабиёт низ дар шумори таърих воқеаву руҳдод ва ҳаводиси иҷтимоӣ замонро таҷассум мекунад ва оинаи тамомнамои зиндагӣ ва ҷаҳони иҷтимоӣ аст. Агар аз ин дидгоҳ дар мавриди ҷойгоҳи занон дар таърихи инсонӣ ҳарф занем, бешак, адабиёт дар шинохти ҷойгоҳи таърихӣ ва иҷтимоӣ занон дар ҷомеаи инсонӣ хидмати мондагон дорад.

Чунон ки қайд шуд, бозтоби симои зан дар адабиёти классикӣ ва муосир дорои тафовутҳои назаррас аст. Муҳимтарин тафовуте, ки дар ин маврид эҳсос мешавад, ин миқдор ва ҳузури занон дар адабиёт аст. Ба ин нукта муҳаққиқон Асадулло Бобоифард ва Сурур Зорейпур низ ишора кардаанд, ки ҳузури занҳо дар адабиёти классикӣ нисбат ба адабиёти муосир камтар аст: «ба назар мерасад дар адабиёти классикӣ занон ҷандон ҳузур надоранд: ҷӣ ба унвони кунишгарони инсонӣ ва ҳам ба унвони нависандаву фаъоли фикрӣ. Аммо дар адабиёти муосир ҳузури пуррагӣ, муҳим ва таъинкунанда пайдо кардаанд: ҳам ба унвони кунишгарони инсонӣ, ҳам ба унвони нависандаву фаъоли фикрӣ» [3, 30].

Воқеан, ҳамин «ҳузури пуррагӣ»-и занон дар адабиёти муосири тоҷик низ шоистаи тавсиф аст. Дар асри XX занон ба таври бегобаҳо ба ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа пайванд шуданд ва адабиёти муосир аз ин дигаргунӣ бебаҳра набуд. Дар баробари он ки адабиёт ба озодии занон бештар таваҷҷуҳ кард, (тараннуму ситоиш ва арҷгузорӣ ба мақоми зан дар ашъори саромадони адабиёти муосири тоҷик -Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Мирзо Турсунзода оғоз шуда, ба мавзӯи муҳими адабиёти шуравӣ мубаддал шуд. Ин анъанаи хуб имрӯз низ дар адабиёти замони соҳибистиқлолӣ бомаром ҷараён дорад. Шоирӯ нависандагон ва адабиётшиносони зан низ бо эҷоди хеш дар шаклирии адабиёти муосир саҳм гирифтанд. Ҷеҳраҳои мондагори Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Мавҷуда Ҳакимова, Озод Аминзода, Хуршеда Отахонова ва садҳо нафари дигар дар соми илму адаби тоҷик ҷун ахтари дурахшон шуълапошӣ доранд.

Дар замони соҳибистиклолӣ ва оғози асри ХХI шумори занони эҷодкор ба маротиб афзуд ва имрӯз исми шоирони тавонои миллат Гулрухсор Сафиева, Фарзонаи Хучандӣ, Зулфия Атоӣ, Мехринисо, Норинисо, Раънои Мубориз, Адибаи Хучандӣ, Гулноз ва садҳо нафари дигар маҳбуб аст ва ҳар кадом бо ҳунари ва истеъдоди вежаи худ дар пешбурд ва муаррифии адабиёти муосири тоҷик саҳми назаррас доранд.

Пас, оё вуруди шоирони зан, ироаи осори онҳо, иброи эҳсос ва шахсияти воқеии занон тавассути ҳуди онҳо, баррасии мушкilotи иҷтимоии зан бо қалами зан дар навъи нигоҳ ба мақоми зан дар ҷомеа ва тасвири симои зан дар адабиёт таъсире гузошт? Дар ҷустуҷӯи посухи ин суол тавачҷуҳ намудем ба шеърҳои Фарзона.

Шеърҳои шоирони барҷастаи адабиёти имрӯзи мо Фарзона, ки ба унвони таъсиргузортарини шоирони зан шинохта шудааст, дар арсаи ҷаҳон шеърҳои тоҷикро муаррифӣ менамояд. Паҳлуҳои гуногуни ашъори Фарзона ва таъсири шеърҳои ӯ ба ҷомеаи муосир зиёд мавриди омӯзиши аҳли илму адаб ва паҷуҳишгарони ватаниву хориҷӣ қарор гирифтааст.

Ба масъалаи мақом ва ҷойгоҳи зан дар ашъори Фарзона муҳаққиқон Ш. Исрофилниё ва М. Раҳимӣ зимни баррасии масъалаи тасвири симои зан дар адабиёти муосир тавачҷуҳ намуда, дар ин маврид ишораҳои ҷудогона баён кардаанд. Аз ҷумла, дар мавриди тасвири симои модар дар ашъори Фарзона қайд мекунам, ки «Бешубҳа, Фарзона аз бештарини шоирони насли дувуми замони Истиқлол аст, ки дар ашъори ӯ мавзӯи тасвири симои модар бо мазмуни тозаву ороишҳои нодири адабӣ зинат ёфта, таҳаввули бештареро касб кард. Шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона аз намунаҳои бештарини ашъори замони истиқлоланд» [5, 129].

Воқеан, симои зан дар шеърҳои Фарзона ҷилои равшантар дорад. Шоир дар ашъори хеш мақому мартаба, вазифаи дар ҷамъият доштаи занро возеҳу равшан муайян намудааст.

Тағйир дар зиндагӣ ва рӯзгори ҷомеа ва ҳавзаи фарҳангӣ, бешак, боиси тағйири тасвирҳои шоирон низ мегардад. Дар ашъори Фарзона мо ҳамин дигарнигариҳои шоирро ба образи зан-модари тоҷик мушоҳида мекунем. Дар шеърҳои шоир зан дар мақоми модар, ошиқ, ҳамсар, зани хирадманду муборизи рӯзгор тасвир мешавад. Завқи саршору эҳсосоти латифи шоир ҳамеша ӯро ба ситоиши зебоӣҳо ҳидоят мекунад. Ситоиши ҷамоли занро дар шеърҳои Фарзона чун ситоиши як ҷамоли маънавӣ шинохтан мумкин аст.

Дарки мақоми ҳақиқии зан дар ҷомеа, қадриносии воқеии хизматҳои зан ба Фарзона имконият додаанд, бочурубат аз вазъи риққатовари зани тоҷик низ бигӯяд:

- *Хоҳарҷон, вусмаи тар намехарӣ?*
- Ва ман нигоҳ мекунам. Устодам.*
- Ин зани жандапӯш дӯш ба мо дарси кимӣ меод.*
- *Устод, шумо ҳам ба бозор омадед?*
- *Зиндагӣ...*

Тасвири симои занро дар шеъри Фарзона чунин дастабандӣ кардан мумкин аст:

Зан ба унвони модар: Дар шеъри муосир зан бисёр арчманд аст ва кулли шоирон дар ашъори худ ба ситоишу кадрдонии модар тавачҷуҳ кардаанд. Тақрибан тамоми шеърҳои ба модар бахшидашудаи шоир аз шоҳкорҳои адабии ӯ ба ҳисоб меояд. Дар ин маврид ба хулосаҳои Ш. Исрофилниё ва М. Раҳимӣ наметавон розӣ нашуд, зеро воқеан «шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона бо вучуди мавзую муҳтавои муштарак доштан бо вежагиҳои худ аз модарномаҳои дигарон фарқ дорад» [5, 130]:

*Ҳарими ҷон ба роҳат густарам, фармой модарҷон,
Бад-он ҳастии зебо ҳастиям орой модарҷон...
Мусалло бофтам аз тору пуди ишқи беифшо,
Ҳидоятхоҳам, инак, қиблаам бинмой, модарҷон [10, 355].*

Зан ва шуҷоат: инсоният ҳамеша бо ҳастии заноне, ки аз лиҳози бебокиву шуҷоат аз мардон камӣ надоранд, ифтихорманд аст. Номи ин занон, амсоли Томирису Гурдофарид дар хотири таърих маҳфуз аст. Фарзона низ бо ифтихор аз ин матонату шуҷоати занон мегӯяд. Дар бештари маврид часорати зан дар шахсияти ғиноии шоир зухур мекунад, руҳи бебоки зани шоир мегӯяд:

*Ман дар ин қаҳтии имон
Дар дил андӯхтаам
Сад хирман кӯҳи меҳрубониرو [9, 16].*

*Зани фартути фарангие
бо як ароба саргин
аз асри бист меравад бар асри бисту як.*

Зан ва сабурӣ: фидокорӣ ва сабурии зан дар шеъри имрӯз ҷойгоҳи хос дорад. Дар адабиёти классикии мо образи Зулайхоро намоди сабурӣ шинохт, ки тасвирҳои мондагор дорад. Дар тасвири адабиёти имрӯз, аз ҷумла, дар шеъри Фарзона модар ва ҳамсар самбули сабурӣ ва ҷонфидой мебошанд.

*Ҳамсои мо зане, ки панҷаҳои бӯрёбофаи
Муסיқии якмароми сукутро
Эҷод мекунад,
Ҳеҷ гаҳ фикрашро боло намебарорад.
Ба куҷо мебарад ин нардбон, намедонад.
Бо нигоҳи каммасоҳати худ
Ў бурун аст аз ҳавоии дунё
Зани чун чашмаи биҳишт мубарро [9, 110].*

Зан ва ахлоқи нек: симои зани хушахлоқу некандеш дар шеъри Фарзона ҷойгоҳи барҷаста дорад. Ин занон ба симу зар тавваҷҷуҳ надоранд, некиву покиву ростиро қонуни ягонаи зиндагӣ медонанд. Яке аз вежагиҳои фарқкунандаи шеъри Фарзона дар он аст, ки зани танҳо бо ахлоқи ҳамида ва поку ҷонфидо тасвир мешавад. Симои модари танҳо, ки сарпарастии

фарзандонашро бар уҳда дорад ва барои тарбияи дурусти онҳо талош меварзад дар шеъри шоир бо муҳаббат тасвир мешаванд:

*Ман меҳоҳам,
Боз ҳам ба ёди Шумо
бевазанеро орам,
ки нони ширмоли маҳро
ҳар шаб ба кӯдаконаш тақсим мекунад [9, 13].*

Зан намоди покӣ: Дар шеъри Фарзона зан намоди покӣ ва садоқат аст. Шоир покии занро ба андозаи осмон вусъат медиҳад:

*Тасвир дар ҳадди эҷоз аст.
Зане бармегаиш
Аз зиёрати гӯри модар
Ҳамаи меҳрубони дунё
Он ҷо монд
Зери санги мрамор.
Ашқи занро зи руҳаш пок менамуданд.
Бо панҷаҳои сарду ҳарошандаву дағал
Бодҳои моҳи озар.
Нигоҳи зан чи қадар сахт шабоҳат дошт
Ба нигоҳи қумри танҳое
Дар шоҳи бесаодати як дарахти лозар.
Осмони ҷаҳмпесон барои ҳамла пеш меомад
Ҳамчун деви ҳафтсар
Бар сари заифи муштипар [9, 25].*

Зан ва ишқ: Занони ошиқ дар нигоҳи шоир поктарин ва содиқтарин инсонии рӯи оламанд. Шахсияти ғиноии шоир дар шеър зани пуротифаву ошиқи содиқ аст ва бо тамоми ҳастӣ ба муҳаббат бовар дорад ва ишқро наҷотбахши дунё медонд.

Маъмулан, дар адабиёт ошиқонаҳое, ки занон дар он нақши ғаъл доранд, ба ду сурат тасвир мешаванд. Ошиқони вафодор ва маъшӯқони бемеҳру ситамкор. Дар шеъри Фарзона мо ошиқи ситамкор ва бемеҳру ҷафокорро қариб, ки пайдо намекунем. Шоир дар сурурдаҳои хеш образи зани ошиқ ва хушбинеро таҷассум кардааст, ки дар ҳама ҳолат ба ишқ тақия мезанад ва ба муъҷизаи ишқ итминон дорад ва мегӯяд «Як нуктаат нагӯям бе сарфи вожаи «Ишқ»» [9, 113] ва таъкид дорад, ки «Муҳаббат бар ман вайҳи Илоҳист» [9, 326]. Шоир ба муҳотабони хеш ройгон муҳаббат мебахшад, дар дили хеш «сад хирман меҳрубонӣ» дорад ва «зиндагиро башорати тули ишқ» медиҳад.

Инъикоси масоили иҷтимоӣ, мушкилоти рӯзгори занон дар шеърҳои Фарзона бо дарки амиқи эҳсоси занона ба мушоҳида мерасад. Аз он ки шоир худ зан аст ва эҳсосҳои муштараки занонро хуб дарк мекунад, дар шеърҳои иҷтимоӣ баёни муассиртар дорад:

Марду зан, ду ҳамошёнӣ номуросо

*Бо ғиреву даином
Субҳро сактаи дил мекарданд.
Риштаи пайвандро сахт чигил мекарданд [9, 217].*

Муносибати марду зан, оиладорӣ ва муаммову мушкил дар ин самт низ аз нигоҳи шоир дур намондаанд:

*Чароғи сабз фурузон шуд,
Ту, ки дар мошини лимузин
Аз канори зани дувум, балки
Чансаду дувум бармегардӣ
Дар сари чорроҳа ҳайронӣ [9, 36].*

Зан ва дунёи ботиниву зоҳирии ӯ дар шеърҳои шоир чун воситаи тасвири бадеӣ низ ба кор меравад, ки сутуданист.

Симои зан чун унсури ташбеҳ. Камоли ҳунари ва садоқат ба шинохти зебоии ҷавҳари занон аст, ки шоир тирукамонро ба «нозанини атласпӯш» шабоҳат медиҳад, на баръакс:

*Баъди сесад сол медурахшад тирукамон
Ҳамчунон нозанини атласпӯш [9, 105].*

Танҳо дар як маврид Фарзона симои занро барои тасвири андешаҳо ва ташбеҳи манфӣ истифода карда меғӯяд:

*Шеърӣ асри бисту як ҳам
Чу духтарони нимурёни кӯчаву хиёбонҳо
Бемаҷозу гулувву истиора мерӯяд [9, 12].*

Дар талмеҳ аз образи занон истифода кардан низ бо камоли ҳунармандӣ анҷом дода шудааст. «Чун хонаи Зулайхо шаш ҷонибам пур аз туст» [9, 52], «Замона пардадар омад ба қасди Маряма ман» [9, 52].

Бо итминон метавон гуфт, ки Фарзона барои зуҳури чехраи ростини зан ва мақоми ӯ дар ҷомеаи башарӣ бо гуфтани шеърҳои мондагор, тасвирҳои шоирона ва хулосаҳои аҷибӣ фалсафӣ, дар ҳама қолабу шаклҳои шеърӣ эҳтимоми лозимаро аз худ зоҳир намуда, дар тағйири тасвири симои зан дар шеърӣ муосири тоҷик сахми бориз гузоштааст. Зане, ки шоир тасвир мекунад, оинаниҳод аст ва авотифи дарунии шоир метавонад таъсири хубе бар муҳотаб гузорад. Фарзона бо ҳамин роҳи авотифӣ дар шинохти воқеии симои зан, ба вежа зани тоҷик ба қалби хонанда роҳ мекушояд ва дар ин самт низ ӯ аз шоирони пешгоми адабиёти мост.

Пайнавишт:

1. Абдурризои Атоашӣ, Илоҳа Пайсипор. Симои зан дар шеърӣ Назор Қубонӣ ва Фурӯғи Фаррухзод // Сомонаи Мутолиоти адабиёти татбиқӣ. Таърихи интишор : 1392/08. // <https://sanad.iau.ir/Journal/clq/Article/850588>
2. Амон Нурув. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Советии Тоҷик, 1983. – 536 с.

3. Асадулло Бобоифард ва Сурур Зореъпур. Таомули тағйироти фарҳангӣ ва адабиёт // Фаслномаи илмӣ таҳассусӣ мутолиоти қорбурдӣ дар улуми иҷтимоӣ ва ҷомеашиносӣ, соли дувум, шумораи 4(7) Пойизи 89. – С. 29-50.

4. Гулҳаё Мадимарова. Зан дар таъриху фарҳанги башарият аз Бӯрондухт то Клара Секин. Зане дар нимаҷаҳон// [https://www. osiyoavrupo. tj/tg/post/zan-dar-tarihu-uar-angi-bashariyat-az-b-ronduh-t-to-klara-sekin](https://www.osiyoavrupo.tj/tg/post/zan-dar-tarihu-uar-angi-bashariyat-az-b-ronduh-t-to-klara-sekin)

5. Исрофилниё Ш., Раҳимӣ М. Р. Тасвири симои модар дар шеърӣ Фарзонаи Хучандӣ // Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода....

6. Усмонова Гулҷеҳра. Инъикоси симои зан дар «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ // Аҳбори ДДХБСТ. – № 1 (62). – 2015.

7. Фарзона. Найшақар. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.

8. Фарзона. Муҳри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.

9. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. жилди аввал. – Хучанд, 2014. – 504 с. – жилди дувум. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 500 с.

10. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез.–Хучанд: Хуросон, 2014.–528 с/

11. [http://ganjoor. net](http://ganjoor.net)

НАЗАРЕ БА ДУБАЙТИҲОИ УСТОД ФАРЗОНА

Устод Фарзона ба ҳайси тавонмандтарин шоири муосири тоҷик қариб дар ҳама анвои шеъри тоҷикӣ ҳунарозмоӣ мекунад ва дар аксар навъҳо муваффақ ҳам ҳаст. Ибтикороту навовариҳои ӯ дар мақолоту кутуби муҳаққиқон дар заминаи ғазал ва дигар анвои шеърӣ алоҳида омӯхта шудааст, аммо дубайтисароии ин шоираи мумтози тоҷик то ҳанӯз, то он ҷо, ки роқими сутур оғаҳӣ дорад, ба силки таҳқиқ кашида нашудааст.

Пеш аз он ки ба баррасии вежагиҳои дубайтиҳои устод Фарзона бипардозем, зарур мешуморем мухтасари таърихчаи пайдоиш ва ташаккули ин навъи қадимаи шеъри форсиро баён намоем. Дубайтӣ ба ашъоре итлоқ мешавад, ки ҳамчун рубой аз чор мисраъ иборат буда, тарзи қофиябандияш низ ҳаммонанди рубоист, аммо дар вазни ин ду навъи шеъри форсӣ ихтилоф аст. Дубайтӣ танҳо он ашъореро мегӯянд, ки дар вазни «мафоилун, мафоилун, мафоил ё фаълун» бошад (7, 221). Ба андешаи Ҷалолиддини Ҳумой агар шеър аз ин вазн хориҷ шавад, онро ногузир рубой ё қитъа мехонанд (14, 151). Нуктаи қобили тавачҷуҳ ин аст, ки дар гузашта адабпажӯхон рубоиро дубайтӣ низ мегуфтаанд (10, 115). Аз ин рӯ, дубайтиҳо дар адабпажӯҳии классикии форсу тоҷик бо номи фаҳлавиёт (пахлавиёт) машхуранд. Ба ишораи ибни Муқаффаъ фаҳла сарзамини Мод будааст ва Исфакон, Рай, Ҳамадон, Нованд ва Озарбойҷон ба он дохил мешудааст (иқ. 7, 221). Ин суҳанро муаррихоне, чун-Ҳамзаи Исфаконӣ (13, 47) ибни Хурдодбех (3, 58) ва Ёқути Ҳамавӣ (2, зайли «фаҳла») бо камубеш тафовутҳо такрор намудаанд. Бино ба ин истидлол муҳаққиқони эронӣ бар он ақидаанд, ки гӯё дубайтӣ аввал дар ин марокизи фарҳангӣ пайдо шудааст ва онро Абулаббоси Наҳовандӣ (шоири қарни 11) бо лаҳҷаи наҳовандӣ суруда (8, 120; 7, 222) ё бархе ин нисбатро ба Бобо Тоҳир медиҳанд (1, 597). Ин ақида аз ду ҷиҳат қобили пазириш нест:

Аввал он ки дар замони Ашкониёну Сосониён навъи суруде мавҷуд буда, ки бо номи «пахлавонӣ» (пахлавӣ) машхур мебошад ва баромади ибораҳои «гулбонги пахлавӣ», «суруди пахлавӣ», «байти пахлавӣ» ва ғ. маҳз аз он аст. Аз ин рӯ, ба ин навъ ашъор, ки дубайтӣ ҳам зоҳиран аз он маншаъ мегирад, тарона ном мебуданд. Шояд тоҷикони қадим шеърро бидуни оҳанг тасаввур намекарданд ва ба гуфтаи Шафеъи Кадканӣ дар байни онҳо «шеър сурудан» роиҷ буд, на «шеър гуфтан» (11, 487).

Дигар ин ки шуарое ҳам буданд, ки хеле пештар аз Абулаббоси Наҳовандӣ ва Бобо Тоҳир дубайтӣ сурудаанд ва онро бо гӯиши маҳаллу забони шевагӣ олоиш накардаанд. Масалан, Маҳмуди Варроқи Ҳиравӣ дубайтиё дорад:

*Нигорино ба нақди ҷон-т надҳам,
Гаронӣ дар баҳо, арзон-т надҳам.
Гирифтастам ба ҷон домони васлат,
Нихам ҷон аз кафу домон-т надҳам.*

Бо дарназаргирии он ки вазни дубайтӣ аз авзони қадимаи форсист ва он аз арӯзи арабӣ ба мо нагузаштааст, метавонад фарзияи шеърӣ нотаом будани дубайтии мазкур пайдо шавад, аммо бо таваҷҷуҳ бар он ки маъно ва мақсади шоир дар пораи шеърӣ мазкур пурра таҷассум ёфтааст, онро метавон бе ягон шакку шубҳа аз қабилӣ ашъорӣ мавриди назар шуморид. Аз ин қабил ашъор дар дигар намояндагони ин давра ҳам мавҷуд аст, вале баъзеи он бидуни риояи қофия дар мисраи аввали шеър оварда шудааст. Ҳарчанд ин падида дар адабиёти муосири тоҷик ва Эрон низ ба чашм мерасад, аз овардани ин гуна мисолҳо худдорӣ намудем.

Шукуфоии ин навъи адабӣ дар адабиёти классик бо номи Бобо Тоҳир алоқаи ногузастанӣ дорад ва шоироне, чун Сиёвуши Касроӣ, Ҳасан Ҳусайнӣ, Маҳдӣ Аҳавони Солис, Ҳушанги Ибтиҳоч ва Қайсари Аминпур дар адабиёти муосири Эрон ба сурудани дубайтӣ даст задаанд. Дар адабиёти муосири тоҷик дубайтиҳои ошиқонаи Аминҷон Шукӯҳӣ махсус дорад, аммо густариш ва ташаккули он бидуни қору пайкори шоири бузургу нотақрор Лоик Шералӣ ба ин вуҷат ва паҳноӣ қорбурди худ шояд намерасид. Барои он ки аз ҷиҳати танаввуи мавзӯ дар жанри дубайтӣ на дар адабиёти муосири Эрон ва на дар адабиёти муосири тоҷик, ҳатто на дар адабиёти классики форсу тоҷик касе ба пояи устод Лоик намерасад. Бо вуҷуди ин, марҳилаи нави густариши жанри дубайтӣ дар осори устод Фарзона дида мешавад, зеро мо ташаккули онро аз ҷиҳати лафз ва орояҳову дарунмояи шеър маҳз дар дубайтиҳои шоираи мазкур мушоҳида менамоем.

Бо дарназардошти мулоҳизаи куллие, ки банда болои дубайтиҳои адабиёти классик ва ҳам муосири форсу тоҷик доштам, бояд нуктае ба риштаи қайд кашида шавад, ки дубайтиҳо ҳамчун навъи мустақили адабиёти хаттии форсу тоҷик ба чанд гурӯҳи махсус ҷудо мешаванд, ки бо тақсимбандии рубоӣҳо шабоҳат доранд. Вале, мутаассифона, ба ин нукта муҳаққиқони қиром таваҷҷуҳ зоҳир накардаанд ва тақсимбандии банда ҳам яқдараҷа шартист. Аз ин рӯ, агар нуқсоне дар он рӯ намуд, умедворам, ки аз тарафи муҳаққиқон тақмил меёбад. Дубайтӣ дар адабиёти хатӣ аз рӯи мушоҳидаҳои мо ба гурӯҳҳои зер ҷудо мешавад:

1. Дубайтиҳои ошиқона;
2. Дубайтиҳои орифона;
3. Дубайтиҳои фалсафӣ;
4. Дубайтиҳои иҷтимоӣ;
5. Дубайтиҳои сиёсӣ;
6. Дубайтиҳои андарзӣ.

Бар ҳилофи ақидаи бархе муҳаққиқон, ки дубайтиро аз ҷиҳати танаввуи мавзӯ қамзарфтар аз рубоӣ пиндоштаанд (6, 164), мо онро ба шаш даста тақсим намудем, ҳол он ки рубоӣ ба чор даста ҷудо мегардад (7, 298; 1, 623). Албатта, метавон дубайтиҳои сиёсӣ ва иҷтимоиро ба як даста шомил қард, аммо аз он нуктаи назар, ки дар адабиёти муосири Эрон (дар давраи машрута) ба дубайтиҳое дучор мешавем, ки оҳангҳои сиёсӣ доранд, ногузир ба мавҷудияти ин гурӯҳи дубайтиҳо қоиладар мешавем. Дар адабиёти тоҷик ҳам дар

байни дубайтиҳои устод Лоиқ камубеш намунаҳоро аз ин гурӯҳ метавон дарёфт:

*Шигифто, ҷоҳили оқилтарошанд,
Ки бар чашми ҳақиқат хок пошанд.
Харошиданд бас рӯи Заминро,
Кунун хоҳанд рӯи Маҳ харошанд (12, 702).*

Дар байни дубайтиҳои устод Фарзона бештар аз ҳама анвоъ дубайтиҳои ошиқона дида мешавад ва шояд ин аз он хотир бошад, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик дубайтиҳои ошиқона зиёдтар аз анвои дигари ин жанр қорбаст шудаанд ва шуарои дубайтисаро низ таваҷҷуҳи вежаро ба ин навъи дубайтӣ додаанд. Аммо ишқе, ки устод Фарзона дар дубайтиҳо ва умуман ашъораш тараннум мекунад, ҳамчунон поку мубаррост, ки гоҳе байни дубайтиҳои ошиқона ва орифонаи шоира фарқе наметавон гузошт. Дубайтиҳои ошиқонаи адабиёти форсу тоҷик аз рубоииҳои ошиқона тафовуте амиқ ва дақиқ доранд. Агар дар рубоииҳои ошиқона шоир бештар ба васфи ҳусну ҷамоли маъшук машғул аст, дар дубайтиҳо бештар авсофи худ ишқ меояд ва дар рубоииҳо маъшук қамтар мавриди хитоби шоир қарор мегирад, дар дубайтиҳо баръакс маъшук бо қалимоти «гул» (эй гул, гули ман ва дар баъзе мавридҳо гули ҷон «ёр», «дилбар» ҳамеша муҳотаби шоир аст. Аммо қолибтарин нуқта он аст, ки дар дубайтиҳои ошиқона «дил» муҳотаби асосии шоирон аст ва шуаро гоҳе аз он шикоятҳову норизоӣҳо мекунанд. Шеваи баёни устод Фарзона дар ин масъала аз услуби баёни дигар шуаро қуллан фарқ мекунад. Шоира дар чанд дубайтиҳо, ки ба дил хитоб қарда, ё вожаи «мавҳум»-и дилро шарҳ намудааст, ҳамеша оҳангҳои шодмоноро истиҳдом қардааст. Чунончи:

*Дили ман дафтари адвори ишқ аст,
Ки ҳар мушқияш асрори ишқ аст.
Ҳамин до-ре-ми-фа-со-ляву си-до,
Тараннумҳои нотақрори ишқ аст (9, 230).*

Агар дил мавриди хитоби устод Фарзона қарор гирад, ғайриҷашмдошт мавзуи дубайтиҳои ӯ ба худшиносӣ, ирфон ва инсонпарастӣ мегарояд. Мисол:

*Баро боло, дари шамсу қамар зан,
Аз он ду гунбадат табли дигар зан.
Дили ман, хутбаи маргат, ки хонанд,
Зи омин то ба бисмиллоҳ пар зан (9, 222).*

Ё ин ки:

*Яке омад ба ҷони мо ҳидоят,
Ҳидоят омад аз Ё оят-оят.
Фақат тақ-тақ задан омӯз, эй дил,
Ки бинӣ боз дарҳои иноят (9, 220).*

Дил ба пиндори шоира ба солиқи тариқати ирфон шабоҳат дорад ва аз ин лиҳоз хитобияҳову ишороти ӯ ба ин маънӣ дар дубайтиҳо ба таври вофир

вомехӯрад. Манзури мо аз ин баҳсро матраҳ кардан, намоиш додани кудрату тавоноии шоир аст, зеро дил аз калидвожаҳои қадимии дубайтиҳои адабиёти форсу тоҷик мебошад ва ҳар шоире алоқадри тавоноии худ бо ин гуна калимот тимсолҳои махсусро офаридааст. Масалан, устод Лоик дилро «рах»-у «рахбар»-у «манзил» ва «бад»-у «душман»-у «қотил» мешиносад. Устод Фарзона вожаи дилро бо ибороти шоиронатар маърифат мекунад: «монои лола», «гули сурх», «пайки лоязолӣ» ва амсоли ин. Ҷолиб он аст, ки шоира бидуни истихдоми вожаи дил ҳам мақсади худро баён мекунад:

*Гаҳе дар зеру бам таъҷил дорӣ,
Гаҳе сад сол ҳам таътил дорӣ.
Қасам бар он тапиданҳои ноҷӯр,
Ки ту оёти бетаъвил дорӣ (9, 226).*

Бармегардем ба вежаи ишқи Фарзона. Шоира ба ҳадде ба тасвири ишқ ва паҳлӯҳои гуногуни он машғул аст, ки хонанда мепиндорад ӯ ошиқи ишқ аст на ошиқи маъшук. Мисол:

*Чу оина зи тасвират шукуфтам,
Шафақкило, зи таҳрират шукуфтам.
Чӣ сармохӯрда будам, ишқ, эй ишқ,
Зи таъсират, зи таъсират шукуфтам (9, 216).*

Шоира гоҳе ишқро ба «Исии Марям», ки «ба номи ӯ гунаҳ бастан гуноҳ таст» шабоҳат медиҳад, гоҳ ба «офтоби гармҷавлон»-у «вахӣи ниҳонӣ». Ростӣ, ки шоира ишқро воситаи расидан ба худшиносӣ, ба истилоҳ то мани ман / Маро то он мани зебои дигар, / Ту, оре, ишқ, як ту нардбонӣ/ ва новобаста аз шуруҳи ҳама шуаро мафҳуми то абад бетарҷумон / Се нуқта то абад бетарҷумон аст / медонад ва ба пиндори ӯ барои пазириши ишқ ба инсон воқеоту ашӣи бузурге лозим нест, зеро ишқ метавонад бо як дона гандум / Ту бо як дона гандум омадӣ, ишқ / дар вучуди инсонҳо ҷо бигирад. Бо ин ҳама ақоид муҳимтарин нуқтае, ки устод Фарзона дар маърифати ишқ баён медорад, он аст, ки ӯ фарқе байни ишқи заминӣ ва осмонӣ намегузорад, зеро ҳар дуру ҳам оғози нақӯиҳо мешиносад:

*Яке гӯяд, ки ишқи ман заминист,
Дигар гӯяд, ки ишқи ман баринист.
Маро ин ҳар ду як ишқ аст, як ишқ,
Ки оғози нақӯиофаринист (9, 231).*

Ирфони устод Фарзона монанди ирфони классикӣ оганда аз маърифати зоти Ҳақ ва сулуку тариқатҳои ирфонӣ нест, балки шинохти модерн аз он аст. Дуруст аст, ки шоира ба шинохти баъзе сифатҳои Кирдгор ишораҳо дорад, чунончи: «дари аршии истиғфор боз аст» ё ин ки Худо дар дубайтиҳои ӯ ба ҳайси мухотаб аст:

*Дӯй кардам, бубахшо, эй Ягона,
Ало яктотарини бедугона.*

*Чу шиқи мо аз аввал мустақим аст,
Нагунҷад қосиде андар миёна (9, 225).*

Ҷолиб он ки Фарзона баробари ба тарзи анъанавӣ ба Худо бо вожаи «Дӯст» хитоб кардан, вожагони вежаеро низ қорбаст менамояд, ки «Қорсоз» ва «Қорфармо» аз ин гурӯҳанд. Аммо меҳвари ирфони шоира инсон аст ва бешак метавон гуфт, ки ӯ ҳамон ирфони инсонгарои мавлавигунаро дар шакли хос ва тарзи ифодаи хоси худаш қорбаст менамояд. Дар ин гуна ашъор бештар вақт мухотаби ӯ қулли инсонҳоянд. Мисол:

*Ту оинномаи рӯшанбаҳорӣ,
Ту фарҳанги афифи чашмасорӣ.
Чӣ гофил аз худӣ, эй гофил аз мо,
Намедонӣ, ки хоси Қирдгорӣ (9, 221).*

Чунонки аз дубайтии мазкур ва аксар дубайтиҳои орифонаи устод пай бурдан мумкин аст, ба ақидаи ӯ Маҳбуби азалии инсонро дӯстдору парастори ҳамешагӣ аст ва ин баландтарин дараҷаи махлуқ пеши холиқи худ мебошад. Мисол:

*Ало ноёрии ту айни ёрӣ,
Чӣ ҳикмат дорад ин безътиборӣ.
Маро то тавба бурдӣ, то гунаҳ не,
Ҳамин бошад гулуви дӯстдорӣ (9, 223).*

Мақоми Инсон (қасдан бо ҳарфи калон, чунонки дар баъзе дубайтиҳои шоира ҳамин гуна сабт шудааст, навишта шуд) дар ирфони устод Фарзона ба ҳадде устувору побарҷост, ки ӯ фаротар аз адёну мазоҳиб андеша мекунад ва адёнро «пуштипо» мезанад /Башар ҳам хаста шуд аз ҷанги адён/ ва онро ҳеч дар муқобили шарафи бузурги Инсон будан медонад. Инсони ҳақиқӣ будан ба назари шоира бидуни шинохти комили Офаридгораш номукамал хоҳад буд:

*Бифармо, эй яминиву ясорӣ,
Биё, эй мӯсавиву эй насорӣ.
Маро ин бас, ки Инсониву дар худ,
Худоро мекуни оинадорӣ (9, 226).*

Мушкили ҷиддие, ки барои тарҷеҳ додани дубайтиҳои шоира мавҷуд аст, ин ки меҳвари фалсафа ва ҷаҳоншиносии ӯ ҳамон инсон мебошад ва аз ин хотир дубайтиҳои фалсафии Фарзона ба ҳадде омехтагӣ ва дарҳамрезие бо дубайтиҳои ирфонии ӯ доранд. Дар байни дубайтиҳои дар китоби «Себарга» нашршудаи шоира мушоҳида шуд, ки ӯ ба ин мавзӯ камтар таваҷҷуҳ зоҳир карда ва агар рӯ оварда бошад ҳам, мавридҳои хеле кам. Мисол:

*Нигоҳи ҳайратам бар осмон аст,
Ки хатти меҳияш бетарҷумон аст.
Ба мисли кӯдаки синфи якам ман,
Ки дар чашмам ҷаҳон чун ҷистон аст (9, 233).*

Дар дубайтии мазкур ҳамон фалсафаи ношинохта ва ғайримаъруф будани ҷаҳон тараннум шудааст. Мавзуи иҷтимоӣ ҳам аз ҷумлаи мавзуоте мебошад, ки шоира ба он камтар эътино намуда, вале ҳарчанд дубайтиҳои кам дар ин мавзӯ дида шуд, онҳо бо таркиботи хос ва тарзи баёни вежа иншо шудаанд. Масалан:

*Мақун тақсими меҳру моҳу анҷум,
Ки дар зулмоти худ гум мешавӣ, гум.
Чӣ ҳам гӯям, ки нафсатро надорӣ,
Зи шавқи хӯрдани як дона гандум (9, 228).*

Шоира дар дубайтии мазкур падидаҳои замонири бо тақия бар талмеҳи зебо шарҳу тафсир мекунад ва инсониятро мазаммат ҳам менамояд, ки аз зулумоти нафсу торикиҳои худхӯй набаромада, ба осмонпаймоӣ ва сайёракашфкунӣ раҳмечӯяд.

Дубайтиҳои сиёсӣ дар байни ашъори устод Фарзона дида намешавад ва ин нишондиҳандаи он аст, ки шоира ҷаҳонбинии худро маҳдуд накардааст. Мавзуи андарз низ аз мавзуоти серистеъмоли дубайтиҳои устод Фарзона мебошад ҳарчанд, метавон гуфт, ки устод Фарзона мустақиман касеро насиҳат накардааст / Наям ман тавбафармои халоик/, аммо бо ишороти латиф ва нозукбиниона даъват ба неқӯӣ ва зебоиофарӣ мекунад. Мисол:

*Зи ҳамдинӣ ҳам охир ҳамдилӣ беҳ,
Зи огоҳии ботил гофилӣ беҳ.
Чу мардумро ба фасл орӣ, на бар васл,
Аз ин бадмевагӣ беҳосилӣ беҳ (9, 231).*

Дар байни дубайтиҳои шоира дубайтиҳое дар мавзуи баҳор, наврӯз ва ватан дида мешавад, аммо чун маҷоли мақолаи мо баррасии кулли ин мазоминро надорад, фақат бо ишора ба ин мавзуот иктифо кардем.

Ҷолибтарин нукта дар мавриди дубайтиҳои устод Фарзона он аст, ки тарзи баён ва забони шоира аз имтиёзоти вофир бархурдор аст. Аз ин рӯ, тааммули мухтасаре ба ин вежагӣ аз аҳаммият ҳолӣ нест. Муҳимтарин падидаи забони шеърӣ устод Фарзона он, ки ӯ дар шеърӣ худ таносубҳои нави калимотро кашфу корбаст мекунад ва аз ин дидгоҳ забони шеърро ғановатманд мегардонад. Ҷунончи калимот ва таркиботи «ҷаҳ-ҷаҳ», «қад-қомат» ва «шарристон» бо «қар-қаристон», «кофаристон» ва «шаккарестон» дар як дубайтӣ таносуб шудаанд. Ё ин ки ҳангоми тасвири акс овардан, шоира калимаи урӯро бо эҳром пӯшидан тазод месозад:

*Ҳама куфрам, ҳама имонам, эй ёр,
Чу субҳурёнаму эҳромпӯшам (9, 218).*

Баробари ин, истифодаи вофири иборот ва таркиботи хоси фразеологӣ шоира бояд таъкид шавад, ки ин падидаҳои забонӣ дархури навиштаи алоҳида ҳастанд.

Хулоса, тааммул бар таърихи жанри дубайтӣ дар адабиёти хаттии тоҷик ва хоса дар дубайтиҳои устод Фарзона нишондиҳандаи он аст, ки мавқеи ин шакли адабӣ дар адабиёти классик ва дар адабиёти муосири тоҷик устувор

буда, намунаҳои он тақрибан дар эҷодиёти тамоми шуарои тоҷик дида мешавад, аммо шукуфоии асосии он ба эҷодиёти Лоиқ Шералӣ ва Фарзона вобастагии комил дорад. Чунонки аз тақсимбандии мавзуии ин навъи шеърӣ ва баррасии он дар ашъори устод Фарзона маълум шуд, дар байни дубайтиҳои шоира тақрибан ҳама анвои жанри дубайтӣ бо тарзу усули хоси истифодаи ӯ дида мешавад, аммо пешравӣ ва дастоварди шоира дар он нест, ки ӯ дар ҳамаи ин анвоъ шеър суруда, балки дар он аст, ки ӯ ин анвоъро бо камоли устодӣ ва тарзи вежа истихдом намудааст. Дар ин росто таваҷҷуҳи шоира ба мавзуи ишқ ва инсонгароӣ бештар буда, мавзуи ирфону андарз низ дар байни дубайтиҳои ӯ мақоми махсус доранд. Махсусиятҳои забонӣ ва ибораорории устод Фарзона дар жанри дубайтӣ қобили омӯзиш ва пажӯҳиши ҷудогона буда, беҳтарин намунаи забони ноби тоҷикӣ дар он дида мешавад.

Пайнавишт:

1. Аббоспур, Ҳуман. Дубайтӣ // Фарҳангномаи адаби форсӣ. – Ҷилди дувум. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1381х. – Саҳ: 596-597.
2. Ёқути Ҳамавӣ, Шаҳобиддин Абӯабдуллоҳ. Мӯъҷам-ул-булдон. – Бейрут: Дору Содир, 1376 х. – 324 саҳ.
3. Ибни Хурдодбех. ал-Масолик вал-мамолик /Ба кӯшиши Муҳаммади Махзум. – Бейрут, 1988. – 340 саҳ.
4. Мирафзалӣ, Сайид Алӣ. Рубоӣ //Донишномаи забон ва адаби форсӣ. – Ҷилди савум. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1388 х. – Саҳ: 297-300.
5. Муваҳҳид, Зиё. Рубоӣ //Фарҳангномаи адаби форсӣ. – Ҷилди дувум. – Техрон, 1381х. – С/ 622-624.
6. Муслумониён, Раҳим. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 саҳ.
7. Ризоятӣ, Кешаҳола. Дубайтӣ //Донишномаи забон ва адаби форсӣ. – Ҷилди савум. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1388 х. – Саҳ: 221-223.
8. Тафаззулӣ, Аҳмад. Фаҳлавиёт //Номаи Фарҳангистон, давраи ҳаштум, 1385х. – № 29. – Саҳ: 119-130.
9. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 435 саҳ.
10. Шамси Қайси Розӣ, Муҳаммад. ал-Мӯъҷам фи маойир-ил-ашъор-ил-аҷам /Ба тасҳеҳи Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ, ба кӯшиш Мударрисӣ Разаӣ. – Техрон: Заввор, 1360 х. – 591 саҳ.
11. Шафеъи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Мусиқии шеър. – Техрон: Баҳор, 1368 х. – 679 саҳ.
12. Шералӣ, Лоиқ. Куллии ашъор. – Душанбе: Адиб, 2001. – 798 саҳ.
13. Ҳамзаӣ Исфаконӣ. ат-Танбеҳало худус-ит-тасҳиф / Таҳқиқи Муҳаммад Асҳади Талас. – Бейрут: Дору Содир, 1992. – 327 саҳ.
14. Ҳумой, Ҷалолиддин. Фунуни балоға ва санооти адабӣ. – Техрон: Нашри ҳумо, 1367 х. – 424 саҳ.

МАЪНИОФАРӢ ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНА

Маъниофарӣ дар шеъри тоҷик собиқаи куҳан дорад. Франсис Бекон дар яке аз гуфтаҳои хеш меорад, ки навиштаҳои баъзе китобхоро фақат бояд чашиду бархоро бояд якбора фуру бурд, вале қисми дигарро боистӣ чузъ-чузъ бо ниҳояти диққату ҳавсала мутолиа кард. Ашӯри шоира Фарзона низ аз ҳамин қабил аст, ки бо зевари бадеият ва назокат пур аз асрору анвор оро ёфта ва шахсияти ӯро мондагор кардааст. Фарзона яке аз шоирони адабиёти муосир аст, ки мазмуну маънии суханаш дар пояи баланд қарор дорад ва дар тасвиру суварнигорӣ дар ҳунари шоирӣ бесобиқа аст. Шоира дар шеъри хеш эҷози ҳунар ва сеҳрофаринӣ дорад, дар каломӣ ӯ таркиботи худӣ, таъбироти зебои шоирона ба назар мерасад ва матлаби мақола ҳозир низ аз ин дидгоҳ сарчашма мегирад.

Баҳси мо дар атрофи таркибҳое аст, ки ҳуди шоира офарида, ба назари банда ин як хусусияти фарқкунандаи ашӯри шоира аст, зеро вожаҳои худсохт ва таркиботи тоза аз коргоҳи тахайюлотӣ беназири ӯ ба фаровонӣ ба назар мерасад. Таркибҳои тоза анқариб дар ҳар шеъри Фарзона новобаста аз шаклу қолаби он ба фаровонӣ пешорӯӣ мо қарор мегиранд, ки ифодагари рамзу рози ҷаҳонбинии ӯянд. Баъзан дар як байт ё мисраи шоир ин гуна таркибот чандин маротиба ба зеҳни хонанда бархурд мекунад.

Тасвирсозӣ аз муҳимтарин шартҳои шеъри Фарзона аст. Ҷаззобияти сухан ва хотирмони он маҳз дар суvari ҳаёли шоир аст, ки танҳо дар шеър ӯ зиндагӣ дорад. Ба мисоли зер таваҷҷуҳ мекунем:

Ай офтоб, ту ҳам рӯзномай, аммо

бо хутути кибриёӣ.

Дар зеҳни ман шаб аст.

Туро мутолиа карда наметавонам [5, с. 130].

Мутолиаи офтоб, онро чун рӯзнома дарёфтани, зеҳн шаб будан аз таносуби барҷоест, ки на ба ҳар хонандаи ин байт калиди дарёфти маънӣ даст медиҳад. Ҷаҳони андешаву тафаккури шоир хеле пешрафтаву зеҳни гироӣ ӯ ба дақиқтарин ҳаводис вачҳ дорад, аз ин хотир, роҳ ёфтани ба ин ҷаҳон мушкултар аст.

Офаридани таркиботи ҷадид ва таъсиргузори он аз ҳунари волеи шоирӣ дарак медиҳад. Ин гуна ҳасоис маҳсули шуарои сабки ҳиндист. Ва ҳамин гуна вежаро мо дар ашӯри Фарзона дида метавонем, ки ҳар таркиб ва ҳар вожа дар батни худ маъноҳои зиёдеро маҳфуз медорад:

Гуфта будам, ба баҳорон нарасам, лек расид,

Гули олуҷа ба табрики шикасти қасамам [5, с. 19].

Дар ин байт «ба табрики шикасти қасама омадани гули олуҷа» танҳо дар тасавури шоир метавонад сурати ҳастӣ пайдо кунад. Дар зимни ин таркиб шоира ба омадани баҳор ва раҳро аз ғаму андӯх, дар пирохани гули олуҷа, ки

хеле зебост, мебинад. Дар абёти зерин бошад, ба ғунча нисбат додани «чашм» таркиби нотакрор ва бозёфти шоиронаи Фарзона аст:

*Чашмро ғунча накун, дашту даман меранчад,
Боз кун ғунчаи дилро, ки чаман меранчад.
Ваъда додам, ки дигар хортабиат нашавам
В-арна аз ман дили садбаргу суман меранчад [5, с. 256].*

Дар ин шеър ғунчаи гул шабоҳат ба чашми шахлои нимбоз ёфтааст, ки дар назари аввал ранҷиши дашту даман аз нимбозии ғунчаи гул аст, аммо шоир ба инсон мурочиат дорад, ки дили пурмуҳаббати ӯ боиси шукуфоии чеҳраи ӯст. Хортабиат будан, ба инсонҳое, ки доимо дар пайи озори касонанд, равона шудааст. Дар ҳунари шоиронаи Фарзона адабиётшинос ва шоир Муҳаммадали Аҷамӣ чунин меорад: «Бону Фарзона дар шеъри муосири тоҷик аз шоираҳои мумтоз ва хушнигоҳ аст, нигоҳи ӯ калимаҳоро навозиш мекунад ва ҳар калима дар кори ӯ намоди зебои ишқ аст» [3, с. 3].

Фарзона дар ҳамаи навъи шеърӣ муваффақ аст, табъи равони ӯ сарҳадеро намениносад. Дар ашъори шоира вожаҳо нумуи наву тоза мегиранд:

*Телефун мекунӣ ба қалби Худо,
Ту, ки бо ғайб гуфтугӯ дорӣ [5, с. 6].*

«Ба қалби Худованд телефон кардан» таркиби ҷадиду худсохти шоира буда, ба маънии пайвасти руҳонии инсону Холиқи яқин аст. Дар шеърҳои шоира инсон, дили ӯ, андешаву афкори созанда доштан рамзҳои нотакрор доранд, мавқеи инсонро ӯ хеле баланд медонад. Мазаммати хислатҳои манфур, дурӯягиву ҷоплусӣ ва чашмгуруснагӣ, ки дар замони мо бо ҳар ранг ҷилва дорад, дар шеърҳои устод Фарзона бо таркиботи хосу аҷиб омадаанд:

*Аз бурун хандаи шакарсебӣ,
Аз дарун туриши лимӯ дорӣ [5, с. 6].*

Устод Фарзона ба ҳама чиз бо чашми дигар менигарад, маъниҳои ҷолиберо кашф месозад, ки бо чашми одӣ дидани он ғайриимкон аст. Барҳақ, шоирон зиндагиро чанд қадаму фосилаи зиёд аз инсонҳои муқаррарӣ менигаранд ва чашмони сеҳркори онон он чи мебинад, муъҷиза аст. Ин ҷазабаи офариниши муъҷизаро шоира дар шеъри зер чунин овардааст:

*Як шиша панҷара-ст миёни ману баҳор,
То ман нишоти он сӯйи шиша намерасад.
Овози ман ба таҳнияти гул намеравад,
Парвози лаҳзаам ба ҳамеша намерасад.
Беиттилоъ аз одаму олам нишастаам
Як шиша панҷараст миёни ману баҳор [5, с. 16].*

Дар ин шеър таркиботи тозаандӯхт «панҷараи ману баҳор», «нишот аз он сӯ нарасидан», «таҳнияти гул», «парвози лаҳза» дар таносуби барҷоие омадааст, ки ҳолати равонии образи шеърро ифода менамояд. Зебогии баҳор, шукуфтани

гулҳо, хоса руҳи болидаи табиат бо табъи персонажи шоира тавъам нест ва «панҷара сохтан» ҳам ифодаи руҳи нохуш аст.

Дар ашъори устод Фарзона дар қатори калимаҳои дигар вожаи «ишқ» корбасти фаровон дорад. Ин калимаи маъмулие, ки аксари шуарои классики муосир дар ашъорашон фаровон кор фармудаанд. Масалан, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар боби шарҳи «ишқ» мефармояд, ки чун ба шуруҳи ин вожа омадам, забонам лол гашт...

Дар ашъори устод Фарзона низ ин вожа ба касрат вомехӯрад.

*Ман фақат як калима медонам ишқ,
Бигзор, ин калима гардонам ишқ ! ишқ ! ишқ! [7, с. 3].*

Ишқи сурудаи шоира бо баҳору субҳ, рӯшаниву анвори офтоб, зебоиву нишот тавъам аст. Вуруди ӯ ба олами тахайюлот аз ин дариҷа шуруъ шудаву бо он итмом дорад:

*Тапад дар барги гул шабнам басте ширину мастона,
Вале аз чӣ тапиш дорад дили беишқи Фарзона? [8, с. 45].*

Ишқ аз эҷози худовандист, ки он на ба ҳар бани башар муяссар мегардад. Бо чашмони ишқу шавқ нигаристан ва дӯст доштани ҳамаи мавҷуди олам, ба андешаи шоира, дӯст доштани Худост. Зеро маскани ишқ дил аст, ҳама аз ҷуфтҳо иборатанд, ҳатто зарраҳо ҳам ва кашиши некиҳо бар некиҳост ва бадихо бар бадихост. «Ҷониби фаридаи худ рафтанд» дар байти зер ба ҳамин маънӣ корбасти гардидааст:

*Чун себаргаву сунбул,
Бо се ҷузъу бо як кул
(Бе паролу бе самбул).
Меравад ҳама мавҷуд.
Ҷониби фаридаи худ [4, с. 5].*

Мавзуи ишқ дар ашъори Фарзона бо мазомину рамзҳои гуногун ифода ёфта, аз серистифодатарин калима аст, бо он таъбироти шоирона ва рамзу мазмунҳои тозаву ноб офарида шудааст. Ишқ гоҳо бо номи худ ва гоҳи дигар бо вожаҳои дигар ифода шудааст. Масалан, вожаи «себарга»-ро шоира муродифи ишқ қарор додаст:

*Эй себаргаи аҳмар,
Сар баровар аз ховар.
Нағма зан, дили чангӣ,
Нағмаҳои афрангӣ,
Дил – себаргаи асрор,
Мекунад фақат такрор!
Мақтаи суҳанҳо ишқ,
Ишқ, ишқ, танҳо ишқ.
Барги аввал «айн»,
Барги дувум «шин»,*

*Барги савум «қоф»
Каъбаи сурхи ту медонад
Ин се ҳарфери, ки мекардам тавоф (4, с. 5).*

Дар шеър «дил – себаргаи асрор», «дили чангӣ», «Каъбаи сурх» дар ифшои мазмуни ишқ басо рамзӣ омадаанд. Дилро ба себаргаи ишқ шабоҳат додан ва чангнавозии дил аз бозёфтҳои тозаи шоирона аст, ки тавофи «Каъбаи сурх» намудани он дар таносуби барҷо омадааст.

Дар ашъори ӯ бо ин вожа таркибҳои шоирона ба мисли «ишқи парастувона», «ишқи сармад», «ишқи дар панҷараи фоилу мафоил», «ишқи ҳичозӣ», «ишқи маҷозӣ», «ишқи аслӣ», «милоди ишқ», «ишқи Эзид», «ҳошияи ишқ», «ишқи заминӣ ва ишқи баринӣ», «мухотаби ишқ», «ғунҷаи ишқ» ва амсоли инро дидан мумкин аст.

*Пайваста ба ин ғуфтаи Саной:
Ҳафт шаҳри ишқро Аттор гашт,
Мо ҳанӯз андар хами як кӯчаем.
Шоира чунин мефармояд:
Ҳафт шаҳри ишқро паймудан оғози раҳ аст,
Ҳолиё то ман раҳат дур аст, эй кишваркушо [6, с. 22].*

Ҳамин тариқ, бо як назари иҷмолӣ ба ашъори Фарзона наметавон ҳадди маъниофарии ин шоираи бузургро дар мизони идрок баркашид, зеро таркибу ибораҳо ва вожаҳое, ки маҳсули тафаккури ҳуди ӯ ҳастанд, хеле фаровон буда, ҳар яке дар байту шеър ва ашъори ноби ӯ бори маънӣ мекашанд.

Пайнавишт:

1. Насриддин Абдуманнон, Сеҳри мубин. – Хучанд: Ношир, 2012. – 134с.
2. Бедил. Куллийёт. Ҷ. 3., Душанбе: Адиб, 1989. – 436с.
3. Муҳаммадали Ачамӣ. Ҳашири ишқ дар баҳори қадимаҳо. – Адабиёт ва санъат, №3 (1662) аз 17. 01, 2013.
4. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 436с.
5. Фарзона. Муҳри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2007. – 399с.
6. Фарзона. То бекаронаҳо. – Хучанд: Хуросон, 1998. – 198с.
7. Фарзона. Шабохуни барқ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 128с.

ЧОЙГОҲИ ШЕЪРУ ШОИРӢ ДАР АШЪОРИ ФАРЗОНА

Баҳсу баррасии дидгоҳҳои шоирон доир ба шеър, суҳан, ҳунари, истеъдод ва дигар омилҳои таъсиррасон ба равандҳои рушди адабиёт яке аз масъалаҳои муҳимми адабиётшиносӣ ба шумор меравад. Шоира Фарзона, ки имрӯз дар баландтарин қуллаву пояҳои эҷодӣ қарор дорад, нигоҳи ӯ ҳамчун як шоири навоину пурэҷоз ба моҳияти аслии ин мафҳумҳои калидии адабиёт, ки муваффақияту дастовардҳои шоирон аз рӯйи ин меъёру санҷиш бозгӯӣ карда мешаванд, хеле муҳим мебошад. Зеро мутолеаи ашъори суҳанвар нишон медиҳад, ки ӯ барои такомули шеър, баланд бардоштани мақоми суҳан, нав кардани фазои адабиёт, эҳё сохтани таъбирифаринӣ ва идома додани беҳтарин суннатҳои адабӣ фурсатҳои зиёдеро паси сар кардааст. Шоира Фарзона дар марҳилаҳои нахустини ба адабиёт қадам ниҳоданаш бо дурнамо ва барномаҳои мушаххас ба инкишоф ва раванги афкори бадеӣ иқдом намудааст ва чунин маҷро дар давраҳои минбаъдаи эҷодиёташ пайгирӣ шуда, ба як консепсия табдил ёфтааст. Оғаҳӣ аз навиштаҳои суҳанварони ҷавон, мутолеаи ашъори суҳанварони ибтикориву соҳибмақом, алоқамандӣ ба мероси намояндагони адабиёти гузашта ва инчунин шоирони саршиноси сатҳи ҷаҳонӣ ва баҳогузорӣ ба беҳтарин намунаҳои шеъри шоирони замон, аз ҷумла устод Лоиқ Шералӣ ба шоира Фарзона ҳамин гуна биниш ва нигоҳро таҳким бахшидааст, ки ҳамеша дар бораи шеър, ҳунари ва суҳан андеша кунад ва самту сӯйи минбаъдаи онро муқаррар созад. Тавсифи шеър, аз ҷумла ғазал, ки як давра бо навҳои мудерну арӯзҳои шикаста дар мубориза буд, дар саросари ашъори Фарзона бо як тобиши ҷолиб, шарҳу тафсири нав ва дар баробари ин пайванди суннатҳои пешин, ворид кардани анъанаҳои кӯҳан ва дубора зинда гардонидани тасвирҳои ҷовидонаи адабиёт, қаҳрамонҳо, инчунин офаридани маъниҳои баланд ва дар маҷмӯъ зинда сохтани ҳувияти зеҳниву адабӣ таҷассум пайдо карда аст. Анҷоми чунин як ҳадаф барои адабиёт як роҳи фардоофаринӣ буд. Ба суҳан руҳи тоза дамидан, аз ҳарфҳои хушку шиорӣ дурӣ ҷустан, сари баёни матлаб фирқ кардан яке аз ҳадафҳои асосии суҳанварони замони мо маҳсуб мешавад, ки ин гуна раванд дар ашъори Фарзона низ хеле пурдоманаву васеъ бунёд ёфтааст ва аз ҳамин сабаб шеър дар осори шоира ҳамчун ваҳй ва пайки афрӯзандаи роҳи фардо барои ҳамеша мақом пайдо кардааст:

*Ман туро, шеър, эй ҳамешатарин,
Пайки фардофурӯз хоҳам кард (160).*

*Шеър ҷу ваҳйнома аст, аз нафасаи шамома аст,
Қосиди ростони мо мерасаду намерасад (164).*

Яъне, шоира шеърро як мучассамаи намирандагӣ, машъали пуртулӯи гузаштагон медонад, ки ба таври зинда паёми дирӯзро меоварад ва ҳамчунин таровату тозанафасие, ки дар шоир дида мешавад, аз саодати омадани қосид аст, ки дар ҷабинаш нафосати олами болоро эҳсос намудан мумкин аст. Ба

таъбири дигар, шеър ба назари суханвар як нидои қудсият аст, ки бани башарро ба покӣ, халлоқият, тозагии нигоҳ ва фардоофаринӣ ҳидоят мекунад. Тавре ба мушоҳида расид, аз таъбиру ифодаҳои аз боло омадану ба суханвар расидану завқ бахшидану мучиби офаринандагӣ шудан ва ғайра як нигоҳи махсуси шоираро доир ба шеър, ки дар навбати худ илмҳои шоирӣ низ мебошад, ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, ки ин хеле муҳим ба назар мерасад. Дар ин сурудаҳо дида мешавад, ки Фарзона тарафдори ақидаҳои шоирони гузашта мебошад, ки илҳами шоириро яке аз маҳакҳои асосии офаридани афкори бадеӣ дар адабиёт медонанд. Ба андешаи шоира шеър манбаи анҷом додани ҳадафи бузург, пайдо кардани рағбати иҷроӣ як барномаи мукамал ва бароварда гардонидани ормони адабӣ ва расонидани паёми имрӯзӣ ба ояндагон мебошад:

*Боз ҳам, бимон, эй шеър, эй василаи эҳё,
Як ту зинда медорӣ партави ниҳониро (32).*

*Шеър бо омадану н-омадани зебоиш,
Раҳ ба раҳ кушт туро аз сари нав зод туро (33).*

Ба шеър додани сифатҳои «ҳамешатарин», «василаи эҳё», «машъали ҷовидон» худ аз алоқамандии суханвар ба шеър дарак медиҳад ва як навъ эътирофи мақоми шеър ҳамчун як риштаи пайванди маънавии ҳазорсолаҳост, яъне дирӯзу имрӯзи адабиёт. Аз ин ҷиҳат, ҳатто ҷойҳое ҳам ба назар мерасад, ки бо назардошти ин қадимият ўро ба унвони «пири ғартут» ҳам ёд мекунад, ки бо вучуди ғартутӣ ҳамеша наватарину ҷавонтарину ҳамешатарин боқӣ мемонад ва ҳатто дар асри сивуму чихилум ҳамин хусусияти ҷовидонагиашро ҳифз мекунад:

*Эй шеъри пири ғартут, бархез, ишқ омад,
Дар асри сиву чил ҳам нав бошу наватарин шав (434).*

*Салом, эй шеър, эй пайки ҳамеша,
Туро ман қосиди оянда кардам (274).*

Акнун суоле пайдо мешавад, ки чаро аз ҷониби шоира Фарзона ин қадар ручӯъ ва рӯйовариҳо ба шеър афзоиш ёфтааст? Заминаи ба вучуд омадани ин гуна андеша аз чӣ иборат аст? Посухи ин суолҳо он аст, ки Фарзона аз шеър раванди аъмоқи таърихро мебинад, сарнавишти халқу миллатро тасаввур мекунад, ҷуғрофиёи фарҳангу тамаддун ва дар маҷмуъ пайкараи зиндаи бузургону донишмандон, муҳаққиқону мунаҷҷимон, сарлашкарону қаҳрамонон, соҳибдилону соҳибқаламонро ба ҳастии он алоқаманд медонад. Шеър, ки аз сарҳадҳои дирӯзу имрӯз убур карда, ҳастии маънавӣ ва физикии моро ҳифз кардааст, сарнавишти ояндаро низ қалам хоҳад зад ва онро таҳрир хоҳад сохт ва аз қаламравҳои сунъӣ убур намуда, ба ҳокимияти бегазанди хеш идома хоҳад дод (Чун коиноти шеъраш ҷуғрофиё надорад /Руму Ҳичоз табрик, Вахшу Тироз табрик (246). Саломии шоира ба шеър ин салом ба оянда аст, ки ҳастии вучудӣ пайдо мекунад ва паёми имрӯзӣро ба меросбарони фардоӣ ва ҳақиқӣ

мунтақил месозад ва ин салом як тулӯъ ва таваллуди дигар ба суханвар эҳдо месозад:

*Эй шеър, ту гуруби маро мекунӣ тулуъ,
Эй шиқ, ту ҳаёти маро медиҳӣ давом (261).*

*Маро, эй шеър, тармими дигар кун,
Ба чашмони Худо бар ман назар кун...
Биё, эй шеър, эй овози фардо!
Ба марғи ман, ба марғи ман зафар кун! (289).*

Байни муҳаққиқон тайи чанд сол аст, ки дар иртибот ба шеъри ба истилоҳ «омадаву оварда» баҳсхову андешаҳо сурат гирифта буданд ва истифодаи таъбирҳои «омадану наомадани шеър» дар шеърҳои болоӣ ҳамин баҳсҳои муҳаққиқонро бевосита ба хотир меоварад. Бо назардошти ин, шеъри Фарзона ҳам тавре ҳуди суханвар ба он ишора мекунад, ба рағми шеърҳои ба истилоҳ сохтаву оварда, хоҳишӣ фармоишӣ намунаи беҳтарини шеърҳои «омада» ҳастанд:

*Шеър омад ба дили холии обонии ман,
Табли хуршед заду ҷӯшиши тобистон дод (130).*

Ва ин ҷо Фарзона ҳангоми расидани шеър ба шоир як манзараро, яъне, ҳолати расидани шеър ба шоирро шарҳу тафсир мекунад. «Табли хуршед задан»-у «ҷӯшиши тобистон додан» натиҷаи расидани шеър ба ҷисми шоир аст. Ба ибораи дигар, шоира таъкид медорад, ки шеър чун ба ҷисми суханвар расид аввал кори дилро қувват мебахшад ва боиси пайдо шудани шеър мешавад. Ифодаи «табл хуршед» дар баробари ин ки шакли доиравии хуршед ба як асбоби мусиқии табл монанд карда шудааст, дар зимн як ишораи сареҳи шоира ба нақши хуршед дар фасли тобистон аст, ки чи қадар мавҷи гармои тамуз дар он салтанат дорад. Манзур аз таъбири «дили холии тирамоҳӣ» ҳам як навъ зардрӯйӣ ва заҷру камқувватии дил дар назар дошта шудааст. Илова бар ин, бо назардошти ин ки мавлуди шоира ҳам дар фасли тирамоҳ иттифоқ афтадааст, ин мафохим ҳангоми шарҳу маънӣ боз ҳам тобишҳои нав ба нав ба худ касб мекунад, ки баррасии он, албатта, ҷои баҳси дигар аст. Ва чун ин ҷо сухан дар мавриди ҷойгоҳи шеър аст, шоира Фарзона бо истифода аз ин таъбирот ба нақши шеър ишора мекунад, ки дар дили инсон ҳамон «табл хуршеда»-ро эҷод мекунад ва мавҷҳои гармо дар дилу пайкараи суханвар меофарад, ки боиси пайдо шудани шеър мешавад. Ба ибораи дигар, қароргоҳи асосии ҳастии шеърро шоира дар пайкари инсон, аз ҷумла дар дил медонад, ки дар ин асно ӯ бо ҳаяҷон омезиш ёфта, ба шеър мубаддал мегардад. Яъне, ҳамон сухани таърихӣ Маликушшуро Баҳор аст, ки «Шеър он бошад, ки хезад аз дилу ҷӯшад зи лаб» дар ин сурудаҳои шоира сидқ дорад. Шеъре, ки аз дилу ҷон ҷӯш зада, рӯйи сафҳа қарор мегирад, шеъри ба истилоҳ «омада» доништа мешавад. Ин гуна шеърҳо шеърҳои дилнишину писандидаву улвиянд:

*Дил шеъри чаҳорпораи улвӣ буд,
Ман маънии ҳар чаҳорро мефаҳмам (305).*

Дигар масъалае, ки дар шеъри Фарзона ба мушоҳида мерасад, мухотаби Фарзона ба шеър аст. Мухотаби шоира ба шеър як мухотаби ошиқона аст, ки вақтҳову фурсатҳоро бо ӯ ақд бастааст:

*Биё, шеър, маҳбуби улви ман,
Биё, ин дами нозанин бигзарад (136).*

Гоҳо оҳанги мухотаб паси дарвозаҳои истеъдод ва хунар ба илтимосу илтиҷо табдил меёбад ва ин хоҳишҳо як андоза барои ба даргоҳи адабиёт роҳ ёфтан, дар сухан камолот ҷустан, аз ҳомӣ ба пухтагӣ расидан ва ғайра мебошад. В-агарна зиндагӣ чунин истеъдодҳоро ба коми худаш фурӯ мебарад. Фарзона дар баробари ҳамлаҳои замон ба адабиёт ва шеър паноҳ мебарад ва ин паноҳҳо ва амонталабиҳо ду маҷро дорад. Аввал, руҳияи озодихоҳӣ ба зидди қайду гирифториҳои замон ва дувум марҳилаи эҷодкориву суханофаринӣ, ки ҳадафи шоира маҷрои дувум аст:

*Зи ҳамлаҳои зиндагӣ гурезаро паноҳ деҳ,
Ту дар кушой, эй сухан, маро ба хона роҳ деҳ (455).*

Ҳамчунин ин андеша дар шеъри зерин муфасссал баён гардидааст:

*Густурд зиндагонӣ сад кӯча печу хамро,
Дар ин даводави сахт афтондам қаламро...
Гуфтам ба шеър омин, хондам ба шиқ ёсин,
Ташвиш кард ташиқ дар сина сад ғамамро.
Осон набошад, эй дӯст, дар зеҳни ин ҷамоа
То фикри дил кашидан андешаи шикамро (35).*

Яъне, «печу хам густурдан» ба маънои халқ кардани мушкилӣ корбаст шудааст ва ибораи «даводави сахт» низ дар навбати аввал ба ҳамин маънӣ омадааст ва инчунин саргарми қору бори бефоида шуданро мефаҳмонад. Даводавӣ кардан, тез аз паси коре шудан ва як чизро пеш аз вақт иҷро карда, ба кори дигар гузаштанро низ ифода мекунад. Манзур аз иқтибоси шеърҳои болоӣ як навъ дар алоқамандӣ нишон додани пуштвонаи як суханвари эҷодкор дар баробари мушкилиҳои зиндагӣ ва муборизаву муқобилиятҳо барои пеш бурдани қорҳои эҷодӣ ва офаридани беҳтарин намунаҳои шеърӣ ғазал ба шумор меравад, ки хеле муҳим мебошад. Намунаҳои чунин шеърҳо дар ашъори Фарзона фаровон ба ҷашм мерасанд ва суханвар дар меҳвари ин гуна офаридаҳояш шеърро қарор медиҳад ва ин амалро ба он хотир иҷро менамояд, ки дар қорҳои эҷодии ӯ ягона дороие, ки ҳамчун маҳзани бекиёсу беинтиҳо дар тамоми давраҳо пешкаши аҳли илму маориф гаронида мешавад, ҳамин шеър ба ҳисоб меояд:

*Дилам нав асту тааллуқ ба асри сӣ дорад,
Бубахш ин ҳамаи пештозиям, эй дӯст.
Ба ҳаққи он ҳама бигзаштаҳои нуронӣ,*

Бубахиш қудрати ояндасозиям, эй дӯст (79).

Дар маҷмуъ, бояд қайд кард, ки Фарзона дар шинохти шеър дидгоҳҳои хос дорад ва дар ин раванд андешаву мулоҳизаҳои рӯшанро баён кардааст. Ў ба шеър ҳамчун пайкараи вучудии адабиёти ҳазорсоламон гароиш пайдо мекунад. Дар ашъори ӯ ҳар ҷо сухан дар бораи шеър меравад, ҳатман дар паҳлӯи он вожаҳои «ҳамешатарин», «эҳё», «фардо», «улвӣ», «ҷойнамоз», «меъроч», «ширинӣ», «шакар», «китоб», «машъал», «ишқ», «ҷуғрофиё» ва ғ...корбаст мешаванд. Ин калимаҳо ифодакунандаи моҳияти асоси шеър мебошанд ва онҳоро ба унвони вожаҳои ҳамнишини шеър метавон ёдоварӣ кард. Вожаҳои мазкур дар кул таҷассумкунандаи дидгоҳҳои адабии суханвар буда, ҷиҳати рӯшантар тасвир шудани матлаби гӯянда хидмат намудаанд.

Ҳамчунин ибораҳои «сухани китобӣ», «лаҳни обӣ», «забони нур», «ҳарфи офтобӣ», «шеъри китобӣ» ифодакунандаи назари танқидии шоира доништа мешаванд. Хусусан, истилоҳи «шеър ва ё сухани китобӣ» ба маънои сухани хушк, беруҳ, нолозим, пуч ду маротиб дар ашъори суханвар ба кор рафтаанд. Якум аз забони мунаққиди ашъори суханвар, ки ба шоира дурӣ ҷустанро аз ҳарфҳои китобӣ маслиҳат додааст ва дувум аз забони адӯ, ки ҳамчун камбудии ҷиддӣ аз шеъри Фарзона ин падида ро кашф кардааст:

*Бигӯяндам, ки камтар гӯ суханҳои китобиро,
Ки хушиктони руҳи мо бихоҳад лаҳни обиро.*

*Адӯ гӯяд, ки гарди сӯзише нест
Дар ин шеъри тунукмағзи китобӣ.*

Истифодаи калимаҳои ҳасму адӯ бори дигар собит месозад, ки муборизаву муҳолифатҳои ҳасмонаи эҷодӣ низ боиси баршумурдани баъзе камбудихо гардида, дар ин раванд, ин майлон аз доираи адолат ва баҳогузориҳои ҳирфай берун рафта, ба хусумату бадбинӣ табдил ёфтааст. Чун ҳуди Фарзона аз «шеъри китобӣ» истиқбол намекунад, аз ин ҷиҳат, шеърро меписандад, ки дорои «лаҳни обӣ», «забони нур», «ҳарфи офтобӣ»-ст. Ў дар ҷавоб ба суханварони айбҷӯву белаёқат иброз меорад, ки ҷустуҷӯи камбудиву нуқс, ки касби асосии шумо шудааст, эътибори шеъри маро паст карда наметавонад:

*Чӣ ҳам гӯям, ки он бечора дорад
Ҳамин як ихтисоси айбкобӣ (467).*

*Дареги ҳасм, ки чашмаи ба ғайри бад дидан,
Дигар вазифаву таъвишии қору бор надорад (182).*

Дар ашъори Фарзона суханварони камбудӣҷӯву беҳунар ба унвони ҳашарот ёд мешаванд. Ҳашарот навъҳои зиёд низ дорад ва чун суханвар сар то по барои мубориза ҳамчу бед шеъри сафедро ба сифати ҷавшан ва ё хилъати оҳак бар тан мегирад, маълум мешавад, ки ин навъи ҳашарот ҳамон мӯр аст ва тавре ҳамаи мо медонем ин мӯр барои бед хатарнок буда, сарсабзии вайро таҳдид мекунад:

*Чавшанам шеъри сапед аст ба раъми ҳашарот,
Ҳамчу беде, ки ба тан хилъати оҳак дорад (180).*

Илова бар ин, суханвар баъзан истиллоҳхоеро дар ҳаққи ҳамин гуруҳи «қаламкашон» истифода мебарад, ки хеле ҷолиб мебошад. Масалан, истилоҳи «хушкакон» дар байти зер:

*Хушкаконеро, ки гардат мезананд,
Гӯ, вузу гиранд бо шеъри тарат (112).*

Фарзона дар канори калимаҳои хасму адӯ, ҳашароту хушкакон ин тоифаро ба унвони «ҳосид» низ ёд кардааст:

*Ҳосидеро гуфтам: эй арзанзамири кӯҳхор,
Қулла шав в-он гаҳ бизан хуршедро минқорҳо (50).*

Калимаи «арзанзамир» ифодакунандаи сифати инсоне, ки замири бузург ва рӯшан надорад, паст, сифла аст. «Кӯҳхор» низ маънои дурушт, озордиҳанда, нокас, бекадру эътиборро дорад. Шоира дар муқобили ин калимаҳо вожаи қулларо мегузорад, ки ҳамчун рамзи сарбаландӣ, устуворӣ ва марҳилаи аз ҳама баландтарини муваффақиятхост ва бо хуршед наздикиву робита дорад. Яъне, шоира дар баробари ин ки ҳарфу сухани мунтақидони ашъори хешро мешунаваду аз он баҳраҳои фаровон мегирад, ҳамин гуна ба муғризону ҳосидонаш низ маслиҳат медиҳад, ки ба ҷодаи ҷавонмардиву шуҷоат раванд ва аз ин «фазилятҳо»-и табииву модарзодиашон даст кашанд, зеро ин хислатҳо хоси суханвар ва шоири ростин нест. Аз нигоҳи Фарзона, шоир як нафари эҷодкор, аз дунфитративу пасттабиатӣ оӣ, соҳибэъҷоз, фардоофар ва дар маҷмӯъ дорои нигоҳ ва таъби баланд мебошад:

*Равзана боз мекунад шоири умрбохта,
То дар уфуқ чаро диҳад ҷашми фурӯнишастаро (28).*

«Дар уфуқ ҷашми фурӯнишастаро чаро додан» ба маънои қобилияти мушоҳидакорӣ доштан ва онро эҷодкорона истифода бурдан қорбаст шудааст. Яъне, аз нигоҳи шоира ҳунари шоир ва қобилияти офаринандагии ӯ аз ҷашм вобастагӣ дорад. Ҷое бо ишора ба истеъдоди мушоҳидакории хеш чунин гуфтааст:

*Чу худ шоир набудам, ҷашмҳоям сахт шоир буд,
Бихон андар китоби ҷашмҳоям шеъри обиро (27).*

«Шеъри обӣ» шеъри марғуб, дилкаш, зинда, пурҷозиб ва ҳосили назар ва нигоҳи шоира буда, дар ашъори ӯ мувофиқи таъкиди қаблӣ муқобили «шеъри китобӣ» қарор гирифтааст. Дар офаридани ин гуна ашъор шоира бисёртар аз қувваи босира, ки нақши қудрат ва тавоноии ҳунарии шоираро таҷассум менамояд, суд ҷустааст. Дар ифодаи «ман шоир набудам» гуфтани шоира ҳам як нубуғи шоирӣ ва аз ибораи «ҷашмҳоям сахт шоир буд» ин нубуғ ва истеъдоди ҷавкуллода зухур мекунад. Аз ин таъбир ва ифода заковати баланди холиқулодаи шоир, ки як ҷанбаи хуби суханварии хешро ба намоиш мегузорад, зоҳир мешавад ва бояд қайд кард, ки шоира Фарзона шоири ҷашму қалбхост ва

руху чонхост. Ин гуна таъбиротро то андозае ба унвони фахрияҳои ашъори Фарзона ҳам метавон пазируфт. Шоира фахрияҳои баланди шоирони гузаштаре, ки як навъ аз сарҳади игроқ ҳам убур карда буданд, бо ин равиш мудернитар ва муосиртару замонавитар гардонидааст. Аз ифодаҳои фахриявии «рӯди навсамт шудан», «тахрир кунам фардоре», «зангори қадимаре зудоям», «равзана боз мекунад», «боядам раҳе бикшод», «осмониям», «мурғи лоҳутиям», «будам рухпаймое» ва ғайра қудрати қалам, офаринандагӣ, таъби шарарбор, қувваи пуртуғӣни суҳанварии шоира ба мушоҳида мерасад. Вақте мегӯяд:

*Чаро аз ҷӯйборе хулқи дарёӣ талаб дорӣ,
Чӣ хоҳӣ аз мани зангорбаста инқилоbero.*

Вучуду ҳастияш «хулқи дарёист». Ифодаи аз «ҷӯйбор хулқи дарёӣ талаб кардан» ва таъбири «аз мани зангорбаста инқилоbero хостан» ифодаҳои зид ва таноқузӣ ҳастанд ва маълум аст, ки ду ифодаи нобаробар ва мухолиф дар канори ҳам истифода шудаанд. Аз ҷумла, калимаи «ҷӯйбор» дар баробари «дарё ва ё хулқи дарёӣ» ва ё калимаи «зангорбаста» дар баробари «руҳи инқилобӣ» дорои ҳамин хусусият мебошанд. Суҳанвар бо ин равиш гуфтанист, ки ман ин нестам, балки тамоми ҳастии ман он аст. Яъне, тавре мушоҳида гардид, аз ин тарзи суҳанварӣ чехраи асосӣ ва воқеии суҳанвар пушти пардаи калимаҳои таноқузӣ пинҳон гардидааст. Ҳамчунин ҳолатҳои нигоҳ доштани тавозуни маъноии калимаҳо дар шеърҳои фахриявии Фарзона ба мушоҳида мерасад. Дар ин гуна шеърҳо шоира кӯшиш кардааст, ки ҳуқуқи конституционии калимаҳоро поймол насозад:

*Одиву заминиям байни осмониён,
Осмониям, оре, байни ин заминиҳо (51).*

Соҳтори ин ду мисраъ ба ғайр аз ду калимаи ёрирасон аз се калима иборат аст ва ифодаҳои «байни заминиён осмониям»-у «байни осмониён заминӣ» ҳоҷат ба шарҳу тафсири зиёд надорад. Ин ифодаҳо зоҳиран ба он маъност, ки байни осмониён, яъне ҳуру фариштагон инсонии ҳокиям ва байни заминиён, яъне инсонҳо нуру фариштаам. Хулоса на осмонӣ ҳастам, зеро маро дар боло як инсонии ҳокӣ медонанд ва на заминиям, зеро одамон маро мутааллиқ ба олами нур медонанд. Аз ин ҷиҳат, шоира суроға надорад. Ё шахрванди ломакон ва ноқучообод аст. Фарзона чун мақоми шоирӣ дорад, ба ӯ додани мансубияти болоиву поёнӣ кори дуруст намебошад ва ин чизро ҳуди ӯ ҳам эҳсос кардааст. Мисраи зерини Камол, аз ҷумла «Ошиқонро набувад дар ду ҷаҳон ҷойи нишаст» ҳарчанд аз лиҳози маъноӣ бо байти боло андак қаробат дорад, аз ҷиҳати тарзу равиши ифодаи матлаб низ ин қаробат ба мушоҳида мерасад. Агар Фарзона осмониву заминӣ нест, қаҳрамони шеъри Камол ҳам дар ҷаҳони фонику боқӣ ҷойи нишаст надорад. Ҳамин гуна мисолҳоро метавон зиёд овард, аммо бо мақсади кутоҳ кардани фикр метавон дар маҷмӯъ таъкид кард, ки мансубияти Фарзона маҳдуд ба ину он нест, балки ҳамаҷоист, нузиву ҳокист, осмониву заминист, фариштаву одамист ва ғайра. Ҳамчунин шоира дар баробари ин ки дар бораи худ ба сифати як суҳанвар фикру мулоҳизаҳо баён

мекунад, доир ба ашъораш низ дидгоҳҳои хос дорад ва ба назар мерасад, ки аввалин муҳаққиқи мероси адабиаш ҳуди ӯст:

*Шеъри ман ҳамчу машъали ҷовид,
Зинда андар мазори ишқи шумост (102).*

Суханвар шеърро ба унвони «аксиомаи ишқ» ёд мекунад. Яъне, ӯро ҷаҳорҷубаи муайни назариявие мепиндорад, ки мафҳуми моҳияти ишқро шарҳу тафсир менамояд. Шеъри суханвар меъёри шинохти ишқ аст. Яъне суханвар дар ин марҳала ба ҳукми як назарияпардозии соҳаи ишқу ирфон бо ҷусторҳои бадеӣ ва кашфи асрори олами отифии инсоният ва аслу бунёди он зӯҳур мекунад ва ҷусторҳои арзишманди ӯ тавре ҳуди вай таъкид меорад, «аксиома», яъне назария ва ҳақиқати маҳз аст, ки масъалаҳои фароғирифтаи он ҳоҷат ба исбот надорад. Бо ин усул шоира як ҷанбаи бисёр мукаммали мавзӯи ашъори хешро баён кардааст, ки таҳқиқотҳои оянда фазилатҳо ва ҳаллоқияти суханварии шоираро доир ба ин мавзӯ фаро хоҳанд гирифт:

*Фарҳанги сурх бикишо, фарҳанги сабزو нӯш,
Шеъри маро бихонӣ чун аксиомаи ишқ (248).*

Дар ашъори шоира чун сухан дар бораи шеър меравад, ҳамеша дар паҳлӯи калимаҳои дӯстдоштани ӯ қарор мегирад ба мисли ишқ ва ҳамчуни шаҳодатнома, ки дар байти зерин чунин истифода шудааст:

*Шаҳодатномаи ҳастии ман танҳо ту боӣ, эй шеър,
Зи баъди марг ҳам бинвис ба номам ҳуҷҷати тавлид (166).*

Ифодаҳои «ҳастии ман» «ба номам ҳуҷҷати тавлид бинвис» ва ғайра «ман»-и шоир нест, балки ин «ман» мани ҳамагонист, мани миллист, мани тоҷикият ва тоҷикистонист. Фарзона аз шоироне ба шумор меравад, ки ба шеър ва рушду нумӯи он бетафовут нест, ба назари ӯ сарнавишти шеър сарнавишти халқу миллат аст, сарнавишти шеър сарнавишти ҳунари асил ва сухани волост ва ё баракс. Ҳамчуни ӯ шеърро ягона ҳуҷҷате ба шумор меоварад, ки шахсияти моро дар умқи таърих ҳамчун як миллат ба ҷаҳониён муарриф кардааст ва шеър ба назари ӯ як санади тасдиқкунандаи шахсияти миллии мост. Илова бар ин, Фарзона барои сохтори шеър, аз ҷумла афоилу мафоил, вазн, қофиябозӣ, мушкилоти баёни матлаб ва дар маҷмӯъ нигоҳ доштани қолабҳо ва суннатҳои суханварӣ мулоҳизаҳои арзишманд дорад. Чунончӣ:

*Лаҳзае заифона, лаҳзае латифона
Дасту по занад фикрам зери фоилотунҳо (53).*

«Зери фоилотунҳо дасту по задан» ба маънои мушкилот, душвориҳо ва гирифториҳои фикр дар қолаби шеър ва вазни он истифода шудааст. Зери фоилотуну мафоилун ба сифати ҷаҳорҷуба ва ё қолаби шеър барои суханвар душвории зиёдеро халқ мекунад. Чунин тарзи сухан дар адабиёти мо маъмул аст ва ба ҳукми як суннат дар ашъори Фарзона зӯҳур кардааст. Яке аз самтҳои таъсирпазирии Фарзона аз адабиёти классикӣ ҳамин ҷанбаҳои муҳими ашъори ӯ

низ мебошад ва доир ба ин ҷанбаи фаъолияти ӯ аз ҷониби дигарон эродҳое ҳам вазъ гардидааст, ки чунин мефармояд:

*Гуфтӣ, ки қолабӣ шудай дар мафоилун,
Садпора шуд мафоилам, аммо наомадӣ (480).*

Ба назари шоира ҳатто ишқ, ки ягон қолаб ва чаҳорчӯбаро намениносад, чун ба дасти шоирон меафтад, асири фоилу мафоили онҳо мегардад:

*Гаҳе, ки ишқ ба дастони шоирон афтод,
Асири панҷараи фоилу мафоил шуд (152).*

Як маврид шоира ба қофиябозӣ низ ишора мекунад, ки ин амал ба назари ӯ ба ҳарзагӯиву ҳазёнгарӣ шабоҳат дорад. Зеро ин амали беҳуда ва валвалаву ҳазён аст:

*Бо валвалаи хомӯш, бо шукри шикоятпӯш
Беишқиву ҳазёнгар аз қофиябозӣ (491).*

Ҳамчунин ӯ ҳангоми боридаи борон чаҳопораро ба хотир меоварад, ки дар баҳри аҳраб суруда шудааст ва баҳри аҳраб вазни аслии рубоист ва ин ҳам яке аз дарёфтҳои шоиронаи ӯст. Яъне, ҳар ҷо нигоҳ мекунад ва садоеро мешунавад, шеър асту вазн асту маънӣ аст:

*Бихонд борон чаҳорпора,
Чаҳорпора ба вазни аҳраб (63).*

Ва ҳатто агар ғазали ӯ як андоза ба тавсиф ва ситоиши касе майл кунад, фикр менамояд, ки он ба қасида мубаддал гардида истодааст:

*Сухан зи мадҳи ту гуфтам, зи мадҳ лаб бубастам,
Магӯ, ки ин ғазали ман қасида аст, эй дӯст (82).*

Мадҳу ситоиш, ки шоирони аҳди классикӣ ба воситаи жанри қасида ба амал мебароварданд, дар зехни шоира нақш бастааст ва дар ин масъала як навъ ёдоварӣ аз суннати адабӣ аз ҷониби шоира сурат гирифтааст, ки шоира дар ин раванд кӯшиши риояи ин масоилро дар шароити муосир анҷом додааст. Илова бар ин, шоира дар бораи мушкилиҳои эҷодӣ аз ҷумла, ба таври рӯшан баён кардани матлаб дар шеър сухан ба миён овардааст, ки хеле мақбул мебошад:

*Пур аз хун шуд дили абреву бигристан наметонад,
Сари изҳори матлаб мекашам ин сон азоберо...*

«Пур аз хун шудани дили абр» ба маънии андӯхгин шудан, ба ғусса омадан, ғаму ғусса хӯрдани абр омадааст ва «гиристан натавонистан» ба маънои қудрати гиря карданро надоштан корбаст шудааст. Ба ибораи дигар, сухани абр «борон» аст ва барои ин амалро анҷом додан шоира як мушоҳидаи бисёр нодирро ба риштаи тасвир кашидааст ва аз ҳавои гирифта ва аз мушкилии ба борон табдил наёфтани абр ҷӣ бардошти ачиберо рӯйи сафҳа овардааст ва онро ба корҳои эҷодӣ, сурудану офаридани маъниҳои тоза рабт додааст, ки ин таҷриба, албатта, таҷрибаи нодири ҳунарий аст ва гоҳо ҳам ба

мушоҳида мерасад, ки ҳарфу ҳичо қобилияти таҷассум кардани мани шоирро надорад ва дар анҷоми ин амал очиз мемонанд: Ман чӣ гӯям, ҳарф натвонад маро иброз кард (161).

Дар маҷмӯъ, метавон таъкид кард, ки шоира Фарзона дар баробари ин, ки шеърро ба як мақоми баланди эҷодиву ҳунари расонидааст, мулоҳизоти ҷолиб ҳам доир ба ин падидаи нодири ҳунари рӯйи кор овардааст. Чун ҷойгоҳи шеърро дар адабиёт ва ҳунар бисёр хуб дарк карда, ба он ҳамчун як суҳанвари ростин ва меросбари ҳақиқии шоирони гузашта бархӯрдор гаштааст. Ба қавли худаш «аз боғи Ҳофиз афлесун рабудаст»-у (168) бо ҳамин роҳ барои тақмили шеъри муосир аз адабиёти гузашта нафъи зиёде бардоштааст. Фарзона шоире мебошад, ки дар адабиёти пасазистиклол пайванди муҳкаме бо адабиёти классикӣ доштааст ва 12 шоире, ки дар силсилашеърҳои «Паёми ниёгон» ҳамчун як мучассамаи беназири суҳани бадеъ зикр шудаанд, ҳамин ғазилатҳои суҳанварии ӯро дар ин раванд бозгӯ менамоянд. Ибораорой ва ташбеҳофарихи урфӣ-классикиро, ки як давра аз сабаби кӯҳна ва обшуста буданашон аз сахнаи адабиёт берун ронда шуда буданд, бори дигар ба адабиёт ворид кардааст ва ин суннатро ба таври аҳсант ҳунармандона идомат бахшидааст ва ҳамчунин вожагони классикиро, ки чандин сада хидмати адабиётро бар дӯш доштанд, умри дубора бахшидааст. Санадҳои овардашуда далолат бар он мекунанд, ки дидгоҳҳои Фарзона дар бораи шеър ва шоирӣ бештар ба дидгоҳҳои суҳанварони аҳди классикӣ ҳамростой доранд ва шоира кореро имрӯз ба анҷом расонидааст, ки қаблан шоироне чун Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Соибӣ Табрезӣ, Озоди Балғиромӣ, Бедили Деҳлавӣ ва монанди инҳо онро пайғирӣ карданд. Чун фикру мулоҳизаҳои суҳанвар дар бораи шеърӯ шоирӣ ин ҷо дар асоси «Девон»-и ӯ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт, ҷой дорад, ки масъалаи мазкур бо истифода аз маҷмуаҳои дигари ӯ васеътар ва доманадортар дар оянда шарҳу тафсир ёбад. Зеро дар адабиёти муосир имрӯз наметавон суҳанвареро пайдо кард, ки чунин дидгоҳ доир ба шеърӯ ҳунар зоҳир карда бошад ва баҳраҳои фаровоне аз сарчашмаҳои куҳан ва мероси бойи ниёгон касб карда бошад. Аз ин ҷиҳат, суҳанвар ба сифати як шоири ибтикорӣ ва беқиёси давраи замони мо «чун ёкути сурх андар миёна» аст.

ЗИНДАГӢ, ШОИР ВА ШЕЪР АЗ ДИДИ ФАРЗОНА

Домани тафаккур дар шеъри Фарзонаи Хучандӣ ҳамеша амиқ ва васеъ буда, ба шинохти паҳлуҳои гуногуни инсонигарӣ тақия мекунад. Дар ин офаридаҳо ботини инсон аз ҳар арзиши дигар баландтар аст, Ахлоқ, маданият, маънавият, адолат мафҳумҳои он, ки ҳадафу ҳарфи охиринашон расидан ба асли инсоният аст.

Аз замоне ки ҳаёт мавҷуд аст, мардум дар хусуси инсоният андеша меронанд ва ин гуна андеша ҳаргиз дар як қолаби умумии ҳамагонӣ нест. Пас дили шоир ҳам аз ормонҳои зиндагидӯстӣ саршор аст, ки дар он ҳаёти пуршӯбу пурасрор чилва дорад. Ҷаҳони ботини инсон ҳамеша то охир кашфношуданист.

Дар паси ҳар сатри ашъори шоира чехраи безаволи ӯст. Дар урфият аввал инсон бояд буд, мегӯянд. Шоирони ростинро ахлоқи ботиниашон бо тасвири инсони осорашон созгор месозад. Аз ин нуқтаи назар аз ашъори шоира равшан мешавад, ки ба ӯ ҳислати ман-манӣ ва дағдаға ҳаргиз мавҷуд нест. Ба бардошти файласуфон фалсафаи аз худ гузаштан, ҳама ҷо расиданро на ҳар фарди заминӣ дарк мекунад. Ашъори Фарзона аз он сарчашмаҳои он, ки асли моҳияти ҳикмати тоҷиконаро ба ҷаҳонӣ муаррифӣ мекунад.

Тамоми зиндагии Фарзона барои тасвири асли арзишҳои инсонии мардуми некӯкори тоҷик сарф шудааст. Дар тамомии мавзӯҳои шеъри ӯ бо ҳислатҳои хоси мардумӣ шинос мешавем. Ин гуна тасвирҳо барои боло бурдани арзишҳои миллӣ дар адабиёт хеле зарур мебошанд.

Фарзона як нафар инсони одӣ, шоираи қолабшкан, шоирае бо қалби саршори тоҷикона, бо афкори баландмартабаи тоҷикиву ҷаҳонӣ, бо нигоҳи меҳрбор, бо ормонҳои олии ишқу муҳаббати инсонӣ, бо эҳсоси баланди илоҳишиносӣ, бо салому паёми самимӣ мебошад, ки ҷойгоҳашро ҳамчун баландтарин инсони соҳибмақом нишон медиҳад.

Эҳсосоти шоирона сарчашмаи ҳар гуна истеъдод ва муҳаббат тафсир мешавад. Танҳо муҳаббати самимӣ метавонад инсонро ба пазириши ҳаққу асл наздик оварад. Муҳаббат муъҷизаест, ки инсонро ба пайқору талоши пайваста, ҷонфидой дар назди халқу давлат, дифоъ аз манфиатҳои миллӣ ва қавмӣ наздик мебарад. Дар баробари ин, муҳаббат ба навмедиву нокомӣ низ дучор мешавад, аммо ҳақиқат намешиканад. Пас ҳадафи асосии шоир меҳру муҳаббат аст. Ӯ дар ашъораш табиату сиришти муҳаббатпазиро башоратпазирро ҷо дода ва дар як байташ чунин гуфтааст:

*Ба қалби ман, ки чун мамнуъгоҳ аст,
Иҷозатномаат додам, гузар кун.*

Ба пиндошти Фарзона аслан дилҳои ҳамагон як мануъгоҳи бастааст. Аммо касе, ки ба сухан пайванд гардид, касе, ки ба роҳи шеър ва ишқу отифа қадам монд, ин мануъгоҳро барои пазирандагон, ояндагон ва имрӯзиён боз мекунад ва ҳар кас меҳроҳад, ба он иҷозати вуруд дорад. Ва шоира умедворам аст, ки

Худованди бузург ба қалам қуввату қудрат ва мадори тоза мебахшад, ки паёмҳои дилро ба дилҳои дигар бирасонанд:

*Аз дили ман то дили ту нуктаҳост
В-аз чӣ раҳаст аз дили ту то дилам ?!*

Устод Фарзона агар зиёд аз вожаи «Ишқ» мегӯяд ва перомуни он гардиш мекунад, ин ба он хотир аст, ки чархонандаи ин фалак ва чанбари ин чарх дар дасти муҳаббат мебошад, ки инсонро ҳамеша зинда медорад. Барои ҳамин ҳам ӯ ҳамеша мегӯям ки: Муҳаббат. Аммо, аз назари ӯ, ин на он муҳаббати зоҳирӣ, муносибати зоҳирии ду одам аст. Ин муҳаббати як инсон ба кулли инсонҳо ва офарандаи дунё аст. Ба қавли шоира ин ишқ «аз мӯру мор оғоз мешавад то офтоб. Аз хурдтарин аҷзoi ҷаҳон то кӯҳ».

Шеърҳои Фарзона мисоли чашмаи қудсӣ, ки аз ишқ, руҳоният ва одамият маншаъ мегирад. Устод Фарзона баъди Лоиқу Муъмин Қаноат, Бозор Собир ва Гулрухсор бо руҳ ва калимоте тозаи шеър дар адабиёти навини тоҷик зуҳур карда, боиси қавӣ шудани як мактаби шеъри тоҷикӣ гардид. Назари Фарзона ба зиндагӣ дар ин ашъор як навъ назари нави ирфонист ва шеъри ӯ аз ҷавҳари шеърӣ танида шудааст.

Ӯ чун як шоири тавоноӣ баҳраманд аз адабиёти классикии форсу тоҷик марзҳои фазову вақтро шикаста, ба зиндагии имрӯз ворид шуда ва ба имрӯзиёну гузаштагон шеъри тавонманд сурудааст. Зиндагии имрӯз ба таъбири шоира бештар як зиндагии иҷтимоӣ. Ӯ ҳамин зиндагии иҷтимоӣ пуршару шӯри имрӯз аз қалбу руҳу шеърфарини Фарзона ва тахайюли ба гуфтаи ҳудаш ибтидоӣ ӯ мегузарад. Ӯ дар яке аз аввалин шеърҳоиаш ин маъниро чунин ба риштаи шеър кашидааст:

*Биханд, эй дар тилисми худ гирифтадор,
Ба маъсумии фикри ибтидоӣ.
Дар ирфони ман инсонӣ – ҳудоист,
Агар барҳақ, ту инсонӣ – Худой!*

Шеъри шоира ба дилбохтагони ашъораш субҳе рӯшантар аз сафедии рӯз аст. Фарзона дар зиндагии маъмулӣ як шоираи маърифатгаро ба ҳисоб меравад. Дар тавсфи шоиронаи Фарзона «шеър ҳамеша дар вучуди ҳудаш бояд фурӯғи аҳурий дошта бошад. Шеър гароишҳои некӣ дошта бошад. Шеър бояд мову шуморо зиндагии тоза бахшад, имонамонро ба фардо гарм кунад. Як вақт ки устод Лоиқ шеъри «Амон аз ману ту» гуфта буд, дар мактаби шеърӣ ҳарфҳои маъносона буд. Баъди як фосила устод ба он ҳарфи рӯшан баст, «пас, биё даст ба ҳам додаву паймон бандем». Ва ҳамин гуфтани устод мову шуморо ба ин рӯзҳои тоза, ба ин рӯзу рӯшноии тоза, ба ин шомҳои ҳумоюнӣ овард. Ман ҳаёл мекунам, ки шеър бояд ҳамеша дар ниҳоди худ нури савоб дошта бошад ва моро барад ба самти Ҳақиқат, ба самти Нақуӣ».

Шеъри Фарзона шеъре рӯшан ва ҳидоятгар ба сӯи хуршеди покӣ ва некуӣ аст. Шинохти шеъри шоира бо ҳама шинохтагӣҳо ҳоло боз ҳам ношинохта аст. Ҳарчанд шеъри ӯ аз ҷониби шеършиносону дӯстдорони шеъри форсӣ чун маҳсули як шоираи тавоноӣ форсигӯӣ нақд шудааст, боз дар оянда таҳлилҳои

расо аз онҳо хоҳанд шуд. «Дар Тоҷикистон низ ҳар кӣ шеър меҳонад, медонад, ки як шоираи ҷавоне ҳаст бо номи Фарзона ва шеъри баланд дорад, боҷавҳар ва бо сабки оӣ, ки хоси ҳуди ӯст, аммо дар тавсифи шеъри Фарзона хонандаҳояш душворӣ мекашанд. Эҳтимол, аз он ҷо ки ҷомеаи имрӯзии Тоҷикистон ҳанӯз худ ва арзишҳои волои маънавии ҳудро ба сурати комил нашинохта, аз ин ҷо шоирони навин ва наваҷӯҳои ҳудро низ нашинохтааст. Аммо бо ин вучуд дар ҳалқаҳои шеърдӯст кам нестанд нафароне, ки шеъри Фарзона писанди дили онҳост ва онро меҳонанду азбар мекунанд».

Устоди адабиётшиноси Донишгоҳи Хучанд – Саидмурод Ҳочиев аз зумраи шефтагони ҳунари Фарзона аст, ки салҳо шеъри ӯро азбар карда ва дар ин бора чунин гуфтааст: «Дар соли 2003 сечилдаи ашъори Фарзона, шоираи халқии Тоҷикистон ба нашр расид. Шеърҳои сечилдари шумурдам – нухсаду ҳаштоду ҳафт шеър буд, ҳаҷдаҳ ҳазору дусад бист мисраъ. Ростӣ гап, ошиқӣ шеър шудам ва ҳар рӯз дар зиндагӣ аз Фарзонабону ду-се байт азёд мекунам».

Фарзона аз онҳоест, ки ба воқеаҳои ҳаёт ҳамвора ғарқ шуда, ҳадиси муҳаббат меҳонад. Ашъори Фарзона ба инсонии муосир дарки ҷавҳарияти асрори ҳудро меомӯзад. Матонат ва иродат омилҳои калидӣ барои расидан ба мақсадҳои муҳим буда, заифӣ ва бечасоратӣ натиҷаи румузи беҳудӣ ва ҳис накардани масъулият аст.

Шеърӣ ба олами ҳиссӣ тақия дорад ва ба Фарзона адабиёт ҳаёт аст. Муҳаббат қалби инсонро ба меҳри азали мепайвандад. Баландтарин унвон инсон будан аст. Ба бовари андешамандон «одамоне, ки ботинан ҷиддӣ меандешанд, басо зиндагии сода хоҳанд дошт». Пас, одӣ будан, одӣ зистан ва одӣ навиштану суҳан кардан, ҳар тухфаи тақдирро одӣ пазируфтани, одӣ муҳаббат варзидан ба мардум асоси ҳаёт ва эҷодиёти Фарзона аст.

Фарзона мегӯяд:

*Дубора ба дунё салом мегӯям,
Ба офтобу ба дарё салом мегӯям!
Дилам ҷу ҳуҷҷати сурхи баҳор пеши шумост.
Ба муҳри он гули мино салом мегӯям!
Баҳортар зи баҳорам миёни чиллаи дай,
Ба ғунча-ғунча таманно салом мегӯям!*

Ин поре аз як шеъри Фарзона аз маҷмуи «Муҳри гули мино» аст, ки дар он беш аз 300 шеър ва 180 рубоиву дубайтӣ ба гунае тафсири маънии ҳамин муҳри гули ҷовидонии ишқу меҳр ва нуру хуршед аст. Фарзона мегӯяд, то ҷаҳон ва шеър хонандаи шеъре ҳаст, аз ин ҷону руҳи шоир ба гуфтани шеъри нав таҳрик меёбад: «Хушбахт нафарест, ки китоби ӯро дигарон китоби дили худ, дастури ҷону руҳи худ пазираанд. Барои дигарон арзишу муҳтавое дошта бошад ва радифу муродиҳои ҳамешагӣ бошад. Аммо ман ҳанӯз дар миёни ин хушбахтон қарор надорам ва медонам, ки як-ду нафаре ҳаст дар ин олам, ки ба ҳамин шеърҳо ниёз дорад ва будани ин хонанда дили маро гарм мекунад. Будани як хонанда маро ба олам, ба шеър, ба романтика, ба баҳор, ба ҳар ҷизии отифӣ ва дар маҷмӯъ, ба кулли зиндагӣ ва ишқ пайванд медиҳад.»

Паёми Фарзона ба олам ва инсон маъмулан ба василаи шеър, шеъре рӯшан
мисли амвочи хуршед аст, ки ба қалбу руҳи одамон нуру рӯшноии маънавӣ,
умед ва боварӣ ба фардо ворид мекунад.

*Гар маро беҳичоб мебинӣ,
Субҳам, ман зи субҳ субҳтарам.*

*Гӯянд, ки мурд хуни Маширик,
Руҳи фалаҷаш зи пар задан монд.
Бархез, эй офтоби улвӣ,
Афрӯз ҷабини ховаронро.*

Дар як шеъри дигараш чунин гуфтааст:

*Кош, дунё бо ту аҳди муҳаббат бандад,
Кош, акси ту дар оинаи фардо хандад.*

Ин орзу барои Фарзона амалӣ шудааст. Имрӯз, Фарзона ба як равиши
мумтозе бо дунёву ҷаҳон аҳди муҳаббат баста, нақши ӯ дар оинаи фардо
таҷаллӣ ёфтааст. Беҳтарин намунаи он ғазали зерин аст:

*Садои шиқ! Давоми раҳам чарогон кун,
Маро фаришта кун, оре, маро ҳам инсон кун.
Биё ба ҷаҳми ғизолам набераи Маҷнун,
Маро ба бар кашу хушбахт чун биёбон кун.
Куҷо равам, ки раҳо ёбам аз ҷаҳолати хасм,
Маро бигиру ба сандуқи сина пинҳон кун.
Чу шабнамона ба рӯи кафи ту меларзам,
Чу ман ҳақиқати шаффофи хеш урён кун.
Шумораи тилифунӣ маро зи борон пурс,
Зи пушти панҷараи сабзи ёд тилфон кун.
Агар ба дидани ман оӣ, эй масеҳонафас,
Ҳазор сузани хуршед дар гиребон кун,
Ту беҳ зи ман бишиносӣ тариқати рафтан,
Салоҳи туст, ҳар он чи ту хости, он кун.*

Шеъри Фарзона башоратдеҳи зиндагии босаодати мардум аст, ки дилҳоро
ба оянда мунаввар месозад.

БОЗНАМОИИ МАЗМУНҲОИ ҚУРЪОНӢ ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНА

Адабиёти форсу тоҷик дар дарозии беш аз ҳазор соли мавҷудияташ ҷавҳари хешро бар асоси ҳикмат ва андешаи сарчашма дар китоби муқаддаси Қуръон дошта ғано бахшида, ҳамеша дар амри ҳидоят ва тарбияти ҷомеа аз ин роҳ хидматгузори намудааст. Ба ибораи дигар, маҳз партави оёти қуръонӣ ва шарҳу тафсири ҳикмати борвар аз ин китоби осмонӣ буда, ки дарунмояи адабиёти гузаштаи мо чӣ дар сурати назм ва чӣ дар наср файзбор аз аносири маънавӣ гардида, ҳатто ба эҷоди суннатҳои хосаи адабӣ дар заминаи ин таъсир боис шудааст. Аз ин лиҳоз, дар қанори таҳаввул ва тарвиҷи адабиёти форсӣ зимни муқаррар намудани аносир ва меъёрҳои шарҳнависӣ ба осори адабӣ ҳамеша огоҳӣ аз Қуръонро аҳли таҳқиқ ба унвони муҳимтарин василаи кашфу маърифати адабиёт шинохта, роҳу василаҳои вуруди ҳикмати қуръониро ба шеър ва осори мансур муқаррар намудаанд.

Бо гузашти солҳо ва табдили низомҳои сиёсӣ то ҷое таассури адабиёт аз Қуръон ва аҳодиси набавӣ тамоюлҳои мухталифе касб намуда, дар мавридҳои ба фарозу фурудҳои рӯ ба рӯ шудааст. Аз нимаи дувуми қарни нӯздаҳи милодӣ ба асари таъсири фарҳанги русиву урупой дар заминаи ҳамроҳшавии қаламрави Осиёи Миёна ба Русия адабиёти форсӣ дар ин ҳавза аз андешаи қуръонӣ коҳиш пайдо намуд. Бо падид омадани султаи Шуравӣ бошад партави Қуръон ба адабиёти форсии ин ҳавза ҳатто метавон гуфт, ки ба марҳилаи адами худ наздик шуд. Хушбахтона, ба истиклолияти сиёсӣ расидани Тоҷикистон барои эҳёи дубораи тафаккури маънавӣ дар шеър ва вуруди ҷавҳари таълимоти дини мубини ислом бар асоси озодиҳои динӣ ва аз сар гирифтани омӯзиши китоби муқаддаси Қуръон шуруъ шуд. Ин давраи худогоҳиро бо шодбодӣ ҳанӯз аввали солҳои навадуми қарни гузашта шоираи номовари тоҷик Фарзонаи Хучандӣ чунин тафсир намуда буд:

*Ҷарас лабреси афгон шуд, Аҷам бедор мегардад,
Зи ҳар лаб бонги исён шуд, Аҷам бедор мегардад.
Дар ин хомӯшии мурда наёми зиндае омад,
Ки дар мурдоб туфон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Ба Ҷоми Ҷам назар кардам, ки Фирдавсӣ расиду гуфт:
Ҳар он чӣ хостӣ, он шуд, Аҷам бедор мегардад!
Таҷаддуд омаду эҳё, Фаридун омаду Доро,
Таҳамтан бар Самангон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Дари гафлатпаноҳон боз, лаби гунгон суханпардоз,
Халоиқ Мавлавихон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Намози бомдод омад, тақонӣ ҳаёт омад,
Ҳадиси хоб поён шуд, Аҷам бедор мегардад (4, 125).*

Ҳарчанд ин ҷо сухан аз эҳёи маънавии эрони қадиму худшиносӣ меравад, аммо ишорати Фарзона ба мавлавихон шудани халоиқ танҳо маҳдуд ба таваҷҷуҳи ҷомеа ба шеърӯ шоирӣ ва рӯчуъ ба адабиёти пешин нест, балки аз сар

гирифтани мутолеаи аҳком ва фарҳанги динӣ, минҷумла китоби муқаддаси Қуръон низ таъкид мешавад, зеро ба қавли Мавлоно Ҷомӣ:

*Маснави маънави Мавлавӣ,
Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавӣ.*

Дар фурсати кӯтоҳ бо эҳтимоми Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба роҳ гузоштани нашри китоби муқаддаси тарҷумаи Қуръони Карим ва Тарҷумаи Тафсири Табарӣ раванди огоҳии ҷомеаи тоҷиконро аз ин китоби осмонӣ раванқ бахшид. Таъсири ин раванди ҳудогоҳии маънавӣ дар ҷомеаи тоҷик ба ҳадде боло гирифт, ки ҳатто бо кӯшиши яке аз шоирони тоҷик Сайдалиӣ Саид тафсири ҷадиди Қуръон ба номи «Тафсири Зарнигор» ба сурати назм навишта шуд. Таҳқиқи заминаҳои таассури адабиёти пешини форсӣ, ҳоса адабиёти форсии Фароруд аз китоби муқаддаси Қуръон ба як раванди пурвусъати пажӯҳишҳои илмӣ муҳаққиқони ҳавзаҳои адабиёт, фалсафа, ирфон, диншиносӣ дар Тоҷикистон бадал ёфт. Ҳатто яке аз пешгомони шеърӣ имрӯзи тоҷик устод Лоик Шералӣ ҳанӯз аз аввалин фурсатҳои истиқлоли миллии тоҷикон ҷомеаро тавассути шеърӣ хеш ба хондани Қуръон ва баланд бардоштани маърифати динӣ даъват намуда буд, ки омили муҳимме дар таҳкими шуури маънавии ҷомеа ба шумор меравад.

Дар ин миён, дар қиболи чараёни эҳёи суннатҳои ҷолиби адабиёти пешин дар шеърӣ муосири тоҷик таъсири Қуръон ва аҳодиси набавӣ низ вусъати тамои касб намуд, ки дар ин мақола, асосан, ба падидаҳои ҷолиби он дар ашъори нобиғаи бузургу тавонои асри навин Фарзонаи Хучандӣ тавачҷуҳ зоҳир мешавад.

Ба он мӯҷиб, ки мавзуи мазкур дар шеърӣ Фарзона хеле назаррасу пурдомана аст, ин ҷо бо риояи шеваи ихтисор дар се зербахш ба баррасии он мепардозем:

1. Асмои сувару оёти қуръонӣ.
2. Талмеҳ ба дostonҳои қуръонӣ.
3. Таҷаллии мазомини қуръонӣ.

1. Асмои сувару оёти қуръонӣ. Дар шеърӣ Фарзона номи бархе аз сураҳову оёти қуръонӣ сабт гардида, ки суҳанвар ба шевае бас латиф аз онҳо истифода бурдааст. Мо дар ин бахш он абётро ҳамчун шоҳид фароҳам овардаем, ки дар онон номи сураҳо ва оятҳои қуръонӣ ба сароҳат баён ёфта ва мазомини абёт низ баёнғари он мебошанд. Намунаҳо:

*Шаб шуду рӯз шуду умр гузашт,
Бод бар марғи ҳазон фотиҳа хонд (6, 138).*

*Зи ҷаҳони пуришайтӣ биравам, дигар наоям.
Шунавам дуои Ёсин, биравам, дигар наоям (7, 20).*

*Биё, ки фотиҳа хонем бар шаҳодати гул,
Ки дар лабаи абадӣ хандаҳои хуншор аст.
Дареғи қатра, ки бар хок рехт аз кафи барг,*

На ҳар кафест, ки мардона нозбардор аст (9, 91).

*Бар лаб биёмад чони шаб, боди саҳар, ёсин бигӯ,
Чун шаб бимурд, алҳамд хон, Ийёка настаъин бигӯ (9, 430).*

II. Талмеҳ ба достонҳои қуръонӣ. Таъсири достонҳои қуръонӣ дар назми форсу тоҷик ҷойгоҳи хосеро соҳиб буда, дар ашъори Фарзона низ ба ҳаҷде фаровон мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар ин бахш талмеҳот ба достонҳои қуръонӣ бо тартиби таърихӣ дар ду сураат тавзеҳ ёфтаанд:

- а) Талмеҳ ба достонҳои анбиё;
- б) Талмеҳ ба дигар достонҳои қуръонӣ.
- а) Талмеҳ ба достони Одам (а).

Ишорат ба фалсафаи қазову қадар ва пайванди маънавии инсон бо Худованд, ки сарчашма дар китоби муқаддаси Қуръон дорад, дар шеъри Фарзона нақши муҳим ва муассир дорад. Аз ин ҷост, ки сарчашмаи муҳаббатномаҳои худро ба унвони Бани Одам ба олами боло пайванд медиҳад, муфасссири фалсафаи қазову қадар маҳсуб меёбанд.

*Чӣ гулгардон, чӣ атрафшон, чӣ ҷоноҷон муҳаббат рафт,
Ба ёдаш низ салламно, шабат хуш боду рӯзат хуш.
Ало, инсон, дари баста, ба рӯйи худ, барои худ,
Ту кай во мешавӣ, кай во, шабат хуш боду рӯзат хуш.
Муҳаббатномаҳои ман ба унвони Банӣ Одам
Дар он боло бишуд имзо, шабат хуш боду рӯзат хуш (4, 126).*

*Ало Одам, чунин «Хур»-ат, ки доданд,
Мурувват кун, на хам овар, на бишкан (5, 250).*

*Як дона қуфр хирмани имон ба бод дод,
Бар Одами фирефта шайтон чӣ ёд дод (5, 127).*

*Паёми сабзи гандум бишнавед, эй қудсиён, аз ман,
Сабабгори гуноҳи сабзи Одам омадам, рафтам (5, 301).*

*Мард шав, яклахт шав, садлашти ман,
Одамӣ кун боз, Ҳаввой нақун (5, 374).*

Талмеҳ ба он оёти карима, ки дар онҳо аз шачараи мамнуъа хӯрдани Одам (а) ва аз бихишт фуруд оварда шудани ӯ зикр гардидааст. Ин матлаб дар сураҳои Бақара: 36; Аъроф: 22; То Ҳо: 123 ва ғайра баён ёфтааст.

- б) Достони Исо (а) ва модараш Марям.

Шеваҳои дигари истифода аз оёту аҳодис дар ашъори Фарзона хеле фаровон ба кор меравад ва ин аз он дарак медиҳад, ки ин суҳанвари нодир дар заминаи огоҳӣ, ки аз китоби Қуръон ва кутуби тафосир дорад, ашъори хешро ғановати маънавӣ бахшидааст. Дар ашъори Фарзона ишороте ба қиссаҳои Исо,

Мусо, Юсуф, Сулаймон ва амсоли ин фаровон ба мушоҳида мерасад, ки ҳамагӣ бо таъкид бар онҳо шоир каломи хешро ғанои маънавӣ бахшидааст.

Шамими васлрасон, муждаи Масеҳо шав.

Дар ин фазо, ки шарру фитна хушнумуъ шуданд (4, 354).

Бо офаридани ибораи муждаи Масеҳо, ки сарчашма дар қиссаи Исо дорад, Фарзона маънии тозаи дубора зиндагонӣ бахшидан ва эҳё шуданро ба вучуд овардааст, ки ба ҳунари шоирии вай таъкид меварзад.

Ба салиби ҷисм ҷонам чу Масеҳи Марям, эй Дӯст,

Ба ту ҷон супурду вораст зи зиндаву зи мурда (4, 240).

Паёми субҳдам аз машиқи умед дамид,

Ки ҷуз табассуми Рухуламин нахоҳад монд (4, 249).

Поёни сафар пайдо шуд, чун нолаи но бархост,

Авлоди Башар Исо шуд в-аз хок ба но бархост (4, 231).

Басе бигрехт покии ман аз олудагии даҳр,

Дигар кофист, ман пирохани Марям намеишам (10, 32).

Баъди сад соли гурубам, ки касе ёд накард,

Мурдаи ман бишмад роиҳаи Исоро (10, 23).

Гуруб омаду хуршед сактаи дил шуд,

Зи ҳамнишини Исо варо чӣ ҳосил шуд (10, 152).

в) Достони Юсуф (а).

Зеботарӣ зи Юсуф, ошиқтарӣ зи Маҷнун,

Эй ҷони номусаххар в-эи қалби номусаллам (9, 327).

Меравам, эй Юсуфи хуршед, меҳонам ба завқ

Аз ҳавошии саҳар тафсири зебои ту (9, 427).

III. Таҷаллии мазомини қуръонӣ ва иқтибосоти қуръонӣ. Истифода аз мазомини қуръонӣ яке аз беҳтарин воситаҳои баёни афкор ва пурмоясозии калом мебошад. Ин усул бар талаввуни назми форсӣ асари чашмгире гузоштааст. Дар ашъори Фарзона борҳо баробари ишорат шудан ба номҳои сураҳои Қуръон таъкид ё бардоште аз ин ояҳо бо ҳамон шеваи марсум дар адабиёти классикии тоҷик ба мушоҳида мерасад. Фарзона аз ин шева истифодаи фаровон бурда, арикаи назми худро бо мазомини пургуҳари қуръонӣ зинат бахшидааст. Аз он ҷо, ки Қуръони маҷид сарчашмаи пурфайзи аҳли ирфон аст ва Фарзона низ аз ин тоифа ба ҳисоб меравад, метавон таъсири мазомини қуръониро дар аксари абёти ӯ равшан ба мушорҳида гирифт. Чун баъзе матолиб дар чандин маврид истифода гардидааст, бо овардани бархе аз онҳо иқтифо хоҳад шуд.

*Ман-манӣ бигзоштам, зеро Туӣ,
То туӣ, набвад дуӣ, якто Туӣ.*

(Маъхуз аз сураи Ихлос)

*Мо ҳама аз сӯйи Худо омадем,
Боз ҳама сӯйи Худо меравем.*

(Маъхуз аз ояти 157-уми сураи Бақара)

*Хушӣ бигзашт, оре, нохушӣ ҳам дерпоё нест,
Ғаму ташивиш бар шодӣ паёнаӣ дастболо нест.*

(Маъхуз аз оятҳои 5-6 уми сураи Иншироҳ)

Аз ҷумла, дар матлаъи яке аз ғазалҳои хеш Фарзона нахуст ба қироати сураи алҳамд таъкид намуда, баъдан фирқае аз онро ба сурати арабии он Иёёка настаъин меоварад:

*Бар лаб биёмад ҷони шаб, боди саҳар, ёсин бигӯ,
Чун шаб бимурд, алҳамд хон, Иёёка настаъин бигӯ (4, 346).*

*Диламро як туӣ, як ту муаллиф,
Ало яктотарини бемуродиш.
Миёни ўву ман дар ҳар ду олам
Туӣ, танҳо туӣ, эӣ ишқ, ҳотиф!*

Дар адабиётшиносии форсӣ ин навъ ишоротро ишороти мустақим ба ояҳои қуръонӣ меноманд, ки дар он поре аз оят ё сура мустақим оварда мешавад. Дар байти мақлаъи ин ғазал низ ба сураи ихлос ишорат мешавад:

*Чун гард бо домони ту ман ишқварзӣ мекунам,
Ин сураи ихлосро бо руҳи Шамсиддин бигӯ (4, 346).*

Пайнавишт:

1. Қуръони маҷид. Мусҳаф-ул-мадина ал-мунаввара, 1426.
2. Қуръони карим / Тарҷумаи Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ. – Техрон, 1375.
3. Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ. Қуръоншинохт. – Техрон, 1385.
4. Фарзона. Девон. – Хучанд, Хуросон, 2014. – 540 с.
5. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 436 с.
6. Фарзона. Меърочи шабнам: Шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 2000. – 208 с.
7. Фарзона. Мунтахаби ашъор. – Хучанд, 2001. – 113 с.
8. Фарзона. Найсон: Маҷмуаи рубоӣ, дубайтӣ ва тарҷумаҳо / Мураттиб ва муҳаррири масъул Мирзоюнус М. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 320 с.
9. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014.–540 с.
10. Фарзона. Як ғунча роз: Гулчини ашъор/ – Хучанд: Ношир, 2005. – 188 с.
11. Насриддинов А. Таҳқиқ дар маърифати орифони ҳамнишин бо Хоҷа Камоли Хучандӣ // Фаслномаи Камоли Хучандӣ. – 2016. – № 2 (6).

PATIENCE AND TOLERANCE IN FARZONA KHUJANDI'S POETRY

Farzona Khujandi's poetry comprehensively explores the multifaceted aspects of human social life. Philosophical depth of her creative work has captivated both national and international researchers, making her work a rich subject of scholarly study. Beyond academia, her unique poetic voice has resonated with literature enthusiasts and admirers of pure Tajik-Persian poetry worldwide.

This article briefly examines the theme of patience and tolerance in the poetry of a renowned poet whose work deeply resounds with readers, giving voice to their unspoken feelings. The poet's profound imagination and philosophical depth are vast and encompassing, particularly in the mystical dimensions of their work. The breadth of this mystical thought transcends easy summary. Readers, however, retain the right to their own interpretations of the poet's verses. Driven by an understanding of Farzona Khujandi's profound humanity and tolerance, this article ventures to explore the themes of patience and tolerance in her poetry.

Patience (сабр, таҳаммул) is a concept encompassing various aspects of a person's mental state. Dictionaries such as Vazhaju.tj define «таҳаммул» as: 1) the ability to endure hardship; and 2) the act of assuming responsibility or burden [8].

It is well-known that words carry greater weight when spoken by someone who embodies those words in their actions. Poetess Farzona Khujandi exemplifies a just, humble, and noble individual – one whose words perfectly align with her deeds. In her poems, she asserts that to live a worthy life, one must cultivate their character, controlling what is within their power. Tolerance, above all, must begin within oneself.

Human life, like life in general, is full of unexpected moments and unforeseen circumstances, many of which are unfortunately unpleasant. Yet, even in the most challenging situations, the poetess's work calls for perseverance, resilience, and adherence to the principles of goodness and humility.

Reflecting on human reactions and attitudes, particularly in the face of adversity, the poetess urges:

1. Acceptance of what happens and the will of fate;
2. Patience and humility;
3. Gratitude;
4. Doing kind deeds.

Farzona Khujandi's biography and literary works reveal that her style and didactic poetry share similarities with the works of Rudaki, Balkhi, Saadi, and other Tajik and Persian poets. The influence of classical Tajik and Persian poets and writers is clearly evident in her creative work. Her philosophical views are also shaped by her knowledge and understanding of their writings.

1. The acceptance of fate and what happens, often termed *amor fati* [9] (love of fate), and is a recurring theme woven throughout the tapestry of poetic expression. It

manifests differently depending on the poet, their worldview, and the specific context of their work.

Some poets portray acceptance as a serene resignation, a quiet understanding of the universe's unyielding course. Think of the stoic tranquility found in certain classical poems, where the individual's struggles are presented against a backdrop of inevitable change and mortality, yet met with dignified composure. This acceptance isn't necessarily passive; it can be strength, recognition of one's limitations and a focusing on inner peace despite external turmoil.

Modern and postmodern poets often approach the theme with skepticism, questioning the very notion of a pre-ordained fate. They may explore the complexities of free will versus determinism, demonstrating how individual actions shape outcomes, even within seemingly inescapable circumstances. Acceptance, for them, may be less about resigning to a predetermined path and more about embracing the uncertainty and ambiguities of existence. It is a theme that transcends time and cultural boundaries, consistently prompting reflection on our place in the world and our relationship with the inevitable. To truly appreciate its nuances, one must delve into the specific works of poets themselves, encountering the myriad ways they grapple with and express this fundamental aspect of the human condition. In the following lines, the poetess declares that nothing in life is permanent, offering solace to the reader with the words, «All shall pass!»

*Эй дил, баро аз баҳри ғам, як омадан, як рафтан аст,
Парво нақун за бешу кам, як омадан, як рафтан аст.
Фикри ту ғардон меқунад нух гунбади афлокро,
Берун шав аз фикри дирам, як омадан, як рафтан аст [1,206].*

Don't be troubled by sorrows, my heart, for life is fleeting. Don't fret over the details; life is simply a brief journey. Your thoughts reach the vastness of the universe, yet focus on the ephemeral nature of life and let go of your preoccupation with material wealth. Life is a transient experience.

One must accept the events of life as they are, while simultaneously striving for personal growth and development. Only a mature individual can cultivate self-discipline and, in various situations, turn first to their intellect and heart to find peace.

2. Patience and humility;

*Сад таҷриба кард зиндагӣ бо дили мо,
Сад мойи дигар садо зад аз дохили мо.
Аз тӯдаи хокистари худ эҳё шуд,
Қақнусбача буд мурғаки бисмили мо [2,28].*

Life tested our hearts a hundred times, a hundred more sighs echoed from within us. From its own ash heap, it was reborn, a phoenix chick, our little sacrificial bird.

Patience and humility are often intertwined virtues, each enhancing and supporting the other. Patience is the ability to endure hardship or delay without complaint, requires a certain level of humility. It's difficult to be patient when one believes they are entitled to immediate gratification or superior to others. A humble perspective

recognizes that things take time that others may have different paces, and that declines are a natural part of life.

Humility, in turn, cultivates patience. A humble person is less likely to be frustrated by delays or inconveniences because they lack the inflated ego that fuels impatience. The combination of patience and humility fosters resilience. When faced with challenges, a patient and humble individual are less likely to react with anger or frustration. Instead, they are more likely to approach the situation calmly, seeking solutions with perseverance. This resilience leads to greater emotional stability and a stronger sense of inner peace. In essence, patience and humility are not merely individual traits but foundational aspects of a fulfilling and meaningful life. They are interconnected virtues that build resilience, strengthen relationships, and contribute to a more peaceful and harmonious existence.

3. Gratitude;

Gratitude to the Creator is a profound expression of faith and a cornerstone of many spiritual traditions. According to Farzona Khujandi's worldview this gratitude isn't confined to moments of joy and abundance. It extends to times of hardship and uncertainty, recognizing that even in trials, there's a purpose, a lesson, or a strength being forged. Expressing gratitude in these difficult times can foster resilience and faith, reminding us that we're not alone in our struggles.

*Ҳама саодатҳо аз ҳаёти ман рафтанд,
Ба ҷуз як саодати будан.
Ҳазор захм ба тан,
Сад ҳазор захм ба дил
Чароғи шукр ба даст
Идомаи роҳро паймудан [3,146].*

All the joys of my life have departed, except for the joy of simply being. A thousand wounds upon my body, a hundred thousand wounds upon my heart— Yet, with a lamp of gratitude in hand, I continue to walk the path.

Farzona Khujandi, in a different context, advocates for replacing complaint with gratitude. This emphasizes the active replacement of one feeling with another.

*Аз шиква бар шукр пар зан, эй дил, эй дил,
Аз ғам ба нишот сар зан, эй дил, эй дил!
Дарҳо ҳама бастаанду як дар боз аст,
Пеш ову далер дар зан, эй дил, эй дил [2,50]!*

From complaint, take flight to gratitude, O heart, O heart! From sorrow, rise to joy, O heart, O heart! Though all doors are closed, one remains open; Step forward bravely, O heart, O heart!.

In addition to acceptance of what happens and the will of fate, patience, and humility, being grateful, a person should continue to perform acts of kindness and generosity.

4. Doing kind deeds

... Гар ба некии ту душман бидиҳад номи бадӣ,

*Халқ ҳам наҳси варо гӯш кунад, некӣ кун.
Некияиро чу дирам мешумарад миннатнеҳ,
Гар касе некии мағшуш кунад, некӣ кун [6,387].*

... If your enemy gives your kindness a bad name and the people listen to their slander, do good. If someone counts your kindness like a dirham, begrudgingly, if someone disregards your generosity, do good.

The poem strongly emphasizes the importance of selfless kindness, regardless of the response or recognition one receives. The references to nature and mythology add depth and richness to the message.

The recent events in Farzona Khujandi's life, the passing of her valiant and noble son, have brought immense sorrow to her family. Her son's death was mourned by the entire Tajik people. The grief that has befallen the poetess's family has not broken her spirit; she has not abandoned her nature of being a kind, humble, and grateful person, as evidenced by her life.

*Дили ман
ҳаҷми аҷибе дорад,
Ки зи уқёнуи афлок
бузург асту зи як арзан кам.
Дили ман
мисли толори назироист
аз барои муҳаббати
7 миллиард одами олам [7].*

My heart holds a strange volume, larger than the ocean of heavens, and yet not less than a single grain. My heart is like a welcoming hall for the love of 7 billion people of the world (From Farzona Khujandi's Speech in the International Conference devoted to her 60th jubilee)

References:

1. Farzona. Argununi Oftob (Melodies of Sun). – Dushanbe: Adib, 2020. -240 p.
2. Farzona. Nayson (The Rain of Early Spring). – Khujand: Khuroson, 2019. - 320 p.
3. Farzona. Nayshakar (Sugar Cane. – Dushanbe: Maorif, 2019. -320 p.
4. Farzona. The Stamp of Heavenly Rose/ Farzona. –Khujand: Nuri Marifat, 2006. -400 p.
5. Farzona. Trefoil/ Farzona. Khujand: Noshir, 2010. -488 p.
6. Farzona. Devon (Collection of poems). Five Hunderd a Flexibe gazelles/ Farzona-Khujand: Khuroson, 2014
7. <https://www.facebook.com/group/humoyun/>
8. <https://vazhaju.tj/>
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Amor_fati

**САҲМИ РЪЗНОМАИ «ҲАҚИҚАТИ СУҒД» ДАР
ТАРҒИБУ ТАШВИҚИ АШЊОРИ ФАРЗОНА**

Рӯзнамаи «Ҳақиқати Суғд» аз рӯзҳои нахустини нашр (1930) ба масъалаҳои адабиёт, бавежа тарғибу ташвиқи адабиёти миллӣ таваҷҷуҳи хоса дорад. Саҳифаи адабии «Адабиёт ва саноеи нафиса» ҳанӯз аз шумораи 1(61)-уми рӯзнамаи «Пролетари Хучанд» (7-уми ноябри соли 1930) таъсис ёфта, дар муаррифӣ ва тарғиби масоили адабӣ ва дарҷи ашъори насру назми адибон нақши бориз дошт. Саҳифаи мазкур тартиби рақамии ҳешро дошта, пайдарҳамии шумораҳо риоя мешуд, ки ин омил бозгӯи таваҷҷуҳ доштани ҳаёати таҳририяи рӯзнама ба масъалаҳои адабиёт ва тарғибу ташвиқи он аст.

Имрӯз низ рӯзнама анъанаи неки гузаштаро идома дода, солҳои аввали соҳибистиклолӣ «Ҳақиқати Ленинобод» (айни ҳол «Ҳақиқати Суғд») бо шиори «Банӣ одам аъзои якдигаранд», дар ҳаҷми 4 саҳифа бо формати А2 нашр мешавад. Рӯзнама ба вежа дар солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар, ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ, баргузории Иҷлосияи таърихӣ шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзнама мавқеи ҳешро нишон дода, дар барқарорсозии сулҳ дар кишвар саҳми бориз гузоштааст.

Омӯзиши маводи рӯзнама дар солҳои соҳибистиклолии кишвар нишон дод, ки новобаста ба вазъи душвори сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ солҳои аввали истиқлолият «Ҳақиқати Суғд» ба инъикоси масъалаҳои адабиёт таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда, бо роҳи тарғибу ташвиқи адабиёт, мероси ниёгон ва муаррифии чехраҳои мондагор дар таҳкими ҳувияти миллии шаҳрвандон саҳм гузоштааст. Ба ин маънӣ муҳаққиқ З. А. Сатторова зимни баррасии фаъолияти рӯзнама дар мақолаи «Рӯзнамаи «Ҳақиқати Суғд» дар масири истиқлол» ишора карда, қайд кардааст, ки «бо фаро расидани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон дар пайравии матбуоти ҷумҳуриявӣ матбуоти вилояти Суғд низ аз назари сатҳу сифат ва роҳу равиш ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Рӯзнама («Ҳақиқати Суғд» дар назар аст) дар дарозии мавҷудияти худ дар пешрафти иқтисодӣ, сиёсӣ ва махсусан, маданияти вилоят нақши муҳим бозидааст» [9, 71].

Ҷоиз ба зикр аст, ки рӯзнама дар замони соҳибистиклолӣ то соли 2008 бо номи «Ҳақиқати Ленинобод» (аз якуми январи соли 1948) нашр шуда, баъдан номи худро ба «Ҳақиқати Суғд» (аз шумораи №1 (16439) 2-юми январи соли 2008 иваз намуда, ҳамчун нашрияи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд нашр мешавад.

Аслан, адабиёт ва матбуот ба ҳам пайванди ногузастанӣ доранд ва муҳаққиқон, аз ҷумла С. Аъзамзод бар ин назаранд, ки «...адабиёт заминаи пайдоиши матбуоти тоҷик аст» ва, дар баробари, ин «пайдоиш ва ривочи матбуоти тоҷик боиси ташаккул ва равнақи адабиёти давраи нави тоҷик қарор гирифтааст» [1, 113].

Таҳқиқ ва баррасии маъалаи мавриди назар нишон дод, ки дар ҳақиқат инъикоси масоили адабиёт ва фарҳанг аз муҳимтарин самтҳои фаъолияти васоити ахбори муосир аст, аз ҷумла тавассути матбуот адабиёт таблиғ ва ҷавҳари аслии он ба хонандагон муаррифӣ мегардад, зеро адабиёт аз муҳимтарин авомилест, ки мавҷудияти миллату давлатро собит месозад. Ин аст, ки инъикоси масоили адабӣ баррасии масоили мухталифи мавҷуда дар ин самт аз рисолати аввалиндараҷаи ҳар матбуоти даврӣ мебошад.

Омӯзиш ва таҳлили шумораҳои «Ҳақиқати Суғд» доир ба инъикоси масоили адабиётро метавон ба бахшҳои зерин қисмат кард:

- Наشري хабару мақолаҳо роҷеъ ба баргузориҳои маҳфил ва ҷорабиниҳои адабӣ;

- Наشري намунаҳои ашъор, шеърҳои ҳикояҳои адабони классикони муосир;

- Нақди адабӣ, тақриз ва китобиёт.

Рӯзнома дар баробари тарғибу ташвиқи адабиёт дар муаррифии ҷеҳраҳои адабӣ хидмати мондагор дорад. Аз ҷумла рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» дар тарғибу ташвиқи яке аз ҷеҳраҳои мунири адабиёти муосири тоҷик, Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона саҳми назаррас дорад. Пайванди рӯзнома бо Фарзона аз рӯзҳои нахустини фаъолияти эҷодии Фарзона оғоз шудааст. Собик сармуҳаррири рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» Карими Шариф дар яке аз навиштаҳои хеш таъкид намудааст, ки «барои кормандони идораи мо («Ҳақиқати Суғд» – М. Б., С. Ҳ.) боз ду давраи дигар ба тариқи хоса ёд карда мешавад: аввалин, солҳои панҷоҳум, ки хушлаҳнатини шоири даврони шуравӣ устод Аминҷон Шукӯҳӣ наздики даҳ сол баробари дар вазифаҳои котиби масъул ва ҷонишини муҳаррир кор кардан бо шеърҳои даҳрошӯбашон эътибори рӯзномаро дар саросари диёр дучанд месохтанд; дувумӣ, солҳои ҳаштодум, ки ҳазордастони адабиёти муосири форсӣ Фарзонабону барои ҷаҳонгирии минбаъдаашон, аз ҷумла, ду сол дар даргоҳи адабпарварди «Ҳақиқат» ба ҷаҳиши ҳайратангези худ омодагӣ дида, маҳз бо дуои пирони ин кохи маърифат ба шоҳроҳи тасхири олам гомҳои гурдона ниҳодаанд [3, 6].

Худи Фарзона аз замони фаъолият дар идораи рӯзнома ва муҳаббати хеш чунин менигорад: «Ин рӯзномаи шуҳратманд дар муқобили таҷрибаҳои саҳти таърихӣ тақвим пояндагӣ кардааст, ҳампайкорҳои дохилиро дар оғози давлатдорӣ тоҷикон дар солҳои сивум, ҳам ҷанги зидди фашизм, ҳам разми шаҳрвандии Тоҷикистонро дидааст.

Ҳатто, табдили сохтҳои иҷтимоӣ низ ҳаёти муназзами ӯро қатъ накардаанд. Ба ёд меорем, ки дар солҳои навадум барои дубора номи азизи Хучандро дарёфтани шаҳри Ленинобод рӯзномаи мо («Ҳақиқати Суғд» дар назар аст – М. Б., С. Ҳ.) набардҳои азимро мемонад. Ба таъбири Мавлоно, кулли «охирбинону охурбинон» ба разм бархоста буданд ва оқибат рӯзномаи фотех шаҳри саодатмандро ба номи аввалияш муборакбод гуфт. Албатта, дар ҳеҷ марҳалаи иҷтимоӣ ихтилофи андешаву ормонҳоро назарҳоро пиндорҳоро кирдорҳо ҳаргиз барҳам наметананд, аммо «Ҳақиқати Суғд» аз оғоз чунин сабаку мароми ойинаро пазируфт, ки муҳолифатҳоро ба мувофиқат овард» [4, 3].

Воқеан, аввалин шеърҳои Фарзона дар саҳифаи ин рӯзнома нашр шуда, паёми дурахши ситораи тобони назми тоҷикро ба хонандагон расонидааст. Тарғибу ташвиқи ашъори Фарзонаро дар саҳифаҳои рӯзнома метавон чунин дастабандӣ кард:

- Нашри ашъор:

- а) шеърҳои тозаҷоди Фарзона;

- б) шеърҳои шоирони дигар дар ситоиш ва тараннуми хунару истеъдоди Фарзона;

- Нақди осори Фарзона:

- а) Нашри нақди адабиётшиносони ватанӣ;

- б) Дарҷи таҳлилу баррасиҳои адабиётшиносони хориҷӣ;

- Нашри мусоҳиба, хабару гузориш ва мақолаҳо аз чорабиниҳо ва маҳфилҳои адабӣ бо иштироки Фарзона.

- Муаррифии китобҳои тозанаشري шоир.

Аз солҳои 90-уми асри XX сар карда, дар баҳши адабии «Ҳақиқати Ленинобод» («Ҳақиқати Суғд») мақолаҳои ҷолибу хондани адабиётшиносони ватаниву хориҷӣ роҷеъ ба шинохти ашъори Фарзона нашр шудаанд. Яке аз аввалин баррасиҳои ашъори Фарзона навиштаи Матлубаи Мирзоюнус (Ҳочаева) «Субҳи мавлуди муғчаҳо» (Ҳақиқати Ленинобод, №25 (15123), 20-23-юми март 1994) мебошад. Муаллиф дар ин мақола оид ба вежагиҳои ашъори Фарзона ҳарф зада, қайд мекунад, ки «доираи ашъори Фарзона номаҳдуд аст – фалсафиву ишқӣ, меҳанпарастонаву манзаранигорона, ахлоқиву орифона. Вале манзур якест – як лаҳзаи зебо, як лавҳаи пурнур, як манзараи пурнақш, як фикри бикр ва андешаи дақиқро зиндагии ҷовидона бахшидан» [8, 3]. Муаллиф ба натиҷа мерасад, ки ҳар шеъри Фарзона «далели навҷӯист» ва «нишони тозакорист». Дар ин мақола ба «Баҳорнома» ё худ силсилаи наврӯзии ашъори Фарзона бештар рӯҷуъ шуда, мунаққид таъкид месозад, ки вожаи «баҳор» дар ашъори Фарзона басо пурмуҳтавову гаронмоя аст.

Ҳамзамон, дар шумораҳои 82, 84, 85, 86 (15491, 93, 94, 95)-уми «Ҳақиқати Ленинобод» аз моҳи октябри 1998 ссилаи нақди адабии Атахон Сайфуллоев «Ҷариштаи ишқи ҷовидон» роҷеъ ба ашъори Фарзона нашр шудааст.

Мақолаи Атахон Сайфуллоев «Шеърҳои офтобӣ» («Ҳақиқати Ленинобод» №45 (15867), 5-уми июни соли 2002, с. 3), ки фарогири нақди ашъори Фарзона мебошад, ҷолиб аст. Мақолаи «Фарзона ва шеъри Аҷам»-и Турдихон Бердиева, ки дар шумораи №73 (16095, 11-уми сентябр, 2004, с. 4-5) мунташир шудааст, ба шинохти шуҳрат ва маҳорати шоир хидмат мекунад.

Мусоҳибаи Рафӯбат Муъминова «Суоле чанд ба офтоби назар шоира Фарзона», ки дар «Ҳақиқати Ленинобод» (№ 19 (16041), аз 6-уми март соли 2004, с. 6) нашр шудааст, аз мусоҳибаи самимонаи Фарзона буда, рӯзноманигор андешаҳои ҳамсухбати хешро роҷеъ ба шеър чист ва шоир кист, беҳтарин шеър кадом аст ва бузургтарин шоир кист пурсон мешавад.

Соли 2014 рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» (аз шумораи 4 (17216), 9-уми январ) саҳифаи илмию адабӣ ва оммавино бахшида ба рӯзгор ва осори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона роҳандозӣ мекунад. Саҳифа «Каъбаи ҷон» унвон дошта,

рӯзноманигор Солеҳи Зарифзод масъули саҳифа махсуб меёфт ва давоми як сол, моҳе як маротиба нашр шудааст.

Саҳифаи «Каъбаи чон» беҳтарин мақолаҳои адабиётшиносон шоирону нависандагон ва ҳаводорони ашъори шоирро нашр намуда, дар шинохти ашъори шоир хидмати мондагорро ба анҷом расонидааст. Навиштаҳои Аскар Ҳаким «Андеша, отифа, тасвир» (давомаш дар ду шумораи баъдӣ С. Ҳочиев «Шеъри маърифатбахш» (№19), Абдунабӣ Сатторзода «Аз фарши иҷтимоӣ то арши кибриӣ» (№89) А. Ҳасанов «Шеъри ту тоҷикро сармоя дод» (№34), З. Қурғонов «Нодиракорӣ дар қорбурди вожағони ҳаммаъно» (№98), Мӯсо Олимҷонов «Муруре ба калимасозии устои сухан» (№107), Н. Файзуллоев «Ғазалсарои маъруфи давр» (№123), Гулноз «Табассуми ҷовидонаи хурии нилуфар» (№32) аз ҷумлаи беҳтарин нигоштаҳои ин саҳифа мебошанд.

Чунончи Аскар Ҳаким дар мақолаи хеш «Андеша, отифа, тасвир» таъкид мекунад, ки «Фарзона яке аз соҳибистеъдодтарин намояндаи шоирони насли нав мебошад, дар шеъраш низ боризтарин махсусиятҳои шеъри он инъикос гаштааст». Аскар Ҳаким зимни баррасии шахсияти ғиноии шеъри Фарзона таъкид месозад, ки «...агар ба руҳияи шоир ва ё шахсияти ғиноии Фарзона тааммуқ шавад, чунин бардоште ҳосил мешавад, ки сухани ӯ ҳангоми рӯй овардан ба зиндагии ҳаррӯза оҳанги маҳзун гирифта, бештар воқеъгароёна аст, вале вақте ки ба олами орзуҳои ӯ меравад, суханаш лаҳни шодиву ҳаёлпардозона мегирад» [2, 3].

Кароматулло Олимов низ дар мақолаи «Дуруди Каъбаи сурх ба сӯи фардои сабз» қайд мекунад, ки «Фарзона шоирест хирадпеша. Ҳар сухани худро натавонӣ дар қолаби эҳсосоти шӯрангези дили ишқпарвар, балки дар мизони дақиқи мантиқ санҷида баён мекунад» [5, 3].

Саҳифаи «Каъбаи чон» дар баробари нақдҳои ҷолиби олимони соҳа, зери гӯшаи «Шеъри нав» ашъори тозаҷоди шоирро пешниҳоди хонандагон намудааст. Зери гӯшаҳои «Эҳдо» ва «Ифшои роз» бошад, муҳаббатномаҳои назмиву насрии муҳлисони Фарзона нашр шудааст.

Дар даҳсолаи дууми асри XXI низ рӯзнома бештар ба тарғиби ашъори Фарзона тавачҷуҳ намуда, пайваста ашъори нави шоирро мунташир ва нақдҳои адабии замонаро роҷеъ ба вежаҳои ҳунариву сохтори шеъри шоир нашр менамояд.

Аз таҳқиқ ва омӯзиши мавзӯи саҳми рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» дар тарғибу ташвиқи ашъори Фарзона ба чунин ҳулоса расидем:

1. Дар замони соҳибистиклолӣ рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» дар тарғибу ташвиқи ашъори Фарзона саҳми бориз дорад. Пайваста дар саҳифаҳои рӯзномаи мазкур доир ба ашъори шоир маводи фаровоне дарҷ мегардад, ки ин мавод метавонад дар муайян намудани афкори адабии ҷомеа хидмат намояд.

2. Меъёрҳои баррасии масоили адабиёт дар рӯзнома хеле равшан ба назар мерасад. Матлабҳои ба нашр расида бозгӯи ҷанбаҳои муҳталифи адабиёти миллӣ мебошанд. Маводи адабии рӯзномаи дорои шакл ва сабку услуби хосанд. Ин хусусият бори дигар собит месозад, ки нашрия бо назардошти назариёти илмӣ

дар тарғибу ташвиқи ашъори Фарзона ба корбасти маъмултарин шаклу жанрҳои адабӣ ва журналистӣ таъя намудааст.

3. Сохтор ва мавзӯву равишҳои баррасии тарғиб ва ташвиқи ашъори Фарзона дар рӯзнома қолиб буда, нақди ашъори ӯ дар саҳифаҳои рӯзнома дар шинохти масъалаҳои адабиётшиносӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

4. Дар саҳифаҳои рӯзнома доир ба ашъори Фарзона нақд ва тақризҳои зиёде нашр гардиданд, ки дар тарғиби ғоя ва шинохти осори шоир саҳми беандоза мегузорад.

Пайнавишт:

1. Аъзамзод С. Оид ба таҳқиқи муштараки таърихи адабиёт ва матбуоти тоҷик // Шарофати «Бухорои шариф»: Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 100-солагии «Бухорои шариф». – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалид, 2019. – 113-121 с.
2. Аскар Ҳаким. Андеша, отифа, тасвир // Ҳақиқати Суғд. № 19 (17232). – № 20 (17233). – № 22 (17234). – Феврари соли 2014.
3. Карими Шариф, Золеҳи Зарифзод. Фурӯғи зиндагӣ (Қомуси «Ҳақиқати Суғд»). – Хучанд: Хуросон. 2010. – 188 с.
4. Фарзона. Башоратдеҳи фардо // Ҳақиқати Суғд. – № 150 (17519). – 15-уми декабри соли 2015.
5. Караматулло Олимов. Дуруди Каъбаи сурх ба сӯйи фардои сабз // Ҳақиқати Суғд. – № 4 (17216). – 9-уми январӣ соли 2014.
6. Матлубаи Мирзоюнус. Субҳи мавлуди муғчаҳо // Ҳақиқати Ленинобод. – №25 (15123). – 20-23-юми мартӣ соли 1994.
7. Сатторова З. Рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» дар масири истиқлол // Масъалаҳои мубрами журналистика: Маҷмуаи мақолаҳо. – Хучанд: Ношир, 2019. – С. 71-84.
8. Ҳакимова С. Ҳақиқат аз равшанаи замон: Рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» ва нақши он дар ташаккули матбуоти тоҷик. – Хучанд: Хуросон, 2022. – 216 с.

ТАҶАССУМИ ЯК ҶОҶЕАИ ТАЪРИХӢ ДАР АШӢОРИ ҶАРЗОНАИ ХУҶАНДӢ

Назарияпардозии рус Г. Н. Поспелов дар китоби «Лирика дар миёни ҷинсҳои адабӣ» истилоҳи «лирикаи персонажӣ»-ро барои ифодаи мафҳуми шеър ба қор бурдааст, ки дар он шахс ва ё ҳодисае мавриди андешаю эҳсосоти шоир қарор гирифта, дар қиёс бо шахсиятҳои осори ҳамсӯ ва драмавӣ фарқ мекунад [2]. Чунин шеърҳо аз лиҳози ҳаҷм хурд буда, дар онҳо воқеа ва раванди инкишофи ҳодисаю воқеаҳо мавқеъ надоранд, балки бештар таассуроти шоир нисбат ба шахсият баён мегардад. Чунин нави шеърро мунаққид ва адабиётшиноси тоҷик Аскар Ҳаким «шеъри ғиноии шахсиятӣ» унвон карда, дар адабиёти гузаштаю имрӯзаи тоҷик ривоҷи комил доштани онро таъкид мекунад [4]. Воқеан ҳам, аз шеъри «Бӯи ҷӯи Мӯлиён»-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, ки дар ситоиши Нӯҳи Сомонӣ суруда шудааст, ашъори мадҳиявӣ марсиявӣ ғаровони адабиёти гузашта, ки дар қолабҳои гуногуни шеърӣ гуфта шудаанд, ҳама ҷузъи шеъри ғиноии шахсиятӣ мебошанд, ки дар онҳо қорнома, сифат ва ҳислатҳои ашҳоси муайян баён гардидаанд.

Дар адабиёти замони Истиқлол, баҳусус ин нави шеър тамоюли нав пайдо карда, беш аз пеш вусъат гирифт. Шоирон дар баробари зикри шахсиятҳои зиёди хизматнишондодаи ҷабҳаҳои гуногун, инчунин ба масъалаҳои сарнавишти таърихи миллат, ҳувиати он, худшиносии миллий ва таърихӣ бо падидаҳои гуногунаш, ситоиши қаҳрамони диловарони ватандӯст ва тарғибу ташвиқи дигар арзишҳои миллий даст заданд.

Зимнан чунин намуди шеър ва рӯҷӯ ба таъриху фарҳанги гузашта аз солҳои шастуми асри XX, баъди ба майдони адабиёт қадам гузоштани шоирон Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулруҳсор, Қутбӣ Қиром, Гулназар ва дигарон бештар рушд карда, боиси таҳаввули руҳияи худшиносии миллий дар адабиёт гардид. Аз ҷумла, шеърҳои дар бораи шахсияти Борбад, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Сино, Хайём, Аҳмади Дониш, Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Муҳаммадҷон Шақурӣ ва дигарон навиштаи Лоик Шералӣ саршор аз руҳияи худшиносӣ ва ғиромидошти шахсиятҳои фарҳангии миллат буда, барои тарбияи ватандӯстию миллатпарварии мардум хизмат намудаанд.

Баробари ин, як рӯкни муҳими шеъри ғиноии шахсиятӣ рӯҷӯ ба таърихи миллат ва қорномаҳои шахси асотирӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ таърихӣ ташкил додааст, ки қилсилаи шеърҳои «Илҳом аз «Шоҳнома», «Тоҷикистон – кишвари ман», «Оли Сомон»-и Лоик Шералӣ, «Теги Сино», «Аҳмади Дониш», маҷмуаи шеърҳои «Масъуднома»-и Бозор Собир намунаҳои он мебошанд. Дар ин шеърҳо на танҳо симои шахсиятҳо, балки рӯҳҳои расидан ба маърифат, шинохту ғиромидошти ватан ва фарҳанги миллий, ормонҳои миллату давлат табиғу ташвиқ гардидаанд. Дар ҳусуси вежагиҳои адабиёти тоҷикӣ дар солҳои 60-уми асри XX адабиётшинос Муҳаммадҷон Шақурӣ таъкид мекунад: «Аз солҳои шаст дар адабиёти шӯравӣ, аз ҷумла дар адабиёти форсии тоҷикӣ

моддигарой ва назари иҷтимоии синфӣ (табақотӣ) каме коста, масъалаҳои маънавият ва ахлоқ бештар аҳамият пайдо кард. Як падидаи маънавиятҷӯӣ ин буд, ки дар шеърӣ форсии тоҷикӣ мавзуи худшиносии миллӣ, аз ҷумла худшиносии таърихӣ мавқеи босазо ёфт. Ин мавзӯ солҳои баъд пайваста аз паҳлуҳои нав баррасӣ шуда, солҳои навад, дар даврони истиқлол дар шеър мавзуи асосӣ шуд» [5, с. 434].

Симои таърихӣ ва корномаи қаҳрамононаи Темурмалик низ ҳамчун як ҷузъи ифтихори миллӣ дар шеърӣ муосири тоҷик ҷойгоҳи хоса пайдо намудааст. Дар шеърӣ шоирони муосир Темурмалик рамзи шучоату мардонагӣ, далерӣ, қаҳрамониҳои бемисл ва нотақрори мардуми тоҷик тасвир шудааст, ки новобаста ба нерӯҳои нокифояи хеш бо шучоату мардонагӣ ва дили саршор аз меҳри ватан бар зидди ғосибон муборизаи беамон мебарад. Ҳарчанд дар ин муборизаи нобаробар лашкари камшумори Темурмалик натавонист шаҳри Хучандро аз ҷанги муғулони хунхор дар амон нигоҳ дорад, вале бо далерию корнамоӣ, тадбиру хирад ва кордонии худ ин ваҳшиёни хунхори биёбониро дар тарсу ҳарос андохт. Бахусус, дар натиҷаи сохтани қалъаи обӣ ва киштиҳои зиреҳпӯш чанд муддат нерӯи муғулро нигоҳ дошта, тавассути тадбир ва усулҳои ҷангии худ ҳазорон муғулро ба хоку хун оғушта намудани ӯ зевари китоби таърихнависи асримиёнагӣ гардидааст.

Хеле ҷолиб аст, ки достони корномаи Темурмалик фаротар аз китоби таърих дар асрҳои миёна ҳамчун рамзи мардонагӣ ватандӯстӣ воридаи шеърӣ адабиёти бадеӣ гардида, симои ӯро чун қаҳрамони миллии мардуми форсидабон муаррифӣ намудааст. Бинобар ҳамин ҳам, дар шеърӣ суҳанварони муосир, бахусус шоироне, ки ба корномаи бузурги таърихии Темурмалик ишора кардаанд, симои ӯ дар заминаи воқеоти офарида шудааст, ки аз китоби муаррихони асримиёнагӣ сарчашма мегирад.

Инъикоси ном ва корномаи Темурмаликро дар осори манзум ба тариқи зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

1. Номи Темурмалик ҳамчун қаҳрамони миллӣ, нишон аз ифтихори ватандорӣ ва рамзи далерию шучоат истифода гардидааст.

2. Шеърҳои алоҳидае, ки дар онҳо ҷузъе аз корнома ва ё зиндагиномаи Темурмалик ба хоҳири ибратомӯзӣ зикр гардидаанд.

Дар бархе аз ашъоре, ки дар он номи Темурмалик зикр гардидааст, ҷузъе аз зиндагӣ ва ё корномаи ӯ ҳамчун унсури маъносоз мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар шеърӣ «Видои Темурмалик»-и Фарзона охири ҷаҳони Хучандро тарк кардани Темурмалик, ба ҷанги ғосибони чингизӣ даромада, ба макони айши «ваҳшиёни беамон» мубаддал гардидани шаҳри Хучанд, беҳонумон шудани мардум бар асари ин воқеоти шуму хонабарандоз ва ниҳоят бо ноумедии зиёд тарки Хучанд кардани Темурмалик тасвир ёфтааст. Дар меҳвари андешаи шоир ҳамчунон андешаи ватандӯстӣ ва муҳаббати қаҳрамони шеър нисбат ба зодгоҳи худ дар мисоли ба худ бурдани як мушт хоки Ватан қарор гирифтааст. Зикр кардан бамаврид аст, ки тасвири ватандӯстӣ бо қорбурди мафҳуми «хоки Ватан» дар адабиёти тоҷик аслан суҳани тоза нест ва ҷузъе аз очерки таърихии устод Садриддин Айний – «Қаҳрамони халқи тоҷик

Темурмалик»-ро ташкил додааст. Дар очерки таърихии Садриддин Айнӣ манзараи мазкур хеле самимӣ, муассир, ҷаззоб ва воқеӣ тасвир гардида, симои ватандӯстонаи Темурмаликро равшану барҷаста инъикос намудааст.

Шоираи халқии Тоҷикистон Фарзона дар шеъри «Видои Темурмалик» бо истифода аз лаҳзаӣ ҳассосе, ки бешубҳа дар заминаи илҳом аз очерки устод Садриддин Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик -Темурмалик» [1] ба вучуд омадааст, дар заминаи дар маркази тасвир қарор додани симои Темурмалик ба офаридани шеъри ватандӯстона муваффақ гардидааст. Агар аз лиҳози сохторшиносӣ ба шеъри мазкур нигарем, он оҳанги иҷтимоӣ дошта, аз 14 байт иборат мебошад, вале дар байни абёти ин шеъри комил танҳо байтҳои 1, 3, 5 ва 7-ум мақсаду маром ва ҳадафи шоирро бар дӯш доранд. Абёти боқимонда, ки ба нақли як ҷузъи рӯзгори Темурмалик, яъне ҳангоми тарки Хучанд мушти хокеро бо худ бурдани ӯ ихтисос доранд, танҳо василае барои пайванди суҳан ва ҷиҳати тақвияти андеша оварда шудаанд. Байти аввал манзараи умумии нооромӣ ва ғоҷеаи ватанро дар сурати ба киштии бар асари тӯфон сарнагунгардида ташбеҳ додани ватан ба тасвир гирифтааст:

*Киштии меҳан зи тӯфон сарнагун шуд,
Коми дарё лаб ба лаб аз ҷӯши хун шуд [3, с. 85].*

Тӯфони ҳаводиси рӯзгор киштии меҳанро ба коми худ мекашад ва дар натиҷа, мавзеи тӯфон окандаи ҷӯши хун мегардад. Аммо ду байти баъдӣ қомилан бо байти якум иртибот надоранд ва суҳанвар ба тасвири ҳолат, ғазову вақти дигаре мегузарад: Подшоҳе ба тахтаи шикаста нишаста ба самти ороми соҳил равон аст, вале дар он қанори соҳил шаҳри Хучанди ӯ дар тасарруфи бегонагон аст. Байти чорум тасвири ҳолати онҳоро дарбар гирифтааст, ки дар ин айёми барои халқу миллат сарнавиштсоз нисбати тақдирӣ ояндаи он бетафовут ҳастанд, зеро ба ибораи шоир «хуни гарми мардии онҳо фисурда» аст. Дар байти панҷум шоир боз ҳам ба тасвири ҳолати Хучанд, ки айшгоҳи мардуми бегона гардидааст, мепардозад ва ба асли матлаб бозмегардад:

*Ё Худо, то кай дар ин дунёи гардон
Тоҷик андар марзи худ беҳонумон аст?! [3, с. 85].*

Бешубҳа, дар ин байт манзараи бар асари ҷанги дохилӣ аз ватани худ ғуреа ва беҳонумон гардидани мардуми тоҷик баръало эҳсос мегардад ва хитоби шоир, ки дар ниҳояти ҳайрату тааҷҷуб аз Худост, мақсаду муроди ӯро равшан ба намоиш мегузорад.

Дар байти ҳафтум шоир дар бораи хомӯш гардидани «оташи қудсии Зардушт» суҳан рондааст, ки он ба шукӯҳу ғурӯғ, маънавият ва бузургии миллати тоҷик ишора мекунад, ки боиси зерӣ хатар қарор гирифтани ҳама гуна муқаддасот ва арзишҳо мегардад. Ҳамин тариқ, агар абётеро, ки дар онҳо муроди марказии шоир гузошта шуда, дар боло роҷеъ ба онҳо изҳори андеша намудем, ҷудо намоем, дар сурати риояи қолабҳои сохторӣ, яъне риояи қофия онро ба сурати шеъри алоҳида пазируфтани мумкин аст.

*Киштии меҳан зи тӯфон сарнагун шуд,
Коми дарё лаб ба лаб аз ҷӯши хун шуд.*

*Дар гиребон мекашад сарро фурӯтар,
Он ки хуни гарми мардияш фасурда.*

*Ё Худо, то кай дар ин дунёи гардон
Тоҷик андар марзи худ бехонумон аст?!*

*Мурда кайҳо оташи қудсии Зардушт,
Мекашад шаҳри варо зулмот бар ком... [3, с. 85].*

Тасвир дар шеъри мазкур аз лаҳзае оғоз мегардад, ки Темурмалик бар тахтапорае савор шуда, то ба соҳил мерасад. Акнун ба назари ӯ Хучанд монанди ёрест, ки бар дасти ағёр афтодааст:

*Лек он ҷо, андар он соҳил Хучандаш
Ҳамчунон ёрест, к-ағёре рабуда [3, с. 85].*

Ин ҳолати варшикастагӣ Темурмаликро хеле руҳафтода намудааст, ӯ сари хешро ба гиребон дарунтар мекашад, то ин ки ба ҳеч кучо нанигарад ва осори ғоҷеаи аз муғулон ба ҷо мондари набинад. Домани поки ин шаҳри қадимӣ олуида гашта, худ ба коми зулмоту торикӣ фурӯ рафта аст, ҳатто қалъаи сохтаи Темурмалик ҳам, ки бесоҳиб монда буд, монанди ҷомаҳои азодорон сиёҳфам метобад. Темурмалик аз тахтапораи шикаста хешро ба соҳил кашид, маствор мушти хоки гарму нарми ватанаширо монанди ташнае, ки аз оби хушгӯвор рафъи ташнагӣ мекунад, бӯй кард. Ба димоғаш бӯйи шиноси атри гулҳову сабзаҳои Ватан расид. Даст фароз кард ва ҳамчун охири ҷағдори ватани азиз мушти хокеро чун ганҷ ба даст гирифт ва роҳи хешро идома дод. Ин охири ҷағдори дастранҷе буд, ки Темурмалик бо худ гирифта, ҳамчун фарзанди содиқ онро азизу гиромӣ меиошт, охири ҷағдори нишонае, ки ӯро дар ғарибӣ бо Ватан пайванд мебахшид.

Дар тасвири Фарзона Темурмалик ба роҳе меравад, ки дигар бозгашт надорад, ин роҳ ӯро ба маконе мебарад, ки дар он ҷо ин хоки муқаддас «дар ҷӯри ғарибаш бо ҷисми ӯ пайванд» мешавад.

Агар ба таври умум таваҷҷуҳ кунем, нигоҳи Фарзона ба ин масъала кулӣ аст, ӯ ба ҷузъиётҳои таърих, аз ҷумла, лашкар ҷамъ намуда, ҳамроҳи қаҳрамонони шӯҷоъ дар сарзаминҳои дигар бо муғулон мубориза бурдани Темурмаликро таъкид намекунад. Зеро ончунонки аз осори таърихӣ бармеояд, Темурмалик ҳангоми фирор аз ҷазираи обии худ бо киштиҳои зиреҳпӯши худ муғулҳои хунхорро ба ваҳшату ҳайрат андохта буд, вале дар шеъри Фарзона мо акси ин ҳолатро мушоҳида мекунем. Темурмалик аз қалъаи худ на бо киштиҳои зиреҳпӯш, балки савори тахтаи шикастае берун мешавад, ки ин матлаб агарчи бо гуфтаи муаррихони асримиёнагӣ созгор намеояд, як тасвири шоирона аз ин ғоҷеаи мудҳиш мебошад.

Ба андешаи шоир, видои Темурмалик бо Хучанд ин поёни кори ӯ, ҳақиқати бебаҳси шикасти Хучанд ва ба хароба табдил дода шудани шаҳри мазкур аст. Ба ибораи дигар, аз ин ғоҷеаи талхи таърихӣ шоир меаҳад барои ҳамзамон

дарси ибрат оварад, то ба ин васила ҳамзамононро ба дӯст доштани Ватан, муқаддас шумурдани обу хоки он, шинохт ва ҳифзи ватан даъват кунад. Дар ин сурат, на воқеот ва рӯйдодҳо, балки саранҷоми ин воқеаи шуми таърихӣ чун василае барои баёни мақсаду мароми суҳанвар хизмат намудаанд. Таваҷҷуҳи шоир бештар ба муносибати қаҳрамон ба Ватан-зодгоҳаш нигаронида шудааст. Шоир намунаи қаҳрамонӣ, шуҷоат ва ватандӯстиро дар эҳтиром гузоштан ба поре аз хоки Ватан дар тимсоли Темурмалик нишон додааст.

Чунонки таъкид шуд, дар шеъри мазкур ба таври умумӣ дар мавриди шикасти Хучанд ва ба дасти муғулон гирифтӣ омадани мардум, ба коми хуну оташ кашида шудани шаҳр, ноилоҷ охирин қароргоҳ ва истехкоми хешро тарк намуда ба тахтапоре нишаста то соҳил омадани Темурмалик ва охирин ёдгор - мушти хоки Ватанро бардошта ба сӯи бекаронаҳо рафтани ӯ изҳори назар шудааст, ки дар маҷмӯъ ба руҳияи шеър оҳанги навмедона бахшидааст. Чунин руҳия гирифтани шеър бесабаб набуда, ба воқеоти солҳои 90-уми асри гузашта, ки бар асари ҷанги шаҳрвандӣ мардуми зиёде беҳонумон ва овора гардида, ҷилои ватан намуда буданд, иртиботдоранд. Ин воқеаҳои ғоҷеабар шоирро маҷбур сохтанд, ки бори дигар ба таърих рӯ оварад ва пеши худ суол гузорад, ки «чаро халқи тоҷик бо ин ҳама фарҳанги бузург дар ватани худ беҳонумон ва саргардон аст?», «Чӣ бояд кард, ки тоҷик дигар чун Темурмалики қаҳрамон иҷборӣ ватани хешро тарк накунад?», «То кай тоҷик дар ватани худ беватан аст?», «То кай дунёи гардон ба тоҷикон чунин ҷафоро раво мебинад?».

Таваҷҷуҳ ба «Видои Темурмалик» нишон медиҳад, ки Фарзона дар сохтмони шеър ба чанд нукта, ки бунёди марказии асарро ташкил додаанд, диққат додааст:

– тасвири манзараи Хучанд пас аз ишғоли муғулон, ки дар он дигар аз оташи меҳру муҳаббати зиндагӣ нишоне намонда, шаҳр дар коми торикию ҷаҳлу зулмот мондааст;

– баёни харобкориҳо ва ваҳшиёнати муғулон дар Хучанд;

– тасвири руҳияи Темурмалики ноумеду шикастадил;

– ҳангоми видоъ мушти хоки муқаддаси Ватанро бо худ гирифтани Темурмалик.

Ҳамин тариқ, дар офаридани шеъри «Видои Темурмалик» Фарзона аз он ҳақиқати воқеӣ, ки дар китобҳои таърихӣ оид ба Темурмалик, аз ҷумла, пас аз ишғоли Хучанд шаҳрро тарк намуда рафтани ӯ баён намудаанд, берун нарафта, лаҳзаҳои мушти хоки ватанро бо худ ба ёдгори гирифтани Темурмаликро, ҳамчун нишони ватандӯстии ӯ баён намудааст. Мушти хоки муқаддаси Ватанро барои қаҳрамон ҳамчун ганҷ ва охирин мукофоти заҳмату талошҳои ӯ арзёбӣ кардааст:

Бар замин нохун бисуду берун овард,

Як кафи хоки ватанро ҳамчу ганҷе.

Ҷуз кафи ҳоке нашуд ӯро дар офоқ,

Охирин подоши ранҷу дастранҷе [3, с. 85].

Шеъри Фарзона бо тасвири пурсӯзу лаҳни пур аз таассуф, ки саҳифаҳои пурғоҷаи поёни зиндагӣ ва муборизаи Темурмаликро нишон медиҳад, хотима

ёфта, ҳамин руҳия образи Темурмаликро дар назари хонанда равшан ҷилва медиҳад:

*Пас ба сӯйи бекароне раҳ гирифтӯ,
Дар кафаш хоке муқаддас ҳамчу фарзанд.
Хоки пайванде, ки дар гӯри ғарибаи
Мешавад бо ҷисми ӯ пайванд, пайванд... [З, с. 85].*

Фарзона бо оҳанги яъсу ноумедӣ танҳо аз шикасти Темурмалик ва охирин чораи ӯ, ки бо худ гирифтани як мушт хоки ватан мебошад, муҳаббати ин қаҳрамони халқро ба зодгоҳ ифода кардааст.

Ҳамин тариқ, шоир бо услуби хеле содаву равон аз ин воқеаи таърихӣ баҳра мегирад, онро бо андешаю эҳсоси ботинӣ ба риштаи тасвир мекашад. Фарзона «Видои Темурмалик»-ро на ба хотири он офаридааст, ки бузургӣ ва қаҳрамонии Темурмаликро нишон диҳад. Чунонки қаблан зикраш рафт, шоир шеъри мазкурро замоне эҷод намуда буд, ки дар Тоҷикистон ҷангҳои хонабарандози солҳои 90-уми асри бист идома доштанд, Тоҷикистон дар гирдоби даргириҳо ва оташу хун қарор дошт ва мардуми беҳонумон маҷбур шуданд, зодгоҳи хешро тарк намуда, рӯ ба ғурбат биёранд. Шеъри «Видои Темурмалик» намунаи хубе аз шеъри ватандӯстона аст, ки дар пардаи рамзу киноя эҷод гардидааст.

Пайнавишт:

1. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ: Очеркҳои адабӣ-таърихӣ. – Душанбе: Маориф, 1978. – 167 с.
2. Пospelов Н. Г. Лирика среди литературных родов. – М.: МГУ, 1976. – 228 с.
3. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Иборат аз 2 ҷилд. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – Ҷилди 1. – 499 с.
4. Ҳаким А. Вежагиҳои анвои шеъри ғиноӣ (Дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикии нимаи дувуми асри XX). Маҷмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. Ҷилди 3. – Хучанд: Ношир, 2017. – 510 с.
5. Шукуров М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи XX. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.

ҶОЗИБАҲОИ ШЕЪРИ ФАРЗОНА

*Эй ки бар хониши ин манзума пардохтай,
Эй ки ўро нигарӣ бо назари бегона.
Чашими гафлат бидуш – зодаи ишқи туст ин,
Гарчӣ пиндоштиаи моли яке Фарзона.*

Шеъри хонум Фарзонаи Хучандӣ дар адабиёти муосири тоҷик ва кишварҳои Шарқ, бешак, ҷойгоҳи намоёнро ишғол мекунад. Фарзона кайҳост мисли булбули хушово дар чаманистони биҳиштосои назми тоҷик сайр дорад ва бо лаҳни ниҳоят ширину шевову дилрабо эҷод мекунад.

Ба гунае, ки шеъри Фарзона «аз танӯри дил ғаввора мезанад». Фарзона алфози хубро мепарастид, ӯ забони бетаровату хушкро намеҳад ва ҷонибдори забонест, ки он андеша ва маъниҳои бикрро ифода карда тавонад.

*Ман низ ҳарфи тоза бояд гӯям,
То чанд ба бозор барам меваи тар (181. 3).*

Ҷозибҳои шеъри Фарзона дар он зухур меёбанд, ки шеъри ин шоираи шакарғуфтор, дар кадом жанре набошад, тасхиркунанда аст. Фарзона ба воситаи шеъри оламгираш вожаҳои ноби классикиро зинда мегардонад. Анқариб дар тамоми ашъори ин ғарштиаи суҳан вожаҳое дида мешаванд, ки аз аслияти забони ноби тоҷикӣ дарак медиҳанд. Вожаҳои «қудсӣ», «қудсиёна», «кибриё», «кибриёӣ», «мино», «минуй», «малакутӣ» ва ғайра дар шеъри воқеан қудсии шоира ҷилва мекунад. Яъне исботи он аст, ки шеъри ӯ шеъри саҳл нест, балки шеъри шӯрангезу шаққарину қудсиёна аст!

*Дилам қабулгаҳи муждаҳои **миноист**,
Нузули ишқи ту бар ҷонам оят-оят бод (310. 1).*

*Эй насими дарёӣ, бо шамими **миной**,
Қўлбор густурдаӣ, ин саҳар ҷу атторон (297. 1).*

*Сафири чаишаи дур аст, чаими **кибриёият**,
Ту шаҳрошӯби офоқӣ, қасам бар рустоият (35. 2).*

*Шаҳри дарёи хушеднадида, падруд,
Эй фурӯғи **малакут**, оташи симои сапедат (418. 2).*

Фарзона дар эҷоди шеър ба бузургони адабиёти форсу тоҷик – ба Мавлонову Аттору Бедил, Саъдиву Камол, Ҳофизу Соиб пайравӣ менамояд. Ӯ моҳиронаву соҳирона «баҳро дар кӯза» ғунҷонидааст! Боиси ифтихори мост, ки каломии шаққарини ин шоираи форсизабон дар радифи Фурӯғи Фаррухзод, Симини Бехбаҳонӣ, Анна Ахматова, Жола Бадеъ меистад. Фарзона дар ашъораш аз шеърҳои ин нобиғагон ҷиҳати тақвияти андешаҳои пандомӯзи ҳеш низ пайравӣ намудааст. Ҷаззобияти ашъори Фарзона шоирони тавоноии дунёро мафтунӣ худ намудаву водор ба эътирофу эътибор кард. Дар васати занони

суханвари дунё шеъри воломақоми ин фариштаи сухан баланд парвоз намуда, ҷаҳони андешаҳои файласуфонааш буруз мекунад. Яке аз рӯзноманигорони форсизабони Инглистон Маъсумаи Турфа ба эҷодгарии Фарзонаи якдона чунин нуктаи назар медиҳад: «Дарвоқеъ, Фарзона ҷойгоҳи махсуси худро дорад. Ман ҳамеша эҳсос мекунам, ки дар Тоҷикистон низ ҳамин тавр аст. Бо он, ки шоирон хеле зиёданд, аммо ӯ ба хотири ин ки зан аст ва тамоми зебоӣ ва латофати Тоҷикистонро ҳамроҳ бо худааш дорад, дар зимн фарҳанги ғании забони форсиро ҳама ҷо бо худааш мебарад ва бисёр зани босавод ва пурхонда аст. Ва суолҳое, ки ба ӯ медиҳанд, бисёр файласуфона ҷавоб медиҳад. Фикр мекунам, ки он чи ки Фарзонаро аз дигарон чудо мекунад, агарчи ҳар кадом аз дигар шоирон низ гулҳои пурарзишанд, файласуфмашрабӣ ва зарифии ӯст, ки дар ин ҷо низ ҳамин тавр махсус мешавад».

Хонандаи ашъори шоира метавонад ба умқи андешаҳои печ дар печу беохир ва оинанамои ӯ, ки ҳастиро, чи будани мавҷудияту зистанро меомӯзонад, мафтун шавад, метавонад ба як байти ӯ ошиқ шавад. Фарзона садҳо шохбайтҳое дорад, ки ҳар яки он маъноӣ як китобро доранд. Бубинед, чи дилпазиранд фишурдаи табъи латифи шоир!

*Рӯз бо як чашми хуришедӣ ҷаҳонбин гаштааст,
Шаб ҳазорон чашми кавкаб дораду кӯр аст боз.*

*Шайтони порсоюму карданд гайбатам,
Дар маҳфили малоикаҳои ҳарамнишин.*

*Сарпӯш бикан аз даҳани шампани хуришед,
Он сон, ки зи бонгаи бипарад хоби гаронам.*

*Кулбаи пурсурури мо рашки тамоми қасрҳост,
Кабкпалав намедихад лаззати ин пиёбаро (291. 1).*

*Ифшотар аз суоливу пайдотар аз ҷавоб,
Эй шиқ, шиқи то ба абад беҷавоби ман! (292. 1).*

*Шаб фишори хун дорад, ку лимӯи моҳи ӯ,
Гарм-гарм мепечад оҳи ман ба оҳи ӯ (141. 1).*

*Чун аз тариқи симо симои ту дурахшид,
Хуришедвораеро аз моҳвора дидам (303. 2).*

*Эй хоб, ки умри маро даркашидаӣ,
Аз ман салом гӯ маҳи шабзиндадорро (336. 2)*

*Дар раҳи маҷозу асл, ҷустуҷӯи худ кардем,
Ҳар касе Худоро ёфт, оқибат ҳам Инсон шуд! (178. 1).*

*Дигарон санг фиканданду ту як шохаи гул,
Ман на аз санг, ки аз зарбаи гул афтодам.*

Метавон чаззобияти ашъори шоираро аз лиҳози эҷоду омӯзишу пажухишу арзишдоварӣ то як андоза муайян намуд. Яъне чаззобияти шеъри ин нодирагуфтори шарқӣ аввал така ба ғояҳои бузургон ва нобиғагони шеъри форсист; калимасозиву ибораоройҳо ва тасвирсозии балеғ; мавзӯҳои баргузида ва омезиши шеъри сапеду шеъри мудерн; файласуфмашрабӣ ва зарифгӯии ӯ; истифодаи бамавриду шинами вожаҳои байналмилалӣ дида мешаванд. Яъне тамоми назокат ва нафосати сухани шоира аз дил ба дил раҳ меёбад ва ӯ ҷавоби шоираҳои оламо дар эҷод бо он «қанди порсӣ» дод!

Дар шеъри «Дар ҷустуҷӯи кӯчаи ҳақиқат» шоира бо ақидаҳои умедворкунанда, ба сӯйи ояндаи нек раҳнамоӣ мекунад ва рисолати худро чун инсонии комил низ дар раҳӣ аз пасмондагӣҳо, андух, нобаробарӣҳо мебинад. Ақидаҳои файласуфонаи Фарзона хонандаро ба андеша водор мекунад, ки чи гуна шитобону саросема мебояд зист дар ин «дунёи қачдору марез». Дар ин шеър шоира менигорад:

*Ман, ки меҳостам бо ханҷари ҳақиқат
фиребу ниёву наҳсро пора кунам,
Дардҳои дигаронро бо фитрати
тилисмкушо чора кунам.
Тангнои тафаккурҳоро
чун масоҳати афлок
беканора кунам.
Натавонистам (436, 1).*

Шеъри сапеди шоира шабеҳи раддаи марҷон фаҳмову равону салис хонда мешавад ва хонандаи он намехоҳад, ки аз ин нафосату равондармонӣ раҳӣ ёбад. Шеъри пурсурур ва оганда аз нур захми қалбҳои хастаро дармон мебахшад.

Истифода ва корбурди вожаҳои маънӣ, ифодаи боғайратонаи фикри бикр, шинохти манзалати бузургон ва пайгирии онон, бо ин бузургмашрабӣ эътироф кардани шеъри як навшогирд аз хасоили начиби хонум Фарзона мебошад.

Шоира дар созиши зебои шаклу мазмуни шеъри воло, суvari ҳаёл ва таркибофариниву иборасозӣ нақши бориз дорад. Ӯ беҳтарину муқаддастарин вожаҳоро мавриди истифода қарор медиҳад, ки шеъраш дилчаспу гуворо ва ҳадафрас бошад, зеро ин вазифаи шоирӣ ӯст: ба дарди дили хонанда расидан!

Бешак, Фарзона ибораоройҳои чаззобе дорад, ки аз таҳайюлотӣ бою рангини шоириаш дарак медиҳад ва ин бевосита ҳазинаи маънавии хонандаро ғанӣ мегардонад:

Вожаҳои худсохти шоира: тозатанин, субҳваш, марямистон, шабнамистон, хуршедмашраб, оинамазҳаб, шаболуд, фалакҷӯш, малакназир, шириншамойл, шакарестон, ҳечистон ва ҳазорҳо чунин гулвожаҳоеро мебинем, ки «таровати шеъраш»-ро дучанд гардониданд.

Ибораҳои зебову гӯшнавози орзуҳои ёсуманбӯсам, ғуссаи зангбаста, чашмзаҳми наҷот, рақиби садқабо, мубораққосиди соҳибкаромат, дарёи риндмашраби туфонхуруч, қалби садобшуста, хусрави малаксимо, наварӯси отифа, субҳи орзуварзон, саҳарандоми шафақпешонӣ ва боз садҳо ибораву мафҳумҳое, ки таъби латифро сайқал медиҳанд, шоира ба мисли устодаш Лоиқи зиндаёд эҷод намудааст.

Саропои вучуди ин чехранигори тавоно, кохи меҳру муҳаббат аст. Муҳити маънавии шоира хеле фарохдоман буда, ашъори намакину ҷаззобаш сармояи адабиёти муосири форсу тоҷик мебошад. Фарзона чун адиби ҳикматгӯ ва ситораи тобноки назми оламгири форсӣ-тоҷикӣ, бешубҳа, ҳазинаи тиллоии адабиёти тоҷикро бо як ҷаҳон андешаҳои поку отифӣ, андарзҳои арзандааш зару зевар бахшидааст. Дар баъзе маҳфилҳо Фарзонаро дӯстдорони ашъораш «шоири классик» низ меноманд, ки ин баландтарин баҳо мебошад. Фарзона тавонист шеърӣ анъанавиро бо шеърӣ сапеду мудерн васл кунад. Калимаҳое, ки дар ашъори Фарзона вомеҳӯранд, дар шеър хеле дилчаспу ҳамоҳангу ҳамвазн истифода бурда шудаанд. Яъне корбурди чунин калимаҳо ва шакли тағйирёфтаи онҳо шакли тоҷикӣ ё миллиро гирифтааст: салон – солун, компютер – компутар, адрес – одрес, телефон – тилфон, миллион-милюн, модерн-мудерн, симфония-симфонӣ, гитара – гитор, саксафон-саксафун ва ғ.

Фарзона, ин фариштаи заминӣ бо каломи қудсӣ, бо чехраи малакутӣ, бо он нигоҳи маъсуму зебову шармгин тавассути шеърӣ дилнишинаш, ки марзҳоро убур намудааст, моро ба сӯйи дуриҳои дур, ки ғарқи нур ва шодиву сурур аст, ҳидоят менамояд. Раҳнамоӣ мекунад, исбот менамояд, ки шоирон ворисони пайғамбаронанд ва шеър рӯшанибахши дилҳост!

Чи беҳтар аз мисраҳои тобноки Фарзона метавонад таманнои қалби моро ифшо намоянд:

*Милоди ту табрик, ки милоди ҷавонист,
Ҷашни ту на ҷашни ту, ки ҷашни ҳамагонист.
Ҳар кас, ки туро дид ба сад шефтагӣ гуфт,
Ҳам одами ҷонист, ҳам Инсони ҷаҳонист!*

Пайнавишт:

1. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Қисми 1. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 504 с.
2. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Қисми 2. – Хучанд, Хуросон, 2014. – 500 с.
3. Хочамуҳаммади Муҳаммадзод. Фариштаи ишқ. – Душанбе: Адиб, 2022. – 256 с.

ШАРҲИ ТАРҶУМАИ АРАБИИ ЯК ҒАЗАЛИ ФАРЗОНА

Қудрати онро надорам, ки муфасссиру мусаввири ғазалҳои Фарзона бошам. Ман дар ҳавои ҳамин ғазалҳо камол ёфтам, бо ангезаи офаринандаи ин нағмоти маънавӣ рӯ ба ирфону адаб овардам ва дунёро бо инсонхояш дӯст доштам. Ин таронаҳо ба ман ҳамеша ҳамин мафҳуми «дӯст доштан»-ро илқо мекарданд. Ишқу ормони бузурге, ки дар ин ашъор партав мезанад, маро аз мушоҳидаи орояҳои зоҳири ботини сухан дур мекунад. Ва меандешам, ки хонандаи дилошно низ начибтарин афрӯзаҳоеро аз ин ҳуруф дармеёбад ва бо дилу ҷону чашму назари тоза ба шинохти олам мепардозад.

Хушбахтона, шеърҳои ғазалҳои Фарзона то имрӯз ба дили ҳазорҳо дӯстдорони адаб роҳ ёфта, ба бештарини забонҳои дунё тарҷума шудаанд ва дар хориҷи кишвар низ ба монанди Инглистон, Олмон, Эрон, Россия, Амрико, Фаронса, Покистон, Сурия, Арабистони Саудӣ, Кувайт, Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва дигар давлатҳо интишор ёфтаанд.

Яке аз ин китобҳо «Хамосаи панҷгона» (*«خماسية الحماسة»*) [14] мебошад, ки соли 2022 дар тарҷумаи арабии ховаршиноси номвари тоҷик устод Назруллоҳи Назар ва зерӣ назар ва муқаддимаи донишманди машҳури араб доктор Иброҳими Истамбулӣ дар Димишқ нашр шудааст. Маҷмуаи мазкур тарҷумаи арабии ашъори панҷ шоири муосири тоҷик: Гулназар, Гулрухсор, Фарзона, Низом Қосим ва Доро Наҷотро дар бар гирифтааст.

Дар мақолаи мазкур мо шарҳи ғазали арабии Фарзонаро, ки аз ҷониби устод Назруллоҳи Назар сураат гирифтааст, мавриди пажӯҳиш қарор додем:

*Қасам ба номи баҳорон, ки ман аз онӣ туям,
Ба ҷони ман мазанӣ ханҷаре, ки ҷони туям.
Қасам ба ашқи ситора, ки ман гули себам,
Чу шабнам о ба канорам, ки ошёнӣ туям.
Чӣ меҳрҳо, ки ту кардӣ нисори бегона,
Ба ман ту хаим гирифтӣ меҳрубони туям.
Ба ростӣ, ки ту гоҳи бадӣ шабеҳи манӣ,
Чунонки ман гаҳи некӯиям ба сони туям.
Зи хокиён чу бадат мерасад, садоям кун,
Ки ман фариштаи танҳои осмони туям.
Ту охири асари нур дар ғуруби манӣ,
Ман охири нафаси сабз дар ҳазони туям [11, 169].*

Тарҷумаи Н. Назар:

يَمِيناً بِرَبِّهِ هُوَ رَبِّكَ . . أَنَّنِي
لَكَ رَوْحٌ فَمَا طَعْنُكَ فِيهَا الْخَنْجَرُ؟
وَدَمْعَ النُّجُومِ أَنَّ لِي مَنَازِ
لَوْرِدٍ فَيَطْلُوكَ فِيهَا أَمْطَرًا.
فَكَمْ مِنْ مَوَدَّةٍ جِئْتُ لِلْغَيْرِ تُظْهِرُهَا
وَكَوْنِي وَدُودًا وَ لَوْدَكَ مُظْهِرًا.

وَتُصْبِحُ عِنْدَ فُجْجِكَ أَنْتَ تُشْبِهُنِي
وَأَمْسِي أَشَابُكَ فِي جَمِيلِي وَأَكْثَرًا.
وَلَوْ أَنَّ سَوْءًا مَسَّكَ مِنْ أُنْسِي
فَنَادَنِي مَلَكًا فِي سَمَائِكَ أَحْضَرًا.
فَأَنَّكَ آخِرُ نَوْرِ فِي أَفْوَلي وَإِنِّي
لَأَخِرُ نَفْسٍ بِذَبُولِكَ أَحْضَرًا.

[14, 66]

Он сон, ки дар боло матраҳ шуд, байти аввали ғазали Фарзона чунин аст:

*Қасам ба номи баҳорон, ки ман аз онӣ туям,
Ба ҷони ман мазанӣ ханҷаре, ки ҷони туям.*

Тарҷумаи ин байт, ки аз ҷониби Н. Назар сурат гирифтааст, ин аст:

يَمِينًا بِزَهْوٍ رَبِّعِكَ . . أَنَّنِي
لَكَ رَوْحٌ فَمَا طَعْنُكَ فِيهَا الْخَنْجَرُ؟!

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ чунин анҷом ёфт:

*Қасам ба зебоии баҳор, ки
ман ҷони туям, пас чаро ба он (ба ҷони худ) ханҷар мезанӣ?!*

Бояд гуфт, ки тарҷумаи шеър низ хеле зебо баромадааст. Дар мавриди тарҷумаи шеър кам иттифоқ меафтад, ки мутарҷим ҳамаи калимаҳои забони асло дар забони мақсад низ истифода барад, аммо тарҷумаи ин сатрҳо далели онанд, ки Н. Назар тавонистааст ҳам шеъри Фарзонаро ҳарф ба ҳарф дар тарҷума орад ва ҳам маънои шеърро ҳифз намуда, ба хонандаи араб пешкаш наояд. Мисраи дувуми шеър «Ба ҷони ман мазанӣ ханҷаре, ки ҷони туям» мебошад, ки дар ин ҷо санъати **маҷоз** зоҳир шудааст, яъне манзури шоир аз истифода бурдани «ханҷар ба ҷон» на ин ки бо ханҷар куштан, балки бо рафтору гуфтор руҳафтода кардани мухотаб аст. Дар тарҷумаи шеър низ ин санъати бадеӣ ҳифз шудааст. Ҳамчунин, санъати бадеии **таъриз** (эътироз) низ дар мисраи мазкур ифода ёфтааст: «Ба ҷони ман мазанӣ ханҷаре, ки ҷони туям».

Давоми шеър чунин аст:

*Қасам ба ашқи ситора, ки ман гули себам,
Чу шабнам о ба канорам, ки ошёнӣ туям.*

Тарҷумаи Н. Назар чунин аст:

وَدَمْعَ النُّجُومِ أَنَّ لِي مَنَازَ
لُورِدٍ قَبِطَلِكَ فِيهَا أَمْطِرًا.

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ ин байт чунин мешавад:

*Қасам ба ашқи ситораҳо, ки маро манзили гулҳост,
Пас, зи резаборонҳои худ дар он (дар гул) бибор.*

Тарҷумаи ин байт озод шудааст. Дар матни асл санъати бадеии **таишбеҳ**, **маҷоз** ва **истиора** ҷилва намудааст, ки шоир худро ба «гули себ», «ошён» шабоҳат додааст. Дар тарҷумаи шеър ба ҷойи «ман гули себам», калимаҳои дигар: «маро манзили гулҳост» омадааст, ки санъати **таишбеҳ**, яъне ба чизе шабоҳат додани шоир ҳазф шудааст. Албатта, ин далел ҳусни тарҷумаро намекоҳад, чун муҳим на санъатҳои бадеӣ, балки бозгӯи маънои гуфтаҳои шоир

аст, ки тарчумон дар ин чода ба ҳадаф расидааст. Мисраи дигари шеърро Н.Назар чунин тарчума кардааст: «Пас, зи резаборонҳои худ дар он».

وَرَدَ فَيْطَلُكَ فِيهَا أَمْطَرًا.

Дар тарчумаи ин мисраъ низ метавон санъати бадеии **мачозро** دید. Давоми шеър чунин аст:

*Чӣ меҳрҳо, ки ту кардӣ нисори бегона,
Ба ман ту ҳашм гирифтӣву меҳрубони туям.*

Тарчумаи шеър чунин аст:

فَكَمَ مِنْ مَوَدَّةٍ جُنْتُ لِلْغَيْرِ تُظْهِرُهَا
وَكُونِي وَدُودًا وَلِوَدَّكَ مُظْهِرًا.

Тарчумаи таҳтуллафзӣ:

*Чӣ қадар меҳрубониҳое, ки ту ба дигарон изҳор намудӣ,
Бо ман меҳрубон бош ва меҳратро изҳор намо.*

Бояд гуфт, ки мисраи аввал калима ба калима тарчума шудааст. Дар сатри дувум якчанд дигаргуниҳо ба назар мерасад, ки шояд тарчумон бо сабаби ба авзону қофия мувофиқ намудани шеър мисраи мазкурро ба тариқи дигар ифода намудааст. Дар мачмуъ, мутарҷим то ҳадди имкон кӯшиш кардааст, ки тарчума комил бошад. Санъати бадеии **таъриз** низ шеъри Фарзонаро таъсирбахш намудааст: «Чӣ меҳрҳо, ки ту кардӣ нисори бегона». Дар мисраи «Ба ман ту ҳашм гирифтӣву меҳрубони туям» санъати бадеии **тавсиф** дида мешавад. Дар матни арабӣ низ ин санъати бадеӣ корбаст шудааст:

وَلِوَدَّكَ مُظْهِرًا وَدُودًا وَكُونِي (бо ман меҳрубон бош ва муҳаббататро изҳор намо).

Ручуъ менамоям ба давоми шеър:

*Ба ростӣ, ки ту гоҳи бадӣ шабеҳи манӣ,
Чунон ки ман гаҳи некӯям ба сони туям.*

Тарчумаи Н. Назар

وَتَصْبِحُ عِنْدَ قُبْحِكَ أَنْتَ تُشْبِهُنِي
وَأَمْسِي أَشَابُكَ فِي جَمِيلِي وَأَكْثَرًا.

Тарчумаи таҳтуллафзӣ чунин аст:

*Ва ту дар вақти зиштиат ба ман монанд мегардӣ,
Ва ман бештар дар (вақти) зебоиям шабеҳи ту мегардам.*

Мутарҷим ба тариқи ҳасана тавонистааст ин байти Фарзонаро, айнан, мисли матни мабдаъ дақиқкорона дар забони арабӣ мучаддад кунад.

Чи тавре ки олими англис Беннет дар мавриди тарчума чунин иброз менамояд: «Тарчумаи шеър монанди косаи обест, ки ҳангоми аз зарф ба болои миз гузоштан метавонад қисми зиёдаш ба замин бирезад» [13, 55]. Аммо дар мавриди тарчумаи байти мазкур бо боварии комил метавон гуфт, ки мутарҷим вақти косаи обро ба болои миз гузоштан ва ё ки аз як зарф ба зарфи дигар гирифтани, ягон катраи обро нарезондааст.

Санъати бадеии **тазод ва муқобала** ҳам дар матни тоҷикӣ ва ҳам дар матни арабӣ зоҳир шудаанд:

Ба ростӣ, ки ту зоҳи бадӣ шабеҳи манӣ,
Чунон ки ман заҳи некӯиям ба сони туям.

وَتَصْبِحُ عِنْدَ قُبُحِكَ أَنْتَ تُشْبِهُنِي
وَأَمْسِي أَشَابُكَ فِي جَمِيلِي وَأَكْثَرًا.

Давоми шеъри Фарзона чунин аст:

Зи хокиён чу бадат мерасад, садоям кун,
Ки ман фариштаи танҳои осмони туям.

Тарҷумаи Н. Назар чунин аст:

وَلَوْ أَنَّ سُوءًا مِثْلَكَ مِنْ إِنْسِي
فَنَادَيْتَنِي مَلَكًا فِي سَمَائِكَ أَحْضَرًا.

Тарҷумаи ҳарф ба ҳарф ин гуна сурат гирифт:

Ва агар аз ягон инсе ба ту бадие расид,
Пас, маро нидо кун, ки чун фаришта дар осмони ту ҳозир мешавам.

Бо баробари хондани байти боло чунин қазоват кардан мумкин аст, ки Н. Назар ин байтро устодона тарҷума намудааст. Санъати бадеии **ташбеҳ**, ки Фарзона дар мисраи «Ки ман фариштаи танҳои осмони туям» истифода бурдааст, дар тарҷумаи арабии Н. Назар низ рӯнамост:

وَلَوْ أَنَّ سُوءًا مِثْلَكَ مِنْ إِنْسِي
فَنَادَيْتَنِي مَلَكًا فِي سَمَائِكَ أَحْضَرًا.

Илова бар ин, санъати бадеии **тазод ва муқобала** (дар калимаҳои хокиён ва муқобала) дар ҳар ду матн дида мешавад:

Зи хокиён чу бадат мерасад, садоям кун,
Ки ман фариштаи танҳои осмони туям.

Ғазали мазкури Фарзона осонфаҳму сода аст, вале ин нуктаро бояд гуфт, ки аслан сабки Фарзона мармуз аст ва барои дарки шеърҳои ӯ бо калид кулфҳоро кушода, сипас метавон ба олами шеъри ӯ ворид шуд. Яъне, дар баъзе маворид барои фаҳмидани маънои шеъри ӯ ба фарҳангҳо бояд рӯ овард ва андешаро дар фарозҳо сууд дод. Шоир инчунин меҳодад дунёро рӯшану босафо ва пур аз одамони нек бинад. Калимаҳои «субҳ», «салом», «ишқ», «рӯшаной», «маъсум» дар ашъори ӯ бисёртар ба назар мерасанд.

Профессор Матлубаи Мирзоюнус роҷеъ ба вежагиҳои сабки Фарзона чунин ибрози назар намудааст: «Тозагии тафаккур, маъниҳои нав бахшидан ба вожаҳои куҳан, иҷтимоӣро дар батни ғиноӣ ҷо додан ҳосил сабки Фарзона аст» [5, 170].

Мутарҷим низ кӯшиш кардааст, ки сабки шеър мисли сабки Фарзона мавзуну рамз андар рамз, романтикӣ ва хушоҳанг барояд. Тарҷума аз ҳама муҳассаноти ҳунари бархурдор аст.

Ту охири асари нур дар ғуруби манӣ,
Ман охири нафаси сабз дар хазони туям.

Тарҷумаи байт:

فَانِكَ أَخْزُ نُوْرٍ فِي أَفْوَلي وَإِنِّي
لَأَخْزُ نَفْسِي بِذَبْوَلكَ أَخْضَرًا.

(Ба ростӣ, ки ту нури охирин дар ғуруби манӣ ва ман
Охирин нафасе ҳастам, ки дар наҷмурдагиат ҳозир мешавам).

Санъатҳои бадеии **ташбеҳ, тазод ва истиора** ҳам дар матни мабдаъ дар матни мақсад ҳазф нашудаанд, маълум ки «боз ҳам об аз зарф нарехтааст». Ҳамаи ин далели хунару дониш, таҷриба ва истеъдоди рафеъи мутарҷим аст. Нуктаи ҷолиби таваҷҷуҳ ин аст, ки дар байти мазкури Фарзона ду **тазод (парадокс)** «нур -ғуруб» ва «сабз-хазон» мавҷуд аст, ки дар тарҷумаи арабӣ низ маҳфуз мондааст. Албатта, баъзе мисраъҳо озод тарҷума шудаанд, аммо ин ҳолат кам ба назар мерасад. Авзону қавофӣ, оҳанги ғазал равону шево тарҷума шудааст. Дар умум, баъди муқоисаи шеъри Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона ва арабшиноси камназир Назруллоҳи Назар ба хулосае метавон омад, ки тарҷумаҳои ӯ оинанамои асланд.

Аз рӯйи навиштаҳои боло чунин бармеояд, ки Назруллоҳи Назар дар тарҷумаи шеъри фавқ тавфиқ ёфтааст ва ин дастбурди маънавиро дар тарҷумаҳои дигари ӯ низ дармеёбем. Ин як ғазале, ки дар рӯзгори навҷавонии Фарзона (соли 1988) иншо шуда буд, дар забони арабӣ низ чун як мусаввараи комили зебӣ таҷалло мезанад. Мутарҷим муваффақ гардидааст, ки бо истифодаи фароҳи кулли саноеи адабиву хунари ғояи умдаи ғазалро, ки тараннуми садоқати беамсол ба муҳотаби баргузида аст, ба хонандагони араб рӯнамо созад.

Пайнавишт:

1. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ / Баргардони Исрофилниё Ш., Саркоров Н. – Душанбе: Бухоро, 2012 – 570 с.
2. Ғаффоров, У. Дурдона ва дарё. – Хучанд: Ношир, 2014. – 164 с.
3. Ғаффорова, У. А. Робитаҳои адабии Арабу Аҷам. – Хучанд, 2015. – 368 с.
4. Зехнӣ, Т. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 258 с.
5. Мирзоюнус, М. Адабиёти миллий ва муқолаҳои фарҳангӣ. – Хучанд: Ношир, 2016. – 516 с.
6. Мирзоюнус, М. Сабкшиносии насри муосир. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 420 с.
7. Мирсаидов, Б. Назарияи адабиёт: Комплекси таълимию методӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2012. – 144 с.
8. Мусулмонӣ, Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
9. Насриддин, А. Матншиносии осори адабӣ. – Хучанд: Ношир, 2011. – 392 с.
10. Сирӯс, Б. Қофия дар назми тоҷик. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – 183 с.
11. Хоҷаева, И. Ояи ишқ. – Душанбе: Адиб, 1994 – 175 с.
12. Шамисо, С. Куллии сабкшиносӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2017, – 259 с.
13. www.jallr.ir

14. نذر الله نزار. خماسية الحماسة. دمشق، ٢٠٢٢. - ١٠٥ ص.

АШЪОРИ ҲЕНРИХ ҲЕЙНЕ ВА ИОҲАН ГЁТЕ ДАР ТАРҶУМАИ ФАРЗОНА

Тарҷумаи бадеӣ дар замони муосир ба яке аз навъҳои асосии равобонии адабӣ ва фарҳангии миллатҳои гуногун табдил ёфтааст, ки ба монанди пули бузург адабиётҳоро мепайвандад. Ҳамин ҳамбастагиву ҳамгирӣ имконият медиҳад, ки аз ашъору дигар навиштаҳои адабони халқиятҳои гуногун бохабар шуда, бузургиву нодиракорӣ онҳоро омӯзем. Фарзона чун тарҷумони боистеъдод ба ашъори адабони Ғарб низ мароқ зоҳир карда, чакидаҳо аз осори И. Гёте, Ҳ. Ҳейне, Ч. Байрон, А. Экзюпериро баргардон намуда, хонандаи тоҷикро бо ин ситораҳои адабиёти Ғарб ошно гардондааст.

Ҳенрих Ҳейне зодаи шаҳри Дюсселдорфи Олмон буда, ҳамчун шоир ва публицисти моҳир шинохта шудааст. Ҳаёти шоир аз гирудорҳои зиёд иборат буда, дар ашъори романтикаш таҷассум ёфтааст. Ашъори ин шоири рангинҳаёли олмонӣ ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума гардида, симои ўро ба ҷаҳониён муаррифӣ намудааст. Фарзона аз ҷумлаи мутарҷимони ашъори Ҳейне ба шумор рафта, бо сабку услуби хосаш ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Зимни тарҷума Фарзона аз вариантҳои тарҷумаи русии мутарҷимони рус фаровон истифода намудааст, ки дар илми тарҷумашиносӣ бо роҳи тарҷума аз тарҷума фаҳмида мешавад.

Дар маҷмуаи шеърҳои «Найсон» шеъри Ҳенрих Ҳейне «Вакте ки гузори ман бияфтад» аз тарафи Фарзона тарҷума шудааст, ки тарҷумаи русии онро мутарҷимон С. Я. Маршак ва А. Толстой ба иҷро расонидаанд. Фарзона дар тарҷума бо калима ва ифодаҳои «ҷониби тангкӯча» (тихий дом «ҳайрати гунг» (легкое движение «ношиноси дерин» (чужой «сулола» (поэт немецкий «зодғаи ҳучастафол» (наш край) ба шеъри олмонӣ симои тоҷикӣ эҳдо намудааст. Агар дар асли шеър «Когда выхожу я утром» омада бошад, мутарҷим онро «Вакте ки гузори ман бияфтад» баргардон кардааст, ҳарчанд ки дар тарҷумаи таҳтуллафзӣ «Вакте ки пагоҳӣ ман бароям» мебошад:

*Вакте ки гузори ман бияфтад
Бар ҷониби тангкӯчаи ту,
Бо дидани чехраат зи равзан
Шодии дилат кунад талолу... [5, 234].*

Тарҷумаи русӣ:

*Когда выхожу я утром
И вижу твой тихий дом.
Я радуюсь, милая крошка,
Приметив тебя за окном... [2, 84].*

Дар бандҳои баъдӣ Фарзона бо нигоҳи шоиронаи худ дар баъзе мисраъҳо иловаҳо карда, дар баъзе ҷойҳо калимаҳоро ихтисор намудааст, ки ин хусусият қариб дар аксари тарҷумаҳои ӯ ба назар мерасанд. Масалан, дар сатрҳои охир

ифодаи «многие в нашем краю» – «зодғаҳи ҳучастафолам», «тягчайшие муки» – «кайфияти ғам» тарҷума шуда, истеъдоди иборасозии мутарҷимро инъикос менамояд:

*Ҳамғуссаи ман басте зиёд аст
Дар зодғаҳи ҳучастафолам.
Кайфияти ғам касе, ки донад.
Донад, ки чӣ гуна аст ҳолам [5, 234].*

Асли шеър:

*И той же болезнью я болен,
Что многие в нашем краю.
Припомнив тягчайшие муки,
Нельзя не назвать и мою [2, 74].*

Адиби дигаре, ки диққати Фарзонаро ҷалб намудааст, шоири олмонӣ Иохан Волфган Гёте мебошад. «Девони ғарбиву шарқӣ»-и Гёте бори аввал ба забони форсӣ аз тарафи мутарҷимон Шучоиддини Шифо, баъд Куруши Сафавӣ тарҷума шуда, мутарҷимони эронӣ дар қиёс бо тарҷумонони тоҷик бевосита аз забони олмонӣ кори худро анҷом додаанд, аммо шоирони тоҷик аз тарҷумаҳои русӣ бештар истифода бурдаанд. Мухаққиқ М. Мирзоюнус дар сарсухани «Девони Ғарбиву Шарқӣ»-и И. В. Гёте қайд мекунад, ки «баъзе аз шеърҳои адиби олмониро якҷанд мутарҷим ба забони тоҷикӣ тарҷума намудаанд. Чунончи, шеърҳои «Найшакар» аз ҷониби панҷ тарҷумон (Лоик, Миршакар, Фарзона, Шифо ва Сафавӣ) баргардонида шудааст».

Дар маҷмуаи «Себарга» 40 шеърҳои Иохан Гёте, ки тарҷумаи русии он ба қалами мутарҷим В. Левик тааллуқ дорад, аз тарафи шоира Фарзона тарҷума шудаанд. Аз «Муғаннинома» тарҷумаи шеърҳои «Андешаи озодӣ», «Одамсозиву дамандозӣ», «Суханпардозӣ ва пайкарсозӣ», «Ҷасорат», «Найшакар», аз «Ҳофизнома» – «Фатво», «Боз барои Ҳофиз», аз «Ишқнома», «Таскини бебарор», «Дуруд», «Ноғузир», «Нухуфта», аз «Китоби андешаҳо», «Зулайхо», аз «Шикоятнома», аз «Соқинома» – «Мешинам яккаву танҳо», аз «Масалнома» – «Гулбонги булбул», «Умедвори муъҷиза», аз «Форсинома», «Падруд» гирдоварӣ шудаанд. Бояд таъкид кард, ки Лоик Шералӣ низ ба ашъори ин адиби олмонӣ мароқ зоҳир намуда, шеърҳояшро аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуда, ба хонандаи тоҷик пешкаш кардааст.

Силсилаи Гётеномаи Лоик чунин шеърҳои шоири олмониро дар бар гирифтааст: «Чашмаҳо», «Ба Ҳофиз», «Чаҳор ғайз», «Пайравӣ», «Зулайхо», «Ҳотам», «Иҷоза», «Ҳичрат», «Бепоён», «Фатво». Ин силсила ба иловаи ду шеърҳои дигари шоири олмонӣ бо номи «Аз «Девони Ғарбу Шарқ» ба маҷмуаи «Хонаи чашм»-и Лоик бо таҳрири қисмате аз шеърҳо ворид шудаанд [4, 357-371].

Гёте яке аз шоирони барҷастаи олмонӣ буда, ашъораш борҳо ба забонҳои русӣ ва тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Диққати адибро шоирони форсу тоҷик, алалхусус, Ҳофиз басо ҷалб намудааст. Ҳарчанд Гёте бо Ҳофиз во нахӯрда бошад ҳам, дар «Девони ғарбиву шарқӣ» симои беҳамто ва маҳорати ўро

тавсиф намудааст. Вобаста ба ин, якчанд шеъри Гётеро дар муқоисаи тарҷумаи Лоик ва Фарзона дида мебароем. Фарзона ва Лоик шеъри «Фатво»-ро аз «Ҳофизнома» аз рӯи тарҷумаи русии В. В. Левик чунин тарҷума намудаанд:

*Облик поэтический Хафиза,
Восхищает полностью правды,
Но порою в частностях выходит
Он из рамок строгого закона...[1, 76]*

Фарзона:

*Чеҳраи шоиронаи Ҳофиз,
Рӯшан аз партави ҳақиқат шуд.
Гаҳ-гаҳ аммо ҳамин вуҷуди шариф,
Хориҷ аз ҷадвали шариат шуд...[5, 243]*

Лоик:

*Чеҳраи шоиронаи Ҳофиз,
Бар дили кас ҳақиқат ангезад.
Нашиносад вале тариқатро,
Аз гуноҳу хато напарҳезад...[6, 371]*

Аз тарҷумаи адибон маълум мешавад, ки тарҷумаҳо гуногун буда, Гёте чеҳраи шоиронаи Ҳофизро васф намудааст. Дар қиёси як мисраи «Восхищает полностью правды» метавон асосат ва аминии тарҷумаҳои тоҷикиро қазоват кард. Чунки дар тарҷумаи Фарзона «Рӯшан аз партави ҳақиқат шуд» омада, дар тарҷумаи Лоик «Бар дили кас ҳақиқат ангезад» ифода ёфтааст. Гёте боз меғӯяд, ки ӯ дар симои Ҳофиз бародари маънавии хешро дарёфтаасту рӯҳ ба адабиёти форсу тоҷик карда, бештар ба ашъори Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Фирдавӣ, Рӯмӣ ва дигарон дилбохт гаштааст. Бархе аз хонандагон бисёр дар ҳайратанд, ки чаро Гёте маҳз ба Ҳофиз ва ашъораш чунин мафтун шудааст? Сабаб он аст, ки Ҳофиз фалсафаи ишқи инсониро хеле чуқур тасвир кардааст: ҳастии одам, бахту саодати вай, имрӯзу фардои онро ба ишқе, ки ҳар ҷавонмардро ба исёну ошӯб оварда метавонад, вобаста намудааст. Чунончи дар шеъри «Боз барои Ҳофиз» меғӯяд:

*Нет, Гафиз, с тобой сравниться
Где уж нам!
Вьется парус, точно птица,
Мчится по волнам.
Быстрый, легкий, он стремится
Ровно, в лад рулю.
Если ж буря разразится –
Горе кораблю!...[1, 87]*

Фарзона:

*Ҳофиз, баробари ту касе нест, нест,
То ту бисе раҳ аст, ки рафтан наметавон.*

*Рӯ-рӯӣи мавҷ бол занад чун парандае
Як бодбони пар-пара дар баҳри бекарон.
Чусту сабук шитоб кунад бодбони мо,
Ҳамвору тезпар.
Тӯфон агар ниҳеб кунад, ҳар сафинаро
Марг ояду хатар. . [5, 229]*

Лоик:

*Ҳофизо, бо ту баробар будан?
Чӣ ҳаёлест муҳол!
Хеширо чун ту ба қадр афзудан?
Нест чуз айни вубол!
Ту чунон киштии паррон биравӣ,
Карда оғард дили дарёро.
Нашавӣ дастхуши тӯфоне,
Ғул-ғул андозӣ ҳама паҳноро...[6, 343]*

Тарҷумаи ду шоири асил ба ҷаззобияту мазмуннокии ба худ хос аз ҳамдигар фарқ мекунад. Аз мисраъҳои аввали шеър асолат ва озодии афкору андешаи махсуси адибони тоҷик мушоҳида мегардад. Агар дар асл «Нет, Гафиз, с тобой сравниться» омада бошад, дар тарҷума Фарзона «Ҳофиз, баробари ту касе нест, нест», яъне бо такрори калима, дар тарҷумаи Лоик «Ҳофизо, бо ту баробар будан?» – яъне ба таври савол оварда шудааст.

Дар ин шеър Гёте бузургии шоири форсу тоҷикро баён намуда, ўро ба парандаи беҳамто ва шеърширо ба гулхани сўзон монанд кардааст. Фарзона ба воситаи санъатҳои бадеӣ – ташбеҳ, тавсиф, калимаву таркибҳои «бодбони пар-пара», «баҳри бекарон», «чусту сабук», «ҳамвору тезпар» [5, 261] ва Лоик бошад, таркибҳои «киштии паррон», «дили дарё»-ро [5, 343] истифода бурда, бо услубу сабки хоса тарҷума намудааст. Дар тарҷумаҳои Лоик ва Фарзона рангинии сифати образ ва олами тасвир ба мушоҳида мерасад.

Тарҷумаҳои шеъри Гёте «ҷаҳони адабии миллату халқи дигар»-ро (Гёте) дастоварди маънавии халқи худ сохта, ба тавзеҳи равшантари шоири олмонӣ бо ин амал қаробати бегонаро ба худӣ таъмин менамояд. Бинобар ин, Гёте то дами марги худ ашъори Ҳофизро ҳамеша таҳлилу тарғиб карда, мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ҳамеша мекӯшад, ки аз ашъораш як чизи наvero баҳри хонандаи ватани хеш мерос гузорад ва ҳамеша дар оташи шеъри Ҳофиз сӯхта, худро боз ҳам хубтару гуворотар ҳис намояд.

Хулоса, Фарзона на танҳо дар эҷоди навъҳои гуногуни жанри адабӣ, балки дар илми тарҷумашиносӣ низ мавқеу нақши худро гузоштааст. Ба воситаи тарҷумаҳои ӯ мо метавонем бо дунёи фикру андеша, ҳолати равонӣ ва ҳиссиётҳои отифии шоирони дигари олам шиносӣ пайдо намуда, ба олами рангини онҳо ба воситаи ибораву таркибҳо, вожаҳои нодири шоири тоҷик ворид гардем.

Пайнавишт:

1. Гёте И. В. Западно-восточный диван // Фауст. Лирика. Перевод с немецкого языка / И. В. Гёте. – Москва: Художественная литература, 1986. – 705 с.
2. Гейне, Г. Сборник стихов «Книга песен» / Г. Гейне. – Гамбург: Хофман и Кампе, 1827. – 145 с.
3. Давронов, А. Адабиёт ва воқеият / Маҷмуи мақолаҳо / А. Давронов. – Душанбе: Адиб, 2003. – 258 с.
4. Давронов, А. Адабиёт ва замон: Масъалаҳои равобитаи адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ / А. Давронов. – Душанбе: Ирфон, 1996. – 54 с.
5. Фарзона. Найсон: Маҷмуаи рубоӣ, дубайтӣ ва тарҷумаҳо / Фарзона. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 320 с.
6. Шералӣ, Лоик. Куллиёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. Ашъор / Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.

МАВҶЕИ КИНОЯВУ ИСТИОРАҶОИ АДАБӢ ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНА

Киноёту истиороти адабӣ дар ашъори шоирони форсу тоҷик мавҷеи хоса дошта, маҳз ба воситаи онҳо шоир фикрашро бо санъатҳои ихом, истиора, киноя ифода намуда, ба шеърӣ худ обу ранги бадеӣ медиҳад.

Шоири халқии Тоҷикистон, дорандаи ҷоизаи ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Фарзонаи Хучандӣ низ дар ашъори ноби хеш аз киноёту истиороти ҷаззоб ва обнорасида истифода намудааст, ки бадеияти шеърӣ ӯро боз ҳам афзудааст. Чунончи, дар шеъре таҳти унвони «Оғоз» нигоштааст:

*Лек чун донам, ки дар фардои умр,
Сарнавиштам кӯр ё тобанда аст?* [5, с. 8]

Шоира дар мисраи дувум ибораи «сарнавишти кӯр ё тобанда»-ро истифода намуда, мегӯяд, ки ман аз ояндаи сарнавиштам беҳабар ҳастам, ки тақдири талх дорам ё дурахшон. «Сарнавишти кӯр» ибораи ғайримаъмулӣ буда, хоси шеърӣ Фарзона аст.

Дар давоми ин шеър шоира чунин навишта:

*Тирашабҳоро кунун бедордил,
Мекунам тобанда бо нури сухан* [5, с. 9].

Шаби тираро бо нури сухан равшан кардан сухани хеле малеҳ аст. Ҳарчанд ки ибораи «нури сухан» мероси адабиёти классикӣ, аммо онро шоира бо маҳорату завқу салиқаи баланд дар ин байт ба қор бурда тавонистааст, яъне шабҳои ғамангезро бо шеърӣ сухани пурнури худ ба шаби тобандаву пуршуқух табдил медиҳад.

Дар шеъре бо унвони «Шитоб кун» мисраҳои зеринро меҳонем:

*Зи кӯлбори кӯҳнаи баҳори пир,
Пагоҳ баргҳои гул раҳо шаванд.
Шитоб кун, ки дар баҳори сабзи умр,
Нухуфтаҳои ту шукуфаҳо шаванд* [5, с. 13].

Дар абёти мазкур ибораҳои «кӯлбори кӯҳнаи баҳори пир» ва «баҳори сабзи умр» бадеияти хоса дошта, иборасозии хоси ашъори Фарзона аст, зеро дар адабиёти тоҷик ибораи «баҳори пир» ғайриҷашмдошт аст ва маъмулан «баҳор» ба маънои «ҷавонию тозагӣ» меояд. Дар байти дувум ибораи «баҳори сабзи умр» чун тазоди ибораи «кӯлбори кӯҳнаи баҳори пир» омада, дар маҷмӯъ мазмуни хитобро мефаҳмонад, ки умр гузарону фурсат ғанимат аст.

Дар шеърӣ «Шаҳри бихиштоғӯши ман» шоир ҳодисаҳои табиатро чунон ба қалам медиҳад, ки тасвири бадеӣ хеле ҷаззоб ба назар мерасад:

*Аз шонаҳои Мевағул нури шафақ лағжад саҳар,
Чашимони сабзи рӯди Сир тобад ба ман ғарқи шарар.
Зарҳал чаконад офтоб аз чаккаҳои пуштаҳо*

Ҳар субҳ гардад шаҳри ман дар оби заррин ғўтавар [5, с. 16]

Дар ин шеър ибороти «лагжидани нури шафақ», «дурахшидани чашмони сабзи рӯд аз гарқи шарар», «зарҳал чаконидани офтоб» ва «дар оби заррин ғўтавар шудани шаҳр» ҳамагӣ истиора аз тулӯи офтоб ва нурборон шудани шаҳри Хучанду дарёи Сир аз шуълаи хуршед аст, ки бо бадеияти баланди хоси ашъори шоира ба тасвир омадааст.

Дар шеъри дигаре бо номи «Устои ман» боз як истиораи аҷиб вобаста ҳодисаи табиат оварда шудааст:

*Ин субҳ шуълаи нав дар чашми офтоб аст,
Дар гаҳвораи гул шабнам ба ноз хоб аст* [5, с. 18].

Ибораи «чашми офтоб» аслан дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ кинояи маъмулист, аммо истиораи «гаҳвораи гул», ки ба маънои «оғӯши гул», «рӯйи гул» аст, ки ҳангоми аз шамол ҷунбидани гул ба гаҳвора ташбеҳ дода шудааст ва ғўё дар оғӯши он шабнами саҳарӣ ба ноз хоб аст. Дар саҳаргоҳон, ки ҳангоми чашми рӯз кушода шудан дар рӯй шабнам мисли гаҳвора ҷунбидани гулро шоира бо маҳорати кулл ва бо санъатҳои бадеӣ тасвир намудааст.

Дар шеъри «Меҳрмоҳи навсафар» бошад нурпошии офтобро бо ибораи дигар меорад:

*Пур гардад осмони шакарпора,
Аз хандарезии шафақи ховар* [5, с. 21].

«Осмони шакарпора» киноя аз офтоби абрнок ва «хандарезии шафақи ховар» киноя аз тулӯи офтоб аст.

Шоира натавонад тулӯи офтобро, балки ғуруби офтобро низ бо киноёту истиороти аҷибу малеҳ ба қалам додааст. Ҷунончи, дар шеъри «Шоми тирамоҳ»:

*Вақти ғуруб мерасаду шоми навсафар,
Оҳиста хайма мезанад андар бари уфуқ.
Ҷун сар ба сар зи тӯри сияҳ парда мекашад,
Он гаҳ бадар шавад маҳи нав аз дари уфуқ* [5, с. 23].

«Сар ба сар зи тӯри сияҳ парда кашидан» ба маънои фаро расидани шом аст ва ин ду байт ҳамагӣ тасвири ғуруби офтоб, расидани шому тулӯи маҳтоб аст.

Шоир ҳодисаи табиат, яъне боридаи боронро дар шеъри «Ишқи духтари борон» ҷунин нигоштааст:

*Нохуни борон ҷу мизроби муганнӣ
Мезанад бар шишаи тиреза сим-сим* [5, с. 28].
*Мон, ки бо ангушти обӣ ҳури борон,
Сим занад бар шишаи оинаи ту* [5, с. 29].

Ибораҳои «нохуни борон», «ангушти обӣ», «ҳури борон» ва «бар шишаи оина сим задан» дар маҷмӯъ, киноя аз ба шишаи тиреза задани борон аст, ки бо ибораорои истиороти малеҳ ифода ёфтааст.

Дар «Шеъри борон» бошад, шоира оҳиста боридани боронро ба «сим-сим рехтани дурри ғалтон аз абрҳои нукрамонанд» ташбеҳ медиҳад:

*Аз абри симин чун дурри ғалтон
Сим-сим бирезад ҳар қатра борон* [5, с. 30].

Дар шеъре бо унвони «Пайғоми сабзинабахор» бошад, ба гунаи дигар мегӯяд:

*Ҳамчу калоба буд абр,
Риштаи он кушода шуд.
Бар сари хоки пургуноҳ,
Ашки фалак зиёда шуд* [5, с. 31].

Дар ин абёт ҳам абрро ба калобае ташбеҳ додааст, ки ҳангоми боз шудани риштаи он ба замин борон меборад. Ибораҳои «*хоки пургуноҳ*» ва «*ашки фалак*» дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ ба маънои заминро борон ба кор бурда шудаанд.

Дар шеъри «Ҳасрати модаркалон» низ ташбеҳу истиороти хеле ҷолиб ба рӯйи кор омада:

*Дам ба дам чун риштаи абрешимин
Риштаи нури ду чашмат канда мешуд,
Фориғ аз сӯзи дарунат
Дар барат чун мағзи дона як набера хуфта буд* [5, с. 54].

«Канда шудани *риштаи нури ду чашм*» киноя аз «хира шудани чашм» аст ва ибораи «*мағзи дона*» аз фразеологизми халқӣ аст, ки ба ташбеҳи «набера» омадааст.

Ин гуна ибораву истиорот ва киноёти шоирона дар саросари ашъори Фарзона ба назар мерасад, ки аксарияти онҳо маҳсули эҷоди фитрии шоира буда, адр ашъори шоирони дигари классикӯ муосир ба чашм намерасад. Вежагии хоси шеъри Фарзона низ дар тозаву тар будани андешаҳо, ибороту таркиботи худсохти шоирона, истифодаи таъбирҳои халқӣ ва киноёту истиороти адабист, ки дар адабиёти муосири тоҷик мақоми хосаи худро барҷо намудааст.

Пайнавишт:

1. Насриддинов А. Фарҳанги мушкилоти адабиёт . – Хучанд, 1992. – 130 с.
2. Фарзона. Ояти ишқ: Шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 1994. – 176с.
3. Фарзона. Меърӯҷи шабнам: Шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 2000. – 208с.
4. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400с.
5. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – Ҷилди 1. – 510с.

ЭҲЁИ ДУБОРАИ ИРФОН ДАР АШЌОРИ УСТОД ФАРЗОНА

Яке аз муридони Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар ситоиши эшон мегӯяд, ки «ҳар сухани Мавлоно ғазал аст, балки чун роҳ бираванд, гарди роҳашон низ ғазал аст» ва бо иродату бовар ҳамин суханро дар сифати вучуди азизи Устод Фарзона метавонам бигӯям, зеро ҳар пиндор, ҳар гуфтор ва ҳар рафторшон Шеър асту Ҳикмат асту Ирфон асту Имон, Самимият асту Муҳаббат ба Худову офаридаҳои Худо.

Мо мардуми хушбахтем, ки муосири Ситораи дурахшонтарини Шеърӯ Ирфон дар замони нузули қадри Инсон дар низоми ҷаҳон ҳастем. Худованд мардумони писандидаяшро дар солҳои саҳтӣ танҳо намегузорад, ки дар гирдобӣ ноумедӣ биғарқанд, дар гирдобӣ гумроҳӣ саргардон бигарданд ва мераҳонад руҳи оноро ба воситаи шахси баргузидаи Худо, ки аз каломи ӯ ҳарфи ҳидоят метаровад ва аз саломи ӯ сулҳу саломат ба руҳи мардумон мерасад. Сухани Устод Фарзона Шеър аст ва шеъраро суханест, ки аз Худо расида ва навозиш мекунад гӯшҳои моро, ҷонҳои моро ва нарму парниёӣ месозад дилҳои ситамкору сангбастаи моро.

Ҳар ки чанд нафас дар суҳбати Устод Фарзона бошад, наметавонад дил кандан аз ширинӣ ва нармаии сухани он кас, зеро бо ӯ гӯиё Худо сухан мегӯяд ва ба имони ман чунин ҳам ҳаст, ки Устод Фарзона аз забони Худо сухан мегӯянд. Вақте бо иштиёқ китобҳои қадима ва ривояту ҳикояти авлиёву анбиёи пешинаро меҳондам дар шигифт мепечидам, ки одамони қадим хушбахт буданд, ки бо азизони Худо ҳамнишину ҳамсухан буданд ва гоҳо низ он навиштаҳоро афсона мепиндоштам, чун ҳанӯз бо касе, ки аз вучодаш нишоне аз ориф ва аз суханаш бӯе аз ирфон ояд, во нахӯрда будам...

Чун нахустин бор соли 1988 бо Устод Фарзона рӯбарӯ шудем ва гуфтугӯ кардем, инкилобе дар ҷони ман афтод ва аз дилам гузашт: Худоё, дар замони мо ҳам азизони Ту ҳастанд! Ва инак чандин сол аст, ки ихлосу иродати рӯзафзун дорам ба Устод Фарзона – ба Инсони роҳнамову раҳкушое, ки ҳангоми роҳҷӯӣ дар зулмоти роҳгумзаданҳо чун Ситораи қибланамо дар имону ихлоси ман бидурахшиданд ва бурданд ба олами Ирфону Шеърӯ Имон ва дарки шарофати Инсон. Аз Худованд ҳазорон шукр мегузорам, ки Устод Фарзона барои ман ҳам Устои раҳнамо ва ҳам Хоҳарбузурги меҳрбон ҳастанд.

Дар ин нигошта меҳоҳам дар мавзӯи ирфон дар ғазалиёти Устод Фарзона андешаҳои шогирдонаи худро ба қалам диҳам. Кӯшиш мекунам, ки суханам мухтасар, аммо тавзеҳи мукаммали мавзӯи мазкур бошад.

Ирфон, ки дарунмояи шеъри порсии мост, аз ҳамон оғози шакл гирифтани адабиётмон то ба имрӯз ба гунаҳое мутафовит дар сабкҳои роиҷи замонаҳо ҷавлон задааст. Масалан, дар замони Устод Рӯдакӣ маъниву мазмунҳои ирфонӣ ошкоро ва гоҳе низ бо рамзу киноёти шоирона дар шеър ифода мешуданд. Дар ин қитъаи шеър Устод Рӯдакӣ бо корбурди яке аз номҳои маъруфи Худо ба форсӣ – Эзад мустақиман сухани орифона мегӯяд:

*Рӯй ба меҳроб ниҳодан чӣ суд,
Дил ба Бухорову бутони Тироз?!
Эзади мо васвасаи ошиқӣ
Аз ту пазирад, напазирад намоз.*

Дар рубоии зерин, ки дар он рӯйи сухан ба сӯйи Худост, Устод Рӯдакӣ бо рамзу киноя вожаи «Дӯст»-ро ҳамчун муродифи Худо ба кор мебарад:

*Аз Каъба калисиёнишинам кардӣ,
Охир дар куфр беқаринам кардӣ.
Баъд аз дуҳазор саҷда дар дарғаҳи Дӯст,
Эй ишиқ чӣ бегона зи динам кардӣ.*

Минбаъд дар шеъри форсӣ аз рӯзгори Устод Рӯдакӣ то ба имрӯз вожаи «дӯст» бо ҳамон мафҳуми истилоҳияш дар шеъри ирфонӣ истифода шудааст.

Бо падид омадани сабки ироқӣ шеърӣ орифона доманаширо дар вусъати адабиёти мо густурд. Сабки ироқӣ зоҳиран фиребост, зеро дар он ду ҷаҳони мутафовит – яке ҷаҳони воқеӣ ва дигаре ҷаҳони маънавӣ дар ҳаҷми як шеър ҷо гирифтаанд ва табиист, ки ҷаҳони воқеӣ дар он қолаб парда бар рӯйи ҷаҳони маънавӣ кашида. Мухтасар агар бигӯем, шоирон аз вожагоне, ки маъноӣ аслияшон мафҳум аст, истилоҳоте сохтанд, ки ифодагари маъноҳои комилан ирфонӣ ҳастанд. Масалан, «май» зоҳиран маънояш маъруф аст, аммо дар истилоҳи шоирони ориф «аз май мурод ишқи Илоҳист». Ба ин маъно Ҳоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ мегӯянд:

*Мову маю зоҳидону тақво,
То ёр сари кадом дорад?*

Дар байти мазкур вожаи «май» ба ҷуз маъноӣ зоҳирияш, маъноӣ ирфонӣ дорад, ки қаблан ташреҳ додем. Аммо вожаи «Ёр», ки маъноӣ зоҳирияш маъруф аст, дар шеъри Ҳофиз ба маъноӣ «Худо» ба кор рафта.

Охири шоироне, ки дар Мовароуннаҳр аз истилоҳоти ирфонии шеъри сабки ироқӣ истифодат кардаанд, Нақибхони Туғрал ва Зуфархон Ҷавҳарӣ буданд, аммо баъд нақши ирфон дар шеъри тоҷикии Тоҷикистон ба тадриҷ зидуда шуд. Аммо дар Афғонистон ва Эрон дар баробари шеъри дунёӣ шеъри ирфонӣ ҳастияшро идома дод ва таҳаввули назаррасе ҳам кард. Намунаи бехтарини шеъри нави ирфонӣ «Хонаи Дӯст кучост?»-и Сухробӣ Сипехрӣ аст.

Дар солҳои 90-уми қарни гузашта дар адабиёти тоҷик растохези маънавӣ барпо гашт. Бо ҳузури Устод Фарзона фазову ҳавои адабиёти мо тозаву дигаргун шуд ва аз дами масеҳии ин Фириштаи Шеър пайкараи бечони шеъри тоҷикӣ дубора ба ҷунбиш омад. Бе ҳеҷ тардид, эҳёи дубораи шеъри ирфонӣ дар Тоҷикистон пайванд бо номи Устод Фарзона дорад. Аввалин шоҳкори ин шоири тозақору тозағуфтор дар ростии шеъри навини ирфонӣ эҷоди силсилашеърҳои «Паёми ниёгон» аст, ки дар он таҷаллии «худшиносӣ» ва «худошиносӣ» амвоҷи рушаной парокандааст.

Мушкилоти эҷоди шеъри ирфонӣ дар адабиёти навини мо, албатта, ки вучуд дошт ва ибтикороте меҳост дар эҷод. Агар дар замони мо шеъри ирфонӣ

ба сабки ироқӣ ва бо истифода аз истилоҳоти махсуси классикӣ гуфта мешуд, ба назари ман, иштибоҳе бузург воқеъ мегардид. Дигар ба маънои ирфонӣ ба кор гирифтани истилоҳоти «чашму абруву мижгон, лабу даҳону дандон... боғу гулу булбул... шабу шамъу парвона... соқию ҷому май...» ва назири инҳо дар шеъри имрӯз ғайримумкин буд, зеро дар зехни мардуми муосир чунин истилоҳот мафҳуми ирфониро мунъакис намекарданд. Ба ибороти дигар бигӯем шеъри муосир дигар шеъри фиребои думазмунаи сабки ироқӣ набуд ва вожагону вижагиҳои худастро дошт. Устод Фарзона, ки аз таърихи таҳаввули адабиёт ва назокатҳои забони шеъри кухнаву нави форсӣ огоҳии комил доштанд, бар ин нуктаи нозук пай бурда буданд, ки таҷдиди сабки ироқӣ дар замонаи нав ишқоли азимеро дар фаҳмиши матлабҳои шоир эҷод мекунад. Барои гуфтани шеъри нави ирфонӣ мебоист аз шеваи вижаи шоирона ва дар баёни матлаб аз забони таҳаввулғфтаи имрӯз истифодат кард. Ин кор таҷрибаи тозаро меҳост ва чунин таҷриба хеле муваффақона аз ҷониби Устод Фарзона сурат гирифт.

Дар шеърҳои орифонаи худ Устод Фарзона гоҳе аз номҳои маъруфи Худованд – Худо, Кирдигор, Парвардигор, Ҳаққ ва Аллоҳ мустақиман ёд мекунанд, ки ирфонӣ будани матлабашанро равшан мекунанд:

*Худоҷон, маро вақти падруд нест,
Ба Наврӯзи кухнаработат салом.*

*Тавбаи деркардаам то дари ӯ расид? На?
Тоза ба тоза дидаам раҳмати Кирдугорро.*

*Парвардигор, ёри маро дар паноҳ дор,
Он гурди шаҳсувори маро дар паноҳ дор.*

*Он чӣ аз халқ ниҳон аст, зи Ҳақ пинҳон нест,
То туй оинаи шаиҷихатам, ҳеч мапурс.*

*Ҳоҷате набвад, ки номаширо канам рӯйи нигин,
Ман, ки дар ёқути дил ҳақ кардаам Аллоҳро.*

*Дар номаи дили ман чун соядасти Аллоҳ,
Эй ишқ ҷовидон бош, эй ишқ, доимо зӣ.*

Гоҳе дигар барои он, ки ирфонӣ будани шеър мушаххас шавад мухотаберо ба кор мебаранд, ки ишора ба яке аз асмо ва ё сифоти Худованд бошад. Ва чунин як мухотаби зебӣ, ки Устод Фарзона интиҳоб кардаанд «Ҳабиб» аст, ки муроди ӯ ҳамон «Дӯст»-и пешина мебошад. Ба ин ғазали Устод, ки радифаш «эӣ ҳабиб» аст, таваҷҷуҳ кунед:

*Парда туй, роз туй, эӣ ҳабиб!
Парда фитад, боз туй, эӣ ҳабиб!
Номи ту бигрифтаму боло шудам,
Матлаъи парвоз туй, эӣ ҳабиб!*

*Ишқ туй, ишқ туй, ишқ ту,
Ишқи ҷаҳонсоз туй, эй ҳабиб!
Оинаам, оинаам, оина,
Оинапардоз туй, эй ҳабиб!
Қуфл зад аз сардии шаб гӯши ман,
Гармии овоз туй, эй ҳабиб!
Косаи чашмам, ки пур аз об шуд,
Пири дамандоз туй, эй ҳабиб!
Нест ба ғайри ту касе, нест, нест,
Боз туй, боз туй, эй ҳабиб!*

Ба андешаи ман, ғазали боло натанҳо дар адабиёти имрӯз, ҳатто дар адабиёти пешинаи мо низ назире надорад ва алҳақ зеботарин ғазали орифона аст.

Чанд мухотаби лутфомез, ки истифодаташон собиқа дошт ва дар шеъри ирфонии қадим фаровон ба кор рафта, дар шеъри Устод Фарзона дубора эҳё шуда, нафаси тоза қашидаанд. Ин мухотабҳо «Ёр» ва «Дӯст» ҳастанд, ки мурод аз онҳо Худованди Яктост. Намунаҳо:

*Ёр, эй ёри самоии ман!
Кош ба ман ҳам бидиҳӣ эътибор.*

*Ҳар ҷузъи ин ҷаҳон, ки чу ваҳйи муҳаббат аст,
Меовард ба хотири ту номи Ёрро.*

*Ишқ гуфтам дар лаҷанзори касиф,
Ёр, ишқи кибриётро фирист.*

*Дӯст, бар ёди башар аз нав биёвар ишқро,
Варна ҷавҳарҳо бигирянд аз таҳи зангорҳо.*

*Ҳар чӣ фармоиям, ба чон, эй Дӯст!
Ҳар чӣ гӯӣ, шавад ҳамон, эй Дӯст!
Мурғи лоҳутиям зи хониш монд,
Бикушо қулфаи аз забон, эй Дӯст!
Ишқ гуфтам варо фиристодӣ
Бо каси хокӣ армугон, эй Дӯст!*

*Агар иҷоза диҳӣ, баз мезиям, эй дӯст!
Маҷози асламу асли маҷозиям, эй дӯст!*

Яке аз таҷрибаҳои Устод Фарзона дар гуфтани шеъри ирфонӣ ин аст, ки гоҳи рӯ овардан ба сӯйи Худо таъбирҳои навозишомези вижаи худшонро самима ба забон меоваранд, ки дилнишину навозишгар аст. Ваҳ, чӣ қадр зебост вақте Офаридгори худро мегӯӣ: Худоҷон!, Эй ягонатарини ман!, Эй сурати чон!, Эй маро аз ҳама пайдотару нопайдотар!, Эй ҷовидонтарин Ёр!, Эй ёри самоии ман!, Эй Ёри аҳад! Эй бахшандаи якто! Эй сафар карда қабат бар қабатам!

Эй ҳама раҳмату эй мағфиратам! Эй азизи раҳ бурда бар фарози маъноям! Эй нигоҳи ту гӯё бо нигоҳи гӯёям! Эй ниҳонтарин пайдо! Эй ёри офтобтар аз офтоби ман! ва монанди инҳо. Чанд мисол:

*Шобош, эй ягонатарини ман!
Эй он ки ғамкаши ту ҳазорон аст!*

*Беҷону бесурат шудам, эй сурати ҷон, бозгард,
Хушбахт кун, хушбахт кун, хушбахт чашмони маро.*

*Эй маро аз ҳама пайдотару нопайдотар!
То қучоҳо, ки начуштам туи нопайдоро.*

*Ёр, эй Ёри аҳад! Фурсати ман афзудӣ,
Шукри бахшоиши ту, боз муҳаббат кардӣ.*

*Эй ҷовидонтарин Ёр! Бахшову охири бор
Мебош дастгирам, мурдан намегурезад.*

*То давоми зиндагии хешро рӯшан кунем,
Бахш, эй бахшандаи якто, ба мо имони субҳ!*

*Дӯст, аз будани бемаърифатам ҳеҷ мапурс,
Эй сафар карда қабат бар қабатам, ҳеҷ мапурс!
....Сад гунаҳ дораму шармандаам аз камгунаҳӣ,
Эй ҳама раҳмату эй мағфиратам, ҳеҷ мапурс!*

*Танҳо ба Туст, бар Туи танҳо хитоби ман,
Эй ёри офтобтар аз офтоби ман!*

Чони ҳамешазиндаи шеъри ирфонӣ Ишқ аст, ки қатра-қатра чони Инсонро ба дарёи абадияти Ҳастии Офаридгор мепайвандад. Ишқ хоҳ заминӣ бошад, хоҳ осмонӣ дар дили инсон ҳадя аз сӯи Худост. Ишқ аст, ки Инсонро аз банди худпарастӣ раҳо месозад ва ба авҷи худшиносиву худошиносӣ мекашонад. Дар ашъори Устод Фарзона хатти хононе, ки аз оғози эҷодашон то ба акнун имтидод ёфта, хатти сурхи Ишқ аст. Ва ҳамин Ишқ дар шеъри Устод Фарзона яке аз номҳои зебои Худост:

*Он ягонаи аслӣ аз раҳи маҷоз омад,
Шодиёна деҳ, эй дил, ишқ, ишқ боз омад!*

*Бо ту хомӯштарин, бо туям овозтарин,
Ишқ, хуш бош, ки ҷуз ту ҷарасе нест маро.
Милиён наҷм нашуд ҳамшарари як хуришед,
Як туй, як ту, назири ту касе нест маро.*

*Як илтимос мекунам аз ишқ, то шавад
Охирфурӯзи ин раҳи наздику дури мо.*

*Ишқ гуфтам дар лаҷанзори касиф,
Ёр, ишқи кибриёатро фирист.*

Ба Ишқ – яъне Худо зеботар аз ин гуна намешавад хитоб кард: Эй се ҳарфи рамз!

*Вирди шабу сабуҳи манӣ, эй се ҳарфи рамз!
Бифрист уқдаҳои маро муждаи кушод.*

Як нуктаро дар ёд бояд дошт, ки муҳтавои ирфон танҳо бо «худошиносӣ» хулоса намешавад, балки бештар фарогири мазмуни «худшиносӣ»-и инсон ҳам ҳаст. Лев Толстуй ҳакимона мегӯяд, ки «Ҳар ҷо меҳрубонӣ ҳаст, он ҷо Худой ҳаст». Ва табиист, ки «меҳрубонӣ» натиҷаи «худшиносӣ»-ст. Инсоне, ки худро шинохтааст меҳрубонтар мешавад, то сазовори меҳрубонии Офаридгори ҳудаш бошад. Отифате, ки дар шахсият ва шеъри Устод Фарзона ҳаст, ба андешаи ман, натиҷаи лутфи Худованд бар шоир аст. То ҷое, ки аз ашъор ва рӯзгори шоирони дирӯзу имрӯз огоҳӣ дорам, барои ҳудам кашф кардаам, ки аз миёни ҳазор-ҳазор шоирон ҳамин лутфи Илоҳӣ бештар ба се шоир Ҳофизи Шерозӣ, Сухробӣ Сипехрӣ ва Устод Фарзона насиб гаштааст. Шеъри меҳрангези ин се азизи Худо оёти осмонии меҳрубонист ва забони шеъраршон ҳам аз фарҳанге осмонист.

Устод Фарзона ҳангоми муроҷаат ба Ёр, ки ҳамон Худованди яктост, тасдиқ мекунам, ки: Офаридгори ман! Ишқу Отифа ин туй, Оинаи ҷоннамо ва Дарёи ваҳдату яктой ҳам туй, ки чун омадӣ ва дар ман таҷаллӣ кардӣ, дар ҷамолу ҷалолат Ишқу Отифаву Ойинаву Дарёро дубора дидам:

*Омадӣ, Ёр, ки бар хотири ман бозорӣ
Ишқро, отифаро, оинаро, дарёро.*

Ва ҳамин дидор бо Додор далели хушбахтии ҷони инсон аз меҳрубонии Ҷонофарин аст, ки дар байти зерини Устод Фарзона таҷаллӣ дар каламот кардааст:

*Ҳар сулули хушбахтам ошиқона мегӯяд
Ло-илоҳа иллаллаҳ, ло-илоҳа иллаллаҳ.*

Ҳар касе, ки умедвори меҳрубонию бахшиши Худованд аст, бояд дили бузурге дошта бошад, ки дар он ҳамон ду сифати Офаридгорро гунҷонда тавонад. Дар дарёи ашъори Устод Фарзона меҳрубони мавҷ мезанад – мавҷи беохир. Аз меҳрубонӣ ва бахшидан он кас ҳарф мезанад, ки ин ду гавҳари Илоҳиро дар садафи сурхи дилаш дорад. Ба ин байти Устод Фарзона таваҷҷуҳ кунед: ҷӣ қадр самимӣ ва зебост!

*Омадӣ, авфи гунаҳ хостиву бахшидам,
Чун набахшам, ки гули себ зи ман меранҷад.*

Вусъати мавзуи ирфон дар ашъори Устод Фарзона ба ҳачми дарёест но-
пайдоканор ва он чӣ гуфтем як кӯза андеша буд аз он дарёи маърифат. Мутмаи-
нам, ки зеботар аз ин байти Устод Фарзона хулосаи дигаре ба ин нигошта нест:

*Муҳаббатномаҳои ман ба унвони Банӣ Одам
Дар он боло бишуд имзо, шабат хуш боду рӯзат хуш!*

НИГОҲЕ БА «ПАЁМИ НИЁГОН»-И ФАРЗОНА

Фарзона шоираи закии забардасти шеъри порсии тоҷикӣ буда, дар офоқи таърихи адабиёти порсии тоҷикӣ чун ситораи дурахшони сахарӣ партавафшонӣ намуда, пардаҳои торики зулмати зиндагиро даридаву дар он рӯшноӣ афзудааст.

Фарзона шоираи тавоноест, ки дар майдони шеъри порсии тоҷикӣ дар радифи шоираҳое, монои Робеаи Балхӣ, Маҳастӣ, Зебуннисо, Тоҳира, Тоҷуддавлат, Жола Бадее, Парвини Ӯтисомӣ, Симини Бехбаҳонӣ, Фурӯғи Фаррухзод, Гулрухсор қарор гирифтааст...

Шоираи забардасти тоҷик Фарзона 3-юми ноябри соли 1964 дар шаҳри Хучанди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар оилаи омӯзгорон ба дунё омадааст. «Фарзона» таҳаллуси адабии ӯ буда, номи аслии расмиаш Иноят Юнусовна Хочаева мебошад. Вай дониши ибтидоиро дар мактаби таълими ҷамагонии зодгоҳи худ гирифта, пас аз хатми он дар факултаи филологияи тоҷики Донишқадаи давлатии Хучанд таҳсил намуд. Вай баъди хатми донишқада дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» ва маҷаллаи «Хучанд» фаъолият намудааст. Шоир аљон мушовири бахши вилоятии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва маҷаллаи «Паёми Суғд» мебошад.

Ҷоиза ва унвонҳо. Фарзона барои истеъдоди дурахшони модарзоди худ аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷоизаву унвонҳои ифтихорӣ сазовор гардидааст. Минҷумла ба ҷоизаи «Ҷавонони вилояти Суғд» (1995), Ҷоизаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода (1995), унвони олии Шоири халқии Тоҷикистон (1995), дорандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ (2008) ноил гардид.

Осор. Фарзона дар тули умри бобаракоти эҷодияш аз килки гавҳарбори худ осори мондагори зинда барои ворисони ояндааш боқӣ гузоштааст, ки номгӯи осори: «Тулуи хандарез» (Душанбе: Адиб, 1987), «Шабохуни барқ» (Душанбе: Адиб, 1989. – 108 с.), «Двадцать лепестков» (Москва: Совестьская литература, 1991), «Ояти ишқ» (Душанбе: Адиб. 1994. – 176 с.), «Паёми ниёгон» (Техрон: Суруш, 1375 ҳ. / 1996 м.), «То бекаронаҳо» (1998), «Меъроҷи шабнам» (Душанбе: Адиб, 2000. – 208 с.), «Гулчини ашъор» (2001), «Қатрае аз Мӯлиён» (Шеърҳо. Иборат аз 3 ҷилд. Хучанд: Ношир, 2003), «Як ғунча роз» (Шеърҳо. – Хучанд: Ношир, 2005), «Сӯзи нотаом» (Техрон, 2005), «Мухри гули мино» (Хучанд: Ношир, 2006), «Сад барги ғазал» (Хучанд: Ношир, 2008), «Гулчини ашъори Фарзонаи Хучандӣ» (Инглистон, 2008), «Булбуле дар қафаси синаи ман» (Финланд, 2010), «Саду як ғазал» (Душанбе: Адиб, 2011. – 104 с.), «Себарга» (Хучанд: Ношир, 2011. – 400 с.), «Парниёни чон» (Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 212 с.), «Набзи борон» (Техрон, 2013), «Ҳама гул, ҳама тарона» (Хучанд: Ношир, 2014), «Худои муштарақ» [бо саъю эҳтимоми Исмоил Лашкарӣ], Кобул: Гурӯҳи фарҳангии ҳамзабонон» (1403 ҳ. / 2024 м.) аз ин ҷумлаанд.

Китоби «Дарёи сӯзон»-и шоира Фарзона ба осори мансури ӯ мансуб буда, соли 2014 дар нашриёти «Адиб» ба андозаи 240 саҳифа интишор гардидааст.

Вежагиҳои поэтикӣ ва арӯзии достони дроматикии «Паёми ниёгон»-и Фарзона

Фарзона танҳо бо як достони манзуми дроматикии «Паёми ниёгон»-и худ, ба истиснои осори дигараш, бо симои бузурги шоиронааш дар таърихи дурахшони адабиёти порсу тоҷики дунё ҷовидонӣ зинда хоҳад монд!

Достони «Паёми ниёгон»-и Фарзона – достони тамсилии румонтикӣ буда, он намоди «Ардавирофнома», «Меъроҷ-ул-хаёл»-и Абулаълои Мааррӣ, «Ҳай ибни Яқзон»-и Ибни Сино, «Сайр-ул-ибод илал маъод»-и Абдулмачди Саной, «Мантик-ут-тайр»-и Фариуддини Аттор, «Маснавии маънавӣ»-и Чололиддини Мавлавӣ, «Мазҳакаи Илоҳӣ»-и Данте, «Девон»-и Ҳофиз, «Баҳориёти»-и Сайиди Насафӣ, «Тилисми ҳайрат»-и Мирзо Абдулқодири Бедил, «Девони Ғарб ва Шарқ»-и И. В. Ҳӯте, «Ҷовиднома»-и Аллома Муҳаммад Иқбол эҷод гардида, аз лиҳози шакл ва мазмун, сабку забони эҷодӣ достони наву тоза аст.

Достони «Паёми ниёгон»-и Фарзона дорои вежагиҳои бадеию илмӣ: тоҷики эҷод, таносуби шакл ва мазмун, сохти композитсионӣ, суҷаи асар, ғоя, тасвирҳои поэтикӣ ва мусикии шеър: вазнҳои мухталифи арӯзӣ мебошад.

Таърих. «Паёми ниёгон» – достони дроматикии фалсафӣ-ирфонӣ ва ахлоқӣ-дидактикӣ буда, он соли 1990 эҷод гардида, дар шумораи 4-уми маҷаллаи адабӣ ва фарҳангии «Садои Шарқ» нашр гардида буд. Сипас, ин дoston дар маҷмуаи «Ояи ишқ» соли 1994 дар нашриёти «Адиб» интишор шуд. Баъд аз он ин дoston дар байни шоирони порсии Эронзамин низ маҳбубият пайдо карда, соли 1375 ҳ. [1996 м.] дар интишороти «Суруш»-и Техрон бо дабири порсӣ нашр гардид.

Шакл ва мазмун. Достони дроматикии «Паёми ниёгон»-и Фарзона дар адабиёти имрӯзаи порсии тоҷикӣ достони навгонист, ки он аз бахшҳои: оғоз, дуvozдаҳ шеъри монологӣ ва анҷом иборат аст. Достони мазкур дар намудҳои мухталифи жанрҳои шеърӣ: шеъри мураббаъ, ғазал ва шеъри сапед ва вазнҳои арӯз: чордаҳ намуди мухталифи бахшҳои ҳазач, рамал, раҷаз, музорей ва бахшҳои дигар эҷод гардидааст. Ин дoston бо вазни достони тамсилӣ-дидактикии «Баҳориёти»-и Сайиди Насафӣ оғоз гардида, сипас бо вазнҳои гуногуни арӯзи порсӣ суруда шудааст.

Шабехот ва таъсирпазирӣ. Дар достони «Баҳориёти»-и Сайиди Насафӣ аввал гуфтор дар ситоиши Офаридгор, оғоз ва диалогӣ ҳаждаҳ ҳайвон: муш, гурба, сағ, гӯсфанд, гург, гов, уштур, сангпушт, хорпушт, рӯбоҳ, харгӯш, маймун, оҳу, паланг, пил, карк, шер, мӯрча дар бораи ғояи худшиносии фардӣ ва орзуи инсондӯстӣ оварда шуда бошад, достони «Паёми ниёгон»-и Фарзона аз бахшҳои оғоз, падидаи дуvozдаҳ паямбарони шеъри Аҷам: Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил, Иқбол ва бахши анҷом иборат буда, ҳамаи бузургони шеъри порсӣ дар мавзӯи ғояи худшиносии фардиву миллии мардуми тоҷик бо забони шеърӣ паёми бедорӣ меғӯянд.

Достони «Паёми ниёгон»-и Фарзона аз лиҳози сабу забон, шаклу мазмун, таносубу ғоя ба достони «Ҷовиднома»-и Аллома Муҳаммад Иқбол шабоҳат дошта, аммо дар он пайравӣ ва тақлиди он асар нест.

Қаҳрамони марказии достон. Қаҳрамони лирикии хатти суҷаи марказии достони «Паёми ниёгон» «Ман»-и шоира мебошад.

Қаҳрамонони типологӣ. Қаҳрамонони типологии достони мазкур фазандони фарзонаи халқи тоҷик, шоирони мумтози порсии тоҷик Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил, Иқбол буда, аз дунёи рӯёи ҳаёлотӣ шоираи минухаёл паддид омада, мардумро бо забони қудсии шеър ба худшиносиву ваҳдат даъват менамоянд, ки чунин навъи достон дар адабиёти порсӣ ва адабиёти ҷаҳонӣ ба назар намерасад...

Тасовири бадеӣ. Дар достон тасовири бадеӣ, монои: сафари руъёӣ, тимсол, суварӣ ҳиёл [имеж, тасаввур, образ], тавсиф, ташбеҳ, истиора, таҷнис, ташҳис, тамсил, талмех, ихом, лутф, танз, тазмин, муболиға, игроқ, тафсир, эҷоз, ҳусни матлаъ, ҳусни мақтаъ ба таври фаровон истифода шудааст.

Суҷаи достон. Мазмуни достон он аст, ки: шоира рӯзе саргарми фазои ҳаёл буд, ки пайкараҳои паябарони шеъри мумтози порсӣ, пайи ҳам -нахуст: Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил, Иқбол пеши назараш падид омада, аз тан қабои сангини худро фикандаву аз қолиби муҷассамаҳои худ раҳо шуда, ба рӯи сахнаи ҳастӣ бо забони қудсӣ ба гуфтор омаданд, ки дар натиҷа аз ин ҳолат Вақту Фазо монанди вучуди шоира ба ҳайрат омадааст. Ин маъниро шоира дар бахши «Оғоз»-и достони худ чунин тасвир намудааст:

*Рӯзе паямбарони Аҷам пеши чаҳми ман
андар намуди пайкараҳо рӯнамо шуданд.
Аз тан қабои санг фиканданду бо суруш
аз қолаби муҷассамаи худ раҳо шуданд.*

*Чун бо забони қудс ба гуфтор омаданд,
Вақту Фазо ба сони ман андар шигифт монд.
Дар он миёна оташи бедори Зардушт
дар чаҳми шаб шукуфаву анвор мефишонд!* [2,59]

Дар он миёна оташи Зардушт шуълавар гардида, дар чаҳмони шаб рӯшанӣ ва шукуфаву анвор мефишонд, ки дар ин ҳангом алломагони шеъри Аҷам эҳё гардида, аҳволи сарзамини Аҷам ва ворисони худро дида, ба афсусу надомат бар гӯши ворисони худ васият менамоянд:

*Эҳё шуданд он ҳама алломагони шеър,
то охири васияти худ берун оваранд,
то бишнавад оҳи Аҷамрову бо дарез
бар ҳоли ворисони фурӯмонда бингаранд.* [2,59]

Шоира ин манзараро мушоҳида намуда, бахши «Оғоз»-и достонро чунин хулоса намудааст:

*Фарзонагони миллати ман пеши ҳамдигар
гуфтанд ояти дили лабреси розро.
Густохиям фузуду ман имрӯз мебарам
бар ворисони пунбабагӯш ин ниёзро!* ^[2,59]

Ин мулоҳиза ҳини таҳлили абёти зерини достони мазкур рӯшан ба чашм меҳӯрад.

Баъд аз бахши «оғоз»-и достони саҳнавӣ сужаи асосии достон оғоз шуда, паямбари нахустини шеърӣ Аҷам Рӯдакӣ ба саҳнаи ҳастӣ падида омада, бо забони қудсӣ дар бораи ҳолат ва авзои имрӯзи ворисони миллати худ паёми худшиносӣ-шеърӣ месарояд.

Ва дар ниҳояти ин навишта, дар авзони баҳрҳои мухталиф эҷодгаридани достони мазкурро овардан муносиби ҳол аст, то ки хонанда бад-ин восита забон, сабки эҷодӣ, оҳанг ва вазни достони мазкурро ба хубӣ бишносанд. Инак, худ қазоват намоед:

ПАЁМИ НИЁГОН

Оғоз

*Рӯзе паямбарони Аҷам пеши чашми ман
андар намуди пайкараҳо рӯнамо шуданд.* ^[2,59]

Баҳри арӯз: музореъи аҳраби макфуфи маҳзуфу максур:

аркон: — V / — V — V / V — — V / — V ~

афоил: мафъулу / фоилоту / мафоилу / фоилун

Рӯдакӣ

*То Бухоро ҳамраҳи рӯди Зарафшон омадам,
балки дарё будаму лабреси исён омадам.* ^[2,59]

Баҳри рамали мусаммани маҳзуф: солим — садру ибтидо, маҳзуф — арӯзу зарб:

— V — — / — V — — / — V — — / — V —

фоилотун / фоилотун / фоилотун / фоилун

Дақиқӣ

*Ин рафтанам чӣ тунду бановақт аст,
аммо чӣ боядам, ки қазо ин кард?!
Шояд ҳазор байти балегабро
баъд аз сарам ба бекасӣ кобин кард?!* ^[2,60]

Баҳри раҷази мусаддас:

— — V — / — — V — / — — ~

мустафъилун / мустафъилун / мафъулун

Фирдавсӣ

*Фарёди маро кай шунавад чархи гаронгӯш?!
Дунё ба ганаб рафтаву фарёдрасам нест!* ^[2,60]

Баҳри ҳазачи мусаммани ахраби мақсур:

— V / V — V / V — V / V — ~

мафъулу / мафоилу / мафоилу / мафоил

Носири Хусрав

*Ман зистам дар оташу бухрони ҳодисот,
ҷустам румузи ҳастии Инсонӣ Коинот!* ^[2,61]

Баҳри раҷази мусаммани аҳтам:

— V — / V — V — / — V — / V ~

мустафъилун / мафоилун / мустафъилун / фаъл

Хайём

*Соқӣё! Ҷоми Ҷаме деҳ, ки ҷаҳонбин бошем!
На чу шайх аз наси девор суҳанчин бошем!
Гардиши чарх бубастему низоми анҷум,
Бо басте муъҷиза кашшофи нахустин бошем!* ^[2,62]

Баҳри рамали мусаммани махбун, солим — садру ибтидо, мақтуъ — арӯзу зарб:

— V — — / V V — — / V V — — / — ~

Фоилотун / файлотун / файлотун / фаълон

Мавлавӣ

*Он Офаридгори башар, бонии Хуршеду Қамар,
дар ман нишестам карда буд, он сон ки дар фарди дигар!* ^[2,62]

Баҳри раҷази мусаммани солим:

— V — / — V — / — V — / — V —

мустафъилун / мустафъилун / мустафъилун / мустафъилун

Саъдӣ

*Халқи ман! Ҳар нафасам оҳи фалаксӯзи ту буд,
созам аз сози туву сӯзи ман аз сӯзи ту буд!
Хомаам шамъсифат гарчӣ сарафшонӣ кард,
Лек дар зулмати ваҳиӣ шарарафрӯзи ту буд!* ^[2,63]

Баҳри рамали мусаммани махбун, солим — садру ибтидо, маҳзуф — арӯзу зарб:

— V — — / V V — — / V V — — / V V —

Фоилотун / файлотун / файлотун / файлун

Ҳофиз

*Холи ҳиндуру набинмо — ҳиммати мо даст рафт
В-он Самарқанду Бухоро ҳам дигар аз даст рафт!* ^[2,63]

Баҳри рамали мусаммани мақсур: солим — садру ибтидо, мақсур — арӯзу зарб:

– V – – / – V – – / – V – – / – V ~
фоилотун / фоилотун / фоилотун / фоилон

Камол

*Суханам набишнавӣ ту, на маро сухан бигӯӣ,
Зи ту рафтаму бибурдам дурри ашк дар гулӯе.* [2,63]

Баҳри рамали мусаммани машкул:
Файлоту / фоилотун / файлоту / фоилотун
V V – V / – V – – / V V – V / – V – –

Чомӣ

*Ҳиротро нафаси шеъри ман ҳаловат дод,
Таронаам ба ҷаҳоне зи гӯша раҳ бикишод.* [2,64]

Баҳри арӯз: ҳазачи мусаммани макбузи макфуф – арӯз ва зарб:
V – V – / V V – – / V – V – / V V ~
мафоилун / фоилотун / мафоилун [файлун]

Бедил

Не зи аҳли кибраму раҳ бурдаам то кибриё,
Ҳар дари бикшодаам бар рӯйи ғайре во нашуд. [2,64]

Баҳри арӯз: рамали мусаммани маҳзуф:
– V – – / – V – – / – V – – / – V –
Фоилотун / фоилотун / фоилотун / фоилун

Иқбол

*Дилам аз ҳоли гардун роздон шуд,
Сурудам бо табиат ҳамзабон шуд.* [2,65]

Баҳри арӯз: ҳазачи мусаммани маҳзуф – арӯз ва зарб:
V – – – / V – – – / V – –
Мафойлун / мафойлун / фаўлун

Анҷом

*Ногаҳон ҷониби ман чашми бузургон афтод,
нигаҳи таънашон тири маломат бикишод:
– «Оҳ, агар вориси мо ин бошад,
гар бад-ин гуна фурумояву худбин бошад,
байни мо балки ба ҷуз сарҳади Вақт,
боз деворе ҳаст...»* [2,65]

Баҳри рамали мусаммани маҳбун, солим – садру ибтидо, маҳзуф – арӯзу зарб: [байти нахустин]

– V – – / V V – – / V V – – / – ~
– V – – / V V – – / V V – – / V V ~
– V – – / V V – – / – –

– V – – / V V – – / V V – – / – –
 – V – – / V V – – / V V ~
 – V – – / – ~

фоилотун / файлотун / файлотун / фаълон
 фоилотун / файлотун / файлотун / файлун
 фоилотун / файлотун / фаълун
 фоилотун / файлотун / файлотун / фаълун
 фоилотун / файлотун / файлон
 фоилотун / фаълон

Ин навишта танҳо як нигоҳест ба як достони ҳамосии драматикии шоираи шаҳир Фарзонабону, ки метавонад ин шоираи нодирахилқат бо ин як достони худ дар фазои адабиёти тоҷику адабиёти порсиву адабиёти ҷаҳонӣ зиндаи ҷовидон бимонад...

Пайнавишт:

1. Фарзона. Шабохуни барқ. Шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 1989. – 108 саҳ.
2. Фарзона. Паёми ниёгон // Садои Шарқ [мачаллаи ҳармоҳаи адабӣ-бадеӣ ва оммавию сиёсӣ. Нашрияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон] ISSN 0134-3351. – № 4. – 1990. – С. 59-70.
3. Фарзона. Ояти ишқ [Шеърҳо]. – Душанбе: Адиб, 1994. – Саҳ. 63-74.
4. Меърочи шабнам. Шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 2000. – 208 саҳ.
5. Саду як ғазал. – Шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 2011. – 104 саҳ.
6. Себарга. Шеърҳо. – Хуҷанд: Ношир, 2011. – 400 саҳ.
7. Парниёни ҷон. Шеърҳо. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 212 саҳ.
8. Розӣ Шамси Қайс. Ал-муъҷам. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 саҳ.
9. Ҷомӣ Абдурахмон. Осор: Иборат аз ҳашт ҷилд. [Мураттибон: А. Зухуриддинов, А. Муҳаммадиев, А. Раҳмонов]. Ҷилди 8. [«Нафаҳот-ал-унс», «Рисолаи қофия», «Рисолаи арӯз», «Рисолаи мусиқӣ», «Шарҳи «Рубоӣёт», «Номаҳо»]. – Душанбе: Адиб, 1990. – 496 саҳ. [«Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ дар саҳифаҳои 151-201-и осори Ҷомӣ нашр гардидааст].
10. Зеҳнӣ Тӯракул. Санъати сухан. Илми бадеъ ва мухтасари арӯз [Дар зери таҳрири М. Шукуров ва С. Саъдиев]. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328 саҳ.
11. Тоиров У. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи Аҷам. – Душанбе: Маориф, 1991. – 560 саҳ.
12. Сомонаи интернетии <https://bikhon/tj/>

НАВРӮЗ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ – ШОИРИ ФАРОРӮДОН

Наврӯз рӯзи аввали моҳи фарвардин, нуктаи расидани офтоб ба бурчи ҳамал аст. Бузургтарин чашни миллӣ, чашни бедории дубораи табиат, самбули пирӯзии хубӣ бар бадӣ, нур бар торикӣ аст. Устод Айнӣ дар бораи Наврӯзи бостонӣ ва ҷойгоҳи он дар миёни мардуми тоҷик муътақид аст: «Ба сабаби аввали баҳор, дар вақти ба ҳаракат даромадани растаниҳо; бо рост мондани (мусодиф шудан) ин ид, табиати инсон ҳам ба ҳаракат дармеояд. Аз ин рост, китоби кон мегӯянд: (ҳамли ҳама чиз дар амал). Дар ҳақиқат, ин ид ба ҳаракат омадани киштҳои ғаллаву дона ва оғози киштукор ва дигар маҳсулоти заминӣ аст, ки инсонро сер карда ва сабаби бақои ҳаёти ӯ мешавад». Наврӯзу баҳор, табиат ва ҷилваҳои дилангези баҳорӣ адабиёти моро рангину атрогин намудааст. Камтар шоир ё нависандаеро метавон ёфт, ки бо дидани манозири зебои Наврӯз ба тавсифи он аз завоёи гуногун напардохта бошад. Аз осори Абурайҳони Берунӣ, «Таърихи Табарӣ», Фирдавсӣ, Манучехрӣ, Унсурӣ гирифта, то шоирони муосир дар Эрон ва Тоҷикистону Афғонистон ҳар қадом ба Наврӯз нигоҳи мутафовут дошта ва доранд. Мо низ дар ин мақола бар он шудем зимни эҳтиром гузоштан ба тамоми шоирон ва нависандагони Тоҷикистон ба баррасии мазомини мутанаввеи Наврӯз дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ бипардозем ва ҷойгоҳи Наврӯзу баҳорро дар шеъри ин бонуи навгарои тоҷик баррасӣ намоем. Фарзонаи Хучандӣ Шоири халқии Тоҷикистон ба соли 1964 мелодӣ аз падар ва модари адиб ва суханвар мутаваллид шуд. Қария ва истеъдоди шоир дар канори зиндагӣ дар минтақаи хушобуҳаво ва кӯҳистони Хучанд бо табиати бикр ва ноби он, аз ҷумлаи авомиле аст, ки сабаб шуда табиат дар шеъри ӯ бо мазомини гуногун аз гулҳо, фаслҳо, гиёҳон, парандагон ва бо шӯру латофате хос оварда шавад. Дар як тақсимбандии кулӣ маҷмуаи ашъори Фарзона дар бораи Наврӯз ба чанд маврид дастабандӣ мешавад.

Тавсифи воқеӣ: Фарзона дар ин даста аз ашъор монанди сабки хуросонӣ ба тавсифи воқеӣ аз табиати Наврӯзу баҳор мепардозад. Ӯ нигоҳи офокӣ, бурунгаро ва ба истилоҳ объектив ба ҷаҳон перомуни худ дорад. Лизо шеъраш ҷанбаи наққошӣ аз табиат ва тавсифоти ӯ дақиқ, тасвирсозӣ шоирона ва ташбеҳот малмус аст. Дар намунае аз ин даста ашъор «Гули зардолу мерезад», ки дар соли 1983 ва дар қолаби мухаммас суруда шудааст. Фарзона муътақидаст бо омадани Наврӯзу баҳор, табиат, замин ғарқ дар гулу сабза мешавад. Боди сабо бо навои хуш шоҳаҳоро аз ҳоби зимистонии худ бедор месозад ва дар қалби баҳорон ин оҳанги зебо ба гӯш мерасад, ки «Гули зардолу мерезад».

Баҳоро, андар огушат ҷаҳон ҳамдастӣ меҳоҳад,

Ҳама дил ҳастӣ меҳоҳад,

Дили ман мастӣ меҳоҳад.

Тапад дар барги гул шабнам босе ширину мастона,

*Вале аз чӣ тапиш дорад дили бешиқи Фарзона?
Гули зардолу мерезад.*

Дар дубайтии зер Фарзона ба Наврӯз бо гунае воқеиятгаро менигарад, то дар варои он битавонад миёни худ ва дил иртиботи самимонае биёбад ва ин дӯстиро абадӣ созад.

*Хушо, Наврӯзу гулгардонии дил,
Шабу рӯзон чакомакхонии дил.
Кӣ мегӯяд, ки чандинрӯза бошад
Дар ин меҳмонсаро, меҳмони дил?*

Дар маҷмуае бо номи «Паёми ниёгон» Фарзона ҳаҷми азиме аз ашъорашро ба муаррифии шоирони порсизабон ихтисос додааст. Аз он ҷо, ки эшон бонуи фарҳефта ва аҳли илм аст, тавониста дар миёни ашъораш бисёр дақиқ ва мӯшикофона мароҳили зиндагӣ ва шароити иҷтимоии замони ҳар як аз шоиронро нақл кунад. Шоирони бузурге ҳамчун Рудакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Иқболи Лоҳурӣ ва монанди инҳо дар ин маҷмуа муаррифӣ мешаванд. Аввалин шоири муаррифишуда одамушшуаро Рудакӣ–падари шеъри форсӣ аст; Фарзона барои муаррифии Рудакӣ ба нуктае ишора мекунад, ки дар қарни чаҳорум ва асри пуршукӯҳи Сомониён сулҳ ва осоиши мамлакат дар канори баргузории ҷашни бостонӣ ва пуразамати Наврӯз буда, анвори саодатманде бо ҳузури Рудакӣ ва давлати Сомониён бар Хуросони бузург партавафшонӣ менамудааст. Фарзона муътақид аст дар даврони Сомониён:

*Дӯш аз шаш сӯй гетӣ, ташинаи ашъор буд,
Халқи соҳибдавлати даврон, навозишкор буд,
Дар Аҷам Наврӯз буду офтобе мешукуфт,
Тахти Сомон пайдору давлаташ бедор буд.*

б) Тавсифи намодин: Шеъри Фарзона дар ин гурӯҳ монанди шоирони сабки ироқӣ ва сабки ҳиндӣ ба Наврӯзу баҳор перомунӣ худ нигоҳе дарунгаро, анфусӣ ва ба истилоҳ субъективӣ дорад ва ба ҷойи тавсифи воқеӣ аз мунозираи табиат ба баёни самбулик ва намодин аз онҳо мепардозад.

Дар шеъри нави «Кимиёи сабз» Фарзона дар канори истифода аз рангҳои рӯшану дурахшон ва пуртароват, ки руҳи ҳар шунавандаеро ҷило мебахшад, таъбироте ҳамчун «шукуфаҳои ангубинӣ, соатҳои арғувонӣ, дақиқаҳои савсанӣ, сонияҳои ёсуманӣ дорад. Наврӯзро мухотаб қарор медиҳад: «Дуруд, эй Наврӯз!», ки чӣ гуна зиндагиро дубора аз сафар оғоз мекунад. Аз муъҷизоти Наврӯз мегӯяд, ки метавонад дили сармозадаи мардумро таровати баҳор бахшад, бо муъҷизаи кимёи сабз, осмону заминро дигаргуна созад. Ӯ ҳам монанди Наврӯз, ки наварин навҳоро ба ҳамагон мужда медиҳад, дар баробари нигоҳҳои зангзада ҳавсалаҳои мурда, ҳазорон қофилаи тардид, фикрҳои номунаввар, ҳазору як гуноҳи тавба накарда, дар канори Наврӯз поку маъсум, наварин сунъу офаридаи Худованди бузург хоҳад буд, то ба гунае намодин ба азамати инсонро ашрафи махлуқот будани ӯ ишора намояд. Падидаҳои табиат ҳам монанди: «Ҷангал, кӯҳ, дашт, дарё, дарахт ва..... «вақте ворида коргоҳи

хаёли шоир мешаванд, тағйири шакл меёбанд. Дар чашм андозае аз бедории табиат ва нишоти баҳори Фарзона дар тавсифоти худ аз орик, ташхис бисёр истифода мекунад. Дарвоқеъ худ ташхис аз боризтарин тасовири шеърӣ ўст. Ў аносири табиӣ ё таҷриди ро дар қаламрави эҳсоси отифаи худ ба тасовири махсус дармеоварад. Ҳаракату пуёӣ дар ашъори Фарзона бештар дар сояи унсури ташхис шакл гирифтааст. Таъбироте аз табиат монанди «Забони шабнаму хуршед», «Рақси боди бадмаст», «Баргҳо чакома мехонанд», «Гӯши субҳ», «Маро бубахш гули себ» ва ғ...

*«Маро бубахш, гули себ,
Маро бубахш, ки ишқи туро намешоям (шоиста намебошам)
Дигар ба зиндагии луълӯи ту
Нозук ва поку шукуфанда намеоям».*

Ва ё:

*«Биё, ки гандуми Наврӯзи раҳи худро
Зи турктози боди хазон паноҳ кунем».*

Дар канори он, гоҳе намодро ба манзури баёни афкори ақоиди худ ва ё интиқод аз авзоъ ва аҳволи ҷомеа ба қор мебарад. Лизо дар бисёре аз маворид навъе дар омехтагӣ дар истифода аз унсур ва тавсифи Ватан дида мешавад.

«Омаданҳои баҳор ба зиндагонӣ мазмуни тоза мебахшад, паёми субҳ, паёми тавлиди нур» меорад.

Дар китъаи шеърӣ намодини «Аз тақрор то ибтикор» пас аз он, ки бо забони шеър худ баён мекунад, ки «Гули печак, ки тавониста буд ҷисми фартути обонмоҳро дар оғӯш бикашад, акнун худ хомӯш шудааст». Дар шеърӣ худ ба муҳотаб дастур медиҳад мабно бар он, ки акнун:

*«Бояд талош кард,
Бояд ҳазор таҷриба ва озмун намуд
Бояд ҳамеша нав шуд».*

Ў дар муқоиса миёни инсон бо табиат муътақид аст, мумкин аст гузашти солҳо ва ҳатто қарнҳо сабаб шавад шакли зоҳирии заминро осмон, ситораҳо ва сайёраҳо тағйир наёбад, аммо инсон дар фосилаи кӯтоҳе дигаргун мешавад ва бо нимнигоҳе ишқаш ғуруб хоҳад кард. Вазифаи шоир дар ин бора чист?

*«Ман зи худ меурсам: эй яккаву ягона,
Эй ёри ҷовидона, вазифаи ман чист?
Ту пайғом медиҳӣ:
Зиндагонӣ ишқро давом бахшидан,
Ба бадеияти дунё маром бахшидан,
Ба ҳар касе, ки умедаш фалаҷ аст,
Ба ҳар касе, ки чароғаш
Саводи ханда надорад,
Ба ҳар касе, ки дилаш
Нақшаи оянда надорад,*

Гули Наврӯз ҳада биспурдан».

Фарзона дар шеъри «Офтобе соз дар ин нимашаб» вақте ғаму андӯҳи зиндагӣ бар ӯ тасаллут меёбанд, дар оғози шеър ба манзури ҳамдардӣ бо мардум, аз ғаму андӯҳ менолад ва дар поёни шеър, ки замони Наврӯз мерасад, лаҳзаҳои шоду масарратбахшро ёдовар мешавад ва мегӯяд: «Акнун, шод бош ва ба шодӣ сипарӣ кун»:

*«Як дили ман пири пири пир шуд,
Охир аз дил буданаш дилгир шуд.
Хандаҳоро боз хон дар боғи лаб,
Офтобе соз дар ин нимашаб,
То ба Наврӯз омадӣ, шодоб шав».*

Ҳамчунин дар ин қитъаи шеър дар баробари номуломотии ҷомеа, боз умедро аз даст намедиҳад ва дар паси нигоҳи ӯ метавон тулуи умедро мушоҳида кард:

*«Шояд ки зи тақвими тозаи фардо
Суратам боз ба ту механдад.
Биё, шикасти кунуниро ном нусрат монем,
Биё, дар ҳошияи обони моҳ гули Наврӯз нишонем».*

Таркибсозии Фарзона ихтисос ба ҳудуд дорад ва дар навъи худ камназир ва ё беназир аст. Офариниши таркиботи нобу бадеъ ва саршор аз эҳсосоти таваҷҷуҳи ҳар хонандаеро ба сӯи худ ҷалб мекунад:

*«Ғунчапарварди баҳори арғувон,
Дилам армуғони Наврӯзӣ аст.
Баҳор атласи савсанхиром аст,
Лабони ғунчаҳо шабнампаём аст...»*

ҷ) тавсифи ирфонӣ: дар шеъри ҷаҳорпораи «Баҳорона»-и худ, ки аз ҳамон оғоз ба тавсифи баҳор мепардозад, бо «Офтоби навозишгару тулуи себ ва хандаи гули ноз ва садои шодмони парастуҳо» муждаи омадани баҳорро медиҳад. Аз баҳор меҳонад то нури мубораки худро бар сари табиати зебо бирезад, то:

*«Бирез, то алафу гулро
Латифу хандафишон бинам.
Баҳору ранги фиреборо
Ба ҷаши гулпаракон бинам,
Чӣ лаззатест зи атри гул
Нафас ҷашидану болидан.
Вучуди заҳзадаи худро
Дар офтоб биболидан».*

Шоир мегӯяд: ҳар гоҳ баҳор ҷомаи сабзранг бар тан мекунад, руҳаш саршор аз ишқ ва отиға мегардад; то ҳаде ки растохези бошукӯҳе хоки вучудахро пур аз шӯр ва нишот месозад, дар ин тавсифи ирфонӣ хоки вучуди

инсон моро ба ёди таъбири «Он ки чон бахшиду имон хокро» меандозад. Баҳор дар андешаҳои ирфонӣ тадоигари миод ва зиндагии ухравии одамі аст:

*«Имони мурдаи ман дар батни хок ҷунбад,
Вақте баҳор пӯшад сабзинаҷомаи шиқ».*

Ва дар ғазали «Фасли шукуфтан» бо он ки Фарзона аз забони намодин дар шеъри худ баҳра мебарад, вале шӯр ва ҳоли ғазалиёти Шамс ва мазомини ирфонӣ бисёр ба чашм меҳӯрад, то ҳадде ки шукуфаҳои бодом, ки навидгари наврӯзанд бо он фазои ҳисси ва малмус ҷойи худро ба ғазали ирфонӣ бо омезае аз айният ва зеҳният медиҳанд.

д) Тавсифи Ватан: дар ин дидгоҳ шоир аз ҳавзаи табиат дар маънои воқеии он хориҷ мешавад ва Ватан ҷойи табиатро ба худ мегирад. Наврӯз дар шеъри Фарзона навиди хубиҳо ва зебоиҳо барои меҳани ӯст. Ӯ таҳаммули ғаму андӯҳи мардуми сарзаминашро надорад, умедвор аст ғаму ранҷ аз онон дур шавад ва Наврӯз бо навтارين орзуҳои нек сарзаминашро пур аз анвори тиллои умед ва хушбахтӣ намояд.

Шоир масоили иҷтимоӣ-сиёсии замони худро, асосан, аз дидгоҳи як инсони одиву иҷтимоӣ ва ҳунарманд бо нигоҳи тезбин мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Ҷаҳонбинии ӯ бар мабной инсонгарой аст. Дар шеъри «Шукуфапайванд» ӯ бедору огоҳ аст ва сабӣ мекунад, то ин огоҳиро ба мардум мунтақил намояд. Агар садои зарбаи қолин задани зани ҳамсоя сухан аз ғаму андӯҳ дорад, ӯ ҳамагонро аз зистан дар миёни ғаму андӯҳ барҳазар медорад. Акнун, метавон баёнгари Наврӯз пур аз тозагию шодӣ ва умед бошад.... дар банди охири шеъри худ меоварад, ки садои зарбаҳои қолии зани ҳамсоя муждаҳое барои ӯ дорад:

*«Садои зарбаи қолини зани ҳамсоя,
Бигӯядам, ки ба Наврӯзи тоза дар бикшо.
Биё, азизи дили ман ба шодбоди баҳор,
Гули табассуми худро ба ҳада ор, биё».*

Ва дар шеъри иҷтимоии «Аз шаҳри чашмбандон» дар баробари авзои замона кӯдакони маъсум бо тафаккурҳои яхзада, ки дар хиёбонҳои даймоҳ мунтазири баҳоранд, ин гуна орзу дорад, ки:

*«Кай баҳори ростин меояд, эй дӯст,
Кай уфуқҳои сияҳ гулобӣ мешавад.
Кай тафаккури барфӣ офтобӣ мешавад,
Шаҳру майдон ҷоҳидону соҳирон аст».*

Дар таҳлили кӯтоҳи он чи дар маҷмуаи ашъори Фарзона аз оғоз то кунун дар бораи Наврӯз ва баҳору табиат вучуд дорад, ин ҳақиқатро баён мекунад, ки Фарзона пайванди саҳт бо табиати зинда дорад. Ашъори оғозини эшон бештар дар баёни тавсифоти воқеӣ аз Наврӯзи бостонӣ ва баҳори табиат будааст. Бо мурур ва бо ошноии эшон бо андешаҳои шоирони Эрон ва ҷаҳон ва таъсирпазирӣ аз онҳо ба бедории нишоти табиат бо зарофатҳои шоирона

нигариста, андешаҳои намодин ва тавсифоти ирфонӣ ва дар идома баёни масоили иҷтимоӣ ва сиёсиро дар маҷмуаи ашъори хеш овардааст.

Пайнавишт:

1. Ануша, Ҳасан. Фарҳангномаи адаби форсӣ, ҷ. 2, чопи интишороти Вазорати фарҳанг ва рушди исломӣ. – С. 1380-1381.
2. Хучандӣ, Фарзона. Ояти ишқ. – Душанбе: Адиб, 1994.
3. Хучандӣ, Фарзона. Паёми ниёгон. – Техрон: Интишороти Суруш, 1375.
4. Хучандӣ, Фарзона. Шабехуни барқ. – Душанбе: Адиб, 1989.
5. Хучандӣ, Фарзона. Сӯзи нотаом. – Техрон, 1385.
6. Хучандӣ, Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд, 2006.
7. Забехулло, Бехрӯз. Наврӯз дар сурудаҳои тоҷикӣ.
8. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеърӣ имрӯзи Тоҷикистон. – Техрон, Алхудо, 1376
9. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Ҷусторҳо дар бораи забони адабу фарҳанги Тоҷикистон. – Техрон: Асотир, 1382.
10. Миршохӣ, Масъуд. Шукуров, Муҳаммадҷон. Ҷусторҳо дар бораи забон, адаб ва фарҳанги Тоҷикистон. – Техрон, 1384.
11. Нурзод, Нуралӣ. Ба сӯйи уфукҳои офтобӣ / Тоҷикони дунё. – Шумораи 9, моҳи майи 2001.

**АХЛОҚ, МАЪРИФАТ ВА АНДЕШАҲОИ
ИНСОНСОЗ ДАР АШЪОРИ УСТОД ФАРЗОНА**

Аз замони ба арсаи адабиёт қадам гузоштани Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона бештар аз 40 сол сипарӣ мешавад, бегумон дар ин муддат роҷеъ ба паҳлуҳои мухталифи эҷодиёти суҳанвар китобу мақолаҳои фаровоне ба қалам омада, муҳимтарин вежагиҳои шеърӯ андешаи эшонро бо сабку салиқа ва шеваи худ, нақду назарҳои мухталиф шарҳу тафсир кардаанд. Дар мавриди шахсияти ин бонуи суҳанвар низ меҳрномаҳои фаровони манзуму мансур дар истиқбол аз санаҳои ҳумоюнии умри азизашон ба қалам омадааст. Воқеан, саодати бузурги як эҷодкор ҳамин аст, ки дар шеърӯи инсонҳо дарду эҳсоси хешро пайдо намудаву ҳолати руҳии хешро тафсир карда ва бар ин асос ҳарфҳои дили хешро баён намоянд. Ба назари мо, яке аз сабабҳои аслии маҳбубияти Фарзона миёни мардум ҳосили пайванди муҳками шахсият ва шеър будани сурудаҳои эшон ба шумор меравад. Ба таъбири дигар, шеърӣ Фарзона таҷассуми шахсияти поксирӣ, покизаҷавҳар, некӯҳисол ва инсонии ормонии худӣ аст. Дар ҳар шеърӣ устод Фарзона ахлоқ, маърифат ва андешаҳои инсонсоз нуфуз доранд, ки сарчашма дар сирӣшти покизаҷавҳари инсонии худӣ эшон доранд.

Қамоли инсониро ниёғони мо дар фурутаниву ҳоксорӣ донистаанд ва ин ки Абулмаъонии Бедил роҳ ба сӯи борғӯи қибриё аз роҳи аҷз медонад, ҳамин ҳоксорӣ, шикастанафсӣ аст, ки аслу ҷавҳари одамгариро ба вучуд овардааст. Устод Фарзона ҳам асли одамгариро ҳамин ҳоксорӣ тафсир мекунад, чун ҳудашон инсонии ҳоксору самимӣ ва саршори меҳру ихлоси инсонӣ ҳастанд. Дар баробари ин ҳама азамати фикрӣ, маънавӣ, қудрати барҷастаи ҳаллоқӣ дар шеър боз ҳам ҳоксорову фурутаниро зевари инсонии хеш ба шумор оварда, ба мо ҳамнаслону ҳамзамонон ва ояндагон талқин мекунад, ки:

*Намеғӯям тӯро, пайғамбарӣ кун,
Биё, як бор ҳам одамгарӣ кун.
Дусад бор омадӣ, нодида рафтӣ,
Дигар кофист, тарки кофарӣ кун.
Мақун аз ошно бегонасозӣ,
Ба куштан куштиям, ёдоварӣ кун.
Чу афтодӣ дар ин мурдоби бешиқ,
Тавофи ҳурии нилуфарӣ кун.
Шарорам ҳасту ангезандаам нест,
Нигоҳе бар мани хокистарӣ кун.
Зи ман яктопарастиро биомӯз,
Шикан бутрову тарки Озарӣ кун.
Таҳорат деҳ маро дар чашмаи сабз,
Нигоҳи кӯҳнаамро оҳарӣ кун.
Марав, эй кӯҳнатар аз офариниш,*

Ҳамеша бошу фардоофарӣ кун.

Ибораи «мани хокистарӣ» дар ин ғазал тафсиргари ҳамин фазилати хоксории худӣ суҳанвар аст ва баъдан ба тамоми инсонҳои дигар ҳам ишорат мекунад, ки чун мо аз хок офарида шудаем, бояд хоксорӣ аслу ҷавҳари зиндагонии мо бошад. Фалсафаи маърифати офариниш дар як байти зебои ин ғазал хеле барҷаста тафсир мешавад:

*Зи ман яктопарастиро биомӯз,
Шикан бутрову тарки Озарӣ кун.*

Ин ҷо бутпарастӣ ва тарки озарӣ кардан метавонад ишорат бар он ҳам дошта бошад, ки вақте инсон бо мании худ кибру ғурур мекунад ва аз камоли хоксорӣ берун мешавад, вай мисли ҳамон бутпарастест, ки аз роҳи яктопарастӣ берун шудааст. Ба таъбири дигар, инсонҳои мағрур ҳам бо сабаби он ки аз сари кибр Худоро фаромӯш мекунанду банди такаббур мегарданд, ҳамон бутпарастонро ба шеваи худпарастӣ мемонанд. Аз ин рӯ, устод Фарзона чун инсони хоксору ғурутан талқин мекунад, ки ин бути маниро бишкану тарки озарӣ кун.

Тавре ки хонандагони соҳибзавқ шоҳиданд, дар ғазали мазкури устод Фарзона ишороте фаровон ба оёти қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ ба ҷашм мерасад ва ин матолиб, албатта, дар заминаи сафар ба умқи матлабҳо ва шикофтани андешаҳои қудсии шоира маърифат мешаванд. Ҳадаф аз ин амал баёни он сифатҳост, ки, хушбахтона, дар фазилатҳои инсониву эҷодии Фарзона зухур кардаанд, ки ҳамагӣ сифатҳои қуръонӣ маҳсуб мешаванд. Масалан, дар ояи 4-уми сураи Калим дар тавсифи ахлоқи Паёмбар (с) Худованд фармудааст: «Ва иннака лаъало хулуқин азим». Яъне, ҳаройинаа ту ба хулки худ бағоят бузургӣ».

Даъвати Фарзона аз инсонҳо дар мавриди фардоофарӣ низ ишорат бар он дорад, ки ба инсон қудрати бузург аз ҷониби Офаридгор ҳадя шудааст, ки ҳамон халлоқият ё ба таъбири шоира фардоофаринӣ кардан аст. Талқини фардоофаринӣ дар шеъри Фарзона дар меҳвари андешаҳои инсонсози шоира қарор гирифтааст, зеро ин ғоя ҳам ба хоҳири даъвати инсонҳо барои анҷоми амалҳои нек тарғиб мешавад.

Дуову ниёишҳо ба хоҳири саодати башарӣ яке аз фалсафаҳои маърифатомӯз дар ҷаҳони андешаҳои устод Фарзона қарор гирифтааст. Бо ҳама покизарафторикуву вучуди мубораки инсонӣ Фарзона ҳамеша даст ба ниёш ва дуо дораду аз дарғаҳи Ҳазрати Зулҷалол талаби истиғфори гуноҳ ва бахшоиши хатоҳои хеш мекунад. Ў дар ғазали «Мебахшӣ, намебахшӣ» фалсафаи зиндагонии инсонро тафсир мекунад, ки ҳатто бо ҳама талошу кӯшиш дар роҳи сафову сидқ ва ҳатто бо он ки ҳар нафасаш номи Аллоҳро такрор мекунад, наметавонад аз гуноҳу маъсият берун бимонад. Фарзона ҳамчун инсони покҷавҳаре, ки ҳамеша барои некӣ кардан ба дунё омадаасту бо суҳанҳои саршори ихлосу муҳаббат дили инсонҳоро навозиш мебахшад, боз ҳам ҳаҷми гуноҳи беғуноҳии хешро бар нӯҳ фалак бор мешуморад. Рисолати инсони воқеие, ки роҳ ба сӯйи фардоофаринӣ дорад, ҳамин аст, ки ҳаҷми андаки

иштибоҳи хешро бузург мешиносад ва рӯ ба даргоҳи Офаридгор дар ҳоли
ниёиш ва дархости талаби истиғфор аст:

*Гуноҳам сахт бисёр аст, мебахӣ, намебахӣ,
Ба дӯши нух фалак бор аст, мебахӣ, намебахӣ.
Дар ин боме, ки аз таҳрики фарвардин нашуд бедор,
Ҳамоно барфи перор аст, мебахӣ, намебахӣ.
Дилам бо он ки бо ҳар як тапиш Аллоҳ мегӯяд,
Гаҳе анбози куффор аст, мебахӣ, намебахӣ.
Касе баста, ки меҳодад зи қайди обу гил бар шуд,
Дар ин ҳалқа гирифтोर аст, мебахӣ, намебахӣ.
Ту фикри охират баҳо, ки ман дар фикри оғозам,
Вучудам орзузор аст, мебахӣ, намебахӣ.
Дар ин торе, ки меҳодам муноҷоти ту бинвозам,
Ҳанӯз оҳанги он ёр аст, мебахӣ, намебахӣ.
Ду қарн аз сар гузашту ҳарфи ман аз мӯд хориҷ шуд,
Каломам бехаридор аст, мебахӣ, намебахӣ.
Кушо фарҳанги сурхи дил, ки дар ҳар чор ҷилди ӯ,
Фақат як вожа такрор аст, мебахӣ, намебахӣ.
Дай омад, рафт ҳафт иқлим бар хоби зимистонӣ,
Ҳамин як гунча бедор аст, мебахӣ, намебахӣ.*

Дар идомаи чунин ниёшномаҳои саршори дуову самимият устод Фарзона
моро ҳам ҳушдор медиҳанд, ки бо он ҳама таваҷҷуҳ ба шукӯҳу нусрати дунёӣ,
зару зевари ҷаҳони омадшуд бояд ба дарки ин ҳикмат расид, ки аз ин олами
бебақо инсон чизе бо худ нахоҳад бурд. Ҳатто ба дарғаҳи қабул дар рӯзи
имтиҳон на пул ва на гул хоҳад бурд. Нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки
Фарзона фалсафаи муҳимми шинохти асли ҳастиро дар ин ғазал талқин
мекунад, ки шояд рафтор ё ҳатто амалҳои инсон аз ҷаҳми халқ ниҳон
медорад, вале чизе аз ҷаҳми Ҳақ ниҳон нахоҳад бурд:

*Эй дӯст, аз ҷаҳон бо худ чӣ мебарӣ,
Эй чун ҳама равон, бо худ чӣ мебарӣ.
На гул барӣ, на пул бар нуқтаи қабул,
Дар рӯзи имтиҳон бо худ чӣ мебарӣ.
Чизе агар барӣ пинҳон зи ҷаҳми халқ,
Аз ҷаҳми Ҳақ ниҳон бо худ чӣ мебарӣ.
Гар даст ёфтӣ бар фатҳи осмон,
Охир ба хокдон бо худ чӣ мебарӣ.
Зебоасолато, фаррухрисолато,
Бар рамзи армуғон бо худ чӣ мебарӣ.
Дар лавҳи ёдҳо монад чу соядаст
Некии ҷовидон, бо худ чӣ мебарӣ.
Холиқ ману туро тамдиди умр кард,
Эй ҷони ту ба ҷон, бо худ чӣ мебарӣ.
Некӯмароми мо, фардосаломи мо,*

Ҳоло нарав, бимон, бо худ чӣ мебарӣ.

Ҳарчанд инсон дар зиндагонии омадшуд ба фатҳи кайҳон мушарраф мешавад ва то мартабаҳои баланд рифъат меёбад, вале ҳамаи ин кушоишҳову футуҳ дар ҳамин ҷаҳон мемонад ва чизе ба ҳамроҳи хеш ҷуз амали нек намебарад. Ин пандномаи ҳикматомӯзи устод Фарзона низ навъе талакии хоксорӣ дар зиндагӣ мекунад, ҳикматро борҳо бузургони гузаштаи мо тавассути симои Ҷамшеду Кайхусраву Искандару Доро талкин намудаанд, ки бо ҳама ҷаҳондорӣ дасти холӣ аз олам рафтаанд. Ҳатто шоире ҳам фармуда, ки:

*Гар тоҷи сарат расад бар афлок,
Манзил ба ту оқибат бувад хок.*

Устод Фарзона тарбияти мактаби илмиву адабии устодони бузурги адабиёти миллӣ ва адабиётшиносии тоҷикро гирифтаанд, ки миёни онҳо Шоири халқи-и Тоҷикистон Лоиқ Шералӣ ва доктори илмҳои филологӣ, профессор устоди зиндаёд Абдулманнони Насриддин ҷойгоҳи хоса доранд. Ҳамчун парвардаи мактаби ин устодон ва дар симои ин бузургон ҳамеша мақоми хосаи устоди раҳнаморо дар эҷодиёти хеш талкин кардаанд. Дар ҳадиси мубораки Пайғамбар (с) омадааст: «Дар ҳаққи устоди нек, ҳама чиз, ҳатто моҳиҳои дар об буда истиғфори мегӯянд».

Дар китоби «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ омадааст: «Аз Искандар пурсиданд: Падарро азизтар медонӣ ё устодро. Гуфт: Устодро. Гуфтанд: Чи гуна? Гуфт: Падар сабаби ҳастии ман дар ин дунёи фонист ва аммо устоди ман сабаби наҷоти ман дар дунёи боқист.

Тавре гуфта омад, Фарзона, ки дар давоми фаъолияти хеш аз устодони зиёде сабақ омӯхтаанд, мақоми ҳар яки онҳоро дар алоҳидагӣ пос медоранд. Ҷойгоҳи устоди маънавӣ ва муршиди комилашон доктори илмҳои филологӣ, профессор Абдулманнони Насриддин, ки ба Фарзона падарвор хидмат мекарданд, дар шеърҳои андешаи Фарзона махсус аст. Ҳатто дар яке аз шеърҳои худ, ки «Фурӯғи савоб» унвон дорад, аз шогирди мактаби устод буданаш ифтихор намудаву эшонро «ҷароғи ҳидоят»-и хеш хонда, аз ҷумла чунин мегӯяд:

*Ту эй ҷароғи ҳидоят, ту эй фурӯғи савоб,
Ҷитодаем дар ин кӯрараҳ, ба мо бартоб.*

Дар марсияе, ки бар марги устоди хеш, он ҷароғи ҳидояту фурӯғи савоб сурудааст, мақоми маънавии пири раҳнамо ва маънавии худро ҳатто дар мақоми тафсир мекунад, ки ӯ бо рафтаи аз мо рӯйи Ҳазрати Ҳақро бидуни ҳиҷоб дидааст. Ҳарчанд ин суруда таассуфу ҳузни шогирдро аз ҳиҷрати устоди хеш фаро мегирад, вале ба гунаи дигар шарҳи бузургиву азамати ин марди роҳи ҳақ ва инсони нотақрор ва комилро фаро мегирад, ки аз он навроҳони дигари ҷаҳони маънавӣ ба худ сабақ хоҳанд бардошт. Тафсири ҷиғунагии як инсони комил аст, ки андешаҳои шоираро дар эҷоди тарҳ ва намунаи инсони ороста ба тамоми хулқу атвори нақӯ фаро мегирад:

Ту, эй чароги ҳидоят, ту эй фуруғи савоб,
 Фитодаем дар ин кӯрараҳ, ба мо бартоб.
 Ба хиҷла рафтию моро дигар намебинӣ,
 Ки рӯйи ҳазрати Ҳақ дидаӣ бидуни ҳиҷоб.
 Ту равзана ба бақо боз кардаӣ, алҳамд,
 В-агарна шаидаарои мост ҳечтар зи ҳубоб.
 Ба руҳи худ чӣ хурунам, ки гушна мемирад,
 Дар ин ҷамоа, ки мастанд аз шаробу кабоб.
 Дар ин маҳал ҳама ҳубем, ҳубтар аз ҳуб,
 Дар ин макон ҳама хобем, хобтар аз хоб.
 Шабон нишастану бо хома ишқ варзидан
 Барои туст ҳаловат, барои мост азоб.
 На хома аст, калиди дари сабоҳ аст ин,
 Кушой дар, ки дарояд ба ханда субҳи савоб.
 Бирез субҳи сафоро ба ҷони душману дӯст,
 Ба ҳар кӣ дузд бувад, ҳада кун шаби маҳтоб.
 Ба он, ки шабпаракӣ кард, офтобаи деҳ,
 Ба он, ки чанг барорад, бибор ашки саҳоб.
 Ба шарҳи вожаи ҳастӣ чӣ метавонӣ гуфт,
 Ки ҳалли он зи худ ёфтемун не зи китоб.
 Куҷост қибла, куҷо раҳ, куҷост нуқтаи хатм,
 Ту, эй чароги ҳидоят, ту эй фуруғи савоб?!

Фарзона ҳамчун инсон ва шахсияти комилиёр ҳамеша барои осудагиву амни сайёра ва тамоми инсоният дуогӯй ҳастанд ва ғами мардуми оламу ғами хеш мешуморанд, ки ин шеваи андешаварзӣ низ як навъ фалсафаи инсонсозӣ ва фардофарист. Вақте ки бемории ҳамагири КОВИД-19 тамоми сайёраро фаро гирифт, инсоният дар муқобили он чун имтиҳони Офаридгор очиз монд. Ҳама ба тавбаву надомат ба даргоҳи Ҳазрати Зулҷалоил даст ба дуо бардоштанд.

Фарзона чун шоири ғамгусору ғамхори тамоми халқи олам даст ба дуо бардоштаву барои аз ин варта наҷот ёфтани башарият, барои раҳиҳои мардуми олам аз ин вабо аз даргоҳи Ҳазрати Ҳақ ба таъбири қуръони «Танҳо аз ту ёрӣ металабем» чунин илтиҷо намуд:

Худодон, аз бало моро нигаҳ дор,
 Замину осмонҳоро нигаҳ дор.
 Балорову ваборо дур андоз,
 Тамоми пиру барноро нигаҳ дор.

Ин ҷо эҳсос мешавад, ки шоира барои тамоми мардуми олам, барои пиру барно, наҷоти тамоми заминро осмонҳо ҳамчун як инсонии башардӯст дасти дуо бардоштааст, ки шарҳи фалсафаи баланди инсонгароӣ ва роҳи шеваи инсонсозиро бозгӯӣ мекунад.

Дар идомаи шеър мо шоҳиди он мешавем, ки суҳанвар сар задани бархе аз ғоҷиаву балоҳоро ба амалҳоро рафтори номатлуби инсон пайванд мезанад ва таъкид медорад, ки дар чунин лаҳзаҳои фаро расидани мусибат ва балоу

офатҳо Худовандро ёд мекунанд. Ин балоҳо, ки дар пешгирии онҳо тамоми инсоният баробар очиз мемонанд, ҳатто ба он сабаб мешаванд, ки афроде, ки ҳастии Худовандро инкор мекунанд ё ба таъбири шоира беҳудо ҳастанд, Худо меғўянду рӯ ба даргоҳи он Ҳабиби якто меоваранд:

*Худо гўянд, акнун беҳудоён,
Ки ё Раб, тоқи миноро нигаҳ дор.*

Фоҷиаи ҷаҳонӣ, ки сабаби марғи ҳазорон ҳазор инсонҳо дар тамоми сайёра гардид, аз тарафи дигар башариятро хушдор намуд, ки бояд ҳамаи бани Одам ба таъбири устод Фарзон якъазо шаванд. Ишорати устод Фарзона ба ин таъбири Шайх Саъдӣ, яъне «Бани Одам» ба он хотир аст, ки мо аз ҳикмати ин сухани бузурги муаллими ахлоқ Саъдии бузургвор дур шудем, ки гуфта буд:

*Бани Одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш чу як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.*

Ҳоло ки чунин замони шинохти аз як гавҳар будани башарият омадааст, устод Фарзона талқин мекунанд, ки мо барои дарёфти роҳи раҳой аз ин вабо аз рӯйи ин ҳикмати Саъдӣ амал кунем ва якъазо шавем:

*Бани Одам якъазо мешавад боз
Ту ин пайванди зеборо нигаҳ дор.*

Эй кош, башарият ба дарки ин ҳақиқати зебои як аъзо будан ва ба таъбири Фарзона пайванди зебо бирасад, ки ягона роҳи наҷоти инсоният аз ҳамаи офатҳо, балову вабоҳои умумиинсонист.

Дар байти мақтаи ғазали дуоия, ки барои наҷоти башарият суруда шудааст, устод Фарзона барои амну осоиши Ватани маҳбуби хеш, Тоҷикистони азиз, ки тоҷи дунёст дуо мекунад ва муҳаббату самимияти шоираро нисбат ба Ватан ва оини ватандӯстии ўро шарҳу тавзеҳ мекунад:

*Бароям Тоҷикистон тоҷи дунёст,
Худоҷон, тоҷи дунёро нигаҳ дор!*

Дар хабар аст, ки вақте Ҳазрати Иброҳим (а) бо амри Худованд ҳамсар ва фарзанди чигарбандашонро дар биёбони беғиёҳу беалаф бурда мемонанд, паноҳи онҳоро ба Худо супорида дуо карданд. Ҳазрати Иброҳим (а) барои тинчию оромиши диёрашон, амну офият дар шаҳру дар миёни мардуми худ дуо кардаву гуфтанд: «Парвардигори ман, ин шаҳрро ҷойи амну офият гардон. «(Сураи Иброҳим, ояти 35).

Барҳақ, агар диёр тинчу ором набошад, халқ дар ташвиш ва изтироб бошад, ҳаргиз амну осоиш барои ҷомеа ҳосил намегардад. Мо ҳамагон шоҳид ҳастем, ки ҳатто дар замони омадани ин бемории ҳамагир касе ба масҷид ҳам намерафт, атрофи хонаи Каъба ҳолӣ монд. Ҳазрати Пайғамбар (с) ҳам фармудаанд, ки «ду неъмат аст, ки мардум ба қадраш намерасанд: яке тандурустӣ ва дигаре хотирҷамъӣ». Бузургони ниёғони мо ҳам талқину таъкид

мекунанд, ки дӯстони Худо онҳое ҳастанд, ки худ гурусна, вале дар фикри серкардани шиками дигарон ҳастанд, худ азият мекашанд, вале роҳати дигаронро меҳоҳанд. Ғам меҳӯранд, вале орзуманди беғамии дигарон ҳастанд. Суханваре бо таъкид бар ин маънӣ фармудааст, ки:

*Агар мардони раҳ дар раҳ бимонанд,
Магӯ онҳо касони нотавонанд.
Агарчӣ ноумеди нимароҳанд,
Умедеро ба манзил мерасонанд*

Ғазали «Бемор машав модар», аз сурудаҳои ҷаззоб ва нотакрори устод Фарзона саросар шореҳи ҳамин фалсафаи инсонгароист, ки дар он шоира дар фикри саломатии модари азиз офияти тамоми модаронро хостор аст ва ҳар ки ин шеърро бихонад, меҳоҳад чун дуои офиятҷод баҳри модари азизи хеш бихонад. Он модаре, ки ба таъбири Фарзона барояш «хуршеди фурузонфар», «субҳи тулуи дил», «фатвои наҷотовар» аст:

*Бемор нашав модар, бемор нашав модар,
Нагзор маро, нагзор бемор нашав модар.
Бардор сар аз болин, аз қулла шуо барчин,
Хуршеди фурузонфар, бемор нашав модар.
Бар шодии қоқуҳ, бар ҳурмати ҳулбӯҳ,
Бар хотири нилуфар, бемор нашав модар.
Аз синаи чоки ман бемор шавӣ, афтад,
Ёқут ба хокистар бемор машав модар.
Бар қавм кунам пархоиш, бо хеш кунам пайкор,
Мебоиш маро довар, бемор машав модар.
Эй субҳи тулуи дил, дар зулмати обу гил,
Бахишо ба ҷаҳон ҷавҳар, бемор машав модар.
Эй нусрати раббонӣ, эй қуллаи инсонӣ
В-аз ин ҳама болотар бемор нашав модар.
Эй Маряи беисӣ, моеи ҳама осӣ,
Поло ҳамаро аз сар, бемор машав модар.
Бар ҷомеаи бемор, бар миллати бетӯмор,
Фатвои наҷот овар, бемор машав модар.*

Воқеан, шоирони зиёде роҷеъ ба модар ашъор сурудаву силсилаи модарномаҳо эҷод намудаанд, ки ҳар яке аз синаи пурсадоқату пурмеҳри ҳар яке аз онҳо садо додаанд. Модарномаи Фарзона дар ин миён ҷойгоҳи хосаи худро дорад, чун ин муҳаббатномаи шоира таҷассуми барҷастаи меҳру ихлоси ҳар фарзанди инсон ба модари худ аст, ки ҳаргиз бемор шудани ӯро намеҳоҳад ва дар дуои таъмини офияти он бузугвор аст.

Албатта, шинохт ва арҷ гузоштан ба хидмати падару модар аз китоби муқаддаси Қуръон ва аҳодиси набавӣ сарчашма дорад. Дар ахбор омадааст, ки ҷавоне назди Паёмбар (с) омад ва пурсид: Ё Расулуллоҳ, дар дунё кадом амал аз ҳама беҳтар аст? Гуфтанд: Хизмат ба модар. Гуфт? Боз кадом амал? Гуфтанд: Хизмат ба модар. Ҷавон се маротиба пурсид: Гуфтанд: Хизмат ба модар.

Маротибаи чаҳорум гуфтанд: Хидмат ба модар. Бо баҳрамандӣ аз ин ҳадиси муборақ суҳанваре фармудааст ки:

*Якшаба он ранҷ, ки модар кашид,
Бо ду ҷаҳонаш натавон баркашид.*

Албатта, дар бораи ҷойгоҳи андешаҳои ахлоқӣ, маърифатомӯз ва инсонсози устод Фарзона ҳар қадар суҳан кунем, ҳаргиз азамати ин афкори барозандаро наметавонем он гуна ки ҷойгоҳ дорад, шарҳу тафсир кунем. Дар ин маврид донишмандону ноқидон, адабпажӯхону шоирону адибони зиёди ватаниву хориҷӣ нақду назар, мақолаҳои муҳташам, осору китобҳо навиштаанд. Шояд барои мо суҳан гуфтан ё ҳарфу каломе дар бораи ин шахсияти муътабари муҳити адабиву фарҳангии мо дар баробари ин бузургон шоистагӣ надошта бошад, аммо ба таъбири Шайх Аттори Нишопурӣ, «агар ман зарраам, уммедворам».... Ман танҳо эҳсоси иродату ихлос ва бардоштҳои худро аз чанд ғазали устод Фарзона баён доштам, ки бароям раҳнамо, хидоятгар ҳастанду хоҳанд монд ва дар мағзи ин афкор таҷаллои мубарҳани оёти муқаддаси қуръонӣ, аҳодиси набавиро маърифат мекунаму нубуғи фикрии шоираро дар партави ин каломии муқаддас мушоҳида менамоям, ки ин бароям саодати бузург аст. Навиштаи ман достони маъруфи марбут ба харидории Ҳазрати Юсуфро ба хотир меоварад, ки вақте он Ҳазратро ба бозори Миср ба фурӯш бурданд, афроди сарватманди фаровоне, ҳатто Азизи Миср харидори ӯ шуданду маблағҳои зиёдеро пешниҳод карданд. Дар миёни ин харидорон пиразане ҳам буд, ки бо як калобачӯб ресмони худ харидори Юсуф (а) гардид. Мардум аз кори ӯ дар тааҷҷуб шуданду пурсиданд: Эй фалонӣ, мебинӣ, ки барои Юсуф чӣ миқдор сарватмандону дороён, ҳатто Азизи Миср харидор шуду ту бо ин воситаи ночиз ва камразиш чӣ гуна харидории Юсуф мекунӣ? Пиразан гуфт: Эй мардум, ман медонам, ки бо ин маблағам Юсуфро харида наметавонам, лекин муҳим он аст, ки ман низ дар баробари дигарон, дар қатори ҳамин харидорони Юсуф дохил шудам».

Ман ҳам ҳарчанд эҳсос мекунам, ки шояд дар пояи донишмандону муҳаққиқон шеърӯ андешаи устод Фарзонаро шарҳу тафсир ва нақду баррасӣ накунам, вале барои худ хушбахтии бузург медонам, ки ҳарфҳои аз дафтари меҳру ихлос ва садоқату иродати хешро нисбат ба шахсият, шеър ва андешаи устод Фарзона дар останаи шасти камолоташон баён доштам ва меҳодам онро бо як номаи ҳулуסי манзуми хеш ба поён барам, ки 11 март соли 2014 дар рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» таҳти унвони «Гавҳари якто» бахшида ба рӯзгор ва осори Шоири халқии Тоҷикистон ба нашр расида буд:

*Ҷони худро фишурдаам, ҷоно,
Гӯш андохт то ба фармоно.
Беҳтарин неъмат аз Банӣ Одам,
«Валақад» ҳаст замми «каррамно».
«Зайяна фӣ қулуб» мужда бувад,
Ба ҳама бандагон зи Яздоно.
Ҳаст Фарзона гавҳари якто,*

Ў ба чаими ҷаҳон намоёно.
 Аз «ликулли мусаммин» ҳаст насиб,
 Ҳам зи Фарзона ҳаст имконо.
 Аз «хулуқин азим» баҳравар аст,
 Баста бо хеи аҳду паймоно.
 «Утя хайран касир» эҳдоиш,
 Шеъри ӯ, гулшану гулистоно.
 «Янфаъу-н-нос» шуд шиори ӯ,
 Манфиатбахиш даври давроно.
 «Ояти ишқ» мерасад ҳамаро,
 Ҳаст бар дарди ишқ дармоно.
 Шуд лисонулғайбиаш ато аз Ҳақ,
 Ғазалаш аз ҳадису Қуръоно.
 «Каъбаи ҷон» – каломи ҷонбахшаш,
 Кас бигардад аз он хушилҳоно.
 То «лаин шакартум»-аш шунавем,
 «Лаазиданнакум» шуд эҳсоно.
 Шукр гӯяд Саъиди Иброҳим,
 Амри дил бишинавад: «Ғазал хоно!».
 Оламе бар дуъои ӯ пайваст,
 Шуд дуо баҳри ӯ фаровоно.

Пайнавишт:

1. Фарзона. Меъроҷи шабнам. – Душанбе: Адиб, 1999. – 208 с.
 2. Фарзона. Ояти ишқ. – Душанбе: Адиб, 1994. – 198 с.
 3. Фарзона. То бекаронаҳо. – Хучанд, 1998. – 200 с.
 4. Фарзона. Шабохуни барқ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 180 с.
 5. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён: мунтахаби ашъор, Хучанд: Нури маърифат, 2003. – Ҷ. I. – 509 с.
 6. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён: мунтахаби ашъор, Хучанд: «Нури маърифат», 2003. – Ҷ. II. – 469 с.
 7. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён, мунтахаби ашъор. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – Ҷ. III. – 377 с.
 8. Фарзона. Сад барги ғазал. – Хучанд, 2008. – 48 с.
 9. Фарзона. Себарга. – Хучанд, 2010. – 488 с.
 10. Фарзона. Найшакар. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
 11. Фарзона. Ояти ишқ. – Душанбе: Адиб, 1994. – 17 с.
 12. Фарзона. Мухри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
 13. Фарзона. Паёми ниёгон. Гузидаи ашъор. – Техрон: Суруш, 1375. – 129 с.
 14. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 488 с.
 15. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Ҷилди аввал. – Хучанд, 2014. – 504 с.
- Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 528 с.

ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ ДАР ЭРОН

Чун шоири маъруфу номвари тоҷик, устод Фарзонаи Хучандӣ солҳост, ки дар дунёи форсизабон, аз ҷумла дар «ватани нилгуни Фирдавсӣ» (таъбири Есенин), яъне кишвари Эрон шинохта аст. Нахустин бор Фарзона соли 1992 ҳамроҳ бо устод Лоик Шералӣ ва гурӯҳ адибони дигари тоҷик ба Эрон сафар кардааст. Ҳанӯз аз солҳои 90-уми қарни гузашта ашъораш дар рӯзномаву маҷаллаҳои адабии ин кишвар нашр шудаанд. Аз ҷумла, соли 1996 / 1374 дар интишороти «Суруш»-и Техрон «Нигоҳе ба зиндагӣ ва осори Абай» ном маҷмуаи ашъор ва андешаҳои асосгузори адабиёти нави қазок дар тарҷумаи Сафар Абдулло (андешаҳо) ва Фарзонаи Хучандӣ (ашъор) нашр шуд (дар 194 саҳифа), ки ин шоири ҷавони тоҷикро дар доираҳои адабии Эрон нек ошно кард. Пас аз ин маҷмуаву гузидаҳои ашъори Фарзонаи Хучандӣ «Паёми ниёкон» (Техрон: Суруш, 1375 / 1996), «Сӯзи нотаом» (Техрон: Расониш, 1385 / 2005), «Набзи борон» (Техрон, 1393 / 2013), «Аз Балху Ҳинду Шероз» (Техрон: Муассисаи фарҳангии шоирони порсизабон, 1400 / 2022), «Сетор» (Техрон: Хирдагон, 2025 / 1404) ва ғайра пайи ҳам дар Эрон нашр шуда, эҷодиёти ин шоири номвар мавриди пазирии алоқамандони шеър ва таҳқиқи пажуҳишгарони эронӣ қарор ёфтааст. Аз ин рӯ, «Фарзонаи Хучандӣ ва Эрон» ва ё «...дар Эрон» мавзӯи доманадор аст ва пажуҳиши ҷиддии алоҳидаро тақозо мекунад. Бинобар ин, дар ин нигошта мо фосилаи як солро мавриди назар қарор хоҳем дод, соли 2024-25 и мелодӣ ва 1404-и ҳиҷрӣ, соли ки бахшида ба 60-солагии устод Фарзонаи Хучандӣ – шоири бузурги муосири форсизабон дар Эрон ҳамоишҳои илмиву адабӣ баргузор шуд ва китобу вежаномаҳо ба нашр расид. Чунин шеваи таҳияи мақола шояд ғайримаммул бошад, вале барои роҳнамоии библиографӣ ба пажуҳишгарони осори устод Фарзона ёрмандӣ ва барои таҳқиқоти минбаъда дар мавриди рӯзгор ва осори шоир кӯмак хоҳад кард.

I. Ҳамоишҳо

27-уми январи соли 2025-ум / 8-уми баҳмани 1404-ум. Дар шаҳри Техрон – пойтахти Ҷумҳурии исломии Эрон 60-умин солгарди мавлуди Фарзонаи Хучандӣ, Шоири халқии Тоҷикистон бо шукуҳи хосса таҷлил шуд. Ин ҷашнвора бо ибтиқори Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии исломии Эрон ва Муассисаи фарҳангии «ЭКО» баргузор гардид. Дар ин ҳамоиш намоёндагони дипломатӣ, донишмандон, муҳаққиқон ва пажуҳишгарони ду кишвар иштирок ва суҳанронӣ карданд.

Барномаи ҳамоиш, ки дар сомона ва саҳифаҳои расмӣ Муассисаи фарҳангии «ЭКО» нашр шудааст, чунин аст:

Суҳанронон –

1. др. **Саид Хон**, раиси Муассисаи фарҳангии «ЭКО»;
2. др. **Низомиддин Зоҳидӣ**, Сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии исломии Эрон;

3. др. *Алиризо Қазва*, шоир ва пажухишгар, мудири Маркази мусикӣ, шеър ва таронаи садо ва симои Ҷумҳурии Ислонии Эрон;
4. пр. *Абдунабӣ Сатторзода*, узви Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ;
5. др. *Иброҳими Худӯёр*, пажухишгар, устои донишгоҳ;
6. др. *Нурмуҳаммади Нурниё*, узви пешини ҳайати илмӣи Донишгоҳҳои Балх ва Самангон; раиси маркази адабии «Дигар»;
7. др. *Алиасғари Шеърдӯст*, дипломат ва пажухишгар, сафири пешини Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, раиси муассисаи фарҳангиву ҳунарии «Шаҳриёрон»;
8. др. *Ҳомид Меҳрад*, пажухишгар, устои донишгоҳ;
9. Хонум *Борон Некандеш*, Шоҳномаҳои эронӣ.
10. *Шоҳмансури Шоҳмирзо*, шоир, нависанда ва пажухишгар, мучрии ҳамоиш.

Шоҳмансури Шоҳмирзо зимни кушоиши маҳфил дар бораи саҳми расои Фарзона ва Озарахш дар адабиёти муосири тоҷик, суҳбат карда, гуфт, ки «онҳо чун ду рӯд аз манбаъҳои зулол сарозер шудаанд ва дар миёни ҷамъ чун ду шамъи фӯрӯзон осмони маърифатро равшан месозанд».

Саъд Хон – раиси Муассисаи фарҳангии «ЭКО» дар суҳанронияш шеъри Фарзонаро паёми муҳаббат ва дӯстии байни миллатҳо номид: «Бону Фарзона аз шумори ҳубони порсигӯ аст, ки ашъораш дар тамоми ҳавзаҳои форсигӯ ва берун аз он бо ишқу эҳтиром қироат мегардад. Шеъри ӯ паёми муҳаббат дорад, ки қалбҳоро ба ҳам мепайвандад.»

Низомиддин Зоҳидӣ – сафири Тоҷикистон дар Эрон зикр кард, ки таҷлили зодрӯзи Фарзона як василаи муҳими таҳкими равобити фарҳангии Тоҷикистону Эрон мебошад. Ӯ дар васфи саҳми шоир дар рушди адабиёти тоҷик таъкид кард, ки «Фарзона яке аз сутунҳои асосии адабиёти муосири тоҷик аст».

Алиасғари Шеърдӯст – роҳбари Муассисаи фарҳангии «Шаҳриёрон» ва собиқ сафири Эрон дар Тоҷикистон, шеъри Фарзонаро яке аз муъҷизаҳои адабиёти муосири форсӣ номида, гуфт, ки «осори Фарзона моро ба асолат ва зебоии адабиёт мебарад». Шеърдӯст хотираеро аз Қайсари Аминпур нақл кард: «Вакте ки ман «Паёми ниёкон»-и Фарзонаи Хучандиро дар интишороти «Суруш» ба дасти чоп додам, шоири бисёр номдор ва пазируфташудаи Эрон Қайсари Аминпур сардабири интишорот буд. Китобро ба ӯ супурдам. Баъди замоне омад ва гуфт: «Шумо 10-15 гузидаи шеърҳои шоирони тоҷикро дар ин ҷо чоп кардед. Ман мехоҳам бигӯям, ки ин гузида саромади ҳамаи шеърҳои дигар аст ва далоиле ҳам овард...»

Абдунабӣ Сатторзода, Алиризо Қазва, Нурмуҳаммад Нурниё, Иброҳим Худӯёр, Ҳомид Меҳрад низ аз саҳми Фарзона дар рушди адабиёти муосири форсӣ, махсусияти шеъри шоира ва нақши ӯ дар ҳамбастагии фарҳангӣ дар байни форсизабонон суҳбат намуданд. Хонум Борон Некандеш – ровии маъруфи «Шоҳнома» дар ин ҷашнвора чанд шеъри Фарзонаи Хучандиро қироат карда, ҳамчунин, китоби «Хумоюннома» рӯнамоӣ гардид. Ҷашнвора бо

суханорӣ ва шеърхонии Шоирони мардумии Тоҷикистон Озарахш ва Фарзона анҷом ёфт.

Хабаргузориҳои ИСНА, ИРНА, МЕХР, Тарона ва нашрияҳои «Адаб ва ҳунар», «Ҷавонон», сомонаҳои расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Эрон, Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон, Муассисаи фарҳангии ЭКО бузургдошти Фарзонаи Хучандиро расонаӣ карданд.

2. 14-уми майи соли 2025 / 24-уми урдубихишти 1404. **Шаби адабиёти форсӣ дар Фарорӯд.** 842-умин шаби маҷаллаи «Бухоро». Ба муносибати наشري гулчини ғазалиёти устод Фарзонаи Хучандӣ тахти унвони «Сетор» ва маҷмуаи ашъори шоири порсигӯии Ёзбекистон Илҳом Насафӣ тахти унвони «Як қофила шеър». Бо суханронии: *Фарзонаи Хучандӣ, Толиби Озарахш, Аҳмади Тамимдорӣ, Иброҳими Худӯёр, Мағфират Юсуфӣ, Иброҳимҷон Дӯстализода, Субҳони Аъзамзод ва Алии Дехбошӣ.* Иштирокчиёни ин ҳамоиш дар бораи адабиёти форсии Фарорӯд, махсусан Тоҷикистону Ёзбекистон суҳбатҳои муфассали илмӣ ироа карданд ва нақши устод Фарзонаи Хучандиро дар таҳаввули адабиёти форсии Фарорӯд муҳим арзёбӣ намуданд.

Устод Фарзонаи Хучандӣ дар ин ҳамоиш суханронияшро бо ғазали машҳури ба таъбири худааш «муборақнома»-и «қосиди хувият» ва «маъмури иршоди миллати мо» устод Лоиқ Шералӣ «Ало, шеъри Аҷам, фардо маро ту зинда хоҳӣ дошт» оғоз карда, дар бораи шуҳрату азамати забони форсӣ гуфт:

«Борҳо меандешем, ки забони порсии мо бо шавкату бузургӣ ва дороиву тавоноие, ки дорад, чӣ гуна тавонист, дили аҳли офоқро фатҳ намояд, он чунон фатҳ намояд, ки ки Иоган Ҳоте аз Олмон ҳамеша ба ёди Фирдавсиву Ҳофиз бошад, ончунон фатҳ намояд, ки Александр Пушкин ба руҳи Саъдиву Мавлоно дуруд фиристад ва барандаи ҷоизаи адбаии Нобел Иван Бунин бигӯяд, ки дар тамоми сафарҳои воқеиву маҷозиву маънавиву аслӣ ман фақат як ҳамсафари ҷовидон дорам ва он шахитоби «Гулистон»-и Саъдист. Ва Сергей Есенин ҳам дар «Савтҳои форсӣ» ба «Ватани нилгуни Фирдавсӣ» мурочиат мекунад. Ва ҳамин забони бузурги порсист, ки натавонанд аҳли аҷамро балки ақвоми оламро илҳому ангеза медиҳад ва ба таваллуд ва таҷаддуди тоза меҳонад». Ба андешаи Фарзонаи Хучандӣ фақат бо як далел «забони порсӣ аҳли ҷаҳонро фатҳ намуда офоқгир шудааст, ин ҳам бошад «ба он далел, ки нухбағони мо забони порсии моро ба забони муҳаббат табдил доданд ва ба тамоми ақвоми башар номаи ишқ навиштанд.»

Фарзонаи Хучандӣ дар идомаи суханронияш дар бораи пайвандҳои адабиву фарҳангии Тоҷикистону Эрон суҳбат карда, ба нақши Алии Дехбошӣ – сардабири маҷаллаҳои «Бухоро» ва «Самарқанд» ва дар гузашта сардабири маҷаллаи «Килк» махсус ишора кард. Устод Фарзона дар бораи Дехбошӣ мегӯяд, ки «як худааш ба танҳои ба гуфтаи Иқбол «воҳиде буд, аз ҳазорон даргузашт» кореро анҷом медиҳад, ки аз ҳадди тасвир ва тасаввур» берун аст.

Дар идомаи суханронияш устод Фарзона аз нахустин сафараш ба Эрон ва дидораш бо Алии Дехбошӣ чунин ёдовар мешавад: «Аввалин бор устоди бузурги шеъри аҷам Лоиқ Шералӣ моро дар Техрон роҳнамоӣ карданд ба дафтари кори устод Алии Дехбошӣ. Ин соли 1992 буд, яъне 33 сол қабл аз ин.

Устод ба як дафтар моро дароварданд, ки пур аз кутуб буд. Гуфтанд: «Азизони тоҷик, ҳар чӣ хостед бардоред!». Баҳманёр, аз устод пурсиданд: «Имкон дорад, ки ҳамин утоқи шуморо бо ҳавопаймо бо худ ба Тоҷикистон барем?».

Фарзонаи Хучандӣ дар идомаи суҳбат нақши Алии Деҳбошӣ ва маҷаллаҳои ӯ «Килк», «Бухоро» ва «Самарқанд»-ро дар муаррифии адабиёти муосири тоҷик дар Эрон муҳим арзёбӣ кард.

Воқеан, нақши Алии Деҳбошӣ дар тарғиби адабиёти муосири тоҷик дар Эрон бисёр муассир аст, махсусан дар тарғиби эҷодиёти шоири бузурги муосири тоҷик, устод Фарзона. Дар чанд соли охир маҷаллаи «Бухоро» борҳо ашъори устод Фарзонаро нашр кардааст. Аз ҷумла: *Сӯзи нотаом* / Бухоро, озар ва исфанди 1386, шумораи 64, с. 350; *Ҳам бо ту, ҳам бе ту* / Бухоро, фарвардини 1380, шумораи 17, с. 107; *Найнавоз* / Бухоро, озар ва даӣи 1390, с. 217; *Оина* / Бухоро, баҳман ва исфанди 1384, шумораи 47, с. 219; *Ду шеър аз Фарзонаи Хучандӣ* / Бухоро, озар ва даӣи 1381, шумораи 27, с. 210; *Оина* / Бухоро, меҳр ва даӣи 1391, шумораи 89 ва 90, с. 201; *Маро зи нав бино кун* / Бухоро, хурдоди 1380, шумораи 18, с. 153.; *Рӯдакӣ* / Бухоро, озар ва исфанди 1380, шумораи 21 ва 22, с. 75; *Бухоро* / Бухоро, мурдод ва шаҳривари 1384, шумораи 43, с. 148. Ҳамчунин дар маҷаллаи «Бухоро» гуфтугӯи рӯзноманигор Шариф Маҳдӣ бо Фарзонаи Хучандӣ (фарвардин, урдубиҳишт, хурдод ва тири 1382, шумораи 29 ва 30, с. 209-216) нашр шудааст.

Илова ба ин, ба 50-солагии Фарзонаи Хучандӣ маҷаллаи «Бухоро» баҳши муҳимми шумораи наврӯзиашро ба ин шоири тоҷик ихтисос додааст. Дар ин шумораи вежаи наврӯзӣ (урдубиҳишт ва исфанди 1393 / 2015, шумораи 105) сафарномаи рӯзноманигор ва пажуҳишгар Маҳдии Ҷомӣ таҳти унвони «Дар диёри фарзонагон» дарҷ гардидааст, ки баҳши муҳимми он аз дидору мулоқоти муаллиф бо Толиб Карими Озарахш ва Фарзонаи Хучандӣ қисса мекунад (Бухоро, шумораи 105, урдубиҳишт ва исфанди 1393). Дар идома мақолаи Маҳдии Ҷомӣ «Маро эй шеър тармими дигар кун» (сарсухан ба китоби «Маро эй шеър тармии дигар кун», Лондон, 2014 / 1393) ва солномаи «Зиндагӣ ва осори Фарзонаи Хучандӣ» бо 14 шеъри ӯ ба нашр расидааст: «*Овози фардо*», «*Бедории аҷам*», «*Наврӯз*», «*Оинаи нишопурӣ*», «*Гулчини некӯӣ*», «*Ҷодаи одамрабо*», «*Рӯдакӣ*», «*Пушти хотира*», «*Ниёз дар пардаи истиғно*», «*Ба ёди устод Осимӣ*», «*Барфи ҳазорсола*», «*Рӯзи якҷашм*», «*Паёми Зарафшон*», «*Охир туро биёбам*».

Ба ҳамин далелҳо маҷаллаи «Бухоро» аз минбарҳои муҳиммест барои шинохти Фарзонаи Хучандӣ дар Эрон.

3. 10-уми сентябри соли 2025 / 19-уми шаҳривари соли 1404. **Шаби Фарзонаи Хучандӣ.** 884-умин шаби маҷаллаи «Бухоро» бо ташаббуси Алӣ Деҳбошӣ, бо ҳамкории Анҷумани дӯстии Эрон ва Тоҷикистон. Маҳалли баргузорӣ: Фарҳангсарои Ниёварони Техрон. Дар муаррифинома омадааст: «Шаби бузургдошти Фарзонаи Хучандӣ, Шоири мардумии Тоҷикистон ва яке аз номоварони адабиёти муосири тоҷик». Ба таъкиди Алии Деҳбошӣ «ин маросим шахсиятҳои барҷастаи сиёсат, адабиёт ва фарҳанги ду кишварро гирди ҳам овард». Дар ин шаби эҷодӣ *Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ* – шоир,

пажуҳишгар ва яке аз чехраҳои дурахшони адабиёти муосири Эрон, **Низомиддин Зоҳидӣ** – сафири Тоҷикистон дар Эрон, **Алиашраф Мучтаҳиди Шабистарӣ** – сафири нахустини Эрон дар Тоҷикистон, **Мухсини Чаводӣ** – муовини вазири фарҳанг ва иршоди исломии Эрон, **Мухсини Фараҳбар** – пажуҳишгари шинохтаи эронӣ, **Толиб Карими Озараҳи** – Шоири халқии Тоҷикистон ва адибону алоқамандон ширкат доштанд.

Низомиддин Зоҳидӣ – сафири Тоҷикистон дар Эрон гуфт, ки Фарзонаи Хучандӣ «бонуи шеъри Тоҷикистон», «фарзонае аз Хучанд», «духтари Мавлоно» ва «Фурӯғи Тоҷикистон» аст. Ў афзуд, «дар ҳамаи ин таърифҳо ишорае ба бартариҳои шеъри Фарзона ва ишорае ба фазилатҳои ахлоқиву маънавии ин шахсияти воқеан фарзона нухӯфтааст».

Ҳамчунин, Низомиддин Зоҳидӣ дар мавриди муҳити ба камол расидаи Фарзона ҳарф зада, аз гузаштаи аҷдодони ин шоир ёдовар шуд: «Ин хонадон дар зарфи 100 соли охир яке аз хонадони решадори Хучанди бостонӣ маҳсуб мешавад, ки аз он сиёсатмадорони маъруф ва аҳли илму адаб ва фарҳанги волои Тоҷикистон бархостаанд».

Сафир Фарзонаи Хучандиро ифтихори Тоҷикистон муаррифӣ кард: «Хонум Фарзона дар Тоҷикистон аз шоирони маҳбуб ва пурхонандаи тоҷик мебошанд ва дар Эрон ва дигар кишварҳои форсиабон ҳам аз маҳбубияти вежа бархурдоранд. Худованд ба эшон қареҳа ва нубуғи зотӣ ва худододӣ додааст. Номи Фарзона имрӯз боиси ифтихори мардуми Тоҷикистон ва шеъри Фарзона ҳуҷҷати барозандагии шеъри тоҷик дар қаламрави шеъри форсиабон аст».

Алиашраф Мучтаҳиди Шабистарӣ дар ин шаби эҷодӣ аз Фарзона васф карда, гуфт, «ашъораш шунавандаро маҷзуб мекунад, бо итминон меғӯям, ки аз калом ва ашъораш пайдост, ки ҳамеша дилаш бо Худост, суҳанаш сидқу сафо дорад ва аз умқи ҷон мечӯшад». «Дилаш чун оинаи сайқал хӯрдаест, ки анвори илоҳӣ дар он тобида ва ба сурати калимот зоҳир шудааст», – таъкид кард Шабистарӣ.

Мухсини Фараҳбар – пажуҳишгари ҷавони эронӣ, дар хусуси вежаномаи «Самарқанд» суҳан ронда, гуфт, ғояи ин кор зимистони порсол дар зеҳнам равшан шуд, вақте хонум Фарзона барои беҳтар шудан ба Эрон омад ва бо кумаки хоҳар, фарзандон ва дӯстони эшон ёддоштҳо, мақолаҳо, дилнома ва шеърҳоеро ба забони форсӣ баргардон ва ҷоп кардем.

Фарзонаи Хучандӣ дар фарҷоми шаби эҷодӣ гуфт, «боиси шодӣ аст эронӣҳо Тоҷикистонро дӯстдоранд ва алоқаи онҳо ба табиат, мардуми шариф ва шахрҳои Тоҷикистон машҳуд аст».

Ў таъкид кард, ки муҳаббати мардуми ду кишвар мутақобил аст: «Чанд моҳ пеш, ки дар Эрон ҷанг шуд, дилхун будем ва ғӯй, ки дар диламон хорҳое аз дарди Эрон доштем ва шабу рӯз дуо мекардем, ки Худованд Эрони моро наҷот диҳад ва имрӯз Эрон мазҳари сулҳу рифоҳ аст ва мо ва шумо метавонем ҳарфи муҳаббат радду бадал кунем».

«Шумо имшаб бузургтарин ва нодиртарин ҳадяро ба мо додед ва он ҳам вақт аст. Аз вақт гаронбаҳотар чист, ки ба ҳам тақдим кунем? Инсонҳое, ки як

умр худро ба дигарон бахшиданд, бузургтарин дороии худро тақдим карданд. Ҳеч чизе дар олам баробар бо вақт нест», – чунин сипосгузорӣ кард Фарзона.

Ин шоираи тоҷик зимни ташаккур аз касоне, ки дар ин маросим сухан ронданд, афзуд, «ин афрод оинае ҳастанд, ки Эрон ва Тоҷикистонро барои аҳли ҷаҳон дӯстдоштанӣ мекунанд».

Ҳамчунин, дар давоми ин сол Фарзонаи Хучандӣ бо Талиби Озарахш дар маҳофили гуногуни фарҳангӣ дар Эрон ширкат ва суханронӣ дошт. Аз ҷумла: Маросими нақӯдошти доктор Алиашраф Мучтаҳиди Шабистарӣ, 24-уми даймоҳи соли 1403 / 13-уми январи 2025, 102-юмин (26-уми дайи 1404 / 15-уми сентябри соли 2025), 108-умин (31-уми урдубихишти соли 1404 / 21-уми майи соли 2025), 111-умин маҳофили Ҷаҳоршанбеҳои дидори Муассисаи паҷуҳишгоҳи мероси мактуб (26-уми шаҳривари соли 1404 / 17-уми сентябри соли 2025), ҳамоиши Шабӣ дипломатияи Тоҷикистон дар Техрон (17-уми баҳмани соли 1403 / 5-уми феввали соли 2025), маҳофили «Ҳумоюн» дар Техрон (4-уми урдубихишти соли 1404 / 29-уми апрели соли 2025). Дар ин ҳамоишҳо шоирони маъруфи тоҷик дар мавриди дӯстии Эрону Тоҷикистон, адабиёту фарҳанги тоҷик сухбатҳо карданд ва шеърҳои тозаашонро хонданд. Ин ҳамоишҳо низ дар расонаҳои эронӣ пӯшиши хабарӣ ёфта, дар таҳкими равобити фарҳангии ду кишвар таъсиргузор будааст.

II. Нашри вежаномаҳо

1. Маҷаллаи адабии «Чома», ки яке аз маҷаллаҳои адабии муътабар дар Эрон аст ва бештар дар заминаи шеъру дoston матолиб мунташир мекунад шумораи № 37-ум (баҳори соли 1404 / 2025, давраи ҳафтум)-и худро ба Фарзонаи Хучандӣ ихтисос додааст. «Чома» фаслномаи адабӣ аст ва дар 178 саҳифа чоп шудааст.

Ин вежашумораи «Чома» аз ду бахш иборат аст:

а) *Арҷномаи Фарзонаи Хучандӣ*, ки матолиби зеринро дар бар мегирад: **Низомиддин Зоҳидӣ** «Ошно донад садои ошно» (с. 12), «Ман забон хуршедам» Гуфтугӯи **Сухробӣ Зиё** бо **Фарзонаи Хучандӣ** (с. 14), **Матлубаи Мирзоюнус** «Қатрае аз мӯлиён: Кӯшише дар таснифи осори Фарзона ва паҷуҳишҳо дар бораи ӯ» (с. 27), **Шоҳмансури Шоҳмирзо** «Бонуи шеъри мардумӣ» (с. 34), **Саидмуҳаммадбоқирӣ Камолиддинӣ** «Шабнамаи барг-барги вожаҳо» (с. 36), **Ҷумъа Ҳамроҳ** ва **Дилшоди Фарҳодзод** «Муруре бар китоби «Дарёи сӯзон» (с. 38), **Иброҳими Худоёр** «Бонуи Фарзонаи Хучанд» (с. 42), «Понздаҳ ғазали тозаи Фарзонаи Хучандӣ» (с. 45). Дар ин матлабҳо зиндагиномаи Фарзонаи Хучандӣ, таснифи осори нашршуда ва адабиёт дар бораи ӯ, ҷойгоҳи Фарзона дар адабиёти муосир, ҳунари шоирӣ ва ноқидии эшон мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар гуфтугӯ бо Сухробӣ Зиё бошад, ба паҳлӯҳои норавшани рӯзгору осори шоир, аз ҷумла муҳити хонаводае, ки шоири бузург ба воя расидааст, қадамҳои нахустинаш ба ҷодаи эҷод, баҳрабардорӣ аз ашъори классикон, ошноӣ бо устод Лоик ва андешаҳои ӯ роҷеъ ба адабиёт, шеър ва ҷомеа дахл шудааст.

б) *Адабиёти муосири Тоҷикистон* – иборат аз шеърҳои ҳикояҳои (дostonҳои) **Садриддин Айний** «Ёд бод» (с. 45), **Мирзо Турсунзода** «Рангу бӯйи ҷаман» (с.

54), ашъори **Боқӣ Раҳимзода** (с. 58), **Сотим Улугзода** «Марги Ҳофиз» (с. 62), ашъори **Муъмин Қаноат** (с. 68), **Қутбӣ Киrom** (с. 69), **Лоиқ Шералӣ** «Асли ман Эрони ман» (с. 71), **Бозор Собир** «Рӯдҳо ва Рӯдакӣ» (с. 76), **Гулназар** «Дар пайкари ман рӯшноӣ метапад» (с. 80), **Гулрухсор** «Чилвагоҳи барфу борон» (с. 82), **Абдулҳамид Самад** «Ормон» (с. 84), **Баҳманёр** «Гавазни чанбаршоҳи ман» (с. 94), **Низом Қосим** «Зарабони қалби мардум» (с. 104).

Дар пешгуфтори ин вежанома, ки «Ошно донад садои ошно» унвон дорад, доктори илмҳои филологӣ, профессор Низомиддин Зоҳидӣ – Сафири Ҷавкулода ва комилихтиёри Тоҷикистон дар Техрон навиштааст: «Адабиёти ҳар миллат бозтобдеҳи хувият ва фарҳанги он сарзамин аст. Тоҷикистон бо пешинае ғанӣ ва пурбор дар адабиёт, ганҷинае аз шеърҳои дostonҳое дорад, ки марзҳои замону маконро дарнавардидаанд. Ин шумораеҷаи маҷаллаи «Чома» ба муаррифии осори нависандагону шоирони муосири тоҷик мебардорад, нависандагоне, ки ба қаламҳояшон қиссаҳои кӯҳану навро дарҳам меомезанд ва ҷаҳонбинҳои тозаеро пеши рӯи муҳотабони форсизабон қарор медиҳанд – шоироне бо ашъори руҳпарвар ва дилнишине, ки суруду сарводаҳои сармадиашон пур аст аз шӯру шааф ва эҳсосе, ки ҷанге бар дил мезанад».

2. *Вежаномаи «Самарқанд»*, шумораи 7-ум. Ин шумораи Ҷаслномаи адабиву фарҳангии «Самарқанд», ки дар арафаи Ҷашни Наврӯзи соли 2025 ба таъ расид, ба шинохтномаи устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ҳамҷунин, таърих, фарҳанг ва Ҷашни Наврӯз дар Тоҷикистон бахшида шуд. Дар 702 саҳифаи маҷалла мақолаву шеърҳо ва мусоҳибаҳои адибону пажӯҳишгарон аз Эрон, Тоҷикистон, Афғонистон ва Ёзбекистон фароҳам омадааст, ки дар онҳо доир ба рӯзгору осор ва ҷойгоҳи шеъри Одамушшуаро Рӯдакӣ дар адабиёти форсӣ ва ҷаҳонӣ, ҳамҷунин таърих, адабиёт, забон, фарҳанг ва веҷаҳои таҷлили Ҷашни Наврӯз дар Тоҷикистон суҳан меравад. Дар ин шумора мақолаи адабиётшиноси тавонои тоҷик Абдуҳолиқи Набавӣ тахти унвони «Шоире бо бунияти офтобӣ» нашр шудааст, ки шинохту бардошти Фарзонаи Хучандӣ аз шахсу шеъри устод Рӯдакиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Ҳамҷунин, 4 сурудаи Фарзонаи Хучандӣ ҳам дар ин маҷалла ҷой ёфта, ки ба Рӯдакӣ бахшида шудаанд – *«Рӯдакӣ»*, *«Салом субҳи Бухоро»*, *«Одамӣ меборад, аммо боз ман танҳои танҳо»*, *«То ифтиҳои ҷавҳар»*

3. *Вежаномаи «Самарқанд»*, шумораи 8-ум. Ин Ҷашнномаи Фарзонаи Хучандӣ дар 720 саҳифа рӯи ҷоп омода ва ба рӯзгору осори шоири маъруфи тоҷикон бахшида шудааст.

Ин вежанома бо сармақолаи сармуҳаррири маҷаллаи «Самарқанд» Алии Деҳбӯшӣ – «Таҷлил аз Фарзонаи шеъри форсӣ» оғоз мешавад. Сардабир аз нахустин дидору мулоқоташ бо Фарзонаи Хучандӣ ва Толиби Озарахш, ки обонмоҳи соли 1380 дар шаҳри Хучанд иттифок афтада буд, ёдовар шуда, ҳамҷунин, ҳамроҳи устод Лоиқ меҳмони маҷаллаи «Килк» шудани ёро ёдовар мешавад ва меғӯяд, ки беш аз 20 сол дар сар идеяи наشري вежаномаро бахшида ба Фарзонаи Хучандӣ доштааст.

Вежаномаи Фарзонаи Хучандӣ аз се бахш иборат аст:

БАХШИ АВВАЛ – Зиндагӣ ва осори Фарзонаи Хучандӣ: **Мухсини Фараҳбар** «Солшумори зиндагӣ ва осори Фарзонаи Хучандӣ» (с. 13); **Субҳони Аъзамзод** «Корномаи фишурдаи Абдурахим Ҳочибоев» (с. 21); **Одил Нозир** «Хонаводаи Абдурахим Ҳочибоев ва Абулқосим Лоҳутӣ аз дурбини Лотте Якоби» (с. 32); **Матлубаи Мирзоюнус** «Дар дурдасти хотираҳо бо падар» (с. 40); **Субҳони Аъзамзод** «Соҳиби ном ва кори абадӣ» (ёди Бароат Ҳочибоева (с. 57); **Бароат Ҳочибоева** «Саъдӣ дар коргоҳи адабии Иван Бунин» (с. 61); **Фарзонаи Хучандӣ** «Дарёи сӯзон» (дар бораи Фуруғи Фаррухзод, с. 72); **Фарзонаи Хучандӣ** «Номаи эъҷоз» (пешгуфтор ба «Девон»-и Лоик Шералӣ, с. 78); **Фарзонаи Хучандӣ** «Хуршедҳои шаҳри меҳолуд» (сафарномаи Инглистон, с. 92); **Фарзонаи Хучандӣ** «Дил дар шикани нома» (Нома ба устод Рӯдакӣ, с. 134); «Бузургтарин боҳти одамизод» (гуфтугӯи рӯзноманигор **Одил Нозир** бо **Фарзонаи Хучандӣ**, с. 120); **Муаззама Ҳочаева** «Дилнавиштае барои хоҳарам Фарзона» (с. 170); **Матлубаи Мирзоюнус** «Кӯшише дар таснифи осори Фарзона» (с. 176); «Дастаи нур» (гуфтугӯи рӯзноманигор **Одил Нозир** бо **Матлубаи Мирзоюнус** дар бораи Фарзона, (с. 184); **Шоҳонаи Озараҳи** «Шарҳи тарҷумаи арабии як ғазали Фарзона» (с. 203); **Шаҳнавоз Каримзода** «Фариштагавҳари ман» (с. 213); **Сотим Улуғзода** «Ман ҳурии нилуфарам бишкуфта дар мурдобҳо...» (с. 220); **Муъмин Қаноат** «Оинаи инсоннамо» (с. 227); **Лоик Шералӣ** «Ҷодае ба диёри одампарастӣ» (с. 231); Ду номаи **Лоик Шералӣ** ба **Фарзонаи Хучандӣ** (с. 232); **Низомиддин Зоҳидӣ** «Шоири муваффақ дар рисолати шоирӣ» (с. 239); **Абдунабӣ Сатторзода** «Фарзона ва Лоик: пайванди маънавӣ ва ҳунарий» (с. 240); **Сафар Абдулло** «Шеърҳои духти шабнам» (с. 252); **Кароматулло Олимзода** «Саломӣ каъбаи сурх, ба сӯйи фардои сабз» (с. 261); **Атахон Сайфуллоев** «Шеърҳои офтобӣ» (с. 271); **Равшан Раҳмонӣ** «Пайвастагии диди мардумӣ, фалсафӣ ва равонӣ дар шеърҳои Фарзона» (с. 40); **Нуралӣ Нурзод** «Таҳаввул ва таҷаддуди суннатҳои адабии мактаби Бедил дар ашъори Фарзона» (с. 292); **Шарифмуроди Исрофилниё** ва **Миҷгона Раҳимӣ** «Тасвири симои модар дар шеърҳои Фарзонаи Хучандӣ» (с. 312); **Тоҷибой Султонӣ** «Ҷанбаҳои ҳунарий дар шеърҳои Фарзонаи Хучандӣ» (с. 331); **Абдуҷаббори Суруш** «Эҳёи дубори ирфон дар ашъори устод Фарзона» (с. 338); **Сабур Носир** «Истифодаи унсурҳои забони зиндаи халқ дар дубайтиҳои Фарзона» (с. 248); **Анзурат Маликзод** «Суханвари баҳорон» (с. 355); **Замира Улмасова** «Мақоми Фарзона дар адабиёти форсизабони дунё»; Умеда Ғаффорова «Эъҷози шеърҳои Фарзона» (с. 363); **Замира Ғаффорӣ** «Бедил ва Иқбол дар шинохти Фарзонаи Хучандӣ» (с. 370); **Мизроб Ғаффоров** «Бозтоби симои Рӯдакӣ ва замони зиндагии ӯ дар ашъори Фарзона» (с. 378); **Шоҳмансури Шоҳмирзо** «Меъмори коҳи булурии сухан» (с. 382); **Баҳром Раҳматзод** «Назаре ба дубайтиҳои устод Фарзона» (с. 389); **Марямбонуи Фаргонӣ** «Фарзона хоҳари пок ва покнаҷоди ман» (с. 398); **Насибҷон Амонӣ** «Шоири машҳур ва маҳбуб дар Варорӯд; то ба Эрон ва Хуросон» (с. 404); **Муҳаммадали Аҷамӣ** «Қиёми офтоби шеър» (с. 411); **Рустам Аҷамӣ** «Фарзонаи Хучандӣ – Фуруғи Тоҷикистон» (с. 423); **Фирдавси Аъзам** «Дили ман чоркитоби ишқ аст» (с. 429); **Фарзонаи Зарафшонӣ** «Нахустин дидор,

нақши ҷовидони ҷон» (с. 437); *Фарзонаи Саидумрон* «Устод Фарзона – мубашшири муҳаббат» (с. 444); *Бузургмехри Баҳодур* «Рисолати як ғазал» (с. 450); *Хуриед Эҳсон* «Ҷаҳони шодмонаи Фарзона» (с. 455); *Бахтовар Шарифӣ* «Дубора сӯи ту боз омадам салом азизам...» (с. 461); *Муҳаммадҷафари Ёҳақӣ* «Дар фосилаи дуруд ва падруд» (с. 464); *Алиашираф Муҷтаҳиди Шабистарӣ* «Фарзонаи Хучандӣ – идомаи руҳ ва суннати шеърӣ Камоли Хучандӣ» (с. 429); *Носир Сармади Порсо* «Фарзонаи Хучандӣ – ситораи дурахшони осмони шеърӣ адаб» (с. 470); *Алиасғари Шеърдӯст* «Фарзонае аз Хучанд» (с. 479); *Хуччатуллоҳ Фагонӣ* «Наҷобат дар рафтор ва фаҳомат дар ашъор» (с. 483); *Иброҳими Худоёр* «Бонуи Фарзонаи Хучанд» (с. 489); *Иброҳими Худоёр* «Фарзонаи Хучандӣ – бонуи баландовозаи шеърӣ форсӣ» (с. 493); *Абдулмаҳди Мустакин* «Ҳазордастони Хучанд» (с. 497); *Афсона Барорнур* ва *Абдуҳолиқи Набавӣ* «Муқоисаи ханҷоргурези маънӣ дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ» (с. 500); *Ҷавод Расулӣ* «Савгандҳои Камоли Хучандӣ» (с. 521); *Илҳом Ҳайдарӣ* «Фарзонабонуе аз қалби порсӣ» (с. 541); *Сухайло Юсуфӣ* «Дӯсти ман Фарзонаи Хучандӣ» (с. 548); *Кова Темурӣ* «Фарзонаи Хучандӣ – шоири мардумӣ» (с. 553); *Муҳсини Фараҳбар* «Чигунагии омодаҳои «Сетор» (с. 556); *Аслиддин Қамарзода* «Фарзона дар Ёзбекистон» (с. 560); *Ҷумъа Ҳамроҳ* «Нигоҳи гузаро ба нақдгунаҳои Фарзонаи Хучандӣ» (с. 565); *Масъуди Мирзо* «Нигоҳе ба вежаҳои бозтоби хунарии аносири фарҳанги бумӣ дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ» (с. 572); *Юнуси Имомназар* «Шефтаи каломи Фарзона» (с. 580); *Амина Шарофиддинова* «Дини ӯ одампарастӣ аст» (с. 588); *Дилишоди Фарҳодзод* «Чанд сухан дар бораи андешаҳои интиқодии Фарзона дар китоби «Дарёи сӯзон» (с. 592); *Дилишоди Фарҳодзод* «Санъатҳои бадеӣ дар ашъори Фарзона» (с. 602); *Шаҳзодаи Самарқандӣ* «Вуруди зебои ӯ оромиш дар шеърӣ тоҷик» (с. 609); *Хусрав Саъдуллоҳ* «Пайванди ирфон» (с. 614); *Дастагир Ноил* «Фурӯғ, Фарзона ва шеърӣ имрӯз» (с. 621); *Латиф Пидром* «Фарзонаи Хучандӣ шоири дил ва дарё» (с. 629); *Муҳаммадисмоил Лашкарӣ* «Баҳре дар кӯза» (с. 638); *Александр Ҳайзер* «Ёдгори нек аз Олмон» (с. 637); *Ҷо Шапкот* «Мушкилоти кори тарҷума» (с. 652)

БАҲШИ ДУВУМ – Сурудаҳои эҳдоӣ ба Фарзонаи Хучандӣ: Лоиқ Шералӣ (с. 659), *Бозор Собир* (с. 659), *Гулрухсор Сафӣ* (с. 660), *Рустам Ваҳҳобзода* (с. 665), *Гулназар* (с. 666), *Саидалӣ Маъмур* (с. 666), *Камол Насрулло* (с. 666), *Кароматулло Олимзода* (с. 667), *Давлат Сафар* (с. 667), *Абдучаббори Суруш* (с. 667), *Адибаи Хучандӣ* (с. 670), *Гулноз Тоҳириён* (с. 671), *Хайрандеш* (с. 672), *Зулфия Атоӣ* (с. 672), *Абдуллоҳи Раҳнамо* (с. 673), *Аҳмадҷон Раҳматзод* (с. 674), *Аъзам Хучаста* (с. 676), *Бузургмехри Баҳодур* (с. 676), *Мафтунаи Қосим* (с. 677), *Нарзуллоҳ Азизӣён* (с. 679), *Сафаргул Ҳалимиён* (с. 680), *Насимбек Қурбонзод* (с. 680), *Неъмат Оташ* (с. 681), *Нуралӣ Нурзод* (с. 682), *Раънои Мубориз* (с. 684), *Сабур Носир* (с. 684), *Мағфират Юсуфӣ* (с. 685), *Иброҳимҷон Дӯстализода* (с. 686), *Меҳронаи Акрам* (с. 687), *Муҳтарам Ҳотам* (с. 688), *Алӣ Асғари Фардӣ* (с. 690), *Баҳром Тӯсӣ* (с. 690), *Фотима Муҳаммадзода* (с. 691), *Маҳтоб Салимӣ* (с. 692), *Дилишод Фарҳодзод* (с. 693), *Ҷаффар Муҳаммади Тирмизӣ* (с. 694), *Илҳом Насафӣ* (с. 695), *Масъуди*

Мирзо (с. 695), *Расулбеки Аҳмадзод* (с. 695), *Паймон* (с. 697), *Дилошӯб* (с. 697), *Начиб Борвар* (с. 697), *Муҳаммадкарими Хомӯш* (с. 699), *Саодати Панҷшерӣ* (с. 699).

БАХШИ СЕВУМ – Сарводаҳо аз Фарзонаи Хучандӣ: Даҳ ғазал аз Фарзонаи Хучандӣ (с. 703), «Нӯшбод» (с. 709), «Хушдор» (с. 711), «Бесавод» (с. 713).

Ин вежанома чанд хосияте дорад:

1. Он як пажухиши дастачамъии комил дар бораи рӯзгору осори Фарзонаи Хучандӣ аст, ки то имрӯз назир надошт. Бо ин вежанома бо муҳити хонаводаи Фарзона (бобояш Абдурахим Ҳочибоев, модараш Бароат Ҳочибоева, падараш Мирзоюнус Ҳочаев, хоҳаронаш Матлубаи Мирзоюнус ва Муаззама Ҳочаева, ҳамсараш Толиб Карими Озарахш ва фарзандонаш Шохонаву Шаҳнавоз ва Ҳумоюн), ки дар сарнавишти эҷодии ӯ таъсиргузор будаанд; пайроҳаи эҷодии ӯ, омилҳои таъсиррасон бо эҷодиёти шоир, пайванди маънавӣ бо устодаш Лоик Шералӣ ва шоирони дигари гузаштаву имрӯза; ҷойгоҳи Фарзона дар адабиёти муосири форсӣ, махсусиятҳои ашъори ӯ, дастовардҳои эҷодӣ, мактаби ҳунарии ӯ, таъсираш ба шеърӣ ҳамзамонаш, тарбияи шогирдон; шуҳрати Фарзона дар олами форсигӯву берун аз он ва ғайра метавон ошно шуд. Ин вежанома барои пажухишгароне, ки дар заминаи рӯзгору осори Фарзонаи Хучандӣ таҳқиқ мекунанд, манбаи гаронбаҳои илмӣ аст.

2. То имрӯз дар бораи ягон шоири тоҷик (ва эронӣ низ) дар чунин ҳаҷм вежанома нашр нашудааст. Одатан вежаномаҳои «Бухоро» ва «Самарқанд» чунин тарҳрезӣ мешаванд, ки фақат бахше аз маҷалла ба бузургдошти ин ё он шахсият бахшида мешавад. Вале «Арҷномаи Фарзонаи Хучандӣ» пурра ба як тан шуълапоши шеърӣ форсии замони мо бахшида шудааст.

3. Эҷоди Фарзонаи Хучандӣ мавриди таваҷҷуҳи ҳамаи форсизабонони олам (ва натавон) қарор дорад. Муаллифони вежаномаи «Самарқанд» ҳам аз Тоҷикистон, Ўзбекистон, Афғонистон, Эрон, Қазоқистон, Русия, Инглистон, Ҳуланд ва Олмон ҳастанд...

III. Нашри китобҳо

1. *Ҳумоюннома*. Ин китоб дар нашриёти «Хирадгон»-и Техрон бо теъдоди 500 нусха нашр шуда, он «муҳаббатномаи азизон аст ба унвони ҳумоюнписари малакхилқати шоирони маъруф Озарахш ва Фарзона, ки бегумону ногаҳон ба ошёнаи қудс – ба боргоҳи улвии фариштагон пари парвоз кушод» – омадааст дар муаррифии китоб. Ин китоб, аввалан, соли 2024 дар Хучанд ба нашр расид. Мураттибон шоира Фарзонаи Зарафшонӣ ва номзадҳои илмҳои филологӣ Шохонаи Озарахшанд. Ба форсӣ онро доктори илмҳои филологӣ, профессор Нуралӣ Нурзод баргардон кардааст. Дар Эрон «Ҳумоюннома» бо эҳтимоми доктор Сухайло Юсуфӣ ба таъбиқ расидааст.

Дар муаррифиномаи китоб омадааст: «Ҳумоюн Каримзода 5-уми июли соли 2002 дар Хучанд ба дунё омадааст. Аз рӯзгори кӯдакӣ ба шеърӣ мусиқӣ, улуми риёзӣ, ҷуғрофиё, нучум ва тиб дилбастагӣ дошт. Аз ёздаҳсолагинаш ба омӯзишу ҳифзи «Шоҳнома»-и ҳаким Фирдавсӣ пардохт ва соҳиби шоҳҷоизаи ройзании фарҳангии Эрон гардид. Баъдан ба омӯзиши осори Шайх Саъдӣ рӯчуъ намуд ва силсиламақолаҳои нахустинашро дар бобати «Гулистон» таълиф кард.

Ў бо шавқи афрӯхта ба омӯзиш ва қироати «Маснавии маънавӣ» оғоз намуд ва дар пайи он ба ҳифзи «Қуръони карим» шуруъ кард. Ҳумоюн забонҳои русӣ, англисӣ ва арабиро ба шоистагӣ омӯхта буд. Ҳумоюн Каримзода як инсони маъмуливу одӣ ва, ҳамзамон, як падидаи истисноие буд, ки дар сурату сирати худ кулли зебоиву нақӯии оламро мучассам мекард. Ў фақат 20 сол умр дид, аммо дар ҳамин фурсати кӯтоҳтарин ҳам дар дилу дидаи мардум муҳаббати бузурги худро барои ҳамеша ба ёдгор гузошт».

2. Сетор. Ба гузориши ИСНО, ин маҷмуа бо ҳимояти Сафорати Эрон дар Тоҷикистон ба чоп расидааст. Дар ин китоб, 200 ғазал аз сурудаҳои бону Фарзона Хучандӣ гирдоварӣ шуда, ки тавассути Шоҳонаи Озарахш – духтари шоир интиҳоб ва тавассути Муҳсини Фараҳбар – пажӯҳишгари эронӣ вероӣш ва дар нашриёти «Хирадгон» ба нашр расид.

Фараҳбар дар муқаддимаи китоб дар мавриди зиндагӣ ва фаъолиятҳои адабии Фарзонаи Хучандӣ, ошноӣ бо шоир, вежагиҳои шеър ва шахсияти ӯ сухан гуфтааст.

Дар баёни далелҳои номгузориҳои китоб Шоҳонаи Озарахш навиштааст: «Модарам ният кард, ки номи китоби тозаӣ ашъорашро «Сетор» гузорад. «Сетор» ба эҳтироми ишқ, ки сарлавҳаи зиндагиашон аст; ишқ ба ҳама, ба ватан, ба осмону замин, ба миллат ва банӣ башар, ба модар ва фарзанд, ба офаранда ва офаридаҳояш, аммо баъди падруди додаркам Ҳумоюнҷон, ки зеботарин ва комилтарин сунъи Худованд буд, он ҳама ишқу таманно вожгун шуд. Вале ман меҳоям, ки ба шодбодӣ он ҳама рӯзҳои хуршедии пурмуҳаббат, ки ҳузури Ҳумоюнҷон дунёи моро сафо меод, унвони ҳамин гузида «Сетор» бошад, агарчи се тор «айн», «шин» ва «қоф» дар ҳаёти мо гусастааст, умеди он дорем, ки ин се тори муҳаббат дар зиндагии хонандагон ҳамеша саодаттанин ва навоофарин бошад.»

«Сетор» охири моҳи октябри соли 2024 ба муносибати 60-солагии устод Фарзона дар Душанбе ба чоп расида буд. Дар ин китоб 100 ғазал аз «Девони ғазалиёт»-и Фарзона ва 100 ғазали дигар аз китобҳои «Арғувони офтоб», «Найсон», «Найшакар» ва дигар маҷмӯаҳои шоира гулчин шудаанд.

Хулоса: Хулосаи ин навишта чист?

Шафеъии Кадканӣ мефармояд:

*Бихишти файласуфон дӯзахӣ шуд,
Нигаҳбони бихишти шоирон бош.*

Бихиште, ки Фарзонаи Хучандӣ – шоири номвари тоҷик аз сухан бино карда, имрӯз ба бихишти ормонии форсизабонон, ки ба шеър арҷ мегузоранд, табдил ёфтааст. Ҳамин аст, ки ба шахсияту эҷодиёти устод Фарзона тавачҷуҳ зиёд аст. Алоқамандони шеър дар сухани устод Фарзона ормонҳояшонро меҷӯянд, пажӯҳишгарон дар оинаи эҷоди Фарзона адабиёти муосири тоҷикро мебинанд.

Бешак, Фарзонаи Хучандӣ яке аз шоирони бузурги адабиёти муосири форсӣ аст, ки дар рушди адабиёти тоҷик ва, дар маҷмӯъ, адабиёти муосири форсӣ дар Фарорӯд нақши меҳварӣ дорад. Имрӯз эҷодиёти устод Фарзонаи Хучандӣ ҳалқаи пайванди тоҷикону форсизабонони олам аст. Ҳамин аст, ки

аҳли адабу фарҳанги Эрон 60-солагии Фарзонаи Хуҷандиро ҳамчун ҷашни фархундаи адабу фарҳанги форсӣ, ҷашни дӯстии Тоҷикистону Эрон, ҷашни иттиҳоди форсизабонон, бо шукуҳу тантана таҷлил карданд.

**ХАЁЛИ ШОИРОНА ВА УНСУРҲОИ
ТАСВИРИ БАДЕЪ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА**

Муҳаққиқон сувари хаёл ва забонро аз муҳимтарин омилҳои зарурии шеър меҳисобанд, ки ба тариқи оливу боландагӣ дар шеъри Фарзона ба зухур расидааст. Махсусан, ашъори баҳоронаи ӯро ба нӯшдоруи муҳаббат ташбеҳ медиҳанд. Дар ашъори Фарзона вожаҳои «гул»-у «лола», «шабнам»-у «офтоб», «об»-у «борон», хоса, «борони найсон» ҷойгоҳи муътабареро дорост. Аз ҳар сафҳаи ашъораш ҷамоли гуле ва оташаки лолае ба ҷилва меояд. Ин таронаҳо аз зебоиву назокати гули олуҷаву бодом, гули себу зардолуву олу, гули анору шафтолу, арғувону садбаргу райҳон, хулбӯву себаргаву нозбӯ, нилуфару суману савсан ва боз бисёр-бисёр гулу гиёҳҳои нозуки ҷаман саршор буда, ҳаққо ки, мавҷи гулу ҷароғи лола дидаҳоро мунаввару дилҳоро мусаххар сохта. Ин ҳама арҷмандиҳои гул аз қалби ҳассосу нозук, аз вучуди бо нуру сафо сириштаи шоира, аз руҳу ҷоне, ки парвариши зебоиву дӯстдорӣ гирифтаву лабрез аз таронаҳои муҳаббату зебоист, сарчашма мегирад. Дар шеъри «Таронаҳои дастурӣ» бо иртибот ба санъати ташҳис ӯ худ мегӯяд:

*Таронаҳои ман,
инишо шудаанд
бо супориши баҳор.
Бо супориши гулҳои намози шом...(1, с. 112).*

Ин маънӣ дар шеъри «Паймон» бо истифода аз ибороти фарҳанги мардумии «даро-баро» низ хеле зебо таъкид гаштааст:

*То дилам хори намо дорад,
То нафас ҳам даро-баро дорад,
То вучудам иқомати кӯтоҳ,
Андар ин меҳмонсаро дорад,
Ман ба гулҳо дуруд мегӯям (1, с. 133).*

Ҳамин тавр, дар ашъори Фарзона «гул» чун рамзи меҳру муҳаббат, садоқату дӯстдорӣ, чун рамзи баҳору назокату зебӣ ва нишоту шодӣ, чун рамзи зан, маъшуқаи булбул, зудгузар будан ва кӯтоҳии умр ва хоса «гули садбаргу лола» ҳамчун рамзи дили зан фаровон корбаст гашта:

*Бар шукри чаҳ-чаҳи гул дар гунбади баҳорӣ,
Имзо кунем бо ҳам паймони дӯстдорӣ (5, с. 90).*

Ин ҷо бо таъбири муъҷазӣ «чаҳ-чаҳи гул», ки бе иштироки булбул оварда шудааст, аслан, чаҳ-чаҳи булбул аз зебоии гул аст ва ҷунин тарзи баён муассиру зебо афтадааст.

«Оташак задани лолаву лолаарӯсак», ки ишора ба шукуфтани онҳост ва навиди баҳору шодист, ба дидагон нуру зиё ва ба дилҳо сурури бебаҳо

мебахшад, дар ашъори Фарзона хеле зиёд ба кор рафтааст. Байтҳои зерин низ ана ҳамин эҳсоси шодиро дар хонандааш бедор мекунанд:

*Дар кафи дасти ту, эй рӯшанбашорат,
Лолаи аҳмар таваллуд шуд, муборак (4, с. 144).*

Дар абёти дигар шодии шукуфтани лолаарӯсак бо шодиву замзамаи маросими ёр-ёр як мешавад:

*Шукуфт лолаарӯсак, ки ёр-ёр кунем,
Ҳар он чӣ ғайри нишот аст, ихтисор кунем.
Биё, баҳор кунем.
Ба номи халқ фиристам саломии ёсуманӣ
Барои халқ нависам каломи ёсуманӣ
Биё, ки мегузарад субҳу шомии ёсуманӣ (4, с. 176).*

Шоира таваҷҷуҳи хоса ба ёсуман дорад, ки рамзист. Ин ҳама ҳамнишнӣ бо гул буд, ки ўро ва шеъри ўро, ба қавле, дар олоиши хештан кашид. Вучудаш, овозаш, ашъораш зи гул нозукиву назокат ва зебоиву латофат дуздид. «Боз шудани чашмони гулҳо», шукуфоии «ин тарабгоҳи зумуррадфурӯзи тозабаҳор» ба ў болу пар бахшид.

*Чаман андар чаман гўям, муборакбодии гулҳо,
Ки барпо мешавад имшаб шаби эҷодии гулҳо
Манам ҳамшахрии лола, манам ҳамрустои ёс,
Пас аз сад қарн ҳам шояд чамам дар водии гулҳо (4, с. 491).*

Дар коргоҳи эҷодии ў ҳазорон гулу гиёҳ мавриди навозишу таваҷҷуҳ қарор гирифтаву бо таъбири Фарзона иштирокдорони ин «намоишкадаи зебӣ» ҳастанд. Дар баёни мазмунҳои оливу начиб ва андешаву афкори инсонсози шоира ширкат варзидаву дар суvari ҳаёлотии рангини ў нақши боризе доранд:

*Шабат хуш, эй гули насрин, шабат хуш
Дар он болини атрогин шабат хуш.
Маҳи нав мешавад тоҷи сари ту,
Ало, эй боғи фарвардин шабат хуш (5, с. 92).*

Шоира аз он ашъе, ки ба назар маъмулист, зебоии дилошўберо мушоҳида мекунад. Суvari ҳаёли ў дар байти поён низ бо шаклу мазмуни начиб чун афсонаи ширине ба қалам омадаву боиси эҷоди калимоту ибороти дилпазире гаштааст, ба мисли, «бо шабнам ҷомашўй намудани гул», «чилд-чилдаш нозбўй кардан», «барфобарфи дай», «хуршедрўйи осмон», ки нақхату бўйи латиферо ба машомҳо расонида, мазмунҳои аҷибро аз тозабаҳори нав пеши назарҳо мусаввар месозад:

*Гул ба шабнам ҷомашўйӣ мекунад,
Чилд-чилдаш нозбўйӣ мекунад.
Бори дигар баъди барфобарфи дай,
Осмон хуршедрўйӣ мекунад (4, с. 127).*

Ё ин ки тасвири хаёли шоира, ки бо бориқандешӣ ва баёни вежаву пурназокаат василаи ибороти «шабнишинӣ шабнаму гул», «розҳои ёсаминӣ» ва санъати ташхис сурат бастааст, зебоии муаассиреро ба қалам овардааст:

*Шабнаму гул шабнишинӣ доштанд,
Розҳои ёсаминӣ доштанд.
Эй хуш он фурсат, ки бо чашмони ту
Чашмҳои ман қаринӣ доштанд (5, с. 121).*

Ин ҷо мисраи Мирзо Бедил ба ёд мерасад, ки зикраш хеле бамаврид аст: «Дасту погумкардаи шавқи тамошои туам» (7, с. 20).

Бо тахайюлотӣ бадеии мӯшикофонаи сабки бедилӣ гоҳе аз «атсаи насрин»-яъне боз шудани чашми гулҳо (шукуфтан) ва гоҳе аз «набзи ёсамин» яъне бедоршавии табиат ҳамчун мавҷудоти зинда бо навозиш ҳарф мезанад:

*Боғи фарвардин маро оғӯш кун, оғӯш кун,
Атса зан, набзи латифи ёсуманро гӯш кун (1, с. 53).*

Бояд гуфт, ин ҳама паёмҳои рангину хушбахтиовари зебӣ гоҳе содаву оӣ, латифу дилошӯбу дилнишин дар равиши эҷоди «сахли мумтанеъ» ва гоҳе бо образофаринию суварнигорӣ ва хаёлпардозҳои сабки бедилӣ ба қалам омадаанд.

Байти дигар, ки бозгӯи табиати нарму обӣ, содарӯӣ ва чашмони бозу ҳайратзада доштан ва сарфаҳм нарафтан ба найрангу муаммоҳои ҳаёт аст ва ҳамчунин бо вучуди қалби пур аз сафову нурнисор гирифтори тирагӣ ва шаку шубҳа будан аст.

*Нози нилуфариш обаму дар дидаи ҷӯям,
Кокули духтари хушедаму дар панҷаи шомам (1, с. 62).*

Биниши амиқе мебояд ба мушоҳидаи «нози нозгул» ва «шарми арғувон» ва «гӯш супурдан ба атсаи насрину лолаи заррин ва набзи ёсамин», «нағмаҳои нӯшини баҳорону борони найсон», ки бо чунин иборарезҳои фаровони дилангез ба қавли шоира, гӯё «бо барги гул ба бирешими ҷон захма мезанад» ва моро «дар қадамҳои субҳ ба чидани идии офтоби Юсуфрӯ мебарад ва воридаи равзаи шабоб месозад».

Бояд илова намуд, ки дар ашъори Фарзона вожаҳои «гулу лола» ҳамчун рамзи зан ва дил низ басо корбаст гашта:

*Дар ҳошияи баҳорҳо, эй гули сурх,
Ҳастии ману ту сахт бемаъно монд (4, с. 59).*

Дар ин байт «гули сурх» истиора аз зан буда, ба маънии зоҳири зебову орошта омадааст. Дар мисраи дувум кинояи латифе корбаст гашта, ки ба маънии зани зебо ва маънавиёти паст фаҳмида мешавад. .

Ва ҳамчунин дар байти дигар «лолаи танҳо» истиора аз дил буда, чун рамзи дил ашъори шоираро зеб бахшидааст:

*Бар лолаи танҳо, ки тапад дар қафаси ман,
Аз ғайб бидеҳ роиҳа, Исонафаси ман (2, с. 77).*

Ҳамчунин:

*Шарм дор, эй лолаи лол, аз завол,
Ҳеч гаҳ тарки шукуфой накун (4, с. 119).*

Ашъори шоира бо санъати ташхис робитаи зич дошта, дар абёти зерин низ «гулу сафедор» тимсоли инсонхост ва ба онҳо сикхативу самар (фарзанд) орзу мекунад :

*Гулоб менӯшем
барои офияти гулҳо,
барои бахти сафедорон
Барои зиндагии хуришед
ва ҳам саломатии борон (4, с. 17).*

Вожаи «борон» чун рамзи покиву сафо, василаи гулгулшукуфию сарсабзии ҳаёти замин зиёда корбаст гашта, ифодаи халқии «Имрӯз борон борам-наборам гуфта истодааст» дар шакли мутанокиз бисёр зарифона нигошта шудааст:

*Имрӯз борон борам-наборам,
Ман сабки борон дорам-надорам (5, с. 185).*

Ашъораш рангу зеб аз таровати гули себ гирифта. Каломаш руху ҷони инсонхоро бо «борони шакар» шодоб мекунад. Бо чунин ифодаҳои рангин ва каломии шакарину ширин тимсолхое меофарад, ки нусаҳои муаттару муанбарест аз ҷилои ҷӯйбори нукрабори баҳорон ва офтоби оламтоби баъди борон:

*Бобунаи абр пар фиканда,
Борони шакар шакар фиканда.
Беде, ки амома дошт аз барф,
Маҷнун шуда, болу пар фиканда (4, с. 35).*

Ӯ даъват мекунад, ки инсонҳо бояд рисолате чун борони найсони баҳорон, ки заминро замонро покизагиву ҳаёту сарсабзиву хурраи мебахшад, дошта бошанд:

*Биё, руҳи сабзи баҳорон шавем,
Дар ин марзи ношуста борон шавем.
Биё, ҷону дил покишӯ мекунем,
Ба нури муҳаббат вузу мекунем (6, с. 255).*

Гоҳе тавсифу тасвир бо обу ранги бадеъ ва тимсолхояш ба мисли «ҷӯбори маст», «домони пуркаваб», «оби хиромонгарди ҷӯ»-ву «сояхони заврақи заррини моҳ» чунон хунармандонаву кайфиятбахш ва бо камолоти дилбариву дилрабоист, ки на ҳар наққоши Моникалам метавонад ин «танин»-и зебоиҳои бебаҳоро, он шамиму нақҳати ҷонбахши хулбӯи субҳи босафоро ба машомҳо расонад, «отифаи боғ»-ро мусаввар созад, ки ҷону дилҳоро ба тугёну шодӣ меоварад, навиде аз хушбахтиву осудагӣ медиҳад:

*Нознозон меравад ҷӯбори маст,
Шаб ба шаб домони пуркаваб ба даст.
Сояҳои заврақи заррини моҳ,
Меравад рӯ-рӯи ҷӯ болову паст (2, с. 36).*

Бояд таъкид намуд, ки ашъори ҷонбахши Фарзона манбаи нуру сафову рӯшноист. Вожаҳои «нуру сафову офтоб» сари ҳар сатр дилҳоро офтобободу хотирҳоро шод мекунад. Байти зерин низ ёдовари хотироти дерину ширин ва нотақрор аз айёми тифлию наврасист, ки хеле нишотовар аст;

*Медавад ҳар субҳи содиқ офтоби сурхрӯ,
Ҳамчу тифлии ману ту қад-қади деворҳо (2, с. 43).*

Ҷойи дигар аз рисолати шодибашу руҳнавозу ободсози «офтобу об» бо фараҳмандӣ ҳарф мезанад:

*Офтоби бомдодӣ
Ранги шодӣ мекашад дар рӯи олам,
Обҳо мавзун мерақсанд
Андар оҳанги заданҳои дили ман,
Борвар аз шодии ноошиноист
Рӯи бо рӯи баҳорон восили ман (6, с. 251).*

Ӯ муштоқона бо як хумор ва шавқи саршори дидор омад-омади баҳоронро хеле ширин тараннум мекунад:

*Бо таманнову канори боз меояд, баҳор,
Бо ҳазорон рангу бӯ, бо ноз меояд, баҳор (6, с. 263).*

Ва ин ҳама «ҳазорон рангу бӯ» дар ашъораш таҷассуми гӯёву муъҷизаосо ёфта. Вақте гули зардолу мешукуфад, табиат қад-қади роҳҳо «парихона»-е меофарад, ки ақлу хушҳоро мебарад, ба кас олам-олам шодиву нишот мебахшад. Таҳ ба таҳ ин ҳама дилошӯбию зебоии баҳор бо мубарроӣ, бо эъҷозу навӣ ва таровату тозагӣ аз нафаси Исодаму қалами сеҳрофари Фарзона ҷунон хотирмону муҷаллову мунаввару назаррабост, ки на ҳар ҳомае ба он қодир аст:

*Дилам дар шаккаристон аст, имрӯз
Шакарваштар зи бӯстон аст, имрӯз.
Дилам бо содагии кӯдакона
Туро пазмони пазмон аст, имрӯз (4, с. 61).*

Ҳар як шеъри Фарзона субҳгозу субҳомезу субҳфарҷом аст, аз субҳ маъниҳои начиб мерезад. Хоса, дар тавсифи субҳи баҳор, ки найи қаламаш боз ҳам шакар нисор мекунад:

*Субҳи ваҳйовар таваллуд шуд, муборак,
Дар найе шакар таваллуд шуд, муборак.
Бо саодатмақдами борони найсон,
Дар садаф гавҳар таваллуд шуд, муборак (4, с. 144).*

Ў тарғибгари содаву самимӣ будан, рост зистан ва фарсахҳо дур будан аз сохтагиву мураккабист. Ҷойи дигар сидку сафои ростин ва самимияти беолоиш доштанро ба субҳи оинаполо монанд мекунад, ки аз вежагии ташбеҳоти ўст:

*Ба эҳтироми нигоҳи ҷанӯз шаффофат,
Ба субҳи оинаполо салом мегӯям.*

Шоира баҳори гулнигорро ҳамчун пайки хушбахтии инсонҳо маҳсули эҷозу килки Раббонӣ медонад ва ҳама дам барои ин саодати камёб шукрона мекунад, сипос мегӯяд:

*Баҳор мазҳари эҷозҳои раббонист,
Чаман бадеътарин «Жанг»-и ҳазрати Монист...
Аё муаллифи хуршеду моҳу сабзаву об,
Зи килкат он чӣ барояд, ҳамеша ҳаққонист (4, с. 65).*

Дар абёти поёнӣ шоира низ аз қудрату ҳунари шоириву сухангустарии хеш завқ мебарад ва бо офариниши ташбеҳи тамсил, яъне «дар сари офоқ андармон шудани кулоҳи сурх», ки истиора аз моҳ аст, абёте меофарад ҳунармандонаву зариф:

*Чун ба анҷум ҷилваи пинҳон кунам,
Халқро бори дигар ҳайрон кунам.
Чун ту натвонам кулоҳи сурхро
Дар сари офоқ андармон кунам (4, с. 72).*

«Робитаи сабзи» ў бо баҳор чунон фароҳу густурда аст ва касе, ки муттасили ин дунёи зебову мубаррост, бешак, хушбахту беҳадду интиҳост. Фарзона мефармояд:

*Чун туро ёд оварам, эй сабзи сабз
Руҳи ман як нусха фарвардин шавад (4, с. 58).*

Дар байти боло «эй сабзи сабз» истиора аз баҳор ва ё инсон буда, дар мисраи дувум «як нусха фарвардин шавад» чун ташбеҳи ғайримунтазира хеле олист:

Ў чун фариштаест, ки на танҳо зебоиҳои заминиро, ҳатто метавонад таронаҳои осмониро ба гӯши заминиён расонад, ба қавли ҳудаш «қосиди ваҳйи муҳаббат, хаткашони осмонӣ» бошад:

*Шаб номаест манзум аз ҳарфҳои анҷум,
Оҳ, ин таронаи кӣ, оҳ ин таронаи кист?! (2, с. 22).*

Дар ин байт низ «ҳарфҳои анҷум», ки истиора аз осмони софи ситоразор аст, ба номаи ошиқона ва пур аз меҳру муҳаббату дӯстдорӣ монанд карда шудааст.

Ва ҷойи дигар шоира бо ҳаёлангезӣ тимсолҳои ашъорашро обу ранги бадеъ бахшида, маънии нозанинро меофарид, ки хонандаашро шефтаву муассир аз ин зебӣ месозад:

*Шамими ишқ меояд зи себистони субҳогӯш,
Шафақ дар шохи миной шакарсебест атласпӯш.
Шаби дӯшин нигаҳ кардам, ки дар гулгашти миной,
Фалак ҳам як сабад себи ситора мебарад бар дӯш (2, с. 44).*

«Шафақ» ба «шакарсеби атласпӯш» ва «фалак» ба «як сабад себи ситора» монанд карда шуда, ба вежагӣ ташбеҳи тамсилро офаридаву «шохи миной» ва ҳамчунин «гулгашти миной» истиора аз осмон аст.

Фарзона ҳамеша рӯчу ба самти баҳор дорад. Ё бегумон, тавонист мусаввири баҳори ҷовидона бошад, хуррамбаҳоре офарад, ки даргузар нест, баҳористони абадист ва хушбахт касе, ки ворида он аст:

*Чароғи себ, ки дар шохсор мемонад,
Ҳадиси об, ки дар ҷӯйбор мемонад.
Дили туро дили ман интизор мемонад,
Ба эҳтироми ману ту баҳор мемонад
Баҳор мемонад! (1, с. 149).*

Дар ашъори ӯ «чароғи себ» ва «ҳадиси об» барин боз бисёр истиороту ташбеҳоти латифу нозуки дилрасе ҳастанд, ки рангу рӯйи баҳори гулнигорро мӯ ба мӯ, зебову муассир дар сатрҳои ашъораш таҷассум мекунанд.

Ё меҳоҳад, бо вусъати назару бо ин ҳама наққошии наҷиб ва биниши ғариб, ибороти латиф ва маънирезихову тахайюлотӣ аҷиб дар маърифати баҳори ғолиябӯй чашмҳо «чун атсаи насрин» боз гардад. Меҳоҳад ваҳйи ошиқонаи худро ба «гӯши бастаи ҷаҳон» расонад ва руҳияи башарро ба шодии баҳор пайвандад, ба эҳсоси парастии зебоӣ, дӯстдориву муҳаббат парвариш диҳад. Табиати мардумро чун табиати тозабаҳор ҷолоиш диҳад ва гарму нарму покиза нигоҳ дорад:

*Чу баҳор мебиёям, ҳама гул, ҳама тарона,
Ба ту чеҳра менамоям, ҳама гул, ҳама тарона (6, с. 442).*

Пайнавишт:

1. Фарзона. Як ғунча роз (Гулчини ашъор). – Хучанд: Ношир, 2005. – 188 с.
2. Фарзона. Сад барги ғазал. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 144 с.
3. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
4. Фарзона. Найшакар. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
5. Фарзона. Арғунуни офтоб. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
6. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Ҷилди 1. – Хучанд, Хуросон, 2014. – 500 с.
7. Армуғони ганҷи сухан. Ҷилди аввал. – Хучанд, 2007. – 280 с.

ФАРЗОНА ДАР ОИНАИ ШИНОХТИ ГУЛРУХСОР

Шеъри устод Фарзона аз марҳилаҳои аввалини эҷодии ӯ на танҳо мавриди таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқ, ноқидону адабпажухон, балки суҳанварону адибон қарор гирифта буд. Навиштаҳои Сотим Улуғзода, мулоҳизаҳои арзишманди Лоик Шералӣ, Муъмин Қаноат, Бозор Собир ва дигар суҳанварони номвари кишвар дар суҳбату мулоқотҳо ва намунаҳои шеърӣ бозгӯи таваҷҷуҳи хоси аксари шоирон ба шеър ва шахсияту андешаи суҳанвар мебошанд.

Шоири халқии Тоҷикистон Гулрухсор низ яке аз бонувони соҳибназар ва суҳанварест, ки ҳанӯз дар солҳои аввали эҷодиёти Фарзона ба сурудаҳои вай таваҷҷуҳ зоҳир намуда, барои интишори осор ва тарғиби ин шоири ҷавони он рӯз ва навҷуви навоар кӯшиш намудааст. Соли 1987 дар шумораи 5-уми маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» ба эҳтимоми Гулрухсор намунаҳои ашъори Фарзона ба чоп расидааст. Дар ин маҷалла баробари наشري се шеър аз устод Фарзона бо номҳои «Қиссаҳои ногуфта», «Офтоби дури ман» ва «Афсонаи шаб» Гулрухсор пешгуфторе кутоҳ навиштааст, ки дар он аз ҷумла омада:

*«Баҳши ту як ҷаҳон суҳан дорам,
Ки ба гуфтан забон намеёбам.*

Фарзона гулест дар боғи назми ҳамсолонаш. Нашъунамои ӯ дар пеш аст. Имсол маҷмӯаи нахустинаш нашр мешавад, ки боварӣ дорам хонандагони зиёд хоҳад ёфт. Ҳар як насл вобаста ба диду бинишу эҷодиёти худ аз дигараш фарқ мекунад. Ҳар насл меҳодад шоирону суҳанварони худро дошта бошад. Солҳои навадум бояд барои Фарзона ва ҳамсолони ӯ солҳои комёбиҳои эҷодӣ, пешравӣ, раванг ва барор гардад. Алҳол аз омадани ӯ ба адабиёти ҷавонон беҳад шодем.

Шахсан маро он ҷиҳати Фарзона хурсанд мекунад, ки ӯ омӯзишу машқи шогирдонаи шеърашро дар завқи хонанда не, балки байни чордевори худсозӣ ва завқи талабу меҳнат мегузаронад. Шеърҳоеро ба дасти чоп медиҳад, ки самараи сабру тоқати шоираи ҷавонанд шеърҳои шоираи бистусесола, албатта, аз камбудихоси хоси ҷавонӣ ҳолӣ нестанд, аммо қимати шеъраш дар самимият, диди хоса ва каломӣ ўст. Кӯшиши ҳар чизи хомро шеър гуфта, зуд ба чоп додан дар ӯ нест, ки ҳуди ҳамин шоистаи табрик аст» [1, 10].

Аз ин диду нигоҳи Гулрухсор бармеояд, ки ӯ аз аввалин фурсатҳои вуруди Фарзона ба майдони шеъри муосири тоҷик масъулияти баланд ва ҷиддияти вай, серталабӣ нисбат ба худ доштани шоирро шинохтани аз эътимоду боварӣ ба ояндааш суҳан кардааст. Ў дар ин росто таъкид намудааст, ки «бо вучуди ҷавонӣ хуб дарк кардааст:

*Ҳар ки суҳан бо суҳане зам кунад,
Қатрае аз хуни ҷигар кам кунад.*

Ў ба маънии ин сатрҳо мерасад, аммо суҳанеро бо суҳани хоси худ зам кардан, қатрае аз хуни ҷигари худ кам кардан, ўро ҳанӯз дар пеш аст. Дар шеъраш кӯшиши суҳансозиву суҳанбозӣ дорад, ки оқибат ба пайдо кардани

сухани хосаи ӯ хоҳад овард, ба шарте ки пайваста омӯзад, меҳнат кунад ва ҳатман устои саҳтгиру «бераҳм» ва ғамхоре дошта бошад.

Айби пир шуда, ҳанӯз дар эҷод ҷавон мондани баъзе шоиру шоираҳо аз мактаб нагузаштану устод надоштани онҳост. Сатрҳои дар назари аввал печидаи ӯ, кӯшиши олами печидаи ботинии худро кушодан, худро дар худ кашф кардани шоираи ҷавон аст. Аз ашъори ояндаи Фарзона як ҷаҳон умед дорам. Ҳамроҳи шумо, хоҳарону модарон, барору комёбиҳои эҷодиву фардии Фарзонаро хоҳонам!» [1, 10].

Аз ин як навиштаи кутӯҳ, вале пурбор бармеояд, ки Гулрухсор дар оғози роҳи эҷодӣ Фарзонаро хуб шинохтааст. Дар симои Фарзона суҳанвареро мебинад, ки пайваста ба омӯзиш машғул буда дар фикри худсозиву худшиносист. Нигоҳу назари неки Гулрухсор ба бовариву эътимодаш ба ояндаи шеърӣ Фарзона дар фосилаи начандон тулонӣ ба воқеият бадал гардид. Воқеан, ба таъбири Фарзона «худро дар худ кашф кард» ва шеърӣ Тоҷикистонро ба ҷаҳонӣён муаррифӣ намуд. Аз ин як нақди кутӯҳ ва сарсухани пур аз умед маълум мешавад, ки Гулрухсор фардои равшани шеърӣ тоҷикро дар симои Фарзона дидаву ҳамроҳ ба хоҳарону модарон ба пешрафту комёбиҳои эҷодии вай дасти дуо бардоштааст.

Гулрухсор дар баробари ин ки ҳамчун яке аз аввалин адибони тоҷик ба шеърӣ андешаи Фарзона баҳои баланд додааст, ҳамчун мубаллиғу тарғибгари ашъори суҳанвари маҳбуби мо низ ҳаст, чун ҳануз дар соли 1987 дар наشري намунаҳои эҷодии суҳанвар иқдом намудааст. Он ҳам тавассути нашрияе, ки махсус барои бонувони Тоҷикистон созон ёфтааст.

Бо гузашти замонҳо, вақте ки андешаву ормони Гулрухсор дар бораи Фарзона ба воқеият пайванд меёбад ва ин суҳанвари ҷавону тозаҷазари соли 1987 ба як шоири маҳбуб ва соҳибназари қарни ХХІ тоҷик табдил меёбад, Гулрухсор бо меҳру ихлоси баланд нисбат ба ӯ шеър бо номи «Хучанд» иншо намудаву онро барои Фарзона тақдим мекунад. Ин шеър бо чунин сатрҳо оғоз меёбад:

*Андар ин шаҳре, ки ҳар гул
Фасли гулрухсори ман,
сурати дил дошт
Ошиқони ман маро нашнохтанд.
Моҳии тиллоии ёди маро
ҳурони дарёӣ
Ба шастии хандаҳои хештан
аз дили рӯди куҳан
берун кашида,
Бар сароби қарни нав андохтанд.
Аср дигар
фасл дигар
Насл дигар буд [5, 53].*

Аз ибтидои шеърӣ мазкур ҳам эҳсос мешавад, ки Гулрухсор дар зимни ин андешаҳо паёме аз ҳузури як шоири тозаҷазар дар ибтидои асри нав суҳан

мекунад ва эътироф менамояд, ки ӯ суҳанвари асру фаслу насли дигар аст. Баъдан, ӯ ҳарф аз таҳаввулотии маънавӣ дар шаҳр дар замони Истиқлоли миллӣ суҳан мекунад. Дар ҳамин қитъаи шеър суҳан аз ҳузури Исмоили Сомонӣ ба ҷои Ленин, рӯи аҳли илму адаб ба каломии Рӯдакиву Камолу Маҳастӣ суҳан меравад.

*Субҳ аз домони сурхи Мевағул
Лолаи зарду сафеду сабз мечид.
Қалъаи Темурмалик –
пайкарии озодии озодагон,
шаҳрро аз зиллати таърих,
хеиро аз иллати новорисон озод медид.
Шоирӣ фарзонаи дил.
Зодагони қарни тӯфонӣ
Бемағал, беиҷру гавгову пушаймонӣ,
Дар канори рӯди ирфонӣ
Холӣ бинмуданд
ҷойи ҳайкали машҳури Ленинро
Аз барои пайкарии мағрури Исмоили Сомонӣ.
Аспии мири дермонда
Дигар аз анбори таърих
ҷав намехост,
Маснаду ҷоҳу мақоми миллати озода дигар
Муҳри ҳизбу ҳуҷҷати Маскав намехост.
Дафтари садпояи шаъну шукӯҳи Ориёно
Омиёна шарҳи нав,
таҳриру тарҳи нав намехост...
Андар ин шаҳри қуҳандиз
Динаву имрӯзу фардо,
Зери оҳанги муноҷоти ниё
Дар канори якдигар шукрона мерақсид.
Андар ин марзи қуҳанфар
Ҳар кӣ шугли хеиро,
ҷоҳу мақоми хеиро дошт,
Сураташро,
ҳар кӣ дар ойнаи сиратномаи дигарон медид.
Шоир ин ҷо
буд шоир,
Тоҷир ин ҷо
буд тоҷир,
Ҳар кӣ бори маънии буди набуди хеиро
Дар тарозуи назар бар мекашид.
Рӯдакии Панҷрӯдии Самарқандии тоҷик,
ту гӯӣ,
Баъд аз ҳаҷри ҳазору анд соли бевисолӣ*

Аз хиёбони ба номи хештан
 Ворисона шахрро наззора мекард,
 Аз барои насли бедард
 Ҳасрати ҷовиди миллатофараширо
 ҳисса мекард.
 Ҳаҷри «Ҷӯи Мулиён»-и дар Бухоро
 аз алам хушкидаширо
 Ишқи Лайлиро, ту гӯӣ, Қайси маҷнун
 Бо забони панҷаҳои заррабинаш,
 Аз барои рӯди Сайҳун
 қисса мекард...
 Чашми дилбин
 Бо нигоҳи ҳуснэҷоди Маҳастӣ,
 Аз рухи шахдӯхтари нози хучандӣ
 Шеъри ишқи зиндагиرو
 бесухан мехонд [5, 54-55].

Баъдан ин шеъри Гулрухсор барои шинохти рисолати Фарзона борҳо такрор мешавад, чун вориси Рӯдакиву Камоли Хучандӣ. Он ҷо ки ручуъ мешавад бар ин нукот шахсияти мунаввари устод Фарзона дар миёни ин шеъри зебои Гулрухсор равшан мегардад:

Шаҳри ҳичрон
 Дар қадамҳои Камолаш
 Васл мекорид,
 Меҳр меафшонд
 Хоҷаи ҳизби суҳанро
 Шоири ҳуббулватанро
 Соқии базми висоли анҷуман мехонд [5, 55].

Дар ниҳояти маърифатҳои хеш Гулрухсор таъбири «суҳбати фарзонагӣ» мекардро истифода мекунад ва зимнан агар ба ҷавҳари ин шеъри муҳташами суҳанвари маҳбуби мо андеша кунем, ҳосили андешааш он аст, ки бо ҳузури Фарзона дар асру замони нав Хучанд фарзанди асилзодаву муаррифгари нави хешро соҳиб шуд. Баъд аз Камоли Хучандӣ ҳамакнун дар асру замони нави ҳама руду боғҳову хиёбонҳои шаҳри куҳан орифона суҳбати фарзонагӣ мекунанд:

Шаҳри бе Озоду бе Мавҷуда
 бар ман, бар мани аз ёдҳо рафта,
 бо лаби хомӯшу эҳсони ҳаёпуш
 Аз расидан,
 аз гузаштан,
 аз намондан
 орифона суҳбати фарзонагӣ мекард [5, 55-56].

Ин ҷо низ манзур аз Озоду Мавҷуда ду бонуи суханвари номвари зодаи ин шаҳр ҳастанд, ки Гулрухсор дар поварақ низ ба номи онҳо ва дӯстиву равофқату сидку ихлосаш ба онон таъкид менамояд. Ин манзумаи қолиби таваҷҷуҳ як таърихномае аз фарҳангу маърифат ва адабиёти Хучанд ҳам ҳаст, ки бо зикри он Гулрухсор ворисияти шоёни Фарзонаро таъкид месозад, ки дар давоми роҳи онон чун шоири соҳибназар ҳузур ёфта, ин роҳи пуршарафро идома мебахшад. Шеърӣ мазкур дар соли 2011 ба қалам омада ва ин таърих аз рӯйи нишондоди мураттиби китоби «Шоири фарзонаи дил» дақиқ мегардад.

Гулрухсор барои Фарзона як рубоии дигар низ бахшидааст, ки он низ дар ин китоб бо номи «Ба Фарзона» пас аз ин шеър оварда шудааст. Ин рубоиро, бешак, метавон як нақди шоиронаи Гулрухсор ба шеърӣ Фарзона унвон намуд. Гулрухсор дар ин рубоӣ шеърӣ Фарзонаро руҳи дар қафас озод унвон намуда, ҳудашро инояте аз лутфи азал мешуморад ва фарзонагиашро фарзи модарзод меномад. Афзун бар ин, вақте таъкид медорад, ки дар сабки ту «оҳ лолаи фарёд аст» маълум мегардад, ки сабки Фарзонаро Гулрухсор хоси худӣ вай медонад, ки ба ҳеҷ кас монанд нест:

*Дар шеърӣ ту руҳ дар қафас озод аст,
Дар сабки ту оҳ лолаи фарёд аст.
«Фарзона» инояте аз лутфи азал,
Фарзонагии ту фарзи модарзод аст [5, 57].*

Гулрухсор ба ҳунари Фарзона эътимоди зиёд дорад, ӯ мутмаин аст, ки бо даргузашти бузургтарин ғазалсарои форс Симини Бехбаҳонӣ ҷойи шеърӣ суннатӣ ҳолӣ наменонад, бинобар ин дар як мақолааш, ки ба рушди ғазали форсӣ дар замони муосир марбут аст, ӯро «модар»-и шеърӣ форсу тоҷик меномад [6, 8].

Шоира Фарзона низ дар мавриди Гулрухсор назару андешаҳои хос дорад, ки дар китоби «Дарёи сӯзон» ба сурати муфассал дар ҳар мавриду ҳар мавқеи нақди шеърӣ имрӯз баён шудааст. Махсусан, мақолаи «Паёми гули ёс» қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар он ҷойгоҳи Гулрухсор дар шеърӣ муосир аз диди ин суханвари бузург муайян шудааст, ки албатта ин худ як мавзуи таҳқиқи дигар аст [4, 83-88].

Ҳамин тавр, аз баррасии як пешгуфтори кутӯҳ ва ду шеърӣ Гулрухсор, ки ба Фарзона бахшидааст, равшан мегардад, ки агарчи дар аввалин навиштаи хеш ин суханвари мумтоз аз ҳузури як шоири навгаро дар шеърӣ муосирӣ тоҷик паём медиҳад ва барояш дуо мекунад, дар ҳарду шеър, ки бо гузашти наздик ба 30 сол иншо шуданд, аз воқеият пазируфтани ҳарфҳои аввалаш шукргузорӣ менамояд. Дар ин нақди шоирона Гулрухсор Фарзонаро чун вориси асили бузургони гузашта, муҳимтарин аз ҳама инояти Офаридгор ба адабиёти тоҷик ва шоире бо сабку салиқай эҷодии худ мешиносад, ки ин андешаҳои вай ҳарчанд тавассути шеър баён шудаанд, аммо арзиши муҳими адабиётшиносӣ доранд.

Пайнавишт:

1. Фарзона. Шеърҳо / Бо пешгуфтори Гулрухсор // Занони Тоҷикистон. – 1987. – № 5. – С. 10.
2. Фарзона. Тулуи хандарез. – Душанбе: Адиб, 1989. – С. 43-87.
3. Фарзона. Паёми ниёгон: Гузидаи ашъори Фарзонаи Хуҷандӣ. – Техрон: Суруш, 1375. – 129 с.
4. Фарзона. Дарёи сӯзон. – Душанбе: Адиб, 2014. – 240 с.
5. Шоири фарзонаи дил / Мураттиб Ш. Каримзода. – Хуҷанд: Ношир, 2024. – 168 с.
6. Гулрухсор. Фарзона «модари» шеъри форсу тоҷик аст // Чархи гардун. – 2014. – 3-юми сентябр.

ИРТИБОТИ УСТОД ФАРЗОНА БО ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Ҳавзаи адабии Мовароуннаҳр ҳамчун макони шоирофару донишпарвар дар арсаи ҷаҳон маъруф аст, ки нахустин шоиру тазкиранигор ва риёзидони мумтоз, чун устод Рӯдакӣ, Муҳаммад Авфиву Абӯмахмуди Хучандӣ маҳз аз ҳамин хок бархоставу барои оламиён намуна гардидаанд. Ба ҳамин ҷиҳат, ҷуғрофидони маъруф Абуабдуллоҳ Муҳаммади Мақдисӣ мардумони ин диёрро ба унвонҳои «саршор аз некиҳо», «дилпок», «донишпарвар», «донишмандпараст», «поқдоман» ва «нерӯманд» ёд кардааст (4, 505). Ин донишманд ҳангоми муаррифии сарзамини Мовароуннаҳр таъкид дошта, ки «Сӯғди гаронқадр, Самарқанди бузург ва Хучанди шигифтангез дар он ҷост...» (4, 505). Мақдисӣ Хучандро бо вожаи «шигифтангез» таъкид намуданаш, агар аз як тараф ба табиати зебову меваҳои шахдбори он марбут бошад, аз тарафи дигар дар симои орифу шоири бузург Шайх Камоли Хучандӣ ҷилои бештар пайдо мекунад, ки бо андешаҳои нобу ғазалҳои дилангез воқеан мардумро ба шигифт овардааст. Маҳз бо ибтикори ӯ тарзи ифодаҳои ширин ва назокати каломӣ ин минтақа дар қолаби ғазал муаррифӣ гардида, мардуми он ҳамчун гӯяндаи ғазалҳои ноб шинохта шудаанд. Аз ин рӯ, Шайх Озарӣ дар асари арзишманди хеш – «Ҷавоҳирул-асрор» бо эҳтироми хосу муҳаббати бемунтаҳо ба ин минтақа таваҷҷуҳ намуда, гуфтааст: «...ва шак нест, ки ғазалгӯӣ ва ғазалхонӣ хоси Мовароуннаҳр аст, ки латофату зарофату тақаллуф дар калому ҳусни табиат бар таъби мардуми он диёр ғолиб аст. Чунонки лаъл андар Бадахшон ва дур(р) аз Баҳрайн ва ақиқ аз Яман аст» (1, 180б-181а). То имрӯз дар мавриди рӯзгор, осор ва баъзе масъалаҳои шахсияти Хоҷа Камол китобу рисолаҳо ва мақолоти бешумор рӯйи қор омадаанд, вале ҳанӯз ҳам паҳлӯҳои норавшани марбут ба ашъору таъсири андешаи шоир ба эҷодиёти шоирони пас аз ӯ мавҷуданд, ки ниёз ба таҳқиқи бештар доранд. Навиштаи ҳозир ҷузъе аз масоили мазкур буда, муҳаббатномаву ихлоси як тан аз нобиғагони дигари ин сарзамин – Фарзонаи Хучандӣ ва таъсири афқору равиши ғазалсароии Камолро ба ҷаҳони тафаккури Фарзона фаро хоҳад гирифт.

Устод Фарзона бо ҳузури мунири худ ба адабиёти асрҳои XX-XXI таконе ба вучуд оварда, идомаи анъанаи соҳибмактабии Камолро бо тарзи хосу ҷадид бунёд гузошт. Дар ибтидои асри XXI бо сабаби таҷаллии тозаи ҳунари шоирии устод Фарзона донишмандони шинохтаи тоҷик ба ашъори ӯ рӯ оварда, бозёфтҳои нодири эҷодиёташро баҳои баланд додаанд. Адабиётшиноси варзида, устод Атахон Сайфуллоев пайвандҳои ишқи самой ва заминии ин бонуи навпардозу навгароро ба мушоҳида гирифта, ғазалҳои ӯро бо унвонҳои «ояти ишқ»-у «тӯмори муҳаббат» ёд мекунад ва самарани онро аз маърифати бештари осори гузаштагон маънидод карда, гуфтааст: «Ишқи Фарзона муъҷизапарвар аст. Вай мисли мурғи ҳумо ба олами қудсӣ парвоз карда, ба меъроҷ расад ҳам, аз ҳаёти воқеӣ канда намешавад. Аз ҳамин ҷост, ки ашъори ошиқонаи ӯ эҳсоси гарму ҷӯшони қалби ҷавонони даврони моро низ хеле нозук иброз медорад ва ҷавоно-

ну дӯшизагони дилбохта ин гуна ғазалҳои Фарзонаро ҳамчун ояти ишқ ва ғӯмори муҳаббат ба ҳамдигар ирсол менамоянд...Дар онҳо руҳи ҷовидонаи Хоҷа Ҳофиз, Мавлавӣ ва Камоли Хучандӣ ниҳонанд (11, 3). Воқеан, дар эҷодиёти устод Фарзона руҳи бузургтарин суҳанварони ниёғони мо нухуфта, ки силсилаи шеърҳои «Паёми ниёгон» тасдиқи муҳками ин андеша аст (13, 338-355). Дар асоси андешаҳои гузаштагон парвариш додани маънии тоза, берун овардани розу рамзҳои онҳо аз суҳанвар маҳорати баланд меҷӯяд, ки дар сурудаҳои устод Фарзона таҷаллии ҳамин қудрат баръало намоён аст. Бо тақияи ҳамин паҳлӯи эҷодиёти ӯ донишманди шинохта ва шоири соҳибном Неъматӣ Оташчунин гуфтааст: «Ҳаракати зеҳнии шоири асил (Фарзона – Ш. О.) гоҳо ҷунон пурвусъат аст, ки дар ғӯшаи инзивоӣ худ нишаста, метавонад тамоми қарнҳоро бипаймояд, ба инсонӣ асотирӣ сари суҳбат нишинад, ба қудсиёни осмон базми шодӣ орояд ва аз ҳама муҳимаш он сӯйи зиндагиро бубинад, ки дигарон аз диданаш очизанд» (10, 27). Маҷмуан, андешаҳои донишмандон дар шинохти қудрати равиши суҳанварии Фарзона бо як вожа хулоса мешавад, ки он ҳам ҳунаро аст ва ба қавли шоири донишманди эронӣ – Алиасғари Шейрдӯст ӯ (манзур устод Фарзона – Ш. О.) «тавониста, ки саманди бодпӯи ҳунаро роми худ кунад» (12, 3).

Яке аз падидаҳои ҳунарии устод Фарзона маърифати бештари осори гузаштагон ва дар заминаи он эҷоди мазомини нав бо дидгоҳҳои махсуси сабқу нигориши хеш мебошад. То ҷойе ки мо муайян намудем, адабиётшиносони имрӯзини мо оид ба таъсиргузориҳои Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил (7, 167-187) ва Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ (5, 99-106) ба эҷодиёти устод Фарзона қорхое анҷом додаанд. Дар ин миён, муҳаббату ихлоси бештари устод Фарзона дар таваҷҷуҳ ба эҷодиёти Шайх Камоли Хучандӣ низ беназир аст, ки то андозае рӯчӯ ба ин масъала аз ҷониби адабиётшинос Муҳлиса Нуруллоева оғоз гардидааст. Навиштаи ин муҳаққиқ ба унвони «Симои Камол дар ашъори Фарзона» соли 2016 тариқи рӯзномаи вилоятии «Ҳақиқати Суғд» интишор ёфтааст. Ба андешаи муаллиф, «Бо он ки дар адаби муосири тоҷик Фарзонаро фатҳи қуллай ҳунари шоирӣ даст дод, аммо ӯ худро дар назди руҳи ҳамватани худ, пири суҳан – Шайх Камол ҳиҷолатзада мебинад» ва тасдиқи андешаи ӯ шеъри «Дар остонаи субҳ»-и шоир бахшида ба устод Абдулманнони Насриддин мебошад:

*Ту ҳома додӣ бурдӣ ба вусъатободам,
Чаро ба ғохта пӯшондаӣ либоси уқоб?!
Агар ки руҳи Камолам шавад гиребонгир,
Ки «Шарми мо нанамудӣ?», чӣ гӯямаш ба ҷавоб?! (8, 3).*

Бояд қайд кард, ки мақолаи М. Нуруллоева бар мабноси танҳо ду шеъри устод Фарзона: яке аз силсилаи «Паёми ниёгон» бо матлаи «*Зи ту рафтаму бибурдам дури ашк дар ғулӯе, / Туи дигар офаридам зи маводи орзуе*» (13, 351-352) ва дигаре шеъри «Видои Камол бо Хучандӣ»: «*Ҷазбе намонда дар туву оғӯши сарди ту, / Эӣ шаҳри беситора, маро дур мекунӣ...*» (13, 257) ба таҳқиқ расидааст. Тибқи хулосаҳои муҳаққиқ «...симои Камол дар ашъори Фарзона ба ду гуна – ҷун мусофири дур аз Ватан ва ҷун шоири тавоно зоҳир мешавад» (8,

3). Воқеан, равишҳои мазкур дар эҷодиёти устод Фарзона зоҳир мешаванд, вале ба андешаи мо, муносибати устод Фарзона бо Шайх Камол фаротар аз инҳост. Яъне, ҷойгоҳ ва нақши Хоҷа Камол дар ашъори устод Фарзона бо доманаи нисбатан фарох зуҳур намудааст, ки бо ду-се шеър иктифо карда намешавад. Аз ин рӯ, баррасии масъалаи мазкурро дар чунин самтҳо баррасӣ хоҳем намуд:

1. Муҳаббатномаҳои устод Фарзона ба Хоҷа Камоли Хучандӣ. Муҳимтарин падидаи масъалаи мазкур дар шеъри «Ёдбуди Камол»-и шоир намудор мешавад. Ин шеър бо қолаби нимой суруда шуда, аз ҳафт банди алоҳида таркиб ёфтааст. Маълум гардид, ки он дар чилди аввали маҷмуаи «Қатрае аз Мӯлиён» интишор ёфта, ки зоҳиран аз маҷмуаи «Шабохуни барқ» (1989) бознашр шудааст (13, 105-106). Ҳамчунин, шеъри мазкур соли 2014 дар чилди аввали маҷмуаи «Ҳама гул, ҳама тарона» низ мунташир гардидааст, ки барои баррасӣ аз он истифода карда шуд. Шеъри мавриди таҳқиқ қувваи бузурги муҳаббату ихлоси шоирро ба ҳоки шоирхези Хучанд ва фарзанди дилбанди ӯ Шайх Камол баён менамояд, ки меҳвараш саодату ифтихор аст:

Хучанди ман!

Ало, эй маснади бахти баланди ман!

Бинозам хоки шоирофаринатро,

Ки шоир зодани ҳар модар осон нест,

Ки шоир ҳасту бо Пири Хучандӣ лек ҳамсон нест,

Чу ӯ булбулнавое дар Хучанди ман ғазалхон нест (14, 78).

Чунонки дар порчаи аввали ин шеър мебинем, устод Фарзона аз хитоб ба шаҳри Хучанд фалсафаи дигари зиндагӣ, яъне «шоир зодани ҳар модар осон набудан»-ро пеш мегузорад. Ҳамчунин, аз ҷониби шоир мартабаи беназири Пири Хучандӣ ва руҳи бекиёси ғазалхонии ӯ тасвири зебо ёфтааст. Дар қисматҳои дигар:

Бинозам кӯҳи ранги ёсаминатро,

Ки вақте аз Камоли булбулово нағма бишнуфта,

Ғазалҳои тараширо бо сукути худ пазируфта

Ва бо ӯ ҳамчу ҳамдарду бародар розҳо гуфта.

Бинозам рӯд, рӯди хуштанинاتро,

Ки вақте бар ғазалҳои Камол оҳангҳо баста,

Зи шӯри шеъри ӯ аз қолаби соҳил бурун раста,

Аз он вақт аст мавҷи рӯду мавҷи шеър пайваста! (14, 78).

— хитоби шоир ба кӯҳу рӯди ин шаҳр марбут гардида, ки ба гумони ғолиб манзур аз «кӯҳи ранги ёсамин» Мевағул ва «рӯди хуштанин» Сайхун фаҳмида мешавад. Маҳорати баланди эҷодии шоир дар тасвири «ғазалҳои тари Камолро пазируфтани бо ӯ чун бародару розгӯ будани кӯҳ (Мевағул)» намудор мешавад, ки воқеан шоирона аст. Идомаи ин ҳунаро дар ҳамоҳангии рӯд (Сайхун) бо ғазалҳои Камол пайванд мегирад, ки ба андешаи шоир «вақте рӯд бар ғазалҳои Камол оҳанг баст ва аз шӯри шеъри ӯ қолаби соҳилро берун раст, аз ҳамон вақт пайванди шеър бо рӯд, ё умуман мусиқӣ оғоз шуд». Инҳо, агар аз як тараф их-

лосу эҳтирому муҳаббати устод Фарзонаро бо Хоҷа Камол ва ғазалҳои ӯ ифодагар бошад, аз тарафи дигар, хунари эҷодии ҳуди шоирро дар мартабаи хеле азим нишон медиҳад.

Дар порчаи зер бошад, Шайх Камол замони зиндагияш дар Хучанд чун шоири баркамол тасвир меёбад ва устод Фарзона онро бо таваҷҷуҳ ба ситорагони шабҳои ин шаҳр, ки «шоҳиди тавлиди зебои сухану сари гавҳораи шеъри тафсири Ватан шуълазан будааст», ифода кардааст:

*Бинозам ахтарони шабнишинатро,
Ки вақте шоҳиди тавлиди зебои сухан буда,
Сари гаҳвораҳои шеър шабҳо шуълазан буда,
Сари шеъре, ки тафсири тамоми Ватан буда (14, 78).*

Азамату бузургиву шуҳрати шаҳри Хучанд, ки дар баробари дигар бузургони илму адаб шоире чун Камолро ба олам ҳада кардааст, дар қисмати зер намудор мешавад:

*Хучанди ман!
Агар марде бузургии туро донад,
Аз он донад, ки мардони бузурге офаридӣ ту.
Аз он донад, ки дар домони кӯчак бо ҳазор уммед
Барои ҷумла олам шоиреро парваридӣ ту (14, 78).*

Агар мо ба замони эҷоди ин шеър нигоҳ кунем, тақрибан ба пешвози чашни 675-солагии Камоли Хучандӣ (1996 ки бо як шахмати хос таҷлил гардидааст, рост меояд. Аз ин рӯ, дар қисматҳои навбатии шеъри мавриди баррасии мо, масъалаи ҳанӯз мавҷуд набудани пайкараи шоир дар зодгоҳаш намудор мешавад ва он як андоза даъватномае барои гузоштани пайкараи шоир низ ҳаст:

*Агарчи мазҳари ҳарфи нахустини Камол ин ҷост,
Агарчи аввалин шеъри тараи чун савти Сирдарёст,
Агарчи номи некаш номбардори диёри мост,
Магар як пайкара бар ёдбуди ӯ намеарзад?!
Яке санге ба подоши суруди ӯ намеарзад?!
Чӣ мебояд?! Чӣ мебояд?!
Тасалло медиҳам дилро, ки, оре, ҳайкали шоир
Фақат дар дидаву дил ҳасту Шеъри ҷовидони ӯст.
Камол ин ҷост, эй дил, он каломи баркамол ин ҷост!
Сукути Мевағул имрӯз шеъри безабони ӯст
Ва ё Сайхун давоми он ғазалҳои равони ӯст (14, 79).*

Вале устод Фарзона ҳудро бо он тасалло дода, ки ҳайкали шоир тавассути «шеъри ҷовидонааш дар дилу дидаҳост ва сукути Мевағулу рӯди Сайхун шеъри безабону ғазалҳои равони ӯст».

Хушбахтона, имрӯзҳо ин ормони устод Фарзона ба воқеият табдил ёфт ва дар зодгоҳи шоир ду ҳайкали Хоҷа Камол гузошта шуд, ки бо истиқболи гарму таваҷҷуҳи бештар ба ашъори ӯ қароргоҳи дилу дидаҳо низ ҳаст. Дар заминаи

шеъри мазкур бояд ба як нуктаи дигар таваҷҷуҳ намуд, ки замони эҷоди ин шеър устод Фарзона ҳамчун шоири ҷавон бо ин қадар қудрати бузурги ҳунар тасвирпардозихову масъалагузориҳоро ҷой дода, ки воқеан ҷойи таҳсин аст.

Чунин тарзи эҷод, яъне бо усули хитоб ба шахри Хучанд ва пайванди он бо Шайх Камол дар доираи як шеъри устод Фарзона маҳдуд нест ва ин падида аз ғазалиёти эшон низ метавон пайдо намуд. Ғазали «*Хучанди ман, Хучанди ман, ту, эй кохи баланди ман, / Ту, эй хуршедшаҳри рӯшани оинабанди ман*» аз ҳамин шумор аст, ки байти севуми он чунин аст:

*Камолиддин ба оби шеър тӯмори туро бинвишт,
Ки чашми бад набинӣ, мӯниси туморбанди ман* (15, 364).

Байти мазкур дар нигоҳи аввал ба шахсияти шоирии Хоҷа Камол марбут аст, зеро ифодаи «бо оби шеър тӯмор навиштан»-у ва ба ин восита аз «чашми бад» амон ниғаҳ доштан далолат ба ҳамин андеша мекунад. Вале тобишҳои маънавие низ фаҳмида мешаванд, ки пайванд ба мартабаи ирфониву шайхманишии ӯ дорад, зеро тӯмор аз ҷониби шахси одӣ навишта намешавад ва навиштани он бештар ба шахсиятҳои соҳибкаромат хос аст. Ин маънӣ дар байти мақтаи ғазал ҳам тақвият меёбад:

*Таҳорат кард рӯди маст бо оби баёни Шайх,
Ки меҳонад намозашро ба домонат, Хучанди ман* (15, 364).

«Таҳорат кардани рӯди маст бо оби баёни Шайх (Камол) ва дар домани Хучанд намоз хондани он» бисёр шоирона буда, харчанд тобишҳои муҳолиғавӣ дорад, вале аз ҳақиқати ҳоли шоир гирифта шудаанд. Муҳимтар аз ҳама, ғазали устод Фарзона, ки баёнкунандаи эҳсоси ватандӯстӣ мебошад, байти аввал низ тобишҳои меҳанпарастӣ, дӯстдории зодгоҳу диёр аз ҷониби Хоҷа Камолро бозгӯ мекунад, зеро шоир ҷойе гуфтааст:

*Дар лутфи табъ Саъдии Шерозӣ, Камол,
Бовар намекунам, ки гӯӣ Хучандиям* (17, 626).

Яъне, манзури устод Фарзона ҳам он аст, ки Хоҷа Камол баробари дур аз Ватану диёри худ будан, вале дилбастагии ҳамешагии худро нигоҳ дошт, то минбаъд номаш ҳамчун ҳуҷҷати ниғаҳдорандаи Хучанди бостон ва муҳофизатгари он аз ҳар гуна номусоидиҳои таърих бошад.

Вақте як суҳанвар нисбат ба шахсияте, чун Хоҷа Камол ба ин андоза эҳтирому муҳаббат қоил аст, наметавонад аз таъсири ғазалсароии ӯ бебаҳра бошад ва фикр мекунам, домани ин масъала нисбат ба мавзӯи қаблӣ васеътар буда, баррасии густардатаро меҳаҳад.

2. Пайравии устод Фарзона ба Шайх Камоли Хучандӣ. Маълум аст, ки Шайх Камоли Хучандӣ бо тарзи баёни боназokat ва ҳаёли хоси ғазалсароии худ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бунёдгузори мактаби адабӣ маҳсуб мешавад. Нигоранда бо раҳнамоӣ ва ҳамдастии шоир ва муҳаққиқ Баҳром Раҳमतов китобро ба унвони «Мактаби Камол» таҳия намуда буд, ки фарогири ашъори пайравинамудаи шоирони ҳамасри шоир то рӯзгори устод Фарзона мебошад. Муайян гардид, ки шоирони минбаъда, ба монанди Абдурраҳмони Ҷомӣ

(3, 348 Хаёлии Бухорой (3, 17 Абдуррахмони Мушфиқӣ (3, 367) ва дигарон сареҳан иқро намудаанд, ки шогирдони мактаби адабии Хоҷа Камол ҳастанд. Барои намуна мисол аз Абдуррахмони Ҷомӣ оварда мешавад:

*Ҷомӣ, аз он лаб суҳан оғоз кард,
Шуд лақабаш тӯтии ширинмақол,
Ёфт камоле суҳанаш то гирифт,
Ҷошние аз суҳанони Камол (3, 348).*

Мавриди зикр аст, ки устод Фарзона муқаддимаи бисёр арзишманде ба унвони «Қанди баста» (баргирифта аз эҷодиёти Хоҷа Камол) барои китоби «Сеҳри мубин»-и устои равоншод Абдулманнони Насриддин иншо намуда, ки он дар маҷмуаи «Оғоби маърифат» низ интишор ёфтааст ва бо чунин равиш оғоз мешавад: «Рӯзе ба нияти фол ба девони шайхи бузургвор Камоли Хучандӣ ниёз бурдам, ки посух ин буд:

*Лабӣ ёр бар ҳам чаро зад зи писта,
Чӣ мӯҷиб шикастан ба муште шикаста...?!*

Ин абёт, ки қаблан мутаваҷҷеҳ нашуда будам, то ба ҳадди шигифтангез айна ҳоли ман буд, зеро ҳамон рӯз бо ҳамин қофияву вазн шабеҳае гуфта будам:

*Чӣ субҳ аст субҳи мунири хуҷиста,
Шакарсеб дар боғи мо шира баста...*

Агарчи ин пораи ҳақир бо нақши килки пурхаёли он фариди илми назар чун ҳадиси ҳоли маҳрӯёну тухми седона аст, ки «ҳар ду мушкинанд, аммо ин кучову он кучо», аммо аз ин пайванди кӯчак шодии бузурге дар ман талолу кард» (16, 282). Яъне, ҳарчанд ин пайравӣ тасодуфӣ будааст, вале шодии бузурге дар дили устод Фарзона ба вучуд оварда, ки натиҷаи муҳаббату эҳтироми хос мебошад. Бо мутолиаву муқоисаи девонҳои ин ду шоири бемисл мушоҳида намудем, ки ин гуна монандиҳо (шояд тасодуфӣ) зиёданд ва онҳоро ба таври алоҳида баррасӣ хоҳем намуд:

а) Монандиҳо аз рӯйи оҳангнокӣ ва қофияву радиф. Муҳимтарин хусусияте, ки пайравии ин ё он шоирро ба шоири ҳамзамон ё пеш аз ҳадаш муайян менамояд, ин мувофиқати мусиқӣ, истикболи қофияву радиф мебошад. Дар натиҷаи қиёси ғазалҳои ин ду ғазалсарои нотақроп аён гардид, ки баъзе ғазалҳои устод Фарзона аз ҷиҳати мусиқияти калом ва қофияву радиф бо ғазалҳои Хоҷа Камол иртиботи қавӣ доранд. Барои намуна танҳо матлаи ғазал оварда мешавад:

Камоли Хучандӣ:

*Ҳар кӣ аз дарди ту маҳрум бувад, бемор аст
В-он кӣ доғи ту на бар синаи ӯ, афғор аст (17, 235).*

Фарзонаи Хучандӣ:

*Бо чунин дил, ба Худо, зистанам душвор аст,
Чунки дар ҳар тапишаш зеру бами бисёр аст (15, 106).*

Камоли Хучандӣ:

*Вақте мурид буд дил, акнун гулом шуд,
Зулфи буге гирифтун гирифтори дом шуд* (17, 465).

Фарзонаи Хучандӣ:

*Бархез дил, ки фасли муҳаббат тамои шуд,
Пар зад кабӯтари саҳару бепаём шуд* (15, 171).

Чунин монандиҳо бо ихтилофи вазн, вале аз рӯйи мувофиқати қофияву радиф низ ба чашм мерасанд:

Камоли Хучандӣ:

*Аз парда ҳар ки рӯят як рӯз дида бошад,
Кас дар назар наёрад, гар нури дида бошад...* (17, 316).

Фарзонаи Хучандӣ:

*Ба наҷоти ту, илоҳо, малаке расида бошад,
Саҳаре, ки нав дамида, ба ту ҳам дамида бошад...* (15, 174).

Камоли Хучандӣ:

*Чашият ба саъйи ғамза дари фитна боз кард,
Зулфат ба зулм дастӣ татовул дароз кард...* (17, 279).

Фарзонаи Хучандӣ:

*Рафтани чашии маро бар зиндагонӣ боз кард,
Ҳар қадар ҳам қиссаро фарҷом дод, оғоз кард...* (15, 121).

Хоҷа Камоли Хучандӣ ғазале бо матлаи «Саволи бўс, ки кардам, маро ҷавоб фирист, / Агар шакар нафиристӣ, зи лаб итоб фирист» (17, 165) дорад, ки радифаш «фирист!» мебошад. Дар ғазалиёти устод Фарзона се ғазале пайдо намудем, ки ҳарчанд бо қофияву вазни дигар навишта шудаанд, вале радифашон «фирист!» мебошад:

*Бар наҷоти ман садоятро фирист,
Ҷазбаи одамрабоятро фирист. . !* (15, 84).

*Боре маро ба фасли ҷавони ман фирист,
Бар ҳафт шаҳр тирукамони ман фирист...!* (15, 87).

*Як шакарханда бомдод фирист,
Ба тилимоти мо кушод фирист...* (15, 96).

б) Аз ҷиҳати миқдори абёти ғазал. Дар ин бахш баъзе монандиҳое баррасӣ мешаванд, ки марбут ба теъдоди абёти ғазал мебошанд. Боиси таъкид аст, ки мо зимни навиштае ба унвони «Унсурҳои сохтори ғазалиёти Шайх Камоли Хучандӣ» дар асоси нашри соли 2015-и девони шоир, ки маҷмуан дорои 1076 ғазал мебошанд, ғазалҳои шоирро аз ҷиҳати миқдори абёт муайян намуда будем (9, 104). Ғазалиёти устод Фарзона, ки дар девони эшон 500 адад аст, низ аз рӯйи ин принцип тақсимбандӣ карда шуд ва дар зер ба тариқи ҷадвал овардани намунаҳои лозим донистем, то барои равшантар шудани матлаб кӯмак кунанд:

Камоли Хучандӣ:

№	Аз рӯи байт	Миқдори ғазал
1.	Чаҳорбайта	1
2.	Панҷбайта	34
3.	Шашбайта	66
4.	Ҳафтбайта	880
5.	Ҳаштбайта	43
6.	Нуҳбайта	41
7.	Даҳбайта	6
8.	Ёздаҳбайта	2
9.	Дувоздаҳбайта	2
10.	Сездаҳбайта	1
Ҳамагӣ:		1076

Фарзонаи Хучандӣ:

№	Аз рӯи байт	Миқдори ғазал
1.	Панҷбайта	41
2.	Шашбайта	100
3.	Ҳафтбайта	138
4.	Ҳаштбайта	108
5.	Нуҳбайта	64
6.	Даҳбайта	31
7.	Ёздаҳбайта	7
8.	Дувоздаҳбайта	6
9.	Сездаҳбайта	5
Ҳамагӣ:		500

Чунонки аз ҷадвалҳо пайдост, дар ғазалиёти ҳар ду суҳанвар ғазалҳои ҳафтбайта мақоми аввалро соҳибанд ва ғазалҳои эшон аз 4-5 байт оғоз шуда, то ба 13 байт мерасанд, яъне аз рӯи риояи миқдори абёти ғазал устод Фарзона ба меъёри ғазалсароии Хоҷа Камол таъя намудаанд. Ноғуфта намонанд, ки ин муайянсозӣ танҳо дар доираи 500 ғазали девони устод Фарзона ба субот расид, дар ҳоле ки мураттиби девон бар он андеша аст: «...нуктае, ки шарҳи махсус меҳодад, миқдори ғазалҳои шомили девон хоҳад буд. Дар ҳудуди 500 ғазал мураттаб сохтани он хонандагонӣ арҷмандро зинҳор ба гумоне набарад, ки гӯё устод Фарзона феълан ҳамагӣ чунин миқдор эҷод кардаанд. Бо таҳқиқу паҷуҳиш муайян намудем, ки теъдоди умумии ғазалиёти ин устоди забардаст ҳеҷ бештар аст ва метавон гуфт, ки осори эшон ба мураттаб сохтани девони дувум ҳам кифоягӣ мекунад» (15, 6-7). Ҳамчунин, соли 2020 нашри нисбатан мукаммали девони Камол ба ҷоп расид, ки дар он 1097 ғазал оварда шудааст (17, 1326). Аз ин рӯ, ин муайянсозӣ нисбӣ буда, ҳукми мутлақ надорад.

в) Корбурди вожаҳои радифсоз. Муайян карда шуд, ки аз 1076 ғазали Хоҷа Камол 658-тои он мураттаб аст ва аз 500 ғазали устод Фарзона 307 ғазал бо истифодаи радиф эҷод гардидаанд. Ҳамин равиш аллакай далолат бар он мекунад, ки ҷойгоҳи радиф дар эҷодиёти онҳо хос аст ва нисфи зиёди ғазалиёти

эшонро радиф ташкил медиҳад. Барои муқоиса намудани калимоти таркиби радифи ғазалиёт ба ҷадвалҳои зер мутаваҷҷеҳ мешавем:

Камоли Хучандӣ:

№	Миқдори калима дар радиф	Миқдори ғазал
1.	Як калима	509
2.	Ду калима	113
3.	Се калима	31
4.	Чор калима	5
Ҳамагӣ:		658

Фарзонаи Хучандӣ:

№	Миқдори калима дар радиф	Миқдори ғазал
1.	Як калима	218
2.	Ду калима	48
3.	Се калима	19
4.	Чор калима	13
5.	Панҷ калима	9
Ҳамагӣ:		307

Мавҷудияти 9 ғазал бо радифҳои панҷкалимагӣ дар ғазалиёти устод Фарзона моро бар он бовар мебарад, ки шоир дар асоси анъанаҳои гузашта ба тозаҷӯӣ ва тозагӯӣ майл намудааст, ки ин аз махсусиятҳои сабки ӯст. Бо таъкиди доктори илмҳои филологӣ Тоҷибой Султонзода: «Фарзона аз ҷеҳраҳои равшани шеъри муосири тоҷик аст, ки бо ҳузури хеш ба назми охири садаи бист ҷилои тоза бахшид» (2, 85). Ба андешаи мо, манзур аз «ҷилои тоза бахшидан ба назми муосир» ба миён овардани сабки махсуси эҷодист, зеро ба андешаи номзади илмҳои филологӣ Баҳром Мирсаидов: «Фарзона шоири соҳибсабк аст ва услуби хосу фардии хешро дар нигориши зеботарин тасвирҳо ва тозатарин маъниҳо бозтоб медиҳад» (6, 3). Яке аз ин хусусиятҳоро дар қорбурди радифҳои панҷкалимагӣ дида метавонем, ки чанд намуна оварда мешавад:

*Зиндагӣ, зимомат қу, не салом, не падруд,
Аввалу давомат қу, не салом, не падруд* (15, 185).

*Аз ғайб синар дорам, зеро ки туро дорам,
Тӯмори қамар дорам, зеро ки туро дорам* (15, 263).

*Моем аҳли ноқуҷо сад аср ё як сония,
Афтода дар меҳмонсаро сад аср ё як сония* (15, 445).

Ба ин монанд фардиятҳои услубии устод Фарзона хеле зиёданд, ки бо майлони тасвирсозӣ, образофаринӣ, тарзи баён, калимасозиву ибораорой доман паҳн кардаанд ва онҳо мавзуи баҳси дигар мебошанд. Дар ин мавзӯҳо метавон ба навиштани рисолаҳои алоҳида ҳам даст ёфт, зеро устод Фарзона дар заминаи

омӯзиши осори гузаштагон ва татбиқи он бо меъёри имрӯз ва забони имрӯзин мактаби бузурги эҷодиро бунёд намуда, ки бо таъсири он шогирдони зиёд ба эҷод машғуланд.

Дар маҷмӯъ, метавон ба ин натиҷа расид, ки хоки шоирпарвару донишпарвари Хучанд тавониста, ки имрӯз ҳам шоире чун устод Фарзонаро ба камол расонад, то бо муҳаббатномаҳои ростину ишқу алоқаи зиёд ва пайравиҳо ба ғазалсароии яке аз номоварону соҳибмактабони зодаи ҳамин сарзамин – Хоҷа Камоли Хучандӣ барои асос гузоштани мактаби адабие сахм гузорад.

Пайнавишт:

1. Исфариинӣ, Шайх Озарӣ. Чавоҳир-ул-асрор. – Нусхаи дастнависи № 1916, Китобхонаи Миллии Тоҷикистон (бидуни соли китобат).
2. Келдиёров, Тоҷибой. Чароғи маънӣ дар меоди тасвир // Хучанд, №11, 2003. – С. 85-88.
3. Мактаби Камол. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов ва Шоира Олимова. – Хучанд: Ношир, 2019. – 528 сах.
4. Мақдисӣ, Шамсуддин Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад. Аҳсан-ул-тақосим фӣ маърифат-ул ақолим. Тарҷумаи Алӣ Нақии Мунзавӣ. – Техрон, 1361.
5. Мирзоев, Садруддин. Таъсири ҳунар ва андешаи Муҳаммад Иқбол дар шеърӣ Фарзона // Паёми Суғд (Моҳномаи адабӣ ва илмӣ оммавӣ). – Хучанд, №10, 2015. – С. 99-106.
6. Мирсаидов, Баҳром. Таронасози ишқу зебӣ // Ҷумҳурият, 8-ноябри соли 2014. – С. 3.
7. Нурзод, Нуралӣ. Таҳаввул ва таҷаддуди суннатҳои адабии мактаби Бедил дар ашъори Фарзона / Парниёни сабзи андеша (Маҷмуаи мақолаҳо дар нақди адабиёти муосир). – Хучанд: Меъроҷ, 2014. – 308 с.
8. Нуруллоева, Мухлиса. Симои Камол дар ашъори Фарзона // Ҳақиқати Суғд (№128 27-октябри соли 2016. – С. 3.
9. Олимова, Шоира. Унсурҳои сохтори ғазалиёти Шайх Камоли Хучандӣ // Фаслномаи илмӣ-адабии Камоли Хучандӣ, №4(16). – Хучанд: Ношир, 2018. – С. 100-106.
10. Оташ, Неъмат. Паёмовари ишқу нур ва сапеда // Хучанд, №4, соли 2001. – С. 7-31.
11. Сайфуллоев, Атаҳон. Шеърҳои офтобӣ // Ҳақиқати Ленинобод (№ 45 15-уми июни соли 2002. – С. 3.
12. Шеърдӯст, Алиасгар. Фарзонае аз Хучанд // Тирози ҷаҳон, 1-ноябри соли 2014. – С. 3.
13. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён (Иборат аз се чилд). Ҷ. 1. – Хучанд: Нури маърифат, 2003.
14. Фарзона. Ҷама гул, ҷама тарона. Ҷ. 1. Мураттиб ва муҳаррири масъул: Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 500 с.
15. Фарзона. Девон (500 ғазали дилангез). Мураттиб ва муҳаррир: Солеҳи Зарифзод. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
16. Фарзона. Қанди баста / Офтоби маърифат (Ёдномаи доктор Абдулманнони Насриддин). – Хучанд: Ношир, 2015. – 512 с.
17. Хучандӣ, Камол. Девон. Таҳия, тавзеҳ ва охиросухани Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 1328 с.

FARZONA'S TRANSLATION OF CHINESE POETRY

The definition of translation is: «Translation is the process of returning elements and structures of the source text to their equivalents in the target language (taking into account foreign language factors and conditions). In such a way that the reader of the target text finds the same message and effect as the reader of the source text.» Briefly, «Translation is the transfer of content from one language to another.» [2,3].

Farzona is an outstanding poet of modern Tajik literature. Her poems have reached the hearts of thousands of literature lovers and have been translated into most of the world's languages as well as abroad such as England, Germany, Iran, Russia, America, France, Pakistan, Syria, Saudi Arabia, Kuwait, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan and other countries. Her poems have also been translated into Chinese language.

Farzona has a lot of experience in the field of translation, as a result of which her skills and talent are becoming more and more refined, and the scope of her worldview is expanding. Abdurashid Samadov has written a book on Farzona's translation art and mentioned the following in it: «I have been fascinated not only by Farzona's romantic and wise poems, but also by her translations. It became clear to me that Farzona always tries to preserve the power and strength of the source text in the target text, as well as preserve the delicacy and details of the translated language» [2,42].

From the book «Naison» by Farzona (Khujand, «Khurason», 2019) it appears that she translated the poems of Li Bai, Mayuo Basyo, Mukai Kyorai, Fu-kuda Tio, Yosa Busan, Kabayassi Issai, George Byron, Johann Gute., German Heinrich Heine, Alexander Pushkin, Fyodor Tyutchev, Athanasius Fet, Ivan Bunin, Alexander Blok, Anna Akhmatova, Marina Svetaeva, Sergey Yesenin, Kazakh Abai and the prose of Antoine de Saint-Exupery (France) and Timur Zulfikarov. Recently, Farzona translated the work of the ancient Greek dramatist, the father of European tragedians Aeschylus (525-456) «Persy» («The Iranians»). The tragedy is dedicated to the Greek-Iranian war, in which the Persians were defeated. In her book Naison, one can find a translation of a verse by the famous Chinese poet Li Bai.

Li Bai, also known as Li Po (李白), Li Bo, and Li Pai, was a Chinese poet of the Tang Dynasty likely born in 701. He was the most prominent figure in the flourishing of Chinese poetry in the Tang Dynasty that is often called the «Golden Age of China.» The expression «Three Wonders» referred to Li Bai's poetry, Pei Min's sword-play, and Zhang Xu's calligraphy. Around a thousand poems attributed to him are extant, and thirty-four of his poems are included in the anthology *Three Hundred Tang Poems*, which was first published in the eighteenth century. In the same century, translations of his poems began to appear in Europe. The poems were models for celebrating the pleasures of friendship, the depth of nature, solitude, and the joys of drinking wine.

As Li Bo is a very famous poet, his works have been translated in many languages of the world including Russian. And Farzona also translated his famous poem into Tajik language. Since Farzona does not know Chinese, she translated this verse from a Russian translation. The verse is called «At sunset I remember Shangchun»:

雨后原野一片翠绿，烟景渺茫，晴空里余霞像一幅幅绮锦。

东风跟随春姑娘回来了，催开了我家的鲜花。

正是花落日暮的时候，真是让人嗟叹不止。

我想去游名山大川，找仙人学道炼丹砂金丹 [5].

Li Bai wrote the poem when he was watching the sunset. The beauty of the blossoming flowers and the misery of the falling flowers made Li Bai sympathize with his feelings, and he felt that even the most beautiful moments have to pass away. Among them, «The east wind returns with the spring and sends me flowers on the branches» is a famous line describing spring. Since Farzona translated this verse from the Russian version, we will compare them to the Russian translation:

Translation: Gitovich A.I. into Russian:

«На закате солнца вспоминаю Шаньчжун»

Дождь кончился,

И в дымке голубой

Открылось небо

Дивной чистоты.

Восточный ветер

Обнялся с весной

И раскрывает

Юные цветы.

Но опадут цветы –

Уйдет весна,

И человек

Начнет вздыхать опять.

Хотел бы я

Все испытать сполна

И философский камень

Отыскать [4].

There are many translations of this verse into Russian, but Farzona translated from the Gitovich version. If you compare these translations, they are very similar. In addition, she was able to convey the meaning of the translated text into Tajik:

Farzona's version

ДАР ҒУРУБЕ БО ЁДИ ШАНЧҶУН

*Бархост баъди борон
Дуди кабудӣ равшан.*

*Бингар само чи зебост
Чун ҳури чодарафкан.*

*Бо бодӣ ховарӣ шуд
Аввалбаҳор ҳамтан.*

*Гулҳо қабо дариданд
Гулҳои покдоман.*

*Аммо баҳор ҳам зуд
Доман кашад зи гулшан.*

*Дар қалби одамизод
Монад дарегу шеван.*

*Ман ҳар чиро дар ин умр
Меҳрам озмудан.*

*Ку санги фалсафӣ, ку?
Ҷӯи устам ман. [1, 212].*

Farzona has translated this poem extremely skillfully. One can see the preservation of meaning, the beauty of the words in her translation. «хури чодарафкан», «аввалбаҳор», «қабо даридан», «доман кашад зи гулшан» expressions that are unique to Farzona herself and adorn the word. In addition, when we look at Farzona's translation, it is clear to us that her poem are very flowing and beautiful. Farzona tried to protect both the meaning and the beauty of speech. Farzona's poem has its own rhyme and rhythm: (равшан, чодарафкан, ҳамтан, покдоман, гулшан, шеван...).

One can come to the conclusion that Farzona can skillfully convey the meaning of the translated text while preserving the beauty of speech. And it is especially gratifying that a Tajik poet shows interest in Chinese poetry.

References:

1. Farzona, Nayson (The Rain of Early Spring). – Khujand: Khuroson, 2019. – 320 p.
2. Samadov Abdurashid. Masnadrishini sukhan. – Khujand: Noshir, 2024. – 142 p.
3. Toroptsev Sergey Arkadyevich. Li Bo. – Molodaya guardiya, 2014.
4. https://chinese-poetry.ru/poems.php?action=show&poem_id=5834
5. <https://baike.baidu.com/>

**MAULANA AND CONTEMPORARY TAJIK POETRY
(BASED ON FARZONA'S POEMS)**

Maulana is the most prominent poet of the time whose poems have inspired the world. Maulana's precious works read not only in the East but also in the West. In modern literature, one can find our contemporaries who influenced by Jalaluddin Balkhi. The high influence of Maulana felt in the poems of Farzona, the National poet of Tajikistan.

Farzona Khujandi is one of the famous modern Tajik poets who already has readers in Tajikistan and foreign countries. She received a greater influence from Maulana, her love and sincerity for Maulana is very high, which Farzana herself also admits and says about it in her every speech. In some of her conversations, Farzona mentioned that she was first under the influence of Laiq Sherali's poetry and sang mostly poems that glorify national pride. Then, when she turned to Furugh Farukhzod's poetry, she found that Furugh's poems are more pessimistic and depressive. Farzona says, «Furugh is a great poet, a deep thinker, but her poems tend towards the darkness of life. In search of light and sound, she found Maulana and could no longer escape from his influence and his worldliness. [14].

Farzana in her book «Daryoi suzon» evaluated the familiarity with Maulana's poems as follows: «One day I was at the airport getting ready to fly to Khujand when Ustad Laiq came and handed me a very heavy book and said

- This is «Diwani Kabir». Can you pick it up?
- Physically, I can bear it, but mentally I don't know» [4, 7].

According to Farzona, this question was not a simple one. That is, can you lift Maulana? Not in the sense that he carries a few kilograms of books. In the sense that she can carry the burden of the nine heavens and the entire universe with this kind of precision?

Farzana described the image of Maulana in her book «The Message of Ancestors» as follows:

*...Андар сабоҳи бахти ман Шамс-ул-ҳақе пайғом дод,
Тобанда шуд Машириқзамин з-он офтоби шуълавар.
Дунёнамову гӯшагин, нури илоҳӣ дар ҷабин
Пайғамбаре шуд дар замин хокиниҳоду ҳақназар.
Ман дар ҷаҳони дилпареш пайванди дилҳо ҷустам,
Меҳостам зӯрон шаванд оҳи заифонро синам [7, 30].*

...Shams-ul-hak gave me a message on my lucky morning. The East shone with its blazing sun. The worldview and listener, the divine light in the sky. He became a prophet on the earth, I looked for a connection of hearts in the world of love. I want the strong to protect the weak

Farzona wrote this poem in 1988, when she was only 24 years old. She had already realised the truth of Rumi at such a young age. She was able to describe it

clearly in her poem. Farzona named Maulana as the connector of mankind, the blazing sun, the prophet and the light of tomorrow. In addition, such poems, whose addressee is Maulana, appear in her poetry very often:

*Қувваи ҷозибай Нютон аст қувваи ҷозибай Мавлоно,
Балки садчанд фузун аз он аст қувваи ҷозибай Мавлоно.
Чӣ басо ҷозибай тобон аст қувваи ҷозибай Мавлоно,
Ваҳйи Эзид ба дили инсон аст қувваи ҷозибай Мавлоно [11].*

The gravitational force of Newton is the gravitational force of Maulana, But the gravitational force of Maulana is several hundred times more

*Maulana's gravitational force is very attractive,
The revelation of God to the human heart is Maulana's attractive force.*

Also, in her recent poem (2021) Farzona expresses her love and will to Maulana as follows:

*Аз мазҳаби муҳаббату аз дини Одамӣ,
Мавлои миллати ману Мавлои оламӣ.
Инсон най, валии Ҳақӣ ё аз он фузун,
Бо узру тавба... з-он чӣ бигӯям, муаззамӣ.
Пеши ту хурди хурд бувад вожаи «бузург»,
Дар ҷадвали бузургтаринон муқаддамӣ.
Не шоирӣ, на олиму не мурииду на шайх,
Охир кӣ, ки аз ҳама инҳо мукаррамӣ.
Аслат зи Балху Ҳинду зи Порису Токиост.
Бо аҳли ҳар макону маҳал сахт тавъамӣ.
Хеши маниву ёру ҳабиби тамоми халқ,
Эй офтоби ҷон, ки ба шаи қитъа маҳрамӣ.
Доруи дарди аҳли башар дар бисоти туст,
Оре, муҳаббат аст ҳаби ҷумла одамӣ!
Боз ову гӯ: балову вабо нест шуд дигар,
Фармо, ки пайки суриву фарҷоми мотамӣ.
Боз ой, эй мунодии деринтизори мо,
Фармо, ки ту муваззафи ислоҳи одамӣ! [11].*

From the religion of love and from the religion of Adam, Mavla of my nation and Mavla of the world. A human being, the God's vali or more, With apologies... what I have to say is great. In front of you, the word «big» is small. Not a poet, not a scholar, not a murshid, not a shaykh. The origin is from Balkh and Hindu from Paris and Tokyo. Get along well with the people of every place. My relative and friend and lover of all the people, O sun of the soul, who is close to the six continents. The medicine for the pain of the people is in your heart, Yes, love is the pill of the human being! Again and again: the plague and the plague are no longer there, order that the funeral procession be followed. Again, oh, our long-awaited representative, order that you are responsible for human correction!

According to this poem, we can conclude that Farzana recognized the true nature of Maulana and for her, Maulana is the image of a perfect human being (*Insoni komil*). Maulana is a person who does not belong to any city, state, place or time. He is the one who destroyed all geographies of the world. As Farzana mentioned, even the word «great» cannot express the greatness of Maulana. Khojamohammed Mohammadzad in his book «Farishtai Ishq» said: «Feeling the spirit of Maulana, Farzana followed him creatively. Farzana not only digested the works of Maulana, but also transformed them». (Angel of Love, 227)

In fact, Farzana has been so influenced by Maulana's poetry that the same light, sound and essence of Maulana can be felt in her poems. The words «shakaristan», «seb», «oni man», «betui», «jontar», «dust», «noor» have been used by Maulana and Farzana is also very much fond of using them in her poems.

SIMILAR VIEWS OF MAULANA AND FARZONA

Insoni komil (A perfect human being)

Maulana was always looking for a perfect human being (Insoni Komil). He had the rank of Human being higher than all ranks in the world. The main essence of Farzana's poem is also searching for a perfect person.

Maulana says:

*Ҳазорсола роҳ аст аз ту то мусалмонӣ,
Ҳазор соли дигар, то ба ҳадди инсонӣ [13].*

There is a thousand year journey from you to a Muslim. Another thousand years, up to the human limit.

Farzana also says that the peak that lies ahead of you and me, the peak of every creative person and every artist and even ordinary people, is the great peak of humanity. That is, to become perfect, to improve, to cleanly correct one's existence, to look at one's past and find one's mistakes, and to go to a clean place, be more humanity, more beautiful and brighter from the inside:

*Арзандатар зи рутбаи Одам мақом нест,
Шоистаӣ ба ин насаби ифтихорият [5, 93].*

There is no position more worthy than the rank of Adam, You are worthy of this proud name.

Maulana says:

*Дӯ шайх бо чароғ ҳамегашт гирди шаҳр,
К-аз деғу дад малуламу инсонам орзуст [10, 20].*

The sheikh walked around the city with a lamp. I 'm tired of evil and I 'm looking for perfect human.

Farzana also says:

*Ба ҷустуҷӯи як инсон равонаам ҳама умр,
Ман аз нахуст ҳамин дӯшборро дорам [5, 124].*

I'm looking for a person all my life, I have this burden from the beginning.

According to Maulana and Farzona, the perfect person is the one whose existence is filled with all the good things of the world and is always kind and generous. A perfect person is like a mirror that reflects the light of Truth:

Farzona puts humanity and humanitarianism in the first place:

*Дини ман отаишпарастӣ не,
Дини ман одампарастӣ бод! [2, 234].*

My religion is not a fire worshiper, My religion is humanism!

This verse shows that Sufism also influences Farzona. Even though she is a Muslim, even though her religion is Islam, she wants to show the essence of the faith. In her opinion, the essence of faith is to be a perfect human being and to be humane.

«LOVE» (ISHQ) IN THE WORKS OF MAULANA AND FARZONA

Maulana's poetry is pure light, pure love. Maulana is the kind of genius and lover that the world has never seen before. Love that intoxicates without wine. Maulana says:

*Ишқ аст тариқу роҳи пайғамбари мо,
Мо зодаи ишқу ишқ шуд модари мо [2, 227].*

Love is the way of our prophet, We were born of love and love, our mother.

Maulana invites us to go beyond the boundaries of rituals and religion and join the «sect of love»:

*Миллати ишқ аз ҳама динҳо ҷудост
Оишқонро миллату мазҳаб Худост [12].*

The nation of love separates all religions, The nation and religion of lovers is God.

Farzana, with great affection and connection and will to Maulana, has shaped her mystical thoughts in this theme:

*Ман омадам, ки гӯям: Ишқ аст миллати ман,
Ишқ аст миллати ман, аслу ҷибиллати ман [5, 411].*

I came to say. Love is my nation, Love is my nation, my origin.

UNITY (VAHDAT) IN THE WORK OF MAULANA AND FARZONA

Maulana is the one for whom it does not matter what religion, ritual and religion people have. He does not accept stereotypes, he does not look at pictures, faces and only sees people's souls. For Maulana, all the people of the world are relatives:

*Чӣ тадбир, ай мусалмонон, ки ман худро намедонам,
На тарсову яҳудиям, на габру на мусулмонам!
На шарқиям, на ғарбиям, на барриям, на баҳриям,
На аз хоки табииям, на аз афлоки ғардонам! [1, 5].*

What are you doing, O Muslims, I don't know myself, I 'm not a christian, I 'm not a jewish, not a heathen, not a muslim, I am neither from the east, nor from the desert, nor from the sea, nor from the soil of my nature, nor from the skies of my world!

Farzona also says that it is important for her to be a human being, that is, religion, sect, and place do not make any difference to her:

*Бифармо, эй яминиву ясорӣ,
Биё, эй мусавиву эй насорӣ!
Маро ин бас, ки Инсониву дар худ
Худоро мекунӣ оинадорӣ [6, 178].*

Command, Yamini and Yasori, Come, Musavi and Nasori! It is enough for me that you 're a Human. You reflect God in you as a mirror.

FARZONA'S SEQUENCY OF MAULANA

There are many verses when reading them Farzona wrote her own verse influenced by them. You can find these versions in her several books. In her book «Kandi Basta», Farzona narrates a story about how she went to Panjrud village and rested in a park where apple trees were growing. She was enjoying the scenery and recalled Mavlonono's verse.

Maulana:

*Ман ба сӯйи боғу гулшан меравам,
Ту намеой, наё, ман меравам.
Бӯйи себ ояд зи боғи ҷон маро,
Маст гаштам, себ хӯрдан меравам.*

I 'm going to the garden, Gulshan, You're not coming, I 'm going. The smell of apples comes from the garden of my soul, I 'm drunk, I 'm going to eat apples.

And Farzona, influenced by the beauty of that garden and Maulana's verse, composed a verse of her own:

*Гули садбарги сурху анбару себ,
Ёсамини сапеду мӯрди базеб.
Ин ҳама яксара тамом шавад
Пеши ту, эй бути мулукфиреб.*

Red roses, oranges and apples, White and beautiful jasmine. Let this all be over before you, Before you deceitful ido [8, 57].

Farzona wrote a book called Sebara. That is three leaves, one «ayn», another «shin» and the third «qaf» and all together are called «Ishq», that is Love.

Maulana says:

*Саре аз айну шину қоф баргир,
Ки сад исму мусаммо дорӣ имрӯз.*

Farzona says:

*Барги аввал айн,
Барги дувум шин.
Барги савум қоф.
Каъбаи сурхи ту медонад
Ин се ҳарфери, ки мекардам тавоф.
Ин себарга армуғони ман
ба ҷашни зодрузи туст,
Эй азизи асри сиву чил,
Лутф кун, эй навтарин Инсони олам,
рӯ нагардон
Аз се барги дил.*

The first leaf is «Ayn». The second leaf is «shin». The third leaf is « qaf».

Your red Kaaba knows (Red Kaaba – Heart K.Sh.). These three letters that I used to circumambulate. This is my gift to celebrate your birthday, dear of the thirtieth and fortieth century, Please, the newest human being of the world. Do not turn away from the three leaves of the heart [3, 5].

Farzona quotes this verse of Maulana in the epigraph of her book «Argununi oftob» and composes her own in the sequel:

Maulana:

*То ишқ зияд, зиянд эшон,
То ёд бувад, ҳама ба ёдем.*

As long as there is love, I am all love. As long as there is memory, I am all memory.

Farzona:

*То ишқ бувад, манам ҳама ишқ,
То ёд бувад, манам ҳама ёд...*

As long as there is love, I am all love. As long as there is memory, I am all memory [3, 122].

It became clear to us that Farzona is greatly influenced by Maulana Jalaluddin Balkhi, and her poems are proof of these words. Farzona has a gentle and humane spirit like Maulana, who constantly conveys the message of justice and fairness, love and affection to people through her poetry and loves people as a perfect human being. But it is impossible to convey everything completely within the framework of an article. I think there are books to be written on this subject, to do doctoral work.

References:

1. Balkhi, Maulono Jaloluddin. Gulchini ghazaliyat. – Dushanbe: Irfon, 2024. – 672 p.
2. Muhammadzod Khojamuhammad. Farishtai ishq (The Angel of love). – Dushanbe: Adib, 2022. – 256 p.
3. Farzona. Argununi Oftob (Melodies of Sun). – Dushanbe: Adib, 2020. – 240 p.

4. Farzona. Daryoi suzon (Hot sea) – Dushanbe: Adib, 2013. – 240 p.
5. Farzona. Devon (Collection of poems). Five Hunderd a Flexibe gazelles. – Khujand: Khuroson, 2014.
6. Farzona. Nayson (The Rain of Early Spring). – Khujand: Khuroson, 2019. – 320 p.
7. Farzona. Nayshakar (Sugar Cane). – Dushanbe: Maorif, 2019. – 320 p.
8. Farzona. Qandi basta (Wrapped candy). – Khujand: Noshir, 2024. – 512 p.
9. Farzona. Sebarga (Trefoil). – Khujand: Noshir, 2010. – 488 p.
10. Rumi, Maulono Jaloluddin. Muntakhabi ghazaliyot. – Dushanbe: Adib, 2013. – 640 p.
11. <https://www.facebook.com/groups/515100491997521/>
12. <https://khfirdavs.wordpress.com/category/farzona>
13. <https://pressa.tj/buzurgtarin-bohti-odamizod>
14. <https://www.ozodi.org/a/farzona-mekhoam-ba-dilu-joni-mardum-nuru-surur-nisor-kunam/33186751.html>

**ЧАНД МУЛОҲИЗА ДАР БОРАИ
«ПАЁМИ НИЁГОН»-И ФАРЗОНА**

Дар адабиёту санъати ҳамаи халқҳо мурур ба гузаштаи пурифтихори халқ, таърифу тавсифи корномаҳои фарзандони барӯманди миллат, фидокорию ҷоннисории онҳо дар роҳи дифои Ватан аз аҷнабиён, ҳамду санои фарҳанги воло ва илму дониши алломагон беҳтарин воситаи тарбияи мардум, бахусус, насли наврасу ҷавон дар руҳияи меҳандӯстию меҳанпарварӣ, дар қалби онҳо бедор кардану таҳрик бахшидани азму суботи эҳёи обрӯву нуфуз ва ҳашамту виқори собиқи Ватан ба шумор меравад. Дар ин самт ҳамаи халқҳои эронитабор то ин ё он дараҷа аз «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, образи қаҳрамонони ин шоҳасар ва гузашта аз ин, аз ҳаёти худӣ муаллифи асар тавассути ривоёти мухталиф суд ҷустаанд, зеро маҳз дар «Шоҳнома» ҳамаи хислатҳои ҳамидаи гузаштагони мо, қору пайкори ибратомӯзи онҳо, таърихи пуршарафи халқи тоҷик инъикос ёфтааст.

Дар охири солҳои 80-ум дар тамоми собиқ давлати шуравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон вазъияти хеле муташанниҷу изтиробовар ба миён омада буд. Бо оғози маъракаи бозсозии Горбачёв М. С. дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ҳаракат ба сӯи демократия, коҳиш ёфтани тундгароии синфию ғизбӣ оғоз ёфт. Дар он давра метавон гуфт, ки шуури аҳли ҷомеа то андозае тағйир ёфт. Ҳарчанд баъди Съезди XX Ҷизби коммунист одамон аз таъкиботи сиёсии солҳои 30-юми қарни бистум оғоҳӣ пайдо карда буданд, охири солҳои 60-ум ва солҳои 70-ум садаи XX ҳаракат ба қафо, нодида гирифтани суҳан парокандан дар бораи воқеаҳои давраи шахспарастии Сталин ба амал омад. Дар давраи бозсозӣ бошад, ба туфайли яке аз шиорҳои маъруфи ин маърака «ошкорбаёнӣ» дар матбуоти даврӣ маводи сершумор дар бораи сиёсатмадорону ходимони давлатии солҳои 30-юми садаи XX ба таъкиботу зиндону қатл маҳкумшуда дастраси одамон гардид.

Дар ҳамин давра ба шарофати тағйир ёфтани вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ ҳаракати хеле қавӣ ва фароғири ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ вусъат, ки дар ниҳояти қор бо қабули Қонун дар бораи забони тоҷикӣ ба хотимаи мантиқии худ расид. Маҳз дар ҳамин давра таъсиси ҳаракату ғизбҳои мухталиф оғоз ёфт. Хулласи калом, ҳаёти сиёсии охири солҳои 80-уми садаи XX хеле мураккаб буд. Ҳаёти адабӣ низ, табиӣ, аз ин рӯйдодҳо дар қанор набуд. Мисоли равшани ин ғуфтаҳо 31-уми августи соли 1989 дар ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» ҷоп шудани шеърӣ маъруфи Фарзона «Аҷам бедор мегардад» мебошад. Вожаи «Аҷам» дар давраи ҳокимияти шуравӣ ба он маъно, ки имрӯз қалмаи мазкур дорад, қариб ки роиҷ набуд ва ба қатори ба ном историзмҳо дохил шуда буд. Бино ба ғуфти муҳаққиқи маъруфи эронӣ Муҳаммад Муин, «Аҷам – ғайри араб (мутлақан), эронӣ (хусусан)» аст. Вале баъди шеърӣ Фарзона вожаи Аҷам маъноӣ аз топоним (номи мамлакат) ва этноним (номи халқ) бештарро қасб кард. Он ба яке аз рағзҳои эҳёи халқи

точик, дурусттару амиқтараш даъвати халқи точик ба эҳё ва рӯй овардан ба асли худ ва айни замон таҷассуми орзую омоли миллати точик табдил ёфт. Ҳамин ҳодиса, яъне маъноӣ хеле васеъро касб кардани як калима, ба рамз табдил ёфтани он дар асри Х дар мисраи «Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ»-и Фирдавсӣ рух дода буд. Бино ба гуфтаҳои боло, байни эҷодиёти Фирдавсӣ ва ашъори Фарзона умуман ва шеърӣ «Ачам бедор мегардад» ва силсилаи шеърҳои «Паёми ниёгон» халқии пайванде ба вучуд омадааст.

Силсилашеърҳои Фарзона «Паёми ниёгон» бори нахуст соли 1990 дар шумораи №4-уми маҷаллаи «Садои Шарқ» chop шудааст (с. 59-66). Диққати хонанда ва муҳаққиқонро сохтори шеърҳои ин силсила, махсусан, аз лиҳози қофиябандӣ ҷалб мекунад. Барои он ки дар бораи тарзи қофиябандии ин силсилаашъор тасаввуроти том пайдо кунем, сохтори ҳар як шеъри онро аз назар мегузаронем. Фарзона ба ҳар шеър сарлавҳа гузоштааст. Силсила аз 14 шеър иборат аст. Шеъри якум «Мероси ниёгон» унвон дорад. Сипас, 12 шеъри дигар омадааст, ки ҳар яки он бо номи шоирони классикии форсу тоҷик – Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил, Иқбол унвонгузорӣ шудааст. Шеъри охирини силсила «Анҷом» ном дорад.

Шеъри аввали «Паёми ниёгон» аз ҷаҳор банди ҷаҳормисрагӣ иборат буда, қофияи ҳамаи бандҳо **ба ва** мебошад, яъне мисраъҳои тоқ аз қофия озод ва мисраъҳои чуфт ҳамқофия ҳастанд. Ягон банди шеър радиф надорад. Вазни шеър музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф аст.

Шеъри дувум «Рӯдакӣ» номгузорӣ шудааст ва шаш банди ҷаҳормирагиро дар бар мегирад. Бандҳои якум, дувум, севум мураддаф буда, бо қофиябандии анъанавии рубоӣ (ааба) иншо шудаанд. Шоира ба ҳайси радиф вожаҳои **омадам, буд, мегузашт**-ро истифода бурдааст. Банди чорум низ қофиябандии рубоиро дорад, вале бе радиф аст. Қофиябандии бандҳои панҷу шаш **ба ва** мебошад, яъне мисраъҳои тоқ аз қофия озод ва мисраъҳои чуфт ҳамқофия ҳастанд. Ҳар ду банд мураддаф (радифҳо **маро** ва **мебарад**) аст. Вазни шеър рамали мусаммани маҳзуф аст.

Шеъри севум «Дақиқӣ» ном дорад ва аз ҳашт банди ҷаҳормисрагӣ иборат мебошад. Бандҳои мураддаф: якум (кард), дувум (буда), панҷум (дошт). Бандҳои боқимонда берадифанд. Тарзи қофиябандии ҳамаи бандҳо **бава** мебошад. Вазни шеър музореи мусаддаси аҳраби макфуфи мусаббағ аст.

Шеъри ҷаҳоруми силсила «Фирдавсӣ» ном дошта, аз панҷ банди ҷаҳормисрагӣ иборат аст. Банди якум мураддаф аст, қофиябандиаш **бава** мебошад. Банди дувум қофиябандии рубоиро (**ааба**) дорад. Банди севум низ мисли рубоӣ қофиябандӣ шудааст, вале радиф (чароём?) дорад. Банди чор мураддаф нест ва қофияи **баба** дорад. Банди панҷум аз лиҳози қофия ҳамранги банди чорум аст. Вазни шеър ҳазачи мусаммани аҳраби маҳфузи мақсур аст.

Шеъри панҷум «Носири Хисрав» ном дорад ва аз ҳафт банди ҷаҳормисрагӣ иборат аст. Қофиябандии банди аввал **ааба** мисли рубоӣ аст. Дар банди дувум шоир қофиябандии **бава**-ро истифода бурда, радифи нестро овардааст. Банди севум радиф надорад, қофияаш **бава** аст. Банди чорум

мураддаф аст (ради́ф -офаридааст), қофияаш **бава** мебошад. Ради́фи банди панҷум калимаи «ишқ»-ро аст, қофияаш **бава** мебошад. Банди шашум мураддаф аст (ради́ф -ман), қофияаш **бава** мебошад. Дар банди ҳафтум ҳамаи қофияи **бава**-ро истифода бурдааст. Банд мураддаф аст: ради́ф вожаи «туст». Вазни шеър музореи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур аст.

Дар шеъри шашуми силсила, ки «Хайём» ном гирифтааст, пурра қофиябандии рубой (**ааба**) риоя гардидааст. Бандҳои якум (ради́ф -**бошем**), дувум (ради́ф -**кардӣ**) мураддафанд. Банди сеум ради́ф надорад. Дар банди чорум ради́фи **рафтам** корбаст шудааст. Банди панҷум ради́ф надорад. Банди охири – шашум бо ради́фи «**мекардам**» омадааст. Чӣ тавре ки мебинем, дар ин шеър пурра қофиябандии жанри рубой, ки Хайём яке аз саромадони бехтарини ин жанр аст, корбаст гардидааст. Вазни шеър рамали мусаммани махбуни аслам аст.

Шеъри ҳафтум «Мавлавӣ» ном дорад ва қофиябандии бандҳо ба тариқи қофиябандии ғазал **аа, ба, ва...**сурат гирифтааст. Дар ин шеър қофияи дохилӣ низ ба мушоҳида мерасад:

*Ҳар қасрро як **шаҳсутун**, ҳар қавмро як **раҳнамун**,
Ҳар қарнро як **зуфунун** бахшид он эъҷозгар.
Ман бо забони **модарӣ**, бо лафзи қудси **дарӣ**,
Кардам бисе **пайғамбарӣ** ё бандагӣ андар ҳунар.
Дунёнамову **ғўшаиш**, нури Илоҳӣ дар **ҷабин**,
Пайғамбаре шуд дар **замин** хокиниҳоду ҳақназар.*

Вазни шеър раҷази мусаммани солим аст.

Дар шеъри ҳаштуми силсила, ки «Саъдӣ» унвон дорад, панҷ банд ҷойгир шудааст. Қофияи банди якум **ааба**, яъне қофияи рубой бо ради́фи **ту буд** корбаст шудааст. Қофияи банди дувум **бава** мебошад. Банд мураддаф аст – **сухан кардам сабз**. Банди сеум ради́ф надорад. Қофияаш **бава** мебошад. Банди чорум низ бе ради́ф бо қофияи **бава** омадааст. Банди панҷум аз лиҳози қофия мисли банди чаҳорум аст, вале мураддаф (пайвандам) мебошад. Вазни шеър рамали мусаммани махбуни маҳзуф мебошад.

Шеъри нухуми силсила «Ҳофиз» номида шуда, аз шаш банди чаҳормисрагӣ иборат аст. Қофиябандии ҳамаи бандҳо **ааба**, яъне қофиябандии ғазал аст. Бандҳои якум, сеум, чорум мураддаф аст: банди якум бо ради́фи **рафт**, сеум – **шудам**, чорум – **маро**, панҷум – **шумо**. Вазни шеър рамали мусаммани мақсур аст.

Шеъри даҳум аз номи «Қамоли Хучандӣ» омадааст. Бандҳои сеум ва панҷум мураддафанд: ради́фи банди сеум **Волиёнқӯй** ва ради́фи банди охир – **буд** аст. Қофияи ҳамаи бандҳо **ааба**, яъне мисли қофиябандии рубой мебошад. Вазни шеър рамали мусаммани маҳфуз аст.

Аз тамоми силсилаи мавриди назар танҳо шеъри «Мавлавӣ» ва шеъри ёздаҳум, ки «Ҷомӣ» унвон дорад, қофиябандии ғазалро дорад ва дар байти мақтаъ таҳаллуси Ҷомӣ истифода шудааст. Корбасти намудҳои мухталифи таҷнис (Ҷом, Ҷам, Аҷам, Ҷомӣ) ва чор маротиба дар як байт истифода бурдани ҳарфи **ҷим** байтро хеле дилнишин кардааст:

*Шикаст чоми Чаму мурд офтоби Ачам,
Дареги шикваи Чомӣ, ки меравад бар бод.*

Вазни шеър мучтаси мусаммани махбуни аслами мусаббағ мебошад.

Шеъри дувоздахуми силсилаи «Мероси ниёгон» васиятҳои Абдулқодири Бедилро фаро мегирад, ки дар панҷ банд ироа гардидааст. Қофиябандии ҳамаи бандҳо **бава** мебошад. Бандҳои якум, дувум ва панҷум мураддафанд. Вазни шеър рамали мусаммани маҳфуз аст.

Шеъри сенздаҳуми силсила, ки «Иқбол» ном гирифтааст, аз дигар шеърҳо аз лиҳози сохт каме фарқ дорад. Шеър аз шаш банд фароҳам омада, қофиябандиаш омехта мебошад: банди аввал **ааба**, яъне мисли қофиябандии рубой, бандҳои 2-6 **бава**. Бандҳои якум, севум, чаҳорум радиф доранд. Баъди мисраи чоруми банди шашум шоир нимфикра шеър илова кардааст, ки гӯё он суоли умумии ҳамаи шоирони дар ин силсила омада мебошад: АҶАМ чун мешавад? Вожаи Ачам дар асли шеър бо ҳарфҳои калон навишта шудааст. Вазни шеър ҳаҷзи мусаддаси маҳфуз аст.

Шеъри «Анҷом»-и силсила баръакси шеърҳои дигар дар шакли шеъри озод иншо гардидааст. Вазни байти якум рамали мусаммани махбуни аслами мусаббағ аст. Дар силсилашеърҳои «Паёми ниёгон» панҷ шеър бо вазни рамал, се шеър бо вазни музореъ, ду шеър бо вазни ҳаҷаз, як шеър бо вазни раҷаз ва як шеър бо вазни мучтас иншо шудааст. Бино бар ин, метавон гуфт, ки мулоҳизаи зерини А. Қавизода дар бораи вазнҳои пурқорбурди ғазалҳои Фарзона нисбат ба дигар жанрҳои ашъори ӯ сидқ дорад: «Аз миёни 14 баҳри маъмули арӯзи ачам дар ашъори Фарзона 11 баҳр мавриди истифода қарор гирифта, дар маҷмӯъ, қариб 65 вазни мухталиф истифода шудаанд, ки далели маҳорати нотақрори арӯздонии шоира аст. Аз ин миён вазнҳои гуногуни баҳри рамал, ҳаҷаз, раҷаз ва музореъ қойгоҳи аввалдараҷа дошта, дар ҳамбастагӣ бо баёни мазомини баланд боиси ҷаззобият ва муассирии ғазалиёти шоира гардидаанд» (1, с. 341).

Аз лиҳози сохтор ҳар як шеъре, ки аз номи шоирони маъруф омадааст, ё аз нуқтаи назари оҳанги умумию мундариҷа бо эҷодиёти он шоир иртибот дорад ё мисрае аз эҷодиёти ҳамаи шоирон тазмин шудааст ё умумияти дигареро дорост. Дар шеъри «Рӯдакӣ» шаш маротиба такрор шудани вожаи «Бухоро», чор маротиба омадани вожаи «Сомон» ва оҳангу руҳияи ҳуди шеър умумиятеро бо қору пайкори Оли Сомон ва мероси Рӯдакӣ, хусусан, дар зехни хонанда бедор месозад. Дар шеъри «Дақиқӣ» мисраи «оташи хучистаи меросӣ» бо тавсифҳои ба Зардушт бахшидаи шоир ҳамоҳангӣ дорад. Мисраи «Ӯ он ҳазор байти ғарибамро...», албатта, ба хоҳири хонанда ба «Шоҳнома» ворид сохтани ҳазор байти Дақиқиро меорад. Дар шеъри «Фирдавсӣ» талмеҳоти мухталиф, аз қабилӣ, «ба аҳреманон бурдани мағзи сар», «нангу номуси тоҷиконро ҳифз намудани «Шоҳнома», ишораҳо ба ҳамлафз будану ҳамдил набудани халқи мо ва ғайра бо мазмуну муҳтавои шоҳасари Фирдавсӣ иртибот дорад. Дар шеъри «Носири Хисрав» абёти «Ман бо Худо мунозира кардам, ки айби туст / Моро бад-ин сиришт чаро офаридаӣ»; «Юмгондара ба рағми адӯ ҳифз мекунад / Шеъри маро, ки ояти дарду умеди туст» талмеҳот ба ашъори Носири Хисрав

аст. Шеъри «Хайём» дар силсилаи «Паёми ниёгон» аз чумлаи шеърхоест, ки бандҳои он пурра бо қофиябандии рубой (ааба) таълиф шудааст ва фазои шеър хайёмист. Шеъри аз номи Мавлавӣ эҷодшуда, чӣ тавре ки дар боло ишора рафт, ба қофияҳои дохилии байтҳо, ишораҳо ба «чустани пайванди дилҳо»; «бо лафзи дарӣ, бо забони қудсии дарӣ пайғомбарӣ кардан» (талмех ба мисраи Ҷомӣ дар бораи Мавлоно, ки мегӯяд: «Нест пайғамбар, вале дорад китоб»); «зуҳури Шамсулҳақ» ва ғайра дар зехни хонанда ашъори Мавлоноро ба ёд меорад. Мисраи «Ман барои ту гулистони сухан кардам сабз» ва абёти «Дӯш аз маъбади дил он бути яктоямро / Корвоне ба ситамхонаи ғурбат мебурд. Санг мебасти нигоҳам ба раҳи рафтаи ӯ / Зиндагӣ дар ҳама зарроти вучудам мемурд» талмехгунае ба номи асари Саъдӣ «Гулистон» ва байти маъруфи ӯст:

*Дар рафтани ҷон аз бадан гӯянд ҳар навъе сухан,
Ман худ ба чаҳми хештан дидам, ки ҷонам меравад.*

Дар шеъри «Ҳофиз» ҳам ишораҳои ба абёти мухталифи лисонулғайб, аз қабилӣ, «холи ҳинду, Самарқанду Бухоро, шайхӣ тавбафурӯши риёкор, тарҳи нав рехтан ба сарои кӯҳна», ҳамчунин тазмини мисраи «Оламе дигар бибояд сохт в-аз нав одамӣ» ба мушоҳида мерасад. Ишораву талмехот ба ашъори Камоли Хучандӣ дар шеъри ҳамноми силсилаи «Паёми ниёгон» фаровон ба назар мерасад: Хучанд, Сарой, Волиёнкӯҳ, Сайхун, ғарибӣ, аз худпарастӣ растан ва ғайра.

Байти «Нашинохтӣ, ки чун ман ҳамарӯза кас наояд / Агар омаду надидӣ ба кӣ дарди дил намояд?» байти зерини Камолро ба хотир меорад:

*Гар бичӯянд ба сад қарн наёбанд Камол,
Булбуле чун ту хушилхон ба чаманҳои Хучанд.*

Дар байти устод Фарзона пайванди хеле аҷибу нозуки дирӯзу имрӯзи шеъри тоҷикӣ эҳсос мешавад. Дар шеъри аз номи «Бедил» оварда ишораҳо ба асарҳои маъруфи ӯ «Тури маърифат», «Тилисми ҳайрат», «Муҳити аъзам», таркиботи ба ашъори Бедил хос, аз қабилӣ пардаи роз, асои оҳ ва ғайра мавҷуд аст. Шеъри охирини силсила «Иқбол» ном дорад, ки ҳам тазмин («Аҷам аз нағмаҳои мн чавон шуд»), ҳам ишораҳо бо номи осори Иқболи Лоҳурӣ, аз қабилӣ «Чӣ бояд кард, эй ақвоми Машриқ?» («Пас, чӣ бояд кард, эй ақвоми Шарқ?» номи китоби Иқбол аст), «асрори худӣ», «рамузи беҳудӣ» ва ғайраро дар бар мегирад.

Дар «Анҷом»-и силсилаи шеърҳои «Паёми ниёгон» ишораҳои зерматнию таҳтоне истифода шудааст, ки андешаи бештар тақозо дорад:

*Оҳ, агар вориси мо ин бошад...
Байни мо, балки ба ҷуз сарҳади вақт
Боз деворе ҳаст.
Ӯ, ки алфози худиро ба фаромӯшӣ дод,
Ба забони ғайре
Соҳиби шеваи гуфторе ҳаст.
Ӯ Худои дигаре дораду дини дигаре,*

Балки бегонаи хеш асту қарини дигаре... (3, с. 177).

Ин абёт хонандаро ба олами андеша, худнигарӣ ва бозҷӯӣ мебарад.

Дар умум, аз лиҳози сохтор ба истисноӣ шеърӣ «Мавлавӣ» ва «Ҷомӣ», ки пурра дар қолаби ғазал таълиф шудааст, 12 шеърӣ силсилаи «Паёми ниёгон» дар шакли бандҳои ҷаҳормисрагӣ эҷод гаштааст. Шеърҳои силсила аз ҷаҳор банд то ҳашт банди ҷаҳормисрагиро дар бар гирифтаанд. Аз лиҳози теъдоди бандҳо ба силсила як шеърӣ ҷаҳорбанддор, панҷ шеърӣ панҷбанддор, ҷаҳор шеърӣ шашбанддор, ду шеърӣ ҳафтбанддор ва як шеърӣ ҳаштбанддор дохил шудааст.

Аз нуқтаи назари қофиябандӣ шеърҳои силсиларо чунин тасниф кардан мумкин аст:

– шеърҳое, ки бо қофиябандии **бава** (мисраъҳои тоқозо ва мисраъҳои ҷуфт ҳамқофия) навишта шудаанд: ду адад – муқаддимае бо номи умумии силсила «Паёми ниёгон» ва шеърӣ «Дақиқӣ»;

– шеърҳое, ки қофиябандиашон омехта **бава** ва **ааба** аст: панҷ шеър – Рӯдакӣ, Носири Хисрав, Саъдӣ, Бедил, Иқбол;

– дар шеърӣ «Фирдавсӣ» се тарзи қофиябандӣ (**бава, аааа, ааба**) ҳаст;

– шеърҳои қофиябандиашон монанди рубоӣ: «Хайём» ва «Камол»;

– ду шеър («Мавлавӣ»-и «Ҷомӣ») иншо шудааст;

– як шеърӣ ин силсила «Анҷом» дар шакли шеърӣ сафед таълиф шудааст.

Дар ин шеър чанд калидвожа ба зухур мерасад, ки дар шеърҳои дигари силсила мавриди истифода қарор мегиранд: бузургони шеърӣ Аҷам ва ҳуди Аҷами пур аз оху афғон, оташи ҳамешазиндаи Зардушт, васияти алломағони шеър, ворисони пунбадаргӯш.

Ҳамин тариқ, шоирони мазкур, яъне Фирдавсӣ...Иқбол ва Фарзона ба халқ талқин мекунанд, ки эҳёи ҷалолу маснади Дорову Ҷам, бозгардондани шукуҳу шаҳомати Аҷам бо сиришки ҳасрат, шиорҳои «доштам, доштам» имконнопазир аст. Барои ин ҳаракату ғайрат, кӯшоиву мубориза, ҷоннисорию собитқадамӣ зарур аст. Ҳамин маъно дар охири шеърӣ «Анҷом»-и устод Фарзона ифодаи комил ёфтааст. Бузургони шеърӣ Аҷам таъкид мекунанд, ки байни мо, яъне бузургони шеър ва ӯ – ворисон ба ғайр аз сарҳадди вақт девори дигар – алфози худиро ба фаромӯшӣ додан, бо забони ғайр соҳибшева гардидан, бегонаи хеш шудану қарини дигар гардидан, ба шабнам табдил ёфтани баҳри хурӯшанда мавҷуд аст.

Пайнавишт:

1. Қавизода А. Вазнҳои пуркорбурд дар ғазалиёти Фарзона // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии «Самтҳои рушди адабиётшиносӣ ва фолклоршиносӣ тоҷик» (Хучанд, МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров»). – Хучанд: Ношир, 2024. – С. 332-342.

2. Садои Шарқ. – 1990. – № 4. – С. 59-66.

3. Фарзона. Паёми ниёгон. – Техрон: Суруш, 1996.

ЧИЛВАҲОИ ҲУНАРИИ ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Муаззамтарин ҳунар, ки соҳиби нерӯӣ ҳидоят буда, инсонро аз жарфноии ҷаҳолат берун мекашад, ин ҳунари шоирӣ. Шоир бо каломӣ қудсияш ба инсон қувваӣ ибтиқору таҷассус мебахшад. Мувофиқи пиндори Ҷуброн Халил Ҷуброн «беҳтарин василаӣ эҳёӣ зебоӣ дар дили шоир ва дар лабҳо ва миёни ангуштони ӯст» (10, 60) Эҷодиёти шоира Фарзона низ бо навҷӯиву оинақориҳояш тимсоли авроқи мурассаъ ва мунаққаш аст дар китоби шеъри муосири тоҷик.

Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем, ки баъзе аз чилваҳои ҳунарии шеъри Фарзонаро рӯнамо созем.

Яке аз ҳасоиси фарқкунандаи шеъри Фарзона ин **чилваӣ оҳангнокии шеър** аст. Шоира бо истифода аз вазни арӯз, санъатҳои бадеӣ, калимоту тарокиби муқаррар, қавофиву радиоф, мувофиқ овардани садоноку ҳамсадо оҳангнокии шеърро таъмин намудааст. Фарзона бо вазни арӯз бархӯрди вежа дорад. Муҳаққиқ Ҳазратқулиён Дилшода дар китоби «Поэтикаи шеъри Фарзона» аз забони ҳуди шоира овардааст, ки Фарзона ҳамеша ба вазни арӯз ҳамчун ба суннати адабӣ муносибати ҷиддӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки оҳанги шеър барои дар зеҳни ҳонанда ҷойгузин кардани ғояву мақсад ва инъикоси ҳусни зоҳирии шеър заминаи хубе фароҳам меорад. Адабиётшинос Шафеии Қадқанӣ дар китоби «Муסיқии шеър» гуфтааст: «Шеър дар ҳақиқат мусиқии калимаҳою лафзхост ва ғино мусиқии алҳону оҳангҳо ва беҳуда нест агар Арасту шеърро зоидаи ду нерӯ медонад, ки яке ғаризаи муҳокот аст ва дигаре ҳосияти дарки вазну оҳанг» (11, 44) Масалан, дар як шеъри Фарзона, ки дорои қофияи паҳлӯӣ асту санъати тақрор истифода шудааст, оҳангнокии шеър имтиёзи бештар дорад:

*Дӯст туй, туй, туй ҷоизаи самоиям,
Ишқ, туй, туй, туй давлати кибриёиям (7, 298).*

Дар байти ғавқ ба калимаҳои само ва кибриё, ки аслан дар танҳои қофияи мувофиқ ва зебо нестанд, ҳамроҳ омадани садоноки «и», ётбарсари «я» ва ҳамсадои «м» мусиқияти шеърро афзудааст.

Дар шеъри дигар Фарзона таманноӣ некро ошноӣ қарини хеш меҳонад, зеро ин дӯст ҳамроҳу ҳамрадиқи қаҳрамони лирикӣ ба кишвари дур, ба авҷи кибриё ва макманаи осмониаҳ равона аст:

*Ду ошноем дар ин раҳи дур,
равандагонем ба кишвари дур
Ману таманно, ману таманно,
ману таманно, ману таманно (7, 46).*

Яъне дар ин байт ҷор маротиба тақрор омадани таркиби «ману таманно» мусиқии шеърро ба маротиб афзудааст.

Заработи қуддусии калом ва истифодаи радоифи сарех низ яке аз омилҳои муҳими бавучудоеи оҳанги шеър буда, дар ҷасоҳати калом заминаи мусоиде фароҳам меорад:

*Дурӯд, эй қосиди фардо, шабат хуш боду рӯзат хуш,
Навиншоиву ноифшо, шабат хуш боду рӯзат хуш (7, 240).*

Дар шеъри дигар дар таркиби калимаҳо тақрор омадани ҳарфҳои «ч» ва «ш», ки он дар натиҷаи аз пайроҳаи санъати иштиқоқ гузаштан ҳосил шудаасту худ як тараннуми алоҳида мебошад, боиси оҳанги зебо гирифтани шеър гаштааст:

*Чилишӯи чашиҳои чихилсола боядат,
Худро чу чашии нинии якрӯза сода кун (6, 147).*

Дар бисёр шеърҳои Фарзона оҳанги ашъори Мавлоно ба мушоҳида мерасад. Зеро Фарзона бо шахсияти Мавлоно ҳамчун як инсонӣ адимулмисл муносибат намуда, худ иқрор мешавад, ки касеро ба чунин фарохиву бузургии андеша ва эҷод надидааст. Аз ин лиҳоз, шеъри Фарзона руҳу завқи мавлавӣна дорад:

*Субҳ, маро канор каш, Шамс, маро ба дор каш,
Ханда занам, раҳо кунам, сӯйи ту ҷони бастаро (7, 28).*

*Сӯзи туву мақоми ту, пайки туву саломи ту,
Бар найи устухони ман мерасаду намерасад (7, 164).*

*На зи таҳтам, на зи ғавҷам, на зи юннам, на зи юср,
На зи хокам, на зи бодам, на зи отаиш, на зи об (9, 38).*

Байти севум бо оҳанги ғарибаш як шеъри Мавлоноро ба хотир меорад, ки ин натиҷаи бардошти огоҳонаи Фарзона аз ҷавҳари шеъри Мавлоност:

*На Шарқиям, на Ғарбиям, на улвиям, на сифлиям,
На 3-аркони табииям, на аз афлоки гардонам (2, 3).*

Бозии калимот дар майдони шеър. Дар техникаи маъниофаринии Фарзона калимаҳо дар саҳни ғайзгустари андешаву пиндор бозӣ мекунанд. Дар пешу канори байт ҷойи хешро иваз намуда, маънии тозаеро бозгӯ мекунанд. Ин суҳанбозӣ на танҳо ҳусни зоҳирӣ, балки баҳри ифодаи матлаби гӯянда ва инъикоси завқи эстетикӣ шоира воситаи хуб аст. Дар ҳақиқат, ин гуна шеърҳо маҷмуи зебоиҳост. Сергей Ожегов чунин мегӯяд: «Зебой маҷмуи сифатҳост, ки ба чашму гӯши инсон ҳаловат ато менамояд. «(6, 538) Шеъри Фарзона бошад аз ин гуна сифатҳо саршор аст:

*Найиву ҳуриям девист, девист,
Ҳайиву девиям ҳурист, ҳурист (9, 322).*

*Бидуни ту ҷӣ гӯям, ҳаст ҳам нест,
Ту ҳастию ба чашиам нест ҳам ҳаст (7, 115).*

Ин ду байти зикршуда маънои ба ҳам наздик доранд. Қаҳрамони лирикӣ мегӯяд, ки агар ту набошӣ, будани ахуруи ман тимсоли девӣ аст ва дар ҳузури мубораки ту ман аз ҳама чиз мустағнӣ ва бениёз хоҳам буд. Шоира дар шеъри дигар низ ба ин маънӣ ишора карда мегӯяд, ки «Ту найиву бўриёям, ту ҳайиву кибриёям».

*Мурдиву зинда шудӣ, зинда шудиву мурдӣ,
Бори дигар талаби авфу иноят кардӣ (7, 500).*

Дар ин байт, ки масоили равиши ҳаёти инсон, ба мушкилӣ рӯ ба рӯ гаштан, таъми сабоҳи омадро чашидан, аз Яздон бахшоишу лутф хостан матраҳ гаштааст, бозии калимот дар мисраи аввал мушоҳида мешавад. Дар натиҷаи мавқеи хешро иваз кардани се калимаи алоқаманд оҳанги аҷиб ҳосил шудааст. Ва ин суханбозӣ ифодагари бурду бохти инсон дар масири ҳаёт мебошад.

Дар ҳақиқат, Фарзона шоире аст аз насли офтоб, ки рутбаи аршӣ дорад. Ӯ фарҳанги гулҳоро бе ишқол мутолиа карда, феҳрасти баҳорро варақгардон мекунад. Чун оина тарҷумони каломи қудс ва олами набот асту «яшти ҳусро меҳонад». Бо ин ҳама шафақоғӯштагиаш як «хонандае аст дар мактаби тобони субҳ».

Ҳангоми мутолиаи ашъори Фарзона **чилваҳои сеҳри калом ва баёни маҷозии сухани** шоира касро ба олами улвии парвозҳо вуруд месозад. Муаллифи китоби «Тилло дар мис» Ризо Барохинӣ дар хусуси таъсири эҷози шеър чунин гуфтааст: «Шеър, ҷовидонагӣ ёфтани истинботи эҳсоси инсон аст аз як лаҳза аз замони гузаро дар ҷомаи вожаҳо. Шоир, тикаҳое аз замони гузароро дар чорҷӯбаи табиат ба василаи вожаҳо аз онҳо худ мекунад ва шеър дар воқеъ табиатӣ аст» (5, 18). Масалан, дар яке аз шеърҳо, ки навои ошиқона дорад, шоира чунин мегӯяд:

*Оҳуи чашми худро дар чашми ман чаро деҳ,
Зеро гиёҳи меҳрат дар чашми ман бируста (9, 52).*

Оҳуи чашмро дар чашми маҳбуб чаронидан, рустани гиёҳи меҳр дар чашм баёни аҷоибӣ шоирона аст. Дар ин занҷираи шеър вожаҳо на ба маънои қомусӣ омадаанд, балки дар ҳавзаи маҷоз муҳаббати ошиқӣ чашминтизорро ифода мекунанд. Яъне «маънии маънии» байт интизории ошиқӣ аз ишқ сарафроз барои тамошои чашмони оҳуи маъшук аст. Бо чунин маҷоз баён намудани андеша ҳунари шоирро нишон дода, арзиши волои шеърро муайян мекунад. Зеро «маҷоз яке аз бунёдҳои аслии шеър аст» (11, 14).

Фарзона дар пирояи санъати истиора масъалаҳои иҷтимоиро дар ашъори худ ҷой додааст:

*Ин ҷо сияҳсириштон зарринқабо чу шамсанд,
Ку додгустарам, ку, ман коғазинапӯшам (9, 102).*

Мурод аз сияҳсириштон инсонҳои бадтинату ноаҳл, вале маккоранд, ки соҳиби сарвату мол ва шукӯҳу шаҳомати сохта мебошанд Мушоҳидаи ин аҳвол

шоираро дилтанг кардааст. Ва ӯ ҳамчун додхоҳи коғазинапӯш ба даргоҳи Подшоҳи замину осмон илтиҷо мекунад, ки замонаро ба эътидол орад.

Ҳаминро бояд гуфт, ки дар ашъори Фарзона вожаҳои коғазинчома, коғазинапӯш бисёр мустаъмал буда, талабгори адолат будани қаҳрамони лирикиро мефаҳмонанд.

Дар шеъри дигар Фарзона ҳолати руҳии худро чунин тасвир намудааст:

*Анори турши дилро кард пайванд,
Фалак бо нори шириндонаи субҳ (9, 385).*

Анори турши дил гуфтани шоира маънои афсурдаҳоливу ғаму андӯхро дорад. Дар мисраи дувум бошад офтоби сахар ба анор монанд карда шудааст. Дар адабиёт офтоб рамзи саховату покӣ ва меҳру сафо аст. Яъне ин тасвири пайванди дил ва хуршед аст. Пас, метавон хулоса баровард, ки қалби ранҷури шоираро танҳо хубиву некӣ ва дастагули хайру эҳсонӣ савоб шодоби шодӣ мегардонад.

Фарзона дар баъзе аз шеърҳои ӯ бо истифода аз саноеи ихом ва истиора афкори хешро баён намудааст:

*Бар ҳурмати ҳамон, ки ҳаминҳо биёфарид,
Дорам бисе муҳаббати нозук ба мӯру мор (7, 204).*

Дар ин байт ҷонишинҳои «ҳамон» ва «ҳамин» яке ба маънои Офаридгор ва дигаре ба маънои банда, яъне инсонҳо омадааст. Таркиби «мӯру мор» бошад дар соҳати дарунамаънӣ ифодакунандаи инсонҳои нек ва бадгавҳар мебошад. Яъне қаҳрамони лирикӣ ба ҳурмати Худованд, ки халқкунандаи инсонхост, бо ҳамаи одамон меҳри сабзу самимона дорад.

Мебояд гуфт, ки вучуҳи дигари эҷози шеъри Фарзона **чилваҳои истифодаи санъати ҳисомезӣ** дар баён мебошад. Ҳисомезӣ дар шеъри ҷадид маъмултарин санъати мавриди қорбаст қарордодаи шоирон мебошад. Муҳаққиқи адабиёт Шафеии Кадканӣ ҳисомезиро чунин таъриф додааст: «Ҳисомезӣ иборат аст аз тавсеоте ки дар забон аз раҳгузар омехтани ду ҳис бо якдигар эҷод мешавад» (11, 15).

*Халқи меҳробшикаста бевузуъ хоҳад монд,
Ку садоят, ки дар он шуста шавад имонам (7, 314).*

Бо садо имонро шустану поку муназзаҳ гаштан ғайримунтазира ва завқангез аст. Яъне дар ин байт садо, ки ба ҳисси сомеа дохил мешавад, ҳосияти ҳамчун об поккунандагиро гирифтааст.

Яке аз шоирони муосири Эрон Сӯҳробӣ Сипехрӣ, ки ин санъатро бисёр қорбаст намудааст, чунин мегӯяд:

*Ман вузуъ бо тапиши панҷараҳо мегирам,
Дар намозам ҷараён дорад моҳ (11, 17).*

Чанд намунаи ашъори Фарзонаро меорем, ки дар он санъати ҳисомезӣ қорбаст шудааст:

*Нашидани ин шамими қудсӣ,
Бо айби димоғи маҳками мост (7, 119).*

*Табрик гӯ, ки дар таҳи ин барфгӯри наҳс,
Бӯйи баҳори тоза шуниданд шомаҳо (7, 52).*

*Гули хуршедгардонам, ки рӯйи чономози субҳ,
Туро бо чаши кардам ламс, эй тасбеҳи марворид (7, 166).*

Чилваҳои санъати маъниофарӣ. Шоира ба коғазу қалам ҳамчун муқаддастарин эъҷоз муносибат дорад. Раҳ ба раҳ ҷойнамози коғаз мегустарад. Ва ишқ – мояи ҷовидонагиву илҳомро даъват мекунад. Чунки лаҳзаи рукӯи қалам фаро мерасад. Хаёлашро ба чизи махсусе равона карда, ба ҷовидонагӣ мепайвандад. Ва ҳар касе, ки аз гулистони ашъораш хӯшачинӣ мекунад, каъбаи қалби шоираро тавоф хоҳад кард. Ҳамчуноне ки Ризо Бароҳинӣ мегӯяд: «Шоир дар лаҳзаи офариниши шеър дар вазъе қарор мегирад, ки баъзе аз ашъи табиатро дар лаҳзае мепазирад ва баъзеи дигарро муваққатан аз зеҳни худ хориҷ мекунад» (5, 2).

*Раҳ ба раҳ боз қунам ҷойнамози коғаз,
Ишқ, барҳез, ки ҳангоми рукӯи қалам аст.
Ба тавофи ҳаҷар-ул-аҳмари ман дер нақун
Санги сурхест фурузон, ки даруни ҳарам аст (7, 73).*

Дар ҳақиқат, дурахши ҷойгузинии калимаҳо дар қолаби шеър ва маъноҳои хушрабою дилрабо боис мешавад, ки дар ниҳоди хонанда сеҳри шеър уруҷ намояд. Барои тасбити ин гуфтаҳо якчанд мисол меорем:

1. Ду рақъат ишқ хондани хуршеди ғурубанда дар сачҷодаи уфқ.
2. Ба шавқи макдами ёр об задан ба саҳни дил.
3. Бонуи ҷаноби ишқ будан.
4. Қанди сафеди субҳу шакарханди офтоб будани субҳонаи нигоҳ.
5. Дилро ҷабраилона пок шустани ишқ.
6. Дар шаби дай турушрӯй будани моҳи лимӯй.
7. Дастгоҳи шакарбарор будани субҳ.
8. Ҷойнамози офтоб будани домани дарё.
9. Даруни вожаи ишқ ошён кардан.
10. Аз сахар тӯҳфаи соати қафогард овардан.
11. Рӯзу шабро бо ранда тарошидани вақт.
12. Сад қулфи тило аз начм доштани дарвозаи шаб.
13. Дар сабадшоҳа мондани нони ширмоли моҳ.
14. Садои атсаи Парвардигор будани дамидани субҳ.
15. Дар гардани шаб марҷони қаланфур будани ахтарон.
16. Дар мизи фалак гулқанд будани хуршед.
17. Дузди даргумкарда будани қалам.
18. Ба рӯй халидани мичғони офтоб.
19. Дар пари қу хоб кардани хуршед.

20. Бо собуни ҳилол пирохани шабро шустан.
21. Диски тилоии мунаввар номидани офтоб.
22. Бехтарин начвои зикр будани хомӯшӣ.
23. Кулоҳи сурх дар сари офоқ номидани офтоб.
24. Эҳдои сурхкитобе, ки ҷои нашриёташ мамлакати болоист.

Дар шеъри дигар Фарзона ба инсонҳои охурбин, ба айбҷӯёне, ки моҳро ҳам дузди шаб мепиндоранд, мурочиат карда меғӯяд, ки агар илалӣ дуруште, ки ба ман нисбат медиҳӣ, як зарра аз он ба ҳасоили ту ҳамроҳ гардад, ба дараҷаи фаришта мерасӣ.

*Бешак, фаришта мешавӣ, эй айбҷӯи ман,
Як шамма гар зи шайтанати ман туро расад (9, 142).*

Чилваҳои маъноии вожаи оина. Оина вожаи тоҷикӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба якҷанд маъно омадааст: 1. шишаи пушташ сирдавонда, ки сурати чизхоро дар худ акс мекунад, миръот 2. Пораҳои оҳан, ки ҷанговарон ба мақсади дифоъ дар пушт, сари сина ва ронҳо насб мекарданд ва онро чоройна низ меномиданд 3. ҳол, сурат, маврид; ҳар оина ба ҳар ҳол, дар ҳар сурат.

Дар адабиётшиносӣ бошад калимаи «оина» яке аз маъмултарин аносири маънисоз ва вожаи сермаҳсули забони шеър буда, дар бештари маврид ба маънои миръот ва маҷозан ҳамчун ифодакунандаи вожаи «дил» меояд. Барои исботи фикр як байти Саъдиро меорем:

*Тааммул дар оинаи дил кунӣ,
Сафое ба тадриҷ ҳосил кунӣ (1, 233).*

Ин калимаро дар эҷодиёти ҳамаи шоирони классик, ба монанди Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Бедил Дехлавӣ, Нақибхон Туғрал ба касрат воমেҳурем. Алалхусус, калимаи оина дар ашъори Бедил зиёд ба мушоҳида мерасад. Бесабаб нест, ки муҳаққиқон Бедилро «шоири оина» гуфтаанд. Адабиётшиносон Аҳмад Гулӣ ва Абулфазл Маҳдуи Иқдам низ мақолае бо номи «Оинаи Бедил» навиштаанд. Устод Тоҷибой Султонӣ дар мақолаи «Мазмунсозӣ дар ашъори Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ» дар хусуси қорбурди вожаи оина дар ашъори Туғрал андешахояшро баён кардааст. Дар пайгирии таҳқиқотҳои зикршуда мо чилваҳои гуногуни маъноии вожаи оинаро дар шеъри Фарзона дида баромадем. Бо назардошти ифодаи маъноӣ оинаи Фарзонаро чунин гурӯҳбандӣ кардем:

Оина ва дил. Гуфтан ҷоиз аст, ки ин калима дар забони ирфон низ ба маънои қалби солиқ омадааст. Дили Фарзона низ бо таъсири нигоҳи босафою некҷавҳар ва субҳхирман ба оина мубаддал мешавад. Қалби ҳассоси шоира як оинаи танҳонамост, ки танҳо Маъшуқи ягонро мунъакис мекунад. Бо баробари ин қалби ҷун оина оянданамояш фарҳанги муҳаббат ва макони ишқ аст. Вучуди мутаҳҳару самоии шоира бо паёми босафои Маҳбуб оиназор мегардад. Фарзона қалби хешро баҳри хуршед пероставу пидром намудааст, то дар он ҷо офтоб муқим гашта вучуди нуртаборашро ғарқии зиё гардонад. Вале дар баробари ин ҳама фархундагӣ бо баробари ҳучум кардани сайфи ғаму андӯху кудурат ин оина пош меҳӯрад:

*Дилам оинаи танҳонамоест,
Ки ин оинаро як тарҷумон аст (9, 465).*

*Дарёб, ки қалби ман қомуси муҳаббат буд,
Ин қалби чу оина оянданамои ман (7, 395).*

*Бо ту оиназор шуд дили ман,
Сад тараннум баҳор шуд дили ман (7, 391).*

*Бигзор зияд як дам хуршед дар оина,
Хуршеди мано, хуш бош дар он тарафи сина (7, 17).*

*Чун шона тарошхӯрда бошад дили мо,
Оинаи пошхӯрда бошад дили мо (9, 371).*

Оина ва қаҳрамони лирикӣ. Фарзона дар шеъраш худро оинаи малакнамо меномад, ки ҳар кас ба он нигарад, хешро хоҳад дид. Яъне вучуди оинаосояш чунон поку муназзаҳ аст, ки ҳатто фариштаи бечурму босафоро низ инъикос мекунад. Яъне шоира ба ҳақиқат расидааст. Зеро касе оина ҳисобида мешавад, ки ба ҳақиқат расида бошад. Ҳақиқати ӯ бошад чун оина равшану соф аст ва ҳузуру пайдои ин булӯрро аз ҷавҳари пинҳони ӯ метавон мушоҳида кард, ки ин албатта баёни зебои парадоксӣ аст. Дар оинаи қаҳрамони лирикӣ ишқ тасвири ҷон буда, ҳазорон оинаҳоро тарҷумон аст. Ва ин ишқ тимсоли нардбон инсонро ба ҷониби улувв мебарад. Бояд гуфт, ки фақат ёди мӯъҷизаосои Ёри азали метавонад, ки оинаи дили шоираро ороишу пардоз намояд:

*Ман оинаи малакнамоям,
Як бор биё ба дидани худ (9, 169).*

*Оинаам ҳақиқати урёни ман бубин,
Пайдои ман зи ҷавҳари пинҳони ман бубин (7, 401).*

*Ту дар оинаам тасвири ҷонӣ,
Ту сад оина ҷонро тарҷумонӣ (8, 231).*

*Оинаам, оинаам, оина,
Оинапардоз туй, эй ҳабиб (7, 62).*

Дар алоқамандии ин нуктаҳо бояд гуфт, ки Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ низ хешро оина хонда буд. Мувофиқи гуфтаҳои Мавлоно ҳар гоҳ, ки инсон аз тааллуқоти ин дунё фориғ гашта, каломии қудсро истимоъ намояд, аҳволи оинаполаи шоирро хоҳад дид:

*Оинаам, оинаам, марди мақомот наям,
Дида шавад ҳоли ман, ар ҷашм шавад гӯши шумо (3, 117).*

Оина ва зангор гаштани он. Дар замонҳои қадим оинаро аз филиз омода месохтанд, ки он аз таъсири рутубат ё аз сабаби солҳои зиёд истифодабарӣ зангор мегирифт ва онро тавассути хокистар покиза мекарданд. Фарзона низ он оинаҳо, яъне инсонҳои бечавҳару беасолатро ба оинаи зангоргирифта ташбеҳ кардааст. Шоира ишқро фаросӯйи худ меҳонад, ки оинаро аз ҳучуми зангор нигоҳ дораду ин дастгоҳи бебадали орзубарори умед орзуҳои атласӣ бофад. Зеро танҳо зерӣ сояи чатри ишқ қалб метавонад, ки аз борони ҷаҳлу озу ғурур эмин бошад.

*Дер шуд, фурсат гузаист, эй дил,
Ҷомаи оина аз зангор садлаҳт аст (8, 44).*

*Дар фалон оина ҷавҳар нест,
зангор аст.
Дӯст гуфт: Афсус, афсус (8, 67).*

*Биё, ки оинаҳоро раҳо кунем охир
аз ҳучуми зангор
бимон, ки ранги ба ранг
орзуҳои атласӣ бофад
ин дастгоҳи бебадали орзубарор (8, 19).*

*Дар руҳи оинаҳои кӯри ҷавҳарнопадид,
Хостӣ як мушт хокистар занӣ, нагзоштанд (8, 140).*

Бо омадани зангор оинаи дил бесавод мегардад. Бинобар ин онро бояд пайваста ҷиҳилшӯ кард. Мувофиқи таълими зардуштӣ баъди ҷиҳил маротиба шустан ҳар чиз, аз ҷумла дил низ пок мешавад. Қалб бояд ҳамеша соф бошад, зеро мубашири муҳаббат танҳо меҳмони покҷавҳарон мегардад:

*Оинаи дил кунам ҷиҳилшӯ
зангори қадимаро зудоям,
Зеро ки мубашири муҳаббат
кӯбад дари покҷавҳаронро (7, 24).*

Дар «Девон»-и Фарзона доираи истифодаи калимаи оина тавсеа ёфта, бо он калимоту ибороти бисёре сохта шудааст. Ба монанди оинаҷавҳар, оинабанд, оинадорон, оинатаркиб, оинадорӣ, оинаи шашҷиҳат, оинаи нозук, оинаи бетарҷумон, оинаи ботиннамо, оинахонаи Таъоло, субҳи оинаполо, оинаи чаппа, оинаи дилнамо...Бояд қайд намуд, ки дар «Девон» калимаи оина 77-маротиба ва дар китоби «Себарга» 41-маротиба тақрор шудааст.

Ҳамин тавр, ҳунари волои маъниофаринии Фарзона боиси он гаштааст, ки шеърӣ муосири тоҷик шуҳраи форсабонон гардад. Фарзона ба ҳар як чиз, ҳодисоту воқеоти атроф, паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва олами ботинии инсонҳо бо нигоҳи шоирона нигариста, онро бо ҳуляи бадеият тасвирпардозӣ намудааст. Шоира он чизеро мушоҳида намуда ба риштаи тасвир кашидааст, ки бо ҷашми оддӣ дидан ғайриимкон аст. Ҷилваҳои гуногуни ҳунари шоирии Фарзона дар

ҳар навъи шеърӣ ӯ зоҳир гаштааст, ки он муаррифгари шеърӣ асили тоҷик мебошад. Фарзона, ки худ вучуди саршори андешаҳои ҳурмузӣ дорад, хонандагонашро низ ба некиву садоқат, сафову меҳр, дӯстиву ҳалолкорӣ ва ҳақиқатҷӯиву вафодорӣ фаро меҳонад. Ин яке аз хасоиси муҳими шеърӣ Фарзона мебошад.

Пайнавишт:

1. Аллома Алиакбари Деҳхудо. Луғатнома. – Техрон: Чопхонаи маҷлис, 1325 (хуршедӣ). – Ҷ. 2.
2. Афзалӣ, Шараф. Як ғазали Мавлавӣ ва гуманизми он // Маърифати омӯзгор. – Душанбе. – № 8. – 2007.
3. Зоиров, Ҳалимҷон. Адабиёти тасаввуф. – Хучанд: Ношир, 2013 – 235 с.
4. Мирсаидов, Баҳром. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2013 – 139 с.
5. Ризо Бароҳанӣ. Тилло дар мис (Варианти электронӣ).
6. Марворид (роман, повест, ҳикояҳо, песаҳо) / Тарҷумаи Абдуғаффори Абдуҷаббор. – Душанбе: Истеъдод, 2013.
7. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
8. Фарзона. Себарга. – Хучанд: Ношир, 2011. – 400 с.
9. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Иборат аз ду чилд. Ҷ. 2 – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2014. – 429 с.
10. Ҷуброн Халил Ҷуброн. Бо лаҳҷаи борон. // Адаб. – Душанбе. – № 3 (30). – 2014.
11. Шафеии Кадканӣ. Мусиқии шеър (Варианти электронӣ)

МАВҚЕИ ҒАЗАЛ ДАР АШЪОРИ ФАРЗОНА

Фарзонаи Хучандӣ, яке аз маъруфтарин шоирони муосири тоҷик, бо услуби шоирона ва мазмуни амиқи асарҳояш дар жанри ғазал маъруфият пайдо кардааст. Вай бо забони равон, эҷодиёти самимӣ ва эҳсосоти ошиқона хонандаро ба ҷаҳони зебои ғазал мебарад. Ғазал, ки ҳамчун жанри классикии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ мақоми воло дорад, дар ашъори Фарзона бо шеваи тоза ва забони шево таҷассум ёфтааст.

Ғазал жанри адабии форсӣ мебошад, ки бо баёни муҳаббат, шеърӣ эҳсосоти ошиқона ва нигоҳи фалсафӣ ба зиндагӣ маъруф аст. Дар адабиёти классикӣ ғазал бештар дар ашъори шоирони бузург, аз ҷумла Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ Хайём ва дигарон истифода мешуд. Ғазал дар эҷодиёти Фарзона шакли анъанавии худро нигоҳ дошта, ҳамзамон бо мазмун ва муҳтавои навин мукамал шудааст. Вай ба ғазал на танҳо ҳамчун жанри классикӣ, балки ҳамчун воситаи ифодаи ошноии шахсӣ ва эҳсосоти самимии худ муносибат мекунад. Дар ашъори Фарзона, ғазал на танҳо баёни муҳаббат ва ишқ, балки таҷассуми андешаҳои фалсафӣ ва нигариш ба воқеияти иҷтимоӣ мебошад. Азбаски ғазал аз рикқати эҳсосот ва забони шевоӣ тасвири зебо иборат аст, Фарзона онро бо завқи хоса истифода мекунад, то ки бо хонанда дар сатҳи амиқтар робита барқарор кунад. Ў тавассути ғазал эҳсосоти шахсиро бо шеваҳои тоза ва сабки муосир ифода намуда, ҳамзамон бо арзишҳои маънавӣ ва анъанавӣ пайванд мегузорад.

Мазмуни асосии ғазал дар ашъори Фарзона муҳаббат, ишқ ва орзуи маънавӣ мебошад. Аммо ин муҳаббат дар асарҳои ӯ на танҳо ҳамчун муҳаббати заминӣ ҷисмонӣ, балки ҳамчун ишқи руҳонӣ ва ҷаҳонӣ тасвир ёфтааст. Масалан, дар бисёре аз ғазалҳои Фарзона муҳаббат на танҳо муносибати байни ду шахс, балки пайванди инсоният ва ҷаҳони маънавӣ мебошад. Ин услуб ба хонанда имкон медиҳад, ки ғазалҳои ӯро бо ҷашми руҳонӣ бинад ва ба онҳо ҳамчун тасвири орзуву эҳсосоти ботинӣ муносибат кунад. Ғазалиёти Фарзона бо калимаҳои шевоӣ образҳои зебо, ки эҳсоси асолат ва самимиятро ифода мекунад, фарқ мекунад. Вай аз тасвирҳои табиӣ ва фарҳангӣ истифода намуда, муҳаббат ва орзухоро ҳамчун ҷузъи муҳимми зиндагии инсон таҷассум медиҳад. Масалан, дар баъзе ғазалҳои ӯ муҳаббат ба табиат, ба кӯҳу дарё ва ёдгориҳои таърихӣ бо эҳсоси ошиқона пайванд ёфтаанд, ки хонандаро ба олами зебо ва муъҷизавӣ ворид мекунад. Ғазалҳои ӯ пайвандгари андешаҳои маънавӣ ва иҷтимоӣ ҳастанд, ки хонандаро ба тааммули амиқ дар бораи зиндагӣ ва арзишҳои он даъват мекунад.

Яке аз хусусиятҳои муҳимми ғазалиёти Фарзона истифодаи шеваи анъанавӣ бо омезиши забони равону тасвирҳои шево мебошад. Ў аз ҷиҳати услуб ба ғазалиёти классикӣ, махсусан ба эҷодиёти Ҳофиз ва Саъдӣ наздикӣ дорад, аммо бо забони муосир ва эҳсосоти навини худ ба ғазалиёт ҳаёти нав мебахшад. Ғазали Фарзона бо риояти вазн ва қофияҳои классикӣ навишта шуда,

ҳамзамон бо забони соддаву таъсирбахши худ хонандаро ҷалб менамояд. Дар ғазалҳои ӯ калимаву ибораҳо бо забони шеваи тоҷикӣ ва тасвирҳои зебову образнок истифода шудаанд, ки сабки хосаи Фарзонаро ташаккул медиҳанд. Ин сабк хонандаро водор мекунад, ки ғазалро на танҳо ҳамчун як асари адабӣ, балки ҳамчун таҷассуми самимият ва воқеияти ҳаёти эҳсос кунад. Масалан, истифодаи калимаҳо ва образҳои миллий дар ғазалиёти Фарзона, аз қабилҳои «дил», «ишк», «нафас», «орзу» ва ғайра, ба ғазалҳои ӯ шарофати тозаии миллий мебахшанд, ки хонандаро бо ҳисси ифтихор ва арҷгузорӣ ба забон ва фарҳанги тоҷикӣ пайваст мекунад. Ғазал дар ашъори Фарзона дорои арзиши маънавии бузург аст. Вай тавассути ғазал дар бораи орзу, муҳаббат ва маънавият сухан мегӯяд ва онро ҳамчун василаи ифодаи андешаву эҳсосоти баланд истифода мебарад. Мавзӯҳои инсонӣ, аз қабилҳои ишқи пок, эҳтиром ба инсон, орзуи хушбахтӣ ва талош барои комёбӣ, ба хонанда таъсири амиқ мегузоранд ва ӯро ба фикри амиқ дар бораи зиндагӣ ва мавҷудияти инсон водор мекунад. Ғазалҳои Фарзона на танҳо барои хонандаи тоҷик, балки барои ҳама дӯстдорони адабиёт дорои арзишҳои маънавии баланд мебошанд, зеро дар онҳо андешаву эҳсосоти инсонӣ бо шеваи шевоӣ самимӣ баён шудаанд. Ғазали Фарзона моро ба ёдгорию пайванд бо осори классикии тоҷик ва арзишҳои маънавии гузаштагонамон мебарад. Ин василаи пурқуввати эҷодии ӯ на танҳо шеърӣ тоҷикро муаррифӣ мекунад, балки хонандаро бо ҷаҳони руҳонӣ ва мазмуни амиқи зиндагӣ пайванд медиҳад.

Ғазали Фарзона на танҳо дар худ услуб ва анъанаи шеърӣ классикии форсӣ-тоҷикро нигоҳ медорад, балки ба он мазмуни нав мебахшад, ки хонандаи муосирро ба худ ҷалб менамояд. Ин услуб, ки бо забони соддаву шево ифода шудааст, баёнгари эҳсосоти самимӣ ва азму иродаи шоирона дар тасвири ҳаёт ва муҳаббати инсонӣ мебошад. Дар айнӣ замон, Фарзона бо истифода аз образҳои нав ва ифодаҳои тоза ба ғазалҳои худ ҳаёти нав мебахшад. Ҳар як ғазали ӯ ба хонанда имконият медиҳад, ки тавассути он муҳаббат, самимият ва орзуҳои худро пайхас кунад, ки ин боиси рушди эҳсоси ватандӯстӣ ва арҷгузорӣ ба суннатҳои адабии миллий мегардад.

Ғазал дар ашъори Фарзона аз шеваи кӯҳан дур нест, балки бо забон ва тасвирҳои муосир дар заминаи анъанаҳои классикӣ афкори нави ӯро ифода мекунад. Хонандаи муосир, ки дар муҳити зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза зиндагӣ мекунад, дар ғазалҳои Фарзона эҳсоси ошноӣ бо арзишҳои абадӣ ва бунёдии муҳаббат, эҳтиром ва вафодориро пайдо мекунад. Бо забони равону мусикии зебои қофияҳо ва ритм, ӯ ба хонанда муҳаббат ва самимиятро ҳамчун асолати инсонӣ ва маънавий пешниҳод мекунад. Аз ин рӯ, ғазалиёти Фарзона ҳамчун василае барои шиносӣ бо зебоии каломӣ тоҷикӣ ва тақвияти арзишҳои маънавий хизмат мекунад. Яке аз хусусиятҳои асосии ғазалҳои Фарзона ин ифодаи муҳаббат ва ишқи руҳонӣ мебошад, ки дар саросари асарҳои ӯ бо тасвири зебо ва андешамандона баён ёфтааст. Муҳаббати Фарзона на танҳо муҳаббат байни инсонҳо, балки муҳаббати инсоният ба олами атроф, ба зебоии табиат ва ба ҷилои руҳонии зиндагӣ низ мебошад. Дар ғазалҳои ӯ ишқ на ҳамчун як эҳсоси зоҳирӣ, балки ҳамчун як ирода ва талош барои расидан ба

маъноӣ баландтар ва арзиши воқеии зиндагӣ тасвир шудааст. Ў дар ғазалҳояш бо ишқи пурҳарорат ва самимӣ ҳар як хонандаро водор мекунад, ки ба ишқ на танҳо ҳамчун эҳсос, балки ҳамчун нерӯи тавоно ва сарчашмаи хушбахтӣ ва руҳбаландӣ назар кунад.

Масалан, дар як қатор ғазалҳои Фарзона ишқ ҳамчун нерӯе тасвир мешавад, ки инсонро барои фидокорӣ ва афкори олии ҳидоят мекунад. Бо истифода аз ташбеҳҳо ва образҳои шоирона, вай ишқро ҳамчун сарчашмаи маърифат ва маънавияти инсонӣ ифода мекунад, ки дар он инсон ба шукӯҳ ва зебоии зиндагӣ наздик мешавад. Ин тарзи ифодаи ишқ дар ғазалҳои Фарзона хонандаро ба тафаккури амиқ дар бораи арзишҳои инсонии худ водор месозад ва дар ӯ эҳсоси ифтихор ва арҷгузорӣ ба ишқи покро ба вучуд меорад. Фарзона дар ғазалҳояш олами ботинии инсон ва табиати зебои Тоҷикистонро низ ба таври хеле санъаткорона тасвир мекунад. Вай бо истифодаи ташбеҳҳои барҷаста муҳаббат ва иртиботи зеборо миёни инсон ва табиат нишон медиҳад. Масалан, дар ғазалҳояш кӯҳҳо, дарёҳо, боғҳо ва гулҳои диёри тоҷик ба ҳайси рамзи зебоии ботинии инсон тасвир шудаанд. Ин образҳо на танҳо ҳамчун унсурҳои зебоии табиӣ, балки ҳамчун воситаи тасвири аҳвол ва эҳсосоти ботинии инсон хизмат мекунанд. Бо ин шева Фарзона ба хонанда нишон медиҳад, ки зебоии ботинии инсон ва зебоии табиат бо якдигар пайваستا ва ба ҳам наздиканд. Ба ин васила, Фарзона бо ғазалҳояш хонандаро ба муҳити зебои табиат, ба арзишҳои маънавӣ ва ба ҷаҳони ботинии инсон, ки ҳамеша ба зебӣ ва оромӣ тамоюл дорад, роҳнамоӣ мекунад. Ғазалиёти ӯ ҳамчун чашмаи илҳом барои хонандагон хизмат мекунанд ва ба онҳо ёдовар мешаванд, ки инсон бояд ҳамеша бо олами атроф ва табиати худ дар сулҳу оромӣ бошад. Ғазалиёти Фарзона барои хонандагони муосир ҳамчун василаи пайванд бо суннатҳои адабӣ ва арзишҳои маънавӣ хизмат мекунад. Дар ҷаҳони муосир, ки бо технологияи пешрафта ва тағйироти зудтағйирёбанда фаро гирифта шудааст, ғазалҳои Фарзона як навъ эҳёи эҳсоси самимияти инсониро ба вучуд меоваранд. Ў бо забони содаву таъсирбахши худ хонандагонро ба олами ботинии худ раҳсипор мекунад ва ба онҳо имконият медиҳад, ки бо орзуҳо ва эҳсосоти худ наздик шаванд. Ҳамчунин ғазалиёти Фарзона дар мактабҳо ва донишгоҳҳо ҳамчун як ҷузъи муҳими омӯзиши адабиёти муосири тоҷик ба таври васеъ истифода мешаванд. Омӯзиши ғазалиёти ӯ ба насли ҷавон имконият медиҳад, ки бо арзишҳои маънавӣ ва фарҳангии миллати худ шинос шаванд ва эҳсоси ватандӯстию арҷгузорӣ ба забон ва адабиёти миллиро дар худ парвариш кунанд. Ғазалҳои Фарзона на танҳо барои дӯстдорони адабиёти классикӣ, балки барои ҳар як фарди тоҷик ҳамчун намунаи баланди арҷгузорӣ ба фарҳанг ва суннатҳои миллии худ арзишманданд. Дар маҷмӯъ, ғазалиёти Фарзона бо мазмун ва муҳтавои амиқи худ дар ташаккули эҳсосоти ватандӯстӣ, арҷгузорӣ ба зебоии инсонӣ ва табиат нақши муҳим мебозад. Вай бо забони равону сода, образҳои барҷаста ва ташбеҳҳои амиқ хонандаро ба ҷаҳони ишқу маънавият раҳсипор мекунад. Ғазалиёти ӯ ҳамчун як василаи ифодаи эҳсосоти инсонӣ ва арзишҳои маънавӣ ба хонанда имконият медиҳанд, ки дар як замон бо шеърҳои классикӣ пайванд ёбанд ва ҳам бо арзишҳои муосир наздик шаванд.

ОЗОДӢ, СУЛӢ ВА ҲАМГИРОИИ ТОЧИКОН АЗ НИГОҲИ ФАРЗОНА

*Шоири фарзонаро аҳли замон,
Бар ниёзи хештан меоварад.
Модаре танҳо назояд шоире,
Халқ ӯро баҳри худ меофарад.*

Барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Шоири халқии Тоҷикистон, ки бо осори беназираш дилҳои аҳли маърифатро тасхир кард. Ҳоло ҷойгоҳи ӯ дар қатори Робия, Зебунисову Нодира, Ҷаҳонхотун, Лолахотуну Маҳастиву Зулфия ва ҳазорҳо бонувони сухансаро аст. Ягон мавзӯе нест, ки аз ашъори ӯ дур бошад. Ҳама бурду бохт ва навиди зиндагӣ аз нигоҳи ӯ ба тариқи манзуму мансур тарҳрезӣ мешавад. Каломи ӯ ба мисоли дурреро суфтан аст. Имрӯз касе нест, ки шоҳбайтҳои ӯро зам-зама накарда бошад.

Ин бонуи суханро мо бо таҳаллуסי Фарзонаи Хучандӣ мешиносему дӯшташ медорем. То имрӯз ашъори ӯ дар кишварҳои гуногун: Амрико, Бритониё, Фаронса, Олмон, Покистон, Эрон, Арабистони Саудӣ, Ироқ, Ўзбекистон, Қирғизистон ва ғайра интишор шудааст. Дар Русия ашъори Фарзона бо тарҷумаи Т. Смертина, дар Лондон китоби шеърҳои ӯ бо номи «Гулчини ашъори Фарзонаи Хучандӣ», Дар Белорусия «Мунтахабот, Дар Ўзбекистон «Ишқ тасбеҳӣ» ба ҷоп расидааст.

Дар ин замони ҷаҳонишавӣ Фарзона нобиғаи аср гаштааст. Фарқияти ашъори Фарзона аз дигар ҳамзамонони худ дар он аст, ки калимаҳои тақрорӣ дар ашъори ӯ дида намешавад. Гуфтаи доктори илмҳои филологӣ Мӯсо Олимҷонов ба фикри мо рӯшани меандозад: «Фарзона вақти баёни андешаву орои худ аз калимаҳои зиёди ҳаммаъно истифода мебарад ва дар ин замина аксаран муродифоти зебову рехтаи калимаи мавҷударо ба вуҷуд меорад» (3, 4).

Бино ба гуфтаи доктори илмҳои филологӣ Абдуҷамол Ҳасанзода: «Фарзона тавассути осори хеш на танҳо теъдоди зиёди вожаҳои ноби классикиро зинда мекунад, балки боз вазифаҳои собиқӣ бархе аз унсурҳои шаклсозро эҳё менамояд, ки дар гузашта аҳли адаби тоҷик онҳоро мавриди истифода қарор додаанд» (6, 6).

Шоири халқи Тоҷикистон Камол Насрулло низ Фарзонаи моро чунин таърифи шоирона кардааст: «Насими муаттари утуфат, ҳавои гуворои фазилат, фурӯғи партавӣ нақӯӣ, боди серуни ишқ шуморо фаро мегирад, ба рӯйи шумо навозишкоронаву гуворо мевазад дар соҳили ин дарё, дарёи табъи равон, дарёи шеърӣ Фарзона» (2, 6).

Олими шинохтаи тоҷик, профессор Усмонҷон Ғаффоров таъкид мекунад, ки шеърӣ Фарзонаро баъд аз 500 сол ҳам бо шавқу рағбат хоҳанд хонд (1, 2).

Дар байни осори назмӣ Фарзона китоби насрии ӯ бо унвони «Дарёи сӯзон» ба табъ расидааст. «Дарёи сӯзон» маҷмуаи мақолот ва хотираҳои

Фарзонаро дар бар мегирад. Осори мансури ӯ мисли манзумаҳояш хонданиву ҷаззоб аст.

Фарзона дар китоби мазкур ба мавзӯҳои гуногун рӯчуъ намудааст. Шоира «Бо умеди рӯшноӣ» ном мақолаи хеш оид ба бенизомиву бетартибҳои ҷанги мудҳиши шаҳрвандӣ нақл карда, бародарони ташнаи хуни ҳамдигарро дар зерӣ тозиёнаи танқид мегирад.

Тоҷикистони навистиклоли мо дар ибтидои солҳои 90-уми садаи бист ба ҷангу хунрезии ноадолатона рӯбарӯ гардид. Аҳли адаб нисбати ин фоҷиаи номатлуб бетараф набуданд. Дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ очерк ҳикоя ва мақолаҳои ҷоп мешуданд, ки ҷангро маҳкум менамуданд. Фарзона низ дар қатори ин гуна қаламкашон буд (4, 86).

Тасвири Фарзона хеле зебо ва шоирона аст, дар ҷое аз мақолаи хеш чунин таҷдиди назар мекунад: «...дар ин марзу буми бетолеъ ногаҳ самуми сиёҳе вазид ва аз доманаш тухми нафрату низоъ рехт. Охир ин пайкори пурвахшате, ки аз урдибиҳишмоҳ дар меҳани вайронаи мо сар зада, ҳеҷ пайдо нест, ки нест. Гурӯҳе фарёд мезананд, ки ин ҳама айби қаламкашон аст, айби онҳост, ки ба гӯши халқи бечора ҷор мезаданд. «Аз хоби гарон хез!» Дидем, аз хоби гарон хестанду ҷӣ шуд. «Вале, эй муддаиён! Бедори он нест, ки ҳамёзакашону дидамолон худро ба майдон заниву ба хоҷири қадам як ҳақиқате, ки дар зеҳни худ сохтай бар сари бародар теғ кашӣ».

Мусаллам аст, ки дар таърихи нави тамаддуни тоҷикон ҷанги хуни додаркуш ба зеҳният ва тафаккури миллии мо зарбаи шадид расонид. Аз ин лиҳоз хурду калон қурбониёни он буданд. Фарзона аз рӯи тафаккури инсонпарваронаи худ ҳамватанонашро ба андешидан водор месозад. Аз рӯи гуфти Фарзона инсонӣ хоки дар назди вичдони худ суол бидиҳад, ки агар бародареро, хоҳареро тифлакero куштӣ дон, ки чизи барои худ азизро куштӣ. Акнун барои ту чизе намонд, номусу имон барои ту бегона аст (9, 5).

Муаллиф таъкиб менамояд, ки мо хобем, ҳамдигарро дар мурдобҳо меандозем, фардои мо ҷӣ гуна хоҳад шуд? Ё ҳамроҳ дар ин мурдоб мефарқем, ё бо ҳам раҳо мешавем. Муаллиф ин маконро ба «мурдоб» ва «мотамхона» ташбеҳ кардааст (5, 9).

Бино ба гуфтаи Фарзона, аз ин меҳан марсияи модари ҷигарпора, ки дилбанди азизашро дар даҳшатистони ҷанг ба хок месупурд, суруда мешуд. Дар ин асно на кӯдакон бачагашонро бо бозию сурур мегузаронданд ва на мӯйсафедон дами охирино бо оромиву субот паси сар мекарданд.

Шоираи ширинкалом ибраз меорад: «Ва дар ҳамин рӯзҳо хабарӣ ба сулҳ гаронидани размандагон дар дилам рӯшание овард. Аз оғоз мутмаин будам, ки дар ин лаҳзоти сангин маҳз Хучанд, ки хушбахтона, аз тохту тозҳои абас эмин мондааст, метавонист барои ҳамагон равзани наҷот шавад. Дасти бародарони азияткашидаро гирад, кинахоҳонро ба ҳам оштии диҳад, симхори бегонагиро аз байн бардорад. Мо бояд лоақал пеши худ иқрор кунем, ки дар он ҷӣ рӯй дод, камтар гунаҳгор нестем» (5, 10).

Муаллиф Хучандро «пули гузаргоҳ» номидааст, то аз ду соҳил бо ҳам оянду гуноҳи ҳамдигарро бубахшанд. Дигарбора вахшониву хатлониву

бадахшонием гуфтани ақидаҳо аз ин миллат дур шавад, зеро мо пайвандии хуние доранд, дигар нагузарем, ки чароғи хонаҳои мо бимирад (5, 10).

Мавсуф дар мақолаи «Саломии урдибиҳишт» ибраз медорад, ки ин ҷанги барандозанда тамоми мардум ва хусусан, зиёиён ва равшанфикрони миллатро пош дод. Мардум бо дилу домани пур аз алам аз даҳмаи оташгирифта роҳи гурезро пеш гирифтанд, аммо Душанбе, ки шаҳри нозпарвару нозбардор аст, фақат бо хотираҳои мунаввару гуловезаш танҳо монд. Муаллиф дар ин замони ҳасос омадани адиби маъруф Аъзам Сидқиро ба зиндагии адабии вилояти Суғд рӯйдоди муҳим мешуморад. Фарзона баъди таъсиси маҷаллаи «Хучанд» аз соли 1995 бо устод Аъзам Сидқӣ фаъолият бурдааст.

Фарзонаи Хучандӣ тараннумгари сулҳ ваҳдат аст, зеро ин маъниҳои бикр ҳам дар назм ва ҳам дар насрашон хувайдост. Муаллиф дар мақолаи «Саломии тавҳид» чунин тафсир кардааст: «Қаломии «ваҳдат» чун қаломоти «ишқ» ва «имон» аз он вожагони қудсӣ, ки мақбули офаридгор будааст».

Дар ин маврид гуфтаи шоири Эронӣ Алӣ Асғари Шеърдӯст дар ҳақи эшон шоистаи ёдоварист: «Тасвире, ки аз ҷаҳони перомун дар шеъри ӯ тарк мешавад, ривояти замонаи шоир аст бо соярушанҳо ва фарозу фурудҳое, ки дар зиндагии рӯзмарраи мардум вучуд дорад. Аммо шоир ба иқтисоди табиӣ шоиронаи хеш ҷаҳонро оӣ аз осудагӣ меҳаҳад ва шеъри шоир арсаи ин орзуҳост» (7, 6).

Сарояндаи сухани ноби форсӣ фарзанди фарзонаи миллаат, идомадиҳандаи суннатҳои Шайх Қамолӣ Хучандӣ, яке аз қанони сухансарои даврони Истиқлол Фарзонаи Хучандӣ ҳазорсолаҳои дигар маҳзани осорашон зиндаву ҷовид хоҳад монд. Устод Лоиқ Шералӣ низ дар ҳақи эшон гуфтааст:

*Хуш бимон дар «Хонаи дил»,
Шоири фарзонаи дил (5, 8).*

Пайнавишт:

1. Акрамов, Ш. Баҳори шеъри Фарзона // Тирози ҷаҳон, 1.11.2014, № 88 (2269). – С. 2
2. Насрулло, Қ. Соядасти офтоб // Адабиёт ва санъат, 6.11.2014, № 45 (1756). – С. 4.
3. Олимҷонов, М. Ҳафтод муродифи як вожа дар як маҷмуа // Адабиёт ва санъат, 30.10.2014, № 44 (1755). – С. 4.
4. Сайфуллоев, А. Уфукҳои тозаи наср. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 2012, 479 с.
5. Фарзона. Дарёи сӯзон: маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 2014. – 240 с.
6. Ҳасанзода, А. Ҳарфи тозаи Фарзона // Адабиёт ва санъат, 11.09.2014, № 37 (1748). – С. 6.
7. Шеърдӯст, Алӣ Асғар. Фарзонае аз Хучанд // Тирози ҷаҳон, 1.11.2014, № 88 (2269). – С. 3.

МУНДАРИЧА

Матлубаи Мирзоюнус. Кӯшише дар таснифи осори Фарзона

Чойгоҳи шеър ва ҷаҳони андешаҳои Фарзона дар нақди аҳли таҳқиқ ва адибон

Лоик Шералӣ. Чодае ба диёри одампарастӣ
Сотим Улугзода. «Ман ҳурии нилуфарам бишкуфта дар мурдобҳо»
Алӣ Асғари Шеърдӯст. Фарзонае аз Хучанд
Дастгири Ноил. Фурӯғ, Фарзона ва шеъри имрӯз
Муҳаммадризои Муваҳҳидӣ. Сабзинаи баҳор буду...
Атахон Сайфуллоев. Шеърҳои офтобӣ
Шаҳобиддини Ҳақназар. Хуршед дар шабнами шеър
Усмонҷон Ғаффоров. Бозёфти назми тоҷик
Тоҷибой Султонзода. Чароғи маънӣ дар меоди тасвир
Шаҳрияи Адҳамзод. Ҳарфро бояд намозӣ кард.....
Мавлуда Шарифова. Шеъри нишоту дард
Мавҷудахон Сайфуллоева. Исодаме, ки ҳама дардро рабуд
Турдихон Бердыева. Фарзона и античное наследие Аджамы
Карим Абдулов. Панҷ рукни такомули маънавии Фарзона
Заринэ Джандосова. Гнев матери и печаль сестры.....
Хусрав Саъдуллоев. Пайванди орифона
Ҷо Шапкот. Мушкilotи кори тарҷума.....
Алиризои Қазва. Фарзонае аз Хучанд
Муҳаммадали Аҷамӣ. Қиёми офтобии шеър
Сайидмуҳаммадбоқии Камолиддинӣ. Ҳурии нилуфарии шеъри муосири форсӣ
Эльвира Султанова. «Себарга» – «Трилистик» сердца поэта Фарзоны
Кароматулло Олимов. Дуруди каъбаи сурх ба сӯи фардои сабз
Аскар Ҳаким. Андеша, отифа, тасвир
Саидмурод Ҳоҷиев. Шеъри маърифатбахш
Фирдавси Аъзам. Дили ман чоркитоби ишқ аст
Алиасғари Буванди Шаҳриёрӣ. Муқоисаи шеъри Фурӯғи Фаррухзод,
Фарзонаи Хучандӣ ва Холидаи Фурӯғ аз манзари назарияи Чонсун
Абдухолиқи Набавӣ. «Шоире бо бунияти офтобӣ».....
Сафар Абдуллоҳ. Аз садои сухани ишқ...
Бузургмеҳри Баҳодур. Рисолати як ғазал.....
Фарҳод Ҷӯраев. Дар теғи офтоб қалам тез кардааст...

Гулчини мақолаҳои ҷамоии илмӣ байналмилалӣ «Мақоми Фарзона дар адабиёти муосири тоҷик» (Хучанд, 1-2-юми ноябри соли 2024)

Абдунабӣ Сатторзода. Фарзона ва Лоик: пайванди маънавӣ ва хунарий
Ҷумъа Ҳамроҳ. Баъзе хусусиятҳои жанрии ашъори Фарзонаи Хучандӣ
Аслиддин Қамарзода. Фарзона дар Ёзбекистон.....
Равшан Раҳмонӣ. Пайвастигии диди мардумӣ, фалсафӣ ва равонӣ
дар шеъри Фарзона
Умеда Ғаффорова. Эҷози шеъри Фарзона.....
Замира Ғаффорова. Бедил ва Иқбол дар шинохти Фарзона

Абдуҷамол Ҳасанзода. Вежагиҳои корбурди вожаву ифодаҳои мардумӣ дар ашъори Фарзона
Туграл Шокиров. Узввожаҳо дар тасвири бадеӣ
Александр Гейзер / Alexander Heiser. На добрую память из Германии
Абдусаттор Абдуқодиров, Нодира Воҳидова. Чанд андеша дар ҳошияи як ғазали Фарзона.....
Неъматҷон Файзуллоев. Мулоҳизаҳо оид ба як жанри маъмули эҷодиёти Фарзона
Шамсиддин Солеҳов. Нуфузи унсурҳои ҳамосӣ дар тафаккури ғиноии Фарзона
Саъдӣ Қосимӣ. Наврӯз дар «Найсон»
Вафо Элбоев. Биё, соқӣ, оби гуворо бирез...(назаре ба «Сокинома ё чакомаи ваҳдат»-и Фарзона)
Хабибулло Джураев. Изучение творчества Фарзоны Худжанди в Узбекистане
Фахриддин Абдулманнонии Хучандӣ. Дар иқтифои модари муъминон
Саъдуллоҷон Негматов, Шоира Пулодова. Инъикоси арзишҳои фарҳангӣ дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ
Насим Абдуллозода, Аниса Қавизода. Омилҳои оҳангсоз дар шеъри Фарзона
Замирахон Ёлмасзода. Мақоми Фарзонаи Хучандӣ дар адабиёти форсизабонони дунё
Мисбоҳиддини Нарзиқул. Муқаддимае дар бораи сабки фардии Фарзона
Нурмуҳаммад Одинаев. Назаре ба резакориҳои ҳунарии шеъри Фарзона
Умриддин Юсуфӣ. Ибтикори Фарзона дар шеъри муосири тоҷик
Нуралӣ Нурзод. Таҳаввул ва таҷаддуди суннатҳои адабии мактаби Бедил дар ашъори Фарзона.....
Мӯсо Олимҷонов. Вежагиҳои шакливу маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Фарзона
Сарвиноз Ҷӯраева. Услуби баёни Фарзона дар истифодаи феълҳои гуногунсохт
Меҳринисо Очилова, Муҳайё Юлдошева. Корбурди санъати тазод дар шеъри Фарзона
Зоҳид Қўрғонов. Нодиракорӣ дар корбурди вожагони ҳаммаъно
Абдурашид Самадов. Ҳунари тарҷумонии Фарзона
Шодӣ Шокирзода. Чашмаи зулоли шеър дар оинаи тарҷума
Фарҳод Исомиддинов. Таҳлили як ғазали ирфонии Фарзона
Неъматулло Ҳикматуллоев. Санъати такрор дар ашъори Фарзона
Мирзоҳабиб Аҳмадов. Навъҳои нодири калимасозӣ дар рубоиёти Фарзона
Мутриба Мавлонова. Хусусиятҳои миллии ашъори Фарзона
Субҳони Аъзамзод, Муҳаббат Тиллохоҷева. Устод Фарзона ва Донишгоҳи Хучанд
Манучеҳра Кенҷазода. Вежагиҳои корбурди ҷумлаҳои сода дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ
Мавҷуда Ёрунова, Муътабар Бобоева. Сухане перомунӣ шеъри Фарзона
Масъуд Мирзо. Назаре ба вежагиҳои бозтоби бадеии аносири фарҳанги мардумӣ дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ
Дилиода Ҳазратқулиён. Адабиёти имрӯз ва ҷойгоҳи шеъри зан дар он
Ҷумъа Ҷамол. Ифодаи мафҳуми ишқ дар шеъри Фарзона
Раҳимҷон Аминҷонов. Ашъори Фарзона дар эҷодии мусиқии тоҷикӣ
Муҳиба Зикрияева. Вопросы поэтики и стиля переводов Фарзоны

Мутриба Мавлонова, Моҳрӯ Қурбонзода. Устура дар ашъори Фарзона
Муътабар Оқилова. Корбурди калимаҳои нав дар ашъори Фарзона
Сабур Носиров. Унсурҳои забони зиндаи халқ дар дубайтиҳои Фарзона
Дилбар Самадова, Ҷаҳонгир Мирсалимов. Вежагиҳои жанриву мундариҷавӣ
 дар мусоҳибаҳои устод Фарзона
Садриддин Мирзоев. Фарзона ва таҳаввули шеъри муосири тоҷикӣ
Мизроб Ғаффоров. Бозтоби симои устод Рӯдакӣ ва замони зиндагии ӯ
 дар ашъори Фарзона
Ғайзуллоҷон Баҳриев. Заминаҳои зухури ваҳдати миллӣ дар ашъори
 Фарзонаи Хучандӣ
Таиба Бобоева. Шинохти замон ва низомии иҷтимоии ҷомеа дар шеъри Фарзона
Сурайё Ҳақимова, Шаҳноза Зарипова. Фарзона ва тағйири тасвири симои зан
 дар шеъри муосири тоҷик
Баҳром Раҳматов. Назаре ба дубайтиҳои устод Фарзона
Дилрабо Раҳматова. Маъниофарӣ дар ашъори Фарзона
Ромизҷон Абдуллоев. Ҷойгоҳи шеърӯ шоирӣ дар ашъори Фарзона
Зеварой Бобоева, Сарвара Раҷабова. Зиндагӣ, шоир ва шеър аз диди Фарзона
Дилафрӯз Рашидова. Бознамоии мазмунҳои қуръонӣ дар ашъори Фарзона
Gulorokhon Turaeva. Patience and Tolerance in Farzona Khujandi's Poetry
Мутриба Бобоҷонова, Сурайё Ҳақимова. Саҳми рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд»
 дар тарғибу ташвиқи ашъори Фарзона
Мадина Бобоҷонова. Таҷассуми як ғоҷеи таърихӣ дар ашъори Фарзона
Гулнари Шарифова. Ҷозибҳои шеъри Фарзона
Шоҳонаи Озараҳи. Шарҳи тарҷумаи арабии як ғазали Фарзона
Наргис Раҳимова. Ашъори Ҳенрих Ҳейне ва Иохан Гёте дар тарҷумаи Фарзона
Гулбаҳор Султонзода. Мавқеи киноёту истиороти адабӣ дар ашъори Фарзона
Абдуҷаббори Суруш. Эҳёи дубораи ирфон дар ашъори устод Фарзона
Норхӯҷа Чориев. Нигоҳе ба «Паёми ниёгон»-и Фарзона
Суҳайло Ҳусайнӣ. Наврӯз дар шеъри Фарзонаи Хучандӣ – шоири Фарорӯдон
Мирзо Иброҳим Саидзода. Ахлоқ, маърифат ва андешаҳои инсонсоз
 дар ашъори устод Фарзона.....
Одил Нозир. Фарзонаи Хучандӣ дар Эрон.....
Тоҷинисо Аиранова. Хаёли шоирона ва унсурҳои тасвири бадеъ
Моҳира Расулова. Фарзона дар оинаи шинохти Гулрухсор
Шоира Олимова. Иртиботи устод Фарзона бо Шайх Камоли Хучандӣ
Nuriddin Abdulloev. Farzona's translation of chinese poetry
Shahnavaz Karimzoda. Maulana and contemporary tajik poetry (based on farzona's poems)
Паричеҳра Абдураунова. Чанд мулоҳиза дар бораи «Паёми ниёгон»-и Фарзона
Маҳина Ғаффорова. Ҷилваҳои ҳунарии шеъри Фарзона
Мунзифахон Алиева. Мавқеи ғазал дар ашъори Фарзона
Маҳлиё Кенҷаева. Озодӣ, сулҳ ва ҳамгироии тоҷикон аз нигоҳи Фарзона

Номаи эъҷоз: Маҷмуаи мақолаҳои соҳибназарон ва аҳли таҳқиқ роҷеъ ба ҷойгоҳи Шоирӣ халқии Тоҷикистон Фарзона дар адабиёти имрӯзи тоҷик. – Хучанд: Ношир, 2024. – 654 с.

Мухаррирон:

Мутриба Мавлонова,

Мохрӯ Қурбонзода

Мусахҳах:

Зайнура Шукuroва

